ȘTEFAN CEL MARE ȘI SFÂNT
1504 - 2004

PORTRET ÎN ISTORIE

Carte tipărită cu binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului PIMEN,
Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuților

SFÂNTA MĂNĂSTIRE PUTNA
2003

Calde mulțumiri aducem conducerii S.C. „Teleconstrucția” S.A. Bucureşti, pentru sprijinul financiar ce a făcut posibilă apariția acestei cărți.

Coperta față – Portretul lui Ştefan cel Mare şi Sfânt din tabloul votiv aflat în biserica Sfintei Mănăstiri Voroneț

Coperta spate – Fragment din *Testamentul lui Ştefan cel Mare şi Sfânt*, scriere populară din sec. XVIII

Editura „Muşatinii”
ISBN 973-8122-40-6

CUVÂNT ÎNAINTE

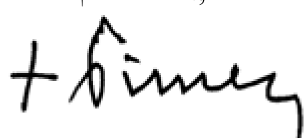
Documentele istoriei ni-l înfăţişează pe Ştefan cel Mare ca pe o adevărată personalitate: omul care s-a dovedit pilduitor cu prisosinţă pentru toate vremurile şi pentru toate domeniile de activitate: strateg, diplomat, trăitor, mărturisitor şi apărător al credinţei creştine, promotor şi constructor, cu fapta, al artei şi culturii epocii sale, lăsând ca mărturie a celor mai sus afirmate cetăţile de apărare, bisericile şi mănăstirile cu arhitectura, pictura, broderiile şi podoabele lor ce fac dovada atingerii ultimei culmi a desăvârşirii.

Poporul nostru şi-a scris istoria, cum afirma Nicolae Iorga, nu atât prin scrisul literelor ci, în mod deosebit, prin zidiri de biserici şi cetăţi, adevărate opere de artă, toate mărturii ale vredniciei oamenilor pământului Moldovei în exprimarea frumosului mărturisitor al sufletului stăpânit permanent de duhul jertfirii pentru păstrarea şi apărarea dreptei credinţe şi a pământului ţării, de păstrarea şi desăvârşirea vieţii de sfinţenie potrivit voii lui Dumnezeu.

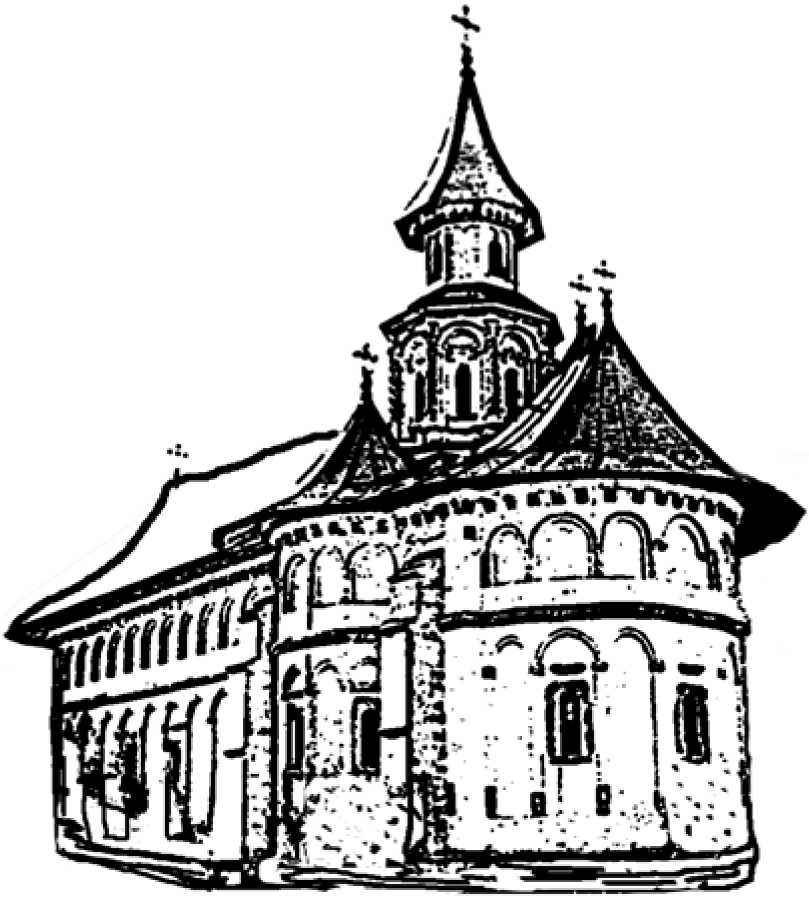
Paginile de faţă sunt roada ostenelii jertfelnice a istoricilor noştri consacraţi în domeniu, călăuziţi permanent de conştiinţa datoriei de a înfăţişa cititorilor adevărul adevărat al istoriei, în cazul de faţă a istoriei vieţii şi faptelor slăvitului voievod Ştefan cel Mare şi Sfânt.

Acest volum este un omagiu adus de călugării Sfintei Mănăstiri Putna „Soarelui Moldovei” cu prilejul sărbătorii întregului nostru popor la sorocul împlinirii celor 500 de ani de la stămutarea la locaşurile de veci a celui ce a rămas în sufletul românilor ca Sfântul Ştefan Vodă care până astăzi „seamăn pe lume nu are”.

† PIMEN,

Arhiepiscop al Sucevei şi Rădăuţilor

ARGUMENT

„Şi s-a strămutat la veşnicele lăcaşuri în anul ...”. Şi locul anului a rămas nescris pe marmura aşezată cândva, în ultimii ani ai veacului al XV-lea, în naosul bisericii din Sfânta Mănăstire Putna. Mai veche piatra mormântului, mai noi zidurile bisericii care adăposteşte mormântul. Dar duhul aceluia strămutat la veşnicele lăcaşuri la 2 iulie 1504 a rămas, în Putna, îndemn şi temei pentru credinţa din care, prin care şi pentru care el însuşi a făcut toate câte le-a făcut. Din acest duh, viu şi protector, a izvorât şi îndemnul de a se alcătui această carte, menită să se aşeze lângă aceea a tradiţiilor, apărută deja, şi lângă aceea a cronicilor, care va apărea. Ea porneşte acum spre minţile şi sufletele urmaşilor de azi ai celor care acum cinci veacuri l-au condus pe „sveti Ştefan vodă” la locul odihnei sale veşnice, jelind „ca după un părinte al său”.

Textele adunate în această carte reprezintă roadele muncii unor istorici. După o foarte frumoasă definiţie, istoricul este un *om* pe care semenii săi, oamenii, l-au delegat întru aflarea adevărului despre trecut. Astfel, în chip firesc, studiile şi articolele reproduse aici ilustrează simţămintele unor *oameni* care s-au apropiat de izvoarele istorice cu dorinţa de a afla cât mai multe adevăruri despre Ştefan cel Mare şi Sfânt: sunt aici gândurile şi frământările lor, nesiguranţa uneori, bucuria descoperirilor alteori, idei afirmate, idei părăsite, idei regăsite. Întregul „laborator” al istoricului, cu munca sa – aşa de greşit înţeleasă (uneori), şi aşa de puţin preţuită (cel mai adesea) – se deschide aici în faţa cititorului pentru a înfăţişa părţi din viaţa şi truda marelui strămoş. Va fi, poate, un îndemn pentru o apropiere nouă de vremea lui Ştefan vodă, pentru o lectură nouă a aceloraşi vechi izvoare istorice, cu năzuinţa de a pătrunde mai adânc în tainele lumii de atunci. Va fi, poate, şi o pledoarie pentru regăsirea cercetării erudite, cu inefabilul proces al filtrării şi distilării informaţiilor documentare, o pledoarie pentru renunţarea la spiritul îngust şi la orizontul limitat, care închid căile cunoaşterii.

Această carte ilustrează o bună parte din punctele cele mai înaintate atinse de istoriografia românească în cunoaşterea lui Ştefan cel Mare şi a vremii sale. Ca atare, va fi folositoare şi cercetătorilor, şi profesorilor, şi studenţilor – în general, tuturor celor care vor dori să cunoască aceste lucruri

sau vor avea nevoie de rezultatele la care au ajuns istoricii în studiile întreprinse asupra epocii lui Ştefan cel Mare. Istoricii înşişi vor beneficia de adunarea atâtor scrieri – cu concluzii, gânduri şi aprecieri felurite – între copertele acestui masiv volum. Dar, în acelaşi timp, cartea arată cât de mare mai este, încă, datoria istoricilor români în direcţia aceleiaşi cunoaşteri: nici unul dintre cei care, până acum, şi-au consacrat timpul şi energia pentru cercetarea acelei epoci nu va putea spune că a lucrat *îndeajuns* în această direcţie. Cartea deschide, larg, o asemenea perspectivă a studiilor viitoare. Ea va fi, poate, de natură să îndemne pe istorici nu numai să elaboreze acea monografie a cărei lipsă o simţim cu toţii, dar şi să ducă la bun sfârşit acel proiect iniţiat acum vreo două decenii, gândit să adune în mai multe volume sursele referitoare la istoria lui Ştefan cel Mare – *Fontes ad Stephani Magni pertinentes* [1] – proiect prea repede abandonat sub presiunea feluritelor nestatornicii ale vremilor şi oamenilor.

Un rafinat şi subtil cunoscător al trecutului nostru a scris, acum şase decenii, aceste cuvinte frumoase şi adânci: „***Opera lui Ştefan cel Mare a crescut printr-un efort tenace şi de lungă durată. Ea ne apare azi cu atât mai mare, cu cât greutăţile din care ea s-a rupt au fost mai aspre şi cu cât ea răsfrânge mai limpede, până în cele mai risipite amănunte, voinţa de creaţie a unui om de geniu***” [2].

A fi la înălţimea acestei moşteniri ar presupune, şi la vremea noastră, capacitatea unui similar *efort tenace şi de lungă durată*, în stare să desprindă, din greutăţi a căror asprime încă nu o putem judeca, un monument la fel de impunător ca lespedea de marmură păstrată cu o uimitoare prospeţime şi pe care un an a rămas nescris. E gândul cu care se aduce, aici, în forma aceasta, închinare cucernică şi prinos de recunoştinţă către Sfântul Ştefan voievod – „sveti Ştefan vodă”, cum zice cronicarul – în întâmpinarea jumătăţii de mileniu de când *s-a strămutat la veşnicele lăcaşuri*.

Ştefan S. Gorovei

[1] V., în acest volum, p. 334

[2] Emil Turdeanu, *Legăturile româneşti cu mănăstirile Hilandar şi Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în „Cercetări Literare”, IV, 1941, p.65.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față reunește un număr de 34 de texte care privesc personalitatea lui Ştefan cel Mare şi Sfânt – omul şi suveranul –, în miezul epocii care-i poartă numele. Sunt articole şi studii elaborate de cercetători din generații diferite şi de confesiuni diferite, mai cu seamă în perioada de după al doilea război mondial.

Culegerea aceasta nu se substituie unei monografii; scopul ei este de a aduna laolaltă cele mai însemnate contribuții la înțelegerea şi reconstituirea orizonturilor spirituale, culturale şi politice ale marelui domn. Aspectele militare, economice ori sociale au rămas în afara acestei selecții, nu pentru că importanța lor ar fi fost socotită minoră, ci pentru că ele nu au o egală relevanță în conturarea portretului dorit prin alcătuirea volumului însuşi.

Ştefan vodă ca monarh creştin, încrezător în idealul ecumenic, dar apărător ferm al credinței ortodoxe, intercesor între Dumnezeu şi poporul său, cinstitor al sfintelor moaşte, creator de memorie istorică în raport strict şi unic cu Divinitatea, fondator al unui statut politic de lungă durată pentru țara sa – acestea au fost direcțiile principale urmărite de editori. Din ele se întrevede gândul marelui domn, ideile şi credințele sale despre puterea hărăzită lui de Dumnezeu, despre misiunea sa în fruntea Moldovei şi în această parte a Europei.

Pe de altă parte, viața internă a Moldovei din 1457-1504 nu a fost, totuşi, marcată – din punct de vedere economic sau social – de modificări puternice, structurale, în raport cu anii care au premers-o ori au succedat-o; aceste două domenii țin de ceea ce istoricii s-au obişnuit să numească *durata lungă*, în care cercetările identifică rareori, anevoios şi nesigur, semnele deosebitoare ale schimbărilor ori înnoirilor. Domnia lui Ştefan cel Mare nu face excepție.

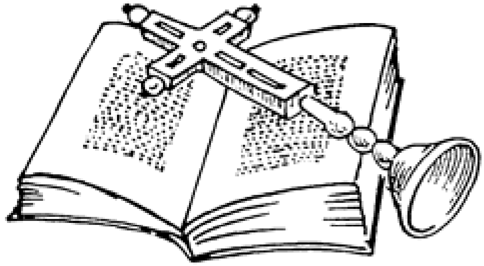
Iar războaiele le-a purtat pentru că nu s-a putut altfel: hotarele trebuiau apărate iar moştenirile – mai cu seamă – trebuiau recuperate; se vede bine, din toată istoria acelei vremi, că războaiele n-au fost, pentru Ştefan vodă, un *scop* în sine, ci numai *mijlocul* prin care el s-a putut face cunoscut, pentru a putea fi ascultat atunci când şi soarta țării sale a fost în joc. Bătăliile pe care le-a dat – mari sau mici, cu biruință, „din voia lui Dumnezeu”, sau cu înfrângere, „pentru păcatele noastre” – nu arată „un

poet al războaielor" (după expresia lui N. Iorga), ci un gospodar energic, plin de grijă pentru moşia sa, a cărei apărare şi întregire îi fusese încredinţată de Dumnezeu însuşi.

Această selecţie, realizată după criterii uşor sesizabile prin însăşi gruparea textelor, are şi avantajul de a indica în ce domenii sunt încă absente studii de sinteză care să valorifice informaţiile şi ideile puse în circulaţie de cercetările mai noi. Este îngăduită speranţa că, în pregătirea anului comemorativ, preocupările istoricilor români se vor îndrepta şi spre acele domenii.

Textele selectate – cu îngăduinţa autorilor, când a fost cazul – sunt reproduse, de regulă, fără modificări. În puţine situaţii s-au precizat unele localizări sau denumiri, fără să se actualizeze în vreun fel trimiterile din note. Unde a fost posibil, s-au dat ilustraţii noi, prin fotografierea unor monumente şi obiecte. Erorile – de tipar, de citare etc. – au fost corectate tacit, în măsura identificării lor într-o fază sau alta a pregătirii volumului (*M.M.Sz.*, *St.S.G.*).

Iaşi, 2 iulie 2003

„... CA UN OM CE ERA ...”

P. P. PANAITESCU

ŞTEFAN CEL MARE.
O încercare de caracterizare

Problema lui Ştefan cel Mare. Marile figuri ale trecutului stau adesea, bogate de înţeles, dar închise încă, în faţa noastră. Nu este o întrebare absurdă aceasta: cine a fost cu adevărat Ştefan cel Mare? Figură din amurgul Evului Mediu oriental, la trecere între vremi, nu e uşor de înţeles şi de cuprins cu mintea cu care cunoaştem oamenii de mai târziu. Unii au văzut în Ştefan cel Mare pe „atletul lui Christ”[1], luptătorul pentru credinţa creştină, cruciatul cuprins de marea sete de ideal a începuturilor mistice medievale, a cavalerilor cu cruce pe umăr. Alţii, dimpotrivă, l-au înţeles ca pe un oştean al pământului său moldovenesc, prieten la nevoie şi cu Păgânul. Schimbând alianţele după împrejurări şi vremi, idealul său a fost mai mic, dar mai real, am zice mai modern: păstrarea întreagă a ţării şi a supuşilor încredinţaţi lui de către Dumnezeu.

Oricât de contradictorii sunt aceste două feluri de a înţelege pe Ştefan cel Mare, ele au, amândouă, o parte de adevăr. Desigur, domnul Moldovei n-a fost un cruciat în sensul unei *dezlipiri* de ţara sa, aşa cum au fost cavalerii din veacurile dinainte. Dar, pe tărâmul solid şi restrâns al ţării sale dintre Carpaţi şi Nistru, a încercat mai mult decât o apărare. Scrisorile sale către Papă, către dogele Veneţiei, către regii vecini, dovedesc că avea o concepţie a unităţii politice creştine, datoare să lupte solidar împotriva turcilor. Când contemporanul său, cronicarul polon Długosz, îl propune pe Ştefan drept căpitan de oaste al întregii creştinătăţi, pentru o nouă cruciată, el ştia, desigur, că un asemenea gând ar fi plăcut domnului, ar fi fost încununarea strădaniilor lui[2]. Dar, pe de altă parte, Ştefan a plătit tribut turcilor în prima parte a

[1] Titlul de „atlet al lui Crist” fusese dat şi ceva mai înainte de către papa Calixt III (1455-1458) eroului albanez Scanderbeg (H. Pirenne, A. Renaudet, L. Halphen, *La fin du Moyen Age*, II, p. 131).

[2] Długosz, *Historia Polonica*, II, Leipzig, 1712, col.528: „*Meo iudicio dignissimus, cui totius mundi Principatus et imperium, et praecipue munus Imperatoris et Ducis contra Turcum, communi Christianorum consilio, consensu et decreto, aliis Regibus et Principibus Catholicis in desidiam et voluptates, aut in bella civilia resolutis, commiteretur*” („După părerea mea, este cel mai demn să i se încredinţeze primul

domniei, a chemat chiar pe turci în țară, în ajutor, în vremea luptelor cu polonii, la sfârşitul domniei sale. A făcut-o, credem, cu durere. Căci, îndată scrie marelui cneaz litvan, Alexandru, cerându-i să se împace cu Ivan cel Mare de la Moscova. E datoria lui s-o facă, scrie Ştefan, să lăsăm certurile, să ne unim împotriva Turcului. Solii lui Ştefan către Ivan III îi spun: „Ion Ştefan voievod ne-a mai poruncit să-ți vorbim: toți craii şi toți domnii creştini, câți sunt, şi toate părțile Apusului şi toate țările Italiei se unesc şi se gătesc şi ar dori să meargă împotriva păgânilor. Ar fi bine să ai şi tu pace cu creştinii şi să te scoli, împreună cu toți domnii creştini împotriva păgânătății”[3].

Această intervenție diplomatică a domnului Moldovei între două țări depărtate arată, mai mult ca alte dovezi, o linie de politică internațională creştină în gândul lui. Am numi pe Ştefan un cruciat realist, om de la sfârşitul Evului Mediu, vreme de burghezi şi de stăpânitori practici.

Domnia şi boierii. Mai este şi o altă latură a politicii lui Ştefan, puțin observată, dar care luminează şi explică multe. Ea înfățişează lupta dinastiei domnitoare, a puterii domneşti, cu boierimea care se ridică prin stăpânirea pământului, luptă socială plătită cu multe capete tăiate, dar şi cu aducerea străinilor în țară: a ungurilor, a leşilor, a turcilor. Boierii ridicau mereu pretendenți la tronul domnesc şi aveau pentru aceasta sprijin din afară. De aci, ca o urmare a luptei neîncetate a lui Ştefan pentru păstrarea puterii domneşti celei vechi împotriva boierilor, se trag şi luptele cu duşmanii din afară, chemați de slăbiciunea structurii sociale a acestei țări bogate. Dar, tot de aci urmează şi lupta de întărire socială a temeliilor domniei, prin marea operă de colonizare a „curtenilor”, răzeşi de oaste, în sate domneşti de țară, ce trebuiau să fie sprijinul pe care să se poată bizui Ştefan în lupta lui cu boierimea.

Desigur, acest aspect al lucrurilor nu lămureşte nici el întreaga politică a lui Ştefan. Războaiele cu turcii nu erau războaie de pretendenți (deşi, la moartea lui Ştefan, au adus şi ei pe pretendentul lor), ci dorința sultanilor de a pune mâna pe porturile Mării Negre şi pe o țară ce prezenta o poziție strategică însemnată în coasta Poloniei şi, mai ales, a Ungariei, cu toate că Moldova era cam excentrică față de linia generală a înaintării otomane spre centrul Europei. Lupta cu turcii a fost pentru Ştefan o luptă de apărare, pe care nu el a provocat-o. Dar, în afară de aceste considerații, explicația

---

rang şi conducerea lumii întregi şi mai ales demnitatea de comandant şi conducător al comunității creştine împotriva Turcului, de vreme ce ceilalți regi şi principi catolici sunt dedați desfrâului şi petrecerilor, sau sunt divizați prin războaie civile”).

[3] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 411.

socială, internă, a cauzei luptelor lui Ştefan lămureşte totuşi multe lucruri. Cum am spus, Moldova atrăgea pe duşmani nu numai din pricina bogăţiei ei, ci şi prin instabilitatea structurii sale interne. Era o vreme când se forma o puternică boierime teritorială; încă din vremea lui Alexandru cel Bun, de pildă, boierul Mihail de la Dorohoi avea 52 de sate în toată ţara. Latifundiile nu sunt, cum se crede îndeobşte, o apariţie târzie a istoriei noastre, ele se ivesc din primele veacuri. Erau mulţi boieri foarte bogaţi, cu mulţi supuşi şi pământuri ca ale unui domn.

Ştefan a fost adesea nevoit să se roage de boierii plecaţi peste graniţă să se întoarcă în ţară: de pildă, de vestitul Mihul logofătul, căruia i-a trimis în Polonia trei salv-conducte, făgăduindu-i moşii şi cinste, dar toate în zadar. Mihul, împreună cu alţi boieri, rămaseră la Liov şi, pe Evangheliarul slavon scris de dânşii, cu cap de zimbru, înseamnă ca stăpân al lor numai pe craiul leşesc[4].

Boierii pribegi, poate şi cei din ţară, încercau schimbarea domnului prin pretendenţi. Petre Aron, domnul răsturnat, stătea când în Ungaria, când în Polonia, aproape de graniţă; fiul său, Ilie, era în Polonia, unde a fost ucis, iar fiul acestuia se afla încă în Ţara Leşească la moartea lui Ştefan, ca o ameninţare. Fiul lui Alexăndrel, domnul cel tânăr, mort la Cetatea Albă, era şi el în Polonia; Hroiot, cel învins la Şcheia, unde Ştefan era să-şi piardă viaţa, era un pretendent care venea din Ardeal sub scut unguresc, unde se mai afla şi un oarecare Berindei, care tot la scaunul Moldovei râvnea. În oştile lui Matei Corvin, ale polonilor, erau mereu asemenea pretendenţi. În ţară, Isaia vornicul, comandantul oştirii, care avu o însărcinare de încredere în vremea luptei, de la Baia cu craiul unguresc, îşi pierdu peste câţiva ani capul sub paloşul călăului[5]; asemenea Negrilă paharnicul şi Alexa stolnicul şi alţii mulţi, care uneltiseră dinăuntru surparea domnului[6].

Ştefan a învins totuşi, timp de 47 de ani, **pe toţi duşmanii lui** dinăuntru şi din afară. Pe ce puteri se întemeia trăinicia domniei lui, căci personalitatea sa, oricât de genială, nu explică înfrângerea boierimii, cât şi a duşmanilor din afară, mai mari şi mai puternici ca Ţara Moldovei?

Am vorbit de o luptă a lui Ştefan cu boierimea, adică cu clasa proprietarilor de pământ. Lupta aceasta se repetă în cursul istoriei noastre ca şi a altor ţări, între puterea monarhică şi aristocraţie. Ea nu trebuie înţeleasă

---

[4] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist.”, seria III, tom XV, 1934, p. 17.
[5] O. Górka, *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1937, p. 113.
[6] *Letopiseţul de la Bistriţa*, la I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare la istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 53.

însă *ad litteram*, ca o luptă dusă de o clasă unită şi unitară, cu scopul bine aşezat de a răsturna puterea domnului. În boierime erau oameni mândri şi bogaţi, plini de ambiţii individuale, care credeau că pot să se joace cu domnul, să-l schimbe, cum fusese cazul sub urmaşii lui Alexandru cel Bun, pentru că alţii aveau mai multă trecere şi onoruri. Era o clasă anarhizată prin esenţa ei. Dar se vede bine din istoria lui Ştefan cel Mare că boierimea era divizată. Erau unii boieri foarte puternici şi bogaţi, care se perindau în dregătorii înalte sub diferiţi domni, fără ca schimbările de domnie să-i poată clinti. Ştefan a păstrat o parte din dregătorii lui Petre Aron, ucigaşul tatălui său, şi chiar pe unii a căror credinţă era îndoielnică, cum a fost cazul lui Arbore, portarul de Suceava, bănuit, se pare pe drept, de ambiţii domneşti. Dar şi foarte multe figuri mai apar între dregătorii cei mari ai lui Ştefan. De unde şi-i alegea el? Arbore, de pildă, fusese pârcălab la Neamţ şi e adus la Suceava, să apere cetatea de scaun. Tăutul fusese un simplu scrib de slavonie şi e ridicat în fruntea cancelariei ca logofăt. Printre dregătorii lui Ştefan erau şi foarte multe rude ale domnului, dotaţi în chip darnic cu moşii: Vlaicul, unchiul domnului, se pare după mamă, Şandru, cumnatul domnului, cel căzut în lupta de la Râmnic. Ştefan urmăreşte să-şi formeze o boierime a lui, înzestrând-o cu moşii şi dându-i comande militare.

Colonizarea satelor de curteni. Dar sprijinul cel mare al domnului este *curtea.* Armata lui Ştefan cuprindea prea puţini lefegii; nu era încă epoca de aur a mercenarilor specialişti, căci armele de foc nu jucau, pe atunci, un rol precumpănitor. Nici „oastea cea mare” a ţăranilor de pe tot întinsul ţării nu pare a fi fost hotărâtoare în războaiele marelui domn, căci adunarea oamenilor din toate unghiurile ţării era în practică foarte anevoioasă şi înceată.

Fapt puţin cunoscut, oastea lui Ştefan, oastea de strânsură, era alcătuită mai ales din târgoveţi, ce reprezentau aglomeraţii mai mari şi se puteau mai uşor aduna la ceasuri de nevoie. Numeroşi armeni din Cetatea Albă şi din Suceava au luptat sub steagurile moldoveneşti, atât la Baia, cu ungurii, cât şi la Vaslui, cu turcii, fapt dovedit documentar[7].

Dar oastea permanentă, dacă putem s-o numim aşa, o forma *curtea.* „Curtenii”, instituţie de origine bizantină, erau mici proprietari militari, ca şi

[7] Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1909, p. 89, 90. Cf. şi St. Kutrzeba, *Comerţul Poloniei cu Orientul în Evul Mediu* (în 1. pol.), Cracovia, 1903, p. 85, pentru Laţcu, armeanul de la Cetatea Albă, căzut în lupta din Moldova de la 1467.

plăieşii de mai târziu sau *roşii de ţară* din Muntenia. Ei stăteau pe pământ domnesc, scutiţi de dăjdii şi prestaţii, în schimbul îndatoririi de a fi gata oricând sub arme. Satele de curteni erau răspândite în toată ţara, dar ţineau de câte un steag din cetatea cea mai apropiată[8]. Aceşti proprietari oşteni erau socotiţi în rândurile boierimii mici, sau ca o clasă intermediară deosebită. Li se zicea *viteji* şi dintre dânşii s-au ridicat şi mulţi dregători ai sfatului domnesc (*viteaz* înseamnă la origine oştean nobil, iar sensul de azi e cel derivat, la fel cu *voinic,* care înseamnă om de oaste în general). După izbândele împotriva muntenilor şi aceea de la Codrii Cosminului, cronica slavonă contemporană scrie despre Ştefan: „şi mulţi *viteji* făcu atunci şi cu daruri scumpe îi dărui, pe fiecare după destoinicia lui”[9]. Când zice cronica despre lupta de la Valea Albă că Ştefan a dat drumul acasă gloatelor ţărăneşti şi a rămas numai cu 10.000 de „boieri” ale căror oase „au albit” pământul codrilor, e vorba, bineînţeles, de aceşti „curteni”[10].

Călăreţi moldoveni

Puterea lui Ştefan vodă a stat în „curtea” lui, în această oaste de ţară, am putea zice în oameni de arme *sădiţi* de el pe tot întinsul ţării. Căci acesta a fost actul politic mai însemnat, care lămureşte puterea şi politica marelui domn. El a fost un mare colonizator de oşteni. Toate „locurile pustii”, adică fără proprietar, erau de drept ale domniei şi domnul coloniza pe ele oşteni-plugari. Aceştia au format puterea de neînfrânt a domnului, înăuntru şi în afară. Pe câmpiile de lângă Nistru, aproape de cetăţile de piatră ale Hotinului, Sorocii, Tighinei şi Cetăţii Albe, ca şi în regiunile păduroase nedesţelinate, peste tot, domnul a aşezat proprietatea militară. Ştefan neavând încredere deplină în boieri, nu ne îndoim că această colonizare a format un ţel bine înţeles al politicii lui sociale şi, poate, opera cea mai de seamă de consolidare a ţării pentru veacuri. Domnul dăruieşte locuri „în pustiu”, „ca să-şi

[8] Document inedit.
[9] *Letopiseţul de la Bistriţa*, la I. Bogdan, *Cronice inedite*..., p. 57 şi 62.
[10] Baltazar de Piscia în „Columna lui Traian”, 1876, p. 376-380 şi observaţia lui Hasdeu la p. 382, despre cei „15.000 nobili” ai lui Ştefan.

întemeieze sat şi să-şi facă prisacă de albine”[11], sau: „loc în pustiu la fântâna de la obârşia Largei, pe care i l-am dat pentru slujba lui”[12]. Chiar de peste graniţă aducea colonişti, ruteni din Pocuţia şi din Podolia, unde trimite într-un rând oşteni să „aducă” de la Braclaw oameni, ca să-i aşeze în ţară.

Cred că păstrarea numelui lui Ştefan în popor până azi, pe când numele altor domni s-a şters din lumina tradiţiei, se datoreşte, în mare parte, acestei opere de colonizare.

În mic, în proporţii mult mai reduse, s-a întâmplat în Moldova lui Ştefan un fenomen istoric, pe care istoricii ruşi l-au recunoscut în mare, în trecutul ţării lor. Toată lumea cunoaşte lupta seculară dusă de ţarii ruşi împotriva boierilor şi a cnejilor, mari proprietari de pământ, care a culminat prin „grozăviile” lui Ivan cel Groaznic. Şi acolo boierimea a fost înfrântă prin politica de colonizare a ţarilor. Puterea boierilor sta în stăpânirea pământului şi a supuşilor de pe el; împotriva lor, ţarul luptă cu colonizări de noi pământuri, ceea ce îi asigură oameni de oaste credincioşi[13]. Absolutismul ţarist, care s-a prelungit anacronic până în 1917, pe când un asemenea regim nu mai dăinuia de mult în Europa, se explică prin numărul nesfârşit de pământuri de colonizat, pe care le avea la îndemână ţarul. Soloview a caracterizat istoria Rusiei ca „istoria unei colonizări”.

Din nefericire pentru domnii ei, Moldova avea graniţe strâmte şi, în veacul al XVI-lea, aproape că nu mai erau în ţară pământuri fără stăpân, aşa că politica lui Ştefan n-a putut fi continuată, şi secolul ce urmează va vedea stăpânirea aristocraţiei şi decăderea domniei.

Ştefan era într-o situaţie pe care n-au avut-o domnii de după dânsul. Oastea lui de ţară avea atunci întreaga ei valoare. Tragedia lui Mihai Viteazul a fost că eroica sa epopee s-a desfăşurat în vremea oştilor de mercenari, când soldaţii de ţară n-aveau valoare pentru război, iar domnul muntean n-avea întotdeauna cu ce să-şi plătească lefegiii. Ştefan, dimpotrivă, a avut în mâna lui puterea ce venea din seva adevărată a ţării; lui Mihai, acest sprijin din adâncimi i-a lipsit. De aci rezistenţa dârză a unuia, ca şi căderea repede a celuilalt.

Bogăţiile lui Ştefan cel Mare. Dar mai este o latură a problemei, pe care nu trebuie s-o pierdem din vedere. Ştefan a fost un domn foarte bogat,

---

[11] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 113; cf. şi p. 130: „loc în pustiu pe Şimlea”.

[12] *Ibidem*, p. 136; cf. şi p. 287: „loc pustiu pe Bâc”.

[13] Plehanov, *Introduction à l'histoire sociale de la Russie*, Paris, 1926, p.82 şi urm.

pentru că ţara sa era foarte bogată pe vremea lui. Îşi putea îngădui să-şi cumpere săbii scumpe pe comandă, tocmai de la Genua, brocarturi roşii de la Veneţia, să aducă în ţară meşteri pentru zeci de biserici şi mănăstiri, pline de podoabe bogate. Patruzeci şi şapte de biserici ar fi zidit Ştefan vodă; pentru aceasta i-au trebuit cufere pline de galbeni.

Mercenari propriu-zişi, adică specialişti în arme de foc, care-şi vindeau ştiinţa pe bani, am arătat că n-a avut mulţi, dar nu ne îndoim că cele câteva mii de secui care l-au urmat în mai toate luptele, trecuseră munţii în leafă; asemenea şi polonii ce au luptat la Vaslui împotriva turcilor.

Mii de lucrători ridică în vremea lui Ştefan vodă cetăţi de piatră: la Roman, unde lucrul fu însă oprit de „o ploaie de sânge”[14], la Cetatea Albă, la Hotin şi la Suceava, adesea cu meşteri străini.

Moldova era o ţară bogată încă dinainte de Ştefan cel Mare. Când Vladislav Iagello, regele polon, îşi amaneta părţi din ţară ca să găsească bani – Ţara Dobrzyinska, Cavalerilor Teutoni şi Pocuţia, Moldovei –, de la Petru al Muşatei, voievodul de Suceava, împrumută el suma de 3.000 de livre de argint italienesc, o sumă foarte mare pentru vremea aceea. Când Mengli Ghirei, hanul tătar, avu nevoie de „bani turceşti”, pe care nu-i avea, se împrumută din Moldova lui Ştefan cu 40.000 de bani turceşti[15].

Încă de la sfârşitul veacului al XIV-lea, domnii Moldovei băteau monetă proprie de argint, cu zimbru şi inscripţie slavonă, semn de înflorire şi autonomie economică. Primele monete polone nu sunt decât cu câteva decenii mai vechi[16]. În Moldova, Cetatea Albă, cel mai bogat şi probabil cel mai populat oraş al ţării, avea moneta sa proprie.

Se cunosc originile acestor bogăţii. Corăbii italiene, genoveze mai ales, cu prora înaltă de lemn, cu pânze vopsite în roşu, veneau la Chilia şi la Cetatea Albă şi aduceau acolo mărfuri din Orient, vinuri, mirodenii, piper, fructe, stofe. La Cetatea Albă, ca şi la Suceava, erau capitalişti italieni cu casa lor de comerţ, în frunte cu un consul. Ei se întâlneau cu negustorii armeni şi germani, al căror centru de afaceri era mai ales la Liov. „Drumul moldovenesc” trecea peste Iaşi, Suceava, Liov şi de acolo se unea cu drumul ce ducea la oraşele hanseatice de la Marea Baltică şi la cele din Flandra.

[14] Górka, *op. cit.*, p. 130.
[15] *Sbornicul Societăţii Istorice din Moscova*, XL, p. 446, sub 1501, noiembrie.
[16] Epoca în care domnii Moldovei au bătut monetă corespunde cu epoca de înflorire economică a acestei ţări. Primele monete sunt ale lui Petru Muşatin (1374-1391) şi ultimele, ale lui Ştefan cel Tânăr (1517-1527). C. Moisil, *Istoria monetei în România*, în „Cronica numismatică”, I, 1921, p. 75 şi III, 1923, p. 73.

Postavurile de Ypres, Louvain, Colonia veneau prin Moldova şi erau oferite în schimbul mărfurilor levantine. Drumul moldovenesc era o parte dintr-o mare arteră de comunicaţie continentală şi vămile lăsau vistieriei domneşti bogate venituri.

De aceea a luptat Ştefan cu atâta înverşunare pentru Chilia şi Cetatea Albă, porturile lui. El ştia că acolo stă puterea ţării sale şi o spune lămurit în solia trimisă Papei şi dogelui Veneţiei: „Queste do terre sono tuta la Valachia, et la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollona”[17]. Pierderea lor a însemnat sfârşitul înfloririi economice a Moldovei.

Aşadar, în lupta cu boierimea, Ştefan cel Mare nu s-a găsit în situaţia domnilor de mai târziu, când singurul venit mai însemnat din ţară era rodul pământului, şi acesta era în mâna boierilor. Veniturile vămilor şi iarmaroacelor erau mult mai însemnate decât veniturile în natură ale boierilor noştri. Din punct de vedere economic, Ştefan stătea mult mai bine ca boierii.

Alături de boieri, era pe vremea lui şi o burghezie bogată, ce e drept, mai mult străină, germană în primul rând (municipalitatea din Baia şi cea din Suceava dau acte în limba germană în secolul al XV-lea), apoi armenească, dar care putea fi economiceşte un sprijin al domniei. Am văzut că şi ca militari au luat parte aceşti târgoveţi străini la luptele lui Ştefan cel Mare.

Numai mai târziu, când drumul de negoţ se închide, burghezia străină decade, se românizează şi sărăceşte.

Ştefan în cadrul vremii sale. În lumina acestor fapte sociale şi economice, înţelegem mai bine întrebările puse la începutul acestui studiu. Ştefan este o figură a vremii sale, nu un cruciat din vremea când mizeria cumplită şi duhul de aventură suflau asupra Europei. Om al unui veac realist, întemeiat pe puteri reale, el este unul din stăpânitorii sfârşitului Evului Mediu, vreme de bogăţie şi de planuri practice. Contemporanul său din Franţa este Ludovic XI, monarhul cel şiret, care ştiu să refacă unitatea ţării împotriva nobilimii, sprijinindu-se pe burghezia bogată. Două trăsături de caracter în contrast reies din această figură: cruzime şi credinţă. Le vom regăsi şi în figura lui Ştefan.

Istoricii şi mai ales romancierii au crezut că evlavia lui Ludovic XI era o faţadă ipocrită, cruzimea singură – adevăratul fond al sufletului său. Cine cunoaşte sufletul medieval ştie, însă, că amândouă merg împreună şi se completează ca o stranie armonie.

[17] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 346.

Dar Ludovic XI este departe de Ştefan cel Mare, cu toată civilizaţia şi împrejurările istorice ce-i despart. Un alt stăpânitor contemporan, o mare figură a Orientului european, are puncte de asemănare cu domnul Moldovei: e vorba de Ivan III al Rusiei, căsătorit cu o principesă bizantină, ca şi Ştefan vodă. Prinţ ortodox, se trăgea din eroicul luptător împotriva păgânilor tătari, Dimitrie Donskoi, pe care-l preamăresc legendele şi cântecele bătrâneşti. Ivan era un om practic şi bogat. Foarte evlavios, a folosit evlavia sa ca să atragă spre dânsul pe toţi ruşii ortodocşi şi de aceea a fost poreclit „adunătorul pământului rusesc". Bogat prin cuprinderea oraşelor comerciale de pe fluviile ce duceau la Marea Baltică, mai ales a Novgorodului, a luptat în interior împotriva boierilor, în afară împotriva colonilor şi a tătarilor. Diplomat abil, a ştiut să-şi atragă când pe unul, când pe celălalt dintre rivalii săi, ca să nu-i aibă niciodată pe toţi uniţi împotriva lui. Cu Ştefan, cuscrul său, a fost până aproape de sfârşit, bun prieten şi aliat – îi apropia doară duşmănia împotriva Poloniei. Ivan a împiedicat, de altfel, pe Alexandru al Litvaniei să vie în ajutorul lui Ioan Albert în luptele împotriva Moldovei care s-au terminat prin înfrângerea regelui în Codrii Cosminului: „Cu Ştefan voievodul avem noi lege şi jurământ, noi pe Ştefan voievod nu-l vom lăsa singur. Dacă te ridici împotriva lui, şi noi vom porni cu război asupra ta; dacă vrei pace, şi noi vrem"[18].

Politica lui Ştefan, de pildă lupta pentru Pocuţia, ţară de mică nobilime ortodoxă, nu se înţelege bine decât în legătură cu aceea a lui Ivan III, care căuta şi el să puie mâna pe provinciile locuite de credincioşi ai Bisericii Răsăritului din Polonia şi din Litvania. Acelaşi simţ practic în politică, aceeaşi politică de întărire a temeliilor interne la ambii domnitori.

Sunt figuri ale vremii, dar, desigur, fiecare cu individualitatea sa. Ştefan are ceva mai mult din credinţa pură a vremilor curate, el încearcă să împace spiritul de cruciată cu vremea aceasta a socotelilor egoiste. Pentru că el, spre deosebire de ceilalţi, este „în calea răutăţilor". Nici Ludovic XI, nici Ivan III n-au dat vreo bătălie mai mare în toată domnia lor, pe când Ştefan n-a lăsat o dată sabia din mână. O spune el însuşi: „Ivan al Moscovei nu se bate niciodată cu duşmanii şi cuprinde mereu ţinuturi şi cetăţi noi, iar eu o zi nu pot lăsa sabia din mâini şi abia izbutesc să-mi păstrez ţara întreagă"[19].

---

[18] *Sbornicul Societăţii Istorice din Moscova*, XLI, p.243: din 27 noiembrie 1497.

[19] Cuvinte atribuite lui Ştefan cel Mare de către Herberstein, istoric şi diplomat german care a trăit în Rusia la mijlocul veacului al XVI-lea (Herberstein, *Rerum moscoviticarum comentarii*, ed. Starczewski, St. Petersburg, 1871, p.9; cf. Rambaud, *Histoire de Russie*, p. 187).

Domnul Moldovei se găsea în faţa Turcului, puterea militară cea mai mare din câte au ameninţat viaţa economică şi culturală a Europei. Ivan era departe, ferit; cu atât mai mult erau stăpânitorii din Apus.

Situaţia geografică îl făcea pe Ştefan să fie luptător pentru credinţă, dar ea îi dădea putinţa şi să înţeleagă mai bine ca alţii că între creştini este, trebuie să fie, o comunitate în lupta împotriva păgânilor. „Ţara noastră e poarta creştinătăţii, pe care Dumnezeu a ferit-o până acum. Dar dacă această poartă a creştinătăţii care e ţara noastră va fi pierdută, Dumnezeu să ne ferească de aşa ceva, atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie”[20], scrie el în scrisoarea de izbândă de la 1475. De aceea, în sufletul său învie vechi ecouri ale cavalerilor purtători de cruce, ale lui Ioan Corvin şi ale lui Mircea cel Bătrân.

Cruzime şi credinţă. Poate că şi această luptă neîncetată, înăuntru împotriva boierilor necredincioşi, în afară împotriva leşilor, ungurilor, tătarilor, turcilor şi muntenilor, ce aduceau mereu pretendenţi şi stricau ţara, l-au făcut pe Ştefan, aspru şi crud. Sângele de pe câmpiile de bătaie, trupuri sfârtecate, sate arzând erau priveliştele pe care se coborau prea adesea ochii lui. Pentru ţara lui, pentru dreptul ce-l avea în sânge ca domn stăpânitor al ţării, s-a făcut neîndurător.

Dar n-avem nevoie de aceste lămuriri speciale, căci suntem în vremea cruzimilor cumplite şi a credinţei celei mai adânci, totdeodată. Ludovic XI ţinea pe nobili închişi în cuşti şi-i chinuia îngrozitor. Vlad Ţepeş, cel ce prânzea în miros de hoit duşman, fusese doar prietenul lui Ştefan cel Mare. Erau cumplite vremi, fără îndurare pentru suferinţa omenească, de vreme ce fiecare avea partea lui de suferinţă: Ştefan ştiu să îndure fără a crâcni arderea rănii lui cu fierul roşu (fapt istoric relatat de medicul veneţian care l-a îngrijit), dar ştia să ardă şi pe duşmanii lui. Nu trebuie să judecăm vremea lui cu sensibilitatea noastră modernă, căci sensibilitate nu era în creştinismul medieval, al oamenilor ce aveau mereu prezente în minte chinurile iadului pentru păcătoşi.

Zice cronica germană a lui Ştefan cel Mare, scrisă la curtea lui: „În februarie 1470, a trimis Ştefan vodă asupra Brăilei, în Ţara Muntenească, şi a vărsat mult sânge şi a ars târgul cu totul şi a poruncit să nu rămână copil în pântecele maicei sale şi spintecă sânul mamei şi spânzură pe copii de el”[21],

[20] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 321.
[21] I. Bogdan, *Cronice inedite*..., p. 56.

iar în altă luptă cu muntenii, „Dumnezeu îi ajută [lui Ştefan] să-i ucidă pe toţi. Pe cei care îi prinse îi trase în ţeapă prin buric, vreo 2.300 [...] şi oastea sa porni cu pradă mare şi cu bucurie la Suceava [...] şi lăudă pe Dumnezeu cu vlădicii şi arhiereii şi diaconii săi [...] căci cu sprijinul lui Dumnezeu a izbutit atât de bine”[22]. Această frântură de cronică, cu amestecul divinităţii, e mai caracteristică decât un comentariu istoric cât de lung.

O meritau „păgânii de munteni” (expresia este a cronicii), pentru că se daseră de partea turcilor. Şi Ştefan vodă voia să aducă în scaunul Ţării Româneşti pe Mircea pretendentul, pe care-l ţinea ca pe un fiu. Dar boierii munteni din judeţele de la margine scriu domnului Moldovei, marelui Ştefan, o scrisoare cu termeni puternici: „Ai tu, oare, omenie, ai tu minte, ai tu creier, de-ţi prăpădeşti cerneala şi hârtia pentru un fiu de curvă, fiul Călţunei, de spui că-ţi este fiu? Dacă-ţi este fiu [...], pe mumă-sa ia-ţi-o şi păstreaz-o să-ţi fie doamnă, cum au ţinut-o în ţara noastră toţi pescarii Brăilei. Nouă nu ne trebuie, căci avem pe domnul nostru, bun şi mare”[23].

Aşa erau moravurile aspre ale vremii, vreme de foc şi sânge. Nu era Ştefan vodă om cu frica lui Dumnezeu? Desigur că era. Biserica ţinea, în sufletul său de creştin, tot atâta loc ca şi războiul. Războiul era pentru lege, pentru Biserică, duşmanii lui erau duşmanii lui Dumnezeu şi pe aceştia numai El îi poate ierta.

Cronicarul polon Długosz spune că, după izbânda asupra turcilor, Ştefan vodă „nu a fost cuprins de trufie, ci a postit patru zile numai cu pâine şi apă şi în toată ţara a dat de veste ca nimeni să nu se laude cu această izbândă, ci s-o atribuie numai lui Dumnezeu şi numai lui să i se aducă laudă”[24].

Spusa cronicarului român, că după fiecare luptă domnul ridica o biserică, e adevărată. Şi la Reuseni, unde a fost ucis tatăl său, şi la Valea Albă, unde inscripţia arată cum „cu voinţa lui Dumnezeu biruiţi au fost creştinii de Păgân şi au căzut atuncea mare mulţime de ostaşi moldoveni”[25], la Vaslui, la Iaşi, la Piatra, la Bacău, la Putna, la Suceava, la Hotin,

---

[22] *Ibidem*, p. 119.

[23] I. Bogdan, *Relaţiile Ţărilor Române cu Braşovul*, I, Bucureşti, 1905, p. 282.

[24] Długosz, *Historia Polonica*, II, ed. Leipzig, col. 526.

[25] Melchisedec, *Inscripţia de la mănăstirea Războieni*, în „Anal. Acad. Rom.”, VII, seria II, p. 171-172. Amintind de înfrângerea sa de la Valea Albă, în scrisoarea către dogele Veneţiei, Ştefan spune cu umilinţă creştină: „Io, cum la mia corte, ho fato quel che puti, et [...] la qual cossa zudego sia sta volunta de Dio, per castigar me come peccator; et laudado sia el nome suo” (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 344).

pretutindeni se ridicau biserici cu ziduri de piatră, ca brațe ce se înalță în rugăciune spre cer, pe tot întinsul țării.

Chenare sculptate în stil gotic, pietre noi înflorate pe vechile morminte domneşti, Evanghelii pe pergament, cu miniaturi pe fond de aur pe câte o pagină întreagă, ferecături de argint lucrat, țesături şi brocarturi împodobeau lăcaşurile sfinte. Peste tot, în frescele de pe ziduri ca şi în miniaturi, domnul era înfățişat în genunchi, adorând puterea cea de sus, care nu şi-a luat mâna ocrotitoare de deasupra țării.

Banii grei, ce ar fi fost de mare folos pentru oaste, erau dați Bisericii, căci ea stăpânea oştile cele de sus, mai mari şi mai răzbunătoare decât bietele puteri omeneşti. Şi zice cronica lui Ureche vornicul: „Zic unii să se fi arătat lui Ştefan vodă Sfântul Mucenic Procopie, îmblând deasupra războiului călare şi într-armat ca un viteaz, fiind întru ajutoriu lui Ştefan vodă şi dând vâlhvă oştii lui, ci este de a şi credere acest cuvânt, că dacă s-au întors Ştefan vodă cu toată oastea sa, cu mare pohfală, ca un biruitoriu, la scaunul său, la Suceava, au zidit biserică pre numele Sfântului Mucenic Procopie la sat la Badeuți”[26].

Ca sprijinitor al ortodoxiei de pretutindeni, nu numai din țara sa, Ştefan voievod a înzestrat lăcaşurile de credință pravoslavnică din țara supusă Păgânului. El stă, astfel, la începutul operei de salvare a culturii şi credinței răsăritene, întreprinsă în decursul veacurilor de domnii noştri. În lipsa dărniciei domnilor noştri, ortodoxia părăsită şi părăginită ar fi pierit în tot Orientul cuprins de turci. Această operă care face strălucirea domnilor de mai târziu, Neagoe Basarab şi Constantin Brâncoveanu, este un merit nepieritor al operei româneşti în Răsărit.

Ştefan dăruieşte, repară şi zideşte lăcaşurile de la Muntele Athos. Hrisoavele lui de danie, icoane şi steaguri moldovene, manuscrise de cărți se află la Zograf, la Hilandar[27]. Apeductul de la Sf. Pavel, portul şi turnul de la Vatoped, icoanele de la Zograf sunt opera lui Ştefan. Chipul său se află sculptat la Vatoped[28]. Cronicarul venețian contemporan lui Ştefan, Marino

---

[26] *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron vodă*, întocmit după Grigore Ureche vornicul, Istratie logofătul şi alții de Simion Dascălul, ed. Const. Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 65.

[27] Praxiul lui Ştefan cel Mare de la Hilandar (1463), descris de L. Stoianovici, *Vechi însemnări şi inscripții sârbeşti* (sârb.), IV, p. 32; Evangheliarul lui Ştefan de la Zograf (1502) se află azi la Viena (Idem, *Vechi hrisoave şi pomelnice*, sârb., IV, 1890, p. 208).

[28] Cf. G. Balş, *Notiță despre arhitectura Sf. Munte*, în „Bul. Com. Mon. Ist.”, VI, 1913, p. 39-41; M. Beza, *Urme româneşti în răsăritul ortodox*, Bucureşti, 1935, p. 36, 39, 42. Hrisovul lui Ştefan pentru bolnița (spitalul) de la Zograf la I. Bogdan, *Documentele*

Sanuto, vorbind de Sf. Munte, numeşte această republică „loc în care înfloreşte tot binele şi creştinătatea, loc favorizat de «Carabogdan»" (adică de domnul Moldovei)[29].

Ideea dinastică. Dinastia, aşa cum era înțeleasă la noi, era tot în legătură cu credința. Dinastia însemna că o familie era lăsată de sus să cârmuiască țara, indiferent, însă, de ordinea naşterii; ajungea să fii os de domn în linie bărbătească (chiar nelegitimă), ca să ai drept la scaunul domnesc. Desigur, la origine, această idee dinastică medievală n-a avut în Europa nimic religios în sine. Familia şefului militar care descălecase țara şi apăra pe oamenii lui forma dinastia. Dar, după aşezarea țărilor, originile ei s-au cufundat în legende; stăpânitorul era lăsat de Dumnezeu să-şi păzească oamenii şi să fie ascultat de ei. Ideea dinastică nu era abstractă, ca ideea de stat, nu era o idee socială ca cea națională, ci, pur şi simplu, domnul era stăpânul, cum e stăpânul de moşie cu supuşii lui. De aceea, Ştefan n-a încercat niciodată să unească Muntenia cu stăpânirea lui, deşi a cucerit-o în mai multe rânduri. Acea țară era moşia altei familii, se putea pune acolo cel mult un pretendent mai docil decât domnul răsturnat. Pentru Ştefan, Muntenia trebuia să fie un zid de apărare, o barieră care să-l despartă de turci, cu un domn al său şi al creştinilor. La aceasta s-au mărginit toate strădaniile sale în Țara Românească.

Dinastia era, în veacul al XV-lea, o realitate; boierii nu cutezau încă, aşa cum au făcut-o peste un veac, să puie în fruntea țării pe unul dintre dânşii. Arbore trebuie să fi fost înrudit cu familia domnitoare, dacă în adevăr s-a gândit la domnie pentru el.

Un fapt care arată grija lui Ştefan pentru dinastia sa, dorința de a ține strânsă legătura cu neamul domnitor, este înnoirea şi „înfrumusețarea" mormintelor strămoşilor lui. La Rădăuți, în mica biserică domnească plină de morminte, a pus de s-au cioplit pietre noi pentru „străbunici", începând cu „bătrânul" Bogdan, întemeietorul țării[30]. La Putna, la mănăstirea ce trebuia să fie veşnic locaş al trupului trudit al marelui domn, a adus, transportând-o cu totul, o biserică de lemn din sat de la Volovăț, unde era mormântul lui Dragoş vodă, primul domn al Moldovei, cel ce vânase

lui Ştefan cel Mare, I, p. 161. Acest hrisov fu adus şi arătat la Moscova țarului, la 1625, de arhimandritul Zografului ca dovadă că mănăstirea merită să fie ajutată (Muraviev, *Legăturile Rusiei cu Orientul creştin* (ruseşte), Moscova, p. 24).

[29] M. Sanuto, *Diarii*, IV, col. 311.

[30] Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Wien, 1903, p. 102 şi 110.

zimbrul în codri: „Înțeles-am şi noi din oameni bătrâni, locuitori de aici din țară, cum se trage cuvântul din om în om, că o biserică de lemn la Olovăț să fie făcută de Dragoş vodă şi acolo zic să fie îngropat Dragoş vodă. Şi acea biserică de lemn au mutat-o Ştefan vodă de o au clădit la mănăstirea Putna, unde stă până acum”[31]. Această simbolică aducere a mormântului lui Dragoş, cu biserica lui de lemn, cu tot, la Putna, în mănăstirea lui Ştefan, unde era pregătit şi mormântul lui, ridicarea unei inscripții şi pentru acest „străbunic”[32] este una din faptele cele mai luminoase pentru a înțelege ideea politică dominantă a vremii: legătura tare de sânge a familiei menite să stăpânească țara pe vecie.

Şi căsătoriile lui Ştefan cel Mare, trei la număr, sunt caracteristice pentru politica lui dinastică. Unii domni ai Moldovei au căutat, prin alianțe cu familia Iagellonilor catolici, să se apropie de suzeranii lor. Astfel a fost căsătoria lui Alexandru cel Bun cu Rimgaila, sora lui Vitold, marele cneaz al Litvaniei şi vara regelui Vladislav, precum şi căsătoria lui Ilie, fiul bunului Alexandru, cu Maria „ducissa”, cumnata aceluiaşi rege Vladislav. Alte căsătorii domneşti, dimpotrivă, au fost în lumea boierimii de țară, strângând legăturile cu aristocrația turbulentă şi nesigură.

Ştefan, însă, prezintă un caz particular: toate trei soțiile lui sunt principese ortodoxe din țări vecine: Evdochia, fiica lui Simeon Olelkovici de la Kiev, Maria din Paleologii de la Mangup, în Crimeea, Maria, fiica lui Radu cel Frumos din Țara Românească[33]. Pare a fi din partea domnului

---

[31] N. Costin, *Cronica*, în *Cronicele Moldovei* de M. Kogălniceanu, I, p.132.

[32] Despre o inscripție ridicată de Ştefan cel Mare în cinstea lui Dragoş a vorbit d. Górka într-o comunicare la Acad. Rom. în nov. 1939, comunicare ce nu s-a tipărit încă. Inscripția ridicată de Ştefan cel Mare în mai 1473 la Putna, în amintirea lui Dragoş, azi pierdută, a fost publicată, probabil greşit de Sev. Georgiescul, eclisiarh Putnei, în „Arhiva Românească”, II, ed. a II-a, p.316.

[33] Cf. şi Damian Bogdan, *Pomelnicul de la Bistrița şi rudeniile de la Kiev şi Moscova ale lui Ştefan cel Mare*, în „Ac. Rom., Mem. Secț. Ist.”, seria III, tom. XXII, 1940 şi idem, *Mangupul în lumina unor noi cercetări*, Bucureşti, 1940, extras din „Arhiva Românească”. Pentru Mangup, cf. şi *Dicționarul geografic statistic al imperiului rusesc* (ruseşte), St. Petersburg, 1867, III, p.1651 şi *Dicționarul enciclopedic* (rus.), St. Petersburg, 1896, XVIII, p.528. E o localitate la 51 verste de Simferopol, pe o stâncă înaltă, unde se mai văd şi azi ruinele a două biserici şi ale unei sinagoge, precum şi ale unei curți domneşti cu două etaje, împodobite cu reliefe săpate în piatră. Francezul Peyssonel scria la 1765: „Mankoup est une forteresse presqu'entièrement ruinnée mais qui parait avoir été autrefois très importante. Elle est située sur une roche d'une prodigieuse hauteur presque inaccesible. La plupart des habitants sont juifs et il n'y a qu'un très petit nombre de tartares” (M. Peyssonnel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares*, Paris, 1765, p.107).

român o politică de alianțe familiale urmată consecvent, căci şi pe fiica sa, Olena, o căsătoreşte cu fiul marelui cneaz Ivan III de la Moscova, iar pe fiul său, Alexandru, îl căsători cu fiica voievodului român al Maramureşului, Bartolomeu Dragffy (al lui Dragoş).

Se pare că Ştefan se considera un dinast ortodox, menit să strângă legăturile cu celelalte dinastii pravoslavnice şi în special cu cea bizantină, în vederea unei colaborări politice pe dublul temei al dreptului de moştenire şi al credinței Răsăritului.

Diplomație şi război. Ştefan nu trebuie să fie socotit ca un stăpânitor local, mărginit la datinile şi la orizontul țării sale. El era un principe al Europei, care cunoştea lumea şi toate rosturile şi legăturile ei. Nu numai legături bisericeşti cu călugării ce veneau de la Muntele Athos sau din părțile ortodoxe mai îndepărtate, dar solii veneau şi se întorceau din țări îndepărtate. E destul să amintim că legătura dintre împăratul Maximilian de Habsburg şi țarul Ivan III, prima legătură diplomatică a Rusiei cu Europa apuseană, s-a făcut prin mijlocirea lui Ştefan cel Mare[34].

În cancelaria domnească erau scribi care traduceau destul de bine în latina medievală epistolele domnului, ba chiar şi în nemțeşte şi în italieneşte. Unii „diplomați” nu erau prea destoinici, pildă este acel sol de la sfârşitul domniei lui Ştefan vodă, trimis la Veneția, care, după o cale lungă, sosi în fața consiliului serenissimei republici şi recunoscu cu umilință şi ruşine că a uitat pe drum obiectul soliei sale[35]. Să nu uităm că soliile erau secrete, solul primea o scrisoare de acreditare, iar solia urma s-o învețe pe de rost, ca să nu rămâie nimic scris, ce ar putea cădea în mână duşmană. Despre un alt sol al lui Ştefan, acelaşi cronicar venețian spune că a citit o scrisoare a domnului Moldovei, în limba latină, *ma gran barbarie*. Solii înşişi „nu erau oameni distinşi”, erau prost îmbrăcați, după gustul scriitorului din Veneția, şi stăteau în picioare, vorbind prin interpreți. Erau găzduiți în hanul de la San Giorgio (*sono alegati a l'hostaria di San Zorzi*), şi la plecare cumpără stofe țesute cu aur (*panni d'oro*)[36]. Când, însă, la 1502, veni un sol mai de seamă al lui Ştefan, dogele nu pregetă să-l ridice la rangul de cavaler şi să-l îmbrace în haine de aur (*fu fato cavaliere vestito d'oro*)[37].

Ştefan vodă, el însuşi, era prea natural ca să aibă maniere diplomatice.

[34] *Pamiatniki diplomaticeski*, I, p. 90-91.
[35] Marino Sanuto, cronicar venețian.
[36] Sanuto, *Diarii*, III, col.1467-1468 şi V, col.150.
[37] *Ibidem*, IV, col.248.

Când un sol polon veni în fața scaunului domnesc și arătă pe temei de argumente istorice, pe hrisoave și pe tratate, că Pocuția e țara craiului leșesc și se cuvine ca să i-o dea înapoi, domnul Moldovei, în loc de a înfățișa pe larg drepturile sale, răspunse scurt și brutal: „Să-mi spui de ce ar trebui să las acea țară pe care am luat-o cu sabia. Am luat acea bucată de pământ, vreau să-mi rămână mie”. Și, cu indignare, se adresează solului polon: „Văd că nu vrei să-ți amintești că sprijiniți de mine v-a fost vouă bine și eu v-am fost scut și apărare din toate părțile păgânești. Acum cum vă veți apăra și câte ați pierdut după ce eu nu vă mai duc pe umeri, cred că nu știi sau știi și nu vrei să știi”. Și cum solul insista, domnul se răsti la el: „Ai acum răspuns la solia ta, pleacă!”[38].

Și totuși, când voia să expuie lucrurile pe larg și temeinic, o făcea. Un model de solie este aceea trimisă de Ștefan cel Mare dogelui Veneției și Papei prin grecul Ioan Țamblac. Ea înfățișează foarte clar rostul Moldovei, lupta purtată împotriva turcilor, interesul Europei de a sprijini această barieră împotriva păgânătății. Mai ales se arată importanța Chiliei și a Cetății Albe, principalele obiective ale turcilor, rolul lor pentru negoț și ca cetăți de apărare, mai ales pentru Polonia și pentru Ungaria.

Când domnul bătu pe munteni la Soci și pe unguri la Baia, el scrise câte o scrisoare regelui polon, cu expunerea amănunțită a campaniei și cu dojană, pentru că n-a fost ajutat de suzeranul său[39]. Iar după biruința de la Vaslui împotriva turcilor, alcătui el acea vestită scrisoare-proclamație către toți principii creștini, în care arăta datoria tuturor de a veni în ajutorul lui[40].

Diplomația se judecă după rezultate, și rezultatele diplomației lui Ștefan sunt minunate. La 1462-1465 se luptă cu muntenii și e în pace cu turcii, ungurii și polonii; la 1467 se luptă cu ungurii, e bine cu turcii și polonii intervin în favoarea lui, protestând la Buda; la 1469-1479 e în luptă cu muntenii – ungurii și turcii nu intervin; la 1475-1476 luptă cu turcii – polonii și ungurii îi trimit mici ajutoare; la 1477-1480 luptă cu muntenii, ajutat de unguri; la 1481-1487 luptă cu turcii, fără intervenție polonă și ungurească; la 1497-1499 luptă cu polonii – ungurii, turcii și rușii intervin în favoarea lui Ștefan. Chiar cu tătarii lui Mengli Ghirei a avut mult timp relații bune, cu solii reciproce și am amintit de solia de pace trimisă de domn ca să împace Litvania cu Moscova, solie care a avut un sfârșit favorabil.

[38] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 476, 479, 480.
[39] P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*; I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 311 și urm.
[40] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 319 și urm.

Oşteni moldoveni
de la începutul secolului XVI
(frescă din biserica Părhăuţi – Suceava)

E aci o adevărată ştiinţă, care ştie să se folosească de împrejurări, de rivalităţile şi invidiile vecinilor. Nici un domn român nu l-a egalat în această privinţă pe bătrânul stăpânitor al Moldovei. Aci e merit personal, geniu politic. Şi acelaşi geniu se dovedeşte pe câmpul de luptă. Nu e puţin lucru ca acelaşi stăpânitor al unei ţări mici să învingă pe rând pe *toţi* vecinii lui: munteni, unguri, poloni, tătari, turci. Şi nu e vorba de cine ştie ce oşti provinciale: Matei Corvin, Ioan Albert, Mahomet II au năvălit în Moldova cu toate oştile marilor lor ţinuturi şi toţi s-au întors ruşinaţi.

Războaiele lui Ştefan au fost, se înţelege, defensive. El ştia să prindă pe duşman la loc primejdios şi să-l nimicească. Două erau temeiurile acestei defensive armate: cetăţile şi codrii. Cetăţile au jucat un rol militar hotărâtor în Evul Mediu; acel care stăpânea cetăţile unei ţări, o avea în mâna lui. Sistemul de cetăţi ale Moldovei, în mare parte clădite sau reclădite de către Ştefan, cuprindea apărarea graniţelor la vadurile Nistrului, apărarea locurilor de trecere (Neamţul, Romanul), capitala Suceava. Apărarea Neamţului, a Sucevii şi a Hotinului a determinat retragerea lui Mahomet II, la 1476, iar apărarea Sucevii, la 1497, a determinat retragerea regelui polon Ioan Albert.

Dar dacă *cetatea* era un sistem de apărare specific în tot Evul Mediu, apărarea în *codri* era un fel de luptă care deosebea pe români[41]. În codrii Crasnei luptase Ştefan tânăr, alături de tatăl său, împotriva polonilor. La Vaslui, cu turcii, s-a luptat în codru, la Valea Albă, în codrii Neamţului, de asemenea, şi mai ales în marea izbândă din Codrii Cosminului, împotriva leşilor. Codrii acopereau pe atunci o mare parte a ţării, erau locuri sigure, necunoscute de duşman, loc ideal de luptă în care o oaste mai mică putea surprinde pe una mai mare şi s-o nimicească.

Sistemul de luptă al lui Ştefan cel Mare era, deci, legat de aspectul pământului moldovenesc, nu era învăţat de la străini. Putem spune, cu drept

[41] Cf. R. Rosetti, *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ştefan cel Mare*, în „Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist.”, seria III, tom. IV, 1925, p. 61 (427).

cuvânt, că oştile marelui domn au învins mereu pentru că s-au înfrățit cu pământul țării.

Caracterul lui Ştefan cel Mare. În Moldova, pentru populația de religie catolică, germani şi ceangăi, erau şi călugări catolici, adesea veniți din țări depărtate. Ei n-aveau dreptul să strecoare învățătura lor şi românilor pravoslavnici, ci trebuiau să se mărginească la sufletele de aceeaşi credință cu dânşii. Dar odată, în vremea lui Ştefan, nişte călugări de neam ceh se apucaseră să convertească la religia Romei şi pe câțiva dintre moldovenii noştri. Aflând de această încălcare a datinei şi a poruncii sale, Ştefan vodă cheamă în fața lui pe călugări şi le porunceşte ca pe dată să părăsească țara. Atunci, unul dintre călugări îi spuse domnului: „Dacă noi n-am fi în această țară, voi de mult ați fi pierit de pe urma turcilor”, înțelegând că Dumnezeu îşi va lua mâna ocrotitoare de deasupra țării. Domnul răspunse scurt şi tăios: „Vom vedea dacă Dumnezeu nu ne va apăra de turci şi fără voi. Acum vreau ca voi să ieşiți pe dată, cu toții, din țara mea!”[42].

Încredere adâncă în puterile sale şi ale țării, asprime de oştean, legătură cu datina ortodoxă, toate acestea se răsfrâng în această scurtă întâmplare caracteristică. Este şi o scrisoare în care sufletul domnului se dăruieşte – scrisoarea trimisă craiului Cazimir al Poloniei după izbânda asupra lui Matei Corvin la Baia. E o scrisoare de izbândă şi de dojană[43]. Izbânda e povestită în cuvinte scurte, foarte precise; când vorbeşte de atacul decisiv, domnul spune: „Am luat nădejdea în Dumnezeu cu mine”. Şi apoi vin cuvintele de dojană: de ce n-a fost ajutat de suzeranul său? „Să-şi amintească Dumnezeu şi Măria Ta de câte ori am arătat Măriei Tale, prin scrisori şi soli, că aceasta trebuie să se întâmple şi se pregăteşte de poloni şi unguri. Şi Măria Ta şi domnii Măriei Tale n-au vrut să ne creadă [...]. Polonii sunt oameni greoi şi nu se mişcă decât îndemnați dinainte şi de cu vreme”, scrie el regelui. Solii lui, trimişi în Polonia, fuseseră opriți de nobilii de la margine şi maltratați: „Cu ce îmi veți răscumpăra cinstea ce mi-a fost călcată?”. Şi apoi: „Cu ce voi mai putea plăti tributul la turci, dacă țara mi-a fost sărăcită prin prădăciunile ungureşti?”. Însă pe rege (Matei Corvin) „l-au pus pe targă, precum şi pe alți domni şi au fugit cu el peste munți”.

În această scrisoare este ceva din sufletul unui om credincios şi sigur de sine, care pentru dreptatea lui cutează să înfrunte pe oricine, un luptător

[42] I. Macurek, *Husiții în țările române* (în l. cehă), Praga, 1927, p. 64.
[43] P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 3-8 (63-68).

realist, cu o conştiinţă a drepturilor sale. Şi mai mult decât atâta: **e glasul istoriei noastre, al unui neam viteaz şi nedreptăţit**. Se vede bine cât de mult se confundă Ştefan cu liniile mari ale trecutului nostru.

Ştefan cel Mare şi Moldova. Între Ştefan cel Mare şi Moldova este o legătură pe care studiile istorice n-au adâncit-o îndeajuns. Dacă o personalitate a fost vreodată reprezentativă pentru ţară, atunci, desigur, Ştefan a fost aceea.

Moldova, între marile provincii cu caracter sufletesc deosebitor, care toate laolaltă formează unitatea neamului, e ţara în care înţelepciunea predomină asupra voinţei. E ţara oamenilor prudenţi, care a dat pe cei mai mari bărbaţi de geniu, dar prea puţini aventurieri. Spirite critice şi creatoare, moldovenii au dat pe Eminescu, pe când muntenii pe Tudor Vladimirescu răsculatul şi pe Mihai cuceritorul. E o dragoste adâncă a pământului, a omului statornic şi socotit, la răzeşul moldovean, ca şi la boierul de viţă veche.

Ştefan cel Mare a fost toate acestea. El n-a pornit peste Dunăre şi peste munţi să cucerească ţări străine, s-a folosit la maxim de putinţele ce i le da pământul ţării sale, mai ales codrii. Spirit creator, a colonizat şi a întărit, a ştiut să surprindă pe duşman cu mişcări iscusite, a fost un diplomat genial. Era omul pământului şi al neamului său. Mai mult decât toate, Ştefan a ştiut să se menţie, să reziste timp îndelungat cu tărie, cu şiretenie, cu înţelepciune.

În figura lui Ştefan e ceva din destinul de totdeauna al neamului nostru. Destin de apărare: sentinelă înaintată a civilizaţiei spre stepele barbare, la marginea Europei, am apărat această civilizaţie veacuri de-a rândul. Cel mai însemnat apărător român al Europei a fost, desigur, Ştefan. Rolul său istoric trece, astfel, peste importanţa unei personalităţi, el devine un instrument al istoriei, un simbol al destinului, urmat de noi în toate veacurile. N-a fost un cuceritor. Lupta lui a fost luptă defensivă, de rezistenţă. Apărarea aceasta, adesea anonimă, vitejia românească care stă în menţinere pe loc, în răbdare înfiptă în solul strămoşesc, e personificată de Ştefan.

Şi prin altă latură a politicii lui, Ştefan este pe linia destinului românesc: apărarea culturii ortodoxe. Legătura lui cu Biserica, alianţa cu casele domnitoare ortodoxe, sprijinul dat marii republici dreptcredincioase de la Sf. Munte, aplecat sub viforul păgân, anunţă pe un Neagoe şi pe un Brâncoveanu. Destinul nostru a fost şi acesta: noi am salvat şi am ţinut cu cultura şi sprijinul nostru, cultura Răsăritului şi avem s-o mai ţinem şi în viitor, căci rolul nostru istoric nu s-a terminat în acest

Oşteni moldoveni
de la începutul secolului XVI
(frescă din biserica Părhăuți – Suceava)

colț al lumii. Destinul unui neam este, de obicei, împlinit de mari forțe anonime şi rareori de mari personalități care-l întruchipează: una din ele este Ştefan cel Mare, omul din Moldova.

Nu ştiu dacă se poate vorbi şi de influența inversă, a personalităților asupra sufletului popular. Dacă Ştefan a crescut în Moldova, credem, totuşi, că şi el şi-a lăsat urma asupra țării. Cântecele, legendele, proverbele vorbesc şi azi de dânsul.

Țara, până la el, nu era statornicită, cumplite lupte pentru tron o sfâşiaseră, domnii se schimbau repede, unul după altul. Nu era înțelepciune politică, nu era conştiința continuității politice. Dar, după luptele pentru tron şi domniile scurte, a urmat o epocă de maturitate. Atunci a venit Ştefan şi, timp de 47 de ani, a stat, a luptat şi a consolidat țara, cetățile, târgurile şi bisericile pentru veacurile viitoare.

Şi urma sa a rămas asupra țării ca o pecetie asupra unui hrisov.

LEON ŞIMANSCHI

FORMAREA PERSONALITĂȚII LUI ŞTEFAN CEL MARE

Dat fiind angrenajul extrem de complex al raporturilor social-politice din Moldova celui de al şaselea deceniu al secolului al XV-lea, schimbarea de domnie din primăvara anului 1457 a dobândit, implicit, semnificații cu totul deosebite. Simpla îndepărtare de pe scaunul țării a celui care încercase să soluționeze prin expediente temporare numeroasele probleme puse statului feudal de dezvoltarea istorică concretă, însemna de fapt o posibilitate de realizare a noilor tendințe. Fără îndoială, însă, că nici maturitatea factorilor generatori şi nici capacitatea forțelor sociale care promovau pe arena disputelor interne dezideratele generale nu puteau garanta, totodată, înscăunării survenite şi acel caracter creator al reuşitei totale. Depindea de personalitatea noului domn ca posibilitatea să se transforme în realitate, iar înfăptuirea unor cerințe anterioare să devină promotoarea altora. Pentru o astfel de alternativă se impunea însă ca alesul împrejurărilor să adauge conjuncturii favorabile resurse personale de o calitate superioară. Şi, dacă proba acestora se află, de bună seamă, în însăşi suita faptelor domniei lui Ştefan cel Mare, explicația apariției lor nu poate fi găsită decât urmărind formarea celui ce a rămas pentru posteritate inegalabil.

Scopul studiului nostru constă, deci, în relevarea acelor factori care au concurat la sedimentarea unor însuşiri excepționale în patrimoniul aceleiaşi persoane. Fireşte, în lipsa unor informații directe şi sigure, interpretările pe care ni le vom îngădui nu vor putea beneficia, întotdeauna, de suportul incontestabil al elementelor necesare construcției ştiințifice. Dar, chiar şi numai cele câteva aspecte detectabile presupun, prin raportarea lor la ipostazele personalității lui Ştefan cel Mare, prezența celorlalte, astfel încât obținerea unei imagini de ansamblu asupra tânărului care, în primăvara anului 1457, prelua domnia Moldovei, nu reprezintă, credem, o imposibilitate.

*

Pentru înțelegerea zestrei dispoziționale a oricărei persoane – este astăzi un adevăr pe deplin stabilit –, arborele genealogic constituie cel dintâi teren care se impune a fi explorat. Din păcate, reținând în atenție tot ceea ce oferă informația vremii în acest sens, numărul celor bine cunoscuți dintre predecesorii direcți sau indirecți ai lui Ştefan cel Mare este mult prea redus pentru a permite depistarea integrală a fondului său ereditar pe dialectica verticală a transmiterii însuşirilor. În măsura în care, prin tatăl său, Bogdan voievod, Ştefan aparținea casei domnitoare a țării, una dintre componentele moştenite ale personalității sale se conturează, totuşi, cu destulă precizie.

Bunicul său, Alexandru cel Bun, reprezintă astfel, datorită operei ample de guvernământ pe care a realizat-o în cele trei decenii de la începutul secolului al XV-lea, un al doilea ctitor al țării. Înfăptuirile sale dezvăluie, în primul rând, o remarcabilă capacitate de înțelegere a principalelor tendințe pe care le implica dezvoltarea statului şi a societății feudale – capacitate subliniată nu atât de varietatea domeniilor supuse intervenției domneşti, absolut normală într-o guvernare de durată, cât mai ales de esențialitatea principiilor politice pe care le-a urmat. Pe de altă parte, în ciuda unei imagini de aparentă acalmie, de îndelungată gestație a fiecărei hotărâri – imagine provocată de relativa penurie informativă –, evenimentele bine cunoscute de la începutul precum şi de la sfârşitul domniei lui Alexandru cel Bun trădează, indubitabil, atitudinea activă a unui spirit ferm şi abil. Mai mult chiar, considerând acel raport dintre disponibilitatea individuală şi solicitarea externă, în funcție de care se cere a fi estimată orice valoare istorică personală, opera lui Alexandru cel Bun exprimă, este adevărat, în puține cuvinte, tocmai ascendența celei dintâi – ascendență care i-a permis domnului să treacă, treptat, de la politica de conjunctură la cea de perspectivă, să implice puterea de stat în sfere mereu mai largi ale vieții obşteşti şi să-şi realizeze astfel un prestigiu asemănător oricărui autocrator.

De altfel, virtuțile sale spirituale apar cu atât mai proeminente, cu cât la aproape toți fiii săi ele au trecut, integral sau parțial, în extremitatea zonei contrare.

Spre deosebire de aceştia, tatăl lui Ştefan cel Mare, Bogdan voievod, fructul unei legături nelegitime a lui Alexandru cel Bun din jurul anului 1420, a moştenit, nealterate, după cum atestă materialul informativ existent, cel puțin o parte din aptitudinile părintelui. Asistând, de la granița sudică a Moldovei cu Ardealul, la luptele interne pentru tron şi supremație sau la demersurile fără de răgaz ale lui Iancu de Hunedoara pentru apărarea unor interese vitale împotriva aceleiaşi ofensive aristocratice, opțiunea lui

Bogdan sugerează, în primul rând, o potenţialitate asemănătoare celei părinteşti de asimilare a imperativelor generale în substanţa idealului personal. Atenţia pe care o acordă, în scurta sa guvernare, participării la viaţa publică a boierimii mici şi mijlocii, intuirea utilităţii unei colaborări efective, în noua etapă istorică, a domniei cu Biserica sau efortul de a încadra Moldova în frontul românesc de luptă antiotomană, subliniază, la rândul lor, polivalenţa aceluiaşi atribut. Din nefericire însă, o conjunctură nefavorabilă de împrejurări a întrerupt domnia celui care prin oportunitatea deciziilor sau prin talentul său militar, aşa cum probează fulgerătoarea victorie de la Tămăşeni sau înverşunata rezistenţă opusă polonezilor în 1450, ar fi putut asigura întregii ţări liniştea şi siguranţa după care tânjea. Oricum, în măsura în care Ştefan cel Mare a reeditat, la dimensiuni sporite, trăsături vizibile deja în personalitatea lui Alexandru cel Bun, în aceeaşi măsură acestea au trebuit să aparţină şi tatălui său, căruia temperamentul catalizator al mamei i-a oferit posibilitatea de a păstra şi de a transmite, la adevărata lui valoare, tezaurul însuşirilor paterne.

Despre mama lui Ştefan ca şi despre neamul acesteia informaţiile de care dispunem sunt, în schimb, minime. Menţionată documentar sub numele de Maria, iar în alte surse sub cel de Oltea – probabil un supranume format de la antroponimul „Holt” –, ea aparţinea unei familii boiereşti de lângă Bacău, poate chiar din localitatea Holt, cu un trecut şi cu o poziţie socială încă insuficient de bine lămurite. Chiar şi aşa însă, posibilitatea pe care a avut-o atât soţul cât şi fiul ei de a interveni oportun şi decisiv în lupta pentru putere, în ambele cazuri cu colaborarea Ţării de Jos, denotă o seminţie cu numeroase şi puternice ramificaţii, în măsură să ofere tuturor membrilor ei sentimentul încrederii în propriile forţe, să alimenteze, cu certitudinea unei energii latente, îndrăzneala idealurilor majore. Iar rolul pe care fratele Mariei, boierul Vlaicu, l-a jucat în prima parte a domniei lui Ştefan cel Mare, mai întâi ca pârcălab de Cetatea Albă, apoi de Hotin, iar la sfârşit de Orhei, dovedeşte, într-adevăr, calitatea luptătorului credincios cauzei alese. Tocmai de aceea este de presupus că subtilitatea intelectuală pe care Ştefan cel Mare a moştenit-o de la înaintaşii săi pe linie masculină s-a putut desfăşura în ipostazele sale excepţionale numai ca urmare a sintezei elaborate cu o vigoare tot atât de impresionanta a puterii de acţiune şi al cărei izvor nu se întrezăreşte decât în zestrea ereditară maternă.

*

Conform tradiţiei populare – şi nu există nici un motiv întemeiat pentru a i se refuza creditul –, viitorul domn al Moldovei şi-a petrecut cel puţin o parte a copilăriei pe valea Trotuşului, la Borzeşti, în satul de origine a tatălui său, acolo unde, în anii 1493-1494, va ridica o biserică tocmai „întru amintirea sfântrăposaţilor noştri înaintaşi şi a părinţilor lor”. Fără a constitui un centru de viaţă feudală cu trăsături deosebite de cele ale oricărei alte regiuni din Moldova, depresiunea de la confluenţa Trotuşului cu Tazlăul, Caşinul şi Oituzul se bucura, totuşi, de privilegiul – extrem de semnificativ în epocă – al unei legături directe cu Transilvania, dar mai ales cu Braşovul, prin trecătoarea de la Oituz-Breţcu. Pe aici trecuseră, în mai multe rânduri, oştile ardelene, pentru a îndepărta de la hotarele regatului angevin pericolul tătăresc – cu prilejul uneia din ele venind şi acel Dragoş, căruia legenda îi atribuie „descălecarea” Ţării Moldovei –, după cum, tot pe aici înaintaseră trufaşe şi falnice oştile împăratului Sigismund, în 1395, pentru a se întoarce de la Hindău învinse şi umilite. Drumul de negoţ, pentru care se instituise, la Târgul Trotuş, una din vămile domniei, ca şi ocnele de sare din vecinătate, făceau apoi ca odată cu mărfurile să se perinde necontenit oameni de pe alte meleaguri, cu tezaurul lor de veşti şi impresii mereu proaspete şi pilduitoare. De asemenea, carele hussiţilor prigoniţi aiurea, dar primiţi cu ospitalitate de locuitorii Moldovei, vor fi poposit vremelnic şi în preajma Târgului Trotuş, căci tocmai aici, în 1438 sau în 1451, un preot Constantin propovăduia populaţiei catolice învăţătura „eretică”. În sfârşit, situată în centrul teritoriului locuit de români, cu un trecut care reclama, deopotrivă, comunitatea unei vieţi politice cu Ardealul sau Ţara Românească, ecourile faptelor româneşti de pretutindeni se întreţeseau, de bună seamă, aici, într-o imagine unitară, capabilă să învingă obişnuita izolare provincială.

Aşadar, o conştiinţă istorică şi un orizont spiritual care, oricât de modeste proporţii ar fi avut, nu puteau ocoli curtea boierească unde nepotul lui Alexandru cel Bun primea, alături de ceilalţi trei fraţi ai săi: Ioachim, Ion şi Crâstea, şi de surorile sale: Maria şi Sora, cele dintâi desluşiri despre alcătuirea lumii în care se născuse. Şi cum introducerea lui Dragoş şi a succesorului acestuia, Sas, în fruntea listei de voievozi ai Moldovei s-a făcut tocmai la curtea lui Ştefan cel Mare, nu este exclus ca ea să se datoreze chiar acelei amintiri istorice de care receptivitatea copilului de la Borzeşti a fost fascinată, la fel cum primele încercări de scriere românească în cancelaria aceluiaşi domn nu sunt poate străine de o cutezanţă asemănătoare a

copilăriei, după ce îi fusese tălmăcit sensul major al unei manifestări concrete de propagandă hussită.

Dar, dacă cuprinsul pisaniei menționate certifică, indiscutabil, veracitatea legendei populare privind locul copilăriei lui Ştefan cel Mare, asupra datei sale de naştere, în funcție de care să se poată aprecia acțiunea tuturor celorlalți factori, nu există nici o indicație directă. Singurul element de natură să ofere un punct de plecare obiectiv într-un astfel de calcul constă în asocierea lui Ştefan la domnie, în 1450, de către tatăl său, aşa cum probează menționarea documentară a titlului său de voievod. Or, pentru a fi desemnat moştenitor al tronului, fiul lui Bogdan voievod trebuia să fi împlinit, conform uzanțelor moldoveneşti, 11 ani, ceea ce plasează naşterea sa în jurul anului 1439. Intervalul de timp cuprins între aceste două momente nu putea avea, de altfel, o altă valoare nici dacă îl raportăm la vârsta aproximativă a lui Bogdan – născut în jurul anului 1420 – şi nici la durata necesară naşterii celorlalți fii şi fiice ale sale. De asemenea, în acelaşi sens poate fi luată în considerație şi limita minimă pe care trebuia s-o aibă, tot atunci, un domn la înscăunare: 15-16 ani, întrucât întârzierea intervenției lui Ştefan în Moldova se explică, credem, printre altele, şi datorită vârstei sale fragede, de care rudele şi credincioşii care-l însoțeau erau mai mult decât conştienți. Neatingând însă în primii ani ai refugiului său limita necesară, rezultă că nici în 1450 el nu depăşea, decât cu cel mult 1-2 ani, vârsta deja menționată.

*

Ultimii ani ai deceniului al cincilea au întrerupt însă brusc o copilărie pe care nu o tulburaseră, poate, decât povestirile despre groaznicele urmări ale luptelor pentru putere între fiii legitimi ai lui Alexandru cel Bun. Moartea lui Petru în toamna anului 1448 ca şi vârsta insuficientă a lui Alexăndrel, fiul lui Iliaş, pentru ocuparea tronului au determinat însă opinia publică la o reconsiderare a întregii probleme succesorale, acceptându-se pretendența fiilor nelegitimi ai lui Alexandru cel Bun. Într-o astfel de conjunctură s-a decis, probabil, şi tatăl lui Ştefan cel Mare să acționeze, mai ales că detaşamentele lui Iancu de Hunedoara, trecând în mai multe rânduri pasul Oituzului, şi tinzând spre Suceava, înfățişau alternativa unei reuşite sigure şi durabile.

La sfârşitul anului 1448 sau la începutul celui următor Bogdan va fi trecut, deci, în Transilvania, unde cu consimțământul şi, fireşte, cu ajutorul

voievodului ardelean a început preparativele viitoarei campanii. În ochii copilului precoce şi dornic de a cunoaşte – căci nu este de conceput o abandonare a familiei în ţară, la discreţia partidei lui Alexăndrel – s-a dezvăluit atunci, pentru prima dată, o lume nouă: lumea luptătorilor neînfricaţi pentru cauza dreaptă şi sfântă a libertăţii popoarelor. Povestirile celor care înfruntaseră de atâtea ori oştile semilunii sub conducerea lui Iancu de Hunedoara vor fi impresionat, desigur, profund sensibilitatea copilului. Şi, dacă rostul celor ce se întâmplau în jurul său rămânea încă deseori ascuns puterii sale de înţelegere, sensul major al faptei tatălui său nu putea să nu-l cucerească. Va fi privit, de aceea, cu părerea de rău a celui ce se simte nedreptăţit, plecarea spre ţară a micii oştiri pe care şi-o formase părintele său până în toamna anului 1449 şi va fi primit cu un sentiment de aceeaşi intensitate vestea biruinţei din 12 octombrie, de la Tămăşeni. În faţa copilului, până de curând neştiut, se deschiseseră larg porţile viitorului. Iar el păşea, aşa cum faptele ulterioare demonstrează, într-un echilibru deplin al forţelor sale spirituale, potenţialului neobişnuit al raţiunii adăugându-i-se o puritate afectivă pe care nici opresiunea morală a unei prea timpurii captivităţi şi nici exemplul funest al unei curţi opulente şi meschine nu avuseseră cum s-o întineze.

Iancu de Hunedoara

Şi într-adevăr, nu peste multă vreme, cel mai mare dintre fiii noului şi energicului domn a început pregătirea sistematică pentru însuşirea tuturor acelor cunoştinţe necesare unui viitor conducător de ţară. Călugări învăţaţi, aduşi din mănăstirile cu renume ale Moldovei sau poate chiar viitorul mitropolit Teoctist îi vor fi explicat atunci complicatele precepte religioase, originea divină a puterii domneşti sau îndatoririle unui suveran faţă de supuşii săi. I se vor fi destăinuit, tot atunci, prin strădania aceloraşi dascăli, şi slovele chirilice ale cutărui manuscris relatând despre faptele regilor şi împăraţilor de altădată, şi va fi cugetat poate, o clipă, la un letopiseţ al propriei sale ţări. Titlul de voievod, pe care ajunge să-l poarte în 1450, îl

obliga însă şi la o altfel de învăţătură. Alături de tatăl său a început, desigur, să participe la unele din activităţile obişnuite ale curţii domneşti, dar mai ales la consiliile care judecau dreptăţile împricinaţilor sau aprobau daniile şi întăririle acordate de domn celor credincioşi. Solicitată de împrejurări, puterea sa de discernământ nu va fi întârziat, de aceea, să-i uimească pe cei din anturajul domnesc şi să le câştige, încă de pe acum, afecţiunea şi încrederea. Confruntarea militară din vara anului 1450 cu oştile polone care-l readuceau pe Alexăndrel nu a privit-o însă din apropiere. Era totuşi prea firav ca să îndure greutăţile unei campanii îndelungate şi ai cărei sorţi de izbândă nu puteau fi cu siguranţă anticipaţi. Oricum, desfăşurarea ostilităţilor a constituit cea dintâi lecţie practică de conducere a unui război cu o armată superior dotată, de transformare a avantajelor minime în factori hotărâtori ai biruinţei finale.

Bucuria de a vedea opera tatălui său prinzând contururi din ce în ce mai precise i-a fost însă întreruptă cu brutalitate. Promovarea în sfatul domnesc ca şi în anturajul imediat al domnului a altor reprezentanţi ai boierimii pământene decât a celor atotputernici până atunci, eliberarea tronului de tutela discreţionară a aristocraţiei polonofile şi perspectiva înregimentării efective a ţării în frontul românesc al luptei antiotomane, condus de Iancu de Hunedoara, nu puteau să încânte pe beneficiarii de ieri ai situaţiei. În înţelegere, deci, cu boierii rămaşi în preajma lui Alexăndrel, sau independent de aceştia, dar, fără îndoială, cu colaborarea unora din ţară, un alt fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun, Petru, supranumit apoi Aron, l-a surprins pe domn în satul Reuseni din apropierea Sucevei, decapitându-l în ziua de 16 octombrie 1451.

Furtuna care se va fi dezlănţuit atunci în sufletul, de copil încă, al celui care, mai târziu, nu va ierta nici o înfruntare, este uşor de bănuit. Va fi poruncit, cu ochii înlăcrămaţi, celor din preajmă să pună mâinile pe arme întru răzbunarea domnului lor şi nu va fi acceptat cu nici un preţ părăsirea cetăţii de scaun. Dar, dacă Ţara Moldovei rămăsese încă o dată fără stăpân, familia domnului ucis intră de îndată sub privegherea ochiului de oştean al lui Vlaicu. Apreciind cu luciditate situaţia şi conştient de bogăţia aptitudinilor nepotului său – căruia îi va fi arătat poate primele lovituri de sabie –, el hotărî retragerea temporară din competiţia tronului a celui care, prin titlul ce-l avea, era îndreptăţit oricând de acum înainte, să-l ocupe. Afacerile curente ale domniei de ieri au fost, aşadar, lichidate grabnic în zilele următoare, aşa cum probează emiterea documentului din 17 octombrie 1451, iar sprijinitorii familiei lui Bogdan s-au înţeles cu privire la atitudinea lor viitoare. Şi când pregătirile au

luat sfârşit, grupul restrâns al celor ce nu mai puteau rămâne în ţară: Oltea doamna, fratele ei, Vlaicu, un Ciopei pârcălabul, un Onică de la Jijia şi poate alţi câţiva s-au îndreptat, strânşi în jurul copilului voievod, spre Transilvania, acolo unde, conform înţelegerii stabilite cu Bogdan, Iancu de Hunedoara urma să le ofere grija sa părintească.

Noua perioadă din viaţa lui Ştefan cel Mare, pe care împrejurările l-au obligat, atât de brutal, să părăsească până şi ultimele refugii ale idealismului copilăriei, n-a putut fi descifrată încă până acum pe baza izvoarelor. Acceptarea unui refugiu mai îndelungat în Transilvania se impune însă în mod necesar, deoarece numai aici a putut să-şi formeze acele principii de guvernare pe care i le dovedeşte întreaga sa activitate de mai târziu. Mai presus însă de educaţia cavalerească pe care a trebuit, desigur, să şi-o desăvârşească sau de continuarea instrucţiei propriu-zise, şcoala realistă a vieţii i-a şlefuit gândirea, i-a fortificat caracterul, i-a modelat sensibilitatea. A avut, fireşte, ocazia să-l admire, în cutare împrejurare, pe cel care se impusese în faţa întregii Europe şi rămăsese, chiar şi după insuccesul din toamna anului 1448, atotputernic în Transilvania. Aşteptând, ca şi el, în preajma lui Iancu de Hunedoara, un prilej nimerit pentru ocuparea tronului Ţării Româneşti, Vlad Ţepeş i-a devenit însă, indiscutabil, bine cunoscut, dacă nu cumva legătura lor personală constituia deja un fapt împlinit. Apreciindu-i spiritul întreprinzător şi mobil, curajul şi dârzenia caracterului, dar mai ales dragostea, într-adevăr fără margini, pentru dreptate şi libertate, adolescentul voievod moldovean se va fi convins repede de şansele pe care i le oferea colaborarea cu un astfel de om. Încă înainte de primăvara anului 1456, între cei doi pretendenţi s-a ajuns, de aceea, la o înţelegere, printre clauzele căreia figura, desigur, şi ajutorul pe care Vlad Ţepeş urma să-l acorde lui Ştefan pentru ocuparea tronului, aşa cum se petrecuseră faptele şi pe vremea bunicilor lor, Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun.

Ceea ce i-au oferit însă, determinant pentru formarea personalităţii sale, anii refugiului din Transilvania, a fost posibilitatea de a-şi forma un orizont politic şi, în legătură cu aceasta, un ideal de conducere în stat de cea mai strictă autenticitate. Căci numai aici şi numai în acest moment hotărâtor al luptei cu turcii – cuceritori ai Constantinopolului şi visându-se stăpâni ai Belgradului –, gravitatea pericolului otoman pentru orice ţară limitrofă imperiului se dezvăluia, într-adevăr, cu anticipaţie, la proporţiile sale reale. Numai aici se puteau, de asemenea, intui consecinţele dezastruoase, pentru întreaga ţară, a atotputerniciei şi rivalităţilor aristocratice şi numai aici, în faţa exemplului concret al lui Iancu de Hunedoara, necesitatea mijloacelor

proprii de guvernare şi a implicării directe în apărarea unei cauze a celor mai potrivite categorii sociale, îşi desluşeau, pe deplin, importanța. Desigur, ar fi exagerat să se atribuie adolescentului privat de modalitățile optime ale instrucției şi educației şi nevoit poate, uneori, să scruteze orizonturi necunoscute ale Transilvaniei şi, n-ar fi exclus, chiar ale altor țări, o ideologie absolut închegată şi limpede. Dar, precocitatea sa, incontestabilă nu atât datorită vârstei la care a ajuns pe tronul țării, cât mai ales a felului cum a început să domnească, precum şi predispoziția la tot ce se înfățişa ca drept, cinstit şi ales, aşa cum fusese lumea copilăriei sale, îndreptățesc, încă de pe acum, intuirea marilor aspirații cărora li s-a dedicat.

*

Încheiem, cu aceste observații, o intervenție pe parcursul căreia am încercat nu numai să reproducem informațiile de epocă sau să demonstrăm posibilitatea altora, ci, hazardant poate, să presupunem o existență. Am procedat astfel, însă, fiind convinşi că cercetarea istorică nu poate fi contrazisă, în spiritul ştiințific al metodologiei sale, de supoziția întemeiată şi necesară. Copilăria şi adolescența lui Ştefan cel Mare reprezintă astăzi adevăruri istorice obiective; iar conținutul lor a trebuit să fie aşa cum opera ulterioară a domnului îl sugerează.

Prezentul studiu se întemeiază pe următoarele lucrări:

Bogdan, D. P., *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, Bucureşti, 1941.

Bogdan, I., *Documentele lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1913.

Chalcocondil, L., *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1958.

Constantinescu, N. A., *Dicționar onomastic românesc*, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1963.

Costăchescu, M., *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932.

Costăchescu, M., *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1933.

Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, Edit. Acad. R. P. R., Bucureşti, 1959.

Documente privind istoria României, A. Moldova, veac. XIV-XV, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1953.

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, ed. Fl. Moisil, D. Zamfirescu şi G. Mihăilă, Edit. Minerva, Bucureşti, 1970.

Kirileanu, G. Teodorescu, *Ştefan cel Mare şi Sfânt. Istorisiri şi cântece populare*, ed. a III-a, M-rea Neamțu, 1924.

Minea, I., *Informațiile româneşti ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iaşi, 1926.

Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1958.

Ureche, Gr., *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, de P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1958.

*

Bogdan, I., *Contribuții la istoria Moldovei între anii 1448-1458*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.”, sr. II, t. XXIX (1906-1907), p. 629-637.

Chițimia, I. C., *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în „Romanoslavica”, I, 1948, p. 117-127.

Chițimia, I. C., *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1972.

Costăchescu, M., *Observări istorice cu privire la neamul lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1927.

Giurescu, C. C., *Istoria românilor*, vol. II, partea întâi, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943.

Giurescu, C. C., *Târguri sau oraşe şi cetăți moldovene*, Edit. Acad. R. S. România, Bucureşti, 1967.

Gorovei, Şt. S., *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei*, Edit. Militară, Bucureşti, 1973.

Iorga, N., *Istoria românilor*, vol. IV (*Cavalerii*), Bucureşti, 1937.

Iorga, N., *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904.

Istoria României, vol. II, Edit. Acad. R. P. R., Bucureşti, 1962.

Mureşan, C., *Iancu de Hunedoara*, Edit. Ştiințifică, Bucureşti, 1968.

Neagoe, M., *Ştefan cel Mare*, Edit. Albatros, Bucureşti, 1970.

Pall, Fr., *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească şi Moldova în anii 1447-1448*, în „Studii”, XVI, 1963, nr. 5, p. 1049-1072.

<Panaitescu, P. P.>, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la tributul turcesc (Vaslui, 1456)*, în „Studii”, V, 1952, nr. 3, p. 187-198.

Pârvan, V., *Alexăndrel voievod şi Bogdan voievod. Şapte ani din istoria Moldovei (1449-1456)*, Bucureşti, 1904.

Şimanschi, L., *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432-1447*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iaşi, VII, 1970, p. 59-81.

Ursu, I., *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925.

Vârtosu, Em., *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Țara Românească şi Moldova (până în sec. al XVI-lea)*, Edit. Acad. R. P. R., Bucureşti, 1960.

LEON ŞIMANSCHI

O CUMPĂNĂ A COPILĂRIEI LUI ŞTEFAN CEL MARE: REUSENI, 15 OCTOMBRIE 1451

După câteva decenii de la asasinarea părintelui lui Ştefan cel Mare, autorul anonim al cronicii interne consemna: „În anul 6959 (1451), luna octombrie, 16, a venit Petru voievod, numit Aron, noaptea, şi a năvălit asupra lui Bogdan voievod la Răoseni, vineri în zori, şi i-a tăiat capul”[1]; aşadar, enunţarea unui fapt istoric particular, prin conţinutul său intrinsec şi coordonatele sale spaţio-temporale fundamentale. În aceeaşi vreme, cronicarul polon Jan Długosz, consemnând la rându-i asasinatul, furniza câteva detalii cauzalo-circumstanţiale revelatorii: „Un oarecare Petru, <care> pretindea că are drept la domnia Moldovei şi se înţelesese cu Alexandru ca să împărţească toate deopotrivă, alegând prilejul când Bogdan, poftit la ţară, la un unchi de frate al aceluiaşi Petru, era beat, pe o noapte urâtă, sosind numai cu o sută de moldoveni, înşelă străjile lui Bogdan şi, prinzându-l, îi tăie capul”[2]. Peste puţin timp, ctitoria de la Reuseni a lui Ştefan cel Mare, înălţată, după precizarea pisaniei, pe „loc(ul) unde a fost tăiat capul tatălui său”[3], imortaliza, în întreaga sa amploare, tragicul destin al voievodului, aducând elemente de exactitate suplimentare şi atenţionând asupra caracterului determinant pe care el l-a dobândit în domnia epocală a urmaşului. În sfârşit, reţinând imaginea „un(ui) băieţandru ca de 12 ani alergând pe drumuri(le)” Ţării de Jos, urmărit de oamenii lui Petru Aron şi reuşind să scape numai datorită ingeniozităţii şi puterii sale de stăpânire, impresionante pentru căruţaşii care l-au oblăduit apoi[4], tradiţia istorică populară indica una din implicaţiile conflictuale imediate ale asasinatului,

[1] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan* (în continuare: *Cronicile slavo-române*), ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 7 (15).
[2] Jan Długosz, *Historiae polonicae*, vol. II, cartea XIII, ed. Lipsca, 1712, p. 80-81; vezi şi I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz*, Iaşi, 1926, p. 43.
[3] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare* (în continuare: *Repertoriul*), Bucureşti, 1958, p. 196.
[4] *De la Dragoş la Cuza-Vodă. Legende populare româneşti*, antologie de V. Adăscăliţei, Bucureşti, 1966, p. 102-103.

precum şi rezonanţele sociale nebănuite ale acestuia.

Fără a excela în amănunte, informaţia directă, provocată de reflexul faptului particular în conştiinţa epocii, a oferit deci istoriografiei moderne coordonatele de bază ale acestuia, dezvăluindu-i mobilul nemijlocit, *datum*-ul desfăşurării şi consecinţa imediată. Poate tocmai de aceea el nici nu a reţinut atenţia istoricilor decât în măsura în care elementele sale componente se cereau a fi explicitate şi încadrate în ansamblul relaţional din care făceau parte[5], iar cea dintâi reconstituire istorică integrală a sa, în spiritul criticii obiective a izvoarelor[6], a rămas aproape neschimbată până astăzi[7]. Cu toate acestea, reflectarea ştiinţifică asupra unora din aspectele sale alcătuitoare a înregistrat o permanentă efervescenţă, alimentată fiind, mai ales, de neconcordanţa elementelor cronologice aflate în cauză, de locul descoperirii lespedei funerare pusă pe mormântul lui Bogdan al II-lea sau, în sfârşit, de originea acestuia, ca mobil al adversităţii care a generat asasinatul.

Într-adevăr, plasând evenimentul, conform relatării cronicăreşti, în săptămâna lunii octombrie a anului 1451 care cuprinde data calendaristică 16, se constată o eroare computistică, minimă de altfel, întrucât zilei de vineri îi corespunde data de lună 15[8]. Necesitatea rectificării uneia din cele două informaţii devenea astfel evidentă[9], dar abia descoperirea pietrei

---

5 Vezi A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, de I. Vlădescu, vol. III, Bucureşti, 1927, p. 141-142 (identificându-l însă greşit pe Petru al III-lea Aron cu Petru al II-lea); N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 103-105; idem, *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, p. 102-105; Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, 1, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 25-28 (dar fără a se menţiona înţelegerea premergătoare asasinatului dintre Alexăndrel şi Petru Aron – lacună ce se regăseşte şi în Const. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 2, Bucureşti, 1976, p. 137-139); *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 423.

6 V. Pârvan, *Alexăndrel Vodă şi Bogdan Vodă*, Bucureşti, 1904, p. 9-23 (retrospectivă asupra izvoarelor şi bibliografiei) şi p. 53-61 (împrejurările şi discutarea informaţiei referitoare la asasinat).

7 Vezi, de exemplu, Şt. S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 54-56, sau N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei până la Ştefan cel Mare (1359-1457)*, Iaşi, 1978, p. 178-181.

8 I. Bogdan, *Cronici inedite referitoare la istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 70, n. 15.

9 N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, Bucureşti, 1904, p. 627, a propus, de aceea, acceptarea sosirii lui Petru Aron la Reuseni cu o zi înainte de decapitarea domnului, adică vineri, la 15 octombrie – interpretare preluată apoi de V. Pârvan, *op. cit.*, p. 58-59, şi M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare* (în continuare: *Documentele*), vol. II, Iaşi, 1932, p. 404, iar I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, Iaşi, 1925, p. 44, a avansat ideea unei lecturi greşite a cifrei iniţiale din prototip, unde aceasta ar fi fost înregistrată corect: 15.

mormântale a defunctului, conservând data de 15 octombrie[10], a soluţionat dilema în favoarea zilei de săptămână[11], în funcţie de care analistul curţii domneşti a calculat, ca şi în celelalte situaţii similare[12], valoarea ei cifrică[13]. În plus, emiterea privilegiului lui Petru Durnea la 17 octombrie 1451 s-a dovedit a fi, în mod cert, posterioară asasinatului, impunându-se o explicaţie conformă cu împrejurările speciale care au grevat-o: dispariţia neaşteptată a emitentului în chiar perioada elaborării actului[14] şi interesul particular al beneficiarului, aflat printre susţinătorii direcţi ai domniei lui Bogdan al II-lea[15], de a-l obţine.

În mod indirect deci, implicaţiile cronologice confirmă relatarea cronicărească despre natura intervenţiei lui Petru Aron, care, la două zile după înlăturarea lui Bogdan, nu era încă stăpân al tronului Sucevei, precum şi caracterul extrem de restrâns al conspiraţiei organizate în vederea suprimării domnului[16]. Retragerea vlăstarului domnesc spre Ţara de Jos – invocată de tradiţia populară – se cere, totodată, a fi apreciată ca rezultat al unei contaminări de situaţii, cunoscut fiind faptul că tocmai în partea de sud a Moldovei se născuse şi copilărise Ştefan cel Mare, iar apoi, cu prilejul revenirii sale în ţară, şi-a găsit cei mai mulţi partizani împotriva lui Petru

[10] V. Brătulescu, *Pietrele de mormânt de la Muzeul din Fălticeni*, în **BCMI**, XXXI (1938), fasc. 95, p. 38-44.

[11] I. Minea, *Sfârşitul lui Bogdan II Vodă*, în „Însemnări ieşene", V (1940), nr. 10, p. 117; D. Constantinescu, *Unde a fost înmormântat Bogdan al II-lea Voievod*, în „Carpica", IV, 1971, p. 317.

[12] L. Şimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432-1447*, în **AIIAI**, VIII, 1970, p. 75-76 şi n. 130.

[13] Încercarea lui V. Brătulescu, *Piatra de mormânt a lui Bogdan al II-lea, tatăl lui Ştefan cel Mare*, în **MMS**, 1-2, XXXVII, 1961, p. 166-169 şi 176, de a acredita părerea conform căreia moldovenii socoteau ziua, în secolul al XV-lea, începând de la orele 6 dimineaţa şi o prelungeau până în zorii zilei următoare (însuşită de Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 55), se dovedeşte superfluă, contravenind modului în care analistul curţii domneşti a relatat asediul Chiliei din 1465 *(Cronicile slavo-române*, p. 16 şi n. 1), atribuind miezul nopţii zilei succedente. De altfel, necesitatea de precizare a raportului dintre zi şi noapte pe care au resimţit-o autorii paragrafelor referitoare la anii 1467, 1473 sau 1504 demonstrează că zorii unei zile nu puteau să aparţină, în mentalitatea vremii, decât intervalului cronologic pe care-l anunţau *(ibidem*, p. 16, 17 şi 22; vezi şi **DIR**, *Introducere*, vol. I, p. 392 şi 479-481).

[14] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 59; M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 406; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 180-181.

[15] Era probabil rudă cu Ciopei postelnic (vezi L. Şimanschi, *«Închinarea» de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, în **AIIAI**, XVIII, 1981, p. 616, n. 6).

[16] Asupra compoziţiei acesteia, ca şi a grupării boiereşti fidele domnului, vezi mai jos.

Aron[17]. În zorii însângeraţi ai acelei zile de vineri a anului 1451, salvat, desigur, prin jertfa credincioşilor lui Bogdan al II-lea, fiul acestuia se va fi îndreptat, aşadar, spre cetatea Sucevei, unde putea afla cel mai grabnic şi mai sigur adăpost. Curând după 17 octombrie, însoţit de rudele apropiate[18], el s-a retras în Transilvania, probabil în zona Ţării Bârsei şi a Braşovului, unde tatăl său avusese prieteni şi relaţii[19], odată cu vărul său muntean Vlad Ţepeş, refugiat încă din 1449, la curtea Sucevei[20].

Sugestivă s-a dovedit a fi, în acelaşi timp, şi descoperirea lespedei funerare a lui Bogdan al II-lea[21] la circa 40 km de locul asasinatului[22], în satul Drăguşeni de pe Moldova, unde fusese adusă din biserica fostului sat învecinat, Secuieni. S-a presupus, de aceea că rămăşiţele pământeşti ale celui decapitat au primit, aşa cum se cuvenea, îngrijirea din urmă, autori ai acesteia fiind consideraţi stăpânii de atunci ai satului[23]: ramura Secuienilor[24], din vechiul neam al lui Dragoş

[17] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefan cel Mare* (în continuare: *Doc. Ştefan*), Iaşi, 1932, p. 6-16.

[18] Sunt de admis, în primul rând, mama sa, doamna Maria (Oltea), şi fratele acesteia, Vlaicul. Au fost, desigur, şi alţi boieri care au preferat pribegia, de vreme ce unul din ei a ajuns ulterior în sfatul lui Vlad Ţepeş (vezi Ştefan Andreescu, *Vlad Ţepeş (Dracula)*, Bucureşti, 1976, p. 49).

[19] M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 221, p. 752-754.

[20] Vestea prezenţei acestuia în Ardeal ajunsese la Buda înainte de 6 februarie 1452 (**DRH**, D, nr. 308, p. 423-424).

[21] V. Brătulescu, *Pietrele de mormânt de la Muzeul din Fălticeni*, p. 38-39.

[22] Distanţă apreciabilă, care exclude posibilitatea transportării acesteia de la Reuseni aşa cum s-a admis uneori (V. Brătulescu, *Piatra de mormânt a lui Bogdan al II-lea*, p. 168 – unde se afirmă, inexplicabil pentru cel ce a publicat iniţial lespedea, că aceasta a putut fi dusă de la Reuseni, „în *apropiere (s.ns.)*”, la Secuieni; A. Sacerdoţeanu, *„Descălecători de ţară, dătători de legi şi datini"*, în „Magazin Istoric”, II (1968), nr. 12, p. 9; Const. Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut aparţinând familiei dinspre mamă a lui Ştefan cel Mare*, în **SMIM**, VIII, 1975, p. 174 şi n. 53, şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 180 – ultimii doi autori plasând, în mod greşit, satul Secuieni la numai 10 km (!) de locul asasinatului).

[23] I. Minea, *op. cit.*, p. 118-119; M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod*, Bucureşti, 1940, p. 92-93; idem, *Documentele moldoveneşti de la Ştefaniţă voievod*, Iaşi, 1943, p. 133-134; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 180.

[24] M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 29-31, şi *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod*, p. 92-93. Stăpânirea lui Iachim Săcuianul asupra satului a fost contestată cu prea multă uşurinţă de Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 173, deoarece, la 1507, neamul lui Dragoş viteazul nu „dăruieşte” de fapt satul Secuieni urmaşilor lui Iachim Săcuianul, ci recunoaşte doar stăpânirea acestora asupra lui, survenită în urma ieşirii din devălmăşia boierească

<Gârbea> viteazul[25]. Cum însă în lăcaşul de proveniență fragmentul de piatră tombală servise ca piatră de altar, iar cealaltă parte a dispărut fără urme – situații puțin probabile dacă mormântul domnesc s-ar fi aflat chiar în biserică – aducerea şi înhumarea osemintelor defunctului la Secuieni comportau un coeficient de incertitudine derutant. Ca urmare, avându-se în vedere practica înhumării membrilor dinastiei în lăcaşurile religioase pe care aceasta le fondase, precum şi înmormântarea soției lui Bogdan al II-lea la m-rea Probota – aflată la aproximativ 10 km de fosta aşezare a Secuienilor – s-a formulat ipoteza aducerii jumătății de lespede funerară chiar de aici[26]. Ignorată sau respinsă cu prea multă uşurință[27], supoziția comportă totuşi, după părerea noastră, cele mai multe şanse de a corespunde adevărului[28], întrucât confecționarea pietrei tombale în vremea lui Ştefan cel Mare[29] atestă, implicit, şi grija specială a fiului față de rămăşițele pământeşti ale tatălui. Indiferent de locul primei lor înhumări, acestea vor fi fost măcar atunci depuse într-un mormânt şi într-un lăcaş de cult corespunzător, ceea ce explică şi lăsarea lor acolo, după ce la Reuseni s-a ridicat edificiul religios care amintea posterității funestul deznodământ. Pe de altă parte, surparea vechii biserici a mănăstirii Probota, la începutul

anterioară. Fireşte, de aici nu rezultă, în mod automat, şi identicitatea fratelui lui Ştefan cel Mare, Iachim, cu stăpânul satului Secuieni, aşa cum s-a presupus (N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare (1457-1459)*, în **SCŞI**, Istorie, 1/VIII, 1957, p. 44 – unde însă, din greşeală, se menționează „Ion” Săcuianu).

[25] Stăpânirea lui Ilea Huru comis asupra satului Săcuieni, la 1472, invocată de Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 173, nu mai poate fi, în urma publicării textului original al documentului, susținută (**DRH**, A, II, nr. 183, p. 270-271: „*Ivăneştii, mai jos de (s.ns.) Săcuieni*”).

[26] D. Constantinescu, *op. cit.*, p. 321-322.

[27] Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 174, n. 53.

[28] Spre deosebire de presupunerea îngropării lui Bogdan al II-lea la Rădăuți, formulată odinioară de N. Iorga şi respinsă ulterior (M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 11), dar însuşită totuşi de Const. C. Giurescu, *op. cit.*, II, 1, p. 27-28, şi reluată întocmai în Const. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *op. cit*., 2, p. 139, sau de cea a înhumării sale chiar la Reuseni (V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 168-169; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 9).

[29] Ornamentica prezintă similitudini cu pietrele tombale puse pe mormintele lui Bogdan Întemeietorul şi al fiului omonim al lui Alexandru cel Bun (V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 173), dar lipsa motivelor decorative pe chenarul marginal o plasează totuşi înainte de lespezile funerare ale Oltei şi Evdochiei, de la mănăstirea Probota *(Repertoriul*, nr. 49-50, p. 246-247; G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, 1928, p. 342, fig. 407; V. Brătulescu, *Pietrele de mormânt de la Muzeul din Fălticeni*, p. 39, fig. l; vezi şi Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 719, 721 şi 725).

secolului al XVI-lea[30] a putut îngădui, desigur, sustragerea şi transferul pietrei în cauză la Secuieni, unde ea va fi oferit tocmai elementul simbolic necesar mesei de altar a noului edificiu liturgic.

Nu mai puţin interesantă în argumente şi soluţii s-a dovedit a fi, pe de altă parte, şi disputa asupra originii lui Bogdan al II-lea[31] – dispută care a afectat într-o măsură considerabilă reconstituirea arborelui genealogic al Bogdanizilor din prima jumătate a secolului al XV-lea. Din păcate, dovezile prezentate în favoarea descendenţei tatălui lui Ştefan cel Mare din fratele lui Alexandru cel Bun, „jupan Bogdan”[32], denotă un evident caracter speculativ, diminuând, în mod aprioric, valoarea probatorie a surselor contrare. Nu s-a ţinut cont, în primul rând, de coincidenţa renunţării la soluţia domniei asociate cu introducerea oficială, în documentele de cancelarie, a mărturiei celor dintâi copii ai lui Alexandru cel Bun, sau a dispariţiei expresiei „fraţii noştri” din formula *sancţiunii* cu acordarea calităţii de „voievod” lui Iliaş[33] – coincidenţe de natură să indice o tendinţă de reglementare a succesiunii la tron care n-a întârziat, desigur, pe măsură ce numărul de urmaşi ai domnului creştea, să se impună şi să fie acceptată de întreaga feudalitate moldoveană[34]. S-a ignorat apoi considerarea globală a succesivelor nivele genealogice în terminologia epocii lui Ştefan cel Mare şi redarea lor prin apelativele ïðhähäú – pentru nivelul anterior lui Alexandru cel Bun –, ähäú[35] – pentru nivelul acestuia[36]

---

[30] N. Grigoraş, I. Caproşu, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova*, Bucureşti, 1968, p. 33.

[31] Considerat, îndeobşte, fiu al lui Alexandru cel Bun (M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 9-10).

[32] N. Grigoraş, *În legătură cu ascendenţa lui Ştefan cel Mare*, în „Revista Muzeelor”, l/III, 1966, p. 164-167; Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 170, n. 31; vezi şi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 21.

[33] **DRH**, A, I, nr. 22, p. 31-32 (ultima menţiune a jupanului Bogdan) şi nr. 23, p. 32-33 (prima mărturie a copiilor); nr. 34, p. 48-49 (ultima notificare succesivă, în sancţiune, a expresiei „fraţii noştri” – pentru revenirea ei, vezi mai jos, n. 44), şi nr. 36-37, p. 51-53 (apariţia „credinţei” lui Iliaş voievod).

[34] Înmormântarea jupanului Bogdan la Rădăuţi, când rolul de gropniţă domnească fusese deja preluat de mănăstirea Bistriţa (vezi *Repertoriul*, nr. 78, p. 271-272), iar fratele domnului era considerat printre ceilalţi membri ai familiei ctitorului (D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 86), poate constitui, credem, un indiciu al îndepărtării acestuia de tron.

[35] Observăm, în acest sens, că nici limba slavă şi nici cea română nu posedă un termen special pentru „frate de bunic”. Ar fi trebuit să se spună âîëhiú (âgëèêú) còîèöü (íóèêü)= „unchi mare” (vezi V. Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, Bucureşti, 1966, p. 136-137). Tocmai de aceea, persoana în cauză era desemnată, de regulă, în ambele idiomuri, prin genericul ähäú = „moş” (*ibidem*, p. 16-17).

– şi diferenţiat în continuare. În sfârşit, deducţia indirectă a prevalat asupra probelor directe – cuprinse în documentele din 24 martie <1450>: „*Alexandri woyvode, patris nostri*”, şi 31 iulie 1451: „fraţii noştri, Ştefan voievod şi Petru voievod”, sau în cel din 9 iulie 1465, acordat, desigur nu întâmplător, mănăstirii Probota şi prezentând întreaga familie şi genealogie a lui Ştefan cel Mare[37], ceea ce, evident, constituie o încălcare a normelor justiţiare în logica demonstraţiei.

Mai mult însă decât terminologia genealogică, transmiterea dreptului de proprietate asupra satelor Vereşcecani şi Ungureni, de pe Siret, dăruite de Alexandru cel Bun, la 15 octombrie 1429, soţiei sale, Marina[38], şi aflate, la 20 septembrie 1479, în stăpânirea personală a lui Ştefan cel Mare, ca „satele noastre proprii” şi „adevărate”, împreună cu „marele privilegiu pe care l-a avut domnia noastră de la bunicul nostru, bătrânul Alexandru voievod”[39], este de natură să confirme, în mod hotărâtor, descendenţa directă a tatălui lui Ştefan cel Mare din Alexandru cel Bun şi doamna Marina[40]. Având însă în vedere recunoaşterea nelegitimităţii acesteia de către însuşi Bogdan al II-lea[41], perioada naşterii sale se impune a fi restrânsă la anii imediat premergători ultimei căsătorii a lui Alexandru cel Bun, când legătura sa neoficială cu viitoarea soţie este mai mult decât probabilă[42].

---

[36] Termenul ïðhuèê = „străunchi” a apărut abia în perioada urmaşilor lui Ştefan cel Mare (**DIR**, A, XVI, I, nr. 58, p. 63, nr. 77, p. 82, nr. 84, p. 89 ş. a. – în actele lui Bogdan voievod –, sau chiar nr. 105, p. 109, nr. 107, p. 111, nr. 124, p. 134, ş.a. – în acte emise de Ştefăniţă), reprezentând o creaţie artificială şi cu aplicabilitate restrânsă (Iliaş şi Ştefan voievozi) a cancelariei domneşti (vezi, de exemplu, *ibidem*, nr. 58, p. 63, nr. 79, p. 84 ş.a., unde Petru Aron şi, respectiv, Ştefan al II-lea nu sunt denumiţi „străunchi”), întrucât ascendentul direct al „unchiului”, desemnat cu ajutorul prefixului ïðh – (stră-), era, de fapt, „bunicul”.

[37] M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 221, p. 753-754; **DRH**, A, II, nr. 13, p. 14, şi nr. 196, p. 196-197.

[38] **DRH**, A, I, nr. 95, p. 143.

[39] *Ibidem*, II, nr. 221, p. 336-338.

[40] Se adaugă, în acelaşi sens, şi faptul, de semnificaţie politică majoră, al vizitei lui Ştefan cel Mare la mănăstirea Bistriţa, unde se afla înhumat bunicul său, imediat după înscăunare, în septembrie 1457 *(ibidem*, nr. 65, p. 94-96), prilej care i-a oferit, de altfel, posibilitatea reîntăririi daniei lui Alexandru cel Bun, din 6 februarie 1431, făcută „pentru pomenirea şi sănătatea domniei mele şi a doamnei domniei mele *şi a tuturor copiilor domniei mele (s.ns.)*” (*ibidem*, I, nr. 101, p. 150-151).

[41] J. Długosz, *op. cit.*, p. 59; vezi şi I. Minea, *Informaţiile româneşti...*, p. 40.

[42] Intervalul de timp care trebuie, desigur, reţinut, în primul rând, este cel dintre moartea Anei, la 2 noiembrie 1418 *(Repertoriul*, p. 271-272, nr. 78), şi căsătoria lui Alexandru cel

Evidenta ignorare a filiației lui Ștefan cel Mare în documentul din 7 mai 1470, prin care acesta confirmă dania mătuşii sale, Chiajna – menționată, în mod expres, ca fiică a lui Alexandru cel Bun şi a doamnei Marina –, nu poate constitui, credem, un contra-argument[43]. Dimpotrivă, situația sugerează, mai degrabă, animozitatea existentă între copiii ultimei soții a lui Alexandru cel Bun, beneficiari ai unui statut succesoral deosebit, care s-a perpetuat până în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Absența mărturiei lui Bogdan al II-lea din documentele tatălui a putut constitui tocmai consecința unor disensiuni lăuntrice ale familiei princiare, declanşate de noua căsătorie a domnului, care nu i-au putut ocoli, fireşte, nici pe urmaşii Marinei. Nu întâmplător formula *sancțiunii* actelor de proprietate reînscrie, în perioada anilor 1418-1425, dreptul de succesiune al „fraților”[44] lui Alexandru cel Bun, iar din 1425 formula martorilor inserează şi credința fiului său nelegitim, Ștefan[45]. De altfel, obiectul daniei aflată în discuție, prisaca lui Chiprian, a fost concedată de domn, la 10 februarie 1429, nu numai „soției noastre, cneaghina Marena [...] şi copiilor ei, iubitului nostru Petru”, ci „şi altor fii şi fiice a noastre, care vor fi din cneaghina Marena”[46]. Probabil de aceea, la 1 aprilie

Bun cu Marina, în 1422 – anul naşterii lui Petru (*Cronicile slavo-române*, p. 14), când soție a domnului a fost Rimgaila (vezi şi A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 8, care plasează însă naşterea lui Bogdan în 1412).

[43] **DRH**, A, II, nr. 165, p. 245-246; vezi şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 165. La fel, omiterea filiației domnului în actul din 1461 august 8 (**DRH**, A, II, nr. 99, p. 140-142) nu constituie o probă concludentă, deoarece redactarea lui Ștefул denotă şi alte neglijențe, iar privilegiul menționat (*ibidem*, I, nr. 42, p. 61-62) putea trezi incertitudini, aşa cum rezultă din menționarea lui cu un alt prilej, la 1502 martie 7 (*ibidem*, III, nr. 266, p. 477-480), când Alexandru cel Bun este însă denumit, ca de obicei, „bunic”.

[44] *Ibidem*, I, nr. 45, 51, 53, 54 şi 61, p. 64-89.

[45] *Ibidem*, nr. 60, p. 86-87, şi urm.; statutul deosebit al lui Ștefan reiese tocmai din faptul că, în 1425, el depăşise cu mult vârsta necesară menționării sale documentare (vezi n. 46), având circa 14 ani (*Cronicile slavo-române*, p. 14).

[46] **DRH**, A, I, nr. 84, p. 124-126. Observăm, cu acest prilej, că expresia „care vor fi din cneaghina Marena” nu se referă numai la posibilitățile viitoare, ci mai ales la realitățile existente, întrucât, la acea dată, erau născuți şi ceilalți fii domneşti ai Marinei: Alexandru şi poate Bogdan (vezi mai jos, n. 68), fără a fi însă reținuți în formula martorilor datorită vârstei lor, care nu putea fi după cât se pare, în această situație, mai mică de 5-6 ani: în 1414 Iliaş avea cel puțin 5 ani – dacă nu chiar 6, presupunând transcrierea greşită 6917 <1409>, în loc de 6916 <1408>, a cronicii interne –, în 1428, Petru avea 6 ani, la fel ca şi Alexandru, în 1429, sau Bogdan – presupunând că s-a născut după Petru, Alexandru şi Chiajna – şi Roman, în 1432.

1470[47], Ştefan cel Mare a dăruit m-rii Neamţ prisaca lui Chiprian, la Botne, împreună „cu mănăstirea care este la obârşia Vişnivăţului”, fără a invoca şi acordul mătuşii sale, Chiajna, iar aceasta, afectată de voluntarismul nepotului, a reuşit să impună emiterea unui nou act, restrictiv atât în ceea ce priveşte filiaţia domnului, cât şi obiectul daniei, care nu mai înscria, alături de prisacă, şi mănăstirea[48].

*

În afară de aspectele menţionate, asasinatul de la Reuseni comportă însă şi alte câteva necunoscute, prea puţin explorate încă până acum în studiile de specialitate, dar a căror descifrare este cerută imperios de înţelegerea completă a faptelor. Dramaticul episod de la 15 octombrie 1451 presupune astfel nu numai identificarea victimei, ci şi pe aceea a autorilor lui, întrucât nici apariţia lui Petru Aron în disputa tronului moldav şi nici opţiunea politică a unchiului acestuia nu se înfăţişează mai puţin explicite. S-a admis, în genere, pornindu-se de la informaţia documentară directă[49], precum şi de la afirmaţiile aceluiaşi cronicar polon, Jan Długosz[50], că Petru Aron a fost unul din fiii nelegitimi ai lui Alexandru cel Bun[51]. Într-adevăr, în ciuda caracterului lor oficial, impropriu redării nuanţate şi dezvăluirii substraturilor, atestările actelor de cancelarie nu pot fi, decât numai parţial şi în circumstanţe de maximă gravitate, supuse îndoielii. Indiferent de modalitatea obţinerii tronului, domnia lui Petru Aron trebuie considerată, de aceea, ca legitimă, aşa cum a fost ea receptată chiar de urmaşi[52], iar

---

[47] *Ibidem*, II, nr. 163, p. 241-243.

[48] Într-adevăr, datorită acestei clauze, mănăstirea Căpriana şi-a păstrat autonomia, după cum atestă informaţia secolului următor (Şt. Berechet, *Mănăstirea Căpriana*, în **BCMI**, Basarabia, II (1928), p. 89 şi urm.).

[49] **DRH**, A, I, nr. 57, p. 83-84; M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 227, p. 771-772; nr. 230, p. 779 şi 783 (mai jos însă, greşit, „Alexandru şi Ilie, fraţii noştri”), nr. 231, p. 788 şi 792; vezi şi V. Pârvan, *op. cit.*, p. 67.

[50] J. Długosz, *op. cit.*, II, p. 180-181; I. Minea, *op. cit.*, p. 43.

[51] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 67; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 8; M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 298; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 50-51; Const. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 138; Şt. Gorovei, *op. cit.*, p. 55; N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei până la Ştefan cel Mare*, p. 179.

[52] Sugestivă, mai ales, în acest sens, este atitudinea lui Ştefan cel Mare faţă de domnia predecesorului, care a fost considerată ca atare de autorul cronicii interne (*Cronicile slavo-române*, p. 49-61, 70, 161, 178), precum şi faţă de dreptul la tron al fiului acestuia, Ilie,

apartenența sa la familia domnească drept reală. Aşa-zisul său supranume, consemnat de cronica moldo-polonă: „Harnazan (Harnasan)”[53], căruia i s-a atribuit „o rezonanță armeană”, de natură să-l divulge ca pe un „uzurpator” venit din anturajul polonez al doamnei Maria, cumnata lui Vladislav al II-lea Jagello[54], nu reprezintă, în fond, decât lectura eronată a expresiei slavone din prototipul letopisețelor putnene: îó Ðúóîchíü (Ðúâúñhíè)[55]. De asemenea, calificativul de „mamă” acordat soției fratelui său, Iliaş, ca şi cel de „soră”, acordat fiicei acestuia, nu pot fi considerate decât în accepțiunea lor diplomatică[56], cu atât mai mult, cu cât satisfacerea pretențiilor celor două rude ale domnului constituia, în acel moment, o necesitate stringentă pentru obținerea bunăvoinței regale[57].

Desigur, acceptând veracitatea globală a filiației lui Petru Aron, caracterul legitimității acesteia poate fi pus, ca şi în cazul lui Bogdan al II-lea, sub semnul îndoielii, dat fiind aceeaşi absență a numelui său din şirul celor menționate oficial în documentele tatălui. În acest sens, se impune, credem, o reexaminare mai atentă a informațiilor existente cu privire la identitatea acelui misterios unchi al lui Petru Aron, care a mijlocit asasinatul, bănuit a fi fost chiar fratele doamnei Marina, boierul Bratul, în calitatea sa de proprietar al unei jumătăți din satul Reuseni[58]. Într-adevăr, dăruind, la 12 mai 1425, boierului Stroici alte proprietăți în locul satelor lui Ravas de la Suceava şi de la Jijia[59] – printre care trebuie să înțelegem, în primul rând, cele două sate omonime, Reuseni – Alexandru cel Bun şi-a

decapitat la cererea sa, în 1501, la Czichow (I. Ursu, *op. cit.*, p. 269; N. Iorga, *op. cit.*, p. 241).

[53] *Cronicile slavo-române*, p. 178.

[54] A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 9; Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 175.

[55] *Cronicile slavo-române*, p. 44 şi 56; eroarea fusese observată încă de I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Urechia*, Bucureşti, 1891, p. 252, n. 15.

[56] La fel ca şi atributul de „tată”, acordat de Petru Aron lui Mujilo Buczacki (M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 812 şi 813). Se adăuga, considerentelor de acest fel, diferența de generație între soția lui Iliaş şi Petru Aron, care avea probabil aceeaşi vârstă cu fiica acesteia, Anastasia (vezi mai jos).

[57] Pentru împrejurările alcătuirii actului de la 1 octombrie 1455, vezi L. Şimanschi, *„Închinarea” de la Vaslui (5* <iunie> *1456)*, p. 617-618.

[58] M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 10 (presupunere reluată ca certă de Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 175, n. 63).

[59] **DRH**, A, I, nr. 61, p. 88-89 (traducerea celui de al treilea paragraf al actului este însă greşită: „şi încă i-am dat uric pentru satele lui Ravas”, în loc de: „şi aceasta i-am dat uric pentru satele lui Ravas”; vezi şi M. Costăchescu, *Documentele*, p. 177).

menținut dreptul de a decide asupra stăpânirii acestora, aşa cum probează concedarea aşezării de pe Jijia, la 14 decembrie 1433, de către Ştefan voievod, boierului Micle[60]. Situația satului de pe Suceava apare însă cu mai puțină claritate, întrucât, la 24 septembrie 1468, jumătate din veniturile acestuia era confirmată lui Şteful Cernătescu, împreună cu alte aşezări învecinate[61]. Comparând însă proprietățile întărite la 15 iulie 1448 celor doi frați, Cernat Ploscaru şi Şteful[62], cu cele rămase la 1468 în stăpânirea ultimului, împărțirea patrimoniului inițial devine evidentă[63], după cum sporul stăpânirilor acestuia, cu satele din zona Sucevei, îşi reclamă o altă proveniență, reprezentând, probabil, chiar zestrea soției sale. În acest caz, este de presupus, fireşte, mai degrabă lipsa de ostilitate față de domnia lui Bogdan al II-lea a celor ce stăpâneau satul Reuseni la 1451, deoarece o atitudine contrară ar fi determinat confiscarea satului de către Ştefan cel Mare şi tratarea lui diferențiată în documentele de proprietate, iar Şteful Cernătescu s-ar fi aflat în partida ostilă înscăunării acestuia[64].

Dar, dacă ipoteza stăpânirii satului Reuseni chiar de către unchiul lui Petru Aron nu se poate deocamdată confirma, investigarea metodică a actelor de cancelarie conturează cu suficientă pregnanță rolul boierului Bratu în criza politică ce a urmat morții lui Alexandru cel Bun. Atestat ca fratele doamnei Marina în documentele anilor 1428-1429[65] şi descinzând amândoi, conform relatării analistice, dintr-un oarecare Merea[66], boierul Bratu a împărtăşit ulterior soarta nepotului său, Petru[67], de a cărui formare probabil s-a îngrijit. Primul deceniu al luptelor pentru putere, în care au fost

[60] **DRH**, A, I, nr. 121, p. 174.
[61] *Ibidem*, II, nr. 154, p. 225-227.
[62] *Ibidem*, I, nr. 280, p. 397-399.
[63] Din cele peste 30 de stăpâniri ale celor doi frați, în 1448, doar aproximativ 10 rămăseseră, la 1468, în posesia lui Şteful.
[64] Dimpotrivă, s-a bucurat nu numai de confirmarea proprietăților sale, dar a fost şi un activ sfetnic în perioada anilor 1468-1473 (*ibidem*, II, p. 523, sub voce), când domnia a fost confruntată cu dificultăți extreme.
[65] *Ibidem*, I, nr. 80, 89 şi 91. În aceşti ani el era probabil la vârsta deplinei maturități, de vreme ce documentele consemnează şi credința copiilor săi.
[66] *Cronicile slavo-române*, p. 6 (14 – aici, greşit, Merin, pentru Merea; vezi M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 10).
[67] După moartea tatălui său el n-a rămas în preajma tronului decât puțin timp, în ianuarie 1432 (**DRH**, A, I, nr. 109-110, p. 160-162), pentru ca ulterior lista martorilor din documentele oficiale să nu-i mai insereze „credința".

antrenați cei mai vârstnici dintre fiii lui Alexandru cel Bun, Iliaş şi Ştefan, a însemnat, de aceea, pentru fiii Marinei, după incertitudinea exercitării prerogativelor domneşti din primul an de domnie a lui Iliaş[68], o perioadă de expectativă politică şi de pregătire a viitoarelor demersuri[69]. Absenți din anturajul imediat al celor doi domni, ei au sfârşit prin a submina pozițiile lui Iliaş şi a se alia cu Ştefan, a cărui bază politică internă înregistra o continuă dezvoltare. Ca urmare, odată cu victoria acestuia în disputa pentru tron, la sfârşitul anului 1442, ascensiunea lui Petru până la calitatea de „voievod moştenitor” (wòü÷è÷ü) se reflectă elocvent în documentele vremii[70], dregătorii săi: Ilie logofăt, Sima vornic, Toader ceaşnic şi David stolnic, fiind menționați alături de cei ai domnului, reprezentanți ai tinerii boierimi: Ion Mândzul, Nicoman, Iurie Cupcici, Stețco şi Costea Hrişcan, grupându-se în jurul său, iar prim consilier devenindu-i Bratu, unchiul după mamă, aşa cum atestă actul din 26 aprilie 1444[71].

Desigur, identitatea acestui Bratu cu fratele omonim al doamnei Marina poate fi suspectată[72]. Nu s-a observat însă că în 1443 Ştefan voievod confirma unui oarecare Bratu satul Mereşti de pe Şomuz[73] – sat aflat în vecinătatea Reusenilor şi având un nume format tocmai de la antroponimul Merea, sinonim cu cel al tatălui Marinei şi al lui Bratu. Este puțin probabil caracterul pur întâmplător al atâtor coincidențe. Mai curând este de presupus o recompensare, din partea domnului, a sprijinului politic acordat de unchiul

[68] După cum se ştie, Iliaş a optat în această perioadă, spre o asociere cu „jupan Bogdan”, un alt fiu, altminteri necunoscut, al lui Alexandru cel Bun, înmormântat la Rădăuți (*Repertoriul*, nr. 57, p. 253-254; vezi şi M. Costăchescu, *Doc. Ştefan*, p. 11, şi V. Brătulescu, *op. cit.*, p. 172-173). Nu avem însă nici un indiciu că acesta era unul din fiii Marinei, deoarece primul copil legitim al acesteia, Petru, ale cărui drepturi succesorale au fost admise de Alexandru cel Bun, nu apare menționat în actele lui Iliaş cu aceeaşi consecvență. Dimpotrivă, urmând exemplul tatălui său de la începutul domniei şi urmărind să contracareze pretențiile celorlalți frați ai săi, cu drepturi similare, Ştefan şi Petru, este de presupus că Iliaş va fi atras mai degrabă, în calitate de prim colaborator, pe unul din frații săi după mamă sau chiar mai vârstnic (A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 7), aşa cum pare să sugereze titlul de „jupan” acordat acestuia sau înmormântarea sa la Rădăuți, şi nu la Bistrița.

[69] Vezi şi N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 45.

[70] L. Şimanschi şi N. Ciocan, *Acte slavone inedite, din anii 1443-1447, privind istoria Moldovei*, în **AIIAI**, XI, 1974, p. 174-175 şi 178-179.

[71] **DRH**, A, I, nr. 246, p. 349-350.

[72] M. Costăchescu, *Documentele*, II, p. 406; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 45; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 6.

[73] **DRH**, A, I, nr. 224, p. 314.

asociatului său la domnie – recompensă care nu se va fi limitat numai la întărirea ocinii moştenite. De altfel, după izbucnirea conflictului dintre cei doi fraţi, soldat cu îndepărtarea lui Petru[74], boierul Bratu nu mai apare, decât excepţional, printre martorii hrisoavelor domneşti[75], fiind însă prezent, alături de nepotul său, la Hotin, în iulie 1446[76]. Se poate conclude, de aceea, că fratele Marinei a fost un apărător consecvent al intereselor nepotului său, pe care evenimentele anilor 1447-1448 l-au adus la cârma statului moldovenesc.

Opţiunile politice ale grupării boiereşti pe care o realizase boierul Bratu nu se remarcau însă nici prin omogenitate, nici prin clarviziune şi nici printr-un caracter reprezentativ deosebit. Formată din elemente necunoscute până în 1443[77] şi dornice, tocmai de aceea, de afirmare, ea îl va antrena, mai întâi, pe moştenitorul tronului într-o prematură ostilitate faţă de domn, aducându-l în situaţia de a-şi pierde atributele câştigate pe lângă acesta şi de a căuta sprijinul partidei polonofile din jurul familiei lui Iliaş, având ca protagonişti pe fraţii Şteful şi Mândrea Jumătate, precum şi pe pârcălabul de Hotin, Manoil, împotriva căreia acţionase anterior[78]. Anulându-şi astfel şansele fireşti ale unei eventuale instalări la putere, într-o atmosferă vindicativă şi agitată de proiecte ambiţioase, evidente în însăşi calitatea de „domn" pe care şi-o însuşise fiul Marinei, apare întru totul normală preferinţa pe care acoliţii lui Bratu au manifestat-o faţă de principiile compromisului, duplicităţii sau extremismului politic. În acest sens, este de reţinut, mai întâi, deteriorarea treptată a bazei politice interne pe care şi-o

[74] L. Şimanschi, *Precizări cronologice...*, p. 69 şi 72.
[75] **DRH**, A, I, p. 442, sub voce.
[76] L. Şimanschi şi N. Ciocan, *op. cit.*, p. 182-183.
[77] În afară de Bratu, singurul căruia i se poate atribui, în mod cert, o provenienţă din rândurile marii boierimi este Iurie Cupcici, fiul lui Ion Cupcici, logofătul lui Alexandru cel Bun, unul dintre principalii sprijinitori ai lui Ştefan (M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 191, p. 679-680) şi, probabil, socrul acestuia, după cum sugerează actele referitoare la satul Vascăuţi (**DRH**, A, I, nr. 103, p.152-154, nr. 143, p. 197-198 şi nr. 168, p. 235-236; vezi şi II, nr. 198, p. 296-298). Menţionăm, cu acest prilej, că „Mircea vistier", fratele doamnei (*ibidem*, I, nr. 138, p. 191-192), mort probabil în lupta de la Podraga, nu este acelaşi cu Mircea Dulcescu (A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 7, şi **DRH**, A, I, p. 478, sub voce), întrucât Duma din sfatul primei domnii a lui Ştefan voievod trebuie asimilat cu Duma Negru. Cei doi fraţi Dulcescu au fost partizani ai lui Iliaş şi au revenit, odată cu acesta, în ţară, aşa cum atestă actele de la sfârşitul anului 1435 (*ibidem*, I, nr. 142-145, p. 196-201); vezi şi mai jos, n. 107.
[78] Atitudine spre care pledează prezenţa lui Petru, în iulie 1446, la Hotin, precum şi înţelegerea sa cu Didrih Buczacki, cumătrul lui Iliaş (L. Şimanschi şi N. Ciocan, *op. cit.*, p. 181-184).

crease Ştefan al II-lea, pornind de la cointeresarea lui Stanciul de la Tulova şi a lui Oană portar[79], pentru a sfârşi prin câştigarea încrederii principalilor sfetnici ai acestuia: Neagoe logofăt, Petru Hudici, Duma Brăescu, fraţii Duma şi Mircea Dulcescu ş.a. – fapt care a uşurat considerabil intervenţia necruţătoare a lui Roman[80]. Se adaugă, în al doilea rând, întreaga serie a asasinatelor care au marcat sfârşitul crizei politice din cel de al doilea sfert al veacului al XV-lea, începând cu cel al lui Ştefan din 1447, continuând cu cel al lui Roman, din 1448, şi Bogdan, din 1451, pentru a încheia cu cel al lui Alexăndrel, din 1455, în comiterea cărora responsabilitatea directă sau amestecul mascat al acestora sunt evidente.

Mai mult însă decât recurgerea la modalităţi extreme, conţinutul principalelor acte de guvernământ întreprinse, purtând amprenta aceleiaşi mentalităţi, se constituie în acuze agravante. Încă înainte de a reuşi să-şi asume domnia Moldovei, Petru al II-lea se arată astfel gata să renunţe la principiul – atât de greu restabilit de predecesorul său – al indivizibilităţii acesteia, contractând obligaţii faţă de puternicul magnat polon, Didrih Buczacki, care urmau să rămână în vigoare „atâta timp cât vom fi domn în ocina noastră sau în *partea* (*s.ns.*) noastră”[81]. Acordul lui Iancu de Hunedoara, comunicat regelui polon la 1-2 august 1448, pentru întronarea oficială a doi domni în Moldova[82], se înfăţişează, de aceea, ca un veritabil ecou al concesiilor la care erau dispuşi înşişi pretendenţii la tronul ţării, chiar dacă diarhia Petru–Roman, care urma să funcţioneze după îndepărtarea lui Ştefan al II-lea, s-a dovedit a fi un proiect iluzoriu[83]. De altfel, domnia lui Petru al II-lea, cu evidente preferinţe aristocratice[84], a şi rămas

[79] Primul se afla alături de Petru voievod şi de Bratu la Hotin, în 1446 (*ibidem*, p. 182-183), dar ambii dispăruseră din sfatul domnesc după 5 aprilie 1445, reapărând abia în 1448, ca sfetnici ai lui Petru (**DRH**, A, I, sub vocile citate).

[80] Considerat îndeobşte fiul lui Iliaş, deşi nu este exclus să fi fost fiul omonim al lui Alexandru cel Bun (D. Constantinescu, *Taina mormântului domnesc de la Neamţ*, în „Memoria Antiquitatis”, III, 1971, p. 277-297).

[81] L. Şimanschi şi N. Ciocan, *op. cit.*, p. 183.

[82] A. Sokolowski, J. Szujski, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. I, Cracovia, 1876, p. 40-42.

[83] Reflectând, desigur, un fapt de conştiinţă transmis posterităţii, autorul cronicii interne le-a atribuit, totuşi, ambilor rivali, câte 1 an de domnie (*Cronicile slavo-române*, p. 39, 48, 61, 70, 161, 177).

[84] Din cele 15 documente păstrate, opt sunt emise în favoarea mănăstirilor, iar şapte constituie privilegii de întărire a stăpânirilor, uneori impresionante, ale membrilor marii

stigmatizată pentru posteritate prin cedarea cetăţii Chilia în stăpânirea personală a lui Iancu de Hunedoara, ca şi prin introducerea dublei supuneri a tronului Sucevei, faţă de guvernatorul Ungariei şi, concomitent, faţă de Cazimir al IV-lea Jagello. Într-adevăr, în timp ce un detaşament de oşteni moldoveni era trimis pentru a participa – desigur, conform îndatoririlor asumate la începutul anului[85] – la campania din 1448 întreprinsă de Iancu în Balcani, Petru al II-lea contracta obişnuitele obligaţii vasalice în favoarea regelui polon, pe care acesta promitea să le onoreze, ocrotind interesele domnului Moldovei şi, semnificativ, apărându-i chiar viaţa de primejdiile care se întrevedeau[86].

Jocul politic riscant spre care a optat astfel tânărul domn, sperând poate să atenueze contradicţiile dintre foştii partizani ai lui Ştefan menţinuţi în sfat şi grupul propriilor săi susţinători, sporit cu noi elemente: Costea Orâş vornic, Hrinea spătar, Sârbul postelnic, Danciul vistier, Petru ceaşnic, şi Goian comis[87], sau dintre toţi aceştia şi partida din Polonia, n-a întârziat însă să-şi arate efectele, guvernarea sa luând sfârşit prea repede, în condiţii prea puţin limpezi şi având un epilog la fel de ciudat – domnia lui „Ciubăr Vodă”[88] – pentru a i se putea admite moartea naturală. Oricum însă, pentru partida boierească ce susţinuse domnia lui Petru al II-lea ea s-a transformat într-un eşec aproape total, coaliţia realizată anterior destrămându-se[89], iar majoritatea componenţilor ei de bază: Ion Mândzul, David stolnic, Tador

boierimi. Chiar proprietăţile celui mai modest dintre ei, boierul Marco (**DRH**, A, I, nr. 285, p. 407-408), nu se limitau numai la cele stipulate în actul din 1448, întrucât el dispunea, în aceeaşi zonă, şi de alte sate (**DRH**, A, I, nr. 222, p. 312-313).

[85] Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447-1448*, în „Studii”, 5/XVI, 1963, p. 1062-1063; Şerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în **RRH**, 3/XIII, 1974, p. 453, n. 23.

[86] Exemplarul slavon al omagiului, la M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 215, p. 733-736, iar răspunsul regal, în latină, la A. Jablonowski, *Sprawy Woloskiej za Jagiellonow. Akta i listy*, Varşovia, 1878, p. 27; nefiind folosit până acum în istoriografia noastră, poate şi datorită faptului că a scăpat colecţiei Costăchescu, publicăm în anexă textul acestuia din urmă.

[87] Vezi **DRH**, A, I, indice, sub vocile citate.

[88] N. Iorga, *„Ciubăr Vodă”*, în **RI**, I, 1915, p. 125-129.

[89] Neagoe logofăt s-a retras probabil din activitatea politică. Cei mai mulţi: Petru Hudici, Stanciul şi Lazor de la Tulova, Duma şi Mircea Dulcescu, Costea Androinic cu ginerele său, Oancea logofăt ş.a., au trecut însă de partea lui Alexăndrel, alcătuind partida „legitimistă” (vezi **DRH**, A, I şi II, indicii de nume, sub vocile citate, şi L. Şimanschi, *«Închinarea» de la Vaslui...*, tabelul anexă).

Negru, probabil fostul ceaşnic, Nicoman, Hrinea spătar şi Petru ceaşnic, dispărând definitiv din rândul celor implicaţi în activitatea de guvernământ[90]. Singurul care a reuşit să se menţină printre fruntaşii vieţii politice interne, datorită, fireşte, înrudirii sale cu familia domnească, a fost boierul Bratu, în jurul căruia s-au regrupat cei nemulţumiţi de revenirea familiei lui Iliaş la cârma ţării şi de pierderea funcţiilor deţinute anterior: Ilie logofăt, Costea Orâş, Goian şi Danciul Cneajnici. Dar, dacă în această situaţie îmbrăţişarea cauzei lui Bogdan pare absolut normală, de vreme ce şi acesta îi era nepot de soră, preferinţa acordată *ad-hoc* lui Petru Aron, în calitatea sa de fruntaş al sfatului domnesc, presupune, fără îndoială, o determinare cu mult mai complexă.

Este de observat, în primul rând, că sfatul domnesc al lui Bogdan voievod exprima alianţa politică a susţinătorilor direcţi ai domnului (Mihail şi Dragomir Oţel, Ciopei postelnic, Ignat stolnic, Onicică vistier, Dragoş ceaşnic, Stanciul comis şi Petru logofăt) cu partida boierului Bratu şi cu cea a lui Duma Brăescu, rămas după retragerea din activitatea publică a lui Petru Hudici, reprezentantul acelor elemente aristocratice, care, în ciuda concesiilor impuse de conjunctura internaţională, era dispusă totuşi să apere interesele proprii ţării Moldovei. Ambele acceptaseră, desigur, condiţiile de colaborare impuse de Iancu de Hunedoara numai datorită faptului că nu dispuneau încă de un candidat propriu la domnia Moldovei[91]. Tocmai de aceea, curând după înscăunare, Bogdan al II-lea a fost nevoit să abjure de la actul cedării Chiliei în stăpânirea personală a guvernatorului Ungariei şi să insereze, în actul omagial din 5 iulie 1450, clauza referitoare la posibilitatea redobândirii ei de către moldoveni[92]. În faţa presiunii crescânde a grupării polonofile, la care aderase şi logofătul

---

[90] Tocmai această întrerupere bruscă a evoluţiei lor politice pune în evidenţă, credem, conduita reprobabilă pe care au avut-o în evenimentele de la sfârşitul anului 1448. Retragerea domnului, înrudit cu Iancu de Hunedoara, în Transilvania, propusă de Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 54 şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 168, este totuşi puţin probabilă, întrucât conducerea ţării, timp de câteva luni, de Csupor de Monoszló, indică, mai curând, dispariţia lui neaşteptată şi adoptarea unei soluţii extreme, menită să menţină Moldova în sfera politică a guvernatorului Ungariei.

[91] Obţinând, în schimb, accepţiunea lui Bogdan al II-lea de a trata cu Didrih Buczacki (M. Costăchescu, *Documentele*, II, nr. 219, p. 746-748), de atitudinea căruia depindea, oricum, în mare măsură, soarta noii domnii.

[92] *Ibidem*, II, nr. 222, p. 755-758. Explicaţia este cu atât mai probabilă, cu cât înţelegerea anterioară (*ibidem*, nr. 220, p. 749-752) nu inserase nici o prevedere în legătura cu cetatea Chiliei.

Mihu[93], ca şi datorită rivalităţii izbucnite între cei mai de seamă membri ai sfatului, s-a produs, însă, treptat, o restructurare a raporturilor interne, aşa cum se putea deja bănui după trădarea acelui „pisar" în noaptea premergătoare luptei de la Crasna[94]. Drept urmare, Duma Brăescu şi acoliţii săi (Costea Dănescu, Ion Baicean ş.a.) şi-au părăsit domnul, iar gruparea lui Bratu a adoptat o atitudine de frondă faţă de domnia lui Bogdan al II-lea, dispus să procedeze la confiscarea averilor trădătorilor[95], de care acesta a fost obligat, dată fiind slăbiciunea politică a partidei proprii, la prudenţă şi concesii. Numai aşa se explică, desigur, recunoaşterea caracterului provizoriu al guvernării sale, de către Bogdan al II-lea, cu prilejul tratativelor care au precedat bătălia de la Crasna, iar ulterior asasinatul de la Reuseni[96]. Dar, consimţind în acest fel la suspectarea drepturilor sale juridice la tronul ţării, Bogdan voievod nu numai că-şi recunoştea nelegitimitatea, ci oferea şi un argument nesperat celorlalţi urmaşi ai lui Alexandru cel Bun pentru a pretinde mandatul domniei până la majoratul lui Alexăndrel[97]. În aceste împrejurări, apelul lui Petru Aron la înţelegerea şi sprijinul partidei legitimiste nu mai poate surprinde, după cum posibilităţile de împăcare a adversităţilor boiereşti, prin intermediul celui ce era, totodată, nepotul primului sfetnic al lui Bogdan, i-au sporit considerabil şansele. Se adăugau, fără îndoială, în această conjunctură, prejudecăţile de castă ale marii boierimi moldovene, care-şi vedea primejduite poziţiile dobândite în guvernarea statului feudal – prejudecăţi comune atât grupării din Polonia, cât şi celei din interior, ce gravita în jurul lui Bratu. Amândurora, soluţia continuităţii dinastice prin moştenitori legitimi, de natură să garanteze veleităţile aristocratice ale acelor familii nobiliare pe care le favorizase domnia lui Alexandru cel Bun, se înfăţişa ca singura acceptabilă, deşi interpretările fiecăreia s-au dovedit a fi ulterior deosebite.

---

[93] Asupra carierei politice a acestuia şi a atitudinii adoptate în aceşti ani, vezi N. Grigoraş, *Logofătul Mihu*, Bucureşti, 1945, p. 143-145.

[94] J. Dlugoz, *op. cit.*, II, p. 61; I. Minea, *op. cit.*, p. 41; trădarea este cu atât mai probabilă, cu cât logofătul Petru, cel care a putut cunoaşte şi transmite planul atacului moldovean de a doua zi, a părăsit ulterior cauza fiului lui Bogdan al II-lea, aderând la domnia lui Petru Aron, fiind menţinut în aceeaşi funcţie (vezi L. Şimanschi, *op. cit.*, tabelul anexă, nr. 26).

[95] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 54-55.

[96] *Ibidem*, p. 48 şi 57.

[97] Acceptul lui Bogdan nu contravine justificării sale iniţiale, referitoare la lipsa urmaşilor legitimi ai lui Alexandru cel Bun (*ibidem*, p. 37), întrucât statutul lui Petru Aron nu-i permitea acestuia să-şi exprime imediat pretendenţa (vezi mai jos).

Cine putea fi însă acest necunoscut urmaş al ultimei soţii a lui Alexandru cel Bun, cu drepturi pretinse sau reale, dar care puteau, oricum, rivaliza cu cele ale lui Bogdan? Singurele indicaţii directe ni le oferă, credem, chiar cele două nume pe care el a ajuns să le poarte pentru posteritate: numele său de domn şi porecla pe care i-au atribuit-o contemporanii. Preluată din repertoriul biblic, porecla nu putea să-şi aibă, fireşte, obârşia decât într-o similitudine a elementelor particulare ce defineau, într-un orizont comun, personalitatea ambelor subiecte. Or, după cum se ştie, cel mai cunoscut dintre personajele biblice cu acest nume, fratele proorocului Moise, ar fi deţinut funcţia preoţească supremă în comunitatea ebraică, sfârşind însă prin a fi dezbrăcat de veşmintele sacre şi a i se lua harul divin[98]. Atribuind un astfel de cognomen, conştiinţa colectivă a vremii avea deci în vedere, aşa cum intuise Nicolae Iorga[99], apartenenţa anterioară a domnului la cinul monahal, de care acesta s-a lepădat, răspopindu-se, în momentul când i s-au ivit şanse reale de a domni. Prezenţa mitropolitului Theoctist în sfatul lui Petru Aron[100], greu de justificat numai prin caracterul deciziilor politice ale acestuia, obţine, totodată, o explicaţie plauzibilă, consimţământul înaltului ierarh reprezentând probabil o condiţie obligatorie pentru însuşirea calităţii de domn[101].

Dar, acceptând ca plauzibilă ipoteza călugăririi sale anterioare, poate chiar la una din ctitoriile lui Alexandru cel Bun: Bistriţa – al cărei arhimandrit apare ca martor în sfatul celor dintâi documente[102] – sau Moldoviţa – căreia îi acordă primele sale danii[103] –, numele său de domn, nefiresc repetat la copii având aceiaşi părinţi[104], poate fi suspectat de neautenticitate şi considerat ca un împrumut simbolic de la cel a cărui

[98] *Vechiul Testament*, *Numerii*, cap. 20.

[99] N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 50 şi 105, deşi motivul invocat în acest sens: conducerea Cetăţii Albe la 1436 de către un „călugăr”, nu poate fi corelat cu presupunerea noastră.

[100] Vezi **DRH**, A, II, nr. 47, p. 66 şi urm.

[101] Apariţia sa relativ tardivă în sfat, ca şi obţinerea demnităţii de mitropolit în vremea lui Alexăndrel (*Cronicile slavo-române*, p. 49, 61, 178, 193), îngăduie chiar presupunerea unei iniţiale opoziţii, ceea ce va constitui probabil mobilul împăcării ulterioare cu Ştefan cel Mare (I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 399-400).

[102] **DRH**, A, II, nr. 47-49, p. 66-70.

[103] *Ibidem*, nr. 40-41 şi 43, p. 56-61.

[104] Nu este aceeaşi situaţie şi în cazul celor doi Bogdani, având mame diferite; A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 7 şi 8, îi consideră în schimb pe ambii fii ai Stanei, propunând, ca urmare, o nouă imposibilitate.

domnie îşi propunea s-o continue[105]. Într-adevăr, ca fiu al Marinei şi nepot al lui Bratu el nu se putea prezenta decât succedând, în mod firesc, fratelui său Petru, desemnat, chiar de Alexandru cel Bun, urmaş prezumtiv la tron, după Iliaş şi Ştefan. Purtând însă un nume asumat şi o poreclă atribuită, adevărata identitate a lui Petru Aron nu se supune obişnuitei descifrări deductive. În spatele aparenţei se poate ascunde atât unul din copiii Marinei născuţi înainte de căsătoria sa cu Alexandru cel Bun, avându-l sau nu drept tată pe acesta, sau unul din fraţii mai mici ai lui Petru, poate chiar acel Alexandru, menţionat documentar din aprilie 1429 şi până în februarie 1430. Ipostaza sa monahală înclină, fireşte, balanţa spre această din urmă presupunere, întrucât, în cazul fiilor nelegitimi problema succesorală nu reclama, cu aceeaşi acuitate în epocă, măsuri de îngrădire preventivă. S-ar explica, în acelaşi timp, cu mult mai firesc, prevalarea drepturilor sale succesorale asupra celor ale lui Bogdan şi, implicit, atitudinea lui Bratu, care s-a înclinat în faţa evidenţei acestora.

Asasinatul de la Reuseni a avut deci caracterul unui fratricid, patronat de unchiul drept al fostului dar şi al viitorului domn. Locul comiterii sale este explicabil, de vreme ce boierul Bratu îşi avea reşedinţa în apropiere, la Mereşti. Mai puţin sugestivă se dovedeşte, din nefericire, informaţia referitoare la acea „nuntă” care l-a prilejuit[106]. Se poate presupune doar o înrudire a familiei lui Şteful Cernat cu casa domnească[107] – înrudire de natură să justifice prezenţa lui Bogdan la Reuseni[108], precum şi rolul lui

[105] N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 50-51 şi 105; Const. Rezachevici, *op. cit.*, p. 174; Const. A. Stoide, *Contribuţii la studiul istoriei Ţării Româneşti între anii 1447 şi 1450*, în **AIIAI**, X, 1973, p. 165; cel mai apropiat exemplu în epocă îl oferă, desigur, Vlad Călugărul, fiu, ca şi Vlad Ţepeş, dar nelegitim, al lui Vlad Dracul. El nu va reuşi însă, în ciuda debutului, să reînvie domnia fratelui, ajungând la o strânsă colaborare cu turcii (Al. Lapedatu, *Vlad Vodă Călugărul, 1482-1496*, Bucureşti, 1903, p. 12 şi urm.).

[106] Evident, aceasta n-a putut avea loc „vineri”, în zi de post. Probabil avusese loc o fază premergătoare oficierii religioase, la care domnul a trebuit să participe.

[107] Înrudire pentru care pledează stăpânirea unei jumătăţi din Vadul Călugăresc, de pe Prut, cu vama şi iezerele ascultătoare, la 1447, de către soţia lui Ştefan al II-lea (**DRH**, A, I, nr. 272, p. 385-386), în timp ce jumătatea cealaltă se afla, la 1448, în folosinţa lui Cernat Ploscaru şi a fratelui său, Şteful (*ibidem*, nr. 280, p. 398-399). În acest caz, este posibil ca Maria (D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 86) să fi fost cea de a doua soţie a lui Ştefan, întrucât prima, acceptând descendenţa ei din Ion Cupcici (vezi mai sus, n. 77) şi având o soră cu acest nume, Maruşca, nu se putea numi astfel.

[108] În plus, alianţa politică a boierilor Cernăteşti era mai mult decât necesară lui Bogdan al II-lea, părăsit, spre sfârşitul anului 1451, de boierii care-l acceptaseră iniţial. Indiferent de

Bratu, care, cunoscând detaliile, a regizat îngrozitoarea crimă. Colaborator al acestuia va fi fost, probabil, ceaşnicul Dragoş, care nu putea lipsi, într-o astfel de împrejurare, din anturajul lui Bogdan al II-lea, mai ales că acesta a fost surprins – poate nu întâmplător – ameţit de băutură, şi, nu este exclus, chiar logofătul Petru, implicat şi în trădarea de la Crasna[109].

*

Apărând ca una din răfuielile personale ale pretendenţilor la domnie cu care Moldova se obişnuise deja, aceasta incumba totuşi semnificaţii de o maximă gravitate în perspectiva conjuncturii internaţionale ce se anunţa. Realizat pe fundalul procesului de fărâmiţare politică a marii boierimi în partide rivale[110], dar şi a tendinţei acestora spre împăcare şi compromis, actul de la Reuseni devenea un veritabil prolog al „închinării” de la Vaslui, când abandonarea intereselor vitale ale ţării în favoarea celor de grup se va desăvârşi. El releva, în acelaşi timp, opoziţia politică dintre marea boierime – promotoarea unui mod de guvernământ exclusivist faţă de celelalte categorii ale feudalităţii interne, dar concesiv în raport cu tendinţele expansioniste ale statelor limitrofe – şi boierimea mică sau mijlocie, care, aflată iniţial la dispoziţia celei dintâi, a sfârşit prin a-şi înţelege propria sa raţiune de a fi şi a sprijini, fără rezerve, o domnie dispusă să apeleze la puterea ei combativă, cum a fost cea a lui Bogdan al II-lea[111]. Tocmai de aceea, tragicul sfârşit al acestuia n-a întârziat să se constituie, pentru fiul domnesc, viitorul Ştefan cel Mare, într-o lecţie politică fundamentală, ale cărei implicaţii se regăsesc, direct sau indirect, în principalele fapte de guvernământ ale primei părţi din îndelungata sa domnie.

Reaşezarea, pe baze noi, a raporturilor tronului cu boierimea, şi, implicit, pedepsirea celui responsabil de sângele scurs pe nedrept la Reuseni – soarta lui Bratu fiind probabil pecetluită în bătălia de la Doljeşti – conferă

deznodământ, ea a şi fost obţinută, deoarece fiul său va fi sprijinit, după cum se ştie, tocmai de către boierimea Ţării de Jos (*Cronicile slavo-române*, p. 28), în rândurile acesteia numărându-se şi Şteful Cernătescu (vezi mai sus, n. 64).

[109] Ambii şi numai ei au reapărut în aceleaşi funcţii, fapt extrem de semnificativ, în sfatul lui Petru Aron, pe care l-au însoţit, probabil, în perioada luptelor pentru putere cu Alexăndrel, dispărând apoi fără urmă (L. Şimanschi, *op. cit.*, tabelul anexă, nr. 72).

[110] D. Ciurea, *Fărâmiţarea feudală şi lupta pentru centralizarea statului*, în **AIIAI**, XVI, 1979, p. 309-314.

[111] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 42 şi 50.

astfel liantul necesar domniei lui Ştefan cel Mare de la înscăunare până la deznodământul de la Orbic. Mai mult încă, problematica subiacentă asasinatului: recuperarea Chiliei şi consolidarea hotarului nordic al ţării, fără de care suveranitatea tronului moldav nu se putea exprima plenar, au format, în aceeaşi perioadă, preocupări de căpetenie ale politicii externe promovate de Ştefan cel Mare, după cum acţiunea de concentrare în jurul domniei a tuturor grupărilor boiereşti, prin reducerea posibilităţilor de manevră ale acestora şi reprimarea promptă a trădătorilor i-au procurat direcţiile de bază ale politicii sale interne. Redusă la câţiva reprezentanţi, casa domnească a Moldovei şi-a limitat, în acelaşi timp, accepţiunea la familia noului domn, pe care înrudirile dinastice contractate de acesta o vor emancipa de sub tutela jagellonă.

Fireşte însă că maniera şi intensitatea de reflectare a substanţei istorice în conştiinţa viitorului domn au depins, în primul rând, de caracterul implicării acestuia în desfăşurarea concretă a faptelor. Din nefericire, asupra prezenţei lui Ştefan la Reuseni, ca şi asupra vârstei sale în acel moment – elemente indispensabile unei aprecieri obiective a relaţiei cauză-efect – informaţia vremii nu oferă probele de certitudine necesare. Doar literatura istorică populară, excelând, ca de obicei, în amănunte neverosimile, îl înfăţişează pe cel ce-şi pierdea prematur tatăl şi, concomitent, şansa succedării la tron ca martor ocular al evenimentului[112]. Subordonate însă relevării ajutorului pe care fiul domnesc l-ar fi primit după asasinat din partea maselor populare, legendele istorice pe această temă nu pot fi reţinute decât în măsura reflectării globale a adevărului. Fără a se putea preciza, de aceea, nici un detaliu, este de presupus numai că fiul lui Bogdan al II-lea, salvat dintr-o primejdie fatală, s-a retras în grabă – aşa cum s-a menţionat – spre Suceava, după cum Petru Aron se va fi îndepărtat cu aceeaşi repeziciune de scaunul domnesc, unde se aflau, desigur, suficiente forţe pentru a-l constrânge să-şi primească pedeapsa. De altfel, lipsa unor ştiri precise privind soarta domnului poate constitui o justificare în plus pentru emiterea, după două zile, a privilegiului lui Petru Durnea. În structura afectivă şi volițională a conducătorului de mai târziu se va resimţi, ca urmare, o notă de intransigenţă şi neîncredere faţă de colaboratorii săi în conducerea treburilor de stat, mergând până la cei proveniţi din rândul

[112] Conform tradiţiei locale Ştefan ar fi urmărit cele ce s-au întâmplat la Reuseni, ascuns între crengile unui copac de la liziera pădurii învecinate, unde l-ar fi găsit apoi sătenii.

rudelor apropiate[113], pe care numai pilda deznodământului de la Reuseni o poate explica. Aceasta nu a degenerat însă niciodată într-o psihoză a trădării sau într-un exces de cruzime, ca în alte cazuri, menținându-se în limitele unui echilibru comportamental impresionant.

Insuficient de concludentă se dovedeşte a fi, în acelaşi timp, informația vremii şi asupra posibilității de înțelegere nemijlocită a semnificațiilor asasinatului de către cel ce se va arăta ulterior pe deplin conştient de valoarea lor intrinsecă. Relația lui Matteo Muriano, din 1502, conform căreia Ştefan cel Mare „arăta bine la trup pentru vârsta sa, dacă această meteahnă nu l-ar fi chinuit”[114], nu poate corespunde decât unei persoane trecute de 60 de ani, ceea ce echivalează cu o vârstă de peste 10 ani în 1451. Totodată, este de observat că trăsăturile excepționale ale personalității lui Ştefan cel Mare presupun o dezvoltare intelectuală precoce, de natură să sporească gradul de relativitate al deducțiilor de acest fel. Să se fi transmis oare nealterată tradiția, probabil bisericească, a celor 71 de ani însumați de Ştefan cel Mare la sfârşitul vieții – înregistrată de Dionisie Fotino la începutul secolului trecut[115] –, din care decurge vârsta de 18 ani în momentul asasinatului sau detaliul folcloric, al copilului de 12 ani[116] – reminiscență insolită printre plăsmuiri tardive –, este mai aproape de adevăr?

O verificare, chiar şi aproximativă, prin raționamente indirecte, se dovedeşte, de aceea, necesară. Se poate astfel considera că fiul lui Bogdan al II-lea împlinise deja, în 1450, vârsta de 11 ani, care îi dădea dreptul să poarte titlul de voievod, iar în 1455, când exprimarea pretendenței sale la tronul țării a devenit, după cât se pare, oficială[117], avea cel puțin 15 ani.

[113] După cum se ştie, printre cei pedepsiți la Vaslui, în 1471, s-a numărat şi vornicul Isaia, cumnatul domnului (*Cronicile slavo-române*, p. 29-30; vezi şi C. Cihodaru, *Observații privind istoria Moldovei între 1467-1474*, în **SCŞI**, Istorie, l/VIII, 1957, p. 6-7 şi 15-16).
[114] *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de M. Holban, Bucureşti, 1968, p. 149.
[115] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. de G. Sion, vol. III, Bucureşti, 1859, p. 38.
[116] *De la Dragoş la Cuza-Vodă*, p. 101 şi 103.
[117] **DRH**, D, I, nr. 327, p. 446. Considerăm că posibilitatea unei expediții militare în Moldova, în toamna anului 1455, n-ar fi fost întrevăzută de Iancu de Hunedoara, dacă tronul domnesc n-ar fi fost deja pretins de un alt competitor, care, în acel moment, nu putea fi decât fiul lui Bogdan al II-lea. Pentru vârsta necesară înscăunării, vezi Emil Vârtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Țara Românească şi Moldova (până în sec. al XVI-lea)*, Bucureşti, 1960, p. 223-225.

Naşterea primului său fiu, probabil în 1458[118], atestă, de asemenea, un tânăr trecut, în acel moment, de vârsta pubertății, ceea ce înseamnă că ultima limită a intervalului urmărit nu poate trece de anul 1439[119]. Limita inferioară a acestuia, plasând naşterea tatălui său în perioada anilor 1420-1421, când a apărut, desigur, legătura lui Alexandru cel Bun cu Marina, poate fi fixată, la rândul ei, în anii 1437-1438. Aşadar, un răstimp de trei ani, 1437-1439, sau aproximativ anul 1438, ar fi, credem, cel mai nimerit pentru datarea naşterii marelui domn[120], care, în 1451, avea circa 13 ani: o vârstă poate prea fragedă pentru pierderea îndrumătorului firesc în parcurgerea celor dintâi paşi de sine stătători ai vieții, dar suficientă unor disponibilități native deosebite să decanteze realitatea, descifrând sensul ascuns al faptelor.

În concluzie, se poate afirma că asasinatul de la Reuseni, redat în componentele sale intime şi imediate de informația epocii, reclamă, totuşi, înțelegerii sale judicioase limite cu mult mai largi, afectând problematica istorică majoră a unei aproximativ jumătăți de secol. De la naşterea acelui fiu nelegitim al lui Alexandru cel Bun şi al Marinei, decapitat mişeleşte de fratele său, Petru Aron, la Reuseni, în zorii zilei de vineri, 15 octombrie 1451, şi până la prinderea şi pedepsirea similară a acestuia de către Ştefan cel Mare, faptele istorice se întrețes în ambele sensuri, cerându-se a fi estimate global. Atitudinea boierului Bratu, patronul de drept al asasinatului, apare ca o consecință directă a înverşunatelor lupte pentru putere dintre partidele boiereşti din cel de al doilea sfert al secolului al XV-lea, a căror ideologie a degenerat treptat, concretizându-se într-un şir de atentate la soarta țării şi a reprezentanților perimați sau incomozi ai dinastiei. Dar, cu toate că a fost organizat în scopul reconcilierii principalelor partide ale marii boierimi, asasinatul n-a produs decât noi şi acerbe confruntări politice. Adevărata schimbare de domnie pe care el a provocat-o a fost, ca urmare, cea din 1457, când la cârma țării s-a instalat cel mai vrednic navigator printre realitățile epocii: Ştefan cel Mare.

Fireşte, precizările şi ipotezele pe care ni le-am îngăduit să le avansăm

---

[118] Acordându-i vârsta de şase ani în 1464, când începe să-i fie menționată în acte „credința", alături de cea a tatălui (**DRH**, A, II, nr. 119, p. 169-170 şi urm.; vezi şi, mai sus, n. 46).

[119] Desigur, grevate de relativism, cele trei „chei" de control, nu pot oferi, dacă sunt evaluate separat, gradul de certitudine necesar, împreună însă ele realizează acea coincidență suficientă pentru o probabilitate, indicând o depăşire minimă a limitelor obligatorii.

[120] Vezi şi L. Şimanschi, *Personalitatea lui Ştefan cel Mare*, în **RA**, an. LII, vol. XXXVII, nr. 1, p. 33.

nu-şi pot revendica acel atribut, atât de râvnit, al imuabilităţii. Informaţii noi vor putea oricând sugera alte modalităţi interpretative, relevând legături acum nebănuite între elementele istorice particulare. Nădăjduim însă că valenţele informative ale surselor la care ne-am referit pe parcursul reconstituirii noastre se vor menţine totuşi intacte, astfel încât eventualele întregiri sau modificări ale acesteia să nu-i anuleze structura sa de rezistenţă.

ANEXA

1448 august 20, Cameniţa. Cazimir al IV-lea Jagiello promite să-i acorde domnului Moldovei, Petru voievod, conform înţelegerii convenite cu acesta, protecţie şi sprijin împotriva tuturor duşmanilor care ar încerca să-l detroneze sau să-i ia viaţa, făgăduind să-i ofere la nevoie subsidiile necesare.

[Recepcio in tuicionem terre Moldawye.]

In nomine Domini, amen. Ad perpetuam rei memoriam. Quoniam tunc celsitudo regia ampliori videtur gloria rutilare, dum tronus regius amiciciarum pollet copia et subditorum serviciis uberius dinoscuntur habundare, proinde, nos, Kasimirus, Dei gracia rex Polonie, magnus dux Litphanie et heres Russie etc. Significamus tenore presencium, quibus expedit universis presentibus et futuris, presentes audituris aut lecturis, tenore presencium mediante, quomodo nos, attendentes nostrorum predecessorum mere caritatis affectum, quibus ad preces Moldawie woyevode benigniter fuerunt aclinati, ipsos specialibus graciis amplectantes horum intuitu, (et nos?)[121] *dicta nostrorum predecessorum sequi volentes vestigia, matura desuper prehabita deliberacione nostrorum consiliariorum, non sine voluntate et assensu speciali manificoque Petro woyevode Moldowie, amico nobis sincere dilecto, hanc literam nostram dedimus et dari iussimus, qua ipsum Petrum woyevodam predictum in nostram profitemur suscepisse tuicionem et protectionem, promittimusque et spondemus ipsum Petrum woyevodam defendere et tueri a quibuscunque ipsius inimicis, qui prefatum Petrum woyevodam quovismodo in dominio suo surripere pretenderint et in vitam suam aliqua sinistra machinarentur, nullis penitus exceptis et exclusis, quem auxilliis, consiliis amplecti*

[121] Aşa în textul editat.

debemus posse tenus, ipsi contra inimmicos taliter ut prefatur pro...[122] *dantes subsidia. Que omnia et singula suprascripta tenere et explere pollicemur et presentibus spondemus, sub puritate fidei christiane et honore nostris graciis, tam contra regnum Polonie et terras Moldavie a diu habitis et tentis primevam limittacionem et antiquam...*[123] *sortiri distinccionem. Pro cuius firmius robur presentes literas nostri appensione sigilli iussimus communiri.*

Datum in Camyeniecz, feria tercia infra octavas Assumpcionis Marie.

După A. Jablonowski, *Sprawy Woloskiej za Jagiellonow. Akta i listy,* Varşovia, 1878, p. 27 (după Metrica Korone, ks. 10, str. 41).

[122] Aşa în textul editat.
[123] Aşa în textul editat.

MARIA MAGDALENA SZÉKELY, ŞTEFAN S. GOROVEI

„SEMNE ŞI MINUNI” PENTRU ŞTEFAN VOIEVOD. NOTE DE MENTALITATE MEDIEVALĂ

„Descoperim, cu mirare, că specificitatea Evului Mediu stă mai puţin în «istoria» sa, în «devenirea» sa, cât în ceea ce are el supraistoric, tradiţional, universal; în simbolismul şi în metafizica sa”.

(Mircea Eliade)

Evul Mediu este epoca gândirii mitice şi mistice. Este vremea când iau naştere ciclul athurian şi mitul „împăratului adormit”, este vremea spaimelor faţă de strigoi, de Antihrist, dar şi a spaimelor milenariste, este vremea vrăjitoarelor şi a magiei, a alchimiei şi hermetismului, a cruciadelor, a Ordinului Templierilor, a frăţietăţilor mistice şi tainice. Este vremea în care omul evadează în lumea imaginarului, în lumea visului, a basmului, a fantasmelor, a simbolurilor. În esenţă, omul medieval este un *homo religiosus*, care crede în semne şi miracole, pleacă în pelerinaj, se roagă în faţa moaştelor, stă de vorbă cu Dumnezeu şi cu sfinţii. Omul medieval percepe dimensiunea sacră a universului, percepere care înseamnă „resimţirea prezenţei forţelor anterioare propice sau înspăimântătoare, după caz. Oamenii se străduiesc să îmblânzească mânia prin ofrande, cântece, sărbători şi sacrificii”[1]. Întrucât lumea a fost creată de Dumnezeu şi i se supune Lui, toate evenimentele naturale care perturbă armonia universului sunt percepute ca gesturi divine de avertizare sau de sancţionare ori ca rezultat al acţiunii Diavolului. Şi într-un caz şi în celălalt, oamenii trebuie să facă penitenţă, să-şi recunoască păcatele şi să lupte pentru îndreptarea lor. Pentru *homo religiosus*, „spaţiul nu este omogen”: există un spaţiu sacru şi

---

[1] Jacques Paul, *Biserica şi cultura în Occident, secolele IX-XII*, vol.II, traducere de Elena-Liliana Ionescu, Bucureşti, 1996, p. 286.

altul profan, neconsacrat[2]. Spațiul sacru poate fi o țară întreagă, un oraş sau numai un sanctuar[3]. Nici timpul nu este omogen: el se împarte în timp sacru şi timp profan, obişnuit. Timpul sacru este timpul sărbătorilor, timpul liturgic, cel care se repetă ciclic[4].

Nu-i era dat, însă, oricui să recepteze realitatea înconjurătoare în acest chip. Doar inițiații aveau acces la semne, iar monarhii erau inițiați prin excelență, ceremonia de întronare fiind, în esență, una de tip inițiatic[5]. Tocmai de aceea, *ei* erau îndreptățiți să primească semne şi să le interpreteze, ei înşişi sau cu ajutorul astrologilor de la curte.

Principi creştini, unşi în ceremonia de încoronare, domnii români primeau şi ei semne. Atâta doar, că ele au fost arareori consemnate în izvoarele timpului, lipsindu-ne astfel de un temei foarte solid pentru a cerceta, şi din punct de vedere semiotic şi simbolic, Evul nostru de Mijloc. Printr-o fericită întâmplare, pentru domnia lui Ştefan cel Mare există unele mărturii directe despre semne şi încă – multe – indirecte, pe care le vom analiza în cele ce urmează.

*

La 8 septembrie 1503 începea construcția bisericii din Reuseni. Textul pisaniei menționează hramul ei, *Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul*, şi motivează, indirect, alegerea acestui hram de către Ştefan cel Mare: „pe acest loc unde a fost tăiat capul tatălui său, Bogdan voievod”[6]. Aşadar, biserica din Reuseni a fost construită de Ştefan în amintirea părintelui său şi a morții lui tragice. Poate că întru comemorarea acestui eveniment, petrecut la 15 octombrie 1451[7], în ziua de 15 octombrie a anului 1488, se sfințea biserica Sf. Ilie[8]. În aceeaşi zi, Ştefan făcea o însemnată danie Episcopiei de Roman (n-ar fi exclus ca episcopul Vasilie însuşi să fi participat la slujba de sfințire a nou-clăditei biserici de lângă Suceava)[9]. Mai există o biserică a lui

---

[2] Mircea Eliade, *Sacrul şi profanul*, traducere de Brânduşa Prelipceanu, Bucureşti, 1995, p. 21.
[3] *Ibidem*, p. 40.
[4] *Ibidem*, p. 61-62.
[5] Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*, traducere de Lucia Berdan şi Nora Vasilescu, Iaşi, 1996, p. 102-103.
[6] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 196, nr. 23.
[7] Data morții lui Bogdan II apare pe piatra lui de mormânt (*ibidem*, p. 275, nr. 82).
[8] *Ibidem*, p. 67, nr. 4.
[9] **DRH**, A, III, p. 80, nr. 42.

Ştefan care a primit ca hram Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul: biserica de la Vaslui[10]. La 16 ianuarie 1471, în târgul Vasluiului, „tăie Ştefan vodă – spune cronicarul – pre Isaiia vornicul şi pre Negrilă păharnicul şi pre Alexa stolnicul”[11]. Edificarea bisericii din Vaslui cu hramul amintit nu poate avea decât semnificația unei uriaşe şi simbolice spovedanii, a unei veşnice rugăciuni – cât va sta biserica – pentru iertarea păcatului lui Ştefan de a-i fi tăiat pe frații săi întru botez. Semnul că tăierea boierilor a fost un păcat pare să-i fi venit domnului chiar în anul îndeplinirii sentinței, 1471, la 29 august, adică în ziua Tăierii Capului Sfântului Ioan Botezătorul. La acea dată, consemnează letopisețul țării, „a fost cutremur mare atunci peste toată lumea, în vremea când şedea țarul la masă”[12]. În mentalitatea oamenilor medievali, cutremurele erau interpretate ca semne divine[13]: fie ca avertismente, fie ca sancțiuni date de Dumnezeu[14], altfel spus, preluând formulările lui Gilbert Dagron, ca „semn-răspuns (al lui Dumnezeu pentru păcatele noastre şi deci semi-efect) sau semn prevestitor (al evenimentelor care vor veni, slobozit de Dumnezeu, de aştri sau de o anumită logică istorică şi deci semi-cauză)”[15]. „Cel ce caută spre pământ şi-l face pe el de se cutremură; Cel ce se atinge de munți şi fumegă”, spune Psalmul 103:33[16]. Cutremurul era privit ca o prevestire a sfârşitului lumii şi a Judecății de Apoi[17], căci, după *Apocalipsa* lui Ioan (8:5), „îngerul a luat cădelnița şi a umplut-o din focul jertfelnicului şi a aruncat pe pământ; şi s-au pornit tunete şi glasuri şi fulgere şi pământul s-a cutremurat”. Seismele erau socotite o dovadă că Dumnezeu urmăreşte cu multă atenție viața oamenilor, treburile

---

[10] *Repertoriul...*, p. 87, nr. 6.

[11] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 96.

[12] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 17.

[13] Brian Croke, *Two Early Byzantine Earthquakes and Their Liturgical Commemoration*, în „Byzantion”, LI, 1981, p. 125.

[14] Alain Ducellier, *Les séismes en Méditerranée orientale du XIème au XIIème siècle. Problèmes de méthode et résultats provisoires*, în *Actes du XVe Congrès international d'études byzantines*, IV. *Histoire. Communications*, Atena, 1980, p. 111.

[15] Gilbert Dagron, *Quand la terre tremble...*, în „Travaux et mémoires”, 8, 1981, p. 103, studiu reluat în idem, *La romanité chrétienne en Orient. Héritages et mutations*, Variorum Reprints, Londra, 1984, nr. III.

[16] Aici şi în continuare, pentru textele din Biblie, folosim ediția din 1968 a Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române.

[17] Frank Vercleyen, *Tremblements de terre à Constantinople: l'impact sur la population*, în „Byzantion”, LVIII, 1988, p. 159.

publice, mersul evenimentelor[18]. Dezordinea politică sau socială era confirmată şi prelungită de haosul natural[19]. În marea lui bunătate, Dumnezeu nu lăsa, însă, ca lumea întreagă să se prăbuşească în cutremur, ci dădea numai avertismente pentru ceea ce s-ar putea întâmpla dacă păcatele oamenilor se vor repeta. Astrologii care se îndeletniceau cu prevederea cutremurelor în funcție de poziția soarelui şi a semnelor zodiacale, legau de aceste fenomene tectonice diverse profeții, referitoare la succesiuni imperiale, războaie, revolte, epidemii[20]. Potrivit hagiografiilor, adesea, în timpul torturii sau morții unor sfinți, pământul se mişca. Era un semn prin care Dumnezeu dezvăluia „puterea pe care o acordă sfinților Săi şi martirilor Săi"[21]. Iată de ce coincidența datei cutremurului din 1471 cu sărbătoarea Tăierii Capului Sfântului Ioan Botezătorul trebuie să fi fost interpretată ca un gest divin, ca o mustrare la adresa domnului de la Suceava. Nu este exclus ca seismul să-l fi determinat pe Ştefan să construiască o biserică în târgul Vasluiului, în amintirea boierilor decapitați acolo.

Cum am spus deja, piatra fundamentală a ctitoriei de la Reuseni s-a pus la 8 septembrie 1503. Data nu este, mai mult ca sigur, întâmplătoare, 8 septembrie fiind ziua sărbătoririi *Naşterii Maicii Domnului*. Un număr însemnat de acte ctitoriceşti legate de numele lui Ştefan cel Mare se circumscrie datei de 8 septembrie, dar şi aceleia de 15 august, când se celebrează *Adormirea Maicii Domnului*. Nu este cazul să explicăm de ce necropola domnească de la Putna a primit ca hram marea sărbătoare creştină din 15 august[22], ne vom opri însă la cealaltă biserică având hramul Adormirii ctitorită de Ştefan cel Mare. Este vorba de biserica din Borzeşti, localitate de care tradiția leagă obârşia domnului. Chiar dacă aceasta va fi fiind doar o legendă, rosturile atribuirii hramului amintit şi consemnarea din pisanie („întru rugă sieşi şi întru pomenirea înaintaşilor şi părinților"[23]) sunt dovezi că între marele domn şi satul Borzeşti a existat, într-adevăr, o legătură, nemaiştiută astăzi. Reamintim că bisericii din Borzeşti, Ştefan cel Mare îi va închina, în 1495, un Tetraevanghel, în inscripția căruia domnul se intitulează „fiul lui Bogdan voievod şi al Oltei"[24]. Între manuscrisele azi

[18] Gilbert Dagron, *op. cit.*, p. 96.
[19] Frank Vercleyen, *op. cit.*, p. 156.
[20] *Ibidem*, p. 171; Gilbert Dagron, *op. cit.*, p. 94.
[21] Frank Vercleyen, *op. cit.*, p. 167.
[22] *Repertoriul...*, p. 49, nr. 1.
[23] *Ibidem*, p. 109, nr. 10.
[24] *Ibidem*, p. 407, nr. 157.

cunoscute, acesta este singurul în care donatorul pomeneşte şi numele mamei sale. Mai mult decât atât, actul de danie s-a petrecut la 3 noiembrie 1495. Data aceasta duce imediat cu gândul la data morții Oltei – 4 noiembrie 1465 –, înregistrată pe piatra ei tombală[25]. Probabil, Tetraevanghelul a fost un dar făcut de Ştefan pentru comemorarea a 30 de ani de la moartea mamei sale. Iar închinarea lui *tocmai* la Borzeşti nu a fost, fără îndoială, un gest gratuit! La 15 august 1471, de la Putna – unde se afla, deci, de ziua hramului – Ştefan cel Mare făcea o danie mănăstirii Probota, „întru pomenirea sfântrăposaților noştri părinți şi pentru sănătatea noastră şi pentru sănătatea copiilor noştri”[26]. La 8 septembrie 1457, Ştefan se găsea la mănăstirea Bistrița, locul unde-şi găsiseră odihna unii dintre înaintaşii săi întru neam şi domnie. Cu acel prilej, Ştefan confirma o mai veche danie către mănăstire, făcută de „sfântrăposatul Alexandru voievod cel bătrân” şi de alți domni care i-au urmat[27].

Sărbătoarea căreia Ştefan cel Mare i-a acordat cea mai mare cinstire a fost *Înălțarea Sfintei Cruci*, sărbătoare încărcată de sensurile cele mai adânci şi mai ascunse. În ultimii 30 de ani de domnie, principele a lăsat suficiente indicii despre importanța pe care o dădea acestei sărbători. Numai că, până nu demult, aceste semne nu au fost decriptate. Semnificația lor se vede, însă, astăzi în toată claritatea ei. Explicația trebuie să pornească de la anul 1473, considerat „an-cheie” al domniei lui Ştefan cel Mare[28]. Atunci, în 1473, Ştefan cel Mare a încetat să mai plătească tribut Porții şi l-a scos din tronul Țării Româneşti pe filootomanul Radu cel Frumos, atunci, domnul a fost pictat în Tetraevanghelul de la Humor, în al cărui epilog donatorul este numit „țar”[29]. 1473 este anul în care în Moldova se întâmplă ceva, ceva care va pregăti declanşarea ostilităților față de Imperiul Otoman. Dar evenimentele din 1473 fuseseră precedate de un semn, despre care va fi vorba mai departe, şi de un eveniment: căsătoria lui Ştefan cel Mare cu Maria din neamul Asanilor-Paleologi de la Mangop. Cununia s-a oficiat la 14

[25] *Ibidem*, p. 246, nr. 59.
[26] **DRH**, A, II, p. 258, nr. 174.
[27] *Ibidem*, p. 96, nr. 65.
[28] Dumitru Nastase, *Ideea imperială în Țările Române. Geneza şi evoluția ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV-XVI)*, Atena, 1972; Ştefan S. Gorovei, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în **AIIAI**, XVI, 1979, p. 145-149; idem, *1473: Ştefan, Moldova şi lumea catolică*, în **AIIX**, XXIX, 1992, p. 75-83.
[29] Ştefan S. Gorovei, *1473: Ştefan, Moldova şi lumea catolică*, p. 75-76.

septembrie 1472, adică în ziua Înălțării Sfintei Cruci[30]. Nu întâmplător, unirea principelui cu urmaşa împăraților bizantini fusese pusă sub semnul Înălțării supremului simbol al creştinismului. Această căsătorie – s-a sugerat deja – îi dădea lui Ştefan dreptul de a spera că Suceava va fi „noul Constantinopol"[31]. Cu alte cuvinte, că Moldova va deveni centrul împărăției creştine. În ziua de 14 septembrie, în biserică se citeşte Acatistul Sfintei Cruci. Cu acel prilej, credincioşii află cum Crucea „luminează marginile lumii", cum „împreunează pe cele de pe pământ cu cele de sus", cum „scară până la cer s-a făcut". Dar acestea sunt, după explicațiile lui Mircea Eliade, atributele Arborelui Cosmic, „situat în centrul lumii, care asigură comunicarea dintre Cer şi Pământ"[32]. Acestui arbore i se substituie, în plan simbolic, Crucea, tăiată din lemnul lui[33]. „Crucea – scria autorul amintit – era semnul vizibil al mântuirii împlinite de Isus Christos; ca urmare, ea trebuia să înlocuiască simbolurile vechi ale înălțării la Cer. Şi pentru că mântuirea a cuprins întreaga omenire, Crucea a trebuit să fie socotită centru al lumii aşa încât să poată sanctifica întregul univers"[34]. Iată de ce Ştefan cel Mare a rezervat – începând cu momentul 1472 – o aşa de mare însemnătate Înălțării Sfintei Cruci: locul unde se înălța Crucea devenea Centrul Lumii[35]. Adică, centrul lumii ortodoxe, al împărăției creştine. În ceea ce-l priveşte pe Ştefan, în 1472, el era pregătit să ridice Crucea spadei sale în războiul împotriva necredincioşilor. La 1486, când pacea cu turcii va pune capăt cruciadei, Ştefan va da două semnale că lupta nu se încheiase definitiv. Amândouă – în plan simbolic. În 1487, el va construi biserica de la Pătrăuți, cu hramul Cinstitei Cruci[36], care, de fapt, este acelaşi cu Înălțarea Sfintei Cruci, biserică în a cărei pictură se întâlneşte o scenă, cunoscută sub numele de „Cavalcada împăratului Constantin". „O compoziție amplă grupează o întreagă oaste de sfinți militari, călărind sub arme şi cu mantiile fâlfâind, în

[30] *Cronicile slavo-române...*, p. 17.

[31] Ştefan S. Gorovei, *1473: Ştefan, Moldova şi lumea catolică*, p. 83.

[32] Mircea Eliade, *Naşteri mistice*, traducere de Mihaela Grigore Paraschivescu, Bucureşti, 1995, p. 156.

[33] Idem, *Imagini şi simboluri. Eseu despre simbolismul magico-religios*, traducere de Alexandra Beldescu, Bucureşti, 1994, p. 200, dar şi p. 54.

[34] Idem, *Naşteri mistice*, p. 156; idem, *Imagini şi simboluri*, p. 200, 202.

[35] „Varianta cea mai răspândită a simbolismului Centrului este Arborele Cosmic, care se găseşte în mijlocul Universului şi care susține ca o axă cele trei Lumi" (idem, *Imagini şi simboluri*, p. 54). „Crucea a fost asimilată cu Arborele Cosmic tocmai ca simbol al Centrului Lumii" (*ibidem*, p. 202).

[36] *Repertoriul...*, p. 61, nr. 3.

frunte cu Sfântul Constantin şi cu Arhanghelul Mihail, într-o direcţie indicată, din cer, de o cruce. După cum a arătat A. Grabar, evocând victoria câştigată în numele Crucii de împăratul Constantin cel Mare asupra duşmanilor săi păgâni, această compoziţie nu făcea decât s-o invoce pe cea a moldovenilor asupra turcilor [...]. Biserica din Pătrăuţi şi compoziţia ei alegorică trebuiau să spună limpede că pacea nu fusese acceptată decât în fapt, ca o provizorie «încetare a focului», de către domnescul ctitor, care se socotea virtual în război, apelând la forţele cereşti cele mai calificate în vederea declanşării lui efective”[37]. Un an mai târziu, tot la 14 septembrie, se sfinţea biserica mănăstirii Voroneţ, având ca hram pe Marele Mucenic Purtător de Biruinţe, Gheorghe. În fine, spre sfârşitul domniei, în 1500, în ultima etapă a cruciadei lui Ştefan cel Mare, începea construcţia bisericii de la Volovăţ, sfinţită în ziua Înălţării Sfintei Cruci[38]. Hramul ei, chiar Înălţarea Sfintei Cruci, „nu reprezintă, însă, decât o reluare – şi o precizare – când lupta reîncepe, a hramului căruia îi fusese dedicată cu 13 ani în urmă, când ea se întrerupea, biserica din Pătrăuţi”[39].

„Cavalcada împăratului Constantin” (frescă din biserica Pătrăuţi – Suceava)

La 20 de ani după dramatica încleştare de la Războieni, Ştefan cel Mare va înălţa, pe oasele oştenilor săi, căzuţi în luptă, biserica având hramul *Sfântului Arhanghel Mihail*, „pentru amintirea şi întru pomenirea dreptcredincioşilor creştini care s-au prăpădit aici”[40]. Data pisaniei: 8

[37] Dumitru Nastase, *op. cit.*, p. 7.
[38] *Repertoriul...*, p. 183, nr. 20.
[39] Dumitru Nastase, *op. cit.*, p. 8.
[40] *Repertoriul...*, p. 143, nr. 14.

noiembrie 1496, adică tocmai ziua Sfinților Arhangheli Mihail şi Gavril. La aceeaşi dată, dar în anul 1497, se sfințea şi biserica mănăstirii Tazlău[41]. Arhanghelul Mihail era, pentru oamenii Evului Mediu, căpetenia oştilor cereşti, sprijinul popoarelor creştine, cel ce va anunța Judecata de Apoi, dar şi, după explicația lui René Guénon, „principiul puterii regale ca şi al puterii sacerdotale sau pontificale"[42], ceea ce conferă semnificații multiple gestului lui Ştefan de a zidi o biserică în numele Arhanghelului Mihail, de a o sfinți chiar în ziua de 8 noiembrie şi, în plus, de a mai sfinți un lăcaş, cu alt hram, la aceeaşi dată[43].

Biserica din Milişăuți a fost închinată *Sfântului Mare Mucenic Procopie*[44], fiindcă acesta îl călăuzise pe Ştefan în bătălia de la Râmnic cu Țepeluş al Țării Româneşti, la 8 iulie 1481, adică în ziua cinstirii acestui sfânt[45]. Piatra ei fundamentală a fost pusă la 8 iunie 1487, zi în care Biserica Ortodoxă sărbătoreşte Aducerea Moaştelor Sfântului Teodor Stratilat, un alt important sfânt militar. Biserica de la Milişăuți s-a terminat la 13 noiembrie 1487. În aceeaşi zi, Ştefan cel Mare făcea o danie Episcopiei de la Rădăuți, „pentru pomenirea sfântrăposaților noştri înaintaşi şi părinți şi pentru sănătatea şi mântuirea noastră şi pentru sănătatea şi mântuirea copiilor noştri"[46].

Hram de sfânt militar (*Sf. Gheorghe*, patronul şi protectorul oştilor[47], „voievodul lui Hristos") mai au şi bisericile din: Hârlău[48], Baia (atribuită lui Ştefan cel Mare)[49] şi biserica mănăstirii Voroneț[50]. Pornind de la exemplele clare şi sigure ale Războienilor şi Milişăuților, se poate presupune că şi aceste biserici, în ale căror pisanii nu se pomeneşte expres o anume bătălie, au fost puse sub ocrotirea spirituală a Sfântului Mare Mucenic şi Purtător de Biruință Gheorghe, ca semn de veşnică amintire şi pomenire a unei victorii pe câmpul de luptă. În ziua Sfântului Gheorghe, la 23 aprilie 1460, Ştefan a

---

[41] *Ibidem*, p. 146, nr. 15.

[42] René Guénon, *Regele lumii*, traducere de Roxana Cristian şi Florin Mihăilescu, Bucureşti, 1994, p. 30.

[43] Pentru Arhanghelul Mihail, *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, III. Band, Herder, Roma-Freiburg-Basel-Viena, 1971, col. 256-266.

[44] Despre Sfântul Procopie, *ibidem*, VIII. Band, 1976, col. 230.

[45] *Repertoriul…*, p. 57-58, nr. 2.

[46] **DRH**, A, III, p. 33, nr. 19.

[47] *Lexikon…*, VI. Band, 1974, col. 366-390.

[48] *Repertoriul…*, p. 95, nr. 8.

[49] *Ibidem*, p. 198, nr. 24.

[50] *Ibidem*, p. 77, nr. 5.

făcut o danie mănăstirii Bistrița[51], iar în 1502 a închinat mănăstirii Zografu de la Sfântul Munte (lăcaş consacrat şi el Marelui Mucenic) un Tetraevanghel[52]. Reamintim că în acest aşezământ athonit a fost trimis şi steagul de luptă al lui Ştefan cel Mare, având brodată scena uciderii balaurului de către Sfântul Gheorghe[53].

Se mai cunosc apoi acte ctitoriceşti legate de ziua de 26 octombrie (sărbătoarea *Sfântului Dimitrie Izvorâtorul de Mir*,[54] „ostaşul lui Hristos”): la această dată, în 1493, Ştefan dădea bisericii din cetatea Hotinului (în care, deci, se închinau oştenii aflați de pază la granița țării), un Tetraevanghel[55]. Din păcate, nu ştim ce destinație a avut manuscrisul Vechiului Testament, datat 26 octombrie 1475[56], dar, după exemplul de mai înainte, putem presupune că şi data lui avea o semnificație, mărturisind, indirect, o legătură spirituală cu Sf. Dimitrie. În acest context, ne îngăduim să susținem că momentul luptei de la Codrii Cosminului, din 1497, a fost anume ales de domn, în aşa fel încât atacul asupra oştii poloneze să coincidă cu ziua Sfântului Dimitrie pe care, astfel, Ştefan cel Mare şi-l lua ca protector în luptă. „Zic unii – povesteşte cronicarul – să se fi arătat lui Ştefan vodă la acest războiu Sfântul Mucenicu Dimitrie, călare şi într-armatu ca un viteazu, fiindu-i întru ajutoriu şi dând vâlhvă oştii lui, ci ieste de a şi crédерea, de vréme ce au zidit bisérică”[57]. „Bisérica” pe care o pomeneşte letopisețul are toate şansele să fie biserica Sf. Dumitru din Suceava[58], refăcută ulterior de Petru Rareş.

Din cazurile înfățişate aici se vede că Ştefan cel Mare obişnuia să mulțumească, în plan simbolic, lui Dumnezeu pentru victoriile obținute pe câmpuri de bătălie şi să se roage de iertarea păcatelor. Această constatare determină interpretarea daniei din 12 aprilie 1458 făcute „Mitropoliei noastre din Târgul Roman” ca un act de mulțumire către Divinitate şi ca o sărbătoare a victoriei de la Doljeşti, din 12 aprilie 1457, de la care se scursese exact un an[59]. Probabil în amintirea aceleiaşi izbânzi a închinat

[51] **DRH**, A, II, p. 134, nr. 93.
[52] *Repertoriul…*, p. 416, nr. 161.
[53] *Ibidem*, p. 332, nr. 115.
[54] Pentru semnificația şi reprezentările Sfântului Dimitrie, *Lexikon…*, VI. Band, col. 42-46.
[55] *Repertoriul…*, p. 406, nr. 156.
[56] *Ibidem*, p. 389, nr. 145.
[57] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 115.
[58] Nicolae Pentelescu, *Săpăturile arheologice din curtea bisericii Sf. Dumitru-Suceava*, în **MMS**, XLVI, 1970, 7-8, p. 445.
[59] Maria Magdalena Székely, *„Pe Siret, pe Tină, la Doljeşti”*, în **AIIX**, XXXI, 1994, p. 512.

Ştefan, la 12 aprilie 1470, mănăstirii Putna o cădelniţă, splendidă operă artistică, adevărată broderie în argint aurit[60].

Un Tetraevanghel comandat de Ştefan pentru ctitoria sa, mănăstirea Putna, a început a se scrie la 3 septembrie 1489[61], dată care coincide cu aceea a sfinţirii Putnei[62]. Fără îndoială, pe manuscrisul celor patru Evanghelii s-a înregistrat *anume* această dată, ca un *memento*.

Inexplicabile rămân, deocamdată, o serie de date din domnia lui Ştefan cel Mare sau coincidenţe de date care nu par totuşi a fi întâmplătoare. Bunăoară, la 27 aprilie 1490 începea zidirea bisericii din Vaslui[63] şi tot la 27 aprilie, dar în 1503, începea construcţia bisericii de la Dobrovăţ[64]. La 1 mai 1481 se isprăvea turnul-clopotniţă şi zidul împrejmuitor al mănăstirii Putna[65]. La aceeaşi dată, şapte ani mai târziu, începea a se zidi biserica Sf. Ilie de lângă Suceava[66]; tot atunci, Ştefan dăruia mănăstirii Putna o cunună pentru capul Sfântului Ghenadie[67]. Ziua de 5 mai este marcată de două acte ctitoriceşti: la 1485, Ştefan cel Mare închina Putnei o dveră cu scena Adormirii Maicii Domnului[68] şi la 1488 – clopotele mănăstirii Voroneţ[69]. Dar nu numai atât: în anul 1507, Bogdan III oferea mănăstirii Putna un Tetraevanghel început de Ştefan cel Mare şi terminat de el. Inscripţia de pe ferecătura de argint datează această danie în ziua de 5 mai[70]. Data de 10 august înseamnă, pe de o parte, sfinţirea bisericii Sf. Nicolae din Iaşi (în 1492)[71] şi, pe de altă parte, dăruirea unei dvere la Putna (în 1500), dveră care conţine şi portretele brodate ale donatorilor: Ştefan cel Mare şi Maria Voichiţa[72]. La 30 septembrie 1493, biserica de la Pătrăuţi primea de la Ştefan cel Mare un Tetraevanghel[73], pentru ca, la 30 septembrie 1496 să se

---

60 *Repertoriul…*, p. 340, nr. 117; Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualităţii româneşti la Putna*, Iaşi, 1988, p. 524-526, nr. 113.
61 *Repertoriul…*, p. 398, nr. 149; Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 371-377, nr. 54.
62 Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 95.
63 *Repertoriul…*, p. 87, nr. 6.
64 *Ibidem*, p. 190, nr. 22.
65 *Ibidem*, p. 55, nr. 1.
66 *Ibidem*, p. 67, nr. 4.
67 *Ibidem*, p. 344, nr. 120.
68 *Ibidem*, p. 296, nr. 89; Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 223-224, nr. 9.
69 *Repertoriul…*, p. 336, nr. 131 şi 132.
70 Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 384, nr. 55.
71 *Repertoriul…*, p. 108, nr. 9.
72 *Ibidem*, p. 307, nr. 95; Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 230-233, nr. 13.
73 *Repertoriul…*, p. 403, nr. 155.

sfinţească biserica de la Popăuţi[74]. În fine, biserica Sf. Gheorghe din Hârlău şi clopotniţa de la biserica Sf. Ioan din Piatra[75] se termină la aceeaşi dată: 28 octombrie 1492, respectiv 28 octombrie 1499. Judecând după atenţia pe care Ştefan cel Mare o acorda datelor şi, legat de acestea, sărbătorilor din calendarul ortodox (modalitate de regăsire şi exprimare a timpului sacru, în fond), suntem îndreptăţiţi a presupune că şi cele şapte date asupra cărora ne-am oprit mai înainte (27 aprilie, 1 mai, 5 mai, 10 august, 30 septembrie şi 28 octombrie) însemnau ceva pentru domnul Moldovei. Întrucât ele nu marchează o sărbătoare creştină importantă, nici data vreunui eveniment politic sau militar cunoscut, poate că semnificaţia lor ar trebui căutată altundeva, eventual în biografia lui Ştefan.

*

După toate aceste observaţii – care înseamnă lucruri precise puse în corelaţie, făcând din ele cauze şi efecte acolo unde păreau a fi doar piese disparate ale unui uriaş *puzzle* sfărâmat şi rămas vidat de orice sens – să încercăm şi un alt fel de decriptare a trecutului, raportându-ne, însă, acum la două evenimente a căror importanţă nu e nici ignorată, nici contestată. Nu ne va mira dacă ceea ce urmează (ca şi ceea ce a precedat) va fi întâmpinat cu scepticism: gândirea noastră urmează, de multă vreme, alte coordonate şi e supusă altor simţiri decât cea a omului medieval şi chiar a omului din Renaştere (în fond, acest sfârşit de veac XV este, pentru Europa catolică, vremea Renaşterii). E o ruptură de care, cel mai adesea, nu ţinem seama atunci când încercăm să reconstituim trecutul şi să scormonim în colţurile mai umbroase sau întunecate de-a binelea ale acestui trecut. „La un moment dat – ne îngăduim să cităm dintr-un filosof şi istoric al religiilor pe care-l descoperim cu emoţie ca fiind foarte apropiat de simţirile noastre – cenzura transformase personalitatea; oamenii pierduseră obiceiul de a-şi utiliza activ *imaginaţia* şi de a gândi prin «calităţi», căci lucrul acesta nu mai era permis. Pierderea facultăţii de *imaginaţie activă* antrenă în mod necesar o dată cu ea observarea riguroasă a lumii materiale, iar aceasta s-a tradus printr-o atitudine de respect faţă de orice date cantitative şi de suspiciune faţă de orice aserţiune de ordin «calitativ» [...]. Omul Renaşterii şi omul zilelor noastre şi-au păstrat, poate, aceeaşi formă exterioară, însă cel din urmă este o mutaţie psihologică a celui dintâi, înlăuntrul aceleiaşi specii. Cei ce afirmă

[74] *Ibidem*, p. 126, nr. 13.
[75] *Ibidem*, p. 166, nr. 18.

că omul Renaşterii simţea, cugeta şi acţiona ca noi se înşeală enorm. Dimpotrivă, noi avem de-acum obiceiul secular de a refula în noi înşine tot ceea ce constituia *imagine a lumii* la omul Renaşterii, până într-atât acesta se confunda cu «umbra» noastră, cu ceea ce am învăţat, prin educaţie, să extirpăm şi să mutilăm din noi înşine. [...] Orice comunicare este imposibilă, iar barierele de vârstă nu se ridică niciodată. De aceea, e mică speranţa că într-o zi ne-am putea înţelege şi strânge mâna. Dar e încă mai mică speranţa că acest oaspete neliniştitor din profunzimile noastre va dispărea vreodată. În lipsa putinţei de a ajunge la o înţelegere cordială, trebuie să învăţăm să-l privim fără prea multă superioritate. Căci *noi am pierdut ceea ce el avea*, iar el nu are ceea ce noi am cucerit. Până la urmă, aceste cantităţi sunt egale. Iar dacă noi am realizat câteva dintre dorinţele cele mai arzătoare ale imaginaţiei sale, nu trebuie să uităm că am distrus tot pe-atâtea şi că acestea s-ar putea vădi irecuperabile”[76] [sublinierile ne aparţin].

Apelul mai lung la judecata unui specialist ca Ioan Petru Culianu la jumătatea drumului nostru ni s-a părut necesar şi folositor, înainte de a încerca interpretarea unor fapte ale trecutului prin ceea ce a putut să fie o *imagine a lumii* pentru cei de atunci, care trăiau evenimentele interpretându-le cu *imaginaţia activă* predispusă să observe „calităţile” lumii materiale.

Primul caz asupra căruia ne oprim îl reprezintă anul 1473, „anul-cheie” evocat deja în paginile anterioare. Nu repetăm elementele care concură pentru a valora calificarea acestui an drept „an-cheie” – formulă pe care a pus-o în circulaţie d-l Dumitru Nastase[77]. Ne oprim doar la faptul – care ţine de istoria pragmatică, materială, cantitativă – că în acel an, din motive care ne rămân necunoscute, Ştefan cel Mare a suspendat plata tributului către Poartă, declanşând ceea ce d-l Leon Şimanschi a numit, îndreptăţit şi sugestiv, „războiul de 13 ani” al Moldovei. Un studiu mai recent a încercat să aducă, în dosarul acestei probleme, elemente noi, insistând asupra unor pete albe din cronologia şi explicaţia faptelor care se succed şi se întreţes în răstimpul 1471-1473. S-a arătat, atunci, că Ştefan cel Mare intră în marele proiect al Papei Sixt IV (Francesco della Rovere) tocmai în momentul când şansele de reuşită începeau să pălească şi rămâne în cadrul lui chiar şi după ce, în vara lui 1473, unul din stâlpii marelui proiect – Uzun Hassan, hanul turcoman al Persiei – suferise o grea

[76] Ioan Petru Culianu, *Eros şi magie în Renaştere. 1484*, traducere de Dan Petrescu, prefaţă de Mircea Eliade, postfaţă de Sorin Antohi, Bucureşti, 1994, p. 254-255.

[77] Ştefan S. Gorovei a subscris acestei formulări de îndată ce a luat cunoştinţă de ea (*1473 – un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, *cit.*).

înfrângere. „Şi totuşi, Ştefan nu modifică planurile sale şi atacarea Ţării Româneşti se produce în noiembrie, act de neascunsă ostilitate faţă de sultan într-un moment în care e imposibil să credem că vestea înfrângerii lui Uzun Hassan nu-i ajunsese la urechi. Care era temeiul acestei siguranţe din care-şi trăgea el curajul şi încrederea?”[78].

Fără îndoială, căsătoria pe care tocmai o contractase în anul precedent, tocmai de ziua Înălţării Sfintei Cruci, cu Maria de Mangop îi legitima titluri şi aspiraţii: calificativul de împărat (*ţar*) apare acum pentru prima oară în însemnarea Tetraevanghelului cunoscut azi ca fiind „de la Humor”, însemnare datată 17 iunie 1473. Ştefan are aici un titlu uşor de recompus după obiceiul vremii: domnul împărat, Áëàãî÷úñòèâüè è xðèñòîëþáèâûè öàðú Ìw Còåôàíú âwåâwäà ãîñïîäàðú Çeìëè[79] şi aici un detaliu care iarăşi ni se pare semnificativ: ţara sa nu e, ca de obicei, Çåìëh Mîëäàâñêîè, ci e Çåìëè Mîëäîâëàxïèñêîè; or, *Ţara Moldovalahă* e formula moştenită din scrisorile greceşti, în care domni şi mitropoliţi sunt „tis Moldovlahias”. Aşa e pe epitrahilul de la Ladoga al lui Alexandru cel Bun, aşa e pe aerul de pe la 1428 al Mitropolitului Macarie, aşa e în *Mucenicia lui Ioan cel Nou* (păstrată în versiunea slavă) şi tot aşa mai târziu, în intitulaţia unor acte care conţin danii pentru Athos sau pentru mănăstirile Bistriţa şi Neamţu[80]. E ca o proclamaţie, un manifest la începutul războiului, al unui război în care şi prin care Ştefan se vedea în şirul „ţarilor moldoveni” ai împărăţiei creştine. Aşa s-ar explica apelul la o expresie tipică formularului greco-bizantin al scrisului din Moldova – după cum tot aşa, poate, se va explica, aproape 15 ani mai târziu, folosirea limbii greceşti în inscripţiile picturii din biserica Înălţării Sfintei Cruci de la Pătrăuţi.

Dar căsătoria, cu toate efectele ei, cu tot ce decurgea din acest contract, era un eveniment gândit, plănuit, făptuit de mâna şi mintea omului, de iscusinţa omenească – chiar dacă din inspiraţia divină şi cu harul divin. Nu va mai fi fost şi altceva, de alt ordin, care să aducă lui Ştefan cel Mare credinţa de nezdruncinat în putinţa victoriei sale?

Răspunsul, afirmativ, credem că se află într-o veche însemnare, în care se arată că „în anul 6981 (= 1473) s-au arătat o stea luminoasă cu cutremur, ianuarie 22”[81]. Cutremurul a fost în Balcani, dar nu e nici o îndoială că

[78] Idem, *1473: Ştefan, Moldova şi lumea catolică*, p. 76-77.
[79] *Repertoriul…*, p. 388, nr. 144.
[80] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997, p. 191-192.
[81] Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamităţile naturale din*

vestea lui s-a împrăştiat de îndată în tot spaţiul nord-dunărean. Iar cometa (sau meteoritul) nu a putut trece neobservată în tot acest spaţiu.

Or, am arătat deja, cutremurele însemnau, pentru oamenii de atunci, mesaje divine: semn-răspuns (efect), precum a fost cel din 1471, sau semn-prevestire (semi-cauză), cum a putut fi interpretat cel din 1473. Semn de bună prevestire, fireşte, pentru că el a lovit pământul turcului, prin urmare primejdia era acum asupra păgânului şi stăpânirea *lui* se clătina: mânia lui Dumnezeu se vedea în aceasta şi întâmplarea a putut fi citită prin *Apocalipsa* lui Ioan, în care trâmbiţările finale ale celor şapte îngeri sunt precedate de un cutremur de pământ. Nu mai puţin steaua cea mare: „a căzut din cer o stea uriaşă, arzând ca o făclie"(8:10); „o stea căzută din cer pe pământ" (9:1). Şi aşa mai departe.

Semnele şi evenimentele se adunaseră şi interpretarea lor nu putea fi altfel decât favorabilă domnului Moldovei: astrologii curţii sale nu vor fi avut mari dificultăţi în tălmăcirea semnelor. Iar aceste semne trăgeau în cumpănă mai mult, mult mai mult decât orice promisiuni ale monarhilor vremii, decât ostaşii lui Matia Corvinul, corăbiile veneţienilor şi banii Papei. Ştefan avea să constate, mai târziu, că puterile lumeşti nu l-au ajutat iar cele cereşti s-au mâniat de trufia şi pripeala lui.

Încă şi mai tulburător este cel de-al doilea caz, cel al anului 1484: lipsa de reacţie a domnului Moldovei faţă de agresiunea otomană, în urma căreia i s-au risipit cetăţile din sud, cu ţinuturile lor, a rămas fără nici o explicaţie. Pare, de altfel, că în însăşi viaţa lui Ştefan e o paranteză, care închide vreo doi ani; în interiorul ei, documentele interne lipsesc[82] – de la 29 mai 1484 până la 14 septembrie 1486 (NB: întâmplător sau nu, 14 septembrie!) – daniile lipsesc şi doar câteva fapte de natură militară şi politică mai pot atesta că domnul exista şi era activ.

Cronica lui Ureche – preluând, desigur, informaţii mai vechi – menţionează scurt şi fără comentarii neimplicarea lui Ştefan în luptele din vara anului 1484 în chipul următor: „Ştefan vodă la gol n-au îndrăznitu să iasă, ci numai la strimtori nevoia de le făcea sminteală"[83]. Dacă în cronică pasajul întreg e confuz şi pare să emane voinţa de a învălui lucrurile, în schimb o însemnare pe un manuscris contemporan e mult mai clară şi mai

trecutul României (până la 1800), Bucureşti, 1993, p. 211; v. Vasile Mioc, Damaschin Mioc, *Cronica observaţiilor astronomice româneşti*, Bucureşti, 1977, p. 107.

[82] Cf. şi Sergiu Iosipescu, *Contribuţii la istoria Moldovei lui Ştefan cel Mare*, în **AIIX**, XXIX, 1992, p. 64.

[83] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 107.

precisă. Această însemnare, pe un „octoih bulgăresc din secolul XV” aflat azi în Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, a fost publicată în 1891 de Ioan Bogdan, fără ca – în chip foarte curios – istoricii epocii lui Ştefan cel Mare să-i acorde vreo importanţă. În cuprinsul ei (reamintit de curând de d-l Dumitru Nastase), atât Baiazid II, cât şi Ştefan cel Mare sunt calificaţi identic: *ţar*. Iată acest cuprins, cu uşoare îndreptări de tălmăcire: „În anii împăratului Baiazid, au luat turcii cetatea Chilia şi pe cealaltă, Cetatea Albă, şi pe ai lor i-au robit şi pe alţii i-au alungat în Anatolia şi pe alţii i-au tăiat. Iar împăratul Ştefan la război nu s-a dus, ci i-a aşteptat la Oblucita, dar turcii au fost vicleni şi n-au venit la luptă, ci s-au aşezat sub Chilia”[84]. În adevăr, după trecerea Dunării, la 26 iunie 1484, oastea otomană s-a dus întins spre Chilia, al cărei asediu l-a început luni, 5 iulie[85].

Din partea unui spirit dinamic, brav şi netemător ca Ştefan cel Mare, obişnuit să înfrunte pericolele – „unde era nevoie, însuşi să vârâia”[86] – o asemenea atitudine e cât se poate de ciudată. E ca şi cum o paralizie l-a lovit, i-a anihilat voinţa, l-a împiedicat să acţioneze şi să opună cea mai mică rezistenţă: a stat, cu alte cuvinte, şi a „privit” cum se prăbuşea stăpânirea lui sudică, faţada maritimă (ca să împrumutăm o formulare a profesorului Alain Ducellier), tocmai aceea care, în concepţia vremii, dădea un caracter imperial stăpânirilor sale. E cu atât mai de neînţeles acest blocaj al marelui domn, cu cât campania lui Baiazid nu fusese un „Blietzkrieg”: încă din 1483 se ştia că ea va avea loc – trupele otomane concentrate la Adrianopol fuseseră alertate încă din mai 1483. „Rezultă din izvoarele contemporane – scria răposatul profesor Nicoară Beldiceanu, cercetătorul avizat al acestor evenimente – că Sublima Poartă nu-l subestima pe prinţul moldav”[87]. Pe de altă parte, nimic din situaţia internă a Moldovei nu pare să se fi constituit într-un motiv al vreunei incapacităţi de apărare a ţării. După părerea noastră, singura explicaţie a acestui veritabil blocaj ţine de domeniul subiectiv, de cel psihologic.

Sunt două evenimente care se petrec în Moldova, în 1483 şi 1484, şi

[84] Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 520.
[85] Nicoară Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în idem, *Le monde ottoman des Balkans (1402-1566). Institutions, société, économie*, Variorum Reprints, Londra, 1976, nr. V, p. 74 şi 77.
[86] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 120.
[87] Nicoară Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, *loc.cit.*, nr. VI, p. 61.

care au putut fi de natură să producă un asemenea blocaj. Pe cel dintâi ni-l povesteşte *Cronica moldo-germană*, aşezându-l greşit sub anul 1484: „În luna iunie 3 zile, a început voievodul să zidească un castel la târgul Romanului. Şi în luna august 11 zile a plouat sânge asupra aceluiaşi castel; atunci s-a lăsat voievodul de clădit şi de zidit”[88]. Aşezarea evenimentului sub 1484 e greşită şi se vede chiar din cuprinsul acestei cronici, care pune asediul cetăţilor pontice sub 1483 (intervertire de fişe, s-ar zice); pe de altă parte, cronica lui Ureche ne dă anul 1483: „Vă leato 6991 au început Ştefan vodă a zidi cetatea de la târgul Romanului, ce să chiamă Smeredova”[89].

Ploaia de sânge a fost un eveniment pe care oamenii vremii l-au trăit, desigur, în lumina descrierii *Apocalipsei* lui Ioan, în care se spune că, la ruperea celei de-a şaptea peceţi, primul dintre cei şapte îngeri a trâmbiţat şi atunci „s-a pornit grindină şi foc amestecat cu sânge” (8:7). Prevestire a sfârşitului.

Au trecut câteva luni – vreo şapte – şi s-a petrecut alt eveniment teribil: „În anul 6992 martie 15, în Miercurea Mare, la miezul nopţii, a ars toată mănăstirea Putna, cu desăvârşire”[90]. În jurul acestui eveniment, s-a discutat în istoriografia noastră, pornindu-se de la constatarea că în 1484 Miercurea Mare nu putea fi la 15 martie (şi niciodată n-ar putea fi la acea dată, înainte de echinocţiu); s-a încercat corectarea datării în funcţie de plasarea Miercurii Mari în luna martie, ajungându-se la anul 1480[91]. Însă logica ne arată că, într-o asemenea împrejurare, memoria păstrează nu luna sau ziua de lună, ci anul şi determinarea prin sărbătoare a zilei; de aceea, credem că trebuie să rămânem la soluţia propusă de E. Kozak şi de M. Costăchescu, şi anume că e vorba mai degrabă de Miercurea Mare a anului 1484[92], adică miercuri 14 aprilie (în 1484, Paştile fiind la 18 aprilie). Prin urmare, în chiar Săptămâna Patimilor, Ştefan cel Mare şi-a văzut distrus – parţial şi nu „cu desăvârşire”, cum spune, tânguios, cronica – tocmai monumentul care reprezenta legătura *lui* cu Divinitatea, legământul *său*, locul *său* de veci, închinarea *lui* cea dintâi. Darul i se refuza, precum lui Policrat i se refuzase jertfa, înapoiată din pântecele unui peşte.

Două săptămâni mai târziu – dacă reconstituirea noastră cronologică este corectă – la Istanbul, Baiazid II lansa ordinul de mobilizare a armatei,

[88] *Cronicile slavo-române…*, p. 35.
[89] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 106; în ediţia C. Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 16: *Smedorova*.
[90] *Cronicile slavo-române…*, p. 51 şi 64.
[91] Ştefan Andreescu, *Data primului incendiu la Putna*, în **MMS**, XLII, 1966, 1-2, p. 15-22.
[92] V. Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 33 şi nota 26.

pentru ziua de 30 aprilie[93]. Răgazul aşa de scurt arată că, de fapt, toate pregătirile erau de mult încheiate. De la arderea Putnei, prin urmare, n-a putut să treacă mai mult de o lună până când la Suceava a ajuns vestea despre mobilizarea oastei otomane. Şi nu e greu să ne imaginăm ce efect psihologic a putut să aibă această veste. Ea venea după ploaia de sânge, care oprise pe Ştefan să urmeze zidirea cetății de la Roman – zidire pe care o proiectase, desigur, tocmai în vederea apărării drumului spre cetatea de scaun, în cazul unei mari invazii – şi după incendiul Putnei: sânge şi foc, sânge asupra zidului de apărare, foc asupra Casei Domnului. Ce semne mai convingătoare putea să aibă Ştefan pentru sfârşitul – dacă nu al lumii, cel puțin al stăpânirii sale?! În aşteptarea de la Oblucița, se va fi văzut în locul împăratului din Babilon, aşa cum îl descrie profetul Ieremia: „Pământul se cutremură şi se zbuciumă, căci se împlineşte împotriva Babilonului planul Domnului, de a face pământul Babilonului pustietate fără locuitori. Cei puternici ai Babilonului au încetat lupta, şed în întăriturile lor; secătuitu-s-a puterea lor şi au ajuns ca femeile; locuințele lor sunt arse şi zăvoarele sfărâmate. Sol după sol, vestitor după vestitor aleargă să dea de ştire regelui Babilonului că cetatea sa e cuprinsă din toate părțile, că vadurile sunt luate, bălțile cu stuf arse şi ostaşii loviți de spaimă” (Ieremia, 51:29-32).

Practic, după această catastrofă, din iulie-august 1484 (Chilia este cucerită la 14 iulie iar Cetatea Albă la 7-8 august), nu mai avem, despre Ştefan cel Mare, nici o veste, vreme de mai multe luni – s-ar părea, chiar, că până la jurământul de la Colomeea, din 12 septembrie 1485[94], orice activitate să fi încetat aproape cu totul. O dveră dăruită Putnei la 5 mai 1485 rupe această tăcere. Broderia înfățişează Adormirea Maicii Domnului – hramul, altminteri, al mănăstirii Putna; dar subiectul era un bun prilej pentru a reaminti şi pe hulitorul căruia Arhanghelul Mihail i-a tăiat mâinile.

Nu vom înțelege, însă, complet aceste întâmplări şi reacțiile oamenilor care le-au trăit, dacă vom omite din discuția noastră un element deosebit de însemnat în ordinea de idei care ne preocupă aici. Anul 1484 fusese prevăzut, el însuşi, ca având a fi un moment de răscruce în evoluția omenirii. Pentru ziua de 25 noiembrie 1484, era prevăzută conjuncția dintre Jupiter şi Saturn în constelația Scorpionului[95]. 1484 este anul în care, mai târziu, va fi plasată moartea lui Christian Rosenkreutz, misteriosul

[93] Nicoară Beldiceanu, *La campagne ottomane...*, p. 73.
[94] Cf. Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ştefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în **AIIAI**, XX, 1983, p.260 şi nota 26, p. 264-265.
[95] Ioan Petru Culianu, *op. cit.*, p. 260.

întemeietor al Ordinului Rosicrucienilor. 1484 este, însă, şi anul pentru care se prezicea naşterea unui „mic profet, care va interpreta perfect Scripturile şi va furniza răspunsuri cu un mare respect pentru divinitate şi va readuce la ea sufletele omeneşti”[96]. Răspândirea acestei profeții trebuie să fi fost considerabilă în lumea catolică, dacă Papa Inocențiu al VIII-lea s-a simțit obligat să dea – după data amintitei conjuncții, însă – o bulă care este socotită a fi fost „semnalul vânătoarei de vrăjitoare” (*Summis desiderantes affectibus*, 5 decembrie 1484)[97]. Specialiştii consideră, azi, că previziunea despre naşterea unui mic profet ar putea fi raportată la Martin Luther, despre care însă nu se ştie foarte precis dacă s-a născut în toamna anului 1483 sau în toamna anului 1484. Evident, cei care trăiau la vremea aceea n-aveau cum să ştie dacă „micul profet” se născuse sau ba; dar ei trăiau spaima, teroarea pe care asemenea preziceri le puteau naşte sau alimenta, ceea ce explică violenta reacție papală. Importanța „cu adevărat colosală” pe care astrologii o atribuiseră anului 1484 nu putea să rămână necunoscută în Moldova lui Ştefan cel Mare, țară care la apus şi la nord avea vecini catolici şi ai cărei negustori bântuiau aceste vecinătăți catolice cu regularitate şi cu mult folos.

Toate acestea la un loc, forțe care se compuneau, au fost, după credința noastră, motivul blocajului psihologic al lui Ştefan cel Mare. Prezicerea astrologilor, semnul de sânge, semnul de foc, citite şi tălmăcite prin cuvintele *Apocalipsei* şi ale profeției lui Ieremia puteau să însemne pentru Ştefan cel Mare dovada că Dumnezeu i-a luat grația, i-a luat harul – i-a tăiat mâinile, ca hulitorului de la catafalcul Fecioarei. Pentru ce? O ştia el singur – pentru motive de trufie, probabil, singurele pe care le putea conştientiza ori şi le putea imagina. Peste toate, venea campania lui Baiazid şi domnul a fost convins că orice ar face sau ar încerca să facă ar fi zadarnic şi a aşteptat – cu inima strânsă, desigur – să vadă desfăşurarea evenimentelor.

Şi a văzut că sultanul îi cucereşte o parte din țară şi se opreşte. A văzut că aliații din Europa nu se mişcă în ajutorul lui. Noul Mesia nu apărea. Împărăția turcească nu se prăbuşise, dar nici țara lui nu dispăruse de pe harta lumii. Nu putea fi decât un semn că *acelei* împărății trebuia să i se supună – fie şi numai vremelnic – pentru că împărăției *aceleia* îi fusese dat de la Dumnezeu să existe. Şi-a asigurat sprijinul polonilor, a mai provocat o înfrângere turcilor şi apoi a început marea sa rugăciune pentru sacralizarea

[96] *Ibidem*.
[97] *Ibidem*, p. 262.

spațiului moldovenesc[98]: primul act azi cunoscut, emis de cancelaria sa după aceste întâmplări, datează din 14 septembrie 1486; a doua zi, se încheiau lucrările la curtea din Hârlău. În anul următor, o primă biserică este închinată amintirii victoriei de la Râmnic (Milişăuți) şi a doua e dedicată Înălțării Sfintei Cruci (Pătrăuți). Desfăşurarea istoriei reintra într-un ciclu vizibil.

Se verifică, astfel, observația foarte judicioasă a aceluiaşi savant român, care nu a fost istoric, dar a simțit excelent istoria, Ioan Petru Culianu. Îl cităm din nou, din volumul pe care l-a închinat tocmai anului 1484: „În genul de istorie pe care contemporanii noştri îl cultivă, nu se dă importanță decât unor evenimente care, pentru oamenii din Renaştere [şi, adăugăm, cu atât mai mult pentru cei din Evul Mediu – *n.ns.*] aveau probabil doar una secundară. Dimpotrivă, se ignoră ceea ce, în mod vădit, în ochii lor era efectiv marcat de o importanță crucială”[99].

[98] „Orice loc care manifestă o inserție a sacrului în spațiul profan – scria Mircea Eliade – era socotit şi el un «centru»” (*Imagini şi simboluri*, p. 63 şi p. 48-49). Încă o dovadă că Ştefan cel Mare dorea să facă din țara sa, „Centrul Lumii” ortodoxe!

[99] Ioan Petru Culianu, *op. cit.*, p. 255.

G. MIHĂILĂ

IMPORTANŢA POLITICĂ ŞI LITERARĂ A CORESPONDENŢEI LUI ŞTEFAN CEL MARE CU VENEŢIA

Veneţia, ca şi alte oraşe italiene, printre care, în primul rând, Roma şi Milano, au păstrat până astăzi mărturii preţioase ale uneia din cele mai însemnate epoci din istoria Ţărilor Române, marcată de puternica personalitate a lui Ştefan cel Mare (1457-1504), care a întreţinut strânse relaţii politice cu Republica Veneţiană.

Au trecut aproape o sută de ani de când cea mai mare parte a acestor documente au fost descoperite (în 1873) de cunoscutul naturalist, istoric şi diplomat român C. Esarcu, unul din promotorii dezvoltării relaţiilor politice şi culturale româno-italiene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea[1]. De

[1] Vezi C. Esarcu, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei*, Conferinţă publică ţinută în seara de 8 aprilie 1878 (Ateneul Român), Bucureşti, 1878 (extras din „Globul”, p. 7). Aceste documente au fost publicate de el astfel: *Ştefan cel Mare. Documente inedite din arhivele Veneţiei*, în „Columna lui Traian”, IV, 1873, nr. 12, p. 227-232, nr. 13, p. 235-240 şi nr. 14, p. 249-254, reproduse în broşura *Ştefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneţiei*, Bucureşti, 1874, 104 p.; *O relaţiune contimporană inedită despre Ştefan cel Mare, 1476, din Biblioteca Marciană din Veneţia*, în „Columna lui Traian”, VII, 1876, august, p. 376-380; *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan, relative la victoria lui Ştefan cel Mare de la Racova, 1475*, *ibidem*, VII, 1871, sept., p. 420-425; *Scrisoarea inedită a şahului Persiei Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare*, *ibidem*, VII, 1871, oct., p. 464-466; *Document din arhivele* dei Frari *din Venezia*, în „Arhiva”, Iaşi, IV, 1893, nr. 3 şi 4, p. 203-204. (Vezi şi A. D. Xenopol, *Un nou document veneţian privitor la Ştefan cel Mare*, *ibidem*, XVIII, 1907, nr. 7-8, p. 364). În afară de cunoscuta colecţie maghiară *Monumenta Hungariae Historica*, secţia VI, fasc. II (*Acta extera*, vol. V), Budapesta, 1877, şi fasc. IV (*Acta extera*, vol. VII), Budapesta, 1875, care a publicat cam în acelaşi timp o parte din documentele ce ne interesează aici, precum şi de ediţia *Diarii di Marin Sanudo*, t. IV-V, Veneţia, 1880-1881, şi de publicaţii ale actelor Vaticanului, utilizate în colecţia *Hurmuzaki* (vezi şi: Virgilio Maxim, *I Romeni e la Santa Sede nel secolo XV*, Vaticano, 1940, passim; Adriana Kiseleff, *Comorile Vaticanului şi istoria poporului român*, în „Tribuna”, serie nouă, anul XII, 1968, nr. 21, p.8), după C. Esarcu au mai publicat documente referitoare la relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Italia: I. Bianu, *Ştefan cel Mare. Câteva documente din Arhivul de Stat de la Milan*, în „Columna lui Traian” nouă serie, IV, 1883, nr. 1-2, p. 30-47; E. de Hurmuzaki (şi colaboratorii acestei colecţii), *Documente*

atunci, ele au intrat în circuitul ştiinţific, permiţând o mult mai bogată şi mai nuanţată reconstituire a frământatei, dar plinei de glorie epoci a lui Ştefan cel Mare, în particular a raporturilor pe care el le-a avut cu Papa şi cu Senatul veneţian. Primul care a folosit aceste documente a fost C. Esarcu însuşi[2], apoi B. P. Hasdeu[3], A. D. Xenopol[4], N. Iorga[5], I. Bogdan[6],

---

privitoare la istoria românilor, vol. II, partea I, 1451-1575, Bucureşti, 1891; vol. II, partea II, 1451-1510 (culese, adnotate şi publicate de Nic. Densusianu), Bucureşti, 1891; vol. VIII, 1376-1650, Bucureşti, 1894; N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor, adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. III, Bucureşti, 1897; Idem, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899; Idem, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XVI, Bucureşti, 1909; Idem, *Veneţia şi Marea Neagră. III. Originea legăturilor cu Ştefan cel Mare şi mediul politic al dezvoltării lor*, extras din A.A.R., seria a II-a, t. XXXVII, 1914-1915, Mem. Secţ. Ist., p. 1-76; Idem, *Cinci conferinţe despre Veneţia*, Vălenii de Munte, 1926, dintre care trei au fost reproduse în *Scrieri despre artă*, Bucureşti, 1968, p. 295-343 (vezi, în special, *În ce stă frumuseţea Veneţiei*, p. 295-319; vezi şi volumul marelui istoric referitor la o epocă ulterioară: *Ospiti Romeni in Venezia, 1570-1610*, Bucureşti, 1932); I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913 (ediţie fundamentală); I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. I. Documente privitoare la episcopatele catolice din Principate*, Bucureşti, 1913 (extras din „Revista Catolică”, 1913 şi 1914); P. P. Panaitescu, *Ştiri veneţiene contemporane asupra bătăliei de la Baia*, în „Revista Istorică”, VIII, 1922, nr. 1-3, p. 47-50, şi alţii. Vezi: *Ştefan cel Mare. 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei*. Studiu de dr. Horia Bratu. Bibliografia de Daniela Bratu, Bucureşti, 1957; Ş. Papacostea, *Bibliografia istorică a epocii lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Bucureşti, Ed. Academiei, 1964, p. 641-675; Mircea Maliţa, *Dialogul dintre Suceava şi Veneţia în timpul lui Ştefan cel Mare*, în vol: Virgil Cândea, Dinu C. Giurescu, Mircea Maliţa, *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Bucureşti, 1966, p 88-99; Al. Balaci, *Cinci secole de raporturi culturale italo-române*, în *Studii italiene*, vol. IV, Bucureşti, 1968, p. 5-20; Mircea Maliţa, *Diplomaţia. Şcoli şi instituţii*, Bucureşti, 1970, p. 395-396.

[2] Vezi, în special, conferinţa sa citată în nota precedentă, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei* (1878).

[3] *Ştefan cel Mare şi Italia*, în „Columna lui Traian”, IV, 1873, nr. 12, p. 225-227, reprodus în broşura lui C. Esarcu, *Ştefan cel Mare...* (1874), p. 5-15; *Notiţă despre relaţiunea contimporană despre Ştefan cel Mare descoperită de C. Esarcu*, în „Columna lui Traian”, VII, 1876, august, p. 381-382.

[4] *Istoria românilor*, vol. IV, ed. a III-a, Bucureşti, 1927, p. 11-133.

[5] *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904 (două tiraje, dintre care unul de lux, adnotat), reeditată recent, cu un *Cuvânt înainte* de M. Berza (Bucureşti, 1966); *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, cartea a II-a: *Ştefan cel Mare ca apărător al Răsăritului creştin*, p. 123-252, şi alte lucrări.

[6] În afară de ediţia de documente citată: *Luptele românilor cu turcii. Cultura veche română*. Două conferinţe..., Bucureşti, 1898; *Discursul d-lui I. Bogdan...* pronunţat la serbarea din

D. Onciul[7], P. Cancel[8], I. Ursu[9], P. P. Panaitescu[10], C. C. Giurescu[11], E. Turdeanu[12], B. T. Câmpina şi M. Berza[13], E. Stănescu[14], Ş. Papacostea[15], Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ştefan Pascu şi colaboratorii[16], A. Oţetea împreună cu colectivul său[17] şi alţii, iar în domeniul creaţiei literare, Barbu Delavrancea, Mihail Sadoveanu şi acum, în urmă, Paul Anghel.

Faptele la care se referă aceste documente – fie că sunt emanate din cancelaria lui Ştefan cel Mare, fie că reprezintă acte şi scrisori ale Papei, ale Senatului veneţian, ale secretarilor şi ambasadorilor săi şi alte altor oameni politici italieni – sunt astăzi, în genere, cunoscute, datorită numeroaselor cercetări, dintre care unele au fost menţionate, în notele precedente. Dar, dacă istoricii au folosit documentele respective într-o largă măsură pentru a reliefa figura lui Ştefan cel Mare, rolul jucat de el în coaliţia antiotomană, în

---

Bucureşti la 2 iulie 1904, în *Acte şi discursuri de la Serbarea pomenirii lui Ştefan cel Mare* (Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice), Bucureşti, 1905, p. 31-41. (Acelaşi text în: N. Iorga, *Pomenirea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1905, p. 31-41.)

7 *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul*. Două cuvântări comemorative, Bucureşti, 1904; *Discursul domnului Dimitrie Onciul...*, pronunţat la serbarea de la Putna, în 3 iulie 1904, în *Acte şi discursuri...*, p. 77-103.

8 *Data epistoliei lui Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea lui Isak-beg. Parte din „Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Roma, Veneţia şi Genua”*, Bucureşti, 1912.

9 *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 2 iulie 1504*, Bucureşti, 1925.

10 *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1934 (extras din A.A.R., Mem. Secţ. Ist., seria a III-a, t. XIV); *Les chroniques slaves de Moldavie au XVe siècle*, în „Romanoslavica”, I, 1958, p. 146-168.

11 *Istoria românilor*, vol. II, partea I, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 52-116; *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967. Vezi acum, în urmă, şi: C. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Bucureşti, Ed. Albatros, 1971, p. 311-314.

12 *Manuscrise slave din timpul lui Ştefan cel Mare*, în „Cercetări Literare”, V, 1943, p. 99-240 + XIII pl.; *Ştefan cel Mare*, Paris, 1954; *L'activité littéraire en Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand (1457-1504)*, extras din „Revue des Études Roumaines”, V-VI, 1960, p. 21-66 + II pl.

13 B. T. Câmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ştefan cel Mare*, în „Studii”, X, 1957, nr. 4, p. 57-67; B. T. Câmpina şi M. Berza, *Lupta antiotomană şi pentru centralizarea statului în vremea lui Ştefan cel Mare (1475-1504)*, în *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, Ed. Acad., 1962, p. 488-553.

14 *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, în vol. colectiv *Cultura moldovenească...*, citat mai sus, p. 9-45.

15 *Venise et les Pays Roumains au Moyen-Age*, comunicare prezentată la Congresul de la Veneţia, 1-5 iunie 1968.

16 *Istoria României. Compendiu*, Bucureşti, EDP, 1969, p. 167.

17 *Istoria poporului român*, Bucureşti, Ed. Şt., 1970, p. 146.

schimb, istoricii gândirii politice româneşti şi istoricii literari au acordat mai puţină atenţie celor trei documente emanate din cancelaria lui Ştefan cel Mare, de o însemnătate capitală pentru definirea ideologiei româneşti din a doua jumătate a secolului al XV-lea: scrisoarea lui Ştefan cel Mare către Papa Sixt IV, trimisă din tabăra de la Vaslui, la 25 noiembrie 1474[18]; scrisoarea circulară a marelui domn, adresată principilor creştini – printre care şi dogelui Veneţiei, din Suceava, la 25 ianuarie 1475[19] şi, în sfârşit, solia sa către dogele Veneţiei Andrea Vendramin şi Senatul veneţian, expusă la 8 mai 1477 de unchiul doamnei Maria din Mangop, Ioan Ţamblac Paleologul[20].

Dacă prima dintre acestea, scrisă în limba latină, reprezintă un

[18] Dată la iveală de C. Esarcu, în *Ştefan cel Mare*, p. 23-24 (iniţial în „Columna lui Traian”, IV, 1873), după o copie aparţinând Bibliotecii Marciane din Veneţia (*Epistolae variorum ad Sixtum IV, Innocentium VIII et Alexandrum VI*, vol. I, Lat. cl. X. Cod. no. CLXXV, f. 70), şi reprodusă în Hurmuzaki, *Documente...*, II, 2, p. 224-225, iar apoi de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 318-319.

[19] Păstrată în trei copii diferite după o traducere mai veche italiană: două aflate în Biblioteca Ambrosiană din Milano (în cutia *Sezione storica – militare – guerre – Turchia*), publicate pe două coloane de C. Esarcu, în *Documente inedite din Biblioteca Ambrosiană de la Milan...* („Columna lui Traian”, VII, 1876, sept., p. 420-422), a doua fiind mai completă (I. Bianu afirmă, în *Ştefan cel Mare...*, „Columna lui Traian”, nouă serie, IV, 1883, nr. 1-2, p. 31, că o astfel de cutie nu se află la Biblioteca Ambrosiană, ci la Arhiva de Stat din Milano; se pare însă că el n-a văzut cele două copii); o a treia copie, păstrată în Biblioteca Marciană din Veneţia, a fost publicată în *Monumenta Hungariae Historica*, secţia VI, fasc. II (*Acta extera*, vol. V), Budapesta, 1877, p. 301-302. În sfârşit, aceeaşi scrisoare s-a păstrat într-o traducere germană incompletă din sec. al XV-lea, aflată într-un manuscris al Bibliotecii de Stat din Viena şi a fost publicată de N. Iorga, în *Acte şi fragmente*, III, p. 91-92. Din această traducere Iacob Unrest a împrumutat, poate după un intermediar, numele paşilor turci care au luat parte la lupta de la Vaslui, în *Chronicon Austriacum*, editat la Braunschweig, 1724, p. 527 şi urm.; pasajul e reprodus de Iorga, *op. cit.*, p. 96 şi urm. Despre această scrisoare circulară, Iacob Bonarelli scria din Cremona, la 14 aprilie 1475 (deci la mai puţin de trei luni de la emitere), ducelui de Milan, Galeazzo-Maria Sforza: „Novamente, d’Ancona hò ricevuto littere et in quelle incluxa una copia d’una lettera del capitaneo generale [...] chiamato Stefano Voyvoda, *directiva a tutti le principi christiani* (subl. n.), pur la rotta del Turcho. La quale copia mando qua incluxa a la Vostra Excellentissima Signoria...” (*Ibidem*, p. 54-55).

[20] Textul soliei s-a păstrat în traducere italiană în Arhivele de Stat din Veneţia (în cadrul *Deliberazioni secrete del Senato*, Reg. 28, c. 13), cu indicaţia că s-a tradus „de greco”. A fost publicat, împreună cu răspunsul Senatului, de C. Esarcu, în broşura *Ştefan cel Mare*, p. 12-68 (iniţial, în „Columna...”, IV, 1873), iar apoi în Hurmuzaki, *Documente...*, VIII, p. 23-25, şi de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 342-351. Asupra solului vezi N. Iorga, *Unchiul lui Ştefan cel Mare*, în „Revista Istorică”, V, 1919, 11-12, p. 367-370; Idem, *Istoria românilor*, IV, p. 190-191.

important document diplomatic, trimis Papei prin solul venețian Paolo Ogniben, document în care Ştefan solicită ajutorul celui care era considerat căpetenia lumii creştine în lupta împotriva feudalismului cotropitor otoman şi subliniază, în acelaşi timp, rolul pe care Ştefan şi-l asuma nu numai pentru apărarea patriei sale, ci şi a întregii „creştinătăți", în schimb, celelalte două, păstrate în traducere italiană (prima, şi într-o traducere parțială germană), sunt nu numai simple documente diplomatice, ci în acelaşi timp texte de o însemnătate literară deosebită, aparținând „publicisticii" şi oratoriei româneşti vechi. Ele sunt – împreună cu o scrisoare similară, în limba latină, adresată de Vlad Țepeş lui Matei Corvin, la 11 februarie 1462[21] – primele texte de acest fel în cultura Țărilor Române. Într-adevăr, celebrele *Învățături ale lui Neagoe Basarab*, cea mai însemnată operă literară şi ideologic-politică românească veche în limba slavonă[22], sunt posterioare acestor scrisori, datând din al doilea deceniu al sec. al XVI-lea[23].

Ioan Bogdan, care a dat o versiune românească a ambelor documente cât mai apropiată de originalele pierdute – dictate desigur de Ştefan cel Mare în limba română, asemenea actului omagial de la Colomeia din

[21] Copia acestei scrisori a fost descoperită de N. Iorga între hârtiile medicului, istoricului şi geografului german Hartmann Schedel, păstrate în Biblioteca de Stat din München (nr. 19-648, f. 69v şi urm.) şi a fost publicată, cu un comentariu şi note, de I. Bogdan, în cartea sa *Vlad Țepeş şi narațiunile germane şi ruseşti asupra lui. Studiu critic*, Bucureşti, 1896, p. 76-82; traducerea românească a fost dată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 163-167, de unde e reprodusă, cu unele corectări în *Literatura română veche (1402-1647)*. Introducere, ediție îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, vol. I, Bucureşti, Ed. Tineretului, 1969, p. 42-45.

[22] Vezi, acum în urmă, ediția: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie* (Bucureşti, 1970 şi 1971).

[23] De aceea este suprinzător faptul că *Istoria gândirii sociale şi filozofice în România* (red. resp. acad. C. I. Gulian, Bucureşti, Ed. Acad., 1964) nu le comentează, iar *Antologia gândirii româneşti. Secolele XV-XIX* (vol. I-II, red. resp. acad. C. I. Gulian, Bucureşti, Ed. Politică, 1967) nu le reproduce, după cum nu le-au reprodus până acum nici crestomațiile de literatură română veche, dacă nu vom socoti cartea lui N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni* (ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 169-173), care însă urmărea alte scopuri. C. C. Giurescu spusese mai demult că scrisoarea din 25 ianuarie 1475, pe care o reproduce integral în *Istoria românilor* (vol. II, partea I, ed. a III-a Bucureşti, 1943, p. 65-66), „ar trebui să figureze la locul de cinste în toate cărțile de cetire şi de istorie ale tineretului nostru", ceea ce se poate spune evident, şi despre solia către Senatul venețian din 8 mai 1477. Vezi, acum în urmă, antologia citată mai sus, *Literatura română veche*, vol. I, p. 46-53, unde se reproduc aceste texte (în traducere românească), şi George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1969, p. 72.

16 septembrie 1485[24], şi scrise, primul, probabil, în latină şi al doilea în greacă – a subliniat, vorbind despre scrisoarea din 25 ianuarie 1475, că este „remarcabilă din toate punctele de vedere”[25], aşadar, şi ideologic şi literar, ceea ce se poate spune cu aceeaşi îndreptăţire şi despre solia din 1477. Din punct de vedere ideologic şi politic, aceste două scrisori au fost analizate în anii din urmă de B. T. Câmpina, M. Berza şi E. Stănescu[26]. Dar, prin stilul lor îngrijit, aşa cum rezultă din traducerile italiene păstrate, prin elevaţia gândirii şi relatarea patetică a unor evenimente cruciale din istoria Moldovei – ceea ce le apropie de cronica scrisă la curtea lui Ştefan cel Mare, aşadar de proza istorică medievală – aceste două texte pot fi încadrate în acelaşi timp şi în literatură, în sensul larg al noţiunii, care pentru epoca respectivă cuprinde şi genul „oratoric”. Ele constituie, aşa cum spunea B. P. Hasdeu acum o sută de ani despre o altă solie – aceea a lui Ştefăniţă Vodă, nepotul lui Ştefan cel Mare, adresată regelui polon în 1523 – un „preţios monument al elocinţei politice a străbunilor noştri”[27].

În prima dintre ele, adresându-se principilor Europei, Ştefan cel Mare relatează mai întâi, în stil de cronică, bătălia de la Vaslui din 10 ianuarie 1475 (de la care trecuseră doar două săptămâni), când armata moldovenească, formată mai ales din ţărani, chemaţi să-şi apere patria, a biruit pe cotropitorii turci, ce veniseră, într-un număr mai mult decât dublu (120.000), să supună şi să pârjolească Ţara Moldovei:

„Auzind noi acestea, am luat cu toţii sabia în mână şi, cu ajutorul Dumnezeului nostru Atotputernic, am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul săbiei; pentru care lucru lăudat să fie Dumnezeul nostru”[28].

---

[24] După cum a dovedit indubitabil prof. I. C. Chiţimia, în *Cele mai vechi urme de limbă românească*, în „Romanoslavica”, I, nr. l, Praga, 1948, p. 117-127. Se ştie că traducerea latină contemporană efectuată de secretarul regelui polon are menţiunea: „hec inscripcio ex valachico in latinum versa est, sed rex ruthenica lingua scriptam accepit” (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 373).

[25] *Ibidem*, II, p. 321.

[26] B. T. Câmpina, *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ştefan cel Mare*, în „Studii”, X, 1957, nr. 4, p. 57-67; B. T. Câmpina şi M. Berza, *cap. cit.* din *Istoria României*, II, p. 511-526; E. Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească*, p. 17-19, 37-41.

[27] „Arhiva Istorică a României”, t. I, 1865, p. 9.

[28] „Et noi audendo se armamo tucti et andamo contro di loro, con l’ajuto de Dio omnipotente, noi verso delli inimici della christianita. Vencemo loro, et sotto li nostri piedi li mettemo, et tucti li mettemo a taglio della spada. Et della qual cosa Dio ne sia laudato”. (Cităm după reproducerea corectată şi adnotată a lui I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II,

Aproape în acelaşi fel acest eveniment este relatat în *Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*, scris în limba slavonă, sub supravegherea lui Ştefan cel Mare şi a marelui logofăt (din 1475) Ion Tăutul, cunoscutul diplomat[29], asemănarea mergând până la anumite identități de expresie: „şi pe toți i-am trecut sub ascuțişul săbiei; pentru care lucru lăudat să fie Dumnezeul nostru" (scrisoare) – „şi i-a dat Dumnezeu pe ei, limbi necredincioase, în ascuțişul săbiei" (letopiseț)[30].

Pasajul următor, cu tot patetismul şi laconismul lui oratoric, definea cum nu se poate mai pregnant însemnătatea Moldovei, condusă de Ştefan cel Mare, în vastul front antiotoman, de la Roma şi Veneția până la Persia lui Uzun-Hassan[31], şi considerată „porta della christianita" – „poartă a creştinătății". „Dar dacă această poartă va fi pierdută de mine, atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie"[32] – previne voievodul moldovean cu înalt simț de răspundere, pe care, din nefericire, evenimentele deceniilor următoare aveau să-l confirme (cf. dezastrul de la Mohács din 1526, iar peste un secol şi jumătate, în 1683, asediul Vienei). Iată de ce Ştefan cel Mare chema pe principii creştini la organizarea unei coaliții de apărare „împotriva duşmanului creştinătății, până mai este vreme [...]. Iar noi, din partea noastră – spune el – făgăduim, pe credința noastră creştinească, că vom sta în picioare, noi cu capul nostru, şi ne vom lupta până la moarte pentru creştinătate. Aşa trebuie să faceți şi voi, pe mare şi pe uscat, după ce, de data aceasta, cu ajutorul lui Dumnezeu celui Atotputernic, noi i-am tăiat mâna cea dreaptă"[33].

p. 323; vezi trad. rom., p. 321; Bogdan dă textul din copia de la Veneția, publicată inițial în *Acta extera*, V, p. 301-302, copie ce „se deosebeşte foarte puțin de cele din Milano".)

[29] Până atunci fuseseră mari logofeți Dobrul (până la 1468) şi Toma (între 1468-1475); vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, ed. a IV-a, p. 111.

[30] È ïðhäààg è(x) Bß$ ígâhðíè (è) wíè æçèêû âú îñòðèþ ìg÷à (I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, planşa VIII, r. 13-14).

[31] Vezi scrisoarea acestuia către Ştefan cel Mare, păstrată în traducere latină, în Biblioteca Marciană din Veneția (Lat. Cl. X, Cod. CLXXIV, c. 8), şi publicată de C. Esarcu, *Scrisoarea inedită a şahului Persiei Uzun-Hassan către Ştefan cel Mare, 1474*, în „Columna lui Traian", VII, 1876, oct., p. 464-466, şi în Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 124-125. Asupra datării, vezi P. Cancel, *Data epistoliei lui Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea lui Isak-beg*, Bucureşti, 1912 (propune anul 1472).

[32] „Et se questa porta se fosse perduta fino a me, havria conturbata tutta christianita".

[33] „...sopra el nemico della christianita, imperche e tempo [...]. Et noi da questa parte promettemo, supra la nostra fide christiana, col nostro collo, per fino alla morte stare et pugnare per la christianita, et a questo modo voi facendo dall'altre parte, per terra et per mare,

Prevederile domnului român privind pericolul turcesc iminent s-au confirmat la scurt timp, căci în iulie anul următor (1476), însuşi sultanul Mahomed II s-a îndreptat spre Moldova, cu o armată de 150.000 de oşteni şi având, în acelaşi timp, sprijinul tătarilor şi al domnului muntean, Laiotă Basarab, care fusese redus la ascultare de Poarta Otomană. Se ştie foarte bine cum s-a terminat această campanie fără precedent asupra Moldovei: după o biruință de scurtă durată (26 iulie 1476) şi în urma devastării teritoriului țării şi a multor oraşe, dar neputând cuceri nici una din cetățile Moldovei, admirabil întărite şi apărate, armata turcească decimată de boli, hărțuită de cetele regrupate ale moldovenilor şi aflând de apropierea ajutoarelor trimise de Matei Corvin, a fost nevoită să se retragă şi – atacată pe malul Dunării – să-şi părăsească prada ce o ducea cu sine.

În aceste condiții – când pericolul turcesc nu fusese, totuşi, înlăturat cu desăvârşire –, vedem, peste mai puțin de un an, pe solul lui Ştefan cel Mare, unchiul soției sale, Ioan Țamblac, expunând la 8 mai 1477, în fața Senatului venețian şi a dogelui Andrea Vendramin, cunoscuta solie prin care domnul se adresează din nou puternicei Republici pentru întărirea coaliției antiotomane: „Această solie – se spune în *Istoria României* – [...] prezintă interes mai cu seamă prin faptul că a prilejuit păstrarea încă a unui text care cuprinde expresia gândirii politice şi a zbuciumului sufletesc al celui mai mare conducător al poporului român în lupta antiotomană”[34].

Analiza internă a textului ne confirmă faptul – semnalat încă de I. Bogdan – că Ioan Țamblac a expus în fața Senatului venețian un text scris după dictarea directă a voievodului român, la persoana I, şi că numai în câteva locuri el a parafrazat textul soliei, vorbind în numele său.

Ca şi scrisoarea precedentă – dar mai amplă decât ea –, solia din 1477 cuprinde, din punct de vedere compozițional, atât o narare a evenimentelor petrecute cu un an în urmă – narare ce se interferează cu textul *Letopisețului de când s-a început Țara Moldovei* şi cu inscripția de pe biserica de la Războieni, ridicată după 20 de ani (în 1496), în memoria ostaşilor căzuți –, cât şi un apel plin de demnitate şi de elevație oratorică la unirea forțelor statelor europene împotriva inamicului care le amenința existența. Cu acest prilej, Ştefan cel Mare nu omite să reamintească importanța strategică a țării sale, care s-a ridicat ca un scut de apărare nu numai al propriei cauze, ci şi al cauzei celorlalte state europene:

---

in modo che a queste volte con l’ajuto de Dio omnipotente havemo tagliata la sua destra”.

[34] Vol. II, p. 525 (capitol scris de B. T. Câmpina şi M. Berza).

„Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creştine această ţară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei şi a Poloniei şi straja acestor două crăii. Afară de acesta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulţi creştini au rămas în linişte de patru ani”[35]. Şi mai departe, adresându-se Senatului veneţian, care va arăta interes şi va trimite un sol special pe lângă Ştefan, iar mai târziu medici să-l îngrijească: „Aşadar, fiindcă sunteţi domni creştini şi sunteţi cunoscuţi ca creştini, eu vin la luminata Domnia Voastră, cerând ajutorul vostru creştinesc, spre a păstra această ţară a mea, folositoare pentru treburile creştine, şi făgăduiesc că orice dar şi orice ajutor îmi veţi trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de câte ori veţi avea nevoie şi veţi cere – dar numai împotriva păgânilor –, oriunde veţi porunci şi fără nici o zăbavă”[36].

În sfârşit, reproducem aici cuvintele ce încheie solia, în care, dincolo de dramatismul faptelor evocate, distingem calităţile politice şi oratorice ale celui care a dictat textul şi-l expunea prin intermediul solului său în magnifica cetate a Veneţiei: „Şi dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întâmpla: ori această ţară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, să mă supun păgânilor. Lucrul acesta nu-l voi face niciodată, vrând mai bine de o sută de ori moartea decât aceasta”[37].

---

[35] „Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, judicando esser superflue, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani in reposso”. Citām după copia fotografică pe care am obţinut-o de la Arhivele de Stat din Veneţia, prin bunăvoinţa domnişoarei Tiepolo şi a Secţiei de reproduceri foto – cărora le mulţumim călduros – şi după ediţia adnotată a lui I. Bogdan, *Doc.*, II, p. 343-347. El a luat ca bază ediţia lui C. Esarcu, *Ştefan cel Mare*, p. 63-67, dar a menţionat greşit data 1478 – care este acum infirmată definitiv, după ce am văzut noi înşine textul, în fruntea căruia stă scris clar: „MCCCCLXXVII die VIII Maii”. Savantul istoric considera, de asemenea, fără multe argumente, că textul original a fost scris în slavonă: or, Ioan Ţamblac era grec, iar indicaţia de la începutul scrisorii „*de greco in latinum transducta*” este lipsită de orice echivoc. Vezi la Esarcu, *op. cit.*, p. 67-68, şi în Hurmuzaki, *Doc.*, VIII, p. 25, răspunsul Senatului veneţian.

[36] „Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro socorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me darete, lo remunerero per molte vie, quando comanderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et dove comanderete, senza alguna induxia”.

[37] „Et se Dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sara: o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astretto de la necessita a sottomettermi a infedeli. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo”.

Folosind cuvintele lui Nicolae Iorga – care se referea la inscripția de la Războieni (1496) –, putem spune că avem în față „una din cele mai frumoase pagini de literatură. Căci *aceasta* este literatură. Aici nu mai este subiect de împrumut şi nici forma copiată, ci subiectul este durerea unui popor întreg şi forma aceea care se creează în însuşi focul acestei dureri”[38].

Acest aspect al documentelor referitoare la lupta de apărare a țării dusă de Ştefan cel Mare şi de ostaşii săi, documente izvorâte din gândirea lui politică sau mărturii ale cronicarilor străini contemporani[39], ale solilor veneţieni şi ale altor martori ai vremii[40], a fost în mod magistral intuit de doi dintre scriitorii noştri ai secolului al XX-lea, care au evocat în opere de o inegalabilă valoare artistică figura, devenită legendară, a lui Ştefan cel Mare: Barbu Delavrancea, în drama *Apus de soare* (1909)[41] şi Mihail Sadoveanu, în povestirea istorică *Viața lui Ştefan cel Mare* (1934)[42], dar mai ales în romanul *Frații Jderi* (1935-1942)[43]. Medicul veneţian Ieronimo da Cesena, trimis la Ştefan voievod de bunul său prieten, dogele Leonardo Loredan, este unul din eroii piesei lui Delavrancea, care a reconstituit cu o rară putere de evocare ultimele zile ale domnului moldovean[44], folosind în special documentele veneţiene, printre care şi *Diarii* lui Marin Sanudo şi scrisoarea medicului Leonardo da Massari, trimisă de la Buda către doge

[38] *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, Bucureşti, 1929, p. 41.
[39] Vezi: N. Orghidan, *Ce spun cronicarii streini despre Ştefan cel Mare*, Craiova, 1915; Ilie Minea, *Informațiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz*, Iaşi, 1926; Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Ştefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în „Studii”, V, 1952, nr. l, p. 141-144; P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în „Studii şi Cercetări Ştiințifice – Istorie”, Iaşi, XI, 1960, fasc. 2, p. 199-266; *Cronici turceşti privind Țările Române. Extrase*, vol. I, întocmit de M. Guboglu şi M. Mehmet, Bucureşti, Ed. Acad., 1966.
[40] Vezi bibliografia citată în nota 1.
[41] Vezi, acum în urmă, ediția îngrijită de Emilia Şt. Milicescu: Barbu Delavrancea, *Opere*, III, Bucureşti, E.P.L., 1967, p. 9-81, şi notele, p.299-327.
[42] Reeditată de mai multe ori: ultimele ediții – Bucureşti, E.S.P.L.A., 1954; *Opere*, vol. 12, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958; Editura Minerva, 1970.
[43] Vezi, acum în urmă, în *Opere*, vol. 13, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958 şi în *Romane şi povestiri istorice*, vol. I, Bucureşti, E.P.L., 1961.
[44] Cf. aprecierile elogioase ale lui I. Bogdan, care, propunând piesa pentru premiul Academiei Române, sublinia în 1910 nu numai calitățile literare ale piesei, ci mai ales marea artă a evocării veridice a lui Ştefan, bazată pe documentele vremii (A.A.R., Seria II, t. XXXII, 1909-1910. Partea adm. şi dezb., p. 375-377, cf. şi p. 358-359); textul e reprodus în ediția citată a *Operelor* lui Delavrancea, vol. III, nota 32, p. 323-325, şi în: I. Bogdan, *Scrieri* alese, Bucureşti, Ed. Acad., 1968, p. 613-615.

Dogele Leonardo Loredan

(datată 26 iulie 1504, adică cu 22 de zile în urma morţii lui Ştefan)[45]. Soliile italo-române sunt evocate în povestirea istorică şi în romanul de largă respiraţie ale lui Mihail Sadoveanu, recunoscut pe drept cuvânt creatorul romanului istoric românesc. În sfârşit, recent, Paul Anghel, adresându-se din nou documentelor epocii, în primul rând celor veneţiene, a resuscitat în piesa *Săptămâna Patimilor* tocmai momentul de grea cumpănă pentru Moldova – 1476 –, atât de viu relatat în solia lui Ştefan cel Mare către Senatul Veneţiei[46].

Aşadar, mărturie a unor străvechi legături politice şi culturale româno-italiene, care s-au dezvoltat în secolele următoare prin difuzarea tiparului şi a ideilor umaniste (Petru Cercel, Stolnicul Constantin Cantacuzino şi alţii), documentele evocate mai sus ocupă un loc din cele mai importante în cunoaşterea acestor legături, a gândirii politice şi a literaturii româneşti vechi. În acelaşi timp, în curs de un secol, de când au fost date la iveală, ele au servit unor scriitori români din cei mai reprezentativi pentru recrearea, cu mijloace artistice, a unei epoci eroice din istoria poporului nostru.

ANEXĂ

Dispunând acum de o fotocopie a textului soliei lui Ştefan cel Mare către dogele Veneţiei, Andrea Vendramin, şi Senatul veneţian, din 8 mai 1477, păstrată în limba italiană (vezi mai sus), îl reproducem aici din nou integral, întrucât în ediţiile precedente (Esarcu, Hurmuzaki, Bogdan) s-au strecurat unele mici inexactităţi de transcriere. Constatând unele deficienţe ale reproducerilor predecesorilor săi, I. Bogdan – conducându-se în special după ediţia lui Esarcu – a introdus unele amendaţiuni, marcând în note o serie de variante după ediţia Hurmuzaki. La acest procedeu a fost nevoit să recurgă întrucât, spune el, „o copie nouă de la Arhivele de Stat din Veneţia n-am putut căpăta, deşi am cerut-o de mult"[47].

[45] Vezi C. Esarcu, *Ştefan cel Mare*, p. 101-104.
[46] *Săptămâna Patimilor. Ipoteza dramatică de veac eroic moldav*, în revista „Teatrul", XIII, 1968, nr. l, p. 1-34.
[47] *Doc.*, II, p. 347.

Evident, realizând transcrierea după reproducerea fotografică[48], nu considerăm necesar să atragem atenția asupra tuturor corecțiunilor față de ediția lui I. Bogdan şi față de cele două pe care el le-a folosit: uneori se confirmă lecțiunea din Esarcu, alteori cea din Hurmuzaki, iar în unele cazuri nici una, nici alta. La controlul transcrierii am primit concursul profesoarei dr. doc. Nina Façon şi al conf. dr. Emil Vrabie, care fac precizarea că textul este scris în dialectul venețian; le exprimăm aici mulțumirile noastre călduroase.

Totodată adăugăm aici traducerea românească a acestui important document politic şi oratoric, luând ca bază versiunea dată de I. Bogdan (*op. cit.*, p. 348-350), pe care am revizuit-o cu atenție, ținând seama şi de unele variante pe care le prezintă cea publicată de N. Iorga, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 169-173[49].

TEXTUL

MCCCCLXXVII die VIII Maii

Expositio domini Ioanis Zamblacho, orratoris illustris domini Stefani vayvode Moldavie, de greco in latinum transducta de verbo ad verbum, ut jacet.

Serenissime princeps et domine. Queste cosse sono lequal ho referido a bocha io Zuan Zamblacho, ambassador et barba del signor Stephano vayvoda, da parte soa.

Che tuto quello intervene de Turchi in el dominio so, die haver intexo da molti la Excellentia Vostra. Ma veramente quel che e seguito, non seria intervenuto s'el havesse intexo che li principi christiani et visini soi non havesse tracta come l'hano tracta; ma i sagramenti soi et le convention havea cum loro l'hano inganato, et ha patito quanto ha patito. Le convention et sagramenti che erano tra loro contignivano che tuti dovesseno esser in ordene et socorer quel luogo et signor contra loquel anderia el Turcho. Et pero soto speranza de loro, e seguido contra de mi quello ho ditto. Perche se questo non fosse sta, de le do cosse haveria fato l'una: o veramente me haveria opposo al inimico sul passo e[50] non l'haveria lassado passar, o veramente se questo mi fosse sta impossibile, haveria cerchado de salvar i homeni del mio paexe et non haveria patido tanto danno. Ma loro

48 La sfârşitul celei de-a doua pagini se află răspunsul Senatului venețian.

49 Traducerea prezintă unele corectări față de cea publicată în *Literatura română veche*, vol. I, p. 49-52.

50 În mss. greşit: o.

mi lasorono solo et seguido ut supra. Et s'el inimico fosse sta solo, non seria sta tanto male. Ma ello ha fato vignir l'altra Vlachia da una banda e li Tartari de l'altra, et lui in persona cum tuta la sua possanza, et ha me circumdato da tre bande, et trovo me solo, el tuto lo mio exercito confuxo, per salvation de le soe fameglie. Et considera la Vostra Excellentia quanta soma havea sopra di me, siando contra de mi solo tante potentie. Io, cum la mia corte, ho fato quel che puti, et e seguido ut supra. Laqual cossa zudego sia sta volunta de Dio, per castigarme come peccator: et laudado sie el nome suo!

Partido veramente lo inimico, romaxi abandonado da ogni socorso d'algun christian; perche non solamente non me hano aiutatto, ma forsi alcuni hanno havuto piacer del danno fato a mi et al dominio mio da infideli.

In questo mezo vene da mi el secretario de la Excellentia Vostra et a me dito quanto li era sta comandato, et ha me promesso molte cosse per parte de la Excellentia Vostra christianissima voluntaroxa et solicita al ben di christiani et al extermine del inimico. Laqual cossa me ha recreado et dato de grande speranza; et quasi romaxi in reposso, perche el me disse che dei danari mandadi in Hungaria e de li altri havero socorso et ogni favor. Et pero, io ho solicitado de cazar Basaraba vayvoda de l'altra Valachia et de metter un altro signor christian, zoe el Drachula, per intenderse insieme; et ho etiandio excitado a questo la Maesta del Re de Hungaria, ch'el provedesse dal ladi so, che Vlacho Drachulia se fesse signor. Et finalmente persuaxo me mando a dir ch'io congregasse el mio exercito et andasse per meter el dicto signor in Vulachia. Et cusi ho fato subitamente et son andado, io da l'una banda et el capetan del re da l'altra; et havemo se unido et metessemo in signoria el dicto Dracula. El qual fato, questo me domanda che i lasessamo i nostri homeni per soa custodia, perche de Vulachi non se confidava tropo; et io li lassai homeni 200 de la mia porta. Et fato questo, se partissemo. Et immediate torno quel infedel Basaraba et trovolo solo et amazolo; et cum lui forono morti tuti li mei, excepto diexe. Laqual cossa nui havemo subitamente intexa et atrovandose apresso de mi el secretario de la Excellentia Vostra, et intexo anchora lui el seguito, me disse se me era de piaxer de lasarlo andar, perche hora l'era vignudo el tempo de conpir quanto me havea dito per parte de la Excellentia Vostra. Et io li disuadeva, per l'inverno che era massa crudo, cercha a li X de Zenaro, e disi che podeva scriver et far per lettere; e lui me respondeva che quello faro personalmente, non posso far cum scriptura. Et ha me domanda anche homo, per andar cum lui et haverlo in sua compagnia et item ritornar; et ha

statuido cum mi de ritornar la Pascha Granda. Io veramente, vista la solicitudine et promptitudine soa, l'o lassato andar et ho li dato un homo; et son romaxo seguro su le suo parole come de cossa fata.

De li altri veramente signori christiani mie viximi non[51] *ho voluto for experientia, per non mi trovar item inganado. Et la Excellentia Vostra intende le differentie sono tra loro. Per lequal a gran pena chaduan puo'l far i fati proprii; et per necessita le cosse mie roman senza favor. Anzi credo che'l re de Hungaria fara paxe cum la Valachia Mazor, che sara molto pezo. Perho el refugio mio et speranza consiste nela Excellentissima Signoria Vostra, laqual priego se degni aiutarmi.*

Ne voglio dir quanto sia comodo questo mio dominio a le cosse christiane, judicando esser superflue, per esser cossa manifestissima, per esser seraio del Hungaria et Pollana, et quello che varda quei do regni. Oltra de zo, per esser impedito el Turco cum mi, za anni IIII-o sono romaxi molti christiani în reposso. Pero, come signori christiani et cognoscudi christiani, io recoro a la illustrissima Signoria Vostra, implorando el vostro socorso como christian, per conservation de questo mio dominio, comodo a le cosse christiane, promettando che ogni don et subsidio me darete, lo remunerero per molte vie, quando comenderete et haverete bixogno, si contra infedeli, et do dove comanderete, senza alguna induxia. Oltra de questo la Excellentia Vostra fara cossa molto honorifica a sovegnir uno signor christiano. Quello io al presente domando, e questo perche io tegno el Turcho item vignera contra de mi in questa saxon, per le do terre, soe Chieli et Monchastro, lequale li sono molto moleste. Perho in questo voglio esser aiutato per el presente, perche el tempo non ve da de far altra provision general. Et la Excellentia Vostra puo'l considerar che queste do terre sono tuta la Valachia, e la Valachia cum queste do terre sono un muro del Hungaria et Pollana. Oltra de zo io dico piu i che se questi castelli se conserverano, i Turchi porano perder e Caffa et Chieronesso. Et sera facil cossa; tamen el modo non referisco, per non abondar in scriptura; ma quando el comanderete, io el referiro.

Adoncha el me ha comandado che io ve referischa queste cosse, et ulterius quest'altra cossa, come ho lettere et parolle de referir al Summo Pontefice. Et parendo a la Vostra Signoria, io me ne andero; et non li parendo ben fato che io non, me ne vadi. Tuto tamen el remette in la Vostra Signoria et etiam domanda aiuto a la Vostra Signoria et socorso ai altri

[51] Întregirea lui I. Bogdan, cerută de înțelesul frazei.

christiani. Et se Dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sara: o veramente se perdera questo paexe, o veramente saro astreto da la necessita a sotomettermi a infedeli. Laqual cossa mai non faro, preponendo piu tosto centomillia morte che questo. Et a la Vostra Signoria se remette.

TRADUCEREA

1477, 8 mai

Expunerea domnului Ioan Ţamblac, sol strălucit al domnului Ştefan, voievodul Moldovei, tradusă din greacă în latină, cuvânt de cuvânt, după cum urmează.

Prea înălţate principe şi domn! Acestea sunt lucrurile pe care le spun cu gura mea eu, Ioan Ţamblac, sol şi unchi al domnului Ştefan voievod, din partea lui.

Că toate acestea s-au săvârşit din partea turcilor în ţara sa, Luminăţia Voastră trebuie să fie auzit de la mulţi. E adevărat însă că cele ce au urmat nu i s-ar fi întâmplat, dacă ar fi ştiut că principii creştini şi vecini cu dânsul au să se poarte cu el aşa cum s-au purtat. Căci, deşi avea jurăminte şi învoieli cu dânşii, ei l-au înşelat, şi astfel a păţit ce-a păţit. Învoielile şi jurămintele ce erau între dânşii cuprindeau (prevederea) că toţi trebuiau să fie gata şi să ajute în orice loc pe acela dintre domni împotriva căruia ar fi mers turcul. Şi totuşi, cu toată nădejdea mea într-înşii, mi s-a întâmplat nenorocirea pomenită[52]. Căci, dacă nu ar fi fost aşa, aş fi făcut una din două: ori m-aş fi împotrivit cu adevărat vrăjmaşului la trecătoare[53] şi nu l-aş fi lăsat să treacă, ori, dacă aceasta mi-ar fi fost cu neputinţă, aş fi încercat să scap pe locuitorii ţării mele şi nu aş fi suferit atâta pagubă. Dar m-au lăsat singur, şi mi s-a întâmplat cum am spus mai sus. Şi dacă vrăjmaşul ar fi fost singur, n-ar fi fost aşa de rău; dar el a poruncit să vie cealaltă Ţară Românească[54], de-o parte, şi tătarii, de alta, iar el însuşi a venit în persoană

---

[52] Aici nu apare numai alternarea construcţiei indirecte cu cea directă, întâlnită deseori în soliile şi scrisorile din sec. al XV-lea, cum spune I. Bogdan, ci faptul că Ioan Ţamblac avea în faţă – şi citea deci – textul scris, dictat de Ştefan cel Mare însuşi.

[53] Se înţelege: la trecătoarea Dunării (nota lui I. Bogdan).

[54] În ital. *l'altra Vlachia*. Expresie interesantă, fiindcă e o dovadă pentru sec. al XV-lea de conştiinţa originii comune a moldovenilor cu muntenii. Se ştie că Vlahia, Valachia se numea nu numai Ţara Românească, ci şi Moldova (Vlachia Maior, Vlachia Minor). Cf. Âîëîøüñêà Çgìëæ = Mîëäàâñêà Çgìëæ în documentele interne moldoveneşti şi în izvoarele

cu toată puterea lui, şi m-au înconjurai de trei părţi şi m-au găsit singur pe mine, cu toţi ostaşii mei împrăştiaţi, ca să-şi apere casele lor. Gândească-se Luminăţia Voastră cu cât mă întreceau la număr, când împotriva mea singur erau atâtea puteri. Eu, împreună cu curtea mea, am făcut ce-am putut, şi s-a întâmplat cum am spus mai sus, care lucru socotesc că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele; şi lăudat să fie numele Lui.

După ce într-adevăr vrăjmaşul a plecat, am rămas lipsit de orice ajutor din partea creştinilor; pentru că ei nu numai că nu m-au ajutat, dar au fost între dânşii unii care poate au simţit plăcere pentru paguba făcută mie şi ţării mele de către păgâni.

În această vreme a venit la mine secretarul Luminăţiei Voastre şi mi-a spus ce i s-a poruncit, şi mi-a făgăduit multe lucruri din partea Luminăţiei Voastre preacreştine, care de bună voie vă gândiţi la binele creştinilor şi la nimicirea vrăjmaşului lor. Lucrul acesta m-a bucurat şi mi-a dat mare nădejde; şi am rămas parcă liniştit când mi-a spus că din banii trimişi în Ungaria şi din alţii voi avea şi eu ceva ajutor şi folos. Şi totuşi, eu cerusem ca voievodul Basaraba să fie alungat din cealaltă Ţară Românească[55] şi să fie pus acolo un alt domn creştin, anume Drăculea, cu care să ne putem înţelege împreună. Am înduplecat chiar la acest lucru pe Măria Sa Craiul unguresc, ca să se îngrijească şi el, din partea sa, ca Drăculea valahul (românul) să ajungă domn. Şi, înduplecându-se în sfârşit, el a trimis să-mi spună ca să-mi adun oastea şi să merg să pun pe numitul domn în Ţara Românească. Şi aşa am făcut îndată şi am mers, eu dintr-o parte şi căpitanul Craiului dintr-alta, şi ne-am unit şi am pus în domnie pe zisul Drăculea. Isprăvind aceasta, el m-a rugat să-i las, pentru paza lui, oameni de-ai noştri, căci în valahi (munteni) nu se prea încredea; şi i-am lăsat 200 de oameni din curtenii mei. Şi, făcând acestea, am plecat. Dar numaidecât necredinciosul Basaraba s-a întors şi l-a găsit singur şi l-a omorât; şi împreună cu el au fost omorâţi toţi oamenii mei, afară de zece.

Lucrul acesta aflându-l noi îndată, şi găsindu-se lângă mine secretarul Luminăţiei Voastre şi auzind şi el cele întâmplate, mi-a zis că nu cumva mi-ar face plăcere să-l las să plece, fiindcă venise vremea să se îndeplinească cele

polone (nota lui I. B.) Tot atât de semnificativ – adăugăm noi – este faptul că această primă menţiune a conştiinţei originii comune a poporului nostru provine de la marele domn Ştefan. Cf. observaţiile lui I. Caproşu la volumul *Gândirea social-politică despre Unire (1859)*, Bucureşti, Ed. Politică, 1966, în „Cronica”, I, nr. 14, din 14 mai 1966, p. 10.

[55] Vezi nota precedentă.

ce-mi spusese din partea Luminăției Voastre? Eu l-am sfătuit să nu facă aceasta, din pricina iernii, care era foarte aspră; era pe la 10 ianuarie. I-am spus că poate să scrie şi să facă prin scrisoare. El însă mi-a răspuns că „aceasta o voi face în persoană, nu pot s-o fac prin scrisoare”. Şi mi-a mai cerut un om, care să meargă împreună cu el şi pe care să-l aibă tovarăş la întoarcere; şi a hotărât, împreună cu mine, să se întoarcă de Sfintele Paşti. Văzând cu adevărat grija şi graba sa, eu l-am lăsat să plece şi i-am dat un om; şi am rămas cu vorbele sale ca cu un lucru îndeplinit.

Pe alți domni creştini, vecini cu mine, n-am vrut într-adevăr să-i mai încerc, ca să nu mă văd iarăşi înşelat. Luminăția Voastră ştie ce neînțelegeri sunt între dânşii. Din pricina aceasta, cu mare greutate poate fiecare să-şi vadă abia de treburile sale; iar treburile mele rămân, de nevoie, fără ajutor. Cred chiar că Craiul unguresc va face pace cu Țara Românească şi că atunci va fi cu mult mai rău. De aceea, adăpostul şi nădejdea mea sunt la prea luminata Domnia Voastră, pe care o rog să binevoiască a mă ajuta.

Nu vreau să mai spun cât de folositoare este pentru treburile creştine această țară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ungariei şi a Poloniei şi straja acestor două crăii. Afară de aceasta, fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creştini au rămas în linişte de patru ani. Aşadar, fiindcă sunteți domni creştini şi sunteți cunoscuți ca creştini, eu vin la prea luminata Domnia Voastră, cerând ajutorul vostru creştinesc, spre a păstra această țară a mea, folositoare pentru treburile creştine, şi făgăduiesc că orice dar şi orice ajutor îmi veți trimite, eu îl voi întoarce înzecit, de câte ori veți avea nevoie şi veți cere – dar numai împotriva păgânilor –, oriunde veți avea nevoie şi veți porunci şi fără nici o zăbavă. Afară de aceasta, Luminăția voastră va face o faptă foarte cinstită, ajutând pe un domn creştin. Atâta cer acum, şi aceasta fiindcă ştiu că turcul va veni în vara aceasta iarăşi asupra mea, pentru cele două ținuturi, al Chiliei şi al Cetății Albe, care le sunt foarte supărătoare. De aceea vreau să fiu ajutat acum, în această sarcină, căci vremea nu vă îngăduie să faceți o altă pregătire mai largă. Luminăția Voastră trebuie să aibă în vedere că aceste două ținuturi sunt Moldova toată şi că Moldova cu aceste ținuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia. Afară de aceasta, eu zic şi mai mult, că dacă aceste două cetăți vor fi păstrate, va fi cu putință ca turcii să piardă şi Caffa şi Chersonesul. Şi lucrul ar fi uşor; dar nu mai spun în ce chip s-ar putea face aceasta, ca să nu lungesc scrisoarea[56]. Dacă veți cere, vă voi arăta.

[56] Acest cuvânt confirmă cele spuse mai sus: solia era desigur scrisă, cum atrage atenția şi

Aşadar, acestea sunt lucrurile ce mi-a poruncit să le aduc la cunoştinţa voastră[57], şi apoi celălalt lucru, că am scrisori şi cuvinte de dus către Prea Sfântul Părinte. Dacă Domnia Voastră îmi veţi da voie, mă voi duce; dacă vi se pare însă că nu e bine să merg, nu mă voi duce.

Toată nădejdea el şi-o pune în Domnia Voastră şi cere ajutor de la Domnia Voastră şi sprijin de la alţi creştini. Şi dacă Dumnezeu va vrea ca eu să nu fiu ajutat, din două lucruri unul se va întâmpla: ori această ţară va pieri desigur, ori voi fi silit, de nevoie, sa mă supun păgânilor. Lucrul acesta însă nu-l voi face niciodată, vrând mai bine de o sută de mii de ori moartea, decât aceasta. Şi îşi pune nădejdea în Domnia Voastră[58].

Ioan Bogdan.

[57] Ţamblac vorbeşte din nou liber, ca şi la început, dar mai jos revine din nou şi se exprimă la persoana I, în numele lui Ştefan cel Mare.

[58] Ultima propoziţie e din nou la pers. a III-a.

MARIA MAGDALENA SZÉKELY

„DIXIT WAYWODA”

„Ţineţi minte cuvintele
lui Ştefan care v-a fost baci
până la adânci bătrâneţe...”.
(Delavrancea)

De la Ştefan cel Mare şi Sfânt „n-avem aproape deloc scrisori politice”, observa cu regret N. Iorga, atunci când publica *Scrisori de boieri, scrisori de domni*[1]. Mai mult decât atât, nu dispunem nici de un memoriu ca acela numit, tot de Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuşi*[2], alcătuit chiar după dictarea domnului şi care să păstreze formele lui proprii de exprimare. În aceste condiţii, este posibilă reconstituirea *adevăratelor* cuvinte ale lui Ştefan, dezbrăcate de veşmântul romantic al scriiturii lui Delavrancea sau Sadoveanu? Putem afla, astăzi, cum răsunau vorbele lui în sala tronului sau pe câmpul de luptă? În fine, se poate însufleţi icoana sa, atât de dragă sufletelor noastre? Chiar dacă numai parţial, toate acestea sunt posibile, demersul recuperator din paginile de faţă constituind un exemplu şi un început.

În lipsa unui repertoriu mai bogat de „scrisori politice”, avem la dispoziţie, însă, alte mărturii: fragmente din solii, din tratate de pace, din pisanii, din relatări ale călătorilor sau solilor străini. Rămâne de găsit calea prin care vorba voievodului să fie din nou adusă la viaţă, dincolo de litera scrisă a acestor documente. „Cheia” şi punctul de pornire a cercetării au fost descoperite în consemnarea aproape stenografică a discuţiilor purtate la Cernăuţi, în 1503, pentru teritoriul Pocuţiei, care păstrează dialogul lui Ştefan şi al logofătului Tăutu cu solii poloni. Extinzând analiza asupra celorlalte izvoare, prin comparaţie, am putut constata că unele formule se repetă, căpătând aspect de clişee, că stilul descrierilor şi narărilor este acelaşi, ca şi logica discursului. Ele nu pot fi atribuite celor care, îndeobşte,

[1] N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ediţia a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. 170.
[2] Idem, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuşi*, în **ARMSI**, s. III, t. V, mem. 9, 1925.

se îngrijeau de redactarea acestor texte – marii logofeți – şi, cu atât mai puțin, diecilor. Motivele sunt lesne de înțeles. Pe de o parte, materialul documentar avut în vedere acoperă *întreaga domnie* a lui Ştefan cel Mare, cu cei trei mari logofeți: Ioan Dobrul, Toma şi Ioan Tăutu.

Pe de altă parte, acest material este constituit din categorii diferite de izvoare, nu numai din acte de cancelarie, iar acestea din urmă nu alcătuiesc, la rândul lor, un lot limitat prin una sau alta din caracteristici: sunt acte cu destinații şi scopuri diferite, redactate în mai multe limbi, de persoane diferite. Prin urmare, atunci când în aceste texte regăsim, semănate peste ani, în slavă, latină, italiană sau germană anumite expresii din aceeaşi „plămadă” cu cele culese din povestirile unor soli străini, putem fi siguri că ele nu se datorează logofătului sau diacului şi trebuie să acceptăm că aparțin lui Ştefan voievod, că el însuşi dicta corespondența cu alte frunți încoronate ale Europei, că instrucțiunile pentru soli le dădea el singur şi că textele tratatelor de pace se redactau sub directa lui supraveghere. Spre aceeaşi paternitate a textelor conduc şi notele lor ironice, uneori de-a dreptul persiflante, la adresa *tuturor* principilor contemporani lui Ştefan (Ivan III al Moscovei, Alexandru al Lituaniei, domnii munteni, sultanul Mehmed II, Cazimir IV al Poloniei şi Matia al Ungariei) – lucru care, în nici un caz, nu i-ar fi fost permis unui umil slujbaş la cancelaria domnească, nici chiar marelui logofăt. Apoi, bogăția de detalii din scrisorile sau pisaniile care descriu luptele purtate cu ungurii sau turcii dovedeşte că ele au fost redactate după dictarea unui participant direct la *toate* momentele conflictului respectiv. Ar putea fi acesta altcineva decât principele însuşi?

Înlăturând, astfel, orice posibilitate ca expresiile şi cuvintele repetate în documente să fie atribuite altcuiva decât lui Ştefan cel Mare, adăugând şi observația că acestea nu se datorează nici cărturarilor de la curte (stilul simplu, aproape popular şi vorbirea directă fiind dovezi în acest sens), să facem linişte deplină – *ne vorbeşte Măria Sa*!

*

În deja evocata întâlnire de la Cernăuți, Ştefan cel Mare s-a adresat, în mai multe rânduri, direct delegației polone: „*Nu-ți voi da alt salv-conduct decât acela primit înainte, pe când Marcus Harwat era aici, la mine, şi cu el Jacubowicz Jacobus, secretarul domnului tău, care au rânduit cu mine ca în Ziua Tuturor Sfinților, care este a doua zi din noiembrie, stăpânul tău, regele, să-şi trimită sfetnicii ca să facă revizuirea de la pădurea haliciană*

de pe Nistru, până la Colacin. Şi nimic altceva nu trebuia să facă [...]. Domnii poloni n-au venit, salv-conduct din partea stăpânului tău, domnilor mei nu s-a dat. Ce s-a făptuit până la urmă?"[3]. Iritat de propunerea polonilor de a continua tratativele la o altă dată şi nu de a trece imediat la revizuirea graniţei, principele le-a replicat cu ironie, dar şi cu nerăbdare: „*Nu ştiu care este cauza de vă place aşa de mult să veniţi la Colacin, pe care îl aveţi de dulce. Ai venit aici şi eşti delegat de aceşti domni şi porţi salv-conductul; acum, mergi pe acest drum cu domnii mei şi, din acel loc, drept la Nistru, apoi deasupra râului, până la Czeszybyeszy şi acei domni îţi vor ieşi înainte acolo şi, dacă cineva va rămâne la tratative, se va discuta în acelaşi loc; şi nu va fi truda voastră să veniţi [încă o dată – n.ns.] şi nici a acestor domni*"[4]. Se pare că răspunsurile venite din partea poloneză nu numai că nu l-au satisfăcut pe Marele Ştefan, dar l-au supărat amarnic. O simţim din propriile cuvinte: „*...văd că nu vreţi să vă amintiţi că v-a fost bine cu mine şi că am fost pentru voi scut şi apărare din orice parte păgânească. Acum, de când am încetat să o mai ţin pe umerii mei – cum toate acestea au fost –, cum vă veţi apăra şi cât veţi mai pierde cred că nu ştii, sau ştii şi nu vrei să ştii*"[5], pentru ca în final să izbucnească: „*Să-mi spui mie pricina pentru care ar trebui să las această ţară pe care eu am luat-o cu sabia. Am luat această bucată de pământ, vreau să-mi rămână mie!*"[6].

Ironia care pigmentează discursul domnului era o trăsătură caracteristică a stilului său, prezentă şi în alte mărturii. De pildă, când Alexandru a devenit mare duce al Lituaniei (1493), Ştefan i-a trimis o scrisoare de condoleanţe pentru moartea tatălui şi de felicitare pentru încoronarea sa. Cine ar crede că o asemenea epistolă, foarte protocolară, se încheie cu o ironie? Şi totuşi: „*Şi să dea Dumnezeu ca creştinătatea să nu se clatine şi să nu piară în zilele Milostivirii Voastre*"[7].

Mai târziu, la 1499, aceluiaşi Alexandru, domnul Moldovei îi va adresa o aspră mustrare, după primirea unor ştiri nu tocmai îmbucurătoare de la curtea cuscrului său, Ivan III (în acelaşi timp, socru al ducelui lituan): „*Dar tu nu te ţii întru nimic de cartea de întăritură a ta şi de învoiala boierilor tăi cu dânsul [cu Ivan - n.ns.], ci sileşti pe fiica lui să treacă la legea latinească.*

[3] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 472-473, nr. CXCI (în continuare, Bogdan, *Documente*, II).
[4] *Ibidem*, p. 474.
[5] *Ibidem*, p. 476.
[6] *Ibidem*, p. 479.
[7] *Ibidem*, p. 384-385, nr. CLXXI.

Apoi numele lui cătră dânsul nu-l scrii aşa cum e scris în tratatele de pace dintre voi, şi trimiţi oameni la neprietenii lui, la fiii lui Ohmat, şi-i întărâţi împotriva lui, ba şi la alţi neprieteni ai lui trimiţi, spre răul lui, şi în alte multe lucruri nu te porţi faţă de el cum zice tratatul şi jurământul”[8].

Acest curaj şi această putere erau date nu de stăpânirea unui uriaş spaţiu geografic; ele veneau din lăuntrul principelui, din inteligenţa şi capacitatea lui de a duce o politică de anvergură. Prin acestea, ca şi prin prestigiul la care ajunsese spre sfârşitul vieţii, după ani şi ani de domnie şi războaie, el, cârmuitorul Moldovei, devenea egalul conducătorilor de state mari ale vremii, pe care îi numea „*fraţi şi prieteni*”[9]. Conştiinţa acestei egalităţi l-a ajutat să schimbe adesea un prieten într-un duşman şi un duşman într-un aliat. Şi tot ea 1-a făcut să privească şi să vorbească cu detaşare, uneori cu ironie, de regii şi împăraţii timpului. „*Până acum strângeam tributul şi plăteam turcilor, îmblânzindu-i în acest chip şi acum ungurii au ars toate acestea [...] şi nu vom putea să umplem gurile acelora*”[10], scria el regelui polon la 1 ianuarie 1468, după lupta de la Baia. Altă dată, îl caracteriza pe Ivan III: „*Ivan este un om ciudat; el stă liniştit la el şi-şi învinge duşmanii, iar eu, veşnic pe cal, nu pot să-mi apăr ţara*”[11]. Pentru ca, privitor la relaţiile sale cu regele Poloniei şi cu sultanul, să spună: „*Acuma, însă, am aruncat un os între doi câini, ca să se mănânce între ei. Eu vreau să văd care va învinge şi acela să fie stăpânul meu*”[12].

Importanţa pe care domnul o acorda iniţiativelor şi realizărilor sale politice decurgea din înţelegerea corectă a rolului Moldovei. Cu un an înainte de apusul său, Ştefan o numea „*scut şi apărare din orice parte păgânească*”, dar conştiinţa acestei realităţi a avut-o dintru început. În scrisoarea adresată principilor creştini la 25 ianuarie 1475, după victoria de la Vaslui, Moldova era considerată „*poartă a creştinătăţii*”, care, dacă „*va fi pierdută de mine, va fi în primejdie toată creştinătatea*”[13]. Aproximativ aceeaşi formulare va fi transmisă la Veneţia de Ioan Ţamblac: „*Nu vreau să spun cât de folositoare este această ţară a mea pentru treburile*

[8] *Ibidem*, p. 451, nr. CLXXX.
[9] *Ibidem*, p. 384, nr. CLXXI; p. 393, nr. CLXXII.
[10] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în **ARMSI**, s. III, t. XV, mem. 2, 1934, p. 67.
[11] Alfred Rambaud, *Histoire de la Russie*, Paris, 1914, p. 187.
[12] L. Naker, *Tagebuch*, în *Scriptores Rerum Prussicarum*, V, p. 307, apud Ion I. Nistor, *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuţia*, în **ARMSI**, s. III, t. XXVI, 1943-1944, p. 36-37.
[13] Bogdan, *Documente*, II, p. 323, nr. CXLIII.

creştinătăţii: socotesc de prisos, pentru că lucrul este prea limpede, pentru că este cetatea Ungariei şi Poloniei şi straja acestor două crăii. Afară de aceasta, fiindcă Turcul s-a împiedicat de mine, de patru ani, au rămas mulţi creştini în linişte”. Şi mai departe: „*...aceste două ţinuturi [Chilia şi Cetatea Albă - n.ns.] sunt toată Valahia, şi Valahia cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi Polonia*”[14].

Pocuţia, cea care i-a întunecat ultimele clipe, era desemnată cu formula „*o bucată de pământ*” nu numai în timpul discuţiilor de la Cernăuţi, ci şi într-o solie trimisă, în acelaşi an, la Alexandru al Lituaniei: „*Şi atunci bucata de pământ care se întinde de la bucovina Galiciului în jos, între Nistru şi Pinini, care de veacuri s-a ţinut de Ţara Moldovei şi a fost dezlipită de multă vreme şi cu sila de Ţara Moldovei, acea bucată de pământ n-am cuprins-o nici în tratate, nici în jurăminte, ci am lăsat-o la o parte, până ce va fi cercetată*”[15].

Dialogul cu solii poloni constituie o dovadă că domnul Moldovei putea trece cu uşurinţă de la tonul blând şi totuşi poruncitor, în spatele căruia se simţea vulcanul, la cel aprig, când lava ieşea la suprafaţă. Cu înţelegere şi calm s-a adresat el în seria de scrisori, din răstimpul 1457-1470, către logofătul Mihu, fugit în Polonia: „*Şi nu vom pomeni niciodată, în veci, cât vom trăi, de lucrurile şi întâmplările trecute*”[16]; sau: „*Iar de lucrurile ce ar trebui uitate şi care se vor fi întâmplat în Ţara Basarabilor sau oriunde în altă parte, în orice vreme şi în orice zile, de acele lucruri şi de orice altă duşmănie nu ne vom aduce aminte niciodată, în vecii vecilor, cât vom trăi, nici noi înşine, nici boierii noştri*”[17]; sau: „*n-avem să le pomenim niciodată, în veci, întru nimic de nici una din faptele şi supărările trecute, că au stătut împotriva noastră*”[18]; sau: „*şi cât vom fi în viaţă, nu-ţi vom pomeni de lucrurile trecute*”[19].

Dar în situaţiile-limită, când lua o hotărâre foarte importantă, Ştefan folosea un ton imperativ, care nu lăsa putinţa nici unui dubiu şi nici unei încălcări. De pildă, în 1462, când franciscanii i-au spus că fără prezenţa lor în ţară, Moldova ar fi fost robită de turci, domnul le-a răspuns: „*Am să văd eu dacă Dumnezeu n-o să mă păzească de turci şi fără voi; eu vreau ca voi*

[14] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 23-25, nr. XXVII.
[15] Bogdan, *Documente*, II, p. 488, nr. CXCII.
[16] *Ibidem*, p. 259, nr. CXXIII.
[17] *Ibidem*, p. 271, nr. CXXVII.
[18] *Ibidem*, p. 307-308, nr. CXXXVI.
[19] *Ibidem*, p. 311, nr. CXXXVIII.

toți, fără zăbavă, să ieșiți din țara mea!”[20]. Aceeași poruncă, având tărie de lege, va fi trimisă brăilenilor la 15 martie 1481: „*...așa să vă fie de știre, că am luat domnia mea lângă mine, pe fiul domniei mele, Mircea voievod, și nu-l voi lăsa de lângă mine, ci voi stărui pentru binele lui ca pentru al meu, eu însumi cu capul meu, și cu boierii mei, și cu toată țara mea, până ce va fi în baștina sa, Țara Românească, pentru că îi este dreaptă baștină, cum Dumnezeu o știe și o știți și voi. Drept aceea, vă grăiesc vouă: în ceasul în care veți vedea această scrisoare a domniei mele, în acel ceas să vă întoarceți la locurile voastre, fiecare pe unde ați fost și pe unde ați șezut mai înainte, cu tot avutul vostru, cât va avea fiecare, și să vă păstrați avutul, și să arați pe unde ați arat și mai înainte, fără nici o frică sau grijă sau teamă*”[21]. Formula „*eu însumi cu capul meu*”*,* cuprinsă în scrisoare, se întâlnește și în epistolele din 2 martie 1462[22] și 28 iulie 1468[23], prin care Ștefan promitea regelui polon că va depune jurământul de vasalitate.

Că era bun politician și diplomat o dovedesc nu numai faptele sale – prea bine cunoscute –, ci și unele formule cuprinse în acte avându-i ca destinatari pe regii Poloniei. Astfel, în scrisoarea din 1462, amintită mai sus, Ștefan îi făgăduia lui Cazimir IV că se va înfățișa negreșit pentru depunerea jurământului de credință, după vechiul obicei al „*prea puternicilor și de fericită pomenire domnilor strămoși ai noștri*”, că va îndeplini toate obligațiile care decurgeau de aici, dar își lăsa, pentru orice eventualitate, o marjă de siguranță: „*Iar dacă la ziua astfel hotărâtă ni se va întâmpla nouă și Țării noastre a Moldovei, vreo nevoie vădită, precum o luptă sau un război cu tătarii ori cu alți vrăjmași ai noștri, sau dacă însăși persoanei noastre s-ar întâmpla vreo neputință sau vreo altă nevoie, de care vom fi înștiințat mai dinainte pe Domnia Sa, prea luminatul crai și pe Sfânta Coroană prin solii noștri, Domnia Sa va avea să amâne pentru altă vreme și pentru alt loc potrivit [depunerea jurământului – n.ns.]*”[24]. Foarte asemănător, sub același aspect, este și un pasaj din tratatul de pace încheiat cu Ioan Albert, la 12 iulie 1499: „*...și nu vom da nici un sfat și nici un ajutor turcilor, afară doar dacă va veni vreo putere a împăratului turcesc, sau a sangiacului sau a supușilor lui, care să ne silească să le dăm ajutor, și le-am*

[20] Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la première moitié du XV*[e] *siècle*, în **RER**, XVI, 1981, p. 43.
[21] Bogdan, *Documente*, II, p. 363, nr. CLXII.
[22] *Ibidem*, p. 287, nr. CXXIX.
[23] *Ibidem*, p. 304, nr. CXXXV.
[24] *Ibidem*, p. 287-288, nr. CXXIX.

da ajutor fără voia noastră”[25].

Documentele contemporane dovedesc că Ştefan cel Mare şi Sfânt avea talent de povestitor. Descrierile luptelor purtate cu ungurii sau turcii impresionează prin precizia detaliilor, prin dinamism şi culoare. „*Cu puţine zile în urmă* – scria Ştefan craiului Poloniei, la 1 ianuarie 1468 – *a venit asupra noastră regele Ungariei, Matias, cu mare putere şi cu diferite oşti înarmate, cu mulţi domni şi a năvălit prin munţi şi peste munţi sau plaiuri, la Trotuş. Îndată ce am auzit aceasta, cu ajutorul lui Dumnezeu şi întemeindu-mă pe norocul Măriei Tale, am adunat oştile noastre şi le-am ieşit în cale şi i-am întâmpinat în apropiere de plaiuri şi am luptat cu dânşii la câmp, la râuri şi unde a fost cu putinţă, pentru că, iubite rege, era oaste puternică. Şi aceia, îndată ce au intrat în Trotuş, au înaintat în dreptul munţilor, prădând ţara, nimicind şi arzând cu cruzime, prefăcând în cenuşă oraşele şi satele, ucigând copii şi necinstind bisericile şi săvârşind multe nelegiuiri, pe care nu se cuvine nu numai a le spune, dar nici a le gândi şi pe care nu le-au făptuit în veci nici păgânii, nici turcii, nici tătarii. Şi au ars Trotuşul şi Bacăul şi Romanul şi au înaintat, iar noi i-am urmat şi am avut luptă cu ei, zi şi noapte, fără încetare, patruzeci de zile. Şi iarăşi au înaintat spre Neamţ şi Baia şi au ars Neamţul şi ţara noastră cea de folos, din care ne hrăneam şi din care plăteam tribut turcilor şi apoi au venit de-a dreptul pe sub plaiuri, într-un oraş numit Baia şi au început să ridice cetate. Şi noi am venit şi am năvălit asupra lor şi ne-am aşezat la o milă mai jos, între două râuri, între Moldova şi Şomuz, şi la asfinţit, în ziua de cincisprezece decembrie, noi, cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu norocul Măriei Tale, am poruncit tuturor călăreţilor noştri şi întregii oşti să descalece, de la mic până la mare, şi am pornit pe jos şi am năvălit asupra lor şi a început lupta între noi, de seară până în zori şi ne-am luptat piept la piept şi, mărite rege, mila lui Dumnezeu şi norocul Măriei Tale au fost de partea noastră. Şi astfel au căzut de sabie multe capete ale demnitarilor, ale căpitanilor oştirii, ale ostaşilor puternici, pe care nici măcar cu numele singur nu-i pot înşira. Şi chiar pe regele Ungariei l-am rănit cu trei răni mortale şi nu va scăpa cu viaţă [...]. Şi întreg oraşul Baia este ars*”[26]. Bogată în detalii militare este şi descrierea bătăliei de la Vaslui, pe care Ştefan o face în binecunoscuta scrisoare adresată principilor creştini, la 25 ianuarie 1475: „*...la sărbătoarea Epiphaniei trecute, mai sus-numitul turc [Mehmed II – n.ns.] a trimis*

[25] *Ibidem*, p. 432-433, nr. CLXXVIII.
[26] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 65-66.

asupra noastră o mare oaste în număr de 120.000 de oşteni; cu zisa oştire a trimis pe primul său căpitan, Soliman paşa, al doilea căpitan, beglerbegul cu toată curtea imperială, cu toată Romania, şi încă domnul Munteniei cu toată puterea sa, Asan-beg şi Ali-beg şi Scander-beg, Osu-beg, Valtival-beg, Serefaga-beg şi domnul din Sofia, Cusenra-beg, Piri-beg, fiul lui Isac paşa, cu toată puterea lui. Şi aceştia erau marii căpitani cu oştile lor. Şi noi, auzind, ne-am înarmat cu toţii şi am mers împotriva lor, cu ajutorul lui Dumnezeu atotputernicul, împotriva duşmanilor creştinătăţii”[27].

Formula din final, în diferite variante, va reveni obsesiv în corespondenţa şi soliile lui Ştefan: „*vrăjmaşii creştinătăţii [...], necredincioşii turci*”[28]; „*aceştia [turcii – n.ns.] se întăresc împotriva creştinătăţii*”[29]; „*din toate părţile, păgânătatea tătărască şi turcească se întăreşte mereu împotriva creştinătăţii*”[30]. Decât să se ştie supus „*necredincioşilor*” şi obligat să-şi părăsească credinţa, domnul prefera „*de o sută de mii de ori moartea*”[31].

Când Ioan Ţamblac s-a prezentat, la 1477, în faţa senatului Veneţiei, prin gura solului vorbea, de fapt, cârmuitorul Moldovei, reconstituind bătălia de la Valea Albă în tot tragismul ei: „*Cu toată nădejdea mea în ei, mi s-a întâmplat ce am spus, căci, dacă nu ar fi fost aşa, din două lucruri aş fi făcut unul: ori, cu adevărat, m-aş fi împotrivit vrăjmaşului la trecătoare şi nu l-aş fi lăsat să treacă, ori, cu adevărat, dacă aceasta nu mi-ar fi stat în putere, aş fi încercat să-i salvez pe oamenii ţării mele şi nu aş fi suferit atâta pagubă. Dar ei m-au lăsat singur şi mi s-a întâmplat cum am spus mai sus. Şi dacă vrăjmaşul ar fi fost singur, n-ar fi fost aşa de rău, dar el a poruncit să vie cealaltă Valahie, de o parte, şi tătarii de cealaltă, şi el însuşi, cu toată puterea sa, şi m-au înconjurat din trei părţi şi m-au găsit singur, cu toată oastea mea împrăştiată ca să-şi salveze familiile lor; şi să se gândească Excelenţa Voastră cu cât erau mai mulţi decât mine, când împotriva mea singur erau atâtea puteri. Eu, cu curtea mea, am făcut ce-am putut...*”[32].

În 1496, Ştefan cel Mare a poruncit să se dăltuiască în piatră, într-o formă mai concisă, filmul aceleiaşi bătălii. Pisania bisericii din Războieni îi înveşniceşte cuvintele: „*...s-a ridicat Mahmet, împăratul turcesc, cu toate*

[27] Bogdan, *Documente*, II, p. 323, nr. CXLIII.
[28] *Ibidem*, p. 327, nr. CXLIV.
[29] *Ibidem*, p. 365, nr. CLXIII.
[30] *Ibidem*, p. 384, nr. CLXXI.
[31] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 25, nr. XXVII.
[32] *Ibidem*, p. 23-25, nr. XXVII.

puterile sale răsăritene şi încă şi Basarab poreclit Laiotă a venit cu el, cu toată Țara sa Băsărăbească. Şi au venit să prade şi să ia Țara Moldovei şi au ajuns până aici, la locul numit Pârâul Alb. Şi noi, Ştefan voievod, şi cu fiul nostru, Alexandru, am ieşit înaintea lor aici şi am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26, şi cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrânți creştinii de păgâni. Şi au căzut acolo mulțime mare de oşteni ai Moldovei". Iar în final: „*Atunci şi tătarii au lovit Țara Moldovei din partea aceea*"[33].

Asemenea „*post-scriptum*-uri" se întâlnesc şi în alte izvoare. De exemplu, amintita scrisoare din 1 ianuarie 1468 către regele Poloniei nu se încheie cu datarea topică şi cronologică, cum ar fi fost firesc, ci continuă: „*Şi de asemenea, iubite rege, dăm de ştire Măriei Tale că acum câtăva vreme, în toamna trecută, după ce auzisem de la oameni că regele adună oşti împotriva noastră şi nu credeam, ziceam: «cum ar cuteza ei să facă aceasta împotriva regelui şi a Poloniei?», dar pentru că aveam prietenie cu [regele Gheorghe al Cehiei], am trimis un sol prin țara voastră la dânsul cu scrisori, cerându-i să ne dea de ştire despre aceste lucruri şi noi după aceea am fi vestit pe Măria Ta. Şi sluga noastră, după ce a fost în Polonia, atunci Choderowski, căpitanul de Stryi, şi Stanislav, căpitanul Cameniței, l-au prins, l-au chinuit şi l-au aruncat într-un turn, cu lanțuri la picioare, până acum, de curând. Şi nu ştiu în ce chip acum, cu mila lui Dumnezeu, a fugit şi a venit la noi viu numai, dar aşa cum l-a născut mamă-sa. Deci, doamne rege, rugăm pe Dumnezeu şi pe Măria Ta să împărtăşească marea noastră durere şi ruşine [...]*"[34]. Acelaşi lucru se întâmplă şi în epistola către solii moldoveni din Ungaria, în care Ştefan a mai adăugat, după încheierea textului: „*Să mai ştiți că am trimis înainte pe sluga noastră Ilie, ca să însoțească pe solii care vin la noi de la craiul Matias*"[35]. Ce altceva ar putea însemna aceasta decât că, recitind sau, mai probabil, recitindu-i-se textul dictat, domnul cerea să fie adăugate nişte amănunte de care, mai înainte, uitase?

După lupta de la Râmnic, principele a înălțat ctitoria de la Milişăuți, iar piatra pisaniei i-a consemnat cuvintele, în acel stil de neconfundat: „*În anul 6989, luna iulie, 8, în ziua Sf. Mare Mucenic Procopie, Io Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, şi cu preaiubitul său fiu, Alexandru, a făcut război la Râmnic, cu Basarab voievod cel Tânăr, domn al Țării Româneşti, poreclit Țapaluş. Şi a ajutat Dumnezeu pe Ştefan voievod şi a*

[33] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 143 (în continuare, *Repertoriul*).
[34] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.
[35] Bogdan, *Documente*, II, p. 327, nr. CXLIV.

biruit pe Basarab voievod şi a fost pieire foarte mare printre Basarabi”[36].

Că domnul Moldovei avea un stil propriu şi greu de confundat a observat încă acum două decenii I. C. Chiţimia, care, analizând inscripţiile de pe pietrele tombale de la Rădăuţi şi Putna, precum şi forma celui mai vechi letopiseţ moldovenesc, ajungea la concluzia că „Ştefan cel Mare a iniţiat un stil istoriografic, plin de sobrietate, concis”[37].

Dar, mai mult decât atât, consemnarea faptelor de arme în pisaniile bisericilor arată că domnul avea măsura justă a faptelor sale. Le considera exemplare şi demne de a fi cunoscute de urmaşi. Purtătoare ale mesajului, ctitoriile erau destinate nu contemporanilor, ci posterităţii, „*pentru amintirea şi întru pomenirea tuturor dreptcredincioşilor creştini care s-au prăpădit aici*”[38].

Lupta sub semnul crucii a fost considerată de Ştefan, în tot timpul vieţii sale, o datorie a oricărui principe creştin. Încercând să explice aceasta şi celorlalte frunţi încoronate ale Europei, el le-a cerut şi sprijinul. Iată-i cuvintele, culese din mai multe documente: „*Rugăm pe Dumnezeu şi pe Măria Ta [regele Poloniei - n.ns.] să nu ne lase aşa, ci să poruncească voievozilor şi căpitanilor şi demnitarilor săi din Ţara Rusiei, ca atunci când nevoia ne va sili să mergem împotriva duşmanilor creştinătăţii, ei să se ridice în ajutorul nostru, pentru apărarea împotriva duşmanilor*”[39]; „*...împreună cu alţi principi ai creştinătăţii, să ne pregătim bărbăteşte contra otomanilor şi a groaznicei lor puteri [...], că noi, întotdeauna, cu toată puterea noastră pe care Dumnezeu atotputernicul ne-a dat-o nouă, suntem cu tot sufletul foarte pregătiţi să susţinem bătălia pentru creştinătate cu toate forţele noastre [...]*”[40]; „*toţi să ne trimiteţi ajutor împotriva duşmanilor creştinătăţii*”[41]; „*orice dar şi ajutor îmi veţi da, eu îl voi întoarce pe mai multe căi, când veţi cere şi veţi avea nevoie, doar împotriva necredincioşilor, şi unde veţi cere, fără nici o zăbavă*”[42]; „*Milostivirea Sa, craiul, să se gândească la aceasta şi să ne ajute, de data asta, cu bani sau cu oameni sau cu avere, căci ce-am putut, am dat şi eu în viaţa mea, dar acum sunt în neputinţă de a da ceva,*

---

[36] *Repertoriul*, p. 57-58.
[37] I. C. Chiţimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, cap. *Ştefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei*, Bucureşti, 1972, p. 26.
[38] *Repertoriul*, p. 143.
[39] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.
[40] Bogdan, *Documente*, II, p. 318, nr. CXLII.
[41] *Ibidem*, p. 323, nr. CXLIII.
[42] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 23-25, nr. XXVII.

fără Milostivirea Voastră”[43].

Să nu-şi fi dat seama Ştefan cel Mare că *Respublica Christiana* era o utopie? Greu de crezut, mai ales după experienţa repetată a ajutoarelor promise dar neprimite. Rămas singur în acest colţ de lume, înconjurat de neprieteni şi de duşmani, n-a găsit sprijin nici măcar în Ţara Românească: domnii de la acolo erau făuriţi din altă plămadă, mai slabi la fire şi mai repede înclinaţi spre concesii politice decât spre luptă pentru apărarea unui ideal. Această realitate l-a făcut pe Ştefan să exclame, cu amărăciune: „*Muntenii sunt pentru noi ca şi turcii*”[44]. Câţiva ani mai târziu, relua formularea, extinzându-i aria: „*...în aceste părţi, unul, eu singur am rămas şi din două părţi [stă] păgânătatea grea, iar din trei părţi – creştinii, dar ei îmi sunt mai răi decât păgânătatea*”[45], pentru ca, în 1502, medicul Matteo Muriano să consemneze zisa prinţului moldav: „*...eu sunt înconjurat de duşmani din toate părţile*”[46].

Singurul sprijin sufletesc pe care l-a avut cu adevărat a fost credinţa în Dumnezeu şi viteazul oştean a afirmat-o de fiecare dată. Victoria de la Baia „*cu ajutorul lui Dumnezeu*”[47] a obţinut-o; pentru biruinţa de la Vaslui, „*Domnul să fie lăudat*”[48]; înfrângerea de la Valea Albă „*a stat în voinţa lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcate şi lăudat să fie numele său*”[49]; statele creştine din Europa „*Dumnezeu le-a supus păgânimii pentru păcatele noastre*”[50]; în lupta de la Râmnic „*a ajutat Dumnezeu pe Ştefan voievod şi a biruit*”[51]. „*Oştile cele de sus*”, dacă am folosi o frumoasă expresie a lui P. P. Panaitescu, erau „mai mari şi mai răzbunătoare decât bietele puteri omeneşti”[52]. Iar dacă „puterile omeneşti” nu i-au fost prea apropiate, „oştile cele de sus” l-au ajutat la greu: pe „*duşmani i-am călcat în*

[43] Bogdan, *Documente*, II, p. 365-366, nr. CLXIII.
[44] *Ibidem*, p. 327, nr. CXLIV.
[45] N. A. Kazakova, Ia. S. Lur'e, *Antifeodal'nye eretičeskie dviženiia na Rusi*, Moscova-Leningrad, 1955, p. 168. Pentru acest text, vezi şi P. P. Panaitescu, *Caracterele specifice ale literaturii slavo-române*, în vol. *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, ed. Silvia Panaitescu şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1971, p. 109.
[46] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 148-149. Textul original în Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 36-37, nr. 45.
[47] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, *passim*.
[48] Bogdan, *Documente*, II, p. 323, nr. CXLIII.
[49] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 23-25, nr. XXVII.
[50] N. A. Kazakova, Ia. S. Lur'e, *op. cit.*
[51] *Repertoriul*, p. 57-58.
[52] P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, în **AIIX**, XXIX, 1992, p. 10.

picioarele noastre, şi pe toţi i-am trecut prin ascuţişul sabiei”[53]. Adevărat leit-motiv, această sintagmă va fi folosită şi în alte scrisori sau solii ale domnului: „*să dea Dumnezeu ca duşmanii noştri să ajungă sub picioarele noastre şi sub săbiile noastre*”[54].

Avea, apoi, principele Ţării Moldovei un anume fel de a jura, utilizat, cu modificări minime, în mai toate documentele care necesitau o asemenea formulă: „*Făgăduim pe cinstea noastră şi pe credinţa noastră creştinească, fără nici un gând ascuns şi fără şovăire, fără înşelăciune şi fără viclenie*”[55].

*

La capătul acestui succint inventar, nu mai poate fi nici o îndoială că expresiile şi cuvintele citate aparţin lui Ştefan cel Mare şi Sfânt. Acesta era el, *omul Ştefan*. Aşa vorbea în clipele de linişte, aşa – în momentele de mânie. Cunoscându-i cuvintele, mai lesne putem înţelege acţiunile *suveranului* şi mai drept interpreta una sau alta din faptele sale. Avea meşteşugul cuvântului şi ştia ce şi cum să spună într-o scrisoare, la întâlnirea cu solii străini sau în mesajele pentru urmaşi, fiind capabil să vorbească, în acelaşi timp, şi ca oştean, şi ca diplomat, şi ca „mare voievod şi domn” al ţării sale. Iar ironia era o notă caracteristică a personalităţii lui, moştenită, de altfel, şi de Petru Rareş. Un studiu comparativ al expresiilor folosite de cei doi principi ar fi nu numai interesant, ci şi util, atât pentru istorici, cât şi pentru orice pasionat de trecut[56].

Consemnarea evenimentelor deosebite în pisaniile bisericilor şi în inscripţiile pietrelor de mormânt, ca şi faptul că, la porunca sa, în Moldova se scria cel dintâi letopiseţ al ţării, mă îndreptăţesc să-l consider pe Ştefan cel Mare *creator de memorie istorică*[57].

Feluritele mărturii – câteva epistole, fragmente din solii, din tratate,

---

[53] Bogdan, *Documente*, II, p. 323, nr. CXLIII.

[54] *Ibidem*, p. 404, nr. CLXXIV.

[55] *Ibidem*, p. 294, nr. CXXXI; p. 259, nr. CXVIII; p. 271, nr. CXXVII; p. 308, nr. CXXXVI; p. 311, nr. CXXXVIII; p. 288, nr. CXXIX; p. 323, nr. CXLIII; p. 353, nr. CLV; p. 429, nr. CLXXVIII; p. 446, nr. CLXXIX.

[56] În acest sens, vezi I. Minea, *Vorbe atribuite lui Petru Rareş*, în **CI**, I, 1, 1925, p. 407; Maria Holban, *Accente personale şi influenţe locale în unele scrisori latineşti ale domnilor români*, în **RI**, XXIX, 1943, p. 85-86 ; Ştefan S. Gorovei, *Un maestru al genului epistolar – Petru Rareş*, în „Almanahul Ateneu”, 1986 p. 87-89.

[57] Pentru o situaţie similară la ţarii bulgari, vezi articolul lui Dimităr Anghelov din „Paleobulgarica”, an. V, nr. 1, 1981.

din pisanii, din relatări ale străinilor – pot forma materia unui volum, util cunoaşterii şi înțelegerii acestei personalități intrate în legendă. Şi, pornind tot de la aceste izvoare, se poate țese, fie şi numai fragmentar, o *Istorie a lui Ştefan cel Mare de el însuşi*.

ION I. SOLCANU

PORTRETUL LUI ŞTEFAN CEL MARE ÎN PICTURA EPOCII SALE. NOI CONSIDERAȚII.

În istoriografia română, problema portretului marelui voievod a fost deschisă în 1881 când, în urma unor cercetări la monumentele istorice şi de artă din nordul Moldovei, episcopul cărturar Melchisedek descoperea pe una din filele *Tetraevangheliarului* de la **Humor** o miniatură reprezentând pe Ştefan cel Mare. Ştirea era comunicată Academiei Române în şedinţa din 13 noiembrie 1881, ocazie cu care episcopul Melchisedek îşi exprima credinţa că miniatura de pe foaia *Tetraevangheliarului* de la Humor reprezintă „adevăratul şi autenticul portret al marelui Ştefan”[1].

Până la data amintită figura lui Ştefan cel Mare era cunoscută numai după o litografie fantezistă a lui Gheorghe Asachi, litografie care fusese executată după o pictură de la sfârşitul veacului al XVIII-lea[2] şi după o copie de pe tabloul votiv al bisericii de la Bădeuți, care însă nu era cel original[3]. Ambele aceste variante portretistice stau sub influenţa artei post-bizantine; o figură meditativă, mai curând ascetică, notă accentuată de mustăți şi barbă imense.

Credinţa că acesta reprezintă adevăratul chip al lui Ştefan cel Mare devenise atât de puternică, chiar în rândul personalităților academice, încât opinia episcopului Melchisedek a fost acceptată abia în urma unor lungi şi aprinse dezbateri. Atunci, chiar şi B. P. Hasdeu, cel mai înverşunat adversar al opiniei lui Melchisedek, a căzut de acord că „după cum până aici portretul lui Ştefan era portret cu barbă, de asemenea de aici înainte cel fără barbă rămâne portretul lui până la proba plauzibilă contrarie”[4].

Ulterior, portretele marelui voievod au reţinut atenţia mai tuturor istoricilor artei medievale româneşti: G. Balş, N. Iorga, O. Tafrali etc. Astfel,

---

[1] În „Analele Academiei Române”, Mem. Secț. Ist., seria a II-a, tom IV (1881-1882), p. 19.
[2] Remus Niculescu, *Gheorghe Asachi şi începuturile litografiei în Moldova*, în „Studii şi Cercetări de Bibliologie”, I, p. 73-80, fig. de la p. 74 şi 76.
[3] „Analele Academiei...”, p. 59.
[4] *Ibidem,* p. 61.

G. Balş, în monumentala sa lucrare privind bisericile din vremea lui Ştefan cel Mare, identifica toate tablourile votive în care era portretizat marele voievod, atrăgând atenția asupra valorii artistice şi documentar-istorice a acestora.

În aceeaşi vreme, N. Iorga publica albumul *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, ocazie cu care semnala portretele lui Ştefan cel Mare, nedepăşind însă maniera descriptivă, aşa cum, de altfel, nu o va depăşi nici O. Tafrali[5].

Un amplu studiu asupra tuturor portretelor lui Ştefan cel Mare, din pictură, miniatură, broderie şi sculptură l-a realizat cunoscuta cercetătoare Teodora Voinescu[6].

Toți cercetătorii care au fost preocupați de reprezentarea ilustrului voievod în pictura murală nu şi-au pus problema autenticității acestor portrete. Or, pentru a emite o judecată cât mai apropiată de adevăr asupra portretului marelui voievod, se impune ca, mai întâi, cercetătorul să stabilească cât mai exact cu putință data la care au fost executate diversele portrete, pentru a şti astfel dacă au fost sau nu realizate în timpul vieții voievodului, deci dacă sunt contemporane lui, dacă portretele care constituie obiectul examinării au fost sau nu distruse, refăcute sau repictate. Această operațiune prealabilă ar constitui pentru cercetătorul de artă ceea ce înseamnă pentru istoric „critica documentului”. Tocmai dintr-un asemenea unghi ne propunem să examinăm, în paginile care urmează, portretele lui Ştefan cel Mare din pictura moldovenească a secolelor al XV-lea şi al XVI-lea.

Dintre numeroasele portrete pictate ale lui Ştefan cel Mare, se mai păstrează astăzi, în afara celor brodate, cel din *Tetraevangheliarul* de la Humor, apoi portretele din tablourile votive de la bisericile **Sf. Ilie – Suceava**, **Voroneț**, **Sf. Nicolae – Rădăuți**, **Pătrăuți**, **Sf. Nicolae – Dorohoi** şi **Dobrovăț**, în Moldova şi cel din catoliconul mănăstirii Zografu de la Muntele Athos.

Autenticitatea portretului lui Ştefan cel Mare de pe foaia din *Tetraevangheliarul* de la Humor, în care voievodul este reprezentat în calitatea sa de donator, nu poate fi pusă în discuție căci tehnica şi stilul în care a fost executat portretul sunt aceleaşi ca şi cele ale celorlalte miniaturi ale manuscrisului realizat, conform unei însemnări, la 1473 (**Fig. 1 – Anexa A**).

Care este însă situația cu portretele lui Ştefan cel Mare din pictura

[5] O. Tafrali, *Portretele lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş şi ale familiilor lor de la Voroneț şi Humor*, în „Arta şi arheologia”, an. I, fasc. a II-a, 1928, p. 16.
[6] Teodora Voinescu, *Portretele lui Ştefan cel Mare în arta epocii sale*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 463-478.

murală? Sunt acestea originale, adică au fost executate în acelaşi timp cu pictura interioară a bisericii respective şi sunt deci contemporane cu marele voievod, sau sunt dintr-o epocă mai târzie, sau sunt chiar repictări şi refaceri şi, atunci, valoarea lor documentar-istorică şi artistică este alta decât cea considerată până în prezent?!

Întrebările ne-au fost sugerate de rezultatele obținute în urma cercetărilor efectuate asupra picturilor interioare de la biserica Arbure, în general, şi asupra compozițiilor votivă şi funerară, în mod special. Astfel, cercetările de aici au demonstrat că aproape tuturor portretelor sacre şi laice le-au fost scobite ovalul figurilor ca, apoi, o parte să fie repuse la loc, iar altă parte să fie repictate pe un nou suport. Cea mai mare parte a tabloului votiv, de fapt partea care reprezintă pe ctitori, a fost repictată pe un nou suport.

Aceste observații au făcut posibilă lectura integrală a inscripției pictată de zugravul restaurator, Dragosin Coman, deasupra uşii de intrare în naos, inscripție de deosebită importanță deoarece indică autorii profanării picturilor din interiorul bisericii Arbure. Astfel, chiar începutul inscripției arată că „Turcii, făcătorii de rele, au distrus”[7]. Că au distrus picturile reiese clar din specificarea pe care autorul inscripției o face imediat mai jos, şi anume «eu» „Dragosin zugrav... am pictat”. Distrugerea picturilor interioare de la biserica Arbure de către turci a avut loc, cel mai probabil, în timpul marii expediții otomane din toamna anului 1538, condusă de însuşi sultanul Soliman Magnificul, când turcii au ocupat, pentru timp de două luni, oraşul şi cetatea Sucevei.

După aceste sumare precizări referitoare la frescele interioare de la biserica **Arbure**, precizări de natură să înlesnească înțelegerea unor aspecte ce urmează a fi prezentate, vom examina, în continuare, tablourile votive în care apar portretele lui Ştefan cel Mare.

Primul, în ordinea cronologică a zugrăvirii interioarelor bisericilor, ar fi tabloul ctitoricesc de la biserica **Sf. Ilie – Suceava**. Biserica, ridicată de Ştefan cel Mare, a fost pictată în interior imediat după terminarea ei, probabil la 1488. Compoziția votivă, plasată pe pereții vestic şi sudic ai naosului, reprezintă pe Ştefan cel Mare, în calitatea sa de principal ctitor, închinând modelul bisericii lui Iisus; pe Bogdan, după cum arată inscripția de deasupra acestui personaj; pe un alt ctitor matur, neidentificat însă, inscripția fiind ştearsă; pe doamna Maria.

[7] Ion I. Solcanu, *Datarea ansamblului de pictură de la biserica Arbure. I. Pictura interioară*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»”, tom. XII (1975).

Examinarea atentă a acestei compoziții votive a condus la constatarea că atât portretelor personajelor divine: cel al Mântuitorului şi al proorocului Ilie, cât şi portretelor personajelor laice, ale ctitorilor: Ştefan cel Mare, Bogdan, al treilea ctitor neidentificat şi doamna Maria, le-au fost *decupate* chipurile, ovalul figurilor acestora, fresce repuse ulterior la loc sau refăcute pe un nou suport. De asemenea, au fost decupate şi apoi refăcute crucile de pe acoperişul modelului bisericii susținut de ctitor (**Fig. 2 şi 3 – Anexa A**).

Dar, din cadrul compoziției votive, o atenție deosebită a solicitat portretul celui de-al treilea ctitor, cel situat între Bogdan voievod şi până jos. Ba, mai mult, a fost supus parcă unei spălări, încât astăzi prea puțin i se mai disting trăsăturile portretistice. La fel a fost ştearsă şi inscripția de deasupra capului care indica, desigur, identitatea portretului.

Înainte de a căuta o explicație martelării portretelor din compoziția votivă, trebuie de precizat că, în acelaşi mod, au fost martelate sau decupate, ca apoi să fie, parte din ele repuse la loc, parte repictate pe un nou suport, chipurile mai tuturor personajelor sacre ale primului registru, începând cu cele din proscomidie şi diaconicon, continuând cu cele din naos şi terminând cu cele din pronaos.

Martelarea picturilor din interiorul bisericii **Sf. Ilie – Suceava** credem că a avut loc cu acelaşi prilej cu care au fost martelate şi picturile interioare ale bisericii **Arbure**. În ceea ce priveşte pe autorii acțiunii de profanare a picturilor interioare de la biserica **Sf. Ilie – Suceava**, logica faptelor arată, ca şi în cazul profanării picturilor interioare de la biserica Arbure, că dacă martelarea portretelor laice, ale ctitorilor, poate fi pusă pe seama unor duşmani personali din țară atunci, este exclus, de neconceput chiar, ca *aceiaşi* să marteleze chipurile sacre şi să decupeze crucile de pe acoperişul modelului bisericii susținut de ctitor. Şi, atunci, care sunt autorii acestei acțiuni dacă nu cei cărora le era indiferentă *sacralitatea* figurilor martelate de ei? Desigur, aceştia nu puteau fi decât „păgânii", „necreştinii" care pentru Moldova întreg Evului Mediu au fost *turcii* sau *tătarii.*

Întrebarea firească care apare însă priveşte data la care a avut loc refacerea portretelor compoziției votive deci, altfel spus, de când datează actualul portret al lui Ştefan cel Mare din pictura bisericii **Sf. Ilie – Suceava**? În legătură cu această întrebare două sunt lucrurile care ne rețin atenția şi ambele privesc portretul celui de-al doilea personaj laic indicat de inscripție a fi „Bogdan voievod". Primo, Bogdan este figurat imediat după Ştefan cel Mare; secundo, Bogdan este portretizat purtând mustăți. Dar, este ştiut că Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare şi urmaşul său la tronul Moldovei,

s-a născut în 1479 şi a fost asociat la domnie numai după moartea fratelui său mai mare, Alexandru (26 iulie 1496). Şi dacă tabloul votiv din biserica **Sf. Ilie – Suceava** a fost executat la 1488, când Bogdan avea, la acea dată 9 – 10 ani, atunci nu se explică portretizarea sa cu mustăţi şi nici plasarea sa imediat după Ştefan cel Mare, loc ce trebuia ocupat, conform uzanţelor feudale, de fratele său mai mare, Alexandru, ca unul căruia i se încredinţase apărarea şi administrarea părţii de jos a ţării şi care îşi avea reşedinţa la Bacău. În acest caz este de presupus că portretizarea lui Bogdan în imediata apropiere a lui Ştefan cel Mare şi reprezentarea lui cu mustăţi se datorează zugravului desemnat cu refacerea portretelor care nu a respectat nici ordinea şi nici fizionomia portretelor originale ci, alte norme, şi anume, cele impuse de realitate şi de tradiţie. Or, realitatea a fost aceea că Bogdan, în urma morţii fratelui său mai mare – Alexandru, a fost asociat la domnie[8], iar după moartea ilustrului său tată a devenit domn de sine stătător al Moldovei. Suntem deci îndreptăţiţi să plasăm repictarea portretelor din compoziţia votivă de la biserica **Sf. Ilie – Suceava** cu mult după moartea lui Bogdan al III-lea, ceea ce ar verifica datarea martelării picturilor de aici, propusă de noi, la 1538.

Totuşi, examinarea compoziţiei votive de la biserica **Sf. Ilie** din **Suceava** a evidenţiat o serie de aspecte care, cel puţin deocamdată, rămân fără de răspuns. Astfel, rămâne incertă identitatea celui de-al treilea portret laic; de ce, spre deosebire de celelalte portrete, acesta a fost decupat în întregimea sa; dar, oare, inscripţiile în culoare albă de deasupra portretelor ctitorilor sunt datorate zugravului restaurator sau sunt cele originale, caz în care ordinea ctitorilor în cadrul actualei compoziţii votive nu trebuie să mai trezească suspiciuni şi, atunci, este pusă sub semnul întrebării însăşi datarea picturii interioare pentru 1488 sau chiar pentru epoca domniei lui Ştefan cel Mare[9]? Dar, indiferent de răspunsul la aceste aspecte, rămâne bine stabilit că portretul lui Ştefan cel Mare din această compoziţie votivă nu este contemporan cu ilustrul său model.

Să examinăm, în continuare, autenticitatea portretului marelui voievod din pictura bisericii **Pătrăuţi**. De la bun început trebuie să precizăm că mai toţi cercetătorii de până la noi au remarcat că întreaga compoziţie votivă,

---

[8] Primul document care îl menţionează ca voievod pe Bogdan-Vlad datează din 24 sept. 1498, vezi C. Cihodaru, Ioan Caproşu, *Documenta Romaniae Historica, seria A, Moldova*, vol. III (1487-1503), Editura Academiei.

[9] Ion I. Solcanu, *Precizări privind compoziţia votivă din pictura bisericii Sf. Ilie – Suceava*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei”, an LI, 1975, nr. 9-12, p. 763-765.

care reprezintă, în afara personajelor sacre, pe Ştefan cel Mare cu un fiu al său, urmaţi de doamna Maria şi două fetiţe, este pictată pe un suport ce acoperă un alt strat de picturi. În legătură cu aceasta cercetătorii au avansat diverse ipoteze, datând picturile din interiorul bisericii **Pătrăuţi** fie în timpul vieţii lui Ştefan cel Mare (G. Balş, N. Iorga, Sorin Ulea, M. A. Musicescu[10] etc.), fie la jumătatea secolului al XVI-lea (I. D. Ştefănescu).

O repictare a întregii compoziţii votive chiar în timpul vieţii lui Ştefan cel Mare, datorită unei greşeli de execuţie sau datorită schimbării poziţiei social-politice a unuia dintre cei portretizaţi în tabloul votiv, în speţă Bogdan, presupunere care aparţine cunoscutei cercetătoare a artei medievale româneşti M. A. Musicescu, nu pare pe deplin plauzibilă[11]. În urma constatărilor făcute asupra tablourilor votive de la bisericile **Arbure** şi **Sf. Ilie – Suceava**, noi credem că frescele interioare de la biserica **Pătrăuţi** au fost distruse de turci în toamna anului 1538. Şi, în acest caz, zugravul restaurator a preferat să acopere compoziţia votivă martelată cu un nou strat de mortar pe care să repicteze liber o altă compoziţie, cea de astăzi, decât să refacă portretele distruse (**Fig. 4 şi 5 – Anexa A**).

Desigur, aceasta este o ipoteză întemeiată pe constatările tabloului votiv de la biserica Arbure dar, lucru cert este că întreaga compoziţie votivă, inclusiv portretul lui Ştefan cel Mare, se găsesc suprapuse pe un alt strat de picturi, fapt suficient pentru a pune sub semnul întrebării contemporaneitatea actualului portret al lui Ştefan cel Mare cu ilustrul său model şi, în cele din urmă, autenticitatea sa.

În pictura bisericii **Sf. Nicolae** din **Rădăuţi**, necropolă a primilor voievozi moldoveni, se păstrează o vastă compoziţie votivă care reprezintă, în afara personajelor sacre, un grup de şase ctitori (**Fig. 6, Anexa A**).

Primul ctitor închină lui Iisus modelul unei biserici anterioară construirii pridvorului de către Alexandru Lăpuşneanu; al doilea ctitor este un copil; al treilea are aceeaşi înălţime ca primul ctitor şi ţine în mâna dreaptă un rotulus inscripţionat; al patrulea ctitor, deşi are aceeaşi înălţime cu personajul dinaintea sa, este mai tânăr, dar tot matur; al cincilea personaj reprezintă o fetiţă care are pe cap o diademă cu pandelocuri, din care se mai văd doar câteva perle, iar pe părul ei îşi sprijină mâna stângă ultimul ctitor,

[10] Cercetătoarea M. A. Musicescu datează pictura bisericii Pătrăuţi între iulie 1496, data morţii fiului mai mare al lui Ştefan cel Mare, Alexandru, şi 23 noiembrie 1499, data morţii Anei, una din fiicele lui Ştefan cel Mare, cf. M. A. Musicescu, *Consideraţii asupra picturii din altarul şi naosul Voroneţului*, în *Cultura moldovenească...*, p. 368.

[11] *Ibidem*, p. 370, nota 2.

al şaselea, o femeie matură care poartă acelaşi acoperământ de cap întâlnit în portretul doamnei Maria, soţia lui Ştefan cel Mare, din pictura voronețiană[12].

Examinarea atentă a tabloului votiv de la biserica episcopală din Rădăuți a evidenţiat că unele portrete au fost martelate. Astfel, celui de-al doilea personaj din şirul ctitorilor i-a fost scobită întreaga figură, ovalul feței; portretului celui de-al treilea donator i-a fost scobită partea dreaptă a figurii, iar celui de-al patrulea portret i-a fost scos ochiul stâng.

Constatările de mai sus ne determină să ne întrebăm dacă autorii acestor martelări sunt aceiaşi care au profanat tablourile votive de la bisericile **Arbure** şi **Sf. Ilie – Suceava**. Două sunt elementele care permit un răspuns negativ: primul priveşte faptul că, aici, portretele sacre nu au fost profanate; al doilea argument este acela că din totalitatea portretelor laice numai unele din ele au fost martelate, şi anume cele cuprinse între primul şi al cincilea ctitor, deci toţi ctitorii pe linie bărbătească cu excepţia primului. Toate acestea dovedesc că profanarea portretelor de la biserica episcopală din Rădăuți nu poate fi pusă pe seama „necredincioşilor”, turcilor sau tătarilor, ci pe seama unor duşmani personali ai celor care au fost portretizați.

Dar pe cine reprezintă portretele profanate din biserica episcopală de la Rădăuți? Întrebarea atrage după sine o alta, şi anume, când a fost executată pictura din altarul, naosul şi pronaosul acestei biserici? Pe de altă parte sunt însă opinii diverse chiar şi asupra datării construcţiei bisericii. Majoritatea cercetărilor datează partea veche a bisericii în a doua jumătate a sec al XIV-lea[13], „construită din iniţiativa voievodului Petru I care, de altfel, şi-a aflat locul de veci între zidurile ctitoriei sale, chiar în centrul naosului”[14]. O altă grupă de cercetători au susţinut datarea bisericii în prima jumătatea a secolului următor, în timpul lui Alexandru cel Bun[15]. Această divergență de opinii privitoare la datarea ridicării necropolei voievodale de la Rădăuți îngreuiază şi mai mult stabilirea momentului în care au fost

[12] Ion I. Solcanu, *Artă şi societate românească (sec. XIV-XVIII)*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 2002, p. 154-155 şi fig. 46 de la p. 151.

[13] Această opinie a fost exprimată de M. Kogălniceanu, G. Balş, Grigore Ionescu, D. Năstase şi, mai târziu, de prof. Virgil Vătăşianu în *Probleme privind arhitectura Moldovei şi a Țării Româneşti din sec. XIV*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, anul XLI, nr. 2/1972, p. 60.

[14] Lia şi Adrian Bătrâna, *Reşedinţa feudală de la Rădăuţi,* în volumul *Documente recent descoperite şi informaţii documentare*, Bucureşti, 1984, p. 74.

[15] N. Iorga – G. Balş, *Historie de l'art roumain ancien,* Paris, 1922, p. 44; Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du nord dès origines à la fin du XIV-e siècle*, Paris, 1930, p. 47.

executate frescele, fapt la care se adaugă însă şi acela că majoritatea picturilor au fost repictate în secolul trecut. Numai la cele patru scene din altar – *Împărtăşirea cu pâine*, *Împărtăşirea cu vin*, *Cina şi Spălarea picioarelor* – intervenția zugravului restaurator a fost mai discretă, astfel încât, examinarea comparativă a acestora cu scenele similare de la **Voroneț** şi de la **Sf. Ilie – Suceava** a determinat pe cunoscutul cercetător al artei medievale moldoveneşti – Sorin Ulea – să le considere din vremea lui Ştefan cel Mare.

Un argument în plus adus de acelaşi autor, în favoarea datării frescelor de la biserica episcopală din Rădăuți pentru anii 1479-1481 sau cel mult câțiva ani mai târziu[16], este faptul că Ştefan cel Mare a împodobit mormintele înaintaşilor săi (Bogdan I, Lațcu, Roman I, Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, Bogdan, fiul lui Alexandru cel Bun, Ştefan I şi Anastasia, fiica lui Lațcu) înmormântați în această biserică.

Revenind la tabloul votiv, este de presupus, în lipsa inscripțiilor care să ateste identitatea celor portretizați, că primul portret laic reprezintă pe ctitorul bisericii, pe Bogdan I sau pe un altul, mai curând pe Petru I Muşat[17], iar celelalte cinci portrete reprezintă pe Ştefan cel Mare cu trei copii, doi băieți şi o fetiță, şi cu doamna Maria, ultima sa soție. Cei doi băieți portretizați aici nu pot fi decât Bogdan-Vlad, succesorul lui Ştefan cel Mare la tronul Moldovei, născut în 1479 şi Alexandru, decedat în 1496. Fiica portretizată înaintea doamnei Maria poate fi Maria sau Ana, ultima decedată înainte de 23 noiembrie 1499[18]. Datarea acestei compoziții votive nu poate fi plasată însă după 1499 căci apare portretizat şi Alexandru, iar fiica, asemenea celuilalt copil din fața lui Ştefan cel Mare, este mică. Este de presupus deci că pictura a fost realizată când Ştefan cel Mare avea numai o fiică, a doua nu se născuse încă, iar Bogdan-Vlad era de vârstă preadolescentină. Aşadar, presupunem că în tabloul votiv de la biserica episcopală din Rădăuți se află un alt portret al lui Ştefan cel Mare, portret

[16] *Istoria artelor plastice din România*, vol. I, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1968, p. 349.

[17] N. Iorga considera că tabloul votiv de aici datează de la mijlocul sec. al XVI-lea. Identificând între ctitori, în ordinea portretelor, pe Ştefan cel Mare cu fiul său Alexandru, urmați de Alexandru Lăpuşneanu, cf. N. Iorga, *Domnii români după portrete şi fresce contemporane*, Sibiu, p. V şi pl. 28. Dar, după cum am arătat, modelul bisericii susținut de ctitor redă construcția de până la adaosul făcut de Alexandru Lăpuşneanu. Or, dacă tabloul votiv ar data din vremea acestui din urmă ctitor atunci zugravul ar fi subliniat desigur calitatea de ctitor a lui Alexandru Lăpuşneanu, reprezentând biserica cu tot cu pridvorul adăugat de acesta.

[18] *Documente privind istoria României, A. Moldova*, sec. XV, 2, p.229 şi 300.

ale cărui trăsături fizionomice şi calităţi artistice vor putea fi puse în evidenţă însă numai după spălarea picturilor (**Fig. 7 – Anexa A**).

Portretul lui Ştefan cel Mare din pictura bisericii Voroneţ comportă comentarii, asemenea precedentelor, sub raportul datării tabloului votiv. În acest sens, cercetătoarea Maria Ana Musicescu publica acum 40 de ani un studiu în care aprecia că pictura din altarul şi naosul bisericii Voroneţ a fost realizată după moartea lui Alexandru, fiul cel mare al lui Ştefan voievod, care a survenit la 26 iulie 1496[19].

Într-o recentă contribuţie, care reia datarea picturii din altarul şi naosul bisericii Voroneţ, se consideră că frescele din sus amintitele compartimente ale ctitoriei lui Ştefan cel Mare, unde a fost stareţ Daniil Sihastrul, s-au realizat, cu mare probabilitate, în „toamna anului 1499, după moartea Anei, fiica ctitorului, care lipseşte din tabloul votiv”[20].

Cum atât pictura din naosul bisericii Voroneţ, cât şi tabloul votiv nu au suportat martelări sau intervenţii ulterioare înseamnă că autenticitatea portretului lui Ştefan cel Mare de aici nu poate fi pusă la îndoială.

Aşadar, tabloul votiv de la Voroneţ îl reprezintă pe marele voievod închinând modelul bisericii lui Iisus Hristos, prin intercesiunea Sf. Gheorghe, urmat de fiica sa Maria, de soţia sa şi de fiul Bogdan (**Fig. 8 şi 9 – Anexa A**).

Următoarele două portrete ale lui Ştefan cel Mare sunt, în ordine cronologică, cel din pictura bisericii **Sf. Nicolae** din **Dorohoi** şi cel de la biserica mănăstirii **Dobrovăţ**.

În privinţa datării picturilor de la biserica **Sf. Nicolae** – **Dorohoi**, părerile specialiştilor sunt împărţite: unele datează pictura în ultimii ani de viaţă ai marelui voievod, iar alţii în vremea lui Ştefăniţă, mai exact, din anii 1522–1525. Ambele datări propuse au în vedere programul iconografic şi calităţile stilistice ale picturii fapt pentru care nu ne-a convins nici una din cele două opinii dar, indiferent de acesta, portretul lui Ştefan cel Mare de aici, deşi original, este parţial martelat, aşa încât nu prezintă o deosebită importanţă în cadrul subiectului prezent decât doar ca număr de inventar (**Fig. 10 şi 11 – Anexa A**).

Compoziţia votivă de aici cuprinde pe ctitorii principali – Ştefan cel Mare şi soţia sa, doamna Maria, apoi, în ordine, pe Bogdan voievod, Ştefan voievod (Ştefăniţă) şi Petru voievod (Petru Rareş).

---

19 M. A. Musicescu, *op. cit.*, p. 370.

20 Ion I. Solcanu, *Datarea picturii din altarul şi naosul bisericii Voroneţ*, în „Codrul Cosminului”, seria nouă, nr. 5 (15), 1999, p. 263.

Ultimul portret al lui Ştefan cel Mare din pictura murală moldovenească se află la Dobrovăţ, ctitorie ridicată în ultimii săi ani de viaţă. Împodobirea bisericii cu fresce este datorată iniţiativei lui Petru Rareş şi datată, în baza unei inscripţii, în 1529[21]. Grupul ctitorilor de aici reprezintă pe Ştefan cel Mare, pe Bogdan şi pe Petru Rareş. Toate cele trei portrete sunt cele originale. Portretul lui Ştefan cel Mare de aici, deşi executat la un sfert de secol după moartea ilustrului voievod, trebuie avut în vedere în aprecierea de ansamblu a portretului său (**Fig. 12 şi 13 – Anexa A**).

Cercetători români şi străini au stăruit asupra donaţiilor consistente făcute de Ştefan cel Mare mănăstirilor de la Muntele Athos, îndeosebi la Vatoped şi Zografu. Contribuţia voievodului moldav la întreţinerea, repararea şi înfrumuseţarea aşezământului monahal de la Zografu a fost atât de însemnată „încât călugărul Isaia din mănăstirea Hilandar spunea la 1489 că Zografu a fost întemeiat de Ştefan Vodă al Moldovei”[22].

Grija şi afecţiunea deosebite ale marelui voievod al Moldovei pentru mănăstirea Zografu s-au datorat probabil şi hramului Sfântului Mare Mucenic biruitor Sf. Gheorghe pe care-l avea locaşul athonit. Donaţiile au fost consistente. La 16 iunie 1466 Ştefan cel Mare îi dăruia un mertic anual de 100 galbeni ungureşti, bani cu care s-a ridicat o bolniţă pentru aşezământul monastic[23]; la 13 septembrie 1471 urma o altă danie de 500 aspri „pentru bolniţa din sfânta noastră mănăstire Zograf”[24]; în 1471 construia lângă mare turnul pentru corăbii, cu inscripţie la intrare, şi reparat la 1517 de fiul său Bogdan[25]; în 1495 termina de construit trapezăria, iar cu doar doi ani înainte de săvârşirea sa repara întreaga mănăstire şi plătea pictarea catoliconului[26]. O repictare de acum două sute de ani a distrus aproape integral pictura iniţială. Cu acest prilej, în şirul ctitorilor a fost zugrăvit şi portretul lui, „Ştefan, voievodul Moldovei” cum indică inscripţia slavonă de deasupra sa. Chipul său este unul convenţional, cu barbă şi mustăţi, fără a avea vreo asemănare cu înfăţişarea voievodului din compoziţiile votive ale ctitoriilor sale moldoveneşti (**Fig. 14 – Anexa A**).

---

[21] Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la Dobrovăţ*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, 2/1961, p. 485.

[22] Teodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 218.

[23] *Ibidem*, p. 216.

[24] *Ibidem.*

[25] *Ibidem.*

[26] *Ibidem*, p. 217.

Deosebit de interesantă pentru subiectul de faţă este pisania sculptată în marmură albă de pe turnul pentru corăbii de la mănăstirea Vatoped, de la Muntele Athos. Importanţa acesteia constă în portretul voievodului moldav care închină Fecioarei Maria, în calitatea sa de ctitor, modelul arsanalei construită de el la 1475[27]. În părţile de sus şi de jos ale pisaniei de marmură, încastrată în zidul arsanalei, o inscripţie aminteşte până azi numele ctitorului: „Ştefan voievod al Moldovei”. Sub modelul construcţiei, ţinut de ctitor în mâna dreaptă, se află stema Moldovei, capul de zimbru. Voievodul poartă coroana cu fleuroni, de sub care se revarsă pletele bogate. Chipul său, fără barbă, se aseamănă cu cele întâlnite în tablourile votive de la Voroneţ, Pătrăuţi şi Dobrovăţ. Portretul acesta este, după ştiinţa noastră, singurul sculptat şi, în acelaşi timp, singurul realizat şi păstrat până azi departe de fruntariile Ţării Moldovei (**Fig. 15 – Anexa A**).

Într-o recentă contribuţie privind raporturile dintre Ţările Române şi aşezămintele monastice de la Muntele Athos se consideră că pisania sculptată în marmură a fost încastrată zidului arsanalei la 1496[28].

Aşadar, dintre toate portretele pictate ale lui Ştefan cel Mare, originale şi contemporane lui sunt, cert, numai cele de pe evangheliarul de la **Humor** şi din pictura bisericii **Voroneţ** şi, incert, cel din pictura bisericii **Pătrăuţi**. Celelalte portrete ale marelui voievod trebuie apreciate diferenţiat pentru că, după cum s-a constatat din cele expuse mai sus, portretele din pictura bisericilor **Sf. Ilie – Suceava** şi **Sf. Nicolae – Rădăuţi** sunt, în parte, refaceri târzii; cel din pictura bisericii **Sf. Nicolae** – **Dorohoi** este martelat, iar cel din tabloul votiv al bisericii **Dobrovăţ**, deşi original, a fost totuşi executat cu un sfert de secol după moartea lui Ştefan cel Mare. Să examinăm, aşadar, portretele marelui voievod, începând cu cele dovedite originale, continuând cu cele a căror originalitate este incertă şi terminând cu cele neautentice.

Cele două portrete ale lui Ştefan cel Mare a căror autenticitate nu trebuie pusă la îndoială sunt cele de pe evangheliarul de la **Humor** şi cel din pictura bisericii **Voroneţ**. Zugravii care le-au executat au cunoscut, desigur, pe marele voievod căci, deşi aceste două portrete au fost realizate la peste douăzeci de ani unul de altul, în ambele recunoaştem, cu uşurinţă, acelaşi model: o figură plină, rotundă, cu frunte largă, cu sprâncene groase, dar

[27] *Ibidem*, p. 216.

[28] Ioan Moldoveanu, Pr. Lect. dr., *Contribuţii la istoria relaţiilor Ţărilor Române cu Muntele Athos (1650-1863), în întâmpinarea a 1040 de ani de la fondarea Muntelui Athos (963-2003)*, Bucureşti, 2002, p. 165 şi nota 14.

frumos arcuite care străjuiesc ochii albaştri cu nasul drept şi subţire, sub care o mustaţă deasă acoperă buza de sus, cu o barbă puţin voluntară. Acest chip care exprimă seninătate şi blândeţe, tânăr în portretul de pe foaia din evangheliar, mai vârstnic în pictura voroneţiană, dar viguros în ambele, este încadrat de un şuvoi de plete blonde care îi acoperă gâtul şi umerii aşa cum, şi astăzi, în regiunile de munte, unde portul nostru strămoşesc s-a păstrat nealterat, mai poartă bătrânii satului. Pe cap voievodul are coroană cu fleuroni, bogat împodobită cu pietre scumpe, împrumutată de înaintaşii ţării, poate de Bogdan I, din costumul de ceremonial al curţii apusene. Aceeaşi coroană cu fleuroni o poartă voievodul şi în singurul portret sculptat, în pisania votivă realizată în marmură albă de pe turnul pentru corăbii (arsana) de la mănăstirea Vatoped.

În portretul marelui voievod din pictura bisericii de la **Pătrăuţi**, de o mai accentuată frontalitate, regăsim, în linii mari, aceleaşi trăsături semnalate în portretele de pe foaia evangheliarului de la **Humor** şi din tabloul votiv voroneţean. Aici însă mustaţa subţire lasă să se vadă buzele strânse a hotărâre, iar sprâncenele sunt doar uşor creionate deasupra unor ochi mari, căutători.

Portretul lui Ştefan cel Mare din pictura bisericii de la **Dobrovăţ**, deşi executat la un sfert de secol de la moartea voievodului, întruneşte pe deplin trăsăturile atât de viguros subliniate de realizatorii portretelor de pe evangheliar şi din pictura voroneţiană. Unele sublinieri, precum privirea mai vioaie şi mai pătrunzătoare, sprâncenele care se îmbină la rădăcina nasului, aparţin desigur expresivităţii zugravului. Toate acestea presupun că autorul portretului lui Ştefan cel Mare de la **Dobrovăţ** a cunoscut portretele voievodului din pictura bisericii Voroneţ şi a celorlalte biserici, portrete care la acea dată nu suportaseră martelări sau repictări. Portrete ale lui Ştefan cel Mare trebuie să fi existat şi în pictura altor ctitorii ale sale, la **Putna**, **Hârlău**, **Milişăuţi**, **Sf. Nicolae** din **Iaşi**, portrete dispărute însă astăzi.

Reuşita portretului lui Ştefan cel Mare din pictura bisericii de la **Dobrovăţ** trebuie explicată şi prin aceea că la mănăstirea aceasta exista un epitrahil cu un foarte expresiv portret brodat al voievodului din care, indiscutabil, s-a inspirat şi zugravul care a pictat tabloul votiv.

Studiul comparativ al portretelor ctitorilor din compoziţia votivă de la Dobrovăţ, în care portretele celorlalţi doi ctitori, Bogdan al III-lea şi Petru Rareş, reiau trăsăturile chipului lui Ştefan cel Mare: aceeaşi figură rotundă cu aceleaşi sprâncene arcuite, cu aceeaşi mustaţă şi aceeaşi bărbie, aceleaşi plete lungi dovedesc că se crease deja o puternică tradiţie a portretului

marelui voievod, tradiție pe care cercetătoarea Teodora Voinescu o sesiza comparând portretele lui Petru Rareş din pictura bisericilor Humor şi Moldovița cu portretele lui Ştefan cel Mare[29]. Este şi aceasta o dovadă a excepționalei personalități a lui Ştefan cel Mare, personalitate ce lua proporții de erou legendar cu fiece an scurs după moartea sa şi lucrurile privite astfel, ne îngăduie să presupunem, fără teama de a exagera, că urmaşii săi la tronul Moldovei, Bogdan al III-lea, Ştefăniță şi, mai cu seamă, Petru Rareş, acesta şi ca fiu nelegitim, doreau ca portretele lor să se asemene cât mai mult cu cele ale ilustrului lor înaintaş.

Tradiția stabilită de portretul lui Ştefan cel Mare în arta moldovenească la cumpăna secolelor XV-XVI se verifică în chiar portretele sale din pictura bisericilor **Sf. Ilie – Suceava**, **Sf. Nicolae – Rădăuți** care, deşi refăcute, păstrează trăsăturile portretelor ştefaniene originale, din evangheliar şi din pictura voronețiană. De altfel, întreaga artă portretistică moldovenească de până la jumătatea secolului al XVI-lea, judecând după portretele laice păstrate, stă sub înrâurirea tradiției portretului lui Ştefan cel Mare.

[29] Teodora Voinescu, *op. cit.*, p.478.

T. GHIŢAN, CR. MIRCIOIU

CÂTEVA PRECIZĂRI ÎN JURUL DIAGNOSTICULUI BOLII LUI ŞTEFAN CEL MARE

Istoriografia românească a dat o importanţă destul de mare chestiunilor legate de moartea lui Ştefan cel Mare, fără însă să intre în profunzimea lor. Sfârşitul dramatic al marelui domn a preocupat nu numai pe istorici, pe unii medici cercetători ai trecutului, ci a inspirat şi pe literaţi şi oamenii artei, deoarece figura acestui voievod a fost populară şi europeană.

Interesul istoricilor, medico-istoricilor şi scriitorilor a fost cu atât mai mare cu cît documentaţia vremii asupra bolii, medicilor şi morţii lui Ştefan este destul de bogată şi variată. Abundenţa izvoarelor documentare asupra amurgului vieţii lui Ştefan provine mai întâi din străduinţele lui Ştefan să-şi aducă buni medici pentru vindecarea rănii şi bolii sale, iar în al doilea rând din interesul manifestat de anumiţi monarhi şi principi, aliaţi şi prieteni ai lui Ştefan, pentru sănătatea sa. Aceste realităţi au provocat un schimb de cereri de medici şi rapoarte informative asupra stării sănătăţii lui Ştefan, pe care cronicile ţării, arhivele Veneţiei şi ale Nürnbergului ni le-au păstrat.

Cercetările cronicarilor noştri despre moartea lui Ştefan – în special ale lui Grigore Ureche, ale *Cronicii putnene* –, deşi sunt scurte şi bazate pe informaţii indirecte, totuşi ne oglindesc evenimentele din jurul morţii lui, arătându-ne marea durere a poporului moldovean manifestată cu ocazia dispariţiei cârmuitorului său. Poporul şi-a dat bine seama de marea pierdere a unui domn „înţelept şi viteaz”, aşa cum ne este caracterizat atât de cronicarii noştri cât şi de cei străini.

Lui C. Esarcu îi revine pentru prima dată meritul de a fi scos la lumină, din arhivele Veneţiei, documentele privitoare la corespondenţa lui Ştefan cel Mare cu veneţienii. Printre protocoalele arhivei a dat peste ziarul veneţianului Marino Sanuto (3), în care acesta redă în copie sau în conţinut toate cererile de medici ale lui Ştefan către dogele Veneţiei. Sunt deosebit de importante pentru istoria noastră atât rapoartele medicilor cât şi ale solilor lui Ştefan, căci pe lângă arătarea stării sănătăţii şi bolii domnului, ni se dau şi preţioase ştiri asupra stării economice, sociale şi politice a Moldovei din

acea vreme. Documentele acestea şi prelucrarea lor au apărut în cele două publicaţii ale lui Esarcu. Dintre aceste două lucrări (2 şi 3), prima este o conferinţă, iar a doua o colecţie de documente. Conferinţa lui Esarcu este destul de bine documentată. Aceleaşi documente, privind tot numai actele din arhivele Veneţiei, sunt publicate şi într-un volum al colecţiei Hurmuzaki.

N. Iorga (11) ne dă la iveală documentele arhivei din Nürnberg, referitoare la un medic adus de Ştefan cel Mare de acolo. Ele sunt publicate fără traduceri şi fără comentarii.

Istoricul polonez O. Górka (5) interpretează aceleaşi documente publicate de N. Iorga în *Acte şi fragmente*, vol. III, precum şi cronica din Nürnberg a lui Ştefan cel Mare, referitoare la medicul german cerut de Ştefan Vodă.

Au apărut şi alte informaţii istorice sau medico-istorice asupra acestui subiect, însă nu lucrări care să trateze în mod special şi monografic despre boala şi medicii lui Ştefan, ci în cadrul unor cercetări generale. La capitolul „Moartea lui Ştefan cel Mare”, se fac numai scurte menţiuni. În aceste categorii de lucrări încadrăm şi conferinţele lui Ionescu-Gion (6) şi ale lui N. Iorga (8, 9 şi 10). Sunt lucrări medico-istorice generale, în care problemele nu sunt suficient aprofundate.

De asemenea şi istoricii A. D. Xenopol, I. Ursu (14), C. Giurescu, N. Iorga precum şi alţii, în lucrările lor, la capitolul „Moartea lui Ştefan”, amintesc în mod succint despre boala şi medicii lui Ştefan cel Mare.

Medico-istoricii P. Samarian (13) şi V. Gomoiu (4), fără a ne da un studiu de sinteză monografică specială, se ocupă şi dânşii de aceste probleme, însă ceva mai aprofundat decât istoricii propriu-zişi, dar nu îndeajuns. Şi dânşii, în cadrul expunerii generale istorice a medicinei româneşti, la epoca lui Ştefan cel Mare, tratează despre boala, medicii şi moartea domnului moldovean. Samarian grupează materialul pe probleme, iar Gomoiu tratează chestiunile rezumativ. Primul ne dă informaţii mai complete, interpretând şi texte, al doilea nu citează texte. La ambii documentaţia se bazează pe publicaţiile lui Esarcu, Hurmuzaki (7), I. Bogdan (1) şi N. Iorga.

În afară de acestea mai există şi diferite articole de presă sau reviste ce tratează unele laturi ale problemelor, asupra cărora nu mai insistăm.

După expunerea principalelor izvoare documentare, asupra chestiunilor de mai sus, constatăm următoarele *trăsături generale*: volumele de documente nu redau toate traducerea documentelor în întregime, ci numai în rezumat sau deloc. Lucrările mai mari nu tratează problemele

medico-istorice în unitatea lor. Ele sunt incomplete, nu aprofundează problemele esenţiale şi uneori prezintă goluri de documentare şi interpretare.

*

Se pune întrebarea dacă, după ce în trecut s-a scris destul de mult despre medicii şi boala lui Ştefan cel Mare, mai are rost să revenim asupra acestei chestiuni. Credem că da. Mai întâi este necesar ca foarte pe scurt să se analizeze din nou datele despre medicul din Nürnberg, *Klingensporn*, care în lucrările mai vechi sunt adesea contradictorii. Credem că în cele ce urmează vom putea lămuri definitiv această chestiune şi să dovedim – contrar părerilor mai vechi – că este posibil ca el nici să nu fi ajuns până la curtea lui Ştefan voievod. În al doilea rând, credem că este necesar să se precizeze un diagnostic retrospectiv şi cauzelor morţii domnitorului, lucru pe care îl încercăm în rândurile de faţă.

*

Solii care au angajat pe medicul Matteo Muriano la Veneţia obţin cu sprijinul şi intervenţia regelui Vladislav al Ungariei, care se interesa de sănătatea domnului moldovean, de la oraşul Nürnberg, angajarea doctorului în medicină (*medicinarum doctor*) *Ioan Klingensporn* (7 şi 12). Se pare că atât doctorul cât şi magistratul oraşului Nürnberg s-au lăsat cu greu convinşi să accepte angajarea, însă totuşi, prin stăruinţa celor doi curteni ai lui Ştefan, care e remarcată de cei din Nürnberg, s-a obţinut medicul. Majoritatea istoricilor noştri amintesc printre medicii ce l-au lecuit pe Ştefan şi pe acest doctor Ioan Klingensporn din Nürnberg, dar documentele nu-i confirmă ca sigură decât angajarea şi acceptarea lui, nu şi prezenţa sa la curtea voievodului. Se poate să fi sosit, dar e posibil şi contrariul. Istoricul polonez Górka este de părere că acest medic probabil nici n-a ajuns la Suceava, şi ar fi putut să fi fost ucis pe drum de tâlhari, lucru posibil în condiţiile de nesiguranţă a drumurilor şi ale dreptului pumnului din Evul Mediu. Documentele interne moldoveneşti nu ne confirmă prezenţa sa la curtea voievodului. Leonardo da Massari, un medic veneţian, care descrie în amănunt moartea lui Ştefan, nu-l aminteşte pe Ioan Klingensporn printre medicii care au asistat pe domn la moartea sa. Ţinem să mai amintim aici că medico-istoricul Samarian afirmă, pe baza unei interpretări eronate a unei note din arhivele Nürnbergului, că ar mai fi existat şi un alt Klingensporn cu numele de Henric, care a fost angajat ca medic al oraşului Suceava, pe timp

de trei ani, începând cu anul 1499, cu o leafă de 100 de galbeni. O critică atentă a textelor ne sileşte să ajungem la concluzia că Henric Klingensporn nu este identic cu acel Johann Klingensporn, care a fost chemat în Moldova. Cunoscând fenomenul, atât de frecvent în acea vreme, al existenţei unor familii de medici, s-ar putea admite ca aceşti doi Klingensporni să fi fost înrudiţi. Textul pe care se bazează Samarian este cuprins în *Nürnberg Rathbuch*, al. 7. Acolo se spune numai atâta, că la 13 octombrie 1499 a fost angajat pentru trei ani, cu o leafă anuală de 100 florini, doctorul Henric Klingensporn, ca medic al oraşului. Deci este vorba de un angajament cu aproape trei ani înaintea tratativelor pentru trimiterea lui Johann Klingensporn la Suceava. Este clar că acest text din *Nürnberger Rathbuch* se referă la o măsură interioară a magistratului din Nürnberg şi că angajarea lui Henric, care nu e acelaşi cu Johann, s-a făcut pentru un post de medic chiar al oraşului Nürnberg. Suceava sau Moldova nici nu se aminteşte în text. Ne apare deci lămurit că doctorul Samarian greşeşte când spune că „Henric Klingensporn [...] a fost numit pe timp de trei ani ca medic al oraşului, desigur la Suceava”. Deci şi concluzia rezultată că Ştefan cel Mare a fost cel dintâi la noi care s-a gândit să aducă un doctor pentru nevoile mulţimii, pentru nevoile oraşului, nu are nici o bază documentară.

*

Anul 1504 îl găseşte pe Ştefan voievod imobilizat pe patul de suferinţă, cu mâinile şi picioarele înţepenite de podagră şi cu o rană care nu se mai vindeca. În jurul său se aflau medicii Ieronim da Cesena, un medic evreu – poate Isac-Beg – şi un bărbier-chirurg din Buda, al cărui nume nu-l cunoaştem. Medicul Leonardo da Massari, pe care îl aminteşte N. Iorga, nu credem să fi fost de faţă, deoarece dânsul în scrisoarea lui şi-ar fi arătat cât de succint şi activitatea sa la curtea lui Ştefan. Or, el vorbeşte numai despre alţii. N. Iorga presupune că ar fi fost alături de Ştefan la moartea sa acest Leonardo da Massari, probabil din cauza multelor detalii pe care le dă despre moartea voievodului. Se pare că acest Leonardo a cunoscut aceste detalii tocmai de la acel bărbier chirurg din Buda trimis de regele Ungariei la curtea lui Ştefan.

Cu toate că voievodul era îngrijit de mai mulţi medici, boala sa se complica tot mai mult, astfel încât toţi îi aşteptau sfârşitul. Rana de la picior se întinsese îngrijorător. Medicii preveniră familia voievodului şi făcură un ultim consiliu medical, în care, fără a fi prea siguri de rezultat, cu aprobarea

lui Bogdan, fiul domnitorului, hotărâră să-i facă un tratament *in extremis*, prin cauterizarea cu fierul roşu. Cauterizarea probabil că a fost executată de bărbierul din Buda, cum era şi normal, asistat de cei doi medici. Şocul cauterizării a fost foarte puternic. După cum vom vedea din analiza făcută în lumina concepţiei medicale de azi, ea n-a putut decât să-i grăbească moartea. După două zile de la cauterizare, Ştefan se stinse în ziua de 2 iulie 1504.

Domnul Moldovei, supranumit de popor ulterior şi „cel Mare”, jelit de întregul poporul moldovean, care l-a iubit şi a apreciat faptele sale, a fost înmormântat la mănăstirea Putnei, după cum ne atestă cronicarul Gr. Ureche: „Iară pe Ştefan Vodă l-au îngropat ţara cu multă jale şi plângere în mănăstire la Putna, care era de dânsul zidită. Atâta jale era, de plângeau toţi ca după un părinte al său, că cunoştea toţi că s-au scăpat de mult bine şi de multă apărătură” (15).

Moartea lui Ştefan nu a fost o pierdere numai pentru ţara Moldovei, ci şi pentru ţările vecine şi aliate, ameninţate de turci. Astfel, după cum ne relatează Leonardo da Massari, medicul veneţian din Buda, care probabil fusese informat de bărbierul ce-i cauterizase rana lui Ştefan, „o mare spaimă cuprinsese toată Ungaria prin moartea lui Ştefan”, deoarece se bănuia că turcii îşi vor mişca armatele din nou spre Dunăre. Din această cauză regele Ungariei, Vladislav, imediat ce află de moartea lui Ştefan, a dat ordin secuilor, saşilor şi nobililor maramureşeni să fie gata de luptă în cazul unui atac al turcilor sau al tătarilor asupra Moldovei, ocârmuită acum de Bogdan.

Pe medicii care l-au asistat pe Ştefan la moartea sa, se pare că i-a cuprins frica de o reţinere a lor, însă Bogdan eliberă imediat pe medicul evreu şi pe bărbierul din Buda. Ieronim da Cesena, fiind încă reţinut câtva timp, numai după intervenţia sa la regele Ungariei fu lăsat să plece în patria sa. Cu plecarea lui Ieronim da Cesena, curtea din Suceava rămase iar fără medic.

*

Din informaţiile documentare date de cronicari, de postelnicul Teodor sau de medicii veneţieni, se pare că diagnosticul bolii lui Ştefan nu a putut să fie, după starea de atunci a ştiinţei medicale, destul de bine precizat.

Medico-istoricii şi istoricii din trecut sunt toţi de acord, pe baza datelor documentare, că originea suferinţelor lui Ştefan ar fi fost rana de la picior primită la Chilia şi că această rană, tratată de diferiţi vindecători şi medici ai vremii, s-a complicat tot mai mult. Spre bătrâneţe i s-a adăugat suferinţelor şi podagra (guta), provenită din cauza depunerii sărurilor urice în

încheieturile mâinilor şi picioarelor. Această gută îi imobiliza membrele, producându-i dureri mari. Ce nu a putut să fie lămurit atunci ca diagnostic este de ce nu se vindeca rana sa de la picior. Faptul că această rană, primită în luptă încă din tinerețe la Chilia, nu s-a închis, i-a făcut pe medico-istorici să considere că Ştefan cel Mare a suferit de o boală generală, care a împiedicat vindecarea. Unii, de pildă Samarian, pun problema unui diabet. Ipoteza aceasta pare foarte puțin probabilă din două motive. În primul rând un diabet la vârsta de 28-30 ani, vârstă la care Ştefan este rănit, este de obicei grav, decompensat, cu acidoză. El nu permite o viață cu eforturi şi sfârşeşte prin a da complicații mortale, mai ales dacă ținem seama de condițiile medicale de atunci, când boala era complet necunoscută şi de faptul că Ştefan ducea o viață cu mari eforturi fizice şi psihice şi se alimenta copios, cu un regim total necorespunzător, în care abundau dulciurile, carnea şi poate alcoolul. În al doilea rând, diabetul favorizează infecția plăgilor. Or, în condițiile de atunci, când nu se luau măsuri de asepsie şi antisepsie, este exclus ca rana lui Ştefan să nu se fi infectat, dacă acesta ar fi avut un diabet. Infecția în acest caz s-ar fi produs încă din primii ani ai bolii şi ar fi dus la o gangrenă, ceea ce nu s-a întâmplat. Se mai poate ridica ipoteza unui diabet uşor, compensat; or, în acest caz, rana căpătată şi nevindecată ar fi agravat diabetul şi ar fi dus în scurt timp la complicații, ceea ce iarăşi nu s-a întâmplat.

Ar fi posibil ca Ştefan să fi suferit de un ulcer varicos, dar mai este posibil să fi avut o fistulă osoasă, ipoteză susținută şi de doctorul Ygrec. Din documente reiese că Ştefan în ultimii ani ai domniei nu putea să umble mult pe jos, fapt care ar putea pleda pentru ipoteza unui teren varicos, teren care ar fi putut să împiedice timp de o lungă durată închiderea plăgii, fără să ducă la o infecție violentă. Ulcerele varicoase, chiar când sunt infectate, au o evoluție îndelungată, torpidă, aşa cum pare să fi fost cazul şi la Ştefan. Dar mai probabilă este ipoteza unei fistule osoase. Lovitura de bombardă (puşcă), primită de Ştefan la Chilia, s-ar putea să-i fi dat leziuni profunde, care au interesat şi osul, dând ulterior o osteomielită acută, care a trecut într-un proces cronic. Osteomielitele cronice au un caracter evolutiv de lungă durată şi cu intermitență, având perioade în care fistulele se închid şi altele – datorită unor influențe nefavorabile – în care fistulele se redeschid. Aşa se pare că ar fi evoluat şi rana lui Ştefan, care în ultimii ani ai vieții s-a redeschis şi s-a agravat. Regiunea gleznei, cu musculatură puțină, dă posibilitatea unei localizări a fistulelor.

Dar Ştefan probabil n-a suferit numai din cauza rănii, ci spre bătrânețe boala i s-a complicat şi cu artritism (podagră sau gută), care i-a imobilizat

mâinile şi picioarele şi-i provoca marile dureri, pe care le amintesc şi documentele. Rana voievodului şi podagra au putut să fie diagnosticate de lecuitorii şi medicii lui Ştefan, cauza evoluţiei îndelungate şi a agravării bolii însă nu. De aceea tratamentele lor n-au dat nici un rezultat şi când au văzut că Ştefan se apropie de sfârşit, au recurs la o metodă disperată, a cauterizării plăgilor. Această cauterizare brutală are un efect puternic asupra întregului organism. După concepţiile umorale profesate de Bier, ea produce o puternică zguduire în echilibrul umorilor organismului, o metasincrazie, o mobilizare de anticorpi nespecifici, care, bine dozată, este în stare să inciteze procesele de vindecare. Privind fenomenul prin prisma experienţelor lui Filatov, ne putem gândi la un oareşicare efect asemănător ţesutoterapiei; mai completă este în privinţa aceasta concepţia pavloviană nervistă, care ne ajută să înţelegem că o excitaţie atât de puternică a receptorilor are o imediată repercusiune asupra scoarţei şi prin ea asupra proceselor din întregul organism. Dar înţelegem că o dozare exagerată a acestei excitaţii la un bătrân epuizat de boală, cu un teren artritic, a avut un efect dezastruos, aşa cum a fost cazul lui Ştefan cel Mare.

Deci tragem concluzia că arderea cu fierul roşu, făcută lui Ştefan de medicii săi, a fost aplicată greşit şi, ca o consecinţă, în loc să-i ajute, i-a grăbit moartea. Medicii lui Ştefan, fiind puşi în faţa unei boli complicate, pe care n-o puteau rezolva cu toată ştiinţa lor medicală de atunci, n-au putut reuşi să-l salveze.

*

Deşi aceşti medici veniţi din Veneţia, Buda, din Orient şi poate din Nürnberg, nu l-au putut vindeca, totuşi importanţa lor e mare pentru trecutul medicinei din patria noastră, căci prin rolul jucat de ei la curte, s-au stabilit în Moldova primele legături cu medicina ştiinţifică a Renaşterii. În contactul pe care l-au avut direct cu Ştefan, prin scrisorile şi rapoartele lor, ne-au rămas documente preţioase pentru cunoaşterea situaţiei social-politice, culturale şi militare a Moldovei. O altă contribuţie însemnată pe care o aduc scrisorile acestor medici sunt aprecierile juste, după impresiile culese la faţa locului, ce le aduc asupra voievodului Ştefan. Combinate cu aprecierile elogioase ale cronicarilor noştri şi străini, ele contribuie la precizarea şi reliefarea puternicei personalităţi a lui Ştefan cel Mare. Iată cuvintele pline de admiraţie ale medicului Matei Muriano: „În ce priveşte persoana numitului (Ştefan), el este foarte înţelept şi merită

toate laudele, e foarte iubit de supuşii săi pentru mila şi dreptatea sa, este atent şi mărinimos”.

Ştefan cel Mare s-a pus în slujba marilor necesităţi sociale din vremea sa, mai mult decât oricare voievod, atât dinainte de dânsul, cât şi după moartea sa. Acest fapt îl constatăm şi din afirmaţia cronicarului Gr. Ureche, atunci când ne arată justificarea marelui ataşament al poporului moldovean faţă de Ştefan, spunând: „Pentru lucrurile lui cele vitejeşti, carele nici unul din domni, nici înainte nici după aceea nu l-au ajuns” (15).

Nu putem încheia aceste spicuiri medico-istorice, fără să căutăm a preciza în ce fază evolutivă a istoriei medicinei din patria noastră se inserează vremea lui Ştefan cel Mare. Pentru marea masă a poporului, medicina noastră de la sfârşitul secolului al XV-lea, trebuie s-o considerăm ca fiind într-o fază empirică. Numai pentru curtea domnului Moldovei putem constata o primă luare de contact cu medicina ştiinţifică a vremii. Această medicină ştiinţifică nu este însă numai cea apuseană, a Renaşterii, ea însăşi în plin proces de reformă doctrinară şi structurală, ci, prin medicul evreu, şi medicina savantă orientală, bogată în tradiţii străvechi, evoluată şi adâncită prin opera creatoare a lui Ibn-Sina (Avicena), care stă la baza ei. În felul acesta, s-au întâlnit la curtea lui Ştefan cele două curente dominante din medicina acelei epoci [...].

BIBLIOGRAFIE

1. Bogdan, I., *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, Bucureşti, Socec, 1913, p. 161-163.

2. Esarcu, C., *Documentele istorice descoperite în arhivele Italiei*, Bucureşti, Tip. Rădulescu, 1878, 97 p.

3. Idem, *Ştefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneţiei*, Bucureşti, Tip. Antoniu Mănescu, 1874, 104 p.

4. Gomoiu, V., *Din istoria medicinei şi a învăţământului medical în România*, Bucureşti, Tip. Cultura, 1923, p. 40-42.

5. Górka, O., *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare (1457-1499)*, Bucureşti, Impr. Naţională, 1937, 161 p. (Bibl. „Revistei Istorice Române”).

6. Ionescu-Gion, G., *Doftoricescul meşteşug în trecutul ţărilor române*, Conf. Bucureşti, I. V. Socec, 1892, p. 16-20.

7. Iorga, N., *Documente – Hurmuzaki*, vol. XV/1, doc. 30, p. 22.

8. Idem, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, Bucureşti, 1904.

9. Idem, *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*, vol. IV, *Les Chevaliers*, p. 286-290.

10. Idem, *Medici şi medicină în trecutul românesc*, Conf. Bucureşti, Cultura Neamului Românesc, 1919, 43 p.

11. Idem, *Acte şi fragmente*, III, p. 73-74.

12. Idem, *Hurmuzaki – Documente*, vol. VIII, doc. 47-48, p. 38-39.

13. Samarian, P. G., *Medicina şi farmacia în trecutul românesc*, vol. I, p. 31, 60-67, 241, 301-302.

14. Ursu, I., *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Tip. Antonescu, 1925, p. 275-278.

15. Ureche, Gr., *Letopiseţe*, p. 91.

DESCHIDEREA MORMINTELOR VOIEVODALE DIN MĂNĂSTIREA PUTNA EFECTUATĂ ÎN 1856

Proces verbal şi acte publicate de K. A. ROMSTORFER

Mormântul lui Ştefan cel Mare şi Sfânt din biserica mănăstirii Putna la 1903

În broşura mea de curând apărută, despre „Vechea mănăstire greco-răsăriteană Putna”[1], am pomenit la paginile 43 până la 45 despre mormintele aflătoare în biserica mănăstirii, dintre care cele ce se găsesc în naos şi în pronaos aparţin domnitorului Moldovei Ştefan cel Mare şi membrilor familiei sale. Parte din aceste morminte au fost deschise de către o comisie oficială, în noiembrie 1856, comisie instituită la stăruinţa egumenului din Putna, Artimon Bortnik, care a înaintat o cerere la data de 1/13 septembrie 1851, dându-se apoi însărcinarea oficială concepistului guvernial Anton Schönbach la data de 29 august 1856 pentru îndeplinirea acestei însărcinări.

Asupra acestei operaţiuni oficiale s-a încheiat un cuprinzător proces verbal [protocol] la 2 decembrie 1856 la Putna. La acest proces verbal s-au anexat trei schiţe [planuri] de către inginerul Anton Röll, inginer constructor directorial, membru al comisiei, care, printre altele, indica aşezarea precisă a fiecărui mormânt. Parţial, acest proces verbal a fost publicat de F. A. Wickenhauser, în scurta sa „Istorie a mănăstirilor Voroneţ şi

[1] Cu 18 figuri şi 3 planşe (ediţie specială din gazeta „Algemeinen Bauzeitung”, caietul 4, 1903), Cernăuţi, 1904.

Putna”, pag. 83-96[2].

Domnitorul Ştefan cel Mare a murit la 2 iulie 1504. Mormântul a fost de asemenea deschis în anul 1856, dar osemintele sale nu au fost atinse. Din aşezarea osemintelor se putea stabili însă, cu toată siguranța, că mormântul fusese înainte încă o dată deschis, cu care prilej rămăşițele domnitorului au fost schimbate într-o altă poziție decât fuseseră aşezate la început.

Întrucât procesul verbal sus amintit, care dă şi o lămurire sigură asupra aşezării fiecărui mormânt, va suscita cu siguranță un interes general, îl dăm spre publicare împreună cu anexele sale, cu atât mai mult cu cât acum se sărbătoresc 400 de ani de la moartea marelui domnitor şi învingător al păgânismului.

Din păcate nu ne aflăm în situația de a publica şi planurile amintite, care în prezent nu se mai găsesc anexate procesului verbal şi nu am mai putut da de urma lor.

Publicarea de față a procesului verbal s-a făcut după o copie ce ne-a fost pusă la îndemână de către Comisia imperială centrală pentru artă şi monumente istorice din Viena, copie care se află acolo. Anexele procesului verbal, în întregime sau în extrase, ca şi actele celelalte în legătură cu această împrejurare sunt publicate după documentele ce ne-au fost împrumutate de guvernământul provinciei Bucovina şi după originalele depuse la această autoritate[3].

PROCES VERBAL

Alcătuit pe temeiul înaltului decret al guvernământului imperial din provincia Bucovina, din 23 septembrie şi 16 noiembrie 1856, înregistrat sub 15140 şi 19357, asupra deschiderii mormintelor aflate în biserica ortodoxă a mănăstirii Putna, prin comisia arătată mai jos.

PUTNA LA 24 NOIEMBRIE 1856

Membrii comisiei

Anton Schönbach, concepist imperial guvernamental, însărcinat cu conducerea oficială a acestor operațiuni.

---

[2] Cernăuți, 1886.

[3] Obiectele şi odoarele pomenite în procesul verbal, ca şi toate comorile artistice, tipice ale mănăstirii Putna, au fost fotografiate, desenate şi descrise amănunțit. Cu privire la acestea îmi propun să alcătuiesc o altă lucrare.

Teoctist Blaezewicz, asesor imperial consistorial, numit ca asistent în calitate de comisar spiritual, de către Înalt prea cinstitul Consistoriu episcopal din Cernăuți.

Anton Röll, inginer din direcția imperială a construcțiilor, însărcinat cu conducerea tehnică a operațiunilor de deschidere autorizate.

Dr. Vincențiu Szymonowicz, medic raional imperial, însărcinat cu luarea măsurilor necesare din punct de vedere sanitar.

Dare de seamă prealabilă

Prin raportul trimis la 1/13 septembrie 1851 de către actualul stareț al Putnei, Artimon Bortnik către Înalt prea cinstitul Consistoriu episcopal din Cernăuți, anexat la 1/1, se arăta că în mănăstirea Putna s-ar găsi înmormântate, după inscripțiile aflătoare pe mormintele din biserica mănăstirii, mai multe personalități de vază şi chipuri istorice de seamă, printre care sunt şi următorii:

1. Ştefan al VI-lea [sic!], denumit cel Mare, fostul domnitor al Moldovei şi ctitorul mănăstirii Putna, mort în 1504.
2. Doamna Maria, prima sa soție, sora principelui rus Simeon, moartă în 1477 [în fapt este vorba de mormântul Mariei de Mangop, Evdochia de Kiev, sora principelui Simeon, fiind înmormântată la Probota *n.n.*]
3. Doamna Maria, cea de a doua soție a sa [de fapt a treia], fiica domnitorului valah Radu, moartă în anul 1511.
4. Domnitorul Bogdan, urmaşul său şi fiu din a doua căsătorie, mort în 1517.
5. Domnița Maria, fiica lui Ştefan cel Mare, moartă în 1518
6. Doi copii mai mici ai lui Ştefan cel Mare, Bogdan şi Petru, morți în 1479 şi 1480.
7. Ştefan, nepot al domnitorului Ion Petru, din familia lui Ştefan cel Mare, mort în 1527.
8. Domnița Maria, nora lui Ştefan cel Mare şi soția domnitorului Petru Rareş, moartă la 1529.

În afară de aceste rude ale familiei domnitoare sunt acolo înmormântați şi alții: mitropolitul Teoctist al Sucevei, mort în 1477 şi Iacov, mort în 1778 şi mai mulți episcopi şi boieri, ale căror pietre funerare nu mai sunt aflătoare.

Starețul arată în raportul său mai departe că mulți dintre boierii şi vizitatorii mănăstirii şi-au arătat dorința ca, după datinile pământene,

rămăşiţele şi coşciugele din familia domnitoare sus amintită să fie aşezate spre vedere, astfel cum se face în alte mănăstiri şi lăcaşuri, ca de pildă în Kiev, la Neamţ ş.a.m.d. Întrucât însă, până în prezent, nu se ştie unde se află intrarea către mormintele şi criptele acestea, dorinţele nu au putut să fie îndeplinite până în ceasul de faţă.

Din convorbirile şi arătările unor oameni de vază, stareţul sus arătat a aflat că intrarea la mormintele ctitorilor s-ar găsi în pridvorul bisericii; în această privinţă el a făcut chiar o încercare şi în prezenţa a trei fraţi călugări a săpat la intrarea bisericii o groapă de 7 *schuh*-uri [picioare][4], aflând, după ce a îndepărtat nisipul aşezat deasupra, un gang zidit cu cărămizi lat de aproximativ 2 *schuh* [picioare], care mergea către uşa bisericii şi în care se găseau şi oseminte de morţi. Întrucât însă între hrisoavele mănăstireşti s-a găsit o scrisoare a mitropolitului Iacov al Sucevei, din 2 martie anul 7265 de la zidirea lumii şi 1757 de la Hristos, a cărei copie a fost anexată la raport, prin care se face cunoscut că în sicriele vechi se găsesc aşezate şi odoare, pomenindu-se în această scrisoare de nestemate şi perle scoase după cum se vede din mormintele ctitorilor, stareţul nu a mai întreprins o cercetare mai departe fără autorizarea superioară şi participarea unei comisiuni, iar deschiderea spre acest gang de intrare a astupat-o iarăşi, punând din nou deasupra pardoseala bisericii.

Cel ce face raportul încheie arătările sale cu observaţia că, faţă de cinstea şi rangul pomenitei familii domneşti, ar fi nimerit să se construiască o uşă metalică de închidere cu care să se izoleze criptele împreună cu gangul de intrare zidit, iar apoi prin curăţirea gangului subteran să se facă cu putinţă aşezarea după moartea lor şi a altor persoane sus puse alături de mormintele aflătoare, ca şi vizitarea mormintelor, astfel cum se petrec lucrurile la toate locaşurile din ţară şi străinătate.

Acest referat a fost înaintat de către Consistoriul episcopal din Cernăuţi către administraţia provizorie a guvernământului Bucovinei, care exista înainte, spre rezolvarea oficială, dar aceasta nu i-a dat curs.

Toate aceste împrejurări au fost şi rămân totuşi un prilej de legendă atât în mănăstirea Putna cât şi în graiul poporului, întemeiat atât pe pietatea care i-o închină ţara Bucovinei din timpuri îndepărtate domnitorului şi ctitorului Ştefan cel Mare, cât şi unei stări spirituale, unei cerinţe generale

---

[4] *Schuh* = gheată, echivalent cu *Fuss* = picior, veche măsură austriacă întrebuinţată în Bucovina. Piciorul avea dimensiuni diferite (piciorul întrebuinţat în Austria fiind diferit de cel din Franţa, Germania sau Rusia). Piciorul din Austria avea 0,316 m şi se subdiviza în 12 degete (ţoli) de câte 2,63 cm fiecare.

pentru cunoaşterea monumentelor istorice şi arheologice demne de faimă, care frământă pe locuitorii unei ţări. Amândouă aspectele conţin diferite înfăţişări, dar până în ceasul de faţă au fost destul de puţin cercetate ştiinţific şi sistematic.

Tot mai puternică a devenit însă dorinţa de a se cunoaşte temeinic mormintele acestei slăvite familii, al cărei cel mai viteaz reprezentant, în veacul al XV-lea, a fost primul care, prin eroismul său devenit legendar, a ţinut piept cruzimilor şi prădăciunilor tătarilor şi turcilor şi a purtat 40 de bătălii victorioase cu duşmanii săi, iar în timpul domniei sale de 47 de ani a eliberat de prădăciunea barbariei asiatice ţara Moldovei, căreia îi aparţinea atunci şi actuala Bucovină şi provinciile aşezate în partea de răsărit [în text e greşit scris „partea de apus”] a monarhiei austriece, astfel încât a fost socotit ca un bastion al creştinătăţii în faţa duşmanilor sfintei cruci. Pe baza biruinţelor sale strălucite împotriva turcilor la Racovăţ [Rahova], Bârlad şi la Dunăre, unde Ştefan a nimicit oastea de 120.000 de oameni a lui Soliman Paşa, însăşi sfinţia sa Papa de la Roma a poruncit să se ridice pentru dânsul rugăciuni de pomenire în toate bisericile, pentru acest domnitor care a zidit după fiecare biruinţă dobândită câte o biserică, mănăstire sau aşezare şi ale cărui rămăşiţe pământeşti se spune că se odihnesc în Bucovina de azi, depuse în cripta mănăstirii Putna, care a fost ctitorită tot de Ştefan cel Mare în urma unei lupte victorioase, pe care ar fi purtat-o cu tătarii în câmpia Rădăuţilor.

După hrisoave şi pisanii, zidirea s-a făcut în anul 6974 de la facerea lumii, 1466 de la Hristos. Mănăstirea a fost împodobită de domnitor cu podoabe scumpe şi obiecte bisericeşti foarte preţioase, care se mai pot vedea şi astăzi şi a fost înzestrată cu numeroase şi bogate moşii, încât pământurile mănăstireşti se întindeau pe atunci de la graniţa dintre Ungaria, Transilvania, Galiţia şi Moldova de atunci, până departe spre părţile Prutului către Cernăuţi şi Boian. Aceste moşii alcătuiesc în prezent partea cea mai importantă a blagoslovitei sale moşteniri pentru toată ţara şi pentru fondul religios greco-răsăritean (neunit).

În toamna anului în curs, în urma înaltului ordin al guvernământului provinciei, s-a dispus reinventarierea numitei mănăstiri şi cercetarea în legătură cu această reinventariere, pe baza documentelor mănăstireşti.

În temeiul raportului anexat sub 2/2 a concepistului guvernamental împuternicit, potrivit căruia, după cum se stabileşte din vorba rămasă din om în om, mormintele aflătoare în biserica mănăstirii Putna, care sunt alcătuite de o mână pricepută de artist, grăiesc de la sine prin frumuseţea lor a fi într-adevăr ale domnitorului şi ctitorului Ştefan cel Mare şi ale familiei sale, această

bănuială fiind întărită şi mai mult printr-o schiță aflată în mănăstire şi o vorbire asupra acestui domnitor şi a mănăstirii, în care se spune:

„Domnitorul Ştefan cel Mare a venit bolnav la Suceava, unde a murit în anul 1504, iar la 2 iulie a fost dus cu toată cinstea, plâns de întregul popor, în mănăstirea ctitorită de el la Putna, locul cel mai îndrăgit de dânsul, unde a hotărât din vreme să fie înmormântat".

Cu toate acestea, asupra existenței adevărate cât şi asupra construcției şi conținutului acestor morminte nu s-au putut găsi documente nici în mănăstire şi nici aiurea, precum de asemeni nimeni nu a putut da lămuriri sigure asupra acestora. Guvernământul imperial al provinciei a luat în considerare, cu privire la acest raport, importanța istorică şi de asemenea memoria domnitorului şi a ctitorului mănăstirii, cât şi interesul deosebit al mănăstirii Putna, de la care, prin întinderea moşiilor sale din vechime, întreaga provincie, înainte de a se numi Bucovina, purta numele de *Teritorium Putni.* Cu înaltul ordin anexat sub 3/3 din 25 septembrie 1855, înregistrat la 15140 s-a autorizat deschiderea mormintelor ce se bănuia că se aflǎ sub biserica mănăstirii Putna şi s-a însărcinat în mod oficial un înalt funcționar [un concepist guvernial] de a face proiectata deschidere, pe baza îndrumărilor şi cu colaborarea domnului inginer Röll, de la direcția imperială a construcțiilor şi doctor Szymonowicz, medic raional imperial, care au fost delegați de a participa oficial la această operație, dispunându-se întrunirea lor de îndată sub forma unei comisiuni şi deschiderea mormintelor, urmând ca totul să fie consemnat printr-un proces verbal şi supus înaltului guvernământ imperial provincial, rezultatele urmând să se raporteze din trei în trei zile, indicând toate descoperirile importante din punct de vedere istoric sau demne în oricare altă privință.

Efectuarea de îndată a acestei operațiuni oficiale a fost împiedicată însă, în afară de diferitele preocupări urgente profesionale ale membrilor comisiei şi de reparațiile în curs ale paraclisului de iarnă al mănăstirii Putna, a cărui terminare era cu atât mai necesară cu cât săpăturile de deschidere ale mormintelor se puteau prelungi mai multă vreme, iar slujba bisericească a mănăstirii ar fi fost mult tulburată în biserică, în vreme ce în paraclisul mănăstirii putea fi continuată fără stânjenire, de săpăturile pentru desfacerea mormintelor.

După săvârşirea reparațiilor paraclisului, s-a făcut cunoscut de îndată membrilor comisiei ordinul înaltei autorități guvernamentale din 16 noiembrie înregistrat la 19357, anexat sub 4/4, prin care se arată că numaidecât după sfințirea acestuia, comisia să păşească la facerea

săpăturilor, comunicând de asemenea Consistoriului episcopal al Bucovinei aceste operațiuni, spre a se da în toate privințele şi de către toate părțile importanța cuvenită acestui act, prin numirea din sânul său a unui delegat spiritual trimis la Putna unde să participe la lucrările comisiei.

Întrucât ieri a fost sfințit paraclisul sus amintit şi membrii comisiei s-au găsit întruniți la Putna, operațiunile ordonate sunt începute de îndată în chipul arătat mai jos.

În pronaosul despărțiturii a doua a bisericii, înainte de tinda din față a acesteia, în care parte a lăcaşului trebuiau să se găsească, după indicații date chiar prin inscripțiile arătatelor morminte, intrarea spre criptele domnitorilor Moldovei, Bogdan şi Ştefan [nepotul lui Ştefan cel Mare, *n.n.*], apoi a doamnei Maria şi a domniței Maria împreună cu familia domnitorului Ştefan cel Mare, s-au început lucrările de săpătură şi în urma faptului că nu s-a găsit nici o urmă de mormânt, s-a ridicat o lespede de piatră puțin mai desprinsă, care s-a aflat ceva mai departe de prima uşă de intrare a bisericii, socotindu-se că este cu putință a fi un semn anume pentru a fi recunoscută şi, sub conducerea atentă a comisarului tehnic prezent, s-a desprins această piatră şi podeaua pe care aceasta se găsea, pe o lărgime de 3-4 picioare, iar mai apoi şi lespedea aflătoare în mijlocul pronaosului, de 2 picioare pătrate şi şase degete [țoli] grosime, din piatră albă, cu granule fine, străbătute cu vine albăstrui – ambon sau piatră analogică (?) – s-a ridicat apoi umplutura aflată dedesubt, de 3 picioare de nisip, iar apoi o grosime de 18 țoli de nisip întărit cu pământ, pentru a se ajunge prin aceasta la intrarea principală a mormintelor arătate mai sus, după bănuiala care s-a adeverit, aflându-se o boltă zidită care a fost desfăcută şi în care se afla o mică deschizătură acoperită cu o lespede de gresie. Această lespede de acoperământ a fost înlăturată de îndată, iar deschizătura lărgită cu respectarea tuturor prescripțiilor sanitare, după care în urma înlăturării molozului căzut a apărut întâi o bucată de stofă încrustată cu aur, iar apoi rămăşițele unui coşciug de lemn simplu, putrezit de tot, fiind din lemn obişnuit foarte uşor, după cum se mai putea observa. A urmat desfacerea bolții sus amintite, groasă de 6 țoli şi pentru a înlătura orice fel de stricăciune a resturilor mortuare, s-a împins înainte un tub lung de lemn şi s-a găsit

Primul mormânt

Lung de 7 picioare, lat la cap, în partea de vest de 24 de țoli, iar la partea de jos 21 de țoli, având o bază de cărămizi pe o talpă de 30 de țoli

lăţime la care pe cele două părţi laterale de 6 ţoli pereţi groşi de cărămidă, mormânt a cărui talpă netedă era formată din cărămizi arse bine, în majoritate bine întreţinute şi care se afla la 7 picioare sub nivelul pardoselii bisericii.

Cu precauţiile cuvenite şi cu pietatea şi seriozitatea unor operaţiuni oficiale, comisia a păşit imediat la cercetarea bănuitelor rămăşiţe pământeşti, a căror aşezare, ca şi a bisericii însăşi, era îndreptată spre răsărit, aşa cum este simbolul Învierii.

Cu toate că mormântul, din câte se putea vedea, nu fusese până atunci desfăcut, nu s-a găsit cam până la înălţimea pieptului nici o urmă de oseminte în coşciug. Totul se prefăcuse într-un pământ umed uşor fărâmiţat, de-a lungul celor mai mult de trei veacuri cât au trecut, după arătările inscripţiilor de deasupra.

Abia în locul amintit al regiunii pieptului s-au găsit părţi de stofă mai mari, rămăşiţe ale unor haine foarte scumpe, de odinioară; iar apoi, în regiunea capului, rămăşiţe la fel de scumpe ale unor legături pentru frunte şi de cap [năframe?] şi câteva obiecte de metal, faţă de care comisia s-a văzut silită să golească tot conţinutul mormântului pe o pânză mare de înmormântare [giulgiu] aparţinând mănăstirii, cu toată grija cuvenită şi sub continua noastră atenţie. S-a păşit apoi la cercetarea dacă mormântul dezgropat era într-adevăr locul de odihnă a uneia din persoanele arătate pe inscripţiile din pronaos, făcând parte din membrii familiei lui Ştefan cel Mare şi dacă rămăşiţele scoase din mormânt nu reprezentau poate obiecte de mare valoare din punct de vedere istoric sau arheologic, pentru ştiinţă şi pentru posteritate, adică pentru documentele istorice ale Bucovinei.

Rezultatul acestei cercetări a fost următorul:

De făptura de odinioară a unui trup omenesc, în mormântul desfăcut, aminteau, sub grămada de pământ negru ce nu mai răspândea nici un miros neplăcut şi care era amestecat cu fibre de lemn putrezit din coşciug, numai cele 5 oase metacarpiene găsite, 3 dinţi incisivi, 2 măsele şi rămăşiţa unei nări amestecate cu ţărână; aceste oase după mărime şi înfăţişare indicau o persoană matură. Mai departe s-au găsit următoarele obiecte de valoare, parte din haine mortuare şi odoare de podoabă:

1. rămăşiţele unui postav de broboadă folosită de femei, asemănător unui şal, al cărui mijloc era dintr-o mătase foarte tare de pe vremuri, astăzi necunoscută după culoare, şi care pe părţile lungi avea prevăzute spre amândouă marginile porţiuni întreţesute frumos cu aur şi argint, spre capete, cu franjuri late de 13 ţoli, iar pe lături cu franjuri înguste.

Porţiunile bine conservate din aceste rămăşiţe de postav alcătuiesc o

foarte interesantă combinație a unui lucru de mână deosebit de frumos din vremea veche.

2. rămăşițele unei broboade femeieşti din stofă grea de mătase. Marginea acestei podoabe pentru cap este cusută cu galoane țesute cu aur, din care pe partea de deasupra a acesteia se găseşte o cruce.

3. mai departe, trupul putrezit, devenit țărână, a fost îmbrăcat cu un fel de țesătură în dungi, din mătase şi aur, împodobită cu perle şi franjuri de aur, dar încheiată cu nasturi făcuți din metal de rând, în formă de clopoței, ruginiți şi stricați acum. Perlele se găsesc în stare stricată, strivite.

4. pe o margine de broboadă s-au găsit mai departe, pe porțiunea ce acoperea pieptul, 9 bucăți nasturi de argint în formă de zurgălăi de 3/4 țoli în diametru, lucrați rudimentar, acoperiți în cea mai mare parte de cocleală şi care trebuie curățați.

5. în sfârşit, două inele de aur lucrate simplu, din care unul cu o turcoază, iar al doilea cu o piatră de rubin prinsă în metal.

Între timp, lucrările de săpătură au mers mai departe în biserică şi, după ce s-a înlăturat şi s-a depozitat o mare cantitate de pământ şi s-au luat măsurile de asigurare a obiectelor descrise mai sus, s-a păşit la deschiderea celui de

Al doilea mormânt

Aşezat pe mâna stângă, spre partea de miazănoapte a bisericii, alături de mormântul sus amintit, care a apărut după înlăturarea molozului căzut deasupra, prin alunecarea peretelui lateral din partea stângă, gros de 6 țoli.

Acest mormânt era de asemeni zidit cu cărămizi în aceleaşi dimensiuni ca acela alăturat, dar fără talpa pardoselii şi lucrat cu mai puțină grijă.

Se găsea la aceeaşi adâncime cu primul şi din câte se vedea nu avea nici o comunicare cu el.

Din mormântul deschis cu aceeaşi grijă ca şi celălalt, s-au găsit ca rămăşițe omeneşti numai doi dinți canini şi o măsea care a aparținut unei persoane în vârstă şi care dovedeau că odată a fost acolo un trup omenesc. Restul, ca şi în mormântul celălalt, era numai pământ negru. Afară de dinți s-au mai găsit pe rând în grămada de pământ şi următoarele obiecte:

1. o căciuliță de femeie din stofă bogată, cu o cruce cusută deasupra. Resturile acestui acoperământ al capului arătau lămurit forma sa dinainte.

2. resturile unui şal de femeie în formă de voal cu 46 de nasturi metalici mici cu urechiuşe.

Felul metalului nu se putea stabili cu precizie şi suprafaţa aurită a acestora i-a apărat de completa lor oxidare.

3. trei inele ale unei mâini destul de mici, toate părând din aur nr. 3, cel mai mare, cu lucrătură cizelată, poartă o turcoază şi o piatră de granat; al doilea, cu o lucrătură asemănătoare, are de asemenea o turcoază şi în sfârşit al treilea are o gravură ştearsă şi o lucrătură de mozaic albastru reprezentând pe Maica Domnului cu Pruncul Iisus.

După terminarea cercetării s-a depozitat ca şi mai înainte pământul scos din mormânt şi obiectele găsite, aşezate separat şi s-a procedat la deschiderea celui de

Al treilea mormânt

Care se găsea în imediata apropiere, pe mâna dreaptă, a mormântului celui dintâi şi în partea de miazăzi a bisericii, unde, după inscripţia aflătoare în apropierea mormântului, trebuia să se afle locul de odihnă al lui Bogdan, fiul lui Ştefan cel Mare.

Aşezarea tehnică a acestui mormânt:

Mormântul este lung de 6 picioare şi 27 de ţoli lat; de la temelia de cărămidă până la boltă are o înălţime de 3 picioare, pereţii de 6 ţoli şi bolta, din zid de cărămidă gros, de şase ţoli. Talpa mormântului este aşezată la aceeaşi adâncime sub pardoseala bisericii ca şi a primului mormânt.

Şi la bolta acestui al treilea mormânt se găseşte, ca şi la cele două dinainte, o deschizătură spre picioarele mormântului de aproximativ 15 ţoli pătraţi, pe care o acoperă o piatră neregulată. Ca urmare, prin acest loc deschis s-a putut strecura moloz în mormânt, acoperind trupul ce se găsea acolo.

Este de observat că sus pomenita deschidere a mormântului se găsea aici deasupra picioarelor, în timp ce la primele morminte se găsea în regiunea capului mormântului.

După totala descoperire a mormântului, s-a procedat, cu observarea tuturor prevederilor arătate, la cercetarea oficială, de către comisie, a conţinutului acestui mormânt în care s-au găsit următoarele:

I. Din rămăşiţele omeneşti, 16 dinţi aparţinând unei persoane complet dezvoltate, în plină maturitate. Restul, ca şi la celelalte morminte, era numai pământ negru.

II. Rămăşiţe de îmbrăcăminte: resturi putrezite ale unui veşmânt

domnesc dintr-un fel de mătase foarte scumpă, care, prin forma sa, ca şi prin țesătura de aur specială cu care erau împodobite gulerul şi manşetele, vădeau prețul său. Partea dinainte a gulerului ca şi laturile manşetelor sunt împodobite cu nasturi mici de metal care se găsesc într-o stare rea, oxidați şi sfărâmați. Restul îmbrăcămintei zăcea în stare de completă putreziciune, lucru pentru care alte rămăşițe nu s-au mai găsit.

III. Acoperământul capului şi odoarele:

Părți decorative dintr-o coroană, confecționată dintr-o stofă foarte groasă de catifea, căptuşită cu mătase fină. Culoarea celor două stofe pare să fi fost roşu închis, totuşi forma coroanei nu se mai putea stabili din aceste rămăşițe.

La coroană erau montate şi s-au găsit:

a) 52 de bucăți triunghiulare de ornamente cu părțile laterale îndoite, lucrate din aur, netede pe o față, iar pe cealaltă față împodobite cu pietre roşietice neşlefuite, neregulate şi prinse în partea metalică. În fiecare din aceste ultime ornamente se văd 5 găurele mici care slujesc pentru prinderea acestora de coroană.

b) 24 de bucăți de ornamente de aur septagonale, lucrate la fel cu cele de mai sus, având în mijloc de asemenea câte o piatră roşiatică neregulată şi neşlefuită. În fiecare din cele 7 colțuri ale acestor ornamente se găsesc găuri mici pentru fixarea de coroană.

c) Două bucăți grele de cercei de aur în formă de nasturi cu ornamente încrustate, reprezentând struguri aşezați într-un cerc necomplet.

În al doilea rând s-au mai găsit trei inele dintre care unul de aur simplu, alcătuind un cerc solid lat de 1/5 țoli, pe fața căruia se văd două încrustături la margine şi un desen gravat în formă de plasă; al doilea inel gros, lucrat în aur, este prevăzut sus cu un fel de topaz, iar lateral cu un rubin mai mic neşlefuit şi un smarald. În afară de acestea este împodobit cu o gravură în gen de arabesc. Al treilea inel, în sfârşit, cel mai mare, este prevăzut sus cu un [Karneol] în care este gravat un zimbru, stema veche moldovenească. Părțile laterale ale acestui inel sunt gravate cu linii simple adâncite în gen de arabesc.

După aceasta, comisia a păşit mai departe la deschiderea celui de

Al patrulea mormânt

Care, după arătarea inscripției de pe piatra din apropiere, cuprindea osemintele principelui Ştefan, nepotul lui Ştefan cel Mare.

I. Date tehnice asupra mormântului

Acesta se găseşte în partea stângă a mormântului celui de al doilea descris mai sus, la 7 picioare de mijlocul pronaosului, în direcția celorlalte morminte şi este lung de 6 picioare şi 9 țoli lungime, la partea capului lat de 22 de țoli, iar la picioare de 20 de țoli. De la talpă, care a fost găsită cu o întăritură de argilă bătătorită, până la lumina bolții de acoperire [sunt] 24 de țoli înălțime. Cu totul diferit de celelalte morminte, la acesta se afla la 6 țoli deasupra tălpii de argilă descrisă mai sus, un grilaj compus din 11 bucăți din şine metalice încastrate 6 țoli în pereții laterali, pe care era aşezat coşciugul cu osemintele.

În urma putrezirii totale, atât a coşciugului, cât şi a cadavrului, s-au mai găsit pe grilajul metalic numai câteva rămăşițe de îmbrăcăminte, compusă dintr-o stofă grea de mătase, imprimată în chip deosebit de frumos cu aur, şi aşchii din coşciugul putrezit care, după cum se putea încă observa din fibrele lemnoase, era făcut probabil din fag sau alt lemn tare.

Celelalte rămăşițe, în afară de metalele prețioase, erau preschimbate în țărână şi zăceau cufundate în argila de sub grilajul de fier care fusese pus, fără îndoială, pentru a feri corpul îngropat de efectele umezelii şi a-l conserva mai mult.

Şi la acest mormânt se găsea deasupra capului mortului o deschizătură care era acoperită cu o piatră neregulată de gresie. După ridicarea acestei pietre, s-a zărit mai întâi, aşezat pe moloz, un os putrezit al unui braț [humerus]. Din faptul că acest os se înfățişa altfel decât restul osemintelor şi al rămăşițelor mortului cât şi din aşezarea lui, se putea trage concluzia că acesta aparținea unui alt cadavru şi probabil a fost acolo aşezat cu prilejul vreunei dezgropări sau vreunei cercetări bisericeşti a mormântului alăturat.

II. Descrierea mai amănunțită a rămăşițelor de îmbrăcăminte găsite:

Haina mortului era în general putrezită şi distrusă, ca şi cadavrul.

Din câteva bucăți mai bine conservate se putea reconstitui forma unei mantii şi a unei stole [epitrahil, *n.n.*] pe care o purtau pe atunci şi principii.

Mantia era din pluş roşu, greu, lucrat în genul damascului, cu podoabe făcute în parte din metal obişnuit şi căptuşită la fel cu o mătase roşie. La partea din spate, de sus a acestei mantii, se găseşte aplicată o cruce din mătase, țesută cu fireturi de argint, în formă de schimă, indicând cel mai înalt grad al unui cin călugăresc. Capătul acesteia era prevăzut cu nişte ciucuri de argint asemănători unor franjuri.

Stola era făcută dintr-un atlas roşu a cărei parte de deasupra era imprimată cu aur curat în gen de arabescuri într-o formă cu totul deosebită. Un capăt încă bine menţinut al acestei stole era prevăzut cu o cusătură îngustă de mătase şi argint, cu franjuri galbeni.

III. Odoarele şi obiectele de preţ găsite

- Două bucăţi podoabe de aur care ornau coroana, fără a se putea indica locul unde erau fixate. Un ametist alcătuieşte brelocul cercelului într-o montură ornamentată care se termină în partea de jos a acestei podoabe de asemenea printr-un alt breloc gravat, de aur, în trei muchii. În partea de sus a brelocului de ametist se găseşte o sârmă subţire de aur de 3/4 ţoli lungime, la capătul căreia atârnă două plăcuţe ovale de aur, netede. La jumătatea acestei sârme este prinsă o perlă neregulată de mărimea unui bob de mazăre, care şi-a pierdut tăria prin trecerea vremii. Mai sus se găseşte un inel de aur, neîncheiat, de care atârnă brelocul întreg.
- Al doilea cercel constă dintr-un ametist montat şi din brelocul de aur gravat, dedesubt.
- În al doilea rând, s-a găsit o bucată mai mare dintr-o podoabă de atârnat în formă de castel, din aur, având pe toată faţa de sus o podoabă de sârmă fină, suprapusă în formă de arabesc, iar pe partea lăturalnică o lucrătură întreruptă, la care mai erau lipite 7 ineluşe mici tubulare. La una dintre feţele mari, se găsesc montate 3 bucăţi de rubine neşlefuite şi neregulate. Totul atârnă de un inel de aur care nu se închide.
- În al treilea rând, 8 bucăţi de aur care după formă par a fi crâmpeie ale unui lanţ desfăcut, având pe toate părţile o podoabă alcătuită din sârmă fină.
- În al patrulea rând, 6 rozete de aur.
- În al cincilea rând, 6 bucăţi de aur, din plăcuţe subţiri, ovale, netede, neregulate, prevăzute cu urechiuşe şi veriguţe.
- În al şaselea rând, 32 de bucăţi din aceleaşi mici plăcuţe de aur, cu urechiuşe şi veriguţe.
- În al şaptelea rând, 157 de bucăţi mărgăritare cu găurele, de mărimi şi forme diferite, deteriorate prin trecerea timpului.

Cele mai multe dintre bijuteriile amintite par a fi podoabele unei coroane, cât şi părţi ale minunatei îmbrăcăminţi, ale cărei rămăşiţe au fost găsite.

De remarcat este că pe degetele mortului nu s-au mai găsit inele, ca în celelalte morminte, cu toate că au fost căutate cu toată grija, deoarece speram a afla pe ele inscripţii sau semne.

IV. Din rămăşiţele omeneşti s-au găsit în sfârşit:

Osul frontal întreg, bine conservat, amândouă oasele nasului, amândouă maxilarele superioare putrezite şi fărâmiţate, jumătatea dreaptă din maxilarul inferior, treimea de jos a piciorului stâng cu totul alterat. Partea interioară a [*schlifbein*] din dreapta, resturi din care se poate deduce numai că aceste oase aparţineau unei persoane mature şi că erau mai bine conservate în comparaţie cu cele trei morminte anterioare, prin aşezarea mai ridicată pe grilajul de fier, despre care s-a pomenit când s-a descris acest mormânt.

După descrierea acestor obiecte şi depozitarea lor separată de celelalte obiecte şi rămăşiţe din mormintele anterioare, comisia a păşit mai departe la cercetarea celui de

Al cincilea mormânt

Care s-a deschis între timp şi care se afla în pronaos, despre care însă nu se pomeneşte pe inscripţiile funerare sau pietrele sus amintite.

Acest mormânt este aşezat în partea zidului de răsărit a mormântului al treilea descris mai sus, care aparţinea domnitorului Bogdan, şi se întinde până la zidul despărţitor dintre partea din faţă a bisericii, care a fost cercetată până acum (pronaos) şi partea a doua a bisericii (naos sau pomelnic).

Spre deosebire de celelalte morminte descrise mai sus, acest al cincilea mormânt se găsea la 2 1/2 picioare sub pardoseala bisericii şi era de 5 1/2 picioare lung, de 22 de ţoli lat, de 24 de ţoli înălţime de la talpa de argilă până la bolta mormântului; la fel ca şi celelalte morminte descrise mai sus, zidit din pereţi groşi de 6 ţoli.

Bolta a fost găsită de către comisie izolată de două plăci laterale groase de 4 ţoli, lucrate regulat, acoperind pe două rânduri jumătate din lungimea de apus a mormântului. După ce aceste două plăci de acoperire s-au ridicat, cu toată prevederea, s-a văzut un cadavru de mărime mijlocie, care era aşezat fără sicriu, complet îmbrăcat, pe 13 şine metalice de 6 ţoli, aşezate de-a latul mormântului. Capul descoperit al mortului era aşezat pe un căpătâi de cărămizi zidite, lat de un picior, având o căciulă cu blană.

Din îmbrăcămintea ce acoperea mortul, care nu putrezise cu totul, făcută din stofe grele de mătase ca atlasul, cafeniu închis, probabil vişiniu la început, ca şi din poziţia naturală a oaselor rezultă că acest cadavru a fost mai bine păstrat, în raport cu celelalte din mormintele deschise mai înainte, fiind ferit de influenţa stricătoare a umezelii, după cum se putea observa şi prin partea încă

bine conservată a feţei, craniului şi maxilarului inferior purtând majoritatea dinţilor, cât şi din cele trei falange ale degetelor ce s-au găsit.

Întrucât acest cadavru poate să fie văzut şi descris prin formele sale exterioare, fără a fi nevoie să fie scos din mormânt, fiind vorba de rămăşiţe ale unui corp omenesc şi îmbrăcămintea găsită, pe când în celelalte morminte se găsea numai ţărână pe care am semnalat-o de mai multe ori, comisia a fost de părere să lase acest mort în poziţia găsită, până la hotărârea unor foruri mai înalte şi a dispus, deocamdată, numai desfacerea parţială a îmbrăcămintei din partea de sus, sub care se vedea în regiunea pieptului o îmbrăcăminte naţională scurtă, cusută cu nasturi metalici, deşi, mici, în formă de mazăre, în stare oxidată, având la mâneci cusuţi fluturi aurii.

După această constatare, partea de sus a îmbrăcămintei a fost aşezată din nou în poziţia iniţială, iar cadavrul a fost lăsat neatins, în starea în care se găsea, apoi groapa a fost acoperită cu tăbliile mai sus amintite şi închis astfel cum a fost găsit.

După ce s-a stabilit de către însărcinatul cu partea tehnică a săpăturilor că în pronaos nu se mai găseau alte morminte decât cele cinci, descoperite până în prezent, s-au oprit săpăturile în această parte a bisericii.

Pentru a răspunde la întrebarea dacă cu adevărat în cele patru morminte deschise în pronaosul bisericii se aflau rămăşiţele persoanelor din familia domnească, astfel cum se arată în pravilele şi cronicile moldoveneşti în mod unanim, ca şi potrivit arătărilor inscripţiilor aflătoare în pronaos şi din constatările făcute cu prilejul deschiderii celui de al cincilea mormânt, care nu a purtat nici o inscripţie, s-au făcut următoarele constatări din cercetările de până în prezent ale comisiei:

Mormintele deschise până în prezent stau în aceeaşi ordine după cum arată pietrele funerare, adică din partea dreaptă spre partea stângă, sau de la miazăzi spre cea de miazănoapte a pronaosului; mormintele domnitorului Bogdan, a doamnei Maria, a domniţei Maria şi a principelui Ştefan (cel crud). Îmbrăcămintea şi bijuteriile găsite arată, de asemenea, că este vorba de morminte domneşti. Mormintele de la mijloc cuprind vizibil rămăşiţe de îmbrăcăminte femeieşti, minunate pe vremuri, ca şi inele şi părţi din resturile hainelor domneşti. E de menţionat în special inelul găsit în mormântul domnitorului Bogdan, prevăzut cu stema Moldovei, un zimbru.

Este adevărat că în mormântul al patrulea, printre resturile de îmbrăcăminte ale lui Ştefan (cel crud), apar câteva asemănări cu îmbrăcămintea călugărească sau preoţească, totuşi acest lucru nu poate fi stabilit cu precizie, întrucât nu s-au mai găsit decât foarte puţine resturi de

îmbrăcăminte. Chiar dacă însă s-ar constata că ar fi vorba într-adevăr de îmbrăcăminte preoţească, aceasta nu ar influenţa identitatea mormântului, întrucât în istoria Moldovei sunt cazuri în care principii înainte de moarte au păşit în monahism, lucru care se putea petrece cu puţină vreme înainte de moarte sau chiar pe patul morţii, astfel încât este cu putinţă ca Ştefan, care purta porecla de „cel crud" şi care, după arătările istoriei, a fost otrăvit de către soţia sa, a trecut la fel, scurtă vreme înainte de moartea sa, la monahism, pentru ispăşirea păcatelor sale.

Astfel se pot explica crucile în formă de schimă care se găsesc pe resturile îmbrăcămintei din mormântul său şi se poate explica de ce printre aceste rămăşiţe nu s-au găsit în mormânt inele, deoarece pentru călugăr portul acestora nu este îngăduit.

Este de asemenea pe deplin constatat că, în pronaosul bisericii mănăstirii Putna, se găsesc prezente mormintele familiei lui Ştefan cel Mare ale căror inscripţii pe pietrele din pronaos, în traducerea din caracterele slavone [în text: caractere sârbeşti] este următoarea:

Primul mormânt (domnitorul Bogdan):

„Acest mormânt este al dreptcredinciosului domn Ioan Bogdan, principe şi domnitor al Ţării Moldovei, fiu al domnului Ştefan, ctitorul acestei sfinte mănăstiri, mort în 7025 (de la facerea lumii, 1517 după Hristos), la 20 aprilie, la miezul nopţii".

Al doilea mormânt (prinţesa Maria):

„Acest mormânt este al Mariei, numită Knejina, fiica principelui Ştefan, domnitorul Ţării Moldovei, ctitorul acestei sfinte mănăstiri, moartă în anul 7026 de la facerea lumii, 1518 de la Hristos, în luna mai".

Al treilea mormânt (domniţa Maria, soţia principelui Petru Rareş):

„Dreptcredinciosul şi de Hristos iubitorul Ioan Petre, principe şi domnitor al Ţării Moldovei, a înfrumuseţat acest mormânt al soţiei sale, care a murit în anul 7037 de la facerea lumii, 1529 de la Hristos, la 18 iunie. Veşnică să-i fie amintirea".

Al patrulea mormânt (domnitorul Ştefan, numit cel crud):

„Dreptcredinciosul şi de Hristos iubitorul Ioan Petre, principe şi domnitor al Ţării Moldovei, a înfrumuseţat acest mormânt al nepotului său, principele Ştefan, care a murit în anul 7035 de la facerea lumii, 1527 de la

Hristos, la 12 ianuarie”.

În ceea ce priveşte cel de-al cincilea mormânt găsit în pronaos, asupra căruia în biserică nu s-a găsit nici o inscripție funerară, trebuie să presupunem din împrejurarea că în această biserică s-au aflat numai membri ai familiei ctitorului Ştefan cel Mare, ca şi după îmbrăcămintea găsită în acest mormânt, asemănătoare cu celelalte haine domneşti, că este de asemenea vorba de un urmaş al acestei familii domnitoare. De pildă, mormântul lui Alexandru, fiul lui Ştefan cel Mare, despre care pomeneşte cronica Moldovei [letopiseț] aflată în mănăstirea Putna, că ar fi înmormântat acolo.

Pasagiul acesta spune:

„A doua soție, Maria, numită Voichița, este fiica principelui Valahiei, Radu, cu care Ştefan cel Mare s-a căsătorit în anul 1475 [sic!] şi cu care a trăit 29 de ani, în care timp a născut doi fii, Alexandru şi Bogdan, şi o fiică, Maria”.

Anul morții şi al îngropării acestui principe Alexandru nu apare în pomenita cronică, totuşi aceasta trebuie să fie înainte de urcarea pe tron a lui Bogdan, întrucât Bogdan, ca al doilea născut, a preluat domnia fără a se pomeni ceva despre Alexandru.

Este de bănuit că principele a murit într-o vreme în care au fost împrejurări deosebite sau războaie care nu au îngăduit să se facă inscripțiile pe mormântul său.

După această constatare, comisia a trecut la deschiderea criptelor sau mormintelor aflătoare în naosul sau pomelnicul sau prima parte a sanctuarului bisericii, în care trebuiau să se găsească următoarele persoane:

1. Domnitorul Ştefan cel Mare, ctitorul mănăstirii Putna, mort în 1504 şi al cărui loc de veci este căutat în prezent.

2. Prima sa soție, Maria [sic!], sora principelui rus Simeon, moartă în 1474 [sic!].

3. Cea de a doua soție a sa, doamna Maria, fiica principelui valah Radu, moartă în anul 1511 [?].

4. Doi copii mai mici ai lui Ştefan cel Mare, Bogdan şi Petru, morți în anul 1479 şi 1480.

De îndată, în naos sau pomelnic au fost ridicate două pietre – ca şi în pronaos – întâi una de 22 de țoli pătrați, de 4 țoli groasă, din pardoseala pietruită, iar apoi cea de a doua din mijlocul naosului de 3 picioare în diametru şi de 4 țoli în grosime, prelucrată curat, şlefuită, albă, cu granule

fine şi vine cenuşii – ambon sau piatră analogică – iar apoi s-a scos nisipul şi pământul scurs ce s-a adunat dedesubt.

La 18 ţoli sub pardoseala de piatră erau aşezate în mijlocul naosului 3 bucăţi plăci de piatră de 22 de ţoli pătraţi, lucrate regulat, aşezate pe chilă, care închideau o spărtură aflată sub ele. Întrucât, totuşi, după ridicarea acestor plăci, s-a găsit mai departe numai o umplutură de pământ, lespezile pardoselii au fost desfăcute mai departe şi săpăturile au fost continuate.

În sfârşit, pe partea dreaptă a pietrei de capăt [analogice] la o adâncime de 3 picioare, s-a găsit o placă de piatră regulată, groasă de 6 ţoli, care după descoperirea ei pe toate părţile avea o lungime de 6 picioare şi o lăţime de 3 picioare, fiind alcătuită dintr-un bloc de gresie, al cărei colţ din partea de nord-est a fost spart, după cum se pare, cu forţa.

Această piatră de gresie a alcătuit, pe cât se pare, acoperământul unui mormânt lucrat din piatră, ridicat în toate părţile cu 3 ţoli, mormânt care în comparaţie cu celelalte morminte domneşti simple, aflate în pronaos, era cu mult mai impunător şi lucrat cu mai multă grijă, din care s-a tras concluzia că acesta ar fi mormântul în care se află rămăşiţele unui mort de seamă, iar după indicaţiile scrise pe piatra mortuară alăturată nu putea fi al altcuiva decât mormântul căutat al lui Ştefan cel Mare.

În acelaşi timp însă, s-au continuat săpăturile pentru descoperirea celorlalte morminte, pentru a putea ajunge la convingerea că enumerarea făcută în naos asupra mormintelor aflătoare este corespunzătoare şi pentru a putea compara având sub ochi toate aceste morminte.

De aceea, fără a ridica lespedea de gresie descrisă mai sus, s-a săpat ridicându-se pământul dintre aceasta şi porţiunea din partea dreaptă, spre zidul bisericii, spre a găsi monumentele celelalte, totuşi nu s-a mai putut găsi nimic în afară de umplutură curată şi temelia sus pomenitului mormânt.

De îndată s-a continuat săpătura pe partea stângă a pietrei de mormânt, găsindu-se la 3 picioare depărtare de mijlocul naosului închizătura unei bolţi, care, după îndepărtarea unei mari cantităţi de moloz, a lăsat să se vadă un mormânt zidit asemănător celor din pronaos, cu totul închis, lung de 4 1/2 picioare şi lat de 3 picioare şi 6 ţoli, care era îndreptat către altarul bisericii.

După dimensiunile reduse ca lungime şi lăţime ale acestui mormânt, el trebuie să fie socotit drept mormântul unui copil.

Alăturat de peretele dinspre apusul acestui mormânt se găsea peretele unui alt mormânt de 6 1/2 picioare lungime, 30 de ţoli lăţime, zidit la fel cu cele din pronaos, având deasupra o boltă, restul adâncimii părţii din naos (pomelnic) al bisericii ajungând până la despărţitura pronaosului.

În sfârşit, s-a descoperit în imediata apropiere, lângă zidul dinspre miazănoapte al bisericii, încă un mormânt, zidit ca şi celelalte, de 7 picioare lung şi 30 de ţoli lat, care avea o mică deschizătură spre zidul de răsărit al bisericii, acoperită cu o piatră neregulată.

După ce aceste morminte au fost curăţite de umplutura care se afla deasupra, s-a constatat că acestea nu numai că erau corespunzătoare ca număr, ci şi ca aşezare faţă de monumentele funerare şi lespezile de acoperământ din naos şi că astfel au fost găsite mormintele, atât cele din pronaos, cât şi cele din naos, arătate prin hrisoavele istorice ce s-au aflat în mănăstire, rămânând fără îndoială că primul mormânt găsit aici, lângă care se află o piatră funerară cu inscripţia precisă şi care de altfel are o înfăţişare deosebită decât a tuturor celorlalte, nu poate să fie altul decât al lui Ştefan cel Mare.

S-a păşit de îndată la procurarea mijloacelor necesare pentru ridicarea lespedei mari de gresie ce acoperă acest mormânt şi s-a trecut la cercetarea de către comisie a conţinutului resturilor din acest mormânt.

Constatare

Cadavrul, cu totul descompus şi acoperit de fărâmiturile zidurilor mormântului, era aşezat pe 13 bare de fier, aşa cum s-a constatat şi în alte două morminte deschise mai înainte în pronaos, bare ce erau aşezate pe amândouă părţile laterale ale mormântului, pe zid de cărămidă de 6 ţoli.

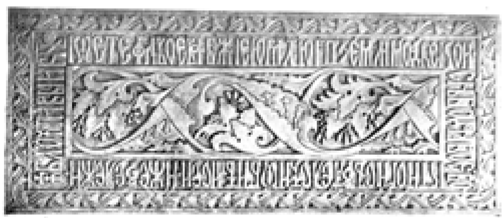
Din partea de sus a corpului nu se mai vede nimic şi pe un căpătâi de zid, gros de 12 ţoli ce se găseşte în partea capului, se află partea de sus a craniului, încă destul de bine întreţinută, lipsit de orice acoperământ.

Aceste rămăşiţe ale craniului sunt aşezate la o distanţă de 5 ţoli departe de celelalte resturi ale cadavrului, separate printr-un spaţiu golit de moloz sau pământ şi îndepărtate de osul frontal cât şi de amândouă oasele laterale ale craniului, care între timp s-a rotunjit prin putrezire. Osul frontal este cel mai bine întreţinut dintre toate aceste resturi, în afară de marginile sale putrezite, din care lipsesc părţile din spate ale oaselor laterale care s-au descompus. După părerea comisarului sanitar, poziţia în care această parte a craniului se află, faţă de celelalte rămăşiţe ale corpului, este în orice caz foarte curioasă: ea stă cu convexitatea spre partea de sus pe marginea care s-a rotunjit prin putrezire în aşa fel încât cavităţile ochilor de sub osul frontal sunt îndreptate spre apusul mănăstirii, întoarse faţă de poziţia restului corpului, astfel cum nu ar fi putut ajunge în nici un caz prin procesul natural

de descompunere.

Această împrejurare ca şi celelalte înainte citate, care atrăgeau atenția asupra acestui mormânt şi de asemenea spațiul acela gol de 5 țoli distanță față de celelalte rămăşițe ale corpului, poziția izolată a osului cranian şi în sfârşit totala lipsă a unor acoperăminte pentru gâtul şi capul mortului, lasă să se presupună cu siguranță că capul acestui cadavru ar fi fost schimbat pe cale mecanică din poziția sa naturală încă cu mult timp în urmă.

După volumul corpului care apare în întregime descompus şi după rămăşițele sfărâmate, totuşi cu aparență grea şi bogată a îmbrăcămintei, se observă statura mică a mortului şi prin aceasta se ajunge de asemenea la identificarea resturilor pământeşti ale lui Ştefan cel Mare, care, după documentele istorice şi vorbele rămase din bătrâni, a fost în timpul vieții mic de stat, dar vânjos. Forma îmbrăcămintei cadavrului, ca şi stofa grea şi bogată a acestuia, întărea, la fel cu crucea de aur ce se afla în dreptul pieptului care nu se prăbuşise, în chip neîndoios şi prin comparația cu rămăşițele cercetate de comisie în mormântul lui Bogdan şi Ştefan (cel crud), că era şi aici vorba de o îmbrăcăminte deosebită, de o mantie domnească şi de un mormânt domnesc cioplit din piatră.

Piatra de mormânt a Sfântului Ștefan cel Mare

Cu această descriere, comisia a socotit că sarcina sa privitoare la mormântul aflat este îndeplinită, fără a mai desface resturile descompuse ale cadavrului şi resturile de îmbrăcăminte, sau a le mişca din locurile în care au fost găsite, dispunând din nou acoperirea mormântului cu lespedea de piatră sus pomenită, până la primirea unor dispozițiuni ale forurilor superioare.

După ce prin acesta a fost găsit mormântul lui Ştefan cel Mare, comisia bănuind conținutul valoros al celorlalte trei morminte, încă necercetate, care coincid fără îndoială cu indicațiile pietrelor funerare din naos (pomelnic), putându-se în această privință trage toate concluziile precise, comisia consecventă cu părerea şi felul de procedare de până acum cu privire la mormântul lui Ştefan cel Mare, a găsit că nu este indicat să continue operațiile pentru desfacerea şi a celorlalte trei morminte sus arătate, în întregime, întrucât s-ar fi putut ca dispozițiile date de autoritățile superioare să arate că aceste morminte urmează să fie cercetate mai târziu în

prezența unor alte persoane.

Pentru aceasta, cele trei morminte sus arătate au fost deocamdată cercetate numai din afară, constatându-se cele ce urmează:

La toate cele trei morminte se găseau amintitele deschideri din boltă, citate mai sus de mai multe ori, care aveau însă un diametru de abia 3 țoli. Acestea au fost lărgite astfel încât să se poată face cercetarea necesară asupra conținutului mormintelor.

Mormintele sunt zidite ca şi cele din pronaos şi prin deschizăturile menționate, luminând cu făclii, s-au putut observa resturile trupurilor aflătoare acolo, aşezate în coşciuge de lemn tare, aproape în întregime putrezite şi descompuse.

Îmbrăcămintea de pe cadavrele putrezite şi prăbuşite era acoperită cu mucegai alb. Sicriele erau aşezate de-a dreptul pe talpa mormintelor, fără drugi de fier şi, întrucât pereții sicrielor erau sfărâmați spre mijlocul mormintelor, iar molozul desprins din suprafața interioară a bolților acoperea în cea mai mare măsură partea de deasupra a rămăşițelor, nu se pot face precizări nici asupra formelor îmbrăcămintei, nici asupra obiectelor aflătoare în morminte.

Mirosul de cadavru şi de putregai, care ieşea din aceste morminte, era incomparabil mai puternic decât la toate celelalte morminte şi chiar aşa de intens încât făcliile introduse în interiorul mormintelor prin deschizăturile amintite, se stingeau.

Prima cauză a acestei împrejurări este de presupus că ar fi deschizăturile mult mai mici ale acestor morminte.

În ceea ce priveşte cel de-al treilea mormânt mai scurt, pomenit mai sus, dar mult mai larg în comparație cu celelalte, s-a putut stabili că el conținea un singur sicriu cu totul putrezit care cuprindea rămăşițe de îmbrăcăminte. După aşezarea şi lărgimea mare a sicriului, cât şi din resturile de cadavre aflătoare, se pare că în acest mormânt ce se află la picioarele celei de a doua soții a lui Ştefan cel Mare, au fost aşezați cei doi copii ai acestei principese şi anume principii numiți Bogdan şi Petru, aşa cum se arată şi în cronica mănăstirii şi pe inscripția ce se găseşte pe piatra funerară din naosul bisericii.

Cu aceasta comisia a socotit misiunea sa încheiată fără să mai deschidă şi să cerceteze mormintele aflătoare în prima tindă a bisericii mănăstireşti ale foştilor mitropoliți ai Sucevei Iacov şi Teoctist şi ale boierilor moldoveni îngropați acolo, lăsând aceasta pentru o altă cercetare în temeiul unui ordin special al organelor superioare.

Din cercetările făcute în naosul bisericii, cât şi din toate demersurile oficiale făcute cu prilejul săpăturilor pentru deschiderea acestor morminte, comisia desprinde următoarele constatări:

1. S-a stabilit că mormântul deschis ce se află în naosul bisericii este locul de odihnă al lui Ştefan cel Mare şi cuprinde rămăşiţele pământeşti ale acestuia.

Această afirmaţie este întărită de unanimitatea documentelor istorice moldoveneşti cât şi de piatra funerară ce s-a găsit alături de mormânt, piatră ce se deosebeşte de toate celelalte prin aspectul său şi lucrătura îngrijită, a cărei inscripţie gravată frumos, în traducere din slavonă, sună astfel:

„Dreptcredinciosul domn Ioan ((?) probabil IO) Ştefan, principe şi din mila lui Dumnezeu domnitor al Ţării Moldovei, fiu al principelui Bogdan, ctitor şi ziditor al acestei mănăstiri, cel ce se odihneşte aci, a trecut întru cele veşnice în anul 7… luna…”.

Din spaţiul lăsat gol, pentru completarea anului şi lunii morţii lui Ştefan cel Mare, se vede că această piatră a fost lucrată pe când domnitorul era încă în viaţă şi că la aşezarea în mormânt a trupului nu a fost găsit acelaşi meşter sau un altul la fel de priceput, pentru ca să completeze scrierea, ori că s-au ivit anumite împrejurări care a împiedicat aceasta.

Ziua, luna şi anul morţii domnitorului sunt însă stabilite precis din cronica şi documentele istorice, iar cifra de mai sus, anul 7… cu semnificaţia de mii corespunde în slavonă cu 7012 (1504 după Hristos), luna iulie, ziua 2.

Rămăşiţele pământeşti găsite în mormânt, după formă şi mărime, după îmbrăcămintea bogată din stofă purpurie şi crucea strălucitoare din aur nu lasă nici o îndoială că sunt resturile mortuare ale lui Ştefan cel Mare.

Asupra împrejurării că în sfârşit ţeasta care s-a găsit în mormântul arătat era cu totul neacoperită şi nu a avut nici o podoabă domnească, se dă o explicaţie prin alăturata scrisoare care s-a găsit între documentele mănăstirii Putna, pomenită în introducerea acestui proces verbal, în raportul făcut de stareţul acestei mănăstiri, scrisoare scrisă de Iacov, mitropolitul Sucevei, către egumenul mănăstirii Putna, la 2 martie 7265 (1757) care a fost tradusă de comisarul spiritual şi translator autorizat din româneşte, pentru folosirea de către comisie, şi care se găseşte anexată sub 5/5, din care se pot trage concluzii neîndoielnice.

Locul indicat din această scrisoare sună precum urmează:

„Cuvioase egumene al Putnei, Kir Venedict! Pentru domnia lui

ispravnicu de Suceava, că au venit la mănăstire şi au dezgropat mortul acela, unde a fost prepusul şi n-au găsit alta nimic afară de acelea ce ne arată molitva sa Dionisie în răvaşul său; bine a făcut de au venit şi n-avem nici o părere de rău, de vreme ce au ieşit mănăstirea de prepusul ce era; şi molitvei sale Dionisie, răspuns pe carte nu i-am mai făcut, îi vei spune molitva ta din gură, că am înțeles toate câte ni s-au scris şi toate pietricelele acelea ce s-au aflat şi inelele şi şărjele şi boldurile şi altele ce s-au aflat, toate să le pecetluieşti la un loc. Şi să pui pe Rafail argintarul, ca să ia măsura de pe coroană ce este la Maica Precista cea făcătoare de minuni şi pre coroana Mântuitorului Hristos ce este tot întru aceeaşi icoană, pe o hârtie, cât îi coroana de mare şi fără floare, numai mărimea lor; şi atât pietrele acele şi inelele, cât şi măsurile coroanelor, cu om de credință să mi le trimeți. Însă să căutați împreună cu părinții sobornici, că este o pungă cu mărgăritar pecetluită cu pecetea noastră, şi să-l deschideți, şi să alegeți dintr-însul 500 fire de mărgăritar, care să fie tot de un fel şi de o potrivă şi mai sunt, nu ştiu, două sau trei sute fire mărgăritare ca nohotul, ce-au căzut de pe aer şi să ni trimiteți mărgăritarul tot odată, atât cele 500 fire cât şi cele ca nohotul, dimpreună cu lucrurile ce s-au aflat pe mort; c-am socotit să facem coroana Maicei Precistei şi Domnului Hristos, altă făptură mai iscusită şi mai frumoasă şi să le împodobim cu pietrele acele şi cu mărgăritare, cari coroane după ce se vor găti să se puie numai în zile mari şi Praznicele Împărăteşti”.

ss. Iacov mitropolit

Prădarea mormântului lui Ştefan cel Mare este dovedită prin aşezarea nenaturală a capului față de direcția în care este cadavrul, țeasta având orientarea cu privirea către uşa bisericii şi fiind goală, fără nici o îmbrăcăminte sau podoabă, în timp ce în toate celelalte cinci morminte deschise se găsesc acoperăminte pentru cap, părți din coroane ş.a.m.d. iar îmbrăcămintea cu înfățişarea bogată ce s-a aflat în mormântul lui Ştefan cel Mare cerea ca el să poarte şi un acoperământ al capului, fără de care nu au fost înmormântați nici unul din răposații ce s-au găsit în mormintele domneşti.

În sfârşit, mortul arătat aşa de misterios în scrisoarea sus citată nu poate fi altul decât Ştefan cel Mare, lucru ce rezultă fără putință de contrazicere prin observația făcută pe partea din afară a acestei scrisori de către egumenul mănăstirii Putna, care sună astfel:

„Această scrisoare este de la prea înaltul domn şi stăpân mitropolitul Iacov, în care scrie despre lucrurile găsite în mormântul din pomelnic (naos

sau prima despărțitură a bisericii) unde se află mormântul lui Ştefan cel Mare, pentru a face din ele două coroane pentru icoana făcătoare de minuni”.

În naosul bisericii însă, în afară de mormântul lui Ştefan, nu mai sunt decât mormintele celor două soții ale sale şi ale celor doi copii morți în primii lor ani de viață, în care desigur nu se puteau găsi odoare domneşti scumpe.

Se adaugă la aceasta că din cronica mănăstirii Putna reiese că pomenitul mitropolit Iacov a reparat şi a renovat mănăstirea Putna, care, puțină vreme după mijlocul veacului trecut, a fost stricată de un cutremur, şi a refăcut zidurile înconjurătoare, a ridicat paraclisul de iarnă, iar însăşi mănăstirea a pus să fie pictată din nou şi înzestrată cu odoare bisericeşti.

În anul 1760, mitropolitul Iacov, după ce a renunțat la scaunul mitropoliei, a îmbrăcat haina unui călugăr de rând în mănăstirea Putna, unde a mai trăit 18 ani, iar în cele din urmă, după ce a îmbrăcat schima, îndeplinind cele mai severe orânduiri monahale, a murit în cea mai mare sărăcie în anul 1778.

După constatările făcute asupra mormintelor din pronaos şi a mormântului lui Ştefan cel Mare care se găseşte în naosul sau pomelnicul bisericii mănăstirii Putna, rezultă, fără nici o îndoială, că mormintele aflătoare, chiar acelea nedeschise de către comisie, corespund ca număr şi ordine, ca şi prin înfățişare exterioară, cu inscripțiile de pe pietrele funerare din naos – pomelnic – şi sunt identice cu acelea arătate. Inscripțiile pomenitelor morminte sunt:

Al doilea mormânt (cea de a doua soție a lui Ştefan):

„Acest mormânt este al principesei Maria. Fiică a principelui Radu, soție a domnitorului şi principelui Ştefan voievodul Țării Moldovei, a murit în anul 7000 (1492)” [sic!].

Al treilea mormânt (prima soție a lui Ştefan):

„În anul 6985 (1477) la 19 ale lunii decembrie, a murit dreptcredincioasa roabă a lui Dumnezeu Maria, soția dreptcredinciosului Io Ştefan, principe şi voievod al Țării Moldovei, fiu al principelui Bogdan”.

Al patrulea mormânt (Bogdan şi Petru):

„Acest mormânt este al robilor lui Dumnezeu Bogdan şi Petru, fii ai lui Io Ştefan, principe şi voievod al Țării Moldovei, morți, Bogdan în anul

6987 (1479), la 26 iulie şi Petru în anul 6988 (1480), la 1 octombrie.”

2. În ceea ce priveşte mormintele, în general se deosebesc prea puţin între ele în privinţa construcţiei lor de zid cu acoperământ boltit, cu excepţia mormântului lui Ştefan cel Mare care este orânduit mult mai cu grijă, totuşi comisia nu poate să aprecieze dacă în mormintele din vremurile de demult, după cum este cazul la trei dintre mormintele găsite, ar fi fost întrebuinţate obişnuit grilajele de fier pe care s-au găsit aşezate coşciugele. La fel nu se poate spune cu siguranţă pentru ce Ştefan cel Mare şi principele Alexandru au fost găsiţi fără coşciuge în vreme ce la celelalte morminte s-au găsit.

Sunt încă şi astăzi popoare orientale care au obiceiul să înmormânteze morţii într-un giulgiu de pânză, mătase sau altă îmbrăcăminte, dar pe de altă parte se pare că în Moldova din veacul al XV-lea şi al XVI-lea nu era obiceiul ca trupurile principilor să fie înmormântate fără sicrie, deoarece principii Bogdan şi Ştefan cel crud au fost înmormântaţi în coşciuge, deşi în morminte s-au găsit doar sicrie de lemn, întrucât sicriele de metal ca şi îmbălsămarea cadavrelor era mai puţin obişnuită, aceasta deoarece în biserica greco-răsăriteană se dorea ca rămăşiţele pământeşti să putrezească cât mai curând, biserica rugându-se de altfel pentru aceasta.

Trebuie să se exprime părerea că rămăşiţele pământeşti ale lui Ştefan cel Mare şi ale lui Alexandru au fost îngropate fără sicrie, trupurile fiind înfăşurate în straie domneşti. Aceasta, din împrejurarea că aşezarea şi poziţia rămăşiţelor de îmbrăcăminte, atât în mormântul lui Ştefan cel Mare cât şi în acela al prinţului Alexandru, au fost găsite cu totul în orânduială, pe când dacă s-ar fi scos sicriele sau s-ar fi mutat cadavrele, în afară de cazul că aceasta s-ar fi făcut înainte de descompunerea lor, îmbrăcămintea s-ar fi deranjat.

De asemenea, trebuie luat în considerare că în regiunea capului, la ambele morminte, se găsea, desigur pentru sprijinirea capului, un căpătâi de zidărie de 12 ţoli, care în cazul îngropării cu sicrie nu ar fi putut avea nici un rost. Faţă de cele de mai sus, trebuie acceptată părerea că trupurile lui Ştefan cel Mare şi al lui Alexandru au fost înmormântate fără de sicrie, îmbrăcate numai în bogatele lor veşminte domneşti.

3. Cu privire la deschizătura ce s-a observat la fiecare mormânt, fie la cap, fie la picioare, se dovedeşte prin acestea cât şi prin molozul pătruns prin ele, că mormintele ca şi cadavrele din ele au mai fost cercetate între timp. Un temei despre aceasta ar fi obiceiul de a se căuta să se cunoască

timpul când a început putrezirea trupului care era considerată ca un semn al eliberării sufletului, sau ceea ce pare şi mai demn de crezare, pentru a se face parastasele din trei în trei ani, deasupra mormintelor deschise, ceea ce este şi astăzi obiceiul în Moldova.

4. În ceea ce priveşte împrejurarea că în mormântul lui Ştefan cel Mare s-a menținut partea de deasupra a craniului în timp ce în alte morminte, de pildă în mormântul principelui Bogdan care a murit cu mulți ani în urmă, nu s-au mai găsit rămăşițe ale oaselor capului, acest lucru are o explicație în construcția mult mai îngrijită a mormântului şi alcătuirea lui din piatră de gresie fină, fapt prin care s-a adunat relativ mai puțină umezeală în mormânt, astfel încât rămăşițele pământeşti au ținut mai mult şi au fost aflate în stare mai bună. În afară de aceasta, Ştefan a fost înmormântat fără coşciug, în vreme ce Bogdan într-un sicriu de lemn, supus mai uşor putreziciunii. În cele din urmă, oasele craniului în mormântul lui Ştefan cel Mare erau aşezate pe căpătâiul de zid şi au rămas mai ferite de umezeală, lucru pentru care s-au conservat mai bine de-a lungul timpului şi au fost găsite în stare mai bună, fără a se putea trage din aceasta vreo îndoială asupra identității lor.

5. Luând în seamă interesul istoric şi arheologic al rămăşițelor de îmbrăcăminte ca şi al inelelor şi al celorlalte odoare ce au fost găsite în aceste morminte, s-au făcut desene şi fotografii ale acestora ca şi ale mormintelor deschise, fotografii anexate, iar de către comisarul tehnic s-au făcut planuri în ceea ce priveşte aşezarea arhitectonică a bisericii mănăstirii Putna, spre a fi comunicate secției înaltului Minister al Comerțului [?], pentru cunoaşterea acestor documente istorice.

Apoi, resturile mortuare, prefăcute în țărână, ce au fost scoase din mormintele pronaosului, au fost aşezate în sicrie noi, la loc în mormintele lor, iar obiectele demne de păstrat s-au aşezat în mod corespunzător şi s-au încuiat sub sigiliul comisiunii într-un dulap al mănăstirii de asemeni sigilat, cu indicația persoanelor cărora aceste obiecte le-au aparținut în viață.

De asemenea au fost sigilate şi uşile de intrare ale bisericii, în tinda din față şi în pronaos dar cheia de intrare s-a predat egumenului mănăstirii pentru ca, în cazul unui foc, acesta fiind împuternicit cu salvarea obiectelor bisericeşti, să deschidă biserica.

În sfârşit, comisia apreciind că Ştefan cel Mare şi familia sa sunt într-o deosebită cinste în amintirea populației țării şi că prin înzestrarea atât de

bogată făcută odinioară de către domnitor mănăstirii Putna, fondul religionar greco-răsăritean din Bucovina a crescut necontenit până astăzi, facem propunerea ca, potrivit dorinței întregii țări, a se ridica chiar în mănăstirea Putna, un monument corespunzător pentru a se păstra aducerea aminte asupra descoperirii şi deschiderii mormintelor domneşti aflătoare acolo.

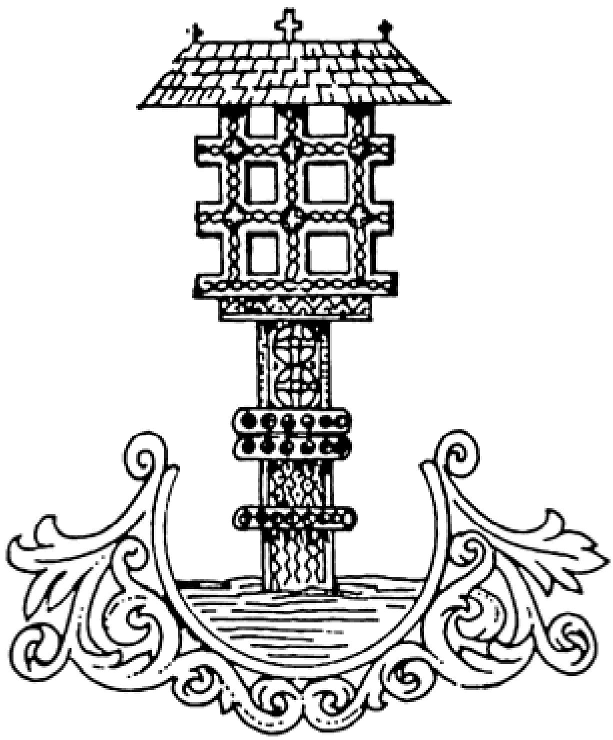
Modul în care obiectele scoase din morminte urmează să fie ferite în viitor de stricăciune rămâne să fie arătat prin hotărârea forurilor superioare,

Cu aceasta se încheie procesul verbal.

Putna, la 2 decembrie 1856

Mormântul lui Ştefan cel Mare şi Sfânt
din biserica mănăstirii Putna în 2003

„… PÂNĂ ASTĂZI ÎI ZICU SVETI ȘTEFAN VODĂ …”

I. ANTONOVICI

VENERAȚIA MARELUI ŞTEFAN PENTRU MOAŞTELE SIHASTRULUI SIMION PREOTUL, DE LA PÂNGĂRAȚI, DUPĂ CELE AFLATE ÎNTR-UN MANUSCRIPT VECHI

Posed un manuscript vechi, în 4°, scris 104 file, pe hârtie cu riglieturi, legat şi foarte bine conservat. În acest manuscript, sunt copiate mai multe povestiri folositoare, de către Metodie monah agapian, în mănăstirea Bisericani, în anii 1808, 1809 şi 1814.

Între aceste povestiri, se află şi un *Cuvânt pentru zidirea sfintei mănăstiri Pângărați, din jud. Neamțului*, scris în a doua jumătate a sec. XVI, după cum vom vedea mai departe. În *Cuvântul* acesta, după ce se spun visele ce le-a avut Alexandru Lăpuşneanu voievod, cum şi ducerea lui la Pângărați, cu mare alai (an. 1557), pentru a hotărî locul unde să facă o biserică, se descrie şi convorbirea ce a avut atuncea cu sihastrul Amfilohie, pe care l-a găsit acolo. Din această convorbire extragem următoarele rânduri, privitoare la Ştefan cel Mare:

„*Şi apoi au întrebat pre sfântul stariț, marele voievod Alexandru, zicând: fost-au înainte vreme, şi mai înainte de tine viețuitori călugări (pe locul) acesta, au n-au fost? Iar el pe amăruntul i-au povestit pentru* ***viața Sfântului Simion preotul*** *şi cum că avea biserică mititică de lemn întru numele Sfântului Dimitrie Izvorâtoriului de Mir, făcută de bătrânul* ***Ştefan voievod****; şi spurcații turci o au ars, când au venit la* ***Valea Albă****. Iar acel stariț* ***Simion****, împreună cu ucenicii săi, au scăpat în Țara Ungurească, la mănăstirea* ***Caşiva****, unde iaste hramul Adormirea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu şi acolo s-au şi pristăvit şi s-au îngropat de ucenicii lui cu cinste. Şi apoi, după ce s-au întors turcii şi s-au potolit vrajba robiei şi s-au făcut pace, atuncea au trimis Ştefan voievod şi i-au adus sfintele lui moaşte, într-o raclă cinstită şi le ținea în vistieria sa cu cinste. Şi apoi luând o parte din sfintele lui moaşte, le-au poprit pentru blagoslovenia-i, şi cu aromate şi bune mirezme şi cu tămâie le tămâia totdeauna, spre credința şi buna întărire a blagocestivei Măriei Sale, iar mai vârtos pentru dragostea şi căldura duhovnicească ce avea mai înainte cătră dânsul. Iară rămăşița*

sfintelor lui moaşte cu cuviință sfințită şi cu cinste le-au îngropat în cetatea Socevei. Şi dintr-acea vreme şi până acum se țin călugări aice” (filele 47-48).

Această povestire a fost scrisă de ieromonahul Anastasie de la mănăstirea Moldovița după cum a auzit-o din gura sihastrului Amfilohie (fila 51). Sihastrul Amfilohie a murit la anul 7079 (1570), septembrie 7 (fila 54); despre dânsul se spune că era scriitor foarte iscusit – caligraf şi ştia meşteşugul de a lucra la lemn (fila 52).

Urmează, deci, că Anastasie cele ce a auzit de la Amfilohie le-a scris în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, întocmind astfel istorisirea despre zidirea Pângăraților, „pentru ca să nu se uite mai pe urmă (cele ştiute de dânsul), cum însuşi se exprimă (pe pagina a doua a filei 51).

Scriitorul manuscriptului, care a copiat şi istorisirea aceasta despre Pângărați, este Metodie *monah agapian*. Acesta a scris în mănăstirea Bisericani (fila 40) în anii 1808, 1809 şi 1814, după cum se vede din diferite însemnări dinlăuntru (pe filele 19, 54, 79, 104). Se intitulează *agapian*, pentru că era făcut călugăr, desigur, în Agapia care, din 1803, era prefăcută în mănăstire de călugărițe de către mitropolitul Veniamin, strămutând pe călugării ce erau acolo pe la alte mănăstiri, între care şi la Bisericani. La Agapia au fost strămutate călugărițele de la Socola, unde amintitul mitropolit, după cum se ştie, a înființat seminarul, în anul 1804.

Nu putem şti dacă ieromonahul Anastasie a scris despre Pângărați în româneşte sau slavoneşte, pentru că Metodie nu ne spune nimica în această privință.

Pe marginile de deasupra ale filelor 1-6 din manuscript, monahul Metodie scrie, cu mâna sa, următoarea dedicație: „*Această sfântă carte, cu multe adunături de scripturi, s-au dăruit de mine, nevrednicul Methodie monah agapian, sfinției sale chir Gavriil, igumenul sfintei mănăstiri Pionul, spre pomenirea mea şi a părinților miei. 1826 iunie 29*”.

Că Alexandru Lăpuşneanu voievod a avut nişte vise şi, în urma acestora, s-a hotărât a face mănăstirea Pângărați, ne vorbeşte şi cronicarul Grigore Ureche (Letop. Mold., t. I, p. 210).

Manuscriptul în chestiune a fost cumpărat de mine în anul 1900 de la un bătrân, Velicovici, de aice, din Bârlad, împreună cu mai multe cărți bisericeşti.

P. Ş. NĂSTUREL

CEA MAI VECHE INSCRIPŢIE DE LA ŞTEFAN CEL MARE (1463)

Pentru vremea lui Ştefan cel Mare se mai cunosc azi vreo 95 de inscripţii slavoneşti – pe piatră, pe metal, pe lemn, pe broderii – care aproape toate sunt legate de numele marelui domn, a cărui dărnicie o veşnicesc[1]. Totuşi, cele mai multe danii care împodobeau ctitoriile lui s-au irosit cu scurgerea veacurilor. Astfel, pe la începutul veacului de faţă, a dispărut de la mănăstirea Neamţului o cunună de moaşte pusă de voievodul Moldovei pe capul Sfântului Simeon Stâlpnicul de la Muntele Minunat[2]. O amintesc însă în scrierile lor arhiereul Narcis Creţulescu[3] şi arhitectul Vladimir Mironescu[4].

Făcând la rândul nostru cercetări la acest monument istoric în luna martie 1960, ni s-a arătat şi o raclă având deosebite moaşte într-însa. Printre ele se găseşte capul amintit, dar fără cununa de la Ştefan vodă[5]. Din fericire,

[1] Statistică făcută după *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958.

[2] Se serbează la 24 mai (vezi orice minei pe luna mai. Este altul decât cel trecut în Sinaxar la 1 septembrie). Trăind sub cinci împăraţi bizantini în părţile Antiohiei, a murit la 24 mai 596. Viaţa lui scrisă pe larg, în greceşte, de Nichifor Uranos, magistrul Antiohiei, în *Acta Sanctorum*, vol. V, pe luna mai, Paris şi Roma, 1886, p. 306-397. Şi mama lui Simeon, Marta văduva, se pomeneşte la 24 mai; cf. *Acta Sanctorum*, vol. cit., p. 398-425. A. Frolow, *Une staurothèque byzantine décrite dans le cod. Vat. gr. 644*, în „Cahiers archéologiques", VIII, Paris, 1956, p. 231, aminteşte între altele şi moaşte ale Sfântului Simeon de la Muntele Minunat.

[3] N. Creţulescu, *Inscripţiile sfintelor mănăstiri Neamţu şi Secul*, în „Arhiva Societăţii Istorice şi Literare din Iaşi", XX, 1909, p. 238 şi la Academia Română, ms. rom. 5691 (*Istoria Sf. Mănăstiri Neamţu de la începutul ei până la 1779*, de arhiereul Narcis Creţulescu, p. 43) şi ms. rom. 5696 *(Istoria Sfintelor Mănăstiri Neamţu şi Secu*, VII, p. 5, de acelaşi). Cf. şi C. N. Tomescu, *Scurtă povestire istorică despre Sfânta Mănăstire Neamţu*, Mănăstirea Neamţ, 1942, p. 96. Şt. Balş şi C. Nicolescu, *Mănăstirea Neamţ*, Bucureşti, 1958, nu pomenesc această cunună.

[4] Vl. S. T. M. Mironescu, *Mănăstirile şi bisericile întemeiate de Ştefan cel Mare*, Cernăuţi, 1908, p. 15 (extras din „Junimea Literară", 1908, nr. 6).

[5] Ţeasta se află împreună cu alte moaşte într-o raclă făcută în 1804 de stareţul Sofronie (cum spune însemnarea rusească de pe ea) şi păstrată în clisiarniţa bisericii mari.

în raclă se păstrează un desen – făcut cu mare grijă în 1903 – al inscripției de pe cunună.

Inscripția cununii moaştelor Sf. Simeon de la Muntele Minunat
(desen Florentina Dumitrescu)

Această inscripție slavonească, inedită, are cuprinsul următor:

‡ Mîøòè Ñ(âh)ò(à)ãî Ñèìewíà èæe wò äèâ[í]hè ãîðû. Wêîâàíèæe ñ@òü wò Ìwàííà Ñòeôàía âîeâîäa â ëh(òo) ‡¾÷Ìîà

Adică:

„Moaşte ale Sfântului Simeon cel de la Muntele Minunat. S-au ferecat de Ioan Ştefan voievod la leatul 6971” (1463).

Desenul inscripției, tăiat în trei bucăți, este lipit pe o foaie de hârtie, uşor ruptă la două capete, pe care arhiereul Narcis Crețulescu a însemnat între altele următoarele lămuriri: „Cutia şi sfintele moaşte s-au curățit de arhitectul Vladimir Mironescu în zilele şi prin starețul sfintei mănăstiri Neamțu cu ocazia când s-au copiat viderile şi inscripțiile pentru piesele la jubileul lui Ştefan cel Mare. 1903 noiembrie 23. Stareț †Narcis Crețulescu”.

Avem tot dreptul să bănuim că desenul amintit a fost făcut de arhitectul Mironescu, care de altfel îşi lucrase o acuarelă, azi dispărută[6].

N. Crețulescu, *op. cit.*, dă traducerea în româneşte a inscripției cununii.

[6] Vl. Mironescu, *op. cit.*, *loc. cit.* Fiul lui, pictorul Eusebiu Mironescu, de la Institutul de

Slovele au 2,2 cm înălţime.

Aşadar, la 1903 şi chiar în 1909[7] ţeasta Sfântului Simeon se afla încă la mănăstirea Neamţ, împreună cu cununa ei. Nu ştim cum şi de cine a fost furată ferecătura pusă de Ştefan cel Mare. Călugării nemţeni pe care i-am întrebat ne-au răspuns că aceasta s-a întâmplat de mult. Pierderea ei este de neînlocuit, căci azi nu se mai cunoaşte nimic de la Ştefan cel Mare, care să fie atât de vechi (1463)[8].

Din fericire ne rămâne pentru ştiinţă desenul pisaniei, făcut cu o deosebită grijă. El stă mărturie adevărului spuselor stareţului Narcis şi are totodată o însemnătate deosebită pentru epigrafia slavo-română şi meşteşugul argintarilor moldoveni.

Nu ştim cum arăta cununa moaştelor Sfântului Simeon.

Cunoaştem însă pe aceea pusă tot de Ştefan cel Mare pe ţeasta Sfântului Ghenadie, dată de el mănăstirii Putna în 1488[9]. Faţă de ceea ce s-a spus despre aceasta din urmă până acum, iată câteva date pe care le-am cules la faţa locului[10]. Mai întâi ferecătura aminteşte cununiile ce se întrebuinţează la nunţi. Este din argint aurit. Cercul din jurul capului, stricat pe alocuri, are în partea de jos o pisanie gravată în slavoneşte[11] şi marginea de jos, întoarsă înspre afară, este polilobată. Câmpul dintre slove este punctat. Sus este prins un mic chenar din flori de crin. Deasupra coroanei se încrucişează două fâşii şi ele de argint aurit, împodobite cu vrejuri şi cu

Arheologie al Academiei Române, ne face cunoscut că acuarela a fost vândută de tatăl său împreună cu alte multe materiale lui Oreste Tafrali, pentru Universitatea din Paris. Nu ştim dacă acuarela se află acum la École des Hautes Études de la Paris sau undeva la Iaşi.

[7] După N. Creţulescu, *Inscripţiile...*, publicate în „Arhiva” de la Iaşi, XX, 1909, cununa se afla încă atunci la mănăstirea Neamţului.

[8] Ferecătura de evanghelie de la Laţco Cândea nu e datată. V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale în ţările române*, I, Bucureşti, 1959, p. 457, o crede lucrată pe la 1435-1436, dar nici nu o socoteşte o lucrare moldovenească, ci ardelenească. Mai vechi, dar în Ţara Românească, ar putea fi ferecătura evangheliei de la Tismana scrisă în 1405 şi panaghiarul mănăstirii Snagov (1431); cf. V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 456-457 (pentru data panaghiarului foarte discutată, dar pe care cu N. Iorga, G. D. Florescu, V. Vatăşianu şi alţii, o socotim a fi 1431, vezi P. Ş. Năsturel, *Un panaghiar moldovenesc necunoscut din 1678*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei”, XXXI, nr. 7- 8, Iaşi, 1960, p. 448, n. 6).

[9] *Repertoriul...*, p. 344, nr. 120. A se adăuga bibliografiei D. Dan*, Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti, 1915, p. 112, nr. 3.

[10] În iulie 1960.

[11] Textul în *Repertoriul...*, p. 344. Inscripţia nu începe cu o † obişnuită, ci cu . O lucrare asupra chipurilor şi rostului crucilor de pe pisanii, odoare etc. lipseşte încă. Vezi totuşi I. Zugrav, *Sfânta Cruce ca obiect liturgic*, în „Candela”, XLVII, 1936, p. 111-134.

flori. Cununa se sprijină pe țeastă fără a fi prinsă de ea. Cununa fiind eliptică măsoară 40 cm la diametrul mare şi 36 cm la cel mic. Cercul cu inscripția are 6 cm înălțime, iar slovele sunt înalte de 2 cm.

Cununa moaştelor Sf. Ghenadie

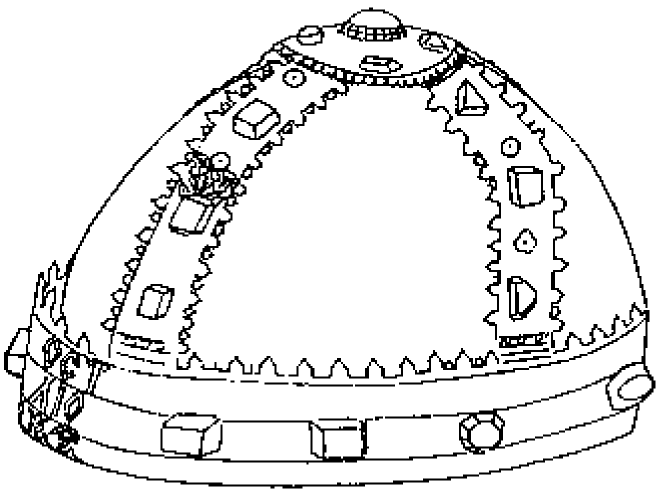
Pentru o vreme mai nouă cunoaştem de asemenea cununa capului Sf. Grigorie Cuvântătorul de Dumnezeu (Bogoslov, Teologul)[12]. O carte domnească din 20 august 1560 de la Alexandru vodă Lăpuşneanu vorbeşte de moaştele aduse de el de la mănăstirea Vatopedi (Muntele Athos) pentru ctitoria sa, mănăstirea Slatina. Printre ele era şi „Sfântul cap al Sfântului Grigorie Bogoslovul”, despre care voievodul scrie: „... domnia mea... prea frumos am înfrumusețat sfintele moaşte şi am ferecat cu mult aur aceste moaşte... şi multe pietre de mare preț am adăugat la sfintele moaşte...”[13].

Capul, cu o minunată ferecătură bătută în pietre scumpe şi mărgăritare, face parte din odoarele înapoiate din U.R.S.S. în 1956[14]. Ferecătura aminteşte foarte bine de cea de la Putna, dar este mult mai bogat

[12] Pavel de Alep a văzut în 1655 la Moscova... un alt cap al Sfântului Grigorie Teologul! Cf. *The Travels of Macarius, patriarch of Antioch...* (trad. F. C. Belfour), II, Londra, 1836, p. 99.
[13] *Documente privind istoria României*, Veacul al XVI-lea, A. Moldova, II, Bucureşti, 1951, p. 154-156 (nr. 149).
[14] Azi la Muzeul de Artă al României, aşezate într-o raclă făcută de arhimandritul Filaret Beldiman egumenul Slatinei, la 1 mai 1806. Poartă numărul de inventar M. 1535 (Inv. 677, гоп 5949/817) al muzeului. Semnalate nouă de Dinu C. Giurescu.

împodobită. Cum însemnarea ei slavonească arată că ferecătură capului Sfântului Grigorie Bogoslovul s-a făcut de pan Apostolache vistiernicul şi cneaghina lui, Chiajna, fata lui Alexandru voievod (Lăpuşneanu) şi s-a dat de către ei Slatinei sub Ieremia Movilă voievod şi în zilele arhiepiscopului Gheorghe Movilă, mitropolitul Sucevei, la 23 aprilie 7105, adică în 1597[15], e de bănuit că ferecătură de la Lăpuşneanu fusese stricată, poate sub Despot Vodă.

Cercul fiind închis pe dedesubt cu un capac lipit de partea de jos a cununei, moaştele nu se pot scoate. Cununa are o înălţime de 16,5 cm (cercul fiind înalt de 4,5 cm); diametrul mare e de 23 cm, iar cel mic de 17 cm. Slovele sunt înalte de 1,2 cm.

Schiță după cununa moaştelor Sf. Grigorie Teologul

Fireşte, capetele încununate ale sfinţilor se păstrau în cutii anume. Dar nu toate moaştele de acest fel sunt înzestrate cu o cunună.

Astfel, într-o raclă foarte scumpă Neagoe Basarab aşezase moaşte a trei sfinţi, dintre care „capul Sfântului Ioan Botezătorul”. Este vorba aici de un occipital, îmbrăcat pe partea convexă într-o ramă de aur bătută în pietre scumpe şi având pe partea concavă o foiţă de aur, iar – lucru ce aminteşte moaştele de mai sus – două fâşii de aur încrucişate (împodobite şi ele cu mărgăritare şi rubine) sunt prinse de ramă. Racla cu moaşte a dăruit-o

[15] Inscripţia este încă inedită. O vom publica într-o lucrare anume despre această raclă.

mănăstirii Dionisiu de la Athos, în schimbul moaştelor patriarhului Nifon[16].

Alteori întregul cap este ferecat frumos[17], lăsându-se doar o mică portiţă pentru închinători, iar moaştele aşa ferecate se păstrează într-o cutie. Astfel, ca să ne mărginim la danii româneşti, amintim ţeasta Sfântului Haralambie, la mănăstirea Sf. Ştefan de la Meteora[18] şi... iarăşi! capul Sfântului Grigorie Teologul, care, deşi a fost vândut de călugării athoniţi lui Alexandru Lăpuşneanu, se află mai departe la mănăstirea Vatopedi!!![19].

Acelaşi lucru în ce priveşte moaştele Sfinţilor Nifon, Vah şi Serghie – acum la Craiova, pe vremuri la Curtea de Argeş[20].

La Muntele Athos unele moaşte se păstrează în racle meşteşugite în chip de cap[21]. Nu cunoaştem aşa ceva în ţara noastră[22].

În ce priveşte acum ferecătura ce se afla odinioară la Neamţ, avem tot dreptul să bănuim că era mai asemănătoare cu cea de la Putna decât cu cea de la Slatina. E drept că ţeasta Sf. Simeon arată urmele unor ţinte. Dar

---

[16] E. Vârtosu, *Odoare româneşti la Stambul*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXVIII, 1935, p. 1-7 şi 18-19 (cu patru fotografii). Vezi şi G. Millet, J. Pargoire şi L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos*, I, Paris, 1904, p. 162, nr. 446, precum şi V. Grecu, *Viaţa Sfântului Nifon*, Bucureşti, 1944, p. 156 şi 157.

[17] Joseph Braun, *Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung*, Freiburg im Breisgau, 1940, p. 145-162, dă unele date despre capete de sfinţi (mai ales apuseni) păstrate în lacriţe, dar lămuririle lui sunt prea puţin folositoare studierii moaştelor Bisericii Răsăritene.

[18] M. Beza, *Urme româneşti în Răsăritul ortodox*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1937, p. 74 şi mai ales, de acelaşi, *Byzantine Art in Rumania*, Londra, 1940, p. 35.

[19] M. Beza, *Urme româneşti...*, p. 38 şi Fr. Dölger, *Mönchsland Athos*, München, 1943, p. 273 (se vede pe occipital o mică portiţă deschisă anume pentru închinăciune). Pentru inscripţia raclei făcute în 1709 cu cheltuiala doamnei Maria a lui Şerban Cantacuzino şi a Mariei Bălăceanu, vezi G. Millet, J. Pargoire şi L. Petit, *op. cit.*, p. 24, nr. 71. (Se ştie că Sf. Grigore Nazianzenul este acelaşi cu cel numit mai obişnuit la noi Teologul sau Bogoslovul. Cunoaştem aşadar deocamdată cel puţin trei capete ale lui: cel de la Slatina, cel de la Moscova şi cel rămas la Vatopedi!).

[20] Sunt aşezate toate la un loc într-o mare raclă care se află acum la biserica Sf. Dumitru din Craiova, unde le-am cercetat în ianuarie 1960. Fiecare cap este într-o cutie; doar capul Sf. Tatiana e într-un fel de potir turtit cu capac.

[21] Cf. G. Millet, J. Pargoire şi L. Petit, *op. cit.*, p. 162, nr. 467 şi p. 163, nr. 477 (capul Sfintei Tomaida, într-o raclă din 1755 şi cel al Sfântului Petru din Alexandria într-alta din 1800, amândouă la mănăstirea Dionisiu) şi p. 179, nr. 533 (o raclă din 1762 în chip de cap cu moaştele ţestelor Sfinţilor Serghie şi Vah, la mănăstirea Simopetra. Amintim că la Craiova – v. *supra*, nota 20 – se păstrează capetele acestor doi sfinţi. S-ar putea însă ca o parte din capetele lor să fie la Athos). După unele racle catolice, vezi J. Braun, *op. cit.*, fig. 475-508, ne putem închipui întrucâtva cum arată raclele athonite de acest fel.

[22] Vezi totuşi o raclă cu capul craiului ungur Sf. Ladislau, lucrată se pare la Oradea, la V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 446-447 şi fig. 410.

Crețulescu, care a văzut şi cununa şi capul, spune că aceste mici găuri sunt de la o ferecătura mai veche. Prin urmare cununa era numai aşezată pe capul Stâlpnicului (întocmai ca ferecătura de la Putna) şi nu țintuită. Crețulescu adaugă că monahii Neamțului ştiu că Ştefan cel Mare o moştenise de la tatăl său, Bogdan al II-lea. Este desigur o legendă şi poate am face mai bine să ne întrebăm dacă nu cumva jefuirea Constantinopolului de cuceritorii otomani lipsind aceste moaşte de racla şi cununa lor, ele au fost în curând răscumpărate şi trimise în țara Moldovei, unde le-a ferecat voievodul.

Slovele inscripției, elegante şi sigure, dau de gândit că în 1463 meşteşugul scrisului pe metal nu se afla în Moldova la începutul său. Nu credem că cununa s-a lucrat dincolo de hotarele Moldovei, de pildă la Liov sau la Bistrița. Slovele dovedesc iscusința săpării slovelor în metal, care pare a fi încă atunci rodul unei îndelungate îndeletniciri.

Mai avem de spus un amănunt. Pe când în inscripțiile cununilor moaştelor de la Putna şi Slatina se spune lămurit cărui lăcaş au fost dăruite, cea de la Neamț nu aminteşte nimic. Credem de aceea că ele au fost ferecate în 1463 de Ştefan cel Mare pentru el[23]. Până în acel an nu se ştie ca domnul Moldovei să fi clădit vreun lăcaş bisericesc. Mai târziu, capul lui Simeon a fost dăruit mănăstirii Neamțului, poate în 1497, cu prilejul târnosirii noii biserici zidite de Ştefan.

E drept că monahii de la Neamț citeau încă din 1439 „viața şi traiul prea cuviosului părintelui nostru Simeon cel din Muntele Minunat", alcătuită cu câteva veacuri în urmă de un bizantin, Nichifor Uranos, şi tălmăcită nu se ştie când şi de cine în limba slavonească. Mărturie stă în această privință un sbornic scris în acel an de vestitul caligraf nemțean Gavriil[24]. Dar aceasta nu poate fi nici într-un fel o dovadă sau măcar un semn că încă de atunci capul lui Simeon s-ar fi aflat la Neamț (fiind deci, mai târziu, doar ferecat de Ştefan). Sbornicul cuprinde într-adevăr viețile multor sfinți, unele scrise de Eftimie, patriarhul Târnovei, precum şi viața Sf. Ioan cel Nou de la Cetatea Albă, întocmită de Grigorie Țamblac[25]. Însă

[23] Se pare că Ştefan ținea la el capul unui sfânt moldovean pe care-l cunoscuse şi care murise la câtăva vreme după bătălia de la Valea Albă, stareţul Simeon de la Pângărați; cf. I. Antonovici, *Un manuscris din mănăstirea Pângărați*, în „Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie", X, 1900, p. 70-72. De altfel, însuşi Neagoe Basarab a păstrat cât a trăit capul şi mâna dascălului său, patriarhul Nifon; cf. V. Grecu, *op. cit.*, p. 156 şi 157.

[24] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, Bucureşti, 1959, p. 247 (ms. slav nr. 164, f. 233-281^v).

[25] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 245-247.

aceşti sfinţi nu au nici o legătură cu mănăstirea Neamţului.

Mai curând un minei de la Neamţ pe luna mai din veacul al XV-lea, cuprinzând în slujba Sfântului Simeon o alta intercalată a acestuia, din veacul al XVI-lea, ar arăta că pe vremea aceea moaştele lui se aflau în marea lavră moldovenească, îndreptăţind chiar o slujbă anume pentru credincioşii care veneau la închinat[26].

Este foarte îndoielnic că cununa din 1463 se va mai găsi cândva. Cel care a furat-o a putut-o topi, aşa cum de altfel în veacul trecut, după spusele vrednicului istoric al acestei mănăstiri, Narcis Creţulescu, un stareţ de la Neamţ, Dometian, a găsit cu cale să topească un rând de vase liturgice de la Ştefan cel Mare – potir, disc, stea, copie – precum şi două discuri şi două pahare, „de aur curat... împreună cu alte obiecte tot de aur”[27] pentru a polei crucile bisericii.

Azi în Moldova nu se mai cunoaşte nici un vas liturgic dinainte de veacul al XVII-lea. În vechime era de altfel un obicei de a preface obiecte bisericeşti prin topirea lor, pentru a face altele noi[28]. Acum însă când le recunoaştem şi un preţ istoric şi artistic, ele trebuie păstrate toate cu mare grijă, fiind mărturii de seamă ale culturii noastre de veacuri.

---

[26] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 56, nr. 125 (manuscris de la Neamţ).

[27] Biblioteca Academiei Române, ms. rom. 5691, p. 43 şi 5696, p. 5. (Pe când în manuscrisul 5696 Narcis Creţulescu scrie că aceste vase au fost făcute de Ştefan în 1463 când a ferecat capul Sf. Simeon, în schimb în manuscrisul 5691 el spune că voievodul le făcuse în 1502, o dată cu panaghiarul binecunoscut din acel an. Şovăiala lui Narcis înseamnă că vasele erau nedatate. Am putea deci să ne îndoim că erau chiar de la Ştefan cel Mare. Ne putem întreba tot aşa dacă erau cu adevărat de aur – lucru nemaiîntâlnit la noi – sau dacă din banii vânzării lor Dometian a plătit cheltuiala auririi crucilor de pe biserică).

[28] Ne gândim, de pildă, la o cristelniţă a Putnei de la Ştefan cel Mare, din care Lăpuşneanu a făcut alta, la ferecătura unui Tetravanghel făcut de doamna Roxanda din argintul alteia, tot de la Ştefan etc.; am putea lungi lista (vezi D. Dan, *op. cit.*, p. 56, nr. 10 şi p. 70, nr. 2).

CONSTANTIN TURCU

DANIIL SIHASTRU. FIGURĂ ISTORICĂ, LEGENDARĂ ŞI BISERICEASCĂ

Nu am putea spune, astăzi, în ce măsură *O samă de cuvinte* ale lui Ion Neculce sunt – sau vor rămâne şi în viitor – simple legende istorice, adică prelucrări ale tradiţiei folclorice. Aceasta cu atât mai mult că, în vremea din urmă, unele din legendele cronicarului şi-au câştigat, de-a dreptul, locul cuvenit în istorie, verificându-se, astfel, tot mai mult, opiniunea unor cercetători, între care şi câţiva străini, că scriitorul C. Negruzzi, în nuvelele sale istorice şi, mai ales mai înainte, cronicarul Ion Neculce, au avut o bază istorică pentru povestirile lor.

Părerea aceasta e susţinută recent şi de istoricul polon Olgierd Górka, editorul *Cronicii epocii lui Ştefan cel Mare*, descoperită de el, în versiunea germană a lui Herman Schedel, în biblioteca Statului din München[1]. Ocupându-se de fragmentul referitor la evenimentele din 1486 – lupta lui Ştefan cel Mare la Şcheia cu pretendentul Petre Hronod, când viaţa voievodului a fost salvată de boierul ostaş Purece – O. Górka arată că „acest amănunt necunoscut din alte izvoare”, despre salvarea lui Ştefan de către boierul Purece, tocmai în momentul când viteazul domn căzuse de pe cal, „este de natură a stârni mai mare senzaţie la istoricii literaturii decât la istoricii politici – şi aceasta din cauza poeziei vestite a lui Costache Negruzzi, *Aprodul Purece*”.

Aşadar acest personaj legendar, Purece, a existat aievea, fiind menţionat nu numai de Neculce – în *O samă de cuvinte* – ci şi în cronica de mai sus, a epocii lui Ştefan cel Mare şi chiar în documentele timpului[2].

Tot astfel s-a dovedit, cu substrat istoric, dar mai ales cu adânci şi vechi legături în folclorul european, şi o altă legendă din *O samă de cuvinte*

[1] Olgierd Górka, *Cronica epocii lui Ştefan cel Mare, 1457-1499*, în „Revista Istorică Română”, vol. V-VI, p. 67, nota 5. Facsimilul cronicii şi un studiu, şi la Ion Const. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1942.

[2] Ion Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 458-459: în documentul din 26 februarie 1491 apare, între boieri, pan Purece spătar; de asemenea, de la 26 octombrie 1493 la 11 martie 1494, Purece apare ca pârcălab de Hotin (*Op. cit.*, II, p. 29-38).

– aceea despre mama lui Ştefan cel Mare[3]. Aceasta s-a bucurat la noi, mai cu seamă în veacul trecut, de o împătrită difuzare: prin litografiile lui Gh. Asachi, prin folclorul ce s-a închegat în jurul figurii voievodale a lui Ştefan cel Mare, prin legănata poezie a lui D. Bolintineanu şi prin cronica lui Neculce.

Chipul Sfântului Daniil Sihastru (dreapta) şi al mitropolitului Grigore Roşca, zugrăviți în fresca exterioară a mănăstirii Voroneț (1547)

Legenda însă a fost pusă intens în circulație mai ales de Gh. Asachi, care s-a inspirat, pentru alcătuirea gravurii sale, din *Istoria Imperiului Otoman* a lui Dimitrie Cantemir – carte de mare şi documentată erudiție. Nu ştim în ce măsură voievodul istoriograf va fi adoptat la faptul istoric, tema

[3] Laetiția Cartojan, *Legenda „Mama lui Ştefan cel Mare”. D. Cantemir, Izvorul baladelor din secolul al XIX-lea*, în revista „Cercetări Literare”, V (1943), p. 65-98 + VII planşe.

folclorică, locală sau împrumutată din folclorul francez, unde de asemenea există – ca temă generală, bineînțeles: eroul dezorientat o clipă primeşte o lecție de demnitate de la mamă sau de la soție – şi pe care temă e sigur că a cunoscut-o prin legăturile sale culturale cu diplomații francezi de la Constantinopol.

La rândul său, Bolintineanu a reluat subiectul, folosind deopotrivă gravura lui Asachi ca şi textul lui Neculce. O versiune a legendei a mai semnalat episcopul Melchisedec, într-o broşură rusească, apărută la Petersburg în 1867, în care, alături de legenda culeasă dintr-un manuscris bulgar – în legătură cu icoana făcătoare de minuni a Sfântului Gheorghe, trimisă de Ştefan cel Mare la Zograf, în 1475 – se citează şi legenda ce ne interesează[4].

Revenim la subiectul nostru, căutând a dovedi baza istorică încă a unei legende a lui Neculce, a cărei temă n-ar fi exclus a se găsi şi în folclorul european, sub forma cea mai simplă, a „viteazului" care, părăsit pentru o clipă de norocul biruințelor, merge de se reculege în fața unui altar singuratic, cerând sfatul umil al unui înțelept închinător către Atotputernicul ce ține în mână izvorul tuturor biruințelor...

Sfătosul Ion Neculce, care pe lângă meritul său de istoric a avut şi însuşirile pedagogului modern, prin metoda ce a folosit-o în redactarea operei sale[5] – precedând-o cu acele *O samă de cuvinte ce sânt auzite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni şi în letopiseți nu sânt scrise...* şi care sunt ca nişte introduceri pregătitoare la lecțiile de istorie ale cronicii sale[6] – este cel dintâi care ni-l face cunoscut, în literatura istorică a vremii, ca pe o adevărată personalitate, pe părintele sihastru Daniil de la Voroneț.

Cronicarul ni-l înfățişează[7] pe înțeleptul bătrân în momentul solemn al rugăciunii, în întunecata lui peşteră din munții Bucovinei. De la el a venit să ceară sfat – închina-va țara turcilor, au ba? – gloriosul voievod Ştefan cel Mare, după cumpăna de la Războieni, când, zice-se, n-a fost primit a se adăposti în

[4] Laetiția Cartojan, *loc.cit*.

[5] Nu vrem să spunem prin aceasta că Neculce a fost un pedagog – dar un țel instructiv a avut, totuşi, când a afirmat în *Precuvântarea* sa către cititori: „cu cât vă veți îndemna a cetire pre acest letopiseț mai mult, cu atâta *veți şti* a vă ferire de primejdii şi *veți fi mai învățați*...". Ca şi Ureche – S. Dascălul în *Letopisețul Țării Moldovei*: „Mulți scriitori au nevoit de au scris rândul şi povestea țărilor, de au lăsat izvod [...] să rămână feciorilor şi nepoților *să le fie de învățătură*...".

[6] „Cine va vrea să le crează – bine va fi, iar cine nu le va crede iarăşi bine va fi; cine cum îi va fi voia, aşa va face" (Neculce, *Precuvântare*).

[7] Ion Neculce, *Cronica*, ediția Al. Procopovici, Craiova, 1936, vol. I, p. 12.

cetatea de la Neamț[8], căci, cum i s-a spus, „paserea în cuibul ei piere”[9].

Sfârşindu-şi ruga, sihastrul primi îndată, în săraca sa chilie, pe Ştefan voievod şi – după ce-i ascultă spovedania deznădăjduită – îl îndemnă să-şi strângă iarăşi oaste şi să lupte căci va birui. Numai – ceru schimnicul – ca după izbândă, domnul să zidească la Voroneț o mănăstire, în numele Sfântului şi Măritului Mare Mucenic şi Purtător de Biruință Gheorghe, ceea ce evlaviosul domn a şi făcut în anul 1488, zidind noul lăcaş[10].

În această lumină arătat, pustnicul apare ca un sfătuitor în vremuri grele pentru țară şi ca un scump sfetnic al domnului[11], care i-a cunoscut probabil îndeaproape aspra şi evlavioasa-i viață de schimnic şi sănătoasa-i înțelepciune şi judecată.

Alături de legenda cronicii lui Neculce, poporul a păstrat şi el amintirea cuviosului schimonah Daniil. Legenda e puțin diferită de versiunea letopisețului[12]: între călugării care ar fi întemeiat o mănăstire a Sfântului Laurentie, lângă Vicovul de Sus, era şi Daniil – cel renumit pentru evlavia rugăciunilor sale şi pentru meşteşugul cu care ştia să facă linguri de lemn frumos încrustate... Abătându-se odată de la pravila mănăstirii – nu din vina lui, ci dintr-a credincioşilor însetați de cuvântul şi sfintele lui rugăciuni – călugărul s-a retras, ca pedeapsă, în pustietățile munților, să-şi ispăşească singur greşeala întârzierii dincolo de poarta mănăstirii. Acolo, neavând adăpost, şi-a săpat cu dalta, în stânca tare a muntelui, o chilie şi, apoi, o mică biserică, în apropierea mănăstirii Putna – ce şi azi se vede, fiind cunoscută sub numele de „Peştera lui Daniil Sihastru”. Poposind odată Ştefan cel Mare prin acele locuri, sihastrul l-a hotărât pe domn să zidească o mănăstire – Putna de azi – după care Daniil s-a retras din nou, în nişte locuri

[8] Refuzul acesta, se ştie, a servit ca motiv de inspirație poetului D. Bolintineanu şi unui tablou istoric al lui Gh. Asachi.

[9] Neculce a redat aproape neschimbat proverbul popular „toată paserea pe limba ei piere”; iar D. Cantemir l-a înlocuit prin cuvintele mamei voievodului: „decât să ajungi ruşinea să te scape o femeie”.

[10] Cf. inscripția bisericii. Din lemn, însă, biserica e cunoscută de la 1472, având ca stareț pe Misail, urmaşul lui Daniil, care se retrăsese în munți; cf. Ulianicky, *Materialy...*, p. 109.

[11] Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord*, Paris, 1930, p. 250.

[12] D. Dan, *Daniil Sihastru*, legendă publicată în revista de folclor „Şezătoarea”, vol. VI, p. 133. Aceeaşi legendă a fost reprodusă de S. T. Kirileanu, *Ştefan cel Mare şi Sfânt – istorisiri şi cântece populare*, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1924, p. 87-92. O legendă puțin diferită se poate citi în articolul lui Paul Henry, *Voronețul*, publicat în revista „Boabe de Grâu”, II (1931), nr. 1, p. 1-7. Şi o alta la Sim. Florea Marian, *Tradiții poporane române*, p. 112.

mai sălbatice, pe pârâul Voronețului în sus, unde-şi făcu o altă chilie, mai aspră ca cea de la Putna şi unde l-a nimerit din nou Ştefan voievod, după bătălia de la Valea Albă.

Tradiția populară ne mai spune că Ştefan vodă, încă băiat fiind, a rătăcit odată prin codrii Voronețului şi numai că Dumnezeu i-a scos în cale chilia unui sihastru la care a şi stat o bucată de vreme, slujindu-l. Negreşit că mai târziu, tot la acelaşi sihastru – care nu-i decât Daniil – a alergat el, cerându-i sfatul în nenorocirea care nu-i dădea răgaz[13].

Cum vedem, nu numai Voronețul dar Putna se mândreşte şi ea cu Daniil, arătându-ne aproape chilia săpată în stâncă, de cuviosul monah[14], iar înlăuntru lăcaşului relicva degetului său ferecat în argint şi împodobit cu 11 mărgăritare şi un granat[15]...

Totuşi, literatura de specialitate – şi îndeosebi cea religioasă, de datoria căreia mai ales era – nu s-a învrednicit încă de o privire sintetică asupra aceluia care a fost, nu numai vizionarul clar al biruințelor lui Ştefan vodă împotriva necredincioşilor păgâni, ci însuşi sfătuitorul măritului domn şi fondatorul vieții monahale de la Voroneț, dacă nu şi ceva mai mult[16]... Astfel, N. Iorga de abia îl aminteşte pe Daniil, vorbind despre zidirea Voronețului[17] de către Ştefan cel Mare: „pe locul unde fusese umila chilie de lemn a sihastrului Daniil şi apoi, pe la 1471, mănăstirea tot de lemn a egumenului Misail". Iar N. Dobrescu, alt cercetător al vieții religioase a românilor, arată acelaşi lucru, adăugând că Daniil a fost înmormântat la Voroneț şi, pentru că dusese o viață plină de evlavie şi pietate, şi trăise într-o asceză severă, a fost declarat după moarte sfânt, iar biserica Voronețului – lângă hramul Sfântului Gheorghe – a mai primit şi pe acela al Sfântului Daniil[18].

Singur părintele C. Bobulescu s-a interesat – cel dintâi – mai de

---

[13] Cf. C. Bobulescu, *O legendă confirmată de istorie – Daniil Sihastru*, în revista „Lamura", IV (1923), nr. 8, p. 435-438 (cu trimitere, pentru această ultimă variantă a legendei, la Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 90-103).

[14] Dr. Eugen A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, I, Wien, 1903, p. 63-64, unde – vorbind despre „Schitul din Stâncă" de la Putna – arată că, deşi legenda pune pe Daniil la Voroneț, unde i-i mormântul, s-ar putea ca el să fi trăit într-adevăr şi în valea Putnei, al cărei schit ne duce până în secolul XIII.

[15] D. Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti, 1905, p. 111 („aceste relicve le-a ferecat eu, Ghedeon, igumen ot Voroneț, cu toată cheltuiala mea, în anul 7257 (1749), în 4 decemvrie" – deci este adus de la Voroneț?).

[16] Vezi mai departe probabilitatea înrudirii lui cu Ştefan cel Mare.

[17] N. Iorga, *Istoria Bisericii Româneşti*, ed. 2-a, vol. I, p. 101.

[18] N. Dobrescu, *Din istoria Bisericii Române în secolul XV*, Bucureşti, 1910, p. 145-146.

aproape de renumitul sihastru şi a schiţat un scurt şi documentat articol, uitat într-o veche revistă didactică. Aici este cea dintâi încercare de a strânge, la un loc, toate datele privitoare la Daniil, ca personaj istoric[19].

Chipul Sfântului Daniil Sihastru, pe gravura în argint aurit
a Evangheliarului din mănăstirea Voroneţ

Şi totuşi, ştirile documentare asupra sihastrului Daniil n-au lipsit în acest timp. Ba mai mult, ele au fost cunoscute şi utilizate de cercetătorii străini, care ne-au studiat trecutul religios încă din a doua jumătate a secolului trecut. Astfel stând lucrurile, nu ne explicăm de ce istoricii noştri – mai ales cei ai Bisericii – n-au dat mai multă atenţie, în studiile lor, acestui personagiu trecut în legendă, sfinţit de Biserică şi intrat în istorie!...

[19] C. Bobulescu, *loc. cit.* După redactarea comunicării noastre, am luat cunoştinţă şi de broşura, recent apărută (Sibiu 1945), cu titlul *Sfinţii români* a dr. Liviu Stan. Aici Daniil ocupă 16 pagini din cele 80 ale broşurii, şi e urmărit mai ales în literatura religioasă – hagiografică – aducând, totuşi, în discuţie şi unele din dovezile documentare cunoscute. Un scurt dar însufleţit „portret ortodox” al *Sf. Daniil Sihastru* scris de prof. dr. Petru Rezuş se poate citi şi în revista „Altarul Banatului”, III (1946), nr. 7-8, p. 182-185.

Scriind *Istoria mănăstirilor Voroneţ şi Putna*, Franz Adolf Wickenhauser foloseşte şi legenda populară – *căci ea este documentul nesemnat al timpurilor vechi* – privitoare la chilia sihastrului, de sub stânca Şoimul de pe Voroneţ[20]. Arată, apoi, că Daniil este cel dintâi şi adevăratul întemeietor al vieţii monahale la Voroneţ – unde a fost călugăr şi stareţ, sub numele de David, nume pe care şi l-a schimbat când a îmbrăcat marea schimă a ascezei, dedicându-se monahismului în gradul cel mai înalt, încât chiar şi scrierile bisericeşti îl pomenesc sub numele de Daniil cel Nou, spre deosebire de Daniil din Vechiul Testament.

Fără îndoială, scrie Wickenhauser, Daniil a murit înainte de a fi fost gata minunata biserică de acum a Voroneţului – care s-a zidit pe temelia celei vechi. El e înmormântat în pronaos, spre dreapta, şi pe piatra care se mai vede încă, citim: „acesta e mormântul tatălui nostru David – ca schimnic Daniil".

Acelaşi istoric al Bucovinei şi al mănăstirilor ei, scriind despre Putna, nu uită să arate şi aici legenda lui Daniil şi a peşterii lui – *care este mult mai adevărată însă pentru Voroneţ*, adaugă el[21], desigur sprijinit pe cele trei documente ce le publică în cuprinsul cărţii sale şi pe care le vom cerceta şi noi mai departe.

Un alt istoric străin al Bucovinei, dr. Eugen A. Kozak, într-o frumoasă şi interesantă lucrare[22], are pentru Daniil aproape două pagini – în care se cuprinde şi gravura pietrei de mormânt a sihastrului. Acesta descrie amănunţit mormântul, arătând că este situat în pronaos, spre dreapta, lângă analoghionul pe care e aşezată icoana Sfântului Daniil şi că pe mormânt se află o lespede de piatră ce iese cu vreo 10 cm deasupra podelei, tot de piatră, a bisericii. Lungimea ei este de 132 cm, iar lăţimea de 50 cm în partea de sus şi de 42 cm în cea opusă. Marginea lespedei e încadrată cu un brâu în stil roman, iar câmpul din mijloc îl umple un ornament în stil romanic, din frunze late în formă de inimă. Pe un mic spaţiu, la capătul de sus şi la cel de jos, de abia îşi face loc o scurtă şi modestă inscripţie în limba slavonă, cu litere cam de 5 cm din care aflăm că „acest mormânt este al părintelui nostru David – ca schimnic Daniil"[23].

---

[20] Fr. Ad. Wickenhauser, *Geschichte der Klöster Woronetz und Putna*, Cernăuţi, 1886, p. 6.
[21] *Ibidem*, p. 32.
[22] Dr. Eug. A. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, p. 205-206. La p. 200 autorul citează şi legenda lui Neculce, când vorbeşte despre fondarea Voroneţului.
[23] cú ecò ãðwáü w Ìöà íàøe (ã)î Äàâèäà, ñêiìíèêà Äàíèëà (Kozak, *op. cit.*, p. 205).

Piatra de pe mormântul Schimnicului Daniil Sihastrul, din pronaosul mănăstirii Voroneț

Schimnicul stareț Daniil – scrie Kozak – e socotit în general ca fondator al vieții monahale în valea Voronețului. În treapta monahală e cunoscut sub numele de David – iar ca schimnic Daniil. Nu i se cunoaşte anul morții, dar, cât a trăit, s-a făcut renumit printr-o viață ascetică aspră şi o mare evlavie şi cucernicie, încât, îndată după moarte, a fost recunoscut ca sfânt – ñòÌüi Äàíïèëà – aşa cum îl găsim zugrăvit în frescă, dinafara peretelui de sud al pridvorului, la stânga intrării, alături de mitropolitul Grigore Roşca. Daniil e îmbrăcat în haină de eremit, cu aureolă de sfânt în jurul capului, ținând în mâna stângă cârja păstorească, iar în dreapta un sul de pergament, cu o inscripție în limba slavonă, care spune: „veniți fraților de mă ascultați [...], învăța-vă-voi frica Domnului, cine este omul”[24].

Alături de piatra de pe mormânt, care nu se ştie de cine şi când a fost aşezată – dar e sigur că, dacă nu de Ștefan cel Mare, ea a fost făcută de către ucenicii lui, între care poate şi Grigore Roşca, înainte ca Daniil să fi fost socotit sfânt, căci inscripția ei nu conține acest atribut – fresca de care am vorbit este, deocamdată, al doilea document vechi, amintitor al sihastrului. Ea a fost făcută din porunca aceluiaşi mitropolit Grigore Roşca[25], odată cu adaosul alipit edificiului mănăstirii Voroneț – în care e înmormântat şi ierarhul – şi odată cu pictura ce s-a făcut pe dinafara bisericii şi care poartă data de 14 septembrie 1547, când a fost terminată.

[24] ïðèähòe ÷à(ä) è ïîñëuwàèòe ìe íàu÷à âè ñòðàxu ãîñïî(ä)íþ êòî eñòü ÷ëÌâhê (Cf. Kozak, *op. cit.*, p. 205, nota 1; şi Leca Morariu, *La Voroneț*, 1913-1914, extras revăzut din „Glasul Bucovinei”, V, 1925, Suceava, 1933, p. 14, unde este o excelentă descriere impresionistă şi documentară a numitei mănăstiri).

[25] O planşă în culori la I. D. Ştefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovina et en Moldavie* (planşa LXIV_2 şi LXVI_1). O reproducere a portretului şi la V. Grecu, *Din frumusețile vechilor noastre lăcaşuri*, în „Glasul Bucovinei”, VIII (1927) şi Leca Morariu, *op. cit.*

Acest mitropolit, Grigore Roşca – (Roşca fiindcă ar fi avut barbă roşie[26] sau, mai degrabă, pentru că va fi avut vreo legătură cu moşia Roşcani?) – a fost vărul lui Petru Rareş, mamele lor fiind surori[27]; şi nu este exclus să fi fost scoborâtor, după tată sau după mamă din neamul lui Daniil, față de care, cum vom vedea îndată, a arătat o adâncă şi nesfârşită venerație. Şi, în acest caz, ne-am explica *şi altfel* – prin vreo îndepărtată legătură de rudenie – stima ce însuşi Ştefan cel Mare a acordat-o sihastrului.

La 1550 (7058), mitropolitul Grigore Roşca a dăruit mănăstirii Voroneț un frumos Evangheliar, de pe notițele căruia aflăm lucruri remarcabile. Astfel, de pe una din ele, luăm cunoştință că la această dată Daniil fusese decretat sfânt şi numele lui pus hram al mănăstirii, alături de al Sfântului Mare Mucenic Gheorghe[28]: „acest Tetraevanghel l-a făcut chir Grigorie, fost mitropolit şi l-a dat la Voroneț, unde este hramul Sfântului Gheorghe şi al părintelui nostru *Daniil cel Nou*”. În altă notiță, mitropolitul arată că a dat Evangheliarul la Voroneț „...unde mult m-am trudit cu sufletul, şi am întărit şi am împuternicit sfânta mănăstire, în tot timpul vieții mele, cu dreapta şi de Dumnezeu dăruita agonisită şi avere a mea”... şi „...unde din fragedă copilărie m-am închinat lui Dumnezeu, cu rugăciunea Sfântului părinte al nostru Daniil cel Nou”[29]. Desigur, ar fi interesant de ştiut dacă „rugăciunea” aceasta „a Sfântului părintelui nostru Daniil” este o alcătuire proprie a sihastrului, făcută în lungile ceasuri de adâncă şi singuratică meditație în munți, sau este o rugăciune alcătuită la sanctificarea sa – şi când s-a făcut şi aceasta! – poate de ucenicii lui, în felul aceleia pe care am găsit-o pentru starețul Paisie de la Neamț, într-o carte intitulată *Rânduiala mesei la hramuri*[30].

Către sfârşit, notița citată se încheie cu blăstămul cunoscut, asupra celor ce vor fura „această carte” şi, lângă numele Sfântului Mare Mucenic Gheorghe,

---

[26] Cf. Leca Morariu, *op. cit.*, p. 14 şi Oreste Luția, *Legenda Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava în frescurile de la Voroneț*, în revista „Codrul Cosminului”, I (1924), Cernăuți, 1925, p. 295.

[27] Melchisedec, *Notițe istorice şi arheologice*, Bucureşti, 1885, p. 158 şi 163.

[28] Ion Bogdan, *Evangheliile de la Humor şi Voroneț din 1473 şi 1550*, în „Analele Academiei Române”, t. XXIX, Mem. Secț. Ist., nr. 16, p. 651: ñû òêòðàeâ(à)ã(e)ëü ñúòâîðè êvðü Ãðèãîðïe áûâøè ìèòðîïîëèò è äàë âú Âîðîíeö èäeæ(e) e(ñò) xðàì ñ(âå)ò(à)ãî Ãeîðãïà è wÌòöà Äàíèëà íîâàãî.

[29] Ion Bogdan, *op. cit.*, p. 651: è èäeæe wò ìëàäëx íwêòeì èç ähòñòâà îáhmàx ñ# Áîãîâè ñú ïóìîëeíeì câ#òîãî wòöà íàøeãî Äàíèëà íîâàãî…

[30] Un exemplar în biblioteca mea.

mitropolitul adaugă şi pe al „Sfânt părintelui nostru Daniil cel Nou”[31].

La anul 1557 Grigore Roşca aduce o nouă ofrandă amintirii celui care a fost schimnicul Daniil: el face o legătură artistică Evangheliarului, cu frumoase gravuri în argint aurit. Pe scoarţa din dos a sfintei cărţi, acolo unde se arată uneori hramul, gravura ne reprezintă pe schimonahul Daniil ca sfânt – C(âå)òû Äàíïëú – stând în picioare, cu crucea în mâna dreapta şi toiagul în stânga, fiind îmbrăcat în bogate şi lungi veşminte, având barba mare şi în jurul capului strălucindu-i aureola ţinută de doi îngeri; apoi alte bogate ornamente înfrumuseţează gravura în dreapta şi stânga.

Odată cu dania şi cu ştirile rămase de la Grigore Roşca, un monah cu numele Ioan închina şi el Voroneţului, la anul de la zidirea lumii 7058 – deci în acelaşi an cu mitropolitul – un frumos manuscris slavon, cuprinzând viaţa Sfântului Efrem[32]. De o mare importanţă este bogata notă ce ni s-a păstrat pe această carte – cu atât mai mult că ea n-a fost utilizată până acum de cei ce s-au ocupat, direct sau indirect, de Sfântul Daniil Sihastru[33]. Aflăm astfel că monahul Ioan, „...cu învăţătura mitropolitului Grigore [...] am dorit din inimă şi am dat din dreapta mea agonisită şi am făcut această carte, numită a sfântului Efrem, şi am dat-o la mănăstirea Voroneţului [...] unde din fragedă tinereţe şi din copilărie m-am făgăduit lui Dumnezeu, cu rugăciunile Sfânt părintelui nostru *Daniil cel Nou*[34] şi unde am primit mântuitorul şi îngerescul cin [...] şi unde mult s-a trudit, cu toată osârdia lui sufletească, să întărească această mănăstire, în toată viaţa lui, cu a lui de Dumnezeu dăruită şi adevărata avere...”.

Cine să fie oare acest monah Ioan, care se ia la întrecere cu Grigore Roşca, în danii de scumpe manuscrise la Voroneţ, unde şi-a închinat viaţa şi a lui de Dumnezeu dăruită şi adevărată avere – întocmai ca şi mitropolitul? Nu cumva vreo rudă apropiată a ierarhului moldovean? Şi unde vor fi fiind documentele amintitoare a daniilor sale – care desigur au fost, căci se amintesc aici!

Începând cu acest timp – când Daniil nu mai era printre cei vii de mai bine de o jumătate de veac – îl găsim pe schimnic pomenit şi în câteva *documente* oficiale ale vremii.

[31] Ion Bogdan, *op. cit.*,… è wò Ñâåòàãî wòöà íàøeãî Äàíïèëà íîâàão…
[32] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XVI, p. 280-281.
[33] Probabil fiindcă numele n-a fost menţionat la *indicele* lucrării lui N. Iorga (vezi mai sus nota 32) şi cercetătorii grăbiţi nu l-au găsit *altfel* în cuprinsul volumului!
[34] N. Iorga, *op. cit.*: CòÏãî wÏöà íàøeã Äàíïèëà íîâàã…

Cel dintâi cunoscut până azi e actul dat de Ilieş Rareş[35] la 21 martie 1551 (7059), prin care se întăresc mitropolitului Grigore Roşca nişte cumpărături din satul Mălini şi nişte chilii ce şi le-a făcut el pe un loc ce-l avea dăruit de Petru Rareş, aproape de mănăstire, pentru care, la facerea uricului, a fost martoră însăşi mama domnului, Elena Despotovna: „Deci noi, văzând aşa mare mărturie, de la maica domniei mele, Ilena Despotovna, domnia mea încă l-am pozvolit ca să-şi facă şi să-şi întărească luiş acele chilii, până când va trăi el".

Iar pentru hrana celor ce vor petrece viața în acele chilii, domnul îi întăreşte, între altele, o morişcă „ce a făcut-o rugătorul şi părintele nostru chir Grigore mitropolitul, la Bucureşti[36], aceea să îmble în toate zilele, piste toți anii, numai pentru acele chilii".

După întărire, actul menționează că pe toate cele de mai sus, mitropolitul le face danie mănăstirii Voroneț, „unde-i hramul Sfântului Mare Mucenic al lui Hristos şi Purtător de Biruință Gheorghe, şi unde se odihneşte Sfântul stareț Daniil"[37]. Domnul mai precizează în document că soborul cu preoții şi stareții ce-i va alege Dumnezeu la Voroneț, să aibă grijă a-l pomeni pe mitropolitul Grigore Roşca, pentru dania lui, în toți anii – „însă după pomenirea Sfântului stareț Daniil a treia zi"[38].

Se vede, din această *aşezare*, de câtă venerație se bucura, încă de pe atunci, amintirea fostului sihastru de la Voroneț, chiar înaintea acestui Ilieş Rareş (turcitul), despre care o însemnare de cronică exclamă: „Oh, cum de a putut să treacă de la lumină la întuneric...".

Alt document[39] este cel din 5 aprilie 1558 (7066), prin care voievodul

---

[35] Originalul slavon inedit, la Academia Română, Peceți 175. O copie fotografică se află la dl. prof. M. Costăchescu. La Arhivele Statului Iaşi este o traducere veche de pe acest document (Pachet 164, nr. 5) făcută în Bucovina la 1803, *care de fapt ne-a dat prilejul pentru această comunicare în legătură cu Daniil Sihastru*. Documentul a fost publicat fragmentar şi de Sim. Fl. Marian, *Condica Voronețului* (alcătuită de Vartolomei Mazăreanu), Suceava, 1900, p. 75-77. De asemenea este citat de Oreste Luția, *op. cit.*, p. 279. Documentul lipseşte însă din colecția Teodor Balan.

[36] Bucureştii sunt azi Capul-Codrului, lângă Gura Humorului (Cf. T. Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 7).

[37] èäeæe ëeæèòü Ñò{ãw ñòà(ð)öà Äàíïèëà (Cf. copia fotografică a d-lui M. Costăchescu).

[38] äà èìàþòú ïî(ñ)ò‹àâèòè ïàìh›òü íà êàæäïè ãîäèíè àëè ïw ïàìhòè Ñò{ãw ñòàðöà Äàíïèëà òðeòìàãî äíe (Cf. copia fotografică a d-lui M. Costăchescu).

[39] Actul e cunoscut în traducerea germană a lui Fr. Ad. Wickenhauser, *op. cit.*, p. 108-109 („und wo der heil. Eltist (stareț) Daniel zur Erde bestattet ist...") şi în rezumatele lui Vartolomei Măzăreanu (vezi Sim. Fl. Marian, *Condica Voronețului*, p. 37-38) şi I. G. Sbiera, *Codicele Voronețian*, Cernăuți, 1885, p. 263, col. 2 şi p.259-263. Originalul slavon a fost

Alexandru Lăpuşneanu întăreşte mănăstirii Voroneț, unde este hramul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe „şi unde este Sfânt starețul Daniil” – è C(âh)òè ñòàðeöà Äàíèèëà – satul Drăgoeşti, ce l-a primit danie de la monahul Teodosie şi rudele sale.

La 16 iulie 1575 (7083), Petru Şchiopul întăreşte din nou[40] mănăstirii Voroneț – unde-i hramul Sfântului Mare Mucenic Gheorghe „şi unde-s sfintele moaşte ale Sfântului stareț Daniil” – aceeaşi danie în Drăgoeşti, la care se mai adaugă satele Lucăceşti, Boteşti şi o moară pe Brădățel, de la monahul Teodosie şi rudele sale.

Şi un ultim document – până în prezent – dat de voievodul Ieremia Movilă, la 17 decembrie 1599 (7108), prin care întăreşte mănăstirii Voroneț[41], unde-i hramul Marelui Mucenic Gheorghe „şi unde de asemenea se odihnesc sfintele moaşte ale prea cuviosului de Dumnezeu rugător, părintele nostru Daniil cel Nou”[42] satele Trăisteni, cu heleşteie şi mori, Tărnauca şi Hlinovoda – din sus de Răut, toate într-un hotar, în ținutul Sorocii, dăruite de boierul Grigorce mare vornic în Țara de Sus, înmormântat şi el în pronaosul Voronețului, împreună cu maica sa, Maria.

Osemintele lui Daniil, care – cum se arată şi în aceste documente – se odihnesc în biserica mănăstirii Voroneț, au fost socotite ca moaşte făcătoare de minuni, ceea ce, după cum arată Eug. Kozak, a dat prilejul la pelerinaje de la mari depărtări spre această mănăstire[43].

Apologetul răsăritean al Bisericii Ortodoxe, Zacharias Kopystenskij,

publicat de T. Balan, *Documente bucovinene*, I, p. 62-65. Se observă că traducerea lui Wickenhauser diferă puțin din textul original. De asemenea E. Kozak, *op. cit.*, p. 216, arată şi el un text puțin diferit: „wo der hl. Daniel der Alte genant wird” – deci *Daniil cel bătrân*.

[40] Actul a fost publicat în traducere germană de Fr. Ad. Wickenhauser, *op. cit.*, p. 109-110, cu acelaşi text referitor la Daniil ca şi în documentul precedent. T. Balan, *op. cit.*, p. 74-75, publică o traducere având textul puțin deosebit: „şi unde este Sfânt starețul Daniil...”. La Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 39-41 şi la I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 263, o traducere rezumativă. Textul citat de noi după original este: èäeæe eñòü xðàì Ñò{ãî Âeëèêî M÷íèêà Ãeîðãïæ è Ñò{è(x) ìîmïè Ñò{ãî ñòàðöà Äàíèèëà (după pergamentul slav de la Academia Română, 85/47, cf. comunicării d-lui profesor M. Costăchescu).

[41] La Kozak, *op. cit.*, p. 216, anul e datat 1600.

[42] Fr. Ad. Wickenhauser, *op. cit.*, p. 111-112: „und wo auch der Leib unserer seligen gottgetragenen (gotterleuchteten) Vaters Daniil des neueren, zur Erde bestattet ist...”. Documentul lipseşte la T. Balan, *op. cit*. Un rezumat vezi la Sim. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 55-56, cu textul întreg referitor la Daniil, şi alt rezumat, după Protocolul Comisiei Aulice din Cernăuți, la I. G. Sbiera, *op. cit.*, p. 259-263.

[43] Kozak, *op. cit.*, p. 206.

arată într-o lucrare a sa[44] asupra unui manuscris din secolul XVII, aflat în biblioteca sinodală din Moscova, sub nr. 272, care sunt sfinţii noi ai Bisericii Ortodoxe din Grecia, Serbia, Bulgaria, Rusia, Ţările Române şi, mai ales, unde se află moaştele lor: la Suceava, moaştele Sfântului Ioan cel Nou – Ñò{ûè Èwàíü Íîâèè –, la Voroneţ, moaştele Sfântului Daniil, făcătorul de minuni – â Âîðîíeöè â ìîíà(ñ)òèðu Äàíèëú ÑòÌü³è ÷uäîòâîðeöü[45].

Dar problema sfinţilor români a fost o veche preocupare chiar şi a înalţilor noştri ierarhi din trecut. Astfel, mitropolitul Dosoftei, în *Vieaţa şi petrecerea Sfinţilor* – patru volume tipărite între anii 1682-1688 – carte cunoscută şi sub numele de *Proloagele lui Dosoftei*, scrie la ziua de 9 iunie[46] „că şi-n vriamia de-acmu mulţi sfinţi sânt de petrecu cu noi, carii numai Dumnedzău îi ştie la inima lor. Dar tocma şi din români mulţi sânt carii am şi vădzutu viiaţa şi traiul lor, dar nu s-au căutatu – fără numai Daniil de Voroneţ şi Rafail de Agapia, carii i-am sărutatu şi sfintele moştii”[47].

Nu putem şti dacă mitropolitul Dosoftei, când l-a trecut pe Daniil în *Vieţile Sfinţilor*, va fi avut cunoştinţă de existenţa vreunui act bisericesc de canonizare a sihastrului – ceea ce s-ar înţelege din expresia folosită mai sus „s-au căutat” – după care se introduc sfinţii în Sinaxar, spre a li se face slujba după tipic. Fapt cert este însă că Daniil era cunoscut încă de pe atunci ca un sfinţitor în lumea monahală şi bisericească locală – fie chiar şi numai printr-un consimţământ spontan al credincioşilor moldoveni, care a dus la consacrarea lui ca hram al Voroneţului, ceea ce, fără îndoială, este de-ajuns...

Cunoaşterea sfinţilor români a preocupat şi pe un înalt dregător de la curtea ţarului Rusiei – după cum aflăm dintr-un dosar din Arhivele Statului Iaşi[48], referitor la problema sfinţilor români. Andrei Nicolaevici Muraviev (şambelan al curţii M. S. Împăratului – Departamentul Asiatic al Ministerului Lucrărilor din Afară) adresează la 23 ianuarie 1857 o scrisoare

---

[44] Ïaëïíîäïæ, III, Teil X. Abschnitt, art. 6.
[45] Kozak, *op. cit.*, p. 206, nota 4.
[46] Citat după originalul văzut la părintele C. Bobulescu. Pasajul e retipărit şi în *Vieţile Sfinţilor* (Neamţ, 1811) pe luna decembrie, cu arătarea paginii 152 din Dosoftei. Vezi şi *Bibliografia românească veche*, I, p. 240-246 şi III, p. 54-55. Dr. Liviu Stan, *op. cit.*, urmăreşte textul lui Dosoftei cum s-a reprodus şi în alte 9 cărţi vechi (Mineie, Vieţi de Sfinţi etc...) cum şi în unele cercetări mai noi. C. Erbiceanu, *Notiţe istorice extrase din Vieţile Sfinţilor*, în revista „Biserica Ortodoxă Română”, XI (1887), nr. 9, p. 822; N. Popescu-Prahova, *Canonizarea în Biserica Ortodoxă*, Cernăuţi, 1942 etc.
[47] Urmează apoi alţi 9 sfinţi locali.
[48] Arhivele Statului Iaşi – Fond Mitropolia Moldovei, Administrative, dosar nr. 7/1857.

către mitropolitul Moldovei, anunţându-l că a terminat descrierea vieţilor sfinţilor ruşi şi sloveni, pe cele dintâi şase luni, în care însă n-a trecut nici unul moldo-valah; şi îi cere să-i trimită ştiri despre sfinţii noştri, spre a-i trece în volumele viitoare.

În acest sens mai revine şi la 18 martie 1857.

Mitropolitul a trimis scrisorile în copie stareţului Gherasim al mănăstirii Neamţu, cu porunca de a alcătui răspunsul cu ştirile trebuitoare, cât mai grabnic.

La 28 martie 1857, stareţul răspunde că încă n-a putut aduna toate ştirile, dar că se sileşte întru aceasta. Ceea ce s-a şi întâmplat la 12 aprilie 1857, când stareţul trimite Mitropoliei un lung raport care cuprinde în rezumat următorii sfinţi moldo-valahi: 1. Nichita „care în părţile acestea s-au născut, s-au botezat, au crescut şi au pătimit pentru Hristos, de către Atanaric, mai marele acestor ţări”, 2. Cuvioasa Paraschiva, 3. Dimitrie Basarabov, 4. Grigore Decapolitul, 5. Sfânta Filotheia fecioara, 6. Nicodem sfinţitul şi arhimandritul Tismanei; apoi, citând din *Vieaţa şi petrecerea Sfinţilor* a lui Dosoftei, tipărită la 1862, pe: 7. Daniil de la Voroneţ, 8. Rafail de la Agapia, 9. Chiriac de la Agapia, 10. Chiriac de la Bisericani, 11. Chiriac de la Tazlău, 12. Epifanie de la Voroneţ, 13. Partenie de la Agapia, 14. Ioan de la Râşca, 15. Inochentie din Pobrata, 16. Eustatie şi 17. Ioan cel Nou de la Suceava...

În cele arătate mai sus – strângând într-un mănunchi cât mai multe din ştirile privitoare la subiectul nostru – sperăm să fi contribuit cât de cât la schiţarea celui care a fost, la început, un umil călugăr dintre ţăranii moldoveni[49], iar mai târziu vestit sihastru sfătuitor de domn în vremuri grele şi care, după moarte, a fost sfinţit, numele lui fiind pus ca hram al unei biserici şi mănăstiri domneşti, osemintele aşezate în racla moaştelor făcătoare de minuni şi amintirea-i venerată de domnii şi mitropoliţii ţării.

Un sihastru român, trecut în legendă, sfinţit de Biserică şi intrat în istorie...

[49] N. Iorga, *Românismul în trecutul Bucovinei*, Bucureşti, 1938, publicând inscripţia de pe mormânt (p. 394), îl numeşte pe Daniil sfânt ţărănesc târziu, pe care l-a dat Moldova noastră (p. 20).

OVIDIU CRISTEA

DESPRE RAPORTUL DINTRE PRINCIPE ŞI „OMUL SFÂNT" ÎN ŢĂRILE ROMÂNE. ÎNTÂLNIREA LUI ŞTEFAN CEL MARE CU DANIIL SIHASTRUL

În Evul Mediu, în Occident, ca şi în lumea ortodoxă, înfrângerea era văzută ca o pedeapsă a lui Dumnezeu, ca o urmare a mâniei divine. Această idee devine mai puternică atunci când e vorba de un război sfânt, purtat împotriva duşmanilor credinţei. Într-un asemenea caz, înfrângerea este rezultatul păcatelor luptătorilor (*milites Christi*), cronicarii acuzând întotdeauna orgoliul, indisciplina, cupiditatea, aroganța care au îndepărtat pe cruciați de la calea cea dreaptă. Această concepție se regăseşte în cazul unui *exemplum* din secolul XIII, studiat de Gilles Constable[1]. Este un dialog, cu un indiscutabil caracter moralizator, între regele Ludovic VII, întors în Franța după expediția în Țara Sfântă, şi Bernard de Clairvaux. Țelul acestui *exemplum* este de a explica eşecul Cruciadei a doua; fiecare personaj îşi are aici rolul său: pe de o parte, brațul secular al Cruciadei, care gândeşte că Dumnezeu i-a părăsit pe ai săi, pe de altă parte, omul sfânt, pentru care vinovatul este regele care „*plus sperabat de viribus suis, quam de Dei adiutorio*"[2] şi, în consecință, divinitatea i-a pedepsit pe ai săi, întrucât „*frangit Deum omnem superbum*"[3]. La sfârşitul acestui *exemplum*, regele şi cavalerii săi regăsesc calea cea dreaptă căci, ca urmare a cuvintelor Sfântului Bernard, ei şi-au recâştigat încrederea în Dumnezeu şi în ei înşişi.

---

[1] Gilles Constable, *A Report of a Lost Sermon by St. Bernard on the Failure of the Second Crusade*, în idem, *Religious Life and Thought (11th – 12th Centuries)*, Londra, 1979, p. 49-54.

[2] Încrederea excesivă în sine şi nu în puterea lui Dumnezeu pentru a explica o înfrângere este o temă împrumutată de cronicari din Cartea Macabeilor (I, 3, 17-22), vezi Philippe Contamine, *La guerre au Moyen Âge*, Paris, 1992, p. 408; pentru o analiză a influenței exercitate de Cărțile Macabeilor asupra Cruciadei, vezi Cristoph Auffarth, *Die Makkabäer als Modell für die Kreuzfahrer*, în Christoph Elsas *et alii* (ed.), *Tradition und Translation. Zum Problem der interkulturellen übersetzbarkeit religiöser Phänomene*, Berlin-New York, 1994, p. 362-390.

[3] G. Constable, *A Report…*, p. 49.

*

Cinci veacuri mai târziu, aflăm un dialog asemănător printre povestirile adunate de cronicarul moldovean din secolul XVIII, Ion Neculce, ca introducere la al său letopiseț al Moldovei[4]. Este vorba despre un corpus de 43 de istorioare relative la trecutul Moldovei – dintre care 12 se raportează la domnia lui Ştefan cel Mare (1457-1504) –, mai curând tradiții populare, reunite de Neculce, care păstrează o oarecare neîncredere în privința veridicității lor. Uneori, s-a încercat să se dovedească „valoarea istorică”[5] a acestor legende, dar o asemenea abordare, care vrea să identifice personajele şi să compare evenimentele povestirii cu date istorice sigure, nu ține seama de mesajul acestor istorioare, de valoarea lor moralizatoare.

Numărul destul de important de legende relative la domnia lui Ştefan cel Mare (mai mult de un sfert din întregul corpus) arată că figura domnului era încă prezentă în mentalul colectiv trei veacuri după moartea sa. Printre aceste 12 povestiri privind „vârsta de aur” a Moldovei, un loc aparte îl ocupă cele referitoare la situația domnului după înfrângerea pe care sultanul Mehmed II i-a provocat-o la Războieni (26 iulie 1476), moment critic al războiului Moldovei contra Imperiului Otoman (1473-1486)[6]. În aceste împrejurări dramatice, domnul învins întâlneşte, după una din istorioarele povestite de Ion Neculce, un om sfânt: pustnicul Daniil sau Daniil Sihastrul (adică, isihastul)[7].

Legenda povesteşte că, după victoria turcilor, Ştefan cel Mare, părăsit de toți oamenii săi, s-a îndreptat spre Voroneț, unde trăia un sihastru numit Daniil. Domnul a bătut la uşa pustnicului, dar acesta a refuzat să-l primească. I-a cerut lui Ştefan să aştepte ca să-şi termine rugăciunea. După ce şi-a terminat rugăciunea, pustnicul l-a poftit pe domn în chilia sa şi i-a primit spovedania. Apoi Ştefan i-a cerut lui Daniil o soluție în legătură cu

[4] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982.

[5] Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, Bucureşti, 1968, extras din *Studii de folclor şi literatură*, p. 1-63.

[6] Şerban Papacostea, *La politique exterieure de la Moldavie à l'époque d'Étienne le Grand: points de repère*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIV, 1975, 3, p. 423-440; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 144-151.

[7] Pentru rolul sfântului în țările lumii ortodoxe, v. Petre Guran, *Aspects et rôle du saint dans les nouveaux États du „Commonwealth byzantin” (XIe – XVe siècles)*, în *Pouvoirs et mentalités*, textes réunis par Laurențiu Vlad à la mémoire du Professeur Alexandru Duțu, Bucureşti, 1999, p. 45-69, în special p. 60 pentru episodul care ne interesează.

războiul împotriva necredincioşilor. Trebuia să se supună sultanului sau nu? Pustnicul i-a dat un răspuns negativ şi l-a îndemnat pe domn să continue războiul căci, în cele din urmă, biruinţa îi va fi dată de Dumnezeu. Daniil a adăugat că, după încheierea războiului, domnul va trebui să zidească o mănăstire închinată Sfântului Gheorghe.

A doua parte a povestirii arată că Ştefan a urmat sfaturile lui Daniil, a adunat o oaste nouă şi a început urmărirea turcilor. Aceştia au fost siliţi să părăsească asediul cetăţii Neamţului şi au fugit spre Dunăre. În cele din urmă, turcii învinşi au fost azvârliţi dincolo de fluviu şi, după biruinţă, Ştefan a zidit mănăstirea Voroneţ, închinată Sfântului Gheorghe[8].

Istoricii care s-au ocupat până în prezent de episodul povestit au încercat să-i dovedească „valoarea istorică"[9]. După părerea mea, „valoarea" istorioarelor, atât de scumpă lui Constantin C. Giurescu, constă mai puţin în veridicitatea întâmplărilor povestite, ci mai degrabă în circulaţia lor de-a lungul veacurilor[10]. Mai important decât caracterul istoric al personajelor şi al faptelor povestite este mesajul legendei, care poate da informaţii despre

---

[8] Ion Neculce, *Letopiseţul...*, p. 165: „Iară Ştefan-vodă, mergând de la Cetatea Niamţului în sus pre Moldova, au mărsu pe la Voroneţ, unde trăiia un părinte sihastru, pre anume Daniil. Şi bătând Ştefan-vodă în uşia sihastrului, să-i descuie, au răspunsu sihastrul să aştepte Ştefan-vodă afară până ş-a istovi ruga. Şi după ce ş-au istovit sihastrul ruga, l-au chiemat în chilie pre Ştefan-vodă. Şi s-au ispoveduit Ştefan-vodă la dânsul. Şi au întrebat Ştefan-vodă pre sihastru ce va mai face, că nu poate să să mai bată cu turcii; închina-va ţara la turci, au ba? Iar sihastrul au zis să nu o închine că războiul iaste a lui. Numai, după ce va izbândi, să facă o mănăstire acolo, în numele Sfântului Gheorghie, să fie hramul bisericii. Decii au şi purces Ştefan-vodă în sus pe la Cernăuţi şi pre la Hotin şi au strânsu oastea, feliuri de feliuri de oameni. Şi au purces în gios. Iar turcii, înţălegând că va să vie Ştefan-vodă cu oaste în gios, au lăsat şi ei cetatea Niamţului de a o mai bate şi au început a fugi spre Dunărea. Iar Ştefan-vodă au început a-i goni în urmă şi a-i bate, până i-au trecut de Dunăre. Şi întorcându-să înapoi Ştefan-vodă, s-au apucat de au făcut mănăstirea Voroneţul. Şi au pus hramul bisericii Sfântul Gheorghie".

[9] Vezi, de exemplu, Constantin Turcu, *Daniil Sihastru. Figură istorică, legendară şi bisericească*, Iaşi, 1947 (extras din „Studii şi Cercetări Istorice", XX, 1947), p. 1-2; Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce*, p. 29; Gh. I. Popovici, *Sfântul Daniil Sihastrul*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", 60, 1984, 1-3, p. 143-148 şi M. Păcurariu, *Sfântul cuvios Daniil Sihastrul*, în „Candela Moldovei", I, 1992, 5-6, p. 4-5.

[10] În secolul XVI, polonezul Maciej Strykowski spune că moldovenii şi muntenii cântau la sărbătorile lor isprăvile lui Ştefan cel Mare, considerat sfânt datorită victoriilor sale împotriva turcilor, tătarilor, ungurilor, ruşilor (sic!) şi polonezilor – vezi *Călători străini despre Ţările Române*, ed. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, II, Bucureşti, 1970, p. 454.

rolul de intercesor între om şi Dumnezeu jucat de oamenii Bisericii şi despre atitudinea unui „om sfânt” (după formula lui Peter Brown) în ceea ce priveşte războiul împotriva necredincioşilor.

Începutul povestirii arată un domn învins, pedepsit de Dumnezeu din cauza păcatelor sale[11]. Înfrângerea este interpretată drept o retragere a milei divine domnului Moldovei, dovadă a mâniei lui Dumnezeu din cauza păcatelor lui Ştefan. Ca urmare, domnul Moldovei a fost părăsit de toţi supuşii săi[12], chiar şi de mama lui, care i-a refuzat intrarea în cetatea Neamţului (după o altă povestioară, din aceeaşi culegere a lui Neculce). Un ecou al acestei împrejurări se află într-un raport polonez redactat chiar în această vreme de un autor anonim, care stabileşte o legătură între comportamentul tiranic al domnului, înfrângerea sa şi atitudinea poporului său, care nu mai vrea să-l asculte[13].

Ca urmare, aflat în primejdia de a-şi pierde tronul şi viaţa, domnul trebuia să caute o cale spre împăcarea cu Dumnezeu şi cu poporul său. Mijlocul de a găsi calea cea dreaptă era apelul la un „om sfânt”, care să poată juca rolul de intercesor între domn şi Dumnezeu[14]. Din momentul când domnul Moldovei ajunge la Daniil Sihastrul, împăcarea sa cu divinitatea se produce progresiv, de-a lungul mai multor etape, bine

[11] Sunt cuvintele folosite de Ştefan cel Mare în pisania bisericii de la Războieni, construită pe locul luptei, vezi *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 139-144.
[12] În 1538, Petru Rareş, fiul lui Ştefan cel Mare, se află şi el părăsit de toţi supuşii săi în momentul campaniei lui Soliman Magnificul în Moldova. Principele a fugit spre munţi, dar s-a rătăcit. Tot un *săhastru duhovnic* l-a ajutat să găsească drumul spre Transilvania, unde, la adăpost de primejdie, Rareş a mulţumit lui Dumnezeu într-o biserică, pentru salvarea sa. Vezi Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942, p. 366-368.
[13] *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, Bucureşti, 1977, doc. 32, p. 185: „*Tota illa walachiae provincia et communitates, suo monarche tyrannidem palam obicientes et seviciem suam exprobrantes, ad illum confluere penitus detractarunt, ymo ab illius obediencia de facto se subtraxerunt, allegantes, quod nunquam se ut dominum sed solummodo pro lictore et eorum carnifice se gerebat*”. Pentru autorul raportului, chiar şi campania lui Mehmed II a fost numai rezultatul comportamentului tiranic al lui Ştefan cel Mare: „*Quod nequaquam contra gentem, sed adversus gentis walachie tam inmanem tortorem in tanto robore dumtaxat adventasset et, ne singillatim singula attingere oporteat, Turcus ipse non solum armis, sed eciam, si possibile foret ipsis coloribus Stefanum wayvodam conficere machinatur*” (*ibidem*).
[14] Pentru alţi sfinţi care-l prezintă pe Ştefan cel Mare lui Isus Hristos, vezi P. Guran, *Aspects et rôle…*, p. 56.

individualizate de povestire.

Mai întâi, pustnicul refuză accesul lui Ştefan în chilia sa, un soi de spaţiu sacru, unde numai oamenii fără prihană puteau să intre. Este un fel de umilire a domnului[15], gest obligatoriu pentru ca el să fie demn de a fi primit de pustnic. Numai după această umilire, care se prelungeşte până la sfârşitul rugăciunii călugărului (privită ca un dialog al acestuia cu Dumnezeu), Ştefan poate rupe interdicţia de acces în spaţiul sacru. Apoi, Daniil primeşte spovedania domnului, concepută, şi ea, ca penitenţă: Ştefan se recunoaşte vinovat şi caută iertarea Domnului, prin intermediul omului sfânt. După aceea, voievodul îşi exprimă rezervele cu privire la lupta împotriva turcilor; el spune că n-ar mai fi în stare să continue lupta şi se întreabă dacă n-ar trebui să supună ţara sultanului. Chestiunea este interesantă nu numai pentru că balanţa alegerii între războiul şi pacea cu turcii este o trăsătură specifică a raporturilor Ţărilor Române cu Poarta, de-a lungul întregului Ev Mediu, dar şi pentru că ea se regăseşte într-o altă povestire a lui Neculce, care priveşte „testamentul politic" al lui Ştefan cel Mare: la sfârşitul domniei sale, Ştefan l-ar fi sfătuit pe fiul său, Bogdan III „cel Orb", să recunoască suzeranitatea sultanului şi nu pe aceea a altor monarhi, întrucât turcii erau cei mai înţelepţi şi cei mai puternici[16] iar el (= Bogdan III) nu ar fi în stare să-şi apere ţara[17].

În opoziţie cu această soluţie, Daniil respinge ideea supunerii ţării şi susţine ideea luptei împotriva necredincioşilor, ceea ce poate sugera faptul că, pentru călugăr, caracterul just al luptei duse de Ştefan era incontestabil. Sfatul lui Daniil este şi o profeţie, pentru că ea îl încredinţează pe domn că sfârşitul războiului nu poate fi decât favorabil Moldovei. Daniil îşi îndeplineşte, astfel, datoria sa de mediator între Ştefan şi Dumnezeu, căci victoria este, în cele din urmă, semnul împăcării domnului cu divinitatea. Această împăcare este pecetluită prin ritualul unui schimb de daruri; Dumnezeu acordă victoria lui Ştefan; acesta, în schimb, construieşte, după biruinţă – ca urmare a unei ultime poveţe a lui Daniil – o biserică închinată

[15] Pentru problema împăratului penitent la Bizanţ, vezi Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le „cesaropapisme" byzantin*, Paris, 1996, p. 129-138.

[16] Pentru acest subiect, vezi studiul lui Petre Diaconu, *Aspects de l'idée impériale dans le folklore roumain*, în „Byzantina", 3, 1971, p. 193-199, în special p. 196.

[17] Ion Neculce, *Letopiseţul…*, p. 168: „Când au murit Ştefan-vodă cel Bun, au lăsat cuvânt fiiului său, lui Bogdan-vodă, să închine ţara la turci, iar nu la alte niamuri, căci niamul turcilor sânt mai înţălepţi şi mai puternici, că el nu o va putea ţinea ţara cu sabiia, ca dânsul". Acest sfat poate fi asemuit celui dat de basileul Manuel II Paleologul fiului său, Ioan VIII, vezi G. Sphrantzes, *Memorii 1401-1477*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1966, p. 58.

Sfântului Gheorghe[18]. Alegerea sfântului patron al bisericii nu este lipsită de importanţă întrucât, pentru contemporani, victoria Sfântului Gheorghe asupra balaurului era simbolul luptei împotriva turcilor[19].

Se poate observa că legenda povestită de Neculce nu este prea originală, elemente asemănătoare regăsindu-se peste tot în lumea creştină. Pentru spaţiul bizantin, lucrarea doamnei Elisabeth Malamut dă mai multe exemple de sfinţi consultaţi de înalte personaje ale imperiului asupra unor chestiuni politice[20]; se pot sesiza şi asemănări cu lumea occidentală (acel *exemplum* citat mai sus), chiar dacă există diferenţe semnificative: Bernard de Clairvaux explică regelui cauzele înfrângerii, în timp ce, în cazul lui Daniil Sihastrul, domnul pare conştient de cauzele catastrofei. În acelaşi timp, în *exemplum* nu se regăseşte nici rolul de intercesor al omului sfânt, aflat în prim-plan în legenda moldovenească.

Aceste asemănări nu aduc nici o scădere valorii simbolice a episodului povestit, dacă acesta este integrat într-o schemă mai largă, privind întreaga domnie a lui Ştefan cel Mare. Un studiu recent a pus în valoare în chip remarcabil raportul dintre semne, prevestiri şi minuni ale vremii, povestite de izvoare şi acţiunile lui Ştefan în timpul războiului împotriva turcilor[21]. Tot ceea ce se povesteşte cu privire la întâlnirea lui Ştefan cu Daniil Sihastrul are corespondenţe în alte gesturi şi fapte ale domnului. Toate hotărârile domnului – privind fie războiul, fie pacea[22] cu turcii – sunt rezultatul voinţei divine. Ca urmare, caracterul just al războiului împotriva necredincioşilor află o confirmare în gesturile simbolice ale lui Ştefan: în pictura bisericilor moldoveneşti[23], în alegerea

[18] Biserica a fost cu adevărat sfinţită la 14 septembrie 1488, vezi Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni” pentru Ştefan voievod. Note de mentalitate medievală*, în **SMIM**, XVI, 1998, p. 54.

[19] Vezi steagul trimis de Ştefan cel Mare la Muntele Athos, unde Sfântul Gheorghe este înfăţişat după chipul împăraţilor bizantini – Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină...*, p. 44, 127.

[20] Elisabeth Malamut, *Sur la route des saints byzantins*, Paris, 1993, mai ales p. 199-203.

[21] Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni”...*, p. 49-64.

[22] *Ibidem*, p. 60-62, arată, cu drept cuvânt, că slaba reacţie a lui Ştefan în momentul campaniei lui Baiazid II în 1484 se poate explica prin câteva întâmplări miraculoase care au avut loc în acelaşi an.

[23] Pentru domnia lui Ştefan cel Mare, aluzia la războiul împotriva turcilor se întâlneşte în cazul bisericii de la Pătrăuţi, închinată Sfintei Cruci, unde se găseşte o reprezentare a unei cavalcade de sfinţi militari – Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni”...*, p. 54; după Dumitru Nastase, *Ştefan cel Mare împărat*, în **SMIM**, XVI, 1998, p. 73, construirea unei biserici închinate Sfintei Cruci în 1487 era un gest simbolic, prin

sfinților patroni ai bisericilor[24] sau în strădania de a imita un model constantinian[25] ori, prin extensie, pe toți împărații bizantini. Episodul povestit de Neculce arată că efortul integrării într-o paradigmă moştenită de la Bizanț se manifestă chiar şi în cazul unui dezastru.

care Ştefan cel Mare voia să sugereze că pacea cu necredincioşii era numai un armistițiu temporar; P. Guran, *Aspects et rôle...*, p. 55-56; o privire de ansamblu la Sorin Ulea, *L'origine et la signification idéologique de la peinture extérieure moldave*, în „Revue Roumaine d'Histoire", II, 1963, 1, p. 41-51; partea a doua a acestui studiu s-a publicat în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei", XIX, 1972, 1, p. 37-53.

[24] Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni"...*, p. 54 şi urm., pentru un dosar complet al bisericilor închinate de Ştefan cel Mare unor sfinți militari. Pentru a comemora înfrângerea de la Războieni, Ştefan a ridicat, în afară de biserica de la Voroneț închinată Sfântului Gheorghe, douăzeci de ani după dezastru, o biserică pe locul bătăliei. Pisania acestei biserici, închinată Sfântului Mihail, poartă data de 8 noiembrie 1496, ceea ce corespunde sărbătorii Sfântului Mihail; cf. Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină...*, p. 144.

[25] Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină...*, p. 68-69; pentru modelul constantinian la Bizanț, vezi Gilbert Dagron, *Empereur et prêtre...*, p. 154-159.

„… CU DARUL ȘI PORUNCA LUI ȘTEFAN VOIEVOD …”

I. C. CHIȚIMIA

ŞTEFAN CEL MARE, CTITOR ÎN DOMENIUL ISTORIOGRAFIEI

Problemele privind începuturile istoriografiei moldovene au fost mereu controversate şi au rămas deschise.

În 1867, studiind şi publicând *Cronica moldo-polonă*, B. P. Hasdeu a afirmat, cu intuiția lui excepțională, că în această scriere este vorba de o redacție în limba polonă din secolul al XVI-lea, de sub domnia lui Alexandru Lăpuşneanu, care se bazează pe un letopiseț scris în slavoneşte în vremea domniei lui Ştefan cel Mare[1].

Peste un sfert de veac, Ioan Bogdan a descoperit şi publicat într-adevăr redacții slavoneşti mai vechi, *Letopisețul de la Putna* şi *Letopisețul de la Bistrița*, dar el a ajuns la concluzia că aceste anale au început să fie scrise sub domnia lui Alexandru cel Bun, şi anume de la 1407 înainte, redactarea lor continuând ulterior, în special sub domnia lui Ştefan cel Mare. Bogdan a încercat să stabilească şi locurile unde s-au scris aceste letopisețe: mănăstirea Bistrița şi mănăstirea Putna[2].

Lucrările lui Ioan Bogdan, succedate la scurt interval, au trezit un viu interes şi au provocat discuții.

Gr. G. Tocilescu, care făcuse şi el studii de slavistică cu Fr. Miklosich şi cu A. Leskien, luând poziție critică față de Ioan Bogdan, a combătut punct cu punct argumentele acestuia pentru localizarea *Letopisețului de la Bistrița*, respingând *Cronicile inedite* de la premiul Academiei[3], dar n-a venit cu nici o altă propunere pozitivă[4].

Ştefan Orăşanu, de asemenea, respinge locul şi vremea când Ioan Bogdan consideră că a fost scris *Letopisețul de la Bistrița*, cea mai veche

[1] B. P. Hasdeu, *Cronica cea mai veche a Moldovei*, în „Arhiva istorică a României”, t. III, Bucureşti, 1867, p. 5-34.

[2] Ioan Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche*, Bucureşti, 1891; idem, *Cronici inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895.

[3] Cf. lucrarea noastră *Folclorişti şi folcloristica românească*, Bucureşti, 1968, p. 215.

[4] Raportul lui Gr. G. Tocilescu în „Analele Academiei Române”, seria II, t. XVIII, 1895-1896, partea administrativă şi dezbateri, p. 332 şi urm.

redacţie în orice caz, dar nici el nu punea nimic în loc[5].

În schimb, Dimitrie Onciul, într-un curs universitar de *Istoria românilor*, admitea mănăstirea Bistriţa ca loc de redactare a cronicii dar considera că acest letopiseţ a început să fie scris după anul 1432[6].

După alt sfert de veac, însă, s-a revenit la părerea lui Hasdeu că întâiul letopiseţ moldovenesc a fost scris sub domnia lui Ştefan cel Mare. În acest sens Ilie Minea a inserat o notă în „Anuarul Liceului I. Maiorescu din Giurgiu” (1919-1920), publicat de N. Cartojan, şi a reluat problema într-un studiu din 1925, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, susţinând că prototipul primului letopiseţ slavonesc a fost scris la curtea lui Ştefan cel Mare, nu la vreo mănăstire, şi anume în jurul anului 1500, redacţia continuând şi după aceea, iar mai târziu efectuându-se copii la mănăstiri, cu omisiuni şi adaose[7]. În acelaşi an (1925), înaintea apariţiei celei de-a doua lucrări a lui Minea, Ion Ursu susţine, în monografia sa *Ştefan cel Mare*, întocmirea letopiseţului la curtea lui Ştefan cel Mare, dar în jurul anului 1484, căci nu mult după aceea urmează o întrerupere de zece ani, ca după o operă constituită şi apoi o vreme neglijată[8].

Cea mai atentă analiză a celor două letopiseţe mai importante, *Letopiseţul de la Bistriţa* şi *Letopiseţul de la Putna*, a făcut-o în aceeaşi vreme I. Vlădescu, pentru a respinge localizarea lor propusă de către Bogdan; el conchide că *Letopiseţul de la Bistriţa* a fost scris la curtea lui Ştefan cel Mare, iar cel de la Putna undeva (nu poate preciza), probabil după 1526[9].

Cu descoperirea şi publicarea *Cronicii moldo-germane* de către Olgierd Górka în 1931, lucrurile s-au luminat mai bine, şi însuşi autorul descoperirii, fără să exprime expres faptul, admite că un letopiseţ a fost scris la curtea lui Ştefan cel Mare, dar combate pe Ion Ursu cu datarea în perioada de după 1484[10], argumentele fiind totuşi neconvingătoare faţă de ceea ce a vrut să spună Ursu.

O părere nouă a emis N. Cartojan în cursurile sale universitare de după

---

[5] Şt. Orăşanu, *Ceva despre cronicile moldovene*, în **CL**, XXXI, 1897, p.529 şi urm.

[6] D. Onciul, *Istoria românilor*, curs în stenograma lui H. Stahl, Bucureşti, 1898-1899, p. 31 şi urm.

[7] Ilie Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „Cercetări Istorice”, I, 1925, p. 190 şi urm.

[8] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 423.

[9] I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei românilor*, I. *Letopiseţul de la Bistriţa şi Letopiseţul de la Putna*, Bucureşti, 1926.

[10] O. Górka, *Kronika czasów Stefana Wielkiego Moldawskiego (1457-1499)*, Cracovia, 1931, p. 75.

1931, încheiate cu un prim volum din *Istoria literaturii române vechi*, tipărit în 1940, în care opinează că letopisețul primordial conținea numai domnia lui Ştefan cel Mare, aşa cum se prezintă *Cronica moldo-germană*, iar voievodul a dispus să se completeze acest letopiseț cu datele istorice dinainte de domnia lui, din noua redacție descinzând, prin intermediare pierdute, cronicile slavoneşti cunoscute[11]. N. Cartojan nu arată dacă socoteşte sau nu mănăstirile Bistrița şi Putna ca locuri de scriere a redacțiilor cunoscute, dar din judecățile făcute faptul rezultă ca posibil, imprecizia datelor (privind mănăstirile) datorându-se îndepărtării de evenimente. În această filiație plauzibilă a redacțiilor, noi considerăm că titlul *Letopisețul de la Bistrița* a fost nefericit înlocuit cu *Letopisețul anonim*, fiindcă acesta este pierdut în forma lui primordială, iar pe de altă parte *Letopisețul de la Putna* (în fond ca şi altele) este şi el anonim şi totuşi i s-a păstrat vechea denumire dată de I. Bogdan[12]. Personal vom păstra denumirile date de Ioan Bogdan pentru a nu duce la confuzii în cercetări[13], mai ales că în Dobrogea, unde a descoperit I. Bogdan *Letopisețul de la Bistrița*, s-au găsit recent şi alte scrieri provenite din mănăstirile moldovene. Prezența acestor mănăstiri în procesul istoriografiei nu poate fi dată la o parte.

Părerea lui N. Cartojan este ultima dintre cele personale, sintezele ulterioare de istorie literară mulțumindu-se să înregistreze pasiv discuțiile sau să prezinte în stil encomiastic figura lui Ştefan cel Mare, ca „reprezentant al literaturii române”.

În general, s-a admis că letopisețul slavo-român a avut caracter oficial de curte.

Dar meritele lui Ştefan cel Mare sunt mai mari decât a fi pus să se scrie cronica domniei lui. Şi se ridică apoi întrebarea de unde a pornit ideea alcătuirii unui letopiseț într-un stil propriu, de o sobrietate rară, care s-a impus ulterior în mare măsură în istoriografia Moldovei, spre deosebire de stilul prolix şi anecdotic al cronografelor şi cronicilor bizantino-slave, care

---

[11] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, t. I, Bucureşti, 1940, p. 37; vezi şi părerile lui P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XVe siècle*, în **Rsl**, I, 1958, p. 148-168.

[12] Înlocuirea a fost făcută de P. P. Panaitescu în ediția la *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*, Bucureşti, 1959, p. l şi urm., şi introdusă în tratatul de *Istoria literaturii române*, t. I, Bucureşti, 1964, p. 268 şi urm. După Panaitescu s-au luat şi alții.

[13] În ştiință denumirile nu se schimbă decât dacă în chip peremptoriu se dovedeşte că opera reprezintă altceva şi mai ales dacă se descoperă originalul sau arhetipul cu alt titlu decât cel al copiilor. Într-o ecuație matematică termenii necunoscutelor se păstrează cu aceleaşi semne până la rezolvarea finală, păstrându-şi locul şi după aceea.

se găseau în copii manuscrise în Moldova[14].

Revelația explicației stilului *Cronicii lui Ştefan cel Mare* am avut-o în 1960 şi 1964 cu prilejul călătoriilor de cercetare şi implicit de cunoaştere a stilului inscripțional al pietrelor de mormânt din biserica Sf. Nicolae din Rădăuți, restaurate şi înfrumusețate de marele voievod pentru „strămoşii săi” în anul 1480 (cu precădere), precum şi de cunoaştere a altor inscripții din alte mănăstiri. Inscripțiile cunoscute direct şi în ambianța lor de monumente vorbesc altfel decât eventuala şi parțiala lor reproducere în cărți. Am înțeles atunci că stilul inscripțional al pietrelor statornicit de Ştefan cel Mare a devenit stilul „inscripțional” al letopisețului, care nu s-a ținut de modelele cronografelor cu faptele de la facerea lumii, cu legende despre potopul şi arca lui Noe, cu spițele neamurilor biblice, cum fac mulți cronicari străini şi cum va face în secolul al XVIII-lea, N. Costin în Moldova, ci a plecat direct de la realități istorice locale, tăiate în literă de lespede. Cercetând alte pietre şi alte inscripții din alte porunci, am observat că stilul lor nu are glasul simplu al laicității populare, ci oarecum timbrul evlavios al textelor de cult religios.

Pentru documentare vom da unele exemple din biserica de la Rădăuți şi din alte locuri. Biserica din Rădăuți a fost numită expresiv şi pe bună dreptate, „necropola voievozilor moldoveni”[15]. E singura biserică de piatră din Moldova păstrată în forma ei inițială. Mormintele relevate şi înfrumusețate de Ştefan cel Mare se află în pronaos şi în naos, de-a dreapta şi de-a stânga. Se notează cu precizie anul, luna şi ziua când s-a săvârşit lucrarea, adică lespedea tombală (deseori cu frumoase motive ornamentale) şi inscripția de jur împrejur, terminată cu însemnul capului de bour. În reproducerea şi comentarea lor, vom urma ordinea cronologică a restaurării, care a necesitat, se pare, o anumită documentare şi descifrare a datelor privind osemintele.

În naos pe stânga, se află mormântul lui Roman voievod (1392-1394), a cărui restaurare poartă data de *15 decembrie 1479*:

[14] Vezi, de exemplu, ca mai cunoscută, *Cronica lui Manasses* din ms. **BAR** nr. 649; cf. *Cronica lui Constantin Manasses*, ediție de Ioan Bogdan, Bucureşti, 1922; vezi, de asemenea, *Cronica lui Gheorghios Amartolos* din manuscrisele **BAR** nr. 320, 321, 330 şi altele; pentru toate cronicile bizantino-slave, cu circulație în Țările Române, vezi G. Mihăilă, *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea – începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină şi slavă*, în **Rsl**, XV, 1967, p. 157-196.

[15] Vezi C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 1935, p. 390.

Më}(ñ)òï@ Á}æÛe\ áë}ãî÷üñòèâûè ã(}d)íü íà(ø), Ìw Ñòeôàí âîeâî(ä) ãîñïîäà(ð) âúñeè Çeìëè Mîëäàâñêîè– ñ}íü Áîãäàíà âîeâîäû– ãîñïîäàðÅ Çeìëè Mîëäàâñêîè– uêðàñè ãðîáü ñú(è) ñâîeìu ïðhähäu, Ìw Ðîìàíu âîeâîäh ãîñïîäàðþ Çeìëè Mîëäàâñêîè â ëh(ò) ‡¾ö }ïç ì(ñ)öà äe(ê) e }Û[16].

Cu mila lui Dumnezeu blagocestivul nostru domnitor, Ioan Ştefan voievod, domnul întregii Țări a Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, domnul Țării Moldovei, înfrumuseță acest mormânt strămoşului său, Ioan Roman voievod, domnul Țării Moldovei, în anul 6987 (1479), luna lui dechembrie în 15[17].

După aproximativ o lună de zile, la *20 ianuarie 1480*, este sfârşită lucrarea la mormântul lui Lațcu voievod (1365-1373), care se găseşte în naos, pe dreapta:

Áë}ãî÷üñòèâûè è X(}ñ)îëþáèâûè, Ìw Ñòeôàí âîeâîäa ã(}ñ)ï(ä)ðú Çeìëè Mîëäàâñêîè, ñ}íü Áîãäàíà âîeâîä(û), uêðàñè ãðîáü ñú(è) ñâîeãî ïðhähäa, Ìw Ëàöêà âîeâîäû, â ëh(ò) ‡¾ö}ïè ì(ñ)öà ãe(í) ê }, ïðè eï}(ñ)ïh Ðàäîâñêî(ì) Ìwàíèêïè[18].

Blagocestivul şi de Hristos iubitorul, Ioan Ştefan voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, înfrumuseță acest mormânt al strămoşului său, Ioan Lațcu voievod, în anii 6988 (1480), luna lui ghenarie în 20, episcop de Rădăuți fiind Ioanichie[19].

La un interval de numai 5 zile, în *25 ianuarie 1480*, este aşezată o nouă lespede cu inscripție pe mormântul lui Bogdan I voievod, fratele lui Alexandru vodă cel Bun, aflat în partea stângă a naosului:

Áë}ãî÷üñòèâûè è X(}ñ)îëþáèâûè, Ìw Ñòeôàí âîeâîäa ã(}ñ)ï(}ä)ðú Çeìëè Mîëäàâñêîè, ñ{íü Áîãäàíà âîeâîäû, uêðàñè ãðîáü ñú(è) ähäu ñâîeìu, Ìw Áîãäàíu âîeâîäh. á(ð)àòà Àëekàíäðà âîeâî(ä)û, â ëh(ò) ‡¾ö }ïè ì(ñ)öà ãe(í) ê

[16] Reproducerea inscripției în Eugen Kozak, *Die Inschriften aus der Bucovina*, Viena, 1903, p. 106; vezi pentru unele inscripții M. Berza şi colab., *Repertoriul monumentelor şi operelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958.
[17] Cf. şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 437.
[18] Cf. E. Kozak, *op. cit.*, p. 104.
[19] Vezi şi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 390.

}e ä }íü, âú âh÷íàà eìu ï(à)ì@(ò)[20].

Blagocestivul şi de Hristos iubitorul, Ioan Ştefan voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan, înfrumuseță acest mormânt bunicului său, lui Ioan Bogdan, fratele lui Alexandru vodă, în anul 6988 (1480), în luna lui ghenarie, în 25 zile, pentru veşnica lui aducere aminte.

După numai două zile, în *27 ianuarie 1480*, este cinstit şi consemnat cu inscripție mormântul lui Bogdan vodă cel Bătrân (1359-1365), aşezat în partea dreaptă a naosului:

Më(}ñ)òœ Á}æ~œ Ìw Ñòeôàí âîeâîäa, ã(}ñ)ï(}ä)ðú Çeìëè Mîëäàâñêîè, ñ}íü Áîãäàíà âîeâîäû, uêðàñè ñú(è) ãðîáü ñú ñâîemu ïðhähäu ñòàðîìu Áîãäàíu âîeâîäh, â ëh(ò) ‡¾ö}ïè ì(ñ)öà ãeí ê{ç. Ñè(x) ãðîáû ÷èíè(ë) ìèñòðü Æí[21].

Cu mila lui Dumnezeu, Ioan Ştefan voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, înfrumuseță acest mormânt strămoşului său, lui Bogdan voievod cel Bătrân, în anul 6988 (1480), luna lui ghenarie în 27. Aceste morminte le-a lucrat maister Jan[22].

Este interesant de observat că la al patrulea mormânt, din şirul celor lucrate, îşi trece numele meşterul cioplitor în piatră, care este un polonez (după nume).

Peste alte trei zile, în *30 ianuarie 1480*, este acoperit cu o piatră nouă mormântul lui Bogdan II voievod (1449-1451), fiul lui Alexandru al II-lea, aşezat în naos pe partea stângă:

Áë}ã÷üñòèâûè è X}îëþáèâûè, Ìw Ñòeôàí âîeâîäa, ã(}ñ)ï}ðü Çeìëè Mîëäàâñêîè, ñ }íü Áîã(ä)àíà âîeâîäû, uêðàñè ãðî(á) ñú(è) uèêîy ñâîemu, Ìw Áîãäàíu âîeâîäh, ñ}íu Àëekàíäðà âîeâîäû, â ëh(ò) ‡¾ö{ïè ì(ñ)öà ãeí ë{ [23].

Blagocestivul şi de Hristos iubitorul, Ioan Ştefan voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan vodă, înfrumuseță acest mormânt unchiului său, lui Ioan Bogdan voievod, fiul lui Alexandru voievod, în anul 6988

[20] Cf. E. Kozak, *op. cit.*, p. 107.
[21] Cf. E. Kozak, *op. cit.*, p. 102.
[22] Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 381.
[23] Cf. E. Kozak, *op. cit.*, p. 108.

(1480), luna lui ghenarie în 30.

Câteva luni mai târziu este identificat în stânga naosului mormântul lui Ştefan I voievod (1394-1399) şi acoperit şi el cu o altă lespede, la *20 mai 1480*:

Áë}ãî÷üñòèâûè è X}îëþáèâûè, Ìw Ñòeôà(í) âîeâîäa ã(}ñ)ï(ä)ð ú Çeìëè Mîëäàâñêîè, ñ}íü Áîã(ä)àíà âîeâîäû, uêðàñè ãðîáü ñú(è) ñâîemu ïðhähäu Ìwàííu Ñòàðîìu Ñòeôàíu âîeâîäh, èæ ïîáè[ë] uãðû íà Xèíäîâh, â ëh(ò) ‡¾ö}ïè ì(ñ)öà ìàè ê{ [24].

Blagocestivul şi de Hristos iubitorul, Ioan Ştefan voievod, domnul Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, înfrumuseţă acest mormânt strămoşului său, lui Ioan Ştefan voievod cel Bătrân, care bătu pe unguri la Hindău, în anul 6988 (1480), luna lui mai în 20[25].

De observat că de data aceasta se notează lupta lui Ştefan I voievod cu ungurii la Hindău, ca o consemnare istorică necesară de păstrat pentru tabloul domniilor. Lupta de la Hindău, cu Sigismund de Luxemburg, din februarie 1395, este consemnată apoi de *Letopiseţul de la Putna*, ca şi pe lespede, fără precizarea datei: „Acesta bătu pe Jigmunt, craiul unguresc, la Hindău”.

Peste şaptesprezece ani, în *11 aprilie 1497*, înainte deci de conflictul cu polonii în Codrii Cosminului, Ştefan cel Mare aşeză în biserica de la Rădăuţi o ultimă şi frumoasă piatră pe mormântul „strămoaşei sale cneajna Anastasia, fiica lui Laţcu vodă”, care dăruise bisericii satul Coţmani, din viaţă săvârşindu-se – cum precizează inscripţia – în 26 martie 1420; mormântul se află în partea stângă a pronaosului:

Ìw Ñòeôàí âîeâî(ä), ã(ñ)ï(ä)íú Çeìëè Mîëäàâñêîè, â ëh(ò) ‡ç}e ì(ñ)öà a(ï) a}i, uêðàñè ãðîáü ñâîeè ïðhähäèöè êí#æíè Àíàñòàñè, ææe äàäe Êîöìà(í) wáèòhëè ñeè, äúmè Ëàöêà âîeâîä(û). Wíà ïðhñòàâè ñ# â ëh(ò) ‡¾ö}êè ì(ñ)öà ìàð(ò)
ê }s[26].

Ioan Ştefan voievod, domnul Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod,

[24] *Ibidem*, p. 105.
[25] Cf. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 446.
[26] Cf. E. Kozak, *op. cit.*, p. 109.

în anul 7005 (1497), luna lui april în 11, înfrumuseță mormântul strămoaşei sale chiajna Anastasia, care dădu Coțmanii acestui lăcaş, fiica lui Lațcu voievod. Ea răposă în anul 6928 (1420), luna lui martie în 26.

Consemnarea unor date istorice, acolo unde era posibil, se observă şi acum, ca o necesitate documentară. Epitafele pe piatră, pe care nu putea să le distrugă nici focul, nici apa, au început prin urmare să devină progresiv documente istorice, ceea ce se vede şi din alte inscripții, în alte mănăstiri, poruncite de Ştefan cel Mare, într-un stil de concizie caracteristică. Acest stil a fost adoptat de unii dintre urmaşi, precum chiar la biserica din Rădăuți, de Ştefăniță vodă (1517-1527), pe piatra aşezată peste mormântul mamei sale, Stana, din partea stângă a pronaosului, la *20 ianuarie 1518*:

Áë}ãî÷üñòèâûè è X}îëþáèâûè, Ìw Ñòeôàí âîeâîäa ã(ñ)ï(ä)ðú Çeìëè Mîëäàâñêîè, ñíü Áîãäàíà âîeâîäû, uêðàñè ãðîáü ñú(è) ìàòeðè ñâîeè Ñòàíh, â ëh(ò) ‡ç}ês ì(ñ)öà ãe(í) ê }è, ïðè eï(}ñ)ê Ïàxîìïe[27].

Blagocestivul şi de Hristos iubitorul, Ioan Ştefan voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan, înfrumuseță acest mormânt al mamei sale Stana, în anul 7026 (1518), luna lui ghenarie în 28, episcop fiind Pahomie.

Alte date, în acelaşi sens, le furnizează mănăstirea Putna[28], necropola familiei lui Ştefan cel Mare. Acesta a dispus aici inscripții în aceeaşi vreme şi în acelaşi stil, începând cu mormântul doamnei Maria de Mangopo (care nu mai avea nevoie de restaurare), datele recente şi precise privind pe răposată, ceea ce dovedeşte o preocupare istorică a scrisului:

Â ëh(ò) ‡¾ö}ïe ì(ñ)öà äe(ê) Ï}ï, ïðhñòàâè ñ# áëàãî÷üñòèâàà ðàáà Áæïà Màðïà, ãîñïîæäà áëãî÷üñòèâàãî Ìwàííà Ñòeôàía âîeâîäû, Ãîñïîäaðh Çeìëè Mîëäàâñêîè, ñ}ía Áîãäàíà âîeâîäû[29].

În anul 6985 (1477), luna lui dechemvrie în 19, se săvârşi din viață blagocestiva roabă a lui Dumnezeu Maria, doamna blagocestivului Ioan Ştefan voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod.

---

[27] *Ibidem*, p. 110.
[28] Mănăstirea Putna a fost ridicată de Ştefan cel Mare între 1467-1470.
[29] E. Kozak, *op. cit.*, p. 80.

La fel este conceput epitaful de pe mormântul mitropolitului Teoctist, care-l unsese domn pe Ştefan vodă la „Direptate”: acesta acordându-i cinstea cuvenită îl îngroapă în lăcaşul ridicat de el, dând o exprimare sobră inscripţiei, ca într-o consemnare de letopiseţ:

Áë}ã÷(ñ)òèâûè ã(ñ)ï(ä)ðú Çeìëè Mîëäàâñêîè, Ìw Ñòeôà(í) âîeâîäa, ñ}íü Áîãäàíà âîeâîäû, oyêðàñè ãðîáü ñ(ú)è wöîy íà(øeì)u ìèòðîïîëèòîy ñu÷àâñêîìîy ïðhwñmeííîìu êè(ð) Ïew(ê)òèñòu, èæ ïðhñòàâè ñ# â ëh(ò) ‡¾ö }ïs ì(ñ)öà íîe(ì) è }²[30].

Blagocestivul domn al Ţării Moldovei, Ioan Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, înfrumuseţă acest mormânt părintelui nostru, mitropolitului Kir Teoctist, care se săvârşi din viaţă în anul 6986 (1478), luna lui noiembrie în 18.

Apoi acelaşi lucru se constată în legătură cu moartea fiilor lui Ştefan cel Mare, Bogdan şi Petru, epitaful fiind şi mai descărcat de elementul ceremonios:

Ñïè ãðîáû ñ@òü ðàáü Á}æ³è(x) Áîãäàíà è Ïeòðà, ñ}íû Ìw Ñòeôàía âîeâîäû ã(ñ)ïðh Çeìëè Mî(ë)äàâñêîè, èæè ïðhñòàâèøe ñ#: Áîãäàíü â ëh(ò) ‡¾ö{ïç ì(ñ)öà èuëïa ê {ç, Ïeòðü â ëh(ò) ‡¾ö }ïè íî(e) ê {a[31].

Aceste morminte sunt ale robilor lui Dumnezeu Bogdan şi Petru, fiii lui Ioan Ştefan voievod, domnul Ţării Moldovei, care se săvârşiră din viaţă: Bogdan în anul 6987 (1479), luna lui iulie în 26, Petru în anul 6988 (1480), luna lui noiembrie în 21.

Dintr-o dată se vede precizarea unor date.

Dar mai interesantă şi cu caracter istoric este inscripţia din 1481, aflată în colţul sud-vestic al zidului care înconjoară mănăstirea, prin datarea vechiului turn şi a zidului însuşi:

Áë}ãî÷}ñòèâûè ã(ñ)ï(ä)ðü âúñeè Çeìëè Mî(ë)äàâ(ñ)êîè, Ìw Ñòeôàí

---

[30] *Ibidem*, p. 75.

[31] *Ibidem*, p. 83.

âîeâîäa, ñ}íü Áîãäàíà âîeâîäû, ñúçäà è ñúòâîðè òîyðíü ñú(è) è ìîuð wêîëî ìàíàñòèðh, â ëh(ò) ‡¾ö}ïЇ ì(ñ)öà ìàè# a} [32].

Blagocestivul domn al întregii Țării a Moldovei, Ioan Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod, clădi şi aşeză acest turn şi zidul în jurul mănăstirii, în anul 6889 (1481), luna lui mai în 1.

În fine, pe partea dreaptă a naosului se găsesc, unul lângă altul, mormântul lui Ştefan cel Mare şi al doamnei sale Maria, fiica lui Radu cel Frumos, acoperite cu pietre de marmură, splendid ornate şi cu inscripții de factură „istorică” (prin datele lor), pregătite de voievod încă din viață, după 1492 (anul de la facerea lumii n-are decât cifra primă: 7). Iată prima inscripție:

Áë}ãî÷(ñ)òèâûè ãï(}ä)íü, Ìw Ñòeôà(í) âîeâî(ä)a, Á }æïieþ ìë(ñ)òïþ ãï(}ä)ðü Çeìëè Mî(ë)äàâñêîè, ñ}íü Áî(ã)äàíà âîeâîä(û), êòèòîð è ñúç(ä)àòeë ñò}hè îáèòhëè ñeè, èæe ç(ä)e ëeæè(ò) è ïðhñòàâè(ñ) êú âh÷íû(ì) wáèòhëeì, â ë}òw ‡ç... ì(ñ)öà... è ãï }(ä)ñòâîâà ëh(ò)... [33].

Blagocestivul domnitor Ioan Ştefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, ctitorul şi ziditorul acestui sfânt lăcaş, care zace aici, trecu din viață în veşnică locuință în anul 7..., luna lui... Şi domni ani...

Aceeaşi structură o are şi cealaltă inscripție, a doamnei Maria:

Ñúè ãðîá e(ñ) Màðïè ã}æ(ä)è, äúmè Ðàäuëà âîèâîä(û), ãï}æ(ä)à ã(}ä)íà Ñòeôàía âîeâîäû ãï(}ä)ðh Çeìëè Mî(ë)äàâñêîè, èæe ïðhñòàâè(ñ) êú âh÷íû(ì) wáèòhëe(ì), â ë}òw... ‡ç... ì(ñ)öà... [34].

Acest mormânt este al doamnei Maria, fiica lui Radu Voievod, doamna domnitorului Ştefan voievod, domnul Țării Moldovei, care trecu din viață în veşnică locuință în anul 7... luna lui...

Datele au rămas necompletate de cei ce au aşezat pietrele peste cei doi

---

[32] *Ibidem*, p. 68.
[33] *Ibidem*, p. 84.
[34] *Ibidem*, p. 87.

răposați, foarte probabil din neatenție, dar şi acest fapt este important, fiindcă putem observa că Ştefan cel Mare îşi pregătise încă din viață, sieşi şi doamnei sale, epitafe de o nobilă simplitate, fixând scurt numai evenimentele.

Poruncite şi tăiate în piatră sub ochii domnului, inscripțiile arătate mai sus au creat un stil, care a fost întrebuințat întocmai şi de urmaşii apropiați (aşa cum s-a întâmplat şi la biserica din Rădăuți), spre deosebire de ce s-a petrecut mai târziu, când inscripțiile refac stilul de îngropăciune şi de molitvă. Iată, de pildă, inscripția de pe mormântul lui Bogdan voievod (1504-1517) la Putna, cu precizări tipice care se regăsesc şi ele, ca formă, în analele slavone:

Ñúè ãðîáü e(ñ) áë}ãî÷(ñ)òèâaão ãï}íà Ìw Áîããäàíà ã(c)ï(ä)ðh Çeìëè Mî(ë)äààñêîè, ñ}ía Ñòeôàía âîeâîäû, êòèòîða ñò}hè wáèòhëè ñeè, èæe ïðhñòààè ñ# êú âh÷íû(ì) îáèòhëe(ì), â ë}òî ‡ç}êe ì(ñ)öà àïðèëïà ê }, âú ïîëuíîmè[35].

Acest mormânt este al blagocestivului domnitor Ioan Bogdan, domnul Țării Moldovei, fiul lui Ştefan voievod, ctitorul acestui sfânt lăcaş, care trecu din viață în veşnică locuință în anul 7025 (1517), luna lui aprilie în 20, la miezul nopții.

La fel se prezintă inscripția de pe mormântul fiicei lui Ştefan cel Mare, Maria, stinsă cu un an mai târziu, în 1518:

Ñúè e(ñ) ãðî(á) Màðïè ðeêîìï# Êí#(æ)íà, äúmeð Ñòeôàía âîeâî(äè) ã(c)ï(ä)ðh Çeìëè Mî(ë)äààñêîè, êòèòîða ñò}hè wáèòhëè ñeè, èæe ïðhñòààè(c) êú âh÷íèìü wáèòhëeìü, â ë}òo ‡ç}ê¾ ì(ñ)öà ì(ð) è}²[36].

Acesta este mormântul Mariei, numită „Cneajna”, fiica lui Ştefan voievod, domnul Țării Moldovei, ctitorul acestui sfânt lăcaş, care trecu din viață în veşnică locuință în anul 7026 (1518), luna lui martie în 18.

Este clară reluarea formulei simple, creată de Ştefan cel Mare pentru

[35] *Ibidem*, p. 89.
[36] *Ibidem*, p. 90.

notarea unui eveniment.

Petru Rareş se ține şi el (la Putna) de tradiția stilistică impusă de Ştefan cel Mare, când este vorba de mormântul soției sale Maria, acoperit cu o piatră ornamentală, cu inscripția:

Áë}ãî÷(ñ)òèâûè è X(}ñ)wëþáèâûè, Ìwaíü Ïeòðú âîeâîäa ã(ñ)ï(ä)ðü Çeìëè Mî(ë)äàâñêîè uêðàñè ãðwáü ã(ñ) }ï æ(ä)è ñâîeè Màðïè èæe ïðhñòàâè ñ# êú âh÷íû(ì) wáèòhëe(ì), âh÷íàà eè ïàì#(ò), â ë}hò ‡ç}ëç ì(ñ)öà ²uí²à ê}í ä}íü[37].

Blagocestivul şi de Hristos iubitorul Ioan Petru voievod, domnul Țării Moldovei, înfrumuseță mormântul doamnei sale Maria, care trecu din viață în veşnică locuință – veşnică ei aducere aminte – în anul 7037 (1529), luna lui iunie în 28 de zile.

Dar pe lângă inscripțiile tombale cu caracter de scurte însemnări istorice, există inscripțiile murale ale ctitoriilor lui Ştefan cel Mare, din aceeaşi perioadă, cu stil reîntâlnit în vechile anale, ceea ce duce la o anumită interdependență. Iată, de exemplu, inscripția din 1487 de la biserica din Milişăuți, județul Suceava, aflată pe peretele din pronaos:

Â ë}òw ‡¾ö}ïÏ ì(ñ)öà Ûu(ë)}è, âú äíú Ñò}ãî Âeëèêî M(÷)íèêà Ïðîêîïïà, Ìw Ñòeôà(í) âîeâîäa Á}æïeþ ìë(ñ)òïþ ã(ñ)ï(ä)ðú Çeìëè Mî(ë)äàâñêîè, ñ}íü Áîãäàíà âîeâîäè è ñú ïðhâúçëþáëeíû(ì) ñâîè(ì) ñ}íî(ì) Àëekàíäðo(ì), ñúòâîðè ðàçáîè íà Ðèáíè(ê) ñú ìëàäè(ì) Áàñàðàáî(ì) âîeâîäî(ì), ã(ä)íà Âëà(ø)ñêîè Çeìëè, íàçâàíûè Öàïàëuø. È ïîìîæe Á }ú Ñòeôàíu âîeâîäh è ïîáhäè íà Áàñàðàáu âîeâîäu, è áû(ñ) òu ïàäeíÛe âeëÛe shëî âú Áàñàðàáî(x) [...]. È ñúçäà xðà(ì) ñúè âú èìh Ñò}ãî âeëèêî ì(÷)íèêà Ïðîêîïïà, â ë}òw ‡¾ö}ñe è íà÷h(ñ) ì(ñ)öà þíïà è+ è ñúâðúøè ñh òîãîæäe ëhòà ì(ñ)öà íîeâðïà ã} Û[38].

În anul 6989 (1481) luna lui iulie în 8, în ziua Sf. Mare Mucenic Procopie, Ioan Ştefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, împreună cu preaiubitul său fiu Alexandru, dete război la Râmnic cu Basarab voievod cel Tânăr, domnul Țării Româneşti, numit Țepeluş. Şi ajută Dumnezeu lui Ştefan voievod şi

[37] *Ibidem*, p. 91.
[38] Cf. *ibidem*, p. 45.

bătu pe Basarab voievod. Şi a fost cădere mare între ai lui Basarab [...], şi zidi [Ştefan voievod] acest hram în numele Sf. Mare Mucenic Procopie, în anul 6995 (1487). Şi începu lucrul în luna lui iunie în 8 şi-l săvârşi în acelaşi an luna lui noiemvrie în 13.

Datele se regăsesc în *Letopisețul de la Bistrița* (şi în *Cronica moldo-germană*) în formulări apropiate, uneori cu precizări mai mari, ceea ce arată o deosebită preocupare pentru stabilirea exactă a faptelor istorice într-o vreme când se efectuează şi redactarea cronicii de curte (după cum vom vedea mai pe urmă):

„*În anul 6989 (1481), luna lui iulie în 8,* într-o duminică*, a fost război cu muntenii şi cu Țepeluş la Râmnic; şi birui iar Ştefan voievod cu mila lui Dumnezeu şi cu rugăciunile Preacuratei Născătoare de Dumnezeu [...] şi cu rugăciunea Marelui Mucenic Procopie. Şi fu bătută o mulțime foarte mare de oameni, fără număr*, şi le fură luate steagurile lor şi nici măcar unul nu le rămase. *Şi toți vitejii şi boierii căzură atunci [...]*”[39].

O inscripție similară ca tip de relatare este cea din 1488 de la mănăstirea Voronețului, ridicată în numele „Purtătorului de Biruinți” Sf. Gheorghe, aşa cum apare în concepția folclorică şi în legenda nr. 4 din Ion Neculce, încât inscripția se leagă de un fond popular, nu de unul religios:

Ìw Ñòeôàí âîeâî(ä)a Á}æ~þ ìë(ñ)òèþ ã(ñ)ïoäaðú Çeìëè Mîëäàâñêîè– ñ}íü Áîãäàíà âîeâîäû, íà÷à(ò) çèäàòè ñú xðàì âú ì(î)íàñòèðè wò Âîðîíe(ö), âú èìh Ñò}ãî è ñëà(â)íàãî è Âeëèêw M}÷íêà è Ïîáhäîíî(ñ)öà Ãewðãèà, â ë}òw ‡¾ö}c¾ ì(ñ)öà ìàèà ê}¾, âú ïíe(ä)ëíèê, ïî ñúøeñòâèe Ñò}ãî Ä}xà è ñúâðúøè ñ# òîãîæäe ëhòà ì(ñ)öà ce(ï) ä} Û[40].

Ioan Ştefan voievod, cu mila lui Dumnezeu domn Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, începu a zidi acest hram al mănăstirii Voronețului, în numele Sfântului şi Slăvitului, şi Marelui Mucenic, şi Purtătorului de Biruinți Gheorghe în anul 6996 (1488) luna lui mai 26, într-o luni, după Coborârea Sf. Duh, şi săvârşi lucrul în acelaşi an, luna lui septembrie în 14.

[39] Ioan Bogdan, *Cronici inedite*, p. 42 şi 57.
[40] Cf. E. Kozak, *op. cit.*, p. 202.

O acoperire de relatare istorică există între inscripția bisericii din Războieni, județul Neamț, şi *Letopisețul de la Bistrița*, privind lupta dată de Ştefan cel Mare cu turcii în această localitate, în 1476[41]. De asemenea, cu caracter de informație istorică este inscripția bisericii din Reuseni, la sud-est de Suceava, unde Aron vodă tăiase în 1451 capul lui Bogdan vodă, tatăl lui Ştefan cel Mare, fapt consemnat în inscripție (şi în *Letopisețul de la Bistrița*[42]):

Â ë}òw ‡ç}àÛ ce(ï) è+, Ìw Ñòeôà(í) âîeâî(ä) […] íà÷à ñúçäàòè xðàìü cú(è) […] íà ñ e (ì) ìhñò# ãäe áû(ñ) uñh÷e íà ãëàââ w}öà eãî Áîãäàíà âîeâîäè, ïîñòèæe ñúìð(ò)ú, âh÷íà eìu ïàì#(ò), à ñ}íü eãî Áîãäàíü âîeâîäa áúç(ä)âèæe ïî÷àòîâü w}öà ñâîeãî è ñúâðøè xðà(ì) ñú(è) â ë}òw ‡ç}â Û ì(ñ)öà ce(ï) è} Û[43].

În anul 7011 (1503) septemvrie în 8, Ioan Ştefan voievod [...] începu a zidi acest hram [...] în acest loc unde a fost tăiat capul părintelui său, Bogdan voievod, şi unde îl ajunse moartea – veşnică să-i fie amintirea –, iar fiul său, Bogdan voievod, duse mai departe începutul tatălui său şi săvârşi acest hram în anul 7012 (1504) în luna lui septemvrie în 18.

Pentru a vedea însă deosebirea de stil şi a înțelege spiritul de „istoricitate” al inscripțiilor aşezate de Ştefan cel Mare, mergem mai departe la inscripția de altă factură din 1514 a lui Bogdan vodă, de pe zidul bisericii de la Rădăuți, prin care, la dania de 800 de galbeni, leagă pe preoți (sub afurisenie „bisericească”) să-i facă slujbă seara şi dimineața:

[…] à wíè íà êîæ(ä)î e ëh(ò)äà èìàþ(ò) íàì ñëuæèòè çà ñï(}ñ)í~ íàø e, u â e(÷) ïàðàñòà(ñ) à çàu(ò)ðà ëv(ò) }ðãïþ. È ïàê àme ñ# êò(î) ïîêuñè(ò) è íe èñïëúíè íàøe äàí[ïe] à òî äà èìà äàòí w(ò)âh(ò) íà ñòðàøíh(ì) ñ@[äèmè Xð(}ñ)âh(ì)...]. Â ëh(ò) ‡ç }êã ì(ñ)öà äe(ê) è+ äíü[44].

[...] şi ei [preoții] în tot anul să facă slujbă pentru mântuirea noastră,

[41] Inscripția în paralelă cu textul din *Letopisețul de la Bistrița* valorificată de G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 185; vezi şi G. Mihăilă, Dan Zamfirescu, *Literatura română veche*, I, Bucureşti, 1969, p. 54-55.
[42] Vezi Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 36 şi 51.
[43] Cf. E. Kozak, *op. cit.*, p. 117.
[44] Cf. *ibidem*, p. 112.

seara parastas şi dimineața liturghie. Şi dacă cineva s-ar încumeta să nu îndeplinească cerința daniei noastre, acela să aibă a da răspuns la înfricoşătoarea judecată a lui Hristos [...]. În anul 7023 (1514), luna lui dechembrie în 8 zile.

Acesta este, de fapt, spiritul vremii la formulări de danii şi-l întâlnim foarte des mai ales pe file de cărți.

Religioasă este şi inscripția formulată în 1522 de logofătul Gavril Trotuşanu pentru ctitoria sa, biserica din Părhăuți, județul Suceava, care sună astfel:

Èçâîëeíïeìü W}öà è ñú ïîñïìhøeíïeì Ñíà è ñúâðúøeíïeìü Ñò}ãî Ä}xà, ðàáü Á}æïè ïàíü Ãàâðè(ë) Òîòðuøàíü ëîãîôeòü ñúçäà ñúè xðàìü âú èìh âúñhxü ñò}xü [...], âú ìîëá@ ñeáh è êè#ãèíè eãî Àííû, âú äíè á}ëà÷(ñ)òèâàãî è Xð}òwëþáèâààãî Ìw Ñòeôàía âîeâîäû ãoñïoäaðh Çeìëè Mwëäàâñêîè– ñíü Áîãäàíà âîeâîäû, âú ëhòî ‡ç}ë ì(ñ)öà Ûuíí Ûà e} ï[45].

Cu voia Tatălui şi cu ocrotirea Fiului şi împlinirea Sf. Duh, robul lui Dumnezeu, pan Gavril Trotuşan logofăt, zidi acest hram, în numele tuturor sfinților [...], ca rugă pentru el şi pentru cneghina lui Ana, în zilele blagocestivului şi de Hristos iubitorului Ioan Ştefan voievod, domnul Țării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 7030 (1522) luna lui iunie, în 15.

Dar pentru o încheiere elocventă, vom cita nu inscripția unui boier, ci inscripția unui voievod ca Petru Rareş, care nu era prea îndepărtat de Ştefan cel Mare, şi totuşi adoptă stilul pregnant religios, în inscripția de la mănăstirea Moldovița, ctitoria sa:

Èçâîëeíïeìü Wöà è ïîñïìhøeíïe(ì) Ñíà è ñúâðúøeíïeìü Ñò}ãî Ä}xà, ce aç ðà(á) âë(ä)öh ìîeìu Ûñ }u X}à, áë}ãî÷(ñ)òèâûè Ìw Ïeòðú âîeâîäa, Á}æïþ ìë(ñ)òþ ã(ñ)ï(ä)ðü Çeìëè Mîëäàâñêîè ñíü Ñòeôàía âîeâîäa (sic) ñòàðîãî, ñúçäà è ñúâðúøè ñúè xðà(ì) èìh Áëàãîâhmeíïe Ïðh÷(ñ)òhè Âë(}ä)÷öè íàøeè Á}öè è Ïð(ñ)íîähâhè M }ðïè, â ë }hò ‡ç}ì è w wñ(ñ)òè ì(ñ)öà ñe(ï) è+. ïðî èãuìeíh Ñòeôàía, è íàïèñà ñ# â ë}h(ò) ‡ç}ìe, ïðî èãuìeíh Àâðàìïe[46].

Cu voia Tatălui şi cu ocrotirea Fiului şi împlinirea Sf. Duh, eu rob

[45] Cf. *ibidem*, p. 52.
[46] Cf. *ibidem*, p. 187.

stăpânului meu Isus Hristos, blagocestivul Ioan Petru voievod, cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei, fiul lui Ştefan voievod cel Bătrân, zidi şi săvârşi acest hram în numele Blagoveşteniei Preacuratei Stăpânei noastre Născătoare de Dumnezeu şi Neprihănitei Fecioare Maria, în anul 7040 (1532) şi fu sfinţit în luna lui septemvrie în 8, fiind egumen Ştefan, şi se zugrăvi în anul 7045 (1537), egumen fiind Avramie.

Este clar că avem de-a face cu două stiluri inscripţionale: unul conceput de Ştefan cel Mare, care, cu toate expresiile stereotipice ale vremii („cu mila lui Dumnezeu”, „blagocestivul şi de Hristos iubitorul” etc.), pune accentul pe realităţile istorice şi le consemnează scurt şi precis – faptul constituie o inovaţie –, şi altul în care accentul cade nu pe evenimentele istorice, ci pe atitudinea religioasă personală a ctitorului.

În acest sens, inscripţiile lui Ştefan cel Mare fac o legătură organică cu începuturile istoriografiei moldovene în limba slavonă. Când în 1480 (an de precădere) Ştefan cel Mare a aşezat pietre cu inscripţii pe mormintele strămoşilor, el şi-a dat seama că nu existau nici un fel de date istorice precise pentru aceştia. De aceea, inscripţiile (afară de cele care privesc pe Ştefan I voievod şi pe chiajna Anastasia, fiica lui Laţcu) nu conţin nimic mai mult decât filiaţia de familie (şi nici aceasta peste tot). Atunci a încolţit, considerăm noi, în mintea marelui voievod ideea de a pune să se scrie letopisețul ţării. Însemnări şi ştiri existau în chip dispersat, mai ales pentru domnia lui Ştefan cel Mare, dar ele trebuiau căutate, adunate şi organizate cronologic. Puteau să facă lucrul acesta numai dregătorii de curte? Nu. Au fost solicitaţi, probabil, toţi cărturarii, inclusiv cei din mănăstiri, să furnizeze datele necesare câte le erau cunoscute. Unde se va fi redactat letopisețul e greu de spus. Foarte probabil, în colaborare, la curte, sub ochii lui Ştefan cel Mare, care ştim că participa la asemenea acte. Unele documente oficiale de până aici sunt opera lui[47]. Momentul 1480 este aproape de consideraţiile lui Ion Ursu privind redactarea letopisețului, în jurul anului 1484. Faptele se adună organic. Într-adevăr, din letopisețul întreg alcătuit acum, s-a extras separat partea de domnie a lui Ştefan cel Mare, necesară diplomatic şi de informare în vederea actului de suzeranitate de la Colomeia din 1485, pe care voievodul îl amânase de câteva ori, dar trebuia să-l îndeplinească

[47] Pentru asemenea documente vezi G. Mihăilă, *Importanţa politică şi literară a corespondenţei lui Ştefan cel Mare cu Veneţia*, comunicare la I-ul Congres de civilizaţie veneţiană, Veneţia, 1-5 iunie 1968 (sub tipar).

acum[48]. Nu e de mirare atunci că tocmai această parte care se opreşte în preajma actului de Colomeia (fiindcă şi în *Letopisețul de la Bistrița* urmează o pauză de zece ani) a plecat de la curte şi a ajuns în Germania printr-un intermediar latin, care a fost prezent şi la Colomeia, fiindcă tot ceea ce urmează după acest moment în *Cronica moldo-polonă* nu mai are nici o legătură cu letopisețul intern, fiind opera unui străin, în speță a unui polon, aşa cum am mai arătat[49]. Față de acest fapt, *Cronica moldo-polonă* a parvenit în Germania nu cu solia lui Ştefan cel Mare, cum încă mai consemnează unele istorii literare, pentru că n-avea cum să plece de la curte cu ultima parte confuză scrisă de un polon şi nu cu datele precise ale letopisețului intern. Anul 1502 de pe manuscrisul în limba germană se explică printr-o simplă coincidență, care a indus în eroare pe cercetători.

Corelația însă dintre inscripțiile lui Ştefan cel Mare şi începuturile istoriografiei duce la o concluzie mai importantă, şi anume la constatarea unui stil istoriografic inscripțional, în fraze scurte, de limpezimea şi poezia pietrelor:

„*6990 (1482), în luna lui martie, în ziua de 10, într-o duminică, ocupă Ştefan voievod o cetate la hotarul cu Turcia, cu numele Crăciuna, şi aşeză în ea doi pârcălabi cu numele Vâlcea şi Ivanco*”.

Iată încă un exemplu:

---

[48] Pentru problema Colomeii vezi acum în urmă şi Şerban Papacostea, *De la Colomeia la Codrul Cosminului*, în **Rsl**, XVII, 1970, p. 525-549, precum şi Ion Petrică, *Relațiile politico-economice între Moldova şi Polonia în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, *ibidem*, X, 1964, p. 341-356.

[49] Vezi şi recenzia noastră la *Cronicile slavo-române*, editate de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, în **SCLF**, VIII, 1959, nr. 3-4, p. 738 şi urm. Iată mâna polonului în redactarea chiar a evenimentelor din anul 1485:

„6993 (1485), în luna lui septemvrie în zi întâi, trase Ştefan voievod la regele polon în Colomeia. Şi fiindcă voievodul era la rege, veniră turcii în taină cu Hronoda Petru voievod la Suceava. Iar dacă Suceava nu voi să se predea, arseră oraşul şi pustiiră toată țara. Şi regele nu voia să-l creadă pe Ştefan voievod şi nu-l lăsa să plece. Iar când îl lăsă să plece, puse pe fiul său Albert să-i meargă într-ajutor cu o mică oaste. *Şi se întoarse regele Albert din nou la Kolaczyn şi însărcină pe câțiva căpitani să se ducă cu el, precum dumnealui Czetny şi dumnealui Weissdorffer şi Jan Polak, cu o mică oaste. Şi se purtară vitejeşte pe lângă vodă, încât mulți turci fură prăpădiți la Cătlăbuga*”. Cel puțin partea ultimă este din sursă polonă şi este scrisă după 1492, când Albert era rege, cum se spune în text, căci în 1485 rege era Cazimir.

„*6991 (1483), în luna lui iulie, în ziua de 14, loviră turcii şi deteră atac Chiliei şi o luară. În acelaşi timp, în luna lui august, în ziua de 7, luară turcii şi Cetatea Albă. Şi duseră cei mai buni oameni cu ei la Constantinopol*”.

Şi relatările mai lungi au aceeaşi structură de stil.

Între stilul pietrelor şi al filelor de manuscris există o strânsă legătură. Ştefan cel Mare a iniţiat un stil istoriografic plin de sobrietate, concis. Deosebirea reiese din ceea ce a putut să dea imitaţia stilului anecdotic al cronografelor, care au linia lor în istoriografia moldoveană, în primul rând în letopiseţele slavone ale cronicarilor călugări, mai ales Macarie şi Azarie, cu stil „înfoiat” şi prolix, şi apoi în scrieri în limba română, cum este aceea a lui Moxa din 1620, prelucrare a unor cronici bizantino-slave. Iată un pasaj din capitolul despre *Începutul râmleanilor*, capitol ţesut din legende:

„*Enia [...] auzi glas de-i zise să zidească acolea cetate. Dacă începu a zidi, tâmplă-se de văzu foc dentru acel loc. Şi veni un lup den pădure şi purta gătejii de băgă în foc, iară un vultur bătea cu arepile şi aducea vânt de-l aţâţa, iară o vulpe hitleană nemeri de-şi uda coada în apă şi scutura pre foc de vrea să-l stingă: ei-l aprindea, iară ea stingea; însă apoi biruiră ei, iară ea fugi. Deci pricepu Enia că, cu multe svade şi îndelungă vreme, ei se vor înălţa pre [peste] alte limbi şi zidi cetatea albă şi lungă [Alba-Longa] ş-altă cetate, anume Leon [Lavinium] etc.*”[50].

Naraţiunea nu este urâtă, dar avem de-a face nu cu istorie ci cu literatură folclorică, în stil caracteristic de povestire. În fond, toate începuturile istoriografice sunt dominate de legende şi de stil narativ desfăşurat. A fost o şansă rară pentru Moldova că a pornit de la început şi în mod creator cu stilul cel mai adecvat pentru ceea ce înseamnă precizie şi limpezime.

Calităţile acestui „stil” de relatare istorică ies de asemenea în evidenţă prin comparaţie cu relatarea anecdotică pe care o întâlnim, bunăoară, în începuturile istoriografiei muntene:

„Vlad Vodă Ţepeş. *Acesta au făcut cetatea de la Poenari şi au făcut sfânta mănăstire ot Sneagov. Mai făcut-au un lucru cu orăşanii den*

[50] *Cronograful lui Mihail Moxa*, ediţia de N. Simache şi Tr. Cristescu, Buzău, 1942, p. 90.

Târgovişte, pentru o vină mare ce au fost făcut unui frate al Vladului vodă. Când au fost în ziua Paştilor, fiind toţi orăşanii la ospeţe, iar cei tineri la hore, aşa fără veste pre toţi i-au cuprins. Deci câţi au fost oameni mari, bătrâni, pre toţi i-au înţepat de au ocolit cu ei tot târgul, iar câţi au fost tineri cu nevestele lor şi cu fete mari, aşa cum au fost împodobiţi în ziua Paştilor, pre toţi i-au dus la Poenari de au tot lucrat la cetate, până s-au spart toate hainele dupre ei şi au rămas toţi dezvăscuţi, în pieile goale. Pentru aceea i-au scos nume Ţepeluş. Domnit-au ani 15”[51].

Vechiul istoriograf muntean este înclinat spre aspectele de legendă ale istoriei sociale şi politice (figura lui Vlad Ţepeş fusese, de fapt, introdusă în folclor, vezi *Povestirile despre Dracul voievod*).

Dăm acum un pasaj din vechea scriere a slavilor de răsărit, *Povest' vremennîh let*, difuzată sub numele de *Cronica lui Nestor*, în care polanii (un neam slav) plătind tribut kazarilor în paloşe, înţelepţii acestora atrag atenţia că vor fi stăpâniţi cu vremea de polani, pentru că ei, kazarii, au obţinut tributul cu *sabia* care n-are decât un tăiş, iar polanii au paloş cu două tăişuri:

„*[...] şi au dat de ei [de polani] kazarii, când tocmai trăiau pe munţi în păduri, şi le-au zis kazarii: «Plătiţi-ne bir». Sfătuindu-se polanii, le-au dat câte un paloş de fiecare fum [casă]. Şi au dus kazarii tributul la cneazul lor şi la cei bătrâni, spunând: «Iată am găsit bir nou». Au fost întrebaţi: «De unde?». Ei dară au zis: «Din acei munţi păduroşi de pe râul Nipru». Au fost întrebaţi iară: «Ce v-au dat?». Ei dară arătară un paloş. Şi ziseră bătrânii kazari: «Cneazule, nu e bun birul! Noi luarăm birul cu arma cu un singur tăiş, numită sabie, iar arma lor, numită paloş, are două tăişuri. Lor cândva, şi noi şi alte ţări le vom plăti tribut». Şi totul s-a petrecut aidoma: căci nu ei de la ei au spus asta, cât numai din inspiraţia lui Dumnezeu*”[52].

Relatarea are, ca structură stilistică şi conţinut, aspectul unei parabole din *Vechiul Testament*; influenţa vechilor texte religioase asupra scrisului istoriografic trebuie avută şi ea în vedere.

După toate cele spuse până acum, rezultă că Ştefan cel Mare este iniţiatorul istoriografiei moldovene şi inspiratorul unui stil istoriografic de

[51] *Istoria Ţării Româneşti, 1290-1690*, ediţie de C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 4; de observat că Ţepeluş este alt voievod, ceea ce ştie *Letopiseţul de la Bistriţa*.
[52] Vezi *Latopis Nestora*, în *Monumenta Poloniae Historica*, editate de August Bielowski, ed. II, t. I, Varşovia, 1960, p. 561-562.

remarcabilă originalitate, ceea ce constituie o notă de distincție între diferitele tipuri ale scrisului, nu numai la noi, ci având în vedere şi alte popoare.

ŞTEFAN ANDREESCU

ÎNCEPUTURILE ISTORIOGRAFIEI ÎN MOLDOVA

Orice reluare a discuției în jurul apariției şi caracteristicilor primelor texte istorice în țara de pe versantul răsăritean al Carpaților româneşti trebuie să aducă, din capul locului, un pios omagiu vredniciei marelui învățat Ioan Bogdan, cel care – întâiul – le-a pus în valoare în mod ştiințific, prin ediții şi studii temeinice[1]. Problemele pe care le-a ridicat şi a încercat să le rezolve Ioan Bogdan la sfârşitul secolului XIX sunt însă apte de a prilejui noi controverse şi interpretări şi astăzi. Dovada cea mai bună: în anul 1959, dând o altă ediție, revizuită, a cronicilor publicate de Ioan Bogdan, profesorul P. P. Panaitescu a formulat opinii şi concluzii care se îndepărtau simțitor de cele ale predecesorului său[2]. Faptul nu e de mirare, deoarece începuturile literaturii istorice din Moldova reprezintă un important fenomen de cultură românească, ce va trebui mereu comentat şi adâncit, pe măsura progresului cunoaşterii în ansamblu a evoluției societății moldoveneşti medievale.

În momentul de față există următoarele texte care au ca obiect istoria

[1] Vezi, în special, Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche*, texte slave, cu studiu, traduceri şi note. Cu două facsimile, Bucureşti, C. Göbl, 1891, XII + [2] + 292 p.; Idem, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, adunate şi publicate cu traduceri şi adnotațiuni de... Cu o reproducere fotolitografică a letopisețului de la Bistrița, Bucureşti, 1895, XII + 208 p. + XIX pl.; Idem, *Letopisețul lui Azarie*, cu 4 planşe, Bucureşti, 1909, 160 p. (extras din „Analele Academiei Române, Memoriile Secț. Istorice”, Seria II, t. XXXI).

[2] Vezi P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută şi completată de..., Bucureşti, 1959, XIV + 332 p.

Moldovei în veacurile XIV-XV: *Letopisețul anonim al Moldovei*, *Letopisețul de la Putna nr. I*, *Letopisețul de la Putna nr. II*, *Traducerea românească a Letopisețului de la Putna*, *Cronica scurtă a Moldovei*, *Cronica moldo-germană*, *Cronica moldo-polonă*, *Cronica sârbo-moldovenească* şi *Cronica moldo-rusă*[3]. Lor li se adaugă *Letopisețul țării Moldovei* de Grigore Ureche, redactat – cum se ştie – în prima jumătate a secolului XVII (Ureche moare în 1647), în limba română. Autorul a folosit ca izvor de bază pentru perioada de la întemeierea statului şi până la 1587 un letopiseț intern pierdut, scris în româneşte şi atribuit lui Eustratie logofătul[4]. Se pare că, la rândul lui, acest *Letopiseț moldovenesc*, cum a fost denumit, a preluat date dintr-o compilație necunoscută a analelor slavo-române ale Moldovei, „mai completă şi mai dezvoltată decât cele pe care le cunoaştem azi"[5], care mergea până în anul 1587.

Care este data primului text istoric scris în Moldova? În ce mediu a fost el alcătuit? Ce condiții concrete politice şi culturale au determinat apariția lui? Acestea sunt întrebările fundamentale care rezumă esența discuțiilor purtate până acum. Pe lângă ele, am dori să mai introducem încă una, nu fără anume semnificație, aşa cum va reieşi limpede din cele ce urmează: *a fost* sau *nu* cel dintâi text istoric scris în Moldova o *cronică de la începuturile statului şi până la data redactării ei?* Altfel spus, vom insista în rândurile de față asupra etapelor majore ale perioadei de început a istoriografiei din Moldova, acordând prioritate problemei determinării conținutului primului text de cronică.

Lăsând la o parte ipoteticul izvor slavo-român care s-ar fi aflat la originea informațiilor lui Grigore Ureche, observăm mai întâi că toate textele ce se ocupă de istoria Moldovei în secolele XIV-XV s-au păstrat numai în copii şi manuscrise ce datează cel mai devreme din cursul veacului

[3] Toate aceste texte figurează în ediția de cronici citată în nota precedentă. Menționăm tot acum faptul că am adoptat titlurile ce le-au fost date de P. P. Panaitescu. *Letopisețul anonim al Moldovei* a cunoscut încă o ediție, mai recentă decât cea a lui P. P. Panaitescu, sub titlul *Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*, ediție datorată prof. G. Mihăilă (vezi *Literatura română veche (1402-1647)*, vol. I, ediție îngrijită şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1969, p. 26-39). Pentru acelaşi text, vezi şi comentariile prof. Damian P. Bogdan, *Letopisețul de la Bistrița, la plus vieille des chroniques roumaines – Sa langue*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", t. VI (1968), nr. 3, p. 499-524. Pentru *Cronica moldo-rusă*, vezi şi A. V. Boldur, *Cronica slavo-moldovenească din cuprinsul letopisei ruse Voskresenski*, în „Studii", XVI (1963), nr. 5, p. 1099-1121.

[4] Vezi *Introducerea* lui P. P. Panaitescu, la Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei,* ediție îngrijită de..., ed. II-a revăzută, Bucureşti, 1958, p. 39 şi 40-41.

[5] *Ibidem*, p. 40.

XVI. Acest fapt nu este desigur de natură să uşureze sarcina celui ce încearcă să discearnă momentele esenţiale ale constituirii literaturii cronicăreşti din Moldova. Există o singură cale ce rămâne istoricului – şi ea a fost deseori adoptată până acum –, anume aceea de a compara diferitele texte şi variante, spre a identifica structurile şi pasajele identice sau apropiate ca formulare. Apoi, el poate reflecta şi la semnificaţia fie a diferenţelor, fie chiar a lacunelor.

Pe temeiul trecerii în revistă efectuate mai sus mai trebuie însă făcută şi o altă observaţie preliminară: atrage atenţia imediat marele număr de copii şi prelucrări de cronici efectuate în primii ani de după mijlocul veacului XVI, în ambianţa domniei lui Alexandru Lăpuşneanu (1552-1561 şi 1564-1568). Astfel, „Sbornicul de la Kiev”, în care figurează *Letopiseţul de la Putna nr. I*, a fost isprăvit în mănăstirea Slatina către 1561; *Cronica moldo-polonă* a fost întocmită prin 1564-1565; unul din manuscrisele ce conţin *Cronica sârbo-moldovenească* datează din 1557. Să nu uităm, pe de altă parte, că din porunca aceluiaşi Alexandru Lăpuşneanu, egumenul Eftimie a redactat o cronică a Moldovei pentru anii 1541-1554[6]. Aceste repere, împreună cu faptul că prin transcrierea grupată a *Letopiseţului de la Putna nr. I* şi a cronicilor lui Macarie şi Eftimie, la mănăstirea Slatina s-a căutat să se dea o primă istorie dezvoltată a Moldovei, ne îndeamnă să considerăm anii de domnie ai lui Alexandru Lăpuşneanu ca o „epocă de aur” – cea dintâi – a istoriografiei din Moldova. Totodată, această atmosferă prielnică istoriei, întoarcerii intense spre trecut, e de natură să pună în evidenţă un anume climat cultural, ce ilustra acceptarea situaţiei politice create în sud-estul Europei de atotputernicia turcească[7].

Ce se poate spune despre structura textelor de cronică cunoscute astăzi ce îmbrăţişează perioada de la „întemeierea” Moldovei până la moartea lui Ştefan cel Mare (1504)? Cu excepţia *Cronicii scurte a Moldovei*, a *Cronicii moldo-germane* şi a *Cronicii sârbo-moldoveneşti*, toate celelalte texte

---

[6] Vezi ediţia *Cronicii lui Eftimie*, în P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 106-123. Totodată, tot în timpul lui Lăpuşneanu, în anul 1567, călugărul moldovean Azarie a copiat o faimoasă lucrare istorică sud-slavă, *Vieţile regilor şi arhiepiscopilor sârbi*, pe care a încercat să o transpună în slavona mediobulgară (Ion-Radu Mircea, *Les vies des rois et archevêques serbes et leur circulation en Moldavie*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, t. IV (1966), nr. 3-4, p. 394-412).

[7] Pentru extraordinara presiune turcească exercitată asupra societăţii moldoveneşti la mijlocul veacului XVI, vezi conţinutul unei broşuri din 1553 reeditat de Şerban Papacostea, *O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Studii”, tom. 22 nr. 3, p. 459-463.

prezintă o trăsătură comună: prima lor parte, de la „descălecatul" lui Dragoş, până la înscăunarea lui Ştefan cel Mare (1457) este extrem de succintă, înfăţişându-se practic sub forma unor liste de domni în care, în afara anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun, restul indicaţiilor de acelaşi fel sunt cel puţin nesigure, dacă nu în întregime greşite[8]. A doua parte este reprezentată de domnia lui Ştefan cel Mare (1457-1504). Abia acum ne aflăm în faţa unei cronici propriu-zise, în care sunt consemnate, cu precizări cronologice amănunţite şi exacte, o multitudine de evenimente.

Meritul de a fi delimitat primul structura amintită revine lui B. P. Hasdeu, al cărui spirit de observaţie s-a aplicat însă, acum mai bine de o sută de ani, în 1867, numai asupra *Cronicii moldo-polone*, pe care tocmai o edita[9]. Hasdeu a crezut, ca urmare a distincţiei făcute, că a existat o cronică independentă a Moldovei pentru anii 1352-1457, care ar fi fost redactată în 1460[10]. Apoi, călugării de la Putna ar fi scris o cronică, care descria evenimentele din intervalul 1457-1552 şi care, unificată cu cea anterioară, ar fi fost tradusă în 1566 în limba polonă şi completată de autorul traducerii cu întâmplările moldoveneşti de după 1552[11].

În schimb, Ioan Bogdan, după descoperirea şi analiza *Letopiseţului anonim al Moldovei*, pe care-l socotea scris la mănăstirea Bistriţa şi care oferă, la prima vedere, ceva mai multe amănunte despre istoria Moldovei în perioada 1400-1457, a formulat concluzia că „începutul istoriografiei moldoveneşti cade [...] în acelaşi timp cu înfiinţarea mănăstirii de la Bistriţa în Moldova sub Alexandru cel Bun", adică în pragul veacului XV[12]. Apoi adăuga: „La 1407 începe şi pomelnicul de la Bistriţa, pe la 1407 începe probabil să se scrie şi cronica de la Bistriţa"[13]. Această apropiere între cele două scrieri sugerează o legătură strânsă între înşiruirile de nume de domni incluse în ele, care s-a dovedit însă ulterior iluzorie[14]. Mai trebuie subliniat

---

[8] Cf. Leon Şimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432-1447*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» Iaşi", t. VII (1970), p. 59-81.
[9] B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, t. III, Bucureşti, 1867, p. 21.
[10] *Ibidem*, p. 33.
[11] *Ibidem*, p. 5 şi 21.
[12] Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediţie îngrijită de G. Mihăilă, Ed. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1968, p. 391.
[13] *Ibidem*.
[14] Amintim numai una din deosebirile esenţiale dintre ele: numele lui „Costea voievod", care *apare* în pomelnicul de la Bistriţa (D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 50; pentru personajul respectiv, vezi Şerban Papacostea, *Aux débuts de l'Etat moldave. Considérations en marge d'une nouvelle source*, în „Revue Roumaine

faptul că Ioan Bogdan a considerat în mod consecvent că primele elemente ale istoriografiei naționale au apărut în mediul mănăstiresc, odată cu constituirea puternicelor focare de cultură de la Neamț, Bistrița, Moldovița ş. a.[15]. Şi, desigur, tot în acelaşi mediu, consemnarea scrisă a faptelor de seamă din Moldova, sub formă de cronici, ar fi căpătat o amploare deosebită în a doua jumătate a secolului XV şi în cel următor.

Idei identice sau foarte apropiate întâlnim şi la Nicolae Iorga. Cităm, de pildă, următoarea afirmație: „La noi ca şi pretutindeni aiurea, cronici domneşti s-au scris în aşa-numitele mănăstiri domneşti, care păstrau cu rămăşițele pământeşti ale ctitorilor încoronați şi amintirea faptelor săvârşite de aceştia”. Iorga a fost însă ceva mai rezervat în legătură cu existența în Moldova a unei cronici anterioare domniei lui Ştefan cel Mare. El presupunea numai că, sub influența mitropolitului Iosif, „care puse bazele noii Biserici moldovene”, la începutul veacului XV şi-au făcut apariția *însemnări analistice* şi *pomelnice* „redactate cu îngrijire”[16]. Abia în vremea lui Ştefan, un călugăr anonim de la Putna, după învățătura mitropolitului Theoctist, a întocmit o primă cronică în adevăratul înțeles al cuvântului, în care, pentru vremea de dinaintea anului 1457, „luă izvod după pomelnice şi însemnări: din cele dintâi culese numele vechilor domni şi anul întemeierii principatului, din celelalte amintirea celei dintâi biruințe româneşti împotriva regelui ungur Sigismund, la «Hindău» (Hârlău), precum şi ştirile despre războaiele urmaşilor lui Alexandru cel Bun”[17].

Un merit deosebit în studiul începuturilor istoriografice din Moldova revine lui Ştefan Orăşanu. Spre deosebire de Ioan Bogdan, care a susținut ipoteza alcătuirii în veacul XV a două cronici independente, una la Putna, cealaltă la Bistrița[18], Orăşanu s-a străduit să demonstreze că nu a fost vorba decât de o cronică unică, de un arhetip ce a fost apoi prelucrat în mai multe variante, ce noi le cunoaştem astăzi sub denumirile de *Letopisețul anonim al Moldovei*, *Letopisețele de la Putna nr. I şi II*, *Cronica moldo-polonă*[19]. Pe de

d'Histoire”, tome XII (1973), nr. 1, p. 139-158), este *absent*, în cealaltă scriere.

[15] Vezi Ioan Bogdan, *Scrieri alese*..., p. 290.

[16] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, vol. I, ed. a II-a, Bucureşti, 1925, p. 125.

[17] *Ibidem*, p. 130.

[18] Ioan Bogdan, *Scrieri alese*..., p. 382, 385-387 şi 391. Totuşi Ioan Bogdan a luat în considerare faptul că, în raportul dintre cele două cronici, în a căror existență credea, aşa-numitele „anale bistrițene” au premers şi au servit de model celor putnene (*ibidem*, p. 387).

[19] Ştefan Orăşanu, *Ceva despre cronicele Moldovei*, în „Convorbiri Literare”, an. XXXI (1897), nr. 7, p. 656.

altă parte, Orăşanu a afirmat limpede că originalul cronicii moldoveneşti în limba slavonă, aşadar „primele începuturi de istoriografie moldovenească", „nu se pot atribui unei epoci anterioare lui Ştefan cel Mare, a doua jumătate, a secolului al XV-lea..."[20]. Aceleaşi puncte de vedere le regăsim la Ilie Minea: „avem versiunea *putneană* a letopisețului vechi moldovenesc şi una *bistrițeană*" [...] „Nu este vorba în nici un caz de letopisețe diferite"[21]. În plus, odată cu Ilie Minea cercetătorii au început să folosească din plin expresia „analistul oficial al curții domneşti" a lui Ştefan cel Mare, pentru a desemna pe autorul cronicii dintâi a Moldovei. În sfârşit, Ilie Minea, ca şi Hasdeu, Orăşanu şi Ioan Bogdan de altfel, a crezut că prima scriere istorică a Moldovei începea cu „descălecatul" lui Dragoş[22].

Argumentările şi concluziile lui Ştefan Orăşanu şi Ilie Minea s-au impus, fiind preluate şi nuanțate de către P. P. Panaitescu în lucrările sale din anii 1958[23] şi 1959[24], care reflectă stadiul actual al cunoaşterii ştiințifice a începuturilor istoriografice din Moldova. În esență, ideile dezvoltate de prof. P. P. Panaitescu sunt următoarele: prima operă laică a literaturii culte scrisă de români a fost o cronică oficială, de curte, redactată în timpul lui Ştefan cel Mare; ea includea, pe lângă domnia lui Ştefan cel Mare, tratată cel mai amplu, şi evenimente anterioare, de la întemeierea statului – pusă în 1359 –, până la 1457; din acest prototip au derivat toate cronicile principale ce s-au păstrat până astăzi, cu alte cuvinte *Letopisețul anonim al Moldovei*, *Cronica moldo-germană* şi *Cronica de la Putna* (în trei variante, la care se adaugă *Cronica moldo-polonă*, al cărei autor a folosit această tradiție cronicărească a Putnei, la fel ca şi cel al *Cronicii moldo-ruse*); cel mai apropiat de prototipul comun ar fi *Letopisețul anonim al Moldovei*[25].

---

[20] *Ibidem*, p. 660-661.

[21] I. Minea, *Letopisețele moldoveneşti scrise slavoneşte*, în „Cercetări Istorice", I, 1925, p. 212-213.

[22] I. Minea, *op. cit.*, p. 214. Această opinie a căpătat o răspândire generală, fiind acceptată aproape ca un lucru de la sine înțeles (vezi, recent, G. Mihăilă, în vol. I din lucrarea *Literatura română veche (1402-1647)*, Bucureşti, 1969, p. 26; Ştefan S. Gorovei, *Biserica de la Volovăț şi mormântul lui Dragoş Vodă*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", an. XLVII (1971), nr. 5-6, p. 376-378).

[23] P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie* au *XVe siècle*, în „Romanoslavica", vol. I, Bucureşti, 1958, p. 146-148.

[24] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, *passim*.

[25] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. XI, 4-5 şi 54. Cf. şi I. Lăudat, *Cronicile slavo-române din secolele XV şi XVI*, în „Analele Ştiințifice ale Universității «Al. I. Cuza»

Suntem în măsură, în cele de faţă, să aducem o rectificare însemnată acestor concluzii. Credem că nu s-a acordat suficientă atenţie mai întâi şi întâi semnificaţiei aşa-numitei *Cronici scurte a Moldovei*. Reamintim că ea cuprinde o listă extrem de sumară a domnilor Moldovei dintre anii 1359-1451[26]. Când a publicat-o, Ioan Bogdan a considerat că este vorba pur şi simplu de o primă parte, mai concisă, a unei cronici de tipul *Letopiseţului anonim* sau *Letopiseţului de la Putna nr. I.* Acesta este motivul pentru care el de fapt şi-a intitulat prezentarea: „Un fragment de cronică moldovenească în limba slavă”. Singura concluzie cu caracter mai general ce a desprins-o din studiul textului respectiv a fost aceea că au existat, probabil, „*şi versiuni mai prescurtate* <de cronici> decât cele cunoscute din codicele de la Kiev şi Tulcea” (sublinierea aparţine lui I. Bogdan)[27].

Istoricii ce i-au urmat lui Ioan Bogdan în desluşirea începuturilor cronicăreşti ale Moldovei nu au mai acordat decât o atenţie extrem de redusă textului în discuţie. Astfel, de pildă, Nicolae Iorga nu s-a oprit asupra lui decât pentru a-l semnala într-o simplă notă[28]. Cu atât mai mare este meritul lui P. P. Panaitescu, care – atunci când l-a reeditat în 1959 – a întrezărit, cu o deosebită intuiţie, care ar putea fi importanţa reală a ceea ce el a numit *Cronica scurtă a Moldovei*: „ar putea fi o formă primitivă, scurtă, a cronicii dinainte de Ştefan cel Mare [...], care a fost după aceea amplificată”[29]. Din păcate însă, P. P. Panaitescu nu a mai exploatat consecinţele acestei observaţii, renunţând să o mai integreze în contextul consideraţiilor de ansamblu în legătură cu începuturile istoriografiei din Moldova. Poate şi pentru că nu se potrivea lesne cu eşafodajul de idei gata construit pe temeiul celuilalt material cronicăresc, mult mai consistent...

După părerea noastră, structura tuturor textelor de cronică privitoare la Moldova veacurilor XIV-XV, ce pot fi uşor divizate în două părţi (prima – până la Ştefan; a doua – domnia propriu-zisă a lui Ştefan cel Mare), sesizată încă de Hasdeu, confruntată cu existenţa în veacul XVI a unor

din Iaşi” (serie nouă), secţiunea III, Ştiinţe sociale, tom. VII, 1961, p. 247-248.

[26] Vezi Ioan Bogdan, *Scrieri alese...*, ediţia citată, p. 413-415. Lângă fiecare nume de domn este precizată durata domniei respective. *Cronica scurtă...* a fost inclusă la f. 100 a *ms. slav nr. 280* de la Biblioteca Academiei Române. Acest manuscris numără 109 f., fiind datat, după grafie, în timpul primei jumătăţi a sec. XVI (P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I [Bucureşti], 1959, p. 375-376). Cronica a fost scrisă la o dată ulterioară celei a redactării manuscrisului propriu-zis.

[27] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 415.

[28] N. Iorga, *op. cit.*, p. 161, nota 1.

[29] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 38.

liste de domni precum este *Cronica scurtă a Moldovei*, ne oferă posibilitatea să deducem că prima cronică redactată în Moldova s-a ocupat exclusiv de domnia lui Ştefan cel Mare, adică de anii 1457-1504. Cronica anilor 1359-1457 nu reprezintă decât un adaos din veacul XVI. Aşa s-au întâmplat lucrurile şi în Țara Românească: prima cronică alcătuită acolo, aşa-numita *Cronică despre Radu de la Afumați*, terminată în 1525, a avut ca subiect doar domnia acestuia şi unele evenimente ce au precedat-o îndeaproape. Abia ulterior i-a fost alipită la început o introducere despre „descălecatul" lui Negru vodă şi o listă – incompletă şi cu vădite erori de cronologie – a domnilor ce s-au succedat pe tronul Țării Româneşti în intervalul 1290-1508[30].

În sprijinul interpretării de mai sus cităm încă un argument, pe care-l considerăm de asemenea important. *Cronica moldo-germană*, conservată într-o copie din anul 1502 şi care cuprinde cea mai veche prelucrare cunoscută şi sigur datată a prototipului intern moldovenesc, nu îmbrățişează decât exclusiv anii domniei lui Ştefan cel Mare. Ni se pare semnificativ faptul că, dacă am pune alături *Cronica scurtă a Moldovei* şi *Cronica moldo-germană*, am obține exact o cronică de tipul *Letopisețul anonim al Moldovei* sau de cel al variantelor cronicii putnene! Socotim deci nimerit să reamintim titlul *Cronicii moldo-germane*, care, după opinia noastră, constituie traducerea în germană a titlului celei dintâi cronici interne din Moldova: *Cronica scrisă pe scurt a lui Ştefan, din mila lui Dumnezeu, voievod al țărilor Moldovei şi Valahiei*[31].

Cronica moldo-germană relatează fapte întâmplate în răstimpul 1457-

---

[30] Ştefan Andreescu, *Considérations sur la date de la première chronique de Valachie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", tome XII (1973), nr. 2, p. 369-373.

[31] Faptul că *Cronica moldo-germană* începe numai cu momentul suirii pe tron a lui Ştefan cel Mare (1457) a impresionat şi pe N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, Bucureşti, 1940, p. 37. Pornind de la acest element, N. Cartojan a fost de altfel primul şi singurul istoric care s-a apropiat mult de teza susținută de noi în prezentul studiu, anume că prima cronică alcătuită în Moldova s-a ocupat exclusiv de domnia lui Ştefan cel Mare. Ca argument în sprijinul acestei interpretări, el consideră că „este greu de admis" că Hartmann Schedel, când a copiat *Cronica moldo-germană*, la Nürnberg în 1502, a omis tocmai prima secțiune privitoare la începuturile Moldovei, „mai ales că această parte este cu mult mai redusă decât partea care cuprinde domnia lui Ştefan cel Mare". În afară de aceasta, titlul *Cronicii moldo-germane* „în care se străvede formula obişnuită în cancelariile domneşti" arată „mai curând titlul unei cronici independente [...] decât continuarea unor anale mai vechi". În schimb, N. Cartojan – spre deosebire de teza noastră – era de părere că tot în timpul vieții lui Ştefan, când „noua domnie s-a consolidat adânc", s-a poruncit ca cronica aceasta să fie completată cu istoria Moldovei de la începuturi.

1499 din domnia lui Ştefan cel Mare. S-a observat însă, fără îndoială cu deplină justeţe, că izvorul slavo-român de care s-a slujit anonimul autor german se oprea la anul 1486[32]. Avem astfel siguranţa că introducerea despre Dragoş vodă şi despre domnii Moldovei din perioada 1359-1457 nu a putut fi redactată decât după această dată. Pentru confirmarea concluziei de faţă supunem discuţiei seria de texte de pe pietrele de mormânt din biserica episcopală din Rădăuţi, puse de Ştefan cel Mare în 1479-1480 pe mormintele înaintaşilor săi, „bătrânul Bogdan voievod”, Laţcu, Roman voievod etc. În nici unul din cele şase texte nu găsim absolut nici o preocupare pentru cronologie, nici măcar pentru precizarea anului morţii fiecărui personaj, ca să nu mai vorbim de vreo indicaţie cu privire la întinderea domniilor lor[33]. Ne pare cel puţin ciudată situaţia ca – în condiţiile existenţei în cancelaria domnească a unei liste a primilor domni, cu amănuntele cronologice de rigoare, aşa cum le ştim din manuscrisele târzii – în 1479-1480 ea să nu fi fost cât de cât folosită, la Rădăuţi, necropola întemeietorilor Moldovei.

Pe de altă parte, suntem înclinaţi să considerăm că iniţiativa redactării istoriei domniei lui Ştefan cel Mare a fost luată în intervalul 1470-1486. Într-adevăr, numai după 1470, sau mai curând după 1473 – când a avut loc prima intervenţie a lui Ştefan cel Mare spre a instala pe tronul Ţării Româneşti pe unul din protejaţi săi[34] – angajamentul politic şi militar al Moldovei contra turcilor devine complet, justificând din punct de vedere ideologic apariţia unei asemenea scrieri. Aşadar, *Cronica lui Ştefan cel Mare*, cum ar trebui corect intitulată de acum încolo prima cronică scrisă în Moldova, a început să fie închegată în perioada 1473-1486. Ea a fost reluată şi dusă până la capăt, desigur tot în cancelaria domnească, din anul 1496[35]. Povestind evenimentul morţii lui Ştefan cel Mare, la 2 iulie 1504, ea se încheia cu cuvintele: „Şi a domnit Io Ştefan voievod 47 de ani şi 2 luni şi trei săptămâni”.

S-ar putea pune fireşte întrebarea dacă nu cumva, totuşi, consemnarea

---

[32] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 27.

[33] Textele inscripţiilor de la Rădăuţi au fost reproduse în *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 249-253 şi 255.

[34] Pentru amestecul lui Ştefan cel Mare în Ţara Românească în anii 1473-1476, vezi studiul lui C. A. Stoide, *Legăturile dintre Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Contribuţii*, în „Studii şi Cercetări Ştiinţifice”, Istorie, an. VII (1956), fasc. 1, Iaşi, p. 50-73.

[35] Vezi P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 20-22, 52, 65, 72-73, 161, 181-182.

scrisă a istoriei Moldovei de la „descălecat” până la 1457 a fost făcută încă în timpul vieții lui Ştefan cel Mare, între anii 1496-1504, adică atunci când a fost reluată şi isprăvită cronica lui oficială? Răspunsul, după părerea noastră, este negativ. Şi iată de ce: la 5-6 septembrie 1450, în lupta din pădurea de lângă satul Crasna, domnul Moldovei Bogdan II, *tatăl lui Ştefan cel Mare*, a câştigat o mare biruință împotriva polonilor; acest eveniment nu figurează, aşa cum de altfel s-a şi remarcat mai de mult[36], în nici unul din textele de cronică moldoveneşti privitoare la epoca anterioară domniei lui Ştefan cel Mare; este greu să admitem o asemenea omisiune în *timpul vieții fiului lui Bogdan II*, la numai aproximativ cincizeci de ani de la marea luptă de la Crasna. Prin urmare, prima *Cronică a Moldovei*, în care a fost inclusă şi cronica lui Ştefan cel Mare, este fără doar şi poate o operă ulterioară anului 1504.

Este evident că nu se poate vorbi de o *Cronică a Moldovei* decât din momentul alcătuirii unui text pentru perioada de la întemeierea statului Moldovei şi până la 1457 şi a adăugirii lui înaintea nucleului format din *Cronica lui Ştefan cel Mare*. Tocmai un asemenea text este aşa-numita *Cronică scurtă a Moldovei*. Ea cuprinde o înşiruire de 15 nume de domni, de la Dragoş voievod până la Bogdan (II: 1449-1451). Interesant este faptul că, după terminarea listei, o altă mână – se pare – a reînceput-o, cu unele deosebiri față de forma anterioară:

„A venit Dragoş voievod, a domnit 2 ani.
Şi a venit Sas voievod şi a domnit 4 ani.
După aceea, Ştefan...[37].
Bogdan voievod 2 luni, dar 4 ani (sic!)”.

Este de reținut mai întâi intercalarea între Sas şi Bogdan a unui personaj voievodal cu numele Ştefan. Aceasta este unica lui atestare şi s-a afirmat de către unii istorici că ar fi vorba de un fiu necunoscut al lui Bogdan, a cărui amintire mai era încă păstrată de unii cărturari din veacul XVI. Unul din ei a încercat să rectifice lista primilor domni ai Moldovei, dar nesigur asupra plasării domniei lui Ştefan, a aşezat-o greşit, înainte de Bogdan şi nu după, cum ar fi trebuit de fapt[38].

În acelaşi fragment reprodus mai sus, Ioan Bogdan a fost surprins de

---

[36] *Ibidem*, p. 2.

[37] Textul e deteriorat, prin tăierea marginii drepte a manuscrisului.

[38] Vezi C. Cihodaru, *Tradiția letopisețelor şi informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» Iaşi”, tom. V (1968), p. 21-22; Ştefan S. Gorovei, *Dragoş şi Bogdan*, Ed. Militară, Bucureşti, 1973, p. 128-135.

expresia „Şi a venit Sas voievod...”, care ar putea fi „o veche amintire de originea maramureşeană a acestui domn”[39]. Absenţa unor date concrete despre împrejurările întocmirii *Cronicii scurte a Moldovei* – inclusiv a adaosului discutat – l-a împiedicat însă pe Ioan Bogdan să susţină cu toată tăria această ipoteză, făcându-l în final să spună că deducţia ar fi totuşi riscantă.

Ceea ce putem noi desprinde ca observaţie valabilă pentru problema de faţă este mărturia pe care o aduce *Cronica scurtă* asupra modalităţii de preparare a primei părţi a viitoarei *Cronici a Moldovei*. Rectificările din secţiunea de la sfârşit a textului sunt deosebit de sugestive, marcând de fapt – odată cu întreaga cronică – faza preliminară de elaborare a *Cronicii Moldovei*[40].

Dar să păşim la o datare pe cât posibil mai strânsă a însăşi *Cronicii Moldovei*. La 1564-1565, când a fost scrisă *Cronica moldo-polonă*, ea exista întrucât a servit în mod evident drept izvor acesteia din urmă. Se poate însă folosi ca termen *ante quem* chiar anul 1552, adică cel la care se oprea textul slavo-român al cronicii interne oficiale a Moldovei, prelucrată de anonimul autor polonez[41]. Astfel, momentul redactării *Cronicii Moldovei* poate fi încadrat dintru început între anii 1504-1552.

Pentru a putea restrânge mai mult intervalul trebuie să recurgem la cronica lui Macarie. Cum bine se ştie, învăţatul episcop de Roman ne-a lăsat o cronică a Moldovei care, într-o primă formă, mergea de la moartea lui Ştefan cel Mare (1504), până la 1542[42]. Apoi a fost completată tot de el cu un scurt text privitor la deceniul 1542-1551[43]. Macarie ne spune că s-a apucat de scris „urmând porunca domnească a lui Petru” (Rareş) şi a marelui său logofăt Teodor, aşadar, a început-o în răstimpul 1527-1537 (Toader Bubuiog, ctitor al mănăstirii Humor, este atestat de documente ca mare logofăt între 12 februarie 1525 – 30 aprilie 1537, iar prima domnie a lui Petru Rareş s-a întins între 1527-1538)[44]. Dar de ce a fost el silit să se ocupe

[39] I. Bogdan, *Scrieri alese*..., p. 415.
[40] Dorim să subliniem că în cele de faţă nu considerăm *neapărat* că *această Cronică scurtă* a fost *chiar* prototipul însuşi al primei părţi a *Cronicii Moldovei*. *Cronica scurtă* ne dă numai posibilitatea să reconstituim procesul de elaborare al textului în discuţie. Ea marchează deci o *etapă*, este o variantă sau – poate – doar copia unei variante a părţii de început a *Cronicii Moldovei*.
[41] În privinţa datei de 1552, vezi Ioan Bogdan, *Scrieri alese...*, p. 387.
[42] Textul cronicii lui Macarie, în P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române*..., p. 77-105.
[43] Cf. *ibidem*, p. 75.
[44] *Ibidem*, p. 90. Pentru biografia lui Toader Bubuiog, vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Ed. Enciclopedică

şi de perioada anterioară înscăunării lui Petru Rareş, adică de anii 1504-1527? *Însăşi această extindere o povestirii lui Macarie dovedeşte, după părerea noastră, faptul că Cronica Moldovei era o realitate, exista deci, încă înainte de 1537*. Dar relatarea evenimentelor de după moartea lui Ştefan cel Mare nu satisfăcea exigenţele lui Petru Rareş. Ele erau destul de apropiate în timp pentru a putea fi înfăţişate într-un fel ceva mai dezvoltat şi mai ales ca exprimare. Aceasta este credem raţiunea dispoziţiei date lui Macarie de a reînnoda firul istoriei Moldovei tocmai din 1504.

Interpretarea de mai sus ne aduce să considerăm că redactarea introducerii despre „descălecatul" lui Dragoş şi a textului privitor la anii 1359-1457, precum şi asamblarea lor cu *Cronica lui Ştefan cel Mare* s-a petrecut în perioada 1504-1537. Dar, fireşte, putem merge şi mai departe dacă ţinem seamă şi de alte elemente. De pildă, de modul în care este prezentată în toate cronicile şi variantele semnalate la începutul încercării de faţă domnia lui Bogdan cel Chior, fiul şi succesorul pe tron al lui Ştefan cel Mare (1504-1517). Astfel, citim în *Letopiseţul de la Putna nr. I*: „19. – În anul 7012 (1504) a venit la domnie, fiul său, Bogdan voievod şi a domnit 12 ani şi zece luni"[45]. Aceeaşi surprinzător de seacă înregistrare o reîntâlnim atât în *Letopiseţul de la Putna nr. II*, cât şi în traducerea românească a *Letopiseţului de la Putna*[46]. Din *Cronica moldo-rusă* aflăm doar că: „Iar după dânsul <Ştefan cel Mare> a început să domnească fiul lui, Bogdan". Dar fiind vorba chiar de fraza ce încheie cronica, exemplul acesta nu poate fi reţinut decât cu rezerva şi a unei posibile întreruperi a firului naraţiunii, fie de către un copist, fie poate chiar de către autorul textului original[47]. O situaţie asemănătoare prezintă *Letopiseţul anonim al Moldovei*, unde, în afara înscăunării lui Bogdan („Şi a luat schiptrul Moldovei fiul lui, Bogdan voievod, în locul lui"), întâlnim relatat doar conflictul din 1506 dintre el şi Radu cel Mare, domnul Ţării Româneşti, mediat de mitropolitul Maxim Brancovici. Din nou însă, de astă dată în mod sigur, avem de-a face cu o curmare a textului din pricina absenţei sfârşitului manuscrisului în care ni s-a păstrat textul *Letopiseţului anonim*[48]. *Cronica sârbo-moldovenească* a consemnat, la rândul ei, numai două evenimente interne şi unul extern

Română, Bucureşti, 1971, p. 330-331.

[45] *Ibidem*, p. 52.

[46] *Ibidem*, p. 66 şi 73 (din ultima versiune aflăm că Bogdan voievod a domnit „ani 12 şi nouă luni şi trei săptămîni").

[47] *Ibidem*, p. 161.

[48] Cf. *ibidem*, p. 5.

pentru anii care ne interesează: moartea mitropolitului Gheorghe „cel Bătrân” în 1511, molima „ucigătoare mare” şi neorânduiala „întru toate” din 1512, precum şi, pe de altă parte, trecerea împărăţiei turceşti pe mâna lui Selim „cel urât de Dumnezeu”, la 3 aprilie 1512[49]. Abia în *Cronica moldo-polonă* găsim o istorisire mai cuprinzătoare şi fluentă a domniei lui Bogdan cel Chior, cu caracter de adevărată cronică, dar şi ea destul de limitată totuşi (numai întâmplările din patru ani sunt pomenite: 1506, 1509, 1513 şi 1514)[50].

Tabloul general este oricum dezamăgitor. Chiar şi relatarea din *Cronica moldo-polonă*, cea mai bogată în date cu privire la Bogdan cel Chior, este făcută pe un ton neutru, incolor, fără accentele de căldură şi admiraţie ce răsar la tot pasul în povestirea lui Ştefan cel Mare. Lucrul nu trebuie să surprindă, dacă ne situăm un moment în ambianţa zilelor ce au urmat morţii lui Ştefan cel Mare. Dispariţia covârşitoarei personalităţi a lăsat neîndoielnic descumpănită, o vreme, societatea din Moldova. Tot din cronici aflăm că „înainte de moartea lui <a fost> iarnă grea şi foarte aspră, cum nu fusese niciodată”[51]. Deci, contemporanii se aşteptau la ce putea fi mai rău. Înscăunarea lui Bogdan, fiul lui Ştefan, nu putea compensa nici pe departe greaua pierdere suferită. Un soi de expectativă caracterizează atitudinea spirituală a contemporanilor faţă de acţiunile politice ale lui Bogdan. Aşa se explică sărăcia în informaţia textelor de cronică. Psihologic, momentul nu era favorabil desfăşurării unei astfel de activităţi. Numai după o bună bucată de timp s-a putut pune problema reluării cronicii oficiale a lui Ştefan şi, iarăşi, după un alt interval a putut apare şi ideea transformării ei într-o *Cronică a Moldovei* de la începuturile statului. Credem că, foarte probabil, etapa din urmă trebuie plasată după moartea lui Bogdan (22 aprilie 1517), în anii domniei lui Ştefan cel Tânăr (1517-1527).

Această ipoteză are în vedere şi faptul că variantele cronicii de la Putna – care includ, toate, introducerea despre Dragoş şi textul privitor la anii 1359-1457 – se termină la 1518 *(Putna II* şi traducerea românească...) şi, respectiv, 1526 (*Putna I*), adică în plină domnie a lui Ştefan cel Tânăr. Mai mult, în povestirea domniei lui se constată o sensibilă înviorare a stilului redactării, care tinde să se apropie de cel din vremea lui Ştefan cel Mare. Citām, spre pildă, din *Letopiseţul Putna nr. II*: „Şi în al 2-lea an al

[49] *Ibidem*, p. 192-193.
[50] *Ibidem*, p. 182.
[51] *Ibidem*, p. 22.

domniei lui, luna august 9, a dobândit prima biruinţă asupra blestemaţilor tătari, între Prut şi Ciuhru. Şi cu ajutorul lui Dumnezeu şi cu rugăciunile Prea Curatei Maici a lui Dumnezeu, s-au înecat dintre dânşii o mare mulţime în Prut şi s-au cufundat în Ciuhru, şi au fost tăiaţi mulţi fără număr pe uscat, au căzut şi au pierit de mânia lui Dumnezeu. Şi au fost prinşi dintre dânşii vii multe căpetenii şi a trimis dintre dânşii la împăraţii şi craii şi voievozii dimprejur"[52]. În sfârşit, dacă admitem că textul *Cronicii Moldovei* a fost definitivat în cancelaria domnească în timpul domniei lui Ştefan cel Tânăr şi tot atunci a fost copiat şi prelucrat de călugării de la Putna, găsim o rezolvare rezonabilă pentru unele inadvertenţe ce s-au strecurat în înseşi ştirile din viaţa mănăstirii Putna intercalate în cronică. Cea mai semnificativă dintre acestea din urmă este data primului incendiu întâmplat la Putna: „În anul 6992 (1484), martie 15, în Miercurea Mare, la miezul nopţii spre joi a ars toată mănăstirea Putnei, cu desăvârşire". S-a arătat altădată cu argumente convingătoare, că focul respectiv a avut loc, de fapt, la 29 martie 1480[53]. Ţinând seamă că atât în varianta *Putna I*, cât şi în *Putna II* apare totuşi aceeaşi dată – greşită – 15 martie 1484, suntem obligaţi să renunţăm la ipoteza unei eventuale scăpări a copiştilor. În realitate, călugării de la Putna au consemnat din memorie evenimentul, ceea ce confirmă ideea că prelucrarea *Cronicii Moldovei* s-a făcut la o anume distanţă de timp, care a făcut posibilă imprecizia datelor.

Susţinem, aşadar, ipoteza că prima *Cronică a Moldovei*, de la începuturile statului, este opera cancelariei lui Ştefan cel Tânăr, cu alte cuvinte trebuie datată în răstimpul 1517-1527[54]. Tot acum ea a trecut în mediul mănăstiresc, fiind mai întâi copiată şi prelucrată în mănăstirea Putna, necropola familiei domneşti a Moldovei la sfârşitul secolului XV şi în primele decenii ale celui următor.

Ultima problemă la care dorim să ne oprim în cele de faţă priveşte

[52] *Ibidem*, p. 66.

[53] Ştefan Andreescu, *Data primului incendiu la Putna*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", an. XLII (1966), nr. 1-2, p. 15-22.

[54] Asupra domniei lui Ştefan cel Tânăr, vezi recentele studii ale lui N. Grigoraş, *Ştefan vodă cel Tânăr şi Luca Arbore*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» Iaşi", t. IX (1972), p. 1-27; Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517-1527)*, Ed. Academiei R. S. România, Bucureşti, 1972, 156 p. şi Tahsin Gemil, *Din relaţiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea*, în acelaşi t. IX (1972), al „Anuarului" din Iaşi, p. 133-143 ; vezi, de asemenea, Virgil Cândea, *Diplomaţia urmaşilor lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Pagini din trecutul diplomaţiei româneşti*, Ed. Politică, Bucureşti, 1966, p. 124-129.

modul în care s-a ajuns în Moldova la ideea alcătuirii celor dintâi cronici. Au fost unii istorici care, pentru faza premergătoare acestei inițiative, au pus accentul pe însemnările sporadice care s-au acumulat treptat în mănăstiri şi care ar fi stat la temelia ideii de cronică[55]. Nu tăgăduim în nici un fel importanța acestor însemnări[56] ca izvor pentru întocmirile cronicăreşti, dar nici nu trebuie să le exagerăm valoarea în raport cu problema apariției primelor cronici oficiale, cu pronunțat caracter politic. Însemnările din manuscrisele mănăstireşti nu ar fi putut niciodată duce de la sine la ideea scrierii unor texte precum *Cronica lui Ştefan cel Mare* sau, mai târziu, *Cronica Moldovei*. Avem şi o dovadă în acest sens, anume aşa-numita *Cronică sârbo-moldovenească*. Ea ne arată în mod limpede la ce fel de produs puteau ajunge în ultimă instanță cărturarii din mănăstirile Moldovei: venirea lui Dragoş, întinderea domniei lui Alexandru cel Bun, cucerirea de către turci a Chiliei şi Cetății Albe sau molima, din timpul lui Bogdan voievod (1512) sunt aproape singurele fapte de istorie românească rătăcite în această culegere de ştiri de tot felul, complet nesistematizate şi mărturisind doar despre ecourile vieții laice ce pătrundeau dincolo de zidurile chiliilor[57]. Nici un cuvânt despre Ştefan cel Mare sau înaintaşii săi imediați! Şi aceasta deşi se pare că întreaga *Cronică sârbo-moldovenească* a fost definitivată scurtă vreme după 1512...[58]. De fapt, prin *Cronica sârbo-moldovenească* dispunem de încă un argument, deosebit de semnificativ, că mediul eclesiastic moldovenesc, din a doua jumătate a secolului XV şi din primele două decenii ale celui următor, nu oferea condiții pentru redactarea unor opere de tipul *Cronicii lui Ştefan cel Mare* sau extinderii lor până la

[55] Cf. discuția lui G. Mihăilă, *Istoriografia românească veche (sec. al XV-lea – începutul sec. al XVII-lea), în raport cu istoriografia bizantina şi slavă*, în volumul său, *Contribuții la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 133-136.

[56] Pentru valoarea istorică a însemnărilor de pe manuscrisele din biserici şi mănăstiri, vezi de pildă, Şt. Olteanu, *Cu privire la data morții lui Nicolae Alexandru Basarab*, în „Studii”, t. 21 (1968), nr. 3, p. 523-526 (este vorba de ecoul trezit peste hotarele Țării Româneşti de dispariția voievodului Nicolae Alexandru, eveniment care a fost consemnat imediat, sub data – exactă – de 16 noiembrie 1364, pe o filă a unui manuscris de la o biserică de rit catolic din părțile sud-estice ale Transilvaniei).

[57] Credem că I. Bogdan (*Scrieri alese...*, p. 394) a acordat o importanță prea mare acestei cronici, când a apreciat că ea ar reprezenta „o încercare de a pune în legătură istoria Moldovei cu istoria Serbiei, Turciei şi Imperiului Bizantin”.

[58] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 188. Atât I. Bogdan, cât şi P. P. Panaitescu au arătat că această cronică a fost alcătuită în primul rând pe baza unor pasaje extrase din cronici sârbeşti.

dimensiunile unei *Cronici a Moldovei*. Iar fireşte, încă o dată, însemnările din manuscrisele mănăstirilor, fără nici o îndoială, nu puteau inspira ideea unei asemenea lucrări.

Alţi istorici au insistat asupra importanţei modelelor străine, fie bizantine, cunoscute prin filieră sud-slavă, fie direct – cele sârbeşti şi bulgăreşti[59]. În sprijinul acestei teorii a influenţei străine, care ar fi impulsionat hotărâtor, alături de o serie de factori interni, naşterea literaturii cronicăreşti din Moldova, s-a pronunţat şi P. P. Panaitescu. Cităm: „opera cronicarilor moldoveni este o prescurtare a modelelor mai întinse din ţările slave şi nu o amplificare a scurtelor cronici bizantine". Şi iarăşi: „Se poate deci trage concluzia că din punct de vedere literar istoriografia românească derivă din cronicile medievale ale ţărilor slave vecine, şi face parte la începuturile sale din istoriografia slavă"[60].

P. P. Panaitescu credea că ştirile transmise de cronică în legătură cu istoria Moldovei din veacul XIV şi prima parte a celui de-al XV-lea sunt atât de sărace şi fragmentare, întrucât „atunci când dezvoltarea societăţii a impus moldovenilor datoria de a-şi scrie istoria, cronicarii au extras însemnările interesând istoria românească care se găseau intercalate în analele slave universale ce le-au servit de modele, adăugând în continuarea lor informaţii locale contemporane". Aceste însemnări, la origine ar fi fost opera copiştilor moldoveni ai cronicilor slave[61].

Dacă luăm în considerare etapele începuturilor istoriografiei din Moldova stabilite mai sus, vedem însă că problema modelelor, de orice fel, se pune cu totul altfel. Fiindcă, partea de început a *Cronicii Moldovei*, care a slujit drept argument de căpetenie încercărilor de demonstrare a existenţei influenţelor externe, datează, după cum am spus, dintr-o perioadă ulterioară conceperii primei cronici din Moldova, anume *Cronica lui Ştefan cel Mare*. Aşa stând lucrurile, rolul cronografelor universale, bizantine sau slave, în impulsul originar al scrierii celei dintâi cronici în ţara de la est de Carpaţi ne apare diminuat.

Abia în cursul secolului XVI cărturarii moldoveni au putut observa pe îndelete şi lua în considerare paralelismul între cronica lor şi operele străine similare. Aşa au ajuns ei să grupeze, în codice ample, începând cu vremea lui Lăpuşneanu, atât producţia autohtonă, cât şi toate scrierile similare din lumea

---

[59] Vezi, în această privinţă, Vasile Grecu, *Influenţa bizantină în literatura românească*, Cernăuţi, 1933, p. 10-12; P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XVe siècle*, loc. cit., p. 149; mai nou, G. Mihăilă, *Istoriografia românească veche...*, p. 104-163.

[60] P. P. Panaitescu, *Les chroniques slaves de Moldavie au XVe siècle...*, p. 149 şi 151.

[61] *Ibidem*, p. 151.

sud-est europeană care circulau în Moldova timpului[62]. Acest ultim moment poate fi înțeles mai bine ținând seamă de realitatea politică, cu care era confruntată Moldova timpului. Încleştarea directă de aproape un veac cu formidabila putere a turcilor luase sfârşit, prin pierderea independenței Moldovei (1538). Conştiința acestui final nefericit poate fi sesizată în modul de exprimare al cărturarilor de la mijlocul veacului XVI (Macarie, Eftimie, Azarie), în ce priveşte turcii şi raporturile românilor cu ei[63]. Dar tot atât de bine ea poate fi verificată, credem, prin însăşi masiva activitate istoriografică din timpul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu, întreagă acea „epocă de aur” cronicărească la care ne refeream la începutul paginilor de față. Intensificarea preocupărilor istorice, atât în Moldova, cât şi în Țara Românească, în preajma mijlocului veacului XVI nu este, după părerea noastră, decât încă un ecou palpabil al schimbărilor intervenite în mentalitatea şi programul politic al societăților de la est şi sud de Carpați. Sentimentul resemnării față de dominația otomană, dorința de a conserva măcar formele interne tradiționale ale vieții statale, nu puteau găsi o mai bună compensare pe plan cultural, decât în întoarcerea către zilele de mărire şi decădere ale trecutului lumii sud-est europene, care erau puse față în față cu istoria Moldovei, justificându-i astfel acesteia evoluția.

Revenind la chestiunea esențială, a genezei primei scrieri istorice din Moldova, *Cronica lui Ştefan cel Mare*, ne vedem siliți să facem apel din nou la semnificația politică majoră a momentului în care ea a fost redactată. Este un lucru ştiut de toată lumea că dominanta efortului politic şi militar al domniei lui Ştefan cel Mare a reprezentat-o înfruntarea puterii turceşti. Resursele societății moldoveneşti, în ansamblul lor, au fost concentrate şi antrenate – în ultimele decenii ale secolului XV – în această direcție[64]. Dacă urmărim cu atenție

[62] Exemple în acest sens sunt „Codexul de la Tulcea” (descrierea la I. Bogdan, *Scrieri alese...*, p. 376-382) şi cel de la Slatina, cunoscut şi sub numele de „Sbornicul de la Kiev” (*Ibidem*, p. 272-288). O altă interpretare asupra semnificației grupării acestor texte istorice în cuprinsul unor manuscrise unitare, a dat Dumitru Năstase, *Ideea imperială în țările române. Geneza şi evoluția ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV-XVI)*, 1972, p. 16-17.

[63] M. Berza, *Turcs, Empire ottoman et relations roumano-turque dans l'historiographie moldave des XVe – XVIIe siècles*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, tome X (1972), nr. 3, p. 606-612.

[64] Pentru politica externă a lui Ştefan cel Mare, deosebit de prețioase sunt studiile recente ale lui Şerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467), à la lumière d'une source inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. VIII (1969), nr. 6, p. 967-979; Idem, *De la Colomeea la*

conţinutul *Cronicii lui Ştefan cel Mare*, constatăm cu uşurinţă că ea are o atitudine violent antiotomană, reflectând astfel pregnant atmosfera din Moldova timpului[65]. *Cărturarii epocii lui Ştefan nu au apucat pana spre a povesti faptele trecutului, ci pe cele ale prezentului, care se desfăşurau cu iuţeală în faţa propriilor lor ochi şi de a căror însemnătate covârşitoare erau deplin conştienţi*. Apariţia celei dintâi scrieri istorice din Moldova este aşadar înainte de toate o manifestare organică, rezultată din condiţiile interne sociale şi politice ce au caracterizat viaţa din această ţară românească după 1473. Astfel, *Cronica lui Ştefan cel Mare* ne apare, alături de alte multe mărturii, ca încă o probă a extrem de strânsei legări a culturii medievale româneşti de realităţile şi imperativele evoluţiei societăţii.

*

La capătul acestei încercări, socotim utilă o succintă trecere în revistă a ideilor şi concluziilor ce se desprind.

a. Cea dintâi scriere istorică redactată în Moldova a avut ca obiect exclusiv domnia lui Ştefan cel Mare (1457-1504)[66]. Această *Cronică a lui Ştefan cel Mare* poate fi datată, după toate probabilităţile, în răstimpul 1473-1504. Ea a fost alcătuită în două etape: prima poate fi încadrată cronologic între anii 1473-1486, iar cealaltă între 1496-1504.

b. Se poate vorbi de o *Cronică a Moldovei*, de la începuturile statului, abia din prima jumătate a secolului XVI, probabil din timpul domniei lui Ştefan cel Tânăr (1517-1527). Atunci s-a procedat, credem, la redactarea unui text de cronică relativ la Dragoş vodă şi la istoria Moldovei pentru perioada 1359-1457, care a fost unificat cu *Cronica lui Ştefan cel Mare*.

c. Caracterul oficial indubitabil al primelor două etape ale istoriografiei din Moldova *(Cronica lui Ştefan cel Mare* şi *Cronica Moldovei*)

Codrul Cosminului (Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea), în „Romanoslavica”, t. XVII (1970), p. 525-553; Idem, *La guerre ajournée; les relations polono-moldaves en 1478. Reflexions en marge d'un texte de Filippo Buonaccorsi-Callimachus*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. XI (1972), nr. 1, p. 3-21.

[65] Vezi şi consideraţiile lui Eugen Stănescu, *Tendances politiques et états d'esprit au temps d'Etienne le Grand, à la lumière des monuments écrits*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, t. IX (1965), nr. 2, p. 233-260.

[66] Subliniem din nou că meritul de a fi formulat primul această idee, sub formă de ipoteză şi fără a fi suscitat vreun ecou în istoriografia ulterioară, revine lui N. Cartojan. Argumentarea noastră, pornită dintr-un alt unghi de vedere, vine doar să confirme şi să întărească ipoteza lui N. Cartojan.

– dovedit şi prin însuşi faptul că acestea au fost folosite ca izvor unic al majorităţii textelor de cronici interne, ce au circulat în veacul XVI, cu privire la veacurile anterioare – constituie, după părerea noastră, un argument peremptoriu al originalităţii acestei iniţiative de maximă importanţă culturală[67]. Într-adevăr, iniţiativa respectivă a izvorât înainte de toate din ambianţa creată prin concentrarea totală a efortului societăţii moldoveneşti în vederea unui ţel unic: salvarea independenţei statale în condiţiile ce au urmat căderii Bizanţului şi ale continuării ofensivei otomane în zona Dunării de Jos.

[67] Asupra aceleiaşi probleme, vezi, de asemenea, punctul de vedere al profesorului I. C. Chiţimia, *Ştefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei*, în volumul său, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 13-27.

LEON ŞIMANSCHI

ÎNCEPUTUL ELABORĂRII CRONICII LUI ŞTEFAN CEL MARE

Un moment esenţial în procesul de apariţie a primelor manifestări istoriografice româno-slave din Moldova medievală l-a constituit, neîndoielnic, începutul redactării *Cronicii lui Ştefan cel Mare*. Opera, căreia i s-a atribuit, în mod convenţional, acest titlu[1] denotă o individualitate de conţinut şi de expresie subliniată în mai multe rânduri până acum[2], fie că letopiseţul unic al Moldovei a fost analizat din punct de vedere structural, fie că exegeza acestuia şi-a propus reliefarea deosebirilor sale interne de ordin tipologic. Sugestive, pentru autonomia formală a *Cronicii lui Ştefan cel Mare*, s-au dovedit, în special, *Cronica moldo-germană*, care nu prezintă, pe baza textului slavon existent la curtea domnească, decât faptele perioadei 1457-1486, sub titlul: *Cronica breviter scripta Stephani Dei gratia voivoda terrarum Moldannens(ium) necnon Valachyens(ium)*, precum şi prototipul cronicilor putnene, care integrează rezumativ analele domniei lui Ştefan cel Mare într-o scriere concepută a fi, în esenţă, o simplă listă de domni[3]. Indirect, poată fi considerată în acelaşi sens şi *Cronica moldo-rusă*, omogenă numai pentru perioada 1359-1457 şi cu ştiri ulterioare sporadice, indiciu că autorul ei nu a cunoscut analele domniei lui Ştefan cel Mare.

Studiile de specialitate au evidenţiat, totodată, contemporaneitatea elaborării *Cronicii* cu domnia lui Ştefan cel Mare – contemporaneitate realizată fie prin consemnări analistice *ad-hoc* ale evenimentelor, cum

---

[1] Şt. Andreescu, *Les débuts de l'historiographie en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", 6/1973, p. 1025.

[2] Nu vom cita, în acest sens, bibliografia, extrem de consistentă, pe care o însumează subiectul. Menţionăm doar că autonomia *Cronicii lui Ştefan cel Mare* a fost sesizată încă de B. P. Hasdeu, *Cronica cea mai veche a Moldovei*, în „Arhiva istorică a României", III, Bucureşti, 1867, p. 20-22 şi 33, iar apoi argumentată concludent de Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediţia G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 295, 305, 371-372, 382 şi 385.

[3] O dovedeşte atât juxtapunerea mecanică a listei domniilor anterioare anului 1457 analelor ştefaniene, cât şi revenirea, o dată cu anul 1504, la modelul iniţial (vezi *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ioan Bogdan*, ediţia P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 52, 66 şi 73).

denotă, de exemplu, paragrafele 1473 sau 1475, fie prin relatarea grupată, pe intervale mai largi, a acestora, situație în care se află episoadele anilor 1481-1484, deoarece la elaborarea celui dintâi se anticipă desfăşurarea ultimului[4]. Au fost identificate, concomitent, momentele de pauză survenite în procesul de redactare: *post* 1486, „când de altfel se constată terminarea primei părți a cronicilor slave ale Moldovei, după care dată urmează o lacună”[5], precum şi *post* 1500, când reluarea *Cronicii*, „provocată de evenimentul din Codrul Cosminului”[6], a fost abandonată din nou[7] până la începutul domniei lui Bogdan, prilej cu care s-a alcătuit şi pasajul referitor la moartea lui Ştefan cel Mare. Observații de aceeaşi natură s-au acumulat însă şi cu privire la prima parte a scrierii, 1467-1486, avansându-se ca un moment semnificativ anul 1473, când relatarea faptelor devine „amănunțită”, descrierea campaniei din Țara Românească semănând cu „un fel de jurnal de câmp” şi contrastând evident cu lacunele anterioare[8]. Mai mult chiar, această dată a fost considerată ca debut al istoriografiei moldoveneşti, „l’engagement politique et militaire de la Moldavie contre les Turcs [...] justifiant au point de vue idéologique la parution d’un tel écrit”[9].

Fără a ne implica în problematica generală a începuturilor istoriografiei slavo-române din Moldova, întrucât aceasta poate reieşi numai dintr-o examinare complexă a tuturor raporturilor textologice în care se află scrierile istorice cunoscute, a modalității specifice de reflectare istoriografică, precum şi a contextului cultural şi ideologic generator, ne propunem să înfățişăm în continuare câteva elemente revelatorii în precizarea momentului de debut al redactării *Cronicii lui Ştefan cel Mare*, semnalate deja sau încă neidentificate. Menționăm însă de la început că nu vom relua argumentația, adusă în favoarea raportului de contemporaneitate pentru paragrafele posterioare anului 1473[10] – suficient de probatorie, după

[4] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 423; I. Vlădescu, *Izvoarele istoriei românilor*, I. *Letopisețul de la Bistrița şi Letopisețul de la Putna*, Bucureşti, f. a., p. 67.
[5] P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române...*, p. 27.
[6] I. C. Chițimia, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p.56, n.71.
[7] I. Minea, *Letopisețele moldoveneşti scrise slavoneşte*, Iaşi, 1925, p. 26 şi 65.
[8] Şt. Gorovei, *Biserica de la Volovăț şi mormântul lui Dragoş Vodă*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei”, 5-6/1971, p. 376-377.
[9] Şt. Andreescu, *op. cit.*, p.1025. În schimb, I. C. Chițimia, *op. cit.*, p.25, atribuie alcătuirea letopisețului unic al Moldovei, într-o primă fază, momentului *ante* Colomeea, deci anilor 1484-1485 (vezi şi I. Ursu, *op. cit.*, p. 423).
[10] I. Vlădescu, *op. cit.*, p. 64-67; P. P. Panaitescu, în *Cronicile slavo-române...*, p. 2-3; Şt. Gorovei, *op. cit.*, p. 376 (paralela între alineatul cronicii şi inscripția de la Războieni nu

opinia noastră –, limitându-ne investigaţia doar asupra fragmentului analistic 1457-1473.

Observăm astfel că sub aspectul strict cantitativ, avut îndeosebi în vedere la selectarea anului 1473, paragrafele consacrate anilor 1465 şi 1467 nu ocupă un spaţiu cu mult mai restrâns decât cele ale anilor 1475 şi 1476, de exemplu, fiind expuse pe 16,5 şi 20 de rânduri, faţă de 28 şi 24,5 rânduri ale celor din urmă[11]. De asemenea, ambele aliniate la care ne referim nu sunt lipsite de detalii similare, autorul lor descriind toate etapele asediului cetăţii de la Chilia sau ale înaintării armatei maghiare pe teritoriul Moldovei, mai amănunţit chiar decât pe cele ale campaniilor otomane din 1475 şi 1476. În plus, nu poate fi nicidecum neglijat faptul că textul iniţial al relatării războiului ungaro-moldav din 1467 s-a deteriorat în partea sa finală[12], autorul *Letopisețului anonim* înlocuind porţiunea nedescifrată cu un citat din Biblie, cel al prototipului letopiseţelor putnene, cu împăcarea dintre Ştefan şi Mateiaş, în timp ce episodul Orbic a fost strămutat la 1457, iar cel al *Cronicii moldo-germane* reconstituindu-l într-un mod mai mult decât defectuos, aşa cum, de altfel, s-a şi observat[13].

Situaţia specifică în care se află evenimentele din anii 1468-1469 oferă însă, din punct de vedere textologic, un indiciu de concretitudine relevant: în mod obişnuit, filele unui manuscris se deteriorează la început, sau, mai degrabă, la sfârşit, acţiunea factorilor destructivi concretizându-se în special asupra zonelor mai expuse ale acestuia. Or, caracterul fragmentar al manuscrisului originar al *Cronicii* se dovedeşte a fi fost o realitate, în afară de întreruperea în discuţie sau de cele menţionate mai sus, putând fi identificată şi o alta, *post* 1476, întrucât evenimentele militare de după campania lui Mahomed în Moldova nu au mai fost consemnate, iar cele existente pentru anii 1477 şi 1479, referitoare numai la familia domnească, par a avea un caracter retrospectiv.

serveşte însă demonstraţiei de contemporaneitate; ea dovedeşte doar că la 1496 cronica exista).

[11] Întinderea paragrafelor citate, după reproducerea fotolitografică din I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, anexă.

[12] C. Cihodaru, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în „Studii şi Cercetări Ştiinţifice. Istorie", Iaşi, 1/1957, p. 2-3.

[13] *Ibidem*, p. 4-5; vezi însă şi I. C. Chiţimia, *op. cit.*, p. 47, care consideră că prescurtarea *rt* (*retentio*?) din cuprinsul acestui paragraf n-ar oglindi structura originalului, deoarece, eliminând-o, „fraza rămâne curată şi naturală". Noi credem că valoarea semnului este reală, numai că autorul, după ce l-a scris iniţial, a revenit asupra deciziei sale, văzând că poate totuşi descifra parţial textul ce urma. În acest caz, locul său firesc este la sfârşitul propoziţiei în discuţie.

Este de observat, totodată, că *Traducerea românească a Letopisețului de la Putna* – pentru care credem că ar trebui să se adopte denumirea de *Letopisețul de la Putna nr. III* – reflectând, în ciuda numeroaselor greşeli ulterioare, mai fidel prototipul decât chiar *Letopisețul de la Putna nr. II* – cu care se aseamănă în special – încetează să mai consemneze, după 1470, aşa-numitele ştiri putnene[14]. Faptul nu se poate explica, nici într-un caz, printr-o suită de omisiuni întâmplătoare. Dimpotrivă, este necesar să se admită că informațiile de această natură au fost tratate în mod diferențiat pe parcursul prelucrării putnene a *Cronicii*, presupunându-se inserarea lor organică în primul fragment al acestora şi, respectiv, adnotarea celor ulterioare, deşi nu este exclusă nici posibilitatea interpolării lor treptate în prototip. Indiferent însă de cauze, situația denotă un fragment deosebit al *Cronicii lui Ştefan cel Mare* pentru interstițiul 1457-1469/1470, a cărui existență s-a reflectat şi în structura arhetipului putnean.

De altfel, acelaşi text oferă şi cel mai sugestiv argument în favoarea individualității fragmentului analistic discutat, întrucât interpolarea bătăliei de la Lipnic cu tătarii, din 20 august, şi în strânsă legătură cu aceasta, sfințirea mănăstirii Putna, la 3 septembrie – legătură de care călugării de aici îşi mai aminteau – a fost făcută sub anul 1470, înainte de episodul arderii Brăilei, de la 27 februarie[15]. Intervertirea n-ar fi fost posibilă, desigur, dacă manuscrisul *Cronicii* ar fi fost unitar, iar expunerea sa ar fi oferit imediat privirilor copistului paragraful destinat anului 1470, atacul Brăilei, relatat identic în toate cele trei forme principale de trasmitere a operei: *Letopisețul anonim*, *Cronica moldo-germană* şi prototipul putnean. Rezultă, totodată, îmbinând ştirile deosebite ale acestora, că prima parte a analelor ştefaniene prezenta, după campania lui Mateiaş Corvin, probabil pe o filă care s-a deteriorat ulterior, mai multe evenimente: moartea Evdochiei; lupta de la Orbic, încheiată cu decapitarea lui Petru Aron, care a avut loc, după cum sugerează pasajul confuz din *Cronica moldo-germană*, într-o zi de miercuri, 14 decembrie – concordanță ce nu se verifică decât pentru anul 1468[16] –; incursiunea lui Ştefan în secuime din luna iunie 1469, căreia *Letopisețul anonim* i-a asimilat văleatul cu cel al luptei de la Baia; iar la sfârşit, invazia

[14] Semnalate încă de B. P. Hasdeu, *op. cit.*, p. 20.

[15] *Cronicile slavo-române...*, p. 50, 62, 71 şi 179.

[16] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 3, 7 şi 15, a reținut greşit informația analistică: „vineri, 16 decembrie”, în loc de „miercuri, 14 decembrie”, cum este în original (vezi şi I. C. Chițimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1942, p. 39 şi pl. V). De aceea, datarea luptei de la Orbic rămâne încă o problemă a medievisticii ştefaniene.

tătarilor, încheiată cu înfrângerea lor la Lipinți, din 20 august 1469, al cărei văleat a fost confundat, în acelaşi mod, de autorul *Cronicii moldo-germane*[17], în timp ce autorul prelucrării putnene l-a reconstituit eronat.

Evident, în această situație, se impune automat constatarea că cel de-al doilea fragment relua expunerea analistică din momentul la care ea fusese întreruptă, adică din anul 1470. Este foarte posibil, totodată, ca evenimentele anilor 1470-1472 să fi fost redate retrospectiv, întrucât expediția din 1470, condusă de Filip de Mangop, în Maramureş[18], nu este înregistrată, iar data de săptămână a decapitării de la Vaslui, marți, nu corespunde cu cea de lună, 16 ianuarie[19]. Motivul expres al reluării *Cronicii* îl va fi constituit, desigur, marea victorie obținută de oştile Moldovei, în noiembrie 1473, asupra lui Radu cel Frumos, nararea evenimentelor trădând, indiscutabil, un raport de contemporaneitate imediată.

Delimitarea primelor două secțiuni ale *Cronicii lui Ştefan cel Mare* nu rezolvă însă, implicit, şi problema redactării celei dintâi, deoarece inițiativa alcătuirii unei astfel de scrieri ar fi putut să aparțină şi unui moment anterior anului 1469, când a fost înregistrat ultimul eveniment. Introspectarea fragmentului 1457-1469 din acest punct de vedere devine astfel necesară şi ea conduce, într-adevăr, la câteva observații sugestive. S-a remarcat astfel bogăția informației pe care o oferă alineatele consacrate asediului Chiliei din 1465 şi războiului ungaro-moldav din 1467, spre deosebire de cele anterioare – bogăție de natură să indice un cert raport de contemporaneitate[20]. Dar, în ciuda acestei particularități, autorul a indicat în mod greşit pe cel de-al doilea pârcălab numit de Ştefan cel Mare în cetatea dunăreană: Buhtea, în loc de Bucium[21]. Situația nu se explică, după părerea noastră, decât în ipoteza că autorul l-a considerat astfel pe deținătorul funcției în momentul elaborării paragrafului, data la care scria nefiind prea îndepărtată de eveniment, deoarece, în cazul unei prealabile informări, el ar fi putut afla cu uşurință adevărul. Or, Buhtea a avut calitatea de pârcălab al cetății Chilia, alături de Isaia, între 28 august 1466 şi 24 septembrie 1468, când a fost înlocuit cu Goian[22]. Considerăm, de aceea, că tot în acest

[17] Aşa se şi explică de ce văleatul 6977 (1469) a fost atribuit de traducător întregului paragraf al şaselea, iar toate cele trei evenimente au fost tratate împreună (I. C. Chițimia, *op. cit.*, p. 38-39 şi n. 4).
[18] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 12-14.
[19] *Cronicile slavo-române...*, p. 17, n. 1.
[20] I. Vlădescu, *op. cit.*, p. 64 şi 71.
[21] *Cronicile slavo-române...*, p. 16.
[22] *Documenta Romaniae Historica*, seria A. Moldova, vol. II, Bucureşti, 1976, nr. 138/140-

interval a fost elaborat şi paragraful referitor la anul 1465, precum şi, în mod necesar, cel al anului 1467. Răsunătoarea victorie de la Baia putea constitui, de altfel, un motiv la fel de sugestiv ca şi anul 1473 în perioada următoare pentru a se trece, în cursul anului 1468, la consemnarea faptelor domniei lui Ştefan cel Mare. Iar restructurarea pe care victoria de la Baia a produs-o în însăşi mentalitatea autorilor ei, redându-le încrederea şi confirmându-le posibilităţile, răzbate din chiar scrisoarea informativă trimisă de domnul Moldovei regelui jagiellon, la 1 ianuarie 1468[23], şi ale cărei similitudini de ansamblu cu relatarea analistică, în ciuda câtorva deosebiri de detaliu, nu pot fi ignorate.

Identificarea anului 1468 cu momentul de debut al redactării *Cronicii lui Ştefan cel Mare* implică, pe de altă parte, şi acceptarea caracterului retrospectiv al paragrafelor anterioare campaniei lui Mateiaş Corvin în Moldova. Amploarea redusă a acestora, precum şi omisiunea unor fapte notabile, ca incursiunea lui Ştefan în Podolia, la începutul anului 1459, sau redobândirea Hotinului, în 1463 – ambele legate însă de raporturile moldo-polone – trădează, de altfel, acest caracter. Pe de altă parte, extensiunea dată celor două evenimente cu care s-a încheiat conflictul moldo-ungar, recucerirea Chiliei şi victoria de la Baia, alături de tăcerea păstrată asupra raporturilor moldo-muntene; ajutorul lui Vlad Ţepeş din 1457 – adăugat însă ca un fapt bine cunoscut de autorul *Cronicii moldo-germane* – şi diferendul existent între Ştefan şi domnul muntean în anii 1460-1462, confirmă lipsa de concomitenţă a primelor paragrafe, probând, în schimb, încă o dată, efectuarea acesteia înainte de stingerea adversităţii maghiare. O dovadă în plus a unităţii de redacţie pentru intervalul 1457-1467 se află, credem, în acea variantă a *Letopiseţului anonim* care a fost înglobată în *Letopiseţul moldovenesc* menţionat în opera lui Grigore Ureche şi care introduce evenimentele în cauză prin precizarea anului curgător al domniei[24]. Or, această particularitate aparţine, cel mai probabil, textului originar, întrucât, dacă ea ar fi apărut ulterior, în faza de contopire a fragmentelor analistice existente, procedeul ar fi fost, de bună seamă, extins şi asupra paragrafelor următoare[25].

154/155.

[23] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „Academia Română. Memoriile Secţiei Istorice”, seria III, tom. XV, 1934, p. 65-66.

[24] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 91-92.

[25] Nu întâmplător aceeaşi variantă transmite şi datele de lună şi zi: 25 noiembrie, ale văleatului când a răposat doamna Evdochia (*ibidem*, p. 94). În legătură cu exactitatea acestora observăm însă că lespedea funerară de la mănăstirea Probota conservând data de

În încheierea contribuţiei noastre referitoare la începutul şi modalitatea alcătuirii *Cronicii lui Ştefan cel Mare* se impun, credem, câteva observaţii cu caracter general. Operă istoriografică de sine stătătoare la un moment dat, ea a fost elaborată nu numai în diferite etape, dar şi pe fragmente textologice distincte, dintre care cele relatând despre evenimentele perioadelor 1457-1469, 1470-1486 şi 1496-1500 au lăsat urme evidente în compilaţiile istoriografice ulterioare. Redactarea însemnărilor analistice a fost provocată, de fiecare dată, de acele fapte care au avut o rezonanţă deosebită în conştiinţa moldovenească a vremii, cum au fost cele din anii 1467, 1473, 1475-1476, 1484-1486 şi 1497, evenimentele imediat anterioare fiind descrise retrospectiv şi, ca urmare, chintesenţiat. Primul fragment analistic, 1457-1469, a început să fie elaborat probabil în cursul anului 1468, sub impresia victoriei categorice obţinută de Ştefan cel Mare în conflictul moldo-ungar, evenimentele anterioare fiind redate retrospectiv, iar cele ale anului următor, în special lupta cu tătarii de la Lipinţi, purtând caracterul unui adaos succint contemporan. Preferinţa tematică şi selecţia operată asupra faptelor istorice incluse în acest prim fragment sugerează în calitate de autor al său o persoană aflată în apropierea domniei, bine informată asupra politicii sale externe din acel moment, după cum greşelile şi lacunele deja relevate îi delimitează apariţia în mediul curţii domneşti la o perioadă relativ recentă, determinată poate şi de întemeierea unui aşezământ monahal de proporţii, ca cel de la Putna, sfinţit în prezenţa a nu mai puţin de 64 de înalţi prelaţi. Începutul redactării *Cronicii lui Ştefan cel Mare* aparţine, de aceea, anilor 1468-1469, în timp ce sfârşitul anului 1473 sau, mai curând, începutul anului 1474, reprezintă cel de al doilea moment similar.

„4 septembrie” a fost probabil greşit atribuită mormântului Evdochiei (vezi *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, nr. 50, p. 247), deoarece actul din 15 februarie 1469, apărut relativ recent în câmpul informaţiei de epocă indică drept loc de înhumare a soţiei domnului biserica mitropolitană a Mirăuţilor (**DRH**, A, II, nr. 157, p. 232-234). Faptul este pe deplin explicabil de vreme ce evenimentul a survenit în zilele campaniei lui Mateiaş Corvinul în Moldova, când acesta se afla în zona Romanului, iar domnul supraveghea desigur, îndeaproape, toate mişcările trupelor duşmane. De altfel ar fi fost şi greu de explicat eludarea succesiunii cronologice normale a faptelor de către autorul paragrafelor analistice în cauză, indiferent de momentul redactării acestora. Indirect rezultă din această situaţie că piatra tombală de la Probota (vezi şi G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 342, fig. 407) aparţine probabil mormântului unui alt membru al familiei domneşti.

ŞTEFAN ANDREESCU

„CRONICA LUI ŞTEFAN CEL MARE”: ÎNȚELESURILE UNEI ÎNTRERUPERI

N. Cartojan a adoptat o poziție singulară în privința celei dintâi cronici alcătuite în Moldova. Spre deosebire de alți istorici ai literaturii române vechi, el a presupus că, inițial, această cronică era „mărginită numai la domnia lui Ştefan”; abia „mai târziu”, când „noua domnie s-a consolidat adânc”, Ştefan cel Mare „va fi dat porunca să se completeze cronica cu istoria Moldovei de la întemeiere”, ajungându-se astfel la tipul de cronică pe care-l cunoaştem astăzi din compilațiile slavoneşti ale veacului al XVI-lea[1].

Ne-am însuşit punctul de vedere al lui N. Cartojan într-un studiu anterior, în care am încercat totodată să-l susținem şi cu un argument suplimentar. Dar, în ce ne priveşte, socotim că de o „istorie a Moldovei de la întemeiere” nu se poate vorbi decât după moartea marelui voievod, redactarea ei datând probabil din vremea domniei nepotului său, Ştefan cel Tânăr (1517-1527). În plus, în acelaşi studiu am pus în legătură începutul elaborării *Cronicii lui Ştefan cel Mare* cu momentul declanşării ostilităților cu Imperiul otoman – plasându-l deci „după 1470, sau mai curând după 1473” –, deoarece, după părerea noastră, numai atmosfera de tensiune exacerbată de atunci justifica ideologic geneza unei asemenea scrieri[2].

Pentru „autonomia formală” a *Cronicii lui Ştefan cel Mare* s-a pronunțat de curând şi Leon Şimanschi[3]. Numai că domnia sa consideră că anul 1473 este anul „reluării” redactării cronicii, ea existând încă înainte de 1469 şi fiind inițiată ca urmare a marii biruințe de la Baia contra oştilor regelui Matiaş Corvin, anume „în cursul anului 1468”[4]. În sprijinul acestei datări, autorul citat a produs şi o dovadă concretă demnă de toată luarea

---

[1] N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, ed. Dan Simonescu şi Dan Zamfirescu, Ed. Minerva, Bucureşti, 1980, p. 60-61.

[2] Ştefan Andreescu, *Les débuts de l'historiographie en Moldavie*, în **RRH**, t. XII, 1973, 6, p. 1017-1035; idem, *Începuturile istoriografiei în Moldova*, în **BOR**, an. XCIII, 1975, 1-2, p. 232-243.

[3] L. Şimanschi, *Începutul elaborării cronicii lui Ştefan cel Mare*, extras din volumul omagial *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983, p. 39.

[4] *Ibidem*, p. 43.

aminte: autorul sau autorii cronicii oficiale, după ce au consemnat asediul şi ocuparea cetăţii Chilia (23-26 ianuarie 1465), au menţionat şi numele pârcălabilor puşi de domn „să păzească cetatea de limbile necredincioase" – Isaia şi Buhtea[5]. Însă aici, aşa cum a observat L. Şimanschi, s-a strecurat o confuzie deosebit de semnificativă, pentru noi. În realitate, cel de-al doilea pârcălab numit de Ştefan cel Mare la Chilia în 1465 a fost Bucium, Buhtea ocupând această dregătorie doar după 28 august 1466 şi până la 24 septembrie 1468[6]. Acestui interval îi corespunde, deci, momentul începerii redactării *Cronicii lui Ştefan cel Mare*, conflictul ungaro-moldav din 1467, care a culminat cu bătălia de la Baia din 14-15 decembrie, constituind după toate probabilităţile impulsul originar pentru apariţia ei.

Se conturează astfel două prime faze de redactare a cronicii oficiale a domniei lui Ştefan: 1. Anii 1468-1469, în care a fost reconstituită istoria domniei lui Ştefan cel Mare de la instalarea lui pe tron în 1457 până la victoria decisivă în războiul cu Ungaria; 2. Anii 1473-1476, când în perioada marilor bătălii cu turcii scrierea cronicii a fost reluată, iar răstimpul imediat anterior a fost acoperit cu notaţii succinte. Ne propunem în cele de faţă să stăruim asupra semnificaţiei celei mai de seamă întreruperi din cuprinsul *Cronicii lui Ştefan cel Mare*, care s-a produs în anul 1486 şi pe care cercetările de istorie politică recente ne îngăduie pentru prima oară să o interpretăm.

Dar mai înainte trebuie să spunem, urmându-l tot pe L. Şimanschi, că o altă întrerupere a redactării cronicii a avut loc între anii 1476-1481, mai exact îndată după descrierea campaniei sultanului Mehmet al II-lea în Moldova şi până la expediţia lui Ştefan cel Mare în Ţara Românească, care s-a încheiat cu biruinţa de la Râmnic, din 8 iulie 1481. Într-adevăr, rarele şi extrem de scurtele însemnări din cronică pentru acest interval par să aibă un caracter retrospectiv şi privesc mai mult familia domnească[7].

Observăm că, de fapt, aceasta a fost o perioadă de relativă acalmie în desfăşurarea războiului moldo-otoman, care, după ce Veneţia a semnat propria pace cu Poarta în 1479, s-a isprăvit şi pentru Moldova printr-un tratat al lui Ştefan cel Mare cu sultanul Mehmet al II-lea, perfectat dacă nu

[5] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, Ed. Academiei, [Bucureşti], 1959, p. 16.
[6] L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 42-43.
[7] *Ibidem*, p. 41. Nu este însă vorba în această secţiune „numai" de evenimente referitoare la familia domnească, cum afirmă L. Şimanschi, deoarece sub data 22 iunie 1479 întâlnim şi ştirea că „s-a început a se zidi cetatea Chilia şi s-a săvârşit în acelaşi an, iulie 16" (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 18).

în 1480, cel mai târziu la începutul anului următor[8]. Gândurile domnului român din aceşti ani ce au succedat îndeaproape crâncena încleştare cu puterea Semilunei şi au precedat îndeaproape încheierea acestei păci, prin care Moldova devenea din nou tributară a Imperiului otoman, ne sunt cunoscute mulţumită a două scrisori, dintre care una este, din păcate, mai puţin folosită şi citată în istoriografia noastră. Ne vom apleca o clipă asupra lor deoarece vom putea astfel desluşi mai bine şi sensul celuilalt moment, al anului 1486, care formează obiectul acestei intervenţii în discuţia asupra *Cronicii lui Ştefan cel Mare*.

Este vorba mai întâi, bineînţeles, de celebrul mesaj al lui Ştefan cel Mare către dogele Veneţiei, datat 8 mai 1477[9]. Aici îl vedem pe domnul român profund dezamăgit de eficienţa coaliţiei antiotomane, fiindcă deşi a avut „jurăminte şi învoieli” cu principii „creştini şi vecini”, aceştia „l-au înşelat şi l-au lăsat singur” în ceasul de cumpănă al invaziei otomane din anul precedent. Acum s-a adresat după ajutor Veneţiei deoarece ştie că turcii vor să cucerească neîntârziat Chilia şi Cetatea Albă, iar „aceste două ţinuturi sunt Moldova toată şi Moldova cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia”. Ceva mai devreme întâlnim, credem, o aluzie la conflictul în curs dintre regatele ungar şi polon pentru Boemia, atunci când citim că: „Pe alţi domni creştini, vecini cu mine, n-am vrut într-adevăr să-i mai încerc, ca să nu mă văd iarăşi înşelat. Luminăţia Voastră ştie ce neînţelegeri sunt între dânşii. Din pricina aceasta, cu mare greutate poate fiecare să-şi vadă abia de treburile sale; iar treburile mele rămân, de nevoie, fără ajutor”[10]. Domnul se considera aşadar izolat în acest avanpost al Europei creştine care era Moldova – „cetatea de apărare a Ungariei şi a Poloniei şi straja acestor două crăii” – şi nu este greu să înţelegem de ce pacea turco-veneţiană şi inconsistenţa efortului de război ungar, în pofida victoriei defensive de la Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479), l-au determinat, la rândul lui, să caute restabilirea raporturilor paşnice cu Poarta.

[8] Pentru datarea acestei păci moldo-otomane, vezi actul descoperit de Mustafa A. Mehmet, *Un document turc concernant le kharatch de la Moldavie et de la Valachie aux XVe – XVIe siècles*, în **RESEE**, t. V, 1967, 1-2, p. 273 (comentarii la p. 267-268).

[9] Ultima ediţie: G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1972, p. 176-182.

[10] Evoluţiile politice divergente ale principalelor puteri creştine din răsăritul Europei în aceşti ani, cu implicaţii nemijlocite şi asupra Moldovei, au fost reconstituite atent de Şerban Papacostea, *La guerre ajournée: les relations polono-moldaves en 1476. Réflexions en marge d’un texte de Filippo Buonacorsi–Callimachus*, în **RRH**, t. XI, 1972, 1, p. 3-21.

Celălalt text a fost redactat curând după cucerirea Caffei de către turci – 6 iunie 1475 –, eveniment care accentua considerabil prezenţa otomană în Marea Neagră şi se răsfrângea în chip direct şi cu totul negativ asupra situaţiei Moldovei ca putere pontică[11]. Drept urmare, Ştefan cel Mare şi-a intensificat demersurile diplomatice, care au adus rezultate politice imediate, cum a fost tratatul cu Ungaria, încheiat chiar în vara aceluiaşi an 1475, sau au deschis noi orizonturi pentru alianţe, ca în cazul relaţiilor cu Moscova[12]. Mesajul la care ne referim acum a fost trimis tocmai marelui cneaz Ivan al III-lea şi el rezumă în termeni extrem de concişi, dar cu atât mai impresionanţi, îngrijorarea domnului român faţă de imensul pericol ce-l ameninţa în condiţiile lichidării de către turci şi a coloniilor genoveze din Crimeea. Ştefan începe prin a spune că „de departe” a auzit de „tăria duşmăniei faţă de păgânătate” a marelui cneaz, care în plus este şi de confesiune ortodoxă („... şi nu pot auzi nicăierea de alt domn pravoslavnic, în afară de măria voastră”). Apoi, domnul Moldovei trece la zugrăvirea propriei sale situaţii politice în raport cu „păgânii”: „Iar în părţile acestea numai eu unul am rămas, că din două părţi este păgânătatea cea grea, iar din trei părţi, măcar că sunt creştini, dar îmi sunt mai răi decât păgânii”. Fiindcă „mai mult nu-i pot răbda”, el propune o alianţă lui Ivan al III-lea, cu atât mai mult cu cât: „Măria voastră o ştie doar mai bine decât noi, câte ţări au fost: cea grecească, şi nu una, şi cea sârbească, şi bulgărească, şi arbănăşească, şi bosniacă – pe toate pentru păcatele noastre Dumnezeu le-a supus păgânilor; iar acum turcii au trecut Marea Neagră şi au luat Caffa. Să luăm dară aminte de cu vreme”. Vom recunoaşte numaidecât că ne aflăm în faţa unui text

[11] *Relaţiile istorice dintre popoarele URSS şi România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII-lea*, t. I (1408-1632), Moscova, 1965, nr. 9, p. 61-63. Editorii au datat acest act, cu aproximaţie, între iunie 1484 – martie 1486, punând în legătură redactarea lui cu trecerea prin Moldova către Moscova a solului rus Feodor Kuriţân. Însă aceasta datare nu rezistă criticii interne a textului, din care rezultă că acesta a fost compus la mică distanţă în timp de căderea Caffei şi poate chiar sub impresia acestui eveniment de amplă rezonanţă. Pentru politica otomană în Marea Neagră până la deznodământul din 6 iunie 1475, vezi Şerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane*, în vol. *Colloquio romeno-italiano „I Genovesi nel Mar Nero durante i secoli XIII e XIV”*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1977, p. 131-153.

[12] Cum se ştie, căsătoria domniţei Olena, fiica lui Ştefan, cu Ivan, fiul marelui cneaz Ivan al III-lea al Moscovei, care a avut loc la 6 ianuarie 1483, va încununa eforturile diplomatice ale domnului român pentru o alianţă care să-i asigure un eventual ajutor din această direcţie (pentru pregătirea căsătoriei, vezi, între alţii, P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în **ARMSI**, Seria III, t. XV, Bucureşti, 1934, p.70-72).

antologic, de felul celor culese de Nicolae Iorga din felurite documente şi admirabil valorificate în a sa „introducere sintetică” la istoria literaturii româneşti, din 1929[13]!

Pacea moldo-otomană din 1480/1481 a fost încheiată în condiţiile conservării intacte a integrităţii teritoriale a Moldovei. Dar este limpede că domnul nu-şi făcea iluzii cu privire la siguranţa ce i-o oferea această pace[14]. Am văzut de altfel puţin mai înainte cât de bine cunoştea el drumul parcurs de implacabila expansiune otomană în sud-estul Europei şi în Marea Neagră şi care făcuse ca acum „din două părţi” la hotarele Moldovei să se găsească „păgânătatea cea grea”. De aceea nu a pregetat să rupă aproape imediat această pace – oricum efemeră – şi să organizeze, alături de Ungaria, în vara anului 1481, o nouă ofensivă la Dunărea de Jos. Şi iată că din nou, în perfectă concordanţă cu creşterea tensiunii politico-militare, redactarea *Cronicii lui Ştefan cel Mare* este reluată... Lăsând la o parte o interpolaţie, de felul celei cu privire la evoluţia politică ulterioară a lui Vlad Călugărul, pe care Ştefan l-a „lăsat să domnească peste Ţara Românească”, descrierea bătăliei de la Râmnic, din 8 iulie 1481, cu menţiunea pieirii pe câmpul de luptă a boierului Şendrea şi a „marelui ospăţ” ce a urmat la Suceava, în cursul căruia Ştefan a instituit „mulţi viteji”, are caracterul unei notaţii strict contemporane. Cu aceasta se poate spune că începe *cea de-a treia fază* a întocmirii cronicii oficiale a domniei lui Ştefan cel Mare, fază care corespunde intervalului *1481-1486*[15]. Ea este succedată de o altă întrerupere, cea mai importantă şi care a fost de altminteri de mult sesizată[16], corespunzând anilor 1486-1497. Sensul abandonării redactării cronicii în

[13] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1977, p. 67-70.

[14] Încă înainte de 14 aprilie 1481, Ştefan cel Mare îi comunicase regelui Matiaş Corvin îngrijorarea sa cu privire la eventualitatea unei puternice ofensive otomane la nord de Dunăre (A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, Budapest, 1914, nr. 33, p. 36).

[15] Din păcate, L. Şimanschi nu a valorificat până la capăt remarca sa cu privire la o întrerupere a redactării textului cronicii în perioada de după invazia otomană din 1476 (vezi mai sus nota 7) şi astfel s-a pronunţat în final pentru un „fragment textologic” compact, corespunzător intervalului „1470 –1486” (*op. cit.*, p. 44).

[16] Plecând tocmai de la această observaţie, I. C. Chiţimia a delimitat cronologic corect ultima fază de redactare a cronicii, care a fost „provocată de evenimentul din Codrul Cosminului” şi a fost „continuată până la 1498-1500”. Domnia sa a apreciat, însă, că aceasta ar fi doar a doua „redacţie” a cronicii, cea dintâi fiind „unitară până la 1486” (vezi studiul *Cronica lui Ştefan cel Mare*, în volumul său *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1972, p. 56, n. 1).

1486 credem că poate fi deplin pătruns dacă ne întoarcem iarăşi la firul desfăşurărilor politice.

Reintrarea în acţiune a lui Ştefan cel Mare în vara anului 1481 nu a fost deloc un gest hazardat. Ea a avut loc la cererea expresă a papei Sixt al IV-lea adresată regelui Ungariei Matiaş Corvin, în condiţiile în care, în vara anului precedent, turcii invadaseră sudul Italiei şi stabiliseră un periculos cap de pod la Otranto. Roma era deci direct ameninţată şi diplomaţia pontificală, mai activă ca oricând, a înjghebat un nou proiect de cruciadă, în care, pe mare, un rol de seamă aveau să-l joace genovezii, ce ţinteau recucerirea posesiunilor lor pontice. Presiunea moldo-ungară la Dunărea de Jos trebuia să disperseze forţele otomane concentrate pe ţărmul Adriaticei şi să înlesnească astfel lichidarea enclavei de la Otranto. Numai că, foarte curând, după izgonirea turcilor de pe solul Italiei (septembrie 1481) şi această coaliţie antiotomană a devenit inoperantă. Refuzul regelui Poloniei Casimir al IV-lea de a se alătura, precum şi pacea pe care Matiaş Corvin a încheiat-o cu Poarta în 1483, l-au adus iarăşi pe domnul Moldovei în poziţia de izolare, care, aşa cum rezultă din scrisorile evocate mai sus, se pare că îl obseda. Teama lui permanentă că turcii vor ataca şi vor pune stăpânire pe posesiunile pontice ale Moldovei, Chilia şi Cetatea Albă, cu ţinuturile înconjurătoare, s-a adeverit, cum se ştie, în 1484. Această gravă pierdere, cauzată tocmai de ultimele speranţe ce şi le pusese în eficienţa unui efort comun al puterilor creştine, care l-au făcut să rupă în 1481 proaspătul său tratat cu Poarta, a determinat o reorientare fundamentală a politicii sale externe. Cel dintâi pas major către această nouă politică l-a constituit jurământul de la Colomeea, din septembrie 1485, care a realiniat Moldova cu Polonia, putere care, cel puţin de la jumătatea secolului, a promovat constant relaţii paşnice cu Imperiul otoman[17]. Iar curând, în chiar cursul anului următor – *1486* –, aşa cum au demonstrat cercetările recente[18], Ştefan cel Mare a reînnodat şi legăturile cu Poarta, *prin încheierea unui nou tratat de pace*.

Iată deci explicaţia evidentă a noii întreruperi a redactării cronicii

[17] Mai exact, după 1454, când începe războiul de Treisprezece ani dintre Polonia şi Ordinul teutonic (Şerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în **RRH**, t. XIII, 1974, 3, p. 448-460). Pentru desfăşurările politico-militare din 1481-1482 de la Dunărea de Jos, în legătură cu „cruciada de la Otranto”, vezi Ştefan Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova şi Genova*, în **AIIAI**, XIX, 1982, p. 210-217; versiunea franceză a aceluiaşi studiu, în **RRH**, t. XXI, 1982, 2, p. 271-282.

[18] Ştefan S. Gorovei, *La paix moldo-ottomane de 1486*, în **RRH**, t. XXI, 1982, 3-4, p. 405-421.

interne. Cea din urmă notație a momentului o reprezintă cea privitoare la lupta cu pretendentul Petru „cel Slăbănog” sau „cel Şchiop”[19], susținut de turci, care a avut loc „la Bulgarii, pe Siret” – Şcheia –, în 6 martie 1486, „într-o luni”[20].

Existența păcii moldo-otomane din 1486 a fost, trebuie s-o spunem, mai demult bănuită, şi anume pornind de la o altă observație, tot din domeniul istoriei culturii, extrem de sugestivă mai ales în contextul discuției de față. Anume, într-o broşură tipărită în 1948, N. Grigoraş a remarcat că, în covârşitoarea lor majoritate, ctitoriile lui Ştefan cel Mare au fost înălțate în răstimpul 1486-1504, iar acest masiv efort constructiv presupune o epocă de linişte şi prosperitate economică, pe care numai „înțelegerea” dintre domnul Moldovei şi turci o putea garanta[21]. Astfel, din această perspectivă, anul 1486 marchează „o cotitură în politica externă a lui Ştefan cel Mare”[22] şi, am adăuga noi, mai ales în mentalitatea voievodului. Într-adevăr, voința nestrămutată cu care, în ultima treime a domniei sale, a împodobit an după an Moldova cu o salbă de monumente de o uimitoare grație şi eleganță[23], lasă impresia unui program precis şi, concomitent ne face să înțelegem că, de acum, pacea, cu atâta zbucium, suferințe şi pierderi dobândită, avea pentru el un caracter definitiv. Nu întâmplător, atunci când va fi din nou reluată, în 1497, pentru a consemna una dintre cele mai de seamă biruințe ale lui Ştefan – cea de la Codrul Cozminului –, aceeaşi cronică care vorbea, în 1476, de „blestemații turci” ai lui Mehmet al II-lea, de astă dată va înregistra cu scrupulozitate că alături de oastea domnului ce s-a bătut cu polonii s-au aflat şi „două mii de turci”[24]... Dar nenumăratele biserici şi mănăstiri înălțate acum de Ştefan vodă, fie că veşniceau amintirea unor victorii sau a unor înfrângeri[25], tălmăceau

[19] Discuția asupra acestei porecle, la Ştefan S. Gorovei, în **AIIAI**, XV, 1978, p. 528; XVI, 1979, p. 537.

[20] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 20 şi 36.

[21] N. Grigoraş, *A existat un tratat de pace între Mehmed II şi Ştefan cel Mare?*, Iaşi, 1948, p. 14-15.

[22] *Ibidem*, p. 16.

[23] *Ibidem*, p. 17-24. Vezi şi *Repertoriul monumentelor şi obiectele de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Ed. Academiei, [Bucureşti], 1958, p. 57-215.

[24] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române...*, p. 21. Prezența turcilor de partea lui Ştefan, alături de detaşamente de tătari, secui şi munteni, este menționată şi de unele izvoare narative străine (vezi, de pildă, Damian P. Bogdan, *Ştiri despre români în cronici publicate la Moscova*, în **RA**, an. LIV, vol. XXXIX, 4, Bucureşti, 1977, p. 442 şi 446).

[25] Sub acest aspect, deosebit de impresionante sunt, cum se ştie, pisaniile de la Milişăuți (1487) şi Războieni (1496).

într-un glas o realitate politică de capitală importanță: prin pacea din 1486, contrar statelor din Balcani, unul după altul înghițite de Imperiul otoman, Moldova îşi continua existența, bucurându-se de un statut de largă autonomie. Acesta a fost un autentic triumf politic, dacă ținem seamă de contextul general al evoluțiilor politico-militare din epocă în sud-estul european şi a fost recunoscut ca atare de unii dintre contemporanii cei mai avizați. De pildă, probabil în 1490, umanistul italian Filippo Buonaccorsi Callimachus, care a servit coroana polonă în repetate rânduri în calitate de diplomat, observa că moldovenii deşi au pierdut oraşele „Moncastro" şi „Licostomo" (Cetatea Albă şi Chilia) de pe țărmul Mării Negre, „îşi mențin şi păzesc şi acum restul țării lor şi au provocat adesea, în anii precedenți, în mai multe rânduri, pierderi atât de mari turcului, încât acesta a fost silit, în cele din urmă, să-l numească aliat şi prieten pe Ştefan, domnul moldovenilor [...], care a cedat nu sub presiunea armelor, ci condiționat". În încheierea textului din care am citat, acelaşi Callimachus, referindu-se la raporturile în ansamblu ale „valahilor" – prin care înțelegea atât pe moldoveni, cât şi pe munteni – cu turcii, mergea până la a scrie negru pe alb că ei s-au „învoit prin tratate" cu aceştia, „nu ca învinşi, ci ca învingători"[26]!

Anul crucial 1486 pune aşadar în relație directă două fenomene din domeniul istoriei culturii medievale româneşti: pe de o parte, „tăcerea" cronicii interne despre Ştefan cel Mare, iar pe de alta, inaugurarea vastei campanii de edificare şi împodobire a ctitoriilor marelui domn. Iar stabilirea unei asemenea relații nu poate decât să ne îndemne la o adâncă meditație, fiindcă avem de-a face cu momentul în care epopeea voievodală, a cărei expresie epică este cronica oficială, de curte, a lui Ştefan, cedează locul sufletului, demersului spiritual, ce a lăsat moştenire urmaşilor, pe lângă comoara Păcii, şi un neprețuit tezaur artistic.

[26] Vezi Şerban Papacostea, *Tratatele Țării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV-XVI: ficțiune politică şi realitate istorică*, în volumul *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 98.

CORINA NICOLESCU

ARTA EPOCII LUI ŞTEFAN CEL MARE. RELAȚII CU LUMEA OCCIDENTALĂ

Dintre toate perioadele culturii şi artei româneşti s-a acordat, pe bună dreptate, o importanță cu totul deosebită aceleia corespunzând vremii lui Ştefan cel Mare şi urmaşilor săi imediați. În studiile care înfățişează numai această strălucită etapă, sau vechea noastră artă în totalitatea ei, moştenirea bizantină a reținut atenția cercetătorilor români şi străini încă de la începutul veacului nostru. Rezultatele descoperirilor arheologice şi studiilor de istoria artei realizate în ultimele trei decenii au adus importante contribuții asupra originii romano-bizantine a culturii româneşti. Aşa cum am arătat într-o lucrare consacrată în mod special acestei probleme[1], azi trebuie să înscriem în zona sudică a teritoriului românesc un vast domeniu al artei bizantine timpurii a secolelor IV-VI, reînviind înfloritoare în veacul X-XI, moment după care va cuprinde treptat întreaga lume românească, pătrunzând adânc în inima țării până în nordul Moldovei şi în Transilvania. În lumina recentelor încheieri de ordin arheologic şi istoric, pecetea bizantină imprimată atât de timpuriu şi stăruitor culturii noastre, mai ales în partea de sud a țării, nu mai poate fi privită şi interpretată ca rezultatul unor înrâuriri târzii balcanice, intervenite abia în secolul al XIV-lea. Este vorba de un proces cu mult mai îndelungat în timp, având rădăcini mai adânci, cultura bizantină împreună cu cea daco-romană constituind unul dintre factorii originari ai celei româneşti.

Prin cucerirea treptată a Transilvaniei de regalitatea maghiară, crearea episcopatelor catolice, pătrunderea unor ordine călugăreşti ale Bisericii apusene[2] şi colonizarea saşilor, în această parte a teritoriului românesc, s-au înălțat monumente de artă romanică şi gotică, ale căror ecouri ajung în a

[1] Corina Nicolescu, *Moştenirea artei bizantine în România*, Bucureşti, 1971; Ion Barnea, Octavian Iliescu, Corina Nicolescu, *Cultura bizantină în România*, Bucureşti, 1971, catalogul expoziției cu aceeaşi temă, organizată cu prilejul celui de al XIV-lea Congres Internațional de Studii bizantine de la Bucureşti (septembrie-noiembrie 1971); în ambele lucrări este dată bibliografia completă până la această dată.

[2] Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974, p. 163-195.

doua jumătate a secolului al XIII-lea şi în veacul următor la sud şi la est de Carpaţi. La vremea în care etapa premergătoare întemeierii celor două state de sine stătătoare – Ţara Românească şi Moldova – era încă prea puţin cunoscută, s-a acordat întâietate construcţiilor occidentale, afirmându-se că cele dintâi monumente de zid au fost de stil romanic, incluzându-se printre ele în mod eronat biserica Sânicoară din Argeş[3], un monument tipic bizantin, răspândit în secolul XIII-XIV în lumea sud-dunăreană şi la noi. Despre aspectul arhitecturii romanice şi gotice din Ţara Românească[4] şi Moldova, patronată fie de ordinele călugăreşti catolice, fie chiar de unii domnitori români, ştim încă puţine lucruri, deoarece cu rare excepţii (bisericile din Baia, Rădăuţi, Câmpulung-Muscel), majoritatea construcţiilor au dispărut. Informaţiile existente sunt mai ales menţiunile succinte ale unor documente papale şi descrierile călătorilor, care le-au vizitat în secolul al XVII-lea, într-o vreme în care ele erau ruinate sau foarte mult transformate. În genere, constatăm că prezenţa acestor construcţii în unele centre orăşeneşti din Ţara Românească (Târgovişte, Câmpulung, Argeş) şi din Moldova (Episcopia Milcoviei, Siret, Suceava, Baia, Bacău etc.) este direct legată, fie de sedentarizarea şi catolicizarea cumanilor, fie de stabilirea aici a populaţiei săseşti şi de ofensiva propagandei ordinelor călugăreşti. Este locul să menţionăm deosebirea evidentă între Ţara Românească şi Moldova, sub aspectul interferenţelor artistice şi culturale cu Transilvania. La sud de Carpaţi, înrâurirea artei occidentale ne apare cu mult mai limitată, atât teritorial, cât şi în timp. Cu excepţia operelor de argintărie, în care goticul transilvănean târziu persistă până în secolul al XVII-lea, concomitent cu Renaşterea, datorită faptului că în această etapă majoritatea lucrărilor erau realizate de argintarii saşi vestiţi din Braşov şi Sibiu pentru domnitorii şi boierimea din Ţara Românească, în celelalte domenii de artă asimilarea unor elemente occidentale este cu mult mai slabă şi mai târzie. Acest fapt se explică prin prezenţa foarte de timpuriu a artei bizantine, care câştigase încă din secolele IV-VI şi apoi în veacul al X-lea un loc de seamă în primul rând în oraşele dunărene, cuprinzând apoi treptat tot spaţiul carpato-dunărean. Aşa se poate explica înălţarea în secolul al XIII-lea la Argeş a bisericii

[3] Virgil Drăghiceanu, *Curtea domnească din Argeş*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, X-XVI, 1917-1923, p. 40-42, autorul consideră că aici a fost sediul episcopiei catolice mutată de la Severin la Argeş în anul 1390.

[4] Pavel Chihaia, *Monuments romans et gothiques du XIIIe au XVIe siècles en Valachie*, în „Revue Roumaine d’Histoire de l’Art”, tome V, 1968, p. 37-60, fig. 1-8; idem, *Din cetăţile de scaun ale Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 306-318, 352-367, fig. 124-138.

bizantine, care a precedat pe aceea existentă încă azi, fiind foarte probabil distrusă în urma invaziei tătare[5]. În Moldova, aşa cum reiese din ultimele cercetări, construcţiile de piatră de stil occidental pătrund anterior acelora bizantine, iar după întemeiere coexistă cu acestea, înlocuind treptat construcţiile tradiţionale de lemn.

Cu tot interesul istoric pe care îl reprezintă cunoaşterea relaţiilor ţărilor române cu lumea occidentală, pe cale directă sau prin intermediul Transilvaniei, şi a pendulării lor de-a lungul istoriei medievale între est şi vest, o lucrare de ansamblu privind acest aspect al culturii româneşti nu s-a realizat încă. Într-o măsură şi mai mare a fost trecut cu vederea aportul Orientului apropiat la îmbogăţirea concepţiei decorative şi a cromaticii artei noastre vechi, puternic manifestate tot în Moldova, datorită unui complex de cauze, între care desigur stabilirea harnicilor meşteşugari şi neguţători armeni a fost una hotărâtoare. Dată fiind calea lungă, cu multe ocolişuri, alcătuind un adevărat labirint, în care mai există încă unele zone tăinuite pentru cercetarea istorică, privind secolele X-XIV, etapă care ne lămureşte întreaga evoluţie ulterioară a artei româneşti până în secolul al XVIII-lea, în studiul de faţă ne vom limita doar la prezentarea legăturilor cu arta occidentală din epoca lui Ştefan cel Mare. Pentru a determina de la început cadrul cronologic al lucrării, este locul să menţionăm că prin epoca lui Ştefan cel Mare trebuie să înţelegem de fapt un răstimp cu mult mai îndelungat decât domnia lui, cuprinzând şi vremea urmaşilor săi direcţi până la Alexandru Lăpuşneanu, ultimul ei reprezentant. În rândurile ce urmează ne-am propus să înmănunchem laolaltă şi să evidenţiem acele elemente de origine occidentală-romanică, gotică şi de Renaştere, integrate în structura şi concepţia decorativă a artei din Moldova, ca urmare a legăturilor cu oraşele Transilvaniei. Pe de altă parte, dorim să subliniem existenţa unor obiecte şi opere de artă aduse din Italia, pigmentând atmosfera curţii lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi cu elementele Renaşterii italiene, care au rămas încă prea puţin cunoscute.

*

Aşa cum spune cronica, fiul lui Bogdan al II-lea, cel ucis mişeleşte în complotul boierilor la Răuseni, „în anul 6965 (1457) luna aprilie 12 Marţea

[5] N. Constantinescu, *La résidence d'Argeş des voïévodes roumains des XIIIe et XIVe siècles. Problèmes de chronologie à la lumière des récentes recherches archéologiques*, în „Revue des Etudes Sud-Est Européennes”, 1970, VIII, 1, p. 5-13, fig. 1-9.

Mare, biruind pe Aron la Doljeşti a luat schiptrul Moldovei”[6], fiind uns apoi pe Siret „unde se numeşte Dreptate până în ziua aceasta”[7]. În zorile carierei sale politice şi militare, tânărul domn Ştefan împlinise poate vârsta de douăzeci de ani. El va deveni apoi acea mare personalitate a vremii care deschide ţării Moldovei cea mai strălucită pagină de istorie românească. Despre el unii istorici poloni contemporani vor folosi nenumărate caracterizări, afirmând că „natura l-a făcut norocos, isteţ şi viteaz”[8], fiind „cel mai neadormit, cel mai strălucit şi mai însemnat Principe şi Luptător [...]”, „cel mai vrednic [...] să i se încredinţeze domnia şi conducerea lumii întregi”[9]. Către apusul vieţii, medicul său italian, Matei de Murano îi va preţui mai presus de toate experienţa de viaţă, apreciindu-l ca „omul cel mai înţelept, demn de multă laudă”[10].

Primind ca orice principe din evul mediu educaţia armelor, dublată de o instruire spirituală pe care, cel puţin ipotetic, o putem atribui mediului călugăresc de la mănăstirea Neamţ, unul dintre cele mai vechi focare de cultură şi artă din Moldova[11], Ştefan cel Mare va apare în unele acţiuni ale sale un tradiţionalist, continuator al moştenirii bizantine, animat în acelaşi timp de un puternic spirit înnoitor. Urcând treptele tronului de la Suceava în împrejurările dramatice ale întregului sud-est european, ameninţat de nestăvilita înaintare a armatelor otomane, contemporan al celui mai zguduitor eveniment militar, politic şi cultural al vremii, căderea Constantinopolului sub puterea lui Mahomed II Fatih, *Ştefan moşteneşte de*

[6] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan* (ed. P. P. Panaitescu), Bucureşti, 1959, p. 15.
[7] *Ibidem*, p. 49, letopiseţul nr. 1 Putna cu unele mici variante; p. 61, letopiseţul nr. 2 Putna.
[8] Cf. N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1915.
[9] Długosz, *Historiae Polonicae*, cf. D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, Bucureşti, 1973, p. 125, notă.
[10] Scrisoarea medicului personal al lui Ştefan cel Mare, Matei de Murano, către senioria Veneţiei, Hurmuzachi, *Documente*, VIII, p. 36.
[11] I. D. Ştefănescu, *Le roman de Barlaam et Joasaph, illustrée en peinture*, în „Byzantion”, 1932, VII, fasc. 2, p. 366. „Une scène mérite de nous retenir. C’est la scène des cavaliers ayant à leur tête un jeune empereur, peinte à l’Ouest à côté de la synaxe des anges. Elle nous a rappellé les saints cavaliers du monastère de Pătrăuţi. Le prince est très probablement Stefan le Grand. L’expédition qu’il conduit nous reporte à des guerres contre les Turcs. La seconde allusion, contenue dans la frise des donateus est plus claire, mais d’un sens à la fois plus intéressant et plus hypothétique. En effet, Joasaph empereur a été le disciple du moine Barlaam. Stefan le Grand n’a-t-il été élevé par des moines? L’image formerait une allusion historique et un aveu du plus haut intérêt concernant l’éducation du prince roumain et l’oeuvre du plus célèbre monastère de Moldavie”.

la înaintaşii săi în primul rând respectul şi admirația față de tot ceea ce reprezenta tradiția concepției bizantine în ideea domniei de drept divin, fastul şi ceremonialul de curte, de la ungerea ca domn până la înmormântare, concepția religioasă şi organizarea Bisericii, legislația, cultura şi arta. Tot acest prețios tezaur de gândire, reprezentând de fapt continuitatea ideii romane, în ultima sa formă răsăriteană, a fost nu numai păstrat, dar şi fructificat pe pământul Moldovei şi al Țării Româneşti, devenite, ca şi Patriarhia de la Constantinopol, Muntele Athos, Creta sau Veneția, mici insule de salvare a spiritualității bizantine.

În acelaşi timp însă, printr-o serie de manifestări, Ştefan cel Mare ne apare ca un inovator, atât în domeniul social, politic şi militar, cât şi în cel cultural. În literatura istorică, figura lui Ştefan şi întreaga sa activitate, lăsând urme pretutindeni pe pământul Moldovei, ca şi faptele sale de arme, au dat loc unei vaste bibliografii[12]. Studii relativ recente au pus în lumină laturi mai puțin cunoscute privind reformele sale economice şi sociale[13], iar rezultatele cercetărilor arheologice cuprinse în nenumărate rapoarte, articole şi monografii au pus la dispoziție noi şi grăitoare mărturii pentru cunoaşterea aspectului cetăților, locuințelor şi curților domneşti, meşteşugurilor şi vieții orăşeneşti[14].

În domeniul artei, la lucrările fundamentale făcute de G. Balş asupra arhitecturii şi de I. D. Ştefănescu pentru pictură şi broderie, s-a adăugat o bogată serie de noi studii[15]. Încercând să privim creația artistică din Moldova acestei epoci în context contemporan, pentru a înțelege mai bine „sinteza moldovenească”, despre care se vorbeşte în cercetările recente privind epoca lui Ştefan cel Mare, trebuie să aruncăm o privire retrospectivă asupra rădăcinilor ei, care ne-o fac mai clar înțeleasă, lămurindu-i în acelaşi

[12] Bibliografia completă a epocii lui Ştefan cel Mare a fost publicată de Şerban Papacostea, *Bibliografia istorică a epocii lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 641-675.

[13] Barbu Câmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 11-111.

[14] Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963; Corina Nicolescu, Paul Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, Bucureşti, 1974, bibliografia la zi asupra tuturor descoperirilor în domeniul ceramicii. Cele mai importante şi mai bogate vestigii arheologice au fost date la iveală în oraşul Suceava şi împrejurimi, precum şi la Iaşi, Hârlău, Piatra, Vaslui, Bacău şi la mănăstirile Putna, Neamț, Voroneț ş.a.

[15] Bibliografia în volumul *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 447-462; *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 429-446.

timp şi notele particulare. Este vorba de fondul local al culturii lemnului, în care au pătruns de timpuriu unele elemente ale culturii bizantine în domeniul ceramicii şi al artei metalelor preţioase, care încep să devină tot mai limpezi pe baza descoperirilor arheologice din ultima vreme. În stadiul actual al cunoştinţelor, se poate afirma că cele mai vechi monumente de piatră cunoscute din etapa medievală apar către mijlocul secolului al XIV-lea, iar seria lor este deschisă de un edificiu de concepţie occidentală, biserica domnească din Rădăuţi. Tradiţia atribuie construcţia acestui monument lui Bogdan I (1359-1365), cel de al doilea descălecător, venit din Maramureş. Existenţa aici a mormintelor domneşti, începând chiar cu cel al lui Bogdan I, particularităţile arhitectonice, încadrând construcţia bisericii în stilul romanic târziu[16], confirmă datarea. Cea mai veche menţiune scrisă recunoscând rolul de veche necropolă[17], acordat acestei biserici, este un hrisov din anul 1413[18], reconfirmat într-o danie făcută Episcopiei de Rădăuţi, în timpul lui Ştefan cel Mare[19]. Sondajele întreprinse cu câţiva ani în urmă pe latura sudică a monumentului au dat la iveală locuinţe în lemn, din prima jumătate a secolului al XIV-lea, distruse şi acoperite cu molozul provenind din lucrările de înălţare a bisericii[20]. Rezultatele cercetărilor

[16] Virgil Vătăşianu, *Istoria artei feudale în Ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 301-302; G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", Bucureşti, 1925, p. 158-160; P. Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord*, Paris, 1930, p. 39-44, acest ultim cercetător fără o argumentare temeinică atribuie monumentul epocii lui Alexandru cel Bun.
[17] Ultimele studii urmărind să lămurească rolul de necropolă al lăcaşului primilor domnitori ai Moldovei şi identitatea unora dintre ei sunt convingătoare, vezi Ştefan S. Gorovei, *Taina mormântului domnesc de la Rădăuţi şi piatra de la Probata*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XLV, 1969, 5-6, p. 369-371; idem, *Observaţii privind ordinea mormintelor voievodale de la Rădăuţi*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XLVI, 1970, 1-2, p. 576-577. Acelaşi autor a reluat în discuţie existenţa mormântului lui Dragoş vodă în ctitoria sa de la Volovăţ, vezi Ştefan S. Gorovei, *Biserica de la Volovăţ şi mormântul lui Dragoş vodă*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XLVII, 1971, 5-6, p. 374-383.
[18] *Documente privind istoria României, veacul XIV-XV, A. Moldova*, vol. I, Bucureşti, 1954, p. 31-32, nr. 37, hrisovul din 6 iulie 1413, prin care Alexandru cel Bun dăruieşte doamnei Anastasia, soacra sa, satul Coţmanul Mare, care după moartea acesteia va trece în proprietatea Episcopiei de Rădăuţi cu hramul Sf. Nicolae, „unde sunt îngropaţi moşii noştri, şi să rămâie ca bunuri ale sale...".
[19] *Ibidem*, vol. II, p. 131, nr. 124, Ştefan cel Mare întăreşte Episcopiei de Rădăuţi „unde zac sfântrăposaţii înaintaşi şi străbuni ai noştri [...] cincizeci de biserici cu popii lor [...] care au fost date de bunicul nostru Alexandru voievod".
[20] Informaţia o datorez colegului Mircea D. Matei, care a condus cercetările cu câţiva ani în urmă, cercetări încă nepublicate, mulţumindu-i şi pe această cale.

arheologice realizate relativ recent, în vechile reşedinţe voievodale de la Cuhea şi Giuleşti, în Maramureş[21], au confirmat o idee pe care o sugerasem într-un studiu mai vechi, consacrat artei din Moldova în secolul al XV-lea[22], şi anume faptul că aceşti nobili români veniţi din Transilvania au putut aduce cu ei ceva din viaţa şi civilizaţia occidentală a lumii în care trăiseră, în contact cu regalitatea maghiară. La Cuhea s-a constatat arheologic că, pe lângă curtea lui Bogdan I, a existat o biserică de stil gotic timpuriu, cu navă unică, de proporţii destul de modeste, având rolul de paraclis al curţii „voievodale”. Ea a fost încadrată cronologic cam în anii 1330-1340. La Giuleşti, centrul lui Giula, s-au dezvelit temeliile unei alte biserici, care deşi pare să fie ceva mai târzie, cca. 1360-1370, păstrează încă unele note arhaizante ale stilului romanic, aparţinând unui grup de tranziţie spre gotic. În vechiul Maramureş, la Peri, Hust şi Câmpulung pe Tisa există, de asemenea, biserici de zid aparţinând tot veacului al XIV-lea.

Toate aceste descoperiri pun într-o lumină nouă procesul de trecere de la construcţiile de lemn la cele din piatră, petrecut în Moldova secolului al XIV-lea, la stimularea căruia a avut desigur un rol important venirea principilor din Maramureş. Chiar dacă biserica domnească din Rădăuţi nu prezintă trăsături comune directe cu cele proprii monumentelor descoperite la vest de Carpaţi, ea ilustrează însă, ca şi aceea de la Giuleşti, aceeaşi atmosferă culturală şi artistică, de caracter provincial, în care mai persistă încă, în acest îndepărtat colţ de ţară, reminiscenţe ale stilului romanic, în acelaşi timp cu goticul incipient[23], ambele tipuri supravieţuind paralel până în secolul al XIV-lea chiar şi în alte părţi din Transilvania.

După cum în explicarea procesului de plămădire a artei româneşti nu mai putem face abstracţie azi de prezenţa Imperiului bizantin în oraşele

---

[21] Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970, p. 223-231, partea a doua din capitolul *Cultura Maramureşului*, în care sub titlul *Monumente religioase* se discută rezultatele cercetărilor arheologice, care au dus la descoperirea urmelor celor două biserici şi a altor monumente considerate ipotetic din piatră, pe baza tradiţiei sau a unor informaţii mai târzii.

[22] Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ştefan cel Mare. Antecedente şi etape de evoluţie*, în *Cultura moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 285, idee legată de unele elemente de unitate dintre cele două provincii istorice, evidente şi în construcţiile de lemn ca şi în alte trăsături ale culturii ţărăneşti. Aceeaşi idee sub formă de ipoteză am sugerat-o în lucrarea *Istoria costumului de curte în Ţările române sec. XIV-XVIII*, Bucureşti, 1970, p. 121, în legătură cu existenţa veşmintelor occidentale în Moldova la începutul secolului al XV-lea, concomitent cu cele de tradiţie bizantină.

[23] V. Vătăşianu, *op. cit.*, p. 301-302.

dunărene şi pontice, în secolele IV-VI şi X-XIV, tot astfel la est de Carpaţi în etapa întemeierii statului trebuie să ţinem seama nu numai de rolul politic al principilor maramureşeni, dar şi de consecinţele culturale şi artistice ale stabilirii lor în Moldova. Aceştia sunt purtătorii români ai spiritului artei occidentale, aducând cu ei probabil chiar meşteri, care au adaptat construcţiile romanice şi gotice cerinţelor cultului ortodox.

Pe de altă parte, înălţarea, încă din secolul XIII-XIV, a unor monumente occidentale – catedrale, mănăstiri şi reşedinţe episcopale – în principalele centre ale Moldovei, la Episcopia Milcoviei, Siret, Baia, Bacău – şi în oraşele porturi, Chilia şi Cetatea Albă, pentru populaţia catolică, săsească şi italiană, confirmată de izvoarele scrise, n-a putut rămâne fără ecou şi asupra celorlalte construcţii ridicate de români[24]. Într-un studiu recent, s-a încercat pe baza unor fragmente de sculptură să se demonstreze caracterul romanic al monumentelor catolice din Baia[25]. În lumina tuturor acestor ultime cercetări, înrâurirea stilului romanic şi gotic în Moldova are deci un îndoit izvor. Primul este cel românesc, pătruns din Maramureş prin intermediul voievozilor descălecători[26], iar al doilea se datorează propagandei catolice dusă de papalitate la răsărit de Carpaţi cu destulă vehemenţă, în secolele XIII-XIV.

Aşa cum am afirmat, elementele romanice sau gotice asimilate în totalitate sau parţial arhitecturii din Moldova, în etapa anterioară epocii lui Ştefan cel Mare, sunt încă foarte puţin cunoscute. În această vreme, cu excepţia catedralei şi necropolei domneşti din Rădăuţi şi a ruinelor bisericii catolice din Baia, atribuită în studiile mai vechi domniei lui Alexandru cel Bun, iar mai recent, anilor 1438-1457[27], toate celelalte monumente româneşti sunt de concepţie balcano-bizantină, iar decoraţia lor în piatră este extrem de simplă şi de nesemnificativă sub acest aspect, fapt care nu

[24] Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ştefan cel Mare*, p. 285-287.

[25] Rada Teodoru, *Vechile biserici din Baia*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, 1973, tom. 20, 2, p. 233-254, fig.1-17. Autoarea consideră că mănăstirea Sf. Petru şi Pavel din Baia a putut fi construită către sfârşitul secolului al XIII-lea sau începutul veacului următor, iar fragmentele sculptate aparţinând acestui monument au fost refolosite ulterior în construcţia bisericii Albe şi a bisericii Sf. Maria, zisă a lui Alexandru cel Bun, pe care o datează în 1438-1457.

[26] În studiul citat la nota 24, puneam în legătură caracterul romanic al bisericii din Rădăuţi cu monumentele ridicate de catolici; faţă de noile descoperiri din Maramureş, ni se pare mai firească şi mai directă aducerea unor meşteri de aici, în nordul Moldovei, unde ştim că a fost reşedinţa şi locul de îngropare a lui Bogdan I.

[27] Rada Teodoru, *op. cit.*, p. 253-254.

exclude însă începutul unui proces de osmoză între cele două curente artistice.

Fig. 1. Biserica de curte a logofătului Tăutu de la Bălineşti (jud. Suceava), 1499.
Pridvorul se caracterizează prin numeroase elemente gotice.

În arhitectura unui grup de biserici din epoca lui Ştefan cel Mare (Lujeni, Dolheşti, Bălineşti, Volovăț) (**Fig. 1**) se resimte înrâurirea romanică în planul dreptunghiular cu o singură navă, boltirea semicilindrică cu sau fără arcuri dublouri, masivitatea excesivă a zidurilor, cu goluri puține şi înguste, trăsături care în stadiul anterior al cercetărilor apăreau ipotetic legate mai mult de sistemul construcțiilor în lemn[28]. Față de recentele

[28] V. Vătăşianu, *Istoria artei feudale*, p. 623-629; Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ştefan cel Mare*, p. 271; Grigore Ionescu, *Istoria arhitecturii în România*, Bucureşti, 1963, p. 226-227 susține originea acestor monumente dintr-o formă simplificată a bisericii romanice din Rădăuți, preluând teza lui G. Balş din studiul *Biserica din Lujeni*, în „Academia Română.

descoperiri de la Cuhea şi Giuleşti, se poate reconsidera ipoteza anterioară, căutând mai degrabă o legătură directă cu Transilvania prin construcţiile maramureşene în piatră aparţinând etapei de tranziţie de la romanic la gotic. Fără îndoială că această supravieţuire atât de târzie a unor trăsături ale stilului romanic în arhitectura din Moldova îşi va putea găsi explicaţii mai precise numai în momentul când se vor cerceta arheologic o serie de monumente şi vestigii din secolul al XIV-lea de la Siret, Rădăuţi, Baia etc. În construcţiile înălţate în vremea lui Ştefan cel Mare constatăm deci, pe de o parte supravieţuirea unor elemente proprii arhitecturii romanice, pe de altă parte o puternică amprentă a stilului gotic, evidentă în linia, forma şi profilatura cadrelor de uşi şi ferestre, aspectul soclurilor, a capitelurilor, nervurilor şi cheilor de boltă[29]. La acestea se adaugă introducerea contraforţilor pe faţadele monumentelor, tendinţa de înălţare a unor biserici, folosirea bolţii în cruce de ogivă sau a celei cu lunete în pridvoarele unor biserici (Bălineşti, Probota, Moldoviţa), modificarea sub raportul tehnicii şi al concepţiei ornamentale a decorului ceramoplastic al faţadelor. Cercetarea construcţiilor militare – cetăţile Suceava şi Neamţ – şi a celor destinate locuinţei sau apărării, din cuprinsul unor mănăstiri şi curţi domneşti (Bistriţa, Putna, Probota, Slatina ş.a.) vădesc o înrâurire şi mai puternică a arhitecturii occidentale în sistemul de boltire, distribuţia spaţiului, profilatura elementelor sculptate în piatră etc[30].

Dar atunci când încercăm să desprindem notele occidentale ale artei acestei epoci nu putem să ne limităm numai la monumentele de arhitectură. Arta lumii apusene, întocmai ca şi aceea bizantină, şi-a lăsat pecetea în toate domeniile, mai puţin poate în broderie şi pictură. În primul rând, în Moldova ne apar cu totul particulare forma şi decorul mormintelor domneşti şi boiereşti, păstrate în număr mare în vechile ctitorii[31].

Memoriile Secţiunii Istorice”, s. a III-a, XI, 1931, p. 37-39; idem, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 125, 130, pl. 133.

[29] Studierea amănunţită a acestor elemente, raportate la cele din Transilvania şi din Polonia a fost făcută pentru prima dată de G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare* şi *Influence gothique sur l'architecture roumaine*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine”, XV, 1929; vezi de asemenea şi V. Vătăşianu, *Istoria artei*, I, p. 623-731.

[30] Corina Nicolescu, *Locuinţe domneşti în cuprinsul mănăstirilor în veacurile XV-XVI*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, I, 1954, 3-4, p. 63-82; idem, *Arta epocii lui Ştefan cel Mare*, p. 323-328; idem, *Case, conace şi palate vechi româneşti* (sub tipar).

[31] Vezi capitolul privitor la morminte în lucrările citate ale lui G. Balş şi în capitolul privitor la sculptura pietrelor de mormânt din *Repertoriul monumentelor*, p. 246-275, în care se dă inventarul şi fotografiile lor.

Aşa cum în Țara Românească în secolul precedent se îmbină tipul de mormânt simplu oriental, al unei lespezi cuprinsă în paviment, marcând locul criptei, cu cel occidental al sarcofagului de tip romanic sau al „gisant”-ului, întâlnit în biserica domnească din Argeş, în Moldova epocii lui Ştefan cel Mare apar mai ales sarcofage şi lespezi înălțate pe un soclu, adăpostite de un baldachin sau de o nişă adâncită în grosimea zidului. Câteva morminte sunt decorate pe părțile laterale sau chiar pe lespedea principală cu motive gotice în patru lobi[32].

Un studiu asupra diferitelor tipuri de morminte din Țara Românească şi Moldova, ca şi asupra semnificației decorului lor simbolic şi a originii lui, nu s-a realizat încă[33], de aceea este greu să afirmăm cu certitudine originea orientală sau occidentală a motivului sculptat pe lespezile din vremea lui Ştefan cel Mare, întâlnit frecvent în sculptura timpurie şi mai târzie bizantină, de unde a trecut în arta romanică din Spania ca şi în sud-vestul Suediei[34]. Este locul să subliniem faptul că mormintele încununate de un baldachin gotic, pe stâlpi, apar mai frecvent în Polonia şi Europa Centrală[35] decât în Transilvania, unde este răspândit sarcofagul, de multe ori sculptat cu portretul defunctului. Tradiția occidentală în forma şi ornamentația mormintelor coexistă însă în Moldova cu aceea orientală, până în secolul al XVII-lea.

Procesul de asimilare a elementelor decorative caracteristice goticului este evident şi în alte genuri de artă din epoca lui Ştefan cel Mare. Este ştiut faptul că ceramica monumentală aplicată pe fațadele bisericilor sau constituind sobe de mari proporții a cunoscut în această vreme cea mai mare înflorire. Decorul compus din frize de cărămizi smălțuite şi alte elemente ceramoplastice, de forma unor ciupercuțe, flori tubulare şi străchini îşi are originile îndepărtate în arta Orientului Apropiat, fiind mai larg aplicate în

---

[32] V. Vătăşianu, *Istoria artei*, I, p. 715, partea frontală a mormântului Mariei de Mangop de la Putna; p. 716, fig. 669, piatra din anul 1496 din biserica Precista din Bacău; p. 716, latura frontală a mormântului lui Alexandru şi al doamnei Chiajna de la mănăstirea Bistrița.

[33] I. D. Ştefănescu, *Cu privire la stema Țării Româneşti. Arborele din pecețile şi bulele sigilare de aur*, în „Studii şi Cercetări de Numismatică”, vol. I, Bucureşti, 1957, p. 380-386, fig. 3; Corina Nicolescu, *Les anciens symboles orientaux sur les pierres funéraires de Roumanie*, comunicare la cel de al XXIX-lea Congres internațional al orientaliştilor, 16-22 iunie 1973, rezumatul publicat în vol. I, p. 44-45.

[34] Folke Hogberg, *Stavkorshällar och Liejestenar i Västergötland*, Göteborg, 1960, p. 171, fig. 59.

[35] V. Vătăşianu, *Istoria artei*, I, p. 715-727, discutarea diferitelor forme de chivoturi şi decorația lespezilor funerare.

arhitectura bizantină după secolul al X-lea, când influenţa artei islamice se face tot mai mult resimţită, în special în ornamentaţia faţadelor şi în artele decorative. Originea bizantină şi orientală a acestui mod de a sublinia volumul monumentului şi a pune unele accente de culoare pe faţada aspră de piatră brută este evidentă în construcţiile care ni s-au păstrat din secolul XIV-XV, atât în Ţara Românească (Cozia, Cotmeana, Sf. Vineri din Târgovişte) cât şi în Moldova (Siret, Humor, Neamţ)[36]. În vremea lui Ştefan cel Mare asistăm, în acest domeniu, la un proces paralel. Pe de o parte, la unele monumente se continuă tradiţia orientală anterioară, exemplul cel mai caracteristic fiind friza de la Neamţ, compusă din farfurii cu un bumb central, purtând un decor incizat ca şi olăria din aceeaşi vreme. Pe de altă parte, se introduc acum discurile cu piciorul cilindric, cu decorul în relief, lucrate în tipare de lemn sau de lut ars (**Fig. 2**). Motivele care apar pe aceste discuri, ca şi pe plăcile de sobă sunt cu totul noi pentru arta Moldovei, aparţinând bestiariilor artei romanice şi gotice timpurii din Occident. Leul, grifonul, zgripţorul, sirena, cerbul, balaurii încolăciţi, animalul androcefal încoronat[37], la care se adaugă stema Moldovei, motivul rozetei sau împletiturile, se repetă pe faţadele bisericilor. Astfel de motive simbolice zoomorfe se întâlnesc frecvent în Germania nord-estică. Ele nu lipsesc din decorul antependiilor şi altor broderii de caracter religios îmbinate cu teme liturgice[38]. Alteori, aceleaşi motive, încadrate în cercuri, sunt sculptate pe lăzile de zestre din secolul al XIV-lea[39]. Unele dintre ele sunt pictate în tempera[40] şi pe lăzile de zestre săseşti datând din secolul XV-XVI. Tot în Transilvania, leul, cerbul, zgripţorul, grifonul, balaurul, sirena cu cap de om

---

[36] Corina Nicolescu, *Decorul mănăstirii Neamţ în legătură cu ceramica monumentală din Moldova în secolul al XV-lea*, în **SCIA**, 1954, p. 115-136; idem, *Începuturile ceramicii monumentale în Moldova*, în *Omagiu lui George Oprescu*, Bucureşti, 1961, p. 373-394.

[37] Al. Odobescu, *Heraldica naţională. Patrupedele androcefale figurate în monumente şi originea lor*, în „Convorbiri Literare”, 1908, p. 498 şi urm.

[38] Astfel de broderii, datând din secolul al XIII-lea până în secolul al XV-lea, se păstrează în număr mare în muzeele din Hamburg, Hanovra, Braunschweig, mănăstirea Lüne din oraşul Lüneburg etc.

[39] Lăzi de zestre din secolul al XIV-lea cu motive de acest gen în Muzeul Meşteşugurilor de artă din Hamburg; în Muzeul din Braunschweig; în Muzeul de Antichităţi Naţionale din Stockholm. *Le meuble depuis l'antiquité jusqu'au milieu du XIXe siècle*, Introduction historique par Gabriel Henriot, Paris, 1955, p. 38, fig. 3-4, lăzi germane din regiunea Alpilor de Jos şi a Saxoniei de Jos; Adolf Feulner, *Kunstgeschichte des Möbels*, Berlin, 1927, p. 63, fig. 55, o ladă din Saxonia de Jos, datată cca 1300.

[40] Lăzi săseşti din acest grup se află în colecţia Muzeului de Artă al României şi provin din comuna Hendorf; un alt exemplar se păstrează în Muzeul de Istorie din Sighişoara.

şi trupul terminat într-o dublă coadă de peşte apar pe plachetele din bronz, decorând cristelniţe din secolul al XV-lea[41].

Fig. 2. Discuri de ceramică smălţuită, decorate cu motive simbolice – sirena şi animalul androcefal –, folosite pentru împodobirea faţadelor bisericilor din vremea lui Ştefan cel Mare

În ceramică le întâlnim mai frecvent pe dalele pavimentare romanice din Germania, realizate însă în adâncime sau incizate, iar pe faţada bisericilor romanice din zona Rostockului ele apar în relief, pe cărămizi smălţuite de formă dreptunghiulară. În stadiul actual al cercetărilor este încă puţin cunoscută ceramica decorativă de factură gotică din Transilvania; de asemenea, cu tot numărul mare de discuri păstrate încă pe faţadele bisericilor numai din vremea lui Ştefan cel Mare, studiul lor tipologic şi iconografic nu s-a realizat încă, ceea ce nu îndreptăţeşte defel afirmaţia că ele ar reprezenta „o învălmăşală pitorească”[42], având rol pur decorativ.

Numărul important de locuinţe, curţi domneşti şi cetăţi cercetate mai ales în ultimul sfert de veac în Moldova ne-a pus la dispoziţie o varietate nebănuită de interpretări ale altor teme occidentale, care apar frecvent pe plăcile de sobă din aceeaşi etapă, cunoscute în trecut doar pe baza descoperirilor lui K. Romstorfer[43] şi R. Gassauer[44] la Suceava şi ale lui

[41] V. Vătăşianu, *Istoria artei*, I, p. 438-439, fig. 399-400, cristelniţa meşterului Leonhardus, din biserica evanghelică Sf. Maria din Sibiu; cristelniţa din biserica mănăstirii dominicanilor din Sighişoara, p. 439, fig. 404; cristelniţa din biserica Neagră din Braşov şi cea din Şeica Mică, p. 853. Pe ultimele două s-au reprodus doar o parte dintre motivele de pe plachetele lui Leonhardus.

[42] V. Vătăşianu, *Istoria artei*, I, p. 729.

[43] K. A. Romstorfer, Al. Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, Bucureşti, 1913, pl. VI (plăci pentru sobe şi pereţi); pl. V-VI (plăci cu ornamente şi figuri).

[44] R. Gassauer, *Teracote sucevene*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”,

V. Drăghiceanu la Hârlău[45]. Sobele de mari dimensiuni, de formă paralelipipedică, adevărate construcții bogat decorate cu cornişe şi coronamente gotice, formate din numeroase plăci cu un decor variat, erau nelipsite reşedințelor domneşti, locuințelor boiereşti şi caselor mai modeste de lemn din oraşe[46]. Până în prezent, din acest bogat material o singură sobă a făcut obiectul unui studiu[47], lămurind caracterul gotic al decorației, îmbinat însă cu câteva motive de reminiscență bizantină.

O categorie de motive, realizate în relief sau ajurate, care apare pe plăcile de sobă de formă dreptunghiulară, sprijinite pe un postament tronc-piramidal, este similară cu aceea de pe discurile de fațadă[48] (**Fig. 3**). Cea de a doua grupă, proprie doar sobelor, reprezintă un bărbat şi o femeie în costume occidentale de orăşeni ținându-se de mână, având între ei o floare de crin sau un vrej, simbol al arborelui vieții. Tema cavalerului în armură occidentală reprezentat în picioare sau călare (**Fig. 4**), în fața intrării unui castel gotic este una dintre cele mai caracteristice, în grupul plăcilor de sobă de la Suceava[49]. Exemplare similare celor moldoveneşti au fost găsite la castelul lui Iancu Corvinul de la Hunedoara; din aceeaşi familie fac

XXVIII, 1935, fasc. 86, p. 151-164, fig. 14-40; idem, *Şi în Suceava a înflorit nobila artă a ceramicii*, în „Cronica Numismatică şi Arheologică”, 1935, nr. 103-104, p. 151.

45 Întregul material de la curtea domnească din Hârlău se păstrează în colecția Secției de Artă Veche Românească a Muzeului de Artă, fiind publicat de Corina Nicolescu în capitolul *Ceramica* din *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 27-37, fig.7-9. Cercetările recente realizate de Eugenia Neamțu de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iaşi au scos la lumină plăci similare celor cunoscute anterior.

46 Eugenia Neamțu, *Contribuții la cunoaşterea stemei dezvoltate a Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare*, în „Arheologia Moldovei”, VI, 1969, p. 329-338; Mara Nicorescu, *Noi descoperiri de ceramică ornamentală din secolele XV-XVI la Suceava*, în „Arheologia Moldovei”, IV, 1966, p. 317-325; Corina Nicolescu, *Ceramica decorativă în arhitectura românească*, în „Arhitectura în R. P. Română”, 1954, 2, p. 20-26; idem, *Dekorative Keramik in der alten rumänischen Architektur*, în „Antiquity and Survival”, Haga, 1965, 6, p. 474-478; idem, *Din trecutul mănăstirii Probota* (în colaborare cu Florentina Dumitrescu), în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei”, III, 1956, 1-2, p. 292-298.

47 Radu Popa, *O casă domnească din secolul al XV-lea lângă Cetatea Sucevei*, în **SCIV**, 20, 1969, 1, p. 43-66, fig. 15-20. După un calcul aproximativ, soba de la Suceava ar fi avut 2,50-2,80 m înălțime, iar baza cu latura de 1,50 m.

48 Cele mai importante colecții se găsesc în Muzeul de Istorie de la Suceava, Colecția Slătineanu din Bucureşti, Muzeul de Artă al României, Muzeul de Istorie al Moldovei şi Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iaşi şi Muzeul de Istorie a României din Bucureşti şi provin din vechile reşedințe domneşti de la Suceava, Hârlău, Vaslui, Iaşi, Piatra.

49 Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ştefan cel Mare*, p. 331-333, fig. 35-39.

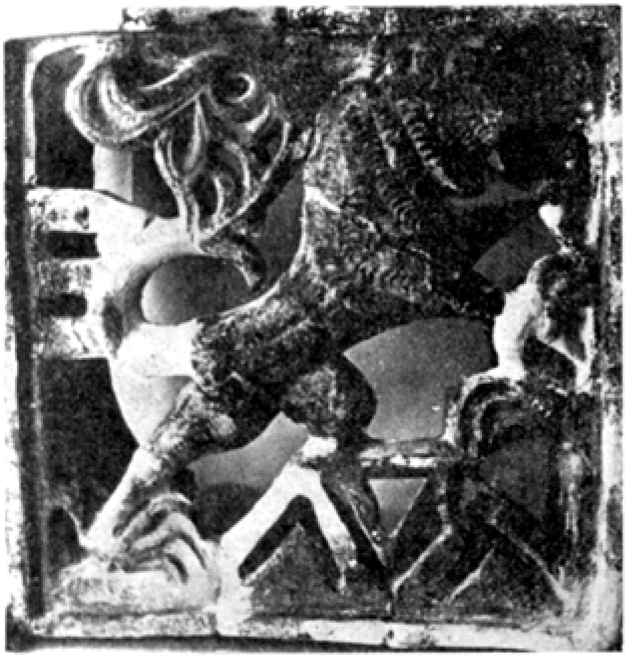

Fig. 3. Placă de sobă din ceramică smălţuită, decorată cu un leu.
Face parte din soba descoperită la casa „domnească”
de pe platoul din faţa cetăţii de scaun de la Suceava
(Muzeul Naţional al Bucovinei, Suceava)

parte şi plăcile de la palatul lui Matei Corvin din cetatea Buda[50]. O altă categorie, destul de bogată este formată din plăcile cu teme religioase: Sf. Gheorghe ucigând balaurul, Maica Domnului pe tron, Buna Vestire şi Legenda Sfântului Hubertus, ultimele trei tratate în manieră occidentală. Cele mai multe dintre aceste plăci sunt încadrate de o ramă profilată sau decorată cu motivul gotic al frunzei de iederă. Fragmente traforate, descriind trifoi şi ogive gotice, s-au găsit atât la Suceava cât şi la Hârlău. Pe altele apar aceleaşi frunze de trifoi legate cu vreji şerpuind, care se îmbină cu rozete în relief[51], motiv întâlnit şi în sculptura jilţurilor domneşti şi stranelor de la Moldoviţa şi Voroneţ.

[50] *Budapest Müemlékei*, vol. I, Budapest, 1955, pl. XI, p. 384-385, placa aceasta este bicromă şi traforată.
[51] K. Romstorfer, Al. Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, pl. 7 (plăci pentru sobe şi pereţi, brâuri de cărămidă etc.).

a b

Fig. 4. Plăci de sobă din ceramică nesmălţuită, reprezentând un cavaler medieval în faţa intrării unui castel gotic, descoperite în zona curţii domneşti de la Suceava (Muzeul Naţional al Bucovinei, Suceava).

Arta gotică nu şi-a lăsat amprenta doar în domeniile arătate mai sus, legate direct de arhitectură, ci a pătruns şi în artele decorative, mai ales în argintărie. Cea mai veche lucrare de acest stil, păstrată la Putna, este cădelniţa dăruită de Ştefan cel Mare ctitoriei sale (**Fig. 5**) în anul 1470, foarte probabil opera unui atelier din Transilvania[52]. Ea se aseamănă cu cea pe care fraţii Craioveşti au dăruit-o fundaţiei lor de la Bistriţa[53], fiind însă superioară ca realizare artistică. Pe o ferecătură mai târzie decât manuscrisul pe care-l îmbracă, provenind de la mănăstirea Neamţ, surprindem elemente de decoraţie gotică şi interpretarea în spirit occidental a unei teme de iconografie tradiţională bizantină[54]. De altfel, ştanţa din bronz, aparţinând probabil unui argintar, pe care este reprezentată scena „Adormirea Maicii Domnului", refolosită ca element de decor pe cristelniţa lui Leonhardus[55], dovedeşte cu prisosinţă procesul de osmoză dintre cele două curente artistice, care s-a petrecut în atelierele aurarilor saşi, lucrând pentru curţile şi ctitoriile domneşti din Moldova şi Ţara Românească. Elementele gotice vor persista, transformate şi îmbinate cu motive orientale, în argintărie ca şi în arhitectură, până în vremea lui Vasile Lupu[56].

[52] *Repertoriul monumentelor*, p. 340, fig. 239, cat. 117; Corina Nicolescu, *Arta metalelor preţioase în România*, Bucureşti, 1973, cat. 31, p. 52, fig. 33.
[53] Corina Nicolescu, *op. cit.*, cat. 32, p. 52, fig. 34.
[54] Corina Nicolescu, *Argintăria laică şi religioasă în Ţările române, sec. XV-XIX*, Bucureşti, 1968, p. 272, cat. 328, fig. 210-211.
[55] V. Vătăşianu, *Istoria artei*, p. 438-439, fig. 402-403.
[56] Corina Nicolescu, *Arta metalelor*, p. 35, fig. 41; p. 54, cat. 72, fig. 90.

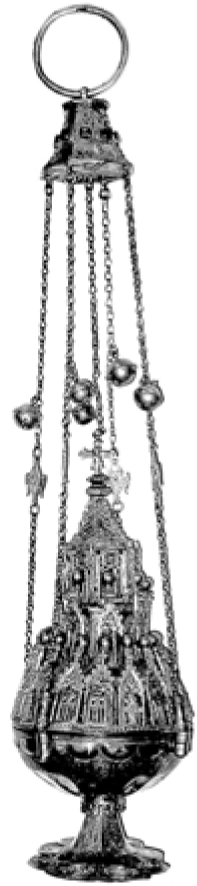

Fig. 5. Cădelniță de argint aurit de stil gotic, dăruită de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna, 1470 (Colecția mănăstirii Putna)

Motive gotice dintre cele mai caracteristice, între care trifoiul ocupă locul principal, se regăsesc şi în sculptura mobilierului. Ansamblurile păstrate încă în mănăstirile Moldovița, Humor şi Voroneț ilustrează această stranie şi originală îmbinare între stilul gotic şi cel oriental, pe un fond local de crestături geometrice. Unele dintre aceste ornamente întâlnite sporadic pe pietrele de mormânt şi plăcile de sobă sunt din aceeaşi mare familie.

Trecerea în revistă a unor elemente romanice şi gotice, asimilate organic în arta din Moldova, ne duce la concluzia unei adevărate simbioze între curentele artei occidentale şi tradiția bizantină, a cărei stăruință până târziu în secolul al XVII-lea nu apare ca rezultatul unei mode trecătoare. Este vorba de un proces de asimilare locală, care depăşeşte venirea unor echipe de meşteri pietrari din oraşele Bistrița şi Braşov, proces care duce la acel „gotic moldovenesc” al vremii lui Vasile Lupu, când se înalță la Iaşi mănăstirea Trei Ierarhi, un monument atât de conservator ca plan şi structură, pe cât de oriental ca decorație.

*

Epoca lui Ştefan cel Mare corespunde cu cea mai puternică şi mai importantă mişcare culturală şi artistică a Italiei – Renaşterea –, care reînviind valorile spirituale ale clasicismului greco-roman a pus bazele lumii moderne. Ecourile Renaşterii în Moldova, privite exclusiv sub raportul arhitecturii, ne apar sărace. Dacă depăşim granițele acestui domeniu, încercând să îmbrățişăm în ansamblu arta secolului XV-XVI, constatăm

dintr-o dată că la curtea lui Ştefan cel Mare se foloseau curent catifelele şi mătăsurile florentine şi veneţiene, veşmintele de croială apuseană fiind purtate concomitent cu acele tradiţionale bizantine, iar în interioarele palatelor existau foarte probabil opere de artă aduse din Italia. Ţesăturile de mare valoare din categoria „drappi d'oro" păstrate încă la Putna împreună cu aşa-zisa raclă a Sf. Ioan cel Nou, o capodoperă de sculptură de pe valea Adigelui, sunt pentru noi grăitoare mărturii ale acestei atmosfere „italianizante" care pătrunsese la curtea de la Suceava.

Când ne preocupăm de Renaştere în Moldova, trebuie să facem deosebire între elementele de origine italiană pătrunse în arhitectură prin intermediul meşterilor saşi din Transilvania şi acelea aduse direct în mediul curţilor prin neguţători şi foarte probabil prin puţinii artişti care treceau vremelnic sau rămâneau chiar în Moldova[57]. Într-un studiu relativ recent, urmărind această temă, autorul se limitează numai la câteva exemple luate din arhitectură şi sculptură: pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava, chenarul uşii pronaosului de la mănăstirea Moldoviţa, fragmentele de ancadramente aparţinând probabil tot epocii lui Rareş, de la Cetatea Suceava[58].

Unele detalii în profilatura chenarelor de uşi şi ferestre, vestind o etapă de tranziţie de la gotic la Renaştere, ca şi lintelele profilate, decorate uneori şi cu denticuli, încununând cadrele uşilor şi ferestrelor, mai apar însă şi la alte monumente din această vreme ca: intrarea mănăstirii Probota,

[57] La Suceava s-a descoperit în vecinătatea unei clădiri, înălţată peste un vechi lăcaş de cult catolic, o importantă piatră funerară, purtând inscripţia în limba latină„*Anno domini 1512 obiit honestus dominus Babtista Italus de Vesentino magister in diversis artibus, requiescat in pace*". Este vorba de un toscan asupra misiunii căruia s-a discutat foarte mult, unii considerându-l astrolog, alţii profesor de limba latină. Un singur cercetător, discutând titulatura, care va apare în statutele universităţilor medievale şi în statutele de bresle meşteşugăreşti, pe bună dreptate îl socoteşte mai degrabă un meşter specializat în mai multe meserii. Vezi Raportul săpăturilor de la Suceava, în **SCIV**, 1955, 3-4, p. 783-784, desen la p. 787; G. Diaconu, *Contribuţii la cunoaşterea culturii medievale de la Suceava în veacurile XV-XVI*, în „Materiale şi Cercetări Arheologice", VI, 1959, p. 913-924; C. Cihodaru, *Învăţământul în Moldova în sec. XV-XVIII. Şcoala domnească din Iaşi*, în *Contribuţii la istoria dezvoltării universităţii din Iaşi, 1860-1960*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 11; Şt. Bârsănescu, *Ce-nseamnă „magister in diversis artibus" (cu prilejul unei importante descoperiri arheologice la Suceava)*, în„Iaşul Literar", 1958, aprilie, nr. 4, p. 100-103; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 686-687. Într-o scrisoare datând cam din jurul anului 1500 ţarul Moscovei se plânge de reţinerea unor pictori veneţieni în drum spre Rusia, de către principele Moldovei, *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 732.

[58] V. Vătăşianu, *Éléments de style Renaissance dans l'art moldave*, în „Acta Historiae Artium", XIII, 1967, fasc. 1-3, p. 93-98, fig. 1-10.

biserica din Horodniceni, episcopia Romanului, mănăstirile Bistriţa şi Voroneţ, biserica domnească din Rădăuţi etc.[59]. De remarcat faptul că asistăm câteodată la îmbinarea unor trăsături gotice, aşa cum sunt profilele şi forma portalelor principale şi ferestrelor în ansamblul aceluiaşi monument, cu chenarele încununate cu lintele, profilate în noua concepţie a Renaşterii. Dar cel mai reprezentativ monument din Moldova, pentru această atmosferă „italianizantă”, este ctitoria lui Alexandru Lăpuşneanu de la Slatina (jud. Suceava)[60]. Din corespondenţa acestui domnitor cu pârgarii oraşului Bistriţa ştim că el şi-a adus de aici în mai multe rânduri meşteri pentru mănăstirile sale. Ceea ce ne izbeşte la Slatina în primul rând, este folosirea în cantitate mare a marmurei albe şi roşiatice cu vine verzui, pentru realizarea pavimentelor, a lespezilor funerare şi a coloanelor, care împodobesc nişele mormintelor. Toată această marmură adusă din Transilvania a fost luată, foarte probabil, în cea mai mare parte din ruinele monumentelor romane care existau pe locul vechii Sarmizegetusa Ulpia Traiana. Ca în nici o altă mănăstire sau oraş din Moldova, aici s-a construit în grădina pavimentată cu mari lespezi, care exista între biserică şi casa domnească, o splendidă fântână arteziană cu bazinul poliedric, format din plăci mari de marmură albă, înălţate pe un soclu profilat cu multă grijă. Pe una dintre ele este sculptată imaginea unei gorgone antice[61]. Chenarele încununate de lintele ale ferestrelor casei domneşti (**Fig. 6**), ca şi uşile, sunt lucrate tot în spiritul Renaşterii[62]. Spaţiile generoase ale încăperilor luminate cu ferestre largi ale reşedinţelor domneşti de la Slatina şi Pângăraţi, păstrând structura mai veche a locuinţelor mănăstireşti anterioare, poartă în germene pecetea noii tendinţe, manifestată, este drept, destul de timid în arhitectura românească[63]. Amestecul acesta între conservatorismul goticului medieval şi

---

[59] G. Balş, *Bisericile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, 1928, fasc. 55-58, *passim*.

[60] Corina Nicolescu, *Mănăstirea Slatina*, Bucureşti, 1966, ed. I, p. 12, fig. 6, p. 15, fig. 8, p. 19, fig. 11.

[61] *Ibidem*, p. 16, fig. 9, p. 17, fig. 10, p. 21 descrierea fântânii.

[62] G. Balş, *op. cit.*, p. 230-257, 203, fig. 287.

[63] Episcopul catolic Bandini, venit în Moldova în vremea lui Vasile Lupu, înregistrând cu multă exactitate impresiile călătoriei sale, este izbit de aspectul italian al curţii domneşti de la Hârlău, vezi *Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, Bucureşti, 1894, p. 252; alţi călători din secolul al XVII-lea amintesc grădinile italiene, aflate în stare de paragină, ale curţii domneşti din Iaşi, P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Ţările române*, Bucureşti, 1936, p. 73-74. Nu se poate preciza în stadiul actual al cercetărilor dacă aceste note „italiene” sunt din epoca lui Ştefan cel Mare, sau au fost adăugate ceva mai târziu, dar constatările acestor

inovațiile aduse de Renaştere este surprins în partea de sud a Poloniei[64], fosta Galiție, unde arta Renaşterii a putut pătrunde mai repede şi mai puternic, deoarece aici nu era înrădăcinată în paralel cu goticul, ca în Moldova, tradiția artei bizantine.

Fig. 6. Chenar de fereastră în stilul Renaşterii
de la casa domnească aflată în incinta mănăstirii Slatina
(jud. Suceava), ctitorie a lui Alexandru Lăpuşneanu

Ca şi pentru etapa anterioară, izvoarele scrise menționează pictori venețieni chemați în Moldova de Lăpuşneanu. Acest domnitor, care întreținea legături economice cu Germania, prin intermediul unui florentin şi al unui venețian, iar la curtea sa chemase, ca şi Ştefan, un medic italian, a trimis la Veneția pe Toma, însoțit de sibianul Ioan Nyró în mai 1560, aducând soboli pentru care primeşte bogate daruri de catifele purpurii. El solicită „pentru a împodobi în Moldova sfintele lăcaşuri ale lui Dumnezeu, să meargă acolo careva dintre pictori şi alți meşteri ai voştri potriviți pentru

străini merită să fie reținute.

[64] Adam Milobedzki, *L'influence de l'Europe centrale et de l'Italie sur l'architecture de la Pologne méridionale (1430-1530)*, în „Acta Historiae Artium", XIII, 1967, p. 69-80, fig.1-20.

astfel de opere”[65]. Răspunsul dogelui a fost favorabil, fără să ştim însă dacă zugravii au ajuns în Moldova şi fără să avem o dovadă materială a activităţii lor aici. Zugravii chemaţi din mediul veneţian pentru a împodobi bisericile ortodoxe din Moldova puteau fi meşteri greci de şcoală cretană, care alcătuiau o confrerie, a cărei activitate ştim că în secolul al XVI-lea şi în veacurile următoare s-a concentrat în jurul bisericii San Giorgio dei Greci din Veneţia[66]. Cercetări recente asupra difuzării unor lucrări provenind din aceste ateliere la noi în ţară au dus la descoperirea unor icoane importante din secolele XVI-XVII; înrâurirea acestor zugravi se face simţită în arta românească a epocii[67].

*

Luxul veşmintelor, ceremonialul şi strălucirea vieţii de curte moştenite de la bizantini vor suferi în vremea lui Ştefan cel Mare înrâurirea directă a oraşelor italiene[68]. Neguţătorii genovezi şi veneţieni, stăpânitorii de odinioară ai porturilor din bazinul Mării Negre şi deţinătorii hegemoniei relaţiilor comerciale între vest şi est, acceptând condiţiile grele impuse de turci, îşi vor mai continua timp de câteva decenii activitatea, fără să-şi abandoneze interesele lor economice în Moldova[69]. Pe de altă parte, legăturile diplomatice ale Veneţiei cu Ştefan cel Mare, după transformarea bazinului pontic într-un „lac turcesc”, vor fi tot mai strânse[70]. Prin soliile reciproce cu misiuni diplomatice, curtea de la

---

[65] N. Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca veche*, Bucureşti, 1937, p. 175.

[66] Manolis Chatzidakis, *Icônes grecques à Venise*, Veneţia, 1962, p. 17-18, în anul 1498 grecii refugiaţi la Veneţia capătă autorizaţia de a întemeia o confrerie (*scuola*). Activitatea acesteia este încă parţial cunoscută, fiind intensificată după anul 1573, când se înalţă biserica San Giorgio dei Greci.

[67] Corina Nicolescu, *Icônes grecques dans les collections roumaines*, comunicare la cel de al doilea Congres Internaţional de Studii Balcanice şi Sud-Est Europene de la Atena, mai 1970 (în curs de tipărire).

[68] La vremea când nu studiasem încă ţesăturile italiene şi lada de la Putna, relevam cu titlu de ipoteză primele elemente de Renaştere la curtea lui Ştefan cel Mare, vezi *Arta epocii lui Ştefan cel Mare*, p. 333-334.

[69] B. Câmpina, *Despre rolul genovezilor la Gurile Dunării în secolele XIII-XV*, în „Studii”, 1953, VI, 1, ianuarie-martie, p. 79-119; „Studii”, 1953, VI, 2, aprilie-iunie, p. 191-236.

[70] George Lăzărescu, Nicolae Stoicescu, *Ţările române şi Italia până la 1600*, Bucureşti, 1972, p. 84-96; în capitolul intitulat „Ştefan cel Mare şi Italia” sunt strânse toate ştirile privind relaţiile politice.

Suceava a venit în contact direct cu fastul Veneției[71]. În acelaşi timp, însă, nu se poate omite prezența în Moldova a unor reprezentanți ai negustorimii genoveze, care puteau aduce la comandă prețioasele catifele de mătase cu fir de aur şi podoabele de preț ale veşmintelor de ceremonie. În prima etapă a domniei lui Ştefan cel Mare, astfel de personalități ale finanței genoveze dețineau încă un rol de seamă în capitala Moldovei. Bancherul Dorino Cattaneo, stabilit la Suceava, avea funcția de „*camerarius et theloneator terrae Moldaviae*" (cămăraş şi vameş), asociindu-şi un mare negustor din Caffa, Gebeletto[72]. Într-o mare măsură negustorii moldoveni participau la viața comercială a oraşului Caffa. După cronicarul polon Długoz, ei ar fi fost în număr de peste o sută, în cetate, când aceasta este cucerită de turci[73].

Mai grăitoare şi mai timpurii, față de izvoarele scrise privitoare la relațiile artistice ale Moldovei cu oraşele italiene[74], ne apar însă chiar obiectele păstrate, dintre care cele mai semnificative pentru domnia lui Ştefan cel Mare sunt țesăturile florentine, fragmentele de podoabe şi lada sculptată de la Putna. Cercetate cu atenție, ele dobândesc rolul unor adevărate documente istorice de primă importanță pentru înțelegerea legăturilor cu Italia şi reconstituirea vieții de curte din a doua jumătate a secolului al XV-lea, până către mijlocul veacului următor. Acordând fiecărui fragment în parte rolul pe care-l merită, stabilindu-i rostul inițial şi locul de proveniență, tot acest valoros tezaur de catifele păstrat la Putna ne-a dezvăluit limpede o lume nouă, aceea a Renaşterii italiene asimilată în fastul de tradiție bizantină al curții de la Suceava. Deoarece analiza amănunțită a

---

[71] Solii trimişi de Ştefan cel Mare în anul 1501 la Veneția cumpără, printre altele, „brocart de aur şi mătase şi giuvaere pentru curte", „Arhiva", Iaşi, IX; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV., und XVI. Jahrhundert, nach Quellen dargestellt*, Gotha, 1911, p. 201. Solii lui Bogdan al III-lea la Veneția cumpără postav de aur şi de mătase şi giuvaere pentru „marele domn din țara lor", iar delegații lui Ştefăniță, în anul 1519, aduc tot de aici damaschin „lionato", pe care l-au căpătat în dar de la doge, vezi Hurmuzachi, *Documente*, VIII, p. 46.

[72] Pentru rolul foarte important al acestor dregătorii în activitatea economică a Moldovei din acea vreme, vezi B. Câmpina, *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 51 şi urm.

[73] G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 38, nota 47.

[74] V. Vătăşianu, *Éléments de style Renaissance dans l'art moldave*, în „Acta Historiae Artium", 1967, p. 93, făcând abstracție de toate aceste materiale şi de reprezentarea stofelor florentine sau venețiene în veşmintele lui Ştefan cel Mare şi ale familiei sale aflate în ctitoriile anterioare anului 1500 (la Voroneț, Pătrăuți, Sântilie, Sf. Nicolae din Dorohoi etc.) afirmă: „le premier document qui mentionnent des relations artistiques de la Moldavie avec Venise est une lettre datant d'environ 1500...".

tuturor acestor mărturii am făcut-o într-o altă lucrare[75], se vor sintetiza aici doar unele concluzii care se pot desprinde cunoscând în ansamblu toate aceste prețioase țesături, în comparație cu acelea existente în Italia şi în alte colecții ale marilor muzee europene.

În primul rând trebuie subliniat faptul că ele se păstrează în marea lor majoritate în colecția istorică a mănăstirii Putna, pe care Ştefan cel Mare şi urmaşii săi până la Lăpuşneanu au înzestrat-o cu valoroase opere de artă realizate în Moldova, în lumea bizantină şi în Italia. Apoi, este locul să remarcăm însuşirile acestor țesături sub raportul calității materialelor, al rezistenței culorilor şi al desăvârşirii tehnice, la care se adaugă valoarea lor artistică. Unele dintre ele, ca aceea care a folosit ca învelitoare pentru piatra de mormânt a Mariei Voichița, şi cea reutilizată pentru mormântul lui Ştefan cel Mare[76], prin raritatea ornamentației lor, sunt foarte probabil executate la comandă, după desenele unor vestiți artişti italieni[77]. În al treilea rând, din studierea lor amănunțită s-a putut determina locul lor de proveniență, unele fiind produse la Florența, cel mai activ centru de țesături din această vreme, iar altele cu unele note orientale în ornamentație, venind de la Veneția. Ele au fost la origine veşminte domneşti a căror reconstituire s-a putut realiza în unele cazuri[78]. Reutilizarea lor ca obiecte care împodobeau biserica s-a petrecut mai târziu, într-o vreme când vechile broderii se distruseseră, uneori păstrându-se doar inscripția lor originară, care a fost cusută ulterior pe aceste fragmente de caftane sau granațe domneşti (**Fig. 7-8**).

Cercetarea portretelor domneşti şi boiereşti, păstrate în pictura murală din această etapă în număr important, ne duce la aceeaşi încheiere, descoperind veşminte confecționate din prețioase țesături italiene similare cu acelea pe care le cunoaştem în materialitatea lor la Putna şi în alte colecții. Până către mijlocul secolului al XVI-lea, domnii şi boierii cu jupanițele lor sunt reprezentați în costume fastuoase, de croială orientală (granața rezervată domnului şi caftanul purtat de doamne şi de boierime),

[75] Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările române, sec. XIV-XVIII*, Bucureşti, 1970, p. 29-46, cat. nr. 1-42, p. 182-204, pl. I-XL, fig. 1-8.
[76] *Ibidem*, p. 45, cat. nr. 8-11, p. 186-188, pl. XVII-XVIII, XXI.
[77] Ornamentele de pe vălul de mormânt al Mariei Voichița se aseamănă cu cele de pe țesăturile comandate de Matei Corvin la Florența, care însă în locul vasului central au stema familiei Huniade. Pentru artiştii italieni care executau cartoanele broderiilor şi țesăturilor scumpe şi de mare valoare artistică, vezi Antonino Santangelo, *Tessuti d'Arte Italiani dal XII al XVIII secolo*, Milano, 1959, p. 34-36.
[78] Corina Nicolescu, *op. cit.*, p. 137, fig. 48; p. 138, fig. 49.

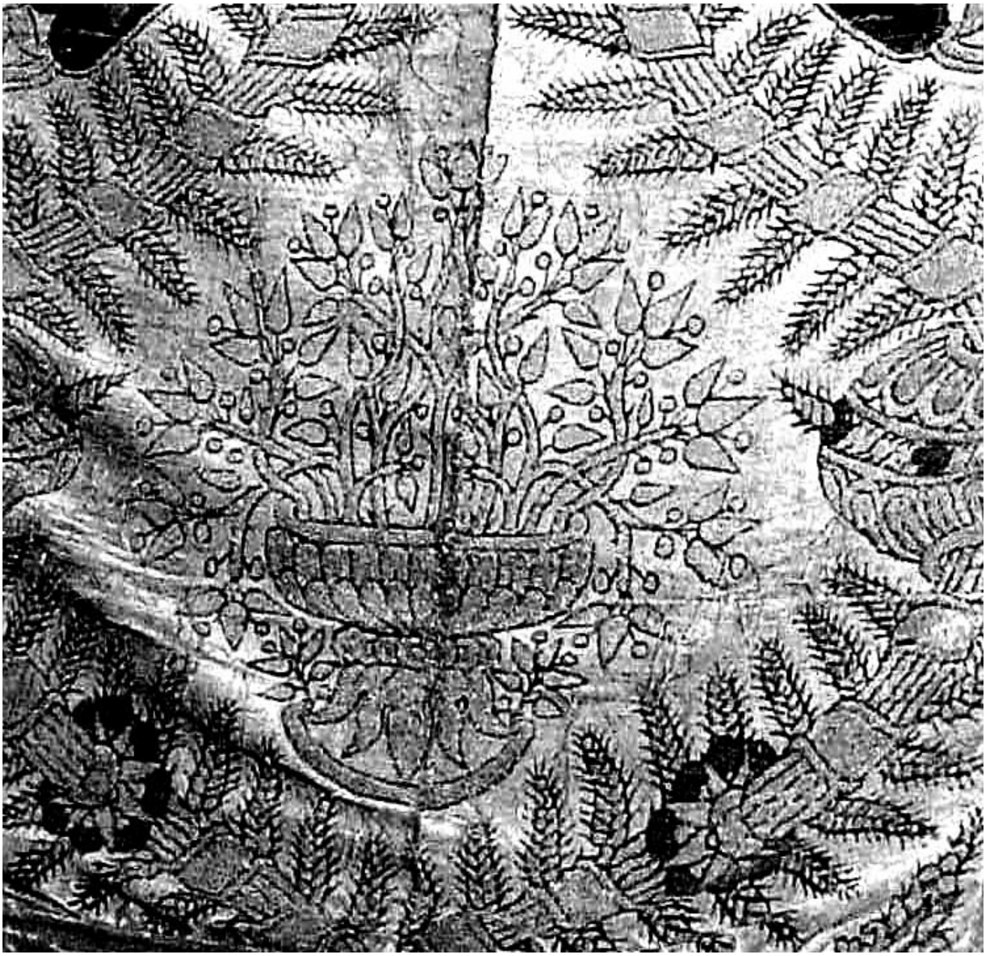

Fig. 7. Catifea de mătase roşie cu motive broşate în fir de aur. Atelier florentin. Detaliu din acoperământul de mormânt al doamnei Maria Voichiţa. 1513 (Colecţia mănăstirii Putna)

din catifele florentine sau veneţiene[79]. În unele cazuri, pictorul a redat cu atâta exactitate motivul, încât s-a putut identifica aidoma pe o ţesătură florentină din grupul „drappi d'oro", din care s-a realizat un ansamblu de

[79] Corina Nicolescu, *op. cit.*, portretele murale ale lui Ştefan cel Mare şi familia sa din bisericile: Voroneţ, pl. CV şi fig. 2; Sf. Nicolae din Dorohoi, fig. 37; mănăstirea Dobrovăţ, pl. LXXXVIII, pl. CVIII şi fig. 4-5; Sântilie de lângă Suceava, pl. CVI; portretele votive din biserica domnească de la Rădăuţi, pl. CVII şi fig. 3; portretele ctitorilor de la Dolheşti, p. 256, cat. 139; Bălineşti, p. 256, cat. 140, fig. 33 şi Arbore, p. 257, cat. 141-142, pl. CXXXII, CXXXIII.

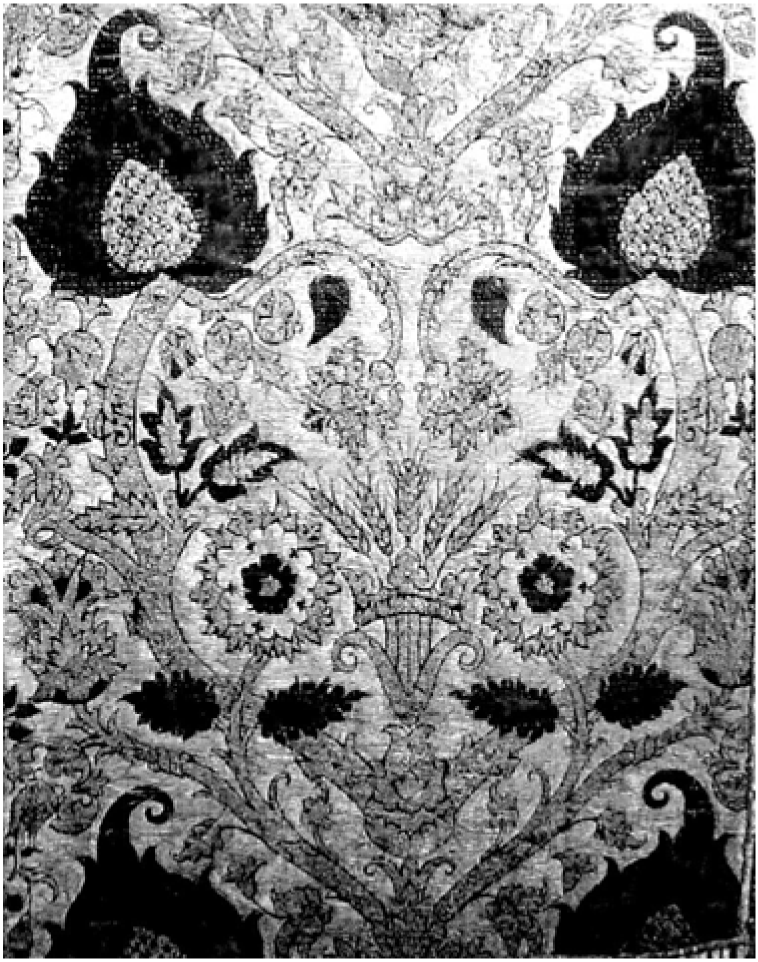

Fig. 8. Catifea de mătase roşie cu motive florale în fir de aur. Atelier florentin. Detaliu din acoperământul de mormânt al lui Ștefan cel Mare. 1504 (Colecția mănăstirii Putna)

ornate episcopale pentru biserica Sf. Maria din Sibiu (**Fig. 9-10**). Aceste luxoase veşminte liturgice, într-o stare foarte bună de conservare, fiind folosite scurtă vreme înainte de introducerea Reformei, aparțin azi colecției Muzeului Bruckenthal din Sibiu[80]. Astfel de stofe erau însă atât de răspândite, încât le cunoşteau în toate detaliile şi zugravii bisericilor din

[80] *Ibidem*, pl. VI-VII, fig. 1.

Fig. 9. Țesătură florentină reprodusă în pictura mănăstirii Voroneț.
Detaliu din veşmântul doamnei Maria Voichița

Moldova, reproducându-le în unele cazuri chiar în reprezentarea costumelor de sfinți militari, aşa cum le întâlnim în pictura de la Arbore, vechea mitropolie din Suceava etc.[81]. Ele pătrunseră, desigur cu mult mai rar, şi în mediul micii boierimi dintre slujitorii curții şi cetății domneşti de la Suceava. În cimitirul care a existat pe platoul din fața cetății de scaun, din

[81] Corina Nicolescu, *Lucrări de artă românească în Muzeul de Icoane de la Recklinghausen (RFG)*, în „Revista Muzeelor”, VII, 1970, p. 45, fig. 2.

Fig. 10. Țesătură florentină de mătase şi fir de aur, din categoria „drappi d'oro”, provenind din tezaurul bisericii evanghelice Sf. Maria de la Sibiu (Muzeul Bruckenthal, Sibiu). Motivul floral este identic cu cel reprodus în pictura murală de la Voroneț

timpul lui Petru Muşat până în primele decenii ale secolului al XVI-lea, s-a descoperit într-un mormânt din epoca lui Ştefan o cunună mortuară făcută tot din catifea italiană.

Constatăm însă că în această vreme nu este vorba doar de utilizarea țesăturilor italiene, ci chiar de introducerea croielii occidentale în linia mantiilor scurte până la genunchi, fără mâneci, căzând în falduri la spate, purtate peste o tunică strâmtă, încinsă de o centură îngustă, cu pantalon

colant sau cizme înalte din piele moale. În miniatura atât de familiară tuturor, din Tetravanghelul de la Humor, Ştefan cel Mare poartă un costum de acest tip, făcut dintr-o catifea florentină roşie, cu mult fir de aur[82]. „Şepcile frînceşti" împreună cu „capelli pilosi", sunt înşiruite printre produsele occidentale încă de la începutul secolului al XV-lea[83] şi le întâlnim reproduse în picturile murale din această vreme. Ceea ce constituie nota cea mai particulară de origine apuseană, în modul de a împodobi capul femeilor, este pălăria cu boruri mari, de sub care coboară un văl dintr-o țesătură fină, brodată cu aur. Moda aceasta, tipică vremii Renaşterii în Italia şi în restul Europei, dăinuieşte în Moldova până la jumătatea secolului al XVI-lea, caracterizând mai ales costumul jupanițelor[84]. În afară de pălărie, pentru împodobirea capului se mai foloseau dantelele venețiene din fir de aur. În mormântul Mariei, prima soție a lui Petru Rareş, de la Putna, s-a găsit o astfel de învelitoare de cap[85], decorată cu motive geometrice, care, prin forma ei dreptunghiulară cu două fâşii laterale mai lungi şi înguste, aminteşte conciurile bănățene.

Podoabe aparținând acestei vremi s-au păstrat în genere în număr mare, dar nepublicate încă într-un studiu complet şi sistematic[86]. Cele mai multe, rămase încă în parte inedite, au fost descoperite în cimitirul din secolul XV-XVI, de pe platoul din fața cetății de scaun de la Suceava. Privite în ansamblu, ele ne apar ca producții locale, realizate în argint aurit sau bronz, repetând tipuri de tradiție bizantină mai veche, de care se deosebesc însă prin execuția lor tehnică inferioară. Din aceeaşi mare familie a podoabelor bizantine fac parte şi cerceii de aur cu topaze, găsiți în mormântul Mariei de Mangop, păstrați la Mănăstirea Putna[87]. Este ştiut faptul că arta metalelor prețioase, lucrate în meşteşugul extrem de fin al filigranului de origine orientală şi bizantină, excela, în această vreme, şi la

[82] Corina Nicolescu, *Istoria costumului*, p. 146-147, cat. nr. 82, p. 227, pl. CLVI.
[83] *Ibidem*, p. 148-150, fig. 55-56, pl. LXXXIV.
[84] *Ibidem*, p. 168-170, fig. 73-74, pl. CXXXII, CLXXVI, CXCVI.
[85] Corina Nicolescu, Florentina Dumitrescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova (secolele XV-XVI). Costumul în epoca lui Ştefan cel Mare*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei" , IV, 1957, 3-4, p. 128-129, fig. 41 a, b.
[86] În lucrarea despre podoabe de M. M. Popescu, *Podoabe medievale în țările române*, Bucureşti, 1970, cat. 19, p. 45-46, cat. 23, p. 46 nu se face nici tipologia acestor obiecte şi nici nu se urmăreşte evoluția lor în funcție de podoabele bizantine şi sud-dunărene.
[87] *Ibidem*, cat. 17, p. 45, în mod greşit se atribuie aceşti cercei unui atelier transilvănean, cu tot caracterul lor evident oriental, ca formă, decorație şi tehnică de lucru.

Veneția. Un grup de podoabe, cele mai multe aplice[88], constituind probabil decorul unei mantii, după modelul apusean, la care se adaugă un fragment dintr-o montură de perle şi aur, care provine dintr-un pandeloc feminin, poate fi ipotetic atribuit unui atelier venețian. Cele câteva sute de aplice, provenind din mormintele de la Putna, s-au risipit încă din veacul al XVII-lea, ajungând şi într-o groapă de pe platoul din fața cetății Sucevei[89], în vremea asediului cazacilor, veniți aici ca aliați ai lui Vasile Lupu. Altele au fost refolosite pe o *rizà* de icoană din secolul al XVIII-lea din care se mai păstrează doar aureola împreună cu piese disparate, în colecția Putnei. Legând concepția decorativă şi desăvârşirea tehnică a aplicelor de la Putna de decorația exterioară a panaghiarului dăruit de Ştefan cel Mare mănăstirii Neamț[90], ipotetic putem atribui şi acest obiect, unic în orfevrăria din Moldova, unui atelier venețian sau unui meşter format în acest mediu artistic.

În afară de fastul curții lui Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi, la strălucirea căruia contribuiau veşmintele din luxoase catifele florentine şi venețiene, imprimând acea atmosferă „italianizantă” despre care am amintit mai sus, tot în aceeaşi vreme se mai evidențiază şi alte lucrări, de un interes istoric cu totul excepțional pentru cunoaşterea atmosferei oraşelor porturi ale Moldovei în secolul XIV-XV. Este vorba de mult discutatele „racle” ale Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, puse greşit pe seama genovezilor, datate din secolul al XIV-lea[91], sau începutul celui următor şi în genere

---

[88] *Ibidem*, cat. 151-152, p. 68, sunt atribuite greşit unui atelier transilvănean şi considerate a fi lucrate prin ştanțare. La Putna se mai păstrează 72 de bucăți, dintre care 12 cu o alemandină centrală.

[89] Tezaurul compus din câteva sute de aplice, 400 de perle şi alte fragmente de ferecături de cărți, potire cu inscripții armeneşti etc., a fost învelit într-o legătură din pânză şi pus între două talere de cositor, fiind îngropat pe Câmpul Şanțurilor. Identitatea aplicelor din acest mic tezaur cu acelea aflate încă în colecția Putnei (70 buc.) ne duce la concluzia certă a provenienței lor din acelaşi mormânt, desfăcut de Vasile Lupu chiar în timpul conflictului cu Gheorghe Ştefan, pentru a valorifica aceste prețioase obiecte.

[90] Panaghiarul poartă inscripție de danie de la Ştefan cel Mare, din anul 1502; în prezent se află la Muzeul de Artă al României, vezi întreaga bibliografie, descrierea, inscripția şi reproducerea lui în lucrarea Corinei Nicolescu, *Argintăria laică şi religioasă în Țările române, sec. XIV-XIX*, Bucureşti, 1968, p. 198-199, cat. 216, fig. 146-147. Între acest panaghiar şi cel de la biserica Precista din Bacău, datând din anii 1491-1496, este o mare deosebire sub raportul execuției tehnice, chiar dacă ambele sunt similare ca iconografie şi ornamentație, fiind lucrate în filigran, *ibidem*, p. 196-197, cat. 215, fig. 144-145.

[91] O. Tafrali, *Le trésor byzantin et roumain de Poutna*, Paris, 1927, p. 27-30 cu o descriere amănunțită a decorului lăzii italiene, interpretat just sub raport iconografic.

publicate extrem de confuz, fără cercetarea lor directă[92].

Găsirea cu câțiva ani în urmă a unui nou fragment din racla Sfântului Ioan cel Nou, în afara celui cunoscut, descoperit la Botoşani[93], aparținând laturii frontale decorată cu douăsprezece scene pictate, care ilustrau viața şi patimile negustorului din Trapezunt, martirizat de tătari la Maurocastron, ne-a determinat să reluăm întreaga discuție, încercând să lămurim mai exact funcția celor trei obiecte, originea şi datarea lor[94]. Fragmentul de care ne-am ocupat reprezintă cea de-a şasea scenă din şirul celor douăsprezece şi anume episodul aducerii Sfântului Ioan cel Nou în fața eparhului, la a doua confruntare, după ce el fusese bătut cu vergi în temniță, pentru a fi determinat să-şi părăsească credința creştină pentru islamism (**Fig. 11**). Plecând de la analiza acestui episod, raportat la fragmentul găsit de V. Drăghiceanu la Botoşani, azi pierdut, legând aceste două scene de ciclul istoric redactat de Grigorie Țamblac şi de picturile murale ilustrând întreaga istorie în monumentele veacului XV-XVI (paraclisul cu hramul Sf. Ioan cel Nou de la Bistrița, mănăstirile Voroneț, Sucevița, Episcopia Romanului,

[92] Nicolae Iorga, *Icoana românească*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice", 1933. fasc. 75, p. 7-8 afirmă că „rămăşițele Sf. Ioan, înainte de a fi aşezate într-un sicriu comandat de Vodă Barnovschi, fuseseră într-altul de chiparos, admirabil lucrat, care se păstrează la Putna. Dar săpăturile din adânc ale acestuia înfățişează scene din mucenicia lui Ioan care sunt cu desăvârşire apusene, genoveze. Prin urmare în plăcile de argint şi în lemnul de chiparos este aceeaşi inspirație..." iar mai departe: „s-ar putea crede mai curând că argintăria este făcută după icoană, eu însă cred contrariul şi iată de ce: fiindcă la Cetatea Albă nu existau zugravi de icoane, în ceea ce priveşte înfățişarea aceasta în argint ea este făcută de un foarte bun meşter apusean şi prin urmare comunitatea creştină de la Cetatea Albă, care înconjoară pe sfânt cu o devoțiune specială, trebuie să fi comandat la Genova". Confuzia creată de N. Iorga mai persistă încă în studiile recente, V. Vătăşianu, *Istoria artei*, I, p. 394-396, consideră icoana aflată la Botoşani, ca „cea mai veche mărturie" de pictură, atribuind-o vremii lui Alexandru cel Bun. V. Drăghiceanu, *O icoană din sicriul Sfântului Ioan cel Nou din Suceava*, în **BCMI**, IX, 1916, p. 20-24, fig. 1-2, se apropie mai mult de datarea reală, situând-o în sec. XV-XVI. De asemenea, este surprinzătoare datarea în vremea lui Alexandru cel Bun a ferecăturii de pe fața anterioară a raclei, astfel considerată în *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 196-197 şi Teodora Voinescu, *Cea mai veche operă de argintărie medievală din Moldova*, în „Studii şi Cercetări de Istoria Artei", s. Artă plastică, tom. II, 1964, p. 268-296, fig. 1-24; acelaşi studiu publicat şi în limba franceză în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art", II, 1965, p. 41-52.

[93] V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 20-24, fig. 1-2, se dau detalii asupra provenienței fragmentului şi descrierea lui.

[94] Corina Nicolescu, *Un nou fragment din racla pictată a Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XLVI, 1970, 7-8, p. 377-390, fig. 1-8; idem, *Icoane vechi româneşti*, Bucureşti, 1971, p. 37-38, cat. 21, pl. 30-31.

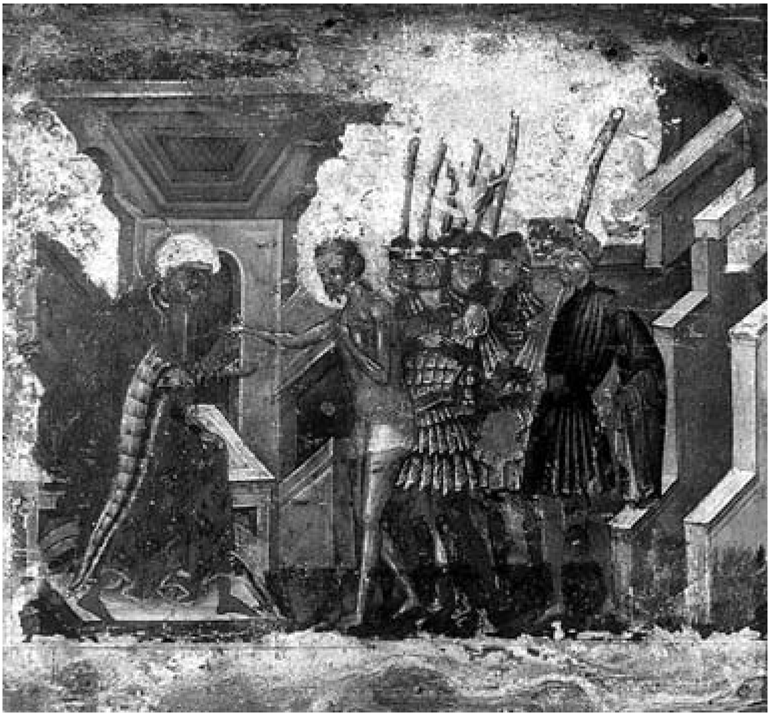

Fig. 11. Fragment din racla Sf. Ioan cel Nou de la Suceava. Eparhul Cetății Albe interogând pe sfânt; în spate grupul oștenilor și neguțătorul genovez. A doua jumătate a secolului al XVI-lea (Muzeul Național de Artă)

Slatina ş.a.), se desprind următoarele concluzii.

În primul rând, suntem azi în posesia unicului fragment original[95], nealterat de refacerile ulterioare, a unei racle pictate pe lemn de tei (nu de chiparos, cum s-a spus), a cărei față principală reproducea viața sfântului. Analiza tehnică şi stilistică a acestei picturi o situează către mijlocul sau chiar în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Atât scena de pe icoana existentă, cât şi întregul ciclu reprodus în picturile murale şi pe placa ciocănită în argint aurit, se deosebesc de iconografia obişnuită ilustrând

[95] Icoana a fost achiziționată în anul 1965 pentru Secția de Artă Veche Românească a Muzeului de Artă al României, fiind înregistrată cu nr. I. 1271/70243. Ea a fost expusă prima dată în anul 1966 în cadrul unei expoziții de icoane în Muzeul de Stat din Berlin, în 1970 la Torino, în cadrul expoziției de icoane, vezi Corina Nicolescu, *Tesori d'Arte di Romania*, cat. 12, p. 28, iar în 1971 la Düsseldorf, idem, *Ikonen der Rumänen*, cat. 6, p. 3.

viețile şi martiriile sfinților în secolele XV-XVI, la noi şi în lumea balcanică. Nu este vorba aici doar de conținutul diferit al povestirii, ci de o serie de detalii semnificative şi particulare, în modul de a reda arhitecturile, care amintesc timid de cele occidentale, tratate cu intenția clară, nu întotdeauna izbutită, de a le reda în perspectivă. Costumele şi pălăriile tipice Italiei din secolele XIV-XV, pe care le purtau „frâncii”, adică neguțătorii genovezi aflați la Maurocastron, tratate cu fidelitate, diferă de cele orientale ale tătarilor şi localnicilor. În sfârşit, în fragmentul păstrat se remarcă tendința de a individualiza chipul Sf. Ioan cel Nou, deosebit ca expresie față de cel al genovezului delator, fiind vorba în ambele cazuri de adevărate portrete. Toate aceste particularități ne îndreaptă către un izvor de inspirație occidentală, pe care în stadiul actual al cercetărilor îl bănuim în lumea artistică a Veneției, în secolul al XIV-lea.

Cele mai apropiate asemănări, ne referim la câteva scene, le-am descoperit, într-o lucrare pictată de Paolo Veneziano, cercetată în anul 1972, în tezaurul expus la etajul bazilicii San Marco. Este vorba de acoperământul de lemn pictat al celebrei capodopere de orfevrărie bizantină şi venețiană, cunoscută sub numele de Pala d’Oro[96]. Pe două tăblii separate sunt zugrăvite portrete de apostoli şi scena „Pietà”, în centru, iar pe cea de jos şapte episoade din martiriul şi aducerea moaştelor Apostolului Marcu, de la Alexandria la Veneția. Unele detalii de compoziții şi arhitecturi amintesc câteva scene din viața Sf. Ioan cel Nou. Lucrarea este semnată de Paolo Veneziano cu fiii săi Luca şi Ioan, purtând data 1345.

Într-un studiu mai vechi[97], scris înainte de a fi descoperit fragmentul

[96] *Il tesoro di San Marco. La Pala d’Oro*, vol. I, Firenze, 1965, p. 11-13, pl. LXXX. Pala d’Oro este o vestită operă de orfevrărie şi email, folosită la origine ca antependium la altarul bazilicii San Marco din Veneția, comandată la Bizanț de dogele Ordelaffe Falier în anul 1105, fiind formată dintr-o parte centrală, la care ulterior s-au adăugat părțile laterale, în anii 1209 şi 1342-1345. Panouri, zugrăvite pe lemn de Paolo Venziano şi fiii săi, au fost destinate să ocrotească *capo d’opera* de orfevrărie bizantină. Ceea ce se păstrează acum, în muzeul organizat în încăperile de la etaj ale catedralei San Marco, este doar un fragment din pictura originară, fiind vorba de două registre zugrăvite pe tăblii separate, de câte 50 cm înălțime şi 322 cm lungime. Unele dintre scenele reprezentate pe unul din panouri, ca aceea a judecății Sf. Marcu şi bătaia cu vergi, sunt foarte asemănătoare cu cele din ciclul Sf. Ioan cel Nou de la Suceava.

[97] Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ştefan cel Mare*, p. 294-298, fig. 13-14. Ocupându-mă de apariția şi circulația acestui ciclu în pictura murală, l-am găsit reprezentat în forma sa cea mai completă în două monumente, care la origine aparțin vremii lui Alexandru cel Bun – biserica episcopală din Roman şi mănăstirea Bistrița, paraclisul cu hramul Sf. Ioan cel Nou (un adaos din vremea lui Ştefan cel Mare). De aceea considerăm că sub raport artistic

raclei pictate şi a aprofunda cercetările legate de cele trei opere de artă, pe care tradiția le atribuia secolului XIV-XV, am afirmat că iconografia vieții şi martiriului Sf. Ioan cel Nou a fost realizată probabil în vremea lui Alexandru cel Bun, curând după aducerea moaştelor lui la Suceava. Cel puțin ipotetic această constatare se confirmă, chiar dacă atât racla pictată, cât şi cea de argint ciocănit se datează cu certitudine în secolul al XVI-lea, reproducând în această perioadă alte lucrări mai vechi. A existat mai întâi racla zugrăvită, care a putut servi drept model celei din secolul al XVI-lea, stând de asemenea la baza tuturor picturilor murale ilustrând acest ciclu tot în secolul al XIV-lea? Sau s-a realizat mai întâi întreaga povestire în pictura murală originară a bisericii din Roman şi a paraclisului sau chiar a mănăstirii Bistrița, fiind apoi reprodusă pe raclă şi apoi pe ferecătura metalică? Iată încă o serie de întrebări, la care se va putea eventual răspunde efectuând o cercetare exhaustivă, mai aprofundată a tuturor picturilor murale, raportate la toate celelalte lucrări păstrate şi la izvoarele literare şi istorice privind acest interesant episod din istoria oraşelor porturi ale Moldovei, în secolul XIV-XV.

Placa de argint ciocănit şi aurit, purtând urme de uşoare intervenții de cizelare, a fost aplicată ulterior pe latura frontală a raclei zugrăvite, reproducând fidel scenele pictate. Această a doua lucrare este opera unui argintar local din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fără să aibă nimic comun cu un atelier genovez, aşa cum afirma N. Iorga. O serie de argumente de ordin tehnic, precum şi analiza concepției artistice a sistemului de decorație şi a unor detalii de realizare artistică, analizate în articolul citat, ne îndreptățesc să datăm această operă de argintărie în a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau chiar către sfârşitul aceluiaşi veac. Placa[98] aceasta

el s-a creat în vremea lui Alexandru cel Bun, îndată după ce a avut loc aducerea moaştelor la Suceava, iar acoperământul de argint ciocănit al raclei pictate este o reluare a întregului ciclu în veacul al XVI-lea.

98 Corina Nicolescu, *Un nou fragment din racla Sf. Ioan cel Nou*, p. 387-389. Este surprinzător faptul că în *Istoria artei*, vol, I, Bucureşti, 1970, p. 197, se mai poate data această operă de argintărie în vremea lui Alexandru cel Bun, afirmându-se chiar următoarele: „Prin înaltul ei nivel artistic şi tehnic, ea a servit de model la generații întregi, contribuind, împreună cu lucrările ieşite din atelierele saşilor din Transilvania, la desăvârşirea stilului moldovenesc din epoca lui Ştefan cel Mare”. Într-o singură frază sunt cuprinse o serie întreagă de afirmații total gratuite:

a) nu se mai cunosc alte replici de argintărie ale acestei lucrări, nici interpretări care să poată fi considerate a se inspira din această operă;

b) nu se cunoaşte nici o lucrare de argintărie săsească sau de stil gotic din vremea lui

pare la rândul ei să reprezinte un fragment dintr-un întreg, care poate să fi fost o altă raclă ferecată, în care se păstra cea pictată. Sunt pentru moment doar ipoteze, care se vor putea lămuri cu prilejul unor noi cercetări.

În sfârşit, aşa-zisa raclă a Sfântului Ioan cel Nou, în tezaurul mănăstirii Putna, despre care conform tradiției mănăstireşti se spune că ar fi păstrat relicvele sfântului în lungul drum de la Cetatea Albă la Suceava, în anul 1402, reprezintă în realitate unica piesă de mobilier de proveniență italiană, existentă în Moldova, încă din vremea lui Ştefan cel Mare, constituind un exemplar rar şi extrem de valoros între lăzile de acelaşi gen, aflate în câteva muzee europene. „Racla" de la Putna este o lucrare de sine stătătoare, care nu are nimic comun ca iconografie cu ciclul Sf. Ioan cel Nou de la Suceava, fiind foarte probabil destinată inițial pentru sacristia unei biserici catolice.

Lucrată în lemn de chiparos, ea este decorată numai pe panoul anterior cu scena Crucificării lui Iisus, într-o vastă compoziție (**Fig. 12**), încadrată de o parte şi de alta de câte trei scene din Patimi. Pe trei părți, un bogat chenar format dintr-un vrej cu flori de lotus chinezesc, alternând cu îngeri cântând din harpă (**Fig. 13**); la colțuri apar doi sfinți militari şi Iisus cu Petru (?), iar în partea de jos animale fantastice; în centru, doi îngeri care țin un scut, pe care nu s-a reprezentat însă nici un blazon. Capacul este împodobit pe latura frontală cu frunze de stejar, având cuie cu floare, care par să fi prins o învelitoare din piele. Fețele laterale sunt simple, iar în interior este reprezentată Maria tronând cu Iisus copil în brațe între doi arhangheli. Sub raportul tehnicii, lucrarea este realizată într-un relief plat, contururile desenului fiind incizate, iar fondul punctat. Încercând să încadrăm geografic proveniența acestei opere de artă, remarcabilă prin compoziția centrală în care apar detalii excepțional de prețioase în tratarea chipurilor, expresia Maicii Domnului şi a femeilor mironosițe etc., am găsit în alte colecții europene câteva exemplare similare uneori până la identitate ca tehnică şi concepție artistică[99].

Alexandru cel Bun sau a urmaşilor săi imediați, prima fiind cădelnița din 1470;
c) nu există legătură între operele de argintărie cunoscute din epoca lui Ştefan cel Mare şi această ferecătură, care aşa cum am arătat prezintă trăsături comune cu lucrările de la sfârşitul secolului al XVI-lea;
d) nu există nici o legătură de concepție artistică şi de stil între operele de broderie şi miniaturile cunoscute din vremea lui Alexandru cel Bun şi această lucrare cu mult mai târzie.

[99] Am putut cerceta direct câteva exemplare înrudite cu aşa-zisă raclă de la Putna şi anume: o mică ladă servind pentru obiecte de preț, date fiind dimensiunile ei reduse, în Muzeul din

Fig. 13. Detaliu de pe marginea lăzii de la Putna şi decorul floral care încadrează scenele din câmpul central

Chiar dacă ele diferă sub raportul compoziției centrale, care în genere reprezintă scene de curte, fiind lăzi de zestre, toate apar strâns înrudite prin

Palatul Sforza de la Milano, datată de la sfârşitul secolului al XV-lea, dintr-un atelier din nordul Italiei; un alt exemplar deosebit de valoros prezentând o serie de similitudini cu cea de la Putna, ca proporții, decorația marginală aproape identică şi o serie de alte detalii tehnice etc., expusă în Muzeul de Arte Decorative Cluny din Paris, datată în aceeaşi vreme şi localizată în aceeaşi arie geografică; al treilea exemplar se păstrează în Muzeul Victoria şi Albert din Londra. Alte lăzi similare, cunoscute doar din publicații, se păstrează în colecția Figaro de la Viena şi Schloss Museum din Berlin, vezi Frida Schottmüller, *Wohnungskultur und Möbel der italienischen Renaissance*, Stuttgart, 1921, f. XX, p. 48, fig. 99-100, autoarea le datează către anul 1450. Aceleaşi lăzi sunt considerate de la sfârşitul secolului al XV-lea în lucrarea *Le meuble depuis l'antiquité jusqu'au milieu du XIXe siècle*, introduction historique par Gabriel Henriot, Paris, 1955, p. 78, fig. 2, p. 80, fig. 3; lada din colecția vieneză este reprodusă şi în lucrarea lui Adolf Teuner, *Kunstgeschichte des Möbels*, 1927, ed. a III-a, p. 116, fig. 111.

formă, tehnică, dispoziţia şi compunerea motivului decorativ, încadrând scena principală, modul de redare a arhitecturilor din fundalul scenei, desenul siluetelor şi interpretarea drapării veşmintelor. Din grupul studiat, numai o singură ladă este decorată cu scena Bunei Vestiri, considerând-o a fi fost la origine o ladă de sacristie, ca şi cea de la Putna. Toate aceste piese de mobilier sunt localizate în nordul Italiei, şi anume pe valea Adigelui. În ceea ce priveşte datarea lor, unii cercetători le situează către mijlocul secolului al XV-lea, aşa cum a afirmat şi la noi V. Vătăşianu[100], iar alţii către sfârşitul aceluiaşi veac. Toate aceste opere de artă, ca şi cea de la Putna, păstrează evidente caractere gotice, însă motivul oriental al florii de lotus sau de anghinare este înrudit direct cu cel de pe ţesăturile din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Considerăm că şi lada de la Putna aparţine acestei etape, fiind vorba de un atelier izolat şi tradiţionalist, continuând să lucreze până târziu în spiritul artei gotice.

Mai important de semnalat ni se pare faptul că astfel de opere de sculptură italiană au influenţat chiar arta locală a cioplitorilor în lemn. Deşi nu avem decât un singur exemplu, acesta ne apare grăitor pentru tema noastră. Este vorba de jilţul păstrat, într-o stare foarte rea de conservare, în colţul de sud al naosului mănăstirii Voroneţ[101], pe care tradiţia locală îl atribuie lui Ştefan cel Mare. Pe latura din dreapta a acestei piese de mobilier, una dintre tăblii reproduce într-o altă variantă motivul marginal al lăzii de la Putna şi al pieselor similare citate mai sus, provenind de pe valea Adigelui. Această mică friză ne apare ca interpretarea unui meşter mai puţin rafinat, familiarizat cu crestăturile geometrice, unghiulare, care a izbutit însă să reproducă destul de fidel vrejul decorativ marginal al lăzilor italiene, în volutele căruia apare un arcaş gol, care urmăreşte şi săgetează un cerb. Suntem în faţa unei teme străvechi, preluată de arta romanică şi gotică, la care se adaugă însă un element nou al Renaşterii, prezenţa nudului. Jilţul este decorat cu motive abstracte, rezultate din împletituri, înrudindu-se direct cu alte piese de mobilier aflate altădată la mănăstirea Probota, din vremea lui Rareş. Îmbinarea în acelaşi ansamblu a motivului inspirat din

[100] V. Vătăşianu, *Istoria artei*, p. 441-442, fig. 406, este citată după Guillaume de Jerphanion, *Le trésor de Poutna*, p. 314 şi o altă ladă similară de la Bologna.

[101] G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, p. 312, fig. 369; Florentina Dumitrescu, *Ornamentica figurativă la mobilierul religios în secolul al XVI-lea în Moldova*, în **SCIA**, I, 1954, nr. 3-4, p. 260-261, cu un desen. În această prezentare autoarea afirmă că originea decorului este greu de precizat, făcând o vagă aluzie la sculptura figurativă din vechea Rusie, a zonei Vladimir-Suzdal; idem, *Istoria artei*, I, p. 395-396, desen şi fig. 379.

mobilierul italian cu celelalte motive, locale, dovedeşte că în această vreme artiştii au avut sub ochi poate şi o altă ladă decât cea de la Putna, care le-a servit ca model pentru sculptura de la Voroneț.

*

Nu a fost în intenția noastră de a epuiza în studiul de față toate dovezile scrise, monumentele sau operele de artă decorativă care stau ca mărturie pentru legăturile noastre spirituale cu lumea occidentală în secolele XV-XVI. Limitându-ne la Moldova într-o anumită etapă, am urmărit mai degrabă să accentuăm şi să trezim interesul asupra acestui aspect din istoria culturii româneşti încă puțin cercetat. Dacă, aşa cum am afirmat la începutul studiului de față, arta romanică şi gotică şi-au găsit un teren de dezvoltare mai redus în sudul Carpaților, în schimb aici, în vremea care corespunde epocii lui Ştefan cel Mare, întâlnim mărturii importante ale unor relații artistice cu Veneția şi Germania. Făcând o scurtă paralelă între epoca lui Neagoe Basarab şi aceea a lui Ştefan cel Mare[102], am găsit o serie de puncte comune, care după părerea noastră vădesc şi în Țara Românească o perioadă de înflorire artistică, din păcate încă puțin cunoscută, despre care s-au făcut afirmații cu totul gratuite în unele studii recente[103]. Chiar dacă abuzul refacerilor întreprinse de Matei Basarab şi de Constantin Brâncoveanu au învăluit într-o nouă formă, aceea a manierismului bizantin, multe dintre monumentele din secolele XV-XVI ale Țării Româneşti, cercetarea atentă a operelor de artă decorativă păstrate în număr relativ mare, unele ansambluri arhitectonice sau de pictură murală mai puțin transformate în decursul vremii şi importante icoane, ca cele de la Bistrița, Argeş, Govora etc., ne pun în adevărata ei lumină vremea pe care istoricii s-au obişnuit s-o numească a lui Neagoe Basarab. În realitate, ea începe mai devreme, cu frații Craioveşti, şi durează până spre mijlocul secolului al XVI-lea[104].

[102] Corina Nicolescu, *Le monastère d'Argeş (1517-1967)*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VI, 1967, 6, p. 969-971.

[103] *Istoria artei*, vol. I, 1968, p. 178 – din context apare că şcoala românească de artă din Țara Românească n-a existat decât în secolul al XVII-lea. Un studiu recent, temeinic argumentat pe baza unor mărturii din domeniul istoriei politice şi economice, răstoarnă teza greşită, formulată mai sus, teză care trebuie combătută cu atât mai mult cu cât s-a inserat într-un tratat de informare generală, de largă circulație, vezi Ştefan Andreescu, *Limitele cronologice ale dominației otomane în Țările Române*, în „Revista de Istorie”, 27, 1974, 3, p. 399-411.

[104] Corina Nicolescu, *Arta şi cultura Țării Româneşti în secolele XV-XVI* (lucrare în

Din materialele prezentate în studiul de faţă, vom încerca să desprindem câteva încheieri, care privesc atât domeniul limitat al Moldovei, cât şi procesul mai larg cuprinzător în timp şi în spaţiu al formării şi evoluţiei artei şi culturii româneşti de-a lungul epocii feudale.

1. Limitele politice stabilite între Transilvania, stăpânită de regalitatea maghiară, şi Moldova nu au putut stăvili legăturile economice, culturale şi artistice dintre cele două provincii istorice ale pământului românesc. Procesul nu este unilateral, el se poate urmări şi din Moldova şi Ţara Românească spre vest şi nord de Carpaţi, românii de aici beneficiind în tot cursul zbuciumatei lor istorii de cultura şi arta românească de tradiţie bizantină, iar saşii de bogăţiile materiale ale celor două ţări române.

2. Elementele occidentale ale artei din Moldova au pătruns pe căi diferite, prima fiind aceea a Transilvaniei, în care Maramureşul românesc joacă un rol de frunte. A doua cale este aceea a legăturilor directe, mai ales cu Italia, prin oraşul Veneţia, fereastra lumii occidentale spre Europa de răsărit.

3. Etapa îndelungată de vasalitate faţă de Imperiul otoman, extrem de grea sub raport economic şi politic, nu înseamnă însă întreruperea totală a legăturilor spirituale cu lumea apuseană. Până în vremea lui Constantin Brâncoveanu, Italia prin Veneţia şi Germania prin vestitele centre de aurari de la Nürnberg, Augsburg şi Breslau au procurat ţărilor române opere de artă, veşminte, podoabe ş.a., care dădeau strălucire curţilor de la Suceava, Argeş, Târgovişte, Iaşi şi Bucureşti, în care se îmbinau uneori în acelaşi ansamblu broderiile şi ţesăturile locale de tradiţie bizantină, cu covoarele şi mătăsurile aduse din Asia Mică, faianţa de Iznik, armele de Damasc etc.

4. Operele de artă de primă importanţă, ca monumentele de arhitectură şi ansamblurile de pictură, împreună cu măruntele obiecte de podoabă, fragmentele de ţesături scumpe ale unor luxoase costume domneşti mutilate în decursul vremii, zăcând uneori prin unghere ascunse, uitate şi neînţelese, sunt chemate toate să reînvie trecutul românesc sub multiplele lui aspecte, completând, sau chiar suplinind uneori, lipsa sau sărăcia mărturiilor scrise.

manuscris). Studiul acesta, bazat pe mărturiile artistice, nu face decât să confirme concluziile desprinse de Şt. Andreescu pe baza izvoarelor scrise.

„... CEL DINTÂI DINTRE PRINCIPII LUMII...”

LEON ŞIMANSCHI, DUMITRU AGACHE

ÎNSCĂUNAREA LUI ŞTEFAN CEL MARE: PRELIMINARII ŞI CONSECINȚE (1450-1460)

Situația internă şi statutul internațional al Țării Moldovei în momentul preluării destinelor acesteia de către Ştefan cel Mare, la 12 aprilie 1457, înfățişau textura extrem de complicată a unor raporturi politice nu numai greu descifrabile în semnificația lor intrinsecă, dar şi subsumate unei dezvoltări de perspectivă echivocă şi deznodământ imprevizibil. Instabilitatea politică apărută după domnia lui Alexandru cel Bun (1432), ca urmare a disputelor pentru tron între fiii acestuia[1] susținuți de grupări boiereşti cu interese ostile, adusese țara în pragul catastrofei. Suzeranitatea jagiellonă, acceptată din nou, în 1433, de către Iliaş, după eşecul militar al coaliției antipolone lituano-teutone, la care Moldova aderase cu scopul evident de a-şi afirma neatârnarea, se manifestase ulterior în forme din ce în ce mai restrictive şi apăsătoare. Astfel, în primăvara anului 1450, după ce intervenția armată a nobilimii polone din Halici şi Podolia în sprijinul lui Alexăndrel a eşuat, dieta convocată de regele Cazimir al IV-lea a deliberat, printre altele, ca Moldova, țară deosebit de „roditoare, dar bogată mai ales prin portul său de la Cetatea Albă", „să fie unită şi întrupată pentru totdeauna în Regatul Poloniei", deoarece desele schimbări de domnie constituiau o permanentă sursă de complicații şi greutăți[2]. Conform relatării cronicarului polon, vasalitatea statului românesc est-carpatic ajunsese, deci, să reprezinte pentru puterea suzerană o povară, a cărei înlocuire cu foloasele stăpânirii efective se înfățişa ca singura soluție tranşantă. Greutățile presupuse de supunerea unui popor care nu suporta stăpânirea străină, precum şi evitarea conflictelor pe care le-ar fi provocat vecinătatea directă a Imperiului

---

[1] L. Şimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între anii 1432-1447*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» Iaşi" (în continuare: **AIIAI**), VII (1970), p. 59-81.

[2] Jan Długosz, *Historiae Polonicae*, ed. Lipsca (în continuare ed. L), tom II, 1712, libr. XIII, col. 59; ed. A. Przezdiecki (în continuare ed. P), în *Opera omnia*, vol. XIV, Cracovia, 1878, p. 73.

otoman[3], a determinat totuşi abandonarea proiectului de anexare, dar nu fără a se căuta o formulă de compensaţie acceptabilă. Iar aceasta a fost aflată în impunerea lui Bogdan al II-lea la plata tributului – clauză discutată atât cu prilejul tratativelor care au precedat bătălia de la Crasna, din 6 septembrie 1450, cât şi cu ocazia celor care i-au succedat la Cameniţa, în luna septembrie a anului următor[4].

Aceleaşi rivalităţi interne în deţinerea tronului angajaseră însă treptat şi oficialitatea ungară – reprezentată tot mai mult de către Iancu de Hunedoara – în reglementarea statutului internaţional al Moldovei. Ofertele lui Petru al II-lea au găsit astfel o audienţă imediată la cel ce devenise principalul reprezentant al ideii de cruciadă în zona carpato-balcanică şi tindea s-o fundamenteze pe unitatea de acţiune a lumii româneşti[5]. Pentru menţinerea propriului control asupra limesului dunărean, Iancu de Hunedoara i-a condiţionat însă lui Petru al II-lea acordarea ajutorului de cedarea cetăţii Chilia, pe care acesta a şi acceptat-o la sfârşitul anului 1447 sau începutul anului 1448[6]. Dar reacţia provocată de înstrăinare a fost extrem de puternică de vreme ce chiar actul omagial al aceluiaşi domn faţă de Cazimir al IV-lea conţinea prevederea recuperării cetăţii, ca şi cel al lui Bogdan al II-Iea, înscăunat la sfârşitul anului 1449, tot cu sprijinul guvernatorului, şi emis tocmai

[3] Apud Şerban Papacostea, *La Moldavie, état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle...*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII (1974), nr. 3, p. 450, nr. 14. Expresia „popor sălbatic”, folosită de Kromer nu trebuie luată, fireşte, decât în sens figurat, sugerând spiritul de libertate de care era animat acesta.

[4] J. Długosz, *op. cit.*, ed. L, t. II, col. 60-61; v. şi V. Pârvan, *Alexăndrel vodă şi Bogdan vodă*, Bucureşti, 1904, p. 48 şi 57.

[5] Nicolae Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, II, Bucureşti, 1935, p.73; idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, Gotha, 1909, p. 79 („Cu ei – Iancu şi Capistrano – a dispărut pentru totdeauna tipul cavaleresc şi sfânt al cruciaţilor”).

[6] Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447-1448*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 5, p. 1062-1064. O dovadă concludentă, în acest sens, credem că este prezenţa lui Hodco Ştibor în sfatul lui Roman al II-lea, adversarul lui Petru, la începutul anului 1448. Şi aceasta, pentru că dispariţia sa din rândul consilierilor domneşti, în 1462, va coincide, de asemenea, cu atacul nereuşit al lui Ştefan cel Mare împotriva Chiliei, iar apariţia tatălui său, Ştibor, printre sfetnicii lui Alexandru cel Bun se produsese exact în perioada preparativelor pentru dobândirea Chiliei de către moldoveni: 1424-1428. Este deci posibil ca, în momentul cedării cetăţii lui Iancu de Hunedoara, el să fi îndeplinit chiar funcţia de pârcălab al acestuia (v. *Documenta Romaniae Historica* – în continuare: **DRH** – seria A. Moldova, vol. I, Bucureşti, 1975, nr. 57, p. 83; nr. 80, p. 118; nr. 274-275, p. 389-391; vol. II, Bucureşti, 1976, p. 488, sub voce).

în favoarea acestuia: „noi să nu avem nicicum a dobândi Chilia cu sabia fără voia părintelui şi domnului nostru, Ianiş voievod, cât vom trăi”[7]. În plus, deţinerea importantului port dunărean de către Ungaria a prilejuit revitalizarea pretenţiilor similare polone asupra Cetăţii Albe[8], aşa cum reiese din dezbaterile dietei din 1450, deja menţionate, dar mai ales din actul omagial al lui Petru al II-lea Aron, din 29 iunie 1456, a cărui stipulaţie finală avea în vedere tocmai cererea expresă a lui Cazimir al IV-lea referitoare la „cetatea şi oraşul Cetatea Albă”, precum şi la comerţul de tranzit efectuat prin portul nord-pontic[9].

Intervenţia ungară în orientarea politicii externe moldovene a reactualizat, totodată, experimentul diarhic în exercitarea puterii centrale, aplicat între 1436 şi 1442 de Iliaş şi Ştefan[10], mai ales că Petru al II-lea se arăta satisfăcut, la rândul său, încă din 1446, chiar şi cu stăpânirea unei singure „părţi din ţară”[11]. Nu întâmplător deci, pregătindu-se pentru a pleca în campania „scurtă” anti-otomană, Iancu de Hunedoara cerea regelui jagiellon, la 1-2 august 1448, să amâne rezolvarea chestiunii moldovene până la reîntoarcerea sa, anunţându-şi, totodată, acordul pentru eventuala întronare a doi domni în Moldova[12], reprezentând atât interesele polone, cât şi pe cele ungare – concretizate, desigur, conform vechii înţelegeri din 1412,

---

[7] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, doc. 215, p. 734 şi P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul al XV-lea şi problema Chiliei*, în „Romanoslavica”, III (1958), p. 113, cu traducerea corectă a textului.

[8] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe* (în continuare: *Studii istorice*), Bucureşti, 1899, p. 106. Interesele speciale ale Poloniei la Cetatea Albă nu se explică numai ca o replică a stăpânirii ungare asupra Chiliei, ci şi ca o consecinţă a avantajelor obţinute de negustorii de aici prin privilegiul lui Mehmed al II-lea, din iunie 1456 (v. şi Mihai Maxim, *Din istoria relaţiilor româno-otomane – capitulaţiile*, în „Anale de istorie”, XXVIII (1982), nr. 6, p. 49).

[9] Prin schela Cetăţii Albe erau vehiculate mari cantităţi de mărfuri, aduse fie din Occident, prin Moldova sau Polonia, fie din Orient. O parte a celor dintâi erau îndreptate, pe drumul comercial ce continua, de-a lungul coastei, spre părţile tătăreşti, până la Caffa, iar alta, pe mare, până în Trapezunt şi în insula Cipru (v. P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în *Interpretări româneşti*, ed. a II-a, Bucureşti, 1994, p. 93-94).

[10] Em. Vârtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova până în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1960, p. 262-281.

[11] L. Şimanschi şi N. Ciocan, *Acte slavone inedite din anii 1443-1447, privind istoria Moldovei*, în **AIIAI**, XI (1974), p. 183.

[12] A. Sokolowski şi J. Szcejski, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, I, Cracovia, 1876, p. 40-42.

de la Lublau[13]. Dispariția ambilor competitori de pe scena politică a țării, precum şi înfrângerea guvernatorului Ungariei la Kossovo au determinat însă abandonarea proiectului şi relansarea luptei pentru supremație totală, prin înscăunarea unor pretendenți fideli intereselor proprii[14]. Nici Alexăndrel însă – un copil condus de interesele mamei sale, Marinca, mătuşa regelui polon, şi totodată, simplu instrument în mâinile grupării boiereşti polonofile – şi nici Bogdan al II-lea – venit din Transilvania, cu consimțământul lui Iancu de Hunedoara, dar lipsit, în țară, de sprijinul unei partide suficient de puternice pentru a-i asigura consolidarea domniei – nu au reuşit să dețină, decât efemer, tronul țării: primul în 1449, iar al doilea în 1450 şi 1451. Apariția unui nou pretendent, Petru al III-lea Aron[15] mai întâi colaborator, iar apoi adversar al lui Alexăndrel, va complica şi mai mult situația, determinându-l pe cel de-al doilea, repus în scaun cu ajutor polon, să recunoască, după normalizarea relațiilor comerciale cu braşovenii, în 1452, şi ocrotirea lui Iancu de Hunedoara, în anul următor[16], fapt care îl va îndreptăți pe regele Ungariei, Ladislau al V-lea Postumul, să considere Moldova printre țările supuse coroanei sale[17].

Deteriorarea statutului internațional al Moldovei nu s-a concretizat însă numai în amestecul celor două puteri limitrofe, aflate într-o concurență tradițională pentru câştigarea supremației politice asupra statului românesc est-carpatic şi, implicit, pentru obținerea avantajelor economice presupuse de traficul comercial cu orientul, desfăşurat prin cele două mari porturi:

---

[13] Hurmuzaki, I, 2, doc. CDI, p.485-486; v. şi Ş. Papacostea, Fl. Constantiniu, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) şi situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii”, XVII (1964), nr. 5, p. 1129-1140.

[14] După dispariția lui Roman al II-lea, iar apoi a lui Petru al II-lea a urmat, după cât se pare, o „guvernare” de două luni a reprezentantului forțelor ungare care sprijinise înscăunarea ultimului, Csupor de Monoszló, intrat în tradiția cronicărească sub numele de Ciubăr vodă (v. Fr. Pall, *op. cit.*, p. 1063-1064).

[15] J. Długosz, *op. cit.*, ed. L, t. II, XIII, col.

[16] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 223, p. 759-762. Privilegiul comercial acordat negustorilor din Braşov şi Țara Bârsei reitera toate avantajele şi drepturile pe care le conținuse actul emis de Alexandru cel Bun, stipulând în mod expres, ca toate neînțelegerile dintre negustorii transilvani şi moldoveni să fie judecate numai de domn. Se prevedeau, totodată, pedepse pentru dregătorii abuzivi (v. şi N. Grigoraş, *Țara Românească a Moldovei până la Ştefan cel Mare (1359-1457)*, Iaşi, 1978, p.181-187). Prin actul omagial Alexăndrel accepta ca „domnul meu şi părinte, Ianuş voievod, să ne miluiască şi să ne apere de toți duşmanii noştri [...]. Şi când se va întâmpla vreo trebuință părintelui meu [...] să fiu ascultător poruncii domniei sale” (*ibidem*, nr. 224, p. 764).

[17] Hurmuzaki, II, 2, nr. XXIII, p. 31.

Chilia şi Cetatea Albă[18]. Dimpotrivă, procesul s-a amplificat prin asumarea unor noi angajamente externe, o dată cu preluarea puterii de către Petru al III-lea Aron. Speculând rivalităţile din interior, acesta a reuşit să revină, în vara anului 1454[19], pe tronul ţării, dar guvernarea sa s-a dovedit de la început a fi lipsită nu numai de orice garanţie externă, ci şi de baza politică internă necesară impunerii unui program propriu. Reprezentant al unei facţiuni boiereşti care se remarcase, şi până atunci, prin duplicitate şi extremism politic – cea mai cunoscută dintre „realizările" sale fiind asasinarea lui Bogdan al II-lea la Reuseni, în octombrie 1451 –, Petru al III-lea Aron nu a putut adopta astfel, în împrejurările critice survenite ulterior, decât soluţia compromisului şi concesiei[20].

Într-adevăr, căderea Constantinopolului[21], surprinzătoare şi incredibilă pentru cea mai mare parte a lumii medievale europene, dar normală şi previzibilă de mai multe decenii pentru spiritele lucide ale timpului, a provocat în spaţiul carpato-dunărean, ca şi în toate celelalte zone limitrofe stăpânirii otomane, o profundă îngrijorare şi teamă[22]. Cea de „a doua Romă", simbol al continuităţii ideii imperiale romane în „Orient" şi, în acelaşi timp, oraşul care fascinase şi atrăsese de câteva secole valurile surescitate ale cruciaţilor, se prăbuşise, iar disensiunile europene, în special rivalitatea veneţiano-genoveză[23] şi controversele

[18] Nicolae Iorga, *Istoria comerţului românesc. Epoca veche*, Bucureşti, 1937, p. 96-100, 119-122; G. I. Brătianu, *La Mer Noir, des origines à la conquête ottomane*, München, 1969, p. 315 şi 317-318; v. şi mai sus, n. 9.

[19] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan* (în continuare: *Cronicile*), ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 15, 49, 61, 70, 161 şi 178.

[20] P. P. Panaitescu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui 1456)*, în „Studii", V (1952), nr. 3, p. 190-192; L. Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în **AIIAI**, XIX (1982), p. 191-195.

[21] Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului, 1453*, trad. de Al. Elian, Bucureşti, 1971; Fr. Babinger, *Maometto il conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1957.

[22] Józef Gelcich, *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae*, Budapesta, 1887, nr. 310, p. 540-541; *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, V, Bucureşti, 1975, nr. 2869, p. 414-416 şi 2911, p. 446-447; **DRH**, D. *Relaţii între ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1977, nr. 323, p. 440-442; v. şi Nicolae Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 9: privind incursiunile de intimidare turceşti pe ţărmurile de nord şi est ale Mării Negre, prezenţa solilor statelor învecinate la Poartă, după căderea Constantinopolului, confirmă aceeaşi stare: v. St. Runciman, *op. cit.*, p. 175-183.

[23] V. Makušev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalium, vicinarumque populorum*, vol. II, în „Glasnik", sr. a II-a, Belgrad, 1883, p. 544-545. Edificatoare în acest sens sunt

religioase[24], contribuiseră din plin la eşecul ultimei rezistenţe. Obiectivul principal al expansiunii turceşti până atunci: desfiinţarea Imperiului Bizantin, fusese împlinit. Urma, în mod firesc şi necesar, exploatarea moştenirii preluate – moştenire care nu se limita numai la posesiunile teritoriale ale Bizanţului de atunci sau de altădată, ci implica şi veleităţile coroanei bazileice de dominaţie mondială. Mehmed al II-lea – relata, astfel, în 1454, Niccolò Sangundino, trimisul special la Poartă al regelui Neapolelui – „a început să fie într-adevăr atât de trufaş şi pornit împotriva numelui creştinesc, încât acum crede că-i este îngăduit să se năpustească asupra tuturor [...] şi visează să-i nimicească pe principii creştini şi să dobândească stăpânirea lumii”, cucerind Roma şi devenind un al doilea Constantin[25]. Proiectele sultanului nu vor fi rămas însă necunoscute numai în lumea italiană. Informatori voluntari sau plătiţi făceau să se răspândească cu rapiditate veştile spre toţi cei interesaţi. Domnul de atunci al Moldovei, Alexăndrel, fusese în măsură, de exemplu, la 9 iulie 1453, să îşi informeze suzeranul de la Cracovia despre cucerirea Constantinopolului[26], ceea ce înseamnă că ştirea ajunsese la Cetatea Albă sau Chilia o dată cu cea primită de senatul venețian la 29 iunie[27]. Şi cu toate că primele măsuri ale lui Mehmed al II-lea au fost luate tocmai în intenţia de a linişti spiritele şi de a preîntâmpina formarea imediată a unei coaliţii antiturceşti – cum a fost, de exemplu, privilegiul pentru Pera[28], adevăratele sale intenţii nu puteau rămâne ascunse prea multă vreme.

Chiar în anul următor, în condiţiile în care tratatul de armistiţiu ungaro-otoman, încheiat pe trei ani, la 20 noiembrie 1451[29], se apropia de

relatările lui Niccolò Soderini din Genova, încă din august 1452, despre războiul dintre Veneţia şi Milano (1450-1454), exprimându-şi speranţa că statele italiene, mai ales Veneţia, vor acorda totuşi sprijinul necesar pentru salvarea capitalei bizantine; ceea ce a urmat nu a confirmat însă, decât în mică măsură, aşteptările (v. St. Runciman, *op. cit.*).

[24] Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, IV (1453-1476), Bucureşti, 1915, p. 41-42 şi 47-48; Em. Diaconescu, *Politica orientală burgundă şi turcii în sec. XIV-XV*, în „Cercetări Istorice”, I (1925), nr. 1, p. 41-42.

[25] V. Makušev, *op. cit.*, I, p. 295-306.

[26] J. Długosz, *op. cit.*, ed. L., II, col. 74; ed. P., XIV, p. 142-143; v şi Şt. Andreescu, *Au temps de la chute de Constantinople. Nouvelles données sur les relations roumaino-genoises*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXIII (1984), nr. 4, p. 330 şi n. 34.

[27] Makušev, *op. cit.*, I, p. 545-546.

[28] Nicolae Iorga, *Privilegiul lui Mahomed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.”, sr. II, t. XXXVI (1913), p. 69-76; Sergiu Iosipescu, *Capitulaţia lui Mehmed al II-lea pentru peroţi din anul 1453*, în **AIIAI**, XXII (1985), p. 591-595.

[29] Nicolae Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1901,

momentul expirării[30], Serbia a fost nevoită să cedeze turcilor încă o parte a teritoriului său şi să mărească haraciul, iar porturile de pe litoralul nordic al Mării Negre, printre care şi Cetatea Albă, au suportat atacurile flotei lui Timur-Khodja[31]. Evident că plata imediată a tributului, pe care solii sultanului o cereau, încă din iunie 1453, „pretutindeni în Marea Neagră" – aşa cum raporta *podesta* din Pera, Angelo Zaccaria[32] – nu constituia o ameninţare gratuită, mai ales că supravegherea strâmtorilor de către noii stăpâni ai Constantinopolului devenea din ce în ce mai eficientă, anunţând transformarea Pontului Euxin într-un lac turcesc[33]. De altfel la curţile regale ale Poloniei şi Ungariei, unde ştirea despre pretenţia Porţii a ajuns imediat, însoţită fiind probabil de cereri de ajutor în vederea rezistenţei, Moldova a şi început să fie considerată printre ţările tributare turcilor, aşa cum prezenta situaţia, în primăvara anului 1454, solul lui Cazimir al IV-lea în Dieta de la Ratisbona sau o menţiona, tot atunci, regele Ladislau Postumul, înşirând meritele lui Iancu de Hunedoara[34]. În acelaşi timp, alianţa pe care tătarii crimeeni au oferit-o de îndată turcilor le uşura considerabil acestora înfăptuirea planurilor de expansiune în zonă. Cea dintâi vizată de către Poartă şi somată în mod expres, în aprilie 1454, colonia genoveză Caffa nu va întârzia, de aceea, să se supună, acceptând, în martie 1455, plata unui

p. 23-27. Armistiţiul încheiat între sultanul Mehmed al II-lea şi guvernatorul Ungariei, Iancu de Hunedoara, cuprindea, printre altele, atât clauze privitoare la statutul Chiliei, cât şi la regimul de vasalitate al Ţării Româneşti: „...tot astfel şi Chilia şi cele ce ţin de ea şi i se supun şi alte ţinuturi, toate câte ţin de sacra Coroană a regatului Ungariei să aibă pace din partea domniei mele şi a oamenilor domniei mele, vreme de trei ani...".

[30] Fr. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului*, în „Studii", XVIII (1965), nr. 3, p. 623, n. 21 şi p. 633.

[31] Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 342. Iminenţa unui atac otoman îl determinase deja pe Alexandru al II-lea să consolideze zidurile cetăţii şi să o înarmeze cu tunuri (v. N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei până la Ştefan cel Mare (1359-1457)*, Iaşi, 1978, p. 187). Pentru atacul care s-a produs în vara anului 1454, când o flotă turcească, formată din 5 vase, a pătruns în Marea Neagră, asaltând, dar fără succes, fortăreaţa de la gurile Nistrului, v. şi G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 314.

[32] Aurel Decei, *Istoria imperiului otoman*, Bucureşti, 1978, p. 109.

[33] Const. Jirecek, *Geschichte der Serben*, II, 1, Gotha, 1918, p. 201-202; Nicolae Iorga, *Studii istorice...*, p. 113-114; St. Runciman, *op. cit.*, p. 82-83 şi 94; G. Brătianu, *op. cit.*, p. 314-315.

[34] Hurmuzaki, II, 2, nr. XXIII, p. 31 şi nr. XLI, p. 51-52; v. şi Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 451, nr. 18, care acceptă însă ca singură motivare a afirmaţiilor lui Jan Lutek la Ratisbona, „caracterul de propagandă" al acestora şi Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans le seconde moitié du XVe siècle*, în „Revue des Etudes Roumaines", XVI (1981), p. 35-39.

tribut anual de 3000 de galbeni[35].

Se apropia aşadar şi pentru Ţara Moldovei, rămasă printre puţinii vecini netributari ai Porţii, *momentul precizării raporturilor sale viitoare cu Imperiul otoman* şi, implicit, al reglementării statutului său internaţional. Reacţia lumii europene faţă de căderea Bizanţului nu era însă de natură să încurajeze rezistenţa celor două puteri maritime cu interese majore în zonă, Veneţia şi Genova, grăbindu-se să ajungă cât mai repede la înţelegere cu sultanul, iar ceilalţi conducători de state interesaţi direct de problemele balcano-mediteraneene, împăratul Frederic al III-lea, regele Aragonului şi Neapolelui, Alfons sau ducele Burgundiei, Filip cel Bun limitându-se la măsuri ineficiente. Apelul papei Nicolae al V-lea pentru organizarea unei cruciade, lansat la 30 septembrie 1453, a rămas, în ciuda eforturilor depuse de reprezentanţii Bisericii – în special de viitorul papă, Aeneas Sylvius Piccolomini, în dietele germane – fără nici o consecinţă[36]. Mai mult chiar, cu prilejul Dietei de la Ratisbona, Polonia – putere militară în măsură să apere cu succes în sud-estul Europei interesele lumii creştine şi să combată expansiunea otomană – şi-a condiţionat participarea la proiectata cruciadă de rezolvarea intereselor sale la Marea Baltică în detrimentul Ordinului teuton, susţinut de papă şi de împărat. Dezbaterile au ajuns astfel la un impas, iar regele Cazimir a fost nevoit să continue războiul cu teutonii, care tocmai se declanşase (22 ianuarie 1454), adoptând faţă de Poartă o atitudine conciliantă[37]. În acest fel, direcţia predominantă a politicii externe polone inaugurată de Cazimir al III-lea, spre est şi sud-est, era înlocuită cu cea nordică, vizând redobândirea litoralului Mării Baltice[38], fapt care va înlesni considerabil instaurarea turcilor la nordul Mării Negre şi va aduce, în cele din urmă, regatul jagiellon în contact nemijlocit cu Imperiul otoman. Înainte de alianţa regelui „preacreştin”, Francisc al III-lea, cu Suleyman Magnificul (1532), atitudinea conciliantă a Poloniei faţă de Poartă introducea astfe,l în

[35] Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 112-115; G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 314-315; Şerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l’expansion ottomane (1453-1484)*, în vol. *Genovezii la Marea Neagră în secolele XII-XIV*, Bucureşti, 1977, p. 137.

[36] *Urkundenbuch*, V, nr. 2767, p. 337; Em. Diaconescu, *op. cit.*, p. 43-44.

[37] St. Runciman, *op. cit.*, p. 174-182.

[38] B. Stachon, *Polityka Polski wobec Turcyi i akcyi antytureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Bialogradu (1484)*, Lwow, 1930, p. 110-158 şi 196-197; *Histoire de Pologne*, Varşovia, 1972, sub red. lui A. Gieysztor, Em. Kieniewicz ş.a., p. 142-143, 146 şi 156-158; Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare şi războiul Poloniei cu Ordinul teuton (1454-1466)*, în „Revista de Istorie”, 31 (1978), nr. 3, p. 475-479; Ven. Ciobanu, *Ţările române şi Polonia. Secolele XIV-XV*, Bucureşti, 1985, p. 57-58 şi 61.

ideologia politică europeană, primordialitatea interesului de stat.

Res christiana – formulă medievală exprimând nevoia de unitate a unei lumi dominată de particularisme şi fărâmiţare, dar în temeiul căreia se organizaseră până acum toate acţiunile de proliferare sau apărare a ceea ce se pretindea a fi „dreapta credinţă" – eşua definitiv, constrânsă fiind a-şi abroga intoleranţa şi a admite coexistenţa mahomedanismului otoman în înseşi fostele sale graniţe spirituale din Balcani[39]. În acelaşi timp, idealul cruciadelor creştine, al alungării otomanilor dincolo de strâmtori – compromis în mai multe rânduri până acum, la Nicopole, în 1396, la Varna, în 1444, sau la Kossovo, în 1448, şi care avea să piardă, în curând, pe cel mai autentic şi capabil reprezentant al său, Iancu de Hunedoara –, trecea tot mai mult în patrimoniul trecutului[40], făcând loc unui obiectiv cu mult mai modest, dar mai realist: salvgardarea statelor şi posesiunilor ameninţate direct de expansiunea otomană. Prevalarea intereselor proprii marilor state naţionale sau plurinaţionale, a căror constituire se desăvârşeşte în secolul al XV-lea, asupra celor general europene, izvorâte din sistemul ierarhic de organizare a lumii medievale catolice şi respectiv, ortodoxe[41] de până atunci, dăuna însă securităţii şi dezvoltării autonome a statelor mici, lipsite de potenţialul defensiv necesar suprasolicitărilor exterioare. Pentru statele din estul şi sud-estul continentului, consolidarea stăpânirii turceşti în Peninsula Balcanică a reprezentat, în acest context, o primejdie cu atât mai mare, cu cât intenţii similare dovedeau şi celelalte două mari regate din zonă, Ungaria şi Polonia, în timp ce marele cnezat al Moscovei, mult prea îndepărtat de teatrul de operaţiuni şi confruntări de la Dunărea de Jos şi confruntat el însuşi cu dificultăţi inerente operei de centralizare statală[42], nu putea constitui încă un factor de contrapondere în politica externă a ţărilor ameninţate.

În afara consecinţelor de ordin general, intern sau extern, pe care trebuia să le suporte, Ţara Moldovei se afla însă într-o situaţie specială, o dată cu înscăunarea lui Petru al III-lea Aron, chiar în *cadrul raporturilor de strictă vecinătate*. Atitudinea Ungariei sau Poloniei nu putea fi grevată,

---

[39] Andrei Oţetea, *Renaşterea şi Reforma*, Bucureşti, 1968, p. 106-107; Ed. Perroy, *Le Moyen Âge*, ed. a II-a, Paris, 1961, p. 403 şi urm.

[40] D. Hay, *L'Europe au XIVe-XVe siècle*, Paris, 1975, p. 240-241.

[41] Nicolae Iorga, *Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen Âge*, Paris, 1923, p. 4-60, 84-97 şi 121-167; Val Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 202 şi urm.

[42] K. V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, Bucureşti, 1955, p. 201 şi urm.

fireşte, decât de serioase rezerve, de vreme ce înlocuirea fostului domn nu se făcuse cu asentimentul lor. Mai mult încă, pentru coroana jagiellonă, insuccesul lui Alexăndrel, care tocmai îşi reînnoise, la începutul anului 1455, promisiunea de credinţă[43], însemna totodată pierderea unui ajutor preţios în lupta cu tătarii lui Sayid Ahmed care ameninţau din nou dinspre răsărit. Cu aceeaşi ostilitate a fost desigur, întâmpinată domnia lui Petru al III-lea Aron şi de către Hadji Ghiray, hanul Crimeii, aflat în bune raporturi cu Cazmir al IV-lea şi într-o rivalitate făţişă cu Sayid Ahmed. Înfrângerea şi apoi întemniţarea acestuia la Vilna, în 1455[44], în timp ce unii din fiii săi şi-au căutat refugiul la curtea Sucevei[45], a contribuit la agravarea pericolului. Singura posibilitate de reglementare internaţională a deţinerii tronului a rămas astfel Ungaria, dar privilegiul acordat braşovenilor la 2 iunie 1455[46] nu a avut darul de a obţine bunăvoinţa lui Iancu de Hunedoara, deoarece, constrâns de necesitatea consolidării interne a domniei, Petru al III-lea Aron a acceptat colaborarea cu partizanii politicii polone, în frunte cu logofătul Mihail şi pârcălabul Manoil. În sfârşit, chiar raporturile cu Vladislav al II-lea erau încordate, aşa cum rezultă din intervenţia braşovenilor, din noiembrie 1454, pe lângă domnul Ţării Româneşti, pentru eliberarea unui trimis moldovean[47].

Obligat, aşadar, de împrejurările externe, ca şi de opţiunile principalelor grupuri politice din interior, Petru al III-lea Aron va fi nevoit, în *momentul repetării ultimatumului otoman*, probabil în septembrie 1455 – când se constata o solie similară a Porţii şi la tătari[48], să accepte, ca soluţie defensivă, vasalitatea jagiellonă. Actul de la Hotin, din 1 octombrie 1458, este edificator în acest sens, domnul Moldovei punându-se în totalitate la

[43] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 226, p. 770.
[44] B. D. Grekov, A. I. Iakubovski, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953, p. 392; Al. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur, 1241-1502*, München, 1983, p. 162.
[45] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 230, p. 779-788. Deşi Alexăndrel participase, în 1452 la luptele cu tătarii (J. Długosz, *op. cit.*, ed. L., II, XIII, p. 95; ed P., V, XII, p. 117-118), nu sunt totuşi informaţii sigure că fiii lui Sayid Ahmed au fost prinşi atunci de către moldoveni. Mai degrabă ei s-au retras la curtea Sucevei date fiind bunele raporturi existente între tatăl lor şi Petru al II-lea în 1448, atunci când Mihail, fiul fostului mare cneaz lituanian, Sigismund, a putut să plece din Moldova la Sayid Ahmed, în ciuda cererii de extrădare a regelui Cazimir (P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Bucureşti, 1924, p. 141-142).
[46] M. Costăchescu, *op. cit.*, nr. 227, p. 771-772.
[47] **DRH**, D, I, nr. 325, p. 443-444.
[48] K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 47-48.

dispoziția suzeranului polon[49], iar autorul acestei apropieri, logofătul Mihail fiind tot atunci trimis la sultan pentru a negocia pacea. Somația de la Sarâhanbegli, din 5 octombrie 1455, nu oferea însă nici o posibilitate de eschivă, plata haraciului de 2000 de galbeni în termen de trei luni fiind unica modalitate de reglementare a raporturilor bilaterale acceptată de sultan: „Dacă va veni <haraciul> la împlinirea acestora, aşa să şi fie pacea încheiată cu domnia mea. Dacă nu va veni, aceasta <ceea ce vă aşteaptă – *n.ns.*> o ştiți şi voi"[50]. Scontând totuşi pe cointeresarea puterii suzerane, precum şi pe spiritul cordial al raporturilor acesteia cu Poarta, Petru al III-lea Aron a ales calea tergiversării, desăvârşind, în acelaşi timp, apropierea de Polonia. Astfel, negustorii lioveni au obținut, la 15 ianuarie 1456, confirmarea vechiului lor privilegiu[51], iar în primăvară, când zvonurile despre pregătirile intense ale turcilor pentru noua campanie s-au răspândit, logofătul Mihail a făcut o nouă călătorie la Cracovia[52], în vederea deciziei finale pe care Moldova trebuia să o ia. Cu acest prilej, imposibilitatea lui Cazimir al IV-lea de a se angaja pe două fronturi şi opțiunea sa pentru o înțelegere cu Mehmed al II-lea au devenit evidente[53]. Mai mult chiar, este posibil ca dregătorul moldovean – ale cărui aptitudini diplomatice erau bine cunoscute la Cracovia – să fi primit mandatul reprezentării în fața sultanului nu numai a intereselor domnului său, ci şi pe cele ale suzeranului acestuia.

Adunarea de la Vaslui a boierimii moldovene, de la sfârşitul lunii mai şi începutul lunii iunie, reeditând exemplul întrunirilor nobiliare convocate anterior pentru a hotărî în probleme de importanță majoră ale politicii statului feudal, s-a văzut nevoită astfel să se pronunțe doar cu privire la posibilitatea de rezistență a țării, în eventualitatea unui atac otoman decisiv, deoarece refuzul Poloniei de a se angaja într-o confruntare directă cu Imperiul otoman era dublat de totalul dezacord al factorilor de conducere ai Moldovei cu politica promovată până atunci în zonă de către Iancu de Hunedoara. Această din urmă atitudine rezultase însă nu numai din sensul

[49] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 228, p. 773-776; J. Długosz, *op. cit.*, ed. L., II, XIII, col. 181; v. şi Nicolae Iorga, *Studii istorice...*, p.115.
[50] Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1976, nr. 1, p. 1-2.
[51] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 229, p. 777-778.
[52] *Ibidem*, II, nr. C şi D, p. 804-808. Pentru datarea actului acordat logofătului Mihail de către Mujilo şi Bartoş Buczacki la 24 martie, f.a., v. L. Şimanschi, *Închinarea de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, în **AIIAI**, XVIII (1981), p. 618.
[53] Ven. Ciobanu, *op. cit.*, p. 62-63.

inițial al ocupării tronului de către Petru al III-lea Aron. Sprijinită, la început, numai de facțiunea boierească a unchiului său, Bratu cel Mare, cu rol hotărâtor în anihilarea preponderenței politice ungare în Moldova, la sfârşitul anului 1451, guvernarea lui Petru al III-lea Aron ajunsese să se întemeieze, în acelaşi timp, şi pe gruparea polonofilă, interesată fireşte, în revenirea suzeranității jagiellone. Pe de altă parte, nici participarea fruntaşilor partidei de centru, cum erau Duma Braevici şi Costea Danovici, la dezbaterile care au precedat hotărârea de la Vaslui, nu putea modifica orientarea externă a domnului şi a sfatului său, cu atât mai mult cu cât ei înşişi abdicaseră, în 1451, de la programul politic al lui Bogdan al II-lea. În sfârşit, este de notat, în acelaşi sens, că circa o treime din membrii adunării constituiau o simplă masă de manevră a celor angajați în confruntarea politică declanşată de ultimatum şi a căror reconciliere se făcuse tocmai în scopul apărării intereselor de castă şi grup favorizate de noua domnie[54].

În consecință, împuternicirea dată la 5 < iunie> 1456, logofătului Mihail de a duce la Poartă primul haraci al Moldovei, în valoare de 2000 de galbeni[55] consemnând *închinarea temporară* a țării acceptată de cei 59 de reprezentanți ai boierimii şi clerului, ca singura posibilitate de salvgardare în fața primejdiei otomane, releva, în acelaşi timp, eludarea ideii de apărare a țării pe baza resurselor militare interne, ca şi a celei de aderare la frontul luptei antiotomane condus de Iancu de Hunedoara, în favoarea menținerii la putere a aristocrației boiereşti şi a raporturilor de ascultare față de Coroana jagiellonă. Într-adevăr, invocarea neputinței proprii de apărare, precum şi cea a lipsei totale de „ajutor şi sprijin”, „cum au avut înaintaşii noştri”, sau stipularea prădăciunilor repetate ale trupelor otomane inserate în motivația actului, constituiau, toate, paleative exacerbate ale autorilor acesteia. Prezența unui detaşament de 3.000 de oşteni, în 1448, la Kossovo, în armata lui Iancu de Hunedoara, riposta hotărâtă dată armatei invadatoare polone, la 1450, în codrii Crasnei, renunțarea flotei turceşti, în 1454, la atacarea Cetății Albe, aflând, „acele locuri bine apărate”[56] şi chiar lupta de la Dolheşti, din

[54] L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 619-621.

[55] **DRH**, A. Moldova, vol. II, Bucureşti, 1976, nr. 58, p. 85-87. V şi Fr. Babinger, *Cel dintâi bir al Moldovei către sultan*, în vol. *Fraților Alexandru şi Ion I. Lapedatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Bucureşti, 1936, p. 29-37; Şt. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în **AIIAI**, XVI (1979), p. 45 şi urm.

[56] Aurel Decei, *Oastea lui Iancu Huneade înainte de bătălia de la Kossovo (1448)*, în „Revista Istorică Română”, XVI (1945), p. 41 şi 47; V Pârvan, *op. cit.*, p. 47-53; A. Vigna,

1457, care a opus pe câmpul de bătălie cel puţin 12.000 de oşteni[57], în marea lor majoritate moldoveni, demonstrau, dimpotrivă, existenţa unor reale resurse interne. De asemenea, este evidentă tendinţa autorilor de a exagera pericolul otoman, întrucât, în afara demonstraţiei navale turceşti din 1454, împotriva Cetăţii Albe, când, este posibil să se fi produs şi o incursiune a trupelor de uscat dinspre Dobrogea, informaţia vremii nu mai oferă nici un alt indiciu despre atacuri de proporţii similare. De altfel, în condiţiile armistiţiului ungaro-otoman încheiat la sfârşitul anului 1451, care îngloba şi Chilia cu teritoriul adiacent, conflictele militare pe linia Dunării au cunoscut, până în vara anului 1454, o sensibilă atenuare, chiar dacă şi aici, ca şi în alte puncte de pe cursul marelui fluviu, Poarta deţinea anumite capete de pod pe malul nordic al acestuia[58]. În sfârşit, aşa cum Polonia trebuie exclusă din rândul puterilor străine care ar fi primejduit „din toate părţile" hotarele ţării, de vreme ce tocmai suzeranitatea ei fusese preferată, din şirul statelor vecine care nu erau dispuse la o cooperare antiotomană se cuvine a fi eliminată Ungaria, întrucât dieta acesteia se pronunţase cu privire la măsurile de apărare antiotomană încă din aprilie 1456, propaganda călugărului italian Ioan de Capistrano se desfăşura cu maximum de intensitate, iar informaţia vremii atestă că Iancu de Hunedoara era conştient de necesitatea ajutorării Caffei şi a „celorlalte cetăţi şi ţări de la Marea Neagră"[59].

Escamotând adevărul sau supralicitându-i dimensiunile şi copleşiţi de spaima care cuprinsese întreaga Europă sud-estică[60], autorii compromisului de la Vaslui au procedat deci la un simulacru de consultare, menit să absolve domnia şi pe colaboratorii direcţi ai acesteia de responsabilitatea „închinării". În plus, derularea ulterioară a evenimentelor a pus în evidenţă şi relativa grabă cu care factorii de decizie ai Moldovei au procedat la plata

Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'Ufficio di S. Giorgio (1454-1475), vol. I, Genova, 1868, p. 102-105; I. Bogdan, *Inscripţiile de la Cetatea Albă şi stăpânirea Moldovei*, în **ARMSI**, sr. II, t. XXX (1907-1908), p. 327 şi urm.

[57] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 15, 29, 49 şi 61. Aprecierea „putere mică" pe care o face autorul *Cronicii moldo-germane*, referitor la efectivele lui Ştefan cel Mare trebuie raportată, desigur, la posibilităţile superioare ale lui Petru Aron.

[58] Fr. Pall, *op. cit.*, p. 624.

[59] Camil Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, Bucureşti, 1968, p. 188-189; A. Vigna, *op. cit.*, I, p. 534-536; **DRH**, D, I, nr. 322, p. 439-440; *Urkundenbuch*, V, nr. 2992, p. 509, nr. 3003, p. 518 şi 3010, p. 523-524.

[60] *Fontes Historiae Daco-Romaniae*, vol. IV, Bucureşti, 1982, p. 435; *Urkundenbuch*, V, nr. 2911, p. 446-447.

haraciului. Desigur, nu este exclusă o repetare a cererii tributului, în primăvara anului 1456, precedată, eventual, de o incursiune de pradă în sudul țării, dar aceste acțiuni nu erau destinate decât pregătirii unor împrejurări optime desfășurării viitoarei ofensive spre Dunărea mijlocie. Sfârşitul defavorabil al campaniei otomane de la Belgrad[61] va revela însă factorilor politici europeni, pentru prima dată după impresia copleşitoare produsă de către căderea Constantinopolului, limitele puterii turceşti şi mijloacele de stăvilire a acesteia, iar lui Mehmed al II-lea necesitatea supunerii întregii Peninsule Balcanice şi a eradicării supraviețuirilor bizantine, înainte de a declanşa ofensiva hotărâtoare pe frontul dunărean. Totodată, departe de a reda țării răgazul trebuitor fortificării interne şi siguranța de acțiune necesară consolidării poziției sale internaționale, noul angajament extern al lui Petru al III-lea Aron îi va precipita chiar sfârşitul domniei.

Încheierea păcii[62] şi privilegiul comercial din 9 iunie 1456 pentru negustorii de la Cetatea Albă[63] cu care logofătul Mihail s-a întors de la Yeniderbend – localitate pe râul Tundza (astăzi în Bulgaria) – unde s-a întâlnit cu sultanul, aflat în drum spre Belgrad cu oştile sale[64], s-au dovedit a fi, într-adevăr, concesii insuficiente. Regele polon s-a considerat, la rândul său, îndreptățit să ceară precizarea expresă a tuturor condițiilor generale şi speciale pe care le impunea raportul de suzeranitate-vasalitate, acceptat anterior. Ca urmare, Petru al III-lea Aron era nevoit, la 29 iunie 1456, să accepte drepturile cumnatei sale Maria şi implicit controlul militar polon asupra cetăților Hotin şi Țețin, să recunoască interesele speciale ale suzeranului la Cetatea Albă, să-i promită acestuia un sprijin armat consistent împotriva Ordinului teuton şi să-i trimită anual, „în chip de preț de omagiu

---

[61] Hurmuzaki, II, 2, nr. XLVIII, p. 59-60 (relatarea lui Iancu de Hunedoara privind desfăşurarea ostilităților şi posibilitatea apărută în urma victoriei creştinilor de a se trece la contraofensivă).

[62] Este greu de admis, dat fiind caracterul de beligeranță, şi încheierea unui tratat de pace propriu-zis (*ahidname*) cu acest prilej, aşa cum s-a presupus uneori: Şt. Gorovei, *op. cit.*, p. 635-636; M. Maxim, *Din istoria relațiilor româno-otomane: „capitulațiile”*, în „Anale de istorie”, XXVIII (1982), nr. 6, p. 49 şi urm. V. şi M. Mehmed, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii”, XIII (1960), nr. 5, p. 165-178.

[63] Mustafa A. Mehmed, *op. cit.*, vol. I, p. 2-3. Sultanul menționa în actul emis că, „făcând pace cu voievodul Moldovei [...], am înlăturat duşmănia dintre noi şi am poruncit ca negustorii aflați în ținuturile sale, la Akerman, să vină cu corăbiile lor şi să facă negoț, făcând alişveriş cu locuitorii la Adrianopol şi la Bursa şi la Istanbul...”.

[64] L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 622-624.

[...] daruri sau bunuri vrednice de amintire"[65], materializare evidentă a ideii de tribut, pe care coroana jagiellonă se străduise s-o valorifice în ultimii ani. Privilegiul comercial care era reînnoit, tot atunci, negustorilor lioveni dezvăluia, în plus prezența unui „fiu al hanului tătăresc" la Cetatea Albă, cu dreptul de a lua vamă pentru negoțul de tranzit desfăşurat aici[66] – prezență de natură să releve dimensiunile impactului mongol de la mijlocul secolului al XV-lea asupra Moldovei şi, implicit, pe cele ale concesiilor acceptate de Petru al III-lea Aron.

Statutul internațional al Moldovei rezultat în urma angajamentelor asumate de Petru al III-lea Aron față de Poartă şi Coroana jagiellonă se prezenta astfel deteriorat într-o proporție îngrijorătoare. Desigur, nu putea fi vorba încă de un condominium instituit asupra Moldovei şi cu atât mai puțin de regimul unui stat-tampon acceptat de puterile concurente[67]. Simpla comparare cu situația Țării Româneşti de la sfârşitul anului 1451, consfințită prin tratatul de armistițiu ungaro-otoman, demonstrează discrepanțele. Moldova nu era considerată la servicii prestabilite față de ambele puteri[68]. Chiar dacă logofătul Mihail va fi înfățişat pretențiile suzeranului de până atunci al țării în fața sultanului, iar acesta va fi fost de acord cu ele, ajungându-se astfel la primul aranjament indirect şi tacit între cele două puteri, caracterul vremelnic (până la obținerea ajutoarelor necesare) şi limitat (pentru încetarea stării de război) al „închinării" de la Vaslui sugerează un *status quo* grevat de numeroase rezerve. Mai degrabă, „seria acordurilor concomitente şi paralele"[69] reprezenta, pentru Poartă, o amânare a subordonării efective a țării, iar pentru Coroana jagiellonă, aşa cum

[65] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 230, p. 786.

[66] *Ibidem*, II, nr. 231, p. 794. Urmând politica lui Cazimir, regele Poloniei, Petru Aron a acceptat chiar instalarea la Cetatea Albă a lui Kuciuk Mahomed, fiul hanului Crimeii, care să încaseze vama de 100 de mărci de argint anual, lăsând libertatea deplină negustorilor care mergeau în Tartaria (Alexandru Gonța, *op. cit.*, p. 163).

[67] V. şi Ven. Ciobanu, *op. cit.*, p. 62-63, pentru care accepțiunea aranjamentului survenit se asimilează cu cea a unui „compromis" polono-otoman, vizând, în primul rând, eliminarea Ungariei din sfera intereselor moldoveneşti, la care Petru Aron aderase.

[68] V. mai sus, n. 29. La cele menționate adăugim aici stipulațiile exprese ale tratatului cu privire la statutul Țării Româneşti: „...şi Vladislav, voievodul muntenilor, să plătească şi să îi împlinească domniei mele ce este ținut față de domnia mea, fie în privința birului, fie asupra vreunei alte slujbe. Tot astfel, să facă ceea ce este ținut față de regatul Ungariei sau de guvernator: ascultare, supunere, îndatorire sau alte slujbe...", adăugând că atâta vreme cât vor fi îndeplinite aceste obligații, el va avea pace.

[69] Şerban Papacostea, *La Moldavie...*, p. 456.

surprindea plastic, mai târziu, primul cronicar al Moldovei, asigurarea propriei stăpâniri cu liniştea necesară după „păretele altuia”[70]. Omiterea turcilor, în tratatul din 29 iunie, din rândul duşmanilor potenţiali ai Moldovei, reduşi atunci doar la „poporul necredincios [...] tartaric”, dovedeşte într-adevăr „compromisul”, după cum prevederea referitoare la excluderea oricărei alte suzeranităţi atestă rezervele jagiellone[71].

Ajunsă într-un profund impas, domnia lui Petru al III-lea Aron nu se va dovedi capabilă, în ultimele luni ale existenţei sale, nici măcar să-şi remedieze poziţiile. Căutând o ieşire, domnul Moldovei s-a arătat dispus chiar, după cât se pare, să facă concesii Bisericii apusene promiţând călugărilor franciscani să treacă la catolicism şi, probabil, să le sprijine proiectele cu privire la refugiaţii husiţi. Invocarea „credinţei noastre catolice”, în scrisoarea adresată braşovenilor, la 12 august 1456, prin care se făgăduia respectarea vechilor libertăţi comerciale, este sugestivă în acest sens. Iar adaosul final: „Pe deasupra, să daţi crezare slugii (*familiaris*) Rafael, numit Laslău, în toate cele ce v-ar transmite”[72], avea desigur, în vedere pertractările în curs de desfăşurare. Noul demers al lui Petru al III-lea Aron nu a reuşit însă decât să-i submineze şi mai mult autoritatea. Nemulţumirea populară se amplificase, susţinătorii viitorului domn controlând întreaga „Ţară de Jos”, iar în nord izbucnind tulburări care vor degenera în conflicte de graniţă şi prădăciuni în afara acestora. Actul de la 1 aprilie 1457, încheiat între domn şi panii poloni Michailo şi Bartosz Buczacki, staroştii de Snyatin, Colomeea şi Koropiec şi, respectiv, de Podolia, acordă celor din urmă întreaga atenţie, ilustrând în acelaşi timp, incapacitatea lui Petru al III-lea Aron de a-şi asigura liniştea propriei

[70] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 97; v. şi N. Iorga, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ed. Ş. Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 311.

[71] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 230, p. 784. Mai mult chiar decât „rezerve” se poate considera că este vorba, de fapt, de o constatare din partea Coroanei polone a angajamentelor asumate anterior de către Petru Aron, deoarece acesta declara, în actul său de omagiu, că „dacă se va fi întâmplat să facem oarecare mărturii sau îndatoriri, *cu orice persoane*, care, în orice fel, ar fi contra numitului domn, rege sau a Coroanei sale a Poloniei sau ar putea să fie, în vreun chip oarecare, în viitor; vrem să fie stricate şi desfiinţate şi distruse şi, prin această scrisoare, le hotărâm stricate şi desfiinţate şi le distrugem, socotindu-le de aici înainte fără de nici o putere şi tărie”. Clauza nu a mai intrat însă în vigoare, datorită înlăturării lui Petru al III-lea Aron de pe tron de către Ştefan cel Mare, în aprilie 1457.

[72] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 232, p. 796-797; Fr. Pall, *op. cit.*, p. 631.

guvernări. În acest scop, el a consimţit – fapt fără precedent în istoria ţării – ca staroştii de Hotin şi de Cernăuţi să fie aleşi dintre boierii moldoveni de către cei doi dregători poloni „ca să putem astfel să ţinem amândouă ţările, de ambele părţi, în una, în pace, mulţumire şi dreptate”[73]. Dezordinii interne i se adăuga, după acelaşi act, atitudinea ostilă a „basarabilor, ungurilor” şi, probabil, a lituanienilor[74], atitudine căreia domnul Moldovei nu-i putea opune decât sprijinul nobilimii polone de graniţă. Ameninţarea din sud, unde, sub oblăduirea lui Vlad Ţepeş, pretendenţa fiului lui Bogdan al II-lea se maturizase, avea să se concretizeze însă foarte curând, punând capăt incertitudinii şi deschizând porţile unei alte epoci.

Menţionat pentru prima oară în documentele anilor 1450-1451, când purta deja titlul de „voievod”[75], cel ce avea să rămână în posteritate cu atributul suprem de „cel Mare şi Sfânt”, nu-şi dezvăluie însă decât insignifiant şi ipotetic *preludiile personalităţii*[76]. Născut, conform tradiţiei populare, la Borzeşti pe Trotuş, probabil în jurul anului 1438[77] şi beneficiind în vremea scurtei domnii a tatălui său, Bogdan al II-lea, de pregătirea acordată celor ce erau meniţi asocierii la conducerea treburilor de stat, nepotul lui Alexandru cel Bun avea să suporte, foarte curând, cea dintâi lecţie pe care mentalitatea feudală a epocii i-a rezervat-o: asasinatul de la Reuseni[78]. Rămas orfan şi urmărit, desigur, de ucigaşii tatălui, nevârstnicul

[73] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr 234, p. 811-814.
[74] J. Długosz, *op. cit.*, II, XIII, col. 79 (v. şi I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Ian Długosz*, Iaşi, 1926, p. 43); din relatarea istoricului polon rezultă că lituanienii, cu acordul regelui Cazimir al IV-lea, doreau şi ei înlocuirea lui Petru Aron şi înscăunarea unui pretendent propriu; poate „a acelui fiu de cuman”, probabil Berindei, care va continua să pretindă domnia Moldovei până la 1467, alături de Petru Aron. Nu este deci cazul unui *lapsus calami*, aşa cum s-a presupus (*ibidem*, p. 45 şi n. 2).
[75] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 220, p. 751; **DRH**, A, II, nr. 11-15, p. 12-16.
[76] L. Şimanschi, Formarea personalităţii lui Ştefan cel Mare, în „Revista Arhivelor”, LII (1975), nr. 1, p. 31-35.
[77] An care rezultă din atribuirea vârstei minime, de 11 ani, celui care purta în 1450 titlul de „voievod” (v. Em. Vârtosu, *op. cit.*, p. 223-225), precum şi din corelaţia care se poate face între numărul fraţilor şi surorilor mai mici ai lui Ştefan cel Mare (D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 86): Ioachim, Ion, Cârstea, Maria şi Sora, şi durata necesară naşterii lor. V. şi Const. Rezachevici, *Familia lui Ştefan cel Mare. Împrejurările ocupării tronului*, în „Revista Arhivelor”, LIX (1982), nr. 2, p. 118, care propune însă anii 1433-1434 după Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. de G. Sion, vol. III, Bucureşti, 1859, p.38.
[78] J. Długosz, *op. cit.*, II, ed. L, col. 71-72; *Cronicile slavo-române...*, p. 15, 49, 61 şi 178; v. şi L. Şimanschi, *O cumpănă...*, p. 183-199.

fiu de domn a trebuit să ia calea pribegiei, petrecând câțiva ani în Transilvania unde potrivit înțelegerii din 1450, Iancu de Hunedoara i-a oferit probabil adăpost. Odată cu el a trecut munții și vărul său Vlad Țepeș, refugiat temporar la curtea de la Suceava, așa cum atesta reacția promptă a oficialităților ungare[79], îngrijorate de eventualele sale acțiuni contrare armistițiului încheiat recent cu Poarta. Este de presupus apoi că în toamna anului 1455, când Iancu de Hunedoara întrevedea posibilitatea unei expediții militare în Moldova, singurul competitor al tronului care putea fi avut în vedere de căpitanul regal era fiul lui Bogdan al II-lea[80].

Iancu de Hunedoara

Pretendența acestuia ajunsese deci să se exprime public, iar trecerea sa în Țara Românească, împreună cu Vlad Țepeș, în primăvara anului 1456[81], se înfățișează ca o consecință normală. Cu acest prilej, s-a produs și prima luare de atitudine a viitorului domn în problematica politică ce greva soarta țării sale: întâlnindu-se cu logofătul Mihail, aflat în solie la turci, el va fi încercat să-l influențeze și, poate, să-l atragă de partea sa, dar n-a reușit să obțină decât „dușmănia” fățișă a marelui dregător, iar refuzul repetat al logofătului, în 1457, 1460, 1468 și 1470[82], de a se întoarce în țară din Polonia și a face parte din sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare, trădează caracterul

[79] **DRH**, D, I, nr. 308 și 309, p. 424-425: „...sus-pomenitul Vlad a venit la noi din părțile Moldovei sub protecția noastră...”; v. și *Urkundenbuch*, V, nr. 2767-2769, p. 337-339.

[80] **DRH**, D, I, nr. 327, p. 446. În afară de Ștefan, se mai afla în viață și vărul său, Alexandru, fiul lui Ștefan al II-lea (v. D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 86) despre care însă izvoarele vremii nu mai oferă nici o știre până la 1476, când se afla în suita lui Mehmed al II-lea, ca pretendent la tronul Moldovei (v. și C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538*, în **AIIAI**, XIV (1977), p. 107; v. și C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 118-119).

[81] N. Grigoraș, *Începuturile domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1459)*, în „Studii și Cercetări Științifice”, VIII (1957), fasc. 1, p. 44-46; N. Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976, p.33-34 și 59; Șt. Andreescu, *En marge des rapports de Vlad Țepeș avec la Hongrie*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XVI (1977), nr. 3, p. 49; Gustav Gündisch, *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeș cu Transilvania în anii 1456-1458*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 3, p. 683; v. și Const. A. Stoide, *În legătură cu scrisoarea datată 11 februarie 1462. Contribuții la cunoașterea izvoarelor domniei lui Vlad Țepeș*, în **AIIAI**, XVIII (1981), p. 168, care acceptă înscăunarea lui Vlad Țepeș de către otomani.

[82] **DRH**, A, II, nr. 66, p. 97-98; nr. 89, p. 127-128; nr. 152, p. 221-222; nr. 169, p. 253-254.

esenţial al opoziţiei apărute în „Ţara Basarabilor” – vizând, desigur, hotărârile sfatului lărgit de la Vaslui – chiar dacă ea a fost alimentată ulterior de elemente noi.

Plănuită, probabil, încă din Transilvania, dar întârziată de evenimentele din vara anului 1456 şi, mai ales, de dispariţia lui Iancu de Hunedoara, „preaputernicul atlet al lui Hristos”[83], după victoria de la Belgrad, intervenţia munteană în Moldova, pentru înscăunarea fiului lui Bogdan al II-lea, se va produce abia în primăvara următoare. Şi, cu toate că pregătirile desfăşurate în acest scop erau cunoscute la Suceava, după cum atestă înţelegerea lui Petru al III-lea Aron cu fraţii Buczacki[84], domnul Moldovei n-a izbutit să preîntâmpine pericolul. Pătrunzând fulgerător pe valea Siretului, cu detaşamentul muntean pe care i l-a pus la dispoziţie Vlad Ţepeş, şi realizând, probabil în marş, o concentrare de forţe din Ţara de Jos, unde avea numeroase rude, Ştefan cel Mare a reuşit să ajungă cu circa 6.000 de oşteni lângă satul Dolheşti, de la vărsarea Şomuzului Mocirlos. Aici, în împrejurimile actualului sat Dolhasca[85], marţi, 12 aprilie 1457, el a obţinut o victorie categorică[86], obligându-l pe Petru al III-lea să se retragă, împreună cu principalii săi colaboratori, la Cameniţa[87].

Pe câmpul de la „Direptate”, din apropierea luptei abia încheiate, în faţa mulţimii de oşteni, învinşi sau învingători, şi ţărani din partea locului, fiul lui Bogdan al II-lea a fost proclamat de către mitropolitul Theoctist – venit se pare special pentru a negocia soluţionarea paşnică a conflictului – domn al ţării[88]. După instabilitatea politică din perioada anterioară, când numeroasele schimbări de domnie fuseseră aprobate doar de grupările boiereşti ale

---

[83] Hurmuzaki, II, 2, nr. L, p. 61-62.

[84] Conform acesteia, nobilii poloni trebuiau să intervină pe lângă rege „să ne facă nouă pace şi linişte din partea muntenilor şi a ungurilor...” (v. M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 234, p. 812).

[85] Em. Diaconescu, *Precizări cu privire la lupta lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, în **AIIAI**, XIV (1977), p. 277 şi urm.; Al. Gonţa, *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ştefan cel Mare şi Petru Aron*, în „Studii”, XI (1958), nr. 6, p. 189 şi urm.; C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani*, în **AIIAI**, XIX (1982), p. 626-629.

[86] *Cronicile slavo-române...*, p. 15, 28, 49 şi 61.

[87] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, nr. 235, p. 814-816. Se aflau în anturajul lui Petru Aron următorii mari boieri: Duma Braevici, Stanciul, Costea Danovici, Ion pârcălabul şi Vasco Levici. Este de reţinut, totodată, că acum Mihail Buczacki a restituit domnului pribeag „leafa” primită anterior de fratele său, Bartosz, pentru a-l ajuta „împotriva oricărui duşman”.

[88] N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982, p. 32-34.

pretendenților la tron, o adunare mai largă, constituită ad-hoc, în spiritul unei vechi tradiții, consfințea înscăunarea[89]. Ea demonstra noii domnii inaderența tuturor categoriilor sociale la politica de concesii şi compromis promovată de Petru al III-lea Aron, precum şi hotărârea majorității boierimii moldovene de a pune capăt unei situații care putea să pericliteze ordinea feudală internă.

Papa Calist al III-lea

Papa Pius al II-lea

Auspiciile sub care debuta noua domnie nu erau însă întru totul încurajatoare. Deşi iminența conjuncturilor periculoase pe plan extern fusese depăşită, ultimele evoluții nu ofereau nici o garanție pentru recuperarea pozițiilor pierdute ale țării. Apelul la cruciadă, lansat de papa Nicolae al V-lea[90], şi propaganda susținută în continuare pentru organizarea acesteia de către succesorul său, Calist al III-lea, eşuaseră lamentabil, după cum Congresul de la Mantua (1459-1460), convocat de noul papă, Pius al II-lea, în acelaşi scop nu va reuşi decât să evidențieze disensiunile şi inerțiile europene[91]. Deşi învinşi la Belgrad în 1456 sau Albulena (Uji Bardhë) în 1457,

[89] C. Cihodaru, *Sfatul domnesc şi sfatul de obşte în Moldova sec. XV-XVIII*, p. 76 şi urm.; Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi Adunarea stărilor în Principatele Române*, Bucureşti, 1995.
[90] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 248-249.
[91] Const. Marinescu, *Le Pape Nicolas V (1447-1455) et son attitude envers l'Empire byzantin*, extrait des Actes des IVe Congrès international des études byzantines), Sofia,

turcii continuau să supună unei presiuni masive şi metodice, pe mare şi uscat, toate teritoriile ce se revendicau moştenirii bizantine. În 1456 şi 1458, ei au desfiinţat astfel ducatele de Enos şi Atena, tot în 1458 au pătruns în despotatul Moreei, pe care-l vor transforma, peste doi ani, în vilaiet turcesc, precum şi în Serbia, cu care vor proceda la fel, în 1459[92], expansiunea europeană fiind însoţită de acţiuni similare şi în Asia Mică, unde au cucerit, în 1458, Samatris. Pe de altă parte, Coroana jagiellonă, care profitase cu un an în urmă de impasul vasalei sale şi dorea să-şi fructifice acum drepturile dinastice de moştenire la tronul ungar, se afla în imposibilitatea de a-şi schimba atitudinea politică. Războiul început cu Ordinul teuton se dovedea a fi mai dificil decât scontase, în iulie 1458 operaţiunile militare trebuind a fi reluate[93]. Reprezentanţii ei la Congresul de la Mantua au condiţionat, de aceea, din nou, participarea Poloniei la cruciadă cu satisfacerea cererilor ei de a avea o ieşire la Marea Baltică[94]. La toate acestea se adăugau tulburările şi luptele politice interne izbucnite în Ungaria după dispariţia lui Iancu de Hunedoara (11 august 1456) şi asasinarea lui Ulrrich Cilli, la 9 noiembrie 1456, în cursul cărora fiul cel mai mare al eroului dispărut, Ladislau, a fost condamnat la moarte şi executat (16 martie 1457). Ele se vor prelungi şi în anii următori datorită încetării din viaţă a regelui Ladislau Postumul, la 23 noiembrie 1457, precum şi a alegerii celui de-al doilea fiu al lui Iancu, Matia Corvin, la 24 ianuarie 1458; Frederic al III-lea al Austriei va fi ales, la rândul său, de către partida opusă, în aceeaşi calitate[95]. În sfârşit, o incertitudine similară greva şi asupra orizontului răsăritean al statului moldovean, ameninţarea hoardei lui Sayid Ahmed menţinându-se atâta vreme cât fiii hanului se aflau în Moldova iar un reprezentant al „ţarului” tătăresc, probabil din Crimeea, se mai afla încă la Cetatea Albă[96].

1935, p. 338-342; Le Dr. Louis Pasteur, *Histoire des Papes depuis la fin du Moyen Âge*, trad. din germană de Furcy Raymond, III, Paris, 1924, p.72-79; Rigomera Eysser, *Papst Pius II. und der kreutzung gegen die Türken*, în *Melanges d'Histoire Générale*, Bucureşti, 1938, p. 24-42.

[92] Const. Jirecek, *op. cit.*, II, p. 212-216; Nicolae Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, p. 87-96 şi 105-109; C. Mureşan, *op. cit.*, p. 197-200; *Gheorghe-Kastriotul Skanderberg şi lupta albanezo-turcă din secolul al XV-lea*, trad. de Aurelia Zub, Bucureşti, 1972, p. 121-122; Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, Bucureşti, 1978, p. 109-112.

[93] J. Długosz, *op. cit.*, ed. P., XIV, p. 270-271.

[94] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 455-456.

[95] Vilmos Fraknói, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440-1520)*, Budapest, 1896, p. 153 şi urm.; Karl Nehring, *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, 2. erg. Anflage, München, 1989, *passim*.

[96] Hurmuzaki, II, 2, nr. CVI, p. 126-127; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol.

Pentru tânărul domn al Moldovei, edificat, probabil, asupra conduitei polone, ca şi asupra celorlalte componente ale raporturilor internaţionale din Balcani sau de la nordul Pontului Euxin, o apreciere obiectivă a perspectivei şi, implicit, stabilirea propriei sale poziţii politice, înfăţişau, desigur, multiple necunoscute. Poate tocmai de aceea, pentru început, principala atenţie a lui Ştefan cel Mare a fost concentrată asupra măsurilor de *consolidare internă a domniei*, cu toate că nici acestea nu se puteau realiza decât prin asumarea imperativelor de politică externă presupuse de noua schimbare de guvernământ. Nu întâmplător deci, primele scrisori ale noului domn au fost adresate logofătului Mihail (13 septembrie 1457), căruia i se promitea, în schimbul revenirii din Polonia, iertarea încălcării „celor vorbite şi convenite" odinioară în „Ţara Basarabilor" şi înapoierea tuturor averilor[97], precum şi negustorilor braşoveni (după 25 noiembrie 1457), invitaţi să reia negoţul lor în Moldova conform „vechiului obicei", aşa cum va fi acesta detaliat prin privilegiul de la 13 martie 1458[98]. O hotărâre de maximă responsabilitate politică a trebuit, de asemenea, să fie luată cu privire la plata haraciului datorat Porţii, a cărui scadenţă nu putea trece peste începutul lunii iunie, moment când acesta a fost plătit pentru prima oară. Dată fiind semnificaţia primordială a înscăunării, efectuată cu sprijinul forţelor antiotomane, nu este, fireşte, de conceput, aşa cum s-a presupus, o sporire a tributului cu încă 1.000 de galbeni[99]. În esenţa sa, „închinarea" de la Vaslui nu fusese decât o răscumpărare a păcii, fără clauze restrictive la adresa suveranităţii statului, aşa încât schimbarea de domnie nu avea nevoie de recunoaşterea sultanului. Nu este mai puţin adevărat însă că o încălcare a deciziei de la Vaslui, atâta vreme cât domnul însuşi recunoştea că hotărăşte doar „cu boierii care ţin de noi", nu era posibilă. Exemplul vărului său, Vlad Ţepeş, trebuia urmat, iar contextul internaţional şi situaţia tronului îl vor determina, într-adevăr, şi pe Ştefan cel Mare să accepte pentru mulţi ani plata haraciului.

Sistemul angajamentelor externe ale lui Petru al III-lea Aron nu putea fi

II, Bucureşti, 1913, nr. CXXVI, p. 266-269. Printre altele, actul stipula ca obligaţie a domnului Moldovei: „*sed solum Domino Regi et Regno Polonae servire et contra paganos...*"; v şi Const. Andreescu, *Din legăturile moldo-tătare la mijlocul secolului al XV-lea*, în „Arhiva", XLI (1934), nr. 3-4, p. 139-151. Pentru fiii lui Sayid Ahmed, v. şi Hurmuzaki, Supl. I, 3, p. 288 şi I. Bogdan, *op. cit.*, II, nr. CXXXI, p. 291-294.

[97] **DRH**, A, II, nr. 66, p. 89 şi 98, p. 127.

[98] I. Bogdan, *op. cit.*, II, doc. CXXIV-CXXV, p. 259-265.

[99] Şt. Gorovei, *op. cit.*, p. 641; M. Maxim, *op. cit.*, p. 51; v. şi Nicolae Iorga, *Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, Bucureşti, 1921, p. 16.

însă preluat în totalitate. Obligaţiile la care acesta a consimţit faţă de Coroana jagiellonă se cereau a fi, în primul rând, anulate, deoarece ele afectau grav securitatea şi libertatea de acţiune a domnului Moldovei, precum şi *integritatea teritorială a statului*, cetăţile Ţeţin şi Hotin fiind practic controlate de trupele polone[100]. În plus, adăpostul pe care Petru al III-lea Aron şi principalii săi colaboratori l-au găsit în Halici şi Podolia determina ascendenţa normalizării raporturilor cu fosta putere suzerană asupra tuturor celorlalte preocupări de politică externă. Maniera abordării relaţiilor internaţionale ale ţării nu putea reedita însă, nici ea, decât cu riscul eşecului total, exemplul guvernării predecesorului. Inaugurând, de aceea, o modalitate ce îi va caracteriza, până la sfârşit, opera politică, Ştefan cel Mare a luat iniţiativa acestei reglementări, deschizând, probabil o dată cu mobilizarea tuturor forţelor Coroanei la asediul Marienburgului, în august 1458, ostilităţile împotriva Poloniei[101]. Aşa cum reiese însă din motivaţia tratatului de la Overcăuţi, din 4 aprilie 1459, acestea nu s-au transformat într-un război propriu-zis, ci au împrumutat caracterul unor incursiuni de descurajare, cu scopul evident de constrângere a adversarului la tratative şi concesii. Şi într-adevăr, cei doi împuterniciţi regali, Andreas Odrowasz, palatinul Rusiei şi Hryczko de Pomorzany, palatinul Podolinei, se angajau ca „voievodul Petru să nu aibă a adăsta la Hotin şi [...] nici să afle adăpost mai aproape de Ţara Moldovei decât în Smotricz", recunoscând astfel, *de jure*, noua domnie. În acelaşi timp, ei au renunţat, probabil, la controlul militar asupra cetăţii Ţeţin – despre care actul nu mai face nici o menţiune –, păstrând în stăpânire polonă doar cetatea Hotinului, cu vama dependentă de aceasta. În schimb, domnul Moldovei făgăduia să înapoieze averile şi să-i ţină în cinste pe consilierii lui Petru al III-lea Aron, care vor reveni în ţară, să respecte vechile libertăţi de negoţ ale liovenilor şi să nu-şi caute un suzeran în altă parte, „ci să slujim numai domnului rege şi regatului Poloniei"[102]. Sugestiv pentru înţelegerea

[100] Ţara Şipeniţului (restituită în 1436 Coroanei polone), împreună cu cetăţile Hotin, Ţeţin şi Hmielov, se afla, la 1444, probabil cu titlul de feud, în stăpânirea lui Iliaş voievod şi a soţiei sale, Marinca. Statutul primelor două cetăţi a fost recunoscut ca atare, în 1456, şi de către Petru Aron, iar revizuirea preconizată cu prilejul depunerii omagiului nu a mai avut loc, aşa încât până în aprilie 1459 situaţia va fi rămas, desigur, aceeaşi (v. şi M. Costăchescu, *op. cit.*, II, doc. 203, 209 şi 230, p. 707-708, 721-722 şi 786).

[101] J. Dlugoz, *op. cit.*, ed. P., XIV, p. 272-276. Momentul coincide, şi, fireşte, nu întâmplător, cu redacţia iniţială a celui de al doilea salvconduct eliberat logofătului Mihail, la 12 iunie 1458 (v. **DRH**, A, II, doc. 89, p. 128).

[102] I. Bogdan, *op. cit.*, II, doc. CXXVI, p. 266-269.

stipulațiilor tratatului este şi locul unde s-au purtat discuțiile preliminare asupra acestuia: „*in rippa fluminis Niestr, propre villam Owerkielowicze*”[103].

Deşi angajamentele asumate prin acest tratat probează, neîndoielnic, *cea dintâi aliniere politică internațională* a lui Ştefan cel Mare, revenirea la obediența față de Coroana polonă este marcată de serioase rezerve. Depunerea personală a omagiului nu figura printre clauzele înțelegerii, iar contribuția militară a Moldovei era prevăzută doar în cazul luptelor cu „păgânii”. Tocmai de aceea, tratatul poate fi considerat ca un prim succes de politică externă al lui Ştefan cel Mare, deținerea tronului obținând cea mai semnificativă recunoaştere, iar integritatea teritorială a statului fiind considerabil întărită. În plus, rațiunea adoptării unora dintre principalii colaboratori ai lui Petru al III-lea Aron în preajma acestuia, aşa cam atestă înscrisul domnului pribeag de la Camenița, din 24 ianuarie 1458, a dispărut, Stanciul cel Mare întorcându-se în țară chiar din vara anului 1459, iar Duma Braevici şi Costea Danovici, la începutul anului următor[104]. În acest fel, Ştefan cel Mare a reuşit să concentreze în jurul tronului pe reprezentanții tuturor fostelor partide boiereşti, cu excepția logofătului Mihail, deşi, la 12 ianuarie 1460, i-a acordat acestuia un nou salvconduct pentru a reveni în Moldova[105]. Dar, concomitent, libertatea sa de acțiune şi decizie a scăzut, o parte a documentelor de proprietate emise de cancelaria oficială începând să fie cosigilate[106] şi cu pecețile unor membri ai sfatului, după cum influența sfetnicilor cu tendințe polonofile asupra celorlalți va constitui un element important al viitoarei orientări politice[107].

---

[103] Pentru identificarea localității, v. D. Agache, *O localitate regăsită: Overc[hel]ăuți*, în **AIIAI**, XXV (1988), 1, p. 499-506. Deşi I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 269, n. 1, atrăgea atenția asupra transmiterii corupte a toponimului, denumirea acestuia s-a menținut, în literatura istorică, sub această formă. De fapt, este vorba de satul *Overcăuți*, din ținutul Hotin, situat într-adevăr pe malul Nistrului şi existând în vremea lui Ştefan cel Mare. A aparținut familiei Movilă şi, pornind de la această situație, se poate presupune că ea a aderat, încă de la început, la politica noului domn.

[104] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, doc. 235, p. 814-815; **DRH**, A, II, nr. 85, 90 şi 92, p. 129-133. Logofătul Mihail va rămâne însă în continuare, în Polonia, unde se va bucura de avantaje speciale: v. Hurmuzaki, II, 2, doc. CV, p. 125 şi CXI, p. 132; v. şi M. Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970, p. 22-24.

[105] V. mai sus, n. 82.

[106] Emil Vârtosu, *Cosigilarea actelor domneşti*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, vol. II, p. 405-437.

[107] L. Şimanschi, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, în „Revista de Istorie”, tom. 35, nr. 5-6, p. 587-588.

CONSTANTIN REZACHEVICI

A FOST ŞTEFAN CEL MARE „ALES” DOMN ÎN APRILIE 1457?

Un vechi „scenariu istoric”: de la „tradiția” imaginară la realitate

„În primăvara anului 1457, pe câmpia căreia i se spunea Direptate, nu departe de cetatea de scaun a Sucevei, un vlăstar al familiei domnitoare a Moldovei înapoiat din pribegie pentru a-şi revendica moştenirea părintească era aclamat domn, potrivit tradiției, de o mare adunare a țării, alcătuită din reprezentanții boierimii de toate treptele şi ai clerului”. Aşa începe ultima micromonografie dedicată lui Ştefan cel Mare, una dintre cele mai temeinice şi bine documentate lucrări de acest fel, privitoare la marele domn[1]. Ea înregistrează de fapt părerea mai veche că „marea adunare a țării” (instituție care în realitate, în Evul Mediu românesc, nu apare sub acest nume şi având conținutul care i s-a atribuit de către majoritatea istoricilor!), a „aclamat”, a „recunoscut” sau chiar a „ales” pe Ştefan cel Mare pe „câmpia Direptate”. Deşi s-a observat mai demult că „până la această dată, nu se întâlnesc în actele noastre interne mențiuni despre alegerea domnilor moldoveni... S-ar părea deci că Ştefan cel Mare ar fi primul domnitor care a fost ales sau cel puțin recunoscut de o parte a clasei dominante”[2].

E adevărat că o ciudată caracteristică a istoriografiei româneşti alătură adesea date şi fenomene minuțios analizate ştiințific, cu altele din domeniul legendei, crezând în egală măsură în ambele. Iar o dată legenda pătrunsă în lucrările ştiințifice, purtând girul unor nume prestigioase, cu greu mai poate fi recunoscută ca atare şi înlăturată. Căci pare mai frumoasă ca realitatea, mai atractivă, uneori chiar mai „patriotică”. Am avut adesea prilejul să separ legenda de realitatea recuperată ştiințific[3], şi ştiu cât de grea e în optica diferitelor medii despărțirea de cea dintâi, din inerție, din interes, din ignoranță chiar. Dar adevărul istoric trebuie mai devreme sau mai târziu să iasă la lumină!

---

[1] Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare domn al Moldovei 1457-1504*, Bucureşti, 1990, cu ediții anterioare în diferite limbi europene.

[2] N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare (1457-1459)*, în **SCŞI**, istorie, Iaşi, nr. 1, p. 50.

[3] Cf. în acest sens lucrări ale autorului acestor rânduri, în **AIIAI**, XXIV/1 (1987), p. 71, nota 2.

Şi în cazul urcării în scaun a lui Ştefan cel Mare, în aprilie 1457, se îngemănează neobservat două elemente distincte: unul ştiinţific analizat şi rezolvat abia în ultimele decenii, problema luptelor lui Petru Aron cu pretendentul, apoi cu domnul Ştefan, celălalt, provenind îndeosebi dintr-o consemnare cronicărească cu iz de legendă din secolul XVII, acceptată ca atare, referitor la rolul unei adunări a stărilor privilegiate laice şi religioase, în proclamarea ca domn a lui Ştefan cel Mare, peste care se suprapune aproape întotdeauna ceremonia ungerii cu mir, încoronarea, arătată ca petrecându-se tot pe acel câmp faimos „Direptate”. Deşi e vorba de o cu totul altă ceremonie, mai bine cunoscută din izvoarele istorice, şi care nu se putea petrece decât într-o biserică, iar nu pe un câmp!

Întotdeauna m-am întrebat – şi nu am fost singurul – de ce a fost nevoie de „aclamarea” sau „recunoaşterea” lui Ştefan de către o mare adunare a ţării, mai bine zis a stărilor privilegiate, când în aprilie 1457 acesta era un pretendent fără probleme (fusese chiar asociat la domnie de către tatăl său, Bogdan II, cu titlul de „voievod”, document cel puţin de la 11 februarie 1450)[4], în plus era singurul competitor după alungarea lui Petru Aron. De ce o astfel de practică nu apare în cazul ridicării în scaun a altor domni din Moldova în secolul XV? Iar în Ţara Românească se întâlnesc doar două cazuri de acest fel, în secolul XVI şi la începutul celui următor, atunci când, cum vom vedea, pretendentul nu era sigur os domnesc, respectiv când s-a schimbat dinastia, în ambele cazuri simţindu-se nevoia unei legitimări. Nu cumva această aşa-zisă adunare a ţării din aprilie 1457 a fost confundată cu o altă ceremonie? Un răspuns am schiţat doar în 1982[5], reiau deci analiza.

*

Se ştie astăzi că tânărul pretendent Ştefan, cu oastea sa (nu tocmai mică, cum se afirmă de obicei, de vreme ce număra până la 6.000 de oameni, un efectiv însemnat la acea vreme)[6], concentrată cu sprijinul lui Vlad Ţepeş la hotarul muntean în martie 1457, a înaintat la începutul lunii

[4] **DRH**, D, I, Bucureşti, 1977, p. 411; A, II, Bucureşti, 1976, p. 12, 14, 16.

[5] Constantin Rezachevici, *Familia lui Ştefan cel Mare, împrejurările ocupării tronului*, în **RA**, LIX (1982), nr. 2, p. 117.

[6] *Cronica moldo-germană* spune: „cu putere mică, cu muntenii, cu ţările de jos, ca la 6 mii de oameni” (*Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 28), dar 6.000 de oameni erau o „putere mică” în ultima parte a domniei lui Ştefan, când a fost scrisă cronica, nu la 1457.

următoare de-a lungul Siretului spre Suceava. Petru Aron nu a fost surprins ca atare, cum se crede îndeobşte; cunoştea acţiunile pretendentului şi-l aştepta. Dar, observ cu această ocazie, îl aştepta mai târziu, după 1 mai sau chiar după 30 iunie[7]. Surprinzătoare pentru el a fost doar iuţeala cu care a înaintat Ştefan, căruia în consecinţă nu i-a putut opune decât o oaste strânsă în grabă. Nu e de mirare astfel, că la 12 aprilie 1457, tânărul pretendent a înfrânt această oaste a lui Petru Aron lângă satul Doljeşti (Dolheşti), la sud-est de cetatea de scaun a Sucevei, aproape de vărsarea Şomuzului Mocirlos (local zis şi Hreaţca = „tină") în Siret, care pe atunci se făcea în dreptul satului Dolhasca (apărut mai târziu)[8], adică, după cronica moldo-germană: *„la o gârlă sau apă cu numele Hreasca, lângă Doljeşti"*[9]. Învins, Petru Aron a fugit spre Cameniţa, unde îşi asigurase, doar cu mai puţin de două săptămâni în urmă, refugiul, cu dreptul

[7] Nu s-a observat până acum că la 1 aprilie 1457, din Suceava, Petru Aron fixează pentru returnarea unei pagube, făcute fraţilor Móźilo şi Bartosz Buczacki, stăpânii Pocuţiei şi ai Podoliei, ziua Sfântului Filip (1 mai la catolici, 30 iunie la ortodocşi; Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 808-814), deci nu se aştepta ca cel puţin până la una din aceste date să fie înlăturat din scaun.

[8] Acum vărsarea Şomuzului Mocirlos sau Mic în Siret se face lângă salul Rotunda (com. Doljeşti, jud. Suceava), adică puţin mai la nord decât în secolul al XV-lea (C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani*, în **AIIAI**, XIX (1982), p. 626-628. Discutarea unor detalii de teren, la N. Grigoraş, *Când a intrat Ştefan cel Mare în Moldova?*, extras din „Anuarul Liceului Naţional Iaşi, pe anii 1942-1945", p. 5-7; idem, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare*, p. 49-50 ; idem, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982, p. 36-38; Al. I. Gonţa, *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ştefan cel Mare şi Petru Aron*, în „Studii", XI (1958), nr. 6, p. 189-201; Emil Diaconescu, *Precizări cu privire la lupta lui Ştefan cel Mare pentru ocuparea domniei*, în **AIIAI**, XIV (1977), p. 277-283; Alexandru V. Boldur, *Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504)*, Madrid, 1970, p. 13-14. Cei amintiţi sunt de acord că o a doua luptă a lui Ştefan cel Mare cu Petru Aron, la Orbic, n-a mai avut loc la 14 aprilie 1457. Ea a fost plasată pe la 1470, când Petru Aron intrând în Moldova a fost învins la Orbic-Buhuşi (jud. Neamţ) şi executat (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 626; idem, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în **SCŞI**, istorie, nr. 1, p. 14-15). Aflarea unei selişti Orbic, lângă Doljeştii din judeţul Neamţ, tot în vecinătatea Siretului, dar pe partea stângă, tot lângă o localitate Rotunda, şi încă aflată în proprietatea boierilor Dereptate, coincidenţe *într-adevăr tulburătoare*, l-au făcut pe Costin Merişca, *„La locul ce se chiamă Direptate"*, în „Magazin Istoric", XI (1977), nr. 7, p. 29, să admită localizarea luptelor de la Doljeşti (ca în istoriografia interbelică) şi Orbic (aceasta la 14 aprilie 1457) în judeţul Neamţ. Şi tot în această zonă plasează şi „locul numit Direptate, după vechii săi stăpâni" (ipoteză care mai fusese susţinută în 1889 şi 1933: cf. C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei*, p. 629, nota 30).

[9] *Cronicile slavo-române*, p. 28.

de a folosi veniturile oraşului, pentru sine şi boierii însoţitori, mari şi mijlocii („*panii şi slugile noastre*”), printr-un tratat întărit cu jurăminte de credinţă, încheiat cu Móźilo şi Bartosz Buczacki, adevăraţii stăpâni ai Pocuţiei şi Podoliei[10]. Îl însoţeau destui boieri, chiar dintre vârfurile sfatului domnesc, căci se străduise mereu să-i atragă, ca şi pe exponenţii clerului[11].

Următorul moment pentru biruitorul Ştefan l-a constituit ridicarea la domnie, îndată după 12 aprilie 1457. Letopiseţele din vremea lui Ştefan cel Mare nu amintesc nimic despre vreo adunare legată de acest moment. Pentru cronica moldo-germană, după înfrângerea şi alungarea lui Petru Aron, Ştefan voievod „*a rămas stăpân cu putere*”[12]. Iar pentru letopiseţul anonim al Moldovei, care reproduce cel mai apropiat cronica de curte a lui Ştefan cel Mare, după acelaşi moment, învingătorul „*a luat schiptrul Moldovei*”[13]. Atât! Nu s-a simţit nevoia nici unui comentariu, nici unei justificări. *Pentru că totul s-a petrecut firesc, în tiparele obişnuite ale înscăunării unui domn al Moldovei, prin nimic deosebit la vremea sa de alţi urmaşi ai lui Alexandru cel Bun, care după moartea acestuia şi-au dobândit în acelaşi fel domnia*. Abia în secolul XVI, probabil, în vremea domniei lui Ştefan cel Tânăr (1517-1527), pe la 1517-1519, deci la aproape şase decenii după evenimente, în letopiseţele redactate la mănăstirea Putna, pornind de la aceeaşi cronică de curte din secolul trecut[14], se adaugă (cel puţin la formele păstrate astăzi), pe baza unor informaţii orale, ştirea despre o a doua biruinţă a lui Ştefan cel Mare asupra lui Petru

Vlad Ţepeş

[10] Mihai Costăchescu, *Documente moldoveneşti*, II, p. 808-814, 1 aprilie 1457, Suceava.
[11] *Ibidem*, p. 814-815, N. Grigoraş, *Din istoria diplomaţiei moldoveneşti (1432-1457)*, Iaşi, 1948, p. 197, 205, 225.
[12] *Cronicile slavo-române*, p. 28. Ion Const. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare (Versiunea germană a lui Schedel)*, Bucureşti, 1942, p. 36-37, 59 (traducerea lui P. P. Panaitescu este însă fidelă sensului real al textului).
[13] *Cronicile slavo-române*, p. 7, 15.
[14] Cf. şi Leon Şimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova*, II, *Lista domnilor din prima jumătate a secolului XV*, în **AIIAI**, XXII/2 (1985), p. 578.

Aron, la Orbic, îndată după cea de la Doljeşti, când de fapt în intervalul dintre aceste lupte se scurseseră aproape 13 ani[15]. Iar între această ştire şi luarea schiptrului, anonimii călugări din ctitoria-necropolă a Marelui Ştefan, adaugă în acelaşi fel, în două variante păstrate, părându-li-se desigur prea săracă în ştiri cronica de curte a binefăcătorului lor: „*După aceea s-a adunat toată țara cu prea sfințitul mitropolit, chir Theoctist şi l-a uns pentru domnie, pe Siret, unde se numeşte Dereptate până în ziua aceasta*"[16]. Iar traducerea unei alte variante, fără a mai aminti nimic despre adunarea a toată țara, înserează în schimb ştirea interesantă că ungerea lui Ştefan a avut loc „*la Seret, în satul Dreptate*"[17], ceea ce constituie un element de bază în descifrarea acestui toponim. Aceste ştiri apar aşadar doar în letopisețele alcătuite la mănăstirea Putna, puternic legată de personalitatea ctitorului ei, şi reprezintă amplificarea unor ştiri transmise oral, cu toate dezavantajele acestui mod de comunicare. Cronica moldo-polonă redactată la 1564-1565, în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu, după un izvor intern se pare tot de la Putna, nu mai e interesată în relatarea înscăunării lui Ştefan, ca atare consemnând sec doar că în „*Anul Domnului 6965 (1457) aprilie 12, în Joia Mare, a venit din Țara Muntenească Ştefan voievod, fiul lui Bogdan voievod*"[18].

Urcând pe firul vremii, în al doilea sfert al veacului XVII, deci după aproape două veacuri de la întâmplările din aprilie 1457, Grigore Ureche sporeşte, am putea spune chiar creează „scenariul" acestora, înserând în cronica sa capitolul intitulat: „*Cându s-au strânsu țara la Direptate*". Observ însă că pornind de la datele „letopisețului cel moldovenesc", care în acest caz este unul din cele redactate la Putna, el preia ştirile acestuia şi, după obiceiul său (pe care îl surprindem bine în cazul folosirii ştirilor din cronicile polone cunoscute)[19], le detaliază, sporind doar pe această cale textul acestora, şi adăugind, cum vom vedea, numai un amănunt nou. Ca atare, în loc de „*toată țara*" a letopisețului de la Putna, Ureche înşiră categoriile sociale care o compuneau după concepția sa[20], iar în loc de

[15] Cf. nota 8.
[16] *Cronicile slavo-române*, p. 14, 49, 56, 61.
[17] *Ibidem*, p. 70.
[18] *Ibidem*, p. 168, 178.
[19] Exemple prin prezentarea în paralel a textelor polone şi a traducerilor lui Ureche, la P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în **ARMSI**, s. III, t. IV, 1925, p. 282-339.
[20] Pentru componența instituției sociale „țara", cf. părerile lui P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării, instituție a orânduirii feudale în țările române*, în „Studii", X (1957), nr. 3, p. 154-157; C. Cihodaru, *Sfatul domnesc şi sfatul de obşte în Moldova (secolele XV-XVIII)*,

„*schiptru*” foloseşte echivalentul potrivit: „*steagul ţărâi Moldovei*”. „*Deciia Ştefan vodă strâns-au boierii ţării şi mari şi mici şi altă curte măruntă dimpreună cu mitropolitul Theoctistu şi cu mulţi călugări, la locul ce se cheamă Direptate şi i-au întrebatu pre toţi: ieste-le cu voie tuturor să le fie domnu? Ei cu toţii au strigat într-un glas: «În mulţi ani de la Dumnezeu să domneşti». Şi décii cu toţii l-au rădicatu domnu şi l-au pomăzuitu spre domnie mitropolitul Theoctistu. Şi de acolea luo Ştefan vodă steagul ţărâi Moldovei şi să duse la scaunul Sucévii*”[21].

Introducând dialogul amintit mai sus, inexistent în letopiseţul de la Putna, care trebuie să fi fost o reminiscenţă a unui ceremonial mai vechi, anterior epocii sale, când domnii erau numiţi de către Poartă, sau cel puţin stabiliţi la Constantinopol dintre mai mulţi candidaţi, susţinuţi de grupări boiereşti, Grigore Ureche precizează astfel limpede că interpretează textul „letopiseţului moldovenesc” (de la Putna), ca o „ridicare” (alegere) de domn, urmată de ungerea acestuia: „*l-au rădicatu domnu şi l-au pomăzuitu*”.

Istoricii care s-au referit într-un fel sau altul la luarea domniei de către Ştefan începând din a doua jumătate a secolului XIX, au trecut foarte rar, de pildă A. D. Xenopol[22], peste actul petrecut după 12 aprilie 1457, ori s-au referit doar la ungerea lui Ştefan ca domn, fără a preciza cadrul în care aceasta s-a desfăşurat[23]. E drept că unii s-au mulţumit să citeze fără comentarii relatarea letopiseţelor de la Putna (uneori sub numele eronat de „letopiseţul lui Azarie”)[24], sau cronica lui Ureche[25]. Mai des însă au urmărit

în **AIIAI**, I (1964), p. 76-85 („Termenul de «Ţară» sau de «Mare adunare a ţării» s-a întrebuinţat în mod greşit, *ţară* însemnând alte pături sociale în afară de boierime”, p. 77); Alexandru Gonţa, *Adunarea ţării din primăvara anului 1574 în Moldova*, în **RdI**, XXVII (1974), nr. 6, p. 891-895.

[21] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 91.

[22] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a IV-a, Bucureşti, 1986, p. 250.

[23] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare povestită neamului românesc*, Bucureşti, 1904, p. 66; idem, *Istoria românilor*, IV, Bucureşti, 1933, p. 125; Manole Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970, p. 17; I. Ionaşcu, *O domnie – o epocă*, în „Magazin Istoric”, V (1971), nr. 2, p. 45.

[24] I. Ursu, *Ştefan cel Mare domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 22 iulie 1504*, Bucureşti, 1925, p. 12-13; Horia Ursu, *Ştefan cel Mare (1457-1504)*, în *Ştefan cel Mare. 500 de ani de la înscăunarea sa ca domn al Moldovei*, Bucureşti, 1957, p. 9; Gh. Duzinchevici, *Ştefan cel Mare şi epoca sa*, Bucureşti, 1973, p. 8-9.

[25] I. Lespezeanu, L. Marcu, *Nebiruitul vodă Ştefan. 47 de ani glorioşi*, ed. a II-a, Bucureşti, 1962, p. 8. Cf. şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 76 (subliniază însă că „organul căruia istoricii mai noi, dintr-o interpretare eronată a izvoarelor, i-au dat denumirea de «Ţară» sau «Marea adunare a ţării» [...] ar rezulta dintr-un pasaj al cronicii lui Grigore Ureche care, vorbind

ambele categorii de izvoare[26] sau, în ceea ce priveşte cronicarul din secolul XVII, prelucrând şi amplificându-i relatarea ca atare, până la literaturizare[27]. Alţii însă, pornind de la „scenariul" aceluiaşi Ureche, s-au referit mai precis la alegerea sau aclamarea ca domn a lui Ştefan de către o mare adunare a ţării, cuprinzând toate, sau aproape toate, categoriile sociale[28], mai nou vorbindu-se de înălţarea lui Ştefan „în câmp, pe drumul Siretului, într-o adunare a stărilor"[29], scena putând fi chiar vizualizată în cunoscutul tablou al lui D. Stoica, „Aclamarea lui Ştefan cel Mare ca domn al Moldovei", reprodus în multe lucrări[30], în care îl putem vedea pe noul voievod călare cu spada ridicată, având alături grupuri de ţărani-oşteni şi în faţă cete de boieri împreună cu mitropolitul, unul dintre aceştia oferindu-i coroana pe o pernă,

despre alegerea lui Ştefan cel Mare ca domn al Moldovei, întrebuinţa în titlul capitolului respectiv expresia: «Când s-au strâns *ţara* (*s. ns.*) la Dreptate»").

[26] N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare*, p. 50-52; idem, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, p. 39-43, explică prezentarea ungerii şi „alegerii" lui Ştefan de către letopiseţele de la Putna şi Grigore Ureche, prin prisma intereselor clerului, respectiv ale boierimii. Cf. şi P. P. Panaitescu, *Marea adunare a ţării*, p. 155; Al. I. Gonţa, *O problemă de geografie istorică*, p. 201; *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 322-324, 490.

[27] Dimitrie Bolintineanu, *Viaţa şi faptele lui Ştefan vodă cel Mare*, ed. a II-a, Bucureşti, 1870, p. 10; P. Ispirescu, *Istoria lui Ştefan vodă cel Mare şi Bun*, Bucureşti, 1908, p. 10; Alex. Lapedatu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904, p. 24; Alexandru V. Boldur, *Ştefan cel Mare*, p. 16 (crede că e vorba de „*unanimitatea impusă de învingător*!". Şi de „*comedia alegerii*" pentru a căpăta consimţământul ţării); Ion Cupşa, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1974, p. 16 („alegere, mai de voie, mai de nevoie"); Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, Bucureşti, 1976, p. 59; Al. Gh. Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii*, Bucureşti, 1982, p. 22. Cf. şi Mihail Sadoveanu, *Viaţa lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1934, p. 75-76.

[28] I. Ionaşcu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1955, p. 10; Eugen Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 36-37; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 238 (afirmă însă: „Nu se ştie cât de veridică poate fi această relatare a lui Gr. Ureche...."); C. Căzănişteanu, V. Zodian, A. Pândea, *Comandanţi militari. Dicţionar*, Bucureşti, 1983, p. 304 („a fost ales domn de către Adunarea ţării, la Direptate"); Mircea Voiculescu, Leon Şimanschi, *Ştefan cel Mare în conştiinţa europeană. „Fiecare este ţinut să-şi apere ţara"*, în „Magazin Istoric", XXI (1987), nr. 9, p. 5 („Pe câmpul de la «Direptate», din apropierea luptei abia încheiate, în faţa mulţimii de oşteni şi ţărani din partea locului, Ştefan a fost proclamat domn, înscăunarea fiind consfinţită de o adunare largă a poporului, în spiritul vechilor tradiţii"). Cf. şi Leon Şimanschi, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, în **RdI**, XXXV (1982), nr. 5-6, p. 586; *Instituţii feudale din ţările române. Dicţionar*, Bucureşti, 1988, p. 7-8; Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare*, p. 5.

[29] *Istoria militară a poporului român*, II, Bucureşti, 1986, p. 294.

[30] La I. Focşeneanu, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei, glorios comandant de oşti 1457-1504*, Bucureşti, 1957 (album nepaginat); I. Lespezeanu, L. Marcu, *op. cit.*, p. 8 etc.

totul pe fundalul turnurilor cetății Suceava. Sau în pictura mai puțin cunoscută a lui V. Ştefan, de o factură asemănătoare[31].

P. P. Panaitescu, studiind în 1957 instituția marii adunări a țării, credea că cea de la Direptate prezenta în versiunea lui Grigore Ureche „descrierea scenei alegerii domnului în câmp, când adunarea este întrebată dacă este de acord şi răspunde prin aclamații. Se arată compoziția socială a adunării; însuşi faptul că ea s-a ținut în câmp este o dovadă a numărului mare al celor care au participat, neputând încăpea între zidurile unei clădiri”. Totuşi, în legătură cu atribuția marii adunări a țării în alegerea domnului, autorul nu-şi poate reprima îndoiala dacă la Direptate „a fost vorba acolo de o alegere adevărată sau de o recunoaştere festivă a domnului nou, care cucerise tronul cu armele”[32]. Pentru ca ulterior să conchidă că „la ungerea lui Ştefan, la Direptate, s-a adunat toată țara, deci a fost o alegere”[33]. Criteriu de apreciere formal, care acceptă *ad-litteram* afirmația letopisețelor de la Putna.

Deşi nu îl citează, vorbind de „scena alegerii domnului în câmp”, P. P. Panaitescu făcea, desigur, aluzie la articolul lui Aurel H. Golimas, *Un vechi obicei în Moldova: ceremonia întronării domnilor în câmp*, publicat în 1944[34], care a influențat şi pe alți cercetători[35]. Autorul acestuia pornind de la datele raportului vicebailului venețian de la Constantinopol din 24 aprilie 1562, în care se menționează scrisoarea lui Ferhat aga, trimisul sultanului pentru învestirea lui Despot vodă cu domnie asupra Moldovei („*la investitura della Moldavia*”), prin care trimisul turc se plângea că domnul nu a ieşit din fortăreața în care se afla „*pentru a face această ceremonie în câmp cum este obiceiul acelei țări*”[36], aduce ca mărturie a obiceiului întronării domnilor „în câmp”, tocmai textul lui Grigore Ureche, referitor la „momentul solemn, glorios dar şi tradițional al înscăunării din câmpia Dreptate ori Dereptate” a lui Ştefan cel Mare. „Întronarea în câmp” fiind considerată un obicei „venit direct” din Roma eternă, „ca o mărturie a

---

[31] La N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, p. 42.
[32] P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării*, p. 155-156; şi în **NEH**, III, Bucureşti, 1965, p. 121-122.
[33] Idem, în *Cronicile slavo-române*, p. 54, Cf. şi idem, în *Viața feudală în Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 339-340.
[34] În volumul *În amintirea lui Constantin Giurescu*, Bucureşti, 1944, p. 271-275.
[35] Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 15-16; Corina Nicolescu, *Le couronnement – «Încoronația». Contribution à l'histoire du cérémonial roumain*, în **RESEE**, XIV (1976), nr. 4, p. 656-657.
[36] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti*, I, Bucureşti, 1929, p. 210.

latinității şi continuității noastre pe meleagurile Daciei Traiane". Iar toponimul „Câmpul lui Dragoş" ar aminti întronarea în câmp a lui Dragoş vodă, deşi se ştie că existența „câmpurilor" (Lung-i, al lui Neag etc.) în țările româneşti şi de asemenea în Italia, Elveția, Franța, Germania, Serbia[37], a fost determinată de forme geografice în care s-a dezvoltat, în ceea ce priveşte spațiul românesc, un grup de sate alcătuind o obşte, sau chiar o formațiune politică, purtând uneori numele unui conducător sau, mai târziu, al unui proprietar.

Numai că raportul vicebailului de la Constantinopol, la care pot fi adăugate şi informația din 15 aprilie 1562 a unui trimis imperial la Poartă, care menționează aceleaşi relatări din scrisoarea lui Ferhat aga, după care Despot „*nu a vrut să vină personal în câmp pentru a fi îmbrăcat cu caftan şi a primi steagul după obicei*"[38], ca şi descrierea întregii ceremonii petrecute la curtea de la Iaşi, de către agenții imperiali Ioan Belsius şi Marc Berkovith, la 8 aprilie 1562, conform căreia Ferhat aga „*a dat lui Despot steagul sultanului pe care îl numesc sangeac şi l-a îmbrăcat cu caftanul sultanului, cu mari strigăte de bucurie*"[39], se referă la *ceremonia învestirii domnului de către sultan şi nicidecum la cea a întronării domnilor în câmp, care nu a existat la români*.

Este adevărat că, teoretic, în țările române, „sfatul de obşte" sau „adunarea stărilor", numite adesea de unii istorici cu un termen care nu apare în izvoare, pornind tocmai de la pasajul din cronica lui Ureche referitor la înălțarea în scaun a lui Ştefan, „marea adunare a țării"[40], putea alege pe domn[41] în realitate însă, practic acesta era ales în cadrul familiei domnitoare, după principiul „osului domnesc" („*fii legitimi ca şi cei nelegitimi urmează la domnie fără nici o deosebire*" – Georg

[37] Teodor Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1960, p. 7 şi urm.

[38] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 417, nr. CCCLXXXVI.

[39] *Ibidem*, p. 404-405, nr. CCCLXXIX; *Călători străini despre țările române*, II, Bucureşti, 1970, p. 132-133.

[40] C. Cihodaru, *Sfatul domnesc şi sfatul de obşte din Moldova*, p. 76.

[41] *Ibidem*, p. 76-79; P. P. Panaitescu, *Marea adunare a țării*, p. 155-156; şi în **NEH**, III (1965), p. 121-122; Valentin Al. Georgescu, *L'Assemblée d'états ou la Grande Assemblée du pays comme organe judiciaire en Valachie et en Moldavie (XVIIe et XVIIIe siècles)*, în **RRH**, V (1966), nr. 5, p. 784; idem, *Types et formes d'Assemblées d'états en Droit féodal roumain*, în *Liber memorialis Georges de Lagarde*, Londra, 1968, p. 118-119; idem, *Bizanțul şi instituțiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 50, 152; N. Grigoraş, *Instituții feudale din Moldova*, p. 237-238; *Istoria dreptului românesc*, I, Bucureşti, 1980, p. 268, 271.

Reicherstorffer, 1541)[42] de către membrii sfatului domnesc, iar în momente tensionate de către reprezentanţii unor grupări boiereşti. Iar pentru a asigura alegerea urmaşului, domnul în scaun îl asocia la domnie pe fiul cel mare sau unic, încă din timpul vieţii, aşa cum a făcut Bogdan II cu Ştefan, care a primit titlul de „voievod”, nu mult după începerea scurtei domnii a tatălui său, cum am amintit mai sus. Şi în cazul desemnării unui candidat la domnie rolul hotărâtor îl aveau tot marii boieri, uneori şi cuvântul mitropolitului sau dorinţa domnului defunct, cum s-a întâmplat în cazul desemnării şi alegerii lui Petru Rareş, care a cunoscut trei etape între 14 şi 20 ianuarie 1527: adunarea electivă („boierii şi ţara”, „sfatul obştesc”) pentru desemnarea candidatului, aflarea în ţară şi întâmpinarea acestuia şi, în sfârşit, ridicarea la domnie[43]. Iar înălţarea la aceasta a lui Iliaş Rareş în 1546 s-a făcut „*după sfatul episcopilor şi al întregului sfat*”[44]. Rolul „ţării”, prin care în cadrul adunărilor generale elective se înţelegeau boiernaşii şi curtenii, însă niciodată ţăranii (liberi), aşa cum se întâmpla în cazul noţiunii de „oaste”, era foarte redus în ceea ce priveşte alegerea domnului. La 1705 Dimitrie Cantemir mărturiseşte că aceste categorii erau convocate doar pentru a lua cunoştinţă despre deciziile adunării elective[45].

O însemnătate ceva mai mare o aveau boierii mici şi curtenii în cadrul adunărilor elective, desfăşurate în împrejurări deosebite, de criză politică sau dinastică. Astfel, în Ţara Românească, alegerea lui Radu de la Afumaţi în 1522 a avut loc în condiţiile în care Mehmud bei obţinuse domnia din partea sultanului. „*Iar Stoica logofătul, fiind într-acea vreme la Poartă în Ţarigrad, curând au trimis aice în Ţara Românească, la toţii boiarii, ca să rădice domn cum mai curând, pre Radul vodă din Afumaţi, pentru că piiare ţara de turci. Într-acéia curând s-au adunat boiarii toţi şi mari şi mici şi toată curtea şi au rădicat domn pre Radul vodă din Afumaţi, ginerile lui Băsărab vodă, la leat 7030*”[46]. În acest caz de ce a trebuit convocată o

[42] *Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, p. 199. La fel Anton Verancsics: „La domnie urmează copiii legitimi, precum şi cei nelegitimi” (*ibidem*, p. 405).
[43] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 147-148; *Cronicile slavo-române*, p. 81, 95.
[44] *Cronicile slavo-române*, p. 88, 103, Ştefan Rareş primeşte „shiptrul” din partea sfatului de obşte (*ibidem*, p. 89, 104-105), în vederea legitimării, el ajungând de fapt la domnie prin răsturnarea în urma unui complot a fratelui său Iliaş Rareş (Constantin Rezachevici, *Prima încercare a lui Ion vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a „turcirii” lui Iliaş Rareş (iunie 1551), după un izvor polon inedit*, în **RA**, LII (1975), nr. 4, p. 384-385).
[45] P. P. Panaitescu, *Marea adunare a ţării*, p. 163.
[46] *Istoria Ţării Româneşti 1290-1690*, *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 43-44. „*Radu de la Afumaţi, carele zic să fi fost ginere lui*

„mare adunare electivă”, de vreme ce Radu de la Afumaţi, trecea drept fiu nelegitim al lui Radu cel Mare? Probabil pentru că această descendenţă a sa era discutabilă, astfel că i se recunoştea necondiţionat titlul de ginere al lui Neagoe Basarab, în condiţiile în care trebuia totuşi să fie ales, pentru a conduce lupta antiotomană.

O astfel de „mare adunare a ţării” a mai avut loc în Ţara Românească cu prilejul schimbării în fapt a dinastiei, în toamna anului 1601, când tot din raţiuni militare şi politice imperioase, la Cârstieneşti, judeţul Argeş, unde se afla oastea boierilor proimperiali, a trebuit să fie ales Radu Şerban, din familia Craioveştilor[47], primul domn care nu făcea parte din neamul domnesc al urmaşilor lui Basarab I.

Nici una din aceste condiţii deosebite nu s-a pus cu prilejul ridicării la domnie a lui Ştefan cel Mare. Era „os domnesc” recunoscut şi în plus, biruitor asupra rivalului său care fugise spre Cameniţa. Pentru ce ar fi fost nevoie să fie aclamat sau recunoscut de o mare adunare a ţării, care se şi convoca greu, prin trimiterea de „alergători în toate olaturile” pentru a da de ştire, urmată de deplasarea celor vizaţi etc[48]. Apoi, ar fi fost şi greu să fie adunaţi toţi reprezentanţii marii boierimi, dintre care o parte îl însoţiseră pe Petru Aron, care, cum am amintit, a fost extrem de favorabil marii boierimi şi clerului. Dacă mitropolitul Teoctist s-a alăturat lui Ştefan după biruinţă, a făcut-o pentru că un înalt ierarh în scaun nu-şi putea părăsi ţara, turma pe care o păstorea. Din suita sa făceau parte într-adevăr mulţi călugări, dar aceştia *nu participau la marea adunare a ţării, cum se credea până acum*, prezenţa lor fiind legată de ceremonia religioasă a ungerii domnului.

Pentru că în fond, „în satul Dreptate”, nu a avut loc nici o „mare adunare electivă a ţării”. Se vor fi aflat aici reprezentanţi din toate categoriile sociale, fie în oastea lui Ştefan, fie veniţi să-l întâmpine în frunte cu mitropolitul, şi să asiste la ceremoniile ce se desfăşurau cu prilejul ridicării unui nou domn, chiar în vecinătatea Sucevei. Iar prima *ceremonie* trebuie să fi căpătat caracterul de *întâmpinare şi de închinare înaintea*

Neagoe vodă”, la Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. Const. Grecescu, Bucureşti, 1963, p. 38.

[47] Ion Ionaşcu, *Unde a fost satul Cârstieneşti*, în **RIR**, XIV (1944), nr. 1, p. 40-56; Constantin Rezachevici, *Radu Şerban şi epoca sa* (în manuscris). Cf. şi Paul Ion Cruceană, *Unde au fost Cîrstieneştii cei de la 1602* (sic)*?*, în „Studii şi comunicări”, Curtea de Argeş, III (1990), p. 66-70. În chip ciudat, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 163, nu aminteşte această „mare adunare a ţării”.

[48] P. P. Panaitescu, *op. cit*., p. 163, după relatările lui Dimitrie Cantemir.

viitorului domn. Sunt cunoscute astfel de ceremonii, din nefericire *de multe ori confundate cu cele ale marilor adunări elective*, din pricina participării la ambele a „ţării” sau a „poporului”. Astfel, Alexandru Lăpuşneanu, aflat într-o situaţie similară în parte cu cea a lui Ştefan în aprilie 1457, deşi „*a fost ales şi ridicat la domnie*”, de numeroşii boieri care îl însoţiseră în Polonia, în 1552, după înfrângerea rivalului său Joldea, la Şipote, a fost întâmpinat de toate stările: „*făcându-se* – spune cronicarul Eftimie – *adunarea întregului popor, au căzut de s-au închinat lui Alexandru voievod cu mare bucurie şi multă veselie*”[49]. Ne amintim că în acelaşi fel prezintă şi letopiseţele de la Putna adunarea de la Direptate: „*După aceea s-a adunat toată ţara cu prea sfinţitul mitropolit, chir Theoctist şi l-a uns pentru domnie*”, adunarea ţării şi ungerea fiind două momente consecutive. Iar faptul că Grigore Ureche introduce şi dialogul lui Ştefan cu boierii, după adunare şi înainte de ceremonia ungerii, aceasta trebuie să fi fost, cum aminteam, o tradiţie, probabil reală înaintea veacului XVII, pe care cronicarul, care nu avea scrupulele lui I. Neculce, în ceea ce priveşte introducerea tradiţiilor în cuprinsul manuscrisului cronicilor predecesorilor săi[50], nu ezită să o înregistreze la locul potrivit. Altfel „scenariul” venirii la domnie a lui Ştefan cel Mare îi va fi părut prea simplu cronicarului, mare admirator al domnului.

La „întâmpinări” participa într-adevăr şi poporul, ceea ce nu înseamnă că avem de-a face cu „mari adunări elective ale ţării”. Astfel, Neculce consemnează tradiţia că după alegerea lui Petru Rareş: „*au triimis boiarii şi mitropolitul haine scumpe domneşti şi carâta domnească cu slujitori, unde l-ari întimpina, să-l aducă mai în grabă la scaon, să-l puie domnu [...]. Şi când s-au pogorât în vadul Docoli<ni>i, l-au întimpinat gloata, şi au început a i să închina şi a-l înbrăca cu haine domneşti*”[51]. În 1561, „*după ce sosi la Suceavă* – menţionează cronica lui Nicolae Costin, referitor la Despot vodă –, *eşitu-i-au în timpinare mitropolitul ţărăi cu episcopii şi cu tot nărodul, de-l petrecură până în cetate*”[52].

---

[49] *Cronicile slavo-române*, p. 114, 123.

[50] „Cuvintele” sau „istoriile” lui I. Neculce se referă, după cum am mai observat, la textele cronicilor lui Ureche şi Miron Costin, fiind aşezate ca o anexă la sfârşitul celei din urmă, în cadrul unui manuscris care le cuprindea în ordine cronologică pe toate (Constantin Rezachevici, *Un alt „cuvânt” al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea şi câteva relatări în legătură cu „istoriile” sale*, în **RdI**, XXVII (1974), nr. 4, p. 582 şi nota 113).

[51] Ion Neculce, *Opere*, ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 169-170.

[52] Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Şt.

„Marile adunări ale ţării" nu se ţineau în „câmp". Cea de la satul Cârstieneşti, judeţul Argeş, din Ţara Românească, a fost o excepţie, determinată de situaţia militară internă, din vremurile tulburi de după moartea lui Mihai Viteazul, când reşedinţa domnească nu era accesibilă. Cuprinzând de obicei vârfurile clerului şi ale boierimii ele *aveau loc la curţile domneşti*. Astfel, în 1552, după întâmpinarea deja amintită, Alexandru Lăpuşneanu a fost înălţat în scaun de „adunarea generală" ţinută în palatul curţii de la Hârlău. Cronica lui Azarie arată în chip expres că „*s-a adunat tot poporul şi căpeteniile oştilor împreună cu episcopii şi boierii şi tot sfatul şi au ridicat pe Alexandru la demnitatea domniei, la Hârlău, în palatul domnesc*"[53]. Fireşte, mulţimea care avea rolul doar de a asista, a rămas doar în preajma palatului, în biserica căruia a avut loc desigur ungerea şi încoronarea lui Lăpuşneanu.

După închinarea boierilor şi sosirea mitropolitului Teoctist cu călugării săi, *următorul moment (ceremonie)* în ridicarea la domnie a lui Ştefan a fost „*ungerea*" („*pomăzuirea*"), prin care domnului i se transmitea harul divin, era „consacrat", devenind o persoană inviolabilă. Din motive pe care nu le cunoaştem, dar care ţin desigur de strategia momentului, Ştefan a grăbit desfăşurarea ceremoniei, care nu a avut loc la mitropolia din Suceava, după obicei[54], ci chiar „*în satul Dreptate*", după unul din letopiseţele de la Putna[55], mai precis în *biserica* acestuia. De altfel, nici cronicile de la Putna, nici Grigore Ureche nu amintesc de vreun „câmp" cu acest nume, în realitate o creaţie a istoriografiei româneşti moderne, care în plus, pornind de la această premiză falsă, a inventat ceremonia „alegerii" sau „aclamării" domnilor „în câmp", după modelul germanic (!), fără legătură cu realitatea românească.

Satul Dreptate sau Direptate, stăpânit de boierii cu acest nume din a doua jumătate a secolului XV şi prima jumătate a secolului următor, iar apoi de mănăstirea Pobrata, se afla pe atunci chiar la sud de locul luptei cu Petru Aron, pe aceeaşi parte dreaptă a Siretului, între actualele localităţi Dolhasca şi Heciu. Satul a dispărut între timp[56] (de aceea nici nu e amintit ca atare în majoritatea letopiseţelor de la Putna şi la Grigore Ureche), el reprezentând

Petre, Bucureşti, 1942, p. 453.

[53] *Cronicile slavo-române*, p. 130, 140.

[54] *Ibidem*, p. 78, 92. În 1517 Ştefan cel Tânăr „a primit binecuvântarea ungerii cu mâna preasfinţitului mitropolit chir Theoctist în cetatea cea preaslăvită a Sucevii".

[55] *Ibidem*, p. 70.

[56] C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei*, p. 628-629; Al. I. Gonţa, *O problemă de geografie istorică*, p. 201.

locul lângă care s-a aflat tabăra viitorului domn în vremea bătăliei. Desigur, nici cronicarul călugăr de la Putna, şi nici Ureche, care l-a urmat, scriind despre „*locul* [nu câmpul! – *n.ns.*] *ce se chiamă Direptatea*”, nu şi-au închipuit că va veni o vreme când oamenii nu vor mai înţelege de la sine că ungerea unui domn de către mitropolitul ţării nu se putea face decât într-o biserică, iar nu pe un „câmp” pustiu. Şi totuşi aşa s-a întâmplat, majoritatea istoricilor vorbind până nu de mult de ridicarea la domnie a lui Ştefan cel Mare pe câmpul Direptatea! A contribuit la aceasta desigur şi magia acestui nume, neobişnuit în semnificaţia sa ca topic, nume interpretat până astăzi în fel şi chip: de la câmpie lângă Suceava, unde „se ţineau poate judecăţile cele mari de către voievozii ieşiţi la câmp, sub cort”[57], şi se alegeau domnii, în legătură cu care s-a pus chiar un jilţ de piatră cu stema ţării (aflat însă în alt loc)[58], până la înţelesul şi mai ciudat de amintire „a marelui act de domnie «dreaptă», legiuită, care se săvârşise acolo” prin alegerea lui Ştefan[59], de unde prin supralicitare, înălţarea acestuia în scaun a devenit „un act considerat de contemporani *de justitio* – de unde perpetuarea numelui «Direptate» dat de atunci locului”[60].

Realitatea a fost însă mult mai simplă. În biserica satului Direptate Ştefan a fost uns cu untdelemn sfinţit, în cadrul unei ceremonii pe care o cunoaştem după relatările lui Dimitrie Cantemir, Axinte Uricarul şi Gheorgachi logofătul, ceremonie de tip bizantin, aproape neschimbată în esenţă, în Moldova cel puţin, de-a lungul întregului Ev Mediu. În cadrul acesteia, noul domn era întâmpinat la uşa bisericii de către mitropolit, sărutând crucea şi Evanghelia prezentate de acesta, îngenunchia în faţa uşilor împărăteşti şi-şi rezema capul de Sfânta Masă (pristol). Mitropolitul îi punea omoforul pe cap şi-i citea rugăciunile de încoronare („*molitva de domnie*”)[61], ungându-l apoi pe frunte cu sfântul mir. Domnul săruta apoi Sfânta Masă şi icoanele, iar mitropolitul îi punea pe cap coroana de aur cu pietre scumpe (care la români în secolul al XV-lea era coroana regală deschisă cu fleuroane, care se folosea în Europa centrală şi apuseană, după

[57] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 66.

[58] Rudolf Gassauer, *Două sculpturi în piatră cu stema Moldovei din Muzeul oraşului Suceava*, în *Miscellanea*, I (Suceava, 1940), p. 17-26.

[59] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 125. Crede şi faptul că letopiseţele de la Putna „pomenesc întâia suire în scaun cu forme bisericeşti bizantine”. Cunoaşte, după M. Costăchescu, că topicul în cauză ar fi moşia familiei Dereptate şi că s-ar găsi lângă Doljeşti.

[60] *Istoria militară a poporului român*, II, p. 294.

[61] Cf. şi Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 174.

cum rezultă de altfel din toate portretele lui Ştefan)[62]. După care, sprijinit de subţiori, domnul se îndrepta spre tronul domnesc aflat în partea dreaptă a bisericii. Cu aceasta ceremonia se încheia în mijlocul cântărilor bisericeşti şi noul voievod ieşea, încălecând, pentru a porni spre reşedinţa sa[63]. *Evident o astfel de ceremonie tradiţională nu se putea desfăşura în câmp*.

Deşi s-a considerat că ea ar fi putut avea loc numai la Mitropolia din Suceava[64], prezenţa mitropolitului Teoctist şi a călugărilor care îl însoţeau şi care aveau un rol bine determinat în cadrul ceremoniilor, face perfect posibilă pe cea a ungerii şi încoronării lui Ştefan în biserica de la Direptate. De altfel, Ureche indică limpede succesiunea evenimentelor următoare, care plasează drumul la Suceava, după ceremoniile de la Direptate: *„de acolea luo Ştefan vodă steagul ţărâi Moldovei şi să duse la scaunul Sucévii*”[65], ceea ce corespunde formulării: *„Şi a luat schiptru ţărâi Moldovei*”[66] din letopiseţele putnene şi formulei *„a rămas stăpân cu putere*”[67] din cronica moldo-germană.

Într-adevăr „schiptru”, care în această perioadă însemna foarte probabil steagul cel mare al ţării[68] (mai degrabă decât sceptru – „regal” –, care nu e figurat niciodată pe frescele, monedele sau sigiliile cu reprezentările domnilor români din secolele XV-XVI[69], fiind înfăţişat ca

---

[62] Reprezentările lui Ştefan cel Mare, la N. Iorga, *Portretele domnilor români*, Sibiu, 1930, p. 12-20. Cf. şi P. P. Panaitescu, *Tezaurul domnesc*, în „Studii”, XIV (1961), nr. 1, p. 64; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 17-20.

[63] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 154-155; Paul Mihail, I. Caproşu, *Despre ceremonialul domnesc*, în **AIIAI**, VIII (1971), p. 397-399. Cu neînsemnate modificări, acest ceremonial s-a păstrat, prin puterea tradiţiei, şi în veacul XVIII, fiind consemnat şi în condica lui Gheorgachi din 1762 (Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, Bucureşti, 1939, p. 265-266). Cf. şi Corina Nicolescu, *Le couronnement – «Încoronaţia»*, p. 657-663.

[64] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 125; N. Grigoraş, *Începuturile domniei lui Ştefan cel Mare*, p. 50-52; idem, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, p. 38-43; Alexandru V. Boldur, *Ştefan cel Mare*, p. 16; Constantin Rezachevici, *Familia lui Ştefan cel Mare*, p. 117; Gheorghe Duzinchevici, *Contribuţii la o mai bună cunoaştere a lui Ştefan cel Mare în cadrul legăturilor moldo-polone*, în **RA**, LXI (1984), nr. 2, p. 157.

[65] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 91.

[66] *Cronicile slavo-române*, p. 44, 49, 56, 61, 70.

[67] *Ibidem*, p. 28.

[68] Cf. şi Marcel Romanescu, *Despre schiptru*, în **RIR**, XVI (1947), nr. 3, p. 288-294.

[69] Chiar Mircea cel Bătrân şi fiul său Mihail I, singurii domni români care sânt figuraţi pe monedele lor cu un însemn „regal”, ţin în mâna stângă un „glob cruciger”, iar nu un sceptru (George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Opresco, *Monede şi bancnote româneşti*, Bucureşti, 1977, p. 25-28; Pavel Chihaia, *Din cetăţile de scaun ale Ţării*

atare din secolul XVII[70], deşi „sceptrul aurit” (*auratum sceptrum*) e amintit între însemnele domneşti ale lui Despot vodă[71]), învestea pe domn cu puterea militară (legat de atributul său de voievod, comandant suprem al oastei), ulterior el însuşi împărțind steaguri unităților create prin mobilizare în vreme de război[72]. Preluarea „schiptrului” a rămas de altfel legată de ceremonia „ungerii la domnie” chiar şi atunci când acest steag venea ca învestitură a sultanului, în secolul XVI[73].

Această învestire cu steagul cel mare al țării („*schiptru*”) reprezenta *cea de-a treia ceremonie*, cea mai scurtă, din succesiunea celor care alcătuiau în secolul XV ridicarea la domnie a unui pretendent acceptat (după întâmpinarea-închinare şi ungere-încoronare). De-abia ulterior, în secolul următor, când „schiptrul” trimis de sultan va deveni obiectul principal al învestiturii domnilor de către împăratul otoman[74] (alături de „cuca”

Româneşti, Bucureşti, 1974, fig. 82, 83, 85, 87, 89, p. 178, 180, 183, 187, 188, 189).

[70] „Sțeptru” ca atare, însoțit de reprezentare, apare în pisania slavonă şi stema lui Vasile Lupu din biserica Sf. Paraschiva (Sf. Vineri), ctitorie a acestuia din Liov, la 1643-1644 (Pavel Bălan, *Icoana sufletului nostru*, Chişinău, 1992, p. 42), apoi în stema Moldovei din *Cazania* lui Varlaam (*ibidem*, p. 90), sau în *Psaltirea* lui Dosoftei, tipărită la Uniev (1673) (*ibidem*, p. 79, 86). Este însă un element nou introdus în cimierul stemei în vremea lui Vasile Lupu, astfel că Dosoftei descriind în versuri „herbul” tradițional al Moldovei, se referă doar la capul de bour încoronat şi anturat de soare, lună şi luceafăr (*Opere*, I, ed. N. A. Ursu, Bucureşti, 1978, p. 3). Ulterior, la sceptru se referă Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 319: „*schiptrul, adecă toiagul crăesc*”, şi p. 312-313. Cf. şi Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, p. 20, pentru „schiptrul” lui Mihnea cel Rău (†1510). Până în secolul al XVI-lea, domnii români foloseau şi buzduganul ca însemn al puterii, dar şi ca armă, Ştefan Tomşa I executând pe Despot cu „buzduganul ghintuit” (de fapt „țintuit”, *ferrata clave*) (Christianus Schesaeus, *Ruinele panonice*, la Johannes Sommer, Christianus Schesaeus, *Scrieri alese*, ed. Traian Diaconescu, Iaşi, 1988, p. 176-177).

[71] Johannes Sommer, Christianus Schesaeus, *op. cit.*, p.126-127, 176-177.

[72] *Cronicile slavo-române*, p. 45, 50, 57, 63, 71.

[73] Referitor la Ştefan, fiul minor al lui Petru Şchiopul, cronica murală din biserica Sf. Gheorghe din Suceava consemnează că „*în anul 7098 (1590) februarie 2, cu ajutorul lui Dumnezeu, i-au adus lui steagul* (schiptro) *de la împăratul turcesc şi a fost uns la domnie cu mâna preasfințitului părintele nostru, chir Gheorghe Movilovici, mitropolitul a toată Țara Moldovei*” (*Cronicile slavo-române*, p. 162-163). În 1551, boierii complotişti care l-au ridicat în scaun pe Ştefan Rareş în condiții deosebite, i-au acordat întâi „schiptrul” deoarece Iliaş, domnul încoronat, era la Constantinopol, înainte de abdicare, şi abia după aceasta din urmă a urmat ceremonia ungerii şi încoronării lui Ştefan (*ibidem*, p. 85, 105; Constantin Rezachevici, *Prima încercare a lui Ion vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei*, p. 384-385, 389).

[74] Constantin Rezachevici, *Steagurile militare ale Țării Româneşti şi Moldovei în veacul al XVII-lea*, în **RdI**, XXIX (1976), nr. 8, p. 1207-1208.

înlocuitoare a coroanei şi de sabie), ceremonia întâmpinării ceauşului care îl aducea, desfăşurată cu mult fast şi participare, abia acum într-adevăr „în câmp”, înaintea curţii domneşti, va ocupa un rol însemnat în cadrul ridicării în scaun a unui domn, fiind urmată de ungerea şi încoronarea în biserica Mitropoliei (de obicei), în cadrul unei ceremonii mai restrânse, marcată, cel puţin după o mărturie din vremea lui Despot, de obiceiul de a se face daruri noului cap încoronat[75].

*

În concluzie, învingător asupra lui Petru Aron la 12 aprilie 1457 la Doljeşti, în apropierea Sucevei, *întâmpinat şi primind închinarea* boierilor şi a altor categorii sociale, după obicei (ceremonie prin nimic deosebită de cele cu care erau întâmpinaţi toţi noii domni la acea vreme!), în tabăra sa de lângă satul Direptate (simplu nume de sat, intrat în istorie doar cu acest unic prilej *conjunctural*!), la sud de locul luptei, *uns la domnie* de către mitropolitul Teoctist în biserica satului Direptate, şi fiind *învestit cu „schiptrul*” (steagul cel mare al ţării) înainte de a-şi face intrarea triumfală în cetatea Sucevei, aceasta trebuie să fi fost desfăşurarea reală a înălţării la domnie a lui Ştefan cel Mare, corespunzătorare obiceiului din acea vreme, în lumina izvoarelor din secolele XV-XVI.

Dacă desfăşurarea ceremoniilor ca atare nu se abate de la tradiţie, în schimb momentele ungerii şi învestirii cu steagul cel mare al ţării au fost hotărâte (cu oarecare grabă) de Ştefan din raţiuni strategice personale, îndată după biruinţa asupra lui Aron Petru, chiar în tabăra de lângă locul luptei, şi faptul trebuie consemnat ca atare, deşi nici acesta nu constituie un eveniment de excepţie, încercările ulterioare, pornind de la ceremonialul prezentat de Grigore Ureche în secolul XVII (fără a se observa până acum că în realitate acesta doar detaliază ştirile unui letopiseţ de la Putna), de a transforma cele *trei momente obişnuite* ale înălţării în scaun a unui domn în veacul XV într-un „scenariu” grandios, implicând o aşa-zisă „mare adunare a ţării”, eventual însoţită de „comedia alegerii”, prin „unanimitatea impusă de învingător”, sau chiar un fantezist şi inexistent vreodată ceremonial al alegerii domnilor, chipurile „*în câmp*” (!), doar pentru că se refereau la persoana celui care a devenit ulterior Ştefan cel Mare, faţă de care ceremonia tradiţională reală părea prea simplă, *nu au nici un temei istoric şi,*

---

[75] Johannes Sommer, *Elegia III. La încoronarea lui Despot*, în Johannes Sommer şi Christianus Schesaeus, *Scrieri alese*, p. 48-53.

în lumina adevărului, trebuie părăsite.

În realitate, în aprilie 1457, Ştefan, un pretendent ca toți ceilalți din neamul lui Bogdan I, care şi-a cucerit tronul cu spada, a fost ridicat formal la domnie doar după obişnuitele ceremonii tradiționale ale vremii sale, poate puțin grăbite, după înfrângerea rivalului său, trebuind de-acum înainte să-şi dovedească marile sale calități în conducerea țării. Ceea ce a şi făcut vreme de 47 de ani, în ciuda tuturor greutăților şi adversităților, ridicând treptat Moldova la rangul de adevărată putere europeană.

LEON ŞIMANSCHI, DUMITRU AGACHE

UN DECENIU DE OSTILITATE MOLDO-UNGARĂ, 1460-1469

Dacă primii trei ani ai domniei care începuse la 12 aprilie 1457 au fost dominaţi de preocuparea lui Ştefan cel Mare de a reface unitatea politică a marii boierimi şi de a-i anula, în acest fel, lui Petru Aron, refugiat în Polonia, baza internă a pretendenţei, deceniul care a urmat comportă, fără îndoială, un conţinut deosebit şi mult mai complex, al cărui specific îl constituie deteriorarea treptată a raporturilor moldo-ungare.

Anii 1460 şi 1461 au fost, în acest sens, hotărâtori, domnul Moldovei fiind constrâns de interesele politice vitale ale ţării sale[1] să menţină, pe de o parte, colaborarea cu Polonia şi s-o dezvolte până la recunoaşterea deplină a suzeranităţii, iar pe de altă parte, să ajungă la *o stare conflictuală cu fostul său susţinător, Vlad Ţepeş*, şi la o ostilitate deschisă faţă de regele Ungariei, Matia Corvin. La 27 mai 1460, atunci când braşovenii se adresau târgoveţilor vasluieni, în pricini de negoţ, „legământul şi rânduiala de pace cu măritul domn, Ştefan voievod”[2], era încă în vigoare. Este posibil însă ca

---

Prezentul studiu reprezintă continuarea celui publicat în *Romania and Western Civilisation / România şi civilizaţia occidentală*, Iaşi, 1997, p. 195-218, sub titlul *Înscăunarea lui Ştefan cel Mare: preliminarii şi consecinţe*. Ambele constituie fragmente ale unei retrospective globale asupra situaţiei internaţionale a Moldovei ştefaniene – retrospectivă elaborată în deceniul trecut, cu prilejul iniţierii unei colecţii: *Fontes ad Stephani Magni pertinentes*, de câţiva pasionaţi ai operei celui rămas inegalabil, într-o colaborare asumată de Şt. Hurmuzaki, Mircea Voiculescu şi Cristina Halichias din Direcţia Generală a Arhivelor Statului; Dan Sluşanschi din partea Universităţii din Bucureşti şi Leon Şimanschi şi Dumitru Agache de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iaşi. Următorul segment: *Ştefan cel Mare, între opţiuni şi impedimente (1469-1473)*, va apare în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iaşi”, XXXV/1998.

[1] A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri durante la signoria dell'Ufficio di S. Giorgio (1454-1475)*, vol. I, Genova, 1868, p. 815; N. Bănescu, *Vechi legături ale ţărilor noastre cu genovezii*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 32-37; Ş. Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453-1456)*, în vol. *Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1977, p. 131 şi urm.; Sergiu Iosipescu, *Ştefan cel Mare – coordonate de strategie pontică*, în „Revista de Istorie”, vol. 35 (1982), nr. 5-6, p. 639 şi urm.

[2] Hurmuzaki, XV, 1, nr. XCV, p. 55.

primele nemulțumiri ale lui Ştefan cel Mare privind atitudinea aliatului său firesc după înscăunare, regatul Ungariei, să fi avut ca mobil azilul binevoitor acordat de guvernatorul acestuia, Mihail Szilágy, la 28 martie 1458, boierilor pribegi care veneau „sub numele” „*de partibus Moldaviae vel Transalpine*”[3]. Cum însă Mihail Szilágy va fi îndepărtat în curând din postul pe care-l deținea, este de presupus că prezența pribegilor moldoveni în Transilvania, mai ales că aceştia nu făceau parte dintre boierii de frunte ai țării, nu a perturbat totuşi relațiile cu noul rege al Ungariei, susținător, el însuşi, al intereselor Braşovului şi Sibiului[4]. În octombrie 1460, raporturile bilaterale erau însă grav deteriorate, deoarece, în înțelegerea sa cu scaunele săseşti şi secuieşti din Transilvania, Vlad Țepeş obținea din partea acestora promisiunea unui ajutor de 4.000 de oameni, obligându-se, în schimb, să apere regatul Ungariei de eventualii săi inamici, „*puta Turcorum sew Terre Moldaviae*”[5]. Din aceeaşi clauză decurgea, implicit, şi tensiunea existentă deja între Târgovişte şi Suceava – tensiune pe care atitudinea binevoitoare păstrată de Ştefan cel Mare față de braşoveni, în vremea conflictului acestora, din prima parte a anului 1460, cu domnul Țării Româneşti[6], nu o justifică întru totul. Tocmai de aceea este de presupus şi o divergență politică directă între Ungaria şi Moldova, iar aceasta nu putuse să apară decât în legătură cu trecerea lui Petru al III-lea Aron în Transilvania, unde se adăposteau deja, sub oblăduirea lui Matia Corvin, şi contracandidații tronului din Țara Românească[7]. Or, având în vedere revenirea ultimilor pribegi din Polonia în primele luni ale anului 1460, precum şi eliberarea, tot atunci, a celui de-al doilea salvconduct pentru logofătul Mihail[8], este posibil ca schimbarea reşedinței lui Petru al III-lea Aron să se fi produs curând după acest moment, adică chiar în vara anului 1460.

---

[3] *Urkundenbuch*, VI, Bucureşti, 1981, doc. 3117, p. 10-11.

[4] G. Gündisch, *Cu privire la relațiile lui Vlad Țepeş cu Transilvania în anii 1456-1458*, în „Studii”, XVI (1963), nr. 3, p. 691-695.

[5] Idem, *Vlad Țepeş und die sächsischen selbst verwaltungsgebiete Siebenbürgens*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII (1969), nr. 6, p. 992.

[6] *Ibidem*, p. 988-989; N. Stoicescu, *Vlad Țepeş*, Bucureşti, 1976, p. 74 şi urm.; v. şi, mai sus, n. 2.

[7] I. Bogdan, *Documente şi regeste privitoare la relațiile Țării Româneşti cu Braşovul şi cu Țara Ungurească în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, nr. LXXIX, p. 101; v. şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 78-80.

[8] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, nr. CXXVII, p. 269-271; L. Şimanschi, G. Ignat, D. Agache, *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova (în continuare, **DRH**, A), vol. II, Bucureşti, 1976, nr. 89, p. 127-128.

Învoiala de la Snyatin, din 11 aprilie 1461, dintre logofătul Mihail şi Michailo Buczacki, căpitan de Colomeea, care tocmai se pregătea să plece ca sol regal în Ţara Românească[9], aduce, în acest sens, un element revelator. Deşi actul nu precizează scopul misiunii solului, amestecul fostului dregător moldovean şi contribuţia sa la câştigarea bunăvoinţei regale – pentru care a pus la dispoziţie un cort turcesc – sugerează, credem, cu destulă certitudine, apărarea intereselor lui Petru al III-lea Aron, mai ales dacă în itinerariul prevăzut nu figura Moldova, ci cu siguranţă, Transilvania. Reţine, de asemenea, atenţia faptul că Michailo Buczacki se afla pentru a doua oară în rolul de purtător al mesajului regelui Cazimir către Vlad Ţepeş, ceea ce înseamnă că prima misiune a putut fi îndeplinită încă în cursul anului 1460, probabil o dată cu părăsirea Poloniei de către Petru al III-lea Aron[10].

Dublul joc al diplomaţiei polone, interesată în constrângerea domnului Moldovei la acceptarea deplină a suzeranităţii regelui Cazimir, a avut deci o contribuţie importantă la deteriorarea raporturilor lui Ştefan cel Mare cu Vlad Ţepeş şi Matia Corvin. Pe de altă parte, încetând, probabil în cursul anului 1460, plata tributului către Poartă şi obligat de împrejurări să-şi asigure securitatea tronului şi spatele frontului de luptă ce se prefigura, domnul Ţării Româneşti nu putea să le refuze secuilor şi saşilor apărarea, de vreme ce aceştia îi promiteau un ajutor atât de substanţial. Neglijarea intereselor fireşti ale lui Ştefan cel Mare de către Ungaria şi acceptarea azilării lui Petru Aron în Transilvania, a condus însă, automat, la ruperea fostelor alianţe şi la orientarea domnului de la Suceava spre tronul jagiellon.

Într-adevăr, încă din 1460, solii regelui Cazimir i-au cerut lui Ştefan cel Mare să-şi onoreze angajamentele asumate şi să se pregătească pentru un eventual război cu „boemii”[11]. Aplanarea conflictului l-a scutit însă pe domnul Moldovei de a-şi preciza poziţia, deşi acordarea privilegiului comercial negustorilor din Liov[12] indică, neîndoielnic, mersul ascendent al normalizării raporturilor cu Polonia. Apropierea turco-polonă, care, în cursul anului 1460, înregistra un moment semnificativ, prin consfinţirea libertăţilor de negoţ pentru negustorii fiecăreia din cele două părţi[13], l-a obligat, pe de

[9] Hurmuzaki, II, 2, nr. CXV-CXVI, p. 135-136.
[10] Pentru interesele familiei Buczacki în zona pontică, v. Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la seconde moitié du XVe siècle* (Extrait de la „Revue des Etudes Roumaines”, XVI, 1981, p. 36-46), p. 40-41.
[11] N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 7.
[12] I. Bogdan, *op. cit.*, nr. CXXVIII, p. 272-276.
[13] A. Sokolowski, I. Szujski, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, II, Cracovia, 1876,

altă parte, pe domnul Moldovei la maximum de prudenţă, după cum înţelegerea polono-tătară din anul 1461, urmată de negocierile Coroanei jagiellone cu Poarta, încheiate la începutul anului 1462 prin stabilirea „unei noi antante”[14], îl vor conduce la acceptarea conlucrării cu cea dintâi.

Desigur, în tranşarea realinierii sale politice, un rol hotărâtor a avut *consensul lui Matia Corvin faţă de exprimarea pretendenţei lui Petru al III-lea Aron* în Transilvania – pretendenţă care a provocat şi riposta moldoveană din 1461: o incursiune de represalii împotriva celor ce acordau azil domnului pribeag[15]. Retragerea acestuia la curtea voievodului Transilvaniei, Sebastian de Rozgony, precum şi chemarea sa, în anul următor, la Buda[16], nu au făcut decât să pecetluiască ostilitatea, iar actul omagial al lui Ştefan cel Mare, din 2 martie 1462[17], în favoarea regelui polon, a oficializat opţiunea domnului Moldovei. În acest fel însă, Vlad Ţepeş, care, încrezător în proiectele ce se făceau în Imperiul german ca urmare a Congresului de la Mantua[18] şi în declaraţiile regelui Ungariei, inaugurase, la sfârşitul anului 1461, războiul cu Imperiul otoman, se va găsi, în momentul confruntării decisive, nu numai într-o stare de semibeligeranţă cu Ştefan cel Mare, dar şi lipsit complet de aliaţi. Într-adevăr, deşi regele Matia Corvin promisese 40.000 de oşteni pentru viitoarea cruciadă şi începuse chiar să primească subvenţii băneşti din partea papei şi a Veneţiei, el nu va acorda ajutorul necesar domnului

Matia Corvin

p. 105-106.

[14] Ş. Papacostea, *La Moldavie, état tributaire de l'Empire ottoman au XVe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIII (1974), nr. 3, p. 458.

[15] P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ioan Bogdan* (în continuare, *Cronicile slavo-române*), Bucureşti, 1959, p. 15, 28 ş.a.

[16] Hurmuzaki, II, l, nr. V, p. 4.

[17] V. mai jos.

[18] N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, IV (1453-1476), Bucureşti, 1915, p. 174-180 (hotărârile dietei de la Viena şi atitudinea Burgundiei).

Ţării Româneşti, concentrându-şi armata la Szegedin în luna august şi sosind la Braşov abia în noiembrie 1462[19].

În acest context, era evident pentru domnul Moldovei, aflat încă – în ciuda atenţiei pe care o acordase refacerii potenţialului militar al ţării[20] – în imposibilitate de a întreprinde, pe cont propriu, acţiuni militare de anvergură, că singura cale de realizare a obiectivelor pe care şi le propusese: combaterea pretendenţei lui Petru al III-lea Aron şi recuperarea cetăţilor înstrăinate, Chilia şi Hotin, consta, totuşi, în *alianţa cu Polonia*, precum şi în menţinerea unor relaţii normale cu Hoarda crimeeană a lui Hadji Ghiray şi, mai ales, cu Poarta otomană. Prin actul omagial din 2 martie 1462, Ştefan cel Mare a consimţit, de aceea, să intre efectiv în sistemul de alianţe polono-turco-tătare, la care aderase, din aceleaşi considerente, şi Caffa genoveză, făgăduind supunere deplină regelui Cazimir, ajutor în caz de nevoie, „cu propria persoană”, depunerea viitoare a omagiului şi abrogarea tuturor celorlalte „înscrisuri sau legăminte potrivnice domnului nostru, regele”, cu evidentă referire la înţelegerea iniţială dintre Ştefan cel Mare şi Matia Corvin. De asemenea, domnul Moldovei promitea, printr-un act separat, să nu-i extrădeze nimănui pe fiii lui Sayid Ahmed, hanul Hoardei de Aur care, „împreună cu alte căpetenii de tümen şi oglani”, se aflau în captivitatea moldoveană. El consimţea, totodată, ca angajamentele sale să fie însoţite, separat, de jurământul reprezentanţilor clerului şi al tuturor boierilor moldoveni, cărora le acorda, implicit, dreptul de a avea o atitudine politică deosebită de cea a tronului. Extrem de semnificativă pentru desfăşurarea ulterioară a evenimentelor era însă promisiunea lui Ştefan cel Mare că „nu vom înstrăina nici un fel de pământuri, fie domenii, oraşe, fie feude, fără voia şi învoirea anume a zisului domn al nostru, regele”, iar „dacă ceva din acestea s-ar fi înstrăinat, pe acelea vrem să le câştigăm înapoi şi le vom câştiga”[21].

Evident, angajamentul hotărât al domnului Moldovei de a-şi reîntregi hotarele ţării echivala, în conjunctura politică a momentului, cu o adevărată declaraţie de război adresată Ungariei şi Ţării Româneşti, care-şi împărţeau

[19] Hurmuzaki, II, 2, nr. CVIII-CX, p. 128-131; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 182 şi 187; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 88-128.

[20] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. Const. Giurescu, Bucureşti, 1914, p. 43-44; Al. Gh. Savu, *Ştefan cel Mare. Campanii*, Bucureşti, 1982, p. 27-32; N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982, p. 46-50.

[21] I. Bogdan, *op. cit.*, II, nr. CXXIX-CXXXI, p. 282-294.

atunci drepturile de stăpânire asupra Chiliei[22], deşi el avertiza, în acelaşi timp, puterea suzerană că reglementarea statutului cetăţii Hotin nu putea, nici ea, să întârzie prea mult. De altfel, raporturile încordate existente între Ştefan cel Mare şi Vlad Ţepeş degeneraseră, se pare, spre sfârşitul anului 1461 şi începutul anului 1462, într-un conflict acut la care a contribuit, desigur, într-o mare măsură, şi expediţia de înspăimântare şi distrugere a bazelor turceşti întreprinsă de domnul muntean în sudul Dunării, dar care, după cum acesta singur o mărturiseşte în scrisoarea din 22 februarie 1462, a atins şi zona de la nordul gurilor Dunării: de la Oblucița, pe unde se trecea din Dobrogea în Moldova, şi Cartal, până în dreptul Satului Nou[23]. Acţionând însă temporar la frontierele de sud ale Ţării Moldovei şi într-o regiune asupra căreia se exercita sau se exercitase stăpânirea acesteia, raidul distrugător al oştii lui Vlad Ţepeş, mai ales dacă va fi fost însoţit de excese şi provocări, n-a putut fi interpretat decât ca o materializare a ostilităţi faţă de Ştefan cel Mare, aşa cum s-a şi întâmplat.

Beneficiind, la 26 ianuarie 1462, de înlesniri comerciale din partea regelui Cazimir, locuitorii oraşului Camenița îşi motivau cererea lor, arătând că „acum, în părţile dinspre mare, în Moldova şi în alte locuri, din cauza vijeliei războaielor, nu au nici o cale sigură şi liberă”[24]. De asemenea, prin scrisoarea consulului genovez din Caffa, adresată regelui polon la 11 aprilie 1462, odată cu cererea de includere a propriului oraş în înţelegerea polono-otomană care tocmai se perfecta şi a luării sale sub protecţie sau în vasalitate polonă, se avansa şi ideea aplanării conflictului dintre domnii celor două ţări româneşti, aflat în plină desfăşurare, deoarece „discordia dintre ei nu numai că le face un serviciu turcilor, ci, ceea ce este mai vătămător, turcii înşişi pot dobândi [...] vreo cale de intrare în cele două Valahii, ceea ce ar fi cea mai mare primejdie atât pentru noi, cât şi pentru celelalte ţinuturi vecine”[25].

---

[22] Fr. Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului*, în „Studii”, XVIII (1965), nr. 3, p. 636-637; v. şi Hurmuzaki, II, 2, nr. LXXVII, p. 89, de unde rezultă că Chilia nu a fost restituită regelui Ladislau Postumul de către Mihail Szilágy.

[23] I. Bogdan, *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui*, Bucureşti, 1896, p. 78-82; A. Corbea, *Cu privire la corespondenţa lui Vlad Ţepeş cu Matei Corvin*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie”, Iaşi (în continuare, **AIIAI**), XVII, 1980, p. 669-680; Dan Sluşanschi, *Dunărea de Jos şi campania lui Vlad Ţepeş din iarna 1461-1462 (precizări filologice)*, în „Revista Arhivelor”, an. LXII, vol. XLVII, nr. 4/1985, p. 434-437.

[24] Hurmuzaki, II, 2, nr. CXXIII, p. 143-145.

[25] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 125-126. V. şi Gh. I. Brătianu, *La Mer Noire*, München, 1969, p. 319-320, precum şi răspunsul regelui,

Desigur, ştirile caffese proveneau de la acel „ambasador” al lui Vlad Ţepeş, aflat în tratative cu masarii şi consulul cetăţii genoveze, la 17 mai 1462[26], şi care va fi înfăţişat acestora poziţia şi intenţiile domnului său. Aşa cum s-a observat deci, conflictul moldo-muntean din 1462, departe de a fi o consecinţă a campaniei lui Mehmed al II-lea din vara anului 1462 împotriva lui Vlad Ţepeş, acuză o cu totul altă origine şi evoluţie.

Asedierea cetăţii Chilia de către oastea moldoveană, la 22 iunie 1462[27] apărea, fireşte, ca o ripostă la atitudinea lui Matia Corvin, favorabilă pretendenţei lui Petru al III-lea Aron, precum şi la incursiunea din iarnă a domnului muntean. Dar, dată fiind succesiunea faptelor reflectând direct desfăşurarea conflictului, informaţiile adiacente, insuficient de grăitoare până acum, capătă un înţeles întrucâtva deosebit. Trecând astfel peste aspectul etic al conduitei lui Ştefan cel Mare în momentul încleştării hotărâtoare a domnului Ţării Româneşti cu forţele Imperiului otoman – aspect deseori exceptat din contextul mental al epocii şi interpretat în mod unilateral[28] –, este de reconsiderat, credem, în primul rând, regimul *de facto* al stăpânirii zonei de la nordul gurilor Dunării în momentul conflictului moldo-muntean. Este de remarcat, în acest sens, existenţa unor capete de pod turceşti pe malul nordic al Dunării, inclusiv în zona de vărsare a acesteia, aşa cum rezultă din însăşi scrisoarea lui Vlad Ţepeş către Matia Corvin, în care se menţionează numărul turcilor ucişi la Obluciţa şi Cartal, precum şi controlul instituit asupra tuturor vadurilor supravegheate – se subînţelege – până atunci de turci: „... toate trecerile lor peste Dunăre, afară de Vidin, am pus să le treacă prin foc, să le nimicească şi să le pustiiască...”[29].

---

din 2 iulie 1462, prin care acesta primeşte vasalitatea coloniei genoveze, la M. Malowist, *Kaffa Kolonia genuenska na Krymie i problem wschodni w latach 1453-1475*, Varşovia, 1947, p. 177 (apud P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în sec. al XV-lea şi problema Chiliei*, în „Romanoslavica”, III, 1958, p. 109); Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 448-449.

[26] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, III, Bucureşti, 1897, p. 39-40.

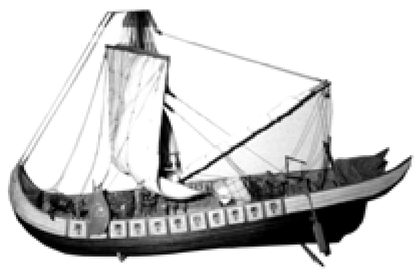
[27] *Cronicile slavo-române*, p. 16, 29, 49, 61 şi 178.

[28] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a IV-a, tom. II, Bucureşti, 1986, p. 253-254 (v. şi p. 264-266, unde marele istoric este chiar de părere că „Vlad Ţepeş «a fost» scos din domnie de Ştefan cel Mare”); aceeaşi apreciere justiţiară, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 110. În schimb, N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 125 (ca şi în *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1938, p. 138) şi Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, 1, ed. a IV-a, Bucureşti, 1943, p. 48, s-au îndoit de obiectivitatea interpretării xenopoliene. Aceleaşi rezerve sunt exprimate în *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962, p. 494 şi Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 320-321 (unde se observă dorinţa lui Ştefan de a-şi asigura „les moyens de controler el de défendre les cours inférieur du Danube”).

[29] V. mai sus, n. 23.

Procedând la desfiinţarea infiltraţiilor turceşti la nord de marele fluviu, în iarna anului 1461-1462, Vlad Ţepeş a luat, desigur, sub oblăduirea sa teritoriile eliberate, reînviind astfel stăpânirea Ţării Româneşti până la Marea Neagră. Faptul rezultă credem, în mod elocvent, şi din compararea paragrafelor referitoare la dobândirea Chiliei din actele lui Petru al II-lea şi Petru al III-lea Aron sau din cel al lui Bogdan al II-lea, unde cetatea este indicată în mod expres[30], cu textul omagiului lui Ştefan cel Mare din 1462, în care se notifică desluşit că prin „pământuri” trebuie să se înţeleagă atât „domeniile” şi „oraşele”, cât şi „feudele”[31]. Excluzând ultima precizare, asupra sensului căreia vom reveni, rămâne totuşi sugestivă asocierea dintre „domenii” şi „oraşe”, întrucât ea nu putea avea ca obiect de referinţă decât Chilia şi teritoriul adiacent. Pe de altă parte, juxtapunând acest paragraf celui referitor la anularea tuturor „înscrisurilor sau legămintelor” anterioare, credem că se poate presupune chiar existenţa unui aranjament oficial între Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare – având, desigur, şi consensul lui Mihail Szilágy, conducătorul partidei huniadeşti din Ungaria –, conform căreia cel dintâi, în schimbul sprijinului acordat pentru înscăunare, era recunoscut, de către cel de-al doilea, copărtaş la stăpânirea Chiliei, cu atât mai mult cu cât, în primăvara anului 1457, partizanii lui Iancu de Hunedoara pierduseră poziţii importante în regat şi se aflau în defensivă.

Dar, dacă asedierea cetăţii Chilia – incontestabil fără o valoare militară vitală pentru Ţara Românească, dar esenţială pentru securitatea graniţelor Ţării Moldovei – nu a reprezentat decât ultimul act al învrăjbirii celor doi domni, presupusa colaborare moldo-otomană din vara anului 1462 nu se dovedeşte nici ea o construcţie indubitabilă. Ştirile provin exclusiv din mediul greco-turc al Constantinopolului, unde informaţiile aduse de participanţii la campania terestră se vor fi contaminat cu cele ale martorilor expediţiei navale. Laonic Chalcocondil relatează astfel că, înaintea atacului de noapte din 16-17 iunie 1462, flota otomană, ajungând la „gura Istrului”, a

Corabie din timpul lui Ştefan cel Mare

[30] M. Costăchescu, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, nr. 215, p. 733-736, nr. 222, p. 755-758, nr. 230, p. 779-787; v. şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 105-107.
[31] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, nr. CXXIX, p. 282-288.

început să urce spre Vidin „şi, punând foc, a ars şi Parailavon [Brăila – *n.ns.*]”, în timp ce Vlad Țepeş, „împărțindu-şi armata în două, o parte o avea cu sine, iar cealaltă a trimis-o împotriva domnului Bogdaniei Negre, ca să-l respingă, dacă acela ar încerca să năvălească”, deoarece Ştefan cel Mare i-ar fi propus lui Mehmed al II-lea un atac combinat împotriva Țării Româneşti, iar acesta „l-a îndemnat să facă aşa încât generalul său comandant să se unească pe fluviu cu comandantul flotei şi să împresoare oraşul aşa numit Chilia, al lui Vlad [...]”; ca urmare s-a desfăşurat asediul comun, dar nereuşit, al cetății dunărene, după care „Negrul Bogdan s-a pornit cu năvală să intre în țara dacilor”, la hotarele căreia a fost însă oprit de oastea trimisă de domnul Țării Româneşti. După consumarea atacului nocturn şi înaintarea turcilor până la Târgovişte, istoricul grec revine asupra conflictului moldo-muntean, precizând că, în cele din urmă, Vlad Țepeş, „el însuşi s-a îndreptat asupra domnului Bogdaniei Negre, care, precum se anunțase, împresura Chilia”, lăsând, pentru supravegherea turcilor, o „oaste ca de şase mii”[32].

La o primă privire, compoziția istoricului grec pare veridică – fapt care l-a şi determinat pe N. Iorga s-o accepte integral –, cu atât mai mult cu cât o scrisoare a bailului venețian din Constantinopol, trimisă la 28 iulie 1462, confirmă atacul combinat, timp de opt zile, al forțelor moldovene şi al flotei turceşti împotriva Chiliei[33]. Dar, dacă asedierea acesteia de către oastea lui Ştefan cel Mare este neîndoielnică, lipsa oricăror alte informații asupra acțiunii conjugate a oştilor otomane şi moldovene în războiul susținut de domnul Țării Româneşti nu poate să trezească decât legitime suspiciuni. Formulăm, de aceea, ipoteza că, pregătindu-şi viitoarea campanie, sultanul Mehmed al II-lea a recurs la mijloacele de intimidare care-i stăteau la dispoziție, cerând nu numai regelui Bosniei tributul restant[34], dar făcând şi cel dintâi pas în materializarea raporturilor de subordonare acceptate de tronul moldav, căruia i-a solicitat contribuția militară la operațiunile plănuite.

Constrâns de sistemul de alianțe în care intrase şi nefiind încă în măsură să acționeze autonom, Ştefan cel Mare a fost desigur nevoit să răspundă favorabil doleanțelor Porții, mai ales că prilejul pentru reîntregirea hotarelor țării era extrem de favorabil. Întreprinderea sa nu a fost îndreptată însă direct împotriva lui Vlad Țepeş, ci a lui Matia Corvin, întrucât cei ce

---

[32] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958, p. 285.
[33] *Monumenta Hungariae Historica*, *Acta extera*, IV, p. 168; v. şi N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 125; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 62-63; v. şi A. Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1976, p. 111-112, 116-117 şi 124.
[34] A. Decei, *op. cit.*, p. 110.

l-au rănit „la glezna stângă” au fost „ungurii din Chilia”[35], deci garnizoana stabilită aici încă din vremea lui Iancu de Hunedoara, alături de care exista şi o populaţie catolică îndestul de numeroasă pentru ca să apară necesitatea construirii de către călugării franciscani, după 1453, dar înainte de 1456 sau chiar de 1462 a unui lăcaş religios[36]. Iar reacţia domnului Ţării Româneşti – dacă aceasta s-a produs, aşa cum relatează Laonic Chalcocondil – dovedeşte doar că pretenţiile sale de stăpânire asupra cetăţii dunărene şi a teritoriului învecinat supralicitau realitatea, făcându-l să-şi înjumătăţească până şi ultimele forţe de care dispunea. Însă, aşa cum atacul combinat al oştilor moldo-turce împotriva Chiliei nu se confirmă prin alte surse, nici „greşeala” tactică a lui Vlad Ţepeş nu transpare din celelalte mărturii contemporane.

Amintirile ienicerului sârb Konstantin Mihailovic de Ostrovica, din care rezultă că Mehmed al II-lea considera Chilia „valahă”[37], sau ştirea transmisă de acea inedită *Historia Turcorum* din secolul al XV-lea, potrivit căreia Ştefan cel Mare „a mers şi s-a războit să ia cetatea Chiliei, care era a lui Vlad”[38], nu pot proba decât faptul că întregul liman nordic al gurilor Dunării se afla sub controlul lui Vlad Ţepeş, care-şi asumase însăşi apărarea din afară a cetăţii. Prezenţa oştilor lui Ştefan cel Mare sub zidurile acesteia a putut fi considerată, de aceea, de către contemporani, ca un atac direct împotriva domnului Ţării Româneşti. După eşecul asediului însă, menţinerea ei în regiunile sudice ale ţării, până la începutul lunii august, aşa cum pare să ateste absenţa documentelor interne, n-a putut avea alt scop decât acela de a supraveghea securitatea propriilor hotare împotriva turcilor sau chiar, după cum ar putea să sugereze relaţia din Rodos a pelerinului Wiliam Wey, de a-l ajuta pe Vlad Ţepeş să se menţină pe tronul ameninţat de Radu cel Frumos[39]. Animozitatea care a caracterizat de la început

---

[35] *Cronicile slavo-române*, p. 161 şi 178.

[36] Fr. Pall, *op. cit.*, p. 630-631.

[37] *Călători străini despre ţările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 128.

[38] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 107.

[39] E. D. Tappe, *Documents Concerning Rumanian History, 1427-1601, Collected from British Archives*, Londra-Haga-Paris, 1964 (text reprodus după *The Itineraries of W. Wey*, Londra, 1857, p. 100-101); v. şi Anca Ghiaţă, *Condiţiile instaurării dominaţiei otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, Bucureşti, 1976, p. 112-113; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 63-64. Identificarea acelui *dux* din text cu chiar domnul Moldovei, rănit la Chilia, nu se justifică totuşi; ar putea fi vorba de comandantul detaşamentului militar rămas să supravegheze hotarul sudic al ţării, poate acel Hodco Ştibor, nemulţumit în 1448 de cedarea Chiliei – al cărei pârcălab probabil fusese – şi dispărând, în mod suspect, din sfatul domnesc, după evenimentele din iunie-iulie 1462 (v. **DRH**, A, II, nr. 104 şi 106, p. 147-150).

raporturile acestuia cu Ştefan cel Mare, precum şi intervenţia ulterioară a domnului Moldovei pe lângă Matia Corvin în favoarea lui Vlad Ţepeş par să confirme, într-adevăr, colaborarea.

Insuccesul recuperării Chiliei, în iunie 1462, ca şi întreaga desfăşurare a operaţiunilor militare la graniţa de sud a Moldovei, alături de schimbarea de domnie care a survenit în Ţara Românească spre sfârşitul acestui an, i-au relevat, incontestabil, lui Ştefan cel Mare necesitatea imperioasă de a urgenta refacerea sistemului de apărare a ţării şi, implicit, a graniţelor fireşti ale acesteia. De altfel, chiar omagiul din 2 martie 1462 insera, sugestiv, interdicţia înstrăinării eventualelor „feude" stăpânite de domnul Moldovei, termen prin care nu se putea înţelege, aşa cum s-a presupus[40], cetatea dunăreană, ci, mai degrabă, Ţara Şepeniţilor cu cetăţile Ţeţin şi Hotin, pe care Coroana polonă le considera concedate fostului domn Iliaş şi le recunoscuse apoi în stăpânirea soţiei sale, Marinca, mătuşa lui Cazimir al IV-lea[41]. Dezbaterile preliminare ale actului vor fi avut, deci, ca obiect şi controlul polon asupra cetăţii Hotin – întrucât Ţeţinul fusese probabil retrocedat în 1459 – dar ea a rămas, poate sub anumite rezerve, în vechea situaţie. La 28 aprilie 1464, cetatea Hotin trecuse însă şi ea sub administraţie moldoveană, desigur ca recompensă pentru ajutorul militar oferit de domnul Moldovei suzeranului său în războiul polono-teuton[42]. Nu este exclus, totuşi, ca hotărârea regelui Cazimir să fi fost luată chiar în cursul anului 1463, poate chiar în luna ianuarie, când privilegiul liovenilor era reconfirmat[43], deoarece viitorul vornic al ţării, boierul Crasnăş, căruia Ştefan cel Mare îi va încredinţa un important corp de oaste şi la 1467[44], lipseşte din sfatul domnesc tocmai în anii 1462-1463[45], fapt care îngăduie să se presupună trimiterea lui în Polonia. Pe de altă parte, decizia lui Cazimir al IV-lea va fi fost urgentată şi de oferta lui Ştefan cel Mare de a-l sprijini pe Matia Corvin în conflictul acestuia cu Frederic al III-lea pentru recuperarea coroanei lui Ştefan cel Sfânt, aşa cum reiese din scrisoarea regelui Ungariei, din 10 august 1462, adresată

[40] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 106.
[41] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, nr. 203, p. 706-708 şi nr. 209, p. 721-722.
[42] **DRH**, A, II, nr. 119, p. 169-170; Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare şi războiul Poloniei cu Ordinul teuton (1454-1466)*, în „Revista de Istorie", an. 31 (1978), nr. 3, p. 478-479; Gh. Duzinchevici, *Contribuţii la o mai bună cunoaştere a lui Ştefan cel Mare în cadrul legăturilor moldo-polone*, în „Revista Arhivelor", XLVI (1984), nr. 2, p. 160, n. 16; v. şi L. Şimanschi, *„Închinarea" de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, în **AIIAI**, Iaşi, XVIII (1981), p. 632.
[43] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, nr. CXXXII, p. 294-296.
[44] V. mai jos.
[45] **DRH**, A, II, indice de nume, sub voce; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 29.

orăşenilor din Kosice[46], sau cum sugerează pretenţiile de suzeranitate ale acestuia (*terra nostra Moldaviensis*), exprimate prin actul din 9 decembrie 1462[47]. În sfârşit, un motiv în plus pentru retrocedarea Hotinului îl va fi oferit căsătoria lui Ştefan cel Mare cu Evdochia, sora cneazului Simion Olelkovici de la Kiev, întrucât, în acest fel, alinierea politică a domnului Moldovei la interesele Coroanei jagiellone obţinea o nouă garanţie[48].

Pe de altă parte, beneficiind de sprijinul regelui Cazimir, care a adresat, se pare, chiar o scrisoare orăşenilor din Chilia[49], Ştefan cel Mare a intrat în tratative cu aceştia, urmărind să intre în stăpânirea cetăţii prin alte mijloace decât asedierea propriu-zisă. Aşa cum s-a remarcat însă, noul demers al domnului Moldovei în angrenajul raporturilor internaţionale s-a desfăşurat în condiţii cu totul deosebite celor existente în 1462[50]. Radu cel Frumos, noul domn al Ţării Româneşti, fusese înscăunat cu sprijinul turcilor şi una din primele sale măsuri a fost aceea de a înlocui garnizoana ungurească a cetăţii cu una proprie, aşa cum atestă şi pomelnicul mănăstirii Bistriţa, prin paragraful consacrat pomenirii „muntenilor din Chilia”[51], care şi-au găsit sfârşitul cu ocazia trecerii cetăţii sub stăpânire moldoveană. Aprecierea cronicarului polon Jan Długosz, conform căreia Radu cel Frumos ţinea cetatea pentru turci, adaugă însă un element edificator al situaţiei care survenise după înlăturarea lui Vlad Ţepeş. Nemulţumită de măsurile noului domn, numeroasa populaţie catolică a oraşului va accepta, de aceea, propunerile lui Ştefan cel Mare, cu atât mai mult cu cât la Braşov şi, implicit, în mediul săsesc al Transilvaniei, strâns legat de cel al Chiliei, dreptul de a întreţine relaţii comerciale cu Moldova era apărat cu consecvenţă[52].

Conjunctura politică din Europa centrală şi sud-estică, în anii 1463-1464, era, pe de altă parte, favorabilă acţiunii pregătite de Ştefan cel Mare, deoarece, în caz de reuşită, ea putea provoca nu atât riposta Ungariei – prevenită abil, după cum s-a văzut, de domnul Moldovei –, ci pe aceea, mult

[46] K. Nehring, *Quellen zur ungarischer Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* (I), în „Lévéltári Közlemények”, I (1976), p. 88, n. 4.
[47] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3300, p. 130-131.
[48] *Cronicile slavo-române*, p. 16 şi 29.
[49] J. Długosz, *Historiae Polonicae...*, tom. II, Leipzig, 1712, col. 344-345; ed. A. Przezdziecki, libri XIII, Cracovia, 1878, p. 408-409; v. şi N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 7-9.
[50] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 111.
[51] D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, p. 100.
[52] Şt. Pascu, *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 210.

mai periculoasă, a Imperiului otoman. În iulie 1463, Veneţia rupsese raporturile amicale cu Poarta, iar la 12 septembrie semnase tratatul de alianţă cu Ungaria. Ca urmare, forţele ei navale începuseră să acţioneze în Marea Egee şi în Moreea, iar Matia Corvin efectuase campania de eliberare a Bosniei – anexată în primăvară de turci –, campanie încheiată cu recucerirea capitalei Jajce[53]. Concomitent, Congresul de la Roma al statelor italiene, convocat de papa Pius al II-lea în vederea respectării angajamentelor de la Mantua[54], promulgase, la 22 octombrie, cruciada antiotomană, căreia tratatul dintre Scaunul papal, Veneţia şi Burgundia îi ofereau temeiul militar şi material necesar. În sfârşit, conducătorul Albaniei, Skanderbeg, denunţase, la apelul papei, pacea cu turcii şi, aliindu-se cu Veneţia, reluase, la 27 noiembrie, ostilităţile[55].

Se prefigura deci, chiar în condiţiile unui nou eşec al cruciadei – pe care dezangajarea Burgundiei, precum şi moartea papei Pius al II-lea, la 14 august 1464, la Ancona, îl va şi provoca –, o desfăşurare a forţelor otomane pe multiple fronturi şi, mai ales, în Albania, unde oştile lui Şeremet bey sufereau grave înfrângeri. Aceasta însemna însă, implicit, şi câştigarea unui răgaz preţios la Dunărea de Jos şi la nordul Pontului Euxin, întrucât coloniile italiene se aflau, după ce turcii, prevăzători, fortificaseră şi Dardanelele[56], complet izolate şi foloseau pentru comunicaţii cu metropola calea uscatului. Ele vor fi nevoite, de aceea, să întreţină în continuare raporturi amicale nu numai cu tătarii sau cu Polonia, ci şi cu Moldova, ai cărei ambasadori au negociat, începând de la sfârşitul anului 1463, în mai multe rânduri cu masarii şi consulii Caffei, iar aceştia şi-au exprimat satisfacţia cu prilejul dobândirii Chiliei de către Ştefan cel Mare[57].

La rândul ei Ungaria, cu o regalitate care abia îşi consolida poziţiile, nu părea capabilă să intervină cu promptitudine în menţinerea avanpostului ei de la gurile Dunării. Recunoaşterea stăpânirii lui Radu cel Frumos asupra Chiliei, probabil cu prilejul depunerii de către acesta a omagiului de

[53] N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen Dargestellt*, Zweiter Band (bis 1538), Gotha, 1909, p. 123-130; A. Decei, *op. cit.*, p. 110, 112-114; Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 320.

[54] Le Dr. Louis Pastor, *Histoire des Papes depuis la fin du Moyen Âge* (trad. din germ. de Furcy Raynaud), III, Paris, 1924, p. 306-318.

[55] *** *Gheorghe Kastriotul Skanderbeg şi lupta albanezo-turcă în secolul al XV-lea* (trad. rom. de Aurelia Zub), în continuare, *Skanderbeg*, Bucureşti, 1972, p. 127-128.

[56] Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 319; A. Decei, *op. cit.*, p. 111.

[57] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, p. 41-43; A. Vigna, *op. cit.*, II, p. 341.

vasalitate către Matia Corvin, în noiembrie 1462, constituia o probă grăitoare în acest sens, iar strădania regelui de a-l îngloba şi pe domnul Țării Româneşti în tratatul de pace cu turcii, pe care-l proiectase în anul 1464, o reconfirma[58]. Pe de altă parte, reuşind aplanarea conflictului, izbucnit încă în 1459, cu împăratul Frederic al III-lea, pentru deținerea coroanei lui Ştefan cel Sfânt[59], şi aderând la războiul antiotoman, Matia Corvin risca să devină, contra voinței sale, principalul exponent al acestuia, întrucât campania sa din Bosnia a determinat revenirea trupelor otomane în anul următor şi organizarea provinciei ca paşalâc, precum şi izbucnirea mai multor conflicte de graniță[60]. Începuse, totodată, să se schițeze, după moartea prematură a fiicei lui Podébrad, Katarina, acceptată de Matia Corvin ca viitoare soție, şi animozitatea ungaro-boemă, care va degenera, peste câtiva ani, în război. În sfârşit, tendințele de autonomie ale voievodului transilvănean, alimentate de contribuția sa esențială la luptele antiotomane ale lui Iancu de Hunedoara şi exprimate fără echivoc în actul de reînnoire a „uniunii celor trei națiuni” din 1459[61], afectau serios autoritatea regelui, dispozițiile sale din 1463 privind îndatoririle militare ale stărilor privilegiate fiind întâmpinate cu o unanimă dezaprobare[62].

Exista, aşadar, nu numai conlucrarea binevoitoare a orăşenilor, ci şi o conjunctură favorabilă pentru *trecerea Chiliei în stăpânire moldoveană*. În plus, pentru a fi ferit de orice surprize, Ştefan cel Mare a pregătit cu minuțiozitate asedierea cetății, reuşind să-şi înzestreze armata şi cu artileria necesară unei astfel de operațiuni[63]. În prima lună a anului 1465, în noaptea dinspre 23 spre 24, oastea Moldovei a înconjurat, astfel, oraşul, ale cărui

---

[58] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 137-138.

[59] Vilmos Fraknói, *Mathias Corvinus König von Ungarn, 1458-1490*, Budapesta, 1891, p. 95; idem, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440-1520)*, Budapesta, 1896 (A magyar nemzet törtenete, vol. IV), p. 203; Karl Nehring, *Mathias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich. Zum hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*, München, 1975, p. 20-23.

[60] Vink. Makušev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalium*, vol. II, în „Glasnik”, seria a II-a, XIV-XV, Belgrad, 1883, p. 163-165.

[61] Hurmuzaki, II, 2, nr. CII, p. 120-128.

[62] I. Sabău, *Relațiile politice între Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 227.

[63] I. Focşeneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare*, în vol. cit., p. 124-125; de fapt Moldova dispunea de artilerie încă din 1454 (v. I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, sr. II, t. XXX, 1907-1908, p. 17), dar de natură defensivă şi nu de asalt.

porţi – după cum relatează cronicarii poloni Jan Długosz şi Matei Miechowski[64] şi lasă să se înţeleagă cronica internă – au fost deschise „pe furiş" de târgoveţi. După o zi de pregătire s-a declanşat apoi asediul castelului, care a fost bombardat şi luat cu asalt în mai multe rânduri, astfel încât comandantul garnizoanei, determinat de proporţiile pierderilor înregistrate şi sperând, probabil, în salvarea propriei vieţi, a acceptat, pe 26 ianuarie, să capituleze. Timp de trei zile Ştefan cel Mare a rămas apoi în Chilia, luând, desigur, măsurile administrative care se impuneau, printre care şi numirea cumnatului său, Isaia, şi a lui Ion Bucium ca pârcălabi[65]. Conştient de importanţa deţinerii acestui punct strategic primordial pentru întreaga zonă a gurilor Dunării, domnul Moldovei a procedat în consecinţă, „împăciuindu-i pe oamenii din cetate", cărora le-a acordat, probabil, ca recompensă, privilegii speciale şi, mai ales, „i-a învăţat să păzească cetatea de limbile necredincioase"[66].

Intuiţia domnului Moldovei s-a confirmat, într-adevăr, curând, deoarece cel mai afectat dintre competitorii la stăpânirea cetăţii s-a arătat a fi chiar Mehmed al II-lea. Aţâţat de Radu cel Frumos, el s-a gândit chiar, la început, conform afirmaţiilor aceloraşi cronicari poloni, la o expediţie punitivă în Moldova – intenţie la care se va referi şi domnul de la Suceava, în scrisoarea sa din 1 ianuarie 1468 către regele Cazimir, amintind că „acum câţiva ani au vrut să vină asupra noastră turcii, întocmai cum au venit acum asupra <noastră> ungurii"[67]. Tributul – şi nu este exclus ca acesta să fi fost tocmai acum mărit cu 1.000 de galbeni[68] –, precum şi darurile pe care Ştefan cel Mare s-a grăbit să le trimită la Poartă – după relatarea aceluiaşi Jan Długosz – au potolit însă mânia sultanului, mai ales că demersul diplomatic

---

[64] B. P. Hăjdeu, *Archiva istorică a României*, I, 2, Bucureşti, 1864, p. 35(41); v. şi mai sus, n. 49. După Długosz, domnul Moldovei a sosit la Chilia „*cum forti exercitu*", „*et permissu civium, ne proditionis viderentur rei, porto una subserrata*".

[65] **DRH**, A, II, nr. 128-129, p. 183-186.

[66] *Cronicile slavo-române*, p. 16.

[67] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, în „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice", sr. III, tom. XV (1934), p. 66; v. şi N. Iorga, *La lettre d'Etienne le Grand, prince de Moldavie, sur la bataille de Baia (1467)*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen", XIe année, nr. 7-9 (1934), p. 251-253.

[68] Şt. Gorovei, *Moldova în „Casa păcii"*, în **AIIAI**, XVIII (1981), p. 641, considera, în schimb, că această sporire – certă în 1473 – a putut fi făcută chiar în 1457, pentru obţinerea acceptului Porţii la schimbarea de domnie survenită; v. şi I. Ursu, *op. cit.*, p. 26; M. Berza, *Haraciul Moldovei şi Ţării Româneşti în sec. XV-XIX*, în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", II (1957), p. 9.

a fost însoțit de concentrarea întregii puteri militare a țării – cea dintâi din îndelungata sa domnie –, în vederea unei eventuale rezistențe: „iar Ştefan, adunându-şi sub arme pe toți ai săi, atât pe oşteni, cât şi pe țărani, aşa încât acasă să rămână doar femeile şi copiii, îi ieşea sultanului în întâmpinare, gata să moară cu toți ai săi sau să biruie”[69].

De altfel, în 1465, Mehmed al II-lea a fost confruntat şi cu opoziția propriilor săi ieniceri, nemulțumiți de numeroasele campanii militare, în condițiile în care oştile trimise împotriva lui Skanderbeg sufereau înfrângeri după înfrângeri[70]. Nu este de neglijat, de asemenea, în acest sens, nici atitudinea favorabilă a lui Hadji Ghiray, hanul tătarilor crimeeni, față de acțiunea lui Ştefan cel Mare, deoarece el promitea, tocmai atunci, legatului papal trimis pentru a-l atrage în coaliția antiotomană că „îi va da deîndată sultanului de veste, prin soli trimişi la el, ca să se stăpânească să intre în război atât asupra Moldovei, cât şi asupra regatului Ungariei”[71]. Din nefericire, reacția lui Matia Corvin nu transpare din izvoarele vremii, iar motivarea campaniei sale din Moldova, în scrisoarea pe care însuşi va adresa-o nobilimii polone, nu se va referi decât la amestecul lui Ştefan cel Mare în răscoala transilvăneană din 1467[72]. Tocmai de aceea, este de presupus că cetatea Chilia trecuse, într-adevăr, în stăpânirea domnului Țării Româneşti, cele două precizări ale cronicilor interne, conform cărora cetatea a fost luată „de la unguri”, fiind adaosuri deductive ulterioare[73]. Începea deci să se întrevadă direcția fundamentală a politicii externe duse de Matia Corvin, constând în ascendența afacerilor austriaco-boeme asupra celor otomane – direcție care, alături de cea similară, a Poloniei, va permite consolidarea definitivă a turcilor în Peninsula Balcanică.

*

[69] J. Długosz, *op. cit.*, col. 345; N. Orghidan, *op. cit.*, p. 8-9.
[70] Lj. Stojanovic, *Stari srpski rodoslavi i letopisi*, Sr. Karlovci, 1927, p. 247; Fr. Babinger, *Maometto il Conquistatore e il suo tempo*, Torino, 1957, p. 373-374; *Skanderbeg*, p. 128-129.
[71] J. Długosz, *op. cit.*, col. 345 şi urm.
[72] Antonius Bonfinius, *Rerum Hungaricarum decades*, Lipsiae, 1771, dec. IV, libr. I, p. 555, 559-560: Ştefan „îi sprijinise şi pe răsculații din Transilvania pentru ca în mijlocul tulburărilor să se bucure de libertate”, fireşte, de o „libertate” înțeleasă în sensul feudal al cuvântului, deoarece regele ungar îl considera vasal (v. şi, mai sus, n. 47).
[73] V. mai sus, n. 35; ambele mențiuni pornesc, desigur, de la precizarea cronicii interne referitoare la Petru voievod, fiul lui Alexandru cel Bun: „acesta a dat cetatea Chilia ungurilor” (*Cronicile slavo-române*, p. 48, 61, 70, 161 şi 167).

Reînglobarea cetăţilor Hotin şi Chilia în graniţele statului moldovean marca, neîndoielnic, un succes de prestigiu al domnului Moldovei. Una dintre cele mai funeste consecinţe ale perioadei de instabilitate politică, concretizată, printre altele, în imixtiuni teritoriale străine din ce în ce mai agravante, era anulată. Obiectivul reîntregirii teritoriale a ţării era, totodată, îndeplinit, iar suveranitatea puterii centrale ajungea să se exprime plenar în sfera atributelor sale interne. Experimentul militar al asedierii Chiliei, ca şi momentul de cumpănă care succedase probaseră, pe de altă parte, larga aderenţă socială la programul de guvernământ al tronului, iar preponderenţa boierilor cu atribuţii publice sau private asupra celor netitraţi, pe care ajunsese s-o reflecte sfatul domnesc[74], îi oferea lui Ştefan cel Mare un organ de conducere cu mult mai docil şi eficient decât până atunci. Tocmai în această împrejurare se afla însă şi una din *cauzele nemulţumirii elementelor boiereşti* care profitaseră până atunci de imperativele momentane ale politicii domneşti. Angajamentul de perspectivă care fusese cerut tuturor colaboratorilor domnului, o dată cu înscrierea numelui fiului său, Alexandru, începând din anul 1464, în formularul actelor de proprietate[75], sporise probabil animozităţile. Dispariţia din sfatul domnesc, în cursul anului 1466, a câtorva mari boieri, cum erau Duma Braevici, Manoil, Petru Ponici şi Hodco Creţeanu, s-a putut datora, de aceea, şi unor motive de ordin politic[76], cu atât mai mult cu cât ultimele iniţiative domneşti: fondarea unui nou lăcaş de cult la Putna şi obrocul acordat m-rii Zografu de la Muntele Athos[77], prefigurau deja viitoarele angajamente şi obiective în politica externă. Se vădea astfel, încă o dată, că deplina consolidare internă a autorităţii domnului nu putea fi obţinută atâta vreme cât pretendenţa lui Petru al III-lea Aron alimenta orgoliile veleitariste ale boierimii. Obiectivul esenţial al domniei lui Ştefan cel Mare continua, de aceea, să rămână cel cu care s-a confruntat încă din primele momente ale urcării pe tron, iar demersurile politicii sale externe să fie condiţionate de necesitatea recunoaşterii *de facto* a tuturor prerogativelor puterii domneşti.

În consecinţă, perioada care a urmat cuceririi Chiliei a readus problema eliminării concurenţei lui Petru al III-lea Aron în primordialitate,

---

[74] L. Şimanschi, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, în „Revista de Istorie”, tom. 35 (1982), nr. 5-6, p. 589.

[75] C. Cihodaru, *Pretendenţi la tronul Moldovei între anii 1504 şi 1538*, în **AIIAI**, XIV (1977), p. 103-104.

[76] **DRH**, A, II, nr. 138, p. 197; L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 589-590.

[77] *Cronicile slavo-române*, p. 49, 62, 71 şi 178; **DRH**, A, II, nr. 135, p. 191-194.

cu atât mat mult cu cât ostilitatea transilvănenilor față de politica centralizatoare a lui Matia Corvin, mergând până la tulburări şi revolte, cum au fost cele ale secuilor din 1465[78], se accentua. Cultivând această opoziție, Ştefan cel Mare nu urmărea, desigur, provocarea unui război moldo-ungar, ci doar limitarea bazei de acțiune a lui Petru al III-lea Aron în voievodatul de peste munți. *Împrejurările internaționale din anii 1466-1467* erau, şi de această dată, favorabile inițiativei sale. Cu toate că expediția antiotomană, pentru care papa Pius al II-lea depusese atâtea stăruinți, eşuase, iar eforturile de aceeaşi natură ale succesorului său nu erau întâmpinate decât cu promisiuni formale, ca cele ale dietei de la Nürenberg, din 1466[79], turcii înregistrau dificultăți crescânde în războiul cu Albania[80]. Însăşi expediția personală care, după mai multe insuccese parțiale, a fost organizată de Mehmed al II-lea, în 1466, s-a încheiat deplorabil, Skanderbeg reuşind, în primăvara anului următor, să-l învingă din nou pe Balaban paşa şi să despresoare Krujë[81]. Concomitent, forțele otomane erau solicitate şi în Caramania, unde Pir Ahmed, pe care Poarta îl susținuse până atunci, s-a revoltat, în 1466, împotriva acesteia; şi, cu toate că Mehmed al II-lea va cuceri Konya, intervenția Veneției şi a lui Uzun Hasan a procurat, în continuare, sultanului complicații la frontiera asiatică[82].

O evoluție mai puțin liniştitoare dovedeau, în schimb, evenimentele din sânul Hoardei de Aur, moartea lui Hadji Ghiray, hanul Crimeii, în 1466 – aliatul de până atunci al Poloniei şi Moldovei –, prilejuind izbucnirea luptelor pentru supremație între fiii acestuia, Nur Devlet şi Mengli Ghiray, fapt care a antrenat, la rândul său, intervenția marelui han Ahmed, în treburile crimeene[83]. Este, de aceea, posibil ca Ştefan cel Mare să fi profitat de aceste tulburări, alungându-l de la Cetatea Albă pe reprezentantul Hoardei[84], ceea ce va constitui, desigur, unul din motivele invaziei tătăreşti din 1469. Alianța Poloniei, care tocmai încheiase victorioasă războiul cu

[78] I. Sabău, *op. cit.*, p. 227.
[79] N. Iorga, *Notes et extraits*, IV, nr. CLXIV, p. 251-253.
[80] V. Jagic, *Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit literatur-geschichtlicher Einleitung*, în „Archiv für slavische Philologie”, II, 1876, p. 97; Lj. Stojanovic, *op. cit.*, p. 247-248; N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, II, p. 146-147; A. Decei, *op. cit.*, p. 114-115 şi 127.
[81] *Skanderbeg*, p. 128-131.
[82] N. Iorga, *Les aventures „Sarrazines” des Français de Burgogne au XVe siècles*, în *Mélanges d’histoire générale*, Cluj, 1926, doc. VI, p. 44-52.
[83] Al. Gonța, *Românii şi Hoarda de Aur, 1241-1502*, München, 1983, p. 178-179; v. şi A. Decei, *op. cit.*, p. 121 şi 125.
[84] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, nr. CXXXI, p. 294; v. şi Al. Gonța, *op. cit.*, p. 179 şi urm.

Ordinul teuton, reuşind, prin pacea din 1466, să obţină ieşirea la Marea Baltică, oferea însă domnului Moldovei siguranţa necesară abordării fără rezerve a raporturilor cu tătarii şi Ungaria, cu atât mai mult cu cât tratatul de la Torun îl insera printre părţile beligerante[85]. În plus, urmărind să restabilească autoritatea Romei, cel puţin în limitele sale tradiţionale, noul papă, Paul al II-lea, va încuraja nu numai combaterea Pragmaticei Sancţiuni, ci şi pe aceea a husitismului, obţinând în acest sens, încă din 1465, promisiunea fermă a lui Matia Corvin[86].

Izbucnirea războiului ungaro-boem devenise astfel iminentă, iar *întreţinerea adversităţilor întâmpinate de regele maghiar în Transilvania* se contura ca singurul mijloc eficient de anulare a şanselor lui Petru al III-lea Aron. Într-adevăr, hotărârile fiscale ale dietei ungare din 1467, conform cărora taxele plătite de negustori la trecerea graniţelor regatului erau considerabil mărite şi urmau să revină exclusiv Coroanei, au provocat nemulţumirea orăşenilor saşi, la care s-a adăugat cea a secuilor, a nobilimii transilvănene şi a câtorva familii aristocratice din Ungaria, ai căror reprezentanţi au încheiat convenţia din 18 august de la Cluj-Mănăştur, obligându-se să-şi apere drepturile şi privilegiile cu arma în mână[87]. Reazemul extern al răsculaţilor îl constituiau Polonia, Boemia şi Moldova, toate trei interesate, din motive diferite, în slăbirea autorităţii interne a regalităţii ungare. De altfel, între Ştefan cel Mare şi regele ceh Podébrad se stabiliseră, probabil tocmai pe această bază, legături de „prietenie”, solii domnului Moldovei trecând spre Praga prin sudul Poloniei[88]. Intervenind rapid şi energic, Matia Corvin a reuşit să înăbuşe însă răscoala în faza ei de organizare, conducătorii insurgenţilor: Ioan şi Sigismund de Szentgyörgy, precum şi Berchtold Edelsbach, voievozii Transilvaniei, cerându-şi iertare, mai multe căpetenii locale fiind executate, iar altele trecând în Polonia (Benedict Roth) şi în Moldova (Nicolae de Vizakna şi Mihail Székely)[89].

---

[85] Şerban Papacostea, *Ştefan cel Mare şi războiul Poloniei cu Ordinul teuton (1454-1466)*, p. 475-479.

[86] Fernand Hayward, *Histoire des papes*, Paris, 1929, p. 339-340.

[87] Hurmuzaki, II, 2, nr. CLIII, p. 172-175; v. şi Vilmos Fraknói, *op. cit.*, p. 218; Edouard Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, Budapesta-Paris, 1900, p. 244.

[88] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, p. 67; v. şi Mihail P. Dan, *Cehi slovaci şi români în veacurile XIII-XVII*, Sibiu, 1944, p. 175-177.

[89] K. G. Gündisch, *Participarea saşilor la răzvrătirea din 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matia Corvin*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai”, series Historia, XVII (1972), fasc. 2, p. 22-29.

Refugierea conjuraților de la 18 august în Moldova constituia, desigur, cea mai elocventă probă a amestecului lui Ştefan cel Mare în pregătirea răscoalei, iar Matia Corvin nu va pregeta să aplice vecinului său incomod pedeapsa pe care o socotea îndreptățită. Impunându-i pe cei învinşi la considerabila sumă de 400.000 de florini drept despăgubire şi operând schimbările administrative necesare, regele va reuşi astfel să-şi mărească efectivele militare cu care venise în Transilvania, de la 8.000 de călăreți şi 4.000 de pedestraşi, până la cifra de aproximativ 40.000 de oşteni, cu care s-a decis, în luna noiembrie a aceluiaşi an, să treacă munții în Moldova. În suita sa se aflau probabil pretendenții Berindei şi Petru al III-lea Aron, intenționând să-l înlocuiască cu unul din ei pe Ştefan cel Mare[90]. Desigur însă că prilejul ce i s-a oferit regelui Ungariei de a-şi motiva intervenția nu explică, totodată, şi caracterul hotărâtor, prin proporții şi desfăşurare, al acesteia. Evident, nu se urmărea numai o simplă înlocuire de domn, ci înfeudarea de fapt şi de drept a Țării Moldovei, instituirea unei vasalități reale şi efective, în virtutea căreia noul domn să fie constrâns – după cum se exprima ulterior istoriograful regelui, Antonio Bonfini – „să plătească toate dările şi să îndeplinească toate poruncile”[91]. Iar hotărârea dietei ungare din primăvara anului 1467, referitoare la districtele Făgăraş, Amlaş şi Rodna, conform căreia acestea nu mai puteau fi înstrăinate unor particulari, ci trebuiau să rămână ca domenii regale, pentru a servi drept refugiu domnilor din Țara Românească şi Moldova[92], atestă şi una din modalitățile practice, preconizate de Matia Corvin, de menținere a viitoarei dependențe.

Războiul ungaro-moldav de la sfârşitul anului 1467 a constituit, fără îndoială, pentru Ştefan cel Mare, *cea dintâi confruntare internațională*

[90] Jan Długosz, *op. cit.*, ed. Lipsca, col. 416-419; ed. Przezdziecki, p. 495-497. Raportul lui Choranczycz, la Şerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VIII (1969), nr. 6, p. 976-977. Contradicția dintre cele două surse privind numele pretendenților la domnia Moldovei: Petru şi Berindei – la Długosz, dar Berindei şi Mircea – la Choranczycz, credem că este numai aparentă, deoarece onomasticul „Mircea” putea reprezenta, într-o interpretare liberă sau deformată de informatori, chiar numele lui Petru Aron, pe al cărui bunic îl chemase „Merea”! (L. Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în **AIIAI**, Iaşi, XIX (1982), p. 194). V. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 48-49, n. 3; A. V. Boldur, *Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504)*, Madrid, 1970, p. 189.

[91] A. Bonfini, *op. cit.*, dec. IV, libr. I, p. 559-560.

[92] Hurmuzaki, II, 2, nr. CLIX, p. 179.

majoră[93], care i-a verificat atât trăinicia operei de guvernământ întreprinsă până atunci, cât şi capacitatea sa personală de organizator, om politic şi conducător militar. Rigoarea examenului s-a dovedit cu atât mai probantă cu cât, în condiţiile obişnuite ale oricărei agresiuni, s-au adăugat împrejurări speciale agravante. Caracterul decisiv, prin obiective şi mijloace, al intervenţiei lui Matia Corvin a fost, astfel, amplificat de deteriorarea bruscă a raporturilor de forţă pe care conta iniţial domnul moldav. Soliile sale în Polonia au rămas fără rezultat, în ciuda promisiunilor regale şi a mandatului special obţinut de Ştefan cel Mare de a solicita şi primi ajutor militar de la reprezentanţii regali în provinciile din vecinătatea Moldovei[94]. Surprinzând, pe de altă parte, dificultatea în care se afla domnul Moldovei, Poarta şi-a intensificat presiunea politică, atât prin concilierea raporturilor sale cu Ungaria, cât şi direct, trimisul ei solicitându-i lui Ştefan cel Mare, probabil în schimbul unei promisiuni de ajutor militar, ruperea legăturilor de vasalitate faţă de regele polon[95]. Alianţa politică pe care fusese nevoit s-o accepte în 1462 îşi trăda astfel semnificaţia ei reală pentru statutul rezervat Moldovei, atrăgându-i deja atenţia lui Ştefan cel Mare asupra necesitaţii de a revizui poziţia internaţională a ţării sale.

În plus, datorită legăturilor pe care Petru al III-lea le-a menţinut permanent cu elementele boiereşti ostile domniei lui Ştefan cel Mare, în ţară se formase un curent de opinie favorabil domnului pribeag şi actului de forţă pregătit de Matia Corvin. Încă de la începutul campaniei acestuia, „mulţi dintre moldoveni plecaseră sau fugiseră de la Ştefan voievod” – relatează, astfel, raportul lui Choranczycz către dieta polonă –, iar după pedepsirea trădătorilor de către domn „toată Ţara de Jos a Moldovei, aşezată către

---

[93] După eşecul turcilor în 1456, la Belgrad, regatul ungar rămăsese, neîndoielnic, elementul decizional în Europa est-centrală şi principalul obstacol al expansiunii turceşti în zonă. În prima parte a guvernării sale, respectând direcţiile politicii externe ale tatălui său, Matia Corvin a încercat să-i urmeze exemplul. Mai puţin pregătit însă pentru conducere decât fratele său şi dornic, prea curând, de glorie, el a reuşit să se dispenseze, în 1462, de cel mai preţios aliat în împlinirea ambiţiilor sale antiotomane, Vlad Ţepeş, şi să nu înţeleagă rosturile noii domnii moldovene. Neglijând treptat problematica balcano-carpatică şi orientându-se mai mult spre cea occidentală, era normal ca intervenţia sa în Moldova să fie considerată ca având un caracter hotărâtor, iar eşecul ei să-l propulseze pe Ştefan cel Mare în rândul factorilor politico-militari din est-sud-estul Europei pe care calculele diplomatice nu-l mai puteau eluda (v. mai jos).

[94] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.

[95] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 976-977; v. şi, mai sus, n. 91.

Ungaria, s-a răsculat, retrăgându-şi ascultarea faţă de Ştefan”[96]. Deşi proporţiile ei par exagerate, defecţiunea boierimii din zona sudică a Moldovei, adică tocmai a celei pe care se sprijinise Ştefan cel Mare la începutul domniei[97], se dovedeşte a fi însă revelatoare şi asupra tendinţelor ideologice specifice pe care le manifestau, în acel moment, diferitele structuri ale feudalităţii interne. Mai apropiată de realităţile turceşti şi influenţată de atmosfera antiotomană ce domnea în Transilvania, boierimea Ţării de Jos va fi rămas astfel credincioasă programului de politică externă la care se angajase iniţial Ştefan cel Mare şi nu va fi aderat, decât parţial, la realinierea sa internaţională. După redobândirea Chiliei, menţinerea atitudinii de ostilitate faţă de Ungaria şi, implicit, a inaderenţei la cauza antiotomană va fi fost considerată, de aceea, nu numai greşită, ci şi periculoasă, aşa cum anunţau, de altfel, pregătirile militare ale lui Matia Corvin. Spre deosebire de aceasta, boierimea din Ţara de Sus, aflată în strânse legături cu nobilimea din Halici şi Podolia, va fi optat pentru cultivarea în continuare a intereselor regatului polon, al cărui regim politic intern constituia, în acelaşi timp, şi garanţia respectării propriilor sale poziţii în ţară.

Criza politică internă, pe care unele fapte o sugerau ca germinând încă din 1466, va izbucni, de aceea, făţiş în timpul campaniei lui Matia Corvin, domnul Moldovei fiind obligat să se angajeze practic, pe două fronturi. Timp de 40 de zile[98] – după propria mărturisire – el s-a aflat în mijlocul oştii sale, alcătuită, de această dată, după aprecierea lui Jan Długosz, nu numai din „oşteni” şi „boieri”, ci şi din „ţărani” şi numărând aproximativ 12.000 de oameni. Mai întâi a încercat să oprească intrarea agresorilor în ţară, în care scop a fortificat pasul Oituzului, iar apoi să le reducă potenţialul militar prin necontenite hărţuieli. Dispunând însă de o evidentă superioritate în armament şi efective, Matia Corvin a reuşit să forţeze trecătoarea, ajungând la Târgu Trotuş pe 19 noiembrie şi poposind aici pentru patru sau cinci zile, pentru ca ulterior, în etape de marş extrem de scurte, de maximum 20 km pe zi – ceea ce pune în evidenţă dificultăţile întâmpinate –, să înainteze, prin Bacău, până la Roman, unde a sosit pe 29 noiembrie[99]. Timp de o săptămână, armata ungară a rămas apoi pe loc, ceea ce, în condiţiile apropierii iernii, constituia o gravă greşeală strategică.

[96] *Ibidem*.

[97] *Cronicile slavo-române*, p. 28 (*Cronica moldo-germană*).

[98] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66; este revelatoriu, în acest sens, că şi Gerard de Collis, solul milanez la Budapesta atesta absenţa regelui din Transilvania timp de 40 de zile (v. mai jos, n. 114).

[99] *Cronicile slavo-române*, p. 16, 29 şi 49.

Este însă posibil ca întârzierea să fi fost determinată chiar de domnul Moldovei, care – după Antonio Bonfini – a trimis soli de pace, tergiversând apoi discuţiile: „S-au tratat multe încolo şi încoace asupra înţelegerii, [dar] până la urmă nu s-a putut săvârşi nimica”[100]. În afara raţiunilor de ordin militar, este de presupus, totodată, că iniţiativa lui Ştefan cel Mare s-a datorat şi atitudinii propriei sale boierimi, înclinată spre pactizare cu inamicul sau chiar trecând în tabăra acestuia, pentru a se alătura cauzei lui Petru al III-lea Aron. Probabil cu acest prilej infidelii i-au predat şi pe cei doi transfugi transilvăneni, implicaţi în răscoalele din august, regelui Ungariei, care-i va executa la întoarcerea în ţară. S-a adăugat, de asemenea, ca motiv al demersului domnului Moldovei, şi moartea, tocmai atunci, a soţiei sale, Evdochia[101]. Momentul de cumpănă în care s-a aflat domnul Moldovei a fost, fără îndoială, extrem de grav, deoarece, în ciuda tuturor eforturilor sale, şansele rivalului său nu numai că nu se diminuaseră, ci, dimpotrivă, erau favorizate de disensiunile politice interne. Numărul mare al trădătorilor executaţi după bătălie: 20 de mari boieri şi 40 de acoliţi ai acestora – chiar dacă raportul polon nu este confirmat de alte surse –, demonstrează, pe de altă parte, proporţiile îngrijorătoare ale defecţiunii[102].

Decizia lui Ştefan cel Mare de a continua rezistenţa denotă însă că partida boierească pe care se sprijinise a reuşit să-şi impună, în cele din urmă, punctul de vedere, aşa încât tratativele de pace au fost întrerupte, iar Matia Corvin, nevoit să reia operaţiunile militare. Schimbarea direcţiei de atac, de pe valea Siretului pe cea a Moldovei, demonstrează că regele şi-a revizuit, la rândul său, atitudinea şi intenţiile. Desigur, apropierea de calea de acces a Bistriţei poate fi considerată, în primul rând, ca o măsură de precauţie suplimentară, înaintea confruntărilor hotărâtoare, care nu mai puteau întârzia, cu inamicul. Dar, în acelaşi timp, manevra strategică, se dovedeşte a fi fost condiţionată şi de alte raţiuni, întrucât, după incendierea şi părăsirea Romanului, pe 7 decembrie, înaintarea armatei regale a fost însoţită de o jefuire masivă şi sistematică a regiunilor învecinate – probabil ca răspuns la refuzul domnului de a accepta supunerea ce-i fusese cerută cu prilejul recentelor negocieri: „şi au ars Neamţul şi, deopotrivă, şi pământul cel de folosinţă, de unde şi noi ne-am avut hrana şi de unde [le] plăteam tribut turcilor” – menţionează astfel Ştefan cel Mare în scrisoarea sa către

[100] A. Bonfini, *op. cit.*, dec. IV, libr. I, p. 559-560.
[101] L. Şimanschi, *Începutul elaborării cronicii lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Profesorul Constantin Cihodaru la 75 de ani*, Iaşi, 1983, p. 46, n. 25.
[102] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 977.

Cazimir al IV-lea[103]. Or, „prada uriaşă” de „oameni şi turme” adunată prin aceste raiduri – după cum recunoaşte Antonio Bonfini[104] –, nu putea fi îndrumată către Transilvania decât pe acelaşi drum al Bistriţei. Fixarea noului popas regal, după arderea Târgului Neamţ, la Baia, acolo unde se afla şi reşedinţa episcopului catolic şi, fireşte, o numeroasă populaţie depinzând de Biserica apuseană, sugerează, pe de altă parte, şi o anume incertitudine existentă în tabăra agresorilor. Mai mult încă, efectuarea unor lucrări de fortificaţie pe căile de acces ale târgului[105], într-un moment când iminenţa iernii impunea de fapt încheierea campaniei, transferă în zona ipoteticului intenţia lui Matia Corvin de a ataca finalmente Suceava.

Procedând însă în acest fel, regele Ungariei a grăbit *deznodământul dezastruos al campaniei*, deoarece târgul Baia, dominat de înălţimile din preajmă şi mărginit, pe atunci, de întinse porţiuni mlăştinoase, oferea condiţii mult mai favorabile unui atac, în situaţia de inferioritate numerică, decât pentru o apărare mobilă, pe spaţii largi, necesară unei mari armate. Intuind aceste avantaje ale terenului şi adăugându-i elementul de surpriză al atacului de noapte – împrumutat, desigur, din experienţa militară a lui Vlad Ţepeş – domnul Moldovei a atacat fulgerător, în noaptea de 14 spre 15 decembrie, tabăra regală, incendiind târgul, provocând panică şi înaintând în forţă din câteva direcţii spre piaţa centrală, cu scopul evident de a-i prinde sau omorî pe cei doi pretendenţi la tron şi de a provoca inamicului cât mai mari pierderi. În luptele care s-au prelungit până spre revărsatul zorilor, ambele scopuri au fost în cea mai mare parte atinse, Berindei fiind, se pare, ucis, Matia Corvin fiind grav rănit şi „ca să nu cadă în puterea moldovenilor, sângerând din trei răni [...] a fost scos din focul luptei pe targă”, iar pierderile oştirii invadatoare atingând cifra de 7.000 de morţi[106]. Retragerea

---

[103] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66.

[104] Bonfini, *op. cit.*, dec. IV, libr. I, p. 559-560.

[105] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 63: *et inceperunt fortalatium exigere* („şi au început să ridice o întăritură”; probabil, câte o palancă la fiecare intrare în târg); la Bonfini, *op. cit.*: *et vallis, fassatis atque quadrigis, oppidum (irruptionem enim hostilem verebatur) communisset* („şi întărise târgul cu palisade, cu şanţuri şi cu care [...] pentru că se temea de năvala duşmanilor”). Într-adevăr, târgul nu era întărit la acea dată (v. Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *Oraşul medieval Baia în secolele XIV-XVII*, Iaşi, 1980, p. 151-152, n. 38); v. şi **DRH**, A, II, nr. 24, p. 29-30, pentru „pasada” din apropiere.

[106] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66; Długosz, *op. cit.*, ed. Przezdziecki, p. 495-496: 10.000. În schimb, la Bonfini, *op. cit.*, p. 559-560: „au fost aflaţi şapte mii de moldoveni ucişi; dintre unguri, o mie şi două sute”, iar în raportul lui Choranczycz, inspirat de Mihail logofătul: „se spune că ar fi căzut mult mai mare parte dintre moldoveni decât dintre unguri” (v. Şerban

precipitată a acesteia, pe una din cele mai anevoioase trecători ale Carpaţilor orientali, cea a Tulgheşului, şi părăsirea tunurilor – circa 500 după Jan Długosz, dar cifra pare exagerată – atestă incontestabil victoria moldovenească[107]. Proporţiile ei puteau fi însă şi mai mari dacă nu se producea trădarea vornicului Crasnăş, iar intervenţia corpului său de oaste ar fi împiedicat retragerea inamicului spre munţi: „De i-ar fi fost cu credinţă lui Ştefan voievod marele său vornic [...] şi ar fi călărit într-acolo unde i se poruncise, atunci n-ar fi scăpat nici un picior [de ungur] de acolo. De aceea a trebuit să-şi pună el şi capul pentru aceasta, cum şi mulţi alţii" – afirmă astfel autorul *Cronicii moldo-germane*[108]. Dar, chiar şi în aceste condiţii, domnul Moldovei era în măsură să comunice, cu îndreptăţită mândrie, suzeranului său că „au căzut atunci de sabie multe capete de dregători, de căpetenii ale oştirii, de oşteni straşnici [...]", „iar carele şi corturile şi feluritele bombarde, maşini şi puşti mari şi mici – pe toate li le-am luat [...]"[109]. În schimb, regele Ungariei, acordând, după întoarcerea sa în ţară,

Bătălia de la Baia

Papacostea, *op. cit.*, p. 977).

[107] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare, povestită neamului românesc*, Bucureşti, 1904, p. 112-116; A. Boldur, *op. cit.*, p. 188-189; Al. Gh. Savu, *op. cit.*, p. 62-63; rezerve privind „succesul militar", la I. Ursu, *Ştefan cel mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 34 (asupra cărora a revenit în monografia *Ştefan cel Mare*, p. 53-56) şi la Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 969.

[108] *Cronicile slavo-române*, p. 29; v. şi C. Cihodaru, *Observaţii pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în „Studii şi Cercetări Ştiinţifice. Istorie", Iaşi, VIII (1957), fasc. 1, p. 6-7 (extras).

[109] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66.

mai multe privilegii de proprietate celor care s-au distins prin vitejie în campania din Moldova, începând cu cel de la 25 decembrie 1467, de la Szent Miklós, în favoarea lui Valentin Theuke, şi terminând cu cel din 22 august 1472, pentru Pavel Chinezu[110], va fi nevoit să recunoască, de fiecare dată, caracterul deosebit al luptei de la Baia – o luptă „pentru salvarea persoanei şi a armatei noastre”, pentru „apărarea onoarei şi a stării regatului nostru” sau „mai degrabă – după formularea plastică a lui Antonio Bonfini –, pentru a scăpa cu viaţă, decât pentru onoare”[111].

Prin rezultatul ei, bătălia de la Baia se constituie astfel ca *cea dintâi afirmare internaţională de prestigiu* a celui ce începea să devină cu adevărat „Mare”. Pretenţiile de suzeranitate ale regilor unguri, pe care victoriile militare ale lui Bogdan Întemeietorul (1365) şi Ştefan I (1395) le anulaseră de fiecare dată, dar pe care Matia Corvin le reînviase în temeiul politicii româneşti a tatălui său, se dovedeau iluzorii. Regele Podébrad – conducătorul de excepţie al cehilor într-o perioadă când naţionalismul abia se instala pe scena politică a Europei –, surprinzând esenţa faptelor, îl persifla pe fostul său ginere, felicitându-l pentru aşa-zisa „victorie”, ca şi pentru „rana pricinuită şi primită – pasămite – în piept”[112]. Metamorfozând realitatea şi argumentându-şi, în stilul care-l caracteriza, reuşita campaniei, Matia Corvin nu va ezita totuşi să-şi trâmbiţeze succesul aşa cum denotă ştirile trimise la Raguza, relatările lui Bonfini, Thurocz şi Ranzanus sau apologia cu care se încheia şi se tipărea, la 1473, *Chronicon Budense*[113]. Deşi insuficient de precis, lumea italiană va recepta însă eşecul regelui ungar din 1467, trimisul ducelui de Milano la Veneţia, Gerard de Collis, revenind, în trei rânduri, asupra evenimentelor, care s-ar fi petrecut într-o regiune unde regele ajunsese trecând munţii, iar apoi, timp de 40 de zile – ca şi în scrisoarea lui Ştefan – nu se ştiuse nimic despre el, pentru ca la întoarcere să apară rănit şi hotărât să se răzbune[114].

[110] I. A. Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediţia întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova*, în „Revista de Istorie”, 34 (1981), nr. 1, p. 135-139.

[111] Bonfini, *op. cit.*, p. 559-560; v. şi A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, 1468-1540, Budapesta, 1914, p. 2 şi Hurmuzaki, XV, p. 65.

[112] József Teleki, *Hunyadiak Kora magyarországon*, vol. XI, Pesta, 1855, doc. 456, p. 306-307.

[113] *Chronica Hungarorum impressa Budae 1473. Typis similibus reimpressa Budapestini 1900*, ed. Fraknói Vilmos (apud I. Lupaş, *„Chronicon Dubnicense” despre Ştefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională”, V, Cluj, 1930, p. 343-345).

[114] Gh. I. Brătianu, *Bătălia de la Baia (după izvoare ungureşti)*, în „Revista Istorică”, V (1919), p. 216-224.

Dar, dacă la Praga, Raguza şi Veneţia ştirile au ajuns prelucrate de filiera ungară[115], la Cracovia şi desigur, şi la Constantinopol, solii lui Ştefan cel Mare au făcut să se răspândească adevărul asupra desfăşurării şi rezultatelor războiului. Prin caracterul ei precis şi reţinut, scrisoarea domnului Moldovei către regele Cazimir se revendică, mai ales, ca una din principalele surse ale reconstituirii faptelor. Versiunea domnească nu a fost însă singura care a circulat în Polonia, informatorii logofătului Mihail furnizând şi o altă versiune, cuprinsă în raportul lui Choranczycz, dar ale cărei detalii, extrem de apropiate de cele ale redacţiei lui Antonio Bonfini, îşi trădează neîndoielnic provenienţa din mediul ungar al lui Petru al III-lea Aron. Contestarea victoriei moldovene şi, concomitent, supradimensionarea nemulţumirilor interne împotriva lui Ştefan cel Mare constituia, evident, o manevră politică a celor ce apărau şansele domnului pribeag, contând pe o nouă intervenţie a lui Matia Corvin în Moldova. Scrisorile adresate de prelaţii şi nobilii poloni omonimilor lor unguri, ca şi regelui de la Buda[116] precum şi răspunsul lui Cazimir al IV-lea la solia episcopului de Olomouc[117] dovedesc însă că escamotarea adevărului a eşuat, după cum decapitarea şi tragerea în ţeapă a trădătorilor din ţară, în frunte cu vornicul Crasnăş, va reduce considerabil baza internă a pretendenţei lui Petru al III-lea Aron. Tocmai de aceea, victoria de la Baia se înscrie în şirul faptelor ştefaniene printr-o dublă semnificaţie: afirmarea libertăţii de acţiune pe plan extern şi, implicit, capacitatea ţării de a-şi apăra singură neatârnarea, precum şi o manifestare hotărâtă a suveranităţii puterii domneşti în limitele atributelor sale interne.

*

Ca urmare a succeselor dobândite de Ştefan cel Mare la sfârşitul anului 1467, raporturile interne şi internaţionale care defineau *poziţia şi rolul Ţării Moldovei în estul şi sud-estul continentului* înregistraseră o sensibilă modificare. Procesul de reaşezare, pe baze noi, a prerogativelor puterii centrale intrase astfel în faza sa de finalizare, propunând domnia ca

[115] Înfrângerea lui Matia Corvin era totuşi înregistrată de călugării mănăstirii din Melk (Austria), în *Chronicon mellicense* (Cf. N. Iorga, *Încă ceva despre Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare*, în „Convorbiri Literare”, XXXVIII (1904), nr. 4, p. 383).
[116] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 978-979.
[117] Długosz, *op. cit.*, ed. Lipsca, col. 421-423; ed. Przezdziecki, p. 500-501; v. şi răspunsul evaziv al nobililor unguri, în A. Veress, *op. cit.*, I, doc. nr. 5, p. 5-6.

factor hotărâtor al guvernării interne, iar sfatul domnesc, ca organ al puterii de stat, exercitând cu fidelitate deciziile luate. Preponderența dregătorilor în consiliul suprem, urmărită consecvent de Ştefan cel Mare în anii premergători luptei de la Baia, ajunsese evidentă, după cum schimbarea din funcție exprima din ce în ce mai mult rațiunea publică (reprezentată de dinastie), decât pe cea a interesului individual (de grup social sau de clasă). La rândul lor, relațiile internaționale ale tronului moldav, condiționate, până acum, cu strictețe, de conjunctura temporară a zonei geopolitice în care se desfăşurau, împrumutaseră treptat caracterul specific al interesului „național”[118]. Sosise, cu alte cuvinte, momentul emancipării politicii externe moldoveneşti de sub incidența factorilor particulari şi promovarea acesteia, în mod autonom şi cu mijloace proprii, în funcție de interesele fundamentale ale statului feudal, aşa cum apăreau acestea în noua perspectivă istorică.

Conduita politică adoptată de domnul Moldovei, în perioada care a urmat bătăliei de la Baia, atestă, într-adevăr, în coordonatele sale esențiale, intuirea noilor imperative istorice, precum şi efortul de a le îndeplini. S-a produs, astfel, treptat, o dezangajare a lui Ştefan cel Mare din angrenajul alianței polono-turce[119], paralel cu orientarea sa, din ce în ce mai pronunțată, spre frontul antiotoman din Europa şi Asia. Fireşte, această evoluție a îmbrăcat uneori un caracter contradictoriu şi nehotărât, datorită, mai ales, obiectivelor reminiscente ale perioadei anterioare. Pretendența lui Petru al III-lea Aron a împietat în special asupra demersurilor externe ale lui Ştefan cel Mare, deoarece calea de exprimare a noilor opțiuni moldovene trebuia să treacă, în mod necesar, pe la Buda, acolo unde rivalul lui Ştefan cel Mare continua să fie încă susținut[120]. Izbucnirea războiului ungaro-boem, la 31 martie 1468, oferea, fără îndoială, domnului Moldovei, din acest punct de vedere, condiții prielnice pentru a tranşa în favoarea sa

[118] Desigur „naționalul” nu avea, în epocă, încărcătura semantică de astăzi, ci semnifica doar apartenența la o comunitate. Iar aceasta era concepută de Ştefan cel Mare la dimensiunile „întregii creştinătăți”, aşa cum o va confirma scrisoarea sa din 25 ianuarie 1475, adresată tuturor principilor europeni (v. *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, Bucureşti, 1977, p. 129). Individualizarea era doar metaforic exprimată, considerându-şi țara drept o „poartă <a creştinătății>”, sau „cetate/zid” de apărare a Ungariei şi Poloniei, în 1477 (*ibidem*, p. 232).

[119] El nu s-a conformat, astfel, cererilor Porții, înainte de confruntarea de la Baia (v. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 66), după cum a refuzat depunerea omagiului față de regele polon, în 1468, după victoria obținută (v. I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia*, Piatra <Neamț>, 1900, p. 97).

[120] V. mai sus, n. 92.

disputa tronului, deoarece era greu de presupus că Matia Corvin va acționa, concomitent, pe două fronturi. În acelaşi timp însă decizia regelui Ungariei de a-şi concentra toate forțele împotriva lui Gheorghe Podébrad echivala cu abandonarea luptei antiotomane şi, implicit, cu dezangajarea sa din războiul venețiano-turc[121], conduită care, pentru moment, nu era de natură să încurajeze planurile de perspectivă ale lui Ştefan cel Mare.

Pe de altă parte, direct interesat în succesiunea Coroanei boeme, Cazimir al IV-lea va condamna, de la început, agresiunea militară ungară[122], încercând să-l atragă în război şi pe Ştefan cel Mare, căruia îi va cere cu insistență depunerea personală a omagiului. Bunele raporturi întreținute până acum de domnul Moldovei cu regele Boemiei[123] împietau şi ele asupra atenuării suzeranității jagiellone, ca de altfel şi amplificarea bruscă a pericolului tătăresc. Într-adevăr, intervenția marelui han, Ahmed, în treburile crimeiene a avut drept consecință, în vara anului 1468, depunerea din funcție a lui Nur Devlet, care continuase alianțele politice ale tatălui său şi instalarea ca han a lui Mengli Ghirai, în timp ce Mamak, reprezentantul unei puternice familii tătărăşti din Hoarda cea Mare, devenea guvernator al regiunii Campania[124]. Perspectiva unui front de luptă comun împotriva tătarilor îl obliga, deci, pe domnul Moldovei la întreținerea unor raporturi normale cu suzeranul său, tot aşa cum moartea lui Skanderbeg, la 17 ianuarie 1468[125] – cel mai activ dintre duşmanii Porții în ultimii ani –, într-un moment când rivalitatea lui Uzun Hasan la frontierele asiatice ale Imperiului otoman nu atinsese încă deplina acuitate[126], lăsa să se întrevadă o posibilă reluare a ofensivei turceşti pe linia Dunării. Iar aceasta ar fi avut, neîndoielnic, drept obiectiv şi reevaluarea raporturilor moldo-otomane, mai ales că ostilitatea lui Radu cel Frumos față de domnul Moldovei ajunsese, după eşecul campaniei lui Matia Corvin, manifestă şi amenințătoare[127].

---

[121] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, p. 165; I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, p. 35.
[122] V. raportul despre solia lui Prothasius, episcopul de Olomouc, din partea regelui ungar, la Długosz, *op. cit.*, II, libr. XIII, ed. Lipsca, col. 422-423; ed. Przezdziecki, p. 501: Cazimir s-a arătat nemulțumit că Matia *recenter insuper feudalem regionem Regni Poloniae, et eius Principem Stephanum Moldaviae, deffidatione non premissa, bello et incendiia affecisse*.
[123] M. Dan, *op. cit.*, p. 175-178.
[124] Al. Gonța, *op. cit.*, p. 130 şi urm.
[125] *Skanderbeg*, p. 140-141; A. Decei, *op. cit.*, p. 112.
[126] Vink. Makušev, *op. cit.*, vol. II, p. 30-35 (ştiri trimise din Raguza marchiei de Mantua); A. Decei, *op. cit.*, p. 114.
[127] J. Długosz, *op. cit.*, ed. Lipsca, col. 430 şi 438; ed. Przezdziecki, p. 510; N. Orghidan, *op. cit.*, p. 11-12; v. şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 139.

În aceste condiții, Ştefan cel Mare n-a pregetat să opteze pentru acele acțiuni menite să aducă țării sale profitul maxim. A urmărit mai întâi să asigure Țării Moldovei, chiar şi după eşecul răscoalei transilvănene din vara anului 1467, relații de bună vecinătate la frontiera sa apuseană şi, în acelaşi timp, să obțină anularea pretendenței lui Petru al III-lea Aron, care se stabilise – desigur, conform celor hotărâte de către Matia Corvin –, în zona Rodnei[128] şi dispunea, probabil, de potențialul militar al scaunelor secuieşti. Bazat pe normalizarea raporturilor comerciale cu Braşovul[129], el a recurs, de aceea, la o stratagemă diplomatică, punându-i pe cei mai apropiați dintre consilierii săi: Stanciul, pârcălab de Cetatea Albă şi membru al familiei domneşti, Vlaicul, pârcălab de Hotin şi Isaia vornic, unchiul şi, respectiv, cumnatul său ş.a., să-l atragă pe Petru al III-lea Aron într-o capcană. La 10 iulie 1468, aceştia au adresat, într-adevăr, o scrisoare municipalității din Braşov, căreia i se cerea „a da crezare” trimisului lor, Iliaş[130], poate acelaşi cu diacul Ilea Stravici[131], din familia care stăpânise odinioară întreg satul Reuseni, unde se înfăptuise asasinarea lui Bogdan al II-lea. În cursul pertractărilor care au urmat propunerilor lui Iliaş, rivalul lui Ştefan cel Mare se va lăsa, într-adevăr, ademenit de şansa nesperată a reocupării tronului, dar el va încerca, în acelaşi timp, cu ajutorul colaboratorilor săi din țară, figurând poate şi în grupul celor care erau la curent cu inițiativa domnului, să provoace după cum se va vedea, căderea acestuia în propria-i cursă.

Concomitent cu inițiativa sa transilvăneană, domnul Moldovei fusese totodată nevoit, după tratativele purtate anterior de solii săi, Stanciul pârcălab şi Toader Prodan diac, să repete, la 28 iulie 1468, în fața solilor poloni Dobeslav Byszowski, castelan de Belz, şi Stanislav de Tenczin[132], actul omagial față de Cazimir al IV-lea, promițând ascultare şi ajutor împotriva tuturor duşmanilor regatului. Noul act insera însă o clauză sugestivă pentru rezervele apărute față de suzeranitatea jagiellonă, deoarece sprijinul urma să fie acordat nu numai „după porunca domnului nostru”, ci şi „după puterea noastră şi *după vechile tratate* (*s.ns.*), precum au fost statornicite demult de cei de dinaintea noastră, îndeosebi de bătrânul Alexandru voievod, bunicul nostru şi de Țara Moldovei”. În acelaşi timp,

[128] Hurmuzaki, II, 2, nr. CLIX, p. 179.
[129] I. Bogdan, *op. cit.*, nr. CXXXVII, p. 308-309; B. Petriceicu Hăjdeu, *op. cit.*, I, 2, p. 55.
[130] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, p. 299-300; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3629, p. 344.
[131] Al. Gonța, *Strategia lui Ştefan cel Mare în bătălia de la Baia (1467)*, în „Studii”, tom. 20 (1967), nr. 6, p. 1141.
[132] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, nr. CXXXV, p. 300-304 şi CXXXVI, p. 305-308.

Ştefan cel Mare obţinea de la regele polon promisiunea de a fi păzit şi apărat „din toate părţile şi de toate neamurile de pe lume: de turci şi de tătari şi de unguri, cu un cuvânt *de păgâni* (*s.ns.*) şi de creştini, şi de orice persoană care ar fi împotriva noastră...”, ceea ce constituia un substanţial progres faţă de stipulaţiile omagiului din 1462, din textul căruia problema otomană fusese exclusă. În schimb, domnul Moldovei făgăduia că „nu vom începe nimic, nici nu ne vom război în vreo parte, ci vom aştepta învăţătura şi sfatul” regelui şi al consilierilor săi.

Aparent deci, Ştefan cel Mare renunţa la orice iniţiativă externă, punând la dispoziţia Coroanei jagiellone forţele militare ale ţării sale, desigur în perspectiva conflictului polono-ungar. Mai mult încă, în urma stăruinţelor regale, logofătul Mihail a obţinut, tot atunci, o nouă carte de întoarcere, împreună cu promisiunea domnului de a i se restitui, pentru început, curtea de pe Siret şi două sate[133]. Comparativ cu salv-conductul din 1460, acordat aceluiaşi, când Ştefan cel Mare fusese nevoit să-i garanteze logofătului înapoierea tuturor satelor stăpânite, „cu privilegiu”, noul act indică însă, fără echivoc, limitele clemenţei domneşti. Tocmai de aceea, el poate fi considerat şi ca un mijloc de subtilizare a vigilenţei lui Mihail în momentul când preparativele atragerii lui Petru al III-lea Aron într-o cursă fuseseră declanşate. Totodată, noile clauze ale raportului de vasalitate ofereau domnului Moldovei răgazul necesar nu numai pentru refacerea pierderilor suferite în timpul agresiunii maghiare, ci şi pentru observarea evoluţiei generale a raporturilor internaţionale care afectau soarta ţării sale.

Într-adevăr, chiar din februarie-martie 1468, în timp ce un sol al Porţii se afla la regele Ungariei pentru negocieri[134], importante forţe turceşti, concentrate la Sofia, se deplasaseră spre Dunăre, răspândindu-se temerea că vor fi atacate regiuni şi cetăţi limitrofe, printre care şi „Moncastro”[135]. La 25 aprilie 1468, voievodul Transilvaniei, Ion Pongracz, cerea, de aceea, bistriţenilor să-şi trimită contingentul lor militar spre Orăştie, pentru a respinge detaşamentele otomane care trecuseră deja Dunărea[136]. Pericolul atacării Transilvaniei va continua să îngrijoreze însă până în vara aceluiaşi an, după cum prevederile actului omagial al lui Ştefan cel Mare faţă de Cazimir al IV-lea dovedea că şi în Moldova domnea o stare de spirit similară. La demonstraţiile de forţă ale turcilor s-a adăugat apoi deteriorarea raporturilor moldo-muntene în a doua parte a anului. Într-adevăr,

[133] **DRH**, A, II, nr. 152, p. 221-222.
[134] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 978.
[135] N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 131.
[136] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3609, p. 335.

refuzând să se prezinte la Liov, în martie 1469, pentru depunerea personală a omagiului către regele polon, Ştefan cel Mare pretexta „ca nu cumva, în vreme ce el ar fi plecat din ţară, să n-o ocupe turcii, ungurii sau basarabii”, care erau gata „să dea năvală”[137]. Aceeaşi situaţie rezultă, de altfel, şi din dispoziţiile voievodului Transilvaniei adresate, la 10 martie 1469, sibienilor, cărora le cerea să obţină informaţii precise, întrucât „am înţeles că domnii din părţile Moldovei şi Ţării Româneşti se pregătesc cu oaste”[138]. Deşi cauza încordării relaţiilor dintre cele două ţări nu transpare din documentele vremii, nu este exclus totuşi ca ea să fi apărut în urma eventualei aderări a domnului Ţării Româneşti la pretendenţa lui Petru al III-lea Aron, mai ales dacă se are în vedere şi orientarea promunteană pe care şi-o va dezvălui ulterior opoziţia internă.

De data aceasta, însă, conjunctura apărută îl obliga pe domnul Moldovei la o acţiune energică şi rapidă, pentru a preîntâmpina dificultăţile unei apărări pe două fronturi. În luna mai a anului 1469, el a pătruns, de aceea, fulgerător în Transilvania, cu un corp de oaste redus, prădând scaunele secuieşti, ca represalii pentru sprijinul pe care acesta îl acordau lui Petru al III-lea Aron. Probabil concomitent, un al doilea corp de oaste, condus de Filip Pop[139], a devastat regiunile nordice ale voievodatului, atacând, desigur, Rodna, care-i fusese rezervată pretendentului drept reşedinţă, precum şi Baia Mare – aşa cum va menţiona mai târziu privilegiul regal de fortificare a aşezării[140]. Deşi scopul expres al acestor incursiuni nu a fost atins, ele au precipitat totuşi deznodământul rivalităţii care împiedica normalizarea situaţiei la frontiera vestică a Moldovei.

Dieta de la Turda, convocată de noul voievod al Transilvaniei, Dominic de Bethlen[141], a hotărât, în iulie 1469, să se răspundă în mod asemănător acţiunilor moldoveneşti, punându-se la dispoziţia lui Petru al III-lea Aron mijloacele militare necesare, cu atât mai mult cu cât acesta se baza şi pe unele promisiuni de colaborare ale boierimii opoziţioniste. Ca urmare, la începutul lunii august, înainte de invazia tătarilor, pretendentul a trecut pentru a doua oară munţii, dar nu prin pasul Oituzului, pe unde Ştefan cel Mare ar fi putut fi repede anunţat, ci prin cel al Ghimeşului, pentru a-şi surprinde adversarul.

[137] Jan Długosz, *op. cit.*, II, libr. XIII, ed. Lipsca, col. 432.
[138] Hurmuzaki, XV, 1, nr. CXXIII, p. 70; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3689, p. 382-383.
[139] Jan Długosz, *op. cit.*, ed. Lipsca, II, libr. XIII, col. 445-447; v. şi N. Orghidan, *op. cit.*, p. 12-14.
[140] V. A. Socolan, *Un document inedit despre oraşul Baia Mare*, în „Marmaţia”, II (1971), p. 102-103 (se menţionează „cetatea noastră de pe Râuşorul Doamnelor” – la Długosz: *Rivulus* – şi „desele invazii ale valahilor moldoveni”).
[141] Hurmuzaki, XV, l, nr. CXXIV, p. 71.

Prezența domnului Moldovei în valea Bistriței, acolo unde, în mod normal, trebuia să ajungă oastea ungară, sugerează însă că traseul fusese şi el prevăzut în cursa întinsă lui Petru al III-lea. În consecință, în bătălia de la Orbic, desfăşurată poate la începutul lunii august, Ştefan cel Mare a reuşit să-l prindă pe asasinul tatălui său şi să-l decapiteze[142].

Dar, după cum lasă să se înțeleagă prezentarea acestui eveniment în *Cronica moldo-germară* – singura care a preluat informația însemnărilor analistice ce urmau luptei de la Baia în manuscrisul primar al *Cronicii lui Ştefan cel Mare*, aflător la curtea domnească, pe parcursul luptei s-a produs şi o serioasă defecțiune în cadrul armatei moldovene, care ar fi putut să-i fie fatală domnului țării, deoarece „atunci s-a risipit oastea lui Ştefan voievod, astfel că şi ungurii au tăiat o mulțime dintr-înşii. Iar domnul a ieşit el însuşi de acolo călare, cu doi slujitori, şi a căzut în mâinile duşmanilor săi"[143]. Desigur, impasul temporar în care s-a aflat domnul Moldovei nu poate fi pus în legătură decât tot cu atitudinea unor elemente boiereşti ostile guvernării sale şi dornice să-l readucă pe tron pe Petru al III-lea Aron. Nu este exclus chiar ca acesta să fi fost dispus la concesii substanțiale şi față de Coroana jagiellonă, de vreme ce logofătul Mihail continuase să-i reprezinte interesele în Polonia, iar Ştefan cel Mare se temea să nu fie reținut de rege cu prilejul depunerii omagiului de fidelitate[144]. Dispariția lui Petru al III-lea Aron din competiția pentru putere constituia însă un succes hotărâtor al domnului Moldovei în efortul său de consolidare internă şi externă a pozițiilor domniei, care va obliga opoziția boierească, rămasă fără un candidat propriu la tron, să intre într-un rapid proces de disoluție, iar regalitățile înconjurătoare să-şi reconsidere atitudinea.

[142] Jan Długosz, *op. cit.*, II, libr. XIII, ed. Lipsca, col. 445; N. Orghidan, *op. cit.*, p. 13 („Tot aici, trimițând scrisori şi daruri la Petru ca din partea boierilor moldoveni ca să vină şi să ia domnia [...] l-a prins viu [...] şi, aducându-l la sine îi tăie capul").

[143] I. C. Chițimia, *Cronica moldo-germană*, Bucureşti, 1940, p. 61.

[144] Jan Długosz, *op. cit.*, II, libr. XIII, col. 426, N. Orghidan, *op. cit.*, p. 12 (Ştefan „îşi aducea ca dezvinovățire năvălirea duşmanilor, dar în realitate se temea de o capcană").

LEON ŞIMANSCHI, DUMITRU AGACHE

MOLDOVA ÎNTRE ANII 1469 ŞI 1473: PROGRAM DE GUVERNARE ŞI CONJUNCTURI POLITICE

Deceniul anterior (1460-1469), nu numai agitat, dar şi hotărâtor, al domniei celui ce începea să devină cu adevărat „Mare”, se încheiase[1]. Reîntregirea teritorială a țării fusese îndeplinită, la fel cum atenuarea opoziției boiereşti a fost urmată de o treptată restructurare a sfatului domnesc şi de o consecventă extirpare a necredinței celor dovediți „hicleni”. Fiul său, Alexandru, nu mai era contestat de boieri sau de clerici[2], după cum căsătoria sa cu Evdochia de Kiev – chiar dacă aceasta s-a săvârşit prea curând din viață – i-a sporit prestigiul dinastic. Printre numeroasele frământări ale perioadei se disting însă şi câteva din direcțiile viitoare ale politicii domneşti. Colaborarea cu Biserica a devenit tot mai evidentă, ctitorirea mănăstirii Putna (căreia, nu întâmplător, i s-a încredințat şi o copie a ceea ce însemna atunci „letopisețul” țării[3]) fiind doar începutul unei politici de anvergură, pe care implicarea sa complexă în ajutorarea mănăstirii Zograf de la Sf. Munte o va confirma[4].

În acest context de preocupări, animozitatea, ulterior ostilitatea moldo-ungară apar pur conjuncturale, alimentate fiind de raporturile politice interzonale. Desigur, adăpostul oferit de Matia Corvin lui Petru Aron şi

[1] V. studiile noastre: *Înscăunarea lui Ştefan cel Mare: preliminarii şi consecințe (1450-1460)*, în vol. *Romania and Western Civilization / România şi civilizația occidentală*, ed. by Kurt W. Treptow, Iaşi, 1997, p. 195-218 şi *Un deceniu de ostilitate moldo-ungară, 1460-1469* (în continuare, *Un deceniu de ostilitate)*, în vol. *Studii istorice româno-ungare*, Iaşi, 1999, p. 27-52 (coordonator Lucian Nastasă).

[2] C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504-1538*, în **AIIAI**, XIV (1977), p. 103-105.

[3] L. Şimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldava. II Lista domniilor din prima jumătate a secolului XV*, în **AIIAI**, XXII, 2 (1985), p. 576-578.

[4] **DRH**, A, Moldova, vol. II, întocmit de Leon Şimanschi, Georgeta Ignat şi Dumitru Agache, Bucureşti, 1976, nr. 135, p. 191-194, şi nr. 176, p. 261-262 (aici „popa ieromonah Varlaam”, egumenul mănăstirii, este calificat „rugătorul nostru”!); v. şi Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare*, I, Bucureşti, 1990, p. 541-546.

dorinţa revenirii Moldovei sub suzeranitate ungară[5], ca şi acţiunile întreprinse de Ştefan cel Mare pentru recuperarea Chiliei sunt fapte indubitabile. Ele nu pot fi însă evaluate corect decât dacă se iau în consideraţie raporturile ungaro-polono-turce şi, nu mai puţin, revolta antiotomană a lui Vlad Ţepeş, urmată de înscăunarea, cu sprijin turcesc, a lui Radu cel Frumos. Numai reconsiderând astfel substanţa istorică se va putea înţelege atât normalizarea ulterioară a relaţiilor moldo-ungare, dezangajarea *de facto* a Moldovei de obedienţa poloneză, dar mai ales declanşarea războiului antiotoman.

După înfrângerea categorică suferită de Matia Corvin la Baia, în decembrie 1467 şi decapitarea ulterioară a lui Petru Aron, vara anului 1469 a prilejuit o nouă *afirmare a capacităţii militare moldoveneşti* prin victoria repurtată asupra hoardelor tătăreşti ale lui Mamak. Invazia se înscria, desigur, în seria acţiunilor întreprinse de marele han Ahmed, ţintind spre restabilirea prestigiului Hoardei de Aur în răsăritul Europei şi a dominaţiei sale politice. Motivul imediat îl va fi constituit însă încercarea lui Mengli Ghiray de a reînvia alianţa tatălui său cu Polonia, unde a trimis o solie la începutul anului 1469[6], şi cu Moldova, ai cărei ambasadori se aflau, la rândul lor, la Caffa, în luna iulie a aceluiaşi an[7]. Prezenţa, tot atunci, a unor forţe navale turceşti în porturile crimeene, înainte de declanşarea invaziei tătăreşti, provocată, se pare, chiar de fratele lui Mamak, aflat în conflict cu caffezii, Eminek Mârza, sugerează, totodată, şi un posibil amestec, în evenimentele care au urmat, al Porţii otomane, nemulţumită de protecţia şi sprijinul pe care colonia genoveză le avea din partea Poloniei şi Moldovei.

---

[5] V. Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la seconde moitié du XV-e siècle*, în **RER**, XVI, 191, Athènes, p. 42. Documentul pus recent în circulaţie îl înfăţişează pe Ştefan cel Mare, curând după atacul nereuşit, din 22 iunie, împotriva Chiliei, apărată pe atunci de o garnizoană ungară, oferindu-şi serviciile regelui Matia Corvin, din motive rămase, deocamdată, în obscuritate. Oferta însă, aparent certă, impune restructurări esenţiale ale raporturilor moldo-ungare ulterioare. Astfel, chemarea lui Petru Aron la Buda (Hurmuzaki, II, 1, nr. V, p. 4), privită îndeobşte ca o manifestare a bunăvoinţei regale faţă de pretendenţa acestuia, poate fi interpretată, acum, ca o măsură destinată menajării susceptibilităţii domnului de la Suceava, la fel cum sugerau, de altminteri, şi dispoziţiile Coroanei din aceeaşi perioadă în favoarea libertăţii de negoţ a braşovenilor în Moldova.

[6] B. D. Grekov, A. I. Iakubovski, *Hoarda de aur şi decăderea ei*, trad. rom., Bucureşti, 1953, p. 393; K. V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, trad. rom., Bucureşti, 1955, p. 56-57 şi 90-93; Al. Gonţa, *Românii şi Hoarda de Aur. 1241-1502*, München, 1983, p. 179-180.

[7] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1901, p. 46.

În acest context, nu este exclus, desigur, aşa cum s-a presupus[8], nici un posibil demers, prin intermediul turcilor, al lui Radu cel Frumos, interesat în diminuarea puterii militare şi a pozițiilor politice dobândite în zonă de Ştefan cel Mare.

Conducătorul hoardelor tătăreşti a făcut însă greşeala de a-şi împărți considerabila forță militară în trei corpuri distincte, care au atacat concomitent Lituania, Podolia şi Moldova, ultimul fiind pus sub comanda fiului său. Deşi a trebuit să facă față, cu puțin timp înainte, incursiunii lui Petru al III-lea Aron, domnul Moldovei a reuşit să se deplaseze cu rapiditate spre limanul Nistrului, ajungându-i pe năvălitori, în retragerea acestora, la Lipnic şi pricinuindu-le, la 20 august 1469, o înfrângere zdrobitoare. Însuşi fiul lui Mamak a căzut prizonier, fiindu-i aplicată apoi pedeapsa capitală, în fața celor o sută de soli trimişi de tatăl său să-i ceară eliberarea[9]. Departe de a-i şubrezi guvernarea, atacul tătarilor din Hoarda cea Mare i-a oferit, aşadar, domnului Moldovei un prilej nimerit de a-şi spori prestigiul şi autoritatea. Devenise evident că hotarele țării nu pot fi trecute, decât cu riscul înfrângerii, de oştile oricărui agresor, iar forțele pe care se sprijinea domnia îi asigurau acesteia o deplină stabilitate.

Pentru a asigura o mai mare securitate hotarelor estice ale țării, frustrate, până atunci, de fortificații defensive, Ştefan cel Mare a construit, în perioada următoare, cetatea Orhei, al cărei prim pârcălab, Gangur, este menționat în 1470 aprilie 1[10]. Sfințirea mănăstirii Putna, destinată a fi viitoarea necropolă a familiei domneşti, la 3 septembrie 1469, săvârşită în prezența a 64 de arhierei[11], reprezentând, desigur, lăcaşuri de cult şi eparhii din întreg Răsăritul ortodox, adăuga nimbului pe care începuse deja să-l poarte Ştefan cel Mare şi consacrarea religioasă absolut necesară, în mentalitatea epocii, unei opere de conducere temeinice şi durabile.

Dar, în ciuda acestor succese, reorientarea politică a domnului Moldovei nu beneficia încă de acea *conjunctură a relațiilor internaționale*

---

[8] C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467-1474*, în **SCŞI**, VIII (1957), fasc. 1, p. 10.

[9] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan* (în continuare, *Cronicile slavo-române*), ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 30 (text confuz), 50, 62 şi 179; Jan Długosz, *Historiae Polonicae...*, Lipsca, 1712, tom II, libr. XIII, col. 450; N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare*, Craiova, 1915, p. 13.

[10] **DRH**, A, II, nr. 163, p. 241-243.

[11] *Cronicile slavo-române*, p. 50 şi 62; v. şi Claudiu Paradais, *Comori ale spiritualității româneşti la Putna*, Iaşi, 1988, p. 29-30.

care să transforme necesitatea în posibilitate. Războiul ungaro-boem se prelungea[12] şi, odată cu el, se menţinea şi absenţa lui Matia Corvin de pe teatrul confruntărilor politico-militare cu Imperiul otoman. Animozităţile ungaro-moldave cultivate până acum de către Petru al III-lea Aron continuau, la rândul lor, aşa cum rezultă din imputările adresate de Radu cel Frumos braşovenilor, la 11 octombrie 1470: „Domnul nostru rege, Luminăţia Sa, nu are nicidecum pace cu moldovenii şi cu Ştefan voievod”. Din aceeaşi scrisoare rezultă însă că eforturile domnului Moldovei de normalizare a raporturilor sale cu transilvănenii avuseseră totuşi, cel puţin printre braşoveni, efectul dorit, oamenii săi, calificaţi de către Radu cel Frumos „iscoade şi răufăcători”, bucurându-se „de cinstire” şi putând cumpăra nu numai mărfuri obişnuite, ci şi „arme”[13]. De asemenea, „jurământul de ascultare şi credinţă” faţă de principele Cazimir, fiul regelui polon, pe care secuii îl vor depune, în anul următor, „în mâinile măritului Ştefan, voievod al Moldovei”, denotă şi ameliorarea survenită, după lupta de la Orbic, în relaţiile domnului de la Suceava cu reprezentanţii scaunelor secuieşti[14].

Cursul ascendent al raporturilor moldavo-transilvănene întâmpina însă serioase dificultăţi din partea lui Radu cel Frumos, care ajunsese, prin epistola deja menţionată, să le ceară braşovenilor întreruperea legăturilor amicale cu Ştefan cel Mare şi să-i ameninţe, totodată, că „am hotărât să-l trimitem pe cel mai bun om al nostru [...] la Majestatea Sa regele”, pentru „a face plângere împotriva voastră pentru cele ce sunt scrise aici”. Evident, domnul Ţării Româneşti acţiona în acest mod întemeindu-se pe clauzele actului de supunere faţă de Matia Corvin – act la care se referă în mai multe rânduri şi care data probabil din perioada de început a războiului ungaro-

[12] J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarorezagon*, vol. XI, Pesta, 1855, p. 434-445; v. şi Vilmos Fraknói, *A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440-1520)*, vol. IV din *A magyar nemzet törtenete*, Budapesta, 1896, p. 223 şi urm.; Eduard Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, Budapesta-Paris, 1900, p. 248-249; v. şi I. Lupaş, *„Chronicon Dubnicense” despre Ştefan cel Mare*, în **AIINC**, V, 1929-1930, p. 345.

[13] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare, *Urkundenbuch)*, vol. VI (1458-1473), herausgegeben von Gustav Gündisch, unter Mitarbeit von Herta Gündisch, Gernot Nussbächer und Konrad G. Gündisch, Bucureşti, 1981, nr. 3822, p. 466-467.

[14] Aleksander Jablonowski, *Sprawij wołoskie za Jagiellonów*, în „Zródla dziejowe”, Varşovia, 1881, f. X, p. 30-31; Jan Długosz, *op. cit.*, t. II, libr. XIII, col. 496 („ţara acestora a fost sustrasă de Ştefan de la regele Ungariei şi adusă sub stăpânirea sa”); v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 42; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 470.

boem, când, pentru a-şi asigura liniştea la celelalte hotare, regele ungar nu numai că a încheiat armistiţiul cu turcii[15], ci a obţinut, poate chiar cu consimţământul acestora, şi colaborarea lui Radu cel Frumos împotriva lui Ştefan cel Mare. Oricum, la 4 februarie, 1469, trimiţând un sol la voievodul Transilvaniei, Radu cel Frumos îi asigura pe sibieni că va păstra credinţă lui Matia Corvin, dând astfel a înţelege că demersul regelui fusese deja făcut, după cum, la 6 martie 1470, el comunica atât braşovenilor, cât şi sibienilor perfectarea „înţelegerii”[16], care nu se va fi limitat, desigur, numai la clauze comerciale. În acest context, apare cu atât mai probabilă încurajarea pe care Petru al III-lea Aron a putut s-o primească din partea domnului Ţării Româneşti, ca şi motivaţia ripostei moldovene.

Într-adevăr, în luna februarie a anului 1470, oastea moldovenească a supus întreaga zonă răsăriteană a Ţării Româneşti, şi în special regiunea Ialomiţei, unui raid pustiitor, arzând Brăila[17] şi Târgul Floci – principalele centre urbane muntene care întreţineau comerţul de tranzit dunărean. Tocmai de aceea, având în vedere pluralitatea determinărilor şi obiectivelor pe care o acuză, din ce în ce mai mult, acţiunile lui Ştefan cel Mare, este de presupus că atacarea lui Radu cel Frumos pentru atitudinea lui de până acum comportă, în subsidiar, o finalitate economică: dezorganizarea activităţii comerciale a celor două oraşe în favoarea Chiliei şi, implicit, atragerea negoţului de tranzit braşovean prin sudul Moldovei, precum şi o finalitate politică: „controlul Dunării de Jos”[18]. În plus, se poate presupune că, intuind deja viitoarea preocupare a lui Matia Corvin pentru asigurarea securităţii graniţelor de sud ale regatului, neglijate în timpul războiului cu George Podiebrad (Jiřiz Poděbrady), precum şi inevitabila conlucrare a lui Radu cel

[15] Şerban Papacostea, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XV-e siècle: la campagne de Mathias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în **RRH**, tom. VIII, nr. 6, p. 976-978.
[16] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3676-3677, p. 374 şi nr. 3790-3791, p. 448-449; v. şi Al. V. Boldur, *Ştefan cel Mare*, Madrid, 1970, p. 200-201.
[17] *Cronicile slavo-române*, p. 30, 50, 62 şi 178; v. şi M. Costăchescu, *Arderea Târgului de Floci şi a Ialomiţei în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ştefan cel Mare cu muntenii*, Iaşi, 1935, p. 1-20; v. şi **DRH**, A, II, nr. 191, p. 285-286.
[18] Pentru diferitele interpretări ale motivaţiei incursiunii lui Ştefan cel Mare în estul Munteniei, v. N. Stoicescu, *Vlad Ţepeş*, Bucureşti, 1976, p. 140, n. 16; v. şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 20, pentru care atacul a constituit „numai un act de răzbunare şi de intimidare”; Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare: puncte de reper*, în **RdI**, tom. 28 (1975), nr. 1, p. 22.

Frumos cu turcii, semnalată încă din martie 1469[19], Ştefan cel Mare îşi pregătea şi baza viitorului dialog cu învinsul de la Baia.

Procedând în acest fel, domnul Moldovei putea, totodată, evita *insistența regelui polon de a depune personal jurământul de fidelitate*, refuzurile sale din 1468 şi 1469 fiind urmate, într-adevăr, de cel din luna august 1470, iar motivul invocat fiind tocmai starea de război cu domnul Țării Româneşti[20]. Deşi noul act omagial nu s-a păstrat, clauza înştiințării regelui cu şapte luni înainte, precum şi cea a intervenției acestuia pentru a aplana „prin pace sau prin armistițiu" conflictul moldo-muntean – transmise de Jan Długosz[21] –, alături de noul salvconduct eliberat logofătului Mihu la 10 august[22], într-o formă aproape imperativă, indică o sensibilă mutație survenită în raporturile bilaterale. Poate tocmai de aceea, regele polon „se grăbea" să-i pretindă domnului Moldovei – „în orice chip omagiul, spunând că dacă va face altfel îl va socoti nu drept supus, ci drept duşman". De fapt, libertatea de acțiune pe care şi-o afirmase Ştefan cel Mare față de suzeran, îl determina pe acesta să considere că vasalul său „nu este credincios nici unuia: nici ungurului, nici turcului şi nici lui"[23].

Aprecierea regelui polon nu era, fireşte, departe de realitate. Cel ce se afla de aproape cincisprezece ani pe tronul bogdanizilor putea face un bilanț al supunerii sale față de Cazimir al IV-lea şi să constate că foloasele de netăgăduit ale primei perioade, când oblăduirea poloneză fusese necesară, atât pentru consolidarea deținerii tronului, cât şi pentru reîntregirea teritorială a țării, nu numai că se epuizaseră, dar prezentau şi pericolul transformării lor în elemente ale unei vasalități reale şi efective. În special retrocedarea cetății Hotin, în condiții, este adevărat, necunoscute, dar care n-au putut face abstracție de regimul anterior al acesteia – al unei feude implicând vasalitatea[24] – greva, probabil, asupra raporturilor existente, reținându-l pe Ştefan cel Mare de a consacra, prin închinarea personală, o legătură ale cărei temeiuri juridice în fond le contesta. Ca urmare, el nu se

---

[19] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3689, p. 382-383.

[20] Veniamin Ciobanu, *Țările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1985, p. 69-70.

[21] N. Orghidan, *op. cit.*, p. 15-16; I. Minea, *Informațiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz*, Iaşi, 1926, p. 51; v. şi Nicolae Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1980, p. 102.

[22] **DRH**, A, II, nr. 169, p. 253-254. Este sugestiv că domnul i se adresează direct logofătului, promițându-i că „nu-ți vom mai pomeni de cele trecute", la fel cum îi declarase şi în unul din salvconductele precedente: „Toate acestea [...] îți făgăduim să le ținem şi să le îndeplinim..." (*ibidem*, nr. 66, p. 98).

[23] N. Orghidan, *op. cit.*, p. 14.

[24] Leon Şimanschi şi Dumitru Agache, *Un deceniu de ostilitate*, p. 32-33.

va prezenta nici în primăvara următoare la solemnitatea depunerii jurământului, invocând, la 13 iulie 1471, „atacurile foarte grele”, „din toate părțile, şi anume ale tătarilor, ale turcilor, ale celor munteneşti, ale secuilor, precum şi ale ungurilor”, care se succedaseră în perioada anterioară[25]. Desigur, în motivația lui Ştefan cel Mare se resimte exagerarea, întrucât o altă incursiune ungaro-secuiască în Moldova decât cea efectuată în sprijinul lui Petru al III-lea Aron nu se mai produsese. Dimpotrivă, relațiile reciproce se îmbunătățiseră substanțial[26], un sol al lui Ştefan cel Mare către Matia Corvin putând fi trimis chiar în luna august a aceluiaşi an şi fiind bine primit în Transilvania de către cămăraşul salinelor regeşti, Albert[27].

Începutul anului 1471 însemnase totuşi, pentru domnul Moldovei, un *moment extrem de dificil*, deoarece ostilitatea lui Radu cel Frumos şi cea a tătarilor din Hoarda cea Mare ajunsese să se manifeste concomitent, în timp ce opoziția internă încerca, pentru ultima oară, să submineze autoritatea puterii centrale. Fără a-şi deconspira intențiile, aceasta din urmă pare totuşi să nu fi fost străină nici de contra-capcana întinsă de Petru al III-lea Aron domnului Moldovei la Orbic[28] şi nici de întreținerea rivalității cu Radu cel Frumos. Perspectiva amestecului otoman în tranşarea acesteia, fireşte în favoarea domnului Țării Româneşti, îngrijora, mai ales, ca şi sustragerea concomitentă de sub ascultarea jagiellonă.

Conştient de limitele fidelității unora dintre consilierii săi, domnul Moldovei a procedat în consecință: imediat după trădarea vornicului Crasnăş, la sfârşitul anului 1467, marii boieri Costea Danovici, Lazea Pitic şi Şandru Tolocico de la Dorohoi au fost înlăturați din sfat, ca şi logofătul Dobrul, înlocuit cu Toma. Tot atunci, pârcălabul de Neamț, Ion Boureanu, a fost schimbat cu boierul Albul, iar Isaia, pârcălab de Chilia şi cumnat al domnului, a fost avansat mare vornic al țării, locul său fiind ocupat de Bâlco[29]. În anii următori, aproape toți pârcălabii cetăților au fost schimbați din nou, numărul lor crescând prin apariția celui de Orhei, în 1470, la cifra

[25] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, nr. CXXXIXa, p. 311-313 (răspunsul regelui, la p. 314); v. şi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, p. 169.
[26] La 20 martie 1471, Matia Corvin interzice astfel braşovenilor să împiedice desfăşurarea liberă a comerțului cu Moldova (*Urkundenbuch*, VI, nr. 3860, p. 492).
[27] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3882, p. 507.
[28] Leon Şimanschi şi Dumitru Agache, *Un deceniu de ostilitate*, p. 40-41.
[29] **DRH**, A, II, Indice de nume, sub voci; v. şi Aurelian Sacerdoțeanu, *Divanele lui Ştefan cel Mare*, în **AUB**, seria Ştiințe sociale, Istorie, nr. 5 (1956), p. 166 şi urm.; C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 7; Manole Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970, p. 64.

de zece, iar locul lor în sfat ajungând să prevaleze asupra boierilor netitraţi, reduşi doar la cinci-şase persoane. Modificări au fost operate, de asemenea, şi în rândul dregătorilor personali ai domnului, iar în locul sfetnicilor de care acesta s-a dispensat treptat au fost promovate elemente noi. În sfârşit, începând din 1470, actele de cancelarie invocă, alături de credinţa mitropolitului şi a episcopului de Roman, şi pe cea a egumenilor din principalele mănăstiri ale ţării: Neamţ, Bistriţa şi Putna – urmărindu-se, desigur, prin aceasta, lărgirea caracterului reprezentativ al instituţiei cu care domnul colabora la conducerea statului feudal[30].

Dar, în ciuda tuturor acestor măsuri, aplicarea pedepsei capitale, ca mijloc de pedepsire a „hicleniei”, nu a putut fi ocolită. La 16 ianuarie 1471, pe când se afla în Vaslui, domnul a fost nevoit să poruncească decapitarea cumnatului său, Isaia vornic, a ceaşnicului Negrilă şi a stolnicului Alexa[31]. Nu este exclus, de asemenea, ca acelaşi motiv să fi determinat şi îndepărtarea din sfatul domnesc a boierului Goian, pe care documentele de cancelarie nu-l mai menţionează în anii următori. Calitatea celui dintâi implică, desigur, şi gravitatea maximă a determinării, iar îngroşarea rândurilor boierilor pribegi din Polonia, a căror îndepărtare o cerea insistent domnul Moldovei regelui polon, la 13 iulie 1471, îi denotă amploarea. Plângerea adresată, cu acelaşi prilej, împotriva lui Stanislav de Izayczyce, care „se străduie să nimicească înţelegerea începută între noi, ruinând şi pustiind hotarele ţării mele [...] şi, nefiindu-i de ajuns acest lucru, îi mai şi îndeamnă pe fruntaşii ţării mele să vină la el...”[32], pare să sugereze, de altfel, că firele complotului treceau şi prin reşedinţa din Polonia a logofătului Mihail. Tocmai de aceea, este posibil ca, şi de această dată, să fi fost avută în vedere înlocuirea domnului[33], deoarece pretendenţa acelui Alexandru care va fi adus de sultanul Mehmet, în 1476, nu va fi fost exprimată abia atunci[34].

---

[30] Leon Şimanschi, *Politica internă a lui Ştefan cel Mare*, în **RdI**, tom. 35 (1982), nr. 5-6, p. 591-592; v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 400; Alex. V. Boldur, *op. cit.*, p. 32-34.

[31] *Cronicile slavo-române*, p. 17; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 99 (conjuraţii ar fi avut şi un pretendent: Roman Gârbovăţ, atestat ulterior în Ţara Românească).

[32] A. Jablonowski, *op. cit.*, p. 28-29; I. Bogdan, *op. cit.*, II, nr. CXXXIX, p. 311-313.

[33] Gheorghe Duzinchevici, *Contribuţii la o mai bună cunoaştere a lui Ştefan cel Mare în cadrul legăturilor moldo-polone*, în **RA**, XLVI (1984), nr. 2, p. 160-161.

[34] Jan Długosz, *op. cit.*, II, lib. XIII, col. 544; v. şi Const. Esarcu, *Ştefanŭ cellŭ Mare. Documente inedite din archivele Veneţiei*, în „Columna lui Traian”, 1876, p. 380 (spre deosebire de istoricul polon, pentru care *Alexandro, cuidam Valacho, qui se germanum asserebat Stephani*, Baldassar de Piscia relatează despre candidatura fiului fostului domn,

Dimpotrivă, dispariția lui Petru al III-lea Aron din competiția tronului a oferit, desigur, şi celorlalți nepoți ai lui Alexandru cel Bun temeiul juridic de a emite pretenții la domnie, iar conflictul moldo-muntean se înfățişa, în perspectiva intervenției otomane, ca singura cale de materializare a acestora.

Reuşind să depăşească astfel dificultățile interne, Ştefan cel Mare va fi în măsură să tranşeze, în perioada următoare, *disputa cu Radu cel Frumos*, care, încă din octombrie 1470, se afla, poate chiar în mijlocul oştirii sale, la Buzău, în apropierea granițelor moldovene[35]. Nu este exclus, de altfel, ca ridicarea cetății Crăciuna, pe care Ştefan cel Mare o amintea în scrisoarea sa din 13 iulie 1471 adresată regelui polon, să fi început din acel moment. Oricum, plecând din tabăra de la Vaslui, curând după decapitarea trădătorilor, spre sudul țării, Ştefan cel Mare şi-a atacat apoi adversarul prin surprindere, la Soci, în apropiere de graniță, pricinuindu-i, la 7 martie 1471, o înfrângere zdrobitoare: „Şi toate steagurile aceluia au fost luate, şi schiptrul cel mare al lui Radul voievod a fost luat”[36].

Cu toate acestea, domnul Moldovei nu a încercat să exploateze imediat roadele victoriei, urmărindu-şi şi înlocuindu-şi, eventual, adversarul cu un domn fidel intereselor sale. Producerea simultană a unei noi incursiuni tătăreşti în Moldova, afectând în special regiunile nordice ale acesteia până la târgul Siret, despre care comunicau consulul şi massarii din Caffa, la 16 mai 1471, oferă, desigur, explicația imediată[37]. Oştile moldovene au fost nevoite să se retragă de pe frontul sudic şi să încerce să-l ajungă din urmă pe Eminek Mârza, fratele lui Mamak, care, după ce a prădat şi în Podolia, a luat drumul Crimeii. Expediția s-a încheiat cu un deplin succes însuşi conducătorul hoardelor tătăreşti fiind prins şi închis la Cetatea Albă, iar o mare parte din pradă, redobândită[38]. Nu este mai puțin adevărat însă că limitele obiectivelor de politică externă pe care şi le putea propune în acel

---

Petru). Credem că poate fi vorba, într-adevăr, de acel Alexandru, fiul lui Ştefan, urmaşul lui Alexandru cel Bun (v. Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, Bucureşti, 1941, p. 50/86).

[35] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Româneşti cu Braşovul şi cu Țara Ungurească în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, p. 328-329; Hurmuzaki, XV, l, p. 75.

[36] *Cronicile slavo-române*, p. 17, 30, 50, 63.

[37] Amedeo Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri duirante la signoria dell'ufficio di S. Giorgio (1454-1475)*, t. VII, Genova, 1883, p. 779 şi 783, apud Virginia Vasiliu, *Les Tatars et la Moldavie au temps d'Etienne le Grand*, în **RHSEE**, VIII (1931), nr. 7-9, p. 189; v. şi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetății Albe*, Bucureşti, 1899, p. 133.

[38] Virginia Vasiliu, *op. cit.*, p. 189-190.

moment Ştefan cel Mare nu i-ar fi îngăduit totuşi să continue ofensiva munteană, deoarece prezența unei forțe militare turceşti la nord de Dunăre, semnalate încă din mai 1470 şi ianuarie 1471[39], putea provoca un conflict nedorit cu Poarta şi, implicit, o dezangajare a regelui polon de la obligațiile sale de suzeran.

De altfel, încă din vara anului 1470, Cazimir al IV-lea trimisese soli la Radu cel Frumos pentru a mijloci pacea, „temându-se ca nu cumva Basarab să năvălească fără veste, cu ajutor turcesc asupra lui” Ştefan cel Mare[40]. Probabil însă că împuterniciții săi nu au reuşit atunci să obțină decât amânarea confruntării militare, regele polon fiind rugat din nou de domnul Moldovei, în iulie 1471, să intervină pentru aplanarea diferendului. Iar aceasta devenise cu atât mai imperativă cu cât, după bătălia de la Soci, Radu cel Frumos a terminat de construit cetatea Crăciuna, amenințând astfel securitatea regiunilor sudice ale Moldovei şi putând servi în viitor chiar ca bază de operațiuni pentru detaşamentele turceşti[41]. Sesizând gravitatea pericolului, domnul Moldovei a reuşit însă în scurt timp să anihileze, în mare măsură, eficacitatea proiectului lui Radu cel Frumos, ridicând „alte cetăți în fața aceleia” şi făcând, „prin măiestrie şi meşteşug, să curgă apa Siretului într-o altă albie, abătând-o de la cetatea sa”[42], care a rămas astfel descoperită. Pe de altă parte, intervenția regelui polon a avut, se pare, de această dată, mai mult succes, Radu cel Frumos abținându-se în perioada care a urmat de la acțiuni de ostilitate fățişă, deşi nemulțumirile reciproce au continuat să se acumuleze.

Se poate considera, aşadar, că *inițiativele de politică externă ale lui Ştefan cel Mare* de după dispariția lui Petru al III-lea Aron au reflectat într-adevăr tendința de emancipare de sub incidența conjuncturii internaționale care-i limitase până atunci libertatea de mişcare. Renunțarea regelui polon de a-i mai pretinde omagiul personal, dublată de recunoaşterea faptului că „suntem obligați la aceeaşi apărare şi ajutor față de Luminăția Ta şi de Țara Moldovei”, constituie o probă incontestabilă a independenței *de*

---

[39] Hurmuzaki, XV/1, nr. CXXXII, p. 76; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3802, p. 456, nr. 3843, p. 479; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 141.

[40] Jan Długosz, *op. cit.*, col. 458; N. Orghidan, *op. cit.*, p. 14: regele Cazimir „trimise soli care să încheie pacea dintre Ştefan şi Radu”.

[41] C. Cihodaru, *Cu privire la localizarea unor evenimente din istoria Moldovei: Hindău, Direptate, Crăciuna şi Roşcani*, în **AIIAI**, XIX (1982), p. 625.

[42] I. Bogdan, *op. cit.*, nr. CXXXIXa, p. 311; M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 15-16; v. şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 625.

facto pe care şi-o câştigase vasalul faţă de suzeran[43]. Evoluţia raporturilor internaţionale din zonă confirma, de altfel, intuiţia politică a domnului Moldovei. După cucerirea insulei Eubeea (Negroponte), în iulie 1470, de la veneţieni, apreciată, în epocă, drept „scutul şi apărarea tuturor creştinilor”, turcii au devenit stăpânii de necontestat ai Mării Egee, iar expansiunea lor maritimă ajungea să ameninţe direct Italia[44], după cum fortificarea Strâmtorilor şi desfiinţarea ultimelor reminiscenţe bizantine din Asia Mică (Sinope şi Trapezunt) anunţaseră deja expansiunea otomană spre limanul nordic al Mării Negre şi transformarea acesteia într-un „lac turcesc”[45]. Demersurile Veneţiei, urmărind coalizarea tuturor disponibilităţilor peninsulei, în special pe cele ale Florenţei, Milanului, Neapolelui şi Romei, au fost întâmpinate, de aceea, cu mai multă bunăvoinţă, la 22 decembrie, reînnoindu-se Liga italică, iar începutul anului 1471, înregistrând aderarea lui Ferdinand, regele Neapolului, a Raguzei, a Rodosului, a Ciprului şi a lui Carol Temerarul, ducele Burgundiei[46]. Concomitent, Veneţia a iniţiat tratative directe cu Uzun Hasan, al cărui stat, *Akkoyunlu,* se transformase într-un adevărat imperiu şi să ajungă – datorită ajutorului acordat lui Pâr-Ahmed şi lui Kasim bey, moştenitorii Karamaniei, precum şi a pretenţiilor de stăpânire asupra Trapezuntului şi Capadociei – într-un conflict ireconciliabil cu otomanii. Fiind el însuşi interesat să coopereze cu rivalii din Europa ai lui Mehmed al II-lea, hanul turcoman s-a dovedit receptiv la propunerile ce i se avansaseră, trimiţându-şi două solii care să-i reprezinte interesele: una prin Mediterana, spre Italia, iar a doua prin Marea Neagră, spre Polonia – ambele semnalate la Veneţia, în martie şi aprilie 1471[47]. Chiar dacă cea de a doua nu

---

[43] I. Bogdan, *op. cit.*, vol. II, nr. CXXXIXb, p. 314; v. şi Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului (Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea)*, în **Rsl**, XVII, 1970, p. 532.

[44] Fr. Babinger, *Mahomed II Le Conquérant et son temps (1432-1481)*, Paris, 1954, p. 336-338; G. I. Brătianu, *La Mer Noire*, München, 1969, p. 321.

[45] Şerban Papacostea, *Caffa et la Moldavie face à l'expansion ottomane (1453-1484)*, în vol. *Genovezii în Marea Neagră în secolele XIII-XIV* (greşit, pentru XV), Bucureşti, 1977, p. 132-134.

[46] Le Dr. Louis Pastor, *Histoire des Papes depuis la fin du Moyen Âge* (trad. din germ. de Furey Raynaud), III, Paris, 1924, p. 285-286; Fr. Babinger, *op. cit.*, p. 357. Iniţiativa papală, în ciuda eforturilor cardinalilor trimişi la curţile europene, nu a dat însă nici un rezultat.

[47] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, în vol. *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ed. Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 234-237; A. Decei, *op. cit.*, p. 127-130; M. A. Halevy, *Le rôle d'Isac Beg medicin et ambassadeur de Uzun Hasan en Moldavie et dans les pays voisin*, Madrid, 1956, p. 18.

va fi trecut prin Moldova este posibil ca Ştefan cel Mare să fi luat totuşi cunoştinţă despre rosturile ei, fie de la colaboratorii săi genovezi din Crimeea, fie de la cei care se aflau în anturajul regelui polon.

Pe de altă parte, moartea lui George (Jiřiz) Podiebrad (Poděbrady), la 22 martie 1471, punea capăt războiului ungaro-ceh, obligându-l pe Matia Corvin să renunţe la drepturile care decurgeau din alegerea sa parţială, de către reprezentanţii orientării catolice, ca rege al Boemiei, deoarece dieta regatului a ales, în cele din urmă, la Praga, ca succesor al defunctului, pe fiul regelui polon, Vladislav, încoronat la 22 august 1471[48]. Acţiunile turcilor deveniseră, la rândul lor, mai ales după ce aceştia au reuşit să construiască, în acelaşi an, cetatea Şabaţ, pe Sava, din ce în ce mai insistente şi mai dăunătoare, una din ele atingând chiar Oradea, astfel încât apărarea graniţei sudice se impunea, în perspectivă, ca principal obiectiv al politicii externe ungare, la fel cum, pentru Imperiu, Dieta de la Ratisbona hotăra, tot atunci, contribuţii excepţionale destinate combaterii incursiunilor acângiilor din Carniolia[49]. Şi într-adevăr, în toamna anului 1471, Matia Corvin l-a numit pe Nicolae de Ujlak rege al Bosniei şi ban al Sloveniei şi Croaţiei, dând astfel a se înţelege că este hotărât să reocupe capitala bosniacă Jajče[50]. Din păcate, conjuraţia internă care se formase în Ungaria împotriva lui Matia din pricina ambiţiilor sale personale – conjuraţie condusă de cel mai apropiat colaborator al său de până atunci, Ian Vitéz – a trecut la acţiune, alegându-l ca urmaş pe tronul lui Ladislau Postumul şi chemându-l în ţară pe Cazimir, un alt fiu al regelui polon[51]. Reuşind să concentreze în jurul său forţele rămase fidele, Matia Corvin a ieşit însă biruitor, în noiembrie 1471, împotriva oştilor cu care pătrunsese în Ungaria cel ce voia să-i uzurpe tronul, iar la începutul anului 1472, ca urmare a intervenţiei noului papă Sixt al IV-lea, pentru aplanarea conflictului şi colaborarea celor două regate împotriva turcilor, a început tratativele de pace cu Cazimir al IV-lea, încheiate prin armistiţiul de la 31 martie 1472. Recunoscându-i-se stăpânirea

[48] „Glasnik”, II, XV, 1882, III, Milano, A. Archivio Governativa, 9, p. 94-95 (data încoronării este aici 26 august).
[49] N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l’histoire des croisades au XVe siècle*, t. IV (1453-1476), Bucureşti, 1915; v. şi Fr. Babinger, *op. cit.*, p. 346.
[50] „Glasnik”, II, XV, 1882, III, Milano, A, Archivio Governativo, 10, p. 95-96. Pregătirile începuseră încă din iunie (v. *Urkundenbuch*, VI, nr. 3879, p. 504-505, nr. 3896, p. 514).
[51] „Glasnik”, III, Milano, II, Varia, nr. 9, p. 127; Jan Długosz, *op. cit.*, t. II, lib. XIII, col. 471; v. şi Edouard Sayous, *op. cit.*, p. 250; Vasile Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, Bucureşti, 1905, p. 49-50.

asupra Moraviei şi Sileziei, regele maghiar căpăta, în sfârşit, răgazul necesar reconsiderării poziției Ungariei în sud-estul european, unde mutațiile politice se acumulaseră[52].

Pentru domnul Moldovei, recentele complicații politico-militare din Europa centrală se dovediseră a fi însă revelatoare. Şansa care i s-a oferit fiului lui Cazimir al IV-lea de a ocupa tronul Ungariei l-a determinat astfel pe regele polon să ceară imediat, ca *auxilium*, din partea lui Ştefan cel Mare, un corp de oaste numărând 1.000 de călăreți sub comanda lui Alexăndrel. Dar, participarea acestuia la campania plănuită ar fi relansat indiscutabil divergențele ungaro-moldave, a căror atenuare fusese urmărită cu atâta insistență de către Ştefan cel Mare în ultimii ani, anulând, în acelaşi timp, eforturile sale de a se emancipa de sub tutela jagiellonă. Totodată, acceptarea solicitării lui Cazimir al IV-lea ar fi fost considerată ca un acord deplin al domnului Moldovei la proiectul regelui polon de a crea un bloc de state jagiellone în centrul şi răsăritul Europei – proiect a cărui realizare ar fi pecetluit de fapt şi statutul internațional al țării sale. Tocmai de aceea, Ştefan cel Mare nu a reținut din ofertele diplomației poloneze decât intermedierea actului de supunere a secuilor față de el, pentru a o folosi în propriul său interes, şi a refuzat trimiterea fiului său pe câmpul de bătălie din Ungaria, invocând vârsta fragedă a acestuia[53]. Mai mult chiar, este de presupus că solul său la Matia Corvin, care se afla, în august 1471, la Gilău[54], să-l fi avertizat pe regele ungar asupra atitudinii pe care o va avea Moldova în desfăşurarea viitoarei confruntări militare polono-ungare, aruncând astfel încă o punte de legătură între Suceava şi Buda pentru inițierea unui dialog diplomatic.

Consecință firească a conduitei politice din ultima perioadă, anul 1472 îi va înfățişa, de aceea, domnului de la Suceava noi *posibilități pentru reevaluarea poziției Moldovei pe eşichierul raporturilor internaționale* est-sud-est europene, deschizând astfel un nou episod al impresionantei opere de guvernământ pe care a semnat-o – episodul confruntării moldo-otomane. Conştient, fireşte, de proporțiile războiului ce se prefigura la orizont, Ştefan cel Mare şi-a pregătit cu minuție şi rigoare întreg arsenalul mijloacelor de care putea dispune, aşteptând, în acelaşi timp, momentul favorabil pentru a trece la acțiune. În această întreprindere, pe cât de nobilă,

[52] Hurmuzaki, II, 2, nr. CLXXXVIII, p. 203-207; v. şi Vilmos Fraknói, *op. cit.*, p. 242 şi urm., 252 şi urm.

[53] Ioan Bogdan, *op. cit.*, II, nr. CXXXIXa, p. 311-313; v. şi Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 50; Manole Neagoe, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970, p. 74.

[54] Hurmuzaki, XV, 1, nr. CXXXVIII, p. 77 (cu data de 7, deşi în original este 8).

pe atât de temerară, este greu, de fapt, a găsi un început cronologic precis şi de necontestat.

Încă din 1470, Ştefan cel Mare comunica astfel regelui polon că se aşteaptă la un „război crâncen care nu va mai ţine seama de pace sau de învoieli”, desigur un război nu numai cu Radu cel Frumos, ci cu însuşi Imperiul otoman[55]. Era datoria de onoare a însăşi alegerii de la Dreptate, care condamnase irevocabil politica de compromis a predecesorului. Toate marile acte de politică externă care i-au urmat au fost într-o anumită măsură subordonate acestui imperativ, zestrea raţională a conducătorului decantând de fiecare dată, cu excepţională intuiţie, imperativele şi posibilităţile de moment şi construind cu migală osatura viitoarelor înfăptuiri.

În 1472, Ştefan cel Mare ajunsese domnul unei ţări care fiinţa în graniţele sale natural-istorice determinate, adăpostind o populaţie de aproape 500.000 de locuitori, dispersată în peste 2.500 de sate şi circa 25 de oraşe, ultimele numărând între câteva sute şi câteva mii de oameni, cu excepţia Cetăţii Albe, care totaliza, poate exagerat, în 1484, 20.000 de persoane[56], şi, probabil, a Chiliei. Această populaţie putea pune la dispoziţia domnului, în mod obişnuit o armată de aproximativ 12.000 de oşteni, aparţinând categoriilor sociale privilegiate ale societăţii, iar în caz de pericol extrem, când se proceda la mobilizarea generală, pe baza recrutării de 1/10, o forţă militară de peste 40.000 iar spre sfârşitul domniei, de 60.000 de oameni[57]. Economia prosperă a ţării şi, mai ales, intensul comerţ de tranzit care se efectua prin cele două mari porturi, Chilia şi Cetatea Albă, asigurau, în acelaşi timp, puterii centrale mijloace financiare substanţiale pentru a întreţine şi dezvolta sistemul de apărare a statului bazat pe lanţul cetăţilor de graniţă: Hotin, Orhei, Cetatea Albă şi Chilia, şi pe triunghiul de fortificaţii central: Suceava, Roman şi Neamţ.

Atenţia specială acordată de Ştefan cel Mare cetăţilor rezultă atât din dublarea funcţiei de pârcălab, cât şi din mobilitatea acesteia – o înlocuire parţială a celor ce aveau în grijă apărarea ţării producându-se chiar în august

---

[55] N. Orghidan, *op. cit.*, p. 13 (trad. din Jan Długosz, *op. cit.*, ed. Lipsca, II, libr. XIII, col. 458).

[56] Hurmuzaki, VIII, nr. XXXI, p. 28; v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, p. 115.

[57] Jan Długosz. *op. cit.*, tom. II, lib. XIII, col. 526 (pentru cei 40.000 de moldoveni în lupta de la Vaslui; v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 87, n. 1); *Călători străini despre Ţările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 149 (pentru cifra de 60.000 din raportul lui Matteo Muriano); v. şi Gh. Diaconu, I. Focşeneanu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 119-120.

1471, la Cetatea Albă, Chilia şi Neamţ[58], desigur în perspectiva viitorului război antiotoman. În sfârşit, cu toate că prima atestare directă datează din 1473[59], practica răsplătirii celor mai buni oşteni prin trecerea lor în categoria „vitejilor”, pe care Vlad Ţepeş o aplicase deja în războiul de apărare a Ţării Româneşti, fusese preluată şi extinsă, garantând astfel domnului nu numai posibilitatea refacerii nucleului de bază al oştirii moldovene, ci şi pe aceea a extinderii lui, aşa cum se va şi întâmpla, de fapt, în perioada următoare, când el va atinge cifre variind între 18 şi 24 de mii de oşteni.

Chiar de la începutul anului 1472, Ştefan cel Mare s-a decis să acorde astfel, din nou, un privilegiu de negoţ braşovenilor, garantându-le practica liberă şi în siguranţă a afacerilor lor comerciale[60]. Aceleaşi raporturi erau întreţinute, totodată, şi cu cel de al doilea mare centru economic săsesc din Transilvania, interesat în aprovizionarea pieţei moldovene, oraşul Bistriţa şi chiar cu Sibiul[61]. Supunerea pe care secuii o acceptaseră faţă de domnia Sucevei devenise, la rândul ei, publică, domnul Ţării Româneşti cerând, înainte de 31 mai 1472, braşovenilor ştiri „despre secuii din cele două scaune, Odorhei şi Ciuc, la fel şi despre alte scaune, dacă oamenii lor au dat zeciuiala duşmanului nostru”, Ştefan voievod. Aceeaşi scrisoare denotă, pe de altă parte, că domnul Moldovei îl contactase deja pe Basarab Laiotă cu privire la intenţiile acestuia de a accepta protecţia sa în dobândirea tronului de la Târgovişte, deoarece, după informaţiile cerute „despre starea voievodului Ştefan, duşmanul nostru”, urmează imediat cele „despre Laiotă, dacă ar voi să vină cu armată ca să pustiiască ţara noastră”[62]. Or, este

[58] Cf. doc. nr. 169, p. 254, şi nr. 173, p. 256, din **DRH**, A, Moldova; v. şi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 97.

[59] *Cronicile slavo-române*, p. 17, 31 (aici, pentru „viteji” se foloseşte termenul „cavaleri”).

[60] St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relaţiile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ardealul în sec. XV şi XVI*, Bucureşti, 1905, nr. LII, p. 131-133 (răspunsul regelui Matia Corvin privind libertatea de negoţ a moldovenilor în Transilvania, din 20 ianuarie 1473, în Hurmuzaki, XV, 1, nr. CXXXVIII, p. 80; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3940, p. 540; Gr. G. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române*, Bucureşti, 1931, nr. 487, p. 507; v. şi Al. Gonţa, *Relaţiile economice dintre Moldova şi Transilvania în secolele XIII-XVII*, Bucureşti, 1989, p. 61.

[61] *Urkundenbuch*, VI, nr. 3918, p. 527, nr. 3946, p. 544; Silviu Dragomir, *Documente nouă privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Sibiul în secolii XV şi XVI*, Bucureşti, 1927, nr. 2, p. 11-12.

[62] Hurmuzaki, XV, I, nr. CXXXVII, p. 78-79; *Urkundenbuch*, VI, nr. 3914, p. 525; v. şi Jan Długosz, *op. cit.*, tom. II, libr. XIII, col. 526 (despre participarea secuilor, cu 5.000 de oameni la lupta de la Vaslui, „a căror ţară a fost sustrasă de la regatul Ungariei şi adusă în ascultarea sa”, adică a lui Ştefan); v. şi Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 50-51; I. Lupaş, *Realităţi*

evident că, în condițiile, aflate încă în vigoare, ale supunerii lui Radu cel Frumos față de Matia Corvin, o astfel de expediție, pornită de pe teritoriul Transilvaniei putea fi considerată de domnul Țării Româneşti ca posibilă numai în măsura în care beneficia de sprijinul lui Ştefan cel Mare. Se poate avansa totodată presupunerea că Matia Corvin începuse deja să se convingă despre atitudinea reală a lui Radu cel Frumos, acceptând ca oportună schimbarea de domnie propusă de Basarab Laiotă, pe care n-o susținea fățiş doar dintr-o prudență diplomatică justificată: neîncrederea în atitudinea domnului Moldovei şi temerea de a se angaja pe mai multe fronturi împotriva turcilor. Trecerea pretendentului muntean în Moldova este posibil să se fi petrecut, de aceea, chiar în a doua parte a anului 1472, determinându-l pe regele maghiar să ofere, în replică la salvconductul lui Ştefan cel Mare, privilegiul din 20 ianuarie 1473, asigurând negustorilor moldoveni libertatea comerțului în Transilvania[63].

Concomitent cu clarificarea atitudinii sale față de regele ungar, domnul Moldovei s-a decis la *un angajament politic de perspectivă* față de ceea ce însemna, la acea dată, moştenirea bizantină şi, implicit, uzurparea ei de către Mehmed al II-lea. Începând, poate chiar din perioada primelor solii ale lui Uzun Hasan în Europa, demersurile în vederea unei noi căsătorii – cu Maria de Mangop, descendentă din familia imperială a Paleologilor, înrudită cu Ecaterina, fiica fostului împărat de Trapezunt, David Comnenul, şi soția padişahului de la Tebriz –, Ştefan cel Mare va reuşi să-şi celebreze noua alianță dinastică la 14 septembrie 1472[64], recomandându-se astfel conştiinței europene ca unul din apărătorii postumi ai cauzei constantinopolitane. Nu era, desigur, cel dintâi act comportând o astfel de semnificație, ajutoarele date de domnul Moldovei mănăstirii Zograf de la Muntele Athos, în 1466 şi 1471[65], sugerând deja atitudinea sa reală față de soarta populației şi a credinței ortodoxe din Peninsula Balcanică, iar prezența steagului de luptă al țării, cu ilustrarea Sfântului Gheorghe omorând balaurul, în tezaurul lavrei,

istorice în voievodatul Transilvaniei, Bucureşti, 1938, p. 32.

[63] V. mai sus, n. 60; Ştefan Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 209-211.

[64] *Cronicile slavo-române*, p. 16 şi 30; v. şi I. C. Filitti, *Marie Paléologue (†1477) épouse d'Etienne le Grand prince de Moldavie*, Bucureşti, 1937; Marcel Romanescu, *Albizzi şi Paleologii. Studiu genealogic cuprinzând neamurile doamnei Maria de Mangop*, în „Hrisovul”, III, 1943, p. 93-100.

[65] **DRH**, A, II, nr. 135, p. 191-194 şi nr. 176, p. 261-262; v. şi Teodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 215-216.

dăruit, nu întâmplător acesteia la 1500, reconfirma hotărârea sa, păstrată până la sfârşitul domniei, de a lupta împotriva turcilor[66].

Asumarea rolului de apărător al lumii creştine se reflectă, pe de altă parte, în preluarea titlului imperial de „ţar” – titlu care îi este atribuit lui Ştefan cel Mare cu prilejul consemnării, de către cronica internă, a cutremurului din 29 august 1471, produs „în vremea când şedea ţarul la masă”, precum şi în însemnarea Evangheliarului dăruit mănăstirii Humor la 17 iunie 1473, dar comandat, desigur, în acest scop, de „evlaviosul şi de Hristos iubitorul *ţar* (*s.ns.*), Io Ştefan voievod, domn al Ţării Moldovlahiei”, încă din anul precedent[67]. Evoluţia stemei princiare între 1470 şi 1477, de la crucea simplă figurată în dreapta scutului despicat, însoţită de opt fascii în jumătatea stângă, la dubla cruce apostolică şi respectiv la două flori de crin, toate de aur, ca şi crucea, cu braţele lăţite dominând semiluna – simbolizând, desigur, puterea otomană – comportă, la rândul ei, ipostaza heraldică a idealului cruciat[68]. În sfârşit, menţionarea episcopului de Rădăuţi, Ioanichie, alături de mitropolitul Theoctist şi de episcopul de Roman, Tarasie, în consiliul domnesc, începând din 1472[69], pare să sugereze tocmai consensul unanim şi consacrarea religioasă acordată de ierarhii Bisericii moldovene proiectului ştefanian. Încetarea trimiterii haraciului, probabil în iunie 1473[70] (respectându-se data de lună a acceptării lui[71]), a avut deci semnificaţia unei adevărate „declaraţii de independenţă” a Moldovei faţă de Poarta otomană,

---

[66] Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 546; *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, nr. 94, p. 302-308; v. şi Teodor Bodogae, *op. cit.*, p. 217.

[67] *Cronicile slavo-române*, p. 8(17); I. Bogdan, *Evangheliile de la Homor şi Voroneţ din 1473 şi 1550*, în vol. *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 528-529; v. şi Dumitru Năstase, *„Necunoscute” ale izvoarelor istoriei româneşti*, în **AIIX**, XXX (1993), p. 483-486.

[68] Ştefan S. Gorovei, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în **AIIAI**, XVI (1979), p. 147-148; Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, *Unele consideraţii cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în **AIIAI**, XXIV (1987), 1, p. 106-107.

[69] **DRH**, A, II, nr. 184, p. 272-274 şi urm.

[70] Conform lui Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300-1514)*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1909, p. 82, Ştefan cel Mare nu plătise încă, la începutul anului 1474, tributul, pe care sultanul i-l cerea – N. Orghidan, *op. cit.*, p. 14); Długosz, *op. cit.*, col. 506, relatează acelaşi fapt, dar sub anul 1476, deşi elementele paragrafului corespund, mai degrabă, anului 1474 –, odată cu restituirea tinerilor capturaţi de turci la Caffa şi care reuşiseră să ajungă la Cetatea Alba (v. *Cronicile slavo-române*, p. 33); v. şi Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în **AIIAI**, XVII (1980), p. 640.

[71] Leon Şimanschi, *„Închinarea” de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, în **AIIAI**, XVIII (1981), p. 613-630.

anunțând începutul unei noi faze a raporturilor bilaterale, care, în mod firesc, urma să conducă la beligeranță. Rămânea astfel să apară doar momentul favorabil trecerii la acțiune – moment pe care desfăşurarea raporturilor internaționale îl profila deja la orizont.

Arbaletă

Contactele diplomatice între Veneția şi Uzun Hasan, începute în anul 1471, se dezvoltaseră, iar soliile acestuia îşi extinseseră treptat reprezentarea nu numai în Italia, la Roma, Neapole sau Genova, ci şi în Franța, Burgundia, Germania sau la Cracovia şi Buda. Se ajunsese, totodată, şi la o relativă colaborare militară, acțiunile flotei venețiene în arhipelagul egeean, din octombrie 1472, desfăşurându-se concomitent cu ofensiva lui Uzun Hasan spre Caramania, iar cele din primăvara anului 1473 fiind sprijinite de Kasim bey, lăsat de padişahul turcoman acolo pentru a-i hărțui pe otomani[72]. Aşa cum, de altfel, s-a şi presupus, domnul Moldovei n-a putut rămâne străin de toate aceste evenimente, mai ales dacă în itinerariul soliei lui Isak beg, din iulie-august 1472, a figurat şi Moldova[73], şi va fi apreciat iminentul conflict dintre Mehmed al II-lea şi Uzun Hasan, asemenea venețienilor, la alți parametri decât cei dovediți ulterior. Este semnificativ, în acest sens, că tocmai în luna februarie 1473, când Isak beg se afla din nou la Buda[74], un sol regal, Paulo More, îl vizita, cu sprijinul voievodului Transilvaniei, Blasiu Magyar, pe Ştefan cel Mare, iar acesta răspundea peste trei luni, propunerilor ce i se avansaseră, consimțind să trateze „despre buna uniune, prietenie şi plăcută vecinătate”, pentru a se ajunge „la împlinirea păcii dorite”[75]. Probabil tocmai de aceea, cu prilejul tratativelor polono-ungare care au continuat în toamna anului 1473, Matia Corvin pretindea să i se recunoască, printre

[72] N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, ed. cit., p. 230 şi urm.
[73] A. Decei, *Relații româno-orientale*, Bucureşti, 1968, p. 165.
[74] N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, ed. cit., p. 236.
[75] Hurmuzaki, XV, 1, nr. CXXXIX, p. 80-81; *Urkundenbuch*, vol. VI, nr. 3946, p. 544, nr. 3956, p. 548-549; v. şi Vasile Pârvan, *op. cit.*, p. 51.

altele, şi stăpânirea asupra Moldovei[76], deşi Cazimir al IV-lea conta încă pe fidelitatea vasalului său de la Suceava.

Dar, deşi *conjunctura internaţională optimă din vara anului 1473*, când întreaga putere militară a Imperiului otoman fusese dirijată împotriva lui Uzun Hasan, iar oastea Ţării Româneşti fusese trimisă de Radu cel Frumos pentru a participa la bătălia din 11 august 1473, de la Otlukbeli (Baiberd)[77], dintre cele două state musulmane, invita la declanşarea ofensivei, Ştefan cel Mare nu şi-a atacat totuşi rivalul, aşteptând până în luna noiembrie a aceluiaşi an. Chiar dacă se considera şi era considerat ca un membru al coaliţiei europeano-asiatice formate împotriva Porţii otomane[78], actul său se cuvine a fi deci separat de celelalte întreprinderi similare şi evaluat la semnificaţiile pe care domnul însuşi le exprima la începutul anului următor solilor poloni Dobeslaw Biszowski şi Aegidius Suchodołski, când, aflându-se în curtea de la Vaslui, „veghea cu straşnică împotrivire ca nu cumva turcii şi cu Radu să-i cotropească ţara”, deoarece „după ce acesta şi-a încredinţat toate cetăţile sale în mâinile turcilor, atârnând de voia şi de bunul plac al acestora, nu putea sau nu cuteza să facă nimic cu de la sine putere, aflându-se sub stăpânire străină”[79]. Care au putut fi totuşi motivele acestei întârzieri, insolită pentru un conducător de destine de responsabilitatea lui Ştefan cel Mare şi a unui iniţiat în tainele strategiei militare?

Desigur, se poate presupune că domnul Moldovei, deşi era informat asupra intenţiilor ofensive ale lui Uzun Hasan, din vara anului 1473, nu a aflat de rezultatul bătăliei de la Otklubeli (Baiberd) decât mult mai târziu. Având în vedere că cele dintâi veşti ale înfrângerii şahului turcoman trimise de Catarino Zeno spre oraşul lagunelor au ajuns spre sfârşitul anului 1473, iar solia lui Ambrosio Cantarini la Cracovia a avut loc în februarie 1474[80], este posibil ca

[76] Jan Długosz, *op. cit.*, II, libr. XIII, col. 508-509; v. şi Karl Nehring, *Mathias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich*, München, 1989, p. 66-73.
[77] N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, ed. cit., p. 237-238; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Bucureşti, 1976, p. 168.
[78] M. A. Halevy, *Les guerres d'Etienne le Grand et de Uzun-Hasan contre Mahomet II, d'après la „Chronique de la Turquie” du candioti Elie Capsali (1523)*, în „Studia et acta orientalia”, I (1957), p. 194. Cronicarul relatează că, printre cei ce s-au revoltat împotriva lui Mehmet II „était aussi le seigneur de la Petite-Valachie”; „il rejeta sa soumission et libéra ses épaules de sa charge, mais tout cela en cachete, sans le manifester ouvertement”.
[79] Jan Długosz, *op. cit.*, loc. cit. (greşit, sub anul 1474); N. Orghidan, *op. cit.*, p. 15; v. şi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 143.
[80] N. Iorga, *op. cit.*, p. 237-238 şi 241-242.

abia atunci să fi fost înştiinţat şi Ştefan cel Mare de cursul evenimentelor din Asia Mică. Mai mult, chiar, n-ar fi exclus ca aceste ştiri să fi fost aduse la Suceava abia de solii poloni, Dobeslaw Biszowski şi Aegidius Suchodołski, la care ne-am referit mai sus. În această situaţie, momentul campaniei domnului Moldovei în Ţara Românească, începută la 8 noiembrie 1473, dar pe care o pregătise, fireşte, cu mult înainte, poate fi detaşat de rezultatul confruntării dintre cele două imperii asiatice.

Dimpotrivă, dacă Ştefan cel Mare a cunoscut sfârşitul confruntării de la Baiberd – şi aceasta nu poate fi exclus de vreme ce oastea Ţării Româneşti care participase la bătălie se va fi întors din campanie[81] – atunci se poate presupune că acţiunea domnului Moldovei nu a ţinut cont de noua conjunctură politico-militară a forţelor cu care urma să se confrunte. Nici în acest caz însă nu credem că hotărârea sa poate fi considerată o „greşeală"[82] strategică, întrucât ea fusese luată încă din primăvara aceluiaşi an, când încetase plata tributului. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere faptul că oastea otomană a suferit şi ea pierderi însemnate, aşa cum rezultă din scrisoarea lui Uzun Hasan către Ştefan cel Mare de la începutul anului următor[83], încât era puţin probabil că otomanii aveau atunci forţa necesară unei contraofensive de amploare[84].

După părerea noastră trebuie luată în consideraţie, în această privinţă, constatarea, fundamentală de altminteri pentru toate acţiunile militare întreprinse de Ştefan cel Mare, conform căreia acestea s-au desfăşurat întotdeauna ocolind perioada lunilor iulie-septembrie – perioadă de eforturi maxime pentru îndeletnicirile pastoral-agricole ale populaţiei ţării. Incertitudinea propriei optici referitoare la locul şi rolul pe care urma să-l joace în cadrul coaliţiei antiotomane, în condiţiile în care el era socotit, desigur, un simplu pion al marilor puteri, angajate direct sau doar implicate tangenţial în conflict, a putut oferi un al doilea element de tergiversare. În

[81] Conform letopiseţului domnesc (v. *Cronicile slavo-române*, p. 17), Radu cel Frumos a întâmpinat la Milcov oştirea moldovenească „cu toată oastea sa".

[82] Aşa cum a considerat I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, p. 44; *Ştefan cel Mare*, p. 73-74.

[83] *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, ed. Manole Neagoe, Olimpia Guţu ş.a., Bucureşti, 1977, p. 121-123; v. şi Vilmos Fraknói, *Mátiás Kirali levelei,* vol. I (1458-1479), Budapesta, 1893, nr. 213, p. 300-301; N. Iorga, *Veneţia în Marea Neagră*, ed. cit., p. 234, n. 33, unde editorul semnalează că data propusă de P. Cancel, *Data epistolei lui Uzun-Hasan către Ştefan cel Mare şi misiunea lui Isak-beg*, Bucureşti, 1912: anul 1472, este contestabilă, deoarece scrisoarea se referă la evenimente trecute, dar desfăşurate pe parcursul anului 1472.

[84] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, ed. M. Berza, Bucureşti, 1966, p. 118; Manole Neagoe, *op. cit.*, p. 93; N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 105-106.

sfârşit, deşi nu în ultimul rând, conştiinţa propriei misiuni şi a propriului ideal – ideal de esenţă renascentistă, dar care substituia expresiei artistice sau meditaţiei raţionale virtuţile luptătorului pentru dreapta credinţă[85], care nu-şi uitase încă originea sa romană[86] – îl invita pe domnul Moldovei să rămână el însuşi, solitar autor al unei opere revendicate de mulţi. Ţara sa, un obiect de dispută până atunci între Ungaria şi Polonia, devenea, în sfârşit, un pion de bază al coaliţiei antiotomane, acţionând de sine stătător în problematica relaţiilor internaţionale[87].

Fără a lua, de aceea, în consideraţie reîntoarcerea victorioasă a oştilor turceşti din Asia, domnul Moldovei a procedat în consecinţă: la 8 noiembrie 1473, „a împărţit oştii sale, la Milcov”, „48 de steaguri” şi, însoţit de Basarab Laiotă, a pătruns în Ţara Românească, învingându-l pe Radu cel Frumos şi pe turcii care-l secondau. Lăsându-l să domnească în Ţara Românească pe Basarab Laiotă, protejatul său, Ştefan cel Mare s-a întors apoi în cetatea sa de scaun, a Sucevei, unde a sărbătorit victoria împreună cu „vlădicii şi arhidiaconii şi cu cavalerii săi şi cu toţi supuşii săi”[88]. Era începutul unui mare război, a unui război care va dura 13 ani[89] şi în care cele două ţări româneşti extracarpatice, Moldova şi Ţara Românească, într-ajutorate de cea de a treia, voievodatul Transilvaniei, vor încerca să-şi unească destinul şi să-şi recapete independenţa totală.

---

[85] Este sugestiv, în acest sens, că N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, ed. Stela Cheptea şi Vasile Neamţu, Bucureşti, 1996, p. 87, atribuia cărţii a II-a, privitoare la domnia lui Ştefan cel Mare, titlul: „Ştefan cel Mare ca apărător al Răsăritului creştin”, iar capitolului XI din vol. *La place des Roumains dans l’histoire universelle*, ed. Radu Constantinescu, Bucureşti, 1980, p. 210 şi urm., titlul: „La croisade moldave d’Étienne-le-Grand”. Desăvârşindu-şi personalitatea în atmosfera antiotomană din Transilvania întreţinută de Iancu de Hunedoara, însuşirea idealului cruciat apare, de altfel, ca absolut normală. Iar scrisoarea lui Ştefan cel Mare către papa Sixt IV, din noiembrie 1474 (I. Bogdan, *op. cit.*, nr. CXLII, p. 318-319) ca şi circulara din 25 ianuarie 1475 adresată tuturor principilor europeni *(Războieni*, p. 128-129), anunţându-le victoria de la Vaslui şi invitându-i să sprijine efortul antiotoman al Moldovei („poartă <a creştinătăţii>”), o demonstrează cu prisosinţă.

[86] *Cronicile slavo-române*, p. 158; v. şi Dimitre Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoţeanu, vol. II, Bucureşti, 1968, p. 5-18 *(Papa Formosus în tradiţia noastră istorică)*.

[87] Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare*, *puncte de reper*, în „Revista de Istorie”, 1 (1975), p. 22.

[88] *Cronicile slavo-române*, p. 17-18, 30-32; N. Orghidan, *op. cit.*, p. 14-15; v. şi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 71-74.

[89] Acesta va forma obiectul studiului nostru următor, *Războiul moldo-otoman de 13 ani (1473-1486)*, aflat acum în manuscris şi dezvoltat în mai multe părţi.

ŞTEFAN S. GOROVEI

1473 – UN AN-CHEIE AL DOMNIEI LUI ŞTEFAN CEL MARE

Cu mai puţin de doi ani înaintea morţii sale, Ştefan cel Mare se confesa medicului veneţian Matteo Muriano, venit din cetatea lagunelor să-i îngrijească vechea rană de la picior: „eu sunt înconjurat de duşmani din toate părţile şi, de când sunt domnul acestei ţări, am purtat 36 de lupte, din care am fost învingător în 34 şi am pierdut două”. Încărcat de ani şi de glorie, bătrânul principe moldav arăta, prin această concentrată autobiografie, acea conştiinţă de sine care a constituit, întotdeauna, o pecete de distincţie a personalităţilor covârşite de geniu. Această conştiinţă a propriei valori, a valenţelor evidente sau doar potenţiale, a rosturilor sale în fruntea Moldovei, *dar şi a rosturilor Moldovei cu sine în fruntea ei*, se conturează limpede din mărturiile vremii. Sunt de mult celebre cuvintele din aşa-zisa scrisoare circulară, din ianuarie 1475, prin care Ştefan avertiza pe principii creştini ai Europei că ţara sa e „poarta creştinătăţii şi [...] Dumnezeu a ferit-o până acum. Dar dacă această poartă, care e ţara noastră, va fi pierdută, atunci toată creştinătatea va fi în mare primejdie”. Doi ani mai târziu, în mai 1477, se adresa Senatului Veneţiei, prin gura solului său Ioan Ţamblac, cu cuvinte ca acestea: „Nu vreau să mai spun cât de folositoare este, pentru treburile creştine, această ţară a mea; socotesc că este de prisos, fiindcă lucrul e prea limpede, că ea este cetatea de apărare a Ţării Ungureşti şi a Poloniei şi straja acestor două regate. Afară de aceasta, fiindcă Turcul s-a împiedicat de mine, mulţi creştini *au rămas în linişte de patru ani*” (*subl.n.*).

Astfel, principele moldovean – pe care Matteo Muriano îl socotea „un om foarte înţelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supuşii săi, pentru că este îndurător şi drept, veşnic treaz şi darnic” – ne trimite, pentru începutul acţiunilor de care era aşa de mândru, cu patru ani în urmă, la 1473. Este anul cînd a încetat plata tributului către Sublima Poartă. De altminteri, către acelaşi an ne îndreaptă şi acea scrisoare, datată din Pera 23 mai 1476, prin care se

Acest text, prezentat la sesiunea comemorativă din 2 iulie 1979, încorporează idei şi fragmente expuse şi cu alte prilejuri.

vestea pornirea sultanului în expediție, menționându-se şi cererile pe care, ultimativ, le prezentase domnului Moldovei: „cetatea Chiliei, prizonierii turci, un fiu ca ostatec şi *haraciul pe ultimii trei ani*... Care lucruri, domnul Valahiei, adică Ştefan voievod, pentru nimic nu a vrut să le accepte”. Şi aici, haraciul restant, pe trei ani, arată că plata lui încetase la 1473.

Să ne reamintim, în câteva linii, că Moldova acceptase plata haraciului anual de 2.000 de galbeni (florini) din primăvara anului 1456, sub presiunea exercitată de otomani la hotarele ei sudice. Nu se poate vedea, în acest act, o ruşinoasă renunțare, ci o măsură, totuşi, de înțelepciune şi realism. Un an mai târziu, Ştefan prelua tronul de la Suceava; nici o schimbare imediată în raporturile statornicite de predecesorul său cu cuceritorul Constantinopolului nu se întrevede în sursele azi cunoscute. Se poate bănui, din contra, o acceptare de sporire a haraciului cu 1.000 de galbeni, după cucerirea Chiliei. *Acest haraci* de 3.000 de galbeni *l-a plătit* Ştefan până în anul 1472, *acest haraci* de 3.000 de galbeni *nu l-a mai plătit* Ştefan în anii 1473-1480, căci de la cuantumul lui se va porni la normalizarea relațiilor Moldovei cu Imperiul, în 1481.

Semnele rupturii care s-a produs în 1473 se puteau, totuşi, întrevedea, măcar din 1470, de când încep hărțuielile cu Radu cel Frumos, domnul muntean prea obedient slujitor al împăratului necredincioşilor. Dar, ciudat: Ştefan începe să ridice acest steag al unui nou front antiotoman tocmai în vremea când steaua lui Mahomed al II-lea strălucea tot mai luminoasă. Părea că nimic nu-i mai putea sta împotrivă. Succesele otomane în arhipelagul grecesc loviseră puternic Veneția, în 1469 şi 1470; nici speranța pe care veşnica naivitate europeană şi-o pusese în hanul turcoman al Persiei nu s-a dovedit mai puțin înşelătoare: Uzun Hassan s-a prăbuşit şi el, în 1473. Şi tocmai în acest an, Ştefan găseşte că este momentul cel mai potrivit să rupă relațiile, bine statornicite, cu Poarta, să suspende plata haraciului şi – mai mult încă – să facă un act de ostilitate deschisă față de sultan, intrând cu armata în Muntenia pentru a înlocui, acolo, pe Radu cel Frumos prin Basarab Țepeluş, în care credea că poate să aibă un aliat fidel (dar – în paranteză fie spus – ar fi avut nevoie în Muntenia, de un *alter-ego*, pentru a face față situației de acolo). Aşa, în noiembrie 1473, Ştefan a bătut Cetatea Dâmboviței şi a luat-o, dimpreună cu steagurile, avuțiile, soția şi fiica domnului căruia nu i-a mai rămas decât să-şi caute iar adăpostul acolo unde se aflase, dintotdeauna, izvorul şi legitimarea autorității şi puterii sale de principe al Țării Româneşti.

Acestea le-a făcut Ştefan cel Mare tocmai în anul când Europa putea

să aibă cele mai puține speranțe pentru o nouă cruciată. De ce? Întrebarea se pune şi, din păcate, ea rămâne, din lipsa unor desluşiri care să justifice faptele marelui domn. Şi totuşi, la tabloul, general schițat, al conjuncturii anilor 1470-1475 – respectiv, între primul conflict cu Radu cel Frumos şi prima confruntare cu oştile Semilunii, pe câmpul de luptă de la Vaslui – se pot adăuga câteva elemente de alt ordin decât acela de strictă politică internațională şi care sunt de natură să completeze şi să nuanțeze datele problemei, aşa cum istoria însăşi le-a pus în ecuație, indicând, poate, o cale (*o cale*, nu şi singura) pe care să se poată căuta o explicație.

Căci, iată, 1473 nu e numai anul când Ştefan a ordonat să se suspende plata haraciului. Este, deopotrivă, şi anul celei dintâi afirmări, pe o cale cu totul indirectă, a altei valențe a conştiinței destinului său extraordinar. Anume, în însemnarea cu care a însoțit celebrul Tetraevangheliar dăruit Mănăstirii Humor la 17 iunie 1473, el a poruncit să fie numit *țar*, adică *cezar*, *basileu*, *împărat*. Nu par a fi fără legătură aceste două acțiuni, una – încetarea plății tributului – menită cunoaşterii publice, cu urmări însemnate pe plan politic şi militar, cealaltă semnificând o transformare calitativă pe *planul strict individual*, o asumare de înalte responsabilități creştine, mergând spre eliberarea cetății împărăteşti (şi ochii lui Mihai Viteazul se vor aținti, o clipă, în aceeaşi direcție de miraj), dar menită cunoaşterii doar unui cerc restrâns de înalți dregători feudali, laici şi eclesiastici, din Moldova.

Titlul imperial – asumat tocmai în momentul ridicării steagului luptei antiotomane şi ilustrând ceea ce D. Năstase a definit drept *Ideea imperială în Țările Române*, analizând-o mai pe larg, cu corespondențe în planul manifestărilor artistice – nu e o apariție singulară în notița respectivă. El reapare în cuprinsul cronicii „anonime” a Moldovei cu referire tot la Ştefan cel Mare. Astfel, menționând cutremurul din august 1471, cronicarul anonim i-a făcut această fixare temporală: „în vremea când şedea *țarul* la masă”; în descrierea serbărilor care au urmat victoriei de la Vaslui, se arată că domnul a fost întâmpinat la Suceava de un mare sobor, în frunte cu mitropolitul țării, «binecuvântând pe *țar*: „Să trăiască *țarul*!”». În această cronică, întregul capitol care priveşte perioada de după 1400 stă sub titlul ȚARII MOLDOVEI. Dar cronica respectivă a fost inaugurată, din porunca lui Ştefan cel Mare, *tocmai în anul 1473*. Iar în legătură cu adunarea materialului pentru alcătuirea cronicii, stă şi acoperirea, în *mai* 1473, a mormântului lui Dragoş vodă, în vechea biserică de la Volovăț, cu o lespede din nefericire dispărută în veacul trecut, dar văzută mai înainte de *trei* persoane, care au lăsat însemnări despre ea.

O transformare ca aceasta, prin care principele Moldovei trecea asupra sa rosturile împărăteşti de conducere a lumii ortodoxe – urmată, curând, de preluarea unui anume protectorat asupra Muntelui Athos – trebuia să aibă un corespondent în planul heraldicii, în stema personală a domnului. Ştiinţă prin excelenţă a simbolurilor, heraldica îşi are rânduielile ei, pe cât de stricte, pe atât de hermetice; nimic nu se pune la întâmplare, nimic întâmplător nu se petrece în microuniversul care e scutul heraldic. Cu hermetismul ei, cu reguli imuabile şi de o mare precizie, heraldica medievală reflectă relaţii statornicite între persoane sau state – căsătorii, moşteniri, pretendenţe, raportul vasalitate/suzeranitate – precum şi stări de fapte sau de spirit mai puţin aparente: transformări calitative ale persoanei, admiterea sau promovarea într-un ordin cavaleresc secret şi atâtea altele care nouă, azi, ne pot părea ciudate, dar care făceau parte integrantă din mentalitatea feudalului. Or, urmărind evoluţia stemei personale a lui Ştefan cel Mare în aceşti ani, constatăm, în adevăr, *o spectaculoasă transformare* survenită în intervalul 1470-1477 şi pe care aş îndrăzni să o fixez în 1473, adevărat „an-cheie pentru domnia lui Ştefan cel Mare” (D. Năstase).

În 1470, stema principelui moldovean se înfăţişa sub forma unui scut despicat, având în dreapta o cruce şi dedesubtul ei o roză, iar în stânga – opt fascii, verde şi aur; în 1477, stema princiară se înfăţişa cu totul altfel: în scutul în întregime albastru, partea dreaptă e ocupată de o cruce dublă de aur, iar partea stângă e ocupată de o dublă floare de crin, tot de aur, alcătuită din două asemenea simboluri, opuse şi reunite prin piciorușele lor. Ceea ce uimeşte în această compoziţie heraldică e simbolismul ei aproape nevoalat. Căci, dacă ni-l imaginăm pe Ştefan cel Mare purtându-şi stema pe piept, după legile heraldicii, atunci îl vedem pe principele moldovean putând ţine în mâna sa dreaptă dubla cruce apostolică de aur, având evidenta menire de a ilustra rolul asumat de purtătorul ei în cruciada începută în 1473, iar în stânga – dubla floare aurită de crin, înfăţişată aici ca un simbol al fulgerului jupiterian, obiect cu puteri magice, dătător de viaţă (cu vârful superior) şi de moarte (cu cel inferior).

Nu mai putem şti azi – şi, poate, nu ne e dat să mai ştim vreodată – ce s-a aflat în spatele acestor neaşteptate evoluţii, ce secrete speranţe va fi avut Ştefan atunci când, asumându-şi aceste calităţi, a ridicat steagul unei lupte pe care o va purta cu atâta cavalerism şi înţelepciune; ce avânturi îl însufleţiseră în acel Ev de mijloc, pe care noi îl credem pe atât de barbar, pe cât nu a fost şi nu a putut fi (şi, oricum, nu mai mult decât cele care l-au succedat); ce i-a insuflat acest curaj omului de lucidă, matură şi realistă

gândire politică şi militară – *lui*, care nu avea îndărăt, ca Iancu de Hunedoara, oştile unui întreg regat, lui, căruia îi lipsea şi cruda înflăcărare exaltată a lui Vlad Ţepeş, ceilalţi doi cavaleri români din faţa cărora a trebuit să se retragă, tot fără biruinţă, Cuceritorul Constantinopolului...

Năzuinţe de neîmpăcat, dictate de forţele Istoriei, i-au pus faţă în faţă pe aceşti doi mari ostaşi: Mahomed al II-lea şi Ştefan cel Mare. Măreţia nici unuia nu scade prin înfrângerea pe care i-a provocat celălalt. Cu ochii de azi, putem vedea şi înţelege, după o jumătate de mileniu, că nu a fost ruşinoasă

Lorenzo de Medici

Mahomed al II-lea

ori dezonorantă înfrângerea de la Războieni – unde, cum a spus Ştefan însuşi, „eu şi Curtea mea am făcut [tot] ce am putut..." (înfrângere pe care, de altminteri, până să se ajungă la bilanţul final, a ştiut să o transforme într-o biruinţă). Căci Mahomed era un suveran care, prin calităţile sale, se situa înaintea multor principi europeni. O voinţă de fier, un mare curaj dublat de un mare orgoliu – iată calităţi care îl apropie simţitor de principele Moldovei. Sultanul acesta, iubitor de discuţii savante pe teme ştiinţifice, musulman nefanatic, poliglot, se măgulise să se lase imortalizat de un pictor al Renaşterii italiene, Gentile Bellini. El însuşi poet, cu versuri citite şi până azi, Mahomed a făcut emoţionantul gest de a extrăda pe unul din cei care atentaseră (conjuraţia Pazzi) la viaţa lui Lorenzo Magnificul. Acesta era omul pe care l-a înfruntat Ştefan cel Mare şi care, în ultimele sale luni de

viață, va acorda Moldovei capitulația din 1481.

În fine, pentru a rezuma, după această digresiune: în pragul anului 1473 se produce o mutație, *ceva* care a dat principelui Moldovei speranțe noi, într-un moment când acest lucru nu mai părea posibil. În 1473, el rupe relațiile cu Poarta, încearcă închegarea unui front românesc antiotoman pe linia Dunării şi îşi asumă – fie şi numai pentru ştiința unui grup restrâns de inițiați – titlul împărătesc. Legătura nu lipseşte între primele două din aceste trei fapte; nu se poate să lipsească nici între cele două şi cea de-a treia. Ce a provocat, ce a declanşat această asumare, „ca şi cum – după expresia lui Iorga – acolo, la Suceava, după dispariția împăratului creştin al lumii răsăritene, s-ar fi reluat solemn sacrele lui tradiții”? Şi, mai mult, ce a determinat ca aceasta să se întâmple în 1473 – an pe care, alături de D. Năstase, trebuie să-l socotim adevărat „an-cheie”, *unul* din „anii-cheie” din domnia lui Ştefan cel Mare? Să fie simpla căsătorie, în anul precedent, cu acea domniță de Mangop, urmaşă de Asani, Paleologi şi Comneni? Coincidența se poate să nu fie absolut întâmplătoare, dar argumentul nu mi se pare suficient. În solia lui Țamblac la Veneția, în 1477, se face o aluzie la anumite „legăminte şi învoieli”, ale căror fire pare că le ținuse în mână, un moment, domnul Moldovei, care se va plânge de nerespectarea lor de către „principii creştini şi vecini”: „l-au înşelat” – zice Țamblac; „m-au lăsat singur” – zice Ştefan. O lecție amară: Mahomed Cuceritorul era *mai cavaler* decât acei „principi creştini şi vecini”. Aceasta a fost, desigur, concluzia la care va fi ajuns Ştefan însuşi, după toate evenimentele anului-cheie 1473.

ŞTEFAN S. GOROVEI

1473: ŞTEFAN, MOLDOVA ŞI LUMEA CATOLICĂ

Acum 13 ani[1], urmând o sugestie a bizantinistului D. Năstase, am subscris la definirea anului 1473 drept un „an-cheie pentru domnia lui Ştefan cel Mare”[2]. Pentru istoricii foarte riguroşi, foarte „pozitivi”, este anul când Ştefan a pus popreală pe haraciul datorat Porţii[3] – cândva în primăvară – şi a făcut, în noiembrie, expediţia împotriva lui Radu cel Frumos[4]. Pentru istoricii atenţi şi la alte întâmplări, anul 1473 este deopotrivă anul când Ştefan cel Mare este chemat, pentru prima dată, cu titlul de *ţar* (cezar, basileu, împărat)[5]; este şi anul care, după toate probabilităţile, marchează o etapă în redactarea finală a cronicii de la curtea lui Ştefan, cronică în care nu numai lui Ştefan i se spune *ţar*, dar şi toţi domnii de după 1400 – adică *începând numai cu Alexandru cel Bun*[6] – sunt trecuţi sub numele generic de *ţari*: *ŢARII MOLDOVENI*[7]. În fine, pentru istoricul atent şi la semnalele

[1] Cf. Ştefan S. Gorovei, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în **AIIAI**, XVI, 1979, p. 145-149 (aici, p. 148).

[2] Dumitru Năstase, *Ideea imperială în Ţările Române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV-XVI)*, Atena, 1972, p. 10.

[3] Cf. izvoarele citate în mai vechiul meu studiu *Moldova în „Casa Păcii”. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în **AIIAI**, XVII, 1980, p. 629-667 (aici, p. 640).

[4] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 8 (17).

[5] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1958, p. 388.

[6] După cum a observat, încă acum două decenii, Dumitru Năstase (*op. cit.*, p. 18). Pentru datarea acestei etape din redactarea cronicii, sunt concludente cercetările publicate de Leon Şimanschi şi Ştefan Andreescu.

[7] *Cronicile slavo-române*, *cit.*, p. 6; traducerea editorului – *Ţarii Moldovei* – păstrează o ambiguitate care se regăseşte şi în intitulaţia documentelor, unde „gospodar Zemli Moldavskoi” se traduce, de obicei, prin „domn al Ţării Moldovei”, şi nu „domn al Ţării Moldoveneşti”. În cazul de faţă, însă, primesc explicaţia lui Dumitru Năstase, pentru că mi se pare logică în contextul avut în vedere. Alte observaţii asupra anului 1473 la: Matei Cazacu, Ana Dumitrescu, *Culte dynastique et images votives en Moldavie au XV-e siècle. Importance des modèles serbes*, în „Cahiers balkaniques”, 15, Paris, 1990, p. 13-102 (aici, p. 47-48); Tereza Sinigalia, *Entre l’Orient et l’Occident. Les problèmes des premières miniatures votives des Pays Roumains*, în „Revue Roumaine d’Histoire de l’Art”, série

pornite din zonele mai umbrite ale trecutului, nu este imposibil ca tot la 1473 să se fi produs strania transformare din stema purtată de Ştefan cel Mare, păstrând în scutul plin, de culoarea cerului, doar dubla cruce de aur în dreapta şi dubla floare de crin, tot de aur, în stânga[8]: într-o dublă simetrie perfectă, principele Moldovei pare că vrea să sugereze aflarea unui echilibru nou, a *singurului echilibru care i se potrivea*, egal cu sine însuşi. (E locul potrivit pentru a avertiza încă o dată, fie şi în graniţele unei paranteze, că, măcar pentru Evul Mediu, dacă nu vom avea un ochi deschis şi către simbolismul heraldic, nu vom înţelege mare lucru din ceea ce *a fost*. Trebuie, de pildă, să se observe – cel puţin cu uimire – că, în stema lui Ştefan cel Mare, o roză surmontată de o cruce apare la 1486, adică la un an după presupusa moarte a misteriosului presupus fondator al Ordinului Rosacrucienilor, Christian Rosenkreutz. Şi repet ceea ce am spus şi alteori: în ultimul deceniu al domniei sale, Ştefan lasă să se întrevadă, tot prin stema sa, ceea ce era el şi ceea ce gândea el despre sine şi despre ţara sa: jumătatea de soare – Soarele născând – din mijlocul, din *inima* scutului care-i forma stema, aşa frumos fixată pe un clopot de la mănăstirea Bistriţa şi pe un Tetraevangheliar aflat azi la Viena. Este o lectură a imaginilor heraldice, îndeaproape înrudită cu aceea propusă de D. Năstase în ultimele două decenii[9] şi de V. Lovinescu, în studiile-i tipărite postum[10]).

Întrebarea care se punea atunci, şi care a rămas, era aceasta: pe ce s-a întemeiat vodă Ştefan atunci când a declanşat vasta acţiune care se va încheia

---

Beaux-Arts, t. XXVII, 1990, p. 3-18 (aici, p. 8, 13-14).

[8] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants (XIV-e – XV-e siècles)*, în *Recueil du XI-e Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique, Liège, 29 mai – 2 juin 1972*, Braga (Portugal), 1973, p. 263-270 (aici, p. 268); idem, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, *cit.*, p. 148. Alţi specialişti nu acordă nici un fel de atenţie acestei posibilităţi – cf. Dan Cernovodeanu, *Ştiinţa şi arta heraldică în România*, Bucureşti, 1977, p. 98; Lia Bătrâna şi Adrian Bătrâna, *Unele consideraţii cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în **AIIAI**, XXIV/1, 1987, p. 99-114 (aici, p. 102-103, 106-107); în acest ultim studiu, tabelul „centralizator” al imaginilor (p.114) putea fi deosebit de grăitor dacă în alcătuirea lui s-ar fi ţinut seama de anumite criterii.

[9] Dumitru Năstase, *Ideea imperială...*, *cit. supra*, n. 2; idem, *L'idée impériale dans les Pays Roumains et „le crypto-empire chrétien” sous la domination ottomane. Etat et importance du problème*, în „Symmeikta”, 4, 1981, p. 201-250; idem, *La survie de „l'empire des chrétiens” sous la domination ottomane. Aspects idéologiques du problème*, în *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia (Da Roma alla terza Roma. Documenti e studi*, III*)*, Roma, 1983, p. 459-471.

[10] Vasile Lovinescu, *Monarhul ascuns*, Iaşi, 1992.

după 13 ani, cu scurta întrerupere din 1480-1481[11]. Vastul proiect antiotoman care avusese ca un pilon central pe Uzun Hassan al Persiei nu mai era de actualitate după zdrobirea acestuia, în august 1473. Şi totuşi, Ştefan nu modifică planurile sale şi atacarea Ţării Româneşti se produce în noiembrie, act de neascunsă ostilitate faţă de sultan într-un moment în care e imposibil să credem că vestea înfrângerii lui Uzun Hassan nu-i ajunsese la urechi. Care era temeiul acestei siguranţe din care-şi trăgea el curajul şi încrederea?

Fără să fi urmat, din 1979 încoace, o linie de cercetări speciale pentru acest subiect, diferite alte căutări şi lecturi mi-au scos în faţă detalii şi precizări – mai cu seamă colaterale – care ţin, însă, de acelaşi „dosar". Aşa, mi se pare îndreptăţită revenirea de azi.

Cele mai multe amănunte care să îndemne – şi să converagă, în acelaşi timp – spre căutarea unor explicaţii mai limpezi le-am aflat într-un studiu al marelui istoric polon Oscar Halecki, tipărit acum aproape trei decenii, despre *Sixt IV şi creştinătatea răsăriteană*[12]. De la aceste amănunte voi porni, ele îngăduindu-mi să afirm de la început că *acţiunea lui Ştefan cel Mare, declanşată în 1473, trebuie văzută ca o parte din proiectele papei Sixt IV*.

Papa Sixt al IV-lea

E important de precizat că Sixt IV – fostul Francesco della Rovere, călugăr franciscan, profesor la Padova, Bologna, Pavia, Sienna, Florenţa şi Perusa, superior general al Ordinului franciscan (1464), al cărui nume se află înveşnicit în Capela Sixtină[13] – a ocupat tronul pontifical de la 9 august 1471 până la 12 august 1484. Astfel, printr-o întâmplare (întâmplare?!), pontificatul său corespunde aproape exact cu durata războiului antiotoman al lui Ştefan cel

[11] Cf., chiar în acest tom al „Anuarului", studiul lui Sergiu Iosipescu, *Contribuţii la istoria Moldovei lui Ştefan cel Mare*, p. 56-57, completând ceea ce am putut da în *Moldova în „Casa Păcii"*, *cit.*, p. 640-641.

[12] Oscar Halecki, *Sixte IV et la Chrétienté orientale*, în *Mélanges Eugène Tisserant*, II. *Orient Chrétien*, Città del Vaticano, 1964 (Studi e testi, 232), p. 241-264.

[13] Cf. Jean Mathieu-Rosay, *Chronologie des papes*, Paris, 1988, p. 350-352.

Mare. Pe urmele lui Pius II – celebrul Enea Silvio Piccolomini, *cel mai strălucit şi mai sfânt papă al Renaşterii*[14] – Sixt IV a fost acela care, „încă de la începutul pontificatului său, s-a interesat de un proiect capabil să modifice situaţia aproape disperată a creştinătăţii orientale”[15]. Papa nu excludea concursul acelor musulmani aflaţi în opoziţie cu Poarta – îl vedem pe Uzun Hassan, şi e cunoscut şi rolul lui Ştefan cel Mare în aceste legături – gândind, în acelaşi timp, un adevărat „congres al puterilor catolice”, care să examineze situaţia[16]. Spre sfârşitul anului 1471, era deja luată hotărârea de „a se purcede imediat la o vastă acţiune antiotomană care să folosească toate posibilităţile deschise în Apus şi să facă apel la toate bunele-voinţe din lumea occidentală. Pregătirile au fost încredinţate la cinci legaţi pontificali, fiecare primind misiunea sa specială”[17].

Rezultatul acestei prime etape a desfăşurării planurilor lui Sixt IV a fost destul de descurajator: în Europa Centrală se aprinsese conflictul iscat de moartea regelui ceh Gheorghe Podébrady, chiar în 1471, şi care a absorbit o vreme interesul şi forţele celor trei regate (Ungaria, Polonia şi Boemia); în Orient, Uzun Hassan suferă, în vara anului 1473, o înfrângere de pe urma căreia nu-şi va mai reveni niciodată în întregime[18]. Între aceste evenimente, s-a mai petrecut unul, care a trebuit să fie o lovitură tot aşa de puternică pentru planurile lui Sixt IV: „schimbarea la faţă” de la Moscova. Căsătoria marelui cneaz Ivan III cu moştenitoarea Paleologilor – căsătorie cu atâta grijă plănuită la Roma, încât s-a putut vorbi despre ea ca despre un „mariage d'un tsar au Vatican”[19] – era gândită pentru a prefaţa trecerea ruşilor la uniatism. Sofia-Zoe Paleologa fusese crescută în spiritul Unirii florentine, sub ochii celebrului cardinal Bessarion, ultimul patriarh unit de Constantinopol care să fi fost grec adevărat[20]. Pe când se făcea căsătoria Sofiei-Zoe cu Ivan III, Bessarion trecea în lumea drepţilor; pupila sa, însă, devenită mare cneaghină la Moscova, a uitat promisiunile şi s-a întors la confesiunea strămoşilor săi: în loc să aducă Moscova în tabăra Romei, ea a

[14] *Ibidem*, p. 346.
[15] Oscar Halecki, *op. cit.*, p. 249.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*, p. 250. Acreditiva unuia dintre legaţi, datată 23 decembrie 1471, în Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II, 2, p. 203-207.
[18] Oscar Halecki, *op. cit.*, p. 251.
[19] Titlul însuşi al unui capitol din cartea lui Pierling, *La Russie et le Saint-Siège* (I, Paris, 1896), după cum atrăgea atenţia Oscar Halecki (*op. cit.*, p. 248, n.17).
[20] Oscar Halecki, *op. cit.*, p. 251-252.

Ivan al III-lea

pus bazele transformării Moscovei în cea de-a treia Romă. „Câmpul latin”, reunind ce mai rămăsese din adepții Unirii florentine, se găsea iremediabil restrâns. Moartea lui Bessarion şi a mitropolitului unit al Kievului, Grigorie – discipol al celebrului Isidor de Kiev[21] – a făcut posibilă ruperea formală şi definitivă, de către Biserica Răsăritului, a Unirii de la Florența, în chiar acest an 1472[22].

Acestea sunt, iată, foarte în scurt, împrejurările în care, în proiectele papei Sixt IV, se face un loc lui Ştefan şi Moldovei sale.

Și, din acest moment, încep şi petele albe. E ciudat să constați, citind studiul lui Oscar Halecki, câte lucruri necunoscute, puțin cunoscute, rău cunoscute se amestecă în cercetarea acestor evenimente. Anumite temeiuri i se înfățişează istoricului polon ca „insuficient studiate”[23], apare o „dificultate de a stabili cronologia exactă a evenimentelor”[24], cutare hotărâre „ar merita deopotrivă cercetări amănunțite”[25] (care, însă, nu s-au făcut...), cutare personaj are un rol care „rămâne destul de enigmatic”[26].

Solul papal la Moscova, Antonio Bonumbre, disperat de eşecul misiunii sale în Rusia, şi-a amânat întoarcerea la Roma şi a început o lungă călătorie prin Polonia şi Lituania – la 1 aprilie 1473, era la Vilno, acordând indulgențe! În aceste împrejurări, el a cunoscut pe ruteanul Misail, care tocmai trecuse din scaunul episcopal de Smolensk în acela mitropolitan de Kiev. Prin Bonumbre, Misail a încercat să trimită papei Sixt un mesaj, care însă n-a mai ajuns la Roma, pentru că Bonumbre însuşi, sub spaima eşecului său moscovit, nu s-a mai întors acolo; abia al doilea mesaj al lui Misail către Sixt a parvenit acestuia din urmă, în 1476. Apropierile de date sunt tulburătoare. „Şi multe lucruri tulburătoare – scrie Halecki – s-au petrecut”

[21] *Ibidem*, p. 252.
[22] *Ibidem*, p. 251.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*, n. 22.
[25] *Ibidem*, p. 253, n. 28.
[26] *Ibidem*, p. 253 – despre Ludovic, patriarhul Antiohiei.

în intervalul dintre cele două mesaje[27], adică tocmai între 1473 şi 1476!

Opinia istoricului polon este că toate misiunile eclesiastice din vremea aceasta, toată forfota care se constată în Rutenia şi Lituania, ar putea fi „în raport cu un vast proiect de caracter diplomatic şi militar, care, în chiar aceşti ani, deschidea perspective absolut noi pentru creştinătatea orientală”[28]. Şi acest proiect – spune Halecki – „ar merita un studiu special”[29].

Proiectul era născut, se pare, în cetatea lagunelor, ai cărei soli au bătut de îndată drumurile spre Moscova (un Trevisano, la 1473) şi spre acelaşi Uzun Hassan (un Contarini, la 1474); acesta din urmă, la întoarcerea din Persia, s-a oprit şi la regele Cazimir al Poloniei, pentru a sonda posibilitatea unei cooperări cu tătarii. Numai că discordia dintre Ivan al Moscovei şi Cazimir al Poloniei conducea, inevitabil, nu la folosirea tătarilor împotriva otomanilor, ci la strădania de a-i antrena într-una din taberele creştine! Prind contur realitățile pe care le evocă, în scrisori şi solii, cuvintele lui Ştefan voievod[30].

E de reamintit şi faptul că în acest an 1474 încă un sol al Veneției a mers la Uzun Hassan şi, la întoarcere, acest sol s-a oprit la Ştefan al Moldovei: e binecunoscutul Paolo Ognibene, prin care domnul Moldovei s-a adresat papei Sixt, la 28 noiembrie 1474. Cu aceasta, angrenarea principelui moldav în proiectele veneto-papale era desăvârşită – *de nu va fi fost încă de mai înainte!* – şi peste numai o lună şi jumătate se va produce victoria de la Vaslui (Podul Înalt), la 10 ianuarie 1475.

Dar se mai produce ceva în acest misterios an 1473; anume, la Caffa, sub oblăduire genoveză încă, se revigora Societatea Fraților Peregrinanți; desființată în 1456, „casa” dominicanilor din Caffa a fost restabilită în 1464 iar Sixt IV a înnoit acest act în 1473. *Lucrurile nu pot fi fără legătură*. Doi ani mai târziu, Caffa cădea, ultimul vicar general al Fraților Peregrinanți de acolo, Giovanni-Battista Fattinanti, fiind dus în robia turcească[31]. Fattinanti fusese cel care obținuse de la papa Sixt bula *Apostolicae servitutis*, din 1 aprilie 1473, pe baza căreia a încercat, *în răstimpul 1473-1475*, „să

[27] *Ibidem*; pentru tot acest paragraf – p. 252-253.
[28] *Ibidem*, p. 253.
[29] *Ibidem*, p. 254.
[30] Cf., chiar în acest tom al „Anuarului”, studiul Mariei Magdalena Székely, *„Dixit Waywoda”*, p. 43-52 (aici, p. 49).
[31] R. Loenertz, *Les missions dominicaines en Orient au quatorzième siècle et la Société des Frères Pérégrinants pour le Christ*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum”, II, 1932, p. 1-83 (aici, p. 22).

recupereze pentru congregaţia sa mănăstirile din Rutenia şi Moldova"[32].

Acestea sunt sugestiile pe care le oferă studiul lui Oscar Halecki şi două contribuţii ale eruditului istoric al Ordinului dominican, Raymond Loenertz.

Trei puncte se cuvine să fie privite mai îndeaproape.

În primul rând, trebuie să vedem dacă sugestia care se desprinde din studiul lui Halecki are o acoperire în domeniul raporturilor lui Ştefan cel Mare cu papa Sixt IV: documentele azi cunoscute sugerează ele *relaţii de un caracter mai deosebit*?

În al doilea rând, trebuie să vedem dacă o anumită afirmaţie a lui Halecki este întemeiată sau nu; anume, istoricul polon, constatând că Ştefan a trimis papei Sixt steagurile otomane capturate la Podul Înalt, dă această explicaţie: „Căci principele Moldovei, care nu respinsese niciodată Unirea de la Florenţa, considera, în ciuda tuturor influenţelor ortodoxe care predominau în ţara sa, pe papă ca şef natural al Occidentului"[33].

În al treilea rând, în conexiune cu toate cele expuse până aici şi în lumina lor, trebuie examinată şi căsătoria contractată în 1472 de Ştefan cel Mare.

La primul punct, atenţia se va opri asupra setului de scrisori din 1476-1477[34]; din analiza lor, se desprind concluzii deosebit de interesante şi pentru cercetarea echilibrului dintre *Stat, Biserică şi confesiuni*, în Moldova lui Ştefan cel Mare. Pe la 1472, murise episcopul catolic de Baia – probabil acel franciscan Ioan, care fusese numit în chiar anul încoronării lui Ştefan, anume la 8 iulie 1457[35]; spre sfârşitul anului 1475 ori pe la începutul lui 1476 – oricum, după reluarea bunelor raporturi cu regele Matia al Ungariei – Ştefan însuşi a cerut Sfântului Scaun să-i sfinţească un episcop nou pentru

---

[32] Idem, *La Société des Frères Pérégrinants de 1374 à 1475. Étude sur l'Orient dominicain*, II, în „Archivum Fratrum Praedicatorum", XLV, 1975, p. 107-145 (aici, p. 143-144; subl. mea).

[33] Oscar Halecki, *op. cit.*, p. 255: „Car le prince de Moldavie, qui n'avait jamais rejeté l'Union de Florence, considérait, malgré toutes les influences orthodoxes qui prédominaient dans son pays, le pape, comme chef naturel de l'Occident".

[34] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, nr. XVI (20 martie 1476), p. 13-14 şi nr. XVII (3 aprilie 1476), p. 14-15; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I. *Documente bisericeşti*, Bucureşti, 1914, p. 70-71: două documente din 29 martie 1476; Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II, 2, nr. CCXV (9 aprilie 1476), p. 237-240 şi nr. CCXVI (13 ianuarie 1477), p. 241-243. Dosarul ar trebui refăcut cu minuţiozitate, din toate vechile ediţii (n-am putut vedea *Monumenta Vaticana Hungariae*, seria I, tom VI, p. 118, unde este o scrisoare a papei către regele Ungariei).

[35] K. Eubel, *Hierarchia catholica Medii Aevi*, II (1431-1503), Münster, 1914, p. 194; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 53.

Baia şi el a indicat pe omul său, un ardelean din satul Cristian de lângă Braşov. Documentele din 1476 îl desemnează clar drept *om al lui Ştefan*; astfel, în scrisoarea papei către regele Ungariei se menţionează primirea solilor lui Ştefan, trimişi la Vatican „*circa promotionem* ***illius sui*** *ad ecclesiam Moldaviensem*”[36]; adresându-se lui Ştefan însuşi (20 martie 1476), papa îl anunţa că îl va face pe Petru păstor al bisericii Moldovei (*Moldaviensis ecclesiae*, adică episcop la Baia) după dorinţa sa: „*ex... desiderium tuum*”[37].

Candidatul lui Ştefan cel Mare pentru scaunul de la Baia e cunoscut sub numele de *Petrus de Insula* (Insula Christiani, Cristian)[38]; fusese recomandat, deopotrivă, şi de regele Ungariei. Numit la 29 martie[39], a fost sfinţit la Roma, două zile mai târziu, de episcopul Benedict de Mytilene[40].

Iată-l, astfel, pe principele ortodox al unei ţări ortodoxe adresându-se Suveranului Pontif pentru a-i cere sfinţirea unui episcop catolic în ţara sa şi recomandând el însuşi un candidat *al său* pentru acest scaun.

Dar nu numai cu această cerere se adresase Ştefan lui Sixt IV: cererea de ajutoare nu putea să lipsească. Şi atunci se petrece un lucru dintre cele rare – ar fi de văzut câte cazuri similare mai sunt cunoscute: Suveranul Pontif hotărăşte să lase în mâinile lui Ştefan banii şi bunurile care s-ar aduna prin vizitarea de către credincioşi – fie moldoveni, fie străini – o dată a „bisericii celei mari a Moldovei” (catedrala din Baia) şi a doua oară prin vizitarea catedralelor din Cetatea Albă. Aceste două bule papale[41] – *Pastoris aeterni*, din 9 aprilie 1476 şi *Redemptor noster*, din 13 ianuarie 1477 – înfăţişează, oricum, *un caz unic* în istoria raporturilor Moldovei cu Sfântul Scaun: Suveranul Pontif ceda unui prinţ ortodox veniturile pe care catedralele catolice mai importante din ţara sa urmau să le obţină prin acordarea iertărilor în cursul Anului Jubiliar! În cel de-al doilea document, Ştefan este calificat drept „adevărat atlet al credinţei creştine” (*verus*

---

[36] *Monumenta Vaticana Hungariae*, *cit. supra* (n. 34) – apud Aloisie L. Tăutu, *Spirit „ecumenic” între papalitate şi români pe vremea lui Ştefan cel Mare (1476)*, în „Bună Vestire”, XIV (*Omagiu canonicului Aloisie Ludovic Tăutu. Opere*, vol. I, *Istorice*), 1975, p. 336-337.

[37] Hurmuzaki, *Documente*, II, l, p. 14.

[38] I. C. Filitti, *op. cit*., p. 71, nota; Aloisie L. Tăutu, *op. cit.*, p. 336.

[39] I. C. Filitti, *op. cit*., p. 70-71.

[40] K. Eubel, *loc. cit*.; Aloisie, L. Tăutu, *op. cit.*, p. 336-337.

[41] Publicate de A. Theiner, *Monumenta historiam Hungariae illustrantia*, II, nr. 634 (p. 449-451) şi 631 (p. 452-453); Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II, 2, *cit. supra* (n. 34); traducerile la Aloisie L. Tăutu, *op. cit.*, p. 338-341 şi 341-343.

christiane fidei athleta)[42] – aceasta este formula, şi nu aceea de *atlet al lui Hristos* (*athleta Christi*)[43], cum circulă îndeobşte în literatura de specialitate (şi nu numai...). Felul în care papa Sixt se exprimă în legătură cu Ştefan nu lasă loc pentru nici o îndoială cu privire la raporturile dintre ei; prima concedare a veniturilor Anului Jubiliar s-a făcut „luând în considerare şi smerita cerere a sus-numitului Ştefan" (mai sus, el era numit „iubitul fiu Ştefan voievod; principele ţărilor Moldovei"[44]); a doua cedare este justificată mai amplu: „Cum, deci, precum o ştiu toate naţiile pământului, neamul fără de lege al turcilor nu încetează a unelti în contra credinţei ortodoxe şi contra acelora care au primit sfântul botez al renaşterii şi *mai ales în contra iubitului fiu, nobilul bărbat, Ştefan voievod, ducele Moldovei*, şi a stăpânirilor sale, care se află în regiuni învecinate cu turcii [...] şi deşi sus-numitul Ştefan, ca un adevărat atlet al credinţei creştine, e dispus să reziste perfidiei şi atacurilor turcilor înşişi, totuşi, pentru susţinerea unei poveri atât de grele şi pentru a o duce la bun sfârşit, singurele lui puteri nu sunt suficiente..."[45].

Pe baza acestor documente, care ar trebui supuse unei analize mai strânse, *cred* că n-a fost deloc întâmplătoare cererea pe care Ştefan a adresat-o Sfântului Scaun, pentru numirea unui episcop la Baia, tocmai la trei-patru ani după moartea ultimului titular: momentul trebuie să coincidă – sau să succeadă – aceluia în care papalitatea a acordat un rol sporit Moldovei şi lui Ştefan în proiectele antiotomane.

Dar, pe baza aceloraşi documente – care au îngăduit să se vorbească despre un *spirit „ecumenic"* în vremea lui Ştefan cel Mare[46] – se poate trage concluzia că acest principe nu respinsese încă Unirea de la Florenţa? Aici, am impresia că există îndreptăţiri pentru a ne despărţi de Oscar Halecki. Alungarea lui kyr Ioachim – mitropolitul „florentin" al Moldovei – în vara anului 1453, după căderea Constantinopolei[47], a însemnat revirimentul ortodox, prăbuşirea definitivă a spiritului florentin şi ruperea relaţiilor cu Patriarhia Ecumenică, ruptură care se va menţine vreme de un secol (şi aici

[42] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II, 2, p. 241.
[43] Asupra acestui aspect a atras atenţia părintele Aloisie L. Tăutu, *op. cit.*, p. 335-336.
[44] Urmez traducerea dată de Aloisie L. Tăutu, *op. cit.*, p. 339.
[45] *Ibidem*, p. 341-342.
[46] Sintagma se află în titlul studiului părintelui Tăutu.
[47] Acest moment, al alungării lui Ioachim, nu poate fi fixat decât *atunci*, în vara anului 1453, imediat după căderea Ţarigradului, în condiţiile cunoscute; pe de altă parte, păstoria de 25 de ani a lui Teoctist I sfârşindu-se la 1478, nu poate avea începutul decât la 1453. Discuţiile asupra acestui aspect de cronologie sunt inutile.

ne aflăm la obârşia statutului de cvasi-autocefalie a Bisericii Moldovei, spre deosebire de cea a Ungrovlahiei, care a rămas în dependență de scaunul din Constantinopol). Ceea ce nu a însemnat – mă grăbesc să adaug – ruperea relațiilor cu lumea ortodoxă: patronajul asupra Muntelui Athos este o mărturie elocventă[48] şi deosebit de sugestivă pentru politica lui Ştefan cel Mare în această direcție. Dar tocmai acest patronaj arată şi el, pe de altă parte, că Moldova se detaşase de spiritul Florenței. Mai mult: dacă sinodul antiunionist din 1443 – despre care se zice că s-ar fi reunit la Ierusalim sub preşedinția celor trei patriarhi ai Orientului (ai Antiohiei, Alexandriei şi Ierusalimului) – a existat în realitate şi a emis proclamația prin care s-a respins Unirea[49], atunci e posibil că mişcarea antiflorentină avusese încă înainte de 1453 aderență în Moldova: o copie după traducerea în slavă a acestei „proclamații” din 1443 s-a păstrat într-un manuscris alcătuit în Moldova un veac mai târziu[50].

Dar mai avem un argument care pledează pentru respingerea Unirii de către Ştefan cel Mare: este cunoscutul episod din 1462[51], când Ştefan a alungat din Moldova o misiune franciscană, condusă de ardeleanul Sebastian Jánosi; părinții franciscani cutezaseră să boteze catolic o femeie pe care o mântuiseră de diavol: prin aceasta, „negau, implicit, orice valoare a botezului ortodox”[52]; or, se ştie, un „aspect principal al confruntărilor între Apus şi Răsărit pe terenul ritualului” era tocmai botezul[53]; pornind de la asemenea „erori” ale schismaticilor români încercase Bartolomeu de

[48] Cf. Ştefan Andreescu, *Ştefan cel Mare ca protector al Muntelui Athos*, în **AIIAI**, XIX, 1982, p. 653. Asupra acestui punct, cercetarea trebuie adâncită, luându-se în calcul şi raporturile Moldovei cu Imperiul otoman, conform cu observațiile profesorului Nicoară Beldiceanu, *En marge d'une recherche concernant les relations roumano-athonites*, în „Byzantion”, L (1980), 2, p. 617-623.

[49] Joseph Gill, *Le Concile de Florence*, Tournai, 1964 (Bibliothèque de Théologie, vol. 6), p. 317; idem, *Personalities of the Council of Florence*, Oxford, 1964, p. 213-221 („The Condemnation of the Council of Florence by the Three Oriental Patriarchs in 1443”).

[50] Radu Constantinescu, *Un sermon anonyme et l'activité littéraire de Grégoire Camblak en Moldavie*, în „Etudes balkaniques”, XII (1976), 2, p. 105. V. şi idem, *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, Bucureşti, 1986, p. 102.

[51] Textul povestirii a fost publicat de mai multe ori, în diverse locuri şi timpuri: N. Iorga, *O ştire inedită despre Ştefan cel Mare*, în **RI**, X, 1924, p. 183-184; P.P. Panaitescu, tot în **RI**, XIV, 1928, p. 406; Matei Cazacu, *Du nouveau sur le rôle international de la Moldavie dans la seconde moitié du XV-e siècle*, în **RER**, XVI, 1981, p. 36-46 (aici, p. 43).

[52] Matei Cazacu, *op. cit.*, p. 43.

[53] Şerban Papacostea, *Întregiri la cunoaşterea vieții bisericeşti a românilor în Evul Mediu (secolul XIV)*, 1981, în *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 211.

Alverna să-şi desfăşoare activitatea misionară şi printre românii supuşi lui Ludovic cel Mare. Iar Bartolomeu de Alverna fusese, de la 1367 la 1407, vicar al provinciei Bosnia; de aici veneau şi franciscanii alungaţi la 1462 de Ştefan cel Mare. Este o continuitate care nu poate fi, desigur, întâmplătoare.

Iată, deci, răspunsul care cred că se poate da la a doua chestiune: Ştefan nu mai ținea de spiritul florentin. Şi aceasta pune într-o lumină încă şi mai interesantă legăturile sale cu Sfântul Scaun.

În fine, cu privire la căsătoria lui Ştefan cel Mare. Vechea cronică arată că „în anul 6980, luna septembrie 14, şi-a luat Ştefan voievod doamnă, pe cneghina Maria de la Mangop”[54]. *Dar este tocmai vremea când şi Ivan III se gătea de nuntă*: căsătoria lui cu Sofia-Zoe, fiica despotului Toma Paleologul, este datată 12 noiembrie 1472[55]! Dar pe când cneazul de la Moscova se lăsa îmbiat de făgăduieli şi lua pe moştenitoarea basileilor, mieluță rătăcită pe coridoarele Vaticanului, Ştefan lua pe urmaşa Paleologilor-Asani, care nu avusese nici o atingere cu mişcarea unionistă. *Nu era el cel îndreptățit să se considere urmaşul legiuit al basileilor ortodocşi, atunci când ultima mlădiță a acestora crescuse în umbra Unirii florentine?* Aici, la curtea lui Ştefan, trebuia să se edifice „a treia Romă”, şi nu înspre marginile Asiei, sub oblăduirea unei prințese care de două ori şi-a renegat credința.

Am impresia, încheind, că toate aceste elemente, adăugate acum la dosarul anului 1473, mai mult îl încurcă decât îl luminează. Dar poate ele vor fi folositoare celor care vor gândi la continuarea cercetărilor.

[54] *Cronicile slavo-române*, *cit.*, p. 17.
[55] Wł. Dworzaczek, *Genealogia*, Varşovia, 1959, pl. 23.

ALOISIE TĂUTU

SPIRIT „ECUMENIC” ÎNTRE PAPALITATE ŞI ROMÂNI PE VREMEA LUI ŞTEFAN CEL MARE (1476)

Mulţi ştiu că papa Sixt al IV-lea (1471-1484) a numit pe Ştefan cel Mare „atlet al lui Cristos”. Unii se îndoiau însă că scrisoarea papală cu pricina ar exista, deşi această scrisoare, împreună cu altele de acest fel a fost publicată de mult (1860) de fostul prefect al Bibliotecii Vaticane, Augustin Theiner, în voluminoasa sa colecţie a scrisorilor papale referitoare la Ungaria (tom. II, p. 449, 452) şi reproduse apoi şi de Eudoxiu Hurmuzaki în cunoscuta sa colecţie *Documente privitoare la istoria românilor* (tom. II, partea 2, p. 237, 241). Documentele sunt scrise, bine înţeles, în latineşte, de aceea numai puţini puteau avea cunoştinţă de ele. Pentru a putea fi cunoscute însă de un număr mai mare de cititori români, am hotărât să le publicăm în revista noastră în traducere românească.

E vorba de două scrisori din anii 1476 şi 1477, cărora noi le adăugăm o a treia (*ibidem*, p. 454 respectiv 244) pentru ca să se învedereze de ce sentimente largi, am putea spune cu o terminologie la modă azi, „ecumenice” era cuprins acel vestit papă care purtă numele de Sixt al IV-lea, nu numai faţa de gloriosul voievod al Moldovei, dar faţă de toţi românii de lege grecească.

În prima scrisoare, papa, la cererea lui Ştefan însuşi („*luând în considerare şi smerita cerere a sus-numitului Ştefan*”, „*cu considerare la persoana aceluiaşi Ştefan voievod*”, concede *iertarea generală jubiliară* tuturor care, împlinind anumite condiţiuni, vor vizita *Biserica cea mare a Moldovei*. În a doua, aceeaşi dezlegare generală jubiliară se dă tuturor creştinilor care vor vizita *cele două catedrale din Moncastru* (Cetatea Albă) şi vor da oferte după a lor putere pentru cruciata lui Ştefan în contra turcilor sau vor participa în persoană sau prin substituţi la acea mare cruciată. În al treilea document, papa dă ordin episcopilor catolici din Ungaria şi aiurea, ca ei să îndrume pe preoţii de sub ascultarea lor să nu ocărască, ci să trateze uman, cu bunăvoinţă şi blândeţe, pe creştinii botezaţi după ritul grecesc de prin părţile Ungariei hotărâte cu Serbia, să-i admită la Sacramente şi să le

îngăduie a fi îngropați în cimitirele catolice. Aceşti creştini de legea grecească din părțile spre Serbia nu pot să fie alții decât românii din Banat şi Oltenia, provincii de mult locuite de valahi-români.

Vrem să lămurim de pe acum două lucruri, pentru exactitatea istorică. Întâi, Ştefan cel Mare e numit de papa Sixt IV nu chiar cu aceste cuvinte, „atlet al lui Cristos”, ci cu cuvintele echivalente: „*un adevărat atlet al credinței creştine*” sau „*care cauză şi drepturile lui Dumnezeu între ceilalți creştini le apără după ale sale puteri*”, cum citim în a doua scrisoare. Al doilea, acest titlu „atlet al lui Cristos” papii l-au dat şi altor regi care apărau credința creştină împotriva păgânilor, ca unor regi ai Franței, Ungariei şi ai Ciprului. Rămâne totuşi adevărat că între ei e numit şi acest falnic voievod român cu acest titlu.

S-a discutat mult între autorii care s-au ocupat cu trecutul catolicismului în Moldova (Conrad Eubel, în „Römische Quartalschrift”, anul 1898, p. 107, urm.; anul 1903, p. 188 urm.; R. Kaindl, în *Gesch. der Bukovina*, II, Czernowitz 1895; „Jahresber. der Gesch.-Wissensch.”, XXI (1898), II, p. 104, nota 747; W. Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam*, Budapest 1887, lucrare plină de confuzii, deci fără valoare istorică), *unde* a fost acea *civitas şi episcopatus Moldaviensis* şi deci reşedința şi catedrala acelui *episcopus Moldaviensis* care trebuia vizitată de cei ce doreau să obțină dezlegarea jubiliară. Regretatul părinte canonic C. Auner de la catedrala catolică din Bucureşti, în valorosul său studiu publicat în 1915 în „Revista Catolică” a acelui an, p. 89-127, cu titlul *Episcopia de Baia*, întrebuințând şi studiile lui Alexandru Lapedatu din „Bul. Comis. Monum. Ist.”, 1909, p. 54-55, al lui R. Rosetti din „An. Acad. Rom.”, 1905, Secț. Ist., p. 302, pe bază de sigilii vechi ale oraşului Baia pe râul Moldova şi o serie întreagă de documente din Arhivele Vaticanului (publicate parte de numitul Eubel, parte de I. C. Filitti) şi de aiurea, a dovedit cu absolută siguranță, că acea episcopie catolică a Moldovei a fost la Baia, un vechi centru cultural, comercial şi administrativ al Moldovei, unde era într-o vreme şi capitala Moldovei, curtea domnească şi chiar prima episcopie ortodoxă a Moldovei, înainte de trasferarea acestora la Suceava.

Azi se ştie sigur că acea episcopie a Moldovei a fost înființată de papa Ioan al XXIII-lea la 7 august 1413, în vederea (nereuşitei) căsătorii a lui Alexandru cel Bun cu principesa poloneză Ringala, la cererea şi sugestia regelui polonez Vladislau şi a soției lui Ana, rude de-ale Ringalei. (Documentul la Eubel, *l. c.*, p. 189, reprodus din *Reg. Lat. 172*, fol. 55.) Părintele Auner a arătat că în locul vechii biserici închinate Sfintei Treimi,

zidită de primii colonişti germani la Baia, Alexandru cel Bun, de dragul soției sale catolice Ringala, a zidit prin 1417-1420 o mare şi frumoasă biserică (29 m. pe 23) închinată Sfinților Apostoli Petru şi Pavel şi Sfintei Ecaterina (de aceea Anul Jubiliar special conces de Sixt pentru Moldova trebuia să înceapă în ajunul acelei sărbători).

Acest Petru episcop al Moldovei, adică de Baia, era al 6-lea în şir. Era originar din o parohie din apropierea Sibiului numită *Christian*, în latineşte *Insula Chiristiani*, care la începutul anului 1476 a fost trimis la Roma cu scrisori de recomandare din partea lui Ştefan şi a regelui Ungariei, cerând amândoi papei Sixt al IV-lea ca acela să fie hirotonit episcop al Moldovei. (Vezi scrisoarea papei către Matia, în *Monum. Vatic. Hungariae*, ser. I, tom. VII, p.118: „*Fuerunt apud Nos diebus superioribus oratores dilecti filii Stephan, vayvodae, quos etiam Maiestas Tua plurimum Nobis commendavit, praesertim circa promotionem illius sui ad ecclesiam Moldaviensem, in quo libenter tibi satisfecimus*”.) Petru fu consacrat la 29 martie 1476 la Roma de către arhiepiscopul Mitilenei şi, după 8 aprilie, data primei epistole jubiliare, trimis în Moldova, mai mult cu daruri duhovniceşti decât băneşti. Banii urmau să fie adunați de la târgoveții şi străinii în trecere prin Moldova în urma câştigării dezlegării generale jubiliare.

Nu ştim bine dacă Petru a ajuns să publice iertarea jubiliară în catedrala sa din Baia, deoarece războinicul domn, după strălucita sa victorie asupra turcului din ianuarie 1475 la Podul Înalt, căreia i-a mers vestea până în Apus, la Roma şi Veneția, la 26 iulie 1476, adică nu mult timp după presupusa sosire a lui Petru acasă, suferi o dureroasă înfrângere şi turcii, înaintând spre Suceava, au ars şi prădat tot în cale, adică şi oraşul Baia împreună cu catedrala. Iată de ce Petru a trebuit să facă o altă cerere papei, ca acea dezlegare să o facă acum valabilă pentru oraşul Moncastru, adică Cetatea Albă, unde se vede ca s-a aşezat Petru acum ca episcop. În oraş, afară de catedrala (catolică) a lui Petru, era o altă catedrală, desigur cea ortodoxă, căci nu puteau fi două catedrale catolice în acelaşi oraş. Dar Petru nici în acest oraş cosmopolit de la gurile Nistrului n-a avut stare din cauza continuei amenințări turceşti. La 3 decembrie 1477 îl găsim la Waldhid lângă Braşov ca sufragan al episcopului catolic de Alba Iulia, la 1479 chiar la Alba Iulia ca auxiliar al acelui episcop, iar la bătrânețe, la 1484, anul căderii Cetății Albe, s-a retras în parohia sa natală Christian. După el episcopia de Baia (*Moldaviensis*) a mai avut încă trei titulari, la 1522-1523 ultimul, fiind apoi, desigur de la 1535, episcopia transferată la Bacău şi dată în mâinile Franciscanilor Conventuali. La 1551 biserica din Baia era încă în bună stare, fiind transportată acolo din

cea de la Siret, dărâmată, racla cu moaştele faimoasei Margareta-Muşata, fiica lui Bogdan întemeietorul şi sora lui Laţcu, convertit şi el la 1370 la religia catolică (dând ocazie întemeierii episcopiei de Siret, care la 1413, data înfiinţării celei de la Baia, nu mai exista).

Despre catedrala catolică din Baia, clădită, cum am spus, de Alexandru cel Bun pe la 1417-1420, mai trebuie să spunem că a mai fost arsă odată, când cu usturătoarea înfrângere ce a mâncat acelaşi rege Matia la 1467 din partea lui Ştefan cel Mare chiar la Baia, când Ştefan, atacând noaptea tabăra ungurească a lui Matia, a dat foc oraşului din 15 părţi, arzându-l până la temelii. Zece mii de unguri au rămas măcelăriţi pe străzile oraşului; însuşi falnicul Matia (fiul, cum ştim, al „cavalerului alb", Ion Huniade, guvernatorul Ungariei) abia a putut scăpa rănit cu câţiva oameni ai săi de furia valahilor ce-şi apărau solul sfânt al Moldovei.

Despre papa Sixt al IV-lea, de origine umilă dintr-un orăşel de lângă Savona, din familia devenită apoi celebră della Rovere, distins membru, superior provincial, apoi general şi cardinal al Ordinului Franciscanilor, acuzat de istorici de nepotism, întemeietor ai celebrei Capele Sixtine din Vatican, putem spune că ar fi făcut mai mult pentru salvarea Europei de invazia turcească, dacă ar fi reuşit să pună ordine între stăpânitorii catolici ai Occidentului, încăieraţi între ei în continue războaie: francezii, englezii, milanezii, veneţienii, florentinii, napolitanii etc. El a făcut cât a putut, îndemnând pe toţi la rezistenţă împotriva turcului invadator. De aceea a apreciat el aşa de mult pe viteazul voievod moldovean, care lupta ca un leu la salvarea civilizaţiei creştine. Noi, deşi n-a putut ajuta băneşte pe Ştefan cum ar fi dorit, trebuie să-i fim recunoscători pentru sentimentele sale de largă înţelegere creştinească, devenind astfel, cu o anticipaţie de aproape 500 de ani, precursorul succesorilor săi de azi: Ioan al XXIII-lea şi Pavel al VI-lea. Nu era lucru de nimica să transferi câştigarea dezlegării jubiliare de la Roma într-o ţară ortodoxă, cum era Moldova, pe care însă papa o considera fără altă

Papa Sixt al IV-lea

formalitate unită în credință cu el.

1

La cererea lui Ştefan voievod, papa Sixt al IV-lea concede dezlegarea Anului Jubilar tuturor celor ce vor vizita, cu anumite condițiuni, Biserica cea mare a Moldovei.

Roma 9 aprilie 1476

REG. VAT. 573, fol. 280v-283r. A. Theiner, *Monum. Hist. Hungariae illustrantia*, II, p. 449, nr. 634; E. Hurmuzaki, *Docum. priv. ist. rom.*, II, 2, p. 237.

Sixt episcopul, sluga slugilor lui Dumnezeu, pentru a lucrului viitoare amintire.

Locțiitor fiind pe pământ, deşi nevrednic, al Păstorului Etern care n-a refuzat a se oferi preț de răscumpărare pentru mântuirea turmei cuvântătoare, îndreptând privirea părintească spre turma încredințata nouă, ce cu neobosită grijă dorim a o conduce la păşune, cu atât mai grabnic ne dăm silința a preveni primejdiile singuraticelor suflete şi a le oferi darul dezlegărilor şi al iertărilor, cu cât îi avem mai aproape de inimă, ca pe nişte fii dragi ai noştri şi ai Bisericii Romane.

Odinioară, înaintaşul nostru, papa Bonifaciu al VIII-lea, cu sfatul confraților săi, a voit şi decretat ca toți cei ce în anul Întrupării Domnului o mie trei sute, şi de atunci înainte tot la o sută de ani, vor intra cu evlavie în bazilicile Sfinților Apostoli şi, dacă sunt din Roma, le vor vizita personal în curs de treizeci, iar dacă vor fi pelerini sau din afară, în curs de cincisprezece zile continue sau cu întrerupere, cel puțin o dată la zi, dar într-adevăr căiți şi spovăduiți, să primească dezlegarea şi iertarea tuturor păcatelor lor. După aceea, papa Clemente al VI-lea, de sfântă amintire, şi el înaintaş al nostru, reducând cu înțeleaptă măsură numita dezlegare tot la cincizeci de ani, a hotărât ca toți credincioşii care în al cincizecilea an, într-un fel stabilit de dânsul, vor vizita cu evlavie numitele bazilici şi biserica din Lateran, să dobândească aceeaşi dezlegare a păcatelor lor. Iar după aceea, Grigorie al XI-lea, asemenea un înaintaş al nostru, a dispus ca vizitatorii de mai sus, pentru a dobândi dezlegarea amintită, să viziteze şi biserica Maicii Domnului din Roma numita *Santa Maria Maggiore*. Şi deoarece, după aceea, papa Urban al VI-lea, obişnuit cu ascultarea sa, numărul de cincizeci de ani l-a redus la treizeci, Martin al V-lea, de pioasă

amintire, la fel un înaintaş al nostru, acea reducere făcută de Urban a aprobat-o şi, după aceea, papa Nicolae al V-lea, de fericită amintire, un alt înaintaş al nostru, a ţinut totuşi ca Anul Jubiliar să-l sărbătorească după rânduiala sus-zisului Clemente în anul Întrupării Domnului 1450, papa Pavel al II-lea, de pioasă amintire, şi el un înaintaş al nostru, din anumite motive rezonabile atunci exprimate şi cu sfatul confraţilor săi, din al căror număr atunci făceam parte şi noi, Anul Jubiliar l-a redus cu înţeleaptă măsură, tot la 25 de ani, voind, statornicind şi decretând ca Anul Jubiliar să se celebreze tot din douăzeci şi cinci în douăzeci şi cinci de ani şi să înceapă cu preziua trecută, atunci viitoare, a sărbătorii Naşterii Domnului nostru Iisus Cristos, ca astfel toţi credincioşii care, în cursul acelui an, vor vizita cu evlavie, în zilele fixate de acelaşi predecesor, Bonifaciu al VIII-lea, bazilicile şi bisericile Lateranului şi a Maicii Domnului Majoră, să dobândească aceleaşi iertări şi dezlegări de păcate ce le îngăduiseră acelaşi Pavel al II-lea şi ceilalţi înaintaşi amintiţi, vizitatorilor acelor bazilici şi biserici în cursul Anului Jubiliar. Şi după aceea noi, care după acelaşi Pavel al II-lea, după voia lui Dumnezeu, decedat, am fost ridicaţi la vârful apostolatului suprem, printr-o altă scrisoare a noastră, cu sfatul venerabililor noştri fraţi, aprobând toate dispoziţiile, voinţa şi hotărârile cuprinse în scrisoarea aceluiaşi înaintaş al nostru, Pavel al II-lea, asemenea am hotărât şi poruncit ca Anul Jubiliar, cu toate iertările şi dezlegările depline ale păcatelor, să înceapă şi să continue a începe şi în viitor, în preziua trecutei, atunci viitoarei, sărbători a Naşterii Domnului nostru Iisus Cristos, precum se cuprinde mai pe larg în toate acele scrisori.

Deoarece însă, precum am fost informaţi din izvor vrednic de crezare, iubitul fiu Ştefan voievod, principele ţărilor Moldovei, şi venerabilul nostru frate, episcopul Moldovei, şi iubiţii fii, ducii, comiţii, baronii, nobilii şi alte multe persoane, bărbaţi şi femei, băştinaşi şi locuitori ai ţărilor Moldovei, bisericani de mir şi călugări, preoţi cucernici şi mult doritori ai mântuirii sufletelor lor şi ai dezlegărilor de acest fel, atât aceia care în cursul acestui An Jubiliar ar vizita de bunăvoie bazilicile şi celelalte biserici prescrise ale Cetăţii Eterne, cu scopul de a dobândi dezlegarea şi iertarea îngăduite de înaintaşul nostru, Pavel (al II-lea), şi de noi reînnoite, dacă n-ar fi împiedicaţi de bătrâneţe, de slăbiciune trupească, de sărăcie, de neputinţă sau de datoria obligaţiilor dumnezeieşti sau omeneşti ori a altor treburi şi dacă nu s-ar teme de tulburările războaielor, de primejdia drumurilor, de marea lungime a călătoriei, de primejdiile mării, asprimea vremii şi de alte întâmplări neprevăzute, precum şi cei ce, împiedecaţi de multe piedici, deşi nu şi-au propus, nici n-au de gând să-şi propună, a vizita bazilicile şi

bisericile prescrise, ar dori totuşi să se împărtăşească de binefacerile Jubileului, noi, care cu dor dorim mântuirea sufletească a tuturor creştinilor, *luând în considerare şi smerita cerere a sus-numitului Ştefan*, voind a lua ceva măsuri mai eficace în vederea folosului sufletesc atât al episcopului, al ducilor, comiţilor, baronilor, cât şi al altor persoane de ambele sexe, băştinaşe şi locuitoare ale sus-numitelor ţări şi al acelora ce s-ar abate prin acele, pe care acelaşi Ştefan voievod le înconjoară cu bunăvoinţă şi blândeţe, şi al altor creştini, *cu considerare la persoana aceluiaşi Ştefan voievod*, pe însuşi voievodul Ştefan, pe episcop, pe duci, pe comiţi, pe baroni, pe nobili, băştinaşi şi locuitori ai acelor ţări, şi pe alţii, târgoveţi şi străini ce ar veni în ţările Moldovei, pe care, din cauza sincerei lor dragoste şi credinţe nevătămate, prin care au dovedit a cinsti Biserica Romană, îi avem la inimă, dorind a-i dărui cu favoruri binevoitoare şi cu dezlegări de iertare, vrem şi cu autoritate apostolică prin scrisoarea de faţă hotărâm şi poruncim ca voievodul Ştefan, episcopul, precum şi ducii, comiţii, baronii, nobilii, băştinaşi şi locuitori şi alţi creştini care se vor abate prin acele ţări, bărbaţi şi femei, atât bisericani cât şi mireni din acele ţări sau şi din altele care ar veni acolo, care, într-adevăr căiţi şi spovăduiţi, începând cu preziua sărbătorii Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, în curs de un an, socotit de la viitoarea preziuă a acestei sărbători, se vor găsi în acele ţări şi stăpâniri, sau se vor abate între timp din orice cauză prin acele ţări şi stăpâniri, vor vizita cu evlavie Biserica cea mare a Moldovei, şi anume, dacă sunt cetăţeni oraşului Moldovei, în trei zile consecutive sau despărţite, iar dacă sunt din afară cel puţin o zi, şi vor recita în ea de trei ori cei şapte Psalmi penitenţiali cu litaniile (ecteniile) lor, sau Rugăciunea Domnului (Tatăl Nostru) şi Salutarea îngerească (Născătoare de Dumnezeu, Ave Maria) de şaizeci de ori şi vor da pentru sfânta cruciată şi pentru înălţarea credinţei catolice, fiecare creştin, bărbat sau femeie, fiecare după a sa vrednicie şi putere, de orice stare, demnitate, grad, Ordin, condiţie socială, nobilitate sau vrednicie ar fi, şi anume: a căror avere ajunge la valoarea de trei sute florini ungureşti, cinci, cei cu o avere de două sute de florini, trei, cei cu o avere de cincizeci de florini, unu, iar aceia a căror avere nu ajunge la valoarea de cincizeci, o jumătate de florin; iar cei ce nu vor putea da nici una din sumele înşirate, fiecare după putinţa averii sale şi a glasului conştiinţei, să pună cu evlavie, de fapt şi efectiv, ofertă de o anumită sumă de bani în lădiţa sau cutia ce venerabilul nostru frate, Petru episcopul Moldovei, sau alţii desemnaţi pentru aceasta o vor aşeza în aceeaşi biserică a Moldovei; iar cei ce sunt aşa de săraci, încât n-ar putea da nimic, vor vizita odată cu evlavie numita

biserică în forma cum s-a spus mai sus, toți aceştia mai sus înşirați să dobândească aceeaşi dezlegare generală a Anului Jubiliar şi iertarea păcatelor lor şi împăcare cu Cel de Sus, care ar fi dobândit-o dacă în Anul Jubiliar trecut ar fi venit la Roma şi ar fi vizitat în curs de cincisprezece zile bazilicile Sfinților Apostoli, biserica din Lateran şi pe cea a Maicii Domnului numită Majoră din numita Cetate.

Şi pentru ca credincioşii să poată beneficia de această dezlegare, numitului episcop al Moldovei, cu autoritatea noastră îi dăm în această privință putere deplină ca să poată delega un anumit număr de preoți, de mir sau călugări, după cum va crede de bine, destoinici a asculta în vederea câştigării dezlegării de mai sus spovedaniile creştinilor ce vor veni la numita biserica a Moldovei, şi să-i poată înlătura, înlocui, spori sau reduce numărul lor după a sa chibzuință, şi acelor preoți delegați de episcop, de mir sau călugări, le dăm prin prezenta, cu autoritatea noastră, deplină şi liberă putere ca în cursul acelui an, începând cu preziua numitei sărbători a Sfinților Apostoli, după ce au ascultat cu râvnă spovedaniile acelor creştini, să le poată da dezlegare de greşelile săvârşite, vini sau păcate de orice fel, chiar dacă ar fi de acele prevăzute de canoanele bisericeşti aşezate de Biserică sau de episcopii ei, chiar dacă acele ar fi de o atare greutate că pentru dezlegarea lor ar fi necesar a recurge la Sfântul Scaun Apostolic, să schimbe orice vot făcut de ei în alte fapte de pietate sau de folos sfintei cruciate mai sus amintite.

Iar ca aceia care n-ar putea să călătorească şi să viziteze uşor şi cum s-ar cuveni numita biserică a Moldovei în vederea câştigării numitei dezlegări, ca bolnavii, bătrânii, cei împiedicați de datoria unor servicii divine sau omeneşti, să nu fie lipsiți de binefacerea sus-numitei dezlegări, vrem ca ei şi alții în orice fel împiedicați de a vizita numita biserică a Moldovei, dacă sunt aievea pocăiți şi spovăduiți şi vor spune, oriunde, Psalmii şi rugăciunile sus-numite şi vor face să se depună în lădița sau cutia de care s-a spus mai sus, oferta sau suma de bani după forma de mai sus, să dobândească aceeaşi dezlegare jubiliară care ar dobândi-o dacă ar vizita în persoană numita biserică a Moldovei; îngăduim episcopului Moldovei ca pentru aceşti împiedicați să numească în diferitele locuri, după a sa chibzuință, confesori destoinici, care față de cei împiedicați să aibă aceeaşi putere ce o au ceilalți confesori delegați față de cei ce vor vizita în persoană numita biserică a Moldovei.

Iar fiindcă s-ar putea întâmpla uşor ca unii să aibă îndoială, la care categorie de persoane de care s-a spus mai sus aparțin cu privire la câştigarea dezlegării sus-amintite, iar alții să se îndoiască şi să fie în

nesiguranță, dacă neputința şi slăbiciunea lor sau slujba ce-i împiedică este înaintea lui Dumnezeu acceptabilă, importantă şi legitimă în a-i scuti de vizitarea prescrisă mai sus pentru câştigarea dezlegării de care e vorba şi că pentru ei ar fi suficient ca, pentru a câştiga numita dezlegare, să pună prin cineva în lădița sau cutia de mai sus o anumită sumă de bani după a lor putință şi stare, vrem, şi prin prezenta cu aceeaşi autoritate împuternicim pe numitul episcop al Moldovei, ca atât el cât şi alții pe care în această materie îi va delega în mod general sau special, cât şi duhovnicul cui vor fi împărtăşite astfel de îndoieli, să poată, precum va judeca că e mai potrivit pentru starea şi binele lor sufletesc şi pentru liniştea şi pacea conştiinței lor, lămuri şi declara tocmai cum s-ar îndoi de însăşi vizitarea numitei biserici a Moldovei, că ei sunt de totului neînstare a vizita sus-numita biserică, astfel că după o atare declarare cei îndoiți în sufletul lor cu privire la câştigarea acestei dezlegări să fie asigurați că sunt socotiți ca adevărat pocăiți şi vizitatori, presupunând însă că acelaşi confesor unor astfel de împiedicați, în locul vizitei prescrise, le va impune săvârşirea vreunei fapte de binefacere şi ei vor da o anumită sumă de bani sau taxe după felul indicat mai sus.

Şi pentru ca ofertele date să fie păstrate conştiincios în scopul şi folosul credinței amintite şi pentru ca să nu li se dea altă destinație, vrem ca episcopul Moldovei şi alți bărbați desemnați de numitul Ştefan voievod, să țină lădița sau cutia sus-numită închisă cu trei chei, dintre care fiecare din ei să țină la sine câte una deosebită de alta; şi tot ce s-ar scoate din numita lădiță sau cutie să fie predat conştiincios numitului Ştefan voievod, pentru întreținerea armatei sale, ridicată contra crudului turc, duşmanul numelui creştin, şi să nu fie întrebuințat într-alt scop decât în acela al sfintei cruciate, sub pedeapsa caterisirii prestabilite, în care vrem să cadă imediat oricine ar întrebuința acei bani în alt scop.

Şi în caz că, în executarea celor ce preced şi în interpretarea prezentei scrisori, s-ar ivi îndoieli, hotărâm să se stea în ce va declara acelaşi episcop al Moldovei, care, în această privință este pe deplin informat de gândul şi intențiunea noastră.

Afară de aceea, deoarece ar fi greu ca această scrisoare să fie trimisă în toate locurile unde ar fi potrivit să fie trimisă, vrem ca copiei ei subscrise de doi notari publici şi întărite cu pecetea numitului episcop, să i se dea aceeaşi crezare ce i s-ar da originalului însuşi, dacă ar fi prezentat şi arătat.

Aceasta scrisoare, după un an socotit din preziua sărbătorii Apostolilor, să rămână fără de valoare.

«Să nu-i fie deci îngăduit nici unui om să calce această orânduire a

noastră sau să-i contravină cu îndrăzneală temerară. Iar dacă cineva ar îndrăzni să facă aceasta, să ştie că atrage asupra sa mânia Atotputernicului Dumnezeu şi a Apostolilor Săi, Fericiții Petru şi Pavel».

Dată în Roma, lângă Sfântul Petru, în anul de la Întruparea Domnului una mie patru sute şaptezeci şi şase, la 9 aprilie, al pontificatului nostru al cincilea.

2

Papa Sixt al IV-lea concede Marea Iertare a Anului Jubiliar tuturor care vor vizita cele două catedrale din Cetatea Albă.

13 ianuarie1477

REG. VAT. 578, fol. 92-93v. A. Theiner, *Monum. Hist. Hungariae illustrantia*, II, p. 452, nr. 631; E. Hurmuzaki, *Docum. priv. ist. rom.*, II, 2, p. 241.

Sixt episcopul, sluga slugilor lui Dumnezeu, tuturor celor ce vor citi această scrisoare, sănătate şi binecuvântare apostolică.

Răscumpărătorul nostru Iisus Cristos, ținând în Ceruri împărăția, pe pontificele roman l-a aşezat pe pământ vicar al Său peste toată turma cuvântătoare, ca el să fie în fruntea Bisericii Luptătoare, unite Lui printr-o legătură misterioasă, şi ca pe aceea şi credința catolică să-şi dea silința a le apara de tot răul. De aceea noi, care, chemați de acelaşi Răscumpărător, deținem, deşi cu nevrednicie, oficiul acestui pontificat, pe luptătorii, colaboratorii şi înainte-luptătorii noştri, apărători ai Bisericii şi ai credinței, îi răsplătim bucuroşi cu binefacerile iertărilor şi îi premiem, precum se şi cuvine, cu darurile harurilor spirituale, ca odată să fie înfrânte atacurile violente ale perfizilor şi să li se închidă calea de a putea face rău.

Cum deci, precum o ştiu toate națiile pământului, neamul fără de lege al turcilor nu încetează a unelti în contra credinței ortodoxe şi contra acelora care au primit-o în Sfântul Botez al renaşterii şi mai ales în contra iubitului fiu, nobilul bărbat, Ştefan voievod şi a stăpânirilor sale care se află în regiunile mărginaşe cu turcii, pentru ca, supunându-le aceste spurcatei lor tiranii, să li se deschidă mai uşor drumul spre țările celorlalți creştini şi deşi sus-numitul Ştefan, *ca un adevărat atlet al credinței creştine*, e dispus să reziste perfidiei şi atacurilor turcilor înşişi, totuşi, pentru susținerea unei poveri atât de grele şi pentru a o duce la bun sfârşit, singurele lui puteri nu

sunt suficiente, ci către acelea sunt necesare nu puţin averile şi ajutoarele creştinilor, care sau să contribuiască cu bunurile date lor de Dumnezeu sau să se alăture personal, mergând să lupte în armata pregătită de însuşi Ştefan, pentru ca, în sfârşit, câineasca turbare a turcilor să poată fi înfrântă şi alungată de la hotarele creştinilor şi ca să li se taie aceloraşi turci curajul şi îndrăzneala blestemată de a prigoni pe creştini.

De aceea noi, cărora ne este încredinţată grija tuturor creştinilor, chibzuind întru noi, că dacă s-ar întâmpla ca stăpânirile lui Ştefan să cadă în mâinile turcilor, acestora li s-ar deschide cale uşoară nu numai spre regatul Ungariei, dar şi spre alte multe regate şi stăpâniri de ale creştinilor şi astfel mai mult ar creşte în ei îndrăzneala de a vărsa sânge creştin după care însetoşează.

Pentru ca, deci, Ştefan însuşi să dispună de soldaţi şi pentru ca să se poată opune turbării şi nebuniei turcilor şi, în sfârşit, să-i poată birui, şi pentru ca creştinii înşişi să alerge şi să dea mână de ajutor în acest scop, cu atât mai bucuros cu cât vor fi întăriţi cu răsplata iertărilor şi cu darul dezlegărilor, noi, din mila Atotputernicului Dumnezeu, *a cărui cauză şi ale cărui drepturi Ştefan între ceilalţi creştini le apără după ale sale puteri*, încrezători în autoritatea Apostolilor Săi, Petru şi Pavel, tuturor creştinilor, bărbaţi şi femei, de orice condiţie ar fi, atât din stăpânirile lui Ştefan, cât şi de oriunde ar fi, atât mirenilor cât şi bisericanilor, călugărilor de oricare cin, şi celor aparţinători Cinului Cerşetorilor, într-adevăr căiţi şi spovăduiţi, care în cursul acestui an numai, de sărbătoarea Rusaliilor şi în cele două zile imediat următoare, vor vizita cu evlavie în Cetatea Albă (Moncastrum) *cele două catedrale* sau alte două biserici importante desemnate după a sa părere de către venerabilul nostru frate, episcopul Cetăţii Albe, şi vor dărui din bunurile date lor de Dumnezeu, după a lor conştiinţă – ceea ce lăsăm la aprecierea lor – pentru ajutorarea credinţei creştine şi pentru combaterea turcilor, cruzilor ei duşmani, sau împreună cu acelaşi Ştefan vor participa în persoană la biruirea aceluiaşi neam al turcilor sau vor trimite vreo altă persoană ca să lupte pentru zdrobirea puterii aceloraşi turci, cu autoritatea noastră apostolică prin prezenta dăm şi dăruim aceeaşi dezlegare deplină şi iertarea păcatelor a Anului Jubiliar, pe care le-ar dobândi dacă în cursul acelui An ar veni la Roma şi ar vizita bisericile în acest scop determinate.

Şi pentru ca acelaşi Ştefan şi ceilalţi sus-numiţi venind să viziteze vreuna din acele biserici cu scopul de a dobândi numita dezlegare, pentru pacea conştiinţei şi folosul lor sufletesc şi pentru dobândirea, cu ajutorul lui Dumnezeu, mai uşoară a numitelor dezlegări şi iertări de păcate, preoţilor de mir sau călugărilor potriviţi, pe care într-un număr îndestulător îi va alege

acelaşi episcop sau, în lipsa lui, sau în cazul că el ar fi împiedicat, locțiitorul sau vicarul său general în cele spirituale, după ce vor fi ascultat cu sârguință în vreuna din bisericile amintite sau în clădirile din jurul lor, spovedaniile credincioşilor, cu aceeaşi autoritate le dăm deplină şi neîmpiedicată putere ca, pentru călcările şi păcatele lor, să le poată da dezlegarea cuvenită şi de a le impune canon folositor, chiar dacă ar fi vorba de păcate pentru a căror iertare ar fi necesar a recurge la Scaunul Apostolic, precum şi a le schimba eventualele voturi făcute, oricare ar fi, afară de acela al vizitării Locurilor Sfinte şi al Sfântului Jacob de Compostela şi al călugăririi, în alte lucrări de pietate după folosul şi trebuința sufletului lor, iar episcopului sau, în absența lui sau în cazul că ar fi împiedicat, locțiitorului sau vicarului său general în cele spirituale, le dăm puterea de a înlătura sau a înlocui, după a lor judecată, pe aceiaşi preoți, hotărând noi cu aceeaşi autoritate, ca episcopii locului şi preoții bisericilor parohiale şi toți frații Cinului Cerşetorilor, atât cei de pe teritoriile stăpânite de acelaşi Ştefan, cât şi ceilalți de pretutindeni, publicarea, notificarea şi insinuarea în cuvântările lor la serviciile divine ce ar fi să le slujească, a prezentei scrisori, să o facă de tot gratuit şi fără nici o taxă, de câte ori li s-ar cere, sub pedeapsa excomunicării imediate pentru cei ce ar face altfel.

Mai vrem ca aceste oferte şi alte venituri ce vor intra cu ocazia acestor iertări, episcopul sau cei desemnați de dânsul să le adune şi să le păstreze conştiincios şi să le prezinte şi să le plătească aceluiaşi Ştefan sau cui va porunci dânsul, ca să fie întrebuințate în orice fel pentru apărarea credinței şi a religiei în contra aceloraşi turci şi nu în alt scop, iar sus-numitul episcop sau vicarul său, ei înşişi sau prin alte persoane de încredere, să păstreze socoată despre banii şi veniturile de mai sus şi să încunoştiințeze Sfântul Scaun Apostolic despre cantitatea şi suma lor şi să aibă grijă în tot felul ca să nu fie întrebuințate în alt scop afara de cel amintit şi, dacă li se va cere, să dea socoteală conştiincioasă şi exactă şi Camerei Apostolice, oprind noi cu severitate lui şi altora, în orice dregătorie bisericească sau civilă ar fi, chiar dacă ar fi vorba de persoane care, de altfel, în asemenea oprelişte generală nu ar fi cuprinse de drept, ca în arătarea veniturilor de mai sus să nu comită vreo fraudă sau înşelăciune sau să expună veniturile pentru vreun alt scop decât cel amintit sau să le expună altfel decât s-a spus mai sus, sau cei ce ar îndrăzni a ajuta, a sfătui sau ar favoriza direct sau indirect, prin sine sau prin alții, ca în jurul acestor sume să se comită vreo fraudă, sub pedeapsa caterisirii decretate în contra acelora care ar face altfel, de care să nu poată fi dezlegați, afară de

ceasul morții, decât de pontificele roman, făcând noi răspunzători de aceasta în conştiinţă pe acelaşi Ştefan şi pe episcop.

Dată în Roma, lângă Sfântul Petru, în anul Întrupării Domnului una mie patru sute şaptezeci şi şase, la 13 ianuarie, al pontificatului nostru al şaselea.

3

Papa Sixt al IV-lea dă ordin episcopilor din Ungaria şi de aiurea ca să poruncească preoților de sub jurisdicția lor ca să nu ocărască pe românii care locuiesc în părțile spre Serbia, să le dea Sfintele Taine, dacă le cer, şi să le permită a se înmormânta în cimitirele lor catolice.

28 ianuarie 1477

REG. VAT. 667, fol. 182 (181). A. Theiner, *Monum. Hist. Hungariae illustrantia*, II, p. 454, nr. 657; E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 2, p. 244, nr. 219.

Sixt episcopul, sluga slugilor lui Dumnezeu, tuturor şi singuraticilor episcopi, prelați şi alți Ordinari din regatul Ungariei şi de aiurea, sănătate şi binecuvântare apostolică.

Am aflat din raportul iubitului fiu, nobilul bărbat Ştefan Jakeyta, legatul prea iubitului nostru fiu, Matia, ilustrul rege al Ungariei şi Boemiei, că în acea parte a Ungariei care este hotarnică cu Serbia, locuiesc, printre catolici, mulți creştini botezați după ritul grecesc şi sunt amestecați cu aceia; pe care catolicii obişnuiesc a-i înconjura şi în predicile lor înaintea poporului a-i prezenta ca rău botezați. Din ce urmează, că acei creştini sunt destul de amărâți şi în conştiința lor rămân scandalizați, ceea ce este mai mult în dauna societății creştine decât spre binele şi folosul credinței ortodoxe. De aceea noi, socotind cu sentimente părinteşti, că pe cei ce sunt creştini trebuie mai degrabă rechemați de la erorile în care s-ar găsi, în mod uman şi cu blândețe, decât a-i trata cu răutate sau a-i respinge şi că înaintaşii noştri, pontificii romani de fericită amintire, au dispus altfel în această privință, din datoria oficiului nostru pastoral am crezut de cuviință să luăm măsuri mai înțelepte pentru ca aceştia, care zac sub greaua apăsare a turcilor şi sunt botezați în ritul lor, cu cât vor fi primiți şi tratați mai uman, cu atât mai bucuros vor trece la alți creştini.

De aceea, prin prezenta vă obligăm şi cu autoritate apostolică vă

poruncim ca pe aceşti creştini, aflători în eparhiile voastre, să nu-i lăsaţi să fie ocărâţi pe ascuns sau în public de către predicatori sau de oricine alţii, ci să faceţi să fie trataţi cu bunătate şi blândeţe şi să îngăduiţi ca, în caz când ar cere, să fie îngropaţi şi înmormântaţi în cimitirele voastre şi, în caz că n-ar avea preoţi de ai lor, preoţii voştri să-i spovedească şi să le dea dezlegare şi să nu le refuzaţi botezul după ritul Bisericii Romane când l-ar cere, ca astfel şi cei de azi ca cei din viitor să fie atraşi şi îndemnaţi să îmbrăţişeze ritul catolic.

Dată în Roma, lângă Sfântul Petru, în anul Întrupării Domnului una mie patru sute şaptezeci şi şase, la douăzeci şi opt ianuarie, al pontificatului nostru al şaselea.

IOAN-AUREL POP

RELAȚII ÎNTRE TRANSILVANIA ŞI MOLDOVA ÎN TIMPUL LUI ŞTEFAN CEL MARE

Raporturile Moldovei lui Ştefan cel Mare cu Transilvania se cuvin, fără îndoială, integrate în politica externă generală promovată de acest principe[1], cu precădere în direcția politicii cu Ungaria, deoarece Transilvania era o țară încadrată regatului ungar. Însă o asemenea integrare, deşi necesară, nu ar reuşi să releve corect şi deplin complexitatea şi intensitatea raporturilor moldavo-transilvane. De aceea, trebuie avute în vedere şi alte considerente. Întâi de toate, Transilvania era nu numai vecinul dinspre apus al Moldovei, dar era şi o țară majoritar românească sub aspect etno-demografic.

În al doilea rând, deşi parte a regatului ungar şi deşi condusă de o elită, în general neromânească, Transilvania şi-a conservat o anumită autonomie, fiind considerată un *regnum* distinct de Ungaria; ea era un *voievodat*, ca şi celelalte două țări româneşti desprinse de timpuriu din dependența ungară (adică rămase româneşti şi din punct de vedere politic).

În al treilea rând, însăşi dinastia principilor moldavi – Muşatinii – sau, altfel spus, familia lui Ştefan cel Mare îşi avea originea îndepărtată în Transilvania de nord, mai precis în Maramureş, de unde voievodul Bogdan, după vreo 20 de ani de rezistență față de regele Ungariei, pe la 1363-1364, trecuse munții cu o ceată de credincioşi spre Moldova, spre o altă țară românească (*Valachia*, conform izvoarelor contemporane). În fine, înainte de a ajunge domn, probabil în intervalul 17 octombrie 1451 – 11 august 1456, tânărul Ştefan a trăit în Țara Românească (de unde provenea mama sa) şi în Transilvania (țara strămoşilor săi pe linie paternă)[2], unde tot un român, anume Iancu de Hunedoara (Johannes Olah), fost voievod al acestei țări, ajunsese la înalte demnități politico-militare şi la o considerabilă avere. De la acest transilvănean şi conațional trecut la catolicism şi mare general al creştinătății,

[1] Ş. Papacostea, *Relațiile internaționale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în **RdI**, 1982, 35, nr. 5-6, p. 607-638; idem, *Stephen the Great, Prince of Moldavia (1457-1504)*, Bucharest, 1981, p. 28-61.
[2] N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982, p. 28.

salvator al Europei, avea să învețe Ştefan cel Mare să-şi asume clar cel mai important țel politic al vieții sale: rezistența antiotomană. De altfel, singuri ei dintre români, anume Iancu şi Ştefan, aveau să fie numiți de către papalitate „atleți ai lui Christos” (*athletae Christi*). În urma acestor remarci, credem că se înțelege mai bine de ce raporturile lui Ştefan cel Mare cu Tranilvania au fost mai speciale şi mai extinse decât cu alte țări. Mai jos, vor fi relevate şi alte motive care au putut favoriza asemenea relații deosebite.

În afară de originea şi geneza lor, raporturile Transilvaniei cu Moldova lui Ştefan cel Mare mai au câteva particularități de care trebuie să se țină seamă. În ciuda oscilațiilor care au caracterizat raporturile cu alte state, mai ales în ciuda încordării inițiale (1457 – circa 1470) a relațiilor moldo-ungare, legăturile lui Ştefan cel Mare cu Transilvania au rămas continue şi strânse. Pe de altă parte, tot prin comparație, aceste legături sunt cele mai variate în conținut, deoarece au vizat aproape toate domeniile, de la cel politic şi militar până la cel economic şi de la cel dinastic până la cel etnic şi religios.

Ştefan cel Mare a acordat mare importanță schimburilor comerciale cu Transilvania, deşi linia principală a comerțului internațional care traversa Moldova avea axa nord-sud, fiindcă lega Marea Baltică cu Marea Neagră[3]. În aceste schimburi, un rol major au avut tradiția, pe care Ştefan însuşi o invocă, din vremea lui Alexandru cel Bun, dar şi complementaritatea economiilor Moldovei şi Transilvaniei. Un alt factor a fost şi ocuparea Constantinopolului şi instalarea controlului otoman în strâmtorile Bosfor şi Dardanele (1453). Ca urmare, la scurtă vreme, Moldova ajunge stat tributar al Imperiului otoman (1456), dar reuşeşte formal să-şi conserve funcția drumului comercial („drumul moldovenesc”) care-i traversa teritoriul. Această conservare a fost posibilă însă numai până când otomanii, în intervalul 1461-1484, au ocupat Trapezuntul şi țărmul nordic al Asiei Mici, Caffa, Chilia şi Cetatea Albă, adică au transformat Marea Neagră în lac turcesc, începând exploatarea economică sistematică a teritoriilor riverane[4]. Ştefan cel Mare a mai reuşit însă să impună pentru negustorii Moldovei funcția de intermediari obligatorii între Polonia şi Imperiul otoman, dar acest comerț (de tranzit în oarecare măsură) a fost departe de a răspunde necesităților țării. De aceea legăturile cu Transilvania, mai exact cu Braşovul, Bistrița şi Sibiul, deşi colaterale, au continuat şi s-au extins. În

[3] Ş. Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Româneşti şi Moldovei (secolele XIV-XVI). Drum şi stat*, în **SMIM**, 1983, vol. X, p. 35.
[4] *Ibidem*, p. 47.

timp ce, față de negustorii poloni și turci, domnul a fost foarte drastic, luând măsuri pentru a le opri circulația prin țara sa[5], deoarece ei loveau în interesele negustorilor locali, față de brașoveni, domnul Moldovei are o altă atitudine. Astfel, încă din primul an de domnie (1457), tânărul principe adresează negustorilor din Brașov invitația de a veni cu mărfuri în țara sa[6]. La 13 martie 1458, domnul Moldovei reînnoia „tuturor brașovenilor și tuturor negustorilor și întregii Țări a Bârsei” privilegiul dat de Alexandru cel Bun pentru ca aceștia „să vină în bună voie în țara noastră cu marfa lor [...] și să aibă permisiunea și libertatea să umble prin toată țara domniei mele, și prin orașe, și prin târguri, ca să-și vândă marfa lor”[7]. Judele Brașovului, într-o scrisoare din 1460 către omologul său din Vaslui, face dovada reciprocității acestor schimburi, când arată că există „legătură și pace cu domnul Ștefan voievod”, în așa fel ca nici moldovenii în Transilvania și nici brașovenii în Moldova să nu fie tulburați în desfacerea și cumpărarea mărfurilor[8]. Mai mult, în 1464, regele Ungariei însuși, Matia Corvin, poruncea căpitanilor din scaunele secuiești să nu împiedice în vreun fel trecerea mărfurilor prin teritoriul lor, spre și dinspre Moldova[9]. După criza politico-militară dintre Ungaria și Moldova, care a culminat cu înfrângerea lui Matia Corvin la Baia în 1467, bunele raporturi economice reciproce sunt reluate. În 1472, Ștefan cel Mare îi asigură iarăși pe negustorii brașoveni că sunt liberi să vină cu marfa lor, fără nici o piedică sau pagubă la est de Carpați[10]. La fel Matia Corvin, în 1473, îi cheamă pe moldoveni să vină cu marfa lor în Transilvania, unde se vor bucura de liberă trecere și schimb avantajos[11]. Cam în aceeași perioadă (în 1473 sau 1474), domnul Moldovei reafirmă libertatea și protecția acordate tuturor negustorilor din Ungaria, care puteau veni cu marfă, atât pe vreme de pace, cât și pe vreme de război[12]. În urma acestor recunoașteri reciproce a libertății comerțului, tratatul politic moldo-ungar de la 12 iulie 1475 cuprinde și o

[5] *Ibidem*, p. 47-48.
[6] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 259-260. Vezi Șt. Pascu, *Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 203-217.
[7] I. Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I, București, 1988, p. 109.
[8] Hurmuzaki, *Documente*, XV/1, p. 55.
[9] *Ibidem*, p. 59-60.
[10] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 316-317.
[11] Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 80.
[12] I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 109-110; I. Drăgan, *Un român ardelean în solie la Ștefan cel Mare la 1475*, în **AIIAI**, 1987, vol. XXIV/2, p. 361 (se demonstrează aici că privilegiul comercial pentru negustorii din Ungaria, datat de obicei la 10 iulie 1475, este anterior cu 1-2 ani).

clauză economică, referitoare la siguranţa şi la buna desfăşurare a comerţului dintre cele două state[13]. Dintr-un document emis de regele Vladislav al II-lea al Ungariei în 1493, se vede că şi comerţul cu Moldova prin oraşul Bistriţa era intens şi avea o îndelungată tradiţie[14]. Din exemplele invocate, se desprinde ideea că raporturile comerciale între Moldova şi Transilvania (Ungaria) în timpul lui Ştefan cel Mare au fost constante, deosebit de strânse şi reciproc avantajoase. Există însă mărturii că acest dublu avantaj înclina în favoarea Transilvaniei şi că domnitorii Moldovei s-au gândit la unele timide măsuri protecţioniste. Se pare însă că, deocamdată, în Moldova lui Ştefan cel Mare, deoarece negustorii din Transilvania nu jucau acelaşi rol unilateral ca-n Ţara Românească şi nu aveau intenţia şi posibilitatea de a monopoliza comerţul est-carpatic, asemenea măsuri nu erau necesare. Ele s-au dovedit însă necesare în raport cu negustorii polonezi (din Lwów) şi otomani. Abia sub Alexandru Lăpuşneanu, pe la jumătatea veacului XVI, se stabileau bâlciuri de graniţă în Moldova de vest spre a contracara dreptul de depozit al Braşovului şi a asigura astfel reciprocitatea.

Legăturile politice dintre cele două ţări, indiferent că le-au stimulat sau le-au frânat pe cele comerciale, au fost permanente şi, uneori, sinuoase. În viziunea lui Ştefan cel Mare, care considera Moldova o „poartă a creştinătăţii”, colaborarea antiotomană cu Ţara Românească şi cu Transilvania reprezenta o cheie a succesului. Conflictul său cu unii domnitori de la sud de Carpaţi, dincolo de unele rivalităţi personale, a fost întreţinut de supunerea acestor principi faţă de Turcia şi deci de periclitarea libertăţii Moldovei şi a Transilvaniei. Încercările lui Ştefan cel Mare de a impune domni care să reziste turcilor în Ţara Românească însemnau protejarea Moldovei, dar şi a Transilvaniei şi Ungariei. După îndelungatul efort antiotoman patronat de Iancu de Hunedoara (1441-1456), criza prin care a trecut regatul Ungariei între 1456 şi 1458 părea că slăbise grav tocmai forţele active ale ţării. Nesiguranţa a mai domnit o vreme în Ungaria şi Transilvania, chiar şi după preluarea domniei de către Matia Corvin. Motive de neînţelegere reciproce între acesta şi domnul Moldovei erau suficiente şi ele au ieşit repede la iveală: Ştefan nu părea să mai tolereze faptul ca un oraş-cetate important al Moldovei, Chilia – Licostomo (care era şi port la vărsarea Dunării în Marea Neagră) să se afle în mâinile Ungariei (fusese „dăruit” de domnul Petru II la 1448 lui Iancu de Hunedoara); pe de altă

[13] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 333.
[14] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 211.

parte, Matia ştia că Ştefan susţinea pretenţiile lui Frederic III de Habsburg la tronul Ungariei; la rândul său, noul rege al Ungariei continua să numească Moldova „ţara noastră moldovenească”, semn că nu dorea să renunţe la suzeranitatea ungară, ce devenise caducă, deoarece, de aproape un secol (de la Petru I Muşat), ţara românească de la est de Carpaţi optase pentru „protecţia” Poloniei, cu mult mai convenabilă, fiindcă aceasta nu dorea o stăpânire efectivă asupra Moldovei, cum urmărea Ungaria[15]. Un alt motiv de neînţelegere a fost refugierea în 1462 în Transilvania a unchiului lui Ştefan, numit Petru Aron, răsturnat în 1457 de la putere şi dornic să-şi reia tronul. Ştefan a intervenit de mai multe ori cu oaste în răsăritul Transilvaniei pentru a-l captura pe acest Petru Aron. Acte de ostilitate împotriva Ungariei au fost socotite şi încercarea lui Ştefan cel Mare din 1462 de a recupera Chilia şi apoi alungarea garnizoanei străine şi reintegrarea cetăţii în Moldova în 1465. În fine, Antonio Bonfini, cronicarul oficial al regelui Ungariei, îl acuză pe domnul Moldovei că îi ocrotea în ţara sa pe duşmanii lui Matia şi că a încurajat şi sprijinit stările Transilvaniei (nobilimea, saşii şi secuii) să se răscoale la 1467. Toate aceste elemente au încordat la maximum raporturile dintre cele două ţări şi au condus la campania de pedepsire a Moldovei din noiembrie-decembrie 1467, campanie terminată cu înfrângerea oastei invadatoare şi cu rănirea gravă a regelui Matia[16]. Unul dintre pretendenţii aduşi de oastea ungară a pierit, se pare, în bătălia de la Baia (14-15 decembrie 1467), dar celălalt, Petru Aron, a rămas în viaţă[17]. Reîntors în grabă în Transilvania, pe targă, umilit şi rănit, Matia a poruncit ca o parte din răsculaţii transilvăneni, pe care se gândise anterior să-i ierte, să fie ucişi în chinuri barbare. El a mai dispus ca vechile ţări sau districte româneşti (din Transilvania) ale Amlaşului, Făgăraşului şi Rodnei sau Năsăudului să nu mai fie donate cuiva, ci să rămână la dipoziţia sa şi a urmaşilor săi, pentru a putea fi cedate ca feude voievozilor din Ţara Românească şi Moldova alungaţi din scaun, astfel ca cei în funcţie să se teamă şi să nu se răzvrătească[18]. Împins de

[15] Ş. Papacostea, *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1457-1504)*, Bucureşti, 1990, p. 30-32; idem, *Stephen the Great*, p. 28-32.

[16] Idem, *Un épisode de la rivalité polono-hongroise au XVe siècle: la campagne de Matthias Corvin en Moldavie (1467) à la lumière d'une source inédite*, în **RRH**, 1969, VIII, nr. 6, p. 967-979; K. G. Gündisch, *Participarea saşilor la răzvrătirea din anul 1467 a transilvănenilor împotriva lui Matei Corvin*, în „Studia”, Historia, 1972, XVII, fasc. 2, p. 21-30; Ioan A. Pop, *Valoarea mărturiilor documentare despre expediţia întreprinsă de regele Matei Corvin la 1467 în Moldova*, în **RI**, 1981, tom. 34, nr. 1, p. 131-139.

[17] N. Grigoraş, *op. cit.*, p.82.

[18] Hurmuzaki, *op. cit.*, II/2, p. 179.

mânie, regele a impus locuitorilor Transilvaniei o dare excepțională de 400.000 florini aur, cu care voia să organizeze o nouă campanie împotriva Moldovei. În această atmosferă, speriați de pedepsele aplicate, unii transilvăneni au trecut în Moldova şi în Polonia[19]. Campania nu a mai avut loc. În schimb, deoarece Petru Aron se adăpostea iarăşi undeva în estul Transilvaniei, în aprilie 1468 Ştefan cel Mare a trecut munții cu 1.800 de călăreți. Nereuşind în întreprinderea sa, domnul a mai făcut alte două incursiuni în Transilvania în 1469 (pe când regele Matia era implicat în luptele pentru coroana Boemiei) şi, probabil în urma celei de-a doua tentative, Petru Aron a fost prins şi executat[20].

Din perspectiva îndelungatului război dintre Moldova şi Imperiul otoman (1473-1489), raporturile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria şi Transilvania aveau o mare importanță. Încă din 1470, domnul făcea masive achiziții de arme de la Braşov[21]. În vederea luptei antiotomane, Moldova îşi întărea tot mai mult situația internațională şi, încetând a mai fi doar un obiect al rivalității polono-ungare, devenea acum un factor activ al politicii europene[22]. În această situație, chiar fără a-şi reglementa printr-un tratat relațiile cu Ungaria, domnul Moldovei şi-a continuat şi diversificat legăturile cu Transilvania. Probabil înainte de 1473, el a dus tratative cu vicevoievodul Transilvaniei, Blasiu Magyar şi cu conducerea oraşului Bistrița, în vederea luptei antiotomane[23]. La obținerea marii victorii de la Vaslui (10 ianuarie 1475) împotriva turcilor au contribuit, alături de cei circa 40.000 de moldoveni, şi 6.800 de transilvăneni, din care 5.000 erau secui. De altfel, pe fondul politicii autoritare şi a fiscalității excesive față de secui promovate de regele Matia şi de unii voievozi ai Transilvaniei, Ştefan cel Mare i-a sprijinit pe aceşti locuitori din sud-estul Transilvaniei şi adesea i-a încurajat la rezistență. Cronicarul polon Jan Długosz[24] nota în istoria sa că, începând cu anul 1474, secuii depuseseră jurământ de credință lui Ştefan cel Mare, că „țara secuilor" fusese încorporată Moldovei şi că dădea domnului Ştefan a zecea parte din oameni pentru luptele cu turcii.

Se mai afirma că secuii i-au plătit şi dare voievodului Moldovei[25]. Mai

---

[19] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 87.
[20] *Ibidem*, p. 88; Ş. Papacostea, *Stephen the Great*, p. 21.
[21] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 328-329.
[22] Ş. Papacostea, *Stephen the Great*, p. 40.
[23] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 107-108.
[24] Jan Długosz, *Historiae Polonicae*, tom. II, Lipsca (Leipzig), 1712, col. 515.
[25] I. Sabău, *Relațiile politice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*,

mult, în 1492, când s-au revoltat din nou împotriva voievodului Transilvaniei care încerca să le răpească vechea libertate, ei amenință în plângerea făcută către rege că vor părăsi Transilvania pentru a trăi în Moldova şi Țara Românească[26].

Relații politice bune a întreținut domnul Moldovei şi cu saşii din Bistrița, Sibiu, dar mai ales din Braşov. Pe fondul unui comerț prosper, care-i aducea Moldovei armament, echipament militar şi diferite produse meşteşugăreşti, iar oraşelor transilvane o piață de desfacere sigură şi avantajoasă, braşovenii, de pildă, i-au fost permanent fideli lui Ştefan cel Mare. La 5 iunie 1476, el îi anunța că se află în tabără cu toată oastea sa şi că aşteaptă de la ei, „prietenii” săi, veşti despre mişcările turcilor pe care urma să-i înfrunte[27]. Desele schimburi de scrisori şi trimiterea de soli (la 11 iunie 1467, în ianuarie 1477, la 20 aprilie şi 26 aprilie 1479, în 9 iulie 1480 etc.) demonstrează că Ştefan cel Mare şi autoritățile Braşovului se informau reciproc periodic despre mişcările şi intențiile turcilor, că aveau iscoade în diferite locuri, că-şi mulțumeau cu adânc respect pentru serviciile făcute şi plănuiau acțiuni comune[28]. Scrisoarea din 26 aprilie 1479, trimisă de braşoveni către Moldova, este un exemplu clasic de solidaritate creştină antiotomană, sub semnul prestigiului de erou pe care-l avea Ştefan cel Mare. Braşovenii scriu că sunt în mare primejdie din cauza turcilor preacruzi şi că numai domnul Moldovei ar putea interveni pentru apărarea Transilvaniei: „parcă ai fost ales şi trimis de Dumnezeu pentru cârmuirea şi apărarea Transilvaniei. Cu mare dorință şi dragoste rugăm pe măria ta ca să binevoieşti a te apropia de părțile acestea, spre a le apăra de mai sus-zişii turci preacumpliți”[29]. Ştefan cel Mare vedea în acelaşi fel lucrurile, deoarece, la 9 iulie 1480, scria conducerii Braşovului: „domnia voastră să cercetați bine cu iscoade şi, dacă veți vedea domnia voastră că acei duşmani pornesc, fie împotriva voastră, fie împotriva noastră, să fiți gata să ne ridicăm împreună...”[30]. Cum se vede, mulți transilvăneni îşi puneau speranța mai mult în domnul Moldovei decât în regele Ungariei care neglija aceste regiuni în favoarea politicii occidentale. Pe de altă parte, şi Moldova înțelegea să ducă lupta antiotomană şi să organizeze rezistența împreună cu

în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 229.

[26] *Ibidem*, p. 230.

[27] I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 167.

[28] *Ibidem*.

[29] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 354-355; I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 167.

[30] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 357; I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 167.

Transilvania. Ajutorul Transilvaniei ar fi fost binevenit pentru Ştefan cel Mare la 1476, în vremea marii invazii a lui Mehmed al II-lea, cuceritorul Constantinopolului. Deşi acest ajutor nu s-a produs efectiv, la 16 august 1476, oastea transilvăneană condusă de Ştefan Báthory, viitor voievod al ţării, se afla în apropierea Moldovei[31]. De aici, Báthory îi trimite lui Ştefan cel Mare un număr de oameni de-ai săi, aşa cum îi ceruse domnul Moldovei[32]. Se pare că, alături de alţi factori, prezenţa oştilor transilvănene pe drumul spre Moldova ar fi contribuit la hotărârea de retragere a sultanului, care-şi vedea astfel eşecul campaniei sale şi al încercării de a-l înlătura pe Ştefan. În continuare, conform înţelegerii dintre regele Ungariei şi domnul Moldovei, oastea transilvăneană, alături de care se afla Vlad Ţepeş, s-a întâlnit în Ţara Românească cu oastea moldoveană şi împreună, printr-un act de ostilitate faţă de turci, l-au instalat ca domn pe Vlad (în noiembrie 1476)[33]. Ştefan cel Mare a avut relaţii bune cu Ştefan Báthory şi în perioada când acesta a fost voievod al Transilvaniei (1479-1493), el afirmându-se ca un luptător antiotoman şi ca un conducător autoritar, cu tendinţe de întărire a autonomiei ţării sale[34]. Şi mai strânse au fost raporturile cu voievodul Bartolomeu Drágfy (1493-1499), urmaş al vechii familii româneşti Dragoş din Maramureş. Cu acesta, se pare că Ştefan s-a şi înrudit, prin căsătoria fiului său Alexandru cu fiica lui Drágfy. În 1497, când armata poloneză invadase Moldova, 12.000 de oameni din Transilvania, comandaţi de însuşi voievodul Bartolomeu Drágfy, veneau în ajutorul lui Ştefan cel Mare[35]. Voievodul Transilvaniei a încercat chiar să mijlocească pacea între Moldova şi Polonia.

Dar legăturile domnului Moldovei cu Transilvania au fost mult mai ample decât lasă să se vadă contactele oficiale şi nu s-au mărginit numai la conducerea politico-militară a ţării vecine şi la stări (grupuri privilegiate). Transilvania era singura regiune încadrată regatului Ungariei care avea în fruntea ei un voievod, întocmai ca şi celelalte două ţări româneşti. Deşi acest voievod nu era şi *domn*, adică autocrat (stăpân independent al ţării şi supuşilor), el încarna o veche instituţie locală română-slavă, transformată datorită stăpânirii străine. Oştenii şi solii Moldovei, în desele lor drumuri în

[31] M. Neagoe, O. Guţu, M. Guboglu, R. Constantinescu, C. Vlad, *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, Bucureşti, 1977, p. 94-96.
[32] *Ibidem*, p. 96, 189.
[33] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 180.
[34] I. Sabău, *op. cit.*, p. 228.
[35] *Ibidem*; Ş. Papacostea, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei*, p. 635.

Transilvania, spre Braşov, Bistriţa, Sibiu, spre Buda sau spre Maramureş, se vor fi convins de marea masă de populaţie românească şi ortodoxă, ce stabilea specificul etnic al provinciei. Oficialii Moldovei au aflat amănunte în plus, desigur, despre conaţionalii lor ardeleni la 1475, când, între solii Ungariei care trebuiau să perfecteze tratatul cu Ştefan, se afla şi românul Mihail de Peşteana[36]. Matia Corvin a avut înţelepciunea ca, în raporturile sale cu Ţara Românească şi Moldova, să folosească soli români din Transilvania. De altfel, tot aşa procedau şi oraşele Sibiu, Braşov şi Bistriţa. Dar cine era acest sol român trimis la Ştefan cel Mare, după strălucita victorie a acestuia de la Vaslui? Era descendentul unei importante familii româneşti de origine cnezială, acum înnobilată, din Ţara Haţegului (în sud-vestul Transilvaniei). Strămoşii săi erau cnezi-juraţi în adunarea românească a Ţării Haţegului şi sunt pomeniţi încă de la 1360[37]. Ridicat de conaţionalul său, Iancu de Hunedoara (voievod al Transilvaniei şi guvernator al Ungariei), la înalte demnităţi, cum a fost şi cea de comite al Maramureşului, Mihail de Peşteana l-a slujit cu credinţă şi pe noul rege Matia, rămânând profund ataşat Corvineştilor. El a fost, probabil, principalul artizan din partea regelui al tratatului moldo-ungar, îndreptat spre colaborarea antiotomană şi spre reglementarea comerţului bilateral.

Este posibil ca, în vremea discuţiilor legate de încheierea acestui tratat din 1475, în acord cu regula medievală a contractului vasalic, să-i fi fost promise lui Ştefan cel Mare în chip de feude cele două domenii din Transilvania, anume Ciceul şi Cetatea de Baltă. Domnul Moldovei n-a intrat însă decât mai târziu în stăpânirea efectivă a acestor posesiuni, după ce raporturile politico-militare din regiune au suferit anumite modificări. Credincios principiilor politicii sale pontice şi dunărene, sultanul a reuşit în vara anului 1484 să ocupe cele două cetăţi din sudul Moldovei, Chilia şi Cetatea Albă. În această situaţie gravă, lipsit de sprijinul lui Matia Corvin, care se pregătea să intre triumfal în Viena, Ştefan s-a îndreptat spre Polonia, care părea mult mai serios afectată şi îngrijorată de pierderea cetăţilor Moldovei. De aceea, în 1485, el depunea omagiu vasalic şi jurământ de credinţă regelui Cazimir al IV-lea al Poloniei. În 1485-1486, domnul Moldovei a mai respins în câteva rânduri atacuri ale turcilor, care-l sprijineau să ajungă în scaun pe un Petru Hroiot sau Hronoda (poate un fiu

[36] I. Drăgan, *op. cit.*, *passim*.

[37] Ioan A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituţii româneşti din Transilvania în veacurile XIV-XV*, în **RdI**, 1981, tom. 34, nr. 11, p. 2100-2104; idem, *Instituţii medievale româneşti din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1991, p. 60-62, 65.

al lui Petru Aron). Dar presiunea otomană era continuă şi insistentă. De aceea, în paralel cu tratativele de pace turco-polone începute în 1486, Moldova a fost obligată să accepte şi ea asemenea discuţii şi să încheie apoi un tratat de pace cu turcii[38]. În aceste condiţii, şi Ungaria şi Moldova erau iarăşi interesate într-o apropiere, care s-a realizat printr-un nou tratat, la 1489[39]. În preajma încheierii acestui tratat, pentru a păstra Moldova ca o „strajă" a Ungariei şi pentru a o feri de înglobarea în sfera politicii otomane (deşi Ştefan nu era înclinat în acest sens), mai vechea înţelegere în legătură cu domeniile din Transilvania a devenit o realitate. Astfel, în deceniul al nouălea al secolului XV, Ştefan cel Mare (ca şi domnitorii de la sud de Carpaţi) devenea stăpân, în sens feudal, al unei părţi a Transilvaniei. Cetatea Ciceului, situată în nordul Transilvaniei, pe Someşul Mare, nu departe de Cluj, avea la data dăruirii sale vreo 55 de sate, în cvasitotalitate româneşti[40]. În 1500, Ştefan cel Mare, cu fiul şi asociatul său la domnie, Bogdan, prin grija pârcălabului (castelanului) Petru de Ciceu, au mai cumpărat de la familia Bánffy încă şase sate, ce s-au adăugat celorlalte 55; în 1502 a mai cumpărat un sat, pentru ca sub Bogdan al III-lea domeniul să se mai mărească cu vreo 9 aşezări[41]. Cetatea de Baltă, situată în centrul Transilvaniei, avea un domeniu între cele două Târnave, cu centrul economic în târgul Târnăveni şi cu peste 40 de aşezări, în mare majoritate româneşti. Stema Moldovei, modelată pe cahle sau sculptată în piatră, s-a descoperit la Târnăveni, Bazna şi Boian[42]. Împrejurările şi data exactă ale cedării celor două întinse domenii nu se cunosc deocamdată. Un document din 1528 susţine că Ciceul a fost dăruit lui Ştefan cel Mare pentru ca domnul „să nu se îndepărteze de Coroană, în urma pierderii Chiliei şi Cetăţii Albe"[43]. O scrisoare din 1540 a lui Ferdinand de Habsburg către domnul Moldovei, Ştefan Lăcustă (nepotul lui Ştefan cel Mare)[44], conţine precizarea

---

[38] Şt. S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observaţii pe marginea unor texte*, în **RdI**, 1982, tom. 35, nr. 7, p. 807-821. Vezi bibliografia problemei la I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 156.
[39] Ş. Papacostea, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei*, p. 630-631.
[40] Fr. Kiss, *Posesiuni moldoveneşti în Transilvania (sec. XV-XVI)*, în „Studii şi Articole de Istorie", 1975, nr. 30-31, p. 13-24; R. Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş (1527-1546)*, Bucureşti, 1978, p. 11; I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 145-146.
[41] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 12-14; I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 146.
[42] R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 19-21; I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 146.
[43] A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, Budapest, 1914, p. 172.
[44] Ioan A. Pop, *Cu privire la domnia lui Ştefan Lăcustă*, în **AIIAC**, 1985-1986, tom. XXVII, p. 79-98.

că „cetățile Ciceul şi Cetatea de Baltă, aflate în părțile țării Transilvaniei, au fost donate pentru pierderea Chiliei şi Cetății Albe”[45]. Noul rege al Ungariei, Vladislav II Jagiello, a confirmta dania lui Matia către Ştefan cel Mare în 1492, iar în 1500, acelaşi rege revenea cu o întărire numai pentru Ciceu. Suveranul Ungariei arăta că, pentru virtuțile sale militare, Ştefan trebuie păstrat ca aliat şi că altfel s-ar produce o pierdere pentru „întreaga creştinătate”[46]. Din aceste mărturii se pot fixa câteva repere mai clare: în vederea trainiciei noii alianțe cu Ungaria (cea veche din 1475 îşi pierduse valabilitatea în urma recunoaşterii suzeranității polone de către Ştefan), au fost donate cele două domenii; ele trebuiau să stimuleze o dată în plus menținerea lui Ştefan în tabăra creştină şi să compenseze într-un fel pierderea cetăților din sudul Moldovei; cedarea s-a petrecut cert după 1484 (pierderea Chiliei şi Cetății Albe) şi după 1486 (începerea tratativelor de pace moldo-turce), mai probabil în preajma anului 1489, când se semna noua alianță a Moldovei cu Ungaria, foarte necesară în condițiile viitoarei dorințe de expansiune şi hegemonie polonă.

Dincolo însă de aceste implicații politice generale, stăpânirea lui Ştefan cel Mare asupra a peste o sută de aşezări din Transilvania are o mare importanță etnică românească. Stema Moldovei în atâtea locuri din Transilvania era mai mult decât un simbol; ea marca faptul că în acele *regiuni cu majoritate etnică românească şi conducerea politică este românească*. Cu alte cuvinte, stăpânul era de aceeaşi națiune şi confesiune cu supuşii, lucru, în general, neobişnuit în Transilvania. Patronajul politic al Moldovei s-a împletit şi cu unul spiritual. Pe domeniul Ciceului, sunt atribuite lui Ştefan cel Mare bisericile ortodoxe de la Vad, Ciceu şi Mihăieşti. Ctitoria din Vad, ridicată cu piatră din ruinele castrului roman de la Căşeiu, are un plan treflat, cu abside laterale, cu influențe dinspre arhitectura locală din lemn, dar şi dinspre ambianța gotică[47]. La Feleac, în apropiere de Cluj, tot cu ajutorul material al domnului Moldovei, pe locul unei mai vechi biserici de lemn, se ridică o frumoasă biserică-sală gotică[48].

---

[45] A. Veress, *op. cit.*, p. 304; I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 145.

[46] I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 145.

[47] M. Porumb, *Bisericile din Feleac şi Vad. Două ctitorii moldoveneşti din Transilvania*, Bucureşti, 1968, *passim*; V. Vătăşianu, *Considerațiuni privind evoluția arhitecturii eclesiastice pe teritoriul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului şi Clujului*, în vol. *Monumente istorice şi de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului*, Cluj-Napoca, 1982, p. 39.

[48] M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania – Die rumänische Malerei in*

Bisericile din Vad şi Feleac au fost centrele a două episcopii ortodoxe, prima pentru românii din părţile nord-estice ale Transilvaniei, cealaltă pentru cei din zonele centrale[49]. Dintre episcopii Feleacului (veche aşezare românească, cu libertăţi garantate prin privilegii între 1367-1510), se cunosc doi contemporani cu Ştefan cel Mare, anume Marcu, păstorind încă înainte de 1488 şi caracterizat drept „grec", adică ortodox, precum şi Daniil, amintit în 1488 ca arhiepiscop. În 1498, când marele vistier Isac al lui Ştefan cel Mare dăruia Feleacului o ferecătură de argint pentru un Evangheliar, instituţia aceasta este numită „mitropolie"[50]. Episcopia din Vad a fost probabil dăruită de domnul Moldovei cu satele Vad şi Suarăş[51]. Ambele dioceze româneşti depindeau de mitropolia Moldovei de la Suceava, de unde erau aduşi o parte dintre episcopi şi unde erau sfinţiţi aceşti ierarhi. Mai ales episcopii de la Vad, deşi în parte anonimi, s-au afirmat ca sprijinitori ai politicii domnilor Moldovei în Transilvania. Urmaşii lui Ştefan cel Mare, Bogdan al III-lea, Ştefăniţă şi Petru Rareş (în intervalul 1504-1546), au continuat politica marelui domn faţă de aceste aşezăminte şi faţă de domeniile din Transilvania pe care le-au sporit, le-au dăruit cu odoare de preţ, le-au reorganizat şi protejat. De exemplu, într-o anumită perioadă, sub Petru Rareş (1527-1538; 1541-1546), autoritatea Moldovei se exercita asupra a circa 200 de aşezări din Transilvania, în proporţie covârşitoare româneşti, cu instituţii româneşti, cu o intensă viaţă românească.

Ştefan cel Mare a inaugurat pentru Moldova o politică (faţă de românii din Transilvania) pe care cealaltă ţară românească liberă de la sud de Carpaţi (*l'altra Valachia*, cum a numit-o Ştefan însuşi), o începuse încă din veacul XIV. Acest protectorat instituţional[52] al celor două state româneşti libere asupra celui de-al treilea, ajuns sub stăpânirea străină, a încurajat desigur solidaritatea etnică şi conştiinţa naţională medievală la români. Prin intermediul acestei autorităţi spirituale şi administrativ-politice, Ştefan cel Mare *a prelungit acţiunea statului românesc de la est de Carpaţi în Transilvania, unde românii nu mai aveau stat în numele neamului lor*[53]. Italianul Antonio Bonfini, contemporanul lui Ştefan

Siebenbürgen, vol. I (sec. XIV-XVII), Cluj-Napoca, 1981, p. 45-46.

[49] Şt. Pascu, *Istoricul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului şi Clujului*, în vol. *Monumente istorice şi de artă religioasă pe teritoriul Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului şi Clujului*, Cluj-Napoca, 1982, p. 16.

[50] *Ibidem*, p. 17; I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 149.

[51] M. Porumb, *Pictura românească*, p. 44-47.

[52] I. Toderaşcu, *op. cit.*, p. 150.

[53] Ş. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988, p. 147.

cel Mare şi secretar al reginei Beatrice a Ungariei, aduce o mărturie certă asupra conştiinţei şi solidarităţii naţionale româneşti, bazată pe conservarea limbii comune, de origine latină. El scrie cândva, după 1486, că Transilvania este încinsă de cele două Valachii şi că toate trei alcătuiau odinioară Dacia, în care împăratul Traian a adus legiuni şi colonii romane; mai spune că românii, locuitori ai celor trei ţări, sunt urmaşii acestor romani, care s-au menţinut aici neclintiţi, în ciuda năvălirilor barbare, că ei, românii, mai vorbeau limba română (latină) şi „ca să nu o părăsească nicidecum, *se împotrivesc cu atâta îndârjire, încât îi vezi că luptă, nu atât pentru păstrarea neatinsă a vieţii, cât a limbii*”[54]. În susţinerea acestui efort de rezistenţă (dacă se împotrivesc înseamnă că erau în pericol) şi de identificare a românilor prin limba lor de origine latină, efort pe care-l evocă foarte frumos Bonfini şi pe care Şerban Papacostea l-a surprins şi pentru veacul al XIV-lea[55], Ştefan cel Mare şi-a avut, cum s-a văzut, propria contribuţie. De aceea, nu este întâmplător faptul că domnul Moldovei a pătruns în conştiinţa românilor din Transilvania ca un erou, apărător al poporului său şi al creştinătăţii. Exemplul există în *Chronicon Dubnicense*, o lucrare a cărei parte originală a fost scrisă, se pare, de un român din anturajul lui Bartolomeu Drágfy[56], voievod al Transilvaniei, descendent, cum s-a văzut, al unei familii româneşti din Maramureş, ce a domnit în Moldova în secolul XIV, înainte de Bogdan I. În această cronică, spre deosebire de altele contemporane, se face elogiul lui Bartolomeu Drágfy şi Pavel Chinezul (probabil, şi el, de origine românească[57]) şi este criticat destul de aspru Matia Corvinul, care ar fi dus ţara la o „nenorocire vrednică de plâns”, prin rivalităţile cu alţi principi creştini, prin dezinteresul faţă de lupta antiotomană şi prin dări apăsătoare, stoarse locuitorilor[58]. În schimb, despre Ştefan cel Mare şi victoria de la Vaslui se spun următoarele: „s-a împotrivit bărbăteşte turcilor, în mijlocul ţării sale, ca un bun protector al patriei şi al poporului său, fiind gata să moară pentru ai săi”;

---

[54] M. Holban, *Călători străini despre ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1968, p. 482-483. Românii transilvăneni s-au luptat şi pentru apărarea ţării lor. Vezi I. Drăgan, *Românii din Transilvania în lupta antiotomană din a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în **AIIAC**, 1985-1986, tom. XXVII, p. 67-77.

[55] Ş. Papacostea, *Ţările române în lumea europeană a veacului XV*, în „Magazin Istoric”, 1981, XIV, nr. 4, p. 54-55; Ioan A. Pop, *Confesiune şi naţiune medievală: solidarităţi româneşti în secolele XIV-XVI*, în **AIIAC**, 1987-1988, tom. XXVIII, p. 179-181.

[56] I. Lupaş, *„Chronicon Dubnicense” despre Ştefan cel Mare*, în **AIIN**, 1928-1930, tom. V, p. 352-353.

[57] I. Haţegan, *Pavel Chinezu – un conducător al luptei antiotomane*, în **RdI**, 1979, tom. 32, nr. 10, p. 1889-1913.

[58] I. Lupaş, *op. cit.*, p. 344-347.

în această „grea ciocnire” de trei zile şi trei nopți, „ajutându-l şi mila lui Dumnezeu, a biruit şi a dat pe turci aproape cu totul pieirii”[59]. Urmează alte laude la adresa lui Ştefan, pentru prizonierii de vază turci luați de moldoveni şi pentru prăzile capturate. Bucuria şi mulțumirea surprinse de această cronică transilvăneană concordă deplin cu datele unui raport trimis regelui Matia din Turda (oraş la sud de Cluj), la 23 ianuarie 1475, în care se spune că, la vestea victoriei lui Ştefan, „întreaga Transilvanie îşi duce acum zilele sale în triumf”[60]. *Chronicon Dubnicense* exprimă un punct de vedere propriu Transilvaniei, de acceptare şi de înțelegere a efortului antiotoman, punct de vedere diferit de cel oficial de la curtea din Buda, dar foarte asemănător cu cel al letopisețelor interne ale Moldovei. Faptul că Transilvania, Țara Românească şi Moldova au înțeles lupta antiotomană ca pe o asumare concretă de efort direct şi masiv se confirmă şi printr-un raport florentin din 1479[61], ce reproducea ordinea de luptă a armatelor aflate formal sub comanda regelui Matia: din totalul de 112.000 de oameni, Ungaria dădea 14.000 (12,5 %), Transilvania – 28.000 (25 %), Moldova – 32.000 (28,6 %) şi Țara Românească – 38.000 (33,9 %). Cu toată relativitatea cifrelor, trebuie să observăm că aproape 90 la sută din efortul antiotoman a fost suportat atunci de cele trei țări române şi mai ales de către Moldova şi Transilvania, care au dus greul după îndepărtarea în 1462 a lui Vlad Țepeş de la tronul Țării Româneşti. În această dificilă sarcină de apărare a creştinătății, rolul lui Ştefan cel Mare a fost esențial, iar memoria românească a Transilvaniei, prin *Chronicon Dubnicense*, a înregistrat acest lucru, aşa cum s-a văzut, fără să se lase influențată de orgoliile regelui Matia.

La capătul acestor considerații, trebuie să constatăm că raporturile reciproce dintre Transilvania şi Moldova lui Ştefan cel Mare, dincolo de oscilațiile politicii regatului ungar, au fost strânse şi continue. Desigur, prin încheierea tratatelor moldo-ungare din 1475 şi 1489, aceste legături s-au extins şi au dobândit noi componente. De-a lungul întregii domnii a domnului Moldovei, au rămas neschimbate strânsele relații economice, foarte active mai ales prin intermediul Braşovului, centrul de comerț al celor trei țări române. Folosindu-se de tendințele clare de întărire a autonomiei Transilvaniei, Ştefan cel Mare a încurajat bunele raporturi cu voievozii acestei țări, precum şi cu stările, numite tot mai frecvent de-acum *nationes* – nobilimea, saşii, secuii – care s-au opus politicii autoritare a regelui Matia şi

[59] *Ibidem*, p. 347-348.
[60] *Ibidem*, p. 348-349 (în note).
[61] M. Berza, *Der Kreuzzug gegen die Türken – ein europäisches Problem*, în „Revue Historique du Sud-Est Européen”, 1942, XIX, nr. 1, p. 70-72 (vezi nota 1, p. 71).

au răspuns adesea favorabil politicii şi luptei antiotomane promovate neîncetat de domn. În acest fel, Transilvania (oficial catolică, dar în fapt cu o majoritate românească şi ortodoxă) şi Moldova s-au angajat, pe fondul cruciadei târzii, în apărarea creştinătăţii. Atacurilor tot mai puternice ale turcilor spre Europa central-sud-estică după căderea Constantinopolului, stopate la Belgrad în 1456 de către românul transilvănean Iancu de Hunedoara şi apoi de către românul Vlad Ţepeş, le va face faţă de prin anii ’70 ai secolului XV un alt român, de data aceasta de la est de Carpaţi, anume Ştefan cel Mare. Aceste atacuri, oprite uneori prin conjugarea eforturilor româneşti, ungare şi polone, au întărit ideea de creştinătate, idee care n-a putut însă opri manifestarea solidarităţilor etnice. De aceea, politica lui Ştefan cel Mare faţă de românii din Transilvania, care reprezentau circa două treimi din întreaga populaţie, dar care nu mai aveau dreptul la o elită în numele neamului lor, a reprezentat un sprijin real pentru aceştia şi a deschis o acţiune de patronaj spiritual, dacă nu şi politic, al Moldovei pentru zonele de centru şi de nord ale Transilvaniei.

După asemenea fapte, presărate pe parcursul a 47 de ani, se stingea în 1504, la Suceava, Ştefan cel Mare, cel care intrase deja în legendă şi care a rămas pentru românii de pretutindeni cel mai mare, mai slăvit şi mai drag dintre suveranii lor.

LEON ŞIMANSCHI

ŞTEFAN CEL MARE – DOMN AL MOLDOVEI ŞI ŢĂRII ROMÂNEŞTI

Ar putea să pară dacă nu gratuit, cel puţin hazardat titlul pe care l-am atribuit acestor rânduri. Izvoarele istorice îl atestă însă, iar faptele cu semnificaţie directă sau cu implicaţii de aceeaşi natură îl susţin. Să începem cu primele.

Relatând despre bătălia de la Râmnic, din 8 iulie 1481, cu Ţepeluş şi ridicarea lui Vlad Călugărul pe tronul Ţării Româneşti, autorul aşa-numitului *Letopiseţ de la Bistriţa* consemna peste câţiva ani, probabil în 1486-1487, că noul înscăunat „mai apoi s-au făcut **vinovat de viclenie faţă de domn** [*subl.ns.*], căci a dat ajutor turcilor [...] şi a călcat pe urma celorlalţi domni munteneşti şi nu s-a lepădat de turci”[1]. Desigur, s-ar putea considera că textul prezintă o lacună, trebuind a fi citit „faţă de domnul «Ştefan voievod»”. Dar, chiar şi în acest caz, „viclenia” lui Vlad Călugărul suscită o îndreptăţită nedumerire. În ce consta ea, de vreme ce nu era primul care proceda astfel? În 1476, Basarab Laiotă îl însoţeşte şi el pe sultan cu armata Ţării Româneşti, dar despre acest fapt letopiseţul nu pomeneşte nimic. Ce a vrut deci să exprime analistul prin cele de mai sus? Un raport de inferioritate a domnului muntean faţă de Ştefan cel Mare? Posibil.

Printre izvoarele epocii ştefaniene, datând din aceiaşi ani, se numără şi *Cronica moldo-germană*. Ea reprezintă o traducere, mai întâi în latină, a primei părţi din *Cronica lui Ştefan cel Mare*, ce se încheia în anul 1486, continuată cu o relatare a autorului despre evenimentele din perioada 1488-1499. Iată cum şi-a intitulat acesta textul: *Cronica breviter scripta Stephani, Dei gracia, voyvoda Terrarum Moldaviensium necnon Valachyensium*[2]. Aşadar, Ştefan era considerat, cel puţin de autorul traducerii, voievod al ambelor ţări româneşti extracarpatice. Iar informaţia este cu atât mai revelatoare, cu cât ea aparţine unui străin, cu o sensibilitate sporită faţă de opiniile politice vehiculate în mediul aulic al Sucevei. Nu este exclus, totuşi, ca ea să provină chiar din arhetipul slavon, redacţiile ulterioare renunţând la

[1] I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria românilor*, Bucureşti, 1895, p. 57.
[2] I. C. Chiţimia, *Cronica lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1942, p. 37.

menționarea, devenită caducă, a Țării Româneşti în titlu. Posibilitatea interpretativă, pe care cea dintâi sursă o sugera, devine aproape certă, invitând la continuarea investigației. Să fi exprimat oare Ştefan cel Mare pretenții de suzeranitate asupra domnilor Țării Româneşti pe care i-a înscăunat sau susținut: Laiotă Basarab, Vlad Țepeş (a treia domnie), Țepeluş, Mircea – „fiul Călțunei” şi Vlad Călugărul? Şi dacă da, cum se explică atestarea lor aproximativ în anii 1486-1487? Încheierea păcii cu turcii şi revenirea Moldovei în acelaşi regim de dependență față de Poarta otomană, ca şi Țara Românească, să le fi pus capăt? Întrebări, întrebări, întrebări.

Şi totuşi un răspuns există, iar el ne este oferit de două cronici târzii, din secolele XVII-XVIII, dar înregistrând – probabil prin intermediul vechiului letopiseț muntean, inițiat în vremea lui Radu de la Afumați (1524-1528) – efectul pe care repetatele intervenții moldoveneşti în Țara Românească l-au produs în mentalul societății politice de aici. Autorul *Letopisețului cantacuzinesc* consemnează, astfel, în paragraful consacrat domniei lui Țepeluş: „şi au avut războiu la Râmnicul Sărat cu bătrânul Ştefan vodă den Țara Moldovei [...] şi au fost izbânda lui Ştefan Vodă. Şi **au şăzut aicea în țară de au domnit ani 16** [*subl.ns.*]”[3]! Un enunț fără echivoc. Şi nici nu este o greşeală de copist sau o interpolație. Johann Filstich, istoriograful sas din prima jumătate a secolului XVIII, atât de informat asupra realităților din lumea românească şi traducător, în limba germană, a *Letopisețului*, redă amplificat acelaşi fapt: „Ştefan, domnul Moldovei, biruind pe Vladislav Țepeluş şi aducând Țara Românească **sub ascultarea sa** [*subl.ns.*], ajunse să se facă stăpân şi asupra acestui voievodat. Şi cu toate că îl cârmui vreme de 17 ani, nu lăsă nimic vrednic de însemnare”[4]. Diferența de ani nu poate împieta asupra relatării propriu-zise, chirilicul **6** putând fi citit **7**. Nu este însă exclus ca J. Filstich să fi utilizat o altă copie a *Letopisețului*, întrucât aducerea „sub ascultare” lipseşte din textul acestuia. Or, tocmai această accepțiune a raporturilor dintre cele două domnii o reclamau şi izvoarele de epocă.

Relatarea conține, totodată, şi o posibilă explicație a momentului când pretențiile lui Ştefan cel Mare au devenit notorii. Desigur, nu poate fi vorba de o durată de 16 ani a exprimării lor exprese, chiar dacă domnul Moldovei se va fi gândit la o asemenea eventualitate încă de la primele sale eşecuri în încercarea de a-şi uni eforturile cu cele ale domnului Țării Româneşti

[3] *Istoria Țării Româneşti, 1290-1690*, Bucureşti, 1960, p. 4-5.
[4] *Încercare de istorie românească*, 1979, p. 105, 107.

împotriva turcilor. Nu poate fi vorba, pentru că şi celelalte domnii basarabeşti au durate aberante: Vlad Ţepeş – 15 ani, Vladislav bătrânul – 18, Radu cel Frumos – 15, Laiotă Basarab – 17 etc. Indiferent de adevărul istoric, este evident că zecii trebuie excluşi din această cronologie pentru a ajunge la nişte cifre cât de cât operante. Procedând însă în acest mod şi cu domnia lui Ştefan, rezultă o durată frapantă: 6 ani, adică exact atât cât cuprinde intervalul dintre bătălia de la Râmnic (1481), în legătură cu care se specifică viclenia de mai târziu a lui Vlad Călugărul, şi încheierea păcii moldo-otomane (1486), după care s-au produs ambele consemnări ale situaţiei specifice în care s-a aflat domnia de la Târgovişte faţă de cea de la Suceava.

Şi totuşi, de ce 1481? Mai ales că Ştefan se hotărâse, chiar cu un an înainte, să încheie pacea cu Mehmet al II-lea – pace pe care numai moartea acestuia a făcut să nu fie sancţionată definitiv de ambele părţi. S-a întâmplat, desigur, ceva în derularea faptelor – ceva deosebit de important – care să-l determine pe marele domn să reia lupta cu otomanii, deşi, în urma păcii turco-veneţiene (1479) şi a tratativelor de pace pe care le purta Matei Corvin cu Poarta, Ştefan rămase singur să înfrunte Semiluna. Şi, dacă moartea lui Mehmet i-a oferit prilejul abrogării tratatului, credem că naşterea, tocmai acum, a unui nou copil, dar de data aceasta din căsătoria sa cu Maria, fiica lui Radu cel Frumos, a putut să-l determine la o reconsiderare a atitudinii sale faţă de domnia Ţării Româneşti. Însuşi numele dublu cu care acesta a fost botezat: Bogdan-Vlad – primul, antroponim dinastic moldovenesc, iar cel de-al doilea, muntenesc – este sugestiv în acest sens. Ca urmare, renunţând la susţinerea lui Mircea, „fiul Călţunei", neagreat dincolo de Milcov, şi preferându-l pe Vlad Călugărul, domnul Moldovei va prelua din nou iniţiativa în confruntarea sa cu turcii. Va învinge oastea munteano-otomană la Râmnic, întronându-l pe noul pretendent în regimul specific feudal, al relaţiei suzeran-vasal, chiar dacă acesta nu se va fi concretizat în formele clasice, occidentale. Oricum, el devenea domnul din Ţara Românească, aşa cum pe Mircea îl numise, într-o scrisoare adresată boierilor brăileni, buzoieni şi râmniceni, în limbajul diplomatic al epocii, „fiul – şi nu «fratele» – domniei mele"[5].

Conturându-se, aşadar, ca un adevăr indubitabil, instituirea obedienţei domnului muntean faţă de Ştefan cel Mare nu poate fi considerată ca reprezentând, totuşi, în opera politică a acestuia, o manifestare insolită. Dimpotrivă! Ea a fost precedată de numeroase întreprinderi ale domnului

[5] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 363.

Moldovei care îi anunțau eventuala lui opțiune. Este de notat, în acest sens, atenția pe care a acordat-o statutului internațional al tronului moldav, refăcându-i mai întâi prestigiul, mult diminuat în domniile premergătoare, iar apoi încercând permanent să-l amplifice. Repetatele amânări ale depunerii omagiului de credință față de regele polon, Cazimir al IV-lea, au, neîndoielnic, şi o motivație de această natură. Ctitorirea mănăstirii Putna şi sfințirea acesteia în prezența a 60 de membri ai clerului din țară, dar, desigur, şi din străinătate, ca o lavră a întregii ortodoxii est-sud-est europene, acuză aceeaşi semnificație. Şi tot un scop asemănător trădează primele sale două căsătorii, cu Evdochia de Kiev şi cu Maria de Mangop, arătându-l chiar pe domnul Moldovei ca un candidat la moştenirea bizantină. La începutul celui de-al optulea deceniu al secolului, Ştefan cel Mare se înfăţişa astfel ca unul dintre cei mai iluştri principi din zonă, ecoul faptelor sale începând să penetreze Carpații şi să se audă până în Italia[6]. Mai mult însă, apreciindu-i opera de guvernământ şi ascensiunea politică în raporturile interstatale, braşovenii şi secuii nu vor pregeta să i se alăture, cei din urmă acceptând, în 1472, să-i depună chiar omagiu de credință şi să-i promită, ca ajutor militar, un om din zece[7], aşa cum se va întâmpla în 1475, la Vaslui. Restaurator al hotarelor țării, reuşind să se impună în fața voluntarismului marii boierimi şi să-şi formeze un sfat de colaboratori credincioşi, dobândind încrederea şi prețuirea celor mulți şi dovedindu-se un invincibil apărător al moştenirii străbune, eliberat, în urma decapitării lui Petru Aron, de grija pierderii tronului şi luând în căsătorie pe una dintre urmaşele dinastiilor bizantine ale Comnenilor şi Paleologilor – Ştefan cel Mare putea, într-adevăr, acum, să scruteze cu altă cutezanță viitorul şi să aspire la mai mult. Sosise oare momentul când să încerce a obține un nou statut al domniei Moldovei, egalizându-l cu cel al regalităților învecinate? Se pare că acesta i-a fost gândul, de vreme ce câteva izvoare de epocă îi atribuie calitatea de „țar”: *Evangheliarul* de la Humor, la 1473, şi cronica internă, ce tocmai începuse să se scrie, la 1471 şi 1475 – cronică purtând atunci titlul nu mai puțin sugestiv de „Țării Moldovei”[8]; pentru că în această calitate el se va fi văzut îndreptățit nu numai să rupă relațiile cu Poarta şi să declanşeze războiul anti-otoman, dar să şi apară în fața boierimii muntene şi a pretendentului Laiotă Basarab, pe care îl va invita la curtea Sucevei, într-o

[6] P. P. Panaitescu, *Ştiri venețiene asupra luptei de la Baia*, în „Revista Istorică”, VIII, 1922, p. 47-50.
[7] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 79.
[8] I. Bogdan, *Cronice inedite…*, p. 49.

ipostază de superioritate.

Nu i-a fost dat însă să-şi realizeze intențiile. Rând pe rând, domnii munteni au trădat, iar atunci când a părut că unitatea de acțiune a celor două țări va fi asigurată, prin înscăunarea lui Vlad Țepeş, căci „a voit poporul ca amândoi voievozi să-şi jure între ei dragoste şi alianță"[9], trădarea boierilor şi intervenția turcească au zădărnicit şi această speranță. Cel care era conştient că Țara Românească nu reprezenta decât o „l'altra Valachia" nu a încetat totuşi să-şi şlefuiască opera. Iar când un nou moment a apărut, el a încercat, fireşte, să-l fructifice – aşa cum am arătat – dar într-o formă superioară, asumându-şi calitatea de suzeran. Era încă o dată îndreptățit, el, urmaşul lui „Roman şi Vlah", eroii eponimi ai neamului, plecați din peninsula italică pentru a-şi păstra credința, aşa cum narează *Cronica moldo-rusă*[10], care se elabora tocmai atunci la curtea domnească. Urma să devină cuscru al cneazului moscovit, Ivan al III-lea, prin căsătoria fiicei sale, Elena, cu Ivan cel Tânăr, iar la curtea Kremlinului noua cneaghină, Sofia Paleolog, punea mare preț pe obârşie. Cu atât mai mult deci **originea romană**, păstrată încă de memoria istorică, se cuvenea a fi afirmată şi adusă la cunoştința lumii politice ruseşti. Dar, în acelaşi timp, elaborarea acestei opere – o adevărată *Gesta Romanorum* – dovedeşte şi gradul de conştientizare a propriei puteri şi a propriului rol deținut în raporturile internaționale la care ajunsese Ştefan cel Mare, noua sa atitudine față de domnia munteană apărând astfel ca absolut normală.

Desfăşurările politice ulterioare nu au fost favorabile, nici de această dată, dezvoltării noului demers ştefanian. Într-o vreme când în Europa occidentală unificarea statală se apropia de sfârşit, iar în cea răsăriteană Ivan al III-lea punea bazele viitorului imperiu rus, considerându-l ca cea de „a treia Romă", la poalele Carpaților crescânda presiune otomană şi necontenitele defecțiuni interne au anulat orice şanse de succes ale procesului. Idealul unificării nu va dispărea totuşi. El va fi preluat de Petru Rareş, care întrezărea posibilitatea confederării Moldovei, Țării Româneşti şi Ardealului, cu o „dietă" comună, şi înfăptuit, este adevărat, efemer, de Mihai Viteazul, la 1600. Paternitatea i-a aparținut însă Marelui Ştefan, a cărui personalitate olimpiană a conferit tuturor manifestărilor creatoare ale societății moldoveneşti de atunci atributul perenității.

[9] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, Bucureşti, 1901, p. 58-59.
[10] I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Urechia*, Bucureşti, 1891, p. 235-239.

VICTOR ESKENASY

OMAGIUL LUI ŞTEFAN CEL MARE DE LA COLOMEEA (1485).
NOTE PE MARGINEA UNUI CEREMONIAL MEDIEVAL

Relaţie fundamentală în sistemul social-politic al Evului Mediu, vasalitatea defineşte, în rezumat, după expresia unui exeget al problemei, un contract reciproc stabilit între doi parteneri feudali, care pe baza omagiului depus şi a învestiturii acordate, devin egali în raport cu toţi ceilalţi factori politici rămaşi în afara acestui sistem[1]. În sistemul global al relaţiilor feudale, vasalitatea reprezintă evident numai o structură funcţională, care se dezvoltă în condiţii istorice concrete. Planul real sub care se manifestă, ca subordonare politică a unuia dintre termeni, antrenând protecţia materială sau simbolică a celui de-al doilea, a determinat firesc formele concrete de instituire a relaţiei şi anume actele omagiale. Ceremonialul de depunere a vasalităţii, cu alură simbolică – încheiat însă întotdeauna cu o formă materială, consemnarea în scris a contractului – a căpătat o multitudine de forme, variind de la un spaţiu geografic la altul şi de la o perioadă la alta[2].

Indiferent însă de modalităţile încheierii relaţiei, adesea rezumate la o promisiune sau un angajament formal, în situaţiile concrete istorice când s-a pus problema acţionării în baza contractului vasalic, factorii de decizie interesaţi s-au prevalat de dreptul de a controla dacă a fost îndeplinit sau nu actul propriu-zis al depunerii omagiului corporal. În fapt, de acest din urmă aspect a depins adesea acceptarea valabilităţii actului de vasalitate[3].

Deşi menţionarea relaţiei de vasalitate a făcut obiectul a numeroase relatări în izvoarele vremii, este un fapt cert că există puţine surse istorice contemporane evenimentelor descrise şi încă mai puţine care oferă o

[1] Jacques Le Goff, *Le rituel symbolique de la vassalité*, în volumul său, *Pour un autre Moyen Âge*, Paris, 1977, p. 371, cu bibliografia problemei.

[2] *Ibidem*, cap. *Restitution des perspectives spatio-temporelles*.

[3] Pentru cazul restrâns al Moldovei, vezi discuţia din cadrul dietei de la Torun, din 1485, unde reprezentanţii Ordinelor din Prusia refuzau ajutorul militar solicitat de rege pentru Ştefan, motivând prin faptul că acesta nu depusese omagiul personal; cf. Ş. Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului.* (*Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea)*, în **Rsl**, XVII, 1970, p. 533.

imagine integrală asupra unui ceremonial complet de depunere a vasalităţii[4]. Situaţia amintită este valabilă în linii mari şi pentru istoria ţărilor române, dar îşi găseşte o fericită excepţie în cazul Moldovei lui Ştefan cel Mare, graţie unui izvor documentar cunoscut, însă folosit sporadic şi în mod neconcludent.

Notele de faţă au pornit de la o relatare relativ târzie, datând de la sfârşitul veacului XVI, „Relaţia despre statul Poloniei şi provinciile unite acelei Coroane la anul 1598" (*Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crown anno 1598*)[5]. Manuscrisul, recent editat, aparţine unui diplomat englez, ambasadorul reginei Elisabeta la curtea regală polonă[6]. În general bine informat, autorul, care a utilizat atât cronicile polone cât şi informaţia culeasă direct la curtea regală, a realizat o amplă scriere – întinsă pe nu mai puţin de 165 de pagini – în care îşi găsesc un loc relativ întins ştirile despre situaţia din ţările române[7]. Între aceste ştiri se află incluse şi acelea referitoare la istoricul relaţiilor de vasalitate dintre Moldova şi Polonia cu descrierea ceremonialului omagiului.

Potrivit relatării, prestarea actului vasalic implica următoarele elemente de ceremonial: „Forma omagiului este astfel stabilită la curte.

---

[4] J. Le Goff, *op. cit*., p. 353.

[5] *Res Polonicae ex archivo Musei Britannici I Pars. „Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crown anno 1598"*, edit. Dr. Carolus H. Talbot, Romae, 1965 (*Elementa ad fontium editiones*, vol. XIII).

[6] Atribuirea manuscrisului este incertă, oscilând între Gulielmo Bruce, profesor la Academia Zamoysciana şi George Carew, legatul reginei Elisabeta în 1598, în Polonia, editorii opinând pentru ultimul; cf. *ibidem*, p. XI-XII.

[7] Pentru informaţiile privitoare la istoricul relaţiilor de vasalitate moldo-polonă vezi p. 148: „The Poles clayme to Moldavia is from Casimire the thirde in whose tyme 1458 John Stephan the Palatyne uppon covenante of protection subiected hys estate to the Crowne of Polonia and with hys Barons did homage to the kinge. Valachia came first to the homage 1403 for that the kinge delivered the Palatines Alexander and Roman being Captives to Sintrigillus, Duke of Lithuania. Roman farther promised to serve the kinge with 40 m. horsse against any excepting the Lithuanians and Russians 1432. Helias the Palatine for ayde wich he had from Polonia became tributary to the Crowne, payde yearely 400 horsse, 200 oxen, 200 clothes and 200 cartes of fyshe. Thys Palatine took place next to the Archbishopp of Gnesna. Likewise Peter the Waywood payde tribute and did homage 1448. The Poles lost thys in kinge Sigismundes tyme, whoe wanting courage in matters of warre, requested the Turke to restore by armes the Vayvode expelled by hys owne Subiectes, and punish them for theire excursions into Podolia, wich he did, but presumed that request to be a session, making the lande tributary to hymself and of late absolutely conquering it, though now he be shutt from it by the Vayvode Michael wich hath donn homage to the Emperor, and before depended on the Transilvanian having the cheife commaunde in that countrey".

Principele vasal vine călare spre tron, purtându-şi steagul, acolo unde regele stă încoronat, având de o parte şi de alta prelaţii şi baronii din Senat; acolo, descălecând, el îşi face reverenţa în faţa regelui şi a senatului, pronunţând aceste cuvinte protocolare: «Prea fericite rege, depun omagiu serenităţii voastre împreună cu toate pământurile şi cu oamenii noştri şi solicit protecţia serenităţii voastre şi a fi păstrat în legile şi în demnităţile şi în dreptul meu ducal». Apoi, jurând pe cruce, el depune omagiu în acest chip: «Prea bunule rege, prestez omagiu şi promit, fără viclenie şi înşelăciune, credinţa întregii ţări şi a oamenilor noştri, serenităţii voastre şi Coroanei regatului Poloniei şi <promit> să fiu credincios etc». Astfel, sărutându-l, regele îl primeşte sub protecţia sa şi, luându-i steagul, îl frânge şi îl aruncă la pământ. După aceea, toţi baronii vasali şi vasalii aceluiaşi principe, purtându-şi în mâini stindardele, depun de asemenea omagiu regelui, stindardele fiindu-le tot aşa frânte. *Omagiul Moldovei este oarecum diferit, prin faptul că steagurile principilor şi ale vasalilor lor nu sunt nici rupte, nici aruncate la pământ. În plus, el [principele] nu îngenunchează, ci doar îşi înclină corpul şi steagul foarte jos*”[8] (*subl.ns.*).

Aparent surprinzătoare, notaţiile finale cuprinse în descrierea ceremonialului sunt de natură, în stadiul actual al cunoştinţelor despre vasalitatea domnilor români, să redeschidă discuţiile asupra naturii şi conţinutului acestor relaţii[9].

De la bun început, data târzie a relatării în cauză pune problema surselor care au stat la baza încheierilor sintetice ale diplomatului englez. Totodată, cunoştinţele actuale asupra evoluţiei în timp a ceremonialului depunerii omagiului vasalic impun rezerva asupra formulărilor sale generalizatoare privind modalitatea efectivă de desfăşurare a actului în sine. Departe de a avea o desfăşurare lipsită de sinuozităţi, relaţiile politice moldo-polone în veacurile XIV-XVI şi-au pus în mod concret amprenta atât asupra conţinutului efectiv al contractului vasalic, cât şi asupra reflectării sale exterioare, prin intermediul ceremonialului[10]. Ceea ce pare cert este faptul că, în decursul relaţiilor amintite, a existat un moment istoric distinct, cu răsunet în mentalul vremii şi care s-a perpetuat în scrierile ulterioare,

---

[8] Vezi *Anexa I*.

[9] Pentru aceste probleme, fundamental rămâne studiul lui C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387-1432)*, în **RIR**, X, 1940, p. 237-332.

[10] *Ibidem*.

situând Moldova într-o poziție aparte în raport cu restul provinciilor sau statelor vasale Coroanei polone.

Revenind la informațiile textului citat, este de observat că el oferă posibile apropieri, dar şi distanțări, de formularul cadru al cancelariei polone, referitor la desfăşurarea ceremonialului în veacul XV: *Modus prestandi omagium, qui semper observatur*[11]. Apropierile țin, în special, de textul omagiului şi al jurământului de credință rostit de principele vasal, de acelaşi obiect simbolic, steagul, de învestitura propriu-zisă, sărutul dintre contractanți şi îmbrățişarea din inițiativa suzeranului. Lipseşte însă din acest text-cadru, bază în fond a oricărei discuții şi fără îndoială una dintre sursele istorice ale relatării engleze, obligația de a îngenunchia în fața seniorului-suzeran, ca şi gesturile simbolice de frângere şi aruncare a stindardului la pământ[12]. Formularul prevede, în schimb, înmânarea stindardelor principelui şi ale însoțitorilor săi suzeranului, gestul fiind urmat de înapoierea lor, fapt ce marchează simbolic acceptarea vasalității[13].

Datat de editor într-un răstimp larg, secolul XV, formularul amintit corespunde, desigur, unei perioade mai restrânse, modalitatea de desfăşurare a ceremonialului evoluând de la o epocă la alta, în funcție de condițiile concret istorice ale încheierii contractului vasalic.

Dintre omagiile depuse de domnii Moldovei, luate aici ca termen de referință, cronicarii poloni, cărora li se datorează majoritatea informațiilor păstrate, nu au descris decât pe cele prestate în 1415[14], 1436 şi 1485. Descrierile datorate lui Długosz şi Wapowski, reluate ulterior de Cromer şi Bielski, redau un ceremonial oarecum stereotip, care poate fi rezumat în ceea ce priveşte această discuție, cu cuvintele cronicarului privitoare la Iliaş. Acesta şi boierii săi, „purtând în mână banderiile şi steagurile de război ale țării Valahiei, îngenunchind drept umilință, au frânt cozile banderiilor în semn de supunere şi ascultare [şi] le-au aruncat la picioarele

[11] A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, Cracovia, 1891, II, p. 480 (*Monumenta Medii Aevii Historica Res gestas Poloniae illustrantia*, t. XII). Vezi şi *Anexa II*. I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 378 datează formularul „de la c. 1430".

[12] Obligații prezente însă în relatarea ceremonialului vasalic în 1436. Vezi *infra*, n. 15.

[13] A. Lewicki, *loc. cit*.

[14] Vezi întreaga discuție la C. Racoviță, *op. cit*., p. 248-249, unde descrierea omagiului de la Snyatin este considerată formală, calchiată pe un model mai târziu.

regelui”[15]. Relatare sumară a unui fragment din ceremonial, pasajul de mai sus aduce o primă mărturie a caracterului mai special al omagiului depus de moldoveni. Fapt cu semnificație în gestica simbolică medievală, frîngerea cozilor banderiilor era făcută de către moldoveni înşişi şi nu de rege, cum apare în relatarea engleză din 1598[16].

Nici relatarea târzie a lui Wapowski nu diferă în mod esențial de descrierile anterioare. Potrivit lui, în 1485, la Colomeea, Ştefan a pronunțat formula jurământului, ținând în mână steagul Moldovei, cu un genunchi îndoit, ca în final să culce la pământ, în fața regelui stindardul (*...genu flexu vexillum terre Moldavii manu tenebat... Vexillum principale Moldavicum ante pedes regio stravit...*)[17]. Relatarea de secol XVI a cronicarului polon adăuga însă un episod surprinzător şi îndoielnic, revelarea intenționată a supunerii lui Ştefan prin înlăturarea pereților cortului regal „pentru ca să se vădească tuturor, şi mai ales celor de față, supunerea şi umilirea unui principe atât de mare”[18].

Pasajul, deşi neconfirmat de alte relatări şi, la o analiză atentă a textelor păstrate, în neconcordanță cu restul ceremonialului şi cu termenii actelor scrise, parafate cu acel prilej, a avut rezonanță în istoriografia română şi polonă, până la a se vorbi despre „drama de la Colomeea”[19].

---

15 J. Długosz, *Historiae Polonicae*, ed. Leipzig, 1712, II, col. 691: „*banderia et signa bellica quae sunt terrae Walachie, in manibus accedentes, flexis genibus facta humiliatione et hastilia banderiorum in signum subiectionis et obedientiae frangunt et ad pedes regios proiiciunt*”.

16 Şi alte elemente diferențiază omagiul moldovenesc în veacul al XV-lea, făcut întotdeauna în tipul aşa numit „en marche” şi conținând prevederi limitative cerute de domnii Moldovei.

17 *Chronicorum Bernardi Vapovii partem posteriorem 1480-1535*, Cracovia, 1874, p. 4 (*Scriptores Rerum Polonicarum*, II).

18 *Ibidem*; vezi şi traducerea lui N. Orghidan, *Ce spun cronicarii străini despre Ştefan cel Mare. Traduceri*, Craiova, 1915, p. 40.

19 I. Ursu, *Relațiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ştefan cel Mare*, Piatra Neamț, 1900, p. 126 şi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetății Albe*, Bucureşti, 1899, p. 168 luase în discuție aşa-zisa „umilire” a lui Ştefan, dar mai târziu (*Polonais et Roumains. Relations politiques, économiques et culturelles*, Bucureşti, 1921, p. 20) observa pe bună dreptate: „Mais se qui est particulierement intéressant c'est que le roi lui-même répond à l'acte du prince de Moldavie intitulé „dominum Moldaviae Dei gracia”, „par la grâce de Dieu prince souverain de Moldavie”. Vezi textul actului regal din 15 septembrie 1485 la I. Bogdan, *op. cit.*, p. 375-376. Remarcabilă este observația pertinentă a lui O. Halecki, *Les relations polono-roumaines*, Vălenii de Munte, 1936, p. 7: „La soumission volontaire, temporaire, de certains princes moldaves à la royauté polonaise n'a

În discuţia asupra actului vasalic înfăptuit în 1485 şi implicit a ceremonialului desfăşurat cu acel prilej a trecut aproape neobservată şi oricum nediscutată la adevărata valoare, o altă descriere a evenimentelor. Textul acesta, publicat pentru întâia oară la noi de către B. P. Hasdeu[20], după o lucrare din veacul XVI[21], a căpătat în analiza istoriografică, atunci când a fost folosit, o valoare relativ egală cu descrierea lui Wapowski. Nici semnalarea lui I. Bogdan la publicarea documentelor lui Ştefan cel Mare, potrivit căreia „La un loc cu tratatul de la 1485 (ms. no. 114 din biblioteca Jagiellonică) s-au păstrat o *descriere amănunţită a actului omagial* şi textul jurământului făcut de Ştefan lui Cazimir”[22], nu a avut răsunetul meritat.

Or, după toate probabilităţile[23], actul păstrat alături de documentele încheiate în 1485 constituie protocolul ceremonialului de depunere a vasalităţii de către Ştefan (vezi *Anexa III*, împreună cu traducerea noastră). Pledează în acest sens revelarea minuţioasă a evenimentelor care au precedat momentul prestării omagiului, a ceremonialului în sine şi lunga enumerare a personalităţilor politice ale regatului polon care au asistat la desfăşurarea protocolului.

În ciuda situaţiei internaţionale potrivnice Moldovei în 1485[24] şi departe de a fi rezultatul unei supuneri „cu sufletul frânt” (expresia cronicarului Wapowski, preluată adesea justificativ de o parte a istoriografiei noastre[25]), încheierea acordurilor de la Colomeea a fost consecinţa unor tratative laborioase purtate între Cazimir IV, nobilii săi şi Ştefan împreună cu boierii Moldovei. Ca urmare a negocierilor, purtate „timp de câteva zile”, Ştefan a acceptat să presteze omagiul în ziua de 12 septembrie 1485[26], „la ora nouă dimineaţa”[27].

absolutement rien qui pourrait justifier de notre côté une vanité ridicule, ni du côté roumain un sentiment de malaise, de regret”.

[20] În „Arhiva istorică a României”, I, 2, p. 23-26.

[21] Przyluski, *Leges et Statuta ac Privilegia Regni Poloniae*, Cracovia, 1553, cap. X (reprodus de B. P. Hasdeu; ediţia polonă nu ne-a fost accesibilă); vezi şi I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz*, Iaşi, 1926, p. 28, unde titlul lucrării citate este *De provinciis Polonicis et quibusdam regum diplomatis tractatus: ex statutorum libris*.

[22] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 378, unde apar şi celelalte ediţii ale pasajului în discuţie.

[23] Ipoteza se cere abia verificată printr-o revedere a actelor în arhivă.

[24] Ş. Papacostea, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în **RdI,** 35, 1932, 5-6, p. 625-629; Şt. S. Gorovei, *La paix moldo-ottomane de 1486*, în **RRH**, 21, 1982, 3-4, p. 405-421.

[25] Într-o ultimă variantă la N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982, p. 213.

[26] Vezi *Anexa III*. Singurul care a observat data exactă a prestării omagiului pare a fi N.

Ceremonialul s-a desfăşurat chiar în aceeaşi zi, la amiază, după protocolul stabilit de regele polon. Potrivit izvorului, Ştefan s-a apropiat de tronul regal şi-a înclinat capul îngenunchind „potrivit obiceiului său” (*flexis suo more genubus et capite*)[28], după care a rostit cererea de supunere. Fapt remarcabil, ca şi în cazul ceremonialului din 1436, iniţiativa supunerii a aparţinut moldovenilor[29]. Autorul descrierii insista ulterior, înaintea momentului pronunţării jurământului de credinţă, asupra faptului că Ştefan şi-a înclinat capul „după obiceiul ritului său” (*de ritu sui more capite inclinato*)[30]. În continuare, după sărutul ce pecetluia contractul vasalic, regele a luat steagul Moldovei şi l-a transmis mareşalului curţii, în timp ce boierii[31] au depus la rândul lor omagiul şi au culcat la pământ stindardele lor mai mici. Steagurile au fost strânse pentru a fi păstrate în tezaurul regal, deoarece „*nici domnul, nici nobilii săi nu au vrut să consimtă ca ele să fie rupte în timpul ceremoniei*”[32]. Faptul este revelator pentru condiţiile reale în care s-a realizat alianţa moldo-polonă din 1485.

Nu mai puţin interesante sunt celelalte amănunte ale desfăşurării ceremoniei, între care primirea jurământului de credinţă al boierilor

Iorga, *Studii istorice...*, p. 168, în rest, în istoriografie fiind reţinută data de 15 septembrie, ziua în care s-a încheiat de fapt primul act scris. Cele „câteva zile” de tratative preliminare au fost, se pare, aproximativ *două săptămâni* (vezi *Cronica Byhovec*; cf. D. P. Bogdan, *Ştiri despre români în cronici publicate la Moscova*, în **RA**, 54, 1977, 4, p. 445), timp ce a decurs în mod cert în relaţie cu „salv-conductul” dat de rege, din Colomeea, la 4 septembrie şi care, după intuiţia lui I. Bogdan, *op. cit.*, p. 377, „pe jumătate e tractat preliminar”.

[27] „*Hora tertiarum*”.

[28] Vezi textul în *Anexa III*.

[29] Asupra semnificaţiei iniţiativei unuia dintre contractanţi, în gestica simbolică a vasalităţii, vezi observaţiile lui J. Le Goff, *op. cit.*, p. 353 urm.

[30] Faptul revine cu insistenţă în mai toate actele legate de vasalitatea domnilor Moldovei, prestarea jurământului „după ritul şi obiceiul Bisericii răsăritene”, posibilitatea de a-şi menţine credinţa, fiind, în fond, expresia medievală a autonomiei politice. Faptul că domnitorii Moldovei prestau omagiul „după obiceiul şi felul altor domni principi catolici”, apare ca un fapt secundar, la întâlnirea a două mentalităţi medievale, esenţială fiind invariabila specificare ce urma „după legea obişnuită a credinţei ortodoxe” (*consuetudinaria lege fidei ortodoxe*). Vezi aceste formulări la M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1932, II, p. 602, 649.

[31] Remarcabilă traducerea pentru boieri, ca *armigeri* (scutieri, purtători de arme), ca şi, în acelaşi context, descrierea steagului Moldovei, prima după cunoştinţele noastre şi care, în fond, corespunde imaginilor din ediţia de la Augsburg a cronicii lui Thuroczi, vezi C. I. Karadja, *Despre ediţiile din 1488 ale Cronicei lui Johannes de Thurocz*, Bucureşti, 1934, fig. 5-6. Vezi şi textul în *Anexa III*.

[32] Vezi *Anexa III*.

moldoveni de către regele polon, care îl avea pe Ştefan aşezat alături de el, „ca pe un prieten şi vasal apropiat al său"[33] şi, în continuare, înobilarea unora dintre cei prezenţi.

Pentru cunoaşterea ceremonialului vasalic în general, textul de faţă aduce o serie de detalii importante, în ceea ce priveşte rolul jucat de demnitarii regatului într-un asemenea moment. Jan Wątróbka, arhiepiscopul de Lvov, era purtătorul obiectelor simbolice ale învestiturii, în cazul de faţă crucea[34]. Iakub Dębno[35], castelan şi căpitan al Cracoviei între 1478-1490, îngrijea coroana regală. Spytek Jarosławski, palatinul de Sandomir[36], purta sceptrul regatului. Piotr Kurozwęcki, vistiernicul curţii[37], ţinea mărul, simbol al puterii lumeşti, în timp ce cancelarul Crzeslaw Kurozwęcki[38] rostea formula omagiului şi apoi a jurămintelor. Alături de cei enumeraţi mai sus, stăteau alţi nobili ai regatului: Maciej din Starej Łomzy, episcopul Cameniţei[39], Jan Targowicki, episcop ales de Chelm[40], Maciej din Bnin Mosiński, palatin de Posnan[41], Iakub Buczacki, palatin al Podoliei[42], Rafal Jakub Jarosławski, mareşal al regatului[43], Mikolaj Kurozwęski, castelan de Sieradz[44], Jan Kościelecki, castelan de Dobrin[45], Mikcłaj Stadnicki din

---

[33] Gesturi contrastând cu descrierea lui Wapowski, alcătuită, desigur, într-o cu totul altă ambianţă politică între cele două ţări.

[34] Arhiepiscop din 1480, cf. I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447-1506*, Wroclaw-Warsawa-Kraków, 1967, p. 154, 173. Pentru obiectele simbolice ale învestiturii, vezi J. Le Goff, *op. cit.*, Appendices I.

[35] Castelan al Cracoviei, 1478-1490; cf. F. Kiryk, *Jakub z Dębno na tle wewnę trzne i zagranichej polityki Kazimierza Jagiellończyka*, Wroclaw-Warsawa-Kraków, 1967, *passim*.

[36] Cca. 1436-1519; *Polski Slownik Biograficzny*, t. XI/1, fasc. 48, p. 5-7 (în continuare, **PSB**).

[37] M. 1499; cu ocazia depunerii omagiului, primea de la Ştefan, la 15 septembrie, 10 zloţi, cf. **PSB**, t. XVI/2, fasc. 69, p. 274-275. Ziua corespunde încheierii primului tratat între cele două părţi şi nu e lipsit de interes a înregistra prezenţa notarului oraşului Lvov, trimis la Colomeea în aceeaşi vreme („*Item domino Stano [Stefano] cum notario civitatis, in Colomiam missis dum Stephanus Woyevoda Moldavie omagium fecit, pro expensis date sunt IX marce*"; N. Iorga, *Studii istorice...*, Apendice, nr. IV, p. 284).

[38] Decan de Gnezno (1478-1492), cancelar (1484-1502); cf. **PSB**, t. XVI/2, fasc. 69, p. 272-273 ; I. Sułkowska-Kurasiowa, *op. cit.*, p. 135-136, 169.

[39] Episcop de Cameniţa din 1484; *ibidem*, p. 154, 171.

[40] Anterior prepozit; *ibidem*, p. 169.

[41] Palatin de Posnan, 1477-1492; cf. J. Wiesiłowki, *Ambroży Pampowski – starosta Jagiellonow. Z dziejów awansu społecznego na przłomie średniowiecza i odrodzenia*, Wroclaw-Warsawa-Kraków-Gdansk, 1976, p. 177, n. 35.

[42] I. Sułkowska-Kurasiowa, *op. cit.*, p. 114.

[43] În 1485 şi castelan de Sandomir (m. 1493); cf. **PSB**, t. XVI/1, fasc. 48, p. 3-4.

[44] M. 1507; cf. **PSB**, t. XVI/2, fasc. 69, p. 273-274.

Zmigrod, castelan de Premisl[46], Gregorz Lubrański, prepozit de Skalbmierz[47], Ambrozy Pampowski, croitorul curții regale[48], Jan Podlowski, castelan de Zarnow[49] etc.

Perfecta cunoaştere a realităților momentului, concordanța demnităților enumerate mai sus sunt un argument în plus pentru considerarea textului ultim prezentat ca un document de epocă, încheiat foarte probabil în cursul celor două săptămâni[50] în care s-a perfectat alianța moldo-polonă pe baza actului omagial al lui Ştefan. Actul este de o importanță fundamentală, atât pentru înțelegerea mai corectă a echilibrului de forțe în epocă, pentru cunoaşterea personalității domnului Moldovei, cât şi, pe un plan mai larg, pentru studiul relației de vasalitate în veacul XV în răsăritul Europei. Pe aceste considerente este de presupus că el a stat la baza descrierii ceremoniei din 1485 de la Colomeea, alcătuită în prima jumătate a veacului următor de către Wapowski.

Devenită cunoscută odată cu includerea sa în lucrarea lui Przyluski, în *Capitulum extractum ex constitutionibus Regni Poloniae de Moldauia, siue Valachia,* descrierea ceremonialului de depunere a vasalității şi, implicit, relațiile moldo-polone au fost folosite relativ des în relatările diplomatice ale reprezentanților străini acreditați la curtea polonă.

Pe fondul relațiilor internaționale sud-est europene tensionate în a doua jumătate a veacului XVI, între altele de luptele de la gurile Dunării, istoria relațiilor moldo-polono-otomane din veacul anterior revine cu insistență în scrierile diplomaților aflați în Polonia. Giulio Ruggieri, pronotar apostolic, amintea relațiile moldo-polone sub Ştefan cel Mare, în 1572[51]. Trei ani mai târziu, ele erau amintite de trimisul venețian Girolamo Lippomani, într-un raport către senatul republicii[52].

În 1595, nunțiul papal Germanico Malaspina[53], trimitea la Vatican o

---

[45] Cca. 1435 – cca. 1490; cf. **PSB**, t. XIV/3, fasc. 62, p. 404.
[46] J. Wiesołowki, *op. cit*., p. 176, n. 4.
[47] Vicecancelar al regatului, 1484-1496; cf. **PSB**, t. XVIII/1, fasc. 76, p. 80-81; I. Sułkowska-Kurasiowa, *op. cit*., p. 138-139, 172.
[48] J. Wiesiołowki, *op. cit*., *passim*; I. Sułkowska-Kurasiowa, *op. cit.*, p. 146.
[49] *Ibidem*, p. 147.
[50] D. P. Bogdan, *op. cit.*
[51] N. Iorga, *Studii istorice...*, p. 333-334.
[52] C. Marinescu, *Legăturile Moldovei cu Polonia într-un raport de ambasador venețian (1575)*, în **RI**, XI, 1925, 10-12, p. 270-274.
[53] Nunțiu ordinar în Polonia în anii 1592-1598, autor al relației despre regatul Poloniei în vremea nunțiaturii sale, publicată întâi de F. Rvkaczewski, *Relacye nuncyuszów*

relatare practic identică aceleia publicate de Przyluski în 1553[54]. În sfârşit, aceleaşi probleme erau reluate la sfârşitul veacului în relația trimisului englez pe lângă Sigismund III Vasa, amintită la începutul acestor note[55].

Problemă cu ample rezonanțe în timp, istoria relațiilor moldo-polone şi aspectul ei particular, actele de vasalitate, nu poate fi rezolvată nici pe departe în cadrul acestor note sumare care, reamintind o serie de documente puțin folosite, se doresc doar un preludiu la un studiu de amploare ce va trebui alcătuit în viitor.

ANEXE

I

Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crown anno 1598.

p. 38 (Fila 24 v.)

Besides the Poles challeng Moldavia and Wallachia, whose Waywodes were of auncient /tymes/ theire hommagers, of which i will speake hereafter amongest theire pretentions as allso of the Duchy of Barry and principality of Rossan in the kingdom of Naples.

The feudataries of Polonia are the Duke of Prussia for Prussia; for feifes in Livonia the Dane, the Duke of Curland and the Prussian; the Duke of Pomerania for Bitow, and Luneburg in Pomerania.

p. 39 (Fila 25 r.)

The forme of the homage is thus sett downe in the // Chauncery. The feudatary Prince carryng his owne banner rydeth to the chaire of estate, wherein the kinge sitteth crowned, having on eache hand the Prelates and Barons of the Senate; there alithing he dothe hys reverence to the kinge, and Senate, pronuncing theise formall wordes:

Serenissime Rex, ego Serenitati vestrae homagium facio cum omnibus

apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690, Berlin-Poznan, 1864, II, p. 75-97. Fragmentul despre Moldova publicat şi de Cl. Isopescu, *Alcuni documenti inediti della fine del Cinquecento. Seconda serie*, în „Diplomatarium Italicum”, I, Roma, 1925, p. 423-426, nr. XXXVIII.

[54] Vezi diferențele minore față de textul lui Hasdeu în *Anexa III*.

[55] Vezi *supra*, n. 5.

terris, et hominibus nostris et peto tuitionem Serenitatis vestrae et circa iura, et in iure meo Ducali, et dignitatibus conservari.

Then swearing by Crosse he doth hys homage in thys sorte: / Clementissime Rex, ego homagium praesto, et promitto sine dolo, et fraude vestrae Serenitati et Coronae regni Poloniae de omnibus terris et hominibus nostris fidelitatem, et esse fidelis etc.

So the kinge kissing hym receyveth hym into hys protection and taking hys banner breaketh it and throweth it away. Afterwarde all the Barons Vassalls and hommagers of the same prince carrying theire penons in theire handes doe allso theire homage to the kinge, theire penons being lykewise so broken.

The homage of Moldavia is somewhat different, in that the Princes and hys hommagers banners are not rent, nor hys throwne on the grounde.

Besydes, he kneeleth not but bowes hys body and banner very lowe.

(*Elementa ad fontium editiones*, XIII).

II

[Fără dată]

Modus prestandi omagium, qui semper observatur.

Dum aliquis princeps alicui regi prestare debet homagia, rex debet in solio maiestatis sue residere tamquam rex coronatus et debet ad latus suum habere prelatos et barones consilii regni sui. Tunc princeps prestiturus omagia debet cum suis baronibus et omagialibus ac wasallis, banderium habens in manibus suis, ad sedem solii regalis procedere equester et descendens equo suo iuxta solium ista verba proferre in hunc modum: «Clementissime domine mi rex. Ego serenitati vestre omagium facio et presto cum omnibus terris et hominibus meis, et peto tuicionem serenitatis vestre et circa iura et in iure meo ducali dignitatibus conservari».

Debet autem sic iurare tacto crucis signo: «Clementissime domine pye mi rex. Ego homagium presto et promitto fideliter sine dolo et fraude serenitati vestre et corone regni vestri cum omnibus terris et hominibus meis fidelitatem et esse fidelis, sic me Deus adiuvet et hec sancta crux gloriosa». Tunc rex debet ipsum recipere in suam tuicionem et ista verba dicere ad prestantem omagium: «Nos accipimus te in nostram proteccionem et circa

omnes dignitates ac iura omnia ducatus tui tamquam principem nostrum relinquimus». Tunc osculetur eum et recipiat rex de manibus suis banderium principis et illud restituat amplexis manibus suis. Et dicat rex: «Servias nobis cum isto vexillo». Omnes autem vasalli et omagiales principis omagia facientis debent post eum transire usque ad sedem solii regalis, portantes singuli in manibus vexilla parvula, et eadem eciam post vexillum principis demittere debent, ita quod banderium principis precedere debet, vasallorum vero sequi ipsum. Post hec debet rex recipere a principe recognicionem facti omagii literalem sub eius sigillo ducali.

(A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. II, p. 480, nr. 13).

III

[1595] [1]

...Utcumque tamen res se se habeat, recensebo omne deditionis ac omagici Valachici celebritatem, quam in Regijs Comentariis fideliter ab oculatis testibus conscriptam inueni, ut nostri Principes ammissam Prouintiam, quasi postliminio, se id olim commode diuina ope fieri poterit recuperent. Nostrorum enim facilitate illi abusi, iugum Poloniae excusserunt, quod et praesente, et armato Kasimiro Rege susceperant [2].

Omagium Palatini Moldauiae

Post plures tractatus inter Serenissimum Principem et Dominum Kasimirum III [3] *Poloniae Regem* [4], *et Barones Poloniae, Suae Serenitatis et Regi* [5] *nomine ex una, et inter Magnificum Jo* [6] *Stephanum Palatinum Moldauiae armigerosque ipsius suo, et Terrae Moldauiae similiter nomine, parte ex altera partim personaliter, partim etiam per Regiae Maiestatis Nuncios diebus aliquot ab aduentu ipsius in praesentem diem habitos, Dominus Palatinus Moldauiae, qui supra propter defensionem a Poloniae regno habendam feria 2 a* [7] *proxima post festum Natiuitatis Virginis Gloriosae Mariae, ad omagium* [8] *Serenissimo Principo Domino* [9] *Kasimiro Poloniae Regi etc. inclitaeque* [10] *Suae Poloniae Coronae praestandurm se, posteros, et terram suam iuramento ad fidelitatem, subiectionem, et obedientiam perpetuo* [11] *seruandam, habendam, et obstringendam consensit hora tertiarum eademque die hora meridiei, uel*

paulo serius. Omagium [12] *et corporale iuramentum praestitit iuxta informationem per Regiam Maiestatem* [13] *datam.*

Primum itaque Maiestas [14] *Regia cum adhuc ille abesset solium suum in corona qua coronatus est ascendente, ibique in aparatu* [15] *integro quem circa coronationem induit sedente, Maiestatis sede scepta* [16] *spiritualibus, et secularibus* [17] *Praelatis, et Summatibus infrascriptis. Stephanus Palatinus a Maiestate Regia per Magnificos Nuncios ad uniendum* [18]*, faciendumque eaque* [19] *debet auisatus, et conductus cum omnibus suis armigeris, Boiarijs, uulgari eorum dictis* [20] *eques uenit: ad latus uero per unum suum fidelem habebat, cui Banderium quoque magnum sericeum coloris rubri, in quo arma Terrae Moldauiae pulcre* [21] *auro depicta erant, ferebantur* [22]. *Sui uero omnes Terrigenae bona haereditaria* [23] *in Moldauia habentes, et alij omnes Curienses notabiliores Bandiera* [24] *parua qui libet* [25] *suum insedendo manu tenebant. Ipsius et Regijs clangentibus tubis: accedensque ad solium Maiestatis Regiae ex equo descendit, dein Banderium manibus corripuit. Ac mox cum Banderio uersus solium processit: id etiam sui omnes post eum fecere* [26] *immdeiateque solium accedens flexis suo more genubus, et capite prono Banderium usque ad terram inclinat, similiterque facientibus subditis: tenores* [27] *Omagij his uerbis proferebant* [28] *Maiestas* [29] *Regia immota sedente, sed stantibus dominis his uerbis in facie Maiestatis Regiae:*

Clementissime mihi Rex, ego Serenitati Vestrae omagium [30] *facio et praesto cum omnibus Terris, et hominibus meis, et peto tuitionem Serenitati* [31] *Vestrae et circa iura in iureque meo et dignitatibus conseruari.*

Hic adhuc Banderium tenuit pro genu autem flexione de ritus sui more capite inclinato tacto signo Crucis Sanctae ius iurandum [32] *fecit corporale his uerbis:*

Graciossime [33] *Rex, ego Omagium* [34] *praesto, et iuro, ac etiam promitto fideliter, sine dolo, et fraude Vestrae Serenitati* [35]*, successoribusque Serenitatis Vestrae Regibus et Sacrae Coronae Regni Poloniae cum omnibus Terris, Baronibus, et hominibus meis fidelitatem, esseque fidelis, et obediens Serenitati Vestrae, successoribus, et Coronae Poloniae Regni sic me Deus adiuet, et haec* [36] *Sancta* [37] *Crux.*

Mox iuramento finito respondit haec [38] *Sacra* [39] *Maiestas Regia uerba residens in sede Maiestati(s) Suae:*

Nos [40] *Te, et Terras Tuas in nostram protectionem recipimus, et circa omnes dignitates, et iura omnia Terrarum, tamquam Palatinum nostrum relinquimus.*

Hic dictis osculata est eum Maiestas Regis.

Osculo facto recipit Banderium Maiestas Regia manibus suis de manibus Palatini [41] *in manusque Marscalci* [42] *Regni illud dedit. Hic primum armigeri omnes Palatini Moldauiae stantes circa solium Maiestatis Suae bandiera* [43] *parua, e manibus in Terram strauerunt, Marscalcoque* [44] *Regni praedicto banderium Magnum de solio Maiestatis iuxta, ac conclusum erat ad Thesaurum Regium deferente, et parua illa per cubicularios Maiestatis Regiae collecta, itidem ad Thesauri locum ferebantur seruanda. Noluit quippe Palatinus, et armigeri sui consentire, ut intra tractandum diripentur: quin petijt ipsorum ut Banderia omagialia* [45] *honeste seruarentur propter maioris amicitiae auctoramentum. Quo facto Maiestas Regia non longe a se Palatinum tanquam* [46] *amicum, et suum Omagiales* [47] *penes se locauit, et consedentibus illis armigeri ipsius omnes sub hac* [48] *forma iurauerunt tacta cruce:*

Nos [49] *Barones Vasali, et tota Terra Moldauiae praestamus omagium* [50] *nostro et totius communitatis Terrae Moldauiae nomine, Serenissimo Principi Domino Kazimiro* [51]*, et successoribus Regibus Poloniae et Coronae Regni Poloniae* [52] *promittimusque et iuramus omnem fidelitatem, subiectionem, et obedientiam in perpetuum Serenitati Suae, Regno, et Regibus Poloniae: ita nos Deus adiuuet, et Sancta Christi Crux.*

Quod quidem iuramentum quidam eorum manibus cruci apositis [53] *quidam uero expansis supra fecerunt, eo facto Regia Maiestas omnes Palatini armigeros, uniuersam denique Curiae Suae iuuentutem militiae Symbolis insigniuit.*

Huius actus Regij, et Poloniae Regni tam notabili celebritati pro caerimoniarum [54] *more Reuerendissimi et Reuerendos* [55] *in Christo Patres* [56] *Domini ac Magnifici Venerabiles Strenui, Generosi, ac Nobiles interfuere: Io:* [57] *Vatropka* [58] *Archiepiscopus Leopoliensis, qui Sancta tenebat ad iuramenta, Mathias de Stara Lomza episcopus Camenecensis et Io:* [59] *Taragouiezky* [60] *Electus Chelmensis eidem suffragantes: Jacobus de Dambno* [61] *Castellanus, et Capitaneus Cracouiensis* [62]*, qui ceruici* [63] *Regio Sacrum imponebat, dirigebatque diadema, Mathias de Bnin Posnaniensis, Jo:* [64] *Amor de Tarnow* [65] *Cracouiensis, Spitko de Jaroslaw* [66] *Sandomiriensis, qui Sceptrum Regni gerebat, differebantque quippe hi Domini Cracouiensis et Posnanienses* [67] *Palatini, quod uterque illud ferre nitebatur alter alteri se praeferendo, unde unanimi consensu Palatini Sandomirienses* [68] *Sceptra dedere pro hac uice dumtaxat* [69]*, Jo: de Pilcza* [70] *Russiae Generalis, Jacobus de Buczacz Podoliae, et*

Dobeslaus de Bussow [71] *Belzensis Palatini: Raphael de Iaroslaw* [72] *Sandomiriensis, qui etiam Regni Marscalcatum* [73] *gerebat, Nicolaus de Kurozuanski* [74] *Siradiensis, Jo: de Koszczyelec* [75] *Dobrinensis de Zmigrod Praemisl* [76]*: Michael de Buczacz Halicienses* [77] *Castellani, Creslaus de Kurozuanki* [78] *Decanus Gnesnensis, Cancellarius Petrus de eadem Kurozuanki* [79] *Thesaurarius, qui sub hac differentia pomum tenebat Cancellario ipso Omagij* [80]*, et iuramentorum formam, atque tenorem pronunciante, Gregorius de* [81] *Lubranyecz* [82] *Praepositus Skalbimiriensis, Vicecancellarius Regni Poloniae, Stanislaus de Bresno* [83] *Marschalcus* [84]*, Ambrosus* [85] *Pamponsky Gneisor* [86] *Curiae Maiestatis Regiae, Jo: Podlodowsky Tarnouiensis* [87]*, Jo: Olesky* [88] *Malagostensis Castellani, Nicolaus de Tanczyn* [89] *Gladifer, Jo: de Tarnow* [90] *Vexilifer* [91] *Cracouiensis, alijsque* [92] *quam plures Nobiles iuuenes, et Regni indigene* [93] *fide digni etc.*

(Cl. Isopescu, în „Diplomatarium Italicum”, I, 1925, p. 423-426, nr. XXXVIII; „Arhiva istorică a României”, I, 2, p. 23-26).

Traducere: [94]

După mai multe negocieri între prealuminatul principe şi domn Cazimir III, regele Poloniei, şi baronii Poloniei, în numele prea luminatei sale maiestăţi şi a regatului, pe de o parte şi, pe de alta, între măritul Ioan Ştefan, palatinul Moldovei, şi [boierii] purtători de arme ai săi, în numele său şi totodată al Ţării Moldovei, atât el însuşi cât şi prin trimişii maiestăţii regale, negocieri avute [timp de] câteva zile de la sosirea aceluia până în ziua de faţă, sus-numitul domn palatin al Moldovei, pentru a obţine protecţia din partea regatului Poloniei, în lunea de după sărbătoarea Naşterii Cinstitei Fecioare Maria [12 septembrie 1485! – *n.ns.*], la ora nouă dimineaţa, a consimţit să presteze omagiu prea luminatului principe, domnului Cazimir regele Poloniei etc. şi strălucitei sale Coroane polone, să slujească, să ţină şi să se facă supus pe sine şi pe urmaşi şi ţara sa, prin jurământ de credinţă, supunere şi ascultare veşnică; şi, în aceeaşi zi, la amiază sau ceva mai târziu, a prestat omagiul şi jurământul corporal după chipul hotărât de maiestatea regală.

Şi astfel, mai întâi, maiestatea regală, pe când acela [Ştefan] încă lipsea, urcându-se pe tronul său cu coroana cu care a fost încoronat şi acolo aşezându-se cu întreg fastul ce l-a înveşmântat cu ocazia încoronării, scaunul maiestăţii fiind înconjurat de prelaţii şi magnaţii, clerici şi mireni

mai jos scrişi, palatinul Ştefan, înştiinţat, de către maiestatea regală prin trimişi de vază, să vină şi să facă cele care se cuvin [fiind] condus împreună cu toţi [boierii] purtători de arme ai săi, numiţi în limba lor populară *boieri*, a venit călare; iar de o parte avea pe un credincios de-al său [prin care] steagul cel mare de mătase, de culoare roşie, pe care erau pictate frumos în aur blazoanele Ţării Moldovei, era purtat în faţă.

Iar toţi pământenii săi care aveau bunuri ereditare în Moldova şi toţi ceilalţi curteni mai de frunte ţineau în mâini steaguri mici, fiecare stând pe calul său.

Răsunând trompetele aceluia şi ale regelui şi venind aproape de tronul maiestăţii regale, [Ştefan] a descălecat, apoi a apucat în mâini steagul şi de îndată s-a îndreptat cu steagul spre tron, aceasta fiind făcută în urma lui de către toţi ai săi; şi fără a sta pe gânduri, apropiindu-se de tron, îngenunchind după obiceiul său şi plecând capul, înclină steagul până la pământ, la fel făcând şi supuşii; [şi] spuse conţinutul omagiului prin aceste cuvinte, maiestatea regală şezând nemişcată, iar domnii stând în picioare.

Cuvintele lui în faţa maiestăţii regale:

„Prea milostive rege al meu, depun şi prestez omagiu luminăţiei voastre, cu toate teritoriile şi oamenii mei şi cer protecţia luminăţiei voastre în ceea ce priveşte drepturile şi să fiu ţinut în dreptul meu şi în demnităţi”.

El a ţinut mai departe steagul, iar în locul îngenunchierii, cu capul plecat după obiceiul credinţei sale, atingând efigia Sfintei Cruci, a făcut jurământul corporal prin aceste cuvinte: „Prea generos rege, prestez omagiu şi jur şi promit credinţă cu statornicie, fără viclenie şi înşelăciune, împreună cu toate teritoriile, nobilii şi oamenii mei, luminăţiei voastre şi urmaşilor luminăţiei voastre şi sfintei Coroane a regatului Poloniei şi să fiu credincios şi supus luminăţiei voastre, succesorilor şi Coroanei regatului polon. Aşa să-mi ajute Dumnezeu şi Sfânta Cruce a lui Cristos”.

După ce s-a sfârşit jurământul, maiestatea regală a răspuns prin aceste cuvinte, aşezat în scaunul maiestăţii sale: „Noi te primim pe tine şi teritoriile tale sub protecţia noastră şi te lăsăm în ceea ce priveşte toate demnităţile şi toate drepturile ţării tale, întocmai ca pe un palatin al nostru”.

Fiind zise acestea, maiestatea regală l-a sărutat. După sărut, maiestatea regală a primit în mâini steagul din mâinile palatinului şi l-a dat în mâinile mareşalului regatului. Pe dată, toţi [boierii] purtători de arme ai palatinului Moldovei, care stăteau împrejurul tronului maiestăţii au aruncat din mâini la pământ steagurile lor mici; iar mai sus zisul mareşal al regatului, ducând la tezaur steagul cel mare de la tronul maiestăţii, potrivit înţelegerii, iar cele

mici fiind strânse de către camerierii maiestății regale în același fel, erau duse la locul tezaurului pentru a fi păstrate.

Deoarece Palatinul și [boierii] purtători de arme ai săi nu au vrut să consimtă ca [steagurile] să fie distruse în timpul ceremoniei. Ba încă [Ștefan] a cerut ca steagurile lor omagiale să fie păstrate cu cinste, ca o mai mare garanție a prieteniei.

Ceea ce fiind făcut, maiestatea regală l-a așezat pe palatin alături de el, ca pe un prieten și vasal apropiat al său și, șezând ei împreună, toți [boierii] purtători de arme ai aceluia au jurat, atingând crucea, în acest chip: „Noi, baronii, vasalii și toată Țara Moldovei prestăm omagiu în numele nostru și al întregii obști a Țării Moldovei prealuminatului principe, domnului Cazimir și urmașilor regi ai Poloniei și făgăduim și jurăm toată credința, supunerea și ascultarea veșnică luminăției sale, regatului și regilor Poloniei. Așa să ne ajute Dumnezeu și Sfânta Cruce a lui Cristos”.

Acest jurământ l-au făcut unii dintre ei punându-și mâinile pe cruce, alții [cu ele] întinse deasupra. Acestea fiind îndeplinite, maiestatea regală a împodobit cu însemnele de cavaler pe toți scutierii palatinului și apoi întreg tineretul de la curtea sa.

Au participat la acest act regal și al regatului Poloniei, potrivit tradiției ceremoniilor unei solemnități atât de ilustre, prea cucernicii și cucernicii părinți întru Cristos și domnii străluciți, venerabili, viteji și nobili de neam: Jan Watróbka, arhiepiscop de Lvov, care ținea cele sfinte pentru jurăminte; Maciej din Starej Lomzy, episcop de Camenița și Jan Targowicki [episcop] ales de Chelm, sufragani ai aceluiași; Jakub Debno, castelan și căpitan al Cracoviei, care punea și îndrepta sfânta coroană pe capul regelui; Maciej din Bnin de Posnan, Jan Amor Tarnowski de Cracovia, Spytek Jarosławski de Sandomir, care se îngrijea de sceptrul regatului și, deoarece acei domni palatini de Cracovia și de Posnan se certau să-l poarte, fiindcă și unul și celălalt se străduiau de obicei să-l ducă, luând-o unul înainte celuilalt, de aceea, prin acordul unanim, au dat, doar pentru această dată, sceptrele palatinului de Sandomir, Jan Pilecki, voievod al Rusiei, Jakub Buczacki, palatin al Podoliei și Dobeslau Busowski, palatin de Beltz, Rafal Jarosławski de Sandomir, care gira [funcția] de mareșal al regatului; castelanii Mikolaj Kurozweski de Sieradz, Jan Koscielecki de Dobrin, Mikolaj de Zmigrod de Premisl, Michal Buczacki de Halici; cancelarul Crzeslaw Kurozwecki decanul de Gnezno; Piotr Kurozwecki vistiernicul, care ținea în timpul acestei dispute mărul [95], pe când cancelarul însuși pronunța conținutul și formula omagiului și a jurămintelor, Gregortz Lubranski prepozit de Skalbmierz,

vicecancelar al regatului Poloniei, mareşalul Stanislau Brosnowski, Ambrozy Pampowski, croitor al curţii maiestăţii regale, castelanii Jan Podlowski de Zarnow, Jan Oleski de Malagost; Mikolaj Tenczynski, purtătorul de spadă, stegarul de Cracovia Jan Tarnówski şi mai mulţi alţi nobili tineri şi locuitori ai regatului demni de credinţă.

[1] Datarea incertă, după Cl. Isopescu, în perioada iunie-decembrie 1595.
[2] În continuare, text paralel cu ediţia B. P. Hasdeu, ortografierea diferită la cel din urmă fiind marcată în note.
[3] Corect Cazimir IV Jagello.
[4] *Regem Poloniae*.
[5] *Suae Serenissime Maiestas et Regni*.
[6] *Joannem*.
[7] *secunda*.
[8] *homagium*.
[9] *Domini*.
[10] *inclytaeque*.
[11] *perpettuo*.
[12] *homagium*.
[13] *Maiestatem Regiam*.
[14] *Maiestate*.
[15] *apparatu*.
[16] *septa*.
[17] *saecularibus*.
[18] *veniendum*.
[19] *eaquae*.
[20] *eorum lingua dictis*.
[21] *pulchre*.
[22] *praeferebatur*.
[23] *hereditaria*.
[24] *banderia*.
[25] *quilibet*.
[26] *facere*.
[27] *tenorem*.
[28] *proferebant*.
[29] *Maiestate*.
[30] *homagium*.
[31] *Serenitatis*.
[32] *iusiiurandum*.
[33] *Gratiossime* (compară textul formularului cu cele din *Anexa I* şi *II*. Cele trei jurăminte care urmează sunt reproduse şi la Doghiel, *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vilnae, 1758, t. I, p. 603).
[34] *homagium*.
[35] *Serenitatis*.
[36] lipseşte la Hasdeu.
[37] *Sancta Christi*.
[38] *hac respondit*.
[39] lipseşte la Hasdeu.
[40] Vezi *supra*, nota 33.
[41] *Palatini manibus*.
[42] *Mareschalci*.
[43] *Sua banderia*.
[44] *Mareschalcoque*.
[45] *homagialia*.
[46] *tamquam*.
[47] *homagialem*.
[48] *hac* lipseşte la Hasdeu.
[49] Vezi *supra*, nota 33.
[50] *homagium*.
[51] *Kasimiro*.
[52] *et Coronae Regni Poloniae* lipseşte la Hasdeu.
[53] *appositis*.
[54] *ceremoniarum*.
[55] *Reverendi*.
[56] *Patres et*.
[57] *Ioannes*.
[58] *Vatropa*.
[59] *Ioannes*.
[60] *Targouicki*.
[61] *Dembno*.
[62] *Cracoviensis*.
[63] *ceruicii*.
[64] *Ioannes*.
[65] *Tarnou*.

[66] *Spytko de Jaroslauu*.
[67] *Cracoviensis et Posnaniensis*.
[68] *Palatino Sandomiriensis*.
[69] *duntaxat*.
[70] *Ioannes de Pilca*.
[71] *Busouu*.
[72] *Iaroslauu*.
[73] *Mareschalcatum*.
[74] *Kurozuanki*.
[75] *Ioannes de Kosielec*.
[76] *Praemisliensis*.
[77] *Haliciensis*.
[78] *Kurozanki*.
[79] *Kurozuanki*.
[80] *homagii*.
[81] *de* lipseşte la Hasdeu.
[82] *Lubraniec*.
[83] *Brosno*.
[84] *Mareschalcus*.
[85] *Ambrozius*.
[86] *incisor*.
[87] *Joannes Podlodowski Zarnouiensis*.
[88] *Joannes Oleski*.
[89] *Tenczyn*.
[90] *Ioannes de Tarnouu*.
[91] *Vexillifer*.
[92] *aliique*.
[93] *indigenae*.
[94] Traducerea priveşte numai textul lui Hasdeu.
[95] În original *pomum* – mărul, variantă pentru care am optat. Hasdeu a tradus cu „globul”, termen echivalent în simbolistica medievală. Ambele figurări desemnează, în iconografia de epocă, simboluri ale stăpânirii reprezentând, în general, lumea şi puterea lumească. Vezi, în acest sens, prezentările termenilor respectivi la H. Sachs, E. Badstubner, H. Neumann, *Christliche Ikonographie in Stichworten*, München, 1975, p. 38 şi 227.

ŞERBAN PAPACOSTEA

DE LA COLOMEEA LA CODRUL COSMINULUI. (POZIŢIA INTERNAŢIONALĂ A MOLDOVEI LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XV-LEA)

Moldova în cadrul rivalităţii polono-ungare la sfârşitul veacului al XIV-lea şi în cursul veacului al XV-lea. Cuprinsă din punct de vedere teritorial, de la sfârşitul veacului al XIV-lea, între regatele ungar şi polono-lituanian, Moldova s-a aflat, de-a lungul întregului veac al XV-lea, expusă dublei presiuni exercitate de cele două mari formaţiuni politice vecine. Efortul paralel al Poloniei şi al Ungariei de a integra Moldova în sistemul lor politic, prin mijlocirea raporturilor feudale, a creat cadrul principal în care s-a desfăşurat politica externă a statului moldovenesc. Concurenţa polono-ungară pentru suzeranitatea asupra Moldovei a constituit constanta dominantă a situaţiei ei internaţionale, până în ultimele decenii ale veacului al XV-lea.

În situaţia internaţională creată în Europa răsăriteană de acţiunea celor două puteri, Moldova nu a rămas un factor pasiv. Evident, disproporţia de forţe cu puterile vecine nu permitea statului moldovenesc o politică de independenţă, dar el şi-a fixat orientarea în funcţie de interesele proprii şi a utilizat rivalitatea ungaro-polonă pentru a dobândi cea mai avantajoasă situaţie cu putinţă; dacă încă din 1387, data anexării la Polonia a Rusiei roşii, şi în cea mai mare parte a veacului al XV-lea, Moldova s-a aflat sub suzeranitatea polonă, faptul s-a datorat nu superiorităţii militare a Poloniei în raport cu Ungaria, ci însăşi preferinţei moldovene pentru această suzeranitate.

Înclinaţia Moldovei pentru suzeranitatea polonă avea un îndoit temei: în primul rând, suzeranitatea polonă nu era legată de un efort sistematic de expansiune teritorială în sud-estul Europei, întrucât cea mai mare parte a capacităţii ofensive a regatului era angajată în lupta pentru stăpânirea Balticei, împotriva Ordinului teutonic şi, mai târziu, în confruntarea cu Moscova; fără a fi nominală, suzeranitatea polonă nu tindea, în chip obişnuit, să devină şi o dominaţie efectivă; în al doilea rând, ea oferea o acoperire eficientă împotriva pretenţiilor ungare de suzeranitate, acestea din

urmă legate de un program de expansiune teritorială spre gurile Dunării şi de dominaţie efectivă.

Situaţia creată prin închinarea faţă de Polonia în 1387 şi consolidată prin actele succesive de închinare ale domnilor moldoveni în cursul veacului al XV-lea a dat înfruntării dintre cele două puteri caracterul unui efort constant al statului ungar de a sustrage Moldova suzeranităţii polone şi de a o readuce sub dependenţa Coroanei ungare, de care se emancipase la mijlocul veacului al XIV-lea. Consecvenţa străduinţei ungare de a redobândi controlul asupra principatului transcarpatin explică succesiunea conflictelor militare şi a negocierilor diplomatice ungaro-polone care au încadrat din punct de vedere extern istoria Moldovei la sfârşitul veacului al XIV-lea şi în prima jumătate a celui de-al XV-lea.

Rivalitatea ungaro-polonă s-a reflectat şi în formula omagiilor şi a actelor de închinare ale domnilor Moldovei; apariţia timpurie în actele omagiale ale domnilor moldoveni faţă de regii Poloniei a clauzei care excludea omagiul plural şi vasalitatea faţă de mai mulţi seniori, nu putea fi, în condiţiile de atunci, decât expresia efortului statului polon de a elimina posibilitatea oscilării Moldovei între cele două regate vecine. Prima oară clauza a apărut în actul omagial al domnului Roman Muşat către regele Vladislav, din 5 ianuarie 1393: „... şi am făgăduit şi făgăduim să fim cu credinţă şi *să nu căutăm nici să avem pe alt domnitor* (= suzeran – *n.n.*, *s.n.*), ci să slujim şi să ajutăm craiului şi soţiei sale şi copiilor lui şi Coroanei polone...”[1].

Alexandru cel Bun, în 1402, a fost pus şi el în situaţia de a accepta o formulă omagială cuprinzând dubla îndatorire de a presta regelui concursul militar împotriva tuturor duşmanilor şi de a nu admite nici o altă suzeranitate: „... şi făgăduim pe onoare, fără înşelăciune şi fără viclenie, să slujim credincios şi să dăm ajutor şi să sfătuim cu bun sfat, cât vom trăi, *contra oricărui duşman al său, neexceptând niciodată pe nimeni şi de asemeni niciodată să nu ne căutăm alt domnitor* (= suzeran – *n.n.*) *afară de craiul Poloniei şi Coroana Poloniei* (*s.n.*)”[2].

În 1436, omagiul depus la Lwów de Iliaş, fiul lui Alexandru cel Bun,

---

[1] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 607-608.

[2] *Ibidem*, p. 621-622; actul omagial al lui Alexandru cel Bun, din 1411, concretizează îndatorirea generală de ajutor: „Ci vom sta în ajutor lui şi coroanei sale, când va fi nevoie, fără înşelăciune şi fără viclenie, împotriva Craiului unguresc şi împotriva fiecăruia din duşmanii săi”; *ibidem*, p. 637-639.

reia clauza exclusivă a omagiilor anterioare: „... *şi niciodată să nu căutăm şi să alegem pe alt domnitor (*= suzeran – *n.n.*) *decât pe prea strălucitul înainte numit domn, milostivul crai Vladislav* (*s.n.*)”[3].

Tot atât de strict a încercat şi regatul ungar să reglementeze vasalitatea Moldovei, în rarele intervale când a reuşit să-şi realizeze ţelul. Actul de închinare al lui Bogdan faţă de Ioan de Hunedoara repetă clauzele amintite, cu deosebirea că beneficiarul nu mai era statul polon, ci cel ungar[4].

Clauzele amintite – indiferent dacă actele omagiale erau destinate suveranilor poloni sau regatului ungar – tindeau să îngrădească libertatea de acţiune externă a domnilor Moldovei şi să încadreze ţara în regimul unei vasalităţi stricte. Împotriva acestei situaţii create Moldovei de suzeranitatea polonă şi de cea ungară avea să se desfăşoare consecvent, până la succesul final, politica externă a lui Ştefan cel Mare.

Domnia lui Ştefan[5] nu se putea sustrage acţiunii factorilor externi dominanţi, consolidaţi în deceniile anterioare; rivalitatea ungaro-polonă a continuat să constituie cadrul principal al poziţiei internaţionale a Moldovei şi în a doua jumătate a veacului al XV-lea, până când instaurarea dominaţiei otomane la nordul Mării Negre în deceniul 1475 (cucerirea Caffei) – 1484 (cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe) a introdus un factor nou în jocul tradiţional al forţelor concurente.

Înscăunat în domnie în 1457, Ştefan a reaşezat în scurt timp politica externă a Moldovei pe făgaşul tradiţional; de îndată ce regele Cazimir al Poloniei a renunţat să-l susţină pe domnul izgonit din scaun – Petru Aron –, Ştefan a acceptat din nou suzeranitatea polonă, angajându-se într-o politică de rezistenţă faţă de tendinţele ungare de restaurare a suzeranităţii asupra Moldovei şi de recuperare a Chiliei.

Noua orientare imprimată de Ştefan politicii externe a Moldovei a redeschis violent vechiul conflict cu Ungaria; tăcerea izvoarelor refuză investigaţiei posibilitatea unei reconstituiri amănunţite a împrejurărilor acestui conflict, care a dominat politica externă a Moldovei în primul deceniu al domniei lui Ştefan, dar câteva evenimente politice şi militare de

---

[3] *Ibidem*, p. 697-700; vezi şi textul similar al omagiului depus de Petru la 22 august 1448; *ibidem*, p. 733-737.

[4] *Ibidem*, p. 749-752.

[5] Pentru istoria Moldovei în timpul domniei lui Ştefan cel Mare, vezi următoarele studii de ansamblu: I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914; acelaşi, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937; *Istoria României*, vol. II, Bucureşti, 1962.

mare răsunet – expedițiile lui Ştefan în Transilvania (1461), atacul (1462) şi în cele din urmă cucerirea (1465) de către domnul Moldovei a Chiliei – aflată în stăpânirea efectivă a regatului ungar – şi apoi campania de represalii a lui Matia Corvin în 1467 – încadrează precis această etapă a raporturilor moldo-ungare. Bătălia de la Baia şi retragerea precipitată a regelui Matia din Moldova (1467) au pus capăt ultimei mari încercări a regatului ungar de a reduce țara la regimul vasalității stricte, de felul celei care îi fusese impusă de Ioan de Hunedoara.

Scenă din bătălia de la Baia

Refuzul lui Ştefan de a accepta suzeranitatea ungară îşi are explicația nu într-o ostilitate de principiu – el avea s-o accepte în 1475 şi s-o reînnoiască în 1489 –, ci în formula de suzeranitate pe care încerca să i-o impună regatul ungar şi care presupunea totala integrare a țării în politica externă a Ungariei şi, pe deasupra, renunțarea la Chilia. Respingând această formulă, Ştefan s-a integrat în ceea ce fusese tendința dominantă a politicii externe a statului moldovenesc, de la emanciparea sa de sub tutela ungară în veacul al XIV-lea.

Înfrângerea lui Matia Corvin la Baia şi imposibilitatea pentru regatul ungar – implicat în conflictele din Europa centrală – de a relua încercarea de readucere a Moldovei la regimul vasalității stricte, deci al subordonării politice, au creat o situație nouă, larg exploatată de Ştefan. În 1475, în fața primejdiei deschise de primul val al invaziei otomane, Ştefan acceptă suzeranitatea ungară, într-o formă însă care, în esență, nu mai avea nimic comun cu aceea impusă în trecut de regatul ungar. S-a subliniat în repetate rânduri caracterul de tratat de alianță al noii legături, care se ascundea sub

vestigiile unei terminologii feudo-vasalice[6].

Un interes deosebit merită clauza prin care Ştefan excludea Polonia din rândul duşmanilor regatului ungar, împotriva cărora se angaja să-i presteze ajutorul feudal („... *contra omnes hostes regie maiestatis, cum requistiti fuerimus, mittere gentes nostras debebimus et tenebimur, excepto rege Polonie et Corona eius, cum quo antecessores nostri semper confederacionis pacem habuerunt*")[7].

Introducerea acestei clauze în textul tratatului reducea de fapt legătura statornicită între Matia Corvin şi Ştefan la o alianţă antiotomană. Acceptând în aceste condiţii suzeranitatea ungară, fără a o repudia pe cea polonă, Ştefan stabilea un echilibru în raporturile cu cele două regate vecine, condiţie optimă pentru salvgardarea independenţei de fapt a ţării. Antagonismul permanent dintre Ungaria şi Polonia în timpul domniei lui Matia Corvin a favorizat politica lui Ştefan de afirmare a independenţei Moldovei.

Dacă sensul politicii lui Ştefan faţă de Ungaria e evident, pentru că ea a luat de la început forma rezistenţei deschise şi a ostilităţii, mai puţin desluşită pare politica sa faţă de Polonia; obiectivele sale în relaţiile cu regatul polon au fost identice cu cele care i-au inspirat atitudinea faţă de Ungaria, dar necesităţi politice stringente – în primul rând nevoia unui scut împotriva tendinţelor expansioniste ale regatului ungar – i-au impus o politică de echivoc, izvor de însemnate confuzii pentru istorici. Echivocul a constat în acceptarea, pe de o parte, a suzeranităţii polone – în varianta ei cea mai strictă – şi, pe de altă parte, în refuzul său constant de a presta omagiul personal, potrivit tradiţiei. Dezlegarea acestei situaţii aparent contradictorii o dă analiza evenimentelor petrecute între anul 1485 – jurământul de la Colomeea – şi anul 1497 – înfrângerea oştirii polone în Moldova.

[6] Textul tratatului la I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 330-333; pentru interpretarea lui, vezi mai recent I. Sabău, *Relaţiile politice dintre Moldova şi Transilvania în timpul lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 232; pentru progresiva apropiere între Ştefan şi Matia Corvin, începând încă din 1470, vezi I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 100-104.

[7] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 332; şi Długosz cunoştea insistenţele lui Matia Corvin pentru a-l determina pe Ştefan să rupă legăturile cu Polonia, precum şi refuzul categoric al acestuia: „*Id etsi Stephanus Voieuoda Valachiae potentiam turci perhorrescens, pro magno suscepisset, percussis tamen cum Matthia Hungariae rege certis foederibus, nullatenus induci vel frangi potuit ut se a regno Poloniae scinderet aut se illi hostem (quod maxime Hungarus moliebatur) declararet*"; J. Długosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, Leipzig, 1712, col. 534-535.

Moldova față cu expansiunea otomană în nordul Mării Negre. Un factor nou a venit să se adauge, în ultimul sfert al veacului al XV-lea, echilibrului tradițional care rezulta pentru Moldova din rivalitatea ungaro-polonă. Rapida expansiune a stăpânirii turceşti pe țărmul nordic al Pontului, în deceniul 1475-1484, nu a desăvârşit numai transformarea Mării Negre în lac otoman[8], dar a şi alterat sensibil raporturile internaționale statornicite în Europa răsăriteană încă din veacul al XIV-lea. Cucerirea Caffei în 1475 a instaurat durabil influența turcească în sudul Rusiei şi a transformat excepționala forță de şoc a tătarilor din Crimeea într-unul din cele mai eficace instrumente ale politicii Porții în Europa răsăriteană[9].

Puterea care cuprinsese aproape întreg țărmul pontic nu putea lăsa să subziste o zonă de stăpânire eterogenă; în 1484, ca urmare a campaniei sultanului Baiazid al II-lea, Chilia şi Cetatea Albă au fost integrate în Imperiul otoman. Prima reacție a domnului la lovitura grea suferită a fost efortul de recuperare. Un sprijin extern era necesar pentru respingerea agresiunii otomane şi, întrucât el nu mai putea fi aşteptat din partea Ungariei, adânc angajată acum în luptele din Europa centrală şi care, din această pricină, încheiase pacea cu turcii nu mult timp înainte ca lovitura otomană împotriva Moldovei să se producă[10], nu rămânea altă posibilitate decât apelul la Polonia. Consecvent cu situația creată şi cu înțelegerea ei corectă, Ştefan şi-a orientat politica în singura direcție unde putea găsi concursul de care avea nevoie. Pentru a obține concursul polon efectiv, Ştefan s-a văzut silit să săvârşească pasul pe care, mai bine de un sfert de veac, refuzase să-1 facă: prestarea omagiului personal în Polonia, potrivit ceremonialului tradițional[11].

Suzeranitatea polonă. La Colomeea, la 15 septembrie 1485, Ştefan a prestat, după ritualul tradițional, omagiul de vasalitate față de regele Poloniei. Actul, căruia conducerea statului polon s-a străduit să-i asigure cea

[8] M. Berza, *La Mer Noire à la fin du Moyen Âge*, în „Balcania”, IV (1941), p. 432-433.

[9] B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1123-1502*, Leipzig, 1943, p. 180; M. Malowist, *Kaffa, kolonia genueńska na Krymie i problem wschodni w latach 1453-1475 (Caffa, colonie génoise en Crimée et la question d'Orient dans les années 1453-1475)*, Varşovia, 1947, p. XXX.

[10] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 174.

[11] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetății Albe*, Bucureşti, 1899, p. 167-168; I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 118-119; Al. V. Boldur, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare într-o lumină nouă*, Iaşi, 1943, p. 8 (extras din „Studii şi Cercetări Istorice”, XVIII, 1943).

mai largă publicitate, s-a bucurat de un larg răsunet în lumea contemporană; cum era de aşteptat, el a constituit obiect de largi comentarii şi în istoriografia noastră.

Istoricii noştri din trecut, fără excepţie, au dat refuzului constant al domnului Moldovei de a presta omagiul personal, până la Colomeea, şi insistenţei regelui polon pentru a-l obţine, o explicaţie precumpănitor psihologică; satisfacţie de vanitate căutată şi obţinută în cele din urmă de Cazimir, închinarea ar fi fost în acelaşi timp o grea umilinţă pentru Ştefan: „pentru a dobândi acest ajutor neapărat, Ştefan se hotărăşte să facă un mare act, închinarea personală regelui Poloniei, să-i mulţumească în sfârşit zădărnicia şi fala, care deveniseră tot mai mari şi mai stăruitoare...”[12].

Evident, nimic nu ar fi mai greşit decât încercarea de a înlătura psihologia personalităţilor din ansamblul factorilor a căror împletire dă naştere marilor evenimente şi procese istorice; dar semnificaţia închinării de la Colomeea depăşeşte cu mult cercul îngust şi interesul limitat al raportului de stări sufleteşti la care au încercat să-l reducă unii dintre istoricii noştri. O scurtă privire îndărăt, în istoria aproape seculară a raporturilor de vasalitate ale Moldovei faţă de Polonia, pe temeiul actelor omagiale şi al informaţiilor istorice cuprinse în cronici, îngăduie restabilirea sensului autentic al închinării de la Colomeea.

Suzeranitatea polonă asupra Moldovei a fost instaurată o dată cu actul închinării lui Petru Muşat, cu omagiul şi jurământul de credinţă personal prestat de el la Lwów, la 6 mai 1387[13].

Produs al unui act de închinare personală – *corporale homagium et juramentum* – raportul juridic de suzeranitate şi vasalitate dintre cele două ţări trebuia înnoit de fiecare domn în parte, în forma iniţial stabilită, printr-un ritual identic. Nimic în afara omagiului personal prestat nu putea conferi valoare juridică deplină raportului de închinare de la vasal la suzeran. Textul scris, cuprinzând înregistrarea actului închinării, şi clauzele care fixau conţinutul noului raport de drept creat nu erau decât o anexă, care, în sine şi izolată de contactul personal generator de *nexus* juridic, era lipsită de valoare stringentă. Iată de ce domnii Moldovei, când împrejurările îi împiedicau să presteze îndată după înscăunare omagiul în mâinile regelui, se angajau să-l

[12] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, Bucureşti, 1927, p. 92; interpretare similară au dat evenimentului: N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, Bucureşti, 1904, p. 208; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 191-195.

[13] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 599-601.

depună cât de curând, pentru a restabili astfel continuitatea raportului juridic întreruptă prin moartea sau înlocuirea predecesorilor lor[14].

Recunoaşterea scrisă a vasalităţii şi a îndatoririlor legate de ea sau omagiul prin procură nu erau altceva decât formule provizorii, destinate să certifice intenţiile noului domn; ele nu puteau în nici un caz înlocui omagiul personal.

Pentru a veni în întâmpinarea acestei cerinţe fundamentale se angaja Ştefan I Muşat, prin mijlocirea boierilor săi, la începutul lunii ianuarie 1395, să răspundă la chemarea regelui Vladislav al Poloniei de a i se închina personal, deşi, concomitent el trimitea actul scris al închinării: „Oricând craiul, domnitorul său şi al nostru (adică al boierilor – *n.n.*), Vladislav al Poloniei, Litvaniei şi Rusiei şi al altor ţări va trimite după Domnitorul nostru, Ştefan, atunci el *va merge la dânsul şi cu boierii şi cu panii, să făgăduiască şi să se supuie, aşa precum s-au supus alţi voievozi şi au făcut şi aşa cum au făcut cândva alte slugi, pani*” (*s.n.*)[15].

La fel a fost silit să procedeze şi Alexandru cel Bun, pe care textul scris al închinării, semnat la Suceava în martie 1402[16], nu 1-a scutit de îndatorirea drumului în Polonia, doi ani mai târziu, unde a prestat omagiul[17].

De ce erau necesare înfăţişarea şi închinarea personală când, în acelaşi timp, de la distanţă, din Suceava, domnul subscria actul prin care îşi asuma îndatorirea de a presta slujba feudală – *auxilium* – în condiţii circumstanţial expuse în textele scrise ale închinării? Întrebarea ne readuce în însuşi miezul raporturilor feudo-vasalice: închinarea personală, omagiul corporal, era singurul act care putea genera raportul juridic dintre vasal şi senior. Cât timp actul simbolic al închinării şi întregul ritual care îl însoţea nu erau împlinite, raporturile dintre părţi se desfăşurau în limitele situaţiilor de fapt, în afara dreptului. Omagiul personal conferea raporturilor dintre senior şi vasal în

---

[14] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387-1432)*, Bucureşti, 1941, p. 29 (extras din „Revista Istorică Română”, X, 1940). Excelentul studiu al istoricului român, prematur decedat, ar trebui reluat într-o lucrare de ansamblu consacrată problemei, cercetată în întreaga perioadă a suzeranităţii polone.

[15] M. Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 609-610; cf. C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 16.

[16] M. Costăchescu, *Documente*, vol. II, p. 621-622.

[17] *Ibidem*, p. 625-626; la fel se îndatora şi Alexandru voievod la 23 septembrie 1453, din Târgul Siret: „Însă când domnul nostru, măria sa craiul se va apropia de Ţara Rusească, noi să mergem înaintea măriei sale, la un loc hotărât, ori la Cameniţa, ori la Sneatin, ori la Colomeea, din aceste trei locuri unde îi va plăcea domnului nostru, noi să mergem acolo şi cu panii noştri şi să îndeplinim obiceiul”; *ibidem*, p. 765-767; acelaşi angajament e asumat la 1 octombrie 1455 de Petru Aron; *ibidem*, p. 773-777.

acelaşi timp valoare juridică deplină şi caracter de ireversibilitate, fireşte atât timp cât erau respectate clauzele contractului feudal[18].

Situaţia nu s-a schimbat după ridicarea lui Ştefan în scaunul Moldovei. O piedică se aflase la început în calea restabilirii vechilor raporturi feudale cu Polonia: azilul şi sprijinul acordate de Cazimir fostului domn, Petru Aron. Stabilitatea impusă de la început în Moldova de Ştefan a zădărnicit repede nădejdile de răsturnare internă, cu mijloacele obişnuite ale luptelor de facţiune. Cazimir a înţeles că, pentru a readuce Moldova la vasalitatea polonă, trebuia să se resemneze cu faptul împlinit şi să se dispenseze de serviciile celui care, din instrument al politicii de imixtiune în viaţa internă a ţării vasale, devenise un pribeag inoportun. După izgonirea lui Petru Aron, care a găsit în rivalul Jagiellonilor la suzeranitatea asupra Moldovei, Matia Corvin, un nou sprijinitor al veleităţilor sale, raporturile moldo-polone tradiţionale au fost restabilite[19].

Ştefan nu a ezitat să accepte, ca şi predecesorii săi, suzeranitatea polonă; înţelegerea încheiată la hotar, la 4 aprilie 1459, conţinea recunoaşterea explicită a suzeranităţii polone, cu excluderea oricărei alte suzeranităţi şi – între rândurile unui text păstrat doar în traducere şi, probabil, cu lacune – a obligaţiei de a presta personal omagiul în Polonia[20].

Clauza privitoare la înfăţişarea personală a lui Ştefan pentru prestarea omagiului, implicită în toate textele de „închinare”, când nu era explicit formulată, apare în actul din 28 iulie 1468 – când o campanie de revanşă din partea lui Matia Corvin în Moldova, după eşecul din 1467, era considerată probabilă: „De asemenea, când va da bunul Dumnezeu şi domnul nostru, domnia sa craiul, călătorind cu noroc spre părţile ruseşti, se va apropia de locurile acestea, adică de Cameniţa, Colomeea sau Sniatin, domnia sa are să trimeată după noi, iar noi avem să mergem la domnia sa, ca la stăpânul nostru preamilostiv, şi avem să-i facem jurământ de

[18] Pentru însemnătatea şi caracterul de neînlocuit ale omagiului personal, M. Bloch, *La société féodale*, vol. I, *La formation des liens de dépendance*, Paris, 1939, p. 226-227 şi F. Ganshof, *Qu'est-ce que la féodalité*, Bruxelles, 1957, p. 130-131.

[19] Vezi expunerea evenimentelor la I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 18-20.

[20] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 266-269; I. Ursu considera că prin actul din 1459 Ştefan primise suzeranitatea polonă numai în principiu, căci actul „nu prevedea îndeplinirea formalităţilor cerute de dreptul feudal, între care cea mai principală [sic!] era prestarea jurământului de vasalitate în persoană în faţa suzeranului”; *op. cit.*, p. 21. Observaţia ar fi întemeiată, dacă textul învoielii din 1459 ar fi fost în întregime conservat.

Cazimir al IV-lea

supunere după vechile obiceiuri”[21].

De la făgăduială la împlinire drumul avea însă să se dovedească foarte lung şi anevoios. A trebuit să treacă un sfert de veac de la prima recunoaştere scrisă a suzeranităţii polone de către Ştefan pentru ca domnul să presteze efectiv omagiul. Pe cât de concesiv se arăta Ştefan în *recunoaşterea scrisă* a raportului de vasalitate faţă de Coroana polonă, pe atât de refractar era atunci când i se cerea *împlinirea personală şi verbală a omagiului.* Încrezător în învoiala încheiată câteva luni înainte, regele Cazimir s-a îndreptat spre Lwów, la începutul anului 1469, unde a aşteptat – zadarnic –, după relatarea lui Długosz, sosirea lui Ştefan, convocat înadins potrivit angajamentului asumat nu mult timp în urmă: „A rămas acolo (la Lwów) patruzeci de zile pentru a primi omagiul şi jurământul personal de fidelitate (*homagium et fidelitatis corporale juramentum*) din partea lui Ştefan, domnul Moldovei, care, prin dese solii şi scrisori, se angajase să-l presteze”[22].

În schimbul înfăţişării personale, Ştefan i-a trimis regelui polon explicaţii şi scuze, slabă compensaţie pentru omagiul refuzat. Un jurământ prestat prin procură, în mâinile solilor poloni trimişi de Cazimir în Moldova, era menit să-l asigure pe rege asupra intenţiilor de viitor ale domnului. Omagiul prin procură era însă considerat şi el un provizorat, şi, de aceea, Ştefan, la cererea polonilor, şi-a asumat un nou angajament „de a presta omagiul în chip public şi solemn, în prezenţa lui Cazimir regele Poloniei, la Cameniţa, Colomeea sau Sniatin, numai să fie vestit cu două luni înainte”[23].

Regele Cazimir însă înţelegea să pună la încercare sinceritatea unui vasal atât de refractar la împlinirea celei dintâi îndatoriri, din care, de altminteri, decurgeau toate celelalte; un an mai târziu, regele a sosit din nou în apropierea hotarului cu Moldova, pentru a-l constrânge pe Ştefan la

[21] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 303-304; cf. J. Długosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, col. 430-431.
[22] J. Długosz, *Historiae Polonicae*, vol. II, col. 438.
[23] *Ibidem.*

împlinirea angajamentului. Şi de data aceasta însă, domnul, invocând conflictul cu Radu cel Frumos, s-a sustras jurământului. Pentru răbdarea regelui era prea mult: „socotind că această dezvinovățire provine din viclenia minții aceluia (a lui Ştefan – *n.n.*)..., el se grăbi să-i impună cu orice preț prestarea jurământului…”[24].

Iritarea regelui Cazimir, lesne de înțeles, şi amenințările pe care i le-a inspirat, nu au modificat însă atitudinea lui Ştefan; tot ceea ce a reuşit să obțină regele din partea vasalului său refractar a fost un nou termen[25], care avea să fie tot atât de puțin respectat ca şi celelalte.

Înțelegând zădărnicia efortului său, regele Cazimir a renunțat în anii următori să mai depună stăruințe pentru a-l constrânge pe Ştefan la prestarea omagiului; izvoarele cunoscute nu mai menționează nici o încercare a regelui în această direcție.

Ajunşi la stadiul acesta al expunerii, o întrebare se impune: era Ştefan vasalul regelui Cazimir, înainte de a presta omagiul de la Colomeea? Întrebarea, înainte de a înfățişa interes ştiințific pentru cercetarea modernă, avusese un acut sens de actualitate în vremea în care se desfăşurau evenimentele analizate. Cazimir însuşi, în 1470, punea public la îndoială vasalitatea lui Ştefan, atât timp cât domnul se sustrăgea de la prestarea omagiului; străduindu-se, într-un suprem efort, să-şi constrângă vasalul la împlinirea ritualului închinării, Cazimir îşi dezvăluie chipul de a gândi – care ținea de mentalitatea generală a epocii – când îl amenința pe domn că, în caz contrar, „îl va socoti nu vasal, ci duşman” („*illum si aliter ageret, non pro feudali, sed pro hoste habiturum*”)[26].

Iată deci că principalul interesat, regele Cazimir însuşi, considera inexistentă legătura feudo-vasalică, atâta timp cât Ştefan nu prestase personal omagiul.

Un izvor publicat recent în Polonia oferă un element suplimentar, deosebit de însemnat, pentru înțelegerea raporturilor moldo-polone înainte de Colomeea şi a poziției internaționale a Moldovei, într-unul din momentele cele mai critice ale domniei lui Ştefan şi ale întregii ei istorii. Se ştia încă de mult timp că regele Cazimir convocase pentru luna martie 1485 o dietă la Toruń, între altele în scopul de a obține adeziunea şi concursul stărilor Prusiei regale la proiectata campanie de ajutorare a Moldovei[27].

---

[24] *Ibidem*, col. 458.
[25] *Ibidem.*
[26] *Ibidem.*
[27] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetății Albe*, Bucureşti, 1899, p. 169.

Publicarea, în anii din urmă, a actelor stărilor şi adunărilor de stări din Prusia regală a dat la iveală şi textul dezbaterilor dietei de la Toruń (martie 1485).

Ostilitatea stărilor faţă de proiectul unei acţiuni militare într-o zonă atât de îndepărtată şi-a găsit un excelent pretext în raporturile de drept dintre Polonia şi Moldova. Se afla oare Moldova – îl întrebau pe rege reprezentaţii ordinelor Prusiei regale – în raporturi de vasalitate faţă de Polonia şi era în consecinţă regele Cazimir îndatorat să-i acorde domnului ajutor militar, pentru ca, la rându-le, vasalii regelui să fie obligaţi să-şi îndeplinească îndatorirea vasalică faţă de rege? Ridicând această întrebare, reprezentanţii stărilor înfruntau solicitarea regelui în punctul cel mai vulnerabil: dacă Ştefan nu era vasal al Poloniei, atunci regele nu avea faţă de el obligaţia – în sens feudal – de a-i acorda concursul militar şi deci, la rându-i, nu era îndreptăţit să solicite ajutorul vasalilor săi în acest scop.

Răspunsul regelui Cazimir, comunicat stărilor prin herald, adaugă un element însemnat pentru înţelegerea raportului juridic dintre cele două ţări: „...Măria sa cere din partea voastră sfat şi ajutor în oameni şi bani. Măria Sa socoteşte că valahul nu trebuie părăsit, întrucât vechii domni ai Valahiei s-au închinat întotdeauna regilor şi la fel are intenţia să procedeze şi domnul acesta (Ştefan – *n.n.*)”[28].

Invocarea vechilor omagii prestate de domnii moldoveni în trecut, a angajamentului asumat de Ştefan de a-l presta la rându-i în viitor, precum şi a altor argumente – prezenţa stemei Moldovei între însemnele regale[29] – erau tot atâtea mijloace de a ocoli răspunsul la întrebarea formulată de reprezentaţii stărilor, singurul esenţial. Caracteristic e faptul că regele nu a invocat nici o clipă în faţa stărilor actele omagiale subscrise de Ştefan şi pe care le avea în arhiva sa; contemporanii evenimentelor ştiau că, în lipsa omagiului personal, raportul feudal nu avea valoare juridică stringentă.

Formularul tip în care e înfăţişat chipul de prestare a omagiului de către vasalii regelui polon în veacul al XV-lea aduce încă o confirmare acestui punct de vedere. Textul – intitulat *Modus praestandi homagium qui semper observatur* – descrie amplu întregul ceremonial al prestării omagiului şi a jurământului de către principele vasal şi „baronii” săi şi al

[28] *Akta Stanów Prus Królewskich (Acta Statuum Terrarum Prusiae Regalis)*, ed. Karol Gorski şi Marian Biskup, vol. I, Toruń, 1955, p. 289.

[29] „Sy [Moldova] wirt undir der Crone enthalden, wen das wopen der Walachie ist eyn ochsenhaupt mit eym rade und ist yn des herrn Königs herzceichen”; *Akta Stanów Prus Królewskich*, vol. I, p. 307.

acceptării în vasalitate de către regele Poloniei; după împlinirea acestui complex de acte, care creau raportul feudal între părți – adaugă într-o frază de încheiere textul – „regele trebuie să primească din partea principelui recunoaşterea scrisă a omagiului prestat, sub sigiliul său ducal"[30].

Actul scris nu era, aşadar, decât o înregistrare, o evidență scriptică a omagiului, o anexă a acestuia[31].

Prin urmare, până la jurământul de la Colomeea, Ştefan nu devenise vasal al regelui Cazimir în sensul propriu al termenului. Pentru a declanşa mecanismul greoi al „ajutorului" feudal, pentru a înlătura obiecția juridică a stărilor regatului, era necesar ca Ştefan să reintegreze Moldova în vechea ordine de drept, adică să reintre efectiv în vasalitatea regelui, prin prestarea personală a omagiului; e ceea ce s-a întâmplat în toamna anului 1485 la Colomeea.

Clauzele actului de închinare[32] relevă gravitatea pasului la săvârşirea căruia Ştefan fusese constrâns de primejdia otomană.

Domnul îşi asuma nu numai îndatorirea de a furniza regelui ajutor militar „împotriva oricărui duşman" şi aceea, negativă, de a nu se asocia nici unui adversar al regelui, dar şi obligația de a nu întreține raporturi de vasalitate cu nici un alt suveran şi chiar de a le repudia pe cele contractate în trecut (referire evidentă la raporturile stabilite de Ştefan cu Matia Corvin)[33].

Clauza finală îl îndatora pe domn să obțină asentimentul regelui pentru orice inițiativă în materie de politică externă, declanşarea războiului

---

[30] „*Post hec debet rex recipere a principe recognicionem facti omagii litteralem sub ejus sigillo ducali*"; A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, vol. II, Cracovia, 1891, p. 480, în *Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, vol. XII.

[31] „Bien des traités ont été conclus au Xe, au XIe ou XIIe siècles. Les écrits établis à cette occasion avaient pour rôle de servir de preuve; la convention elle-même était un acte oral, comportant le cas échéant des rites déterminés, tel, on le verra, dans certaines éventualités, un hommage"; F. Ganshof, *Le Moyen Âge*, în col. *Histoire des Relations Internationales*, vol. I, Paris, 1953, p. 130.

[32] Textul original al jurământului şi traducerea lui în latină, la I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 370-378.

[33] „*Hac litera nostra pollicemur nos et nostri filii et eorum posteri et omnes subditi et armigeri nostri regie charitati et regibus successoribus et Corone Polonie, cum omni fide, servicio et obediencia, nullum alium dominum querere, neque habere, neque recognoscere, neque ad ullum accedere, neque omagium facere, duntaxat soli regie charitati et postea existentibus regibus et Corone Polonie... Et sic si nos haberemus aliquas res aut inscripciones aut communiones cum aliquo homine contra suam charitatem et coronam Polonie... hoc totum destruimus et mortificamus*"; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 374.

sau încheierea păcii[34].

Revenirea la vasalitatea polonă, acceptarea ei efectivă în 1485, însemna nu numai renunţarea la politica externă urmată până atunci de Ştefan – şi care consta în menţinerea echilibrului între cele două puteri care îşi disputau suzeranitatea asupra Moldovei –, ci şi renunţarea la dreptul de iniţiativă în politica internaţională. Pentru a evita situaţia creată în 1485 prin jurământul de la Colomeea – care însemna revenirea la statutul creat Moldovei prin primele acte de închinare – a refuzat Ştefan, timp de un sfert de veac, să presteze omagiul. Refuzul său constant de a împlini actul de închinare personală fusese, aşadar, manifestarea nu a unei atitudini de mândrie, ci a hotărârii sale de a nu renunţa la independenţa de fapt a ţării, după cum efortul constant al regelui Cazimir de a-l constrânge pe domn la prestarea omagiului a fost nu atât manifestarea unei vanităţi, cât a determinării sale de a readuce Moldova în vechea situaţie de dependenţă feudală strictă faţă de Polonia. Pentru că acoperirea polonă îi fusese necesară, atât timp cât s-a aflat în conflict cu Ungaria, a acceptat Ştefan, încă din primii ani după înscăunarea sa în domnie, să subscrie textele de închinare către poloni; tergiversarea, amânarea prestării omagiului personal, a fost formula de sustragere de la regimul vasalităţii stricte, căreia era hotărât să-i pună capăt. La Colomeea, în urma omagiului depus, Ştefan a fost constrâns să devină efectiv vasalul exclusiv al regelui Poloniei.

Închinarea de la Colomeea a readus, aşadar, Moldova în vasalitatea strictă a Poloniei, după modelul acceptat în trecut de vechii domni ai ţării, înainte de Ştefan; dar evoluţia rapidă a evenimentelor externe a pus curând capăt acestei situaţii. Polonia angajase forţe militare insuficiente pentru recuperarea cetăţilor; de altminteri, după ce s-a asigurat împotriva primejdiei de a vedea Moldova intrată sub stăpânirea turcească, conducerea polonă nici nu a perseverat în acţiunea antiotomană. Încă din 1486, Polonia solicita Veneţiei mediaţia la Poartă[35]; câţiva ani mai târziu, în 1489, a fost încheiată

[34] „*Et sic non debemus ullam guerram incipere neque pacem querere neque concordari sine scientia charitatis sue regie*”; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 375.

[35] J. Garbacik, *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486-1516 (Kodeks Zagržebski)*, Wroclaw-Warszawa-Kraków, 1966, p. 1-6 şi 6-9. Cererea adresată senatului veneţian, al cărei text e un autograf al lui Callimachus, justifică hotărârea de a încheia pacea cu turcii, prin necesitatea de a-l combate pe Matia Corvin (pentru încercarea polonilor de a înjgheba o ligă antiungară în 1486, vezi J. Garbacik, *Kallimach jako dyplomata i polityk*, Cracovia, 1948, p. 94-95).

pacea între turci şi poloni[36].

Pacea turco-polonă a pus Moldova în faţa unei situaţii noi şi a determinat o nouă orientare a politicii sale externe; întrucât fără concursul polon cetăţile pierdute nu puteau fi redobândite, Ştefan, înţelegând că situaţia creată în 1484 devenise o realitate de durată, a acceptat faptul împlinit şi a reluat plata tributului către turci[37].

Dar, întrucât sacrificiul acceptat la Colomeea nu se justificase prin rezultatul obţinut, Ştefan a hotărât să-şi reia libertatea de acţiune. Domnul a folosit conflictul aproape neîntrerupt dintre Matia Corvin şi Jagielloni pentru a emancipa ţara de formula de vasalitate impusă de regele Poloniei la Colomeea. În 1489, Ştefan acceptă suzeranitatea ungară[38], obţinând în schimb, ca feud, cetăţile Ciceul şi Cetatea de Baltă, împreună cu domeniile lor; departe de a mai fi expresia dominaţiei politice şi teritoriale a regatului ungar asupra Moldovei – astfel cum fusese în trecut – suzeranitatea ungară a devenit acum, în fapt, o alianţă, dobândită de Matia Corvin cu preţul unui greu sacrificiu. Conţinutului modificat i-a corespuns şi o formă nouă; domnul Moldovei s-a emancipat de îndatorirea de a presta omagiul personal.

Acceptarea suzeranităţii ungare punea capăt celei polone. Protestul adresat papei, la 26 iulie 1489, de regele Cazimir, a adus în faţa celei mai înalte instanţe a Europei un caz tipic de sustragere din fidelitatea vasalică. Papa însuşi era învinuit de regele Cazimir de a fi încurajat desprinderea lui Ştefan din fidelitatea polonă, în folosul Ungariei[39].

---

[36] A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. III, 1392-1501, Cracovia, 1894, p. 293 şi 348-349 *(Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, XIV).

[37] Cronica anonimă despre domnia sultanului Baiazid al II-lea consemnează faptul, fără indicarea datei: „A sosit o solie din Moldova pentru predarea haraciului pe care sultanul l-a cerut de la acel domn cu preţul de a-i acorda pace"; *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 137. Hotărârea de a plăti tributul turcilor se află în legătură evidentă cu modificarea politicii externe a Moldovei după încheierea păcii polono-turceşti în 1489 şi se situează foarte probabil în aceeaşi perioadă. Cum o arată însăşi cronica turcească, tributul plătit de Ştefan nu însemna recunoaşterea suzeranităţii otomane; el îndeplinea funcţia de răscumpărare a păcii.

[38] V. Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungaria*, Bucureşti, 1905, p. 104-105.

[39] „*Interea etiam intellexi quomodo S-tas Vestra woyewodam Moldawiae, omagialem meum regnique mei, in tuicionem regi Hungariae commendaverit, illum a me regnoque meo removendo in meum regnique mei grave praejudicium cum regeque Hungariae, ex hac re loco pacis fomitem belii cruentis iniciens...*"; A. Lewicki, *op. cit.*, p. 294; apelul regelui Cazimir la papă nu era un act gratuit; era un fapt larg cunoscut în opinia vremii că, pentru a facilita apropierea dintre Moldova şi Ungaria, papa îl dezlegase pe Ştefan de jurământul prestat la Colomeea: „... und den eid, er dem Konige von Polen geschworen hatte, der hatte

La rândul său, Ştefan a făcut apel la argumentele dreptului feudal pentru a-şi justifica atitudinea. În timpul crizei din 1497, cronicarul Ordinului teutonic, Liborius Naker, a avut prilejul să consemneze interpretarea dată faptului de domnul Moldovei, care denunța părăsirea sa de către Cazimir în fața primejdiei turceşti şi sublinia caracterul caduc al raportului de drept instituit în 1485: „Recunosc – spune Ştefan – că am depus jurământ răposatului rege, ca unui apărător al meu, căruia i-am cerut deseori apărare şi ajutor, pentru ca să nu ajung tributar al turcilor, dar el m-a părăsit şi nu m-a ajutat, astfel încât am fost silit să plătesc tribut turcilor”[40].

Clauza din jurământul lui Cazimir la Colomeea, prin care regele îşi asuma îndatorirea de a ocroti Moldova în hotarele ei vechi („*in omnibus suis antiquis graniciebus*”) – aşadar obligația de a redobândi cetățile cucerite de turci – a constituit un puternic argument în sprijinul tezei modoveneşti. Hotărâtoare au fost, fireşte, şi de data aceasta, nu argumentele juridice invocate de părți, ci evoluția însăşi a evenimentelor. Agravarea conflictului ungaro-polon în ultimii ani de domnie a lui Matia Corvin i-a oferit lui Ştefan posibilitatea – pe care n-a lăsat-o să-i scape – a unor însemnate avantaje; colaborarea sa, devenită atât de prețioasă şi de solicitată, nu i-a acordat-o regelui Ungariei decât în schimbul unor însemnate concesii (cetățile Ciceul şi Cetatea de Baltă cu întinsele lor domenii).

Încercarea polonă de recâştigare a Moldovei. Prin restabilirea legăturilor cu Ungaria în 1489, Ştefan anulase actul de închinare de la Colomeea, încălcând una din prevederile sale cele mai grave: renunțarea la orice alte legături externe, în afara celor stabilite cu Coroana polonă sau a celor consimțite de aceasta. Pacea polono-turcă zădărnicise nădejdea care îl determinase pe Ştefan să consimtă la cea mai gravă abatere de la direcția constant urmată până atunci de politica sa externă şi care consta în salvgardarea independenței de fapt a țării şi a libertății sale de acțiune pe plan extern. Întrucât suzeranitatea polonă devenise neeficientă în raport cu

in der bapst dorvon entbunden...”, scrie unul din cronicarii Ordinului teutonic; Kaspar Weinreich, *Danziger Chronik*, în *Scriptorex Rerum Prussicarum*, vol. IV, Leipzig, 1870, p. 778; în realitate, papa a constatat probabil neîmplinirea de către regele Cazimir a îndatoririlor sale de suzeran şi deci nulitatea legăturii feudo-vasalice instituite la Colomeea în 1485.

[40] Liborius Naker, *Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeisters Johann von Preussen gegen die Türken im Jahre 1497*, în *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. V, Leipzig, 1874, p. 307.

scopul urmărit de domnul Moldovei, ea nu-şi mai avea raţiunea de a fi.

Desprinderea Moldovei din suzeranitatea polonă, acceptarea, în schimbul unor însemnate câştiguri teritoriale, a celei ungare – care însă încetase de a mai fi o strictă subordonare, de felul celei urmărite constant de regatul ungar până la înfrângerea suferită la Baia, pentru a împrumuta tot mai mult conţinutul unui tratat de alianţă – trebuia să provoace reacţia statului polon. Străduindu-se să readucă Moldova în vechiul raport de vasalitate faţă de regatul polon, Ioan Albert şi-a încadrat acţiunea într-una din tendinţele fundamentale ale politicii externe a Poloniei medievale.

Restabilirea relaţiilor cu Ungaria însemna angajarea Moldovei într-un sistem politic ostil Poloniei şi în genere familiei Jagiellonilor. Implicată într-un conflict de lungă durată cu Polonia şi Boemia, care ameninţa să cunoască la sfârşitul deceniului al nouălea o puternică recrudescenţă, Ungaria a înjghebat un sistem de alianţe care includeau pe tătarii din Crimeea şi statul moscovit[41].

În perspectivă, reacţia polonă împotriva Moldovei era inevitabilă şi nu putea fi prevenită decât printr-o acţiune comună care ar fi slăbit simţitor puterea statului polon şi i-ar fi subminat capacitatea de reacţie.

Moartea prematură a regelui Matia Corvin în primăvara anului 1490 a agravat şi mai mult raporturile internaţionale în această zonă a Europei. Coroana rămasă disponibilă a devenit obiect de competiţie între mai mulţi concurenţi, dintre care trei cu şanse de reuşită: Vladislav Jagiello, regele Boemiei, Ioan Albert, fratele său, pe atunci moştenitor prezumtiv al Coroanei polone, şi Maximilian de Habsburg. Un joc diplomatic strâns, care a degenerat curând în ciocniri militare, a precedat soluţia finală a concurenţei dintre cei trei pretendenţi.

Semnificativ pentru prestigiul internaţional al Moldovei în aceşti ani e faptul că toţi trei concurenţii i-au solicitat lui Ştefan concursul. Maximilian cel dintâi a încercat să-1 câştige pe Ştefan în lupta sa împotriva celorlalţi rivali, inaugurând astfel o direcţie nouă a politicii răsăritene a Casei de Habsburg care s-a manifestat constant în veacul al XVI-lea: efortul sistematic

[41] În iunie 1489, regele Matia comunica legatului papal: „*Et postquam sua Sanctitas scribit de differentiis componendis, sciatis, Domine Legate, quod nunc sum advisatus, quod Rex Polonie et Rex Bohemie nunc fecerunt unam confederationem inter se contra statum et personam meam; et ego ne sim solus, volo etiam confederationem facere, cum quibus possum ne isti noceant mihi*”; Hurmuzaki, II, 2, p. 310; cf. I. A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, vol. III, Leipzig, 1874, p. 167-168; pentru negocierile lui Matia Corvin cu Ivan al III-lea în vederea coordonării acţiunii antipolone, vezi K. V. Bazilievici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, Bucureşti, 1955, p. 213-216.

de a integra Moldova în sistemul politic şi militar al Imperiului, de a pune capacitatea militară atât de preţuită a ţării în slujba intereselor imperiale. În august 1490, Maximilian se mai întemeia pe sprijinul lui Ştefan când se adresa stărilor transilvane, invitându-le să i se supună şi comunicându-le că a lăsat sarcina protecţiei lor pe seama domnului Moldovei[42].

Maximilian al II-lea

Dacă legăturile lui Ştefan cu Maximilian de Habsburg erau cunoscute încă de mult, complet necunoscut a fost în schimb efortul paralel depus de Ioan Albert pentru a dobândi concursul domnului Moldovei. Codicele păstrat în arhivele din Zagreb, recent editat de istoricul polon Józef Garbacik, aduce întregiri însemnate la înţelegerea acestui moment hotărâtor al activităţii diplomatice a marelui domn. Între documentele conservate în acest codice se află şi instrucţiunile înmânate solului trimis la Suceava de Ioan Albert în primăvara şi la începutul verii anului 1490; demn de relevat este faptul că instrucţiunile au fost redactate de însuşi Filippo Buonaccorsi-Callimachus – umanistul italian rătăcit în Polonia şi devenit sfetnic al Coroanei polone, inspirator al unora dintre cele mai de seamă iniţiative de politică externă în timpul domniilor lui Cazimir şi Ioan Albert. Conceptul instrucţiunilor, păstrate în autograful lui Callimachus, dezvăluie rolul Moldovei în politica internaţională a epocii[43]; întocmite la intervale scurte în lunile aprilie-mai 1490, instrucţiunile, pe lângă omagiul adus personalităţii lui Ştefan, conţin un apel insistent adresat domnului Moldovei, solicitat să sprijine cu arme şi bani (12.000-15.000 de ducaţi) candidatura lui Ioan Albert la

---

[42] R. Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwigs II. 1490-1526*, în „Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen”, II (1849), 3-4, p. 410-411; cf. şi Johannes Tichtel, *Tagebuch aus den Jahren 1477-1495*, în *Fontes Rerum Austriacarum*, *Scriptores*, I, Viena, 1855, p. 54; cf. I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 210- 211; I. Minea, *Ştefan cel Mare şi împăratul Maximilian I*, în „Cercetări Istorice”, V-VII (1929-1931), p. 354-355.

[43] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 12-14. Faptul, relevat de documentele recent editate, că umanistul italian a întreţinut legături personale cu Ştefan, cu care a avut prilejul unei conversaţii directe, şi cunoaşterea nemijlocită a ţării şi a situaţiei ei conferă deosebită greutate ştirilor de istorie românească din opera sa.

tronul Ungariei[44].

Eventualitatea înscăunării lui Ioan Albert pe tronul Ungariei era însă perspectiva cea mai defavorabilă pentru Moldova, întrucât deschidea posibilitatea unei reuniri a celor două Coroane – polonă şi ungară – în mâinile aceleiaşi persoane. Când şansele lui Maximilian s-au dovedit mult prea reduse, Ştefan a optat pentru soluția cea mai puțin defavorabilă, adică pentru Vladislav al Boemiei. Lipsa materialului documentar ne împiedică să urmărim evoluția negocierilor dintre Ştefan şi Vladislav, dar în schimb ne este cunoscut rezultatul lor final. Se ştia încă de mult timp că Ştefan a sfârşit prin a accepta soluția adoptată de cea mai mare parte a nobilimii ungare, care vedea în Vladislav garanția renunțării la politica de centralizare atât de perseverent urmărită de Matia Corvin, şi că a continuat cu noul rege raporturile statornicite cu predecesorul său[45].

Documentele recent publicate de istoricul polon J. Garbacik aduc şi în această direcție o contribuție însemnată la înțelegerea atitudinii lui Ştefan. Şapte ani mai târziu, în timpul crizei deschise de campania polonă în Moldova, Vladislav a trimis fratelui său Ioan Albert o solie solemnă, menită să-l avertizeze asupra gravelor urmări ce erau de aşteptat pentru raporturile lor, în cazul în care regele polon nu şi-ar fi sistat acțiunea. Textul ultimatumului adresat de regele Ungariei fratelui său Ioan Albert, rămas necunoscut până la recenta lui editare de către J. Garbacik, cuprinde şi o referire directă la împrejurările din 1490. Explicând în 1497 imposibilitatea în care se afla de a-l părăsi pe Ştefan în fața atacului polon, regele Ungariei evoca jurământul depus la încoronare – prin care îşi asumase obligația de a-l ajuta pe domnul Moldovei – şi relațiile statornicite cu acesta în aceeaşi vreme[46]. Aşadar, încă înainte de încoronarea lui Vladislav – în septembrie 1490[47] – Ştefan negociase cu acesta condițiile noilor relații; textul jurământului regal, care îndeplinea funcția de pact fundamental între suveran şi stările regatului, prevedea respectarea angajamentelor asumate în urma negocierilor moldo-ungare. Aşadar, în 1490, Ştefan cel Mare a optat pentru Vladislav, după ce a rezolvat în sensul intereselor țării problema raporturilor cu Ungaria.

Campania militară întreprinsă de Ştefan împotriva Poloniei în toamna

---

44 *Ibidem*, p. 12-17.
45 I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 212-213; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 106.
46 J. Garbacik, *op. cit.*, p. 27.
47 I. A. Fessler, *op. cit.*, p. 232.

anului 1490[48] a contribuit la eşecul încercării lui Ioan Albert de a dobândi, cu forţa armelor, coroana ungară. Acţiunea militară a lui Ştefan era destinată să prevină uniunea personală între cele două regate vecine, care ar fi oferit Poloniei mijlocul cel mai sigur pentru rezolvarea, în sensul veleităţilor ei tradiţionale, a raporturilor cu Moldova. *Încercarea de a preveni această primejdie e sensul primordial al campaniei întreprinse de Ştefan în Pocuţia*[49].

După operaţii militare fără succes, Ioan Albert a fost silit să renunţe la coroana ungară; dar Ştefan a rămas implicat în conflictul cu Polonia, care nu avea să-şi găsească deznodământul decât în 1497, o dată cu retragerea şi înfrângerea trupelor polone în Moldova. Conflictul moldo-polon – *care trebuie înţeles ca un proces continuu, de la desprinderea lui Ştefan din suzeranitatea polonă în 1489 şi campania antipolonă din 1490 până la înfrângerea oştirii polone în Codrul Cosminului în 1497 şi încheierea păcii în 1499* – s-a desfăşurat, în primii ani, în cadrul coaliţiei lui Ştefan cu statul moscovit şi cu hanatul Crimeei. Războiul dintre cnezatul Moscovei şi Lituania (1487-1494) şi permanentele incursiuni ale tătarilor din Crimeea pe teritoriul polono-lituan au fost conjugate cu acţiunile militare ale domnului Moldovei. Solii repetate schimbate între cele trei state erau menite să le coordoneze efortul militar[50].

O evoluţie defavorabilă pentru Moldova a luat acest conflict când Ivan al III-lea a încheiat pacea cu Lituania în februarie 1494, care a marcat o etapă însemnată a procesului de unificare teritorială a statului rus[51].

Eliberată momentan de presiunea exercitată asupra frontierei sale răsăritene de statul rus, Polonia îşi concentrează efortul în vederea soluţionării problemei moldovene.

Politica lui Ioan Albert în această direcţie s-a manifestat cu o remarcabilă consecvenţă. După eşecul încercării din 1490 de a restabili legăturile cu Ştefan – în toiul crizei deschise de moartea lui Matia Corvin – Ioan Albert şi-a reluat planul, de îndată ce împrejurările au părut favorabile

---

[48] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 106-107; I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 213.

[49] I. Ursu, *op. cit.*, p. 213-214 a subliniat legătura dintre evenimentele din Ungaria şi campania antipolonă a lui Ştefan.

[50] Pentru alianţa celor trei ţări împotriva statului polono-lituan, vezi Al. V. Boldur, *Politica externă a lui Ştefan cel Mare într-o lumină nouă*, Iaşi, 1943, p. 15-20 şi, mai ales, K. V. Bazilievici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, p. 205-233, unde sunt amplu expuse şi negocierile cu Matia Corvin şi cu Habsburgii pentru lărgirea coaliţiei antijagiellonice; cf. şi V. Costăchel, *Relaţiile dintre Moldova şi Rusia în timpul lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Studii cu privire la Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1956, p. 190-191.

[51] K. V. Bazilievici, *op. cit.*, p. 275-278.

realizării lui. Îndată după încheierea păcii de la Moscova, la Congresul de la Levocea, care a reunit pe patru dintre cei cinci fraţi Jagielloni şi pe cumnatul lor, Frederic de Brandenburg, în vederea elaborării unei politici comune faţă de marile probleme de politică internaţională ale epocii, Ioan Albert a încercat să soluţioneze problema Moldovei.

În centrul lucrărilor congresului întrunit la Levocea în luna aprilie 1494, s-au aflat raporturile polono-ungare; reglementarea problemelor pendinte între cele două regate – în primul rând problema Moldovei – trebuia să deschidă calea unei eventuale acţiuni comune antiotomane.

Desfăşurat în condiţiile celui mai strict secret, mai ales în faza finală, când nu au mai participat decât membrii familiei jagiellone, „celelalte mărimi fiind îndepărtate, pentru ca nu cumva lucrurile puse la cale de regii fraţi să poată ajunge Ia urechile barbarilor”[52], Congresul de la Levocea a lăsat să subziste o puternică nedumerire printre contemporani. Unii dintre aceştia, cei mai bine informaţi, au reuşit să afle esenţialul negocierilor şi au înţeles că eşecul lor s-a datorat insistenţei lui Ioan Albert de a readuce Moldova în vasalitatea polonă: „în cele din urmă – scrie Wapowski – s-a discutat despre Ştefan domnul Moldovei, stăpânul Moesiei inferioare, care urmează a fi silit să presteze îndatoratul jurământ de fidelitate şi ascultare regelui şi regatului Poloniei, după cum a făcut la Colomeea, în Pocuţia, tatălui (fraţilor Jagielloni – *n.n.*), Cazimir, sau, dacă ar refuza (să se supună – *n.n.*), să fie izgonit cu forţa armelor din principat şi în locul lui să fie aşezat fratele Sigismund”[53].

În lipsa însă a informaţiilor cu caracter oficial, sensul autentic al întrunirii de la Levocea nu a putut fi cu certitudine stabilit. Confuzia provocată între contemporanii evenimentelor de secretul negocierilor s-a prelungit şi în opera unora dintre istoricii zilelor noastre, care au înţeles total greşit sensul acestui însemnat moment din istoria diplomatică a Europei răsăritene la sfârşitul veacului al XV-lea. Istoricul polon L. Finkel, care a consacrat congresului un studiu special, a susţinut chiar că problema otomană şi cea moldovească nu au constituit obiectul principal al congresului şi că între întrunirea de la Levocea şi campania din 1497 nu există altă

[52] Vezi relatarea cronicarului polon contemporan, B. Wapowski, în *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. II, Cracovia, 1874, p. 19-20.
[53] B. Wapowski, *op. cit.*, p. 19-20; Sigismund, cel mai mic dintre fraţii Jagielloni, avea să ajungă rege al Poloniei, după moartea fratelui său Alexandru, care el însuşi i-a succedat lui Ioan Albert.

legătură decât aceea „artificial construită de unii istorici”[54].

Iată însă că unul dintre participanții la congres rupe, după aproape cinci veacuri, tăcerea care atât timp a lăsat teren liber speculațiilor; regele Vladislav însuşi, în textul ultimativ adresat fratelui său câțiva ani mai târziu, în vremea în care acesta se afla în Moldova, în toiul campaniei, încearcă să reconstituie geneza acțiunii întreprinse de Ioan Albert împotriva Moldovei, referindu-se în primul rând la congresul din 1494: „pentru care lucru să-i spui maiestății sale – consemnează textul instrucțiunilor încredințate solului trimis de Vladislav lui Ioan Albert în Moldova – că poate prea bine să-şi amintească ce fel de vorbe şi de negocieri au fost între noi şi maiestatea sa, cu privire la Moldova, mai întâi la întâlnirea dintre noi de la Levocea, apoi prin soli şi în cele din urmă prin desele noastre misive, prin mijlocirea cărora i-am atras atenția, arătându-i neîntrerupt că noi nu putem părăsi țara aceea şi pe voievodul acela, fără a pierde onoarea şi (a încălca – *n.n.*) jurământul prestat, mai întâi însuşi regatului Ungariei, apoi voievodului însuşi şi întregii acelei țări, în vremea fericitei noastre încoronări ca rege al Ungariei, ci dimpotrivă suntem ținuți a-i apăra; şi am adaos întotdeauna că dacă Maiestatea sa ar invada Moldova, (vom socoti – n.n.) că ne atacă pe noi şi acest regat al nostru, Ungaria...”[55].

Vladislav al II-lea

Textul soliei lui Vladislav confirmă întru totul informația cronicarului Wapowski şi exclude orice altă interpretare pentru congresul din 1494; la Levocea, Ioan Albert a încercat să rezolve în sensul tradițional al politicii polone problema Moldovei, prin reintegrarea strictă a țării în vasalitatea față de Polonia. Potrivit intențiilor lui Ioan Albert, Moldova trebuia readusă în situația pe care o consfințise cel dintâi

[54] L. Finkel, *Zjazd Jagiellonów w Lewoczy r. 1494* (Întrunirea Jagiellonilor la Levocea în anul 1494), Lwów, 1914 (extras din „Kwartalnik Historyczny”, 1914); cea mai recentă expunere asupra desfăşurării lucrărilor congresului se găseşte în lucrarea lui F. Papée, *Jan Olbracht*, Cracovia, 1936, p. 64-77.

[55] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 27.

omagiu – din 1387 – şi succesivele acte de închinare din prima jumătate a veacului al XV-lea, reactualizate o clipă prin închinarea de la Colomeea. Izolarea diplomatică era prima etapă a unui program pe care urma să-l desăvârşească acţiunea militară. De la negocierile din 1494 de la Levocea la campania din 1497, distanţa nu e, aşadar, decât cea care separă manifestarea intenţiei de realizarea ei.

Eşecul diplomatic înregistrat în 1494 de Ioan Albert nu l-a împiedicat să-şi pună în realizare planul[56].

Intervalul care separă cele două date a înregistrat, de altminteri, o creştere progresivă a tensiunii, ca urmare a pregătirilor întreprinse de regele polon: aluzia regelui Vladislav la desele avertismente trimise prin soli şi scrisori curţii polone, după întrunirea de la Levocea, ca şi schimbul de solii frecvente între Ştefan şi regele Ungariei în aceeaşi perioadă[57] trădează încordarea sensibilă a situaţiei, pe măsură ce se contura mai evident hotărârea lui Ioan Albert de a-şi duce la împlinire proiectul.

La rândul său, Ştefan s-a străduit să preîntâmpine ameninţarea polonă printr-o intensă activitate diplomatică. Efortul diplomatic al lui Ştefan s-a desfăşurat în mai multe direcţii. În primul rând, domnul Moldovei s-a străduit să evite însuşi atacul polon. Schimbul de solii şi corespondenţa

[56] În istoriografia polonă s-au manifestat două direcţii în interpretarea genezei războiului moldo-polon din 1497; cea dintâi, reprezentată de istorici de frunte ca A. Lewicki şi Fr. Papée, adoptă punctul de vedere oficial al regatului polon, astfel cum a fost exprimat chiar în actele de cancelarie emise de Ioan Albert, în timpul şi după sfârşitul campaniei; potrivit acestei teze, acţiunea polonă a început ca o campanie antiotomană, pentru a fi deviată şi transformată într-o luptă împotriva Moldovei abia după manifestarea neaşteptată a ostilităţii moldoveneşti, după intrarea trupelor polone în ţară; alţi istorici poloni, printre care, înainte de război, O. Górka, au recunoscut caracterul iniţial antimoldovean al acţiunii militare polone; vezi discuţia la P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, în „Studii şi Cercetări Ştiinţifice”, Istorie, Iaşi, XI (1960), 2, p. 205; recent, cel de al doilea punct de vedere a fost susţinut de istoricul polon Spieralski; vezi I. Corfus, *Pagini de istorie românească în noi publicaţii polone* (în curs de publicare). Punctul de vedere cel mai cuprinzător pentru interpretarea campaniei din 1497 a fost formulat de N. Iorga; pentru istoricul român, e incontestabil că Ioan Albert, în mare parte sub influenţa concepţiei lui Callimachus, preceptorul său, a avut permanent în vedere o largă acţiune antiotomană şi antitătară, de recuperare a poziţiilor pierdute de regatul polono-lituanian în nordul Mării Negre, în deceniile precedente. Tot atât de adevărat însă e faptul că prima etapă a acestui program larg era restaurarea suzeranităţii polone asupra Moldovei şi integrarea ei strictă în dependenţa faţă de regat; N. Iorga, *Relations entre Roumains et Polonais pendant l’époque de l’hommage et après*, în „Bulletin de la Section Historique de l’Académie Roumaine”, IX (1921), 1-2, p. 97.

[57] A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, ed. a 3-a, vol. IV, Bucureşti, 1927, p. 96-97.

întreținută cu Alexandru, mare duce al Lituaniei şi frate al lui Ioan Albert, dau la iveală încercarea lui Ştefan de a evita primejdia; încă din februarie 1493, folosind prilejul morții lui Cazimir, Ştefan s-a adresat marelui duce, sugerându-i o largă coaliție antiotomană şi antitătară, la care ar fi urmat să adere şi Ioan Albert. După ce au oferit marelui duce restabilirea vechilor legături dintre țările lor, solii au adăugat propunerea domnului: „De aceea, domnul nostru, Ştefan voievod, se aşteaptă şi acum de la milostivirea voastră la aceeaşi frăție şi la întărirea prieteniei şi dragostei dintre domnia sa şi milostivirea voastră. Milostivirea voastră puteți pricepe şi singuri destul de bine, cum din toate părțile păgânătatea tătărească şi turcească se întăreşte mereu împotriva creştinătății. Şi de aceea ne-a poruncit să ne rugăm de milostivirea voastră, ca milostivirea voastră să rugați pe frații milostivirii voastre care şed în domniile lor şi chiar pe alți prieteni ai milostivirii voastre, pe care milostivirea voastră îi cunoaşteți, ca toți să-şi întoarcă fața spre păgânătate şi milostivirea voastră împreună cu ei”[58].

Alexandru, duce al Lituaniei

Pacea ruso-lituaniană, încheiată în februarie 1494, a transformat primejdia virtuală a unui atac polon într-o perspectivă probabilă; în aceste condiții, Ştefan îşi intensifică inițiativele în direcția ducelui Alexandru, încercând cel puțin să diminueze primejdia prin desolidarizarea Lituaniei de Polonia. Răspunsul marelui duce, din 10 septembrie 1494, la cea mai recentă inițiativă a lui Ştefan, lasă să se întrevadă limpede țelul urmărit de domnul Moldovei; Alexandru se arăta dispus să încheie tratatul sugerat de Ştefan, după modelul vechilor tratate, „împotriva oricărui duşman al domniei sale şi împotriva tătarilor, nu însă şi împotriva fraților domniei sale” (aluzie evidentă la Ioan Albert)[59].

În acelaşi timp, Alexandru condiționa reluarea legăturilor tradiționale

[58] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 383-385.
[59] *Ibidem*, p. 387-388.

de prietenie de restabilirea vechilor hotare[60]. Pe măsura apropierii primejdiei, inițiativele lui Ştefan în direcția Lituaniei se îndesesc şi îşi precizează scopul. Cum de la Vilna nu mai sosea nici un răspuns şi contactul diplomatic, şi altminteri destul de precar, părea întrerupt, Ştefan trimite, în cursul anului 1496, două solii la marele duce, ambele cu menirea de a-l determina să-şi clarifice atitudinea. Cea dintâi trădează nerăbdarea domnului față de eschivările marelui duce lituanian; solii lituanieni, aşteptați la Suceava pentru perfectarea tratatului, nu îşi făcuseră apariția: „... domnul nostru voievodul s-a învoit cu acei soli ai voştri ca milostivirea voastră să trimiteți din nou la domnul nostru voievodul pe solii voştri, pentru ca învoiala dintre voi să se desăvârşească. Dar de atunci şi până acuma acei soli ai voştri n-au venit la domnul nostru voievodul”[61].

Dar şi după această solie, ca şi înainte, aşteptarea se arăta zadarnică. Tăcerea prelungită a marelui duce, în vremea în care din Polonia ştirile cu privire la intențiile regelui Ioan Albert se întețeau, nu mai lăsa loc la îndoială. În fața acestui refuz abia deghizat, Ştefan încearcă un ultim demers, în care solicitarea se îmbina cu amenințarea; ultima solie trimisă la Alexandru în cursul anului 1496 cuprindea, pe lângă o nouă ofertă de încheiere a tratatului între cele două țări, o amenințare directă de gravitate deosebită, destinată să silească conducerea statului polono-lituanian la o reevaluare a situației şi a hotărârilor adoptate: „Domnul nostru ne-a mai poruncit să-ți spunem ție, prietenului său, că a trimis cu o mare solie la împăratul turcesc pe dumnealui logofătul său şi pe alți boieri. Dacă milostivirea voastră doriți să faceți pace şi să încheiați un tratat cu el, domnul nostru ne-a poruncit să-i dăm de ştire despre aceasta în patrusprezece zile; căci chiar dacă va fi slobozit pe acei soli de la sine, el mai poate să-i întoarcă îndărăt”. După ce amintea vastele pregătiri militare în curs de realizare în Imperiul otoman, Ştefan îşi preciza intențiile, aşezându-l pe interlocutorul său care se sustrăgea dialogului – şi, prin mijlocirea sa, pe regele polon – în fața unei grave alternative: „Dacă domnul nostru se va împăca cu milostivirea voastră şi va face tratat în scris, atunci aceia (turcii – *n.n.*) au să pornească de bună seamă spre țara domnului nostru. Dacă însă milostivirea voastră nu veți încheia tratat de pace şi de prietenie cu domnul nostru, atunci se aude pe acolo că acei oameni (turcii – *n.n.*) au să pornească sau împotriva țării craiului, a fratelui milostivirii

[60] *Ibidem*, p. 389.
[61] *Ibidem*, p. 391-393.

voastre, sau împotriva milostivirii voastre şi a ţării voastre”[62].

Cum însă hotărârea lui Ioan Albert era irevocabilă şi solidaritatea marelui duce Alexandru cu fratele său de nezdruncinat, lui Ştefan nu-i mai rămânea decât să-şi pregătească alianţele. Ameninţarea cuprinsă în ultima solie adresată marelui duce avea să se transforme într-o crâncenă realitate, cu care s-au întâlnit oştile invadatoare pe solul Moldovei. Dacă preliminariile diplomatice ale raporturilor statornicite între Ştefan şi turci în această perioadă ne scapă, rezultatul lor este cert: în timpul confruntării militare cu statul polon, în 1497, Ştefan a ştiut să-şi asigure un substanţial concurs otoman[63].

În acelaşi timp, domnul şi-a extins activitatea diplomatică, făcând apel la munteni, unguri şi tătari[64].

De însemnătate deosebită aveau să se dovedească însă, în cursul campaniei din 1497, relaţiile statornicite cu Ungaria.

Cronicarii şi istoricii noştri au avut cunoştinţă despre existenţa unei iniţiative politice ungare în timpul campaniei din 1497 şi chiar despre trimiterea unui corp de oaste ungar în Moldova; relatând împrejurările în care s-a produs intrarea oştirii polone pe teritoriul ţării, Grigore Ureche expune măsurile adoptate de Ştefan, care îşi convoacă oştirea la Roman: „Ce pân'a să strânge oastea lui Ştefan vodă şi până a veni ajutoriul, că şi Laslău craiul unguresc, fratile lui Albertu încă i-au trimis 12.000 de oameni de oaste şi cu dânşii pre Birtoc voievodul Ardealului (Bartholomeu Drágffy), ce era cuscru lui Ştefan vodă, şi de la Radul vodă încă i-au venitu ajutoriu oaste muntenească...”[65].

---

[62] *Ibidem*, p. 398-399.

[63] Cel dintâi care a atras atenţia asupra acestui fapt, întemeiat pe textul manuscris al cronicii lui Seadeddin, a fost I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 139-140; ulterior, faptul şi-a găsit confirmarea într-un alt izvor otoman, editat de O. Górka, *Nieznany żywot Bajezida żródlem dla wyprawy czarnomorskiej i najazdów Turków za Jana Olbrachta* (O biografie necunoscută a lui Baiazid al II-lea ca izvor pentru expediţia la Marea Neagră şi pentru invaziile turceşti în timpul lui Ioan Albert), în „Kwartalnik Historyczny”, LII (1938), 3, p. 375-428; vezi şi *Cronici turceşti privind ţările române*, I, Bucureşti, 1965, p. 137-139.

[64] „*Ad Turcos, Ungaros, Tartaros et Multanos legatos mittit ut opem ferrent suppliciter orat, quantum unicuique earum gentium periculi immineret ex vicinitate praepotentis Polonie regis si cum Valachia et Misia inferiore potiri contingeret, amplissimis verbis ostentare, ne se in summa deserant necessitate, orare, Turcis ac Ungaris subiectionem suam, Tartaris ac Multanis stipendia et munera polliceri*...”; B. Wapowski, *op. cit*., p. 26-27.

[65] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 110-111; pentru raporturile ungaro-moldovene în această perioadă, pentru prezenţa în Moldova a corpului de oaste condus de Drágffy, vezi V. Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu*

Infanterist polon

Husar ungur

Unul din documentele recent descoperite şi publicate de istoricul polon J. Garbacik e chemat să aducă o lămurire deplină asupra poziției regatului Ungariei în timpul crizei din anul 1497. E vorba de instrucțiunile înmânate de regele Vladislav solilor trimişi fratelui său, Ioan Albert, în momentul în care acesta din urmă înainta în Moldova şi-şi dezvăluise intențiile ostile față de Ştefan. Existența acestei solii era cunoscută încă de mult, din răspunsul târziu trimis de Ioan Albert – după eşecul campaniei – menit să ofere versiunea polonă oficială asupra împrejurărilor care au determinat dezlănțuirea acțiunii militare din 1497[66].

Dar textul soliei lui Vladislav, care a declanşat replica lui Ioan Albert, rămăsese necunoscut până la recenta sa descoperire într-o arhivă din Zagreb.

Din Buda, unde coborâse în grabă, venind de la Praga, Vladislav se adresează fratelui său, de îndată ce scopul campaniei a devenit evident.

Ungaria, Bucureşti, 1905, p. 111-116.

[66] Textul instrucțiunilor lui Ioan Albert, înmânate soliei de răspuns trimisă lui Vladislav, a fost editat prima oară de istoricul polon A. Lewicki, *Król Jan Olbracht o klesce bukovińskiej r. 1497* (Regele Ioan Albert despre înfrângerea din Bucovina în anul 1497), în „Kwartalnik Historyczny”, VII (1893), p. 1-15; apoi a fost reeditat de acelaşi, în *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. III, Cracovia, 1894, p. 443-447 (*Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. XIV); în sfârşit, textul a fost reeditat după ms. de la Zagreb, de J. Garbacik, *op. cit.*, p. 30-35.

După ce se referă la încercările anterioare ale lui Ioan Albert de a masca timp cât mai îndelungat scopul real al acțiunii întreprinse în Moldova, regele Ungariei adaugă: „Acum însă înțelegem că lucrurile stau cu totul altminteri, că majestatea sa a intrat cu întreaga sa armată în Moldova pe care a invadat-o şi o devastează prin foc şi sabie, în scopul de a-l izgoni pe voievodul nostru şi de a supune țara stăpânirii sale, fapt care fără îndoială ne-a provocat nu puțină grijă. Căci o vătămare atât de gravă nici nu ne-am gândit şi nici n-am crezut că ni se va întâmpla din partea majestății voastre, mai ales că – după cum am mai spus – ne-a îndemnat neîntrerupt atât prin scrisori cât şi prin solii să nu avem nici o îndoială în această privință”. După aceste referiri la istoricul controversei ungaro-polone cu privire la Moldova, începând de la Congresul de la Levocea, regele Vladislav îl invoca pe Ioan Albert să pună de îndată capăt acțiunii întreprinse împotriva lui Ştefan: „Căci dacă maiestatea sa va voi cu orice preț să persevereze în această hotărâre şi nu va voi să-i pună capăt, poate fi sigur... că va decurge din aceasta cea mai mare ruşine pentru noi amândoi şi chiar pentru regatele noastre, şi nu numai ruşine, ci şi veşnică defăimare şi, în cele din urmă, chiar şi primejdie. Căci mai întâi (se va isca – *n.n.*) între noi şi majestatea sa ură şi discordie, iar între aceste trei regate ilustre, anume Ungaria, Boemia şi Polonia, un război primejdios şi un incendiu care nu va putea fi stins nici uşor şi nici repede. Căci noi, după cum am spus mai sus, nu putem părăsi țara aceea şi pe voievodul acela ci suntem siliți, pentru onoarea noastră şi pe temeiul jurământului prestat, să-l ajutăm şi să-l apărăm, şi astfel vom fi siliți să recurgem la arme împotriva majestății sale, ceea ce – martor ne e Dumnezeu şi conştiința noastră – nici nu o vom face cu plăcere şi nici măcar nu o gândim cu plăcere”.

În continuare, regele Vladislav expune motivele care îl împiedică să asiste pasiv la desfăşurarea războiului: jurământul prestat, teama de a nu fi bănuit de conivență cu regele polon de către supuşii săi şi, în sfârşit – argument deosebit de interesant –, certitudinea că, chiar de ar reuşi să-l izgonească pe Ştefan şi să ocupe Moldova, polonii nu ar putea menține în stăpânire țara.

Textul soliei regale îl avertizează pe Ioan Albert şi împotriva proiectului de a-l instaura în domnia Moldovei pe Sigismund – cel mai mic dintre frații Jagielloni, rămas fără apanaj – întrucât țara „niciodată nu va accepta această soluție”.

Solia se încheie cu oferta de mediere în conflictul care-l opunea pe Ioan Albert lui Ştefan şi apoi şi între poloni şi turci, dar numai în

eventualitatea că regele polon va pune capăt atacului împotriva Moldovei[67].

În timpul înaintării sale în Moldova, Ioan Albert s-a aflat deci în fața unui adevărat ultimatum ungar, care a modificat hotărâtor datele situației militare; campania din 1497 a prilejuit, aşadar, un nou moment de manifestare acută a rivalității tradiționale polono-ungare pentru Moldova. Grigore Ureche înțelesese bine – mai bine chiar decât unii dintre istoricii contemporani – sensul exact al intervenției ungare: „că nici ungurii nu era bucuroşi ca să cază domniia Moldovei pré mâna leşilor, măcară că Laslău crai ungurescu (ce să chiamă leşaşte Vladislav) era frate lui Olbrichtu craiului leşescu...”[68].

Ioan Albert

În Moldova, Ioan Albert s-a aflat, aşadar, nu numai în fața unei îndârjite rezistențe moldoveneşti, ci şi a unei coaliții de forțe care depăşea puterea militară angajată de el în acțiune. În situația creată de prelungirea asediului Sucevei, a cărei rezistență a imobilizat armata polonă şi a spulberat orice şansă de succes pentru expediție, primejdia intrării în campanie a corpului expediționar ungar trimis în Moldova de regele Vladislav şi a unui război ungaro-polon a agravat mult perspectivele întreprinderii, şi altminteri temerare a regelui Ioan Albert. *Înainte de a dispărea în împrejurările create de ofensiva otomană în Europa centrală în veacul al XVI-lea, rivalitatea dintre Polonia şi Ungaria pentru Moldova a cunoscut, la sfârşitul veacului al XV-lea, unul din momentele sale cele mai acute.*

Evoluția operațiunilor militare nu intră în preocupările studiului de față; se ştie că retragerea precipitată a trupelor polone din fața Sucevei a fost transformată în Codrul Cosminului de Ştefan într-unul din cele mai grave

[67] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 25-30 (vezi textul integral reprodus în anexă).
[68] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, *ed. cit.*, p. 110.

dezastre militare suferite de poloni în Evul Mediu[69].

Ceea ce interesează aici este situația internațională creată Moldovei de eşecul campaniei polone. Şi în privința aceasta, materialul documentar recent editat în Polonia îngăduie o perspectivă mai clară.

Situația internațională a Moldovei după Codrul Cosminului. Negocierile ungaro-polone au situat problema Moldovei în cadrul larg al conflictului celor două puteri cu Imperiul otoman. Regele Vladislav s-a străduit, şi în cele din urmă a reuşit, să-l determine pe Ioan Albert să încadreze discuția cu privire la Moldova în ansamblul tratativelor dintre Ungaria şi Polonia pentru închegarea unei largi coaliții antiotomane.

Problema răspunderilor pentru evenimentele din 1497, acută încă în primele luni după marea înfrângere suferită de poloni, a fost lăsată în umbră de necesitatea de a găsi o soluție chestiunii moldoveneşti şi rivalității ungaro-polone, reactivate de încercarea polonă de restabilire a suzeranității şi de instaurare a dominației asupra Moldovei. Regele Vladislav ştia că reglementarea acestei probleme era condiția prealabilă pentru înțelegerea şi eventuala cooperare ungaro-polonă împotriva turcilor. Solia trimisă în iunie 1498 de Vladislav fratelui său era menită să spulbere orice urmă de îndoială în această privință: „şi deoarece în (mâinile) acestui voievod (Ştefan) se află toată temelia şi toată puterea păcii şi a liniştii între aceste ilustre regate (Ungaria şi Polonia), de aceea să spună domnii soli cât de des majestatea sa (regele Vladislav) a rugat pe acea majestate (regele Ioan Albert) să nu-l tulbure pe acel voievod, ci să-l lase în pace, deoarece majestatea aceasta (Vladislav) nu îl poate părăsi pe acela fără a-şi pierde credința şi a-şi încălca făgăduiala atât a sa cât şi a regatelor sale”[70].

Atitudinea lui Ştefan – îi atrăgea în continuare atenția regele Vladislav fratelui său – era esențială pentru evoluția raporturilor internaționale în Europa răsăriteană. Eventuala înclinare a domnului spre turci putea fi catastrofală pentru ambele regate; de aceea trebuia evitat orice l-ar fi putut determina pe Ştefan la un asemenea pas: „... lucru pentru care din nou şi în chip insistent să-l roage (solii) pe majestatea sa, ca, pentru numele lui Dumnezeu, luând seama la această primejdie atât de mare care ar putea duce chiar la năruirea casei şi a familiei ambilor regi, să binevoiască să-l lase în

---

[69] Pentru acțiunea militară şi pentru problema participării lui Ştefan la lupta finală, vezi Gh. Duzinchevici, *A participat Ştefan cel Mare la lupta din Codrul Cosminului?*, în *Omagiu lui Ioan Lupaş*, Bucureşti, 1943, p. 228-245.

[70] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 41.

pace pe voievod şi pe urmaşii săi şi stăpânirea sa şi să şi-l împace şi să-i dea asigurări efective, pentru ca pe viitor să nu mai aibă a se teme şi a se îndoi, căci altminteri s-a isprăvit cu acela şi cu majestatea sa şi cu toate aceste regate. Nu numai că va spori puterea turcului dacă amintitul voievod i s-ar asocia, dar acelaşi lucru va fi silit să-l facă şi munteanul"[71].

Ştefan însuşi cunoştea greutatea acestui argument; în negocierile sale cu mediatorii unguri, în prima jumătate a anului 1498, el a insistat pentru încheierea păcii, în condițiile formulate de el, amenințând în caz contrar cu o înțelegere cu Poarta. Regele Ungariei se grăbea să trimită o nouă solie pe lângă Ioan Albert (iulie 1498), pentru a-i aduce la cunoştință evoluția negocierilor cu Ştefan: „De asemeni, mai spune sus-numitul Andrei (Labothy, solul ungur trimis la Ştefan) că voievodul însuşi, dacă nu ar putea obține pacea din partea noastră, intenționează să treacă cu totul de partea turcilor..."[72].

Ca şi în timpul negocierilor cu Alexandru, ducele Lituaniei, în 1496, Ştefan a înțeles să utilizeze ca argument diplomatic eventualitatea cooperării sale cu turcii. Țelul real al domnului era însă să reglementeze raporturile cu Polonia, în condițiile propuse de el: renunțarea din partea Poloniei la orice pretenție asupra Moldovei şi cooperarea lor, alături de Ungaria, într-o acțiune antiotomană, care i-ar fi îngăduit să recâştige teritoriile ocupate de turci. Oferta sa în această direcție era neechivocă: „De asemeni – urma să transmită solul trimis lui Ioan Albert – în ce chip se oferă voievodul însuşi, dacă va avea pace cu noi, să ne mijlocească pacea cu turcii; iar dacă dimpotrivă nu am dori să avem pace cu ei şi mai degrabă am voi să înaintăm împotriva turcilor, împreună cu prea înaltul rege al Ungariei, intenționează şi voievodul să ne ajute cu 25.000 de oameni şi să-l determine la aceeaşi hotărâre şi pe voievodul Țării Româneşti, despre care spune că are oameni mai mulți decât el însuşi"[73].

Schimburile de solii între Vladislav şi Ştefan, pe de o parte, între Vladislav şi Ioan Albert, pe de alta, s-au succedat în tot cursul anului 1498 şi în prima jumătate a anului următor[74].

Dificultățile au fost progresiv înlăturate, pe măsură ce regele polon a renunțat la vechile sale revendicări, înfrângerea suferită în Moldova şi imposibilitatea de a relua cu şanse de reuşită încercarea de restaurare a

[71] J. Garbacik, *op. cit*., p. 42.
[72] *Ibidem*, p. 45.
[73] *Ibidem*.
[74] Vezi în lucrarea citată toate documentele noi cu privire la negocierile urmate în anii 1498-1499.

dominației polone, amenințările lui Ştefan de înțelegere cu turcii – a căror gravitate polonii au avut prilejul să o constate în timpul propriei lor campanii din 1497 şi al acțiunii de represalii întreprinse de Ştefan în Polonia, precedată de o expediție turcească similară[75] –, insistențele regelui Vladislav al Ungariei au sfârşit prin a-l determina pe Ioan Albert să încheie pacea, în condițiile stabilite de Ştefan. Caracteristică pentru rolul hotărâtor al domnului în elaborarea textului definitiv al tratatului este însemnarea finală pe ultimul proiect de reglementare a raporturilor ungaro-polone – recent descoperit – subscris de regele Vladislav însuşi şi care precede cu două luni încheierea păcii moldo-polone; textul, ale cărui principale clauze se referă la raporturile dintre cei doi beligeranți, cuprinde următoarea prevedere: „*Isti articuli ita intelligantur esse concluse* (corect: *conclusi*) *in quantum ea que ad Voyvodam pertinent, ipse Voyvoda Moldaviensis acceptabit. Wladislaus rex manu propria subscripssit*” („Aceste articole se consideră a fi încheiate, în măsura în care cele care îl privesc pe voievod, însuşi voievodul Moldovei le va accepta. Vladislav rege a semnat cu mâna proprie”)[76].

Regele Vladislav înțelesese, aşadar, că vremea în care Moldovei îi puteau fi impuse din afară clauze potrivnice intereselor ei trecuse de mult.

În iulie 1499, Ştefan a semnat tratatul de pace cu Polonia, care a aşezat pe temelii noi raporturile dintre cele două țări[77]. Textul semnat de Ştefan este în acelaşi timp un tratat de pace şi un tratat de alianță.

Punând capăt stării de război în condițiile de fapt statornicite înainte de declanşarea operațiunilor militare, tratatul de pace consfințea înfrângerea Poloniei şi necesitatea în care s-a aflat regele Ioan Albert de a renunța la țelurile urmărite prin campania din 1497.

Prima clauză prevedea încetarea oricărei acțiuni de ostilitate atât din partea Moldovei față de Polonia şi Lituania, cât şi din partea acestora față de Moldova. Urmează îndatorirea reciprocă asumată de cele două părți de a-şi acorda permanent ajutor „cu sfatul şi cu fapta” împotriva tuturor vrăjmaşilor, de a nu găzdui refugiați politici şi de a nu produce nici o vătămare intereselor lor.

Tratatul de alianță, care constituie unul din elementele esențiale ale

---

[75] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 247-248.
[76] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 69.
[77] Textul tratatului editat de I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, p. 417-441 şi în varianta latină în Hurmuzaki, vol. II, 2, p. 491-495; textul latin, reeditat după codicele de la Zagreb, de J. Garbacik, *op. cit.*, p. 81-89; vezi analiza textului la I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, p. 257-260.

actului semnat în 1499, avea o direcție precisă, explicit indicată în text. Textul precizează îndatoririle părților în eventualitatea unei acțiuni antiotomane comune a Ungariei, Poloniei şi Moldovei. Acum, când raporturile cu Ungaria şi Polonia era statornicite în conformitate cu interesele țării, Ştefan îşi îndrepta privirea în direcția în care avea o revendicare de satisfăcut: recuperarea cetăților ocupate de turci. Domnul îşi asuma angajamentul de a participa „cu toată puterea noastră şi cu toată țara noastră a Moldovei" alături de cei doi regi, în cadrul unei ofensive generale împotriva Imperiului otoman, *care însă avea să se desfăşoare pe teritoriul acestuia* şi urmând un itinerar fixat de domnul însuşi sau cu asentimentul lui. Dubla preocupare a lui Ştefan, de a evita transformarea din nou a țării în teatru de război sau o acțiune ostilă Moldovei, deghizată ca şi în 1497 sub învelişul unei campanii antiotomane, e evidentă[78].

Partea finală a tratatului prevede restaurarea libertății comerțului şi modalitățile de reglementare a litigiilor de graniță. Raportul de desăvârşită egalitate consfințit de tratatul din 1499[79] punea capăt vechiului raport de suzeranitate-vasalitate care legase în trecut cele două țări; Codrul Cosminului a anulat, aşadar, închinarea de la Colomeea.

Suzeranitatea polonă fusese, prin urmare, înlăturată şi înlocuită printr-un tratat de alianță; cea ungară, recunoscută nominal, îşi pierduse de mult conținutul efectiv. Regele Vladislav însuşi a definit exact sensul raportului care lega la această dată Moldova de regatul ungar, într-una din soliile trimise lui Ioan Albert, după înfrângerea din 1497, când îi cerea să renunțe definitiv la ideea de revanşă: „Iar acest lucru majestatea sa (Vladislav) nu îl cere pentru vreun folos sau pentru censul pe care voievodul l-ar da majestății sale, ci pentru liniştea şi pacea viitoare a celor doi regi; căci, dimpotrivă, regele (Vladislav) şi acest regat sunt siliți să-i dea în fiecare an un subsidiu voievodului şi pe deasupra chiar i-au fost date două cetăți prea bune (Ciceul şi Cetatea de Baltă) din trupul acestui regat, adică din Transilvania, ca măcar astfel să poată fi păstrat lângă creştinătate şi să nu fie deschisă duşmanilor calea prin țara sa spre regatele vecine..."[80].

---

[78] Se ştie că şi în 1497 Ştefan făgăduise lui Ioan Albert să i se alăture, dar numai după ce trupele polone ar fi ajuns la Dunăre.

[79] N. Iorga considera, cu dreptate, că tratatul moldo-polon din 1499 punea cele două țări în raporturi de „paritate absolută"; *Relations entre Roumains et Polonais pendant l'époque de l'hommage et après*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine", IX (1921), 1-2, p. 98.

[80] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 42.

De la regimul vechii vasalități – pe care regatul ungar s-a străduit constant să-l restaureze până la înfrângerea lui Matia Corvin în 1467 – la raporturile dintre Moldova şi Ungaria, aşa cum s-au statornicit ulterior şi cum sunt definite în textul regelui Vladislav, distanța e cea care separă o dominație efectivă de o alianță greu plătită de regatul ungar.

Aşadar, în Codrul Cosminului a fost înlăturată cea mai de seamă încercare a statului polon de a impune Moldovei vechea suzeranitate, după cum la Baia fusese îngropată ultima mare încercare a statului ungar de a-şi restabili dominația asupra Moldovei.

Coaliția antiotomană, preocupare constantă a domnului în timpul şi după încheierea negocierilor cu polonii, trebuia să înlăture ultima primejdie care amenința independența țării şi să-i redea cetățile pierdute.

Din întreaga activitate a lui Ştefan se desprinde limpede ceea ce a fost formula dominantă a politicii lui externe: neutralizarea expansionismelor concurente.

ANEXĂ[81]

Buda, august (?) 1497

Solia mareşalului Curții ungare către regele Ioan Albert în problema Moldovei.

Legacio serenissimi domini Wladislai regis Ungariae per marsalcum maiestatis sue facta ad serenissimum dominum Johannem Albertum Polonie regem in Moldavia.

In primis salutabis nomine nostro maiestatem suam tanquam fratrem nostrum carissimum et honorandum et dicas quod eius valitudinem bonam et felicitatem tanquam nostram propriam cupimus et audire desideramus letamurque de omni suo bono tanquam de nostro proprio. Deinde illustrissimum dominum Sigismundum illustrissimum ducem, fratrem nostrum, si ibi fuerit, salutabis et pari modo dices, quod eius sanitatem et omne bonum semper optamus.

Postea dicas maiestati sue regie, quod per hoc universum triennium et

[81] Dată fiind însemnătatea excepțională a soliei ungare la regele Ioan Albert, reproducem textul recent descoperit al acesteia; J. Garbacik, *Materialy do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486-1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wroclaw-Warszawa- Kraków, 1966, p. 25-30.

ab eo usque tempore quo se maiestas sua ad presentem expedicionem bellicam preparare incepit nunquam nos cerciores fieri potuimus, quidnam eius maiestas moliretur et quid facere intenderet, nam nobis eius mentem nunquam aperte significare curavit, tantummodo intelligebamus fama vulgari et rumore publico, quod contra Thurcos et Thartaros apparatum hunc faceret. Sed quando rem aggrederetur nunquam prius intelleximus, nisi cum diebus hiis superioribus in regno nostro Bohemie Prage agebamus per litteras primum, deinde per oratores suos contra Turcos se profecturam significavit, quod nos plurimum commendavimus et ad Deum optimum preces et suspicia effudimus votaque nonnulla emisimus pro victoria et prosperitate sue maiestatis indoluimusque non mediocriter, quod propter treugas quas cum Thurcis habemus sue maiestati assistere et auxilio adesse non possumus.

Et licet tunc suspicabamur, quod sua maiestas sub pretextu et nomine Thurcorum Moldaviam peteret, sed quoniam maiestas sua et per litteras et eciam oratores suos nos assecurabat, quod nichil tale de sua maiestate suspicaremur plus sue maiestati quam opinioni nostre credidimus, quo factum exititit, quod suspicioni nostre locum non dedimus, sperantes quod eius maiestas nos fraterna caritate prosequeretur et nos regnaque et subditos nostros non turbaret.

Verum nunc longe aliter intelligimus nanque <corect *namque*>*, quod sua maiestas regnum Moldavie cum universo suo exercitu intravit et invasit illudque ferro et igne vastat hoc consilio, ut Voievodam nostrum inde expellat et regnum occupet dicionique sue subiiciat, quod certe non mediocrem nobis curam cogitandi peperit. Tanta enim iniuria ab eius maiestate effici non sperassemus et neque credidissemus, precipue quia ut premissum tam per litteras quam per oratores suos nobis semper significavit, quod nichil tale de eius maiestate suspicari deberemus.*

Quare maiestati sue dicas, quod bene meminisse potest, qualia verba qualesque tractatus inter nos et eius maiestatem in primis in conventu nostro Leuczoviensi de Moldauia fuerunt, deinde vero per oratores atque postremo per litteras nostras frequentes maiestati sue de ea ipsa re significavimus ostendendo semper, quod nos regnum illud consequenterque voievodam salvo nostro honore et iuramento in primis huic nostro regno Vngarie, subinde vero ipse voievoda et universo illi regno tempore felicis coronacionis nostre in regem Vngarie prestito deserere non possemus, sed tenemur defendere, addentes semper, quod sua maiestas Moldaviam invaderet, nos et hoc regnum nostrum Hungarie certaque dominia invaderet

et invasisse atque reputaret. Sua vero Maiestas nichilominus preter omnem nostram expectacionem sub pretextu et nomine Thurcorum, regnum illud invasit, vastat et populatur atque Voievodam nostrum expellere et regnum nostrum occupare nititur. Que res qualiter ad mutuam regnorum utriusque nostrum bonam pacem ac unitatem fraternam, que inter nos caritatetem quadrat, sua maiestas pro sua alta providencia considerare potest. Nam si maiestas sua hoc propositum suum omnino prosequi voluerit et cessare noluerit, certa sit et rem si alcius cogitare voluerit ita reperiet, quod maxime utrique nostrum atque eciam regnis nostris pariet scandalum et non solum scandalum, sed perpetuam ignominiam et finaliter eciam periculum. In primis namque inter nos et Maiestatem suam odium et discordiam, inter hec vero tria inclita regna Hungarie videlicet Bohemie et Polonie periculosum bellum et incendium nec cito nec facile extingwendum pariet. Nos quippe, ut prediximus, regnum et voievodam illum derelinquere non possumus, sed cogemur pro nostro honore et pro prestito iuramento illi succurrere eumque defendere et sic contra maiestatem suam, quod Deum et conscienciam nostram testamur, nedum libenter faciemus, sed nec libenter quidem cogitamus arma sumere cogemur. Sic que fabula erimus mundo, quod cum simus fratres uterini continue bella gerimus et quod vix wlnera nostra sanari possunt, statim recrudescunt et ad arma resurgimus, nondum enim fama proxime preteritorum bellorum nostrorum mutuorum extincta est et iam ad nova certamina novaque pericula resurgimus, unde qualis honor nobis et domui nostre, erit, dum hec in universo orbe predicabunt, Maiestas sua cogitare potest inter regna autem et dominia nostra. Nam illa principes suos sequi debebunt, quanta gwerra et discordia orietur quilibet facile intelligere potest.

Tribus autem potissimum racionibus moti facere non possumus, quin regnum et voievodam illum pro viribus defendamus.

In primis propter iuramentum nostrum prestitum et honorem, ut prefertur. Secundo, quia si defendere negligeremus, subditi nostri putarent, quod secretam cum sua maiestate haberemus intelligenciam et permitteremus, quod maiestas sua regnum illud occuparet quasi nobis invitis sicque male de nobis suspirarentur, prout iam de facto suspirari ceperunt. Quam autem periculosum sit principibus, ubi subditis sint suspecti, maiestas sua cogitare potest, ex tali enim suspicione et odio concepto non solum principatum, sed eciam vitam ammittere solent.

Tercio, quia esto, ut cum voievodam nostrum modernum nobis repugnantibus vel non repugnantibus expelleret et regnum illud occuparet,

nunquam retinere posset. Turci namque supervenirent et rursus sue maiestatis voievodam et gentes expellerent et terram occuparent atque Thurcis patriam illam per officiales, ut facere consveverunt dividerent et sic tandem efficerentur propinquiores hostes sue maiestati et paulatim totam eciam Poloniam et vicina regna et dominia sue maiestatis subiugarent et nobis ante omnia tria hec regna, videlicet Moldaviam ipsam Valachiam et Transsilvaniam et finaliter forte eciam Hungariam.

Ceterum si forte maiestas sua prout publice dicitur hoc consilio occupare nititur, quod in ea relinquat pro domino et principe illustrissimum dominum Sigismundum ducem fratrem utriusque nostrum certe sua maiestas iudicio nostro non magis profunde cogitat, poneret illum fratrem nostrum ad apertum periculum et nobis atque domui nostre faceret perpetuum luctum, si cum ita fieret certe vel ipsimet Valachi interficerent vel virum ad manus Thurcorum traderent intellexisse enim potuit maiestas sua qualem in hac parte et in simili casu fidem Valachi servent. Qualis autem honor, non dicamus, luctus fieret, si tam turpiter fratrem nostrum istic interfici aut vinctum adduci ad Thurcorum manus contingeret, si sic in regno illo relinqueretur, quia non posset maiestas sua penes eum tantum semper esse, et alere exercitum quantum nunc fertur habere.

Hiis itaque consideratis rogabis maiestatem suam nomine nostro et pro deo eciam ipso rogabis, quod maiestas sua cesset et abstineat a turbacione illius voievode et regni et alioquin in ipsum vel pocius in nos vires suas convertat, nam alias premissa mala certe, si non omnia maiori tamen ex parte absque dubio sequentur.

Quod si maiestas sua forte putat se esse lesam ab illo subdito nostro voievoda parati sumus ex parte illius iusticiam administrare. Si vero maiestas sua sperat aut pretendit ius aliquod habere ad illud regnum Moldavie et ob hoc nititur occupare modo ab armis cesset, parati erimus coram quibuscunque principibus christianis partibus non suspectis, quos pari voluntate eligemus iuri stare cum sua maiestate et de utriusque partis iuribus experiri.

Hiis premissis sic narratis dicas ulterius, quod Cesar Thurcorum habet hic apud nos oratorem solemnem, cuius medio agit, ut presentes treuge, quas cum eo habemus que in quadragesima proxime ventura expirabunt, saltem ad tres vel ad quatuor annos prorogaremus et addit, quod si volumus perpetuam eciam pacem nobiscum firmabit, immo ut firmaremus plurimum certe laborabat. Nos vero nullam adhuc illi relacionem fecimus, volumus enim primum maiestatem suam hac de re

cerciorem reddere. Quare interrogabis maiestatem suam, si wlt, ut laboremus apud cesarem, quod eciam maiestas sua pacem et treugas una nobiscum habeat. Nos quantum poterimus exactam in hac re faciemus diligenciam, dummodo maiestatis sue mentem cito intelligamus. Inter alia autem hec quoque maiestati sue dicere poteris, quod cesar medio huius oratoris vehementer laborat, quod Moldaviam ab istis treugis excluderemus, ita quod penes nos in huiusmodi pace seu treugis regni illud neque voivoda staret et computaretur, sed nos nullomodo consentire voluimus et similter laboravit pro Valachia, quam domini Polonie Bessarabiam vocant. Sed neque ad illam consensimus finaliter, vero orator iste consensit nomine cesaris, quod semper illa duo regna et consequenter voivode eorum penes nos in pace et treugis maneant serviantque et nobis et corone huius Hungarie, tantummodo censum consuetum cesari sollvant sicque in presenciarum sumus cum cesare Thurcorum in hiis terminis. Proinde si maiestat sua wlt, ut aliquid pro parte sue maiestatis in negocio harum treugarum agamus mentem suam citissime significet, qua intellecta faciemus, ut diximus omnem dilligenciam precipue si maiestas sua arma a Moldavia divertet et in pace illum relinquet.

ÎNTREGIRI BIBLIOGRAFICE

V. Ciobanu, *Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1985.

V. Eskenasy, *Omagiul lui Ştefan cel Mare de la Colomeea (1485). Note pe marginea unui ceremonial medieval*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»”, XX, 1983, p. 257-267.

I. Czamańska, *Moldawia i Woloszczyzna wobec Polski, Wegier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996.

ŞTEFAN S. GOROVEI

PACEA MOLDO-OTOMANĂ DIN 1486. OBSERVAŢII PE MARGINEA UNOR TEXTE

Cum se întâmplă de obicei în cercetările istorice, modificarea unui amănunt însemnat atrage după sine, în mod inevitabil, revizuirea întregului context în care fusese plasat, context care, nu de puţine ori, fusese el însuşi construit pe temelia oferită de un şir de ipoteze întemeiate tocmai pe amănunte ca acela. Încheierea păcii[1] cu Imperiul Semilunii, moment de cotitură în istoria Moldovei lui Ştefan cel Mare, a însemnat – odată cu încetarea nu numai a „războiului pontic" deschis în 1473, dar şi a rezistenţei în spaţiul carpato-danubian – inaugurarea unei etape noi în raporturile moldo-otomane. Plasarea diferită, în timp, a încheierii acestei păci – *înainte* sau *după* pacea polono-otomană din 21 martie 1489[2] – oferă posibilităţi diferite de recompunere a tabloului acelor ani şi de explicare a orientărilor şi a regrupărilor politice din spaţiul în care Moldova a reprezentat un factor activ, în frunte cu un principe conştient de înălţimea misiunii sale[3] şi apreciat ca atare de suveranii vecini[4].

Fixarea acestui eveniment – încheierea păcii moldo-otomane la capătul războiului deschis în 1473 şi întrerupt doar de foarte scurtul răgaz din 1481 – *în urma* păcii polono-otomane (ipoteză la care au aderat C. Giurescu, N. Iorga, Const. C. Giurescu, Aurel Decei şi – într-o primă etapă a cercetării – Şerban Papacostea şi însuşi autorul acestor rânduri[5]) s-a

---

[1] Termenul apare oarecum impropriu, întrucât şi otomanii şi creştinii socoteau aceste păci mai degrabă ca pe nişte armistiţii.

[2] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II, 2, p. 315-316.

[3] „*Porta della Christianita*" (1475); „*un muro del Ungaria et Pollana*" (1477); „*scutum et protectio ab omni parte paganea*" (1503).

[4] „În mâinile acestui voievod se află toată temelia şi toată puterea păcii şi a liniştii între aceste ilustre regate" (Ungaria şi Polonia; 1498) – cf. Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea*, în „Romanoslavica", XVII, 1970, p. 546; idem, *Politica externă a Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare: puncte de reper*, în „Revista de Istorie", 1/28, 1975, p. 29.

[5] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»", Iaşi, XVII, 1980, p. 643-644. Bibliografia citată în această lucrare îmi îngăduie

făcut exclusiv pe calea unei *deducții logice*, oricâte argumente lăturalnice s-au mai adus în sprijinul ei. Textele cronicilor otomane indică, însă, o altă plasare cronologică, asupra căreia a atras mai de mult atenția N. Beldiceanu, în teza pentru doctoratul trecut în 1955 sub conducerea lui Franz Babinger şi rămasă, din păcate, netipărită[6]. Nu este vorba de o singură cronică, ori de un singur manuscris care ar reprezenta o tradiție singulară, ci de mai multe manuscrise şi, de fapt, de trei cronici; pe baza analizei lor, N. Beldiceanu a fixat încheierea păcii moldo-otomane în *octombrie 1486*[7].

Spre 1486 ca „an al împăcării lui Ştefan cel Mare cu turcii” se îndreptase N. Grigoraş *încă din 1948*[8], urmărind orientarea politicii lui Ştefan cel Mare în aceşti ani şi activitatea sa constructivă, dar fără să folosească indicațiile cronicilor otomane, deşi ştiri relative la evenimentul acesta fuseseră deja publicate în țara noastră cu 11 ani mai înainte. Din păcate, soluția propusă de N. Grigoraş în 1948 a rămas neobservată şi nefructificată în cercetările ulterioare.

Pe baza textelor din cronicile otomane, acelaşi eveniment a fost plasat *în anul 1487* de către Mustafa A. Mehmed (1960), P. P. Panaitescu[9] şi M. Guboglu[10]. Asupra acestor texte şi a datărilor care pot rezulta din interpretarea lor îmi propun a stărui în cele ce urmează, cu speranța că readucându-le în discuție se va putea face mai multă lumină în înțelegerea acestor chestiuni[11].

---

să nu revin, în prezentul articol, decât cu trimiterile strict necesare.

[6] N. Beldiceanu, *Der Feldzug Bajezid's II. gegen die Moldau und die Schlachten bis zum Frieden von 1486* (cf. idem, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle et au début du XVIe siècle*, în „Revue des Études Islamiques”, 2/1969, p. 245, nota).

[7] Idem, *La Moldavie ottomane...*, *cit.*, p. 244.

[8] N. Grigoraş, *A existat un tratat de pace între Mehmed II şi Ştefan cel Mare?*, Iaşi, 1948, p. 16; v. şi p. 13-14 şi 25. După cum mi-a comunicat colegul Veniamin Ciobanu, această datare circulă şi în istoriografia polonă. O foloseşte şi Manole Neagoe (*Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1970, p. 206: „... reluarea legăturilor cu Poarta din anul 1486...” – fără indicarea sursei; v., însă, şi p. 225, despre reorientarea „efortului militar şi diplomatic” *după 1489*).

[9] P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în „Studii şi Cercetări Ştiințifice” – Istorie, Iaşi, 2/XI, 1960, p. 217 şi n. 72; după Panaitescu, Al. Boldur, *Ştefan cel Mare*, Madrid, 1970, p. 231-232.

[10] Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, în „Revue des Études Islamiques”, XXXVII, 1969, p. 70-71. La data redactării textului citat mai sus (cf. *supra*, n. 5), studiul profesorului Guboglu îmi era cunoscut doar indirect.

[11] Sunt îndatorat profesorului Nicoară Beldiceanu (Paris), pentru sugestiile, semnalările şi indicațiile d-sale, grație cărora am putut continua cercetările începute cu câțiva ani în urmă,

I. Mai întâi, textele. Trebuie spus, de la început, că singurul care nu ridică probleme deosebite e acela din opera lui Sa'adeddin (1536-1599). Dar *Coroana istoriilor* a fostului *lala* devenit mare muftiu este şi cea mai recentă dintre operele în care se află menţiunea în cauză. Cele mai vechi – şi a căror redactare se plasează aproximativ în aceeaşi perioadă – sunt aşa-zisele *cronici anonime*, pe de o parte, şi aşa-numita *biografie* a lui Bayezid II, pe de altă parte.

În ordinea vechimii în care, în secolul nostru, au intrat în circuitul istoriografiei româneşti, primul loc revine *cronicilor anonime*, redactate spre sfârşitul secolului XV sau începutul celui următor[12] şi păstrate într-un mare număr de manuscrise, a căror clasare a preocupat pe Paul Wittek, Fr. Giese, urmaţi de Sadettin Buluç[13]. După ediţia alcătuită de Fr. Giese în 1922, Andrei Antalffy a tradus şi tipărit în româneşte, *încă din 1937*, pasajele cu informaţii referitoare la istoria noastră, între care şi acela în care se menţiona că „a sosit solul Moldovei, care, după încheierea păcii, plecă"[14]. Din păcate, acest pasaj – deşi ar fi fost de natură să rezolve încă de atunci problema datării păcii moldo-otomane – a rămas neluat în seamă. Faptul este parţial explicabil prin modul în care Andrei Antalffy a publicat fragmentele alese din ediţia lui Giese, fără să indice contextul cronologic în care se plasează informaţia despre pacea moldo-otomană.

Pe de altă parte, el n-a observat că, în pasajele pe care le-a reprodus în versiunea românească, evenimentele erau datate, în chip curios, mereu cu un an înainte – astfel, căderea Caffei şi Mangopului sunt plasate în anul 879 H. (mai 1474 – mai 1475); campania lui Mehmed II în Moldova este descrisă sub anul 880 H., lupta de la Războieni (4 Rebi'ülevvel) trebuind să cadă la *7 iulie 1475*[15]! Tot aşa, campania lui Bayezid II e plasată în anul 888 H., Chilia căzând la *30 iulie 1483* şi Cetatea Albă la *21 august 1483*[16]! Deşi a remarcat că „amândouă datele nu se potrivesc cu cronologia admisă pentru

precum şi d-rei Renate Möhlenkamp (Münster), pentru amabilitatea şi promptitudinea cu care mi-a procurat xerocopii după materialele care m-au interesat.

[12] Andrei Antalffy, *Vechea cronică osmană editată de dr. Friedrich Giese, ca izvor pentru istoria românilor*, în „Revista Istorică", XXIII, 1937, p. 218; Mihail Guboglu, Mustafa Mehmed, *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase*, I (sec. XV – mijlocul sec. XVII), Bucureşti, 1966, p. 177-178 (în continuare: *Cronici turceşti*).

[13] Sadettin Buluç, *Untersuchungen über die altosmanische anonyme Chronik der Bibliothèque Nationale zu Paris, Suppl. turc. 1047, anc. fonds turc 99*, Breslau, 1938.

[14] Andrei Antalffy, *op. cit.*, p. 235.

[15] *Ibidem*, p. 233 şi n. 7.

[16] *Ibidem*, p. 234, n. 4.

aceste două evenimente”[17] (cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe), în chip curios Andrei Antalffy nu a tras, de aici, concluzia care se impunea, şi anume că menţionarea hegiretului *încheia* şi nu deschidea paragrafele: fiecare hegiret citat trebuia raportat la evenimentele petrecute *până* la el, nu la cele care urmau! Nesesizând această particularitate de datare, Andrei Antalffy a plasat solia moldovenească la Poartă sub anul 890 H., observând, însă, inadvertenţa care făcea ca tot în acelaşi an, 1485, să fie amintită şi înfrângerea de la Adana[18], care fusese, de fapt, în 1486[19].

Ediţia ulterioară a fragmentelor referitoare la istoria românească, datorată lui Mihail Guboglu şi Mustafa A. Mehmed[20], a eliminat aceste nepotriviri, prin plasarea corectă a datărilor. De data aceasta, solia moldovenească – „a venit apoi solul Moldovei, care a plecat după ce s-a încheiat pacea” – apare *în contextul anului 891 H.*, după menţionarea incursiunii otomane din martie 1486[21].

Nici de data aceasta, ştirea atât de exactă despre încheierea păcii moldo-otomane din 891 H., nu a fost luată în consideraţie de cei care s-au ocupat de aceste evenimente. E drept, însă, că relatarea trunchiată a evenimentelor din anul 891 H. a putut contribui la crearea impresiei că solia moldovenească nu e datată şi că ea trebuie pusă în legătură cu plecarea lui Davud paşa în Arabia. Editarea şi a celorlalte pasaje din cuprinsul anului 891 H. de către Mihail Guboglu[22] nu mai lasă loc pentru nici un fel de îndoială[23]: după solia moldovenească şi plecarea lui Davud paşa, se menţionează sosirea lui Bayezid II la Adrianopol în luna Şevval 891 H. (30 septembrie – 28 octombrie 1486), apoi sosirea unui sol ungur, numit *Iahşioğlu*, la mijlocul lunii Şevval (10 – 19 octombrie 1486) şi asasinarea acestui sol pe drumul de întoarcere, ştirea despre această faptă aflându-se la mijlocul lunii Zilka’de 891 H. (noiembrie 1486)[24].

În 1938, istoricul polon Olgierd Górka a tipărit în limba polonă părţi dintr-o „biografie necunoscută” a sultanului Bayezid II; cele referitoare la

[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*, p. 235, n. 4.
[19] Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Bucureşti, 1978, p. 141.
[20] *Cronici turceşti*, p. 180-187.
[21] *Ibidem*, p. 187.
[22] Mihail Guboglu, *Crestomaţie turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale şi centrale (1263-1683)*, Bucureşti, 1978, p. 273- 274.
[23] Cf. şi recenzia semnată de Anca Radu în „Revista de Istorie”, 1/34, 1981, p. 174.
[24] Mihail Guboglu, *op. cit*.

istoria românească au căpătat în 1966 şi o versiune în limba română[25]. Ulterior, s-a dovedit că Olgierd Górka a folosit traducerea franceză extrem de defectuoasă a unui text otoman, aflat în copie, împreună cu traducerea, la Biblioteca Naţională din Paris şi în 1967 H. J. Kissling a editat textul otoman şi o traducere a sa în limba germană[26]. Deosebirea între ediţia Górka şi ediţia Kissling e că în prima solia moldovenească apare fără o datare precisă – ceea ce a îngăduit lui Górka să o plaseze în anul 1492[27]! – în timp ce în ediţia Kissling este menţionată între evenimentele anului 891 H.[28]: „În acea vreme, a sosit din Moldova (*Qara Bogdân*) un sol, a încheiat pace (*sulh*) cu sultanul şi, dând haraciul, a plecat". Succesiunea evenimentelor este aceeaşi ca în *cronicile anonime*.

În urma editării de către H. J. Kissling a acestui *Menâqib-i Sultân Bâjezîd-Han b. Mehmed Han*, s-a arătat că textul păstrat prin exerciţiul de şcolar al lui Etienne Roboly (pe vremea când învăţa turceşte la Pera) nu este altceva decât *un alt text al cronicii lui Uruč*[29] (Oruç bin Adil). Atât Kissling, cât şi Ménage au atras atenţia asupra modului de datare a evenimentelor în acest *menâqib*: şi aici, ca şi în *cronicile anonime*, hegiretul încheie paragrafele. Încă în 1967, V. L. Ménage a arătat legătura dintre *menâqib* şi *cronicile anonime*; într-un manuscris al acestora din urmă, aflat la Oxford şi tipărit de Babinger încă din 1925, apare numele autorului: *acelaşi Oruç bin Adil*[30]. Ţinând seama de toate observaţiile şi aprecierile anterioare, Richard F. Kreutel a dat, în 1978, o nouă ediţie (numai în limba germană) a *menâqib*-ului, însoţită de bogate note şi explicaţii[31]. Cu privire la neregula cronologică din

[25] *Cronici turceşti*, p. 137-139.

[26] Hans Joachim Kissling, *Eine anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bâjezîd II.*, în *Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies zum 5. April 1966*, Wiesbaden, 1967, p. 409-433; idem, *Die anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bâjezîd II. (Paris, Bibliothèque Nationale, E. Blochet Nr. 922)*, în „Grazer und Münchener Balkanologische Studien", München, 1967 („Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients", t. 2), p. 128-166.

[27] *Cronici turceşti*, p. 137, n. 6.

[28] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii"*, *cit.*, p. 667.

[29] V. L. Ménage, *Another Text of Uruč's Ottoman Chronicle*, în „Der Islam", 47, 1971, p. 273-277.

[30] Idem, *On the Recensions of Uruj's „History of the Ottomans"*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies", XXX, Londra, 1967, p. 315. Revizuirea de către Uruč a „cronicilor anonime" explică similitudinile cu *menâqib*-ul.

[31] *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481-1512) nach den altosmanischen Chronik des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus*, Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Richard F. Kreutel, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1978.

cuprinsul anului 891 H. – sub care este povestită şi campania lui Davud paşa din 892 H. (1487) – Kreutel a conchis că, întrucât anul 892 H. lipseşte din povestirea întâmplărilor, evenimentele au fost contopite sub anul 891 H.[32]; lipsa unei surse ne-osmane cu privire la solia lui „Iahşioğlu”[33] îngreunează stabilirea cronologiei exacte a evenimentelor povestite sub anul 891 H.[34], din care face parte şi solia moldovenească. Este, de altminteri, straniu faptul că dacă în *menâqib* lipseşte anul *892 H.*, în *cronicile anonime* lipseşte anul *893 H.*, astfel încât evenimentele povestite în *menâqib* sub anul 893 H. (inaugurarea unui *'imaret* la Adrianopol etc.)[35] se regăsesc în *cronicile anonime* sub anul 892 H.[36]! Această discordanţă între cele două izvoare, începând cu anul 891 H., se datorește, probabil, divergenţei care există între cele două grupuri de cronici anonime şi care începe cu acelaşi an 891[37].

Se poate bănui că în prototipul – sau prototipurile – vechilor cronici a existat o sincopă în prezentarea cronologică a întâmplărilor începând cu anul 891 H., ceea ce a determinat pe copiştii ulteriori să încerce rectificarea datelor, prin „recuperarea” sau „anularea” unor evenimente. O asemenea rectificare pare să fie aceea care a determinat pe Sa'adeddin să fixeze, un veac mai târziu, solia moldovenească în cursul anului 892 H. (28 decembrie 1486 – 16 decembrie 1487), alături nu numai de plecarea lui Davud paşa, dar şi de solia ungurească a lui „Iahşioğlu”, despre care atît *menâqib*-ul cât şi *cronicile anonime* arată categoric că a avut loc la mijlocul lunii Şevval 891 H. Cât priveşte faptul că în aceste ultime două categorii de izvoare plecarea şi victoria lui Davud paşa sunt povestite sub anul 1486 (în loc de 1487), este posibil ca autorul să le fi plasat în continuarea ştirii despre lupta de la Adana pentru a nu întrerupe ulterior firul expunerii, dar poate şi pentru a atenua impresia despre înfrângerea lui Ahmed paşa, la Adana, în 1486.

În acest context, datarea lui Sa'adeddin[38], pe baza căreia pacea moldo-otomană a fost fixată în 892 H. (1487)[39], cred că trebuie pusă sub semnul

---

[32] *Ibidem*, p. 158, n. 5.

[33] Identificat cu un Dmitar Iakšić (Hans Joachim Kissling, *Die anonyme altosmanische Chronik...*, p. 141, n. 84; Richard F. Kreutel, *op. cit.*, p. 158, n. 5). V., însă, şi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 167.

[34] Richard V. Kreutel, *op. cit.*, p. 158, n. 5.

[35] *Ibidem*, p. 44-45.

[36] Mihail Guboglu, *Crestomaţie turcă*, *cit.*, p. 274.

[37] V. L. Ménage, *On the Recensions...*, *cit.*, p. 315.

[38] *Cronici turceşti*, p. 329.

[39] Mustafa A. Mehmed, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a*

întrebării. O amănunțită cercetare comparată a *cronicilor anonime* şi a „biografiilor" lui Bayezid II – confruntate, eventual, cu ştiri absolut contemporane unora dintre evenimentele povestite în aceste texte – ar duce, desigur, la lămurirea acestor fapte.

II. Cum se înseriază pacea moldo-otomană din 1486 – să rămânem, până la o certă probă contrarie, la această datare! – în şirul evenimentelor al căror punct central a fost Moldova începând din 1473?

Prima etapă a raporturilor directe moldo-otomane, de simplă achitare a haraciului ca răscumpărare a păcii, se încheiase în 1473. Victoria de la Vaslui–Podul Înalt (10 ianuarie 1475) dăduse speranțe noi principelui moldovean; Europa, „Republica Creştină", părea că îl va ajuta. Recunoaşterea lui Matiaş Corvinul ca suzeran în 1475 – după ce ani în şir promisese lui Cazimir al Poloniei să-i depună omagiul vasalic – nu avea decât acest singur scop: asigurarea ajutoarelor[40]. Deşi din campania anului următor – soldată cu bătălia de la Războieni–Valea Albă (26 iulie 1476) – Mehmed II s-a întors „mai mult învins decât învingător" (Sphrantzes), totuşi, în concepția sa această campanie a însemnat cucerirea Moldovei. O dovedeşte elaborarea şi expedierea unui „buletin de victorie", o *fetihnâme*[41].

O paralelă se impune: 62 de ani mai târziu, în 1538, când sultanul Süleyman Kanunî a venit în Moldova cu gândul de a o transforma în provincie a imperiului şi s-a întors fără să fi dat nici o luptă (pregătise, totuşi, o oaste de 200.000 de oameni, la care se adăugau trupele aduse de

---

veacului al XV-lea, în „Studii", 5/XIII, 1960, p. 177 – pe baza *cronicilor anonime* (care, însă, dau anul 891 H.!) şi a lui Sa'adeddin; Mihail Guboglu, *Le tribut...*, *cit.*, p. 70 – pe baza *menâqib*-ului editat de Górka şi a lui Sa'adeddin (semnalează – n. 5 – şi o altă biografie a lui Bayezid II, datorată lui Nasuh Matrakci, contemporanul lui Petru Rareş).

[40] Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, *cit.*, p. 527-528. Opinia că omagiul ar fi fost prestat imediat după lupta de la Baia (Radu Constantinescu, *Moldova şi Transilvania în vremea lui Petru Rareş. Relații politice şi militare (1527-1546)*, Bucureşti, 1978, p. 5) e cu totul nefondată şi e de mirare cum s-a putut da crezare unui izvor care cuprinde o asemenea afirmație!

[41] L. Fekete, *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente*. Aus dem Nachlass des Verfassers herausgegeben von G. Hazai, Budapesta, 1977, nr. 4, p. 77-85 – datarea 818 H. e o inadvertență, în loc de 881 H., cf. Mihail Guboglu, recenzie în „Revista de Istorie", 2/34, 1981, p. 367 (v., însă, şi *Crestomație turcă*, p. 64). V. şi Mihail Guboglu, *Izvoare turco-persane privind relațiile lui Ştefan cel mare cu Imperiul otoman,*, în „Revista Arhivelor", nr. 2/1982, p. 134-145 şi Tahsin Gemil, ***Fetih-name*** *a sultanului Mehmed al II-lea privind campania din 1476 împotriva Moldovei*, în „Revista Arhivelor", 3/1982, p. 252-258.

hanul tătar!), s-a intitulat tot „cuceritor” al țării Moldovei[42] şi a expediat şi atunci o *fetihnâme*, scrisă chiar de la Isaccea[43]. S-a redactat, chiar, şi o cronică a acestei cuceriri[44], iar unul dintre martorii oculari, Mustafa Gelalzade, va scrie că atunci „a fost cucerită Moldova”[45]. Totuşi, există dovezi, tot din surse otomane, că în veacul XVI nu se atribuia o asemenea semnificație exclusiv campaniei din 1538, care, de altminteri, nu s-a soldat cu nici o confruntare armată. Astfel, în 1567 sultanul Selim II scria regelui Poloniei că „țara Moldovei este *de o sută de ani* un stat vasal împăratului turcesc” („yest *holdownym pansthwem* czeszarza tureczkiego”)[46]. Luată literal, afirmația sultanului s-ar raporta anului 1467, ceea ce nu are nici o noimă[47]; este, însă, evidentă folosirea unei cifre rotunde în locul uneia riguros exacte, aşa încât ea trebuie raportată fie anului 1456, când Moldova acceptă plata haraciului, fie anului 1476. Cred că varianta a doua este cea care trebuie acceptată. E de adăugat că în mai 1568 marele vizir declara unui sol polon, Petru Sborowski, în legătură cu Moldova, că „țara aceasta este de atât de mulți ani cucerită de noi cu sabia...”[48]; „atât de mulți ani” pare o expresie mai potrivită pentru un eveniment petrecut cu 92 de ani în urmă, decât pentru unul petrecut cu numai trei decenii în urmă şi la care însuşi marele vizir participase, fiind atunci paşă de Semendria.

---

[42] Mihail Guboglu, *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)*, în „Studii”, 2-3/IX, 1956, p. 119 (v. şi versiunea franceză, în „Studia et Acta Orientalia”, I, 1958, p. 175-187): „cuceritor al țării Bogdan”.

[43] Cf. Aurel Decei, *Un fetih-nâme-i Karabugdan (1538) de Nasuh Matrakçi*, în *Fuad Köprülü armağani*, Istanbul, 1953, p. 113-124. Expedierea unor *fetihnâme*-le este menționată şi de cronicarii otomani (cf. *Cronici turceşti*, p. 248, 271).

[44] Nasuh Matrakci, *Fetihnâme-i Kara-Bogdan*, în *Cronici turceşti*, p. 220-232.

[45] *Cronici turceşti*, p. 271.

[46] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, Bucureşti, 1979, nr. 149, p. 291. Referindu-se la acest text din 1567, Mihai Maxim socoteşte că se poate raporta la anul 1546: „... depuis cent ans (c'est-à-dire depuis 1546, *M.M.*)” – cf. Mihai Maxim, *Le statut de la Moldavie et de la Valachie à l'égard de la Porte Ottomane dans la seconde moitié du XVIe siècle*, în „Nouvelles Études d'Histoire”, VI, 1, Bucureşti, 1980, p. 244, n. 34.

[47] Trebuie, totuşi, să observ că, în *Chronologia* sa, Michael Sigler (m. 1585) a notat pentru anul 1466: „În acest an, Ştefan, voievodul Moldovei, s-a supus turcilor, primind de la Mahomed toată Moldova în stăpânire, în schimbul unui tribut” (A. Armbruster, *Dacoromano-saxonica*, Bucureşti, 1980, p. 186). Informația s-ar putea pune în legătură cu aceea a lui Długosz despre „îmblânzirea” sultanului cu haraciul şi daruri după cucerirea Chiliei (1465).

[48] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 308.

În sfârşit, un pasaj din *Descriptio Moldaviae* poate duce la aceeaşi concluzie: Dimitrie Cantemir vorbeşte despre condițiile de vasalitate acceptate de Bogdan III după moartea lui Ştefan cel Mare şi care „au durat aproape un secol întreg”[49]; dar, pe de o parte, am arătat cu alt prilej[50] că nu există nici un temei pentru a admite o „închinare” a Moldovei de către Bogdan III *ex paterno testamento*, cum zice Cantemir, iar pe de altă parte, Cantemir însuşi arată că acel „secol întreg” s-a încheiat cu domnia lui Ioan vodă (1572-1574)[51]. Evident că între presupusul 1512 şi 1572/1574 nu este „un secol întreg”... Calculul pornit de la Ioan vodă ne duce la anul luptei de la Războieni.

Expediția în Moldova, pe care Mehmed II o anunța, în fraze pompoase, ca pe o victorie în acea *fetihnâme* editată recent, n-ar mai fi îngăduit reluarea relațiilor cu Poarta în formele existente în 1456-1473: o campanie, un „război sfânt”[52] avusese loc, *gazii* îşi lăsaseră trupurile şi sângele pe pământul Moldovei, o înfrângere militară fusese, totuşi, provocată principelui acestei țări. Aspectul juridic al relațiilor care ar fi urmat să se stabilească între Moldova şi Poartă trebuia să fie altul.

S-a arătat că extinderea treptată a dominației otomane s-a realizat prin ceea ce profesorul Inalcik a numit „the Method of Gradual Conquest”: într-o primă etapă, se instituia un fel de suzeranitate („some sort of suzerainty”) asupra statelor învecinate, iar în a doua etapă, eliminându-se dinastiile băştinaşe, se instituia controlul direct, prin încorporarea în imperiu şi aplicarea sistemului timarial[53], paralel cu înregistrarea populației şi a resurselor în *deftere*[54]. De asemeni, în cadrul celei dintâi etape se pot distinge câteva trepte diferite, în funcție de semnificația juridică atribuită haraciului: întâi ca „preț al păcii”, apoi ca „semn al suzeranității sau protecției otomane” şi, în cele din urmă, ca o „dare cu caracter mixt, simbolizând atât prețul pământului (turc. *harac*) cât şi un impozit pe cap de locuitor (turc. *cizye*)”[55]. Vremea când haraciul a fost un „semn al

---

[49] *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 271.
[50] *Moldova în „Casa Păcii”*, *cit.*, p. 646-652.
[51] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*
[52] Cronicarul Mehmed Neşri descrie trei „lupte sfinte” în Moldova: 1475, 1476 şi 1485 (*Cronici turceşti*, p. 127 şi 132).
[53] Pentru timare, v. Nicoară Beldiceanu, *Le timar dans l'État ottoman (début XIVe – début XVIe siècle)*, Wiesbaden, 1980.
[54] H. Inalcik, *Ottoman Methods of Conquest*, în „Studia Islamica”, II, 1954, p. 103.
[55] Mihai Maxim, *Haraciul moldovenesc în opera lui D. Cantemir*, în „Analele Universității Bucureşti”, filos.-ist.-drept, XXIII, 1974, p. 70-71.

suzeranității sau protecției otomane” ar cuprinde „circa jumătate de secol (de la Bogdan cel Orb până la mijlocul veacului al XVI-lea)”[56]. Această apreciere este sugerată de afirmațiile lui Dimitrie Cantemir, dar am arătat, câteva rânduri mai înainte, contradicția din textul ilustrului principe: „Aceste condiții de vasalitate [care s-ar fi stabilit de către Bogdan cel Orb – *n.n.*] au durat aproape un secol întreg [...]. După ce, însă, în urma răscoalei lui Ioan Armeanul, forțele moldovenilor au slăbit foarte mult, au început să ceară, sub titlu de tribut (haraci)...”[57]. „Bogdan vodă” din textele lui Cantemir – ca şi din tradițiile consemnate de alți cărturari în secolele XVII-XVIII – nu este identic cu Bogdan III (1504-1517); sub acest nume, influențat de forma otomană *Qara Bogdân*, se ascunde Ştefan cel Mare.

Într-un studiu de acum un sfert de secol, G. G. Florescu a dat o explicație care pare să nu fi fost suficient luată în seamă şi folosită. Dacă între Imperiul otoman şi un stat care anterior îi acceptase supremația, plătindu-i haraciul pentru răscumpărarea păcii, intervine un conflict armat încheiat cu înfrângerea fostului tributar, „deux sollutions s'imposent: ou l'Etat respectif est transformé en province ottomane, ou il reçoit le statut d'Etat vassal. L'Etat vassal paie également un tribut, qui dans ce cas change son contenu juridique, en ce sens qu'outre le caractère de non-belligérance il représente un signe de soumission, obligation habituellement complétée par d'autres clauses, dont la plus importante est l'assujéttissement du chef de cet Etat à l'investiture”[58]. *Este exact cazul în care s-a aflat Moldova după lupta de la Războieni* şi, în lumina acestor precizări, devine perfect inteligibil sensul cuvintelor lui Selim II din 1567, ale marelui vizir din 1568 şi ale lui Dimitrie Cantemir despre vasalitatea care a durat, sub condițiile stabilite de „Bogdan vodă”, „aproape un secol întreg”.

Devine, astfel, limpede faptul că, după Războieni, lui Ştefan nu-i rămânea decât alternativa: *Moldova provincie otomană* sau *Moldova stat vasal Porții*. E de la sine înțeles că pentru prima variantă turcii ar fi avut nevoie de o victorie adevărată, în care să fie zdrobită oastea țării şi principele prins sau căzut în luptă. A doua soluție apărea ca mai prudentă şi mai utilă atât pentru Ştefan, al cărui apel adresat creştinătății prin solia

[56] *Ibidem*, p. 70.
[57] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 271.
[58] G. G. Florescu, *L'aspect juridique des Khatt-i-chérifs. Contributions à l'étude des relations de l'Empire ottoman avec les principautés roumaines*, în „Studia et Acta Orientalia”, I (1957), 1958, p. 131.

trimisă la Veneţia cu Ioan Tzamplakon[59] nu a avut nici un rezultat, cât şi pentru Mehmed II, căruia expediţia din Transilvania, soldată cu lupta de pe Câmpia Pâinii[60], îi va fi arătat că în privinţa românilor trebuia adoptată altă tactică decât aceea care fusese valabilă în sudul Dunării: încheierea unei păci care să-i asigure sultanului lealitatea prinţului moldav era preferabilă transformării Moldovei în provincie otomană. O apropiere trebuie să se fi produs în cursul anului 1480, ducând la emiterea celebrului *sulhnâme* (prin care haraciul era fixat la 6.000 de galbeni), editat în 1945 de Aurel Decei[61], fără dată, dar databil graţie notei descoperite în arhivele de la Topkapî, în care se arată că haraciul Moldovei a urcat la 6.000 de galbeni în anul 885 H. (13 martie 1480 – 1 martie 1481)[62].

Încetarea stării de beligeranţă este, de altminteri, atestată pentru anul 1481 şi de o altă sursă, neosmană, provenind din cancelaria Moldovei şi peste care s-a trecut cu vederea. Este o solie trimisă de Ştefan cel Mare regelui Poloniei şi prezentată acestuia la Vilna[63]; actul nu e datat decât prin „indictionul 14"[64], care corespunde anului bizantin 6989, adică intervalului *1 septembrie 1480 – 31 august 1481* (se ştie că indictionul priveşte computul bizantin, al anului care începe de la 1 septembrie). Solii moldoveni erau însărcinaţi să spună regelui că turcii „se întăresc împotriva creştinătăţii şi *cer de la Ştefan voievod* să le dea drumul spre ţara craiului"[65]. Faptul că turcii *cereau îngăduinţa* de a trece prin Moldova arată că pacea fusese restabilită. În aceeaşi solie, mai este o informaţie care pledează în

---

[59] Ultimele ediţii: G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 176-179 şi în volumul *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476*, Bucureşti, 1977, p. 228-232.

[60] Cf. Ioan Haţegan, *Bătălia de pe Câmpul Pâinii (13 octombrie 1479)*, în „Apulum", XVI, 1978, p. 261-274.

[61] Aurel Decei, *Tratatul de pace – sulhnâme – încheiat între sultanul Mehmed al II-lea şi Ştefan cel Mare la 1479*, în „Revista Istorică Română", XV, 1945, p. 465-494 (reluat în *Relaţii româno-orientale*, Bucureşti, 1978, p. 118-139). Ediţia nouă a actului la Mustafa A. Mehmed, *Documente turceşti privind istoria României*, I, Bucureşti, 1976, p. 6.

[62] Conform acestei note, Mihail Guboglu (*Le tribut...*, *cit.*, p. 69) crede că şi înainte de începerea războiului moldo-otoman (d-sa fixează încetarea plăţii haraciului la 1471 – *ibidem*, p. 68) se plătea un haraci de 5.000 de galbeni şi că menţiunea dublării ar fi, în *sulhnâme*, o simplă figură de stil.

[63] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 364-366.

[64] *Ibidem*, p. 366. Pe baza acestui indiction, Ilie Minea a datat solia *în 1496*, fixând – în legătură cu aceasta – şi încheierea păcii cu Poarta în aceeaşi vreme (Ilie Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Długosz*, Iaşi, 1926, p. 57-58, nota).

[65] *Ibidem*, p. 365; *subl.n.*

acelaşi sens: Ştefan plătise sultanului 120.000 de aspri pentru cei 20 de tineri caffezi refugiaţi în 1476 de la Suceava la Cameniţa, unde fuseseră eliberaţi[66]. Reglarea acestor „conturi” (Mehmed ceruse extrădarea tinerilor, încă înainte de Războieni) nu s-a putut face decât cu prilejul normalizării raporturilor moldo-otomane, eveniment care trebuie să fi fost proaspăt la vremea când Ştefan cel Mare îi menţiona unele dintre urmări.

Moartea lui Mehmed II (3 mai 1481), luptele care au urmat între fiii săi Gem şi Bayezid, ca şi speranţele aduse de noile planuri europene de cruciadă[67], au determinat pe Ştefan cel Mare să suspende din nou plata haraciului, deşi Bayezid II, la urcarea sa pe tron, îi va reduce cuantumul, de la 6.000 la 5.000 de galbeni[68]. Că iniţiativa ruperii relaţiilor a aparţinut lui Ştefan, aceasta se vede din două documente redactate în cancelaria lui Bayezid II după cucerirea cetăţilor, în 1484, şi asupra cărora voi reveni imediat: „călcarea învoielii şi ruperea păcii a pornit de la el”[69]. Suspendarea, sub Bayezid, a plăţii haraciului stabilit sub Mehmed se vede şi din însemnările lui Donado da Lezze: „Essendo stato mandato per il Signor Baiasit un suo messo al Carabogdan, per tuor il carazzo, *che soleva dar nel tempo del padre*, perché detto Carabogdan non volse dargli cosa alcuna...”[70].

Cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe în vara anului 1484[71] a fost o puternică lovitură dată Moldovei, creând, în acelaşi timp, o breşă în apărarea regatelor creştine din această zonă a Europei. Încă din 1462, Mehmed II

---

[66] *Ibidem*, p. 366. Cu privire la acest episod, pe larg la Ştefan Andreescu, *Autour de la dernière phase des rapports entre la Moldavie et Gênes*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 2/21, 1982, p. 257.

[67] Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei...*, *cit.*, p. 25; idem, *La politique extérieure de la Moldavie à l’époque d’Etienne le Grand*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, 3/XIV, 1975, p. 434; pe larg, şi cu detalii noi, la Ştefan Andreescu, *op. cit*.

[68] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 70 – dar nu mi se pare îndreptăţită afirmaţia că „ce qui est certain c’est que depuis le début du règne de Bayezid II (31 octobre 1481/8 Ramazan 886) jusqu’au règne de Selim I, la Moldavie a payé chaque année de nouveau 5.000 monnaies d’or à la trésorerie du sultan...”.

[69] Andrei Antalffy, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei şi a Cetăţii Albe în 1484*, în „Revista Istorică”, XX, 1934, p. 37-38.

[70] Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, Bucureşti, 1910, p. 183-184.

[71] V.: N. Beldiceanu, *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în „Revue des Études Roumaines”, V-VI, 1960, p. 67-77; idem, *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bayezid II*, în „Südost-Forschungen”, XXIII, 1964, p. 36-90; Hans Joachim Kissling, *Einige Bemerkungen zur Eroberung Kilia’s und Aqkermân’s durch die Türken (1484)*, în *Beiträge zur Südosteuropa-Forschung*, München, 1966, p. 331-338.

arătase condiționarea care exista între cucerirea lor şi înaintarea Semilunii în Europa: „Atâta timp cât Chilia şi Cetatea Albă sunt ale românilor şi Belgradul sârbesc al ungurilor, nu vom putea învinge cu totul pe ghiauri”[72]. Ştefan însuşi a definit, în 1477, cele două cetăți cu ținuturile lor ca fiind „Moldova toată şi [...] Moldova cu aceste ținuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia”[73]. Aprecierile acestea se regăsesc în două documente emanând de la Bayezid II, cuceritorul cetăților. Întâi, este cunoscuta sa scrisoare către raguzani, datată „2 august 1484, sub Chilia”[74], în care Bayezid defineşte Chilia drept „cheie şi poartă a întregii țări a Moldovei şi Ungariei şi a țării de la Dunăre”, iar Cetatea Albă – „cheie şi poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tataria şi toată Marea Neagră”. Deşi e datată din Chilia („sotto Chielie”) la 2 august – Iorga a propus corectarea datei de zi, din II în XI[75] – scrisoarea suscită încă îndoieli: nu numai că la 2 august sultanul nu mai era la Chilia, ci sub zidurile Cetății Albe, dar şi la 11 august era tot la Cetatea Albă, de unde va pleca abia la 14 august[76]. Mai sunt şi alte nepotriviri: în scrisoare, se arată că asediul Cetății Albe ar fi durat două zile, în vreme ce reconstituirea arată că asediul a durat de la 22 iulie până la 7-8 august[77]! Apoi, în scrisoare se pretinde că sultanul era întors, la data scrierii, „în scaunul nostru împărătesc”, ceea ce, evident, nu s-ar potrivi pentru Chilia[78]!

Al doilea document în care Bayezid II a caracterizat cele două cetăți cucerite în 1484 este o *fetihnâme*, publicată în 1934 de Andrei Antalffy[79] – o a doua *fetihnâme-i Qara Bogdân*, după aceea din 1476! Comparând aceste două texte[80], se constată că scrisoarea lui Bayezid către raguzani conține,

---

[72] N. Iorga, *Studii istorice...*, *cit.*, p. 128; *Războieni*, *cit.*, p. 32.
[73] *Războieni*, p. 232.
[74] N. Iorga, *op. cit.*, p. 157-158; A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, I, Budapesta, 1914, p. 38-39 (= *Monumenta Hungariae Historica*, *Acta extera*, III, p. 36-37).
[75] N. Iorga, *op. cit.*, p. 158.
[76] N. Beldiceanu, *La campagne ottomane...*, *cit.*, p. 76-77.
[77] *Ibidem*, p. 75-77.
[78] După Mehmed Neşri, sultanul pleacă de la Cetatea Albă sâmbătă 14 august, întorcându-se „prin ținutul Chiliei” pentru a vizita mormântul lui Sarî Saltâk Baba şi îndreptându-se apoi spre Adrianopol, la sfârşitul lunii Şaban 889 (13-21 septembrie 1484) – cf. *Cronici turceşti*, p. 132.
[79] Andrei Antalffy, *op. cit.*, p. 37-41. Despre această *fetihnâme* a scris şi Aurel Decei, în 1945 (*Tratatul de pace...*, *cit.*, în *Relații...*, p. 132 şi nota 4), fără să ştie că fusese tipărită de Antalffy. O precizare în acest sens, în ediția din 1978, ar fi fost utilă.
[80] Asemănările în caracterizarea cetăților au fost semnalate şi de N. Beldiceanu, *La conquête des cités marchandes...*, *cit.*, p. 53-54.

într-o formă mai concisă, ideile expuse mai larg şi mai înflorit în *fetihnâme*[81]. Una dintre aceste înflorituri de stil, aflată în ambele texte, e aceea care face pe Ştefan tributar al imperiului încă din vremea *bunicului* lui Bayezid II[82]! Chilia e definită drept „cheia ţării”, iar Cetatea Albă – „cheia biruinţelor asupra leşilor, cehilor, ruşilor şi ungurilor”; „prin această izbândă – adăuga Bayezid II, continuând ideea exprimată de Mehmed II ca într-un veritabil program politic – s-au deschis căile înspre leşi şi cehi şi ruşi şi unguri; înaintarea a devenit uşoară, iar trimiterea întăririlor fără nici o greutate”. Sultanul îşi încheia scrisoarea astfel: „Întorcându-mă către sediul fericirii mele, am ajuns până aproape de Edirne. În părţile acelea s-a fixat, pentru tot anul, sălaşul iubirii mele[83]. La întâmplarea acestui fel de evenimente, este absolut necesar ca prietenii să dea de ştire şi să se întrebe despre ele. Din această pricină, vi s-au anunţat vouă aceste biruinţe prin şerbul meu, ceauşul Ali”. Purtătorul „buletinelor de victorie” a fost, deci, acest ceauş Ali – *Elex* din scrisoarea către raguzani! Documentul nu are data şi locul emiterii, dar, oricum, data e după 21 septembrie 1484[84], iar locul – Adrianopol. Identitatea solului (Ali/Elex) şi a locului de emitere – căci „scaunul nostru împărătesc” din scrisoarea către raguzani poate fi Adrianopolul, dar în nici un caz Chilia – pun sub semnul întrebării cel puţin datarea (cronologică şi topică) a scrisorii lui Bayezid II către raguzani.

Trecerea celor două „chei” şi „porţi” în mâinile lui Bayezid a însemnat definitivarea închiderii Mării Negre şi transformarea ei în „lac turcesc”. Evenimentul a alarmat pe cei doi regi care îşi disputau vasalitatea lui Ştefan, dar nu în suficientă măsură ca să decidă ridicarea unor mari oşti în stare să recupereze cetăţile. Succesul campaniei lui Bayezid II primejduia încă şi mai mult viitorul statut al relaţiilor moldo-otomane: Moldova fusese înfrântă a doua oară şi în urma acestei înfrângeri a apărut o *Moldovă otomană*[85] (ţinutul Chiliei şi Cetăţii Albe); pericolul ca ea să se substituie integral Moldovei creştine, româneşti, era acum mai aproape ca niciodată. Aceasta explică uriaşele sforţări ale lui Ştefan cel Mare în aceşti ani (1484-1486) pentru a obţine ajutoare substanţiale din partea celor doi regi; acţiunile acestora s-au produs, însă, mai mult pe cale diplomatică, iar încercărilor

[81] Cred că şi scrisoarea către raguzani poate fi considerată, de fapt, o *fetihnâme*.
[82] A. Veress, *op. cit.*, p. 38; la Antalffy, *op. cit.*, p. 37: „din ani de demult şi din moşi strămoşi”.
[83] Cf. *supra*, n. 78.
[84] Cf. *supra*, n. 82.
[85] Formula aparţine lui N. Beldiceanu, *La Moldavie ottomane*.

otomane de a supune Moldova prin forța armelor în 1485 şi 1486 Ştefan le-a răspuns bizuindu-se aproape numai pe puterile sale.

Dacă în istoria lui Ştefan cel Mare există un an care să poată fi numit *an de cotitură*, care să marcheze o răscruce în orientarea politică a Moldovei, acesta este, fără îndoială, anul 1484.

III. Antrenat, din 1482, într-un conflict cu împăratul Frederic III, Matiaş Corvin a încheiat, cu Poarta, în 1483, un armistițiu pe cinci ani[86]. Deşi Ştefan îl recunoscuse pe regele Ungariei ca suzeran încă din 1475, Moldova nu a fost inclusă în acest armistițiu – s-a zis, atunci, că omisiunea s-a datorat neatenției cancelarului, arhiepiscopul Petru de Kalocsa[87], care a plătit cu închisoarea până la moartea lui Matiaş. Astfel, la protestul regal împotriva cuceririi cetăților care aparținuseră vasalului din Moldova, sultanul a putut răspunde că nici Moldova, nici „Transalpina" nu fuseseră cuprinse în armistițiu şi, spre convingere, sultanul a trimis regelui, la Buda, o copie[88].

În vara anului 1485, un nou armistițiu – deşi celălalt era încă valabil[89] – s-a încheiat între Ungaria şi Poartă; de data aceasta, Moldova a fost trecută, se pare, dar fără să se menționeze cele două cetăți, ceea ce ar fi implicat obligația regelui de a le recupera pentru Ştefan. Aşa se înțelege din faptul că în timp ce Matiaş anunța includerea Moldovei în armistițiu („*...novas cum Turco pacis sufferentias firmamus, wayvodam praefatum et reliquias eius provinciae rursus in treugas, instar aliorum dominiorum nostrorum, inclusimus*"[90]), Ştefan cel Mare îl părăsea, reorientându-se spre Polonia lui Cazimir IV, din cauză că „în armistițiul şi acordul făcut cu sultanul au rămas netrecute cele două cetăți"[91].

Singurele rezultate concrete obținute de Ştefan în urma depunerii

---

[86] I. Ursu, *Ştefan cel Mare şi turcii*, Bucureşti, 1914, p. 108, n. 3: „la pace [...] fra la Maestà del S. Re d'Ungaria et la Turcho per ani cinque" (scrisoare din februarie 1484 – *Monumenta Historica Slavorum Meridionalium*, II, Belgrad, 1882, p. 55); N. Iorga, *op. cit.*, p. 154.

[87] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, Bucureşti, 1897, p. 65; I. Ursu, *op. cit.*, p. 117-118.

[88] N. Iorga, *op. cit.*, p. 64.

[89] Din acest răstimp datează, probabil, documentul publicat de G. Hazai, *Eine türkische Urkunde zur Geschichte der ungarisch-türkischen Beziehungen im XV. Jh.*, în „Ural – Altaische Jahrbücher", 3-4/XXXVI, Wiesbaden, 1965, p. 335-339 (facsimil, transcriere cu litere latine, traducere germană).

[90] N. Iorga, *op. cit.*, p. 104.

[91] I. Ursu, *op. cit.*, p. 119 (= *Monumenta Hungariae Historica*, *Acta extera*, III, p. 122-123).

omagiului personal la Colomeea au constat în detaşamentele polone care i-au stat alături în luptele din 1485-1486 şi în demersul oficial la Poartă pentru restituirea cetăţilor. Altminteri, Polonia însăşi iniţiase tratative – prin intermediul Veneţiei – pentru încheierea păcii cu Poarta.

În 1485, regele Matiaş se plângea principilor europeni împotriva smulgerii lui Ştefan al Moldovei din vasalitatea sa de către regele Cazimir[92], adresându-se, pentru aceasta, chiar şi papei Inocenţiu[93]; în 1489, rolurile erau inversate: acum Cazimir se plângea de aceeaşi pricină împotriva lui Matiaş[94]! În acest interval s-a produs reorientarea politică a lui Ştefan cel Mare, pe care el însuşi o va defini mai târziu în aceste cuvinte deosebit de plastice şi a căror ironie muşcătoare prevestesc pe Petru Rareş: „Eu recunosc că m-am închinat, ca unui ocrotitor al meu, regelui [Poloniei], căruia i-am cerut de multe ori scut şi ajutor, ca să nu ajung tributar turcilor (*das ich nicht dem Thurken czinshafftig wurde*), dar el m-a părăsit, şi nu m-a ajutat, astfel am fost nevoit să plătesc tribut turcilor. Acuma, însă, am aruncat un os între doi câini, ca să se mănânce între ei. Eu vreau să văd care va învinge şi acela să fie domnul [suzeranul] meu (*der sol meyn herr seyn*)”[95]. Ca urmare a acestei reorientări spre Ungaria lui Matiaş Corvin, *Moldova a fost trecută în noul tratat ungaro-otoman încheiat în 1488*. Într-unul din capitolele acestui act (*ahdnâme*), se prevede ca – în cazul unei campanii împotriva „ghiaurilor” din alte ţări – „victorioasa oaste” a sultanului să nu poată trece, fără ştirea regelui Ungariei, prin ţara acestuia şi prin „Kara Bogdân şi Eflâk”[96]. Se poate deduce, din această includere, că între timp raporturile moldo-otomane ajunseseră la normalizare. De altfel, din acelaşi an 1488 există şi o mărturie *internă* – neobservată până acum – care atestă încetarea stării de beligeranţă între Moldova şi Imperiul otoman *înainte* de încheierea păcii polono-otomane din martie 1489. E o

[92] N. Iorga, *op. cit.*, p. 103-106; data scrisorii (17 noiembrie) e aproape ziua luptei de la Cătlăbuga (16 noiembrie)!
[93] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, II, 2, p. 291-293.
[94] *Ibidem*, p 316-317.
[95] *Scriptores Rerum Prussicarum*, V, Leipzig, 1874, p. 307 (Liborius Naker) – cf. Ion I. Nistor, *Campania lui Mihai Viteazul în Pocuţia*, în **ARMSI**, s. III, t. XXVI, 1943, m. 3, p. 8-9; Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, p. 536.
[96] G. Hazai, *Urkunde des Friedensvertrages zwischen König Matthias und dem türkischen Sultan 1488*, în *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung* (omagiu Wolfgang Steinitz), Berlin, 1965, p. 143. În copia (*suret*) publicată de Hazai, cuvintele referitoare la Moldova şi Ţara Românească sunt tăiate.

scrisoare trimisă braşovenilor la 26 iunie 1488 din Bacău de „*Sandrinus, Dei gracia filius illustrissimi principis Stephani Wayvode Moldaviensis*"; un anume „*Petrus Hwzar*" (husarul?) atacase şi prădase, „*cum suis complicibus*", nişte turci la Dunăre şi acum se afla în mijlocul braşovenilor; ca represalii, turcii de pe linia Dunării luaseră în captivitate 50 dintre oamenii lui Alexandrel. Ca să şi-i dezrobească, el cerea braşovenilor să-i trimită făptaşul, „*una cum rebus ipsorum Turcorum*" sau fie şi numai pe el singur[97].

Cu privire la momentul exact şi la împrejurările imediate în care Ştefan cel Mare a acceptat să „închine" țara, intrând în „sistemul de *pax ottomanica*"[98], ştirile directe lipsesc. Poate că cercetarea mai amănunțită a relațiilor ungaro-otomano în aceşti ani[99] – cu care se află în strânsă şi directă legătură, cum pare a dovedi amintita *ahdnâme* din 1488 – va îngădui o reconstituire mai detaliată. În stadiul actual, „scenariul" pare a fi acesta: după lupta de la Şcheia, din martie 1486 – „cel din urmă act de ostilitate din partea turcilor"[100] – Ştefan s-a decis să se „închine" Porții, pentru a evita o nouă confruntare militară de proporții, al cărei rezultat nu mai putea fi prevăzut în condițiile în care regatele vecine erau şi ele pe cale de normalizare a relațiilor cu Imperiul otoman. Momentul era potrivit, pentru că Ştefan putea profita de rezultatele favorabile obținute pe câmpurile de luptă în 1485 şi 1486, ceea ce se întrevede din cunoscutele cuvinte ale lui Buonaccorsi-Callimachus, care afirma în 1490 că moldovenii „au provocat adesea, în mai multe rânduri, în anii precedenți, pierderi atât de mari sultanului, încât acesta a fost silit, în cele din urmă, să-l numească aliat şi prieten pe Ştefan, domnul moldovenilor [...], care a cedat nu sub presiunea armelor, ci sub anumite condiții", moldovenii închinându-se Porții „prin tratate, nu ca învinşi, ci ca învingători"[101].

---

[97] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 379-380.

[98] Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, p. 107.

[99] Cu privire la acest subiect, v. Benda Kalman, *Hristiyan birliği ve XV. asirda Osmanli Imparatorluğu–Macaristan münasebetleri*, în „Tarih Dergisi", 28-29, 1974-1975, p. 83-112; Gyula Rázso, *Hunyadi Mátyás török politikája*, în „Hadtörténeti közlemények", 2/22, 1975 p. 305-348; T. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Mátyás) in Bayezid II. e mektuplari tercümeleri ve 1503 (909) Osmanlî–Macar muahedesinin Türkçe metni*, în „Belleten", XXII, 87 (1958), p. 369-390 (cu XI tabele). Toate trei mi-au fost inaccesibile până la data redactării acestui articol.

[100] I. Ursu, *op. cit.*, p. 124.

[101] Şerban Papacostea, *Politica externă a Moldovei...*, p. 16 şi 26.

Condițiile acestei „păci” – de fapt, o *închinare* (e termenul păstrat de cronicile şi tradițiile moldoveneşti), o acceptare a „suzeranității” otomane[102] – sunt, cred, acelea amintite de Dimitrie Cantemir în legătură cu „închinarea” lui Bogdan III[103]; un haraci de 4.000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi; dreptul de a primi ajutorul militar al Porții şi obligația de a participa la anumite expediții ale ei se văd îndeplinite în campaniile anilor 1497 şi 1498, după care Ştefan a primit – *cel dintâi domn moldovean* – semnele de învestitură din partea Porții: cuca, steagul şi caftanul[104].

Astfel, se poate spune, cred, că în normalizarea raporturilor Moldovei cu Imperiul otoman inițiativa i-a aparținut lui Ştefan, care nu a mai aşteptat includerea sa în vreunul din tratatele care se pregăteau (ungaro-otoman sau polono-otoman), ci s-a adresat direct sultanului. *După* acest aranjament, din toamna anului *1486*, Ştefan a revenit – în cursul anului 1487 sau al celui următor – la suzeranitatea lui Matiaş Corvin, căutând să dea „o garanție externă mai eficientă” păcii cu Poarta[105]. În felul acesta, el a asigurat Moldovei „cel mai favorabil statut cu putință față de Poarta otomană”[106]. Cât de însemnată a fost această contrapondere pe care o reprezenta alianța şi suzeranitatea regelui Ungariei s-a văzut la 1503, când, cu prilejul încheierii noului tratat ungaro-otoman, Bayezid s-a opus la includerea Moldovei şi Țării Româneşti în tratat, întrucât domnii acestor țări erau tributarii săi: „Sultanul n-a voit să consimtă, pentru că i se părea că nu era o onoare pentru Majestatea Sa ca unul care era dator să-i plătească tribut să nu-l recunoască în mod direct de superior al său şi iarăşi nu credea că era pentru demnitatea lui ca un tributar al său să fie numit în capitulațiune pe partea regelui”[107]. Tratatul din 1503, în care cei doi domni români au fost, în cele din urmă, cuprinşi, a consfințit statutul internațional al Moldovei, statut recunoscut şi prin tratatul ungaro-otoman din 1519 şi modificat numai în urma căderii regatului maghiar în 1526.

E de la sine înțeles, în aceste condiții, că nu se mai poate pune nici un temei pe aşa-zisul testament al lui Ştefan cel Mare: *viteazul şi prevăzătorul principe nu avea pentru ce să-şi îndemne fiul „să închine țara la turci, iar nu la alte neamuri”* – cum va consemna Ion Neculce în celebrele sale *O*

[102] Termenul nu e, desigur, cel mai potrivit, din cauza modelului occidental.
[103] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”*, *cit.*, p. 646; v. şi p. 650.
[104] Aurel Decei, *op. cit.*, p. 140.
[105] Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 27.
[106] *Ibidem*, p. 26.
[107] I. Ursu, *op. cit.*, p. 173. V. şi T. Gökbilgin, *op. cit.* (*supra*, n. 99).

samă de cuvinte – pentru că o „închinase” el însuşi. „Închinarea” Moldovei – adică stabilirea noului ei statut faţă de Poartă – cu trimiterea logofătului Tăutu care, în timpul audienţei la marele vizir, şi-ar fi ţinut alături ciubotele de teamă să nu i le fure careva dintre oamenii aceştia „care vor să aibă tot” şi apoi a sorbit cafeaua ca pe vin, se raportă, în chip neîndoielnic, la momentul 1486. Atunci s-a produs „închinarea” Moldovei – inaugurându-se perioada în care haraciul va fi „un semn al suzeranităţii sau protecţiei otomane”, un „semn de închinare” – şi nu la 1511, 1512 sau 1529, toţi aceşti ani fiind rezultaţi din interpretarea unor confuzii.

Logofătul Ioan Tăutu
(tablou votiv în biserica
Bălineşti – Suceava)

De altminteri, era şi firesc să fie aşa. Ştefan cel Mare a fost acela care a fixat statutul internaţional al Moldovei pentru o lungă perioadă de timp, şi nu Bogdan III, pentru că este evident că acest statut – a cărui esenţă este aşa de limpede definită de Callimachus – fusese obţinut după o îndelungată rezistenţă, care stârnise, totuşi, admiraţie în lumea otomană. Cronicile otomane îl socotesc pe Ştefan un „om înţelept”, „vestit printre regii ghiauri”. Era nevoie de o mare personalitate, aureolată de faima unei mari vitejii, pentru ca Poarta să-i acorde acest statut.

ADDENDA

După ce prezentul text a fost acceptat pentru publicare, am găsit câteva elemente care, confirmând identificarea solului ungur „Iahşioğlu”, ucis în toamna anului 1486 la Smederevo, cu *Dmitar Iakšić*, constituie o sursă ne-osmană de natură să contribuie la luminarea acestor evenimente.

Este vorba, întâi, de o scrisoare – semnalată şi de N. Iorga [108] – trimisă lui Hercule d’Este, duce de Ferrara, de către Iulius Caesar Valentinus, sol în Ungaria, *la 31 decembrie 1487, din Viena*; în această scrisoare, se află

[108] Cf. *supra*, n. 33.

următorul pasaj: „Questo Signor Re ha adviso, essere gionto nele confine de Ungaria unor Oratore del Turcho, che vienne da Sua Maesta, se existima sie per loratore de questo Signore Re, che nel ritorno suo dal Turcho fu morto nele parte de Servia, come per altre mie significaj ad V. Excellentia...”[109].

Pe de altă parte, într-un vechi manuscris de anale sârbeşti este menţionată uciderea lui Dmitar Iakšić la Smederevo, în anul 1486 (6994)[110]. Mai mult, Aleksa Ivić, cunoscutul editor al genealogiilor sârbeşti, fixează moartea acestui personaj (fără indicarea sursei) la *8 noiembrie 1486*[111], ceea ce corespunde cu menţiunea cronicilor anonime otomane, după care ştirea despre asasinarea lui „Iahşioğlu” a fost aflată „pe la mijlocul lunii Zilka'de în anul 891 al Hegirei”, adică în intervalul 7-16 noiembrie 1486[112].

Identitatea solului ucis „nele parte de Servia” cu Dmitar Iakšić la Smederevo pare indiscutabilă; rămâne doar întrebarea: a trecut un an întreg între evenimentul de la Smederevo şi sosirea solului otoman, care avea, poate, misiunea de a da explicaţii? O singură piesă mai lipseşte, cred, pentru ca „dosarul” acestei chestiuni să fie, într-un fel sau altul, închis.

[109] *Monumenta Hungariae Historica*, *Acta extera*, VI, p. 376.

[110] „Glasnik druştva srbske slovesnosti”, XI, Belgrad, 1859, p. 154. V şi Emile Picot, *Généalogie de la famille Branković*, în „Columna lui Traian” (s. n.), 1-2/IV, 1883, p. 74, n. 22 (mai citează: Šafarik, *Okázky*, 82 – trimitere pe care nu am putut-o verifica). Dim. Iakšić participase în 1479 la lupta de pe Câmpul Pâinii şi în 1485 la asediul Vienei.

[111] Aleksa Ivić, *Rodoslovne tablice srpskih dinastija i vlastele*, Novi Sad, 1928, pl. XI.

[112] M. Guboglu, *Crestomaţie turcă*, p. 274.

ŞERBAN PAPACOSTEA

RELAŢIILE INTERNAŢIONALE ALE MOLDOVEI ÎN VREMEA LUI ŞTEFAN CEL MARE

Când, în luna aprilie 1457, Ştefan a preluat domnia, Moldova continua să formeze obiectul tendinţelor concurente de expansiune şi dominaţie ale Ungariei şi Poloniei la Dunărea de Jos şi Marea Neagră.

Cadrul extern al politicii Moldovei rămăsese dominat de aceşti factori din vremea constituirii ţării ca stat de-sine-stătător, cu deosebirea că poziţia ei faţă de cei doi vecini rivali se degradase considerabil ca urmare a luptelor pentru domnie dintre succesorii lui Alexandru cel Bun. Sprijiniţi de câte o facţiune boierească, dar instauraţi adeseori la putere cu concursul oştilor polone sau ungare, voievozii care s-au succedat la conducerea ţării după moartea lui Alexandru cel Bun au plătit greu concursul străin, inclusiv prin concesii teritoriale; dintre acestea, cea mai grav resimţită a fost cea a Chiliei, unde, din 1448, se instalase o garnizoană ungară.

O întreagă etapă a politicii externe a Moldovei lui Ştefan s-a desfăşurat în lupta pentru recuperarea poziţiilor pierdute şi recâştigarea libertăţii de acţiune a ţării, simţitor îngrădită în deceniile anterioare. În centrul acţiunii lui Ştefan şi al desfăşurărilor de politică internaţională în care Moldova a fost implicată în această primă etapă s-a aflat Chilia, punct de control al principalului drum continental de comerţ între lumea asiatică şi cea europeană prin Marea Neagră, sursă însemnată de venituri comerciale şi vamale, poziţie strategică dominantă la Dunărea de Jos.

Timp de 30 de ani, din 1459, anul reconcilierii cu Polonia, şi până în jurul anului 1489, sfârşitul războiului cu turcii, politica externă a lui Ştefan a fost dominată de problema recuperării şi apoi a apărării Chiliei împotriva puterilor care o râvneau şi, direct legat de aceasta, de lupta pentru afirmarea Moldovei ca stat pontic.

A. APĂRAREA MOLDOVEI PONTICE

Restabilirea legăturilor cu Polonia (1459). Redobândirea Chiliei (1465). Instaurat în domnie cu concursul militar al domnului Ţării Româneşti, Vlad Ţepeş, Ştefan s-a desprins curând de forţele externe care îi

asiguraseră succesul, pentru a readuce țara la alianța tradițională cu Polonia. Revenirea la alianța polonă era dictată nu numai de considerente de tradiție politică, dar şi de țelul prioritar fixat de Ştefan politicii sale externe – recuperarea Chiliei. Sprijinul regatului polon, cu concursul căruia Moldova îşi asigurase deschiderea spre lumea pontică şi danubiană, în detrimentul pozițiilor deținute de Ungaria şi Țara Românească, era absolut necesar pentru reintrarea în stăpânirea Chiliei.

În calea reconcilierii se afla însă o piedică: domnul izgonit din scaun şi redevenit pretendent, Petru Aron, şi grupul de boieri care îl precedaseră sau îl însoțiseră în pribegie, în frunte cu logofătul Mihu, a cărui fidelitate față de Coroana polonă îi asigurase o largă audiență în cercurile conducătoare ale regatului. Cum încercarea timpurie a lui Ştefan de a-şi atinge țelul prin intermediul logofătului Mihu (septembrie 1457) a eşuat, domnul a recurs la mijloace militare pentru a smulge recunoaşterea din partea regatului polon.

Incursiunile întreprinse în teritoriul polon au avut caracterul unor acțiuni de represalii împotriva regatului vecin care, tolerând şederea lui Petru Aron în apropierea frontierei, îşi manifesta intenția de a interveni în țară pentru a-l restaura pe domnul pribeag. În aceste condiții, Ştefan nu putea decât să persevereze în acțiunea întreprinsă şi să-şi consolideze legăturile cu forțele pe care se rezemase la început; privilegiul acordat braşovenilor (13 martie 1458) e, în acelaşi timp, indiciul acestor legături confirmate cu regatul ungar şi al impasului în care continuau să se afle inițiativele noului domn în direcția Poloniei. Între această dată şi începutul lunii aprilie a anului următor, acțiunile militare şi inițiativele diplomatice ale lui Ştefan au sfârşit prin a provoca modificarea dorită în atitudinea regatului polon, mult prea angajat în războiul cu Ordinul teutonic (1454-1466), declanşat cu câțiva ani în urmă, în legătură cu noul efort al Poloniei de a-şi asigura legătura directă cu Marea Baltică, pentru a se lăsa atras într-un nou şi primejdios conflict în Moldova.

Actul care consemnează înțelegerea lui Ştefan cu Cazimir exprima fidel poziția internațională foarte modestă la care fusese redusă Moldova de convulsiunile politice care urmaseră morții lui Alexandru cel Bun. În schimbul îndepărtării lui Petru Aron de la hotar, nu însă şi al izgonirii sale din Polonia, unde mai putea sluji ca mijloc de presiune, Ştefan se angaja să-l recunoască pe Cazimir drept singur suzeran şi se îndatora să interzică orice incursiune în teritoriile polone învecinate, să furnizeze ajutor militar regelui împotriva tuturor adversarilor, inclusiv a păgânilor, adică a tătarilor, să-i lase

în stăpânire cetatea Hotin cu venitul vămilor, să asigure drum liber negustorilor regatului în ţara sa; mai mult decât atât, Ştefan se îndatora faţă de rege să restituie bunurile confiscate ale boierilor care îl însoţiseră în pribegie pe Petru Aron şi îl slujeau „cu asentimentul domnului nostru regele" şi care, înapoiaţi în ţară, urmau să devină o garanţie de fidelitate faţă de Polonia (convenţie încheiată la Overchelăuţi pe Nistru, la 4 aprilie 1459).

Conformându-se înţelegerii, care avea să ofere cadrul tuturor convenţiilor moldo-polone ulterioare, cât timp s-a menţinut direcţia de politică externă adoptată în 1459, Ştefan acordă un nou salvconduct logofătului Mihu (12 iunie 1460), făgăduindu-i să-i confirme toate stăpânirile din Moldova, emite un nou larg privilegiu în favoarea negustorilor din Lemberg (3 iulie 1460) şi trimite un corp de oaste în sprijinul lui Cazimir împotriva Ordinului teutonic, fapt care avea să determine înscrierea numelui său, de partea polonă, între principalii beligeranţi cu care Ordinul încheie pacea de la Toruń (19 octombrie 1466).

Restabilirea vechilor legături cu Polonia însemna îndepărtarea lui Ştefan de aliaţii săi iniţiali, Ungaria şi Ţara Românească. Primele indicii ale acestor raporturi deteriorate vin de la Vlad Ţepeş care, în octombrie cerea saşilor şi secuilor să-1 ajute cu trupe în cazul în care ar fi fost atacat din partea Moldovei sau a Imperiului otoman. Încă din anul următor, apar şi manifestările timpurii ale conflictului cu Ungaria, unde Petru Aron îşi transferase nădejdile de recâştigare a domniei; expediţia lui Ştefan, semnalată în acest an de letopiseţele interne, a avut desigur caracterul unor represalii împotriva celor care îi găzduiau adversarul.

Faptul care a transformat acest conflict potenţial într-un antagonism acut a fost declanşarea ostilităţilor antiotomane de către domnul Ţării Româneşti în iarna anului 1461-1462. Acţiunea lui Vlad Ţepeş şi înfruntarea lui cu sultanul au găsit cele două ţări române prinse în sisteme de interese şi angrenaje internaţionale opuse: în vreme ce Ţara Românească, aliată a Ungariei, îşi desfăşura acţiunea în cooperare cu coaliţia antiotomană înfiripată la congresul de la Mantua (1459), Moldova lui Ştefan strângea legăturile cu Polonia, a cărei opoziţie de interese cu Ungaria o orienta tot mai puternic spre o înţelegere tacită cu Imperiul otoman. La începutul anului 1462 – aşadar, în ajunul campaniei otomane împotriva Ţării Româneşti –, Polonia şi Imperiul otoman erau angajate în intense negocieri, destinate să reglementeze pe baze amicale interesele celor două state, dacă nu chiar să elaboreze un tratat, în sistemul de garanţii al căruia, Caffa genoveză, de unde ne parvine informaţia, cerea să fie integrată.

În aceeaşi vreme şi în perspectiva aceloraşi desfăşurări iminente la Dunărea de Jos, a avut loc o nouă reglementare a raporturilor dintre Moldova şi Polonia, consacrată de un şir de acte. La 2 martie 1462, din Suceava, invocând tradiția de politică externă a predecesorilor săi în domnia Moldovei, Ştefan se angaja solemn să presteze jurământul de credință regelui polon, recunoscut ca unic suzeran, să repudieze eventualele angajamente externe anterioare, contrare intereselor polone, şi să dea ajutor militar regatului împotriva tuturor adversarilor săi. Dar, dincolo de aceste clauze generale, actul emis de Ştefan prevedea şi îndatorirea de a nu înstrăina nici o parte a teritoriului țării şi de a recupera teritoriile înstrăinate, aluzie evidentă la Chilia, care relevă sensul întreg al negocierilor desfăşurate şi acordurilor realizate între Polonia şi Moldova în primele luni ale anului 1462. În aceeaşi zi, mitropolitul şi boierii țării confirmau, printr-un act separat, angajamentul de fidelitate față de regele şi Coroana polonă asumat de domnul țării.

Verigă a unui lanț de negocieri şi convenții încheiate la sfârşitul anului 1461 şi la începutul anului 1462 între Polonia, hanatul Crimeii, Imperiul otoman, Caffa şi Moldova, angajamentele asumate în martie 1462 la Suceava de Ştefan şi de ceilalți factori politici ai țării au precedat cu doar două luni deschiderea campaniei lui Mehmet al II-lea în Țara Românească şi cu mai puțin încă, intrarea în acțiune a lui Ştefan.

Sprijinit de Polonia şi încadrându-şi acțiunea în convenția turco-polonă negociată în lunile precedente, Ştefan deschide ostilitățile împotriva lui Vlad Țepeş, fapt cunoscut şi deplâns în primele zile ale lunii aprilie la Caffa, ale cărei autorități, deosebit de sensibile la situația gurilor Dunării, cereau regelui Cazimir să oprească desfăşurarea unui conflict considerat de ele a fi dăunător pentru întreaga regiune.

Acțiunea culminantă în cadrul acestui conflict a fost asediul cetății Chilia, în luna iunie 1462; desfăşurat concomitent cu asediul naval al turcilor, atacul lui Ştefan urmărea, în conformitate cu angajamentul asumat la 2 martie 1462 şi foarte probabil şi cu conținutul acordului turco-polon, să readucă Chilia în stăpânirea Moldovei. Dar dublul asediu, al turcilor şi al lui Ştefan, s-a încheiat cu o înfrângere; rănit la picior de explozia unei ghiulele, Ştefan a fost silit să se retragă din fața cetății.

Eşecul din 1462 nu a modificat direcția politicii externe a lui Ştefan; şi în anii următori, redobândirea Chiliei a rămas preocuparea sa externă dominantă, a cărei îndeplinire, în cooperare cu Polonia, a urmărit-o cu tenacitate. Într-adevăr, prima inițiativă însemnată pe plan extern a domnului

Moldovei, după eşecul din 1462, avea să fie noua sa încercare, încununată de succes, de cucerire a cetăţii.

Pregătită de o înţelegere prealabilă cu locuitorii Chiliei, potrivit informaţiilor polonezului Jan Długosz, acţiunea s-a desfăşurat fulgerător; la 23 ianuarie 1465, într-o joi, Ştefan a intrat, fără a întâmpina rezistenţă, în Chilia, iar vineri a început asediul fortăreţei, care i s-a predat în ziua următoare. După trei zile de şedere în oraş, în care timp a statuat noul regim al aşezării, Ştefan şi-a instalat propriul său pârcălab la Chilia, reintegrată astfel în sistemul economic şi de apărare al Moldovei.

Fapt de o deosebită însemnătate sub raport economic şi strategic, revenirea Chiliei la Moldova, prin reacţiile pe care le-a provocat, s-a aflat la originea principalelor conflicte externe ale ţării timp de aproape un sfert de secol; marea înfruntare cu Ungaria, conflictul de lungă durată cu Ţara Românească şi, în perspectivă, cel cu Imperiul otoman, opoziţia de interese cu Caffa genoveză au avut drept principală cauză reuşita acţiunii lui Ştefan la Chilia, acţiune care a asigurat Moldovei controlul asupra arterei de însemnătate vitală care era Dunărea de Jos.

Campania lui Matia Corvin în Moldova. Lupta de la Baia (1467). Cea dintâi dintre reacţiile armate provocate de modificarea situaţiei la Dunărea de Jos a venit din partea Ungariei. Pentru regatul ungar, care, constant, de la mijlocul secolului al XIV-lea, s-a străduit să menţină legătura cu gurile Dunării, prin controlul direct sau indirect asupra Chiliei, trecerea cetăţii în stăpânirea Moldovei, în urma unei acţiuni coordonate cu Polonia, constituia o grea lovitură, indiferent dacă în 1465 aşezarea era apărată încă de o garnizoană ungară, cum afirmă unele izvoare, sau dacă trecuse în mâinile lui Radu cel Frumos; sigur este că acordul tacit realizat cu Radu cel Frumos la sfârşitul campaniei otomane din 1462 garanta interesele regatului ungar la gurile Dunării.

Încă din 1459, orientarea lui Ştefan spre Polonia crease premisa redeschiderii antagonismului cu Ungaria, care, găzduindu-l pe Petru Aron, îşi pregătea instrumentul politic al contraloviturii. Conflictul însă nu avea să reizbucnească decât după recuperarea Chiliei în 1465.

Presimţind inevitabilitatea reacţiei ungare şi încercând să îndepărteze primejdia, Ştefan sprijină mişcarea autonomistă a stărilor privilegiate din Transilvania, provocată de fiscalitatea apăsătoare a regelui (1467). Matia Corvin a încercat să lichideze cele două forţe ostile legate între ele; dar dacă înfrângerea mişcării transilvane nu a solicitat regelui un mare efort,

rezistența întâmpinată în Moldova avea să aducă armata regală la limita unei catastrofe totale.

La mijlocul lunii noiembrie 1467, trupele regale, ale căror efective sunt evaluate între 20.000 şi 40.000 de oameni, pătrundeau în Moldova prin valea Oituzului, aducându-l în suita lor pe Petru Aron. Poposind la Târgul Trotuş la 19 noiembrie, apoi la Roman, căruia i-a dat foc la 7 decembrie, ca de altminteri şi oraşului Bacău, Corvin a părăsit apoi valea Siretului pentru a înainta pe sub munți; prin Târgul Neamț, jefuit împreună cu tot ținutul, regele se îndreaptă spre Baia, vechea reşedință a domnilor țării şi sediu al unei episcopii catolice, unde acordă oştii sale un răgaz înainte de ceea ce urma să fie, în intenția sa, etapa finală a campaniei, cucerirea Sucevei.

După lupte de întârziere şi hărțuire desfăşurate pe tot itinerarul urmat de oastea regală, Ştefan a hotărât să stăvilească înaintarea regelui la Baia, pentru a împiedica intrarea acestuia în Suceava. În noaptea de 14/15 decembrie 1467, Ştefan a pornit atacul împotriva armatei ungare din Baia. Flăcările incendiului declanşat din ordinul domnului au îngreunat regruparea armatei ungare, dar, cu toată confuzia provocată de întinderea focului şi de atacul trupelor moldovene, despre iminența căreia regele nu fusese avertizat decât cu puțin timp înainte, Matia Corvin a fost în măsură să contraatace şi să angajeze o luptă care s-a soldat cu pierderi grele de ambele părți. Elanul ofensivei ungare a fost însă stăvilit, iar perspectivele campaniei compromise; chiar dacă succesul defensiv al lui Ştefan nu a putut fi transformat într-o victorie totală, de anihilare a oştii invadatoare, în mare măsură din pricina unor grave defecțiuni în propria sa tabără, pe care domnul avea să le reprime după luptă cu toată asprimea, Matia Corvin a fost silit să dea semnalul retragerii.

Cu efective mult reduse, oastea ungară, care, în cursul unei retrageri precipitate, a fost silită să-şi îngroape artileria, a trecut munții în Transilvania. Speranța de a readuce prin forța armelor Moldova la situația anterioară, de subordonare față de Ungaria, şi de a rezolva astfel şi problema Chiliei a fost spulberată de rezistența lui Ştefan.

Chiar dacă nu a abandonat de îndată ideea unei campanii de revanşă, regele Ungariei a fost silit să-şi amâne proiectul; evoluția situației internaționale, îndeosebi izbucnirea războiului ungaro-boem şi prelungirea sa mult peste prevederile inițiale, l-au silit în cele din urmă pe rege să părăsească definitiv ideea unei noi campanii în Moldova.

Campania din 1467, care pentru Ştefan a fost prima probă mai importantă a focului, avea să rămână ultima mare încercare a Ungariei de a-şi

impune prin mijloace militare dominația asupra Moldovei. Luând inițiativa, Ştefan întreprinde, în 1468 şi 1469, expediții de represalii; în împrejurări neclare, Petru Aron s-a lăsat atras într-o cursă şi a fost executat.

Pe măsură ce în lunile şi anii următori primejdia unei noi agresiuni ungare a scăzut, Ştefan a folosit libertatea de acțiune câştigată prin şi în urma respingerii invaziei lui Matia Corvin pentru a-şi emancipa progresiv țara de servituțile suzeranității polone. Cum însă primejdia unei noi invazii ungare nu s-a stins decât treptat, Ştefan, în aşteptarea unui nou atac, şi-a consolidat deocamdată legăturile cu Polonia. Îndată după victorie, domnul a trimis o solie regelui Cazimir, aducându-i la cunoştință cele întâmplate şi cerându-i sprijinul pentru viitoarele încercări la care se aştepta să fie supus de Matia Corvin; la 28 iulie 1468, la Suceava, în prezența unei solii polone, el îşi asuma din nou angajamentul de fidelitate față de regele Cazimir şi de Coroana polonă în termenii cei mai riguroşi, adică cei mai restrictivi cu privire la dreptul său de inițiativă pe plan extern, şi se îndatora să presteze omagiul vasalic de îndată ce avea să fie convocat de rege. Curând, însă, împrejurările de politică generală aveau să-i îngăduie lui Ştefan să restrângă simțitor valoarea practică a obligațiilor asumate.

Conflictul cu Radu cel Frumos (1469-1472). Retragerea precipitată a lui Matia Corvin din Moldova şi eşecul final al campaniei sale au lăsat neschimbată situația politică la gurile Dunării. Progresiva renunțare a regelui Ungariei în cursul anului 1468 la ideea unui nou atac împotriva Moldovei a deschis câmpul unui alt efort de recuperare a Chiliei, mai puțin spectaculos, dar mai perseverent, cel al domnului Țării Româneşti, Radu cel Frumos. Prejudiciat şi el de pierderea Chiliei, Radu cel Frumos fusese silit să-şi amâne reacția în funcție de interesele superioare ale Imperiului otoman, prins la acea dată într-o grea înfruntare cu Ungaria şi Veneția şi deci puțin înclinat să se lase atras într-un nou război cu Moldova şi eventual cu Polonia, care sprijinise acțiunea lui Ştefan la Chilia. În 1468, însă, în conjunctura modificată de încheierea armistițiului ungaro-otoman, Radu cel Frumos, desigur cu asentimentul sultanului şi nu împotriva voinței regelui Ungariei, pregăteşte acțiunea care avea să deschidă un conflict prelungit între cele două state româneşti.

Divergențele dintre Ştefan şi Radu au constituit ultima manifestare a rivalității moldo-muntene pentru controlul gurilor Dunării şi pentru exploatarea comercială şi vamală a marelui drum care lega Marea Neagră de Europa centrală. În această etapă, inițiativa i-a aparținut lui Radu cel

Frumos, care a încercat să anihileze urmările acțiunii lui Ştefan din 1465 şi să readucă Chilia în stăpânirea Țării Româneşti, obiectiv constant al politicii ei externe până la ocuparea cetății de către turci. În 1476 încă, sultanul Mehmet al II-lea avea să condiționeze încheierea păcii cu Moldova, între altele, de restituirea Chiliei către Țara Românească; faptul evidențiază esența conflictului dintre Ştefan cel Mare şi Radu cel Frumos.

Împrejurările în care au început ostilitățile între Ştefan şi Radu nu ne sunt cunoscute; sigur e că, la sfârşitul anului 1468 sau la începutul celui următor, relațiile dintre cei doi domni se aflau într-un stadiu avansat de deteriorare de vreme ce, în primele zile ale lunii martie 1469, voievodul Transilvaniei, cunoscând pregătirile lor de luptă, cerea insistent sibienilor informații precise asupra evoluției situației.

Atacul lui Radu cel Frumos s-a dezlănțuit probabil în vara anului 1469, când este semnalată o acțiune navală otomană pe țărmul apusean al Mării Negre, la gurile Dunării. Primejdia care amenința concomitent Moldova din partea Țării Româneşti, a Imperiului otoman şi a Ungariei era invocată de Ştefan, în iulie 1469, când îşi justifica neprezentarea în Polonia unde urma să presteze omagiul vasalic regelui Cazimir. Tot în cursul anului 1469, spre sfârşitul toamnei, s-a abătut în Moldova o oaste a tătarilor de pe Volga, care pustiise mai întâi teritoriile răsăritene ale Poloniei; surprinşi de domnul Moldovei şi înfrânți în două lupte, între care cea zdrobitoare a avut loc la Lipnic, lângă Nistru, tătarii au lăsat numeroşi morți şi captivi; între aceştia se afla şi fiul marelui han, care avea să plătească cu viața invazia în Moldova.

Dacă desfăşurarea loviturii lui Radu cel Frumos în 1469 nu ne este dezvăluită de izvoare, cunoaştem în schimb mult mai bine direcția şi sensul contraloviturii lui Ştefan în anul următor. La sfârşitul lunii februarie 1470, Ştefan a intrat în Țara Românească şi, în cursul unei campanii fulger, a incendiat Brăila şi Târgul de Floci. Alegerea obiectivului – principalele centre ale comerțului Țării Româneşti pe linia Dunării – lăsa să se întrevadă şi mai limpede atât direcția loviturii anterioare a lui Radu cel Frumos şi a aliaților săi turci – pozițiile comerciale ale Moldovei la Dunăre şi la Marea Neagră –, cât şi sensul primordial al conflictului dintre cele două țări.

Represaliile lui Ştefan la atacul lui Radu au agravat şi mai mult conflictul; încercând probabil să-l înlăture din domnie pe adversarul său – intenție în legătură cu care a izbucnit probabil şi cea de-a doua criză internă a domniei lui Ştefan, în urma căreia au căzut capetele lui Isaia vornicul, Negrilă ceaşnicul şi Alexa stolnicul (16 ianuarie 1471) –, Radu pregăteşte o

nouă campanie în Moldova; dar, fie că trupele sale au fost înfrânte şi urmărite în propria sa ţară, fie că Ştefan, informat, a preîntâmpinat primejdia luând iniţiativa, campania s-a încheiat cu o mare victorie a domnului Moldovei la Soci, în judeţul Râmnic (7 martie 1471).

Concomitent cu luptele desfăşurate între Ştefan şi Radu la începutul anului 1471 şi poate nu fără legătură cu acestea a avut loc invazia tătarilor din Crimeea în Moldova, la solicitarea genovezilor din Caffa, care aveau vechi răfuieli cu domnul. Informate despre „noile primejdii de război care îl siliseră (pe Ştefan) să pună în grabă mâna pe arme”, autorităţile din Genova, care tutelau coloniile pontice, îngăduiau Caffei, la 21 ianuarie 1471, să recurgă la toate mijloacele, inclusiv „braţul înarmat” al tătarilor din Crimeea, pentru a obţine satisfacţie pentru pagubele suferite de genovezi în Moldova[1].

Între această dată şi începutul lunii mai, când era înapoiată la sălaşurile sale din Crimeea, o oaste tătărească a incendiat şi jefuit nordul Moldovei, târând după sine un mare număr de robi şi animale. Prompt, însă, Ştefan a răspuns cu o expediţie de represalii în teritoriile tătare, desfăşurată în cooperare cu trupele polone din provinciile ruse.

Urmărind să răzbune înfrângerea suferită la Soci, Radu reia iniţiativa şi, în primăvara aceluiaşi an, 1471, din ordinul lui era construită o fortificaţie pe cursul inferior al Siretului; aceasta avea să slujească drept acoperire pentru aşezările dunărene ale Ţării Româneşti şi ca punct de sprijin pentru eventuale noi acţiuni în direcţia Chiliei. Ştefan a replicat prin construirea unei fortificaţii proprii şi prin devierea cursului Siretului de la cetatea lui Radu. În acelaşi timp, Ştefan cerea regelui Cazimir să medieze în conflictul cu Radu pentru restabilirea păcii între cele două ţări, indiciu sigur că iniţiativa conflictului continua să aparţină domnului Ţării Româneşti. Dar mediaţia lui Cazimir a eşuat şi conflictul dintre cei doi domni a continuat, deşi, în 1472, nu sunt semnalate noi înfruntări militare.

Situaţia părea deocamdată stabilizată în stadiul în care o înregistrează scrisoarea lui Ştefan către Cazimir în iulie 1471, când cele două tabere îşi consolidau, prin fortificaţii construite în grabă, poziţiile pe malurile Siretului. Dar în 1473 ostilităţile au reizbucnit cu o nouă violenţă; de data aceasta însă iniţiativa i-a aparţinut lui Ştefan, care deschidea acum o nouă etapă a politicii sale externe.

[1] A. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, III, Genova, 1879, p. 469.

B. LUPTA ÎMPOTRIVA EXPANSIUNII OTOMANE (1473-1489)

Înfruntarea pentru controlul Ţării Româneşti. Redeschiderea luptelor între Ştefan şi Radu la sfârşitul anului 1473, după o prelungită veghe armată a celor doi domni, a modificat esenţial sensul războiului. Pentru Ştefan, care nu se mai mulţumeşte să respingă atacurile adversarului său sau să-i aplice represalii, ci se străduieşte să-l înlăture din domnie şi să-l înlocuiască cu propriul său candidat, conflictul cu domnul Ţării Româneşti e subsumat, de acum înainte, unui război mult mai larg, cel cu Imperiul otoman. Sprijinul militar şi diplomatic acordat, chiar dacă numai intermitent şi cu forţe reduse, de turci lui Radu, în efortul său de recâştigare a Chiliei, dovedise că sultanul nu accepta situaţia creată de Ştefan la gurile Dunării şi că doar angajarea lui în multiple conflicte cu alţi adversari îl determinase să tergiverseze, în această direcţie, reacţia decisivă.

Din punctul de vedere al sultanului, care urmărea integrarea Mării Negre în sistemul dominaţiei otomane, proces deschis o dată cu cucerirea Constantinopolului în 1453, Chilia, cetatea de pază a gurilor Dunării, trebuia să se afle sub controlul puterii sale, direct sau măcar indirect, prin intermediul vasalului său din Ţara Românească.

Pentru a statornici controlul Moldovei asupra Dunării inferioare şi a drumului comercial pe care îl deschidea spre interiorul continentului, Ştefan era, aşadar, silit să înfrunte puterea otomană şi, mai mult, s-o izgonească din regiunea cursului inferior al fluviului. Prin factorul decisiv care l-a provocat, războiul împotriva Imperiului otoman a fost o luptă pentru controlul Dunării de Jos ca prelungire a bazinului pontic şi pentru înlăturarea dominaţiei otomane din această regiune. Dintr-un război defensiv împotriva lui Radu cel Frumos, domnul sprijinit de turci, lupta lui Ştefan se transforma acum într-un război deschis împotriva puterii otomane şi a vasalului ei, domnul Ţării Româneşti.

Evident, Ştefan nu putea înfrunta singur colosul otoman; pentru a da şanse de reuşită acţiunii sale militare, el a integrat-o într-o largă coaliţie, angajată în efortul de îndiguire şi respingere a puterii turceşti în Europa şi Asia Mică; momentul ales de Ştefan pentru intrarea sa deschisă în războiul antiotoman a corespuns fazei celei mai critice a luptei dintre sultanul Mehmet al II-lea şi adversarii săi europeni şi asiatici.

Cuceririle lui Mehmet al II-lea în Egeea şi Peninsula Balcanică, scurt timp după campania sa împotriva lui Vlad Ţepeş – Lesbos (1462) şi Bosnia (1463) – au redeschis aproape concomitent războiul dintre Imperiul otoman

de o parte, Veneţia şi Ungaria, de cealaltă. Ameninţate la fel de grav de expansiunea otomană, cele două puteri s-au aliat pentru a încerca să stăvilească primejdia (septembrie 1463). Dar, după un şir de succese iniţiale, ofensiva adversarilor Porţii otomane şi-a pierdut vigoarea şi războiul s-a stabilizat; în 1468, sultanul şi Matia Corvin se desprind din încleştarea reciprocă printr-un armistiţiu tacit, cel dintâi pentru a domina răscoala Caramaniei, cel de-al doilea în căutarea Coroanei boeme.

Izolată faţă de cea mai mare putere continentală, Veneţia suferă în 1470 şocul hotărâtor al loviturii otomane, când o forţă terestră şi navală combinată îi smulge Eubeea, poziţia cheie a dominaţiei veneţiene în Marea Egee. Înainte de a se resemna cu această pierdere şi de a abandona hegemonia în Marea Egee, pe care şi-o asigurase de la începutul secolului al XIII-lea, Veneţia s-a angajat într-un nou mare efort de recuperare a poziţiilor pierdute, în cooperare cu adversarul asiatic al sultanului, hanul hoardei Akkojunlu (Mielul Alb), Uzun Hasan.

Reintrarea în lupta antiotomană a hanului turcmen, stăpân acum peste vaste teritorii, din Iran până în vestul Anatoliei, a creat cea mai gravă situaţie din câte a avut de înfruntat dominaţia otomană în Europa şi în Asia în zilele lui Mehmet al II-lea. După negocieri intense cu Veneţia (1471-1472), Uzun Hasan declanşează ofensiva în Anatolia şi înaintează spre Trapezunt şi Amasia (septembrie 1472).

Solii trimişi de Uzun Hasan în Europa, în 1472, vesteau iminenţa marii lovituri antiotomane şi chemau la acţiune solidară împotriva inamicului comun. Matia Corvin, unul dintre destinatarii soliilor hanului turcmen, se pregătea să reia lupta împotriva Porţii otomane, în vreme ce Veneţia îşi intensifica pregătirile navale, în speranţa de a recâştiga poziţiile pierdute în Marea Egee şi de a obţine din nou libertatea de circulaţie în Marea Neagră. Războiul lui Ştefan pentru controlul Dunării se integra astfel într-o luptă mult mai largă, care număra între obiectivele sale principale restaurarea libertăţii bazinului pontic.

Contemporanii evenimentelor şi cei care le-au consemnat nu mult timp după dispariţia protagoniştilor au înţeles legătura directă dintre acţiunile militare ale coaliţiei antiotomane, îndeosebi ale lui Uzun Hasan, şi lupta declanşată de Ştefan cel Mare împotriva puterii otomane: „S-a întâmplat – notează candiotul Elia ben Elkana Capsali – ca atunci când toţi principii supuşi stăpânului (Mehmet al II-lea) au aflat că Zucha-Zan (Uzun Hasan) intrase în luptă împotriva lui, ei s-au veselit cu toţii, zicând: «Acum, Mehmet va fi nimicit. Ceea ce el ne-a făcut nouă, îi va face lui acum

Dumnezeu... ». Şi s-au răsculat împotriva turcilor... Între ei se afla şi domnul Valahiei Mici (Moldova)... Dat fiind că țara sa e mică şi locuitorii ei sunt puțin numeroşi, dar cu toții viteji, care se adăpostesc în munți şi văi, cine ar avea îndrăzneala să se apropie de ei? Aşadar, când a aflat că Zucha-Zan a pornit la luptă împotriva stăpânului său, sultanul Mehmet al II-lea, (Ştefan) a început să urzească fel de fel de planuri. Pe ascuns, a pus capăt supunerii sale şi şi-a scuturat umerii de povară...”[2].

Deşi înfrânt în bătălia de la Erzinghian (10 august 1473) de Mehmet al II-lea, care concentrase în campania din Asia Mică toate forțele disponibile, inclusiv un contingent din Țara Românească, Uzun Hasan a continuat să rămână un primejdios inamic pentru sultan. Îndată după lupta pierdută, pe care, din pricina situației din Europa, sultanul nu a îndrăznit să o exploateze, hanul, care respinsese condițiile de pace, s-a adresat din nou puterilor europene, anunțându-le iminenta sa revenire la atac şi cerându-le să-şi intensifice acțiunea antiotomană.

În aceste împrejurări a pornit Ştefan lupta împotriva Imperiului otoman, deschizând etapa cea mai glorioasă a domniei sale. După actul de insubordonare care fusese refuzul de a mai plăti tributul suportat de Moldova din 1456, domnul a deschis ostilitățile împotriva Porții otomane atacându-l pe Radu cel Frumos, de data aceasta însă în scopul evident de a-l înlătura din domnie şi de a scoate Țara Românească de sub dominația otomană. De acum înainte şi în tot cursul războiului său antiotoman, Ştefan se va strădui să alinieze Țara Românească în lupta împotriva turcilor prin domni numiți şi sprijiniți de el. Pentru dominația otomană în nordul Peninsulei Balcanice şi pe cursul inferior al Dunării, primejdia era prea mare pentru a nu fi înfruntată cu toate resursele imperiului. Atacul lui Ştefan asupra lui Radu cel Frumos şi sensul nou pe care l-a dat conflictului său cu domnul Țării Româneşti cuprindeau elementele unei înfruntări de mari proporții cu turcii.

Campania din Țara Românească a fost fulgerătoare. După distribuirea steagurilor la Milcov, la 8 noiembrie, Ştefan, însoțit de Basarab Laiotă, l-a înfrânt pe Radu în cursul unei bătălii care a durat trei zile; la 24 noiembrie, a ocupat reşedința adversarului său. Fuga precipitată a lui Radu a lăsat în mâinile învingătorului nu numai tezaurul domnesc şi numeroase însemne militare, dar şi pe soția şi fiica domnului învins, în locul căruia era instalat în scaun Basarab Laiotă. O încercare imediată a lui Radu de a-şi relua scaunul

[2] „Studia et acta orientalia”, I, 1958, p. 194.

cu ajutorul turcilor a fost înfrântă; după ce a instituit noi pârcălabi în cetățile Țării Româneşti, Ştefan s-a retras la Suceava, unde a celebrat solemn victoria, înştiințându-l în acelaşi timp printr-un sol pe Cazimir despre rezultatele campaniei sale.

Ienicer

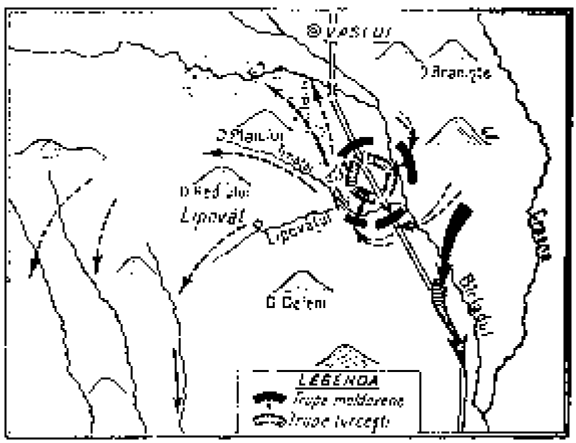
Sultanul nu a lăsat fără răspuns inițiativa lui Ştefan. Curând după înapoierea acestuia în Moldova, o nouă expediție pornea de la Dunăre împotriva lui Basarab Laiotă. După o domnie care nu împlinise nici măcar o lună, protejatul lui Ştefan, copleşit de superioritatea oastei otomane, se refugia în Moldova; în Țara Românească, unde turcii îi executau pe pârcălabii instalați de Ştefan, Radu cel Frumos se reînscăuna în domnie (20 decembrie 1473). Prelungindu-şi acțiunea, turcii pătrund în Moldova până la Bârlad, pustiind teritoriile din raza lor de acțiune. O nouă solie trimisă de Ştefan la regele Cazimir solicita sprijin împotriva otomanilor. Hotărât să evite confruntarea cu Mehmet al II-lea, Cazimir se oferă din nou să medieze între cei doi domni români. Dar Ştefan, care intrase în luptă tocmai pentru a smulge Țara Românească dominației otomane, respinge oferta polonă, a cărei punere în aplicare ar fi însemnat revenirea la situația anterioară campaniei din toamna anului precedent şi restabilirea păcii cu turcii.

La începutul primăverii, Ştefan relua inițiativa, lansând un atac devastator asupra Țării Româneşti, fără a modifica însă situația politică. Sultanul începuse să înțeleagă că numai o mare campanie, realizată cu forțe mult superioare celor de care dispuneau paşalele de la Dunăre, putea să domine atât de primejdiosul focar deschis de acțiunea domnului Moldovei. Un ultimatum trimis lui Ştefan, preludiu al acțiunii militare, îl soma să reia plata haraciului şi să predea Chilia.

Drept răspuns, Ştefan, care încerca să prevină lovitura, trece încă o dată hotarul Țării Româneşti, la începutul lunii octombrie 1474, şi reprimă sângeros „trădarea” boierilor munteni care nu fuseseră credincioşi domnului instalat de el, Laiotă Basarab. De data aceasta, trupele moldovene şi ocrotitul lui Ştefan au avut de înfruntat nu numai rezistența lui Radu şi a turcilor, dar şi pe aceea a unui contrapretendent susținut de Ungaria, Basarab cel Tânăr, poreclit Țepeluş. Înfrânt de trupele moldovene într-o primă

ciocnire, Tepeluş revine la atac după retragerea lui Ştefan în Moldova şi rămâne stăpân pe situaţie (20 octombrie 1474). Laiotă se retrage într-o fortificaţie, de unde nu îl vor scoate decât evenimentele anului următor.

Victoria de la Vaslui (ianuarie 1475). Noul atac al lui Ştefan în Ţara Românească, primejdia care apăsa asupra hotarului dunărean al imperiului său, cu deosebire acum când Ungaria reintra în luptă, reafirmându-şi, după o lungă întrerupere, pretenţiile asupra Ţării Româneşti, l-au silit pe sultan să acorde prioritate acestui nou front; pentru a scoate Moldova din coaliţia adversarilor săi, Mehmet al II-lea hotărăşte să declanşeze o mare expediţie la nordul Dunării. Recunoscând necesitatea revizuirii priorităţilor militare, sultanul întrerupe asediul cetăţii Scutari, importantă poziţie veneţiană în Albania, şi porunceşte beilerbeiului Rumeliei, Soliman eunucul, să-şi îndrepte oastea asupra Moldovei.

Planul bătăliei de la Vaslui

În luna decembrie 1474, trupele acestuia, sporite cu unităţi de ieniceri ai Porţii, intră în Ţara Românească, unde Radu cel Frumos, domn din nou prin graţia sultanului, îi furnizează un însemnat contingent. Spre sfârşitul anului, Soliman pătrunde în Moldova în fruntea unei puternice armate, ale cărei efective sunt variat apreciate de izvoare (între 30.000 de oameni – la care se adaugă desigur ienicerii şi trupele muntene –, potrivit informaţiilor din sursă turcească, şi 120.000 de oameni, după ştirile din sursă moldoveană).

Încă din toamnă instalat la Vaslui pentru a urmări desfăşurările din Ţara Românească, Ştefan era pregătit să facă faţă tuturor eventualităţilor. Când i-a sosit ştirea înaintării unei mari armate turceşti, el şi-a adunat întreaga oaste, inclusiv ţăranii, pe care îi folosise masiv în efortul de apărare a ţării încă din vremea campaniei lui Matia Corvin. Făcând, aşadar, apel la toţi cei îndatoraţi să poarte armele, el a adunat o oaste ale cărei efective se

ridicau, potrivit lui Jan Długosz, la 40.000 de oameni, cărora li s-a adăugat şi un corp de secui.

Ca de atâtea ori în trecutul de luptă al țării, şi de data aceasta superioritatea numerică şi tehnică a adversarului a fost contracarată prin obstacole opuse înaintării acestuia – pustiirea terenului şi îngreunarea aprovizionării, factor de dispersare – prin locul favorabil ales pentru luptă şi prin tactica desfăşurării bătăliei. Dar, în ciuda greutăților, îndeosebi a necesității de a-şi aproviziona din Țara Românească oastea, Soliman înaintează pe valea Bârladului până la Vaslui, unde îl aştepta Ştefan, cu tabăra întărită.

La miazăzi de Vaslui, în valea îngustă a Bârladului, într-un loc unde forța numărului era sensibil diminuată de imposibilitatea unei largi desfăşurări a trupelor, s-a produs prima ciocnire între invadatorii turci şi unitățile avansate ale armatei moldovene, între care şi corpul de secui, care au fost respinse cu grele pierderi de turci. Pentru a salva situația, grosul oştirii moldovene trebuia să intre acum în luptă. Înainte de a lua hotărârea şi a porni el însuşi la asaltul decisiv, în situația creată de înfrângerea avangărzii sale, Ştefan a primit îndemnul şi legământul boierilor, prin glasul unuia dintre ei: „Doamne, nu te tulbura, căci îți vom sta astăzi credincios alături şi Dumnezeu ne va ajuta”[3]. O țară întreagă sprijinea brațul care avea să nimicească oastea otomană.

Lovite din față şi lateral, induse în eroare asupra direcţiei unde se afla grosul oştirii moldovene de buciumele şi trâmbițele puse de domn să le atragă în lunca Bârladului, învăluite de ceața densă care se lăsase, trupele otomane au cedat sub presiunea atacului. Surprinşi de asalturile cavaleriei şi ale pedestraşilor lui Ştefan, loviți de tunurile care trăgeau necontenit, dezorientați şi împotmoliți în mlaştinile spre care fuseseră atraşi, turcii, câți nu au reuşit să fugă, au fost ucişi sau făcuți prizonieri. Tot atât de necruțătoare ca şi bătălia a fost urmărirea, în cursul căreia alți numeroşi turci şi-au pierdut viața. Expediția care trebuia să scoată din luptă Moldova şi să îngenuncheze țara se încheia astfel cu o catastrofă.

Cu mândrie abia reținută de sobrietatea-i caracteristică, Ştefan a adus faptul la cunoştința întregii creştinătăți. Din Suceava, la 25 ianuarie, două săptămâni după victorie, el relata principilor creştini zdrobirea marii armate invadatoare: „şi i-am înfrânt şi i-am adus sub picioarele noastre şi pe toți i-am

---

[3] N. Iorga, *Acte şi fragmente*, III, Bucureşti, 1897, p. 93.

trecut sub ascuțișul sabiei, pentru care lucru Domnul să fie lăudat”[4].

Pregătirea noii faze a luptei. Scrisoarea lui Ştefan către principii creştini era nu numai un buletin de victorie dar şi începutul pregătirii pentru noua înfruntare pe care domnul o considera inevitabilă. Pentru prestigiul imperiului şi pentru evoluția situației politice şi militare nu numai la Dunărea de Jos, ci şi în întregul spațiu cuprins de războiul dintre puterea otomană şi numeroşii săi adversari, înfrângerea din Moldova era prea gravă pentru ca sultanul să o lase fără răspuns. Spiritul de rezistență împotriva expansiunii otomane se propaga în Europa şi în Asia o dată cu ştirea victoriei lui Ştefan; Uzun Hasan trimitea noi solii la curțile europene, îndemnându-le să reia lupta împotriva sultanului, a cărui putere slăbise mult, după ce luptătorii săi cei mai buni au fost nimiciți în catastrofa din Moldova. O reacție hotărâtă a lui Mehmet al II-lea pentru preîntâmpinarea ofensivei adversarilor săi era inevitabilă.

Intuind primejdia la care îl expunea propria sa victorie, Ştefan se angajează într-o intensă activitate diplomatică pentru a lărgi coaliția antiotomană şi a da astfel Moldovei posibilitatea să înfrunte în condiții mai bune noul asalt al sultanului.

Victoria de la Vaslui, a cărei veste s-a răspândit de îndată în toate direcțiile, a deschis larg calea soliilor lui Ştefan. Sprijinită pe unul din cele mai răsunătoare succese militare câştigate de puterile creştine în lupta împotriva otomanilor, acțiunea diplomatică a domnului, care ignoră acum îngrădirile impuse în trecut de Polonia şi Ungaria inițiativelor de politică externă ale țării, se desfăşoară larg; solii moldovene ajung la Veneția şi la Roma, în hanatul Crimeii şi la Caffa, şi, înainte de toate, în Polonia şi Ungaria, avertizând pe toți cei amenințați de expansiunea otomană asupra iminenței unui nou atac şi îndemnând la acțiune solidară.

Paralel cu efortul diplomatic, Ştefan a trecut însă şi la acțiune directă. Nu mult timp după înfruntarea cu Poarta, el a trimis un corp expediționar în Crimeea, la Mangop, înlăturând din conducerea principatului pe cumnatul său, Isaico, favorabil sultanului, şi înlocuindu-l cu fratele acestuia, Alexandru, câştigat pentru lupta antiotomană.

Intervenția lui Ştefan la Mangop urmărea nu numai să implanteze un aliat într-una din pozițiile strategice cele mai însemnate ale Crimeii, dar şi să influențeze lupta pentru putere în conducerea hanatului tătar, unde hanul

[4] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, Bucureşti, 1913, p. 321.

Mengli Ghirai, legat de puterile creştine, îndeosebi de Caffa şi Polonia, era din ce în ce mai făţiş înfruntat de o facţiune favorabilă cooperării cu turcii, condusă de emirul Eminek. În acelaşi timp, domnul Moldovei s-a străduit să obţină alianţa Caffei care, însă, temându-se de reacţia otomană, s-a sustras oricărui angajament. Dar, mai presus de aceste legături cu puterile din Crimeea, Ştefan urmărea, în cadrul unui vast program de alianţe pontice, să stabilească unitatea de acţiune cu Uzun Hasan, cu care contactul se înfiripase încă din anii precedenţi.

Iniţiativele lui Ştefan la Mangop şi Caffa, primejdia unei coordonări mai eficiente între acţiunile sale şi cele ale hanului turcmen, care se arăta pregătit să reia înaintarea spre apus, l-au silit pe sultan să acorde Crimeii prioritate în fixarea obiectivelor sale militare, cu scopul de a opri o evoluţie plină de primejdii pentru Imperiul otoman. În iunie 1475, o puternică flotă otomană, cea mai numeroasă din câte văzuse până atunci Marea Neagră, a sosit în faţa Caffei sub comanda lui Gedik-paşa. Debarcarea corpului expediţionar a precipitat în sens favorabil Porţii otomane evoluţia crizei politice în conducerea hanatului; depăşit de situaţie, Mengli Ghirai se refugiază la Caffa, în vreme ce noua conducere a Hoardei trece de partea turcilor. În acelaşi timp, în cetatea genoveză, populaţia greacă şi armeană somează autorităţile să capituleze, ameninţând cu răscoala. După un asediu de câteva zile, Caffa capitulează; turcii cuceresc pe rând toate poziţiile genoveze din nordul Mării Negre. Spre sfârşitul anului, după asedii repetate, turcii ocupă Mangopul, măcelăresc garnizoana de ostaşi moldoveni şi iau în captivitate pe principele Alexandru. Încercarea flotei turceşti, în drumul de înapoiere din Crimeea, de a cuceri Chilia şi Cetatea Albă a fost respinsă de garnizoanele celor două cetăţi.

Instalarea turcilor în Chersonesul tauric şi transformarea hanatului din Crimeea într-un stat vasal Porţii otomane au creat o situaţie strategică nouă, care avea să influenţeze negativ nu numai lupta lui Ştefan împotriva expansiunii otomane, ci şi poziţia ţărilor române timp de trei secole, cât avea să funcţioneze cooperarea turco-tătară; Moldova era prinsă în cleştele acestei coaliţii.

Alianţa cu Ungaria. Lovitura otomană la Caffa, preludiu al iminentei noi campanii otomane în Moldova, a provocat o modificare în politica externă a lui Ştefan; înţelegând din experienţa anilor precedenţi că Polonia nu era dispusă să se angajeze în lupta cu turcii, el a hotărât să-şi rezeme efortul militar pe alianţa cu regatul ungar.

Încordarea care se menținuse câțiva ani în şir în raporturile dintre Moldova şi Ungaria după campania din 1467 a început să cedeze pe măsură ce regele a renunțat la ideea revanşei. Încă din 1471, luând act de această evoluție, Ştefan refuzase, e drept pe cale ocolită, să coopereze la acțiunile militare antiungare ale lui Cazimir, care îi ceruse să trimită un corp de oaste în Boemia, unde cele două regate se înfruntau pentru Coroana rămasă vacantă după moartea regelui Gheorghe Podiebrad. Refuzul domnului, prim semn al emancipării de sub tutela polonă, era în acelaşi timp un prim pas în direcția reconcilierii cu Ungaria. La începutul anului următor, braşovenii primeau de la el un privilegiu comercial care le deschidea larg intrarea în Moldova (3 ianuarie 1472). Războiul antiotoman declanşat de Ştefan în 1473, urmat nu mult mai târziu de Ungaria, care reia lupta întreruptă în 1468, avea să transforme în alianță aceste contacte pregătitoare.

Inițiativa în această etapă i-a aparținut domnului Moldovei; înțelegând gravitatea excepțională a primejdiei care amenința Moldova după lupta de la Vaslui şi, în acelaşi timp, zădărnicia apelului la Polonia, Ştefan îşi îndreaptă inițiativele spre Matia Corvin. La sfârşitul lunii iunie 1475, o solie moldoveană în drum spre curtea ungară era ajunsă din urmă de ştirea căderii Caffei – transmisă în grabă lui Matia Corvin – şi se încrucişa în Transilvania cu solii regelui Ungariei, care veneau în Moldova pentru a perfecta noua alianță.

Actele subscrise de domn la Iaşi, la 12 iulie 1475, şi de Matia Corvin la Buda, la 15 august 1475, sunt un tratat de alianță antiotomană, învăluit în formulele tradiționale ale raporturilor feudo-vasalice. Tratatul consacra obligația reciproc asumată de regele Ungariei şi de domnul Moldovei de a coopera în lupta împotriva turcilor; Ştefan se îndatora să participe personal sau printr-unul din comandanții oştii sale la campaniile antiotomane ale regatului ungar în Țara Românească; în acelaşi timp, el se angaja să furnizeze ajutor militar regatului împotriva tuturor adversarilor săi, din rândul cărora era însă exceptată Polonia. La rându-i, Matia Corvin îşi asuma îndatorirea de a apăra Moldova împotriva păgânilor, aşadar a turcilor şi tătarilor. Excluzând Polonia din rândul adversarilor Ungariei pe care se îndatora să-i combată, Ştefan îşi manifesta hotărârea de a nu angaja politic şi militar Moldova în acțiuni care nu corespundeau intereselor ei.

În 1471, când refuzase regelui Poloniei ajutor militar împotriva Ungariei, şi în 1475, când refuza regelui Ungariei sprijin militar împotriva Poloniei, Ştefan a înțeles să limiteze angajamentele externe ale Moldovei la acțiuni care corespundeau intereselor ei. Un pas însemnat era astfel înfăptuit

pe calea emancipării ţării de sub tutela suzeranităţilor polonă şi ungară.

Înţelegerea dintre Ştefan şi Matia Corvin preconiza o acţiune comună în Ţara Românească, unde urma să fie restaurat în domnie Vlad Ţepeş. Cum raporturile dintre cei doi domni fuseseră înveninate de un litigiu teritorial, Matia Corvin decidea, în calitate de arbitru, ca hotarul celor două ţări să urmeze linia trasată de convenţia încheiată între Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun.

O acţiune militară în Ţara Românească în cursul anului 1475 nu a mai avut însă loc şi Basarab Laiotă, care, după retragerea turcilor din Moldova, ieşise din cetatea în care aşteptase trecerea iureşului otoman, a socotit mai înţelept să facă pace cu turcii. Efortul perseverent al lui Ştefan de a smulge Ţara Românească dominaţiei otomane şi de a o asocia luptei împotriva turcilor fusese încă o dată zădărnicit. În schimb, ofensiva lui Matia Corvin a înregistrat unele succese; un şir de aşezări de însemnătate strategică, între care şi cetatea Sabač, au fost cucerite de la turci.

Campania lui Mehmet al II-lea. Lupta de la Războieni (1476). După răsunătoarea victorie de la Caffa, care modificase situaţia strategică în Europa răsăriteană şi în bazinul pontic, sultanul era îndreptăţit să spere că o nouă lovitură masivă va fi de ajuns pentru a pune capăt rezistenţei Moldovei şi a-i îngădui să reia lupta împotriva Veneţiei, de la care îl îndepărtase atacul lui Ştefan. Pregătirea politică şi militară a campaniei părea să garanteze succesul. Hanatul Crimeii, acum subordonat Porţii otomane, aştepta semnalul acţiunii pentru a-şi revărsa trupele asupra Moldovei. Ameninţată de aceiaşi tătari deveniţi unelte docile ale sultanului, Polonia, de altminteri foarte reticentă faţă de lupta antiotomană, s-a limitat să încerce o mediere de ultimă oră între sultan şi domnul Moldovei, care a dezaprobat însă iniţiativa. Extrem de gravă pentru raportul de forţe dintre Imperiul otoman şi Moldova a fost şi defecţiunea lui Basarab Laiotă, care a rupt legăturile cu Ştefan pentru a intra în obedienţa Porţii.

Domnul Moldovei, la rându-i, şi-a intensificat acţiunea diplomatică; dacă soliile sale tot mai dese în Polonia s-au izbit de refuzul conducerii regatului de a se lăsa atrasă într-un conflict pe care nu îl dorea, alte iniţiative diplomatice ale domnului Moldovei aveau să se dovedească mult mai fecunde. Cea dintâi s-a îndreptat spre hanatul Hoardei de Aur, ostil celui din Crimeea, şi pe care Ştefan, în cooperare cu Veneţia, s-a străduit să-l atragă în acţiunea antiotomană.

Pentru Veneţia, lupta Moldovei împotriva turcilor, care ridicase povara

cea mai apăsătoare de pe umerii ei, era de un interes covârşitor: „nu e nimeni care să nu înțeleagă cât de mult poate influența Ştefan în bine sau în rău situația”, scria senatul venețian ambasadorului său la Buda, îndemnându-l să susțină interesele domnului pe lângă regele Ungariei[5].

Ambasadorul trimis de senat în Moldova – prim reprezentant cu caracter permanent pe lângă unul din domnii țărilor române, indiciu însemnat al importanței şi gradului de independență atins de țara lui Ştefan – avea misiunea nu numai de a informa cât mai larg republica asupra evenimentelor din Moldova, dar şi să sprijine în toate direcțiile acțiunea domnului şi îndeosebi să persevereze în efortul de a obține colaborarea Hoardei de pe Volga.

Tot atât de însemnată avea să se dovedească alianța cu Ungaria; deşi întârziată față de evoluția campaniei lui Mehmet al II-lea şi de situația gravă în care se afla Moldova invadată de armata otomană, intervenția Ungariei, pe sprijinul căreia Ştefan şi-a întemeiat în parte speranțele, avea să joace un rol însemnat în precipitarea retragerii turcilor din țară.

Din Adrianopol, unde se instalase cu câteva săptămâni în urmă pentru a supraveghea concentrarea trupelor din Rumelia şi Anatolia, sultanul intră în campanie la 13 mai 1476, în fruntea unei armate ale cărei efective, evaluate de contemporani între 90.000 şi 150.000 de oameni, aveau să fie sporite de corpul de oaste al lui Laiotă Basarab, aproximativ 10.000-12.000 de oameni.

În vreme ce marea armată a sultanului progresa lent spre Dunăre, tătarii din Crimeea, sub conducerea lui Eminek, au pătruns adânc în Moldova la porunca sultanului, nimicind aşezările, robind şi jefuind populația. Ştirile, puține şi neclare, îi semnalează şi în nord, în direcția târgului Ştefăneşti, şi în sud, spre Cetatea Albă, unde ar fi suferit o grea înfrângere.

Acordând prioritate acestei primejdii, care se abătuse prima asupra țării, Ştefan trimite oastea împotriva tătarilor; surprinşi pe drumul de înapoiere, pe când îşi mânau prada de oameni şi animale, tătarii sunt înfrânți în cursul unei lupte în care mulți dintre ei, între care şi frații lui Eminek, şi-au pierdut viața.

Fapt tot atât de grav şi cu consecințe însemnate pentru evoluția generală a situației, în vreme ce se mai aflau încă în Moldova, tătarii au fost rechemați în grabă de o ştafetă care îi vestea că Hoarda de pe Volga năvălise în Crimeea. Inițiativele diplomatice ale Veneției şi ale lui Ştefan pe lângă

[5] N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră*, III, Bucureşti, 1919, p. 43-44.

Călăreț tătar

Marea Hoardă fuseseră încununate de succes;deocamdată cel puțin, adică pe tot timpul duratei campaniei lui Mehmet al II-lea în Moldova, tătarii din Crimeea erau scoşi din luptă.

În a doua jumătate a lunii iunie, oastea lui Mehmet al II-lea începea să treacă Dunărea, fără ca Ştefan să încerce să o oprească. Credincios tacticii tradiționale, domnul s-a retras din fața oştii invadatoare pe care a lăsat-o să înainteze pe un teren pustiit şi pârjolit, hărțuită încontinuu de cete care îi surprindeau pe cei desprinşi de tabără. În ciuda tuturor dificultăților, marea oaste a sultanului înainta totuşi de-a lungul văii Siretului; hotărât să o întâmpine şi să-i taie calea spre Suceava, Ştefan şi-a aşezat tabăra pe un platou înalt, pe valea Pârâului Alb, afluent al Moldovei, apărat de păduri şi de fortificațiile construite în grabă din trunchiuri de copaci.

În acest loc, care avea să fie botezat Războieni, Ştefan a încercat să oprească puhoiul otoman, cu o oaste ale cărei efective, mult scăzute după ce țăranii învoiți de domn au plecat din tabără în satele care fuseseră atacate de tătari, nu depăşeau cu mult 10.000 de oameni. Din spatele întăriturii sale, apărată şi de un şir de căruțe legate între ele, în care era instalată artileria numeroasă de care dispunea, Ştefan a încercat o lovitură asupra avangărzii otomane condusă de Soliman paşa, în speranța de a provoca derută în oastea duşmană, înainte că aceasta să se fi instalat în ordine de bătaie; după un scurt interval de panică, Soliman a restabilit însă situația. Îndată sultanul a pornit atacul împotriva fortificației înăuntrul căreia se retrăseseră din nou Ştefan cu ai săi.

Disproporția numerică avea să-şi spună de data aceasta cuvântul. Evocând laconic lupta, Grigore Ureche amintea atât covârşitoarea superioritate a turcilor, cât şi rezistența eroică a apărătorilor: „şi multă vreme trăindu războiul neales de îmbe părțile, osteniți şi turcii tot adâugându-să cu oaste proaspătă şi moldovenii obosiți şi neviindu-le ajutoriu de nici o parte, au picat, nu fieşte cum, ci până la moarte să apăra, nici biruiți dintru arme, ci stropşiți de mulțimea turcească, au rămas dobânda la turci. Şi atâția de ai noştri au perit, cât au înălbit poiana de trupurile de a

celor periți, până au fost războiul şi mulți din boierii cei mari au picatu şi vitejii cei buni au peritu, şi fu scârbă mare a toată țara şi tuturor domnilor şi crailor di prinprejur, dacă auzиră că au căzut moldovenii suptu mâna păgânilor”[6]. Cu ceea ce a putut salva din înfrângere, Ştefan s-a retras sub protecția pădurii.

Pentru a supune țara şi pentru a-i impune voința sa, sultanul mai avea însă de înfrânt o rezistență, cea a cetăților; aici însă efortul său militar avea să se împotmolească. Speranța sa de a da conflictului o soluție politică, în vederea căreia adusese un pretendent la domnie, s-a izbit de refuzul cetăților de a i se supune. La Suceava, la Hotin, la Cetatea Neamțului, ca şi mai înainte la Cetatea Albă şi la Chilia, apărătorii şi-au făcut datoria. Încercarea lui Mehmet al II-lea de a intra în stăpânirea cetăților prin negocieri sau acțiuni militare rapide a eşuat, iar pentru un asediu îndelungat, sultanul nu mai avea timp; pe de o parte, Ştefan, scăpat din luptă, îşi reconstituise o oaste care avea să numere 16.000 de oameni în momentul reluării acțiunii, iar, pe de alta, trupele transilvănene înaintau spre trecătorile Oituzului sub comanda voievodului Ştefan Báthory. Cum în oastea Țării Româneşti, trimisă pentru a-i întâmpina pe ardeleni, sultanul nu putea avea încredere deplină, cum, pe de altă parte, propria-i oaste, bântuită de epidemie şi confruntată cu dificultăți de aprovizionare din ce în ce mai mari, dădea semne de oboseală, sultanul, pentru a evita o catastrofă, a ordonat retragerea. Spre mijlocul lunii august, marea armata a lui Mehmet al II-lea începea să se retragă hărțuită de Ştefan, fără a-şi fi atins țelul; Moldova rezistase celei mai grele încercări prin care trecuse până atunci.

Planul contraofensivei creştine nu s-a oprit o dată cu izgonirea turcilor din Moldova. Urmând concepția strategică a lui Ştefan, care de la începutul războiului antiotoman s-a străduit constant să aducă Țara Românească în tabăra creştină, trupele transilvănene şi oastea refăcută a Moldovei trec la ofensivă. Pătrunzând în Țara Românească la începutul lunii noiembrie, oştile voievodului Transilvaniei şi cele ale domnului Moldovei îl readuc în domnie pe Vlad Țepeş. Din Târgovişte, la 8 noiembrie, Vlad vestea braşovenilor fuga lui Laiotă la turci. După intrarea în Bucureşti, la 16 noiembrie, a urmat supunerea întregii țări; consacrând victoria, o mare adunare a țării îl alegea la 26 noiembrie 1476 pe Vlad Țepeş domn al Țării Româneşti.

Un front continuu al puterilor creştine era acum reconstituit la

[6] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 104.

Dunărea de Jos, situaţie deosebit de primejdioasă pentru Imperiul otoman. Pentru a consolida rezultatele obţinute în urma rezistenţei victorioase a lui Ştefan şi a acţiunii întreprinse în comun cu Ungaria în Ţara Românească, ar fi fost necesar un efort militar perseverent. Cum însă Matia Corvin nu se arăta dispus să se angajeze permanent în acest sector al războiului antiotoman, situaţia lui Vlad Ţepeş a fost repede compromisă. După retragerea trupelor transilvănene şi a celor moldovene, cu excepţia a 200 de curteni lăsaţi de Ştefan pentru paza personală a lui Ţepeş, turcii revin la atac. La sfârşitul lunii decembrie sau începutul lunii ianuarie, acesta cădea ucis fie în luptă cu turcii, fie printr-un act de trădare, iar Basarab Laiotă relua, cu concurs turcesc, domnia în Ţara Românească; situaţia revenea astfel la punctul de pornire.

Pentru a scoate războiul antiotoman din acest primejdios impas, Ştefan a încercat încă o dată să dinamizeze coaliţia antiotomană; acesta a fost rostul soliei pe care a trimis-o la Veneţia. Desfăşurările recente şi perspectivele războiului erau lucid expuse senatului veneţian de solia domnească (mai 1477); amintind că Moldova înfruntase singură puterea coalizată a turcilor şi tătarilor în anul precedent, Ştefan dădea curs îngrijorării sale cu privire la atitudinea pasivă a lui Matia Corvin. Cum în concepţia sa războiul nu putea fi câştigat decât dacă era purtat ofensiv, Ştefan dezvăluia senatului intenţia sa de a-i izgoni pe turci din Crimeea. Salvarea cetăţilor din sudul Moldovei era, evident, condiţia indispensabilă a acţiunii preconizate de Ştefan: „Pe deasupra, eu mai afirm că, dacă aceste două cetăţi – Chilia şi Cetatea Albă – se vor păstra, turcii vor putea pierde şi Caffa şi Chersonesul”[7].

Pentru eventualitatea, care se profila la orizont, că va rămâne singur în faţa puterii otomane, Ştefan lăsa să se întrevadă posibilitatea împăcării cu turcii.

Pacea moldo-otomană (1479-1480). Aprehensiunile lui Ştefan cu privire la evoluţia războiului aveau să se dovedească întemeiate. Dacă anul 1477 a trecut fără a aduce mari schimbări militare şi politice, anul următor avea să încline hotărât balanţa în favoarea lui Mehmet al II-lea. În Ţara Românească, unde, potrivit lui Długosz, Ştefan ar fi reuşit încă o dată să impună, după asasinarea lui Vlad Ţepeş, un domn favorabil politicii sale, în persoana lui Ţepeluş, sultanul a avut din nou câştig de cauză, cel mai târziu în prima jumătate a anului 1478.

Fapt şi mai grav, perspectiva redeschiderii conflictului polono-ungar

[7] I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 342-351.

pentru Boemia, în primăvara anului 1478, a oferit Porții otomane un excelent teren de manevră diplomatică. Eliberat de primejdia care, câțiva ani în şir, îl silise să-şi concentreze efortul la Dunărea de Jos, Mehmet al II-lea reia asediul cetății Scutari. Sleită de un război care, în ceea ce o privea, dura de 15 ani şi pierzând ultimele nădejdi într-o întorsătură favorabilă a situației, republica lagunelor încheia în condiții de capitulare armistițiul cu Poarta (decembrie 1478), care avea să fie confirmat printr-un tratat de pace o lună mai târziu. Veneția, animatoarea luptei antiotomane în tot cursul războiului, părăsea, aşadar, coaliția.

În acelaşi timp, dispărea de pe scenă şi Uzun Hasan, de a cărui luptă antiotomană fuseseră legate puternice speranțe ale adversarilor europeni ai puterii turceşti, chiar atunci când revenirea lui în luptă nu mai era decât o iluzie. Cu aceasta însă şirul răsturnărilor favorabile politicii sultanului nu se încheiase încă.

În iarna anului 1478-1479, hanatul Crimeii, care, în urma invaziei Hoardei Mari de pe Volga, în 1476, se sustrăsese dominației otomane, reintră sub controlul acesteia, o dată cu revenirea lui Mengli Ghirai din prizonieratul otoman, ca vasal al sultanului.

În jurul lui Ştefan, cercul se strângea din ce în ce mai puternic; cu o Polonie tot mai înclinată să coopereze cu turcii şi care îşi manifestase repetat rezervele față de politica sa antiotomană, cu o Ungarie care acorda prioritate obiectivelor ei în Europa centrală, cu Țara Românească readusă sub controlul Porții, cu hanatul Crimeii redevenit instrument al acesteia, domnului Moldovei nu-i rămânea decât să-şi adapteze şi el politica la această situație.

Primele semne ale noii orientări aparțin începutului anului 1479, când Ştefan, răspunzând unei solii polone, se îndatora din nou să presteze regelui Cazimir jurământul de credință de atâtea ori amânat; în perspectiva reconcilierii cu turcii, legătura cu Polonia era de primă însemnătate. Nu se ştie când, în cursul anului 1479, au început contactele diplomatice moldo-otomane, dar ele sunt categoric atestate în ianuarie 1480, când Ştefan aducea la cunoştință braşovenilor unele informații cu privire la pregătirile militare ale sultanului, pe care le primise de la ambasadorii săi sosiți de curând de la turci. Cel mai târziu în mai 1480, când Ştefan comunica regelui Cazimir că Mehmet al II-lea i-a cerut să-i deschidă calea spre Polonia, pacea era încheiată; cererea sultanului nu era decât aplicarea uneia din prevederile acordului moldo-otoman.

Clauzele acordului ne sunt cunoscute din actul *(ahidnamé)* lui Mehmet

al II-lea, nedatat, dar care aparţine neîndoielnic intervalului cuprins între a doua jumătate a anului 1479 şi luna mai 1481, data morţii sultanului. Ştefan relua plata tributului – ridicat acum la 6.000 de ducaţi veneţieni – şi, în acelaşi timp, se îndatora să fie „prieten prietenilor şi duşman duşmanilor” sultanului. În schimbul acestor concesii, Ştefan a obţinut garanţia sultanului pentru teritoriile sale; Chilia, cetatea dunăreană care fusese la originea îndepărtată a conflictului dintre Moldova şi Poarta otomană, rămânea în stăpânirea lui Ştefan.

Dar, pentru sultan, ca şi pentru domnul Moldovei, pacea realizată nu era decât o amânare a soluţiei definitive. Din vara anului 1479, când lua măsuri grabnice de consolidare a fortificaţiilor Cetăţii Albe şi ale Chiliei continentale – după ce ordonase distrugerea celor de la Licostomo, de teamă că cetatea ar putea să cadă în stăpânirea turcilor – şi până în vara anului 1481, când ostilităţile au fost redeschise, Ştefan a aşteptat pregătit, pentru a preîntâmpina un eventual atac otoman sau pentru a folosi situaţiile favorabile reluării ofensivei.

Redeschiderea ostilităţilor cu turcii (1481); pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe (1484). La 3 mai 1481, Mehmet al II-lea care, după pacea cu Veneţia, cucerise Ottranto, instalând astfel puterea otomană pe solul Italiei, murea în drum spre Rodos, ultima ţintă a politicii sale de cuceriri. Dispariţia cuceritorului Bizanţului, care, în timpul unei domnii de trei decenii, nu numai că extinsese considerabil stăpânirile otomane în Anatolia şi Europa, dar şi asigurase stabilitatea imperiului, a deschis o gravă criză cu multiple aspecte: criză dinastică – lupta între Baiazid al II-lea şi fratele său Djem –, criză de regim, provocată de reacţia societăţii turceşti împotriva efortului continuu şi apăsător impus de politica lui Mehmet al II-lea, şi mai ales criză a dominaţiei otomane în Europa, unde popoarele balcanice, trezite la speranţă de moartea cuceritorului, începeau să se agite pentru recâştigarea libertăţii pierdute.

Prilejul aşteptat de Ştefan pentru a încerca încă o dată să îndepărteze de Moldova şi de cetăţile ei pontice primejdia otomană sosise, aşadar; o nouă coaliţie antiotomană părea pe cale să se înjghebeze, promovată în Apus de papa Sixt al IV-lea şi de genovezi – care încearcă acum să-şi redobândească poziţiile pierdute în Marea Neagră – şi în Răsărit de Ungaria şi Moldova.

Deosebit de ameninţătoare pentru situaţia Imperiului otoman în bazinul pontic erau înclinaţia lui Mengli Ghirai de a sprijini efortul genovez de

recuperare a Caffei şi a celorlalte aşezări din Crimeea, pierdute în 1475, şi negocierile hanului tătar cu solii trimişi de Genova la chemările sale repetate.

În iunie 1481, Ştefan, care, din primele luni ale anului se aştepta la o invazie din partea lui Țepeluş şi a sprijinitorilor săi turci, pornea la atac, după ce în prealabil reînnoise alianța cu Matia Corvin. Întâmpinat la Râmnic de Țepeluş, Ştefan a câştigat aici o victorie totală, la 8 iulie 1481. Ştefan renunță însă la instalarea propriului său candidat la domnia Țării Româneşti în favoarea lui Vlad Călugărul, sprijinit de regele Ungariei, ale cărui trupe au luat parte la acțiunea militară împotriva lui Țepeluş. Şi de data aceasta, însă, succesul a fost de scurtă durată; în august 1481, Țepeluş emitea un act din Piteşti, iar la mijlocul lunii noiembrie 1481 el se afla din nou la Bucureşti. Ştefan, care, după înapoierea din campanie şi solemnitățile de la Suceava, îşi trimisese oastea la vatră, se vedea acum silit să-şi recheme ostaşii: ”Ştefan voievodul adună o oaste foarte mare”, raportau din Kiev, la 30 septembrie 1481, trimişii Genovei la hanul Crimeii[8].

Noua acțiune nu a fost însă declanşată decât în primăvara anului următor, când Ştefan ocupă cetatea Crăciuna şi aşează aici pe pârcălabii săi Vâlcea şi Ivanco. Țepeluş se retrage în Oltenia, unde cade victimă mehedințenilor, care îl ucid; Vlad Călugărul se instalează în domnie, pe care curând o va consolida, ca şi predecesorii săi, printr-o înțelegere cu turcii. Din nou situația revenea la punctul de pornire, cu toate primejdiile pe care le comporta pentru Moldova.

Şi mai primejdioasă pentru lupta lui Ştefan a fost noua întorsătură a politicii regelui Ungariei, care, după campaniile victorioase din 1481 şi după noi încleştări cu turcii, nu lipsite de succese, în cursul anului următor, a fost tot mai mult silit să facă față atacului dinspre apus al lui Frederic al III-lea de Habsburg. Negocierile cu turcii, inițiate încă din 1482 şi intensificate în 1483, aveau să fie încheiate în acelaşi an printr-un armistițiu de cinci ani. Eliberat acum de frontul ungar, sultanul avea să-şi îndrepte prima sa mare acțiune ofensivă împotriva Moldovei.

Pentru Imperiul otoman, cucerirea cetăților Moldovei însemna nu numai încheierea procesului de luare în stăpânire a Mării Negre prin controlul exercitat asupra a două din cele mai de seamă aşezări de pe malurile ei, dar şi înlăturarea ultimului focar de primejdie pentru această dominație. Lupta perseverentă a lui Ştefan pentru înlăturarea stăpânirii turceşti din Țara Românească şi primejdiile pe care le comporta această

[8] „Giornale ligustico”, VI, 1879, p. 484.

luptă pentru dominația otomană în nordul Peninsulei Balcanice îl determinaseră pe Mehmet al II-lea să încerce readucerea Moldovei în dependența imperiului; cum însă campaniile îndreptate împotriva lui Ştefan nu reuşiseră să smulgă Moldovei Chilia şi Cetatea Albă, rezultatul obținut prin efortul militar al sultanului în această direcție nu putea fi decât precar.

Mai mult decât atât, stabilitatea dominației otomane în Crimeea era nesigură atât timp cât Ştefan continua să aibă în stăpânirea sa cele două cetăți pontice; până în ajunul cuceririi acestora, hanul tătar Mengli Ghirai, care nu se resemnase cu pierderea Caffei şi a celorlalte aşezări din Crimeea ocupate de turci, a negociat cu emisarii genovezi în vederea înlăturării stăpânirii turceşti, solicitând în repetate rânduri o acțiune hotărâtă în această direcție. Faptul, care nu a scăpat atenției Porții otomane şi care curând avea să ducă la instalarea la Caffa a unui guvernator otoman de înalt rang, în persoana fiului sultanului, a contribuit, desigur, nu în mică măsură la hotărârea lui Baiazid al II-lea de a lansa campania pentru cucerirea Chiliei şi Cetății Albe. Siguranța întregii dominații otomane pe linia Dunării şi a nordului Mării Negre era condiționată de ocuparea celor două cetăți.

În primăvara anului 1484, observatorii străini din Imperiul otoman semnalau intensele pregătiri navale şi terestre ale Porții, fără a putea indica însă direcția pe care avea să o ia expediția sultanului, cea dintâi mare acțiune ofensivă a noii domnii. Dar, după ce oastea s-a pus în mişcare, Ştefan a înțeles că lovitura era îndreptată împotriva Moldovei şi şi-a aşezat oastea la vadul de la Oblucița, pentru a-i întâmpina pe turci la trecerea Dunării.

Obiectivul sultanului, care înțelesese din înfrângerile suferite de tatăl său în Moldova cât de primejdioase erau campaniile înlăuntrul țării, se limita la cucerirea Chiliei şi a Cetății Albe. Sprijinit de oastea hanului Crimeii, care, în aşteptarea zadarnică a unei mari ofensive creştine, s-a supus ordinului Porții, precum şi de cea a Țării Româneşti, comandată de Vlad Călugărul, Baiazid al II-lea a început prin a înconjura pe apă şi pe uscat Chilia, cucerită după un asediu de opt zile (14 iulie 1484); apoi sultanul s-a îndreptat spre Cetatea Albă, care s-a predat după doar două zile de asediu, la o dată greu de precizat, dar anterioară zilei de 2 august. Revenit la Chilia, unde a dispus refacerea cetății dărâmate din ordinul lui Ştefan în ultima fază a luptelor cu Mehmet al II-lea, sultanul vesteşte pretutindeni marea sa victorie, subliniind însemnătatea ei strategică excepțională.

Căderea neaşteptat de rapidă a celor două cetăți – izvoarele invocă în cazul uneia dintre ele trădarea – îşi are principala explicație în lipsa de perspectivă a situației lor. În trecut, Ştefan câştigase războaiele împotriva

oştilor otomane înlăuntrul ţării, unde superioritatea covârşitoare a invadatorilor putea fi atenuată, dacă nu anihilată, prin manevră şi abilitate tactică. O confruntare în câmp deschis cu marea oaste a sultanului şi a aliaţilor săi nu avea şanse de izbândă: „... că Ştefan vodă – interpretează Grigore Ureche datele situaţiei – la gol n-au îndrăznitu să iasă, ci numai la strâmtori nevoia de le făcea zminteală”[9].

Abţinerea lui Ştefan de la o luptă prea inegală pentru a avea sorţi de izbândă nu însemna însă şi resemnare cu faptul împlinit. Apelul la intervenţia Ungariei şi Poloniei, cele două state grav ameninţate de noua cucerire a turcilor, a fost prima iniţiativă a lui Ştefan. Ca urmare, şi Matia Corvin şi Cazimir şi-au trimis solii la Constantinopol pentru a cere sultanului să renunţe la cetăţile cucerite.

Iniţiativei diplomatice a Ungariei, Baiazid al II-lea i-a răspuns cu contrapropunerea de a se abţine de la noi atacuri împotriva Moldovei, în cazul în care pacea ungaro-turcă ar fi fost confirmată, fireşte în noile condiţii.

Negocierile cu ambasadorul polon trimis la Istanbul la sfârşitul anului cu mandat ultimativ au fost rupte de sultan, când i-a parvenit ştirea că Ştefan, neaşteptând rezultatele negocierii, a încercat să cucerească Cetatea Albă cu propriile sale mijloace. Încercarea lui Ştefan de a relua poziţiile pierdute, ultimatumul transmis de solul polon sultanului, căruia îi aducea la cunoştinţă, o dată cu cererea de restituire a cetăţilor, intenţia regelui Cazimir de a le recupera pe o cale sau alta, aşadar, prin pace sau război, făceau inevitabile noi înfruntări militare în Moldova.

Renunţând la speranţa de a-l readuce în luptă pe Matia Corvin, care se pregătea să intre triumfal în Viena, Ştefan a consolidat legăturile cu Polonia, a cărei reacţie fusese mult mai energică. Dar concursul polon era condiţionat de acceptarea unui preţ pe care Ştefan a trebuit să-l plătească în prealabil; la 15 septembrie 1485, domnul Moldovei depunea la Colomeea omagiul vasalic şi jurământul de credinţă regelui Cazimir, act de la împlinirea căruia se sustrăsese timp de un sfert de secol, în ciuda repetatelor insistenţe ale regelui polon.

În vreme ce Ştefan se afla la Colomeea, oastea beilerbeiului Rumeliei pătrundea adânc în ţară, până la Suceava, aducând cu sine un pretendent, Petru zis Hroiot sau Hronoda, probabil un fiu al lui Petru Aron. Prezenţa unei legitimităţi dinastice în tabăra turcească nu a reuşit însă să zdruncine fidelitatea ţării faţă de Ştefan; întâmpinând rezistenţa cetăţii Suceava, care

---

[9] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 107.

nu s-a predat, năvălitorii, la ştirea înapoierii lui Ştefan din Polonia, s-au retras în grabă, pustiind aşezările prin care treceau.

În urma turcilor în retragere venea Ştefan cu oastea sa de curteni, cărora aveau să li se alăture curând luptătorii de rând, sprijiniți de un corp polon de cavalerie grea. Respinşi până la Dunăre, turcii revin în masă sub conducerea lui Malcocioglu, dar, la Cătlăbuga, nu departe de Chilia, după spusa cronicarului, confirmat de toate izvoarele, Ştefan „au topit toată oastea turcească” (16 noiembrie 1485)[10].

Primăvara următoare, pretendentul Hroiot şi-a mai încercat o dată norocul cu ajutorul turcesc sau – potrivit unora dintre izvoare – unguresc, ceea ce nu e imposibil, dată fiind violența reacției, public manifestată, a regelui Ungariei la primirea ştirii închinării de la Colomeea; la Şcheia, pe Siret, adversarul lui Ştefan câştigă lupta, pentru a se lăsa însă prins apoi într-o cursă. O dată cu decapitarea lui Hroiot, Ştefan a eliminat încă un instrument al politicii adversarilor săi.

Noua pace cu turcii (1487-1489). Sprijinul militar polon contribuise în măsură însemnată la respingerea agresiunii otomane în interiorul Moldovei în 1485; el se dovedea însă insuficient pentru ceea ce constituia țelul principal al lui Ştefan, recucerirea Chiliei şi a Cetății Albe. De altminteri, încă din 1486, orizonturile politicii externe a Poloniei se întunecaseră mult, la răsărit – conflictul în perspectivă cu cnezatul Moscovei – şi la apus, unde relațiile cu Matia Corvin se agravau din nou din pricina Boemiei. Zelul conducerii polone pentru războiul cu turcii a scăzut pe măsură ce aceste primejdii au luat contur precis. În vara anului 1486, solul polon la Veneția – ilustrul umanist italian Filippo Buonaccorsi, numit şi Callimachus, refugiat în Polonia – cerea senatului să mijlocească pacea între poloni şi Imperiul otoman. Începute de îndată, negocierile s-au prelungit timp de aproape trei ani; în 1487, Callimachus însuşi a trecut prin Moldova spre Istanbul, încercând să coordoneze cu Ştefan atitudinea celor două țări față de turci. Ostilitățile au fost suspendate în Moldova, unde nu se mai semnalează noi lupte.

Nu avem informații precise asupra desfăşurării negocierilor între Imperiul otoman şi Moldova; sigur este numai că, o dată cu trimisul regelui la Istanbul, a sosit şi un sol al domnului Moldovei. Urmând exemplul polon, Ştefan a deschis acum, în primele luni ale anului 1487, negocieri cu turcii,

[10] *Ibidem*.

acceptând să reia plata tributului (fixat probabil la 4.000 de zloți). Evenimentul este înregistrat laconic în cronicile turcești ale epocii: „Anul 892 (1486/1487). În zilele când Davud-pașa a plecat în expediție (în Arabia), a venit un sol din Moldova cu haraci pe doi ani și a plecat primind răspunsul de pace”[11].

Doi ani mai târziu, în 1489, la începutul primăverii, după negocieri prelungite, Polonia încheia pacea cu Poarta otomană, fără a o mai condiționa, ca până acum, de retrocedarea Chiliei și Cetății Albe. Probabil în urma acestui fapt, care lăsa fără perspectivă imediată războiul antiotoman, Ștefan a încheiat și el pace cu turcii, asumându-și obligația de a nu mai ataca teritoriile imperiului, așadar de a se resemna cu faptul împlinit în 1484.

Mai târziu, în împrejurări care păreau favorabile, în 1500-1501, când s-a înjghebat o nouă coaliție antiotomană, Ștefan avea să mai încerce încă o dată să-și reia cetățile; cum însă coaliția avea să aibă viață scurtă și să se dovedească ineficientă, domnul Moldovei a fost silit să revină, în vechile condiții, la pacea cu sultanul.

C. LUPTA ÎMPOTRIVA HEGEMONIEI REGATULUI POLON (1489-1504)

Sfârșitul războiului antiotoman și așezarea turcilor în sudul Moldovei au modificat esențial datele situației internaționale a țării și l-au silit pe Ștefan să așeze pe baze noi politica sa externă. Asigurarea păcii dinspre turci, care, după recunoașterea stăpânirii lor la Chilia și Cetatea Albă, mult timp nu au manifestat noi tendințe expansioniste în direcția Moldovei, l-a readus pe Ștefan la problema originară a politicii externe a țării, rivalitatea ungaro-polonă.

Noua orientare a politicii externe a Moldovei. Europa centrală și politica dinastică a Jagiellonilor. În ciuda remarcabilelor succese militare și politice obținute de Matia Corvin în Austria și Silezia în ultimii săi ani de domnie, Ungaria a continuat să fie obiectul ambițiilor dinastice și al veleităților de hegemonie în spațiul central-european ale Habsburgilor și Jagiellonilor. Încercările regelui, el însuși contestat dintru început de rivalii săi la Coroana ungară, de a crea o dinastie proprie, de a asigura succesiunea

[11] *Cronici turcești privind țările române*, ed. M. Guboglu și M. Mehmet, București, 1966, I, p. 329.

la domnie a fiului său nelegitim şi de a menține astfel regatul ungar în afara sferelor de influență ale celor două dinastii străine care aspirau la Coroana ungară au eşuat o dată cu moartea sa (1490).

Primejdia cea mai mare în această etapă a concurenței dinastice pentru Coroana ungară venea din partea Jagiellonilor; dominând un imens complex de teritorii în cadrul uniunii polono-lituaniene, dinastia jagiellonă, care îşi asigurase şi Coroana boemă în persoana lui Vladislav, unul din fiii lui Cazimir, tindea să-şi subordoneze şi regatul ungar, pentru a închega astfel un puternic bloc în Europa central-răsăriteană.

Izolat în fața adversarilor săi dinastici, Jagielloni şi Habsburgi, Matia Corvin a încercat să le opună un sistem propriu de alianțe. Din această necesitate au izvorât legăturile sale cu marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, a cărui politică de unificare a teritoriilor ruse crease o stare de conflict cvasipermanent cu uniunea polono-lituaniană.

Pentru Moldova şi pentru politica de independență a lui Ştefan, succesul aspirațiilor hegemonice ale dinastiei polone în Europa centrală şi răsăriteană şi îndeosebi realizarea unei uniuni personale polono-ungare erau o perspectivă deosebit de amenințătoare. Necesitatea de a combate această primejdie a determinat opțiunea lui Ştefan în favoarea soluției care asigura menținerea echilibrului de putere polono-ungar. Această opțiune s-a aflat la originea conflictului lui Ştefan cu Polonia, conflict care avea să domine până la sfârşitul vieții politica sa externă.

Alianța cu Ungaria (1489). Scurt timp după încheierea păcii cu turcii, Ştefan a revenit la alianța cu Ungaria, părăsită în 1485 în nădejdea unui sprijin polon masiv pentru recucerirea cetăților ocupate de turci.

Pentru Ştefan, care avea să atribuie mai târziu regelui polon vina de a nu fi respectat clauzele înțelegerii din 1485, legătura restabilită cu regatul ungar trebuia să fie deopotrivă o asigurare împotriva hegemoniei regatului polon şi a unor eventuale noi atacuri turceşti; pentru Ungaria, alianța Moldovei constituia un însemnat sprijin militar în lupta împotriva Poloniei şi o verigă a sistemului de alianțe antijagiellone pe care Matia Corvin s-a străduit să-l organizeze în răsăritul Europei, prin legăturile stabilite cu Ivan al III-lea şi cu hanatul Crimeii. În vara anului 1489, când regele Cazimir protesta energic pe lângă papă pentru faptul de a fi consacrat desfacerea legăturii stabilite la Colomeea în 1485, noua apropiere între regele Ungariei şi domnul Moldovei era fapt împlinit.

Pentru a obține alianța Moldovei, Matia Corvin i-a cedat lui Ştefan, cu

titlu de feud, două însemnate cetăți din Transilvania: Ciceul şi Cetatea de Baltă, cu domeniile lor, pe care atât Ştefan, cât şi succesorii săi aveau să le extindă necontenit, făcând din ele puncte solide de sprijin pentru politica lor în Transilvania. Nouă ani mai târziu, în 1489, regele Vladislav al Ungariei reamintea fratelui său Ioan Albert elementele esențiale ale acordului dintre regatul său şi Moldova în următorii termeni: „iar majestatea sa (Vladislav) nu cere aceasta (renunțarea la un nou atac polon împotriva Moldovei) pentru vreun folos al său sau pentru censul pe care l-ar da zisul voievod majestății sale, ci pentru liniştea şi pacea viitoare a celor două regate. Căci (dimpotrivă), majestatea sa şi acest regat trebuie să dea anual aceluia (lui Ştefan) un subsidiu anumit. Şi pe deasupra i-au fost date şi două cetăți din cele mai bune din trupul acestui regat, adică din Transilvania”[12]; vechea tendință de dominație a Ungariei asupra Moldovei, care se manifestase încă puternic în timpul campaniei lui Matia Corvin din 1467, lăsase, aşadar, locul unui raport în fapt paritar, avantajos pentru Moldova.

Începuturile conflictului cu Polonia (1489-1494). Indiciile tensiunii în creştere în raporturile moldo-polone au apărut încă din 1488-1489, dar, în 1490, criza deschisă de moartea neaşteptată a lui Matia Corvin şi de lupta pentru succesiunea Coroanei ungare a dat conflictului o nouă intensitate. Înțelegând capacitatea lui Ştefan de a influența evoluția luptei pentru putere în Ungaria, doi dintre candidați, Ioan Albert, moştenitorul Coroanei polone, şi Maximilian de Habsburg, îi solicită concursul. Adresându-se lui Ştefan în numele lui Ioan Albert, Callimachus încearcă să-l facă sprijinitor al candidaturii viitorului rege polon: „Moştenitorul Albert salută pe magnificența voastră... şi vă transmite că, de când a început să aibă cunoştință despre lucrurile acestei lumi, a aflat necontenit despre virtutea voastră, astfel încât a fost întotdeauna doritor să stabilească cu serenitatea voastră o puternică şi trainică prietenie care ar sluji şi unei părți şi celeilalte”[13].

În schimbul ajutorului militar şi pecuniar solicitat lui Ştefan, Ioan Albert lăsa să se înțeleagă că îl va sprijini să recâştige cetățile cucerite de turci.

Ştefan nu putea sprijini însă o candidatură a cărei reuşită ar fi deschis perspectiva reunirii apropiate în aceeaşi persoană a Coroanelor Ungariei şi Poloniei. Ostil cu desăvârşire acestei eventualități, care, devenită realitate, ar

[12] J. Garbacik, *Materialy do dziejów dyplomacji Polskiji z lat 1486-1516*, Wroclaw-Warszawa-Kraków, 1966, p. 9.
[13] *Ibidem*, p. 13.

fi periclitat grav politica sa de independenţă, Ştefan a început prin a sprijini candidatura lui Maximilian. Când a devenit evident că stările regatului ungar nu erau de acord cu preluarea de către Habsburgi a Coroanei ungare şi că preferatul lor era regele Boemiei, Vladislav Jagiello, care acceptase, înainte de încoronare, condiţia de a se conforma întocmai programului lor intern şi extern, Ştefan s-a raliat la candidatura acestuia, nu însă fără a impune el însuşi în negocierile cu candidatul la Coroana ungară reconfirmarea clauzelor care se aflau la temelia alianţei încheiate cu Matia Corvin.

Instaurată în aceste condiţii, noua domnie garanta, o dată cu preponderenţa stărilor în viaţa internă a regatului, independenţa sa faţă de Polonia, în ciuda faptului că Vladislav era el însuşi un Jagiellon. Cum însă Polonia nu s-a resemnat cu această soluţie, cum Ioan Albert a deschis de îndată ostilităţile împotriva fratelui său, în speranţa că îşi va putea impune candidatura, Ştefan a intrat la rândul său în acţiune. Refuzul domnului de a accepta crearea unei uniuni personale polono-ungare, perspectivă primejdioasă pentru Moldova, se află la originea ostilităţilor pe care le-a deschis acum; concomitent, el a încercat să rezolve, în sensul revendicărilor tradiţionale ale Moldovei, problema Pocuţiei.

În august 1490, trupele lui Ştefan intră în Pocuţia, cuceresc cetăţile Snyatin şi Halici şi asediază Colomeea, în vreme ce regele Cazimir ordona, fără mult succes de altfel, căpitanilor săi de la hotar să organizeze apărarea. Suspendate un timp de negocierile de pace începute de Cazimir, ostilităţile au fost reluate în cursul anului 1491, când noi acţiuni ale oştilor lui Ştefan sunt semnalate în Pocuţia şi Podolia; concomitent, o puternică răscoală izbucneşte în teritoriile ruse ale Poloniei, al cărei conducător, Muha, a acţionat cu sprijinul lui Ştefan.

Alianţa cu marele cnezat al Moscovei şi cu hanatul Crimeei. Noua direcţie imprimată de Ştefan politicii sale externe, o dată cu revenirea la alianţa ungară, se află şi la originea reactivării legăturii sale cu Ivan al III-lea, consacrată cu ani în urmă prin căsătoria fiicei sale, Elena, cu fiul marelui cneaz (1482). Încă din 1488, se semnalează reluarea intensă a schimbului de solii între Ştefan şi Ivan, nu lipsite de legătură cu contactele diplomatice dintre cneaz şi regele Ungariei. Deşi indicaţii directe cu privire la stabilirea unei legături formale de cooperare între Moldova şi cnezatul Moscovei în această perioadă lipsesc, referirile mai târzii ale lui Ivan al III-lea, în corespondenţa cu marele duce al Lituaniei, Alexandru, în timpul crizei din 1497, dau la iveală existenţa efectivă a unei alianţe cu Ştefan, încheiată la o

dată anterioară. Cooperarea politică cu cnezatul Moscovei avea să se dovedească deosebit de utilă pentru Ştefan în ultimii ani de domnie, în vremea războiului cu Polonia şi Lituania.

Aceeaşi funcţie a îndeplinit-o în politica externă a Moldovei alianţa încheiată cu hanatul Crimeei în vara anului 1492, când hanul Mengli Ghirai îşi intensifica pregătirile în vederea războiului cu polonii; hanul însuşi îl informa pe Ivan al III-lea asupra desfăşurării negocierilor cu Ştefan în vederea coordonării acţiunilor lor militare.

Campania lui Ioan Albert în Moldova; pregătire, desfăşurare şi urmări; preludiile diplomatice ale campaniei (1494-1497). Schimbarea de domnie în Polonia, în 1492, când lui Cazimir i-a urmat la tron fiul său, Ioan Albert, a adus şi o modificare a cursului politicii polone faţă de Moldova, pe care noul rege s-a simţit dator să o readucă în dependenţa Poloniei. Scurt timp după încheierea păcii între Lituania şi Moscova (februarie 1494), Ioan Albert, hotărât să treacă la acţiune, a convocat un congres al membrilor dinastiei jagiellone pentru a reglementa problemele nerezolvate între ei şi îndeosebi cele legate de campania pe care o proiecta. Desfăşurat în luna aprilie 1494 în condiţiile celui mai strict secret, la Levocea, congresul a avut pe agendă ca punct de seamă problema Moldovei, unde Ioan Albert intenţiona să-l instaleze ca duce pe cel mai mic frate al său, Sigismund, lipsit la acea dată de apanaj. Unul din rosturile principale ale congresului a fost încercarea, care s-a dovedit zadarnică, de a-l câştiga pe Vladislav, regele Ungariei, la acest proiect.

În ciuda acestui eşec, Ioan Albert a început pregătirile de război. În concepţia regelui Poloniei, readucerea în ascultare a Moldovei nu avea să fie decât prima etapă a unui program mai ambiţios care urmărea să înlăture dominaţia otomană din nordul bazinului pontic şi să desfacă primejdioasa alianţă turco-tătară. Pus în aplicare câţiva ani mai târziu, proiectul regelui polon avea să fie ultima mare încercare a Poloniei, până la sfârşitul secolului al XVI-lea, de a înlătura grava primejdie care apăsa asupra regatului în urma instalării turcilor la Chilia, Cetatea Albă şi în Crimeea.

La rândul ei, acţiunea antiotomană a lui Ioan Albert făcea parte dintr-un program politic mult mai larg, strâns legat de încercarea, în cursul aceloraşi ani, a regalităţii franceze de a-şi subordona regatul napolitan şi de a relua din această bază cruciada împotriva turcilor. Contactele frecvente ale diplomaţiilor franceză şi polonă în această vreme tindeau să coordoneze cele două acţiuni într-o nouă încercare de a-i înlătura pe turci din Europa.

Înțelegând primejdia care îl pândea sau informat asupra ei de cercurile conducătoare ale regatului ungar, Ştefan a întreprins o largă acțiune diplomatică, mai întâi pentru a preîntâmpina atacul lui Ioan Albert, apoi pentru a-şi pregăti alianțele împotriva acestuia. Din anii plini de încordare care au precedat intrarea regelui polon în Moldova datează schimbul intens de solii între Ştefan şi marele duce lituanian, Alexandru, fratele regelui polon, prin intermediul căruia domnul a încercat să-l determine pe Ioan Albert să renunțe la întreprinderea preconizată împotriva Moldovei. Îmbinând ofertele de reconciliere cu amenințarea, domnul s-a străduit să-şi atingă țelul sau măcar să-l disocieze pe Alexandru de acțiunea fratelui său. În acelaşi sens a acționat şi Ivan al III-lea, care a intervenit pe lângă ducele Lituaniei pentru a-l împiedica să se asocieze cu Ioan Albert.

Cum însă toate aceste încercări de a-l abate pe regele polon de la hotărârea sa nu au dat rezultate, cum acesta se arăta neclintit în hotărârea sa şi îşi continua febril pregătirile militare, Ştefan şi-a consolidat alianțele pentru a-l putea înfrunta în cele mai bune condiții pe Ioan Albert, trimițând solii în toate direcțiile de unde putea aştepta ajutor, la turci, la tătari, în Țara Românească şi, fireşte, în Ungaria. Când, în toamna anului 1497, Ioan Albert se afla pe teritoriul Moldovei cu gândul de a-l înlătura din domnie pe Ştefan şi de a aduce țara sub ascultarea sa, domnul avea să-i opună nu numai întreaga sa putere armată, dar şi ajutoarele străine pe care i le-a asigurat abila sa acțiune diplomatică.

Asediul Sucevei şi lupta din Codrul Cozminului. În vara anului 1497, după intense pregătiri militare şi diplomatice, Ioan Albert şi-a început campania. Până în apropiere de frontiera Moldovei, regele a tăinuit țelul ei real, proclamând-o ca pe o mare acțiune de eliberare a Chiliei şi Cetății Albe. Ştefan, căruia regele îi comunicase țelul oficial al campaniei, făgăduise concursul său, dar numai când oştile polone vor fi ajuns în dreptul cetăților, pe drumul indicat de el, care trecea probabil prin teritoriul lituanian până aproape de vărsarea Nistrului.

Negocierile dintre Ioan Albert şi Ştefan, desfăşurate prin soliile repetate pe care le-au schimbat, au fost brusc curmate de rege o dată cu arestarea din ordinul său a vistiernicului Isaia şi a logofătului Tăutu; ajuns la Nistru şi decis să-l treacă pentru a se îndrepta spre Suceava, regele Poloniei nu mai avea de ce să-şi ascundă intențiile. La mijlocul lunii august, Ioan Albert a pornit în campania împotriva Moldovei în fruntea unei numeroase armate, evaluată de contemporani la aproximativ 80.000 de ostaşi, însoțiți

de câteva mii de care de transport şi de o puternică artilerie.

Temeritatea acţiunii lui Ioan Albert, care se angaja pripit în conflictul cu Ştefan, nu a scăpat contemporanilor. Unul dintre aceştia a arătat cât de nechibzuită fusese hotărârea regelui polon de a încerca să subjuge Moldova şi să-şi impună dominaţia unui popor” în care sălăşluieşte un atât de puternic cult al libertăţii”, încât a reuşit să respingă forţele mult superioare ale ungurilor şi ale turcilor. Dar, continuă acelaşi izvor, regele, neţinând seama de faptul că „asemenea oameni nu puteau fi constrânşi cu forţa”, a perseverat în hotărârea sa[14].

Zadarnice au fost, aşadar, toate avertismentele primite atât de la Ştefan, cât şi din propria sa tabără, dintre care cel din urmă, al unuia dintre fraţii lui Ioan Albert, cardinalul Frederic, conţinea îndemnul de a nu-l ataca pe domnul Moldovei, „preavestit comandant militar”, ci mai degrabă să şi-l facă aliat, pentru ca împreună să-i combată pe turci. Invocarea exemplului lui Matia Corvin şi al lui Mehmet al II-lea, „războinici prea puternici şi bogaţi în mijloace” pe care Ştefan îi înfrânsese, era menită să ofere un material suplimentar de reflecţie regelui polon[15].

După o înaintare anevoioasă prin nordul Moldovei, oastea polonă, supravegheată şi hărţuită de detaşamentele moldovene, a ajuns la Suceava la 24 septembrie; două zile mai târziu, începea asediul cetăţii.

Credincios tacticii tradiţionale, Ştefan nu a încercat să-i oprească pe năvălitori printr-o bătălie în câmp deschis, lăsând factorilor care aveau să încline balanţa conflictului în favoarea sa timpul necesar pentru a se afirma. Domnul însuşi a părăsit cetatea de scaun în ultimele zile ale lunii august – când ţelul campaniei devenise evident – pentru a se duce la Roman, locul fixat pentru concentrarea oştii.

Planul domnului a dat roadele aşteptate. Puternic fortificată şi bine aprovizionată, Suceava a rezistat prelungitului asediu polon, iar defecţiunile pe care, potrivit unora dintre izvoarele campaniei, Ioan Albert îşi întemeiase, în parte, speranţele nu s-au produs. Legăturile cu teritoriul polon erau interceptate de unităţi moldovene, ceea ce, într-o fază mai avansată a asediului, a pus serioase probleme de aprovizionare armatei de invazie.

Pe măsură ce timpul trecea, factorii a căror intervenţie era aşteptată de Ştefan au început să acţioneze. Turcii, care nu puteau privi decât cu cea mai

[14] L. C. Tubero, *Comentaria*, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, p. 336.
[15] B. Wapowski, *Chronicarum pars posterior (1480-1535)*, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, p. 24-25.

mare îngrijorare acțiunea lui Ioan Albert, i-au trimis în ajutor domnului Moldovei un corp de oaste evaluat la aproximativ 2.000 de oameni, la care s-au adăugat cei veniți din Țara Românească. Intervenția diplomatică a lui Ivan al III-lea pe lângă ducele Alexandru al Lituaniei a întârziat intrarea în campanie a corpului de oaste lituanian, care, în parte numai, a ajuns în Moldova după ce regele dăduse semnalul retragerii.

Mai însemnată decât toate aceste acțiuni a fost însă intervenția regelui Ungariei, care a răspuns la apelul lui Ştefan, trimițând un corp de oaste de 12.000 de oameni sub comanda voievodului Transilvaniei, Bartolomeu Dragfi. De altminteri, îndată după intrarea sa în acțiune împotriva Moldovei, Ioan Albert s-a aflat în fața unui ultimatum al regelui Vladislav al Ungariei care îl avertiza că, perseverând în această acțiune, îl silea să intervină în favoarea lui Ştefan şi că astfel un război între cele două regate devenea inevitabil.

Intervenția diplomatică şi militară a Ungariei a schimbat radical cadrul politic al acțiunii lui Ioan Albert, introducând în jocul forțelor un element nou, pe care regele încercase să-l preîntâmpine printr-un succes rapid în Moldova. Cum asediul Sucevei nu progresa deloc, întrucât apărătorii „ce risipiia leşii zioa cu puscile, noaptea astupa găurile şi le întâriia...”[16], şi cum între timp primejdia intervenției ungare devenise tot mai amenințătoare, la 19 octombrie Ioan Albert a ordonat retragerea.

Suspendarea ostilităților, negociată de voievodul Transilvaniei, a fost însă de scurtă durată; Ştefan nu înțelegea să lase nepedepsită agresiunea împotriva țării sale. Pe drumul de înapoiere, la Codrul Cozminului, grosul armatei polone a fost atacat de trupele lui Ştefan şi de contingentul turc care îi venise în ajutor. Surprinşi în pădure, pe drumul blocat de copacii tăiați şi prăvăliți din ordinul lui Ştefan, polonii au suferit o grea înfrângere, pierzând o parte însemnată din efectivele şi armamentul lor (26 octombrie). Noi lupte au avut loc în cursul retragerii oastei polone până la trecerea frontierei. Un corp de călăreți mazuri, venit din Polonia în ajutorul regelui aflat în retragere, a fost surprins şi nimicit la Lențeşti de oastea trimisă de Ştefan sub comanda vornicului Boldur.

Noua mare victorie câştigată împotriva uneia din cele mai puternice oşti din câte călcaseră pământul Moldovei a adus la culme prestigiul domnului.

[16] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 111.

Pacea cu Polonia (1499). Represaliile lui Ştefan l-au urmărit pe Ioan Albert şi dincolo de hotarele Poloniei, unde trupele domnului au desfăşurat acţiuni militare în cursul anului următor. Paralel însă, el a angajat, prin intermediul Ungariei, negocieri de pace cu polonii; după repetate schimburi de solii, în cursul cărora Ioan Albert a renunţat treptat la vechile sale revendicări, pacea a fost încheiată.

Textul subscris de Ştefan la 12 iulie 1499 este în acelaşi timp un tratat de pace şi de alianţă. Moldova, de o parte, Polonia şi Lituania, de altă parte, se angajau să pună capăt ostilităţilor, să se abţină de la orice acţiuni duşmănoase şi să-şi dea concursul reciproc împotriva tuturor adversarilor. Sensul acestei ultime clauze e lămurit de referinţele actului la o acţiune comună moldo-ungaro-polonă împotriva Imperiului otoman, la care domnul se angaja să participe cu toate forţele ţării sale; dar, prevăzător, el îşi rezerva dreptul de a aproba itinerarul pe care avea să-l urmeze oastea polonă în cazul unei mari expediţii antiotomane, pentru a împiedica repetarea situaţiei din 1497, când războiul împotriva turcilor servise drept pretext pentru o încercare de ocupare a Moldovei.

Pacea încheiată de Ştefan cu Ioan Albert a aşezat raporturile dintre cele două ţări pe baze paritare; vechile pretenţii polone de suzeranitate, atât de categoric formulate în anii care au precedat războiul, au dispărut cu desăvârşire din noua reglementare. Caracteristică pentru spiritul în care s-au desfăşurat negocierile şi pentru situaţia Moldovei în urma victoriei lui Ştefan e adnotarea regelui Vladislav al Ungariei pe unul din proiectele tratatului, cu două luni înainte de perfectarea păcii: „aceste articole se consideră a fi încheiate în măsura în care acelea care îl privesc pe voievod, însuşi voievodul Moldovei le va accepta. Vladislav rege a subscris cu mână proprie”[17].

Constatarea regelui Vladislav, care ştia că Moldovei nu-i mai puteau fi impuse ca în trecut clauze contrarii intereselor ei, exprimă fidel statutul internaţional al ţării la sfârşitul domniei lui Ştefan.

Ultimii ani de domnie ai lui Ştefan au fost dominaţi de conflictul cu Polonia pentru Pocuţia. În 1501, domnul ocupă teritoriul în litigiu, fapt care avea să dea naştere la prelungite tratative între cele două ţări, rămase de altminteri fără rezultat.

Când, la 2 iulie 1504, Ştefan cel Mare a încetat din viaţă, el a fost însoţit la Putna, unde singur îşi fixase locul de veci, de întreaga suflare a

[17] J. Garbacik, *op. cit.*, p. 69.

țării sale, căreia îi dăduse clipa cea mai bună a întregii ei istorii: „Iară pre Ştefan vodă l-au îngropat țara cu multă jale şi plângere în mănăstire în Putna, care era zidită de dânsul. Atâta jale era, de plângea toți ca după un părinte al său, că cunoştiia toți că s-au scăpatu de mult bine şi de multă apărătură. Ce după moartea lui, până astăzi îi zicu sveti Ştefan vodă, nu pentru sufletu, ce ieste în mâna lui Dumnezeu, că el încă au fostu om cu păcate, ci pentru lucrurile lui céle vitejeşti, carile niminea din domni, nici mai nainte, nici după aceia l-au ajunsu”[18].

ÎNTREGIRI BIBLIOGRAFICE

Il. Czamańska, *Moldawia i Woloszczyzna wobec Polski, Wegier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996.

Al. V. Boldur, *Ştefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504). Studiu de istorie socială şi politică*, Madrid, 1970.

E. Denize, *Veneția, Țările Române şi ofensiva otomană după căderea Constantinopolului (1453-1479)*, în „Revista Istorică”, 1994, 11-12, p. 1157-1184.

[18] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 120-121.

ŞTEFAN S. GOROVEI

ŞTEFAN CEL MARE

A scrie sau a vorbi, azi, despre Ştefan cel Mare e o sarcină dificilă dar, în acelaşi timp, şi un privilegiu. E un privilegiu pentru că a adăuga un gând nou la tot ceea ce s-a spus şi s-a scris despre acest erou între eroii poporului român nu e la îndemâna oricui. Şi e o sarcină dificilă aproape din aceleaşi motive: s-a scris atâta despre Ştefan cel Mare!

Şi s-a scris încă din vremea vieții sale. „O, bărbat minunat – exclama istoricul polon Jan Długosz, care, mort în 1480, nu a fost contemporan cu partea cea mai dramatică a domniei lui Ştefan cel Mare – cu nimic mai prejos decât conducătorii de oşti din vechime, de care atâta ne mirăm, care în vremurile noastre a câştigat, cel dintâi dintre toți principii lumii, o atât de strălucită biruință asupra turcului! După câte cred eu, ar fi cel mai vrednic ca să i se încredințeze conducerea şi stăpânirea lumii – ***totius mundi Principatum et Imperium*** – şi mai cu seamă cinstea de căpetenie şi conducător împotriva turcului, cu sfatul, înțelegerea şi hotărârea tuturor creştinilor, de vreme ce ceilalți regi şi principi catolici se îndeletnicesc cu trândăvia şi plăcerile ori cu războaiele civile”. Istoricul polon surprindea, în aceste cuvinte din monumentalele sale Anale, aspectul care, pentru contemporani, a fost, fără nici o îndoială, cel mai spectaculos: suveranul unui mic principat, rezemat pe culmile Carpaților, mărginit de un mare fluviu şi cu o foarte strategică deschidere spre Marea Neagră, reuşise să zădărnicească strădaniile războinice ale aceluia care, cu un sfert de veac mai înainte, cucerise Constantinopolul, lichidând, astfel, milenarul Imperiu Bizantin. Nu e mai puțin adevărat – şi trebuie să adăugăm imediat acest lucru, care nu scade cu nimic gloria lui Ştefan cel Mare – că acelaşi sultan Mehmed II Cuceritorul, mai dăduse înapoi, cu aceeaşi răsunătoare neizbândă, din fața altor doi căpitani; întâmplarea face – în măsura în care, când e vorba de asemenea lucruri, se poate vorbi de întâmplare în istorie... – să fi fost tot doi români: Vlad Țepeş, principele Țării Româneşti şi Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei şi, pentru o bună bucată de timp, regentul Ungariei.

Dar Ştefan cel Mare, deşi a fost silit de Istorie să stea mereu cu arma în mână pentru apărarea hotarelor şi a întregimii țării sale, „nu era – cum

avea să scrie, peste patru secole de la moartea sa, N. Iorga – un om pornit, nu era un suflet dorit de faimă, nu era un poet al războaielor, ci un om de cârmuire, care cântăreşte puterile, prevede sfârşitul încăierărilor şi [...] se îndeamnă numai la fapte în adevăr folositoare ţării sale”. O monografie a domniei sale de 47 de ani – o monografie care nu există, încă, la dimensiunile pe care le revendică însemnătatea sa în istoria poporului român, **de neimaginat fără el** – o asemenea monografie (pe care anii viitori ne-o vor aduce, fără îndoială) va pune în evidenţă liniile de forţă pe care se structurează ceea ce se poate numi (şi se numeşte, de fapt) **epoca lui Ştefan cel Mare**. O epocă plină de lupte, care s-au purtat **pentru că nu s-a putut altfel**, dar care nu e numai o vreme de lupte şi care, cu toate jertfele şi pagubele care au trebuit să fie, n-a sărăcit ţara şi nici n-a sleit-o de principala ei forţă, cea umană. O epocă, în acelaşi timp, de desăvârşire a construcţiei de stat, o epocă de înflorire a culturii şi artelor, o epocă în care Moldova s-a acoperit de monumente strălucitoare, o epocă în care s-au copiat sute (poate mii!) de manuscrise împodobite cu miniaturi, manuscrise dintre care unele, ajunse în străinătate, sunt socotite printre cele mai preţioase din depozitele unor muzee de mare faimă. Numai un asemenea om – care (şi acest lucru trebuie spus şi repetat) nu a făcut războaie pentru cuceriri pe seama altor popoare, reuşind, totuşi, o cucerire mult mai trainică: cea a sufletului propriului său popor – numai un asemenea om a putut căpăta, în perspectiva celor cinci veacuri care ne despart de el, statura aceasta monumentală şi strălucitoare: **monumentalitate care nu striveşte şi strălucire care nu orbeşte**. Orice nou detaliu ar aduce la iveală documentele arhivelor sau documentele pământului, orice lumină nouă ar arunca-o asupra sa o nouă documentaţie, un nou context sau o nouă comparaţie – nimic nu poate schimba imaginea măreaţă a aceluia care a fost şi un strălucit comandant de oşti pe care le-a dus spre biruinţă întru apărarea libertăţii poporului său, şi un diplomat cu largi orizonturi şi viziune pătrunzătoare, şi un gospodar neîntrecut al pământului său. Nu e întâmplător, de aceea, că dintre toate epitetele pe care posteritatea recunoscătoare le-a adăugat numelui său – cel Mare, cel Sfânt, cel Bun – Istoria l-a validat tocmai pe acela care, în simplitatea sa, este totuşi cel mai cuprinzător: Ştefan nu e altfel decât **cel Mare**.

Faptul – mărturie a conştiinţei publice – e, de altminteri, în firea lucrurilor: Ştefan cel Mare e una din acele personalităţi proteice, dar şi magnetice, personalitate ale cărei valenţe sunt, în egală măsură, cognoscibile şi greu descifrabile, personalitate a cărei pecete de neşters se recunoaşte nu

numai în întregul creaţiunii sale, dar şi în fiecare din părţile ei componente şi din detaliile acestora. E, poate, personalitatea cea mai complexă, dar şi cea mai armonioasă, **mai unitar-armonioasă**, din întreaga noastră istorie medievală şi premodernă. Acesta e, desigur, un element care explică atât atracţia pe care o exercită epoca sa, cât şi gradul sporit de dificultate pe care îl prezintă abordarea acestei epoci şi a acestei personalităţi. Şi, printr-un ciudat proces – care este, totuşi, şi el explicabil în perspectiva desfăşurării istorice – gradul acesta de dificultate nu scade pe măsură ce timpul trece şi documentaţia noastră devine mai amplă, mai bogată, mai diversificată; din contra – cu cât cunoştinţele noastre despre Ştefan cel Mare sporesc şi se nuanţează, cu atât dificultatea unei eventuale abordări globale sporeşte şi ea!

Nu e, pe de altă parte, numai şirul informaţiilor documentare care, sporind, face mai dificilă abordarea globală a acestei personalităţi şi a epocii sale; este şi însăşi evoluţia societăţii noastre, evoluţia gândirii istorice, marcând inevitabile mutaţii în ceea ce priveşte însăşi modalitatea de abordare a unei epoci istorice. Şi, în acest domeniu, fără să se descopere fapte noi sau documente noi, istoricul are foarte mult de lucru pentru a răspunde întrebărilor pe care viaţa de sub proprii săi ochi i le sugerează. „Viaţa care se desfăşură – spunea cândva N. Iorga – e cel mai bun învăţător pentru a se putea desluşi viaţa a cărei desfăşurare s-a isprăvit”. Acelaşi – cunoscut şi răscunoscut – material documentar, străbătut până atunci în toate direcţiile şi presupus a fi sleit de orice putinţă de a mai da ceva nou, întrebat în alt chip va da desluşiri noi.

Se ştia de mult, de pildă, despre solia trimisă la Veneţia, în 1477, de Ştefan cel Mare, prin unchiul său Ioan Ţamblac, solie în textul căreia se povestesc şi evenimentele din Ţara Românească, de la sfârşitul anului anterior; vorbind despre ele, Ştefan numeşte principatul în care tocmai restaurase (pentru foarte puţină vreme) pe Vlad Ţepeş cu formula „l'altra Valacchia”, ceea ce nu înseamnă altceva decât faptul că, în concepţia sa politică, Moldova şi Ţara Românească erau părţi ale unui aceluiaşi întreg, părţi care puteau fi numite – în virtutea identităţilor fundamentale care le uneau de fapt – cu acelaşi nume: Moldova era **o Valahie**, iar Ţara Românească era **cealaltă Valahie**; atestare, în acelaşi timp, a unităţii, dar şi a romanităţii românilor din cele două principate. Cercetarea, din nou, a politicii lui Ştefan cel Mare, din punctul de vedere al acestei concepţii va duce la concluzii noi în ceea ce priveşte întregul său program politic, totalitatea strădaniilor sale, geneza şi suportul uriaşului efort care-i caracterizează domnia. În acelaşi chip, câteva noi informaţii despre relaţiile

sale cu Imperiul Otoman permit o nouă abordare a acestei probleme, cu nuanțări sensibil deosebite față de cele de până acum, punând într-o lumină mai clară rolul hotărâtor pe care Ştefan cel Mare l-a avut de jucat la sfârşitul veacului XV în dramatica bătălie pentru păstrarea autonomiei politice a principatelor române.

Şi aş adăuga, înainte de a încheia aceste însemnări, o comparație. În vremea când în Moldova domnea Ştefan cel Mare, la celălalt capăt al Europei latine s-a desăvârşit unificarea Spaniei, prin căsătoria Isabelei de Castilia cu Ferdinand de Aragon; după zece ani de domnii separate, cele două regate s-au unit, în 1479, sub o singură coroană; 13 ani mai târziu, în 1492, „Reconquista" era şi ea desăvârşită, prin cucerirea ultimului emirat arab. Regii catolici – cum au fost supranumiți cei doi monarhi care au fondat unitatea Spaniei – au ilustrat, fără îndoială, o epocă de eroism şi de mare avânt în multe domenii; expediția lui Columb spre Lumea Nouă s-a datorat îndeosebi îndemnurilor şi ajutorului reginei Isabela. Dar, în balanța pe care Istoria o înfățişează posterității, pe talgerul celălalt atârnă greu cruzimile şi crimele cărora le-a deschis un drum atât de tragic tocmai caravela pe care regina Isabela a dat-o lui Columb! Moldovenii lui Ştefan cel Mare n-au străbătut oceanele în căutarea unor pământuri noi, n-au fost *conquistadori*, dar nici n-au cunoscut Inchiziția care, în Spania, s-a bucurat de sprijinul aceloraşi regi catolici. Şi din Moldova lui Ştefan cel Mare n-au fost izgoniți locuitorii de altă credință, cum s-a întâmplat la celălalt capăt al Europei acelei vremi, printr-un edict al reginei Isabela. Sunt realități de care, în aprecierea unor vremuri şi a unor personalități, istoricul de azi nu poate să nu țină seama.

D. CIUREA

ŞTEFAN CEL MARE – MARELE EUROPEAN

„*Un tanto signor quanto è questo...*”.
(Matthaeus Murianus)

Maximilian al II -lea

În Europa celei de a doua jumătăţi a secolului XV[1], marile monarhii feudale Franţa şi Anglia erau în refacere după un lung şi ruinător conflict, urmat de noi complicaţii interne; Spania, unificată pe vestigiile dominaţiei islamice seculare, se lansa în acţiuni de forţă şi de expansiune; Italia, fracţionată politic în tiranii, monarhii şi republici, reunite fictiv într-o ligă italică, producea valori în serie, în raport cu moştenirea clasică, continuu prezentă, radiind puternic şi multiform. Habsburgii – Frederic III şi Maximilian – erau în „somnolenţă” ori n-aveau bani. În estul Europei, monarhia otomană, prin cucerire, îşi instaura, final şi irevocabil, dominaţia în zona Balcani-Dunăre şi acapara ruinător traficul în Marea Neagră. Energiile umane conştiente erau grav preocupate de o stăvilire a acestor forţe genuine care, preluând elemente din ordinea şi anarhia bizantină (Ch. Diehl), în numele Islamului, pretindeau supunere necondiţionată şi resemnare. Speranţele n-au dispărut total, până la consumarea dramei finale, sau disperarea a generat acte care au impresionat şi decepţionat, reţinut şi menţinut (cazul Belgradului în 1456).

Trei figuri mari s-au conturat în această acţiune temerară şi şi-au acumulat merite şi elogii, dar Europa „catolică” („Republica Creştină”) şi cea „ortodoxă” n-au fost în stare, renunţând la divergenţe şi controverse,

[1] Cf. D. Hay, *L'Europe aux XIV-e et XV-e siècles*, Paris, 1972.

într-un efort comun să combată efectiv şi să stăvilească avansarea impetuoasă a Islamului, care frângea brutal o evoluție devenită organică în sud-estul european.

Ştefan cel Mare, comparat şi cu Ludovic XI şi cu Ivan III, a depăşit prin tenacitate, temeritate şi fermitate figurile lui Ioan de Hunedoara şi Scanderbeg[2], aşa cum subliniau unanim umanişti valoroşi ca Długosz, Buonaccorsi, Miechowita[3]. Aureola lui Ştefan cel Mare era şi mai luminată de nimbul romanității, la care se referea, un secol mai târziu, şi un Jan Solikowski (1588)[4]. După episodul de la Baia (decembrie 1467), era readus la realitate un monarh megaloman, a cărui „genialitate” era exagerată de Bonfini şi de Buonaccorsi. După dezastrul din 1497, un machiavelic obsedat se prăbuşea spectaculos. „*Pacem domi foris bellum*”, o lozincă inserată de Bonfini, era sloganul epocii. De la un capăt la altul al domniei şi vieții sale, Ştefan cel Mare, în condiții de incertitudine şi de amenințare continuă, pentru el personal şi pentru țara sa, a demonstrat efectiv că forța brutală nu este suficientă pentru a impune inechitatea dominației străine, că vigilența şi acțiunea energică pot menține, chiar şi pentru secole, existența unei formațiuni statale redusă ca proporții, avantajată geografic şi solidă sub raportul etnic, printr-o conştiință de neam, continuu prezentă, tocmai pentru a combate somnolența şi vegetarea, devenite realități în zona balcanică în secolul al XV-lea, după convulsii.

Statul medieval Moldova s-a format în condiții particulare, de revărsat etnic şi de vacuum politic, într-o zonă net delimitată geografic, de periferie pentru cele două monarhii, în care n-a existat anterior o formație unitară: zonă de trecere şi de habitat temporar în partea stepică şi zonă de permanență pentru elementul românesc în partea depresionară a versantului estic al Carpaților. Expansiunea şi consolidarea au fost în raport direct cu refluxul nomadismului, acalmia şi interregnul. Consistența etnică şi resursele au contribuit la cristalizarea formației statale inițial pe baze largi populare, ulterior prin feudalizare de nivel mediocru. Organizarea completă a statului feudal Moldova poartă pecetea geniului lui Ştefan cel Mare, cum arată şi expresia, din unele documente, „întemeierea țării”. Diviziunile administrative, sistemul de fortificații şi elementele strategice, nivelul

[2] Fr. Pall, *Scanderbeg et Jean Hunyadi*, în „Studia Albanica”, 1, Tirana, 1968.

[3] Cf. şi P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din țările vecine*, în **SCŞI**, istorie, 2/XI, 1960, p. 199-226.

[4] „*Stephanus Valachiae id est Italicae coloniae presidem et turca devicto et Poloniae et Ungariae regibus superatis triumphum egerat*” (Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 103).

economic al oraşelor, schimburile de interior şi externe, în baza actelor vamale, cu stipulații precise, circularea valutei forte de nivel european, organele centrale şi locale redau preocuparea intensă, deşi în condiții particulare, de a ridica statul la o funcție maximă şi nu ca o expresie de exclusivitate. Moldova, ca stat, ca bastion al libertății, a devenit o expresie şi o noțiune cu conținut şi sens mistic, transcendent, redat şi în literatura dramatică. Ştefan cel Mare nu voia să fie singur şi izolat în efortul de combatere a unui pericol mortal. Tradiția de luptă pentru existență liberă şi echitate s-a fixat şi menținut şi în fața ei s-au plecat înşişi oprimatorii. A fost o componentă esențială în efortul conjugat, de areopag european, pentru restabilirea unei realități istorice şi unor drepturi aferente încălcate, dar rămase, totuşi, imprescriptibile.

*

Din 1457 şi până în 1474 tânărul domn, poate trecut prin experiențe de turnir, prelua dramatic o conducere afectată de o triplă servitute, de care se va degaja şi pe care o va remodela în raporturi mai puțin dezonorante pentru țara sa, asupra căreia se îndreptau priviri şi pretenții de dominație, dependență şi de anexiune efectivă. Impostori şi pretendenți serveau de instrumente, față de care trebuia acționat prudent, insidios şi ferm, pentru neutralizare şi înlăturare, sau acceptate situații aparent definitive, pe care hazardul le va înlătura. Forța combativă otomană impunea cele mai grave preocupări. În 1459, Ştefan cel Mare se recunoştea vasal al regelui Cazimir (actul de la Owerkielowicze) „*iuxta consuetudinem antiquam*”, dar omagiul, deşi cerut insistent, a fost amânat până în septembrie 1485.

Din mica sa burgadă de la Vaslui, la care se referea şi Długosz, Ştefan cel Mare lansa la 28 noiembrie 1474 un apel papei Sixt IV, într-o scrisoare – document definitoriu, care resimte sublimul personalității, la care se referea, în 1502, şi medicul venețian Matteo da Murano – cerându-i să acționeze pentru solidarizare, la nivel european, în constituirea frontului creştin de luptă antiotoman, el fiind pregătit să înfrunte „uraganul Semilunii” „cu toate forțele”. Şi-a dezvăluit „tainele inimii” sale solului venețian Paolo Ogniben, care revenea de la „Assam beg” şi care avea să-i vorbească ca el însuşi[5]. Cu cine era pregătit se ştia şi se ştie: cu cei 40-60 de mii de țărani „valahi”, într-o „*generalis insurrectio*”, aşa cum cerea şi impunea şi „legea țării”. Episodul de la Vaslui (marți, 10 ianuarie 1475) a fost redat realist şi elogios în cronica

[5] Orig. Bibl. Marciana, Venezia (Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p 224).

Moldovei, dar şi de Długosz şi de Matei de Miechow[6]. În *Breve Chronicon Daciae* de la Braşov (*Quellen*, IV) se făcea menţiunea: „*1475 Stephanus waywoda Moldaviae Turcas caedit quatuor duces et 36 signa militaria capit*”.

Intervenţia brutală turcească a lui Soliman paşa, beilerbeiul Rumeliei, a fost determinată de atitudinea demnă a unei ţări libere în faţa ultimatului sultanului, care pretindea Cetatea Albă şi Chilia şi tributul neachitat. În mlaştina de la Racovăţ şi Bârlad, s-a consumat o înfrângere spectaculoasă, într-un raport de forţe de 3-1 (40.000 contra 120.000). Această „*victoria mirabilis*” a uimit Europa şi a lăsat un ecou puternic şi în secolul al XVI-lea. Matei Corvin căuta şi el să-şi facă parte din gloria „vasalului”[7] şi era stigmatizat de Matei de Miechow că-şi aroga lauri străini „*vanitate solita*”, umanistul polon ridicând un imn de slavă voievodului valah, care apăra şi ţara sa[8]. Ştefan cel Mare însuşi, la 25 ianuarie 1475, din Suceava, se adresa principilor creştini, anunţându-le victoria sa totală, contra celor 120.000 de turci veniţi cu Soliman paşa, Ali beg şi alţii pentru a cuceri, pentru sultan, Moldova, „poartă a creştinătăţii”. Îi asigura că va continua lupta şi le cerea să acţioneze „pe mare şi pe uscat”, pentru a „tăia dreapta” turcilor. Papa Sixt IV a cerut lui Matei Corvin să ajute pe Ştefan cel Mare. În iulie 1475 Ştefan cel Mare, prin soli, a prestat omagiul lui Matei Corvin, la Buda, trimiţându-i trofee turceşti, „în semn de obedienţă”, reluând, astfel, raporturile („ora sono bene d'accordo”)[9]. După imaginea emersoniană, toţi moldovenii deveniseră „Ştefani” în miniatură, în acest efort suprem pentru libertate. Istoriografii moderni au pus la îndoială importanţa efectivă a acestei victorii, dar la Vaslui, în ianuarie 1475, se afirma existenţa pentru secole a unui fragment al unui popor mare, în lupta cu adversităţile continui, la care s-au referit atâţia istorici şi literaţi[10].

---

[6] *Hist. pol*., ed. 1711, p. 508, 516, 525-526, 546-547.

[7] În 1468, Matei Corvin a manifestat faţă de Polonia pretenţii „legitime” asupra Moldovei („*terra pertinens ad regnum nostrum*”), care fusese subordonată şi autorităţii tatălui său, în calitate de guvernator al Ungariei şi considera pe Ştefan cel Mare „supus recunoscut de el însuşi”. În 1485, Ştefan cel Mare era scos de Cazimir (prin „*fidelitatis homagium*”) de sub obedienţa lui Matei Corvin. În 1489, Cazimir protesta la papă pentru „orientarea” lui Ştefan cel Mare spre Matei Corvin, prejudiciindu-l când era ameninţat de tătari. Doi suzerani oportunişti îşi revendicau un vasal, care putea fi oricând atacat de turci, prezervându-i pe ei. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 316-317; Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 5-7.

[8] M. de Miechow, *Libri historiarum regni Poloniae*, Cracovia, 1521, p. 338-339.

[9] A. Veress, *Acta et epistolae*, Budapesta, 1914, p. 9-10, 15-16.

[10] Cf. *Weltgeschichte* (Helmolt), IV, 1924, p. 243 („Was half es dem Woiwoden der Moldau Stefan dem Grossen dass er den überlegenden Feind bei dem Flüsschen Racova am 4.

Sultanul a fost profund afectat de înfrângerea lui Soliman paşa şi a hotărât să intervină personal. A urmat inevitabil „*funesta Valachiae vastatio*” (Długosz) din iulie 1476, amintită şi în documente interne (1480)[11]. Veneţia interesată şi ataşată, Matei Corvin, suzeranul „valahului”, „duşman de temut al turcului”, Polonia iagellonă au privit cu „compasiune” Moldova martiră, dar n-au contribuit efectiv nici la apărare, nici la refacere. Papa Sixt al IV-lea scria în 1476 despre „*Turcorum canina rabies*”. În iunie 1476, Ştefan cel Mare se adresa braşovenilor, din Bârlad şi „Valea Berheciului”, în legătură cu noul război cu turcii în care se angaja cu toate forţele sale, şi le cerea să nu permită trecerea grâului şi a altor provizii în Ţara Românească, atunci căzută sub turci[12]. Inscripţia-document de la Războieni, din 8 noiembrie 1496, pusă pe mausoleu de oase la două decenii după consumarea tragicului episod din 26 iulie 1476, de la Pârâul Alb, a rămas ca un mesaj peste secole, ca un memento valabil continuu. Domnul Moldovei, cu demnitate şi calm, cu resemnare în faţa „loviturilor destinului”, se înclina, cu fiul său, Alexandru, în faţa hecatombei, rezultat al unei intervenţii de exterminare şi al unei rezistenţe maratonice. „Puternicul Mahmet împăratul turcesc”, „cu toată puterea sa răsăriteană”, „ajutat şi de Basarab voievod” (Laiotă) şi de tătari, „a venit să prade şi să ia Ţara Moldovei”. Moldovenii au fost învinşi[13]. „Vadul Turcilor” (Soci), de la Siret, ca loc de invazie în Moldova în 1475-1476, era menţionat şi în documente din secolul XVII[14]. În cronici turceşti din secolele XVI-XVII, se recunoştea înfrângerea lui Soliman paşa de către Ştefan, „vestit printre regii ghiauri” şi „meşter în lupte”, şi se considera intervenţia sultanului ca o revanşă pentru „onoarea Islamului”. Ştefan, cu oastea sa, retranşat în „ascunziş păduros”, cu tunuri, a provocat pierderi

---

Ianuar 1475 schlug! Im Iuni, fiel die genuesische Kolonie Kaffa in der Krim...”). Cf. şi *Peuples et Civilisations*, VII, 1931, p. 133. În *Storia politica universale*, vol. IV (*Il basso Medioevo*, Novara, 1968), Alfredo Bosisio a prezentat, sub titlul *Moldavia e Valacchia tra Ungheresi, Polacchi e Turchi*, cea mai veridică şi succintă relatare realistă dintr-o publicaţie străină de specialitate, a evenimentelor din 1475-1476, făcând elogiul lui Ştefan cel Mare pentru lupta constantă dusă contra turcilor, subliniind că totuşi „exemplul său şi apelul său pentru cruciadă n-au mişcat pe nimeni”. De asemenea, se sublinia că „Mahomed al II-lea n-a putut ţine sub ocupaţie ţara şi a fost constrâns să revină peste Dunăre”.

[11] I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, p. 258-259, 238-240.

[12] Hurmuzaki, *Documente*, XV, 1, p. 91.

[13] G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1926, p. 75-76, 81. Cf. şi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, p. 225-227.

[14] Bibl. Acad. Rom., 54/26; Arh. St. Iaşi, 453/13.

invadatorilor[15]. Sprijinit de cetăţile Roman, de la Siret, şi Neamţ, care n-au cedat, Ştefan, cu circa 60.000 oameni, a înfruntat pe sultan care venea cu 90.000. Turcii au suferit şi ei pierderi de mii de oameni şi au retrecut peste Dunăre în învălmăşeală („*cum confusione*", raport din Buda, 8 septembrie 1476). Retragerea sultanului din Moldova era considerată o „fugă ruşinoasă".

Sultanul Mahomed s-a retras şi n-a impus, totuşi, o situaţie umilitoare de „*vae victis*", respectând libertatea ţării şi a domnului intrat sub „protecţia" sa, în schimbul achitării unui tribut, care marca şi o manifestare şi o tranzacţie de supunere condiţionată. Într-un document (din 1512), dat din Cetatea Albă, al lui Selim pentru Bogdan, era menţionat „privilegiul" lui Baiazid II, pentru Ştefan cel Mare (din 1486) în legătură cu gârlele şi bălţile, pescuit şi terenuri cultivate şi păşunatul oilor şi veniturile domneşti în zona Oblucița şi ţărmul Dunării. La 2 august 1484, Baiazid II arăta cum a decurs campania. A trecut Dunărea şi, ajutat de han, cu 70.000 de oameni, şi de „valahi", a ocupat cele două porturi ale Moldovei, „ţară fostă tributară imperiului", apărate de Ştefan, ca nişte „chei" şi uşi ale ţării sale la Marea Neagră pentru Ungaria şi Polonia[16]. Matei Corvin, suzeranul lui Ştefan cel Mare, din 1475, care a intrat în 1478 în relaţii cu turcii contra Habsburgilor, obţinea în 1484, de la Baiazid II, indirect, recunoaşterea libertăţii Moldovei. Sultanul arăta că nu poate renunţa la cele două cetăţi, dar şi că a dat dispoziţii să nu fie atacată Moldova („*regno Moldaviae nullam molestiam inferant*"). În tratatul din 1503, dintre Vladislav şi Baiazid, Moldova şi „Transalpina" erau menţionate ca ţări libere, în schimbul tributului („*et plus ab eis non expetatur*")[17].

Mahomed al II -lea

Fireşte, situaţia existentă a fost menţinută, aşa cum ştiau turcii, ca şi alţi cuceritori, s-o menţină. Incursiunile continuau. În 1479, masive concentrări de trupe turceşti erau făcute în Ţara Românească, cu Ali beg,

[15] *Cronici turceşti privind ţările române*, I, Bucureşti, 1966, p. 321-322, 457-458; Donado da Lezze, *Historia turchesca* (ed. I. Ursu), Bucureşti, 1910, p. 82, 89, 91.
[16] **REI**, 1962.
[17] Hurmuzaki, *Documente*, II, 1, p. 20-23, 29.

pentru astfel de acțiuni, menționate şi în 1481. În 1486, după omagiul de la Colomeea, din 1485, o nouă intervenție turcească, cu un impostor, eşua la Şcheia, în mlaştinile Siretului. Ştefan, infirm, era salvat dramatic de doi boieri, Purece (spătar) şi Pântece. „Da blieb Stephan voyvoda Herr in dem Land mit des Gottes Hilf”, se însemna patetic în cronica germană. În 1489, regele Cazimir încheia cu Baiazid un acord pentru doi ani. În 1490 încă, într-o *Oratio de bello Turcis inferendo*[18], a lui Buonaccorsi către papa Inocențiu VIII, în efortul pentru „*defensio Christianae reipublicae*”, se considera esențial rolul „acelui cap al coloniei valahe a romanilor”, Ştefan, care a înfrânt pe turci („*tam magnas strages saepe Turco intulere*”) în postura de aliat şi prieten („*socius atque amicus*”) al regelui Poloniei, Cazimir IV. Aceasta nu împiedica, în 1497, pe regele Ioan Albert să întreprindă, reeditând pe Matia Corvin, o acțiune neleală contra Moldovei cu scopul real al înlocuirii lui Ştefan cu fratele său, Sigismund. În cronici turceşti, se amintea de înfrângerea suferită de Ioan Albert, „padişahul cel rătăcit al oştirii țărilor leşeşti”, din partea lui Ştefan, „tributar”, considerat „om înțelept”. În acordul din 12 iulie 1499 (Hârlău), se făceau formal referiri la o acțiune comună contra turcilor peste Dunăre. Regele Alexandru admitea în 1503 ca trimişii lui „*Ioannes Stephanus waywoda Moldaviae*”, pe care-l considera „*amicus dilectus*”, să perlustreze zona limită de la „pădurea de fag haliciană” în jos, între Nistru şi munte („*conspicere terram quae est a faginali silva Haliciensi inferius inter fluvium Dnyester et inter montes*”), în scopul definitivării liniei de frontieră[19].

*

Deceniile de lupte, satisfacții efemere şi decepții constante, suferințe atroce fizice au imortalizat imaginea lui Ştefan cel Mare, care n-a mai fost reeditat ca dimensiuni şi structură psihică. „*Famosissimus princeps*” [principe prea vestit – *trad.ns.*] (1471), „*pugil invictus*” [luptător nebiruit – *trad.ns.*], „*vulpis astuta*” [vulpe şireată – *trad.ns.*], „*seminator malorum*” [semănător al relelor – *trad.ns.*], „*foedifragus*” [stricător de tratate – *trad.ns.*] (Aless. Guagnin, 1581), taumaturg, Ştefan cel Mare („*Moldaviae regulus*” [mic rege al Moldovei – *trad.ns.*] după Bonfini) a rămas, gratulat şi

---

[18] Cf. ed. Varşovia, 1964, p. 50.
[19] Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 518-519; I. Bogdan, *op. cit.*, p. 469-487; A. Veress, *op. cit.*, p. 76-78; v. şi M. Biskup, *Die polnische Diplomatie in der zweiten Hälfte des 15. und in den Anfängen des 16. Jahrhunderts*, în **JGO**, 2/26, 1978, p. 161-178.

stigmatizat, peste veacuri, cu efigia lui Matteo da Murano: „Signor Duca Stefano, homo sapientissimo, clemente et justo, molto vigilante et liberale" [Ducele Ştefan..., om foarte înțelept..., îndurător şi drept, veşnic treaz şi darnic]. O replică şi la elogiile lui Bonfini, pentru Matei Corvin („*ingenium liberale et magnificum*"). Matei Corvin, după relatarea lui Bonfini, a decedat, lovit de apoplexie, la 3 martie 1490, în vârstă de 47 de ani, imobilizat de podagră timp de câțiva ani, asistat de doi medici italieni[20]. În 1502, la Veneția, un „orator" al lui Ştefan cel Mare („Dacul Carabogdan"), era făcut cavaler şi „îmbrăcat în aur", ca un elogiu suprem pentru domnul moldovean[21]. La 25 februarie 1504, regele Ungariei Vladislav îşi exprima îngrijorarea în legătură cu „*adversa valetudo*" [sănătatea proastă], cauzată de suferința de lungă durată a lui Ştefan cel Mare, om în vârstă, cu acțiunile tătarilor şi interesul său propriu de a i se prelungi viața şi cu oportunitatea de a i se aduce de la Veneția un medic specialist („*peritus expertusque phisicus*") pentru a-i cura suferința[22]. La 20 iulie 1504 se făceau mențiuni în legătură cu decesul lui Ştefan cel Mare şi cu amenințarea turcească pentru Moldova. Voievodul muntean fusese chemat la Poartă. Regele Vladislav scria, aparent afectat, ca suzeran: „*invigilandum est ne regnum illud Moldavie quod in iure hujus regni existit in manus hostium deveniat*"[23]. Ştefan cel Mare lăsase o țară liberă. Domnia lui egala ca durată pe aceea a lui Cazimir IV (1445-1492) şi o depăşea prin eforturi, riscuri şi faimă europeană.

[20] Cf. *Rerum Hungaricarum decades*, ed. I. Sambucus, 1606, p. 647-650.
[21] Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 40-41.
[22] A. Veress, *op. cit.*, p. 70.
[23] Hurmuzaki, *Documente*, II, p. 518-519, 525.

DUMITRU NASTASE

ŞTEFAN CEL MARE ÎMPĂRAT

„Puternicul împărat al românimii”, astfel îl califica Nicolae Iorga pe Ştefan cel Mare în 1904, la 400 de ani de la moartea voievodului[1]. Caracterizarea va fi fost socotită – atunci, ca şi mai târziu – drept o simplă floare retorică, explicabilă prin împrejurarea care o prilejuise şi, ca atare, nimeni n-a luat-o în seamă.

E drept totuşi că Iorga însuşi a atras insistent atenţia asupra anumitor manifestări cu caracter sau aspect imperial ale unora dintre domnii Ţărilor Române. El le-a considerat însă importate mai târziu, de domni de origine străină şi le-a limitat, de altfel, la domeniul cultural şi ecleziastic[2]. Cât despre titlul imperial, după o părere până de curând general acceptată (împărtăşită şi de Iorga), domnii români nu l-ar fi purtat, nici revendicat, niciodată[3].

Cercetări mai recente au dat însă la iveală sau au pus în lumină numeroase titluri şi vocabule imperiale, aplicate acestor domni, în diferite surse (cronici, notiţe de manuscrise, inscripţii, scrisori, dedicaţii ş.a.), dosarul astfel constituit devenind, în relativ scurtă vreme, considerabil[4]. În

[1] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, reeditare, Bucureşti, 1966 (ed. I, Bucureşti, 1904), p. 8 (Prefaţă).

[2] Vezi, în special, idem, *Byzance après Byzance. Continuation de l’Histoire de la vie byzantine*, reeditare, Bucureşti, 1971. Cu o Postfaţă de Virgil Cândea. Cf. analiza acestei concepţii a lui Iorga, la D. Nastase, *L’idée impériale dans les pays roumains et „le crypto-empire chrétien” sous la domination ottomane. Etat et importance du problème*, în „Σύμμεικτα”, 4, 1981, p. 201 sq.

[3] Asupra acestei probleme, cf. expunerea mea, *loc. cit.*, p. 203-204.

[4] Primul releveu de titluri şi de alţi termeni imperiali referitori la domnii români a fost întocmit de Petre Ş. Năsturel, *Considérations sur l’idée impériale chez les Roumains* (comunicare prezentată la simpozionul internaţional „L’institution impériale à Byzance et au Moyen Age occidental et slave”, Salonic, 24-29 august 1969), în „BYZANTINA”, 5, 1973, p. 395-413 + 4 pl. Alte mărturii de acelaşi fel în lucrările mele: *„Βοεβόδας Οὐγγροβλαχίας καὶ αὐτοκράτωρ 'Ρωμαίων”. Remarques sur une inscription insolite*, în „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher”, 22, 1977-1984 (extras, 1976), p. 1-16; *La survie de „l’Empire des Chrétiens” sous la domination ottomane. Aspects idéologiques du problème*, în *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia. Da Roma alla Terza Roma*, Studii III, 21 aprilie 1983, Neapole, 1986, p. 459-471; *Imperial Claims in the Romanian*

lucrarea de faţă, mă voi referi la mărturiile cu caracter imperial privitoare la Ştefan cel Mare, atât la cele cuprinse în acest dosar, cât şi la altele, neînregistrate sau nevalorificate până acum.

În cronica sa de curte – cea mai veche cronică moldovenească în slavonă păstrată –, Ştefan cel Mare este de regulă intitulat voievod şi domn (ãîñïîäèíú), dar uneori şi împărat (în slavă, öàðú)[5]. E adevărat că acest titlu nu îi este atribuit de cronicar decât de trei ori, însă în împrejurări, după părerea mea, cât se poate de semnificative.

Mai întâi, textul ne informează că la 29 august 1471 „a fost cutremur mare atunci peste toată lumea [ïî âúñåè âúñåëåíîè] când şedea împăratul [öàðú] la masă”[6]. Se ştie bine că, după concepţia vremii, fenomene naturale ca eclipsele, cutremurele, revărsările de ape etc., erau socotite semne divine. Ca atare, ele erau puse în legătură, explicit sau, mai adesea, doar aluziv, cu anumite situaţii sau evenimente terestre. Acest sistem de relaţii apare frecvent în istoriografia medievală, atât occidentală, cât şi bizantină[7], prin mijlocirea căreia s-a

Principalities, from the Fourteenth to the Seventeenth Centuries. New Contributions, în volumul colectiv *The Byzantine Legacy in Eastern Europe*, Lowell Clucas Ed., New York, 1988, p. 185-224 şi *passim*; ş.a.

[5] P. Ş. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova şi Crimeea în veacul al XV-lea*, în *Omagiu lui Petre Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 265; idem, *Considérations sur l'idée imperiale...*, p. 405-406 şi n. 36-38; cf. Eugen Stănescu, *Cultura scrisă moldovenească în vremea lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*. Culegere de studii îngrijită de M. Berza, Bucureşti, 1964, p. 34.

[6] *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959 (în continuare, *Cronicile*), p. 17, r. 9-10; orig. sl., p. 8, r. 16-17. Pentru tot ce priveşte acest pasaj, vezi, mai pe larg, D. Nastase, *Καθημερινή ζωή, θεοσημίες καὶ πολιτική ἰδεολογία στή μεσαιωνική Ν. Α. Εὐρώπη,* în *Ἡ καθημερινή ζωή στὸ Βυζάντιο...*, Atena, 1989, p. 623-625. Pentru öàðú tradus *împăratul* (şi nu *ţarul*, ca la P. P. Panaitescu, *loc. cit.*), vezi mai jos.

[7] Pentru Bizanţ, mai recent, S. Lampakis, *Ὑπερφυσικές δυνάμεις, φυσιχά φαινόμενα καὶ δεισδαιμονίες στὶν Ἱστορία τού Γεωργίου Παχυμέρη*, în „Σύμμεικτα”, 7, 1987, p. 77-100 (cu rezumat francez, p. 423). Anume pentru cutremure în spaţiul bizantin există relativ numeroase lucrări. Vezi printre altele, G. Dagron, *Quand la terre tremble...*, în „Travaux et mémoires”, 8, 1981 (Mélanges Paul Lemerle), p. 87-103; idem, *La romanité chrétienne en Orient. Héritages et mutations*, Londra, Variorum Reprints, 1984, III; cf. A. Ducellier, *Les séismes en Méditerranée orientale du XIe au XIIIe siècle. Problèmes de méthode et résultats provisoires*, în *Actes du XVe Congrès international d'études byzantines*, Athènes – septembre 1976, IV, *Histoire, Communications*, Atena, 1980, p. 103-113. Pentru perioada ce ne interesează, vezi, recent, Florentia Evanghelatu-Notara, *Σεισμοὶ στὸ Βυζάντιο άπό τὸν 130 μέχρι καὶ τὸν 150 άιώνα. Ἱστορική έξέταση*, Atena, 1993 (cu surse şi bibliografie). Listă

răspândit în toată Europa orientală[8]. În cazul nostru, valoarea de „semn” a seismului era neîndoielnică, prin însuşi înţelesul fatidic al datei sale: 29 august, Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul. Iar pentru moldoveni, el putea să pară cu îndreptăţire „universal”, fiind „cel mai însemnat seism din cursul secolului XV, resimţit cu mare tărie *în toate cele trei ţări române şi peste hotare...*, cauzând mari pagube şi spaimă”[9]. Cronicarul are însă grijă să precizeze importanţa fenomenului, punând, cât se poate de sugestiv în legătură cutremurul cu termenii caracteristici „toată lumea” (âúñåëåíh, corespondentul slav al lui οικουμένη) şi „împărat” (öàðú). Într-adevăr, faptul că acest cutremur a cuprins „toată lumea” îi conferă caracterul unui mesaj adresat în mod special monarhului universal care e, în principiu, împăratul. Atribuindu-i lui Ştefan acest titlu în această împrejurare precisă, cronicarul arată că mesajul cutremurului ecumenic se adresa propriului său suveran, pe care, prin urmare, îl socotea nu numai voievod şi domn, ci şi împărat.

Această interpretare este coroborată de exemplul următor, care va lumina şi mai bine sensul şi valoarea pe care cronicarul le dădea, în slavonă, titlului de öàðú, atribuindu-l – aici de două ori la şir – aceluiaşi domn. Tot Iorga observa că, după cronica cunoscută drept a lui Grigore Ureche, întorcându-se la Suceava după marea lui biruinţă de la Podul Înalt (Vaslui), din 1475, asupra turcilor, Ştefan a fost întâmpinat de mitropolit şi de cler care i-au ieşit înainte „ca unui împăratu şi biruitoriu de limbi păgâne”[10]. Dar acest pasaj e preluat din cronica de curte a marelui domn, unde semnificaţia sa e mult mai lămurită. Citez: „Şi s-a întors Ştefan voievod cu toţi oştenii lui

amănunţită de cutremure, pentru toată istoria bizantină, la V. Grumel, *Traité d'études byzantines. I. La Chronologie*, Paris, 1954, p. 476-487.

[8] Pentru zona românească, vezi Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamităţile naturale din trecutul României (până la 1800)*, Bucureşti, 1993. Cf. Damaschin Mioc, Vasile Mioc, *Raportul feomen astronomic – eveniment politic sau calamitate naturală în mentalitatea medievală românească*, în volumul colectiv *Civilizaţie medievală şi modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p. 195-203.

[9] P. Cernovodeanu, P. Binder, *op. cit.*, p. 210-211, cu izvoare (citatul la p. 210; sublinierea mea). După un martor care a trăit cutremurul, „trepidaţiile post-seismice – înregistrate de 5 ori – au continuat până la 1 septembrie 1471” (*loc. cit.*, p. 211).

[10] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, ed. a 2-a, revăzută, Bucureşti, 1958, p. 102; cf. N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, VI, Bucureşti, 1940, p. 203. În privinţa autorului *Letopiseţului*, vezi recenta reatribuire propusă, cu o solidă argumentare, de N. A. Ursu, *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron vodă, opera lui Simion Dascălul*, I, II, în **AIIAI**, XXVI/1, 1989, p. 363-379 şi, respectiv, XXVII, 1990, p. 73-101.

ca un purtător de biruinţă în cetatea sa de scaun a Sucevei şi i-au ieşit în întâmpinare mitropoliţii şi preoţii purtând Sfânta Evanghelie în mâini şi slujind şi lăudând pe Dumnezeu pentru cele ce au fost dăruite de cel Prea Înalt şi binecuvântând pe împărat: «Să trăiască împăratul»”[11].

Nu poate încăpea îndoială, ceea ce descrie pasajul încheiat astfel este victoria imperială asupra necredincioşilor şi triumful împăratului creştin nicefor[12] întors în capitala sa (pe care, doar puţin mai târziu şi nu fără legătură cu acest precedent, Macarie, cronicarul lui Petru Rareş, o va numi „oraşul împărătesc al Sucevei”, öàðñêûè Ñîó÷àâñêûè ãðàä [13]). Mai mult, intrarea triumfală a „împăratului” Ştefan în cetatea sa de scaun imită simbolic un model precis: intrarea la fel în „împărăteasca Roma” a lui Constantin cel Mare, victorios în numele crucii, aşa cum e relatată în *Panegiricul* primului împărat creştin, copiat abia cu un an în urmă, la porunca domnului moldovean[14].

Semnificaţiile termenului öàðú din cazurile examinate se adaugă altor argumente, mai generale, pentru a arăta limpede că acest titlu îşi păstrează valoarea imperială şi când se referă la domnii români. Cât priveşte cuvântul care-i corespunde în româneşte, el este (cum se vede şi din *Letopiseţul... până la Aron vodă* şi se va vedea şi aici, în continuare) cel de împărat[15]. El n-a fost şi n-ar fi putut fi, de altfel, transcris direct prin termenul *ţar*, recent introdus şi, cum a remarcat de mult N. Iorga, fără derivate în limba

---

[11] *Cronicile*, textul slavon, p. 9, r. 16-20; traducerea românească, p. 18, r. 11-15: la Panaitescu, „ţar”, „ţarul” (pentru echivalenţa öàðú = împărat, *infra*). Pentru pluralul „mitropoliţii”, mă limitez să citez aici două acte ale lui Ştefan cel Mare: „mitropoliţii noştri moldoveni: chir Theoctist de Suceava şi chir Tarasie de Roman”, **DRH**, A, II, vol. întocmit de L. Şimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat şi D. Agache, Bucureşti, 1976, nr. 141, din 1466, sept. 15; „credinţa şi sufletul mitropolitului nostru de Suceava, chir Teoctist şi credinţa şi sufletul mitropolitului domniei mele de târgul Roman, chir Tarasie”, *ibidem*, nr. 169, din 1470, aug. 10.

[12] Începând cu Constantin cel Mare şi în tot cursul istoriei bizantine, victoria împăratului creştin asupra vrăjmaşilor săi „barbari” (cf. M. Mc Cormick, *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*, Paris, 1986) a constituit un element fundamental al însăşi ideologiei imperiale, după cum o arată şi bogata şi expresiva ei iconografie. Vezi A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin. Recherches sur l'art officiel de l'Empire d'Orient*, Paris, 1936 (= Londra, Variorum Reprints, 1971), cap. III, „La Victoire”, p. 131 sq. (în special p. 139 sq.).

[13] *Cronicile*, p. 87, r. 30. Cf. *infra*.

[14] Vezi *infra*.

[15] Cf. D. Nastase, *La survie de „l'Empire des Chrétiens”...*, p. 461 şi n. 14; idem, *Imperial Claims...*, p. 186.

română[16]. Această lămurire ne va permite să traducem corect o ultimă menţiune privind subiectul nostru în cronica de curte din care le-am reţinut şi pe primele. Textul acesteia începe cu o simplă listă a domnilor Moldovei de la Dragoş până la sfârşitul veacului XIV, purtând fiecare doar titlul de voievod. Dar apoi, în afară de acest titlu, ea conferă domnilor următori, începând cu Alexandru cel Bun, şi pe acela, global, de Mîëäàâñòèè öàðïe[17], care înseamnă deci „împăraţii moldoveni”[18]. Printre aceştia se cuprinde, evident, şi Ştefan cel Mare[19], eroul cel mai de seamă al cronicii[20] şi totodată singurul pentru al cărui titlu imperial cronicarul găseşte, cum am văzut, şi îndreptăţiri personale.

Dar principala dintre acestea, victoria imperială din 1475 marchează momentul culminant al războiului antiotoman, a cărui iniţiativă Ştefan o luase cu bună ştiinţă în 1473, refuzând să mai plătească tribut sultanului şi atacând – la 8 noiembrie, de ziua Arhanghelilor Mihail şi Gavril, voievozii oştilor cereşti! – pe protejatul său, domnul Ţării Româneşti, Radu cel Frumos, a cărui oaste avea şi sprijin turcesc[21]. Or, tot în 1473, „a fost inaugurată, din porunca lui Ştefan cel Mare”[22], dacă nu întreaga cronică, ale cărei elemente imperiale le-am luat în discuţie, cel puţin o importantă etapă

---

[16] Nicolae Iorga, *Sârbi, bulgari şi români în Peninsula Balcanică în evul mediu*, în **ARMSI**, s. II, XXXVIII/6, 1915, p. 120.

[17] *Cronicile*, p. 6, r. 3-12 (textul slavon).

[18] Şi nu „Ţarii Moldovei”, cum a tradus P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 14, r. 17.

[19] Pentru explicarea acestui titlu global şi a faptului că „împăraţii moldoveni” încep cu Alexandru cel Bun, bunicul lui Ştefan cel Mare, vezi D. Nastase, *Imperial Claims...*, p.195-196.

[20] Cf. P. P. Panaitescu, în *Cronicile*, p. 2: „din toţi domnii, numai el e alesul lui Dumnezeu. Expresia «cu voia lui Dumnezeu» se referă în cronică la întemeierea Moldovei, apoi nici un domn <în afară de Ştefan> nu se mai bucură de această favoare acordată de cronicar [...].Îndată ce începe domnia lui Ştefan, aflăm că înfrângerea lui Petru Aron a fost «din mila lui Dumnezeu», luarea Chiliei «cu voia lui Dumnezeu», la Baia «s-a împlinit gândul lui Dumnezeu prin Ştefan voievod», pe turci îi bate «cu ajutorul lui Hristos», iar pe poloni cu al Sfântului Dimitrie. Singur Ştefan, excluzând pe toţi ceilalţi domni, împlineşte voia divină, este ales de Dumnezeu spre a stăpâni”.

[21] Mihai Costăchescu, *Arderea Târgului Floci şi a Ialomiţei în 1470. Un fapt necunoscut din luptele lui Ştefan cel Mare cu muntenii*, Iaşi, 1935, p. 118-134; D. Nastase, *Ideea imperială în Ţările Române. Geneza şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească (secolele XIV-XVI)*, Atena, 1972, Fondation Européenne Dragan 9, p. 10; cf. Ştefan S. Gorovei, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, în **AIIAI**, XVI, 1979, p. 145-149; idem, *1473: Ştefan, Moldova şi lumea catolică*, în **AIIX**, XXIX, 1992, p. 75-83. Pentru războiul început astfel şi pentru fazele sale următoare, Şerban Papacostea, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, în **RdI**, XXXV/5-6, 1982, p. 614 sq.

[22] Şt. S. Gorovei, *1473 – un an-cheie...*, p. 147.

din redactarea ei[23]. Dar, mai ales, în iunie a aceluiaşi an, în preajma ofensivei împotriva Ţării Româneşti, Ştefan dăruieşte mănăstirii Homor vestitul *Tetraevanghel*, sfârşit *atunci*, în care pusese să fie reprezentat în genunchi la picioarele Maicii Domnului – atât de însemnată în iconografia antiotomană –, în epilogul manuscrisului, donatorul fiind intitulat „Binecinstitorul şi de Hristos iubitorul împărat [ö<à>ðú], Io Ştefan voievod, domn al ţării Moldovlahiei”[24].

Este de prisos să mai insist asupra firului ce leagă nemijlocit titlul imperial din cele două momente, cel al rugii pentru biruinţă din 1473, de cel al biruinţei împlinite în 1475, pe care o consemnează triumfal letopiseţul început sau reluat o dată cu invocarea ei. Dar pentru a nu rămâne nici un dubiu posibil, această legătură o stabileşte Ştefan însuşi, întărind în 25 aprilie 1475, la foarte scurt timp după victorie, proprietăţile tocmai ale mănăstirii Homor, păstrătoarea nepreţuitului *Tetraevanghel*[25].

În sfârşit, în 1473-1474, este copiat, tot din porunca lui Ştefan, panegiricul împăratului Constantin cel Mare, alcătuit de patriarhul Eftimie al Târnovei[26]. Lăsând la o parte valoarea simbolică a gestului în sine, panegiricul conţinea întreaga documentaţie cu ajutorul căreia se puteau teoretiza pretenţiile la succesiunea Bizanţului şi la restaurarea „împărăţiei creştine”, inclusiv importantul episod al „înălţării crucii”, asupra căruia vom reveni. Să spunem totuşi de pe acum că acest episod, „cu tot luxul de amănunte cu care e povestit” în altă redacţie slavo-română a aceleiaşi scrieri – cea introdusă doar cu puţin mai târziu în *Învăţăturile lui Neagoe Basarab*

[23] Leon Şimanschi, *Începutul elaborării cronicii lui Ştefan cel Mare*, în *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, volum îngrijit de Ion Agrigoroaiei, Iaşi, 1983, p. 39-46.

[24] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, redactat sub conducerea lui M. Berza, Bucureşti, 1958, p. 388. Cf. D. Nastase, *op. cit.*, p. 10-11.

[25] **DRH**, A, II, nr. 201. Cf. *infra*. L. Şimanschi, *Ştefan cel Mare – domn al Moldovei şi Ţării Româneşti*, în „Cronica” (Iaşi), nr. 7, 1-15 aprilie 1995, p. 7, vede în titlurile imperiale de mai sus posibilitatea unei intenţii a lui Ştefan cel Mare de a deveni rege.

[26] I. Iufu, *Mănăstirea Moldoviţa, centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă, sec. XV-XVII*, în **MMS**, 39/7-8, 1963, p. 435; G. Mihăilă, *Cultură şi literatură română veche în context european – Studii şi texte*, Bucureşti, 1979, p. 260-263. Cf. *Repertoriul* citat, p. 390, nr. 146. Panegiricul e cuprins într-un zbornic comandat de domn pentru mănăstirea Putna şi scris de ieromonahul Iacov. Întregul manuscris are 301 f. şi, conform colofonului de pe f. 298v, a fost terminat la 20 mai 1474 (vezi *loc. cit.*). Ceea ce înseamnă că fusese început în 1473! Cf. şi observaţiile lui A. Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în Ţările Române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 146, n. 17. Ediţie critică a panegiricului, de G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 274-332.

către fiul său Theodosie –, „era, în epocă, un simbol de cruciadă, cultivat întâi de Ştefan cel Mare”[27].

Biruinţelor de la început, culminând cu cea de la Vaslui, din 1475, le-a urmat însă înfrângerea lui Ştefan de către Mahomed II, pe Pârâul Alb, în 1476. Totuşi, sultanul nu şi-a putut valorifica victoria, trebuind să se retragă, iar, cu o scurtă întrerupere în 1479-1480, efortul de luptă antiotoman al domnului Moldovei s-a prelungit câţiva ani buni încă. În 1484, turcii au cucerit însă Chilia şi Cetatea Albă, ocupând întreg litoralul moldovenesc. Ca urmare a acestei grele pierderi, Ştefan a fost nevoit să înceteze ostilităţile şi, în 1486, să încheie pace cu Poarta, reluând plata tributului[28].

Pierderea celor două porturi moldoveneşti a fost înregistrată, printre altele, şi de o notiţă anonimă contemporană, pe un Octoih slavon. Dar, deşi această însemnare a fost publicată de Ioan Bogdan încă din 1891[29], nimeni nu pare a fi observat că pentru autorul ei Ştefan cel Mare e împărat. El îl numeşte, într-adevăr, öàðú Ñüòåâàíü, titlu pe care însă Bogdan l-a schimbat pentru Ştefan în „domn” („domnul Ştefan”), traducându-l numai în cazul sultanului prin „împărat”. Iată partea din notiţă care interesează aici, în traducerea lui I. Bogdan, în care n-am făcut decât cuvenita restabilire a titlului dat lui Ştefan cel Mare: „În anii împăratului Baiazid (öàðà Âà#çèòà) luară turcii cetatea Chilia şi cealaltă [cetate], Belgradul,... iar împăratul Ştefan (öàðú Ñüòåâàíü) nu merse la război, ci-i aşteptă la Oblucița; iar turcii fură vicleni şi nu veniră la luptă, ci se aşezară sub Chilia...”[30].

După Bogdan, Octoihul, pe care-l descoperise în Biblioteca Academiei

---

[27] Dan Zamfirescu, Studiu introductiv, I, la *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, Ed. Florica Moisil – Dan Zamfirescu – G. Mihăilă, Bucureşti, tiraje 1970, 1971, p. 36. Cf. *infra*. Pentru alte înfăptuiri din aceeaşi vreme ale lui Ştefan cel Mare, puse în legătură tot cu campania sa militară din 1473 şi cu înţelesurile ei mai adânci, Şt. S. Gorovei, *op. cit.*, p. 147-148.

[28] Nicoară Beldiceanu, *La Moldavie ottomane à la fin du XVe siècle*, în **REI**, Paris, 2/1969, p. 244-245 (datare menţinută de autor şi ulterior); Ştefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii”. Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii româno-otomane*, în **AIIAI**, XVII, 1980, p. 642-645, 666-667; idem, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observaţii pe marginea unor texte*, în **RdI**, 35/7, 1982, p. 807-821; Tahsin Gemil, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire Ottoman (1486) et la délimitation de leur frontière*, în **RRH**, XXII/3, 1983, p. 225-238; cf. idem, *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1991, p. 33.

[29] Ioan Bogdan, *Manuscripte slavo-române în Kiev*, în **CL**, XXV/6, 1891, p. 503-511. Retipărit în idem, *Scrieri alese* (culegere de studii îngrijită de G. Mihăilă), Bucureşti, 1968, p. 517-523, însemnarea la p. 520.

[30] *Loc. cit.*

Teologice din Kiev, „trebuie să fi fost scris pe teritoriul moldovenesc”[31]. Limba însemnării – medio-bulgară influențată de bulgara vorbită, conținând însă şi „două malorosisme” – îl face să presupună că autorul ei va fi fost „un bulgar ce trăia în părțile Basarabiei de sud sau în Bulgaria de nord”[32]. Dar „particularități ale limbii vii bulgare” se observă şi în medio-bulgara textelor şi documentelor româneşti[33], cele moldoveneşti suferind şi influențe ale „limbii ruseşti apusene”[34]. Pe de altă parte, cunoştințele precise ale autorului şi amănuntele despre evenimentele pe care le consemnează, înseşi atenția şi interesul cu care le urmăreşte, mi se par a indica, oricum, pe cineva trăitor în Moldova, sub autoritatea celui pe care-l numeşte în chipul cel mai firesc „împăratul Ştefan”. Pentru comparație, doar puțin mai târziu, tot într-o însemnare pe un manuscris, făcută însă sigur de un supus al său, Neagoe Basarab (despre care mărturiile imperiale abundă[35]) va fi numit şi el, tot aşa de natural, „împăratul Neagoe”[36].

Pierderea litoralului românesc a fost teribilă şi prin implicațiile ei ideologice. Stăpânirea mării era un atribut de seamă al puterii imperiale, Mediterana fiind „marea imperială” prin definiție încă de pe timpul când era un „lac roman”, dar mai ales în continuare, în epoca de glorie a Bizanțului, când Constantinopolul era şi o capitală a mărilor, peste care se socotea că împărăţeşte bazileul, la fel ca şi peste uscatul cu care se mărgineau[37]. „Parathalassia”, zona maritimă, revenea deci „de drept” suveranității

---

[31] *Ibidem*, p. 522.
[32] *Ibidem*, p. 520-521.
[33] Piotr A. Lavrov, citat de G. Mihăilă în studiul introductiv la recenta sa ediție facsimilată, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie...*, Bucureşti, 1996, p. LII; cf. P. P. Panaitescu, în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII)*, Bucureşti, 1957, p. 505.
[34] *Loc. cit.*
[35] P. Ş. Năsturel, *Considérations sur l'idée impériale...*, p. 397-409; D. Nastase, *Ideea imperială în Țările Române...*, p. 12-14; idem, *La survie de „l'Empire des Chrétiens”...*, p. 462, 464, 467-468.
[36] Notița consemnează faptul că manuscrisul (proprietate a mănăstirii Bistrița, din Oltenia) fusese împrumutat un an „împăratului Neagoe” (Áû(ñ) ïðè öðè Íàãîè, ãîäèíà åäèíw ëhòî), care-l restituise. Vezi textul slavon la G. Mihăilă, Studiu introductiv, II, la *Învățăturile lui Neagoe Basarab...*, ed. Fl. Moisil – D. Zamfirescu – G. Mihăilă, p. 71.
[37] Vezi Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer*, Paris, 1966, *passim*, în special p. 113 sq., 389-392. Pentru marile axe maritime legând Asia şi Africa de Europa, controlate de Constantinopol, *loc. cit.*, p. 389. „Pour la prospérité et la sécurité de l'Empire, la mer devait être le centre même de l'Etat byzantin, et non pas une frontière, une limite de son vaste domaine”, *loc. cit.*, p. 391-392.

acestuia, stăpânirea ei dobândind astfel un caracter prin excelență imperial, iar, în fapt, legitimând şi necesitatea împăraților bizantini de a respinge deopotrivă năvălitori de pe pământ şi de pe apă[38].

Bineînțeles, la acest sistem de valori doctrinare participau şi mările adiacente, ca, de pildă, Adriatica sau Egeea. Marea Neagră era însă şi ea, de fapt, un „golf”, o prelungire a Mediteranei şi ea a fost vreme îndelungată un adevărat „lac bizantin”, sub dominație sau control tot bizantine[39] rămânând mari părți din litoralul ei până la cucerirea turcească. Constantinopolul însuşi era, de altfel, situat nu pe Mediterană, ci pe Bosfor, păzind porțile Mării Negre, ale cărei ape îl legau nemijlocit de porturile ei, inclusiv de cele moldoveneşti. Toate acestea lămuresc mândria cu care domnii noştri subliniază stăpânirea hotarului mării, atunci când ajung să-l dobândească, menționat ca atare în intitulațiile lor de un Roman I[40] sau de un Mircea cel Bătrân[41], care precizează că dominația sa se întinde „şi până la Marea cea Mare”[42]. Mai anume, aşa se explică de ce într-o inscripție grecească „dont le style politique même est celui des empereurs”[43], „Parathalassia” figurează în titulatura lui Alexandru cel Bun, primul dintre „împărații moldoveni”: Ἰω Ἀλεξάνδρου βοεβώδα αὐτοκράτωρ πάσης Μολδοβλαχίας καὶ Παραθαλασ[σ]ίας. Inscripția însoțea, pe un epitrahil azi pierdut, executat la comanda sa, portretul domnului „autocrat al Moldovlahiei şi Parathalassiei”, înfățişat „sous un chapeau pareil à celui du Paléologue contemporain” [*i. e.* împăratul Ioan VIII][44]. Figurată pe aceeaşi broderie, soția sa, doamna Marina, era şi ea intitulată αὐτοκρατώρησα πάσης Μολδοβλαχίας καὶ

---

38 *Op. cit.*, p. 190, citând, după Anna Comnena, cazul lui Alexis I Comnen, care îşi instalează statul major κάτα θάλαττον într-un punct unde putea să se opună tocmai turcilor, venind pe mare, dar şi pecenegilor amenințând de pe uscat (situație nu fără corespondențe cu aceea căreia va avea să-i facă față, aproape patru veacuri mai târziu, Ştefan cel Mare).

39 Pe lângă porțiunile rămase bizantine din coasta balcanică, socotim ca atare şi litoralul imperiului de Trapezunt, precum şi Mangopul (pentru care, cf. *infra*). Pentru stăpânirea bizantină a litoralului Mării Negre, vezi capitolele respective ale cărții lui Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, I-II, trad. de Michaela Spinei, ediție Victor Spinei, Bucureşti, 1988; cf. şi H. Ahrweiler, *op. cit.*, p. 389-390.

40 **DRH**, A, I, vol. întocmit de C. Cihodaru, I. Caproşu, L. Şimanschi, Bucureşti, 1975, nr. 4 (1393).

41 **DRH**, B, I, vol. întocmit de P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, actele nr. 28 (p. 63), 32 (p. 70), 34 (p. 73), 35 (p. 75), ş.a.

42 ... è äî Âêëïêàãî Mwðh. Vezi actele citate în nota precedentă.

43 N. Iorga, *Histoire des Etats balcaniques jusqu'à 1924*, Paris, 1925, p. 47.

44 *Loc. cit.*

Παραθαλασ[σ]ίας [45], iar într-o versiune slavă a ultimului termen, Alexandru domneşte „şi pe ţărmul mării” (… è ïîìîðïu)[46]. În acelaşi timp, întâistătătorul Bisericii sale, Macarie, îşi spune, în greceşte, pe un epitaf din 1428, mitropolit, tot „al Moldovlahiei şi Parathalassiei”[47].

Or, după ce turcii distruseseră Imperiul bizantin şi cuceriseră, în lanţ, Imperiul de Trapezunt (1461), Mangopul (1475) şi coloniile genoveze Samastri (1459), Caffa (1475) şi dependinţele ei, ceea ce mai subzista din litoralul Mării Negre creştine se rezumase şi „concentrase” în Parathalassia moldovenească, mărginită şi străjuită de Chilia şi de Cetatea Albă.

Conform concepţiei vremii, succesele militare ale turcilor otomani şi dispariţia statelor creştine cucerite de ei constituiau o pedeapsă divină, „pentru păcatele” popoarelor şi, mai ales, suveranilor lor[48]. Bineînţeles, această credinţă era împărtăşită şi de moldoveni[49], în speţă de Ştefan cel Mare[50]. Dar, de la începutul îndelungatului ei conflict cu turcii şi până în 1484, Moldova nu pierduse nici o aşchie din teritoriul ei de ţară creştină. Ba, dimpotrivă, chiar Ştefan cel Mare izbutise să-i adauge tocmai Chilia, celălalt capăt fortificat al Parathalassiei sale[51]. Nu poate fi îndoială că, raportată la

---

[45] N. Iorga, *Patrahirul lui Alexandru cel Bun. Cel dintâiu chip de domn român*, în **ARMSI**, s. II, 35 (1913), p. 344, republicat în vol. idem, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ed. Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 159-160. Asupra epitrahilului, Maria Ana Musicescu, *Date noi cu privire la epitrahilul lui Alexandru cel Bun*, în **SCIA**, V/1, 1958, p. 75-114, il. şi pl. Inscripţiile au greşeli. Despre Parathalassia moldovenească, Ştefan S. Gorovei, *La începuturile relaţiilor moldo-bizantine: contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*, în *Românii în istoria universală*, III, 1, coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, 1988, p. 872 sq.

[46] Episcop Melchisedec (ed.), *Viaţa Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, în **RIAF**, an. II, vol. III, 1884, p. 173; cf. Şt. S. Gorovei, *loc. cit.*, p. 873.

[47] *Ibidem*, p. 872 şi n. 140, cu bibliografie.

[48] Caracteristică în această privinţă e „Marea jalbă”, adresată de „publicistul” rus Ivan Peresvetov tânărului ţar moscovit Ivan IV. Prăbuşirea Imperiului bizantin e înfăţişată acolo drept consecinţa păcatelor de neiertat ale aristocraţiei sale, făcându-se, în schimb, elogiul lui Mahomed II, ca instrument al sancţiunii dumnezeieşti. Ivan Peresvetov, *Jalba cea mare*, în *Călători străini despre Ţările Române*, I, vol. îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 457 sq.

[49] Vezi D. Nastase, *Unité et continuité dans le contenu de recueils manuscrits dits «miscellanées»*, în „Cyrillomethodianum”, 5, 1981, p. 32. Părerile de mai sus sunt chiar atribuite de Peresvetov lui Petru Rareş.

[50] Vezi, bunăoară, scrisoarea sa către Ivan III al Moscovei, la sfârşitul căreia, înşirând ţările balcanice cucerite de turci, domnul Moldovei afirmă că „pe toate pentru păcatele noastre Dumnezeu le-a supus păgânilor”. Apud A. Pippidi, *op. cit.*, p. 96 şi n. 454.

[51] După cum se ştie, Ştefan cel Mare a cucerit Chilia în 1465: e izbitoare importanţa

expansiunea otomană ce pusese capăt tuturor stăpânirilor ortodoxe din Balcani şi Asia Mică, cuprinzând şi litoralul pontic, cu excepţia celui moldovenesc, această situaţie arăta lui Ştefan cel Mare că se află în favoarea divinităţii. Acum însă, cucerirea rapidă de către turci a celor două porturi şi a întregii Parathalassii a „împăraţilor moldoveni”, cu alte cuvinte înstăpânirea directă a „agarenilor” pe o porţiune atât de însemnată (sub toate aspectele) a Ţării Moldovei, nu putea decât să indice în chip tragic adânc credinciosului Ştefan că Dumnezeu şi-a întors faţa de la el.

În 1487, la mai puţin de un an după reluarea plăţii haraciului, Ştefan cel Mare ridică însă, la Pătrăuţi, biserica Sfintei Cruci, care, aşa cum am arătat în alte lucrări[52], trebuia să afirme hotărât că pacea nu fusese acceptată decât în fapt, ca o provizorie „încetare a focului” de către ctitor, care se socoate într-un fel de război permanent cu turcii. Ceea ce înseamnă că, prin însuşi actul ctitoricesc, acesta şi-a pus, cu deplină încredere, nădejdea în iertarea divină, cu atât mai mult cu cât ţelul confruntării astfel înţelese este izbânda definitivă a Crucii şi eliberarea „Împărăţiei Creştine”. O spune chiar hramul bisericii, dar, mai în amănunt, şi pictura ei murală interioară.

În pronaosul lăcaşului, o compoziţie vestită grupează în friză o întreagă oaste de sfinţi militari călări, sub arme şi cu mantiile fâlfâind, în frunte cu împăratul Constantin cel Mare şi călăuzită de Arhanghelul Mihail spre o ţintă indicată din cer de o cruce[53]. După cum a dovedit-o de mult André Grabar[54], evocând victoria câştigată în numele crucii de împăratul Constantin cel Mare, această amplă compoziţie nu făcea decât s-o invoce pe cea a moldovenilor asupra turcilor, simbolul extinzându-se la întregul lăcaş, închinat hramului, neobişnuit pentru o biserică ortodoxă, al „Cinstitei Cruci”[55].

deosebită pe care o acordă acestui eveniment cronica sa de curte, *Cronicile*, p. 7, 16. Vezi şi aici, ADDENDUM.

52 D. Nastase, *Ideea imperială...*, p. 7, 9-10; idem, *L'héritage impérial byzantin dans l'art et l'histoire des pays roumains*, Milano, 1976, p. 10.

53 A. Grabar, *Les croisades de l'Europe orientale dans l'art*, în *Mélanges Charles Diehl*, II, Paris, 1931, p. 19-27. Reeditat în idem, *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age*, I, Paris 1968, pasajul, p. 169-170. Cf. Sorin Ulea, *Originea şi semnificaţia ideologică a picturii exterioare moldoveneşti* (I), în **SCIA**, X/1 (1963), p. 75, n. 1.

54 *Loc. cit.*

55 Astfel numit în pisania bisericii (vezi *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 61). În însemnarea copistului pe un Tetraevanghel din 1493, comandat de doamna Maria a lui Ştefan cel Mare, se precizează însă că biserica din Pătrăuţi are hramul „Înălţării Cinstitei Cruci a lui Dumnezeu” (*ibidem*, p. 403). Să ne mai amintim

Evident, între capitolul „Înălţării Crucii" din panegiricul împăratului Constantin copiat la porunca ctitorului în 1473-1474 şi expediţia sfinţilor militari ilustrând acelaşi hram, există o relaţie directă[56]. Ea e pusă şi mai mult în lumină de alte scene pictate la Pătrăuţi. Pentru a preciza ţelul suprem al acestui război şi raportul dintre Ştefan şi împăratul din fruntea oştii de sfinţi, Constantin cel Mare mai figurează de două ori în frescele din biserică, în naos: în tabloul votiv, recomandând lui Iisus Hristos pe Ştefan[57], şi, alături de mama sa, Elena, purtând între ei Cinstita Cruce (a hramului!), zugrăviţi în pandant cu chipul ctitorului şi încoronaţi la fel cu el.

Ne aflăm deci în faţa unui adevărat ansamblu alegoric de imagini, căruia, prin extindere, i se potriveşte următoarea frază a lui André Grabar, referitoare la compoziţia sfinţilor militari ecveştri: „Comme naguère l'empereur Constantin marcha contre les païens et les écrasa de même Etienne de la Moldavie, nouveau Constantin, vaincra l'ennemi infidèle, au nom de la Croix"[58].

Dar „nou Constantin" fusese denumit Mihail VIII Paleologul, după eliberarea Constantinopolului, care întregise, în 1261, restaurarea „imperiului creştin", prin alungarea cuceritorilor „latini" ai capitalei sale[59].

şi că, în 1473, Ştefan alesese sărbătoarea Arhanghelului Mihail, 8 noiembrie, pentru a începe războiul (v. *supra*).

56 După a mea ştiinţă, primul care a sesizat-o a fost Dan Zamfirescu, *loc. cit.*, (cf. *supra*). Pentru războiul antiotoman (văzut însă drept „lupta pentru independenţă", „cruciada defensivă" [?] a lui Ştefan cel Mare), relatat de cronicile moldoveneşti şi „paralelismele" dintre acestea şi *Panegiric*, precum şi pentru tema iconografică zisă „Cavalcada sfinţilor militari" (dar nu şi pentru interpretarea surselor), cf. şi A. Pippidi, *op. cit.*, p. 67-69, 146-147. Pentru ideea imperială bizantină asociată Adevăratei Cruci şi pentru valoarea imperială a acesteia din urmă, A. Frolow, *La relique de la Vraie Croix. Recherches sur le développement d'un culte*, Paris, 1961, p. 77-79, 84-88 şi nr. 233 (το τίμιον ξύλον βασιλικόν [„Cinstitul lemn împărătesc"]), 381 (ό βασιλικός σταυρός [„Crucea împărătească"]); cf., anterior, A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin...*, p. 32 sq., 239-243.

57 Cf. A. Grabar, *Les croisades...* (reeditarea), p. 170.

58 *Ibidem*, p. 171. În tot ansamblul e implicată şi o „trimitere" la intrarea triumfală din 1475 în Suceava a lui Ştefan, „actualizând" în cronica sa, după cum ne amintim, pe aceea, din *Panegiric*, a lui Constantin în Roma (cf. *supra*). În relatarea triumfului său, Ştefan e calificat „purtător de biruinţă", epitet, aşa cum s-a mai spus, al Sfântului Gheorghe (cf. A. Pippidi, *loc. cit.*, p. 67; cf. şi *infra*). El există şi în pasajul analog din *Panegiric*, unde se referă însă la cruce şi la împăratul Constantin (G. Mihăilă, *Cultură şi literatură română veche...*, p. 290, V, 6. Cf. şi „traducerea românească veche" a textului, p. 340-341).

59 Vezi Titos Papamastorakis, *Ένα εικαστικο εγκώμιο του Μιχαίλ Η΄ Παλαιαλόγου: οϊ εξωτερικές τοιχογραφίες στο καθολικό της μονής της Μαυριώτισσας στην Καστοριά*, în

După 1453, această eliberare va fi însă socotită drept o prefigurare a celei, scontate, de sub ocupația turcească[60]. Sistemul de simboluri al frescelor de la Pătrăuți ne obligă deci să depăşim limitele la care s-a oprit interpretarea lui Grabar, țelul primului împărat creştin şi al celestei trupe pe care o comandă, țel indicat de însuşi Arhanghelul Mihail, neputând fi altul decât eliberarea oraşului întemeiat de Constantin cel Mare şi instalarea pe tronul „împărăției creştine” renăscute a „noului Constantin” moldovean.

Confirmarea că spre acest scop convergeau toate imaginile examinate ne-o oferă încă una din aceste fresce. E vorba de o mare şi elocventă compoziție a Învierii lui Iisus, plasată alături de imaginea sfinților împărați, în unghi drept cu ei, şi făcând față tabloului votiv. Această Înviere, figurată simbolic, conform iconografiei bizantine, prin scena Coborârii la iad a lui Iisus (“Ἡ εἰς ‘Ἄδου Κάυοδος”), se află într-un loc neobişnuit, iar marile ei dimensiuni, tot neobişnuite, au frapat pe I. D. Ştefănescu, ce subliniază, cu drept cuvânt, „le développement exceptionnel” al acestui subiect, înfățişat la Pătrăuți „sur la largeur de deux registres et de quatre compartiments”[61]. Pe de altă parte, A. Grabar observă că reprezentarea ortodoxă tradițională a Învierii (ή ’Ανάστασις), prin pogorârea lui Hristos la iad pentru a elibera pe cei izbăviți de păcatul originar, conține elemente de iconografie imperială, cum ar fi acela, foarte potrivit cazului nostru, „de l’empereur libérant un peuple soumis au joug d’un tyran”[62]. Or, pentru greci, în timpul stăpânirii otomane, sărbătoarea Învierii semnifica, foarte lămurit, şi „Învierea neamului” („ή Ἀνάστασις τοῦ Γένους”)[63], iar o urare grecească obişnuită până azi în ajunul Paştelui este „Καλή Ἀνάσταση καὶ στήν Πόλη να δώσει ό

„Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας”, tom. 15, 1989-1990, Atena, 1991, p. 237-238 (cu indicații de surse şi bibliografice).

[60] Cf. D. Nastase, *L’héritage impérial byzantin...*, p. 1-2, 13-14.

[61] I. D. Ştefănescu, *L’évolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie depuis les origines jusqu’au XIXe siècle*, Paris, 1928, texte, p. 143.

[62] A. Grabar, *L’empereur dans l’art byzantin...*, p. 248.

[63] În Grecia, această semnificație este adesea amintită şi acum, de Paşte, în articole şi alocuțiuni ocazionale, fiind eventual pusă în legătură şi cu situații actuale. Dau un singur exemplu: în 1989, sărbătorind Sfintele Paşti într-o unitate militară de la granița cu Turcia, preşedintele de atunci al Republicii Elene, Christos Sartzetakis, adresându-se soldaților, a spus, printre altele: „în anii sclaviei [turceşti, D.N.], grecii vedeau în Înviere şi Învierea neamului. De aceea, Paştele este şi sărbătoare națională... Pe vremuri, Paştele simboliza învierea [neamului], astăzi, fireşte, simbolizează învierea Ciprului” (după cum se cunoaşte, ocupat în parte de turci). Transmis de televiziunea elenă la 30 aprilie 1989.

Θεός!" („Înviere bună şi la Constantinopol să dea Dumnezeu!")[64]. Putem deci conchide, fără teamă de a greşi, că, finalizând mesajul celorlalte scene discutate, marea compoziţie de la Pătrăuţi a Învierii o vesteşte de fapt pe aceea a împărăţiei creştine, împlinită prin eliberarea oraşului lui Constantin, de către „noul Constantin" zugrăvit în faţa ei[65]. Iar pentru ca înţelesul adevărat al acestor reprezentări să fie şi mai neîndoios, la Pătrăuţi, inscripţiile picturii murale nu sunt în slavonă, ca de obicei, ci, în mod excepţional, în greacă[66], limba Imperiului bizantin şi, bineînţeles, a capitalei sale.

Chipurile Sfinţilor Împăraţi Constantin şi Elena, cu crucea între ei, vor fi de aici înainte nelipsite din ctitoriile religioase ale lui Ştefan cel Mare (cu excepţia Voroneţului)[67]. Dar pentru a întări sensul alegoric de mai sus al

---

[64] S-ar putea chiar ca acest fel de utilizare simbolică a Învierii să aibă o răspândire mai largă decât ne putem închipui. Cel puţin, asta pare a indica faptul că „pentru a se înfăţişa triumful lui Henric al III-lea în lupta cu Liga, după asasinarea fraţilor de Guise, se foloseşte în pictură de-a dreptul simbolul sacru al Învierii". A. Pippidi, *Mihai Viteazul în arta epocii sale*, Cluj-Napoca, 1987, p. 63 şi n. 180 (cu trimitere la Jean Ehrmann, *Le tableau de la Résurrection du Musée de Beauvais et la satire politique au XVIe siècle*, în „Bulletin de la Société de l'Histoire de l'art français", 1966, p. 49-50).

[65] Rezultă că ar trebui reexaminate toate scenele *Anastasis* din vechea artă românească – şi nu numai – pasibile de a avea şi alte semnificaţii decât cea obişnuită. Pentru marile dimensiuni ale celei de la Pătrăuţi, cf. în pictura murală a bisericii Sf. Gheorghe din Hârlău (zidite de Ştefan cel Mare; ctitor al picturii, Petru Rareş), scena Sfântului Gheorghe omorând balaurul (pronaos): după cum a remarcat Sorin Ulea, această imagine este de dimensiuni excesiv de mari faţă de celelalte scene ale vieţii sfântului, ieşind „vraiment du commun" (Sorin Ulea, *La peinture extérieure moldave: où, quand et comment est-elle apparue*, în **RRH**, XXIII/4, 1984, p. 289). Or pictura murală de la Hârlău a fost realizată la porunca lui Petru Rareş (idem, *Portretul funerar al lui Ion – un fiu necunoscut al lui Petru Rareş – şi datarea ansamblului de pictură de la Probota*, în **SCIA**, VI/1, 1959, p. 67-90; idem, în *Istoria artelor plastice în România*, redactată de un colectiv sub îngrijirea acad. prof. G. Oprescu, I, Bucureşti, 1968, p. 362, 367), într-un context „purement militaire" (idem, *La peinture extérieure moldave: où, quand et comment...*, p. 288), (se înţelege) antiotoman (*ibidem*, *passim*), iar în ea e evocat simbolic şi Ştefan cel Mare (*ibidem*, p. 288-291; cf. *infra*).

[66] G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, în **BCMI**, XVI, 1925, p. 22, 255, văzând însă în aceasta o indicaţie că pictura ar fi din veacul al XVII-lea. În realitate, ea a fost executată curând după terminarea construcţiei. Vezi Sorin Ulea, *Gavril ieromonahul, autorul frescelor de la Bălineşti. Introducere la studiul picturii moldoveneşti din epoca lui Ştefan cel Mare*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 420-424; cf. idem, în *Istoria artelor plastice...*, I, p. 353-354. Primul care a atribuit (în 1931) pictura murală de la Pătrăuţi domniei lui Ştefan cel Mare, a fost A. Grabar, *Les croisades...*, vezi reeditarea în *L'art de la fin de l'Antiquité...*, I, p. 169-172.

[67] Sorin Ulea, în *Istoria artelor...*, vol. cit., p. 351.

Învierii, în celelalte biserici ale lui Ştefan construite pe aceeaşi vreme cu Pătrăuții (Milişăuți, 1487, Voroneț şi Sf. Ilie lângă Suceava, ambele 1488), în loc să mai pogoare la iad într-o *Anastasis*, Hristos apare pe acelaşi loc – adică față-n față cu chipul ctitorului – în ipostaza imperială de rege al regilor (în slavă öàðú öàðåì), în scena numită Rugăciunea (*Deisis*) imperială, primind intercesiunea Maicii Sale, nebiruita protectoare a creştinilor în luptă cu musulmanii, reprezentată ca împărăteasă (în slavă, acest tip de Deisis se cheamă chiar ïðåäñòà öàðèöà)[68]. Aşa cum a arătat Sorin Ulea, această scenă e amplasată *numai în Moldova* în pandant cu tabloul votiv[69]. Este evident că valoarea ei imperială se răsfrânge asupra acestuia şi că scopul cel mai adânc al rugăciunii adresate astfel lui Iisus Împărat de Maica Sa Împărătească nu putea fi altul decât cel simbolizat de marea *Anastasis* căreia îi luase locul pentru a sublinia şi mai cu putere rangul şi misiunea, aşijderea imperiale, pe care le atribuia ctitorului zugrăvit în fața sa.

Tot în 1487, Ştefan cel Mare face încă un gest foarte semnificativ: el se îngrijeşte să reactualizeze obiectul însuşi care materializa rugăciunea sa din 1473 pentru izbândă împărătească. Într-adevăr, după cum spune inscripția donatorului, „în anul 6995 [1487], noiembrie 20”, domnul „a ferecat” Tetraevanghelul de la Humor, iconografia ferecăturii reprezentând, ca de obicei, în față Învierea lui Iisus – *Anastasis*! – iar în spate, Adormirea Maicii Domnului[70]. De polivalența primei scene am luat deja act, chiar în aceleaşi împrejurări. Cât despre cea de-a doua, trebuie spus că sărbătoarea Adormirii Fecioarei, la 15 august, evoca şi victoria Constantinopolului asupra „agarenilor” (adică arabilor), în 718, survenită în aceeaşi zi, şi aniversată după aceea la 15 august, ca sărbătoare a *Eliberării Constantinopolului*, datorate Maicii Domnului[71]. Această valoare a fost însă făcută efectivă de către Mihail VIII Paleologul, în 1261. În acel an, generalul bizantin Alexis Stratigopoulos redobândise Constantinopolul la 25 iulie, dar bazileul uzurpator aşteptă ziua Adormirii Maicii Domnului

[68] *Ibidem*, p. 354-355; idem, *La peinture extérieure moldave: où, quand et comment...*, p. 294-295. În general, pentru tema *Deisis* în vechea pictură românească, Cornelia Pillat, *Quelques notes sur le thème de la Déisis et son emplacement dans la peinture murale roumaine du Moyen Age*, în **RESEE**, XIX/3, 1981, p. 517-529, 3 fig.

[69] *Istoria artelor...*, I, *loc. cit.*, p. 355; *La peinture extérieure moldave: où, quand..., loc. cit.*

[70] *Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 340-344 şi fig. 240, a, b.

[71] După cum a arătat, într-o foarte fină analiză privind hramul bisericii din Stăneşti – Vâlcea (construită în primele decenii ale secolului XVI; zugrăvită în 1536), Carmen Laura Dumitrescu, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1978, p. 54-55.

pentru a intra ca eliberator în cetatea împărătească şi a deveni astfel Noul Constantin[72]. Îmbrăcămințile de metal prețios ale Tetraevanghelului din 1473 sunt grele de toată această încărcătură simbolică şi prin ele „împăratul Ştefan”, cum e intitulat în manuscris, îşi reînnoieşte aşadar ruga pentru împlinirea țelurilor dezvăluite de biserica din Pătrăuți şi de frescele sale: restaurarea „împărăției creştine”, prin alungarea turcilor şi înălțarea Cinstitei Cruci în cetatea ei de scaun, dezrobită.

Au trecut peste două decenii de când am luat pentru prima oară în discuție mărturiile oferite de această biserică[73]. Acum, împreună cu celelalte documente iconografice menționate, ele vin să explice titlul imperial al lui Ştefan cel Mare, consemnat în notița de pe Octoihul de la Kiev, tocmai după, şi în legătură cu, pierderea celor două porturi, titlu care, la rândul său, confirmă şi întregeşte înțelesul acelor mărturii din domeniul artei[74].

---

[72] Vezi T. Papamastorakis, *loc. cit.*, p. 237 (cu extrase din izvoare). Cf. *supra*.

[73] D. Nastase, *Ideea imperială în țările române. Geneza şi evoluția ei...*, p. 7, 9-10.

[74] Nu poate fi trecut cu vederea un fapt tulburător, rămas nelămurit. Exact dintre 1484 – din 29 mai – şi a doua parte a anului 1486, nu se cunoaşte nici un act intern moldovenesc (vezi **DRH**, A, II, nr. 262-264). Oprindu-se mai recent la această anomalie, Sergiu Iosipescu face observația prețioasă că data când reîncep să apară acte domneşti coincide cu aceea la care s-a terminat reconstruirea de către Ştefan cel Mare a curților domneşti din Hârlău (Sergiu Iosipescu, *Contribuții la istoria Moldovei lui Ştefan cel Mare*, în **AIIX**, XXIX, 1992, p. 64. După pisania lor, păstrată, „aceste case... s-au început a se zidi în anul 6994 [= 1486], luna... 20, şi s-au sfârşit în acelaşi an, septembrie 15”, *Repertoriul monumentelor... lui Ştefan cel Mare*, p. 234, transcriere şi traducere de I. R. Mircea). Coincidența nu se opreşte însă aici. Într-adevăr, ziua în care a fost emisă prima carte domnească din 1486 precis datată e 14 septembrie (**DRH**, vol. citat, nr. 264; cf. S. Iosipescu, *loc. cit.*), sărbătoarea Înălțării Cinstitei Cruci! iar lucrările la „casele” domneşti din Hârlău s-au încheiat a doua zi. După cum se ştie, în construcții activitatea se întrerupea în sezonul rece, pentru a fi reluată în primăvara următoare. Dar în cazul nostru, primăvara următoare e aceea a anului 1487, când Ştefan ridică biserica din Pătrăuți, cu hramul, cum s-a văzut, tocmai al Înălțării Cinstitei Cruci (*supra*) şi cu înțelesuri mai adânci, asupra cărora ne-am oprit. Între această nouă potrivire şi cele din anul precedent există deci o continuitate neîndoielnică, ce se prelungeşte însă pe tot restul domniei lui Ştefan cel Mare! În adevăr, o dată cu biserica din Pătrăuți, acesta înalță încă una, la Milişăuți, închinată Sfântului militar Procopie, inaugurând astfel o campanie de construcții religioase de o amploare fără precedent, care nu va lua sfârşit decât în 1504, la moartea ctitorului (pentru bisericile lui Ştefan cel Mare, lucrarea clasică rămâne aceea, citată, a lui G. Balş). Pe de altă parte, curțile din Hârlău se vor bucura, în continuare, de o atenție ieşită din comun, atât din partea lui Ştefan cel Mare, cât şi a urmaşilor săi pe tronul Moldovei, până târziu, în secolul XVII (când vor fi iar reconstruite, de Radu Mihnea, care-şi va afla şi sfârşitul în ele, în 1624). Potrivirile semnalate necesită deci, în orice caz, o cercetare specială, care poate ajunge la rezultate surprinzătoare şi, în primul rând, la explicarea bruştei înfloriri care a dus „stilul

În sfârşit, dar deloc în ultimul rând, şi izvoarele otomane acordă lui Ştefan cel Mare titlul de împărat (*tekür* = *tekfür*)[75]. O spune Dimitrie Cantemir[76], iar contemporanul lui Ştefan, cronicarul Mehmet Neşri, îl distinge chiar astfel de „regii (*melik*) din împrejurimi”, pe care „i-a slăbit” Mahomed II, citându-l imediat după aceştia, dar în vădit contrast avantajos cu ei, victorios asupra turcilor (la Vaslui!) şi purtând acelaşi titlu (*tekür*) cu cel dat de otomani bazileului bizantin[77]. În acest context, titlul imperial al lui Ştefan cel Mare[78] aminteşte uimitor pe cel conferit tot lui de propria sa cronică, exact în aceeaşi împrejurare![79].

La mărturiile examinate până acum, se adaugă cea a unui ilustru însemn heraldic, vulturul bicefal, care se impunea definitiv pe aceeaşi vreme în Europa, drept simbol prin excelenţă imperial.

Până destul de recent se credea că vulturul bicefal se înfăţişează pentru prima dată în Moldova pe acoperământul de mormânt al soţiei lui Ştefan, Maria de Mangop († 19 decembrie 1477; îngropată la Putna). Marcând

moldovenesc” şi, în general, vechea artă moldovenească, pe culmile dezvoltării lor în ultimii 18 ani ai domniei marelui Ştefan. Cf., în această privinţă, observaţiile mele din 1972: D. Nastase, *op. cit.*, p. 6-12, unde se motivează prin concepţia imperială a luptei sale antiotomane şi, cu unele exemple concrete, prin apelul la ajutor divin pentru continuarea ei după 1486, ctitoriile religioase „pe care Ştefan cel Mare le durează într-o campanie constructivă sistematică şi neîntreruptă, între 1487 şi 1504”, şi datorită cărora „arta moldovenească îşi atinge apogeul” (p. 6; cf. p. 11-12).

[75] Al. Papadopol-Calimach, *Sofia Paleolog, nepoata împăratului Constantin XII Paleolog, şi domniţa Olena, fiica domnului Moldovei Ştefan cel Mare, 1472-1509*, în **ARMSI**, s. II, t. XVII, 1894-1895, p. 30 (menţiune semnalată, cu multă amabilitate, de Maria Magdalena Székely).

[76] *Istoria Imperiului otoman*, trad. de Dr. Ios. Hodosiu, Bucureşti, 1876, p. 158.

[77] Mehmed Neşri, în Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmed, *Cronici turceşti privind Ţările Române.* Extrase, I, Bucureşti, 1966, p. 127. Pentru împăratul bizantin = „împăratul (*tekür*) Stambulului”, vezi, în acelaşi volum: Mehmed Neşri, p. 113; Kodja Husein, p. 444.

[78] Un act otoman din 1581 îl numeşte Qodjea Istefan. „Termenul «qodjea» are înţelesul de «bătrân», dar şi pe acela de «mare, enorm»”. N. Beldiceanu-Nădejde, *Ştiri otomane privind Moldova ponto-danubiană (1486-1520)*, în **AIIX**, XXIX, 1992, p. 100.

[79] Vezi *supra*. În cronica lui Neşri (ca şi în alte cronici otomane), înfrângerea din 1475 a lui Soliman Hadâmbul e urmată de victoria din anul următor, a lui Mahomed II asupra lui Ştefan, relatată amănunţit şi pe care calităţile şi rangul atribuite acestuia din urmă o fac deci cu atât mai strălucită. Cf. şi versurile de laudă pentru Ştefan cel Mare ale lui Aşîk-paşa-zade, în acelaşi volum, p. 104-105. Până şi în secolul XVII, deşi, de regulă, îi intitulează pe domnii români *bei*, Evlia Celebi va numi biserica Sfântul Nicolae – Domnesc din Iaşi „mănăstirea craiului Ştefan” („Istefan kiral manastiri”) (*Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti, 1976, Evlia Celebi. Îngrijit de Mustafa Ali Mehmet, p. 483 şi n. 586).

acolo obârşia împărătească, paleologă – sau afirmată ca atare –, a doamnei răposate, el a fost considerat un caz aparte, „importat" şi fără legătură cu heraldica moldovenească[80]. Iată însă că săpături arheologice efectuate la curtea domnească din Vaslui au dat la iveală plăci ceramice decorate cu vulturi bicefali, atât din timpul lui Ştefan cel Mare[81], cât şi mai vechi, urcând, după anumite indicii, până la Alexandru cel Bun[82]. Aceste plăci trebuie deci puse în legătură cu „împăraţii moldoveni" ai cronicii, începând cu primul[83], şi ele nu pot fi socotite drept excepţii, vulturul cu două capete dovedindu-se mai de curând a fi cât se poate de familiar şi de caracteristic heraldicii româneşti[84]. Rămânând în limitele fixate, trebuie să mai notăm că

[80] Pentru această broderie vezi: N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, II, Bucureşti, 1936, p. 20 şi pl. 73, 74 (vălul şi detaliul vulturului bicefal); Gabriel Millet, *Broderies religieuses de style byzantin.* Avec la collaboration d'Hélène des Ylouses, Paris, 1939-1947, II, p. 78-81, pl. CLXII, CLXIII; *Repertoriul* citat, p. 288-290, fig. 202-203; Maria Ana Musicescu, *Portretul brodat în arta medievală românească*, în **SCIA**, IX/1, 1962, p. 73; M. A. Musicescu, Ana Dobjanschi, *Broderia veche românească*, Bucureşti, 1985, p. 16-17 (desen, vulturul bicefal, p. 16), 36 (catalog 16), pl. 15, 16. O explicaţie diferită de cea îndeobşte admisă pentru vulturul cu două capete al Mariei de Mangop propune Sergiu Iosipescu: vezi *infra*.

[81] Rica Popescu, *Cahle şi plăci decorative la curtea domnească din Vaslui*, în „Revista Muzeelor şi Monumentelor. Monumente Istorice şi de Artă", XLVII/2, 1978, p. 68-69 şi fig. 7; Alexandru Andronic şi Rica Popescu, *Vaslui – reşedinţă voievodală în secolele XV-XVI*, în **AIIAI**, XVII, 1980, p. 587 şi fig. 6/1.

[82] Al. Andronic, *Şantierul arheologic Vaslui. Raport definitiv privind principalele rezultate ale săpăturilor din anii 1958/1959 şi 1976/1977*, pe care regretatul nostru coleg intenţiona să-l publice în **AMM** şi din care mi-a comunicat această informaţie, autorizându-mă, cu generozitate, să o utilizez înainte de a o da la tipar.

„Vulturul bicefal" ce împodobeşte plăci de sobă dintr-o „casă de orăşean" (poate olar) din Suceava, dărâmată, după cum înclină să creadă autorii, în 1447 (M. D. Matei şi Em. Emandi, *O casă de orăşean din secolul al XV-lea de la Suceava*, în **SCIV**, XXVIII/4, 1977, p. 570-571, 573-574 şi fig. 7) n-are nimic de vultur: arată mai curând a... gâscă bicefală. Cf. şi, foarte recent, Paraschiva-Victoria Batariuc, *Elemente heraldice pe cahle descoperite în Moldova (secolele XV-XVI)*, în **AG**, II(VII)/1-2, 1995, p. 327. Autoarea respinge posibilitatea ca această zburătoare fantastică să fie vultur bicefal şi arată că, oricum, ea nu are legătură cu reşedinţa domnească.

[83] Vezi *supra*.

[84] D. Nastase, *L'aigle bicéphale dissimulée dans les armoiries des pays roumains. Vers une crypto-héraldique*, în *Roma, Costantinopoli, Mosca, Atti del I Seminario internazionale di studi storici „Da Roma alla Terza Roma"*, Roma 21-23 aprilie 1981, Neapole, 1983, p. 357-374 + 25 il.; idem, *Imperial Claims...*, p. 191-194, 203-206; idem, *Une aigle bicéphale déguisée sur une charte inédite de Michel le Brave (1599)*, în „Bulletin de la Société Hellénique d'Héraldique et de Généalogie", 8, 1992, p. 166-176, 5 fig. + 1 pl.; cf. idem,

„vulturaşi bicefali” împodobesc sistematic legăturile de piele, altfel specifice, ale multor manuscrise de pe vremea lui Ştefan cel Mare, aflătoare la mănăstirea Putna[85], loc-simbol pentru puterea suverană a ctitorului ei, şi de care va mai veni vorba aici, tocmai în legătură cu vulturul bicefal[86].

Pentru că am amintit de Maria de Mangop, este locul să spunem câte ceva şi despre căsătoriile „imperiale” ale lui Ştefan cel Mare.

Prima este din 1463, cu Evdochia de Kiev, prinţesă despre care toate variantele slavone ale cronicii moldoveneşti contemporane nu uită să precizeze că era „sora lui Semen împăratul”[87]. Evdochia moare în 1467, dar Ştefan nu se îngrijeşte să-şi găsească o nouă soţie decât cinci ani mai târziu.

Printre măsurile pe care le ia în vederea ofensivei din 1473, se numără şi alianţa sa cu dinaştii din Mangop-Theodoro, în Crimeea, cu a căror soră, Maria, se şi căsătoreşte în 1472, la... 14 septembrie, de ziua Înălţării Sfintei Cruci, dată care, mai ales în împrejurările de atunci, nu mai are nevoie de

„Necunoscute” ale izvoarelor istoriei româneşti, în **AIIX**, XXX, 1993, p. 489, 496. În Moldova, săpături arheologice recente sau în curs dovedesc destul de frecventa prezenţă a vulturului bicefal în decoraţia interioarelor domneşti. Mulţumesc şi aici pentru această informaţie doamnei Rodica Popovici, de la Institutul de Arheologie din Iaşi al Academiei Române.

[85] Pr. Paulin Popescu, *Manuscrisele slavone din mănăstirea Putna*, I, în **BOR**, LXXX/1-2, 1962, p. 129, 134, 141; II, în **BOR**, LXXX/7-8, 1962, p. 693, 694.

[86] Cf. *infra*.

[87] Ñåñòðà Ñåìåíà öàðh. *Cronicile*, p. 7, r. 18. Acelaşi titlu (öàðú) şi în celelalte variante slave (inclusiv cea polonă) ale cronicii. În traducerea românească a Letopisețului de la Putna: „sora împăratului Simion” *(ibidem*, p. 70, r. 29). În *Letopisețul Țării Moldovei*, zis al lui Grigore Ureche, importanța acestei înrudiri e subliniată astfel: Ştefan „luatu-ş-au doamnă de mare rudă, pre Evdochia de la Chiev, sora lui Simeon împăratul” (Grigore Ureche, *Letopisețul...*, ed. II, p. 92). Cneaz de Kiev, Simeon Olelkovici (circa 1420-1470) aparținea unei ramuri a dinastiei lituaniene a lui Gedimin, iar mama sa era fiica marelui cneaz al Moscovei Vasile I. Vezi: Damian P. Bogdan, *Pomelnicul de la Bistrița și rudeniile de la Kiev și de la Moscova ale lui Ștefan cel Mare*, în **ARMSI**, s. III, t. XXII, 1939-1940, p. 633-657 şi tabel genealogic, p. 658; Wlodziemierz Dworzaczek, *Genealogia*, Varşovia, 1959, tab. 15, 16, 161; Ştefan S. Gorovei, *Alianțe dinastice ale domnilor Moldovei (secolele XIV-XVI)*, în *Românii în istoria universală*, II/I, coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, 1987, p. 695. Pentru revendicările imperiale ale cnejilor de Kiev, cu mult înainte de 1453, vezi D. Nastase, *Remarques sur l’idée impériale en Russie avant 1453*, în **RER**, XVII-XVIII, 1993, p. 95-107. Titlul dat lui Simeon de letopisețele moldoveneşti corespunde nu puterii lui reale, ci ascendenței lui şi măririi trecute a Kievului şi e semnificativ pentru interesul acordat acestora în Moldova vremii. Rolul fruntaş jucat de „familia ortodoxă a Olelkovicilor” în revendicarea de către feudalii lituanieni, tocmai în 1463, a Podoliei anexate de Polonia (vezi A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină...*, p. 147-148) ar putea lămuri partea practică a problemei şi n-ar veni de fel în contradicție – ba dimpotrivă – cu acest interes.

comentarii[88]. Isaac, fratele noii doamne, poartă titlul de „domn de Theodoro şi al întregii Khazarii”[89], iar Mariei înseşi i se atribuie o multiplă obârşie împărătească[90].

Maria de Mangop va muri şi ea în scurtă vreme, la 19 decembrie 1477, dar, aşternând pe mormântul ei din necropola-i de la Putna un acoperământ funerar[91] de o excepţională somptuozitate (**Fig. 1**), pe care imaginea brodată în mărime naturală a defunctei sale soţii va fi însoţită, ostentativ, îndrăznesc să spun, de toate atributele imperiale posibile – de la costum, încălţări roşii şi coroana basiliselor şi despotinelor, până la vulturii bicefali şi monograma ultimei dinastii bizantine[92] –, Ştefan va învedera, nu numai că îşi însuşise drepturile indicate de aceste însemne, ci că înţelegea să le şi păstreze şi după dispariţia celei care i le adusese ca zestre[93]. Cât despre vulturul bicefal al

---

[88] Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni” pentru Ştefan voievod. Note de mentalitate medievală*, în **SMIM**, XVI, 1998, p. 53-54.

[89] P. Ş. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova şi Crimeea...*, p. 262. Referindu-se la „Maria din Mangopo”, cronica zisă „moldo-polonă” adaugă îndată: „era acolo o împărăţie creştină” (*Cronicile...*, p. 179, r. 23; „czarstwo tam bilo... krzesczianczy”, *ibidem*, p. 170, r. 7). De la sfârşitul secolului XIV, deciziile metropolei „făceau din consulul Caffei adevăratul şef al genovezilor «din toată Marea cea Mare şi din întreg Imperiul Gazariei»”. Gh. I. Brătianu, *op. cit.*, II, p. 264, cf. p. 266. Pentru Khazaria, vezi *infra*.

[90] Cf. Şt. S. Gorovei, *loc. cit.*

[91] Cf. *supra*.

[92] „Marie, Comnène et Paléologue, qui est représentée en impératrice sur le rideau destiné à recouvrir sa tombe”. N. Iorga, *Byzance après Byzance*, cit., p. 20. O a doua monogramă, pe acelaşi acoperământ, se arată a fi aceea a Asanilor (şi nu a numelui Maria, aşa cum s-a transcris în *Repertoriul... Ştefan cel Mare*, p. 290).

[93] După Sergiu Iosipescu, *op. cit.*, p. 56, vulturul bicefal al Mariei de Mangop s-ar explica prin „titlul despotal” pe care domnii de Theodoro l-ar fi purtat la începutul veacului XV. Cele două explicaţii nu sunt neapărat contradictorii şi ar putea fi, eventual, complementare. Interesul viu arătat nu numai de Ştefan cel Mare, ci, exact în aceeaşi vreme, şi de Ivan III al Moscovei, dinastiei stăpânitoare a Mangopului, dar, teoretic, şi a „Khazariei” (în fapt Crimeei), peste care aceasta socotea că domneşte – să ne amintim că o cronică numea această stăpânire *czarstwo*, iar actele genoveze se referă la „Imperiul Gazariei” (*supra*) – sunt departe de a fi lămurite (pentru rolul, pe cât de important, pe atât de puţin cunoscut, jucat de „succesiunea khazară” în constituirea doctrinei imperiale ruseşti, vezi D. Nastase, *op. cit.*, p. 102 sq. şi, în special, idem, *„La succession khazare” dans l'idéologie souveraine des princes de Kiev*, în *The Legacy of Saints Cyril and Methodius to Kiev and Moscow.* Proceedings of the International Congress on the Millenium of the Conversion of Rus' to Christianity, Thessaloniki 26-28 November 1988, Salonic, 1992, p. 359-364).

Mesajul transmis de portretul funerar de la Putna (**Fig. 1**) este însă precis. Celor doi vulturi bicefali le corespund, simetric, monogramele împărăteşti ale Paleologilor şi Asăneştilor. Lucru însă neobservat, axele diagonale dintre cele patru medalioane ale lor se

Mariei de Mangop, el trebuia să arate că se contopeşte cu cel al soţului ei şi, de fapt, i se integrează, transmiţându-i toate elementele de legitimitate imperială pe care le implica.

Şi astfel, la aceste ficţiuni succesorale tipic feudale, căsătoria ulterioară a lui Ştefan cu Maria „Voichiţa”, fiica lui Radu cel Frumos, nu putea decât să adauge noi drepturi de moştenire, decurgând din cele ale dinastiei munteneşti, la rândul ei posesoare de titluri şi înrudiri imperiale[94].

întâlnesc în X, exact pe mâinile încrucişate ale adormitei doamne, punct esenţial („abisul” heraldic!) al imaginii ei mortuare, transmiţându-i astfel, toate simbolurile pe care le reunesc aici, cu toate conexiunile şi semnificaţiile ce rezultă din acest aranjament. Dar dintre monograme, de primă importanţă este indiscutabil aceea a Paleologilor. Ea se repetă, într-adevăr, încă de două ori, la naşterile arcului ce încadrează chipul Mariei, căreia îi indică astfel cu insistenţă „identitatea”.

Nu interesează aici în ce măsură Maria de Mangop şi familia ei descindeau efectiv – aşa cum pretindeau – din neamurile împărăteşti ale Comnenilor din Trapezunt, ale Paleologilor şi ale Asăneştilor, ci numai faptul că Ştefan cel Mare consfinţeşte această descendenţă primită zestre. Istoria medievală – atât a Apusului, cât şi a Răsăritului – e plină de asemenea cazuri, în care soţul păstra după moartea soţiei drepturi, chiar dintre cele mai îndoielnice, achiziţionate prin căsătorie, transmiţându-le eventual unor urmaşi dintr-o căsnicie ulterioară, ceea ce dădea loc adesea la complicate conflicte. Vezi, de pildă, cazul (pe care-l citez dintr-o grămadă) transmiterii titlului de prinţ de Achaia (Morea francă), după moartea, în 1278, a ultimului său deţinător din familia Villehardouin, Guillaume, aventuroasă şi încâlcită istorie, ce se prelungeşte peste un secol, Jean Longnon, *L'Empire latin de Constantinople et la principauté de Morée*, Paris, 1949, p. 263, 281-282, 289-291, 303, 340-343.

Cât priveşte pe Ştefan cel Mare, el a avut doi fii cu Maria de Mangop, morţi la vârstă fragedă, dar dintre care unul, Bogdan, a trăit şi după ea, până la 27 iulie 1479. M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 3-4, 135; Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii*, reeditare, Chişinău, 1991, p. 63.

[94] Aşa trebuie, desigur, înţeles pasajul din cronica zisă moldo-germană (încheiată în 1499), în care se face precizarea că fiica lui Radu cel Frumos „era de sânge şi de viţă înaltă şi acum încă este doamna lui Ştefan voievod” (*Cronicile*, p. 133). Cf. o formulă asemănătoare, dar cu conotaţie explicit imperială, pentru Evdochia de Kiev, Gr. Ureche, *loc. cit.* (*supra*). Pentru titlul imperial al domnilor Ţării Româneşti, vezi lucrările citate mai sus. Cele mai vechi mărturii privind acest titlu urcă până în a doua jumătate a veacului XIV (P. Ş. Năsturel, *Considérations sur l'idée impériale...*, p. 402, 407; D. Nastase, *Imperial Claims...*, p. 186-194). Pentru înrudirile domnilor munteni cu alte case suverane, Ştefan Andreescu, *Alianţe dinastice ale domnilor Ţării Româneşti (secolele XIV-XVI)*, în *Românii în istoria universală*, II/l, p. 675-684. Pe urmele lui Andrei Pippidi (*Tradiţia politică bizantină în ţările române...*, p. 149-150), autorul presupune că Maria Despina, soţia lui Radu cel Frumos şi mama Mariei „Voichiţa”, „putea... să fie o grecoaică şi să aibă o ascendenţă imperială bizantină” (p. 679). Cf. observaţiile lui Ştefan S. Gorovei, în **AIIAI**, XXIII/2, 1968, p. 1017.

Detaliu – vultur bicefal

Detaliu – monogramă

Fig. 1. Mănăstirea Putna. Acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop

Dintre aceste trei căsătorii ale lui Ştefan cel Mare, mai ales aceea cu Maria de Mangop a atras, încă mai de mult, atenția unor cercetători. Oreste Tafrali a avansat chiar ipoteza că acest mariaj „bizantin” ar fi inspirat voievodului moldovean ideea să ridice pretenții la tronul Constantinopolului[95]. Acceptată de A. A. Vasiliev[96], această ipoteză a fost

[95] O. Tafrali, *Le trésor byzantin et roumain du monastère de Poutna*, Paris, 1925, Texte, p. VI, 54.
[96] *The Goths in the Crimea*, Cambridge-Massachussets, 1936, p. 239.

cât se poate de rău primită de istoricii români[97].
Cu mai multă prudență, Petre Ș. Năsturel observă totuşi că Ştefan cel Mare era numit „uneori şi țar, adică împărat, într-o vreme când, după apusul năprasnic al celei de-a doua Rome, Constantinopolul, nu-i urmase încă cea de-a treia, aceea a marilor cneji de la Moscova” şi pune aceste mărturii în legătură cu faptul că atunci „doamna Moldovei era tocmai Maria de Mangop”[98].

Din mărturiile moldoveneşti cu caracter imperial examinate până acum, unele privesc însă vremuri anterioare căsătoriei lui Ştefan cu prințesa din Crimeea, ba chiar propriei lui domnii. Conform concepției ce se degajă din aceste documente, titlul imperial al lui Ştefan nu e preluat de la nici una din soțiile sale, ci e moştenit de la înaintaşii săi pe tron, „împărații moldoveni”, şi e menținut nu prin însurători, ci prin „voia lui Dumnezeu”, manifestată prin semne[99]. Ceea ce nu înseamnă însă că aceste alianțe matrimoniale „imperiale” nu-şi au rostul şi importanța lor: ele vin, într-adevăr, cu valoarea lor genealogică, să consolideze şi să crească prestigiul dinastiei moldoveneşti şi să facă cunoscut şi recunoscut pe plan internațional ortodox rangul şi rolul imperial al lui Ştefan cel Mare[100], iar în cazul Mariei „Voichița”, să-i îndreptățească, în primul rând, încercările de dominare a Țării Româneşti[101].

Pe de altă parte, dacă titlul corespunzând acestui rang ar fi fost transpus mecanic din texte bizantino-slave sau s-ar datora inițiativei unor cronicari ori scribi, clerici cărturari doritori să-şi slăvească astfel, formal, stăpânul, eventual în viziunea unui imaginar doar ecleziastic, ar fi trebuit să-l găsim în

---

97 Vezi Alexandru Elian, *Moldova şi Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 162 şi n. 3 (şi cu menționarea criticelor mai vechi aduse lui Tafrali). Excepție: C. I. Andreescu, *Despre o naționalitate ortodoxă*, în **BOR**, LII/9-10, 1934, p. 596, care susține aceeaşi ipoteză „ca şi profesorul său O. Tafrali” (A. Pippidi, *op. cit.*, p. 146, n. 18).

98 P. Ș. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova şi Crimeea...*, p. 265 şi n. 28. Cam aceeaşi idee dezvoltată de E. Stănescu, *Byzance et les pays roumains aux IXe-XVe siècles*, în *Actes du XIVe Congrès international des études byzantines*, Bucarest, 1971, vol. I, Bucarest, 1974, p. 429-430; cf. *supra*. Cf. şi, foarte recent, L. Şimanschi, *loc. cit.*

99 Vezi *supra.*

100 În varianta Putna II a cronicii lui Ştefan, se arată, mai întâi, că Evdochia era ortodoxă şi apoi că era soră de „țar”: „... şi-a luat doamnă pe Evdochia binecredincioasa, de la Chiev, sora lui Semen împăratul”. *Cronicile*, textul slavon, p. 56, r. 25-26.

101 Vezi Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae...*, Bucureşti, 1980, p. 31-33 (cu bibliografie în note); mai recent, Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, I, Bucureşti, 1988, p. 167-169; cf. D. Nastase, *Ideea imperială...*, p. 10-11; cf. şi *infra*.

– sau măcar şi în – variantele mănăstireşti ale celui mai vechi letopiseţ moldovenesc în slavonă. Or, în aceste texte, Ştefan e intitulat întotdeauna domn sau voievod şi niciodată öàðú[102]. Acest titlu apare *numai* în cronica oficială, redactată la comanda şi sub controlul domnului – sau al cuiva pus de el – şi indicându-i poziţia faţă de evenimentele relatate, precum şi într-o dedicaţie personală a unei danii ale sale de importanţa capitală a Tetraevanghelului de la Homor: e cea mai bună dovadă că titlul său imperial exprimă punctul de vedere şi concepţia suverană a lui Ştefan cel Mare însuşi.

Rezultă destul de limpede din cele expuse că, deşi el nu apare în intitulaţiile sale oficiale, rangul imperial al lui Ştefan cel Mare a fost o realitate istorică, ale cărei justificări erau însă de ordin ideologic şi nu aveau nimic de-a face cu ideea, modernă, de imperiu teritorial. Din punct de vedere teritorial, Ştefan era domn şi voievod al Ţării Moldovei[103], care nu era nicidecum un imperiu, ci un corespondent *sui generis* a ceea ce era numit *Hausmacht*, domeniul propriu pe care-l stăpâneau direct, cu alte titluri, mai modeste, împăraţii Occidentului.

Cum s-a arătat, rangul său imperial, Ştefan îl moştenea de la înaintaşii săi, „împăraţii moldoveni" – nu „ai Moldovei"! Această succesiune cuprindea însă pe aceea a „împăraţilor creştini"[104] şi a tuturor celorlalţi suverani ai popoarelor ortodoxe supuse de turci[105].

Ea era legitimată ca atare şi prin protecţia pe care, după Marino Sanuto (cel tânăr), Ştefan a exercitat-o asupra Muntelui Athos[106], ştire confirmată de prezenţa numelui său într-un pomelnic al Protatonului, capitala athonită, în fruntea seriei „binefăcătorilor români", împreună cu cel

---

[102] *Cronicile*, p. 41-73.

[103] Cf. D. Nastase, *La survie de „l 'Empire des Chrétiens"...*, p. 463.

[104] *Ibidem*, *passim*.

[105] Idem, *Ideea imperială...*, p. 18-21; cf. idem, *Unité et continuité dans le contenu de recueils manuscrits dits „miscellanées"*, în „Cyrillomethodianum", V, 1981, p. 27 sq. Referindu-se la „miruirea" domnilor moldoveni, A. Pippidi, *op. cit.*, p. 35, consideră că primul uns dintre ei „a fost probabil Ştefan cel Mare", „semnificaţia inovaţiei din 1457" apărându-i „limpede: legitimarea domnească pe urmele ritualului imperial". În continuare, după ce califică acest act, prin care Ştefan îşi începea domnia, drept „extraordinar", A. Pippidi face o remarcă preţioasă (dar căreia îi trebuiesc aduse corectivele impuse de concluziile noastre de mai sus): anume că – pe lângă superioritatea pe care i-o asigura faţă de alţi pretendenţi –, „la numai trei ani după căderea Constantinopolului, hotărârea luată de Ştefan... ridica acest râvnit tron la înălţimea celui al împăraţilor ortodocşi".

[106] Vezi Şt. Andreescu, *Ştefan cel Mare protector al Muntelui Athos*, în **AIIAI**, XIX, 1982, p. 654. Informaţia a fost menţionată, în fugă, şi de N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare...* (*supra*), vezi reeditarea din 1966, p. 275, n. 332.

al lui Neagoe Basarab[107], după cum se ştie, patron şi „ctitor mare a toată Sfetagora”[108]. În adevăr, comunitatea monastică a Sfântului Munte, multinaţională şi panortodoxă, reunea în sânul ei reprezentanţi *ai tuturor acestor popoare*. Ea constituia totodată un simbol viu al „împărăţiei creştine” supravieţuind cuceririi otomane, iar ocrotirea ei era un privilegiu rezervat puterii imperiale[109].

În această perspectivă trebuie plasate – aşa erau, în tot cazul, văzute în trecut – şi portretele votive de la Athos ale lui Ştefan cel Mare, aşezat astfel printre bazilei şi ţari, în calitate de ctitor şi înnoitor al unor mănăstiri împărăteşti ale Sfântului Munte. Dintre ele, se cunoaşte bine cel de la arsanaua foarte însemnatei mănăstiri imperiale a Vatopedului, sculptat în relief, pe placă de marmură, în 1495/1496[110]. Spre sfârşitul veacului XVII, Ioan Ierotei Comnen menţiona un altul, la Zografu, pictat, după el, în 7010 (1501/1502), la exteriorul katholikon-ului[111]. Tot la Zografu, dar în interior,

---

107 Cf. P. Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Roma, 1986, p. 302. Cf. şi p. 294, 295; cf., de asemenea, Virgil Cândea, *Mărturii româneşti peste hotare*, I, *Albania-Grecia*, Bucureşti, 1991, p. 449, nr. 659.

108 Pentru această calitate a lui Neagoe Basarab, vezi Gavril Protul, *Viaţa şi traiul Sf. Nifon, patriarhul Constantinopolului*, ed. Tit Simedrea, Bucureşti, 1937, p. 25. După P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 183, Ştefan cel Mare „aura tenu à se réserver le monopole de certains principaux couvents de la Sainte-Montagne (Zographou, Saint-Paul, Grégoriou)”. Pentru ajutoarele şi daniile sale la Athos, *ibidem*, p. 183-193 (Zografu), 241-242, 249-250 (Sf. Pavel), 269-273 (Grigoriu) 278-279 (Sf. Pantelimon?). Dar contribuţia lui Ştefan cel Mare cu daruri şi construcţii se extinde şi la alte aşezăminte athonite – dintre cele mai de seamă: la Vatoped (arsanaua cu pisanie, vezi mai jos) şi chiar la Protaton, unde achiziţionează pentru călugării de la Grigoriu o chilie, de fapt o mică mănăstire, pe care fiul şi succesorul său, Bogdan III, o va înnoi şi dezvolta, zidindu-i şi o nouă biserică (*ibidem*, p. 271; cf. Teodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 279-280). Să mai menţionăm şi că în 1493, probabil din porunca lui Ştefan, se scrie la Athos un Tetraevanghel pentru ctitoria sa, biserica Sf. Apostoli din Huşi *(Repertoriul monumentelor... lui Ştefan cel Mare*, p. 442, nr. 191).

109 Vezi D. Nastase, *Les débuts de la communauté oecuménique du Mont Athos*, în „Σύμμεικτα”, 6, 1985, p. 251-314; idem, *Le patronage du Mont Athos au XIIIe siècle*, în „Cyrillomethodianum”, VII, 1983, p. 71-87; mai recent, idem, *„Necunoscute”...*, p. 491-495.

110 Teodora Voinescu, *Portretele lui Ştefan cel Mare în arta epocii sale*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, p. 477 şi fig 7 (p. 476); A. Xyngopoulos, *Un édifice du voévode Etienne le Grand au Mont Athos*, în **BSt**, 11/1, 1970, p. 106-108 + 2 il.; cf. P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 99-100.

111 Ioan-Ierotei Comnen, *Προσκυνητάριον τοθ Ἁγίου ‘Όρους τού Αὐωνος*. Ἐπιμέλεια Ἱερομονάχου Ἰουοτίνου, Karyes, 1984, p. 85. Cf. P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 187.

există până azi un portret mural al lui Ştefan, mai rar amintit. E o imagine târzie, convențională, din şirul ctitorilor, deschis însă de „Ioan Paleologul", urmat de „Ioan Asen țar bulgar", apoi de Ştefan, ambii calificați drept „înnoitori ai acestui lăcaş". În continuare, sunt înfățişați şi alți domni moldoveni[112].

Ştefan însuşi socotea Zografu drept mănăstirea sa[113] şi, negreşit pentru a sublinia în ce calitate o stăpânea, numeşte actul prin care îi face o însemnată danie în 1465, chrisobul (xðèñîâîóëú > hrisov), denumire imperială, excepțională nu numai pentru cancelaria sa, ci în general, în

---

[112] T. Bodogae, *op. cit.*, p. 222; cf. V. Cândea, *op. cit.*, p. 541, nr. 2041. O reproducere parțială (numai domnii români ctitori), la V. Cândea – C. Simionescu, *Mont Athos. Présences roumaines*, Bucureşti, 1979, p. nenumerotată [17]. O fotografie a „portretului" lui Ştefan cel Mare, cuprinzând şi inscripțiile menționate, reprodusă după revista bulgărească *Rodoljubie*, 1985, nr. 3, în *Antologia poeziei vechi moldoveneşti. Modele şi reconstituiri*. Prefață, selecție, traduceri şi note de Nicolae Dabija, Chişinău, 1987, p. 8 (Prefața).

Tot la Zografu a fost, pe vremuri, semnalată o broderie cu „chipul lui Ştefan cel Mare în mărime naturală", broderie „azi în arhiva [?] mănăstirii". T. Bodogae, *op. cit.*, p. 218, n. 2. Vezi Heinrich Gelzer, *Vom Heiligen Berge und aus Makedonien...*, Leipzig, 1904, p. 117; cf. V. Cândea, *Mărturii...*, I, p. 546, nr. 2094.

În acelaşi context trebuie amintită şi baniera oferită de Ştefan cel Mare mănăstirii Zografu în 1500 (pentru care, *Repertoriul... Ştefan cel Mare*, p. 302-303 şi fig. 211, după N. Iorga, *Les arts mineurs...*, II, fig. 85). În adevăr, ea poartă imaginea somptuos brodată a Sfântului Gheorghe (care e şi patronul mănăstirii), înarmat pentru luptă şi zdrobind vrăjmaşii țării, simbolizați de un balaur cu trei capete, dar, „sous les traits de saint Georges, c'est moralement Etienne le Grand qui se prépare à affronter de nouvelles épreuves". P. Ş. Năsturel, *La bannière d'Etienne le Grand*, în **AIIX**, XXVII, 1990, p. 12-16 (citatul, p. 13); cf. n. 9, unde, pentru această metodă de interpretare, autorul referă la lucrările lui Sorin Ulea. Neuitând ce datorează, în cazul de față, lui A. Grabar, şi fără să împieteze asupra însuşi fondului interpretărilor şi rezultatelor lor, aceeaşi metodă se găseşte şi la punctul de plecare al analizelor iconografice din prezenta lucrare. La metoda de cercetare a lui Ulea, m-am referit, în alte părți, în repetate rânduri. Pentru o privire generală, recentă, vezi D. Nastase, *„Necunoscute"...*, p. 490.

Există la Zografu şi o icoană a Sfântului Gheorghe, care ar fi tot o danie a lui Ştefan cel Mare. Ea necesită însă o discuție care ar încărca şi complica în mod inutil textul de față. La fel şi cunoscuta icoană a Maicii Domnului „Pantanassa", donată la Grigoriu de „Maria Assanina Paleologina".

[113] P. Ş. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains...*, p. 184-187; cf. T. Bodogae, *op. cit.*, p. 215-217. În 1502, Ştefan dăruieşte un Tetraevanghel „la Sfântul Munte în biserica sa (âú ñâîeè æe öð<ú>êâè) în mănăstirea Zograf", posesivul fiind aici întărit de æe (= δέ, τε, *vero*). *Repertoriul... Ştefan cel Mare*, nr. 161 (însemnarea, p. 416). În 1475, la comanda sa, se copia un manuscris „pentru mănăstirea sa Zograf" (Maíàñòûðþ ñâîåìu çîãðàôñêîìu), *op. cit.*, nr. 147, p. 392.

diplomatica moldovenească din secolele XIV-XVI[114].

Acest gen de legitimare a rangului imperial al lui Ştefan cel Mare prin „binecuvântarea Sfântului Munte”, devenea deosebit de actual şi de important în momentele de slăbiciune ale puterii otomane. Un asemenea moment a fost determinat de moartea lui Mahomed II, în 1481, care l-a făcut pe Ştefan să reia lupta ofensivă împotriva turcilor. „Dispariția cuceritorului Bizanțului” provocase, printre altele, şi o „criză a dominației otomane în Europa, unde popoarele balcanice, trezite la speranță..., începeau să se agite pentru recâştigarea libertății pierdute”[115]. Ce idee putea focaliza un asemenea țel, la aceste popoare posedând o puternică tradiție imperială, dacă nu ideea imperială ortodoxă? Şi ce putea fi mai convingător în ochii lor că purtătorul ei este domnul moldovean, *singurul suveran ortodox care se lupta cu turcii*, decât consfințirea pe care i-o acorda Sfântul Munte, microcosm al „Împărăției Creştine”, concentrând în comunitatea sa ecumenică pe cei mai autorizați reprezentanți ai ortodoxiei acestor popoare, al căror ansamblu era asimilat cu „creştinătatea”? Întrebare mai mult retorică, dacă mai ținem seamă şi de faptul că Ştefan însuşi considera că războiul pe care-l conducea împotriva turcilor nu era numai al moldovenilor, ci că era purtat în numele acestui ansamblu, duşmanii săi – chiar ortodocşi – devenind duşmanii „creştinătății”. O spune tot cronica sa, referindu-se la înfrângerea din 1476, de la Valea Albă, şi calificându-i pe munteni (aliați atunci cu sultanul) de păgâni, „ca unii ce au fost părtaşi cu păgânii şi au fost de partea lor împotriva *creştinătății*”[116].

Calitatea sa de „împărat pravoslavnic” trebuia să-i asigure lui Ştefan cel Mare şi o autoritate sporită față de populațiile ortodoxe din vecinătatea țării sale, populații aflate sub stăpânirea regilor catolici ai Poloniei şi Ungariei. În ceea ce priveşte Polonia, acest gen de autoritate aducea un sprijin şi o justificare considerabile unei revendicări teritoriale moldoveneşti, cât se poate de concrete şi de precise: aceea a stăpânirii

---

[114] Actul în **DRH**, A, II, nr. 135. Cf. P. Ş. Năsturel, *op. cit.*, p. 183-184, relevând această particularitate. Ca nou ctitor al mănăstirii, „grâce au statut précisé par lui, le voévode roumain se hissait à la hauteur des anciens bienfaiteurs de Zographou, les tsars bulgares et serbes et les basileis de Byzance”, *ibidem*, p. 185. Un alt act de danie al lui Ştefan, din 1500, pentru mănăstirea Grigoriu, e cunoscut numai printr-un regest grec modern, în care e denumit χρυσόβουλλον. **DRH**, vol. citat, nr. 249. Denumirea de xðèñîâîóëü (<κρυσόβουλλον), devenită apoi, româneşte, hrisov, e obişnuită în diplomatica muntenească, dar, aşa cum am spus, nu şi în cea moldovenească a vremii.

[115] Ş. Papacostea, *op. cit.*, p. 625-626.

[116] *Cronicile*, p. 18, r. 27-33 (textul slavon, p. 9, r. 31-37). Subliniat de mine.

Pocuţiei, regiune „de mică nobilime <ruteană> ortodoxă"[117], în preferinţele căreia factorul confesional juca un rol esenţial, pe care colorarea lui în sens imperial nu putea decât să-l încline şi mai mult în favoarea lui Ştefan. P. P. Panaitescu compară, pe bună dreptate, atitudinea lui Ştefan faţă de Pocuţia cu aceea a lui Ivan III al Moscovei, „care căuta şi el să pună mâna pe provinciile locuite de credincioşi ai Bisericii Răsăritului din Polonia şi Litvania"[118]. Paralela poate însă merge şi mai departe. Într-adevăr, Ivan III (1462-1505) a arborat cu insistenţă titlul de ţar[119], pe care i l-au cunoscut deci şi aceste populaţii, dar pe care marii cneji ai Moscovei nu-l vor adopta formal decât în 1547, sub Ivan IV (apoi „cel Groaznic").

Aceste deducţii sunt coroborate de o cronică rusă apuseană, tocmai din zona ortodoxă stăpânită de Polonia. E vorba de „Cronica de la mănăstirea Hustânskaia", din Volânia, reunind într-un manuscris din secolul XVII letopiseţe mult mai vechi[120]. P. P. Panaitescu a atribuit ştirile ce le conţine despre Ştefan cel Mare simpatiei aceloraşi populaţii ortodoxe pentru domnul moldovean care revendica Pocuţia, „Ştefan apărea între ruşii din Polonia ca un eliberator, probabil în urma făgăduielilor făcute de dânsul, a privilegiilor ce le promisese"[121]. Pentru a sesiza fondul lor ideologic, aceste ştiri trebuie însă interpretate potrivit celor spuse mai sus. Din ele, Ştefan cel Mare se

[117] P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare* (ed. de Maria Magdalena Székely), în **AIIX**, XXIX, 1992, p. 8.

[118] *Loc. cit.* Referindu-se la prezenţa moldovenească, militară şi comercială, până mult dincolo de Nistru, sub domnia lui Ştefan cel Mare, şi la politica matrimonială a acestuia în aceeaşi zonă, Nicolae Iorga încheie astfel: „Cine nu vede vastul plan dinastic, politic, comercial, care cuprindea departe peste Nistru tot Răsăritul?". N. Iorga, *Românii de peste Nistru*, 1906, retipărire, Slatina-Olt, 1990, p. 17. Pentru antecedentele, mai restrâns delimitate, ale unui asemenea „plan", legate de revendicarea succesiunii „regilor" şi „ţarilor" cnezatului de Halici de către domnii Moldovei şi pentru raportul ei cu problema Pocuţiei şi cu însuşi titlul generic de „Moldavstii ţarie" al acestora, vezi D. Nastase, *Imperial Claims...*, p. 200-201.

[119] Mai recent, I. I. Ilieva, *Vladitel'skij titul Moskovskih velikih knjazej (s serediny XV – do pervoj četverti XVI veka)*, în „Bulgarian Historical Review / Revue bulgare d'histoire", 12/2, 1984, p. 84-85 (cu surse şi bibliografie); cf. G. Alef, *The Adoption of the Moscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View*, în „Speculum", XLI/1, 1966 (= idem, *Rulers and Nobles in Fifteenth-Century Muscovy*, Londra, Variorum Reprints, 1983, IX), p. 7-10.

[120] Vezi A. G. [P. P. Panaitescu], *Ştefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în „Studii", V/1, 1952, p. 141-144. Editată în *Polnoe sobranje ruskih letopisej*, II, Petersburg, 1843. Pasajele privind istoria românilor, traduse de P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 142-144. Cf. şi P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare în lumina cronicarilor contemporani din ţările vecine*, în **SCŞI**, XI/2, 1960, p. 222-223.

[121] Idem, *Ştefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, *loc. cit.*, p. 141-142.

arată cel puțin egal cu Ivan III, „de asemenea figură centrală” a relatării, dar nu pe cât Ştefan, ale cărui caracterizări în acelaşi text „sunt cele mai înalte pe care le găsim vreodată sub pana cronicarilor şi istoricilor”[122].

După acest izvor, Ştefan nu e niciodată învins, ci întotdeauna învingător, al turcilor şi al tătarilor (chiar şi în 1476, „a bătut rău pe împăratul turcesc Mahomet...”)[123], dar şi al ungurilor şi al polonilor[124]. Ceea ce nu putea fi, pentru cititorul pravoslavnic, decât semn de sus, cu înțelesuri ce nu ne mai pot scăpa. Aşa cum subliniază P. P. Panaitescu[125], aceste victorii constituie factorul de căpetenie pentru „explicațiile faptelor istorice din Răsăritul Europei”, date de cronicar. Acesta îl califică pe Ştefan „cel Viteaz”[126], iar mai apoi chiar „cel Mare”, intitulându-l cu acest prilej „voievodul Moldovei şi Munteniei”[127]. Dar, mai ales, nu uită să menționeze că Ştefan se înrudea (prin căsătorie) şi cu Ivan III şi cu Paleologii[128], iar la moartea sa îl compară cu Alexandru cel Mare[129], personaj de frunte în imaginarul imperial al Evului Mediu.

În Transilvania, domeniu al Coroanei maghiare, ortodocşi erau mai cu seamă locuitorii români. Se ştie că Ştefan a stăpânit acolo feude (Ciceul şi Cetatea de Baltă), pentru care a fost creată o episcopie, sufragană mitropoliei Sucevei, la mănăstirea Vad, unde i se atribuie lui Ştefan ctitorirea unei biserici, ce există şi azi[130]. La Feleac, pe vremea sa, îşi avea sediul mitropolia ortodoxă a Ardealului, pentru care, în 1498, Isac, marele vistier al domnului moldovean, comanda ferecătura unui Tetraevanghel, donat de mitropolitul locului, Daniel[131]. E de admis că imaginea lui Ştefan cel Mare pe care vor fi „acreditat-o” printre credincioşii lor, arhiereii şi

[122] *Loc. cit.*, p. 141.
[123] *Loc. cit.*, p. 142.
[124] *Loc. cit.*, în special p. 144.
[125] *Loc. cit.*, p. 141.
[126] *Loc. cit.*, p. 143.
[127] *Loc. cit.*, p. 141. Cf., pentru Ivan III, „mare şi viteaz între cnezi”, *loc. cit.*
[128] *Loc. cit.*, p. 143, 144.
[129] *Loc. cit.*, p. 144; cf. D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 657 şi n. 2.
[130] *Repertoriul* citat, p. 214-215; Marius Porumb, *Bisericile din Feleac şi Vad. Două ctitorii moldoveneşti din Transilvania*, Bucureşti, 1968, p. 19-25 şi fig. 9-12, 33-42. Prin cele două cetăți, „administrate de pârcălabi moldoveni” şi prin episcopia de la Vad, „pentru prima dată, un domn moldovean căpăta putința nu numai de a controla, dar şi de a influența direct viața românească din Transilvania”. Şt. S. Gorovei, *Muşatinii*, cit., p. 60-61.
[131] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 1^2, Bucureşti, 1991, p. 297; M. Porumb, *op. cit.*, p. 9-18 şi fig. 1-5, 7, 13-32; *Repertoriul* citat, p. 346, nr. 122.

slujitorii acestor centre ecleziastice româneşti, nu putea fi alta decât aceea a împăratului dreptcredincios, adevăratul lor „suveran creştin”.

Tocmai ca împărat se înfăţişează de altminteri Ştefan într-o culegere, publicată în 1904, din literatura populară românească a Transilvaniei[132]. Bineînţeles, e greu de spus dacă şi, eventual, în ce măsură, această imagine nu e contaminată de aceea a „drăguţului de împărat”. Dar şi aşa să fie, important e că deopotrivă în rang cu acesta, memoria populară l-a reţinut pe Ştefan cel Mare, şi nu pe un Petru Rareş, cel cu stăpâniri atât de întinse şi planuri atât de mari în Transilvania[133] şi despre a cărui concepţie imperială voi spune îndată câte ceva, sau pe Mihai Viteazul, care va avea o deosebită grijă să se arate românilor ardeleni ca purtător, tot al ideii imperiale ortodoxe[134]. Iată, în schimb, după culegerea citată, cum s-a statornicit în amintirea aceloraşi români de peste Carpaţi chipul lui Ştefan cel Mare.

Din leagăn, maică-sa îi făgăduieşte „buzdugan împărătesc şi mondur de cel crăiesc”[135]. De copil, punându-şi nădejdea în Dumnezeu („că unde e Dumnezeu, acolo nu e nici o primejdie”), alungă un leu (simbol curent al turcilor)[136]. „Iar că Ştefan s-a făcut un împărat mare şi vestit, o ştim cu toţii”, încheie naratorul[137]. „Împărat vestit şi curajos”, „în ţara moldoveanului”, sau încă „împărat mare şi fără de seamăn”, Ştefan e atacat de Matiaş, „împăratul ungurilor”, care vrea să-i ia „cu bătaie”, „o bucăţică de pământ”. Se întâmplă însă o minune: oştenii unguri sunt surprinşi dormind de oastea lui Ştefan. Acesta neacceptând decât lupta dreaptă, îi lasă să se trezească. „Buimăciţi ca de somn”, dar şi de frica lui, ungurii se omoară între ei. Locul acestei minuni „nu se ştie, dar se crede că a fost în valea unde izvorăşte Someşul”[138].

„Ştefan, împăratul moldovenilor”, e asemuit lui Alexandru cel Mare

---

[132] Teodor A. Bogdan, *Ştefan cel Mare. Tradiţii, legende, balade, colinde, ş.a. Culese din gura poporului*, Braşov, 1904. Cf. referirile lui N. Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1982, p. 12 (Cuvânt înainte), ce mi-au fost semnalate de P. Ş. Năsturel, şi care m-au pus pe urmele menţiunilor citate din culegerea lui T. A. Bogdan.

[133] Nicolae Grigoraş, *Precursor al lui Mihai Viteazul*, în vol. colectiv *Petru Rareş*. Redactor coordonator, Leon Şimanschi, Bucureşti, 1978, p. 85-108; Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 76 sq.; Ştefan S. Gorovei, *Petru Rareş (1527-1538; 1541-1546)*, Bucureşti, 1982, p. 119-124.

[134] D. Nastase, *Une aigle bicéphale déguisée...*, p. 170-175.

[135] T. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 72.

[136] Cf. D. Nastase, *L'héritage impérial byzantin...*, p. 34 şi n. 14.

[137] T. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 9-10.

[138] *Ibidem*, p. 15-17.

(„Alexandru împărat care s-a bătut şi cu muştele”[139]). Îl atacă „împărații vecini”, dar sunt înfrânți. Trec acum cuvântul povestitorului: „Noi ardelenii, care eram sub stăpânire străină, la porunca celor mai mari, duse-ne-am... ca să-l scoatem <pe Ştefan> din cuibul lui de vultur şi să-i dăm o bătaie de care nu mai mâncase de când era. Ne-am dus cu gând vitejesc, dar întorsu-ne-am cu toții bătuți, ca vai de noi...”[140].

Din această învrăjbire, Ştefan îl biruie pe Matiaş, „ai cărui ostaşi se nimicesc unii pe alții”, „ear pe dealul unde a stat noaptea şi s-a uitat la bătaie <Ştefan> a ridicat o frumoasă mănăstire, ale cărei urme şi astăzi se mai văd”[141] (ca cele de la Vad!). Atunci „i-a luat <lui Matiaş> cetatea Ciceului, care era una din cetățile cele mai frumoase din țară”[142] şi în care s-a mutat, „adunând o mulțime de scule scumpe, luate de la leşi, tătari, cazaci, turci, muscali şi alții. Cetatea o înnoi şi o înconjură cu zid puternic” şi „şanțuri afunde, de puteai ascunde biserici în ele. După ce o umplu cu toate bunătățile, îşi aduse nevasta ca să guste din plăcerile lumii, căci din cetatea asta vedea aproape toată împărăția luată lui Matiaş”[143], Ştefan fiind, după altă povestire, „crai peste întreg pământul Ardealului”[144].

Bătându-se „cu cei din țara Ardealului”, „Ştefan vodă, craiul moldovenilor”, „le-a luat satele şi oraşele în stăpânire”, ridicând şi altele, cu oameni aduşi din „țara lui”. Aceştia fiind alungați de „limbi străine”, Ştefan „scoborâtu-s-au eară în țara Ardealului”, unde „a oprit toate apele şi a făcut o baltă mare”, în mijlocul căreia a înălțat Cetatea de Baltă, „frumoasă de numai crai şi împărați să fi şezut în ea”. „Această cetate însă nu a rămas mult”, deoarece „limbi străine”, venite iarăşi, „destupând iazurile” au putut intra în ea, „făcând-o una cu pământul”[145]. Dar până atunci, „venind odată Ştefan cel Mare cu oşteni din Moldova, ca să pedepsească pe săcuii ce-i omorâră străjile de la Cetatea de Baltă”, înnoptă pe drum şi văzu în vis un vultur uriaş, încoronat şi cu „aripi de întunecau soarele şi umbrea pământul”. Gigantica zburătoare îi oferă coroana ei „numai de diamante şi petrii scumpe”, şi un mare steag, pe care-l ținea în cioc, explicându-i că steagul, de-l va păstra, îl va face biruitor cât va trăi, iar coroana o va purta

[139] *Ibidem,* p. 29-30. Cf. *supra*.
[140] *Loc. cit.*, p. 30.
[141] *Ibidem*, p. 28-29. Cf. *supra*, mănăstirea Vad.
[142] *Ibidem*, p. 23-24.
[143] *Ibidem*, p. 22-23.
[144] *Ibidem*, p. 21-22.
[145] *Ibidem*, p. 38-39.

„în toate zilele de sărbătoare". Şi încheie: „Iar de vei fi drept şi creştin bun, atunci iată! câtă întindere umbresc aripile mele – adică întreg pământul! – o vei stăpâni"[146].

Într-un cântec, „Ştefan vodă" tânăr îi spune unei „mândre":

„Eu pe tine te-oi lua,
Când, mândruță, mi-i visa
Că i-oi fi mare-mpărat
Şi-oi bate turcul turbat".

Ea îi răspunde:

„Îți spun drept, adevărat,
Că eu bade te-am visat
C-ai bătut mare-mpărat
Împărat
Din Țeligrad
Şi pe turcul cel turbat"[147].

Dacă trecem iar la un text în proză, oamenii se răscoală împotriva turcilor şi, punând în fruntea lor pe Ştefan, coborât ca prin minune dintr-un nor, o „luară – într-adevăr – spre Țeligrad, dar acolo nu găsiră nici un pui de turc în calea lor, căci cu toții au luat lumea în cap de frică, auzind că Ştefan cel Mare vrea să se hărțuiască cu ei"[148].

Deşi aceste produse folclorice au un pronunțat iz cărturăresc târziu, şi păstrându-ne rezerva exprimată, trebuie să constatăm totuşi că ele se organizează în jurul unor nuclee, fie istorice, reale, fie specifice concepției imperiale a lui Ştefan cel Mare, aşa cum se desprinde ea din prezenta lucrare. Dintre primele, notez conflictul lui Ştefan cu Matei Corvin şi lupta, în realitate de la Baia (cu ostaşii unguri buimăciți de somn), feudele din Transilvania ale domnului moldovean, cu rolul lor şi mănăstirea ctitorită de el acolo, iar dintre celelalte, caracterul imperial al puterii sale bazat pe ajutorul divin, vulturul, pasăre heraldică imperială, făgăduindu-i stăpânirea pământului şi biruință necontenită, care biruință, pe de altă parte, se leagă de

[146] *Ibidem*, p. 11-12.
[147] *Ibidem*, p. 59-60.
[148] *Ibidem*, p. 5-8.

titlul său de „mare împărat”, condiţionat de înfrângerea turcului (iarăşi ca în lupta de la Vaslui, urmată de triumful imperial!) şi de expediţia la „Ţeligrad” (ca în biserica din Pătrăuţi). Şi ca să o raportăm la o situaţie reală, această imagine a lui Ştefan nu-şi putea găsi decât sprijin şi întărire în atitudini ca aceea a saşilor braşoveni, care, rugându-l la 26 aprilie 1479, „cu mare dorinţă şi afecţiune... să binevoiască a se grăbi să se apropie de aceste părţi pentru a le ocroti de zişii turci foarte sălbateci”, îl declarau „ales şi trimis de voia lui Dumnezeu pentru a cârmui şi apăra părţile Transilvaniei”[149].

Rangul împărătesc al lui Ştefan cel Mare era aşadar dinamic atestat şi întărit de rolul său de conducător ortodox al războiului antiotoman, cum s-a văzut, purtat, teoretic, până la victoria definitivă şi eliberarea „împărăţiei creştine”. Practic, acest război era însă conceput mai realist, pe etape, începutul trebuind să-l facă desprinderea Ţării Româneşti de sub suzeranitatea sultanului şi instalarea pe tronul ei a unui voievod sub autoritatea lui Ştefan. Cu acest ţel a şi declanşat acesta lupta, atacând în 1473 pe Radu cel Frumos[150], şi urmărind crearea unei baze solide pentru ofensiva antiotomană, printr-o adevărată „unire a Principatelor” la modul feudal[151]. Iar dacă mai adăugam şi genul de autoritate pe care Ştefan îl exercita dincolo de Carpaţi, prin mijlocirea feudelor sale şi a Bisericii ortodoxe, ajungem la constatarea că ne aflăm în faţa unei acţiuni sistematice de „adunare a pământurilor româneşti”, pusă sub semnul ideii imperiale[152].

Înregistrată şi de cronistica otomană, ba şi de folclor, în felul arătat, marea victorie de la Vaslui a fost comentată uneori şi de surse străine creştine, în termeni care nu puteau să constituie pentru Ştefan decât o confirmare a valorii pe care i-o acorda el însuşi. Am în vedere, fireşte, celebra caracterizare făcută cu acest prilej domnului moldovean de cronicarul polon, foarte bine informat, Jan Długosz. Deşi des citată, ea merită să fie recitită aici, în această perspectivă:

„O, bărbat demn de admirat, întru nimic inferior conducătorilor eroici, pe care atâta îi admirăm, care cel dintâi dintre principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atât de strălucită asupra turcilor. După părerea mea,

[149] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 354.
[150] Vezi *supra*.
[151] D. Nastase, *Ideea imperială...*, p. 10-11. Pentru autoritatea lui Ştefan cel Mare asupra domnilor Ţării Româneşti, vezi şi L. Şimanschi, *loc. cit.*
[152] Cf. D. Nastase, *L'idée impériale dans les pays roumains et „le crypto-empire chrétien”...*, p. 238-241.

el este cel mai vrednic [*dignissimus*] să i se încredinţeze stăpânirea şi conducerea întregii lumi [*totius mundi Principatus et Imperium*] şi mai ales funcţia de comandant suprem şi conducător împotriva turcilor [*munus Imperatoris et Ducis contra Turcum*]”[153].

Titlul imperial s-a transmis şi urmaşilor lui Ştefan cel Mare pe tronul Moldovei, în timpul cărora va deveni chiar mult mai frecvent utilizat. Cronicarii moldoveni din secolul XVI – Macarie, Eftimie, Azarie, Anastasie de la Moldoviţa – vor intitula *de regulă* pe suveranii ţării lor, nu numai *domni* şi *voievozi*, ci, mai ales, *împăraţi* (cu acelaşi termen de öàðú), folosind o întreagă terminologie imperială pentru a desemna domnia, coroana, tronul, palatele, capitala – într-un cuvânt, *puterea* lor[154].

Dar legitimarea acestei puteri se va face, adesea, prin referire – directă sau indirectă – la Ştefan cel Mare şi la condiţia lui imperială. Astfel, în 1538-1541, Petru Rareş va avea cu el, în refugiul său ardelean şi apoi la Constantinopol, ca pe un act de identitate, tocmai Tetraevanghelul de la Homor, în care tatăl său e intitulat împărat. Iar când va reveni, în a doua domnie (1541-1546), o lungă însemnare *pe acelaşi Tetraevanghel*, după ce va relata peripeţiile prin care trecuseră domnul detronat şi manuscrisul, va preciza că „se milostivi Dumnezeu şi Preacurata lui Maică şi-i dărui <lui Rareş> *coroana împărăţiei*, ca să fie iarăşi domn al Ţării Moldovei şi *al creştinilor*” (äàðîâà åãî âèíöåì öàðñòâèà áèòè ïàêû ãîñïîäàðú Çåìëè Mîëäàâñêîè è xðèñòïàíwì[155]). Dar ca domn al Moldovei „*şi al creştinilor*”, dăruit cu „coroana împărăţiei”, Petru Rareş devine „iarăşi” împărat[156], exact în sensul în care fusese şi tatăl său, potrivit titlurilor sale din acelaşi ilustru manuscris. Legătura aceasta dintre tată şi fiu e de altfel discret subliniată în notiţă, care menţionează în continuare că apoi Rareş „veni cu bine la slăvita sa cetate de scaun Suceava şi dete iarăşi acest sfânt Tetraevanghel sfintei mănăstiri a Homorului, pentru sufletul său şi pentru sufletul părintelui său

[153] Reprodus, cu câteva uşoare modificări, după traducerea românească a pasajului din Constantin C. Giurescu – Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, Bucureşti, 1976, p. 162. Textul latin, la J. Długosz, *Historia Polonica*, II, Leipzig, 1712, col. 528.

[154] Cf. *supra*. Cf. şi P. P. Panaitescu, în *Cronicile*, p. 90, n.1: „în textul slav peste tot când e vorba de domnul Moldovei, Macarie foloseşte termenul: ţar, care înseamnă de fapt împărat”. Pentru Anastasie de la Moldoviţa, vezi P. Ş. Năsturel, *Le dit du monastère de Pângăraţi*. (I). *Premières recherches*, în **BBRF**, X (XIV), Serie nouă, 1983, p. 387-420.

[155] I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 530 (cu cuvântul äàðîâà sărit şi, în traducere, „domniei” în loc de „împărăţiei”).

[156] D. Nastase, *La survie de „l’Empire des Chretiens”...*, p. 464-465.

Ştefan voievod cel Bătrân”[157]. Relatând şi el aceeaşi revenire, Macarie numeşte hotărât Suceava oraş împărătesc, öàðñêûè Ñîó÷àâñêûè ãðàä [158], raportând astfel înapoierea lui Rareş în capitala sa, la triumful imperial al celeilalte întoarceri la Suceava, cea din 1475, a părintelui său.

Ceva mai târziu, în 1556, în prefaţa versiunii sale a Sintagmei lui Vlastaris[159], tot Macarie va împrumuta chiar titlul împărătesc al lui Ştefan cel Mare din Tetraevanghelul de la Homor, pentru a indica astfel că de astă dată el se transmisese lui Alexandru Lăpuşneanu: „împăratul Io Alexandru, domn a toată ţara Moldovei” (öàðú… Iw Aëekàíäð, ã<îñïîäè>íü âúñeè Çeìëè Mîëäàâñêîè[160]; cf., pentru Ştefan cel Mare: „Împăratul Io Ştefan voievod, domn al Ţării Moldovlahiei” (ö<à>ðú Iw Còeôàí âweâwäà ã<î>ñï<î>ä<à>ðú Zeìëè Mîëäîâëàxïèñêîè[161]).

La sfârşitul aceluiaşi an 1556, soborul mănăstirii Homor, depozitar al acestui Tetraevanghel, este numit cât se poate de caracteristic de către egumenul său, Eftimie, „sfinţire împărătească”[162].

Mănăstirea Adormirea Maicii Domnului din Homor a fost rezidită (construcţia terminată în 1530) de marele logofăt Teodor Bubuiog[163]. Spre deosebire însă de toate celelalte mănăstiri şi biserici înălţate de boieri şi păstrate, în care aceştia figurează în tablourile votive ale ctitoriilor lor, în biserica mănăstirii Homor acest loc e ocupat de portretul lui Petru Rareş şi al familiei sale, iar în pisania lăcaşului se precizează mai întâi că acesta a fost zidit „prin bunăvoinţa şi cu sprijinul binecinstitorului domn Petru voievod” şi, doar în al doilea rând, cu „darea de bani şi osteneala robului lui Dumnezeu jupan Theodor mare logofăt şi ale soţiei sale Anastasia, în anul

---

157 I. Bogdan, *op. cit.*, p. 530-531 (cu schimbarea „slăvita”, în loc de „vestita”).

158 *Supra*.

159 Pentru care, mai recent, Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a Evului Mediu românesc: cronicarul Macarie*, în **SCIA**, seria Artă Plastică, 32, 1985, p. 32-34.

160 G. Mihăilă, *Sintagma (pravila) lui Matei Vlastaris şi începuturile lexicografiei româneşti (secolele al XV-lea – al XVII-lea)*, reeditare în idem, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 282.

161 *Repertoriul... Ştefan cel Mare*, p. 388. „Ca să ia împărăţia în Moldovlahia” (íà âúñïðïàòïe öàðñòâà âú Mîëäîâëàxïè), vine şi Alexandru, după cronicarul său, Eftimie. *Cronicile*, p. 114, r. 10-11. (Traducerea lui P. P. Panaitescu „ca să ia domnia Moldovlahiei” (*ibidem*, p. 122, r. 25) schimbă sensul acestei informaţii).

162 **DIR**, A, XVII/2, nr. 89.

163 G. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea 1527-1582*, [Bucureşti] 1928 (**BCMI**, XXI, 1928), p. 21-31. Cf. Maria Magdalena Székely, *Marii logofeţi ai Moldovei lui Petru Rareş* (I), în **SMIM**, XIII, 1995, p. 98-99. Pentru Teodor Bubuiog, *ibidem*, p. 75-76, 84-101.

7038 (1530), luna august 15"[164], deci de ziua hramului. Cât despre chipurile adevăratului ctitor şi al soției sale, ele sunt zugrăvite, mai mici şi mai puțin vizibile – cu semnificație funerară, dar şi votivă –, doar deasupra mormintelor lor, în gropniță.

Această curiozitate îşi găseşte explicația în lumina celor de mai sus: Petru Rareş *trebuia* să fie *el* principalul ctitor al mănăstirii terminate simbolic la Adormirea Maicii Domnului şi al cărei sobor era „sfințire împărătească", evident, pentru că îi fusese încredințat Tetraevanghelul din 1473 al lui Ştefan cel Mare, document de legitimare imperială a domnilor Moldovei coborâtori ai săi[165].

Până când va trăi în Moldova amintirea lui Ştefan cel Mare ca împărat, şi sub ce forme?

Deşi nu-l mai intitulează de-a dreptul aşa, ca în vechiul letopiseț în slavonă, cronicarul din veacul XVII ştie totuşi că după biruința de la Podul Înalt, lui Ştefan i-a ieşit clerul în întâmpinare „ca... unui împărat"[166].

Drept „Ştefan împărat" sau „împăratul Ştefan", el e pomenit de unele legende bucovinene[167]. După una din ele, „împăratul Constantin a fost împărat pe locurile acestea, înainte de Ştefan împărat"[168], afirmație ce trebuie să ne ducă cu gândul la frescele de la Pătrăuți – tot în Bucovina – şi la panegiricul lui Constantin cel Mare[169]. Mai departe nu putem însă înainta

---

[164] Traducere recentă de Maria Magdalena Székely, *loc. cit.*, p. 99.

[165] Îmi propun să revin asupra mănăstirii Homor şi asupra semnificațiilor ei într-un articol anume, *Soborul mănăstirii Homor, sfințire împărătească*. Pentru sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului, *supra*.

[166] Cf. *supra*. Vezi, în această privință, observațiile lui Cesare Alzatti, *Etnia e universalismo. Note in margine alla continuita del termine* Romanus *tra le gente romene*, în *La nozione di „Romano" tra cittadinanza e universalità. „Da Roma alla Terza Roma"*, Studi II, 21 aprile 1982, Neapole, 1984, p. 442, n. 18. După autor, această nuanțare ar arăta că „Stefano non era pertanto imperatore per Grigore Ureche, ma riproduceva ai suoi occhi i lineamenti della figura imperiale". Dar Alzatti discută acest distinguo într-un cadru, cronologic şi problematic, ce-l depăşeşte cu mult pe al nostru. În ce priveşte întrebarea pe care ne-am pus-o, mi se pare suficient faptul că un cronicar moldovean din veacul XVII, când țara sa era de atâta vreme supusă sultanului, şi exprimând propriul său punct de vedere, nu pe cel oficial ca înaintaşul său, ştie perfect că biruința lui Ştefan asupra turcilor îi dă acestuia dreptul să fie primit în capitala sa „ca un împărat".

[167] Elena Niculiță-Voronca, *Datinele şi credințele poporului român*, adunate şi aşezate în ordine mitologică, vol. I, Partea III, Cernăuți, 1903, p. 708, 710.

[168] *Loc. cit.*, p. 708.

[169] Cf. *supra*.

pe aici deoarece, în aceeaşi culegere, însuşi numele de Bucovina, precum şi precizarea că aceasta „era înainte a turcului şi Maria Terezia a scos-o de la el”[170], trădează, în ce priveşte titlul lui Ştefan, o singură influenţă a dominaţiei imperiale austriece.

Să încercăm dar altă cale pentru a afla ce ne interesează.

În 1955, preotul octogenar Constantin Constantinescu, vechi paroh al bisericii Sf. Gheorghe din Hârlău, ctitoria lui Ştefan cel Mare, îi arăta lui Sorin Ulea, în pictura murală a lăcaşului, imaginea lui David, şi, intitulându-l împărat, afirma că acesta nu era David, ci Ştefan cel Mare: aşa îi explicaseră în 1904, la sosirea sa în parohie, „les vieux de l'endroit,... car ils le tenaient de leurs grands-parents et ceux-ci le savaient depuis leur enfance. Ainsi précisée – conchide Ulea – la tradition remonte au XVIIe siècle”[171]. Interpretând simbolic limbajul iconografic, această tradiţie populară îl socotea deci pe Ştefan cel Mare împărat.

Dar, aşa cum a arătat Sorin Ulea, David simboliza, de la bun început, pe Ştefan cel Mare, nu numai în pictura de la Hârlău, datând din 1530, ci şi în aceea de la Dobrovăţ, cu un an mai veche, ambele ansambluri fiind executate la comanda lui Petru Rareş[172].

Se ştie că în Biblia greacă, David este βασιλεύς, în cea slavă öàðü, iar în cea românească – în traducerile mai vechi – împărat. La fel sunt intitulaţi şi urmaşii săi, domnind la Ierusalim, peste poporul ales al Legii Vechi şi alcătuind o dinastie, întemeiată chiar de David, din care se socotea că se trage şi Iisus Hristos. În Evul Mediu, „noul popor ales” va fi însă cel „al creştinilor” şi, în calitate de cârmuitori ai acestora, suveranii creştini ai vremii vor fi frecvent numiţi „nou David” (mai ales), „nou Solomon” sau chiar „nou Moise”[173]. Trebuie însă subliniat faptul că foarte adesea (şi în cazurile cele mai reprezentative), asemenea calificative exprimau condiţia imperială sau o revendicare imperială, a purtătorilor lor[174]. Dintre aceştia, cel mai vechi şi mai important, cu valoare de arhetip, în general, dar mai ales pentru zona ortodoxă, era bazileul de la Constantinopol, suveran al

[170] E. Niculiţă-Voronca, *op. cit.*, p. 710.

[171] Sorin Ulea, *La peinture extérieure moldave: où, quand et comment est-elle apparue*, p. 291.

[172] *Ibidem*, p. 287-291; pentru data picturii de la Sf. Gheorghe – Hârlău, p. 285 sq.

[173] A. Grabar, *Les cycles d'images byzantins tirés de l'histoire biblique et leur symbolisme princier*, în „Starinar”, n. s., 20, 1969 (= idem, *L'art du Moyen Age en Occident*, Londra, 1980, Variorum Reprints, VIII), p. 133.

[174] Vezi D. Nastase, *L'idée impériale en Serbie avant le tsar Dušan*, în *Roma fuori di Roma: Istituzioni e immagini, „Da Roma alla Terza Roma”*, Studi V, Roma 21 aprile 1985, p. 175-177.

Noului Israel care sunt creştinii şi, ca atare, nu doar denumit nou David ori Solomon, ci şi reprezentat simbolic sub chipul conducătorilor Israelului biblic, consideraţi drept prefigurări ale sale[175]. La fel vor proceda mai târziu şi regii, apoi ţarii sârbi, pentru a-şi afirma şi justifica pretenţiile de a se substitui împăraţilor bizantini[176].

Am văzut însă că succesori ai acestora din urmă s-au socotit şi domnii Moldovei, deveniţi „împăraţii moldoveni", după letopiseţul de curte al lui Ştefan cel Mare. Or, după manuscrisul care cuprinde singurul său exemplar cunoscut, succesiunea imperială moldovenească nu e numai bizantină, ci şi veterotestamentară: altă explicaţie nu găsesc pentru faptul că în acest codice, al cărui limbaj e simbolic de la un cap la altul, istoria domnilor Moldovei – de la Alexandru cel Bun, „împăraţi moldoveni" – continuă pe aceea a împăraţilor bizantini din cronograful lui Manassis, în versiune mediobulgară, dar între ele a fost intercalată o listă a „ţarilor" Israelului[177]. Dacă ne amintim că acelaşi titlu imperial poartă tot acolo Ştefan însuşi, în împrejurările cercetate, putem conchide că imaginea lui David „prooroc şi

---

[175] A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin*, p. 95-97. Reprezentări bizantine ale istoriei lui David sunt „traitées dans un style et selon une iconographie qui ne laissent aucun doute sur l'intention des artistes de faire ressortir le parallèle entre le règne de David et le gouvernement des basileis contemporains", *loc. cit.*, p. 96-97. Pentru împăratul bizantin „chef suprême des Chrétiens", recent, P. Yannopoulos, *Le couronnement de l'empereur à Byzance: rituel et fond institutionnel*, în „Byzantion", 61/1, 1991 = *Hommage à la mémoire de J. Leroy*, p. 90.

[176] Pentru monarhii sârbi „asimilaţi" cu Iacob, Moise, David, în pictura sârbească monumentală a Evului Mediu, vezi V. I. Djuriž, *Istorijske kompozicije u srpskom slikarstvu srednjega veka i njihove književne paralele*, în „Zbornik radova Vizantološkog instituta", 8/2, 1964 (= Mélanges G. Ostrogorsky, II), p. 84 sq.; 10, 1967, p. 129-131. Ciclul veterotestamentar al lui Iosif, pictat în veacul XIII la Sopoćani, ilustrează, de fapt, începuturile dinastiei Nemanizilor, ai cărei reprezentanţi sunt asimilaţi personajelor episodului biblic, înveşmântate însă ca împăraţii bizantini şi plasate într-o ambianţă evocând curtea imperială din Constantinopol. R. Ljubinković, *Sur le symbolisme de l'Histoire de Joseph du narthex de Sopoćani*, în *L'art byzantin du XIIIe siècle*, Belgrad, 1967, p. 207-237 + 1 pl. + 6 fig. Reeditat în culegerea postumă de studii ale lui R. Ljubinković, *Studije iz srednjovekovne umetnosti i kulture – Etudes d'histoire de l'art et de civilisation du Moyen Age*, Belgrad, 1982, p. 40-61. Cf. D. Nastase, *L'idée impériale en Serbie...*, p. 173-182.

[177] Descrierea amănunţită a codicelui, la I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 378-380. Pentru semnificaţiile textelor care îl alcătuiesc, cât şi pentru ideea de succesiune imperială pe care o exprimă continuarea cronografelor universale bizantine prin cronicile zise slavo-moldoveneşti, în manuscrisele ce le cuprind, D. Nastase, *Unité et continuité...*, p. 23-31. Pentru lista „ţarilor Israelului" şi rostul ei, *loc. cit.*, p. 31.

împărat”[178], de la Dobrovăț şi Hârlău este, cu adevărat, aceea a lui Ştefan cel Mare, cu completarea capitală că, astfel, acesta e văzut în ipostaza imperială de „nou David”. Iar pentru a înțelege cât de prețioasă şi de încurajatoare trebuie să fi fost în mod special pentru domnul moldovean această calitate, ajunge să ne gândim că el se găsea față de turci – dar şi de alți vrăjmaşi ai săi – într-o situație cât se poate de comparabilă cu aceea a „înaintaşului” său biblic înfruntând pe uriaşul filistian Goliat. Dacă ne mai amintim acum şi de postura sa de „nou Constantin”, apropierea făcută cu Mihail VIII vine şi ea în sprijinul explicației noastre, întemeietorul dinastiei Paleologilor „cumulând” şi el ambele calități[179].

Dar din secolul XVIII cunosc încă o mărturie, tot imperială şi referindu-se şi ea, tot simbolic, la Ştefan cel Mare. În acest secol, una dintre personalitățile de frunte ale Bisericii moldoveneşti a fost mitropolitul Iacob I Putneanul[180]. Egumen la Putna, unde îi era metania, apoi episcop de Rădăuți, Iacob a ocupat tronul mitropolitan al Moldovei 10 ani (1750-1760). Printre tipăriturile care i se datorează, se numără şi unele care oricum au de-a face cu cercetarea noastră, cum ar fi *Psaltirea pre fericitului prooroc şi împărat David...* (1757) sau *Despre lemnul Sfintei Cruci* (1759)[181]. Silit să demisioneze, Iacob s-a întors – cu onoruri totuşi – la Putna, de conducerea căreia a dispus în fapt, de atunci şi până la sfârşitul vieții (1778)[182]. Ca mitropolit, a făcut lucrări importante de înnoire a mănăstirii, în cuprinsul căreia a dat un nou avânt mişcării culturale şi învățământului[183].

---

178 Un exemplu de această formulă, curentă în izvoarele şi în felurite alte scrieri vechi româneşti, ceva mai jos. Pentru utilizarea ei în actele domnilor munteni, tocmai în legătură cu revendicările lor imperiale, cf. idem, *Imperial Claims*..., p. 187.

179 Vezi T. Papamastorakis, *op. cit.*, p. 236-238.

Şi la Dobrovăț şi la Hârlău, David = Ştefan figurează în cadrul scenei „Căința lui David” (Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 287-288), cu o semnificație a cărei complexitate depăşeşte cu mult tot ce s-a spus până acum despre ea. Pentru a putea fi dusă la bun sfârşit, cercetarea ei trebuie să țină seamă de datele de mai sus precum şi de unele observații, făcute tot aici (*supra*) asupra ctitorului picturii celor două biserici, Petru Rareş. Ea l-ar privi însă, în primul rând, pe acesta şi, ca atare, se situează dincolo de limitele pe care ni le-am fixat.

180 N. Grigoraş, *Mitropolitul Iacob I Putneanul...*, în **MMS**, XXXIV/9-10, 1958, p. 791-810; Teoctist mitropolitul Moldovei şi Sucevei, *În slujba Ortodoxiei româneşti, a năzuințelor de unitate națională şi de afirmare a culturii române: mitropolitul Iacob Putneanul, 1719-1778*, în **MMS**, LIV/5-8, 1978, p. 458-500 (şi separat, Mănăstirea Neamț, 1978); M. Păcurariu, *op. cit.*, 2^2, Bucureşti, 1994, p. 345-350 (cu bibliografie).

181 N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 805-806.

182 *Ibidem*, p. 799.

183 M. Păcurariu, *loc. cit.*; cf. p. 552-553, 591.

Tot pe atunci, a avut loc în Moldova o reîmprospătare a amintirii lui Ştefan cel Mare, cu evocarea măririi trecutului pe care acesta o personifica. Un rod caracteristic al acestei preocupări este remarcabilul *Cuvânt de îngropare vechiului Ştefan voievod... ce s-a numit Mare*, datat „prin anii 1770-1780" şi, oricum, *ante* 1797, de ultimul său exeget, prof. N. A. Ursu, care îl atribuie, ipotetic, ierodiaconului Gherasim Putneanul, din cercul episcopului de Roman Leon Gheuca (apoi mitropolit al Moldovei)[184]. În orice caz, „locul de memorie", simbolul de căpetenie al gloriei lui Ştefan era chiar ctitoria sa care-i adăpostea mormântul şi unde se presupune că fusese rostit acest adevărat panegiric al său[185]. Să mai notăm şi că, după chiar mitropolitul Iacob Putneanul, însuşi Ştefan cel Mare ar fi hotărât ca Putna să fie „cea mai întâi, cap mănăstirilor pământului Moldovei, singura de sine stăpânitoare, nicăiere supusă"[186], ceea ce trebuia vădit să-i înalțe condiția şi prestigiul, pe măsura celor ale ctitorului ei.

Or, pe aceeaşi vreme, *Cuvântului de îngropare* îi corespund, la Putna, anumite însemne heraldice lapidare, ce evocă, desigur, tot pe Ştefan cel Mare, şi care au un caracter hotărât împărătesc, dar cu mare grijă tăinuit, tocmai spre a nu bate la ochi această semnificație a lor. Pentru a le înțelege, e necesar să ne amintim, în prealabil, că vulturul cu două capete era prezent la mănăstirea Putna, ca simbol heraldic al ctitorului ei, atât moştenit de la „împărații moldoveni", cât şi primit de el ca zestre – şi devenit, deci, tot al său – de la Maria de Mangop[187].

Unul dintre aceste însemne e chiar stema pe care domnul Constantin Racoviță[188] – care contribuise la lucrările de restaurare ale lui Iacob[189] – a aşezat-o pe turnul de intrare a mănăstirii. În această compoziție heraldică (**Fig. 2**), scutul cuprinzând „armele unite" ale celor două Principate este adâncit într-un vultur bicefal nu numai stilizat, ci şi deformat, din care nu se văd decât cele două capete (schematizate şi foarte reduse), aripile strânse şi

---

[184] N. A. Ursu, *Un scriitor român necunoscut din secolul al XVIII-lea*, în **AIIAI**, XXIII/1, 1986, p. 239-254. Titlul întreg al textului: *Cuvânt de îngropare vechiului Ştefan voievod, domnul Moldaviei, ce s-a numit Mare pentru marele vrednicii şi vitejii ale sale* (*loc. cit.*, p. 239).
[185] Şi Gherasim *Putneanul*, după N. A. Ursu, autorul ipotetic al acestei scrieri, era, oricum, legat de mănăstirea Putna.
[186] Vezi N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 808.
[187] Cf. *supra*.
[188] Două domnii în Moldova (1749-1753; 1756-1757) şi două în Muntenia (1753-1756; 1763-1764).
[189] Cf. N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 807.

Fig. 2. Mănăstirea Putna. Stema lui Constantin Racoviță voievod

penajul lor (element-cheie), labele şi coada tratate ca volute decorative. Deoarece acest tip de vultur bicefal disimulat are, în felurite variante, o lungă evoluție în heraldica românească şi fiindcă m-am ocupat de el pe larg în alte lucrări şi mai ales în studiul în care i-am scos la iveală însăşi existența[190], mă voi mărgini aici să observ că, plasat la intrarea mănăstirii-necropole a lui Ştefan cel Mare, el nu poate să evoce, pentru cine trebuie, altceva decât rangul imperial al acestuia, „moştenit”, alegoric, de târziul său urmaş din veacul al XVIII-lea[191].

Alte compuneri „decorativ”–heraldice cu tâlc, se găsesc chiar pe mormântul lui Iacob Putneanul, aflător în pridvorul bisericii mănăstirii. În centrul ornamentației sculptate în relief, pe latura vizibilă a sarcofagului său (**Fig. 3**) se află o mitră arhierească, iar sub ea, foarte stilizat, redus aproape la un motiv vegetal, un vultur bicefal, neîndoielnic totuşi ca atare. Desigur, el poate fi socotit drept emblemă ecleziastică, aceea a Marii Biserici fiind, după cum se ştie, tot vulturul bicefal, însoțit, ca aici, de atributele specifice, mitra, crucea şi cârja. Dar acest simbol este flancat de alte două, care repetă acelaşi vultur bicefal stilizat, însă lipsit de orice însemn bisericesc şi timbrat de o coroană heraldică deschisă.

Aşa cum precizează inscripția lui funerară, Iacob Putneanul a murit la 15 mai 1778 (7286)[192]. Îndată după răpirea Bucovinei, decorația mormântului său *opunea* astfel armelor împărăteşti ale Casei de Austria, vulturul bicefal moldovenesc, al său ca şef al Bisericii țării şi mai mare peste Putna, dar mai ales pe cel al domnului ce-şi dormea somnul de veci alături.

[190] D. Nastase, *L'aigle bicéphale dissimulée...*: pentru Putna, p. 369 şi fig. 22.
[191] Pentru alte numeroase exemple de asemenea vulturi bicefali „secreți” pe timpul domniilor fanariote, *ibidem*, p. 366-370.
[192] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 792.

Fig. 3. Mănăstirea Putna. Mormântul mitropolitului Iacob Putneanul

Aici se întâlnesc, deci, tradiția heraldică a vulturului bicefal al lui Ştefan cel Mare, cu tradiția lui Ştefan cel Mare împărat, văzut sub chipul „împăratului” David, şi pe care preotul octogenar de la Hârlău o va aduce până în zilele noastre.

Expunerea care se încheie aici are limite precise. Ea constituie, în adevăr, o primă încercare de a prezenta, examina şi explica, toate referințele cu caracter imperial pe care le-am putut reuni, privitoare la Ştefan cel Mare şi la lunga, glorioasa, lui domnie. Printre ele, în afară de cele scrise, se găsesc şi altele, aparținând iconografiei, heraldicii şi folclorului. Se constituie astfel, în chip firesc aş zice, serii care se coroborează şi se completează şi a căror confruntare este obligatorie pentru stabilirea unor rezultate corecte. Orice tentativă de a izola fiecare din aceste mărturii pentru a o studia doar separat, ar fi similară cu încercarea de a lua în considerare, de a înțelege şi de a restitui un monument arheologic, smulgându-i fiecare din feluritele pietre ce au mai rămas din alcătuirea sa, pentru a le examina una câte una, fără legătură între ele: singurul rezultat ar fi distrugerea totală a edificiului, conducând inevitabil la concluzia... inexistenței lui.

Mărturiile adunate aici se dovedesc însă a fi destul de numeroase şi de elocvente pentru a rezista unui asemenea tratament. Pe de altă parte, doar cercetate cum trebuie, ele deschid perspective ce depăşesc perioada fixată şi arată a se extinde la întreg spațiul istoric românesc. La rândul lor, ele trebuiesc aşadar integrate în ansamblul, mult mai cuprinzător, al documentelor de acelaşi fel, existența în număr mare a cărora am

semnalat-o de la bun început[193] şi a căror investigare va trebui şi ea sistematizată[194]. Numai astfel se vor putea trage concluzii mai largi asupra valorii acestor mărturii, concluzii dintre care unele ne-ar permite sigur să adâncim, să completăm sau să precizăm şi parte din rezultatele la care am ajuns în ancheta de faţă asupra epocii lui Ştefan cel Mare[195].

ADDENDUM

Apărut în ultima parte a anului 1997, pe când studiul acesta era în curs de publicare, articolul lui Ştefan Andreescu, *Politica pontică a Moldovei: Ştefan cel Mare şi castelul „Illice”*, în **RI**, s. n., VII/7-8, 1996, p. 511-520, pune în lumină faptul că, stăpânind castelul Lerici de la gurile Niprului, Moldova lui Ştefan cel Mare a dispus, după cucerirea Chiliei, în 1465, „de o «faţadă maritimă»... care se întindea de la Dunăre şi până la Nipru” (p. 516). Căsătoria sa cu Maria de Mangop (pe care autorul o datează în 1471, dar tot la 14 septembrie! p. 517-518) şi controlul direct pe care Ştefan l-a exercitat pentru un moment asupra minusculei ei patrii, au prelungit atunci, în fapt, această «faţadă» până în Crimeea! Raportată la condiţiile acelui moment, o asemenea extindere a *Parathalassiei* moldoveneşti nu putea decât să crească proporţional şi valoarea ei ideologică, analizată mai sus. Încă şi mai mult. Chiar în 1475, anul marii biruinţe a lui Ştefan asupra lor, turcii, după ce cuceriseră Caffa, încercară să atace Chilia, cu forţe importante. Fură însă respinşi net de moldoveni şi, după A. Pippidi, această bătălie „doit être comptée désormais au nombre des victoires d'Etienne le Grand”[196].

---

[193] *Supra*.

[194] Cf. D. Nastase, *„Necunoscute”...*, p. 496-497. Pentru cercetarea analitică a unui asemenea material, privind o perioadă limitată, aceea a domniei lui Vasile Lupu, idem, *Coroana împărătească a lui Vasile Lupu*, în **AIIX**, XXXI, 1994, p. 43-52, 4 fig.; idem, *Din nou despre coroana lui Vasile Lupu*, în **AG**, IV (IX)/1-2, 1997, p. 267-284.

[195] Rezultatele cercetării consemnate în articolul meu (redactat după prezentul studiu) *Biserica din Bălineşti şi pictura ei exterioară*, în **SCIA**, seria Artă Plastică, 43, 1996, p. 3-18, vor pune poate problema reexaminării datărilor, acceptate aici, ale ansamblurilor de pictură murală de la Pătrăuţi şi Sf. Gheorghe–Hârlău. Eventuale revizuiri de datare nu schimbă însă semnificaţiile degajate mai sus din anumite scene ale acestor ansambluri.

[196] A. Pippidi, *Lettres inédites de Léonardo II Tocco*, în **RESEE**, XXXII/1-2, 1994, p. 69-70.

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AG = Arhiva Genealogică
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie, Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol”, Iaşi
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj
AIIX = Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iaşi
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis
ARMSI = Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice
AUB = Analele Universităţii Bucureşti
BAR = Biblioteca Academiei Române
BBRF = Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BSt = Balkan Studies
CI = Cercetări Istorice
CL = Convorbiri Literare
DIR = Documente privind istoria României
DRH = Documenta Romaniae Historica
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
NEH = Nouvelles Études d’Histoire
RA = Revista Arhivelor
REI = Revue des Études Islamiques
RER = Revue des Études Roumaines
RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes
RHSEE = Revue Historique du Sud-Est Européen
RdI = Revista de Istorie
RI = Revista Istorică
RIAF = Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie
RIR = Revista Istorică Română
RRH = Revue Roumaine d’Histoire
Rsl = Romanoslavica
SCIA = Studii şi Cercetări de Istoria Artei
SCIV = Studii şi Cercetări de Istorie Veche
SCLF = Studii şi Cercetări de Istorie Literară şi Folclor
SCŞI = Studii şi Cercetări Ştiinţifice, Iaşi
SMIM = Studii şi Materiale de Istorie Medie

NOTĂ

Articolele din prezentul volum au fost preluate din următoarele publicaţii:

P. P. Panaitescu, *Ştefan cel Mare. O încercare de caracterizare*, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iaşi”, XXIX, 1992, p. 1-18. Câteva fragmente prelucrate au apărut anterior în „Magazin Istoric”, nr. 6, 1968, p. 2-8.

Leon Şimanschi, *Formarea personalităţii lui Ştefan cel Mare*, publicat în „Revista Arhivelor”, LII, 1975, nr. 1, p. 31-36.

Leon Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» Iaşi”, XIX, 1982, p. 183-199.

Maria Magdalena Székely, Ştefan S. Gorovei, *„Semne şi minuni” pentru Ştefan voievod. Note de mentalitate medievală*, publicat în „Studii şi Materiale de Istorie Medie”, XVI, 1998, p. 49-64.

G. Mihăilă, *Importanţa politică şi literară a corespondenţei lui Ştefan cel Mare cu Veneţia*, publicat în idem, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 164-182.

Maria Magdalena Székely, *„Dixit waywoda”*, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iaşi”, XXIX, 1992, p. 43-52. O versiune pe scurt, sub titlul *„Ţineţi minte cuvintele lui Ştefan…”*, a apărut în „Magazin Istoric”, nr. 2, 1999, p. 71-75.

Ion I. Solcanu, *Portretul lui Ştefan cel Mare în pictura epocii sale. Noi consideraţii*, publicat într-o primă formă în „Cercetări Istorice”, VI, 1975, p. 83-99.

T. Ghiţan, Cr. Mircioiu, *Câteva precizări în jurul diagnosticului bolii lui Ştefan cel Mare*, publicat în „Revista medico-chirurgicală”, LX, 1956, nr. 3, p. 129-136.

Deschiderea mormintelor voievodale din mănăstirea Putna efectuată în 1856, proces verbal şi acte publicate de K. A. Romstorfer, extras din „Anuarul Muzeului din Bucovina” – „Bukowiner Vereinsdrukerei”, Cernăuţi, 1904. Traducere din limba germană de Arhidiacon Paulin Popescu, 1958. Procesul verbal întocmit în 1856, la deschiderea mormintelor de la Putna, a fost tradus de Ioan zugrav şi editat de Vasile M. Demciuc în „Codrul Cosminului”, 2(12), 1996, p. 380-408.

I. Antonovici, *Veneraţia Marelui Ştefan pentru moaştele sihastrului Simion preotul, de la Pângăraţi, după cele aflate într-un manuscript vechi*, publicat în „Făt Frumos”, nr. 7-8, 1904, p. 124-125.

P. Ş. Năsturel, *Cea mai veche inscripţie de la Ştefan cel Mare (1463)*, publicat în *Omagiu lui George Oprescu cu prilejul împlinirii a 80 de ani*, Bucureşti, 1961, p. 349-355.

Constantin Turcu, *Daniil Sihastru. Figură istorică, legendară şi bisericească*, publicat în „Studii şi Cercetări Istorice”, XX, 1947, p. 246-259.

Ovidiu Cristea, *Despre raportul dintre principe şi „omul sfânt” în Ţările Române. Întâlnirea lui Ştefan cel Mare cu Daniil Sihastrul*, publicat sub titlul *Note sur le rapport entre le prince et „l'homme saint" dans les Pays Roumains. La Rencontre d'Étienne le Grand avec Daniel l'Ermite*, în volumul *L'Empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*, Actes des colloques internationaux „L'Empereur hagiographe” (13-14 mars 2000) et „Reliques et miracles” (1-2 novembre 2000) tenus au New Europe College, Textes réunis et présentés par Petre Guran avec la collaboration de Bernard Flusin, 2001, p. 177-185.

I. C. Chiţimia, *Ştefan cel Mare, ctitor în domeniul istoriografiei*, publicat în idem, *Probleme de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 13-27.

Ştefan Andreescu, *Începuturile istoriografiei în Moldova*, publicat în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIII, 1975, nr. 1-2, p. 232-243.

Leon Şimanschi, *Începutul elaborării cronicii lui Ştefan cel Mare*, publicat în *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983, p. 39-46.

Ştefan Andreescu, *„Cronica lui Ştefan cel Mare": înțelesurile unei întreruperi*, publicat în „Revista de Istorie şi Teorie Literară", XXXI, 1983, nr. 4, p. 67-72; reluat în idem, *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec. XV-XVII)*, Bucureşti, 1997, p. 118-128.

Corina Nicolescu, *Arta epocii lui Ştefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală*, publicat în „Studii şi Materiale de Istorie Medie", VIII, 1975, p. 63-99.

Leon Şimanschi, Dumitru Agache, *Înscăunarea lui Ştefan cel Mare: preliminarii şi consecințe (1450-1460)*, publicat în *Romania and Western Civilization / România şi civilizația occidentală*, Iaşi, 1997, p. 195-218.

Constantin Rezachevici, *A fost Ştefan cel Mare „ales" domn în aprilie 1457?*, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iaşi", XXIX, 1992, p. 19-33.

Leon Şimanschi, Dumitru Agache, *Un deceniu de ostilitate moldo-ungară (1460-1469)*, publicat în *Studii istorice româno-ungare*, Iaşi, 1999, p. 27-52.

Leon Şimanschi, Dumitru Agache, *Moldova între anii 1469 şi 1473: program de guvernare şi conjuncturi politice*, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iaşi", XXXV, 1998, p. 1-18.

Ştefan S. Gorovei, *1473 – un an-cheie al domniei lui Ştefan cel Mare*, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» Iaşi", XVI, 1979, p. 145-149.

Ştefan S. Gorovei, *1473: Ştefan, Moldova şi lumea catolică*, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol» Iaşi", XXIX, 1992, p. 75-83.

Aloisie Tăutu, *Spirit „ecumenic" între papalitate şi români pe vremea lui Ştefan cel Mare (1476)*, publicat în „Bună Vestire", 1965, nr. 1, p. 1-10.

Ioan-Aurel Pop, *Relații între Transilvania şi Moldova în timpul lui Ştefan cel Mare*, publicat în „Acta Musei Napocensis", 31, 1994, 2, p. 11-21.

Leon Şimanschi, *Ştefan cel Mare – domn al Moldovei şi Ţării Româneşti*, publicat în „Cronica”, an. XXX, nr. 7 (1411), 1-15 aprilie 1995, p. 7.

Victor Eskenasy, *Omagiul lui Ştefan cel Mare de la Colomeea. Note pe marginea unui ceremonial medieval*, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» Iaşi”, XX, 1983, p. 257-267.

Şerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. (Poziţia internaţională a Moldovei la sfârşitul secolului al XV-lea)*, publicat în „Romanoslavica”, XVII, 1970; reluat în idem, *Evul Mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 224-261.

Ştefan S. Gorovei, *Pacea moldo-otomană din 1486. Observaţii pe marginea unor texte*, publicat în „Revista de Istorie”, 35, 1982, nr. 7, p. 807-821; *Addenda* este preluată din versiunea franceză a studiului, publicată sub titlul *La paix moldo-ottomane de 1486 (Quelques observations en marge de textes)*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XXI, 1982, nr. 3-4, p. 405-421.

Şerban Papacostea, *Relaţiile internaţionale ale Moldovei în vremea lui Ştefan cel Mare*, publicat în „Revista de Istorie”, 35, 1982, nr. 5-6, p. 607-638, reluat în idem, *Evul Mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 139-178.

Ştefan S. Gorovei, *Ştefan cel Mare*, publicat în „Cronica”, an. XIX, nr. 29 (961), 29 iunie 1984, p. 1-2.

D. Ciurea, *Ştefan cel Mare – marele european*, publicat în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol» Iaşi”, XIX, 1982, p. 177-181.

Dumitru Nastase, *Ştefan cel Mare împărat*, publicat în „Studii şi Materiale de Istorie Medie”, XVI, 1998, p. 65-102.

CUPRINS

„... CU DARUL ŞI PORUNCA LUI ŞTEFAN VOIEVOD ...”

„… CEL DINTAI DINTRE PRINCIPII LUMII …”